

НАУЧНО-СТРУЧНИ СКУП СА МЕЂУНАРОДНИМ УЧЕШЋЕМ

СУПРОТСТАВЉАЊЕ ОРГАНИЗОВАНОМ КРИМИНАЛУ
ПРАВНИ ОКВИР, МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ И ПРОЦЕДУРЕ

НАУЧНО-СТРУЧНИ СКУП СА МЕЂУНАРОДНИМ УЧЕШЋЕМ

**СУПРОТСТАВЉАЊЕ
ОРГАНИЗОВАНОМ КРИМИНАЛУ
ПРАВНИ ОКВИР, МЕЂУНАРОДНИ
СТАНДАРДИ И ПРОЦЕДУРЕ**

Тара, 27-29. мај 2013.

КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКА АКАДЕМИЈА
Београд, 2013

Издавач
КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКА АКАДЕМИЈА
Београд, Цара Душана 196 (Земун)
Фондација „Hans Zajdel“, Јове Илића 50, Београд

За издавача
проф. др ГОРАН МИЛОШЕВИЋ, декан
ЛУТЗ КОБЕР, руководилац Фондације Ханс Зајдел за Србију и за Црну Гору

ПРОГРАМСКИ ОДБОР

Председник

проф. др ГОРАН МИЛОШЕВИЋ,
декан Криминалистичко-полицијске академије, Београд

Чланови

ВАЊА ВУКИЋ, државни секретар МУП РС
ВЛАДИМИР БОЖОВИЋ, државни секретар МУП РС
МИОДРАГ МИЉКОВИЋ, државни секретар МУП РС
БРАНИСЛАВ МИТРОВИЋ, заменик директора полиције, МУП РС
МИЛОШ ОПАРНИЦА, помоћник министра
и начелник Сектора унутрашње контроле полиције, МУП РС
ЖЕЉКО КОЈИЋ, помоћник министра и начелник Сектора финансија,
људских ресурса и заједничких послова, МУП РС
ЛУТЗ КОБЕР, руководилац Фондације „Ханс Зајдел“ за РС и ЦГ
проф. др САША МИЈАЛКОВИЋ, Криминалистичко-полицијска академија, Београд
проф. др ОЛИВЕРА ВУЧИЋ, Правни факултет Универзитета у Београду,
судија Уставног суда Републике Србије
мр ГОРАН АМИЏИЋ, Висока школа унутрашњих послова, Република Српска БиХ
проф. др ВИД ЈАКУЛИН, Правни факултет Љубљана, Словенија
проф. др МИОДРАГ СИМОВИЋ, Уставни суд БиХ
проф. в. ш. мр. сц. IVAN TOTI, Велеучилиште у В. Горици, Хрватска
проф. др ВАЦЛАВ КРАЈНИК, Полицијска академија, Словачка
проф. др WANG SHIQUAN, председник Кинеског криминалистичко-полицијског
универзитета, Кина
проф. др СНЕЖАНА НИКОДИНОВСКА-СТЕФАНОВСКА, декан Факултета
безбедности, Скопје, Македонија
проф. др АНДРЕЈ СОТЛАР, Факултет за варноне веде, Словенија

ОРГАНИЗАЦИОНИ ОДБОР

Председник

доц. др БИЉАНА СИМЕУНОВИЋ - ПАТИЋ,
продекан Криминалистичко-полицијске академије

Чланови

проф. др ЖЕЉКО НИКАЧ, КПА
проф. др ЂОРЂЕ ЂОРЂЕВИЋ, шеф Катедре правних наука, КПА
проф. др ДАНЕ СУБОШИЋ, шеф Катедре полицијских наука, КПА
проф. др МЛАДЕН БАЈАГИЋ, шеф Катедре безбедносних наука, КПА
проф. др МИЛАН ЖАРКОВИЋ, шеф Катедре криминалистичких наука, КПА

СЕКРЕТАРИЈАТ

Марта Томић (М.А.), Научно-истраживачки центар, КПА
Јелена Панџа, Научно-истраживачки центар, КПА
Вук Кулић, Научно-истраживачки центар, КПА

Главни и одговорни уредник

проф. др ДРАГАНА КОЛАРИЋ, продекан за научно-истраживачки рад

Уређује

Научно-истраживачки центар, КПА

Рецензенти

проф. др МИЛАН ЖАРКОВИЋ, проф. др ДРАГАН РАНЂЕЛОВИЋ, проф. др ДАРКО СИМОВИЋ, проф. др ДРАГАНА КОЛАРИЋ, проф. др ДАНЕ СУБОШИЋ, доц. др АЛЕКСАНДАР ЧУДАН, доц. др ОЛИВЕР ЛАЈИЋ, доц. др АЛЕКСАНДАР БОШКОВИЋ, проф. др ГОРАН БОШКОВИЋ, доц. др СЛАВИША ВУКОВИЋ, доц. др ЗОРАН ЂУРЂЕВИЋ, проф. др СРЂАН МИЛАШИНОВИЋ, проф. др МЛАДЕН БАЈАГИЋ, проф. др ЂОРЂЕ ЂОРЂЕВИЋ, др РАДОСЛАВ ГАЋИНОВИЋ, доц. др ТАЊА КЕСИЋ, проф. др САША МИЈАЛКОВИЋ, проф. др ЖЕЉКО НИКАЧ, доц. др БИЉАНА СИМЕУНОВИЋ-ПАТИЋ, доц. др БРАНКИЦА ПОПОВИЋ, доц. др НЕНАД РАДОВИЋ, ДРАГОСЛАВА МИЋОВИЋ, доц. др РАДОСЛАВ РИСИМОВИЋ, проф. др ОБРАД СТЕВАНОВИЋ

Лектура

ЈАСМИНА МИЛЕТИЋ

Техничко уређење
МИЛОШ ИВОВИЋ

Тираж

150 примерака

Štampa

ЈП „СЛУЖБЕНИ ГЛАСНИК”, Београд

© 2013 Криминалистичко-полицијска академија, Београд

ISBN 978-86-7020-266-5

САДРЖАЈ

Зоран Јевтовић, Горан Милошевић, Срђан Милашиновић ПРОМЕНА МЕТОДОЛОШКОГ ОКВИРА УНУТАР КОНФЛИКТНЕ ПАРАДИГМЕ.....	1
Миодраг Н. Симовић, Марина М. Симовић ПРИМЈЕНА МЕЂУНАРОДНИХ КРИВИЧНИХ СТАНДАРДА У СУПРОТСТАВЉАЊУ ОРГАНИЗОВАНОМ КРИМИНАЛИТЕТУ У НОВИЈОЈ ПРАКСИ УСТАВНОГ СУДА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ.....	9
Наташа Делић КРИВИЧНО ДЕЛО НЕОВЛАШЋЕНА ПРОИЗВОДЊА И СТАВЉАЊЕ У ПРОМЕТ ОПОЈНИХ ДРОГА (ЧЛАН 246 КЗ).....	29
Зоран Илић ТРЕТМАН ОСУЂЕНИХ ЗА КРИВИЧНА ДЕЛА ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА: МОГУЋНОСТИ, ДИЛЕМЕ И ЗАБЛУДЕ.....	47
Pamela Kerschke-Risch FOOD AND ORGANIZED CRIME. LEGAL FRAMEWORK AND CONTROL?.....	61
Александар Југовић, Мирослав Бркић СУПКУЛТУРНА ОБЕЛЕЖЈА ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА.....	69
Радослав Гађиновић, Живојин Ђурић НАУЧНА ИДЕНТИФИКАЦИЈА ФЕНОМЕНА ТЕРОРИЗМА.....	83
Драгана Коларић ТЕРОРИСТИЧКО УДРУЖИВАЊЕ ПРЕМА КРИВИЧНОМ ЗАКОНИКУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ	95
Радмила Драгичевић Дичић, Александар Бошковић, Милан Жарковић УСКРАЂИВАЊЕ ПОДАТАКА О ИДЕНТИТЕТУ СВЕДОКА У КРИВИЧНОПРОЦЕСНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ.....	109
Горан Бошковић, Гордана Јекић-Брадајић ФИНАНСИЈСКЕ ИСТРАГЕ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА – МОДЕЛ АНАЛИЗЕ БАНКАРСКЕ ДОКУМЕНТАЦИЈЕ.....	125
Божидар Бановић, Вељко Турањанин ВИСОКОТЕХНОЛОШКИ ТЕРОРИЗАМ.....	135
Ранђеловић Драган, Бојана Царевић, Милош Ранђеловић ЗЛОУПОТРЕБА ИНТЕРНЕТА И ПОЛИТИКЕ БЕЗБЕДНОСТИ.....	145
Saša Mijalković, Mladen Bajagić CONTEMPORARY ORGANIZED CRIMINALITY AND TERRORISM SIMILARITIES AND DIFFERENCES	159
Горан Д. Матић ПИТАЊЕ ПРИМЕНЕ СПЕЦИЈАЛНИХ ИСТРАЖНИХ ТЕХНИКА ОД СТРАНЕ ПОЛИЦИЈЕ И СЛУЖБИ БЕЗБЕДНОСТИ	171

Наташа Тањевић КРИВИЧНОПРАВНА ЗАШТИТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ И БОРБА ПРОТИВ ЕКОЛОШКОГ КРИМИНАЛИТЕТА	191
Жељко Никач, Бобан Симић БОРБА ПРОТИВ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА – УНУТРАШЊИ И МЕЂУНАРОДНИ АСПЕКТИ.....	205
Томе Батковски БЕЗБЕДНОСНА ПРОГНОСТИКА У РАНОМ ПРЕДУПРЕЂИВАЊУ И СУЗБИЈАЊУ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА И ТЕРОРИЗМА.....	219
Биљана Симеуновић-Патић КРИМИНОЛОШКИ ОСВРТ НА КОРУПЦИЈУ И ЊЕНУ ПОВЕЗАНОСТ СА ОРГАНИЗОВАНИМ КРИМИНАЛОМ	231
Зоран Милановић, Радован Радовановић СТАНДАРД ISO/IEC 27005:2008 – ОСНОВ ЗА МЕНАЏМЕНТ РИЗИКА У СФЕРИ ИНФОРМАЦИОНЕ БЕЗБЕДНОСТИ	243
Роберт Вулић, Дане Субошић САВРЕМЕНЕ ПОЛИЦИЈСКЕ БЕСПИЛОТНЕ ЛЕТЈЕЛИЦЕ	263
Цане Мојаноски ДРУШТВЕНИ РАЗВОЈ И КОРУПЦИЈА	277
Светлана Николоска, Марина М. Саздовска ОПЕРАТИВНЕ АКЦИЈЕ У ФУНКЦИЈИ ИСТРАЖИВАЊА ОРГАНИЗОВАНОГ ЕКОНОМСКО-ФИНАНСИЈСКОГ КРИМИНАЛА У РЕПУБЛИЦИ МАКЕДОНИЈИ.....	293
Божидар Оташевић СТРУКТУРА ЕКСТРЕМНИХ НАВИЈАЧКИХ ГРУПА У СРБИЈИ	313
Зоран М. Стевановић, Јасмина Играчки ТРГОВИНА ДЕЦОМ КАО ОБЛИК ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛИТЕТА	325
Далибор Кекић, Желимир Кешетовић ПОЛИЦИЈСКИ ДИПЛОМАТА КАО СУБЈЕКАТ У СУЗБИЈАЊУ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА	335
Mile Šikman RAZUMJEVANJE ORGANIZOVANOG KRIMINALITETA – KRIMINOLOŠKI I KRIVIČNOPRAVNI PRISTUP.....	347
Жарко Синђелић ПРИМЕНА САВРЕМЕНИХ ТЕХНОЛОГИЈА ПРИЛИКОМ РЕАЛИЗАЦИЈЕ ПОСЕБНИХ И ДРУГИХ ДОКАЗНИХ РАДЊИ У ЦИЉУ СПРЕЧАВАЊА И СУЗБИЈАЊА ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА.....	363
Белокобыльская Ольга Ивановна, Белокобыльский Максим Евгеньевич, Maxim E. Belokobilsky УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА УБИЙСТВ, СОВЕРШЕННЫХ ОРГАНИЗОВАННЫМИ ГРУППАМИ ПО МОТИВАМ ПОЛИТИЧЕСКОЙ, ИДЕОЛОГИЧЕСКОЙ, РАСОВОЙ, НАЦИОНАЛЬНОЙ ИЛИ РЕЛИГИОЗНОЙ НЕНАВИСТИ ИЛИ ВРАЖДЫ ЛИБО ПО МОТИВАМ НЕНАВИСТИ ИЛИ ВРАЖДЫ В ОТНОШЕНИИ КАКОЙ-ЛИБО СОЦИАЛЬНОЙ ГРУППЫ.....	375
Курин А.А. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АНАЛИТИЧЕСКИХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ В РАМКАХ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ЕДИНОЙ ТЕЛЕКОММУНИКАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕГИСТРАЦИИ	385

Александра Љуштина ОРГАНИЗОВАНИ ЕКОЛОШКИ КРИМИНАЛ У САВРЕМЕНИМ СТУДИЈАМА БЕЗБЕДНОСТИ	397
Mile Matijević, Darko Jokić EVIDENTIAL VALUE OF EYEWITNESS IDENTIFICATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS	407
Snezana Nikodinovska-Stefanovska, Marjan Gjurovski PREVENTING AND FIGHTING ORGANIZED CRIME IN THE EU – A NEW ERA WITH THE LISBON TREATY AND THE STOCKHOLM PROGRAMME	419
Dragan Manojlovic HOW CRIMINALISTICS AND LEGAL INTERPRETED WHAT IS AN ORGANIZED CRIMINAL GRUP	429
Boris Murgoski SOME CURRENT ISSUES RELATING TO EVIDENCE AND CRIMINALISTIC PROCESSING OF THE CRIME SCENE	447
Јелена Радовић-Стојановић, Марта Томић СТАТИСТИКА КРИМИНАЛИТЕТА И ПРАВОСУЂА У ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ: СТАНДАРДИ, МЕТОДОЛОГИЈЕ, ХАРМОНИЗАЦИЈА	455
Жанет Ристоска СПЕЦИЈАЛНЕ ВОЈНЕ ЈЕДИНИЦЕ У БОРБИ ПРОТИВ ТЕРОРИЗМА.....	467
Жељко Нинчић ПРИКРИВЕНИ ИСЛЕДНИК КАО СТАНДАРД У СУПРОСТАВЉАЊУ ОРГАНИЗОВАНОМ КРИМИНАЛУ	479
Весна Трајковска КОНТРАСТИВНА АНАЛИЗА ТЕРМИНА ВЕЗАНИХ ЗА ТЕРОРИЗАМ У ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ И ЊИХОВИХ ПРЕВОДНИХ ЕКВИВАЛЕНТА У МАКЕДОНСКОМ ЈЕЗИКУ	499
Кораћ Радован, Милош Јанковић ПОСЕБНОСТИ ИЗВРШЕЊА КАЗНЕ ЗАТВОРА ЗА КРИВИЧНА ДЕЛА ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА	507
Гордана Чолић, Ана Боровић, Мато Жарковић ДОКАЗНИ ЗНАЧАЈ ИСКАЗА УЗЕТИХ ОД СТРАНЕ ОВЛАШЋЕНИХ СЛУЖБЕНИХ ЛИЦА ОРГАНА УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА У ПРЕТКРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ	521
Милијана Лепир ЕКСТРАДИЦИОНИ ПРИТВОР КАО ПРОЦЕСНА МЈЕРА У БОРБИ ПРОТИВ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА	535
Александра Илић ЗАШТИТА ЖРТАВА ТРГОВИНЕ ЉУДИМА У КРИВИЧНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ.....	551
Ладин Гостимировић, Драган Дамјановић ИМПЛИКАЦИЈЕ ПРОЦЕСА РЕСТРУКТУРИРАЊА И СОЦИЈАЛНИХ НЕЈЕДНАКОСТИ НА БЕЗБЕДНОСТ У ЗЕМЉАМА ЗАПАДНОГ БАЛКАНА	567
Зорица Којчин, Иван Жарковић ПРИНЦИП ТРАНСПАРЕНТНОСТИ И ЊЕГОВ ЗНАЧАЈ ЗА СУЗБИЈАЊЕ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛНОГ ДЕЛОВАЊА У ОБЛАСТИ СТРАНИХ ДИРЕКТНИХ ИНВЕСТИЦИЈА	583

Зоран Голубовић, Весна Милановић СТРАТЕГИЈЕ ПРОМЕНЕ ИМИЦА И РЕПОЗИЦИОНИРАЊЕ ПОЛИЦИЈЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ	595
Иван Илић УЛОГА СВЕДОКА САРАДНИКА У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ ЗА ДЕЛА ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛИТЕТА	609
Оливера Зечевић, Голуб Гачевић МАЛОЛЕТНИЧКА ДЕЛИНКВЕНЦИЈА СА ОСВРТОМ НА КРИВИЧНА ДЕЛА УБИСТВА ИЗВРШЕНА ОД СТРАНЕ МАЛОЛЕТНИКА	621
Marijana Blazevska ORGANIZED COMPUTER CRIME WITH ELEMENTS OF FALSE CARD PAYMENT	643
Tatjana Gerginova CRIMINAL LEGAL RESPONSE TO ORGANISED CRIME IN REPUBLIC OF MACEDONIA	655
Snezana Mojsoska, Igor Kambovski, Irina Majovski, Goce Mojsoski MOBILE PAYMENTS: VISION OR REALITY IN MACEDONIA.....	671
Sandra Stojković THE FIGHT AGAINST ORGANIZED CRIME ON EU LEVEL.....	679

ПРОМЕНА МЕТОДОЛОШКОГ ОКВИРА УНУТАР КОНФЛИКТНЕ ПАРАДИГМЕ

проф. др Зоран Јевтовић

Универзитет у Нишу, Филозофски факултет

проф. др Горан Милошевић

проф. др Срђан Милашиновић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Апстракт: Буран развој интернета, друштвених мрежа и дигиталних алатки променио је готово сва поља човековог ангажовања, укључујући и простор безбедносних наука, посебно методологије друштвених истраживања. Глобално раширени, временски неограничени, наизглед анархични, нови медији у методологији мењају предметну раван: уместо симулиране реконструкције посредством испитивања безбедносних актера, истраживања понашања у фокус-групама или парцијалног посматрања, сада можемо тематски много шире, без знања рецепијената, пратити, анализирати и предвиђати њихове поступке и понашања, али и усмеравати навике и обрасце. Аутори истичу важност предиктивне аналитике која омогућава умрежавање различитих база података, које специјалним софтверима анализирају и предвиђају поступање појединаца, група, па чак и читавих нација у деликатним ситуацијама и кризама. Резултати су врло прецизни, јер човек, остављајући трагове у сајбер окружењу, богати архиву података који се сливају на сервере и даље истражују. То значи да се конфликтне парадигме могу предвиђати, анализирати и усмеравати у складу са аналитичким степенима, темама, варијаблама и индикаторима. Измењени методолошки оквир и медијска аналитика омогућавају нам да креирамо целовиту слику о природи кризе, ризицима приликом решавања, као и приоритетима деловања.

Кључне речи: нови медији, комуникација, медијска аналитика, конфликтологија, трансформисани методолошки оквир.

Увод

Безбедносну архитектуру XXI века није могуће ни замислити без комуникационих мрежа, нових медијских платформи и истраживачких алата који квалитативним и квантитативним карактеристикама захтевају одређене промене у методама проучавања. Друштвене појаве су по природи сложене, састављене од бројних чинилаца, али увек центриране око одређеног кохезионог језгра, којег у овом раду чине интернет и конвергентне дигиталне платформе. Традиционални однос одашиљача поруке¹ (широк круг субјеката који иницирају и изазивају потребу да се нешто о њима и у вези с њима емитује посредством медија) и публике (примаоца информација), појавом друштвених мрежа и дигитализације значајно је промењен, што у простор безбедности доноси значајне промене. Без обзира на

1 Термиз, Џ. (2009). *Методологија друштвених наука*, НИК „Графит“, Лукавац, стр. 70.

безличну и асиметричну структуру масовних комуникација, у сфери аналитике могуће је проучавати безбедносне *теме и појаве*, потребне *информације* и креирати одговарајуће *процене*. Са становишта демократске легитимности, масовни медији и друштвене мреже егзистирају кроз саморегулативан и функционално специфичан медијски систем, али његовим претраживањем, надзирањем и коришћењем могуће је у значајнијој мери утицати на безбедносни контекст.

Глобализација је донела дигиталну сферу са другачијим обрасцима потрошње симбола: са аналогних на дигиталне, кабловске и сателитске медије; са екрана класичних тв-апарата на екране мобилних телефона и таблет-рачунара; са новинских агенција на блогере. Системске револуције у Тунису, Алжиру, Мароку, Бахреину, народни устанци у Либији и Египту, али и актуелни покушаји промене политичког вођства у Сирији показали су карактеристичан образац мрежног активизма: од смењивања окошталих, једнопартијских система или ауторитарних, племенских вођа и њихових породица, до политичких револуција и народних побуна, подигнутих уз помоћ *Фејсбука*, *Твитера* или других друштвених мрежа. Безбедносно окружење драматично се реконфигурише, карактер сигурносних изазова и криза се мења, док се моћ прикупљања, обликовања, контроле и размењивања информација види као нови облик обавештајне доминације.² Сајбер свет постаје актуелни полигон информационих сукобљавања, али се о њима у научној сфери мало говори јер носиоци нове парадигме не промовишу своје активности пошто би резултате (и знања) тада морали да деле са другима. Увид у планове противника нападачима даје евентуалну предност која би могла да буде коришћена у потенцијалном конфликту, тако да медијска аналитика добија на значају.

На пример, јавности је мање познато функционисање система „DCS 1000“ који су развиле америчке обавештајне службе ради праћења путева организованог криминала и тероризма, који омогућава апсолутну контролу електронске поште и четовања. Полуприватна корпорација „ICANN“ коју је 1998. основала америчка влада, ангажујући пензионисане информатичке службенике безбедносних агенција управља садржајима више од пола милијарди електронских адреса широм планете. Под плаштом превентивног деловања на сузбијању тероризма легитимизован је надзор над електронским комуникацијама широм планете, тако да се мејлови, поруке, као и сваки вид деловања на друштвеним мрежама обавештајно евидентирају, прате и елиминишу. Савремени обавештајно-безбедносни концепт утемељен је на организованом прикупљању, продукцији и управљању информацијама (*Intelligence Collection and Production, Information Management*), што подразумева креирање посебних информативно-аналитичких тимова који своју активност и знање демонстрирају деловањем у сајбер простору. Уосталом, Национална обавештајна стратегија САД³ посебно скреће пажњу на потребу прилагођавања служби но-

2 Неки од развијених модела стратешког планирања деловања полицијских служби у кризним ситуација су: SARA (*Scanning, Analysis, Response and Assessment*), CAPRA (*Chents, Asquiring and Analyzing Information, Partnership, response and Assessment for Continous Improvement*) и SWOT (*Strength, Weaknesses, Opportunity and Threat*). Више у: Michael Palmiotto, *Community Policing. A Policing Strategy for the 21 st Century*, Maryland, 2000.

3 Прогнозирајући претње у времену које долази стратешки програмско-политички документ издваја неколико сегмената: 1) борбу против насилних екстремистичких активности; 2) супротстављање ширењу оружја за масовно уништавање; 3) реализацију стратешког обавештајног рада и мисија обавештајног упозоравања; 4) интеграцију националних контраобавештајних потенцијала; 5) побољшање сајбер безбедности (подвукли аутори); 6) подршку тренутним операцијама; 7) јачање сарадње са партнерима и изградња заједничких руководећих капацитета; 8) размену обавештајних информација, и (9) развој науке и технологије (National Intelligence Strategy of the United States of America, Office of the Director of National Intelligence, Washington D.C. October 2010; Internet 22/09/2010; <http://www.dni.gov/reports/2009-NIS.pdf>.)

вом комуникационом потенцијалу, јер се радикално мења начин прикупљања и дистрибуције информација. Седeћи у информатички опремљеним просторијама са скривене локације можете упадати у безбедносне архиве, документације или строго чуване тајне других држава, компанија, политичких партија или екстремистички оријентисаних појединаца, подметати дезинформације или у непријатељске системе убацивати вирусе који ће га успоравати, надзирати или уништавати. Недавна размена дипломатских нота САД са Кином, уз тврдње да су хакери из најмногољудније државе света неколико пута вршили сајбер нападе на безбедносне системе САД, потврђују нам да се испод мирне површине одвија конфликт, али и да званичних података о његовом карактеру и учесницима још увек нема! Ипак, научни одбор за одбрану САД у извештају Белој кући навео је 59 ставки које су биле мете сајбер нападача, док је истовремено Комисија за заштиту интелектуалне својине саопштила податак о годишњој штети од 300 милијарди долара!⁴ Чињеница да сајбер команда Пентагона припрема 13 офанзивних тимова, али и 23 одбрамбена (извиђање и превентива), показује да се у виртуелним просторствима нешто дешава.... Пентагон тренутно разрађује „План икс“,⁵ као нову фазу у напорима да повећа своје информатичке и офанзивне потенцијале на дигиталном бојишту. Један од циљева је мапирање комплетног сајбер простора (у коме је повезано на милијарде компјутера), што значи евидентирање и лоцирање сваког појединачног рачунара прикљученог на интернет, Задатак је да се у делићу микросекунде лоцира порекло дигиталног напада на Америку, али и омогући репрограмирање, односно, аутоматско узвраћање. Агенција за напредне истраживачке пројекте (ДАРПА), основана још 1958. у Форт Миду, располаже укупним буџетом од три и по милијарде долара, од чега је 1,54 милијарде намењено сајбер ратовању.⁶

У савременом друштву обим и карактер комуницирања увећавају се и по неколико стотина пута, са тенденцијом ширења *посредоване комуникације* као размене или слања информација посредством нових технологија. Релевантна домаћа истраживања показују да је 2008. године класична комуникација *лицем у лице* била 20 пута већа од оне посредством интернета, три године касније свега пет и по пута, а крајем 2012. посредована комуникација је била три пута већа од персоналне!⁷ То значи да се карактер комуникације у друштву непрестано мења, али не тако што класична комуникација нестаје, већ што се повећава обим и могућност размене садржаја на интернету и конвергентним медијима! Један од јаким аргумената новог светског поретка јесте управо концепт неопходног управљања светом ради његове безбедности!⁸ Криминал, тероризам, насиље и други облици девијантног понашања

4 Неки од „интересантних“ пројеката биле су ракете „патриот“, системи ракетне одбране, хеликоптер „блек хоук“ и борбени авион „Ф-35“, за чији је развој до сада потрошено око 1,4 билиона долара!

5 Реч је о истраживачком програму са буџетом од преко 110 милиона долара, који у идућих пет година треба да буде утрошен да се у сарадњи са приватним сектором и универзитетима, па чак и компанијама специјализованим за програмирање компјутерских игрица, дефинишу нове технологије за сајбер ратовање.

6 Истовремено, овде се покушава успоставити пуна контрола интернет саобраћаја, чиме би се значајно довела у питање слобода комуницирања на мрежама. У овом градићу се налази IKANN (корпорација за доделу интернет имена и адреса) и Оперативни тим за интернет инжењеринг (који се бави техничким стандардима). Генерал Кејт Александер, командант сајбер штаба САД, као приоритет истиче организовање специјализованих информатичких тимова који ће 24 сата бити посвећени сајбер деловању.

7 Истраживање *TNS Medium Gallup*-а и Факултета за културу и медије на национално репрезентативним узорцима: новембра 2008. на узорку од 1517 испитаника; децембра 2009. на узорку од 2404 испитаника и 2011. на узорку од 2873 испитаника. Више у: Бранковић, С., Социјалне мреже и нове могућности друштвеног истраживања, *Култура полиса*, бр. 12. Нови Сад, 2013, стр. 79.

8 Baylis & Smith, (2004). *The Globalization of World Politics*, Palgrave, p. 5–25.

све више се селе у сајбер просторе, слично је са шпијунажом и конфликтима. На пример, специфична злоупотреба финансијског система откривена је ових дана у САД, након две и по године праћења „Либети ризерв“ банке сајбер криминалаца који су опрали преко шест милијарди долара. Коришћењем интернет технологије корисници су, послујући са виртуелном монетом посредством посебних мењачница у Русији, Малезији, Нигерији и Вијетнаму, обавили преко 55 милиона трансакција, улажући опрани новац у куповину наркотика, промет дечје порнографије, трговину лажним идентитетима или плаћање илегалне робе.⁹

У савременом друштву институције масовног комуницирања преузимају улогу конструисања конфликтне парадигме, обављајући поред информативне и одређене безбедносне, психолошке и пропагандне функције и задатке. Ризици, кризе, катастрофе, револуције, насиље и сукоби постају део глобалне свакодневнице, али медијске слике о њиховом интензитету, дубини, циљевима, узроцима и последицама опредељују карактер интервенција и методологију конкретног деловања. Европско окружење јасно форсира когнитивно-институционални приступ који у фокусу има безбедносну анализу активности бројних појединаца, група, мрежа и институција, чулно опажање и сазнање људи који се примарно баве кризом, те групни и институционални оквир у којем се доносе одлуке. Прихватајући дефиницију по којој су друштвени конфликти „велике и масовне социјалне акције, односно свесна, усмерена, динамична и практична међусобна сукобљавања и борбе колективних друштвених субјеката због значајних и по својој природи ограничених добара“¹⁰, у даљем раду покушаћемо да укажемо на кључне промене у методолошком концепту истраживања на друштвеним мрежама и новим медијима. Развој и безбедност националне информационе структуре постају приоритети развоја држава, али и глобалне заједнице.¹¹

Битна одлика посредоване комуникације је глобалност, њено истовремено одвијање на бројним о међусобно удаљеним тачкама широм планете, али и могућност обраћања усамљеном или разочараном појединцу, што је велика разлика у односу на класичне медије који су се обраћали анонимним и хетерогеним масама. Ту је и још једна карактеристика савремене комуникације – она се одвија мултимедијима, што значи писано, аудио, визуелно и дигитално, што у пракси значи могућност разливања података. Интернет и конвергентне платформе поседују дозу анархичности, јер немају званичног уредника, па садржаји представљају идеалан параван за ауторе порука. То добро знају и носиоци терористичких или криминогених активности, који, користећи техничку једноставност, лажне идентитете и могућност брзог појављивања и нестајања, траже начин динамичног ступања у везу и ефикаснијег организовања. У пракси то идентификујемо као *ефекат печурака*: активности се појављују изненадно и брзо на бројним тачкама истовремено, синхронизујући терористичко или криминогено деловање.

9 Да би користили систем, „клијенти“ су морали да се региструју неком и-мејл адресом, користећи лажна имена и податке за шифру. У међународној мрежи (17 држава) радило је скоро милион ситних криминалаца и превараната, али пошто се међусобно нису знали (посредована комуникација), организаторе је било тешко похапсити (од седам главних два су још увек у бекству). Једна од операција по којој су постали препознатљиви била је и глобална пљачка банкомата у Њујорку и још двадесетак држава, у којој су у две одвојене операције за само неколико сати однели 45 милиона долара (*Политика*, 30 мај 2013, стр. 03.).

10 Милашиновић Р., Милашиновић С., Путник, Р., *Конфликтологија*, 2010, стр. 18.

11 Мирослав Радојчић, анализирајући ово питање, констатује да „убрзани развој примене интернета изискује да се у надлежним државним органима и предузећима која се баве телекомуникацијама размишља о правцима даљег развоја националне информационе структуре“ (*Истраживање виртуелних заједница и јавног мишљења на интернету*, Службени гласник, Београд, 2008, стр. 34).

Конфликтологија проучавајући друштвене конфликте, кризне ситуације, рат и насиље има задатак да понуди одговарајућа решења, при чему је методологија друштвених истраживања једна од стратешких функција које се морају користити у већој мери. Управљање кризама у пракси често представља низ дуготрајних операција које укључују бројне организације и појединце, са приватним, социјалним, партијским и јавним интересима који се укрштају и прикривају. Посао безбедносних служби отуда је тежи и одговорнији, јер користећи еластичност политичких елита и подршку грађана морају радити на елиминацији нежељених процеса. Изазова је све више, од грубих облика физичког насиља појединаца и група, ширења разних и модификованих облика тероризма (укључујући и сајбер простор), до државног интервенционизма и конструисања унутрашњих конфликта. У глобалном друштву потенцијални напади могу стићи са било које тачке, при чему информационе мреже војске и безбедносних служби постају приоритетне мете. Пракса показује да се међу циљевима и даље налазе класичне мете, од структура националне економије која се разара изнутра, преко банака, јавних установа и организација, инфраструктурних објеката и система, до болница и информационо-медијских компанија.

Овај рад указује и на важност психолошког проучавања профила учесника у мрежном комуницирању. Као што животиње остављају трагове у природи, тако и човек оставља трагове у сајбер окружењу: текстуалне поруке послате мејловима, СМС-овима, четовањем, у блогovima, видео записима, у музици... Такви садржаји су могући индикатори јер нам фактографски презентују ментални склоп аутора, што даљом анализом можемо проучавати. У методологији се променила предметна равна, уочава Србобран Бранковић: „уместо лабораторијске реконструкције путем испитивања безбедносних актера, симулираног понашања у фокус групама или парцијалног посматрања данас можемо тематски много шире, без њиховог знања пратити, анализирати и предвиђати поступке и понашања, усмеравати навике и обрасце. Уместо минијатурних исечака предмет истраживања може бити читава популација, па она више није друштвена јединка већ социјални универзум!“¹² Временски оквир се шири, јер за разлику од *ad hoc* узорка који је одраз тренутка сада пратимо саму стварност, што омогућава издвајање трендова и дубљи увид у односе повезаности, узрочности, последичности и предвидивости. Задатак аналитичара јесте да открије све вредности које медији преносе, укључујући и скривене интенције.¹³ Основна честица истраживања сада је дигитални податак који се лако идентификује, рангира, мери, укључујући напредне статистичке и сличне анализе.

То значи промену дејстава унутар безбедносних служби, које инфилтрирањем у сајбер заједницу могу превентивно деловати на њиховом спречавању и контролисању. Све уочљивија диференцијација комуникационих система омогућава безбедносним структурама да аудиторијум профилише и усмерава, што сајбер политиком може ићи чак и на специфичне покрете и групе (терористе, навијаче, анархисте, удружења штрајкача, организоване етничке групе...). Теоретичари кризног комуницирања исправно уочавају да у том сложенем процесу „проналасци, открића, концепти, хипотезе и терминологија која се ствара и дизајнира за једно специфично подручје улази и у друге области, при чему се мењају значења, перцепције и интерпретације“¹⁴, што значи да кључ управљања кризама лежи у надзору и стратешком усмеравању информација.

12 Више у: Бранковић, С., Социјалне мреже и нове могућности друштвеног истраживања, *Култура пописа*, бр. 12, Нови Сад, 2013, стр. 82–84.

13 Милосављевић и други, (2010). *Аналитика медија*, стр. 109.

14 Милашиновић, С., Кешетовић, Ж., *Кризни менаџмент*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2009.

Анализом медијских исказа и извора уочавамо оне који се односе на превенцију и припрему јавности за кризу, идентификацију актера кризног управљања, опажања кризе, кризни менаџмент, политичко-организациону сарадњу, кризно комуницирање (прикупљање и обрада информација, дигитални системи за пренос информација, комуницирање са јавностима и улога нових медија у кризном управљању), интернационализацију кризе, временске ефекте, трошкове кризе, те стицање публицитета и сагласја јавности. Ричард Рук (Richard Rooke) тврди како се технологијом, на овај или онај начин, може мењати готово све.¹⁵ Информација је открићем мрежа постала јефтина роба која плени пажњу публике, продаје и привлачи, убеђује и одбија, потврђује и негира, преноси искуства, али и нуди снове. Снажније државе увелико креирају информатичке базе података о што већем броју људи ради превентивног деловања у кризним ситуацијама. Развија се *предиктивна аналитика* која омогућава умрежавање различитих база података, које специјалним софтверима анализирају и предвиђају поступање појединаца, група, па чак и читавих нација у деликатним ситуацијама и кризама. Резултати су врло прецизни, јер човек остављајући трагове у сајбер окружењу богати архиву података који се сливају на сервере и даље истражују.¹⁶ Нова метода управља људским потенцијалима, што је чини прагматичнијом у односу на све друге. Она методолошки прецизно помаже да се на време предвиде промене, тако да се може планирати одређена стратегија за бољи исход. Социјална и демографска обележја корисника друштвених мрежа, као и њихове свакодневне активности омогућавају нам две велике групе предмета, чији резултати у безбедносној процени могу бити врло поуздани. Истраживања могу бити квантитативна, заснована на мерењу учесталости неких случајева корелације, и квалитативна, са циљем да се измери посећеност интернет страница, тема и активности на њима, али и проучавања ставова, мишљења и уверења. На пример, праћењем колико се посетилац задржава на неком терористичком сајту, које странице отвара, колико их чита, колико прегледа сличне садржаје или следи инструкције, да ли отвара повезане сајтове и сл. можемо поуздано предвидети даље кораке. То је од великог значаја, јер смо корак испред њих, превентива је сада реалнија. Када на Фејсбуку чланови мреже позивају на активности планетарног значења, као што су „Арапска пролећа“, „Окупирајмо Волстрит“ и сличне, можемо у реалном времену пратити њихово одвијање, када објављују сопствене фотографије или других учесника помажу нам у идентификацији, док статусима, 'Лајковима', коментарима, опаскама и сличним реаговањима помажу да предвидимо њихов психолошки профил. Предиктивном аналитиком можемо открити неочекиване узорке и повезивања, на основу чега развијамо безбедносне моделе са усмеравањем одређених активности.

Очигледно је да се безбедносна парадигма са новим технологијама значајно мења, као и да се могућности друштвених истраживања унапређују. Национална безбедност је различит проблем за сваку од страна које су за њу заинтересоване, при чему стабилност система умногоме зависи од комуникационих метода и

15 Најупечатљивији утицај дигитализације огледа се у способности мешања, сједињавања и представљања текстова, графичких и аудио-визуелних приказа у оквиру једног медија. Појединцима и малим заједницама све је више на располагању коришћење те нове технологије... Његов утицај не може се у потпуности предвидети, али чини се да улазимо у ново дигитално доба, које доноси нов дигитални облик односа у друштву уз присуство мноштва мрежа (2011: 234).

16 Полиција у Мемфису (САД) користи програм под називом „CRUSH“, који на основу више параметара (временске прилике, да ли се тог дана исплаћују плате, да ли је реч о повратницима итд.) идентификује опасна подручја. Стопа криминалитета је 30% мања!

техника које се примењују у јавном простору.¹⁷ Разноврсне личне и посредоване информације аналитичарима постају доступне у реалном времену, чиме се отвара могућност да утичу на стварност, побољшавајући безбедносни систем на свим нивоима: од локалног до националног. Међутим, услов ових промена је стварање специјализованих информатичко-аналитичких екипа у кључним безбедносним службама и установама, које би, захваљујући мобилности, едукованости, комуникативности и тимском деловању, биле обучене да преузимањем кризне комуникације у пракси идентификују одређени проблем, креирају га и усмеравају ка цивилној јавности, нудећи и конкретно решење. На помолу је једно потпуно ново доба у којем ће поседовање правих информација значити моћ управљања окружењем, али мало појединаца уочава преокрет. Безбедност читаве заједнице све више је у директној спрези са њеном моћи да креира, контролише и управља информационим токовима, што значи да се кризне ситуације одвијају по сценарију који може бити предвиђен до детаља. Предиктивна аналитика шири моћ безбедносног деловања, док софтвери засновани на алгоритмима нуде широк репертоар анализирања.

Литература

1. Baylis & Smith, (2004). *The Globalization of World Politics*, Palgrave, p. 5–25.
2. Бранковић, С. (2013). Социјалне мреже и нове могућности друштвеног истраживања, *Култура полиса*, бр. 12, година IX, Нови Сад.
3. Милашиновић, Р., Милашиновић, С., Путник, Р. (2010). *Конфликтологија, Криминалистичко-полицијска академија*, Београд.
4. Милашиновић, С., Кешетовић, Ж. (2009). *Кризни менаџмент*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
5. Милашиновић, С., Јевтовић, З., Милошевић, Г. (2011). Промена терористичких доктрина у процесима медијске глобализације, зборник: *Супротстављање тероризму – међународни стандарди и правна регулатива*, Република Српска, Козара.
6. Милосављевић, С. и др. (2010). *Аналитика медија*, Медиа План Институт, Сарајево.
7. Palmiotto, M. (2000). *Community Policing. A Policing Strategy for the 21 st Century*, Maryland.
8. Радојчић, М. (2008). *Истраживање виртуелних заједница и јавног мњења на интернету*, Службени гласник, Београд, 2008, стр. 34.
9. Ричард, Р. (2011). *Европски медији у дигиталном добу*, Клио, Београд.
10. Термиз, Џ. (2009). *Методологија друштвених наука*, НИК „Графит“, Лукавац.

¹⁷ Милашиновић, С., Јевтовић, З., Милошевић, Г., *Промена терористичких доктрина у процесима медијске глобализације*, 2011, стр. 392–396.

ПРИМЈЕНА МЕЂУНАРОДНИХ КРИВИЧНИХ СТАНДАРДА У СУПРОТСТАВЉАЊУ ОРГАНИЗОВАНОМ КРИМИНАЛИТЕТУ У НОВИЈОЈ ПРАКСИ УСТАВНОГ СУДА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

академик проф. др Миодраг Н. Симовић¹

потпредсједник Уставног суда Босне и Херцеговине
и редовни професор Правног факултета у Бањој Луци

доц. др Марина М. Симовић

Факултет правних наука у Бањој Луци и Управа за индиректно опорезивање БиХ

Апстракт: Након уводних напомена о ставовима Европског суда за људска права и Уставног суда Босне и Херцеговине (који проводе конституционализацију правила кривичног процесног права), у погледу утврђивања чињеничног стања и примјене материјалног и процесног права од стране редовних судова, у раду се анализира пракса Уставног суда Босне и Херцеговине, и то од фазе испитивања допустивости предмета. Уставни суд мора утврдити, између осталог, и да ли су испуњени услови за мериторно одлучивање који су набројани у члану 16 став 2 Правила Уставног суда. С тим у вези, према властитој јуриспруденцији Уставног суда и пракси Европског суда за људска права, апелант мора навести повреду својих права које штите Устав Босне и Херцеговине и ове повреде морају дјеловати вјероватно. Апелација је очигледно неоснована уколико јој мањкају *prima facie* докази који, са довољном јасноћом, показују да је наведена повреда људских права и слобода могућа, ако чињенице у односу на које се односи апелација очигледно не представљају кршење права које апелант наводи, тј. ако апелант нема „оправдан захтјев“, као и кад се утврди да апелант није „жртва“ кршења Уставом Босне и Херцеговине заштићених права. Уочена је потреба предузимања нових корака у афирмацији европског система заштите људских права у БиХ, успостављањем страначке равнотеже и признавањем процесних права одбране чији је основ претпоставка невиности.

Кључне ријечи: Европски суд за људска права, Уставни суд Босне и Херцеговине, Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода, Устав Босне и Херцеговине, кривични поступак.

¹ Дописни члан Академије наука и умјетности Босне и Херцеговине и инострани члан Руске академије природних наука.

Увод

Према пракси Европског суда за људска права² и Уставног суда Босне и Херцеговине³, задатак ових судова није да преиспитују закључке редовних судова у погледу чињеничног стања и примјене материјалног и процесног права.⁴ Наиме, Уставни суд није надлежан супституирати редовне судове у процјени чињеница и доказа, већ је уопштено задатак редовних судова да оцијене чињенице и доказе које су извели.⁵ Задатак Уставног суда је да испита да ли је евентуално дошло до повреде или занемаривања уставних права (право на правично суђење, право на приступ суду, право на дјелотворан правни лијек и др.), те да ли је примјена закона била, евентуално, произвољна или дискриминацијска.⁶ Дакле, у оквиру апелационе надлежности Уставни суд се бави искључиво питањем евентуалне повреде уставних права или права из Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода⁷ у поступку пред редовним судовима, па ће у конкретном случају Уставни суд испитати да ли је поступак у цјелини био правичан у смислу члана 6 став 1 Европске конвенције.⁸

Сем тога, ван је надлежности Уставног суда да процјењује квалитет закључака судова у погледу процјене доказа уколико се ова процјена не доима очигледно произвољном и неће се мијешати у начин на који су редовни судови усвојили доказе као доказну грађу, јер је то искључиво улога редовних судова чак и када су изјаве свједока на јавној расправи и под заклетвом супротне једна другој.⁹ При томе, редовни суд није везан ни ограничен посебним формалним доказним правилима, али слободна оцјена доказа захтијева образложење, како сваког доказа појединачно, тако и свих доказа заједно, те довођење свих проведених доказа у узајамну логичну везу.

Уставни суд указује и на праксу Европског суда да прихватање незаконито добијених доказа не представља само по себи кршење члана 6 Европске конвенције, али је Европски суд у предмету *Schenk против Швајцарске* нашао да то може довести до неправичности, зависно од чињеница конкретног предмета.¹⁰ У овој одлуци Европски суд је заузео став да члан 6 Европске конвенције не садржи ниједно правило које регулише питање прихватљивости доказа него да је то питање у искључивој надлежности домаћег законодавства, да сходно наведеном, прихватање незаконитих доказа не значи само по себи повреду члана 6 Европске конвенције, да

2 У даљњем тексту: Европски суд.

3 У даљњем тексту: Уставни суд. Током 2012. године, од 1. јануара до 31. децембра, у Уставни суд је примљено 4.739 предмета, од чега 14 захтјева за оцјену уставности и 4.725 предмета из апелационе надлежности. Када се овом броју новопримљених предмета дода број неријешених предмета 1. јануара 2012. године, произлази да се у раздобљу од 1. јануара до 31. децембра 2012. године пред Уставним судом налазило у раду 12.159 предмета (21 У и 12.138 АП предмета). Од наведенога броја предмета Уставни суд је до 31. децембра 2012. године ријешио 3.353 предмета, од чега 17 У и 3.336 АП предмета. Након 31. децембра а 2012. године, у Уставном суду је остало у раду 8.806 предмета (4 У и 8.802 АП предмета).

4 Види: Европски суд, *Pronina* против Русије, Одлука о допустивости од 30. јуна 2005. године, апликација број 65167/01.

5 Види: Европски суд, *Thomas* против Уједињеног Краљевства, пресуда од 10. маја 2005. године, апликација број 19354/02.

6 Види одлуку Уставног суда број АП 3603/09 од 6. децембра 2012. године.

7 У даљњем тексту: Европска конвенција.

8 Види: Уставни суд, Одлука број АП 20/05 од 18. маја 2005. године, објављена у *Службеном гласнику БиХ*, број 58/05.

9 Види Европски суд, *Doorson* против Холандије, пресуда од 6. марта 1996. године, објављена у *Извјештајима* број 1996-II, став 78.

10 Види Европски суд, *Schenk* против Швајцарске, пресуда од 12. јула 1988. године, број представке 1086/84, серија А-140, став 49.

Европски суд испитује поступак као цјелину, односно да ли су судови коришћењем тог незаконитог доказа особу лишили права на правично суђење, те да се посебно цијени да ли је тај незаконити доказ био једини доказ на којем су судови засновали своју одлуку.

Задатак је редовних судова да оцијене доказе, те њихову релевантност када се на њих оптужени позива.¹¹ Члан 6 став 3д) Европске конвенције не захтијева присуство и испитивање сваког свједока оптуженог како је и указано ријечима „под истим условима“, већ да се обезбиједи потпуна једнакост оружја у предмету.¹² Међутим, концепт једнакости оружја није исцрпљен са садржином члана 6 став 3д) Европске конвенције, који представља само један од осталих појавних облика принципа једнакости оружја.¹³ Стога, треба оцијенити да ли је поступак у цјелини био правичан онако како захтијева став 1 члана 6 Европске конвенције.¹⁴

Иако је основна сврха члана 6 Европске конвенције, кад је ријеч о кривичном поступку, осигурати поштено суђење на „суду“ који је надлежан рјешавати о „свакој кривичној оптужби“, то не значи да се тај члан не примјењује и на претходне поступке. Према томе, члан 6 може бити мјеродаван прије него предмет дође у фазу суђења ако и у мјери у којој постоји вјеројатност да ће правичност суђења бити озбиљно нарушена иницијалним непоштовањем одредаба тог члана.¹⁵ Стога, Уставни суд мора испитати да ли је оспореним пресудама повријеђено апелантово право на правично суђење заштићено чланом 6 Европске конвенције, имајући у виду кривични поступак у цјелини укључујући и фазу конкретног поступка која је проведена према наредбама судије за претходни поступак о провођењу посебних истражних радњи.

У кривичним предметима се гаранције „правичног суђења“ морају сагледати заједно са осталим специфичним гаранцијама прописаним у ст. 2 и 3 члана 6 Европске конвенције. Општа гаранција „правичног суђења“ из става 1 члана 6 Европске конвенције има елементе који допуњују гаранције утврђене ст. 2 и 3 члана 6 Европске конвенције.¹⁶ Када се ради о случају који потпада под неку од специфичних гаранција установљених ст. 2 и 3 члана 6 Европске конвенције, он може бити разматран или само у оквиру тих гаранција¹⁷ или у вези са ставом 1 члана 6 Европске конвенције.¹⁸ Међутим, уколико се апликација суштински односи на тврдњу да је поступак у цјелини, укључујући и жалбени, био неправичан, наводи се испитују у смислу става 1 члана 6 Европске конвенције.¹⁹

У складу са чланом 6 став 3 тачка а) Европске конвенције, свако лице оптужено за кривично дјело има право да одмах буде обавијештено, на језику који разумије, о природи и основама оптужби против њега. Наведеном одредбом није одређено да релевантне информације требају бити дате у писаној форми или, ако се ради о оптуженом као странцу у писаном пријеводу, већ је акценат на „обавјештавању“ оптуженог.

11 Види: *inter alia*, Европски суд, *Barberà, Messegué i Jabardo* против Шпаније, пресуда од 6. децембра 1988. године, серија А број 146, стр. 31, став 68.

12 Види: Европски суд, *Engel* и други против Холандије, пресуда од 8. јуна 1976. године, серија А број 158, стр. 31, став 89.

13 Види: Европски суд, *inter alia*, *Delcourt* против Белгије, пресуда од 17. јануара 1970, серија А број 11, стр. 15, став 28 и *Isgro* против Италије, пресуда од 21. фебруара 1991, серија А број 194-А, параграфи 11 и 12, став 31.

14 Види: Европски суд, *inter alia*, *Delta* против Француске, пресуда од 19. децембра 1990, серија А број 191, стр. 15, став 35.

15 Види Европски суд, *Imbrioscia* против Швајцарске, пресуда од 24. новембра 1993. године, став 36, Серија А брОЈ 275 и *Salduz* против Турске, пресуда од 27. новембра 2008. године[ГЦ], бр. 36391/02, став 50.

16 Види: Европски суд, *Artico* против Италије, А 37 (1980).

17 Види: Европски суд, *Luedicke* против ФРГ, А 29 (1978); 2 EXPP 149.

18 Види: Европски суд, *Benham* против Уједињеног Краљевства, 1996-III; 22 EXPP 293 ГЦ.

19 Види: Европски суд, *Edwards* против Уједињеног Краљевства, А 247-Б (1992); 15 EXPP 417, ст. 33 и 34.

Право на правично суђење претпоставља да сви докази морају бити спроведени на јавној расправи у присуству оптуженог са могућношћу да буду преиспитани у контрадикторном поступку. При томе, морају бити обезбијеђена права оптуженог, а прије свега право на одбрану. Такође, у бројним одлукама Европски суд и Уставни суд су указали да домаћи судови имају одређену дискрециону оцјену у вези с тим које ће аргументе и доказе прихватити у одређеном предмету, али, истовремено, имају обавезу да образложе своју одлуку тако што ће навести јасне и разумљиве разлоге на којима су ту одлуку засновали.²⁰ Члан 6 Европске конвенције обавезује судове да дају образложења за своје пресуде, али то не може да се тумачи као обавеза да се одговори на сваки навод, него само онај којег оцијени као релевантан.²¹ Наиме, коначне одлуке жалбених судова не морају да имају исцрпна образложења²², већ образложења која се тичу релевантних жалбених навода, које таквима оцијени.

Када је у питању одлука вишег суда, довољно је да образложење одлуке садржи слагање са утврђењем нижестепеног или судећег суда тако што ће виши суд у образложење своје одлуке инкорпорисати или упутити на разлоге и образложења нижестепеног суда или на други начин указати на слагање с њима.²³ У оваквим случајевима суштински захтјев је да виши суд укаже да је размотрио суштински проблем истакнут у жалби, да је слагање или неслагање са одлуком нижестепеног суда засновано на њеној процјени²⁴ и да је жалба, прије него што ју је суд одбио, била предмет разматрања.²⁵

Притвор

Право на слободу личности убраја се у једно од најзначајнијих људских права, а члан 5 Европске конвенције даје заштиту да нико не смије бити произвољно лишен слободе. Произвољност лишавања слободе оцјењује се, у првом реду, у односу на поштовање процедуралних захтјева закона о кривичном поступку који је примијењен у конкретном случају и који мора бити усклађен и са стандардима из Европске конвенције.

Одредба члана 5 став 3 Европске конвенције захтијева да особа буде лишена слободе у складу с чланом 5 став 1ц Европске конвенције, тј. да је лишавање „законито“ у смислу наведеног члана, а обухвата подједнако и процедуралну и материјалну заштиту таквих особа. Европски суд је закључио да поштовање члана 5 став 3 Европске конвенције захтијева да судска власт преиспита сва питања у вези с притвором, те да одлуку о притвору донесе позивајући се на објективне критерије предвиђене законом. При томе је постојање основане сумње да је особа лишена слободе починила кривично дјело које јој се ставља на терет *conditio sine qua non* за одређивање или продужење притвора. Међутим, то након одређеног времена није довољно, већ се мора процијенити да ли за притвор постоје релевантни и довољни разлози.²⁶ Према даљњем ставу Европског суда, оправданост притвора зависи и од околности

20 Види Европски суд, *Suominen* против Финске, пресуда од 1. јула 2003. године, апликација број 37801/97, став 36 и, *mutatis mutandis*, Уставни суд, Одлука број АП 5/05 од 14. марта 2006. године.

21 Види Европски суд, *Harutyunyan* против Арменије, Дјелимична одлука о допустивости од 5. јула 2005. године, апликација број 36549/03

22 Види Европска комисија за људска права, Одлука о допустивости број 8769/97 од 16. јула 1981, ОИ 25

23 Види: Европски суд, *Garcia Ruiz* против Шпаније, 1999-I, 31 EXPP589 ГЦ.

24 Види: Европски суд, *Helle* против Финске, 1997-VIII, 26 EXPP 159.

25 Види: Европски суд, *Lindner* и *Hammermayer* против Румуније, ХУДОЦ (2002).

26 Види Европски суд, *Trzaska* против Пољске, пресуда од 11. јула 2000. године, апликација број 25792/94, став 63.

конкретног случаја које морају бити такве да упућују на постојање општег (јавног) интереса који је тако важан и значајан да, упркос пресумпцији невиности, претеже над принципом поштовања слободе појединца.

У предмету Уставног суда број АП 1387/10, од 20. децембра 2012. године, апеланту је одређен, односно продужен притвор због постојања основане сумње да је починио кривино дјело организовани криминал у вези са кривичним дјелом прања новца и других кривичних дјела из разлога предвиђених чланом 132 став 1 тачка б) и ц) Закона о кривичном поступку БиХ.²⁷ Из образложења побијаних одлука слиједи да се за предметна кривична дјела може изрећи казна затвора од три године или тежа казна и да постоје „нарочите околности“ које се огледају првенствено у континуитету и бројности предузетих радњи у предметним дјелима и исказаној упорности у вршењу тих дјела, тако да се то може сматрати нарочитом околности која оправдава бојазан да би апелант боравком на слободи поновио или наставио са вршењем кривичних дјела. Осим тога, апеланту се стављају на терет бројна и тешка кривична дјела и постоји основана сумња да се апелант дужи период бави предметним кривичним дјелима. Уставни суд сматра да је Суд БиХ, при доношењу оспорених рјешења, дао детаљно образложење у погледу постојања основане сумње да је апелант починио предметна кривична дјела и посебних притворских разлога из члана 132 став 1 тач. б) и ц) Закона о кривичном поступку БиХ, које, по мишљењу Уставног суда, није нити произвољно нити неприхватљиво само по себи. Имајући у виду наведено, Уставни суд сматра да је Суд БиХ дао детаљне и јасне разлоге због чега је апеланту побијаним рјешењима продужен притвор, те да околности конкретног случаја упућују на постојање важног и значајног општег интереса који претеже над принципом поштовања права на слободу појединца.²⁸

Прихватљивост доказа

Како је Европски суд у бројним одлукама истакао, члан 6 Европске конвенције има „проминентно мјесто у демократском друштву“.²⁹ Посљедица тога је да се члан 6 Европске конвенције не може да тумачи рестриктивно.³⁰ Члан 6 став 1 Европске конвенције набраја низ елемената који су инхерентни правичном вршењу правде, па, уколико дође до повреде било којег од елемената садржаних у овоме праву, постоји и повреда члана 6 став 1 Европске конвенције.³¹ Уколико се уставно право на правично суђење посматра у контексту позитивног права у Босни и Херцеговини, онда мора да се примијети да битан сегмент права на правично суђење чини брижљива и савјесна оцјена доказа и чињеница утврђених у поступку пред редовним судовима. Ово је једна од основних одредаба у вези са извођењем и оцјеном доказа која се налази у свим важећим процесним законима у Босни и Херцеговини.³²

Дакле, иако је себи наметнуо ограничења у погледу начина испитивања чињеничног стања и оцјене доказа од редовних судова, Уставни суд ту могућност није потпуно искључио, већ је своју надлежност о том питању ограничио на случај

27 Службени гласник БиХ, бр. 3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/96, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08 и 93/09.

28 Видјети и одлуку Уставног суда број АП 758/12 од 13. јула 2012. године.

29 Види: Европски суд, *De Cubber* против Белгије, пресуда од 26. октобра 1984. године, серија А број 86, став 30.

30 Види: Европски суд, *Moreira de Azevedo* против Португалије, пресуда од 23. октобра 1990. године, серија А број 189, став 66.

31 Види: Уставни суд, Одлука број У 25/01 од 26. септембра 2003. године, објављена у *Службеном гласнику Босне и Херцеговине*, број 3/04, став 25.

32 Види: *mutatis mutandis*, Одлуку Уставног суда број АП 661/04, став 30.

да се испитивање чињеничног стања врши ако је „поступак садржавао повреду права на правично суђење у оквиру значења из члана 6 Европске конвенције“, односно „уколико утврђено чињенично стање указује на повреду Устава“ или уколико се оцјена доказа „доима очигледно произвољном“. У том правцу постоје примјери судске праксе када је Уставни суд оцјењивао чињенично стање и доказе редовних судова.³³

Право на правично суђење не прописује нити једно правило о прихватљивости доказа, већ је првенствено задатак националног законодавства да регулише ово питање.³⁴ Прихватање незаконито добијених доказа не представља само по себи кршење члана 6 Европске конвенције, али је Европски суд у предмету *Schenk против Швајцарске* установио да то може довести до неправичности зависно од чињеница конкретног предмета.³⁵

Према становишту Европског суда, његов задатак није да утврђује да ли је одређена врста доказа прихватљива, или да утврђује да ли је лице у питању криво или не, већ да одговори на питање да ли је поступак у цјелини био правичан, укључујући и начин на који су докази прикупљени. То укључује испитивање „незаконитости“ у питању и, у случају када је у питању повреда неког другог права из Конвенције, природу утврђене повреде.³⁶

Право на правично суђење претпоставља да сви докази морају бити спроведени на јавној расправи у присуству оптуженог са могућношћу да буду преиспитани у контрадикторном поступку. Коришћење доказа као што су искази прибављени од полиције или у фази спровођења истраге само по себи није у супротности са ст. 1 и 3 тачка д) Европске конвенције под условом да су обезбијеђена права оптуженог. Тако, право на одбрану захтијева да оптуженом буде дата адекватна и потпуна могућност да оспорава и испитује свједоке оптужбе било у тренутку када су дали изјаву или у каснијим фазама поступка.³⁷ Најзад, у бројним одлукама Европски и Уставни суд су указали да домаћи судови имају одређену дискрециону оцјену у вези с тим које ће аргументе и доказе прихватити у одређеном предмету, али, истовремено, имају обавезу да образложе своју одлуку тако што ће навести јасне и разумљиве разлоге на којима су ту одлуку засновали.³⁷

Право на одбрану

Право на одбрану, у смислу члана 6 Европске конвенције, подразумијева да се свако брани сâм или уз помоћ адвоката којег сâм изабере или који му, када то интереси правде налажу, буде додијељен, као и обезбјеђење адекватног времена за припремање одбране. Посебно се мора испитати је ли апеланту пружена прилика оспорити вјеродостојност доказа и успротивити се његовој употреби. Осим тога,

33 Види: Уставни суд, већ цитирана Одлука број АП 661/04, Одлука број У 15/99 од 15. децембра 2000. године, *Службени гласник Босне и Херцеговине*, број 13/01 и Одлука број У 14/00 од 4. маја 2001. године, *Службени гласник Босне и Херцеговине*, број 33/01.

34 Види Европски суд, *Schenk* против Швајцарске, 12. јул 1988. године, ст. 45 и 46, серија А, број 140 и *Teixeira de Castro* против Португалије, 9. јул 1998. године, став 34, Извјештаји 1998-IV.

35 Види: Европски суд, *Schenk* против Швајцарске, пресуда од 12. јула 1988. године, број представке 1086/84, серија А-140, став 49.

36 Види Европски суд, *Khan* против Уједињеног Краљевства, апликација број 35394/97, став 34, ЕЦХР 2000-V; *P. G. и J. H.* против Уједињеног Краљевства, апликација број 44787/98, став 76, ЕЦХР 2001-IX и *Allan* против Уједињеног Краљевства, апликација број 48539/99, став 42, ЕЦХР 2002-IX.

37 Види Европски суд, *Karpenko* против Русије, пресуда од 13. марта 2012. године, ст. 61 и 62.

мора се узети у обзир и квалитет доказа, између осталог и да ли је, због околности у којима је доказ прибављен, доведена у питање његова поузданост или тачност.³⁸

Уставни суд примјеђује (у предмету број АП 3198/09 од 20. децембра 2012. године) да је у образложењу првостепене пресуде наведена садржина завршне ријечи одбране, који апелант не оспорава, нити наводи да је у завршној ријечи указао на било коју чињеницу или доказ који је суд занемарио или пропустио оцијенити, а који би био од одлучног значаја и евентуално утицао на друкчији исход поступка. Даље, Уставни суд примјеђује да је у вези са идентичним жалбеним наводом Апелационо вијеће Суда БиХ дало јасно и прецизно образложење према којем се радило о сложену предмету, да је првостепено вијеће имало прилику да оцијени спроведене доказе у току поступка, те, најзад, да је доношењем првостепене пресуде након окончања главног претреса суд управо поступао у складу са обавезом из члана 286 став 1 Закона о кривичном поступку БиХ. Сходно наведеном, Уставни суд закључује да су апелантови наводи у овом дијелу неосновани.

Суђење пред непристрасним судом

Непристрасност се односи, прије свега, на однос према странкама у спору. Тај принцип се, у смислу права на правично суђење, испитује у контексту субјективне и објективне непристрасности суда. Да би се доказала субјективна непристрасност, Европски суд захтијева доказе о конкретној пристрасности. Субјективна или лична непристрасност редовно постављеног судије се претпоставља, односно лична непристрасност чланова вијећа се претпоставља док се супротно не докаже.³⁹ Објективни тест се односи на утврђивање чињеница да ли је судија обезбиједио довољно гаранција да би се искључиле било какве оправдане сумње у вези са постојањем његове непристрасности. То значи да судија не смије бити оптерећен предрасудама у вези са одлуком коју доноси. Уставни суд подсјећа да се у оквиру објективног теста мора одредити да ли је, потпуно одвојено од судијиног личног понашања, било доказивих чињеница које могу изазвати сумњу у његову непристрасност.⁴⁰

У предмету Уставног суда број АП 3900/09, од 6. децембра 2012. године, апеланткиња ничим није поткријепила наводе о пристрасном поступању судије који би покретали питање субјективне или објективне непристрасности у смислу наведених принципа. Притом, Уставни суд примјеђује да апеланткиња не наводи и у том смислу не нуди нити један доказ да је тражила изузеће наведеног судије, у складу са чланом 40 Закона о кривичном поступку Федерације БиХ⁴¹. Сходно наведеном, Уставни суд закључује да су апеланткињини наводи у овом дијелу неосновани.

У погледу навода апеланта у предмету, број АП 2131/09 од 10. октобра 2012. године, да је у предметном поступку прекршен принцип независности судова, доношењем Закона о сузбијању организованог и најтежих облика привредног криминала⁴², Уставни суд истиче да, према пракси Европског суда, суд мора бити

38 Види Европски суд, *Suominen* против Финске, пресуда од 1. јула 2003. године, апликација број 37801/97, став 36 и, *mutatis mutandis*, Уставни суд, Одлука број АП 5/05 од 14. марта 2006. године.

39 Види Европски суд, *Bykov* против Русије, пресуда од 10. марта 2009 године [ГЦ], захтјев број 4378/02, став 90 и Европски суд, *Lisica* против Хрватске, пресуда од 25. фебруара 2010 године, захтјев број 20100/06, став 49.

40 Види Европски суд, *Hauschildt* против Данске, пресуда од 24. маја 1989. године, став 47.

41 У предмету *Olujić* против Хрватске од 5. фебруара 2009. године Европски суд је истакао да се од судских власти тражи највећа могућа дискреција у погледу предмета у којима поступају како би се задржала слика о њима као непристрасним судијама (тачка 59). Та би их дискреција требала одвратити од коришћења медија, чак и кад су провоцирани. Виши захтјеви правде и часна природа судијског звања јесу оно што намеће та дужност.

42 Службене новине Федерације БиХ, бр. 35/03, 37/03, 56/03, 78/04, 28/05, 55/06, 27/07, 53/07 и 9/09.

независан од извршне власти и од странака⁴³. Осим тога, сумње у вези с утиском независности морају бити објективно оправдане, односно морају се пружити одговарајући аргументи и докази да постоји легитимна сумња у независност суда због притисака и утицаја извршне власти. У конкретном случају, Уставни суд подсјећа на то да је Законом о сузбијању организованог и најтежих облика привредног криминала⁴⁴ прописана могућност да Специјално тужилаштво, под законом прописаним условима, може преузети предмете од других тужилаштва и наставити са истражним радњама у складу са одредбама Закона о кривичном поступку Републике Српске.⁴⁵ Доводећи у везу наведене принципе из праксе Европског суда са апелантовим наводима, Уставни суд сматра да чињеница да доношење предметног закона којим је прописао да Специјално тужилаштво има могућност да од других тужилаштва преузме предмете, у околностима конкретног случаја, сама по себи не може представљати повреду апелантових уставних права. Ово стога што апелант не нуди никакве конкретне разлоге у прилог тврдње да је било ко из извршне власти или Специјалног тужилаштва вршио или покушао извршити било какав притисак на суд, нити то произилази из докумената предочених Уставном суду – због чега се наводи апеланта везани за наводно кршење принцип независности, у смислу гаранција из члана 6 Европске конвенције, показују неоснованим. При томе, Уставни суд наглашава да не стоје наводи апеланта да је због примјене предметног закона успостављена надлежност Окружног суда у Бањој Луци будући да је неспорно да се у конкретном случају ради о кривичном дјелу за које је законом прописана казна затвора од најмање десет година или казна дуготрајног затвора, па је, имајући у виду одредбе Закона о судовима Републике Српске⁴⁶, неспорна надлежност Окружног суда за поступање у конкретном случају. Стога Уставни суд сматра да су апелантови наводи у овом дијелу неосновани.

У вези са апелантовим наводима да му је повријеђено право на непристрасан суд, јер су у првостепеном и другостепеном вијећу које је донијело оспорене пресуде биле судије које су претходно учествовале у доношењу одлука које се тичу продужавања мјере притвора против њега, Уставни суд подсјећа на то да је у својој пракси већ одлучивао о апелацијама које су са овог аспекта покретале готово идентична правна питања.⁴⁷ Уставни суд је у цитираној одлуци истакао да учешће истог судије у саставу вијећа које одлучује о продужењу притвора и вијећа које доноси првостепену или другостепену пресуду – не може само по себи покренути питање непристрасног суда. У одлуци је закључено да су неосновани наводи апеланта, јер „при одлучивању о продужењу притвора суд утврђује постојање или непостојање законских услова за продужење притвора... на основу доказа који су приложени уз приједлог за продужење притвора... те да наводи апеланата да су исте судије биле у могућности да оцијене доказе против апеланта и при одлучивању о продужењу притвора и при одлучивању о кривици – само по себи не покреће питање непристрасног суда.“ С обзиром на то да се разлози наведени у одлуци АП 1196/09 у потпуности могу примијенити на конкретан случај, Уставни суд у овој одлуци није посебно разматрао наводе апеланта него се у цијелости позива на образложење и разлоге дате у цитираној одлуци, имајући у виду да се они у цијелости односе и на ову одлуку.

43 Пречишћени текст, *Службени гласник Републике Српске*, бр. 111/07.

44 Види Европски суд, *Ringelsen* против Аустрије, пресуда од 16. јула 1971. године, серија А, број 13, став 95

45 *Службени гласник Републике Српске*, бр. 37/06, 69/06 и 99/07.

46 *Службени гласник Републике Српске*, бр. 50/03, 111/04, 115/04, 29/07, 68/07 и 119/08.

47 *Службени гласник Републике Српске*, бр. 37/12.

Обавјештавање о сједници вијећа

Право на правично суђење обухвата више захтјева који се морају испоштовати да би се могло рећи да поступак у конкретном предмету испуњава минимум стандарда правичног суђења у складу са захтјевима из члана 6 Европске конвенције. Први захтјев који се односи на правично суђење јесте право приступа суду, што значи да само суд пуне јурисдикције, као независан и непристран орган, може одлучити о основаности кривичне оптужбе против неког лица. Други захтјев се тиче једнакости поступања страна у поступку која обухвата неколико захтјева као што су: да се оптужени хитно и подробно обавијести о природи и разлогу оптужбе против њега, да му се осигурају адекватно вријеме и услови потребни за припремање одбране, да се брани сам или уз помоћ браниоца кога сам изабере, да сам испитује или захтијева испитивање свједока оптужбе и да се присуство и саслушање свједока одбране одобри под условима који важе и за свједока оптужбе и, коначно, да користи бесплатну помоћ тумача уколико не разумије или не говори језик који се користи на суду.

У вези с општим захтјевом члана 6 Европске конвенције за примјену принципа правичности, Уставни суд наглашава значај принципа равноправности странака из члана 6 став 3 тачка д) Европске конвенције, тј. значај поставке да свака страна у поступку треба имати исте могућности да изложи своје аргументе и да ниједна од њих не смије имати никакву предност у односу на свог противника. Принцип равноправности странака, за који апелант тврди да му је повријеђен, обједињује схватање да обје странке у поступку имају право на информације о чињеницама и наводима супротне странке и да свака странка има једнаке могућности да одговори другој. Уставни суд, даље, подсјећа на то да је у својим пријашњим одлукама, ослањајући се на јуриспруденцију Европског суда, констатовао да се члан 6 Европске конвенције примјењује и у првостепеном и у жалбеном кривичном поступку.

У одлуци Уставног суда број АП 85/10, од 28. фебруара 2013. године, утврђено је да је прекршено апелантово право на правично суђење из члана II/3.е) Устава Босне и Херцеговине и члана 6 ст. 1 и 3 тачка д) Европске конвенције у случају када је другостепени суд одржао сједницу вијећа у присуству тужиоца, а у одсутности апеланта који о заказаној сједници вијећа није био уредно обавијештен, те му је на тај начин онемогућено да супротстави своје аргументе жалбеним наводима тужилаштва. Уставни суд није могао прихватити наводе Окружног тужилаштва дате у одговору на апелацију, а чија се суштина своди на тврдњу да је суд био присиљен да обавјештење о одржавању сједнице вијећа стави на огласну таблу, јер апелант није обавијестио суд о промјени адресе. Уставни суд наглашава да апелант није промијенио адресу, па достављање апеланту обавијести о одржавању сједнице вијећа путем огласне табле суда није законито.

Задатак Уставног суда је да укаже на обавезу поштовања принципа које прописује Устав Босне и Херцеговине као највиши правни акт у држави. Према томе, чл. II/1 и II/2 тог устава утврђују обавезу Босне и Херцеговине да њеним грађанима осигура највиши степен поштовања међународно признатих људских права и основних слобода, те да одредбе Европске конвенције имају супремацију над свим осталим законима. Право на правично суђење утврђено је Уставом Босне и Херцеговине и Европском конвенцијом, оно се примјењује на све случајеве гдје се „утврђује основаност кривичне оптужбе“, као што је било у конкретном предмету. Право на правично суђење садржи и обавезу провођења контрадикторног поступка, која се мора поштовати када се ради о редовном кривичном поступку, јер се у том поступку утврђује „основаност кривичне оптужбе“.

Право на правично суђење – „разуман рок“

Према конзистентној пракси Европског суда и Уставног суда, разумност дужине трајања поступка мора се оцјењивати у свјетлу околности појединог предмета, водећи рачуна о критеријима успостављеним судском праксом Европског суда, а нарочито о сложености предмета, понашању страна у поступку и надлежног суда или других јавних власти, те о значају који конкретна правна ствар има за апеланта.⁴⁸

У предмету број АП 5219/10 од 28. фебруара 2013. године, сумирајући предметни поступак у свјетлу члана 14 Закона о кривичном поступку Федерације БиХ⁴⁹ и других специфичних околности, Уставни суд примјећује да је поступак до заказивања главног претреса текао релативно брзо, а да је након тога уследио један дуги период немогућности провођења рочишта, прије свега, због недолазака апеланта на заказана рочишта која је, углавном, правдао болешћу. За Уставни суд је такође неприхватљиво да је Општинском суду требало више од три године од сазнања да апелант има одређених психичких проблема да проведе неуропсихијатријско вјештачење из којег је произашло да апелант због „психичког стања и обољења није у могућности да учествује у поступку“ након чега је предметни поступак обустављен, а комплетан спис упућен центру за социјални рад на даљње поступање. Уочљиво је такође да је Општинском суду требало више од четири године да апеланту постави браниоца по његовом избору. Уставни суд сматра да све наведено указује да Општински суд, који је током поступка евидентно предузимао одређене процесне радње, заправо није ефикасно и дјелотворно контролисао поступак, у смислу релевантних одредаба Закона о кривичном поступку Федерације БиХ. Када је у питању понашање апеланта, Уставни суд сматра да је он у значајној мјери допринио да поступак траје тако дуго, избјегавајући рочишта и несарадњом са судом, а што је Општински суд могао и требао препознати знатно раније како би, у смислу члана 14 став 2 Закона о кривичном поступку Федерације БиХ, поступак провео без одуговлачења, онемогућивши сваку злоупотребу права која припадају особама које учествују у поступку.

С обзиром на све наведено, а посебно да предметни кривични поступак још увијек није окончан ни након скоро девет година, Уставни суд сматра да дужина предметног поступка, сагледана у свјетлу члана 14 Закона о кривичном поступку Федерације БиХ и других специфичних околности предмета не задовољава стандарде права на правично суђење из члана 6 став 1 Европске конвенције, те да постоји кршење права на суђење у „разумном року“, као једном од елемената права на правично суђење из члана II/3.е) Устава Босне и Херцеговине и члана 6 став 1 Европске конвенције.

„Случајни налази“

Извјештаји и снимци добијени примјеном посебних истражних радњи из члана 116 став 2 Закона о кривичном поступку БиХ могу се у кривичном поступку користити у односу на особу и кривично дјело за које су и наређене. Међутим, из одредбе члана 120 овог закона („случајни налази“) произилази да се као доказ могу користити информације и подаци добијени предузимањем радњи из члана 116 став 2 и онда ако се односе на неко друго кривично дјело (дакле не на оно кривично дјело за које

48 Види: Уставни суд, Одлука број АП 1196/09 од 26. јануара 2012. године, објављена објављена на веб-страници Уставног суда (www.ccbh.ba).

49 Види: Европски суд, *Mikulić* против Хрватске, апликација број 53176/99 од 7. фебруара 2002. године, Извјештај број 2002-I, став 38.

постоји судска наредба о предузимању посебне истражне радње) из групе кривичних дјела предвиђених чланом 117 Закона о кривичном поступку БиХ. Уставни суд сматра исправним да у погледу „случајних налаза“ треба одмах затражити нову или додатну наредбу судије за претходни поступак за предузимање посебне истражне радње, а да случајно откривени докази могу користити за одређивање основа сумње да је извршено или да се врши кривично дјело из члана 117 Закона о кривичном поступку БиХ. Са тако добијеним подацима и информацијама тужилац поступа на исти начин као и са материјалом добијеним наређеном мјером, што вриједи и за даљњи ток поступка. Међутим, супротно наведеном а сходно члану 120 Закона о кривичном поступку БиХ, не могу се користити као докази информације и подаци добијени предузимањем радњи из члана 116 став 2 Закона о кривичном поступку БиХ ако указују на неко друго кривично дјело које је ван листе кривичних дјела прописаних у члану 117.

У предмету Уставног суда број АП 1158/10, од 28. фебруара 2013. године, редовни судови су произвољно примијенили релевантну одредбу члана 116 Закона о кривичном поступку БиХ када су прихватили доказе прибављене предметном посебном истражном радњом, при чему су у цијелости занемарили одредбе чл. 117 и 120 Закона о кривичном поступку БиХ и када су у погледу кривичног дјела давање дара и других облика користи из члана 218 став 1 Кривичног закона БиХ⁵⁰ одлуку о одговорност апеланта засновали искључиво и једино на том доказу који, у смислу Закона о кривичном поступку БиХ, има карактер „случајног налаза“ и као такав се може користити искључиво у односу на кривична дјела из члана 117 Закона о кривичном поступку БиХ. Стога, Уставни суд сматра да је да је начин на који су употребљени докази прибављени посебним истражним радњама у односу на кривично дјело давања дара и других облика користи из члана 218 став 1 Кривичног закона БиХ утицао на поступак у цјелини, због чега у поступку у односу на апеланта нису испуњени стандарди правичног суђења из члана II/3.е) Устава Босне и Херцеговине и члана 6 став 1 Европске конвенције.

Кажњавање само на основу закона

У предмету број АП 2947/09 од 20. децембра 2012. године Уставни суд је подсјетио да је у Одлуци о допустивости и меритуму број АП 2751/09, разматрајући наводе који су у односили на пресуде које су предмет оспоравања и у конкретном случају, а којим је такође покретано питање примјене Кривичног закона СФРЈ или Кривичног закона БиХ, као блажег закона, те ретроактивне примјене права указао⁵¹: „...да је истовјетна правна питања Уставни суд разматрао и у Одлуци АП 519/07 од 29. јануара 2010. године“.⁵² У тој одлуци Уставни суд је образложио примјену члана 7 Европске конвенције. Између осталог, Уставни суд је закључио да члан 7 Европске конвенције обједињује принцип да само закон може установити кривично дјело и прописати казну (*nullum crimen, nulla poena sine lege*), да кажњива дјела и важеће казне морају бити јасно установљени законом, затим да ипак, колико год правне норме кривичног права биле јасно дефинисане, постоји и неизбежно судско тумачење. Надаље, Уставни суд је указао⁵³ да је у Одлуци АП 519/07 у тачки 69, анализирајући новију праксу Суда БиХ о примјени Кривичног закона СФРЈ,

50 Службене новине Федерације БиХ, бр. 35/03, 37/03, 78/04, 28/05, 55/06, 27/07, 53/07, 9/09 и 12/10.

51 Службени гласник БиХ, бр. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07 и 8/10.

52 Види: Одлука број АП 2751/09, тачка 43.

53 Одлука о допустивости и меритуму доступна на веб-страници Уставног суда (www.ustavisud.ba).

истакао да, „у цитираној пресуди и Суд БиХ констатује⁵⁴ да је члан 4а) Кривичног закона БиХ примјењив на кривично дјело злочина против човјечности, као кривично дјело по општим принципима међународног права, учињено у вријеме када је био на снази преузети Кривични закон, јер тај закон уопште није прописивао ово кривично дјело.

У вези с тим, Суд БиХ је истакао да је потребно директно примијенити члан 7 став 2 Европске конвенције која се на основу члана II/2 Устава Босне и Херцеговине директно примјењује у Босни и Херцеговини и има приоритет над свим другим законима. Такође је навео да, имајући у виду и примјену члана 4а Кривичног закона БиХ у вези са чланом 7 став 1 Европске конвенције, закључује да у конкретном случају примјена Кривичног закона БиХ у поступку пред Судом БиХ не представља кршење члана 7 Европске конвенције“. Руководећи се наведеним принципима, Уставни суд је указао⁵⁵ да у поступку који је окончан оспореним пресудама није дошло до повреде права апеланата гарантованих чланом 7 Европске конвенције“.

Имајући у виду да је и у конкретном случају апелант проглашен кривим за кривично дјело злочина против човјечности, које је учињено у вријеме кад је био на снази Кривични СФРЈ, који није прописивао предметно кривично дјело, Уставни суд се, у погледу апелантових жалбених навода о примјени Кривичног закона СФРЈ као закона који је важио у вријеме извршења кривичног дјела и који је блажи, те о ретроактивној примјени права – умјесто посебног образложења, позива на наведене образложење и разлоге из Одлуке број АП 2715/09.

Уставни суд закључује да у поступку који је окончан оспореним пресудама није дошло до повреде апелантових права гарантованих чланом 7 Европске конвенције.

Поштовање приватног и породичног живота, дома и преписке

Према становишту Европског суда, телефонски разговори, иако изричито нису наведени, потпадају под појам „приватног живота и кореспонденције“ у смислу члана 8 Европске конвенције.⁵⁶ Пресретање телефонских разговора представља мијешање јавних власти у право на поштовање приватног живота. Ово мијешање представљаће кршење члана 8 став 2 Европске конвенције уколико није у складу са законом, уколико не слиједи један или више легитимних циљева у смислу члана 8 став 2 Европске конвенције и, додатно, ако није неопходно у демократском друштву.⁵⁷

Захтјев да било које мијешање мора бити у складу са законом у смислу става 2 члана 8 биће задовољен само кад су испуњена три услова. Прво, оспорене мјере морају имати основ у домаћем закону. Друго, домаћи закон мора бити у складу са владавином права и доступан лицу у питању. Треће, лице које је погођено мјером мора бити у стању да предвиди консеквенце које закон може имати за њега.⁵⁸

Према становишту Европског суда, појам „предвидљивост“ у контексту пресретања (прислушкивања) комуникација не може се поистовјетити са овим

54 Види: Одлука број АП 2751/09, тачка 44.

55 Види тач. 120 и 121 предмета *Куртовић*.

56 Види: Одлука број АП 2751/09, тачка 45.

57 Види Европски суд, *inter alia*, *Klass* и други против Њемачке, пресуда од 6. септембра 1978. године, стр. 21, став 41; *Malone* против Уједињеног Краљевства, пресуда од 2. августа 1984. године, серија А, но. 82, стр. 30 и 31, став 64 и *Lambert* против Француске, пресуда од 24. августа 1998. године, Извјештаји о пресудама и одлукама 1998-V, стр. 2238–2239, став 21.

58 Види Европски суд, *Korpr* против Швајцарске, пресуда од 25. марта 1998. година, Извјештаји 1998-II, стр. 539 став 50.

појмом на другим пољима.⁵⁹ Питање предвидљивости у контексту тајних мјера надзора, као што је пресретање комуникација, не може значити да лице у питању треба бити у стању да предвиди када је вјероватно да јавне власти прислушкују његову комуникацију, па да, у складу с тим, може прилагодити своје понашање.⁶⁰ Међутим, ризик од арбитрарности посебно је евидентан када се овлашћења извршне власти извршавају у тајности.⁶¹ Због тога је од суштинске важности имати јасна, детаљна правила о пресретању телефонске конверзације, посебно када доступне технологије постају све напредније.⁶² Домаћи закон мора бити довољно јасан тако да грађанима да одговарајући наговјештај у погледу околности и услова под којим су јавне власти овлашћене да предузму тајне мјере.⁶³

У предмету Уставног суда број АП 1958/09, од 13. новембра 2012. године, из докумената предочених Уставном суду произилази да је мобилни телефон означеног броја био прислушкиван, и то на основу наредбе. Дакле, неспорно је да је дошло до мијешања јавних власти у право на приватни живот, односно породични живот као сегмент приватног живота.

Уставни суд примјећује да је законско рјешење из чл. 226 и 227 Закона о кривичном поступку Републике Српске у складу и са захтјевима члана 8 Европске конвенције из ког за државу не проистиче само обавеза да се суздржи од мијешања, већ и да обезбиједи ефективно поштовање приватног и породичног живота, а која може укључивати и доношење таквих мјера којим се обезбјеђује поштовање приватног живота.⁶⁴ Међутим, уживање права на приватни и породични живот из члана 8 Европске конвенције није апсолутно и држави је дата могућност да успоставља одређена ограничења која служе остварењу легитимних циљева одређених ставом 2 наведеног члана, а међу којим је спречавање нереда или спречавање злочина. При том, државе уживају широко поље процјене које мјере ће предузети али оне морају бити установљене законом у сврху остваривања легитимног циља и на начин да „мијешање“ ставља у оквир „неопходног у демократском друштву“. У том смислу, нису изузети ни породични односи између родитеља и дјеце.

Сходно наведеном, Уставни суд закључује да је у околностима конкретног случаја мијешање у право на приватни и породични живот имало основ у закону који је апеланткињи био доступан и довољно јасан, дајући одговарајући наговјештај у погледу околности и услова под којим су јавне власти овлашћене да предузму мјеру надзора и техничког снимања комуникација, а на основу које су прислушкивани разговори између ње и њеног сина. Оспорена мјера није била лишена легитимног циља у смислу става 2 члана 8 Европске конвенције, а који се у околностима конкретног случаја огледао у спречавању и откривању кривичног дјела и заштите права других.

Најзад, било је потребно одговорити на питање да ли је у околностима конкретног случаја мијешање било неопходно у демократском друштву, у складу са легитимним циљем. Према становишту Европског суда, држава ужива одређену слободу процјене у погледу оцјене постојања и обима такве неопходности, с тим да је ова слобода предмет европске супервизије, како у погледу закона којим је мјера

59 Види Европски суд, *Kennedy* против Уједињеног Краљевства, пресуда од 18. маја 2010. године, став 151.

60 Види Европски суд, *Malone*, став 67; *Leander* против Шведске, пресуда од 26. марта 1987. године, став 51 и *Association for European Integration* против Бугарске, став 79.

61 Види Европски суд, *Leander* против Шведске, пресуда од 26. марта 1987. године, став 51.

62 Види *Malone*, став 67, *Huvig* против Француске, пресуда од 24. априла 1990. године, став 29.

63 Види *Kopp*, став 72 *Valenzuela Contreras* против Шпаније, пресуда од 30. јула 1998. године, Извјештаји 1998-V, стр. 1924–1925, став 46.

64 Види *Malone*, *Kopp*, став 64, *Huvig*, став 29 и *Valenzuela Contreras*.

прописана, тако и погледу одлуке којом се закон примјењује. Сем тога, вриједности демократског друштва морају бити поштоване колико је могуће досљедно у поступку надзора ако границе неопходности, у смислу члана 8 став 2 нису прекорачене.⁶⁵ При процјени постојања неопходности кључно питање, према Европском суду, јесте постојање гаранција против арбитрарности.⁶⁶ У пракси то значи да морају постојати адекватне и ефективне гаранције против злоупотреба.

Уставни суд примјењује да је материјал обезбијеђен прислушкивањем телефонских разговора био један од доказа који је представљен, односно преслушан на главном претресу, а на основу ког је доказана укљученост више лица, укључујући и апеланткињу, у извршење кривичног дјела за које се, у складу са законом, може одредити ова мјера. Даље, мјера надзора и техничког снимања телекомуникација била је ограничена на период од мјесец дана, односно продужена за још један мјесец. Овој апеланткињи није била ускраћена могућност „ефективне контроле“ прислушкивања њених разговора. Наиме, редовни судови су утврдили да је прислушкивање било засновано на наредбама које је издао надлежни суд, а на основу приједлога тужиоца који је садржао све законом прописане елементе, те у складу са овлашћењима јасно одређеним законом. Како су тонски записи преслушани на главном претресу, није била ускраћена ни могућност њиховог оспоравања у адверсарном поступку. У вези с тим, Уставни суд примјењује да је у образложењима оспорених одлука изричито констатовано да ни апеланткиња као ни остали оптужени чији су разговори прислушкивани на главном претресу нису оспоравали садржај и аутентичност преслушаних тонских записа забиљежених телефонских разговора. Најзад, имајући у виду гаранције установљене чланом 10 Закона о кривичном поступку Републике Српске и право суда да у случају када су докази прибављени на незаконит начин такве доказе изузме из списка, Уставни суд сматра да у околностима конкретног случаја не постоји ништа што би указивало на то да није постојала ефективна контрола коју захтијева принцип владавине права, а која је у стању да мијешање у право на приватни живот апеланткиње ограничи на „неопходно у демократском друштву“.

Уставни суд закључује да су наводи апеланткиње о повреди права на приватни и породични живот из члана II/3ф) Устава Босне и Херцеговине и члана 8 Европске конвенције неосновани.

Изрицање новчане казне због ометања рада суда

Према члану 10 став 1 Европске конвенције, слобода изражавања укључује „слободу мишљења“ и „слободу примања и преношења информација и идеја“ без мијешања јавне власти и без обзира на границе. Међутим, ове слободе нису апсолутне и подлијежу одређеним ограничењима.

Став 2 члана 10 Европске конвенције захтијева да свако ограничавање права на слободу изражавања мора бити „предвиђено законом“. Разлог за то је да лице мора имати могућност да предвиди са основаном сигурношћу посљедице свог дјеловања. То представља заштиту од произвољности у наметању ограничења права слободе изражавања. Истим чланом је предвиђено да свако ограничавање права слободе изражавања буде „неопходно у демократском друштву“ због заштите одређених интереса. Ови интереси укључују, како је наведено у ставу 2 члана 10 Европске конвенције, и одржавање ауторитета и непристрасности судства. Према томе, чак

⁶⁵ Види Европски суд, *X и Y против Холандије*, А 91 (1985); 8 EXPP 235 пара 23 и *Johnston* против Ирске, А 112 (1986); 9 EXPP 203 пара 55 ПЦ.

⁶⁶ Види Европски суд, *Kvasnica* против Словачке, број 72094/01, 9. јун 2009. године, став 80.

и кад се ограничавањем права желе заштитити, нпр., ауторитет и непристрасност судства, оно се мора свести на мјеру у којој је то неопходно у демократском друштву. То значи да ограничавање права не смије прелазити преко оног што се сматра неопходним да би се заштитио одређени интерес. Суштински је важно да одређени циљ буде јасан, што значи да држава мора бити у стању да јасно укаже на разлог ометања права и на који начин је то ометање допринијело постизању циља, у конкретном случају заштити ауторитета и непристрасности судских органа.

С обзиром на то да члан 10 Европске конвенције прихвата ограничења слободе изражавања да би се одржали достојанство и ауторитет суда, Уставни суд подсјећа на став Европског суда да је, за разлику од политичара који уживају некако привилегован положај у оквиру примјене члана 10 Европске конвенције, са адвокатима ситуација обрнута. У континенталној Европи адвокатура је слободно занимање али и независан орган у систему правосуђа, тако да из те двоструке функције адвокатуре произилазе и посебне дужности и одговорности за адвокате.⁶⁷ Питање слободе изражавања адвоката се поставља само у односу на ограничења која се тичу очувања угледа и независности судства, те се може рећи да су границе слободе изражавања адвоката само у том домену изузетно уско постављене. Ограничење слободе изражавања адвоката Европски суд оцјењује у односу на критике које они упућују судовима због садржине појединих судских одлука (критика са становишта струке), те посебно оцјењује њихове генералне и паушалне исказе у односу на судове и правосуђе уопште. Тако је начелно дозвољено да адвокати критикују поједине судске одлуке са становишта струке, али им није дозвољено да у оквиру члана 10 износе своје коментаре о току и у току поступка којим врше притисак на суд, јавност и слично. Тако је сасвим пропорционално у односу на легитимни циљ да национални суд казни адвоката због његових исказа у поступку који су увредљиви за суд, те да адвокатска комора изриче казне адвокату због тога што вријеђа суд или износи своје ставове о суду и току суђења.⁶⁸

Уставни суд запажа (у предмету број АП 3133/09 од 10. октобра 2012. године) да се апелантови наводе односе на поступање суда којим му је изречена новчана казна, јер је на главном претресу у својству изабраног браниоца оптуженог својим понашањем нарушио процесну дисциплину. Уставни суд примјећује да су редовни судови у довољној мјери објективно анализирали и образложили садржину апелантовог поступања и понашања за вријеме главног претреса, те се језичком и правном анализом може утврдити да конкретно понашање представља нарушавање реда и процесне дисциплине, а поред тога се на истакнути начин нарушавају ауторитет и достојанство суда.⁶⁹ На основу свега наведеног, Уставни суд закључује да није повријеђено апелантово право на слободу изражавања из члана II/3х) Устава Босне и Херцеговине и члана 10 Европске конвенције.

Привремено одузимање предмета и имовине

Члан 1 Протокола број 1 уз Европску конвенцију садржи три различита правила. Прво правило, које се налази у првој реченици првог става, опште је природе и изражава принцип мирног уживања у имовини. Друго правило, садржано у другој реченици истог става, одређује да лишавање имовине може да се деси под одређеним условима. Треће правило, садржано у ставу 2 истог члана, дозвољава да државе потписнице имају право, између осталог, да контролишу коришћење имо-

67 Види Европски суд, *Klass* и други, став 50 и *Lambert*, став 30.

68 Види Европски суд, *Amihalachioaie* против Молдавије, пресуда од 20. априла 2002. године, број 27.

69 Види Европски суд, *Schoepfer*, пресуда од 20. маја 1998. године, РЈД, 1998-III, број 29.

вине у складу са јавним интересом. Сва три правила су међусобно повезана и нису у међусобној контрадикцији, а друго и треће правило се односе на одређене случајеве мијешања државе у право на мирно уживање имовине и требају се посматрати у свјетлу првог правила.⁷⁰

У предмету Уставног суда број АП 3990/09 од 30. јануара 2013. године, „имовину“ је представљало спорно возило које је апеланту привремено одузето на основу потврде о привременом одузимању, а која је потврђена оспореним рјешењем Кантоналног суда у Зеници. У овом поступку нису доведене у питање апелантове тврдње да је у доброј вјери купио аутомобил од његовог претходног власника. Стога, привремено одузимање возила представља мјеру која је резултирала мијешањем у апелантово право на мирно уживање имовине у смислу члана 1 Протокола број 1 уз Европску конвенцију.

Апеланту је спорно возило одузето на основу члана 80 став 1 Закона о кривичном поступку Федерације БиХ у вези са чланом 79 став 1 истог закона, а којим је регулисано да се привремено могу одузети предмети који се требају одузети према Кривичном закону Федерације БиХ, као и предмети који могу послужити као доказ у кривичном поступку и без налога суда, уколико постоји опасност од одлагања. Према конзистентном ставу Европског суда, мјере одузимања (конфискације) предмета у контексту кривичног поступка, чак и када укључују лишавање имовине, представљају контролу коришћења имовине у смислу другог става члана 1 Протокола број 1.⁷¹ Слиједом наведеног, апелантови наводи су испитани у смислу другог става члана 1 Протокола број 1.

У складу са стандардима Европског суда и Уставног суда, мијешање у право на имовину мора бити прописано законом, мора имати један или више легитимних циљева, те мора постојати разуман однос пропорционалности између предузетих мјера и циља који се жели постићи. С тим у вези, мора се утврдити да ли постоји правична равнотежа између захтјева општег интереса и интереса лица у питању. Захтијевани однос пропорционалности неће постојати уколико лице у питању мора сносити лични и претјерани терет.⁷²

Привременим одузимањем предмета и имовине, као радњом процесне принуде, прибављају се докази и предмети који служе при утврђивању чињеница у кривичном поступку, односно спречава вршење кривичних дјела, те онемогућава коришћење или отуђење одређене имовине. Привремено одузимање предмета без наредбе суда може успиједити и приликом спровођења потражних неформалних радњи за чије се извођење првенствено примјењују правила криминалистичке тактике, као и кад се привремено одузимање предузима као хитна истражна радња. Дакле, за законитост и правилност предузимања ове радње није нужно да је у тренутку њеног предузимања покренут и кривични поступак. Без обзира на то да ли се ради о предметима који се морају одузети према Кривичном закону Федерације БиХ или о предметима који могу послужити као доказ у кривичном поступку, не постоји препрека за њихово привремено одузимање и без наредбе суда. Наиме, и једна и друга врста предмета могу да буду привремено одузети од оног код

⁷⁰ Види Уставни суд, Одлука о допустивости број АП 1301/09 од 6. децембра 2011. године, доступна на веб-страници Уставног суда (www.ustavnisud.ba).

⁷¹ Види Европски суд, *Holy Monasteries* против Грчке, пресуда од 9. децембра 1994. године, серија А, број 301-А, став 51.

⁷² Види Европски суд, *Riela* и други против Италије (дец.), апликација број 52439/99 од 4. септембра 2001. године; *Arcuri* и други против Италије (дец.), апликација број 52024/99, ЕЦХП 2001-VII; *C. M.* против Француске (дец.), апликација број 28078/95, ЕЦХП 2001-VII; *Air Canada* против Уједињеног Краљевства, 5. мај 1995. године, став 34, серија А, број 316-А и *AGOSI* против Уједињеног Краљевства, 24. октобар 1986. године, став 34, серија А, број 108.

кога су затечени, без обзира на то да ли се ради о евентуално осумњиченом или трећем лицу и без обзира на то по ком основу се код њега налазе, односно да ли су стечени на законит или незаконит начин. Услов за предузимање ове радње је да постоји опасност од одлагања и да, у случају да предмет није добровољно предат, буде добијено накнадно одобрење суда у законом одређеном року. За привремено одузети предмет овлашћено службено лице издаје потврду, а лицу од ког је извршено привремено одузимање предмета гарантовано је и право жалбе која нема суспензивно дјеловање. Најзад, привремено одузимање предмета нема учинак на промјену власника или посједника таквог предмета, односно њиме се не дира у права која на таквој ствари полаже лице од ког се она одузима.

Уставни суд примјећује да је у конкретном случају радњу привременог одузимања преузело овлашћено службено лице након што је путем надлежних организационих јединица Интерпола утврђено да је спорни аутомобил украден, да је апелант спорни аутомобил добровољно предао, те да је апеланту издата и потврда о привременом одузимању сачињена у складу са законом. Апеланту није била ускраћена могућност изјављивања жалбе због привременог одузимања, коју је Општински суд рјешењем уважио и наложио враћање спорног возила апеланту. Одлучујући о жалби кантоналног тужиоца на рјешење Општинског суда, Кантонални суд је закључио да је радња предузета у складу са условима прописаним чланом 80 став 1 Закона о кривичном поступку Федерације БиХ, тј. да је постојала опасност од одлагања и да је постојала добровољност код апеланта, а да је за законитост и правилност предузете радње ирелевантно како је апелант стекао спорни аутомобил и по ком основу се он код њега налази. Сходно наведеном, Уставни суд сматра да је мијешање у апелантово право на имовину било у складу са законом.

Оцјењујући постојање опасности од одлагања, Кантонални суд је истакао да се она огледа у чињеници да је спорни аутомобил украден, па да је било потребно његово изузимање како би се обезбиједило враћање легитимном власнику. Сходно наведеном, слиједи да је мјера привременог одузимања слиједила легитиман циљ – онемогућавање коришћења или отуђења одређене имовине, у конкретном случају, спорног аутомобила.

С обзиром на то да се ради о мјери привременог карактера, да се њоме не дира у стечена права на ствари која се привремено одузима, те да као доказна радња представља значајно средство у спречавању и откривању кривичних дјела, привременим одузимањем спорног аутомобила од апеланта није нарушен правичан однос пропорционалности између интереса њега као појединца и општег интереса. С тим у вези, Уставни суд наглашава да је пропорционалност испитивао у односу на апеланта који је као *bona fide* купац стекао својину над спорним аутомобилом, али (и) у односу на првобитног (правог, оригиналног) власника спорног аутомобила од ког је овај аутомобил украден. Према мишљењу Уставног суда, првобитни власник овог аутомобила мора бити заштићен на првом мјесту и његово је право да му се врати аутомобил који му је украден. Због тога интерес првобитног власника „претеже“ над интересом апеланта као *bona fide* купца и, такође, власником спорног аутомобила. Однос пропорционалности између апеланта и првобитног власника спорног аутомобила није нарушен (и) јер апелант има право подношења тужбе ради повраћаја новца против продавца, тј. лица од ког је купио спорни аутомобил, а апелант одштету може тражити и од надлежног органа јавне власти, односно одговорног лица, имајући у виду да је спорни аутомобил у промету од 2000. године, те да је претходно регистрован осам пута.

Уставни суд сматра да је у околностима конкретног случаја мијешање у апелантово право на имовину било засновано на закону, да је служило легитимном циљу,

те да није доведен у питање разуман однос пропорционалности између општег интереса и интереса појединца на начин да апелант мора сносити лични и претјерани терет.

Уставни суд закључује да су апелантови наводи о повреди права на имовину из члана II/3к) Устава Босне и Херцеговине и члана 1 Протокола број 1 уз Европску конвенцију неосновани.

Умјесто закључка

Напуштање досадашње правне традиције у области кривичног поступка у БиХ и радикалном промјеном структуре, функција и начела кривичног поступка, ранија судска пракса постала је у великом дијелу застарјела. Та ситуација потенцијално представља опасност за правну сигурност, као и на квалитет кривичног судовања. Зато пракса Уставног суда и Европског суда имају велики значај у превладавању уочених проблема и јединственој примјени закона, и то конституционализацијом кривичног процесног права, односно кроз процес усклађивања одредаба те правне гране с Уставом БиХ у одлукама Уставног суда и Европског суда којима се укидају неуставне законске одредбе и судске одлуке донесене у кривичном поступку. Ова конституционализација требала би бити ефикасан механизам за усклађивање кривичног процесног права у БиХ са европским стандардима заштите основних људских права.

Литература

1. Бејатовић, С. (2003). *Кривично процесно право*. Београд.
2. Грубач, М. (2005). *Кривично процесно право*. Београд.
3. Ђурђевић, З. (2011). *Savremeni razvoj hrvatskoga krivičnog procesnog prava s posebnim osvrtom na novelu ZKP iz 2011*. Zagreb: Hrvatski ljetopis za krivično право i praksu, vol. 18, (2).
4. Ђурђевић, З. (2010). *Sudska kontrola državnoadvokatskog krivičnog progona i istrage: poredbenopravni i ustavni aspekt*. Zagreb: Hrvatski ljetopis za krivično право i praksu (1).
5. Ђурђевић, З. (2009). *Procesna prava odbrane prema saokrivljenom kao svjedoku optužbe*. Zagreb: Hrvatski ljetopis za kazneno право i praksu, (2).
6. Ђурђић, В. и Стевановић, Ч. (2006). *Кривично процесно право – општи дио*. Ниш.
7. Ivičević Karas, E. (2011). *Komentar Zakona o postupku oduzimanja imovinske koristi ostvarene krivičim djelom i prekršajem*. Zagreb: Narodne novine.
8. Joecks, W. (2006). *Strafprozessordnung*. München: Verlag C. H. Beck.
9. Krapac, D. (2012). *Krivično procesno право, prva knjiga: Institucije*. Zagreb: Narodne novine.
10. Krapac, D. (1997). *Nezavisnost sudija kao postulat pravne države: njemačka iskustva, hrvatski problemi*. Zagreb: Politička misao, vol. XXXIV, (1).
11. Krapac, D. (2011). *Konstitucionalizacija krivičnog procesnog prava u Republici Hrvatskoj*. Poseban otisak iz: Okrugli sto: Dvadeseta obljetnica Ustava Republike Hrvatske, Zagreb: HAZU.
12. Novosel, D. i Pajčić, M. (2009). *Državni advokat kao gospodar novog prethodnog krivičnog postupka*. Zagreb: Hrvatski ljetopis za kazneno право i praksu, (2).

13. Pajčić, M. (2010). *Pravo okrivljenog na uvid u spis predmeta tokom prethodnog krivičnog postupka u pravnim sistemima nekih evropskih zemalja i praksi Evropskog suda za ljudska prava*. Zagreb: Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, (1).
14. Pajčić, M. (2009). *Otkrivanje informacija i dokaza između stranaka u krivičnom postupku*. Zagreb: Hrvatski ljetopis za krivično pravo i praksu, (1).
15. Симовић, М. (2005). *Практични коментар Закона о кривичном поступку Републике Српске*. Бања Лука.
16. Шкулић, М. (2011). *Кривично процесно право*. Београд: Правни факултет у Београду.
17. Trechsel, S. (2005). *Human Rights in Criminal Proceedings*. New York: Oxford University Press.

КРИВИЧНО ДЕЛО НЕОВЛАШЋЕНА ПРОИЗВОДЊА И СТАВЉАЊЕ У ПРОМЕТ ОПОЈНИХ ДРОГА (ЧЛАН 246 КЗ)

проф. др Наташа Делић
Правни факултет Универзитета у Београду

Апстракт: Аутор у раду разматра кривично дело неовлашћене производње и стављања у промет опојних дрога, које спада у групу кривичних дела против здравља људи и предвиђено је у члану 246 КЗ. Правна природа и значај овог кривичног дела определили су садржину и структуру рада, у коме су анализирана основна и допунска обележја његовог бића. Поводом појединих питања која се у раду разматрају аутор указује на релевантна теоријска полазишта и наводи ставове судске праксе, а такође износи и одговарајуће закључке. У првом делу рада аутор решава одређене дилеме које постоје у вези са појединим облицима радње извршења овог кривичног дела. Затим, посебну пажњу посвећује критичкој анализи новоуведеног привилегованог облика кривичног дела, који се састоји у неовлашћеном узгајању мака или психоактивне конопље или друге биљке из којих се добија опојна дрога или које саме садрже опојну дрогу (став 2). У датом контексту, аутор закључује да је реч о непрецизној формулацији – посебно у односу на радњу извршења и објект радње. Осим тога, доводи се у питање и криминално-политичка оправданост датог решења. У другом делу рада, поред осталих питања, разматра се и могућности примене института дела малог значаја (члан 18 КЗ) код овог облика кривичног дела. Након одговарајуће аргументације, аутор закључује да с обзиром на природу кривичног дела, као и кривичноправни значај института дела малог значаја, његова примена овде не би била оправдана.

Кључне речи: злоупотреба опојних дрога, Кривични законик Србије, кривична дела против здравља људи, кривично дело неовлашћене производње и стављања у промет опојних дрога.

Уводне напомене

Историјски посматрано, различити облици злоупотребе опојних дрога присутни су код појединих народа и у појединим земљама још од давнина. Међутим, почетком прошлог века проблем злоупотребе опојних дрога почео је да прераста националне оквири и да поприма међународне размере. Отуда је одржан већи број међународних састанака и конференција, на којима су усвојени одговарајући споразуми и донете конвенције о мерама које је неопходно предузимати како на законодавном, тако и на оперативном плану у циљу сузбијања ове вишеструко штетне друштвене појаве. Међународни инструменти који су од значаја у сфери спречавања злоупотребе опојних дрога јесу: Међународне конвенције о опијуму из 1912. године и 1925. године, Конвенција о ограничењу производње и регулисању расподеле опојних дрога из 1931. године, Споразум о контроли потрошње опијума за пушење

на Далеком Истоку из 1931. године, Конвенција о сузбијању недозвољене трговине шкодљивим дрогама из 1936. године, Протоколи потписани 1926, 1948. и 1953. године, Јединствена конвенција о опојним дрогама из 1961. године, Конвенција о психотропним супстанцама из 1971. године, Протокол о измени Јединствене конвенције о опојним дрогама из 1972. године, Конвенција УН против незаконитог промета опојних дрога и психотропних супстанци (Бечка конвенција) из 1988. године, Лисабонски уговор из 2009. године и Оквирна одлука Европске уније о трговини дрогом из 2004. године. Наша земља је до сада ратификовала све релевантне међународне акте из ове области и своје национално законодавство у протеклом периоду развијала у складу са преузетим обавезама.¹ У том смислу су у Кривичном законiku (КЗ) из 2006. године, у глави кривичних дела против здравља људи, предвиђена три кривична дела: неовлашћена производња и стављање у промет опојних дрога (члан 246 КЗ), неовлашћено држање опојних дрога (члан 246а КЗ) и омогућавање уживања опојних дрога (члан 247 КЗ).

Анализа битних (основних и допунских) обележја бића кривичног дела неовлашћене производње и стављања у промет опојних дрога (члан 246 КЗ)

Кривично дело неовлашћене производње и стављања у промет опојних дрога има неколико облика.

Основни облик кривичног дела предвиђен у ставу 1 чини ко неовлашћено производи, прерађује, продаје или нуди на продају или ко ради продаје, купује, држи или преноси или ко посредује у продаји или куповини или на други начин неовлашћено ставља у промет супстанце или препарате који су проглашени за опојне дроге.

Радња извршења је алтернативно прописана и може се састојати у следећем: производњи опојне дроге, преради опојне дроге, продаји опојне дроге, нуђењу опојне дроге на продају, куповини опојне дроге ради продаје, држању опојне дроге ради продаје, преношењу опојне дроге, посредовању у продаји или куповини опојне дроге и на други начин стављању у промет опојне дроге.

Под производњом опојне дроге подразумева се свака активност којом се из одређеног материјала добија супстанца која има својство опојне дроге. У чему ће се таква активност састојати, зависи од природе материје која се прерађује и од које се добија супстанца која има својство опојне дроге (ВСС Кж. 1517/05).² За постојање кривичног дела ирелевантно је да ли је производња извршена ради продаје или не „јер је кажњива и производња опојне дроге за своје потребе“ (ОСБ К. 639/92).³

Прерада обухвата сваку делатност која не представља производњу опојне дроге, а чији је крајњи резултат добијање одређене опојне дроге или мењање њеног састава или својстава. Нпр. „процес сушења зелених листова биљке марихуане“ (ОС у Београду К. 107/95).⁴ За постојање кривичног дела, као и у претходном случају, није битно да ли је дата радња предузета у циљу продаје опојне дроге или не.

1 О. Перић, „Међународноправни аспект сузбијања злоупотребе опојних дрога“, У: *Зборник радова*, Београд, 2007, 185–202, О. Перић, „Конвенција УН против незаконитог промета опојних дрога и психотропних супстанци и југословенско законодавство“, У: *Зборник радова*, Београд, 2007, 209–228. и И. Марковић, *Материјално кривично право Европске Уније*, мастер рад, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2011, 21–22 и 74.

2 И. Симић, А. Трешњев, *Збирка судских одлука из кривичноправне материје, седма књига*, Београд, 2006, 144

3 Б. Чејовић, *Кривично право у судској пракси, Посебни део*, Крагујевац, 2008, 618.

4 И. Симић, *Збирка судских одлука из кривичноправне материје, друга књига*, Београд, 1998, 58.

Сматра се да неовлашћена продаја опојне дроге постоји у случају када је између продавца и купца постигнут договор о цени, врсти и количини опојне дроге (ВСС Кж. 1628/08)⁵ и да за постојање кривичног дела није неопходно да је опојна дрога предата купцу (АС у Београду Кж. 1 3480/11).⁶ Сходно томе, можемо да закључимо да је по питању неовлашћене продаје опојне дроге у основи прихваћено схватање које усваја Закон о облигационим односима, према коме су ствар и цена битни елементи уговора о купопродаји те је за његов настанак довољно да странке постигну сагласност у односу на ствар и цену.⁷ У складу са наведеним судска пракса заузима следећа становишта: „неовлашћена продаја хероина може се састојати у томе што је учинилац преко пејцера ступио и контакт са лицем које је хтело да купи опојну дрогу и након договора о условима продаје пакет са дрогом оставио на зиду на углу улица, да би нешто касније наишао купац који му је предао договорени износ новца, а заузврат узео пакетић са хероином“ (ВСС Кж. 1464/01);⁸ „постоји кривично дело када је окривљени телефоном уговорио продају 80 таблета екстазија, али до исплате новца и испоруке опојне дроге није дошло услед интервенције полиције“ (ВСС Кж. 1300/03);⁹ „кривично дело постоји у случају када је првоокривљени једну кесицу дроге продао другоокривљеном, други кесицу држао сакривену код себе у чарапи, а трећу кесицу одбацио од себе приликом наилаaska полиције“ (ВСС Кж. 638/09);¹⁰ „радња неовлашћене продаје опојне дроге постоји иако дрога није предата купцу јер је окривљени утледавши полицијске службенике покушао да је прогута, а из разлога што је окривљени пре тога постигао договор са купцем, односно састао се са њим на договореном месту и на име цене примио 1.000 динара“ (ВСС Кж. 464/07).¹¹ Како се наводи, договор између продавца и купца, односно продаја опојне дроге може се остварити и без вербалне комуникације, нпр. када купац прође поред продавца и покаже му новац, а овај му пружи пакетић опојне дроге.¹²

Овде није сувишно навести и део одлуке Врховног суда Србије у којој стоји да „за неовлашћену продају опојних дрога треба да постоји договор продавца и купца о цени дроге, што не мора укључивати и зараду, а не мора се ни радити о накнади у новцу, већ се дрога може платити и у виду услуга плаћања пића, улаза на журку и сл.“ (Кж. 2098/04).¹³ Дату одлуку сматрамо неоснованом јер се под продајом опојне дроге по правилу подразумева отуђење опојне дроге уз новчану или неку другу накнаду тј. продаја по природи ствари подразумева одређену материјалну корист, односно добит (зараду).¹⁴ У супротном, ако нема никакве зараде, радиће се о бесплатном давању опојне дроге што представља радњу извршења кривичног дела омогућавања уживања опојних дрога (члан 247 КЗ).¹⁵

5 Избор судске праксе, Београд, 2009/12, 39.

6 З. Стојановић, *Коментар Кривичног законика*, Београд, 2012, 713.

7 С. Перовић, *Облигационо право*, Београд, 1986, 532.

8 И. Симић, *Збирка судских одлука из кривичноправне материје, четврта књига*, Београд, 2002, 75.

9 Б. Чејовић, (2008), 613.

10 Избор судске праксе, Београд, 2010/6, 41.

11 Избор судске праксе, Београд, 2008/4, 38.

12 Н. Wallace, C. Roberson, *Principles of Criminal Law*, New York, 2012, 268.

13 И. Симић, А. Трешњев, (2006), 147.

14 Када је реч о облицима радње који се састоје у продаји опојне дроге, куповини опојне дроге ради продаје и посредовању у продаји или куповини опојне дроге, треба нагласити то да се у случају продаје, куповине и посредовања у продаји или куповини ради о заснивању одређеног уговорног односа чији је предмет искључен из правног промета, тако да он нема правно дејство у смислу заснивања одређених права и обавеза.

15 Вид. Н. Делић, „Кривично дело омогућавања уживања опојних дрога“, У: *Наркоманија и кривична одговорност, правно-медицински аспекти*, Копаоник, 2000, 55–76. и Н. Делић, „Кривичноправни аспект злоупотребе опојних дрога“, У: *Казнена реакција у Србији, Први део*, Београд, 2011, 167–192.

Нуђење на продају представља предузимање таквих делатности које су подобне да код другог лица створе уверење да постоји могућност куповине опојне дроге. За постојање кривичног дела није значајно да ли је учинилац у тренутку нуђења на продају опојну дрогу заиста и поседовао или је намеравао да је касније набави (СВС Кпс. 557/85).¹⁶ У питању је покушај који представља довршено кривично дело. Врховни суд Србије стоји на становишту да кривично дело постоји и онда „када је окривљени знао да носи са собом дрогу коју су саучесници нудили на продају, јер је на тај начин у томе активно учествовао, без обзира на то што он није вербално нудио на продају дрогу“ (Кж. 1177/95).¹⁷

Под куповином опојне дроге уобичајено се сматра стицање права својине над опојном дрогом уз одређену накнаду. „Куповина опојне дроге за сопствену употребу не представља кривично дело, већ је инкриминисана куповина опојне дроге ради њене продаје, односно стављања у промет“ (ВСС Кж. I 860/07).¹⁸ Да ли је опојна дрога купљена ради продаје утврђује се на основу околности конкретног случаја. При том, посебан значај, примера ради, могу имати „количина опојне дроге“ (ВСС Кж. 826/07),¹⁹ нпр. „87,09 грама хероина“ (ВСС Кж. 49/03)²⁰ или „чињеница да је купљена количина од 19,40 грама хероина помешана са другом примесом и препакована у мала паковања“ (ВСС Кж. 575/03).²¹ Нпр. „када је окривљени отпутовао на Тајланд где је од извесног лица по утврђеној цени купио 200 грама хероина и договорио се са њим да дату дрогу пакује у писма – честитке у количинама од по 5 грама по пошиљци и шаље на адресе у Београду које му је окривљени дао, што је овај и учинио“ (ВСС Кж. 25/91).²² За постојање кривичног дела није значајно „то што окривљени купљену опојну дрогу није продавао“ (ВСС Кж. 2533/08).²³ Међутим, нема кривичног дела у случају „када је опојна дрога –кокаин претопљена у јакну и из Аргентине послата на адресу окривљеног у Чачку који је није примио“ (АС у Крагујевцу Кж. 111/10).²⁴

Држање ради продаје подразумева фактичко располагање опојном дрогом независно од места на коме се она налази, нпр. „скривена у шупљини вагона“ (ВСС Кж. 893/01).²⁵ У том смислу у теорији се разликује непосредно и конструктивно располагање опојном дрогом. Непосредно располагање постоји када је опојна дрога непосредно и тренутно доступна, нпр. када се налази у женској торбици или пословној ташни коју учинилац носи са собом или када се налази у касети или испод седишта у возилу учиниоца. Конструктивно располагање постоји када учинилац има контролу над опојном дрогом, али му она у физичком смислу није непосредно доступна, нпр. када се налази у гепеку аутомобила који је паркиран у гаражи, спаваћој соби или канцеларији учиниоца.²⁶ Да би постојало кривично дело, у сваком конкретном случају мора бити утврђено да се опојна дрога држи ради продаје, а не за сопствене потребе (ВСС Кж. 467/09).²⁷ Сматра се да намеру продаје као субјективно обележје кривичног дела треба утврђивати посредно, преко објективних околно-

16 М. Бабић, И. Марковић, *Кривично право, Посебни дио*, Бања Лука, 2005, 203.

17 И. Симић, (1998), 58.

18 Избор судске праксе, Београд, 2008/5, 37.

19 Избор судске праксе, Београд, 2009/4, 42.

20 Правни информатор, Београд, 2004/2, 28.

21 И. Симић, *Збирка судских одлука из кривичноправне материје, пета књига*, Београд, 2004, 66.

22 Билтен Окружног суда у Београду, Београд, 1999/35–36, 52.

23 Избор судске праксе, Београд, 2009/5, 41.

24 Избор судске праксе, Београд, 2010/9, 49.

25 И. Симић, (2002), 74.

26 Т. J. Gardner, T. M. Anderson, *Criminal Law*, New York, 2009, 386.

27 Избор судске праксе, Београд, 2009/10, 42.

сти (ВСС Кж. I 811/08).²⁸ У судској пракси се примера ради, намера продаје опојне дроге утврђује на основу следећих околности: врсте и количине дроге, нпр. „54 грама марихуане и близу 5 грама хашиша“ (АС у Крагујевцу Кж. 222/10),²⁹ „142 грама марихуане“ (АС у Крагујевцу Кж. 2542/10),³⁰ „37,71 грам кокаина“ (ВСС Кж. I 2678/07)³¹ или „521 грам хероина“ (ВСС Кж. 1538/07),³² при чему се наглашава да „количина опојне дроге није саставни дао бића кривичног дела, али је ова чињеница битна, јер од количине и врсте дроге, зависи не само утврђивање околности да ли је дрога намењена продаји већ и одлука суда о висини казне“ (АС у Крагујевцу Кж. 3829/11);³³ затим „да је опојна дрога након куповине препакована у мања паковања и да је код окривљеног пронађен већи број целофанских папирића величине пет цм и пластична кашичица са траговима опојне дроге“ (ВСС Кж. 122/08,³⁴ у истом смислу су Кж. 772/06,³⁵ Кж. 124/08³⁶ и АС у Београду Кж. 4345/10);³⁷ као и да је опојна дрога помешана са другим супстанцама, разблаживачима (ВСС Кж. 2533/08)³⁸ или да је била сакривена, нпр. „у чарапама“ (АС у Крагујевцу Кж. 2878//10)³⁹ или „спортским патикама окривљеног“ (ВСС Кж. 1211/03)⁴⁰ или „на недовршеном спрату куће и у фотељи у дневној соби“ (ВСС Кж. 788/08)⁴¹ као и „чињенице да се окривљени није лечио од зависности од опојних дрога и да је раније осуђиван за истоврсно кривично дело“ (АС у Крагујевцу Кж. 2878/10).⁴² Надаље, „радња држање опојне дроге ради продаје довршена је самим чином њеног држања, без обзира на мотиве таквог поступања“ (ОС у Београду К. 183/98).⁴³ Такође, није значајно да ли је дошло до продаје опојне дроге (ВСС Кж. 772/06).⁴⁴ Иако има и другачијих мишљења,⁴⁵ треба рећи да „примање опојне дроге у залог, као средства обезбеђења дуга, представља неовлашћено држање опојне дроге ради стављања у промет, односно продаје“ (ВСС Кж. 1932/02).⁴⁶ У вези са овим обликом кривичног дела такође је битно нагласити да „када је неспорно да је окривљени држао опојну дрогу намењену продаји, ирелевантно је чија је дрога“ (ВСС Кж. 877/04).⁴⁷ Сходно томе, постоји кривично дело у случају када је „окривљени у свом изнајмљеном стану држао и чувао 6,5 килограма марихуане, која је власништво другог лица и која је била намењена продаји, а оптуженом је ова чињеница била позната будући да је са тим лицем имао договор да за ову услугу буде плаћен“ (ВСС Кж. 1798/06).⁴⁸ Најзад, и поред тога што у теорији има мишљења да „чување робе тј. опојне дроге до постизања споразума о

28 З. Стојановић, (2012), 715.

29 Избор судске праксе, Београд, 2010/5, 41.

30 Избор судске праксе, Београд, 2011/4, 44.

31 Избор судске праксе, Београд, 2008/5, 37.

32 Избор судске праксе, 2008/2, 42.

33 Одлука је донета 21. октобра 2011. године. Доступно на: www.sudskapraksa.com/.

34 Избор судске праксе, Београд, 2009/3, 34.

35 Избор судске праксе, Београд, 2007/3, 38.

36 Избор судске праксе, Београд, 2008/6, 32.

37 Избор судске праксе, Београд, 2011/4, 45.

38 Избор судске праксе, Београд, 2009/5, 41.

39 Избор судске праксе, Београд, 2011/1, 43.

40 И. Симић/А. Трешњев, *Збирка судских одлука из кривичноправне материје, шеста књига*, 2005, Београд, 53.

41 Избор судске праксе, Београд, 2010/6, 41.

42 Избор судске праксе, Београд, 2011/1, 43.

43 И. Симић, *Збирка судских одлука из кривичноправне материје, трећа књига*, Београд, 2000, 57.

44 Избор судске праксе, Београд, 2007/3, 38.

45 З. Стојановић, (2012), 714.

46 И. Симић, (2004), 66.

47 И. Симић, А. Трешњев, (2006), 146.

48 И. Симић, А. Трешњев, *Збирка судских одлука из кривичноправне материје, осма књига*, Београд, 2008, 175.

куповини представља посредовање у куповини опојне дроге⁴⁹, а у судској пракси је присутан став да је „другоокривљени помогао у извршењу кривичног дела када је првоокривљени у његовом стану меревао дрогу и паковао у пакетиће који су након тога, све до њихове продаје, били у стану првоокривљеног“ (ВСС Кж. 2123/04),⁵⁰ узевши у обзир напред наведено, треба сматрати да је у датим случајевима реч о држању опојне дроге ради продаје. У том смислу је и став судске праксе да држање опојне дроге ради продаје постоји „када је другоокривљени примио хероин да би га причувао док првоокривљени не нађе купца“ (ОСБ К. 639/97).⁵¹

Преношење ради продаје подразумева одговарајуће ангажовање извршиоца кривичног дела које за резултат има промену места на коме се опојна дрога налази, а у циљу њене продаје. Нпр. „када је првоокривљени трећеокривљеном дао два пакетића дроге да их однесе другоокривљеном и да од њега узме новац уколико га овај буде имао“ (АС у Београду Кж. 107/10).⁵² Када је у питању ово кривично дело, „непотребно је да суд утврђује којим лицима, на ком месту и када је окривљени имао намеру да прода опојну дрогу, већ је битно да је код њега постојала намера да дрогу неовлашћено стави у промет тако што ће да је прода“ (ВСС Кж. 1797/03).⁵³ Кривично дело је довршено самом радњом преношења опојне дроге ради продаје (ВСС Кж. 1608/02).⁵⁴

Посредовање у продаји или куповини опојне дроге обухвата различите делатности управљене на довођење у везу лица која учествују у продаји или куповини опојне дроге. Посредовање у продаји опојне дроге може бити непосредно или посредно (СС Кзс. 10/98).⁵⁵ Нпр. „када окривљени за рачун сведока са његовом супругом отпутује у Истанбул и тамо купи опојну дрогу коју јој преда да би је однела свом супругу“ (ВСС Кж. 491/91).⁵⁶

Кривично дело постоји и онда када је посредовање у продаји или куповини било безуспешно, тј. када до куповине, односно продаје није ни дошло (ВСС Кж. 226/02).⁵⁷ Како наглашава Врховни суд Србије, „посредовање у продаји опојне дроге је један од облика овог кривичног дела, а не облик саучесништва (Кж. 748/3).⁵⁸

Стављање опојне дроге у промет на други начин према једном схватању обухвата све начине којима се опојна дрога чини доступном другом лицу, а који нису изричито наведени у законском опису.⁵⁹ Прецизности ради, сматрамо да треба нагласити да то не могу бити сви начини којима се опојна дрога чини доступна другом лицу будући да овде у обзир не долази бесплатно давање опојне дроге које представља радњу извршења кривичног дела омогућавање уживања опојних дрога (члан 247 КЗ). Из истог разлога надаље стојимо на становишту да је неосновано мишљење према коме би „овде спадао поклон одређене количине опојне дроге ради каснијег придобијања купаца.“⁶⁰

49 Љ. Лазаревић, *Кривично право Југославије*, Београд, 1995, 273.

50 Избор судске праксе, Београд, 2005/6, 38.

51 Б. Чејовић, (2008), 6112.

52 Избор судске праксе, Београд, 2010/12, 41.

53 И. Симић, А. Трешњев, (2005), 51.

54 И. Симић, (2004), 65.

55 И. Симић, (2000), 59.

56 Б. Чејовић, (2008), 613.

57 Судска пракса, Београд, 2004/6, 20.

58 И. Симић, А. Трешњев, (2005), 52.

59 З. Стојановић, (2012), 575.

60 Група аутора, редактор Љ. Лазаревић, *Коментар Кривичног закона СРЈ*, Београд, 1995, 783. и М. Бабић, И. Марковић, (2005), 203.

Према ставовима који су заузети у појединим одлукама Врховног суда Србије други начини неовлашћеног стављања у промет опојне дроге постоје примера ради, у случају „размене хероина за оружје“ (Кж. 1375/97),⁶¹ затим „када је хероин дат ради враћања дуга“ (Кж. 1022/97)⁶² или „као средство за обезбеђење дуга“ (Кж. 1932/02)⁶³ као и када је „једна дрога дата у замену за другу“ (Кж. 1502/96).⁶⁴ Стога, заиста чуде (неосновани) ставови овог суда према којима је „неовлашћена продаја хероина остварена када је окривљени један грам хероина заменио са другим лицем за перјану јакну и ципеле“ (Кж. 1465/96)⁶⁵ односно, „да се као неовлашћена продаја опојне дроге сматра и када окривљени у немогућности да врати дуг, на име враћања дуга сведоку да одређену количину опојне дроге“ (Кж. 1162/92).⁶⁶

Да би постојало кривично дело, делатности које представљају радњу извршења морају бити предузете неовлашћено, тј. противно одговарајућим прописима (ВСС Кж-1001/07).⁶⁷ Прописи који су значајни садржани су у Закону о психоактивним контролисаним супстанцама (ЗПКС) из 2010. године (*Службени гласник РС*, бр. 99/10) који регулише услове и поступак за издавање дозволе за производњу и промет опојних дрога.

Објект радње кривичног дела јесу супстанце или препарати који су проглашени за опојне дроге. Појам опојних дрога одређен је у члану 112 ставу 15 КЗ. Опојним дрогама сматрају се супстанце и препарати који су законом и другим прописом заснованим на закону проглашени за опојне дроге и друге забрањене психоактивне контролисане супстанце. Опојна дрога је свака супстанца биолошког, односно синтетичког порекла која делује примарно на централни нервни систем смањујући осећај бола, изазивајући поспаност или будност, халуцинације, сметње у моторним функцијама, као и друге патолошке или функционалне промене централног нервног система. Друге забрањене психоактивне супстанце су психотропне супстанце и производи биолошког порекла који имају психоактивно дејство. Психотропна супстанца је свака супстанца биолошког, односно синтетичког порекла која делује примарно на централни нервни систем и мења мождане функције, због чега се мења перцепција, расположење, свест и понашање. Са кривичноправног становишта, опојне дроге и психотропне супстанце имају исти третман (ВСС Кж. I 7/05).⁶⁸ Како истиче Апелациони суд у Београду, „ако првостепени суд у изреци и образложењу пресуде не наведе пропис на основу ког су одређене супстанце проглашене за опојне дроге (бланкетни пропис) тиме не чини апсолутно битну повреду одредаба кривичног поступка јер је општепозната чињеница да су кокаин и марихуана супстанце које су проглашене за опојне дроге“ (Кж. I 416/10).⁶⁹ Такође, сматра се да се „чињеница да је окривљени продавао опојну дрогу марихуану, у случају када о томе постоји и његово признање, може утврђивати и на основу исказа сведока коме је окривљени продавао марихуану, а коме је као уживаоцу опојне дроге познато њено својство“ (ВСС Кж. 1390/98).⁷⁰ Најзад, „ако је констатовано да је код окривљеног пронађена пластична кеса у којој је била опојна дрога марихуана, утврђивање њене старости је непотребно и сувишно као и небитно за постојање кривичног дела“ (ВСС Кж. 788/08).⁷¹

61 И. Симић, (2000), 58.

62 *Ibid.*

63 Б. Чејовић, (2008), 612.

64 И. Симић, (1998), 58.

65 И. Симић, (2000), 57.

66 Билтен окружног суда у Београду, Београд, 1993/39–40, 49.

67 Избор судске праксе, Београд, 2008/1, 43.

68 Избор судске праксе, Београд, 2008/5, 38.

69 Избор судске праксе, Београд, 2010/11, 42.

70 Судска пракса, Београд, 2002/9, 22.

71 Избор судске праксе, Београд, 2010/6, 41.

Како се сматра, „сама чистоћа опојне дроге не представља обележје које је од утицаја на постојање кривичног дела јер одузета количина супстанци као целина представља опојну дрогу“ (ВСС Кж. 2664/06),⁷² односно „није битно колико је процената психоактивне супстанце садржано у одређеној материји да би она имала својство опојне дроге“ (АС у Београду Кж. 6040/10)⁷³. Иако се у америчкој литератури сматра да би постојао покушај кривичног дела у случају када би учинилац приликом продаје уместо опојне дроге купцу предао пакетиће прах шећера или минералне соде, судови у држави Ајови стоје на становишту да и у случају продаје „лажне дроге“ постоји довршено кривично дело уколико се утврди да „лажна дрога“ због свог изгледа и начина паковања код разумне особе може створити утисак да је у питању права опојна дрога.⁷⁴ У нашој судској пракси присутан је став да постоји неподобан покушај кривичног дела „када је окривљени случајно пронашао биљке марихуане које је умишљајно посекао и од листова и цветова сачинио цигарету за који је касније утврђено да не садржи довољно психоактивне супстанце да би се могла злоупотребити као опојна дрога“ (ВСС 528/04).⁷⁵

Кривично дело је довршено предузимањем било које делатности која представља радњу извршења. То значи да „кривично дело постоји и када је предузета само једна радња продаје или на други начин стављања у промет опојне дроге“ (ВСС Кж. 44/05).⁷⁶ Уколико је у конкретном случају предузето две или више делатности које имају карактер радње извршења постајаће једно кривично дело. У том смислу је и став према коме „продаја опојне дроге претпоставља њено претходно држање што искључује постајање стицаја кривичних дела“ (ВСС Кж. 1427/04⁷⁷ у истом смислу је и Кж. 843/06⁷⁸).

Према ставу судске праксе, покушај кривичног дела примера ради, постоји у случају „када је другоокривљени на основу претходног договора са првоокривљеним допутовао из Данске у Загреб где се са њим нашао да би након тога заједно отпутовали у Београд ради преузимања хероина који је провокривљени требало ради продаје да пренесе у Данску, за шта је унапред примио 1.000 данских круна као део уговорене цене од 2.500 немачких марака, чиме је са умишљајем започео радњу преношења хероина ради продаје“ (ВСС Кж. 716/90).⁷⁹

Последица кривичног дела је апстрактна опасност за здравље људи, односно, како Врховни суд Србије констатује, „у питању је кривично дело чија се последица састоји у угрожавању здравља људи јер узимање опојних дрога делује разорно на здравље уживалаца, што у случају шире употребе, нарочито од стране младих људи, доводи до тешких здравствених и социјалних проблема“ (Кж. 915/94).⁸⁰ Супротно реченом, у судској пракси наилазимо и на неоснован став да је последица кривичног

72 И. Симић, А. Трешњев, (2008), 174.

73 Билтен Вишег суда у Београду, Београд, 2011/81, 14.

74 Т. Ј. Gardner, Т. М. Anderson, (2009), 390.

75 Ревиија за криминологију и кривично право, Београд, 2004/3, 202.

76 И. Симић, А. Трешњев, (2008), 175.

77 *Ibid.*, 145. Сматра се да је „неоснован жалбени навод да је повређен објективни идентитет оптужнице за утврђивање радње учиниоца у случају када је окривљени побијеном пресудом оглашен кривим што је неовлашћено држао и преносио ради продаје опојну дрогу, а оптужен је зато што је неовлашћено посредовао у продаји дроге. Ово због тога што не постоји повреда објективног идентитета оптужнице када суд у оквиру исте правне квалификације кривичног дела које у закону има више алтернативно прописаних облика прецизирањем радњи извршења нађе да уместо оног из оптужнице стоји други облик истог кривичног дела“ (ВСС Кж. 523/00). И. Симић, (2002), 261.

78 И. Симић, А. Трешњев, (2008), 177.

79 Билтен Округног суда у Београду, Београд, 1991/35–36, 53.

80 И. Симић, (1998), 59. Упор. Д. Атанацковић, *Кривично право, Посебни део*, Београд, 1981, 326.

дела „директно и конкретно угрожавање здравља и живота појединачно одређеног лица или више индивидуално одређених лица“ (ВСС Кж. 122/09).⁸¹

На субјективном плану потребан је умишљај који, поред осталих обележја, треба да обухвати и свест о томе да се делатности које представљају радњу извршења предузимају неовлашћено као и својство објекта радње, тј. свест о томе да су у питању опојне дроге. Када је реч о облицима кривичног дела који се састоје у куповини опојне дрога ради продаје, држању опојне дроге ради продаје и преношењу опојне дроге ради продаје, потребно је утврдити да су дате радње предузете са одређеним циљем, а то је продаја опојне дроге. У тим случајевима на субјективном плану је, поред директног умишљаја (ВСС Кж. 153/05),⁸² потребно утврдити и одговарајућу намеру учиниоца. У том смислу је и став Врховног суда Србије да „чињеница да је окривљени уживалац опојне дроге и да му је изречена мера безбедности обавезног лечења наркомана (члан 83 КЗ) не искључује његову намеру да опојну дрогу коју неовлашћено држи и даље продаје“ (ВСС Кж. 124/08).⁸³ Међутим, није у праву Апелациони суд у Новом Саду када наводи следеће: „за постојање кривичног дела нужно је определити облик свести и облик воље као елементе умишљаја, а с обзиром на његову апстрактност, умишљај се код овог кривичног дела утврђује кроз намеру, која произлази из следећег: ранијег живота и деловања окривљеног, чињенице да је регистрован као лице које конзумира опојну дрогу или да се ради о лицу које се бави препродајом исте, затим, количине, начина паковања опојне дроге, медицинске документације о лечењу истог, као и других околности под којима је дело извршено“ (Кж. 1. 3452/10).⁸⁴ Ово из разлога што умишљај и намера представљају два одвојена, самостална субјективна обележја бића кривичног дела, при чему постојање намере имплицира хтење као вољну компоненту умишљаја, односно утиче на интензитет воље у контексту умишљаја у том смислу да претпоставља директни умишљај као релевантни облик кривице.⁸⁵ Назад, како Врховни суд Србије констатује, „околности да је окривљена у време извршења кривичног дела била на лечењу због зависности од опојних дрога и да је зависник од опојне дроге, саме по себи не доводе у питање њену урачунљивост, односно њену способности да схвати значај свог дела и да управља својим поступцима, тако да је првостепени суд правилно закључио да је окривљена била свесна свог дела и хтела његово извршење“ (ВСС Кж. I 197/08).⁸⁶

Предвиђена казна је затвор од три до дванаест година.

81 Избор судске праксе, Београд, 2012/10, 37.

82 Б. Чејовић, (2008), 616.

83 Одлука је донета 7. фебруара 2008. године. Доступно на: www.sudskapraksa.com/.

84 Билтен Апелационог суда у Новом Саду, Нови Сад, 2012/4, 166–169.

85 Као што је познато, намера се код једног броја кривичних дела јавља у функцији основног (нпр. кривично дело тероризма, члан 312 КЗ) или допунског (нпр. кривично дело рачунарске преваре, члан 301, став 4 КЗ) субјективног обележје бића. По правилу, у тим случајевима се у самој законској формулацији користи термин намера. Међутим, код неких кривичних дела, као нпр. кривичног дела трговине људима (члан 388 КЗ), законодавац наводи да се радња извршења предузима у одређеном циљу, док код кривичног дела неовлашћене производње и стављања у промет опојних дрога у наведеним случајевима законодавац прописује да се дата радња предузима „ради“ продаје. По својој природи појам намере је уско везан за појам циља, под којим се углавном подразумева спољни објективни физички феномен који се као представа одражава у свести човека и уколико представа о циљу делује као мотив за предузимање одређене радње, тада постоји намера као искључиво психички феномен. У суштини свака човекова радња је намерна јер се увек тежи ка остварењу неког циља. Када законодавац прописује да одређена радња представља кривично дело само уколико учинилац поступа у одређеној намери, што значи да поступа у намери да постигне одређени циљ, тада за постојање кривичног дела на субјективном плану није довољан само умишљај. Вид. Н. Делић, „Квалификаторне околности код кривичног дела убиства“, *Правни живот*, Београд, 2008/9, 142–146.

86 Избор судске праксе, Београд, 2009/7–8, 41.

Привилеговани облик кривичног дела предвиђен у ставу 2 чини ко неовлашћено узгаја мак или психоактивну конопљу или друге биљке из којих се добија опојна дрога или које саме садрже опојну дрогу.

Радња кривичног дела манифестује се као узгајање мака или психоактивне конопље или других биљака из којих се добија опојна дрога или које саме садрже опојну дрогу.

Ако се постави питање шта се у контексту овог кривичног дела подразумева под узгајањем, можемо да видимо да судска пракса стоји на становишту да се „радње које је окривљени предузео не могу третирати као узгој биљке конопље јер се под узгојем подразумевају радње које се односе на сетву и негу биљке до њеног биолошког зрења и окончања вегетације. Радње које је окривљени предузео су убирање листова, сушење, уситњавање и добијање новог производа за конзумирање, те се овде не може радити о узгоју већ о неовлашћеној производњи“ (ВКС Кзз. 130/10).⁸⁷

Овај облик кривичног дела је увео Закон о изменама и допунама кривичног законика (ЗИД КЗ) из 2009. године (*Службени гласник РС*, бр. 72/09) и могло би се рећи да осим тога што је законска формулација непрецизна и неодређена, посебно када су у питању радња извршења и објект радње, у питање се, по нашем мишљењу, може довести и криминално-политичка оправданост решења.

Наиме, до увођења дате инкриминације у судској пракси се сматрало следеће: „сађење и узгајање индијске конопље представља производњу уколико је добијена зрела биљка која садржи активну супстанцу која је проглашена опојном дрогом (ВСС Кж-890/04);⁸⁸ „када је окривљени сејао семенке марихуане, а поникле биљке поливао, тада је извршио радње неовлашћене производње опојне дроге. Неосновани су наводи браниоца окривљеног да окривљени опојну дрогу није производио јер није затечен да је користио делове биљака, нити да је цветове или листове сушио и употребљавао“ (ВСС Кж. 2176/06);⁸⁹ „окривљени су неовлашћено производили опојну дрогу на тај начин што су се претходно снабдели литературом, након тога набавили семенке марихуане, брижљиво их засадили и неговали, убирали у оквиру вегетативног циклуса, а затим их брижљиво припремали и паковали у пакетиће целофана“ (ВСС Кж. 503/96);⁹⁰ „радња кривичног дела састојала се у томе што је окривљени у марту месецу засадио семенке индијске конопље, а затим сматрајући да биљке напредују наставио са неовлашћеном производњом све до августа, када их је обрао“ (ВСС Кж. 890/04);⁹¹ „окривљени је производио опојну дрогу тако што је засадио и гајио биљке марихуане у затвореном простору у поткровљу стамбене зграде“ (ВСС Кж. 1672/05);⁹² „гајење канабиса ради израде приправка са психоактивним деловањем представља производњу опојне дроге марихуане (правно схватање Кривичног одељења Врховног суда Србије утврђено на седници од 11. фебруара 2003. године)⁹³ и „производњу опојне дроге могу представљати и радње убирања, сушења и ситњења листова биљке марихуане коју извршилац није сам произвео“ (ВСС Кж. I 1185/07).⁹⁴

Сходно томе, можемо да видимо да су код овог облика кривичног дела делатности сађења и узгајања биљака из којих се добија опојна дрога или које саме садрже

87 Избор судске праксе, Београд, 2010/11, 41.

88 З. Стојановић, (2012), 713.

89 Избор судске праксе, Београд, 2007/5, 41.

90 И. Симић, (1998), 60.

91 И. Симић, А. Трешњев, (2008), 51.

92 И. Симић, А. Трешњев, (2006), 145.

93 Билтен судске праксе Врховног суда Србије, Београд, 3003/1, 55.

94 Одлука је донета 7. јуна 2007. године. Доступно на: <http://www.sudskapraksa.com/>.

опојну дрогу издвојене из појма производње опојне дроге, која представља радњу основног облика кривичног дела и предвиђене као самостални привилеговани облик, односно како се наводи у сентенци из пресуде Врховног касационог суда Кзз. 130/10 од 23. јуна 2010. године која је утврђена на седници кривичног одељења одржаној 13. септембра 2010. године, „у питању је привилеговано санкционисање самог узгоја биљака које се под одређеним условима могу узгајати овлашћено.“⁹⁵

Искрено говорећи, није нам јасно зашто би дате делатности имале нижи степен друштвене опасности у односу на производњу (у ужем смислу) нпр. одређених хемијских препарата који су проглашени за опојне дроге.⁹⁶ Но, било како било, остаје нам само да се надамо да разлог за увођење дате инкриминације није афирмација врло дискутабилне, али нажалост данас све актуелније идеје о основаности поделе опојних дрога на „лакше и теже.“⁹⁷

Када је реч о довршеном кривичном делу, поставља се питање да ли оно постоји самим сађењем нпр. семенке психоактивне конопље или термин „узгајати“ обавезно подразумева и одређену негу и напредак биљке, односно да ли је дело довршено тек биолошким зрењем биљке, у ком случају би, уколико развој биљке не дође до те фазе, постојао кажњив покушај јер је за овај облик кривичног дела запређена казна затвора од шест месеци до пет година.

За постојање кривичног дела није значајно да ли се узгајање врши ради продаје или сопствене употребе.

Објект радње кривичног дела јесу мак, психоактивна конопља или друге биљке из којих се добија опојна дрога или које саме садрже опојну дрогу, нпр. кока, кат, пејота и одређене врсте печурака и паразитских гљивица.⁹⁸

Да би постојало кривично дело, потребно је да се узгајање врши неовлашћено, тј. супротно прописима садржаним у чл. 60–62 ЗПКС.

Кривично дело је могуће извршити само са умишљајем.

Извршилац кривичног дела може бити свако лице.

Релевантан облик кривице је умишљај који, поред осталих обележја, треба да обухвати и свест о томе да се узгајање врши неовлашћено.

Предвиђена казна је затвор од шест месеци до пет година.

Тежи облик кривичног дела предвиђен у ставу 3 постоји када је дело из става 1 извршено од стране групе или ако је учинилац организовао мрежу препродаваца или посредника.

Група је најмање три лица повезаних ради трајног или привременог вршења кривичних дела која не мора да има дефинисане улоге својих чланова, континуитет чланства или развијену структуру (члан 112, став 22 КЗ). Како се наводи, „окривљени се ради неовлашћене продаје опојних дрога може удружити са лицима чији идентитет није откривен“ (ОС у Београду Кж. 405/99).⁹⁹ Такође, „за постојање кривичног дела није неопходан децидан договор да се заједно набавља, припрема и продаје опојна дрога, већ то може бити учињено и прећутно“ (ВСС Кж. I 2252/06).¹⁰⁰ Како се истиче „уколико нема доказа да су се окривљени удружили за вршење више

95 Билтен судске праксе Врховног касационог суда, Београд, 2010/1, 83.

96 „Конечан суд о друштвеној опасности неког понашања треба донети после свестраног разматрања његових карактеристика и његовог значаја и ефеката за појединца и друштво.“ З. Стојановић, „Процес стварања кривичног законодавства и сузбијање криминалитета“, У: *Стање криминалитета у Србији и правна средства реаговања, Трећи део*, Београд, 2009, 22.

97 Вид. Ј. Ђирић, „Дрога и право на живот“, *Правни живот*, Београд, 2008/2, 118–121.

98 Вид. Ђ. Игњатовић, М. Шкулић, *Организовани криминалитет*, Београд, 2010, 206.

99 Б. Чејовић, (2008), 617.

100 Одлука је донета 10. априла 2007. Доступно на: www.sudskapraksa.com/.

кривичних дела, тада се не ради о квалификованом, већ само о основном облику овог кривичног дела“ (ВСС Кж. I 330/08).¹⁰¹

Спорно је да ли постоји мрежа препродаваца или посредника ако се ради о два лица. Према једном схватању, за мрежу је довољно постојање више лица, а тај појам према ставу судске праксе подразумева најмање два лица, То ипак не треба прихватити, јер сам појам мреже подразумева већи број лица која су на одговарајући начин организована. Да је законодавац има о у виду два лица, онда не би користио израз „мрежа“ већ више лица.¹⁰² Овај став своје упориште има и у судској пракси па тако Врховни суд Србије наводи да „као мрежу посредника треба разумети постојање већег броја лица распоређених на разним местима преко којих учинилац продаје опојну дрогу или који посредују при куповини или продаји дроге“ (Кж. 4/05).¹⁰³

За овај облик кривичног дела прописана је казна затвора од пет до петнаест година.

У ставу 4 предвиђен је најтежи облик кривичног дела који постоји када је дело из става 1 овог члана извршено од стране организоване криминалне групе. Организована криминална група је група од три или више лица, која постоји одређено време и делује споразумно у циљу вршења једног или више кривичних дела за која је прописана казна затвора од четири године или тежа казна, ради непосредног или посредног стицања финансијске или друге користи или ради остваривања и задржавања утицаја на привредне или друге важне државне структуре (члан 112, став 35 КЗ). Нпр. „окривљени је као члан организоване криминалне групе одвезао возило у Турску ради преправке и тамо су у возило уграђени бункери у дуплом крову и поду у које је након тога у Новом Саду било сакривено 62 килограма хероина“ (ВСС Кж. ОК 8/05).¹⁰⁴ Такође, „када се већем броју окривљених ставља на терет кривично дело неовлашћене производње, држања и стављања у промет опојних дрога и кривично дело злочиначког удруживања, у питању је привидни идеални стицај применом принципа консумпције и постоји само кривично дело неовлашћене производње, држања и стављања у промет опојних дрога“ (АС у Београду Кж. 1 По1 16/10).¹⁰⁵

Прописана казна је затвор од најмање десет година.

У ставу 5 предвиђено је да се учинилац кривичног дела из ст. 1–4 који открије од кога набавља опојну дрогу може ослободити од казне.

У питању је факултативни основ за ослобођење од казне и стога Врховни суд Србије закључује следеће: „тачан је навод у захтеву браниоца осуђеног да је осуђени указао на оптуженог као на 'лице од кога је набавио опојну дрогу тродон', али ова околност истовремено не значи да је првостепени суд обавезан да осуђеног ослободи од казне применом одредбе члана 246, става 5 КЗ, будући да наведена одредба прописује само могућност, а не и обавезу суда да учиниоца кривичног дела који открије од кога набавља опојну дрогу ослободи од казне“ (Кзп-419/08).¹⁰⁶ У вези са овим обликом кривичног дела, за који се у литератури наводи да су за његово прописивање били одлучујући одређени криминално–политички разлози сузбијања ове негативне друштвене појаве,¹⁰⁷ могло би се поставити питање у ком случају би се предвиђени факултативни основ за ослобођење од казне могао при-

101 Билтен судске праксе Врховног суда Србије, Београд, 2008/1, 15.

102 З. Стојановић, (2012), 716.

103 З. Стојановић, О. Перић, *Кривично право, Посебни део*, Београд, 2012, 194.

104 Избор судске праксе, Београд, 2006/6, 39.

105 Билтен Вишег суда у Београду, Београд, 2011/81, 16.

106 Избор судске праксе, Београд, 2009/2, 45.

107 З. Стојановић, О. Перић, (2012), 195.

менити када је извршено кривично дело из става 2, које се састоји у неовлашћеном узгајању биљака из којих се добија опојна дрога или које саме садрже опојну дрогу.¹⁰⁸

У ставу 6 су инкриминисане одређене припремне радње у вези са неовлашћеном производњом и стављањем у промет опојних дрога и у том смислу је предвиђено да кривично дело чини ко неовлашћено прави, набавља, поседује или даје на употребу опрему, материјал или супстанце за које зна да су намењене за производњу опојних дрога.

Радња извршења је алтернативно прописана и за постојање кривичног дела довољно је предузимање бар једне од инкриминисаних делатности. У вези са овим кривичним делом Врховни суд Србије заузима став да „набавка семенки за производњу марихуане која представља опојну дрогу не представља покушај производње опојне дроге већ припремну радњу која је предвиђена као посебан облик кривичног дела“ (Кж. 645/99)¹⁰⁹ као и да кривично дело постоји када је „другоокривљена у свом стану првоокривљеном чувала кесу са парацетамолом и кофеином који представљају супстанце које се мешају са хероином да би се припремио за продају на црном тржишту“ (Кж. 8/05).¹¹⁰ Како се истиче, „радњу извршења представља и само поседовање опреме, материјала или супстанце за које учинилац зна да су намењени за производњу опојне дроге, при том није потребно да код окривљеног постоји намера употребе ових предмета, већ је довољна свест да неовлашћено поступа и да се дати предмети могу употребити за производњу опојне дроге“ (АС у Новом Саду Кж. 1 362/11).¹¹¹

Прописана казна је затвор од шест месеци до пет година.

У ставу 7 предвиђено је обавезно одузимање опојних дрога и средстава за њихову производњу, нпр. „пресе која је служила за пресовање хероина“ (ВСС Кж. Ок 6/05)¹¹² и „мобилни телефон који је служио за уговарање продаје опојних дрога“ (АС у Крагујевцу Кж. 1427/10).¹¹³ Како се у судској пракси истиче, „оправдано одузимање ових предмета је у њиховој природи јер су они по својој садржини и намени опасни“ (ВСС Кж. ОК 7/05).¹¹⁴ При томе, „да би суд изрекао меру безбедности одузимања предмета није потребан предлог овлашћеног тужиоца јер је изрицање ове мере безбедности обавезно уколико су испуњени законом прописани услови“ (АС у Крагујевцу Кж. 1427/10).¹¹⁵

У одређеним случајевима суд ће, у складу са одредбом члана 87, става 2 КЗ, меру безбедности одузимања предмета изрећи и када предмети који представљају објект радње нису у својини учиниоца кривичног дела (ВСС Кзз 125/05¹¹⁶ и Кж. 1288/04¹¹⁷). Нпр. „иако није својина окривљене, применом мере безбедности може бити одузет

108 Не бисмо се сложили са мишљењем „да је овде реч о посебном облику кајања које се изражава у томе да учинилац дела открива лице од кога набавља дрогу“ (Љ. Лазаревић, *Коментар Кривичног законика Србије*, Београд, 2006, 655). Ово из разлога што кајање у кривичном праву – у смислу института стварног кајања осим довршеног кривичног дела подразумева да је учинилац отклонио последице дела или наканадио штету проузроковану кривичним делом, а смисао овог института је сврсисходно и ефикасно ангажовање учиниоца кривичног дела које резултира отклањањем наступеле последице. Вид. Н. Делић, „Поравнање учиниоца и оштећеног као основ за ослобођење од казне“, У: *Казнено законодавство: прогресивна или регресивна решења*, Београд, 2005, 290–295.

109 И. Симић, (2000), 60.

110 И. Симић, А. Трешњев, (2006), 149.

111 Билтен судске праксе Апелационог суда у Новом Саду, Нови Сад, 2012/4, 151.

112 И. Симић, А. Трешњев, (2006), 56.

113 Избор судске праксе, Београд, 2010/7–8, 49.

114 И. Симић, А. Трешњев, (2006), 56.

115 Избор судске праксе, Београд, 2010/7–8, 49.

116 И. Симић, А. Трешњев, (2006), 58.

117 *Ibid.*, 42.

путнички аутомобил марке 'Ауди' модел 'А3' који је употребљен за извршење кривичног дела на тај начин што је окривљена у простору за ваздушни јастук сувозача неовлашћено држала опојну дрогу ради продаје" (ВСС Кж. 638/07).¹¹⁸ Такође, „и у случају када се окривљени ослобађа оптужбе да је извршио кривично дело одузеће се дрога која је била предмет оптужбе јер то захтевају интереси опште безбедности и разлози морала који се изражавају у заштити здравља грађана" (ВСС Кж. 555/95¹¹⁹ и Кзз 125/05¹²⁰). Најзад, „када је у питању мера безбедности одузимања предмета која се односи на упаковану опојну дрогу и новчани износ, изрека првостепене пресуде је неразумљива и противуречна с обзиром да првостепени суд није навео одредбу на основу које је ова мера изречена. Са друге стране, новчани износ који је одузет представља имовинску корист прибављену извршењем кривичног дела. Стога се одузимање имовинске користи не може извршити на основу одредбе члана 87 КЗ" (ВСС Кж. 2389/09).¹²¹ Наиме, „висину имовинске користи прибављене извршењем кривичног дела неовлашћене производње и стављања у промет опојних дрога суд утврђује по службеној дужности и по слободној процени, користећи по потреби и мишљење вештака" (ВСС Кж. ОК 7/05),¹²² односно, „имовинску корист 31 окривљеног који су продавали хероин и остварили зараду суд је одмерио по слободној оцени сходно одредби члана 515 ЗКП и то на основу најмање остварене количине недељног промета хероина помножене са најнижом утврђеном разликом у цени и бројем недеља у одређеном периоду" (ВСС Кж. I ОК 3/06).¹²³

Уколико су испуњени законом прописани услови (члан 83 КЗ) суд ће учиниоцу кривичног дела изрећи меру безбедности обавезног лечења наркомана. У том смислу је и став судске праксе који гласи: „када се у току првостепеног поступка констатује да је окривљени осуђиван за истоврсно кривично дело и да је раније лечен од зависности од опојне дроге, тада је суд био дужан да утврди да ли постоје услови за примену члана 83 КЗ" (ВСС Кж. 125/08).¹²⁴ Међутим, „нема законских услова да се окривљеном изрекне мера безбедности из члана 83 КЗ само на основу чињенице да му је иста мера безбедности изречена у ранијој правноснажној пресуди која није извршена" (ВСС Кж. 1347/08).¹²⁵

У случају да је учиниоцу изречена казна затвора, мера безбедности из члана 83 КЗ се извршава у заводу за извршење казне или у одговарајућој здравственој установи или другој специјализованој установи, односно, „нема места извршавању ове мере безбедности на слободи" (ВСС Кж. 2900/08¹²⁶ у истом смислу Кж. 763/08¹²⁷ и ОС у Чачку Кж. 146/09¹²⁸) и „није предвиђено да се мера безбедности обавезно лечење наркомана у одговарајућој здравственој установи може заменити мером безбедности обавезног лечења наркомана на слободи" (ВСС Кж. 1646/07).¹²⁹ Отуда, „када је окривљеном изречена казна затвора и мера безбедности обавезног лечења наркомана на слободи, тада је другостепени суд основано преиначио првостепену пресуду тако да се окривљеном уз казну затвора изриче мера безбедности обавез-

118 Пресуда је донета 26. априла 2007. године. Доступно на: www.sudskapraksa.com/.

119 И. Симић, (1998), 261.

120 И. Симић, А. Трешњев, (2006), 58.

121 Избор судске праксе, Београд, 2011/6, 38.

122 И. Симић, А. Трешњев, (2006), 61.

123 И. Симић, А. Трешњев, (2008), 66.

124 Избор судске праксе, Београд, 2008/9, 37.

125 Избор судске праксе, Београд, 2009/2, 41.

126 Избор судске праксе, Београд, 2009/9, 38.

127 Избор судске праксе, Београд, 2008/11, 38.

128 *Ibid.*

129 Избор судске праксе, Београд, 2008/2, 40.

ног лечења наркомана у одговарајућој здравственој установи“ (ВСС Кж. 2247/07).¹³⁰ Такође, „изреку пресуде не чини неразумљивом чињеница да се не наводи члан закона на основу којег је изречена мера безбедности обавезног лечења учиниоца који је кривично дело учинио услед зависности од опојних дрога, као ни место извршења мере безбедности, већ се то наводи у образложењу“ (АС у Београду Кж. 1875/10).¹³¹ Осим тога, „не ради се о повреди закона када је окривљеном изречена казна затвора у трајању од десет месеци и мера безбедности обавезног лечења наркомана при чему није одређен период њеног трајања, јер ова мера безбедности траје док постоји потреба за лечењем, али не дуже од три године“ (ВСС Кж. 1346/08).¹³² Како се у судској пракси наглашава, „окривљеном коме је уз казну затвора изречена и мера безбедности из члана 83 КЗ не може се у казну урачунати време које је добровољно провео на лечењу у психијатријској болници после изрицања првостепене пресуде, а пре одласка на издржавање казне“ (ВСС Кж. II 1027/04).¹³³

Кривично дело неовлашћене производње и стављања у промет опојних дрога и поједини општи институти кривичног права

У вези са кажњавањем за кривично дело неовлашћене производње и стављања у промет опојних дрога треба рећи да је одредбом члана 11 ЗИД КЗ/2009 (члан 57, став 2 КЗ) прописано да се не може ублажити казна за ово кривично дело када су у питању основни облик (став 1) и тежи облик који постоји уколико је основни облик кривичног дела извршен од стране групе или је учинилац овог дела организовао мрежу препродаваца или посредника (став 3).

Несумњиво је да је приликом дате измене интенција законодавца била да на овај начин допринесе креирању строже казнене политике судова и у тој намери је уместо да, као што је „убичајено“, изврши подизање посебних минимума и посебних максимума запређених казни, законодавац овог пута „интервенисао“, не у посебном, већ у општем делу закона и то тако што је искључио могућност примене ублажавања казне као једног од инструмената за њено одмеравање, а самим тим и дазавуисао одређени број општих института (општих основа за ублажавање казне), што је у евидентној супротности са њиховом правном природом. Као што је познато, суштина општих института је у томе да се примењују увек када су испуњени законски услови, независно од тога које кривично дело је у питању.¹³⁴

Надаље, иако је у судској пракси присутан став да је код овог кривичног дела могућа примена института продуженог кривичног дела, нпр. „када је окривљени једног дана нудио на продају опојну дрогу двојници војника, коју је следећег дана продао једном од њих“ (ВСС Кж. 578/04),¹³⁵ треба сматрати да је реч о кривичном делу код кога с обзиром на природу објекта заштите није оправдано спајање више кривичних дела у једно кривично дело (члан 61, став 3 КЗ).

Када је реч о кривичном делу неовлашћеног узгајања биљака из којих се добија опојна дрога или које саме садрже опојну дрогу (члан 246, став 2 КЗ), с обзиром на то да је у питању кривично дело за које је запређена казна затвора до пет година, може се поставити и питање могућности примене института дело малог значаја (члан 18 КЗ).

130 Избор судске праксе, Београд, 2008/3, 38.

131 Избор судске праксе, Београд, 2010/10, 42.

132 Избор судске праксе, Београд, 2009/1, 36.

133 И. Симић, А. Трешњев, (2006), 53.

134 Вид. Н. Делић, „Забрана (искључење) ублажавања казне у одређеним случајевима“, У: *Стање криминалитета у Србији и правна средства реаговања, Четврти део*, Београд, 2010, 177–195.

135 И. Симић, А. Трешњев, (2006), 147.

Подсећања ради, институт дело малог значаја представља један од важнијих инструмената криминалне политике на подручју третирања ситног, багателног криминалитета јер се, уколико су испуњени законом прописани услови (низак степен кривице учиниоца, ако су штетне последице одсутне или незнатне и ако општа сврха кривичних санкција не захтева изрицање кривичне санкције), помоћу овог института из кривичног права искључују безначајна кривична дела.¹³⁶

У случају овог кривичног дела (као и код других кривичних дела злоупотребе опојних дрога) као спорно јавља се питање да ли се може сматрати да је испуњен други услов за примену института дело малог значаја – да је последица незнатна, онда када је реч о условно речено, мањој количини опојне дроге. Сматрамо да због природе кривичног дела, односно објекта заштите, а то је здравље људи, примена института дело малог значаја не би била оправдана (ВСС Кж. 587/06).¹³⁷ У прилог томе говори и став судске праксе према коме „и производња само једне стабљике марихуане представља кривично дело неовлашћене производње и стављања у промет опојних дрога“ (ВСС Кж. 367/04).¹³⁸ Аргумент за дати став видимо и у чињеници да дело малог значаја поред своје неспорно значајне улоге у кривичном праву има и један „недостатак“ који се састоји у томе што се применом овог института судском одлуком ослобађа сваке одговорности лице које је остварило кривично дело у објективно-субјективном смислу. То значи да изостаје било какав вид друштвене осуде иако је кривично дело учињено. Отуда би дело малог значаја, као основ који искључује постојање кривичног дела, требало примењивати само у оним случајевима када се на основу датих објективних и субјективних околности недвосмислено може закључити да било какав вид друштвеног прекора не би био оправдан. По нашем мишљењу, то није случај код кривичних дела којима су инкриминисани различити облици злоупотребе опојних дрога. Стога сматрамо да би код овог кривичног дела (као и других кривичних дела злоупотребе опојних дрога) када је реч о мањој количини опојне дроге адекватније било реаговати неким другим правним инструментима, попут условне осуде или судске опомене које у себи укључују и одговарајући вид друштвеног прекора који је овде у сваком случају основан. Разлог за то видимо у неспорној чињеници „да опојна дрога независно од количине која је у питању, увек представља опасност за здравље“ (ВСС Кж. 587/06).¹³⁹

Надаље, како се наводи, „неосновано се жалбом браниоца истиче да нема кривичног дела јер је окривљени био принуђен да сведоцима продаје опојну дрогу, односно да је окривљеном од тих лица, који су наркомани, претила опасност да га пријаве надлежним органима уколико не буде удовољавао њиховим захтевима. Међутим, без обзира на то, кривично дело постоји јер је окривљени признао да је куповао опојну дрогу – хероин коју је продавао сведоку, а уколико је кривично дело учињено под дејством претње, та околност може само представљати основ за ублажавање казне“ (ВСС Кж. 2214/06).¹⁴⁰

Најзад, у вези са односом овог кривичног дела и кривичног дела омогућавања уживања опојних дрога (члан 247 КЗ) треба рећи да је општеприхваћен став према коме „радње кривичног дела неовлашћене производње и стављања у промет опојних дрога не могу конзумирати радње кривичног дела омогућавања уживања опојних дрога с обзиром да су радње извршења тих кривичних дела различите“ (ВСС Кж-

136 Вид. Н. Делић, *Нова решења општих института у КЗС*, Београд, 2009, 36–41.

137 И. Симић, А. Трешњев, (2008), 180.

138 И. Симић, А. Трешњев, (2006), 148.

139 И. Симић, А. Трешњев, (2008), 178–180.

140 Избор судске праксе, Београд, 2009/4, 39.

1040/99,¹⁴¹ у истом смислу су Кж. I 1938/77,¹⁴² Кж-2192/08¹⁴³ и Кж. 122/09¹⁴⁴). Отуда, постоји стицај ова два кривична дела у случају „када окривљени у свом дворишту неовлашћено производи опојну дрогу марихуану, коју је у кафићу у коме ради у више наврата давао већем броју лица да уживају“ (ВСС Кж. 448/01).¹⁴⁵

141 И. Симић, (2000), 62.

142 Б. Чејовић, (2008), 614.

143 Избор судске праксе, Београд, 2009/12, 39.

144 Избор судске праксе, Београд, 2012/10, 37.

145 И. Симић, (2002), 41.

ТРЕТМАН ОСУЂЕНИХ ЗА КРИВИЧНА ДЕЛА ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА: МОГУЋНОСТИ, ДИЛЕМЕ И ЗАБЛУДЕ

проф. др Зоран Илић¹

Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију Универзитета у Београду

Апстракт: Овај рад има за амбицију да представи, отвори и критички анализира досадашња скромна искуства у институционалном, заводском третману осуђених за дела која припадају организованом криминалу или се сврставају у њега. Полазећи од релативно богатих сазнања и искустава о појави, развоју, размерама и штетним последицама које овај облик криминалитета има по друштво и његов развој, као и од релативно развијених форми и облика у његовом супротстављању (сузбијању и спречавању), аутор констатује да се насупрот свему томе делатности овог по свим његовим параметрима „правог“ криминалитета настављају и добијају нове форме и облике испољавања. Заснивајући своје становиште на томе да се, фигуративно речено, „прича“ о „борби“ против организованог криминала завршава, губи на интензитету онда када треба да се зада завршни ударац, уберу плодови или сагледају пропусти и грешке, аутор поставља питање „искрених намера“ главних носилаца ових активност да „доврше“ посао. Шта се заиста догађа на плану третмана осуђених за кривична дела организованог криминала, откуда чињеница о заиста „скромним“ покушајима увођења нових програма у третман ове категорије криминалаца на просторима Републике Србије, какво су стварно стање, могућности, дилеме и заблуде лаичке и стручне јавности на овом пољу, питања су на која ћемо у раду настојати да дамо одговоре. Сем тога, чини се нужним указати на могуће путеве за превазилажење оваквог стања преко увођења низа нових програма у третман различитих категорија и типова који припадају организованом криминалу.

Кључне речи: организовани криминал, третман, затвор, програми, осуђена лица.

Уводне напомене

Организовани криминалитет, као релативно нови вид криминалне делатности, стасао на „крилима“ транзиционих процеса, насиља и ратних сукоба на нашим балканским просторима, врло брзо је, по низу елемената, превазишао остале форме криминалитета. Његова финансијска моћ, готово видљива спрега са корумпираним политичарима и државним чиновницима – представницима формалног система на свим нивоима, довела га је у позицију „главног играча“ на нашој друштвеној сцени. Негативне последице његове лидерске позиције наводе нас на потребу да му се супротстављамо готово свим расположивим средствима. Резултати на овом плану постали су један од главних услова нашег опстанка и развоја на овим просторима. Многи извештаји и анализе указују на то да смо на добром путу, да су постигнути почетни резултати, да постоји посвећеност главних чинилаца формалне социјалне контроле овим активностима, али и да смо тек на почетку, да је по-

¹ И-мејл: ilic02@sbb.rs

требно учинити још много тога да се организовани криминал и његови експоненти ставе под контролу и да се умање штетне последице његовог присуства на овим просторима. Област – подручје третмана носилаца организованог криминала након њиховог откривања, процесирања и осуде, по нашем дубоком уверењу, јесте простор на коме се може и мора много више и конкретније радити. У противном постоји реална опасност да ће и претходни резултати бити доведени у питање, а крајњи исходи „борбе против организованог криминалитета“ бити сиромашни и неделотворни.

Научна и стручна литература, као и сама пракса, релативно је богата покушајима да се дају могућа објашњења настанка и развоја организованог криминалитета. На тим основама су се развијали одговарајући модели његовом супротстављању – откривању и процесирању. Већина етиолошких анализа услова и узрока који су довели до појаве организованог криминалитета јасно указују на историјске околности и друштвени амбијент (Степић, 2010). У тим оквирима треба тражити кључна изворишта која су допринела настанку и развоју различитих форми овог облика криминалног понашања. С обзиром на основни предмет нашег рада – третман осуђених за дела организованог криминала у Србији – анализу његових корена и битних карактеристика усмерићемо на овај простор.

Организовани криминалитет у Србији – појава новијег датума

Организовани криминалитет се на просторима Србије јавља крајем прошлог века. Наиме, његова појава се везује за почетак распада територије социјалистичке Југославије и проблема и сукоба који су настали као последица тог својеврсног „раздруживања“ њених бивших република. Треба ипак истаћи да је неких облика (форми) криминалитета, за које се може рећи да припадају савременим облицима организованог криминалитета на овим просторима, било и пре распада СФРЈ – „привредни криминалитет“, трговина наркотицима, корупција и сл. Држава и њени органи су се њима посебно бавили, више са аспекта појединачне појаве, више су били окренути контроли понашања појединца, а не организације, па се стога и није посебно говорило о његовом присуству у сфери криминала. Сем тога, истиче се и чињеница да и сам систем, заснован на централизацији, ауторитарности и једнопартијској владавини, није био погодан за појаву овог облика криминалитета. Носиоци ових криминалних радњи у датим условима нису имали за циљ освајање моћи и државне власти, па се из тих разлога изводио закључак (Грубач, 2009) да организовани криминалитет не успева у тоталитарним и полуполицијским државама.

Организовани криминалитет као део „тактике економског и државног преживљавања“

Насупрот претходно истакнутим погледима, у последњој деценији прошлог века дошло је до „значајног заокрета“ политике држава насталих на темељима „раздруживања“ у сфери односа према појединим облицима криминала. Србија „Милошевићевог доба“ се наводи као типичан пример тог „заокрета“ и поред чињенице да није дошло до значајнијих промена у друштвеном и државном систему. Он је и даље задржао битне елементе тоталитаризма и ауторитарности. Држава је у то време, притиснута економским санкцијама и политичким осудама „међународне заједнице“, у намери да очува и ојача власт, омогућила „процват организованог криминала“. То је била својеврсна „самоодбрана“ и један од битних услова за „при-

вредно и државно преживљавање“ (Грубач, 2009). Држава се у том периоду нашла у изолацији, па је готово била „принуђена“ да потражи „помоћ“ криминалних кругова, да „из патриотских разлога“ уђе у својеврсни „пакт са ђаволом“. Има аутора који су склони да ово време борбе за опстанак Србије на балканским просторима називају „златним добом“ организованог криминала, који тада не само да није био гоњен већ и подстицан. Држава и криминал су били савезници – није се знало ко је ко. Криминална делатност овога типа се често доживљавала као изнуђена и корисна, услов за преживљавање на свим нивоима. Јавност тога доба се готово навикла и имала је одређену толеранцију и разумевање за његове носиоце. У том периоду није било ни једне осуде за организовани криминал, нити је држава била посебно заинтересована за ратификацију међународних докумената о његовом сузбијању и спречавању. Све је то имало за последицу појаву низа криминалних удружења, кланова који су се борили за превласт и експанзију свих врста (типова) организованог криминалитета, посебно илегалне трговине оружјем, моторним возилима, нафтом, цигаретама, наркотицима, људима – посебно женама и децом, људским органима. Појавили су се и компјутерски криминал и пиратерија. Криминалитет се на овим подручјима променио из корена и добио низ препознатљивих карактеристика – висок степен организованости, велику жеђ за влашћу и богатством, транснационалност и значајно присуство елемената насиља и безобзирности у вршењу кривичних дела.

Иако се не односи директно на време и простор који је предмет наше анализе, подсетићемо се на један класичан поглед америчког криминолога Д. Кресија (D. Cressey), кога сматрају творцем схватања о организованом криминалитету као „завери странаца“ и мафији као свемоћној националној централизованог организацији (Игњатовић, 2005). Он је својевремено истицао да стварне размере и опасности од деловања организованих криминалних група нису видљиве, па се у јавности – научној, стручној и лаичкој – често јављају оцене и ставови: да он уопште не постоји; да постоји, али да се због тајности и организације тешко може шта сазнати; да постоји, али да не представља посебан социјални проблем, додали би смо, „да у одређеним тренуцима за појединце и групе може бити од значајне користи“; да постоји, али да се због његове сложености и специфичних облика испољавања, мора изучавати, откривати и сузбијати другачијим методама у односу на оне које се обично користе у третирању класичног криминалитета (Cressey, 1967).

Нови погледи на организовани криминалитет

Почетак новог миленијума Србија је дочекала у великим проблемима. Друштвена опасност од организованог криминалитета већ је увелико превазишла опасности које са собом носи класичан криминалитет. Претила је опасност да поједине криминалне групе преузму потпуну контролу над државним структурама. Демократске промене, потпомогнуте и активностима неких криминалних кругова (кланова) нису одмах донеле промене у односу државе према организованом криминалу. Убиство Зорана Ђинђића, премијера Републике Србије, довело је до својеврсног заокрета у односу државе према организованом криминалу. „Развод“ државе и организованог криминала у Србији је био јако болан, цена енормно висока. Многи су склони да тврде да се тај процес „раздруживања“ дојучерашњих „партнера“ још увек није окончао. На то указује и чињеница да друштвена свест о опасностима од организованог криминала ни до данас није досегла потребан ниво.

Спрега организованог криминалитета и државе је видљива, али његово искључиво везивање за државу неретко има опозициону политичку конотацију. Тиме се може значајно упростити и отежати његово спречавање и сузбијање

(Кривокапић, 2005). Ова појава је много сложенија и, поред овог, има и низ других аспеката и конотација. Организовани криминалитет је реалност у Републици Србији. Он је експлицитно усмерен на скоро све ресурсе које човек користи. Он угрожава највеће вредности које човек има – интегритет, имовину и безбедност (Милошевић, 2005).

За разлику од класичног криминалитета, који је по правилу појединачна негативна појава и у коме је сукоб између појединца и државе јасан и видљив, организовани криминалитет се врши као својеврсна високопрофитабилна пословна делатност, која у неким ситуацијама може бити јача од државе, са тенденцијом да је замени или пак постане „пословни партнер“. Често му се губи траг у легалним токовима друштвеног функционисања. Његови организатори и носиоци су врло присутни у хуманитарним акцијама, донацијама и покровитељству у науци и образовању. Зато га је данас много теже дефинисати, препознати, доказати, процесирати и, посебно, донети и извршити одговарајуће мере и санкције према носиоцима – члановима криминалних група.

Појам, основни облици и распрострањеност

Организовани криминалитет се најчешће схвата и дефинише као организовано предузимање криминалних активности у групи од најмање три лица, у којој су остали чланови потчињени лидеру (вођи). Прве, класичне дефиниције су се у великој мери заснивале на обележјима криминалних организација тога доба: бављење криминалитетом у виду професије (занимања), хијерархијска структура, етничко порекло, тајност, закон ћутања и сл. Интересантна је и одредница организованог криминала по којој је он „врста имовинског криминалитета“ који карактерише постојање криминалне организације која обавља континуирану противправну делатност користећи при томе насиље и корупцију носилаца власти“ (Игњатовић, 2004). Треба ипак истаћи да се последњих година много тога променило, профилисало, проширило, прекорачене су многе границе, али су ипак остале тешкоће око успостављања једне опште прихватљиве одреднице појма „организовани криминалитет“. Тешкоће око дефинисања се на базирају само на речима „злочин“ и „криминал“, већ на речи „организовани“. Повезано деловање криминалаца у оквиру криминалне групе јесте основно, али не и довољно обележје организованог криминалитета – институт „саучесништва“ (Мрвић-Петровић, 2004).

Једно од кључних питања које се поставља приликом дефинисања овог појма јесте шта је то што организовани криминалитет разликује од групног вршења кривичних дела? Има аутора (Cressey) који истичу позицију учиниоца у криминалној организацији и његове везе са осталим члановима као битан елеменат за разликовање. Сем тога, истиче се и метод вршења кривичних дела и постојање криминалних предузећа. Ништа мање важно није ни успостављање тзв. коруптивних веза са државним органима као битна карактеристика организованог криминалитета.

Насупрот сложенијих теоријских одредница, које су присутне у литератури, пракса намеће потребу за концизнијим и јаснијим, релативно краћим дефиницијама. Неке од њих дефинишу ову појаву укључујући само два елемента: да је криминална активност учињена у групи (најмање три извршиоца) и да је при том успостављена тзв. мрежа злочина, тј. да постоји континуирано и повезано деловање криминалних група (трајно или привремено). У истом правцу се крећу и захтеви законодавне реалности и праксе која се залаже за један функционални појам. Сходно томе, организовани криминал представља планско извршење више од једног кривичног дела за које је предвиђена казна затвора од пет и више година, са циљем стицања доби-

ти или моћи од стране организоване криминалне групе, под условом да се испуни најмање један од следећих услова:

- сваки члан има одређене задатке; деловање групе је планирано, заснива се на поштовању одређених правила, контроле; деловање се планира и врши у међународним размерама; примењује се насиље или застрашивање; у вршењу делатности групе користе се легалне привредне или пословне структуре; ради се на легализацији незаконито стечене добити и при том се организује и реализује утицај на власт, политику, медије, економске субјекте и сл. При томе се под организованом криминалном групом сматра група од најмање три или више лица, која се формира ради вршења кривичних дела, као и група која није формирана са тим циљем, али су њене организационе структуре у функцији организованог вршења кривичних дела (Вуковић, 2004).

Организовани криминалитет је усмерен ка више делатности. У литератури се најчешће помињу следећи појавни облици:

- кријумчарење и трговина људима и људским органима;
- илегална трговина различитим биљкама и животињама;
- трговина психоактивним супстанцама – дрога и сл.;
- илегална трговина оружјем;
- кријумчарење високоакцизне робе;
- крађа и кријумчарење возила;
- отмице и изнуде – рекет;
- корупција;
- различити облици тероризма;
- прање новца;
- посредовање у вршењу проституције;
- компјутерски и еколошки криминалитет.

У остале делатности организованог криминала могу се сврстати и крађа интелектуалне својине, уметничких слика и културних добара, организована илегална коцка и зеленаштво, различите врсте организованих превара, трговина радиоактивним материјалима и сл.

Када је у питању распрострањеност организованог криминала на просторима Републике Србије, мора се признати да у овој области има много више проблема него када су у питању размере тзв. класичног криминалитета. Савремена наука још увек није пронашла праве и поуздане методе и технике за откривање и праћење ове појаве на појединим просторним целинама. Ограничена вредност доступних статистичких евиденција може више да послужи у „завођењу“ јавности него што је сигуран показатељ размера ове појаве. Ми данас углавном располажемо непоузданим и непотпуним, крајње сиромашним подацима о организованом криминалу и његовим носиоцима. Сви главни извори података о организованом криминалу су најблаже речено некомплетни и непоуздани. То се у готово истој мери односи на податке које објављују различите владине организације, полиција, тужилаштва и правосудне организације, невладине организације, средства масовних комуникација, као и подаци које добијамо преко тзв. информатора – показника – заштићених сведока.

Независно од напред истакнутих оцена и критика које се односе на вредности доступних нам података о организованом криминалу, не треба занемарити вредности статистичких показатеља које воде званични органи социјалне контроле – полицијске и правосудне статистике. Иако још увек не постоји јединствена статистика о криминалу, посебно организованом, подаци којим се располаже не само да могу бити од

велике користи онима који се баве истраживањима ефикасности рада органа и служби које их воде, него могу послужити и за критичку анализу постојећих решења у области супротстављања овом друштвеном злу. То се посебно односи на сагледавање организационих, економских и, надасве, корективних ефеката извршења санкција (најчешће затворске казне) према овој категорији криминалаца.

Основни предмет нашег рада нас ослобађа обавезе да се детаљније задржимо на анализи статистичких показатеља о стању криминалитета, а посебно организованог. Стога ћемо се само укратко осврнути и коментарисати неке од основних статистичких показатеља криминалитета у Србији у последњих десет година.

Иако је обим криминалитета у последњих десет година релативно висок – евидентирано је око 980.000 извршилаца кривичних дела, од којих је у приближно 380.000 случајева изречена нека од законом предвиђених санкција – подаци о овој појави у последњим посматраним годинама показују смањење броја пријављених и осуђених, што може да наведе на закључак да се обим смањује, односно да опада ефикасност рада правосудног система.

Када је у питању обим организованог криминалитета, мерено подацима о броју пријављених и осуђених, подаци показују супротне тенденције. Иако се статистика не бави посебним праћењем организованог криминалитета, може се јасно видети пораст броја пријављених и посебно осуђених за кривична дела организованог криминалитета. То се посебно односи на извршиоце кривичних дела везаних за трговину опојним дрогама, кријумчарење и крађу моторних возила, изнуду и отмицу, кријумчарење и трговину људима, праће новца и компјутерски криминал. Гледано у целини, јасно је видљива тенденција пораста учешћа организованог криминалитета у укупном криминалитету у Србији за више од 10%.

У погледу такозваних *пенитенсијарних статистика*, Република Србија је учинила значајне кораке на плану стандардизације евиденција затвореничке популације са европским пенитенсијарним статистикама. Упоређивањем података о стању криминалитета са пенитенсијарним трендовима разоткрива се „феномен казног популизма“ (Соковић, 2012). Док на једној страни криминалитет стагнира уз мање осцилације, број лишених слободе и осуђених на казну затвора је и у тим оквирима у евидентном порасту – за последњих десет година се готово удвостручио, са око 6.000 2002. године на више од 11.000 у 2011. години. Преоптерећеност затворских капацитета у Републици Србији је врло висока (157,9%) и поред сталних најава да је наша казнена политика блага, а криминалитет у порасту (Илић, 2011). Можда је ипак најближа истини констатација да пенолошка политика у Републици Србији „јесте највећи делом резултат политичког избора“, односно резултат популистичке казнене политике (Соковић, 2012).

Статистички подаци о осуђенима за организовани криминал који бораве у казним установама релативно су сиромашни. У извештајима о раду Управе за извршење кривичних санкција готово се стидљиво говори о настојањима Управе и министарства правде да се третман ове популације издвоји и посебно прати. За сада се само излажу подаци о структури кривичних осуђених лица, из којих се може видети број осуђених за кривичних дела организованог криминала и кривична дела ратног злочина. Остали појавни облици организованог криминала, односно остали осуђени за та дела, не прате се посебно. Увид у податке о броју осуђених у казним установама за претходно поменуте облике организованог криминала показује тенденцију пораста. У 2007. и 2008. години евидентирано је укупно 19 осуђених, да би у 2010. и 2011. години тај број досегао 90 односно 114.

Третман осуђених за организовани криминал у Републици Србији

Осуђени на казну затвора за кривична дела која припадају организованом криминалу представљају једну, по многим карактеристикама хетерогену популацију људи. То засигурно чини проблем њиховог корективног третирања веома сложеним. Пронаћи, пројектовати и прилагодити програме поступања тако да буду примерени датим условима, потребама и потенцијалима осуђених, представља посебан изазов за пенолошку теорију и праксу.

Последње деценије су обележила настојања да се на својеврстан начин „рехабилитује“ потреба за корективним третманом осуђених у тоталним институцијама каква је затвор. То је имало за последицу ублажавање кажњавања у затворима и више бриге за будуће понашање осуђених. Данас пенолошки третман осуђених лица осцилира, варира између репресивне и тзв. алтернативне ресоцијализације и рехабилитације. Која ће од могућих варијација наћи своје место у третману осуђених за организовани криминал, у великој мери зависи од тога како се остварују основна начела политике изрицања и извршења кривичних санкција. Праведност, доследност, пропорционалност и прилагођеност потребама и могућностима ресоцијализације јесу основне премисе на којима треба заснивати све акције нормативног, организационог карактера у области третмана осуђених. Неделотворност самог затварања – одмазде и кажњавања и нужност постојања адекватног програма поступања – главни су резултати на које указује већина савремених теоретичара, истраживача и практичара.

Израз „третман“ потиче из француског језика и, дословно преведено, значи поступање, опхођење. У литератури и непосредној комуникацији употребљава се у више значења, па му се стога и одређења мање или више разликују. Овај израз се готово одомаћио и у пенолошкој пракси и употребљава се у ширем и ужем значењу.

Најшири смисао појма „третман“ односи се на свеукупно поступање према осуђенима у процесу извршења кривичних санкција и, посебно, казне затвора. Уже значење овог појма подразумева укупност опхођења свих чинилаца у затвору да би се постигла промена у њиховој личности и понашању. У литератури се третман употребљава и у свом најужем, правом значењу: „третман стручњака“, који обухвата програм планираних и праћених активности усмерених ка избегавању криминалних активности осуђених у будућности (Kratcoski, 1994: 4).

Када се говори о третману осуђених, разлике се јављају у погледима шта је то што ефективно делује – који програми третмана омогућавају корективну промену и на који начин – којим методама и средствима се до те промене долази. Кључно питање је: да ли корективни третман оправдава сврху постојања затвора? Сем тога, у равни третмана осуђених за организовани криминал, једно од важних питања јесте и који су то услови и стандарди боравка осуђених у затвору неопходни за увођење ове идеје у живот. Смештај ове категорије у посебне услове и установе са строжим режимом, контролом и надзором знатно ограничава третманске захтеве. Успех у области третманских захвата стручних лица у затвору знатно је ограничен чињеницом да су осуђена лица ту против своје воље. То од њих захтева низ стручних акција да би осуђени прихватио потребу за променом и постао активан учесник промене своје личности и понашања у блиској будућности. С обзиром да организовани криминалци представљају веома хетерогену популацију, оптималан правац даљег рада јесте креирање селективних солуција, програма, који ће се базирати на специфичностима појединих субгрупа организованог криминала уз могућност максималне индивидуализације третмана (Илић и др. 2002).

Нормативно-правна основа

У почетку стидљиво, касније са више посвећености, Србија је од 2001. године кренула у промене својих законских докумената, уводећи у њих посебне одредбе о организованом криминалитету, које су током последњих година интензивно мењане и допуњаване. То се посебно односи на кривично законодавство (КЗ и ЗКП), које је од 2000. године у више наврата допуњавано одредбама о организованом криминалу. Сем тога, кренуло се и са доношењем посебних закона, као што су: Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминалитета (*Службени гласник РС*, 42/2002 и 39/2003) и Закон о извршењу казне затвора за кривична дела организованог криминала (*Службени гласник РС*, 72/2009). Од значаја је и посебна Национална стратегија за борбу против организованог криминалитета, којом су дефинисане политика, правац и методологија рада државних органа Републике Србије у борби против организованог криминалитета. Овом стратегијом је између осталог предвиђено да се ради на:

- развоју проактивног приступа у борби против организованог криминалитета;
- повећању ефикасности у борби против организованог криминалитета применом превентивних и репресивних мера и одузимањем имовине проистекле извршењем кривичног дела;
- хармонизацији закона са међународним стандардима;
- јачању капацитета (људских и материјалних) и свих државних органа који делују против организованог криминалитета;
- јачању сарадње на националном и међународном нивоу и посебно међусобне сарадње између приватног и цивилног друштва.

За нашу анализу је од посебног значаја Закон о извршењу казне затвора (*lex specialis*), којим се уређује поступак извршења – организација, надлежност државних органа, положај осуђених и надзор над извршењем казне затвора за кривична дела организованог криминалитета.

Овај закон се превасходно односи на осуђене за:

- кривична дела тероризма из члана 312 КЗ и кривична дела међународног тероризма из члана 391 КЗ;
- кривична дела из чл. 370–384 и чл. 38 и 386 КЗРС;
- тешка кршења међународног хуманитарног права из 1991. године, наведена у Статуту МКС за бившу Југославију;
- кривична дела помоћи учиниоцу после извршења кривичног дела из члана 333 КЗРС (чл. 1).

За извршење казне затвора овим законом се успоставља „Посебно одељење“ са посебним обезбеђењем у КПЗ – затвореног типа (члан 2). У питању је КПЗ Пожаревац – Забела.

Послове одржавања реда и дисциплине (обезбеђења) обављаће посебно обучени радници обезбеђења (члан 3), док ће остале послове (здравствена заштита, третман, упошљавање и опште послове) обављати запослени у седишту управе и у заводима који су упућени на рад. То, практично, значи да за њих није било неопходна посебна обука. Сем тога, Закон ограничава дужину ангажовања запослених у овом одељењу на шест месеци, уз поштовање посебне процедуре за упућивање на ове послове и уз личну сагласност самог запосленог.

Закон успоставља функцију начелника, који руководи посебним одељењем и за свој рад је одговоран управнику КПЗ. Предвиђена је и обавеза контроле имовног

стања запослених, као и обавеза безбедносне провере пре, током и годину дана након престанка рада у посебном одељењу (члан 12).

Посебан део Закона посвећен је регулисању поступка извршења казне затвора осуђених за кривична дела организованог криминала. У члану 14 се успостављају посебни услови за упућивање у Посебно одељење, ако се утврди да постоје околности које указују на опасности да ће осуђени или неко друго лице усмеравати криминалну делатност; успостављати сарадњу или организовати сукобе са другим криминалним групама, да ће угрозити сигурност судија, тужилаца и других лица и да ће наводити друга лица на извршење кривичног дела. Сем тога, посебан услов за упућивање јесте и да је казна дужа од десет година. Утврђивање чињеница и услова је у надлежности председника суда који доноси одлуку о упућивању и поступа по жалбама осуђених (члан 15). Овлашћени судија је такође у обавези да сваке две године преиспитује своју одлуку о упућивању у посебно одељење уз стриктно поштовање процедуре утврђене законом (чл. 20–26).

Након ступања у установу осуђени се упућује у пријемно одељење, у коме се може задржати најдуже седам дана. Овакво решење јасно показује у којој мери се, у овим условима, придаје значај упознавању личности и изради програма поступања. То поготову ако знамо да у ове услове долази на извршење осуђени са казном од десет и више година. Стога, може се рећи да нема посебних разлога за оваквим скраћивањем рокова боравка осуђеног у пријемном одељењу. Поставља се и питање да ли је за то време могуће спровести процедуру процене ризика, капацитета и потреба као основе за израду програма поступања. Можда је одрживије решење да се осуђени одмах након доласка у ово одељење распоређује у „одређене“ просторије – самице, јер га то свакако чека и пре боравка у пријемном одељењу.

Када је у питању положај осуђених, може се констатовати да одредбе Закона предвиђају сва права која имају и остала лица осуђена на казну затвора. Разлике се међутим, јављају у смислу значајнијих рестрикција у њиховом остваривању. Право на смештај подразумева одвајање од других осуђених. Овде су у већој мери испоштовани стандарди, па и више од тога. Слично претходном решено је и питање остваривања права на здравствену заштиту, права на слободно време, права на обавештавање, права на правну помоћ, права на притужбе и жалбе и сл. Знатно је ограничено право на рад, које представља „део програма поступања“, као и права на дописивање, телефонски разговор, посете, пријем пакета и пошиљки. Посебна права осуђених су такође знатно ограничена и по броју и по обиму.

Законом су посебно регулисана питања мера за одржавање реда и безбедности. Мере принуде, услови за њихову примену и сама примена предмет су посебних одредаба (чл. 45–49). Такође, Законом су дефинисане врсте и услови за примену посебних мера према осуђенима за које се констатује да постоји опасност од бекства, насилничког понашања, самоповређивања или другог угрожавања реда и безбедности (члан 49).

Одредбе о отпусту, који обухвата и припреме и помоћ отпуштеном, као и надзор над извршењем казне и рад посебног одељења, не разликују се значајније од одредаба ЗИКС-а које се односе на извршење казне затвора.

Од погрешне представе до погрешне акције – дилеме, лутања и заблуде

Макар и површна инспекција одредаба овог Закона јасно намеће неколико дилема.

Прва дилема се односи на то да ли је неопходно да се проблем извршења казне затвора за организовани криминал регулише посебним законом, ако већ имамо посебан Закон о извршењу кривичних санкција. Можда је било више основа да се донесе посебан Закон о извршењу казне затвора у чијим оквирима би се регулисало и питање извршења казне за осуђене за организовани криминал. То поготову ако знамо да ће само мањи број таквих лица испунити услове да казну издржава у посебном одељењу. Тако се стиче утисак да је ово намењено само за „елиту“ организованих криминалних група у Србији.

Друга дилема произилази из самог садржаја одредаба о третману осуђених за организовани криминал. Због изразитог сиромаштва одредаба о третману осуђених, стиче се утисак да је законописац подлегао утицајима једног дела јавности који сматра да овој категорији нису неопходне посебна стручна помоћ и подршка и да је, на другој страни, ни сами осуђени и не очекују, нити су спремни да је прихвате. Наше је становиште на супротној страни. Овој категорији осуђених су из много разлога (стручних и животних) потребне подршка и стручна помоћ, не само због остваривања основне сврхе казне затвора, него и због штетног дејства дуговременог боравка у овим рестриктивним условима („да преживе затвор“), са смањеним могућностима за условни отпуст, за комуникацију са другим осуђенима и спољним светом, што може знатно отежати њихов повратак у свет слободе. Ако би се и на ову категорију осуђених примениле одредбе правилника о третману осуђених у затвору, а то се, верујемо, и очекује, висок степен ризика и препознатљиви капацитети и потребе би јасно наводили на потребу интензивних третманских захвата. Поставља се питање у којој мери постојећи услови то омогућавају и да ли стручњаци за третман имају знања и способности да осмисле и реализују специфичне третманске захвате примерене потребама ове категорије осуђених?

Осим претходно истакнутих дилема, заснованих на анализи Закона о извршењу казне затвора за кривична дела организованог криминала, увид у стратегије и остале законе који регулишу реакцију друштва и државе на појаву организованог криминалитета ствара потребу да укажемо на још неке дилеме, заблуде и лутања.

Једно од питања које се у научним и стручним круговима поставља, односи се на дилему да ли ићи на ублажавање последица или деловати на узроке, корене организованог криминала? Да ли акције треба да се базирају на репресији (на борби, рату) јер је она јефтинија, видљивија и прихватљивија од праве превенције, за коју влада уверење да за њу немамо времена (што је велика заблуда)?

Следећа дилема је да ли трагати за новим, на нашим просторима прихватљивим решењима, или преузимати туђа, готова инострана решења. Ту се пре свега мисли на законска решења којима су у знатној мери угрожена основна људска права и индивидуалне слободе. Погрешно је схватање да појачана брига о безбедности има високу превентивну вредност у борби (рату) против организованог криминалитета (превентивно лишење слободе, прислушкивање, „појачане методе испитивања“, заштита будућих сведока сарадника и сл.). Не сме се дозволити да ове активности униште идеје правне државе и људских права – ту победник неће бити држава већ организовани криминал. Мере превенције морају бити усмерене на другу страну, на изворишта, на контролу државног апарата, на корупцију и развој свести о штетним последицама организованог криминалитета.

Велика је заблуда да ћемо посао заштите друштва од организованог криминалитета завршити само ефикасним откривањем и ефективном и строгом казненом политиком. Без извршења одлука правосудног система преко одузимања имовине стечене вршењем кривичног дела организованог криминала и без адекватног третмана осуђених за ова дела држава неће успети да ово друштвено зло стави под контролу. Све док друштво и држава не пошаљу озбиљну поруку да се злочин не исплати, борба против организованог криминалитета неће бити успешна.

Што се тиче међународних искустава везаних за третман осуђених за организовани криминал, може се констатовати да је он релативно сиромашан. Осим систематских информација о тренду повећања ове појаве у већини земаља и потребе да се уложе напори да се и овој категорији осуђених помогне да се интегришу у друштво, мали је број земаља који развијају и усавршавају посебне програме третмана и рехабилитације. За ову прилику ћемо представити неке од њих, са жељом да стручну јавност подстакнемо да се више ангажује у трагању за иностраним искуствима, у промоцији, прилагођавању и примени оних програма корекције који ће бити благотворни за ове категорије осуђених и на просторима Србије.

Поправни биро Јапана је 1994. године, указујући на огромне тешкоће које ова категорија осуђених носи са собом, донео посебне смернице за њихово третирање. У јапанском затвору „Боруокудан“, где је смештана ова категорија осуђених, они су од стране управе окарактерисани као особе које су склоне да подривају затворска правила и третман генерално, чак и рехабилитацију осталих осуђених. Сем тога, они имају високу лојалност према организацији и ниско самопокајање, воле да се показују и вођени су импулсивним карактеристикама. Сходно томе су их класификовали у „Б“ класу када је у питању смештај, а у „Г“ класу када је у питању третман у коме се дају смернице за овладавање животним вештинама. Са безбедносног аспекта третман ове категорије осуђених подразумева посебно административно вођење. Раздвојени су једни од других, не само по смештају у посебне ћелије, већ се смештају у различите институције. Да би се избегли сукоби међу њима у самом затвору, затворски службеници им забрањују међусобне контакте и разговоре. У ту сврху се пажљиво прегледају и њихова писма. У оквиру претходно поменутих смерница поправни биро Јапана је донео десет типова програма који су спроведени 12 пута. Њихов садржај је усмерен на то да осуђени за организовани криминал:

- треба да схвате да је немогуће да наставе живот као осуђени „Боруокудан“ затвора, као и да постоје специфичне организације које су спремне да им помогну да одустану од криминалних активности;
- треба да размисле о лошем утицају који затвор на њих оставља, да размисле о слици себе у будућности, о неконвенционалном животу затвора, важности живота на слободи и разлозима због којих су дошли у затвор;
- треба да схвате потребу да напусте организацију, да усмере пажњу на штету коју су нанели члановима својих породица и настоје да са њима поново изграде односе;
- треба разумеју важност поштеност посла и да науче како да раде у заједници и за њу и сл. (Rehabilitation Programmes in the Prison to prevent Prisoners recidivism: The actual situation, Problems and Countermeasures. (2013) UNAFEI, <http://www.unafei.or.jp/>).

Програми рехабилитације терориста су у употреби у низу земаља (Алжир, Канада, Египат, Индонезија, Ирак, Израел, Јордан, Малезија, Холандија, Нигерија, Северна Ирска, Пакистан, Филипини, Саудијска Арабија, Сингапур, Шпанија, Шведска, САД, Велика Британија и Јемен). Програми се разликују по популацији,

методама, подршци и начину финансирања. Неке земље (Алжир, Египат и Израел) посматрају терористе као групу, док друге (Авганистан, Саудијска Арабија, Сингапур) рад са терористима у затворима заснивају на индивидуалној основи. Разлике постоје и у томе да ли се ова категорија насилних екстремиста у затвору третира заједно са осталим категоријама осуђених или одвојено од њих. Израел има посебне затворе или крила (одељења) високе безбедности која су намењене осуђеним за тероризам. Холандија има тзв. Крило тероризма у затвору високе безбедности „Вухт“, док Шпанија и Велика Британија ове категорије размештају по свим затворима са високим безбедносним стандардима.

Краakterистичан је програм свеобухватног саветовања/образовања осуђених терориста који спроводи Саудијска Арабија. Програм је „дизајниран за борбу против интелектуалног и идеолошког оправдања за насилни екстремизам“ (Bousek, 2008). Програм обухвата интензивне религиозне дебате и психолошко саветовање. Заснован је на уверењу да они који су подложни терористичким групама често немају формално образовање из веронауке, па се они стога подстичу на разговоре и расправе о исламским законима са шеицима и професорима. Овом врстом саветовања се настоји да се тумачења ислама исправе кроз отворени дијалог. Иако програм почиње у затвору, даље се наставља у Рехабилитационом центру, који је лоциран у бившем летовалишту недалеко од главног града – Ријада. Боравак у Центру траје од 8 до 20 недеља, где бивши затвореници учествују у различитим активностима на студијама уметности и терапије које су засноване на Курану. Корективно особље не носи униформе, а осуђени имају стални приступ телефону. Након напуштања Центра, Саудијска Арабија и даље прати прогрес осуђених и пружа им подршку. Наводи се да је до 2010. године 300 осуђених терориста мушког рода завршило овај рехабилитациони програм, при чему је њих 80% реинтегрисано у друштво без било каквих инцидентата.

За разлику од Саудијске Арабије, која је програм рехабилитације терориста покренула на државном нивоу, у Египту је он покренут на невладином нивоу. Тај рехабилитациони програм терориста у Египту започет је у мају 1977. године, кад је вођа једне од најнасилнијих исламистичких група, „Гама а ал-Ислама“, осудио употребу насиља цихада осим у случајевима самоодбране. Од 2007. године овај програм су прихватиле и подржале египатске безбедносне снаге иако су у почетку биле скептичне.

Краakterистичан је и Мануша програм (Манасха програм), који је у Ираку започет почетком 2011. године како би се рехабилитовали осуђени у Анбару и Багдаду. Слично програму рехабилитације у Саудијској Арабији, дизајниран је тако да едукује осуђене за тероризам, који оштећује ирачко друштво, представља кршење закона и сматра се грехом од стране свих религија.

И у Сингапуру је основана Религиозна рехабилитациона група у циљу дерадикализације терориста. Ову групу за „депрограмирање“ осуђених за тероризам чини око 40% исламских научних радника и представника верских заједница. Ова група настоји да овај проблем лечи у корену (Hill, G. 2011. *Rehabilitating terrorists. Corrections Compendium. American Correctional Association. The Free Library*, <http://www.thefreelibrary.com/>).

Два су могућа пута у побољшању стања у области третмана осуђених за кривична дела организованог криминалитета – „увоз“ готових програмских решења и креирање оригиналних програма. У оба случаја битне су пажљива имплементација, тестирање и евалуација примењених програма. Сем тога, не сме се заборавити ни потреба за пажљивим одабиром и оспособљавањем носилаца програма.

Литература

1. Бејатовић, С. (2005). Кривичнопроцесна питања нових метода откривања и истраге кривичних дела организованог криминалитета. *Организовани криминалитет – стање и мере заштите – Зборник*, Полицијска академија, Београд, (65–96).
2. Билтени Завода за статистику Републике Србије (2002–2012).
3. Cressey, D. (1967). Methodological Problems in the Study of Organized Crime as a Social Problem, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 374, (101–112).
4. Грубач, М. (2009). *Организовани криминалитет у Србији*, Зборник радова, 464/2009, Правни факултет у Сплиту, (701–709).
5. *Годишњи извештаји Управе за извршење кривичних санкција (2005–2011)*, Министарство правде РС, Београд.
6. Hill, G., (2011) Rehabilitating terrorists, Corrections Compendium. American Correctional Association, *The Free Library*, <http://www.thefreelibrary.com>.
7. Игњатовић, Ђ. (2005). Организовани криминалитет као истраживачки проблем, *Организовани криминалитет – стање и мере заштите – Зборник*, Полицијска академија, Београд, (197–212).
8. Игњатовић, Ђ. (2004). Сузбијање најтежих облика криминалитета у условима транзиције и несигурности, *Тежки облици криминала*, ур. Д. Радовановић, ИКСИ, Виша школа унутрашњих послова, Београд, (5–33).
9. Илић, З., Жунић-Павловић, В. (2002). Третман и понашање осуђених за кривична дела насиља за време извршења кривичне санкције, *Деликти насиља*, ур. Д. Радовановић, ИКСИ, Београд, (475–489).
10. Илић, З., Јованић, Г. (2011). *Затвор и/или слобода под надзором*, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Београд.
11. Кривокапић, В. (2005). Криминално организовање, тероризам и мере супростављања, *Организовани криминалитет – стање и мере заштите – Зборник*, Полицијска академија, Београд, (9–29).
12. Милошевић, М. (2005). Организовани криминалитет и тероризам – осврт на појавне облике у РС, *Организовани криминалитет – стање и мере заштите*, Полицијска академија, Београд, (29–65).
13. Мрвић-Петровић, Н. (2004). Тешкоће око одређивања појма организованог криминалитета, Жртве и организовани криминалитет, *Темида*, Београд, (3–11).
14. Никач, Ж. (2005). Актуелно стање и мере заштите од организованог криминалитета, *Организовани криминалитет – стање и мере заштите*, Полицијска академија, Београд, (722–746).
15. Николић, З. (2009). Специјални осуђеници и специјални третман – нужност или заблуда, *Истраживања у специјалној педагогији*, ур. Д. Радовановић, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Београд, (305–313).
16. Николић, З. (2009). *Професионални и организовани криминалитет – сличности и разлике*, Зборник, ИКСИ, Београд, (155–167).
17. Rehabilitation Programmes in the prison to prevent prisoners recidivism: The actual situation, Problems And Countremeasures. (2013). *Reports of the Course Group 1. Unafei – Resource material series*, No. 54. Unafei, <http://www.unafei.or.jp/>.

18. Соковић, С. (2012). Пенитенсијарне статистике и/или више од тога, Евидентирање криминалитета – искуства из света и Србије, ур. Николић-Ристановић, В., Београд, (83–105).
19. Степић, Д. (2010). Организовани криминалитет у региону југоисточне Европе (етиолошка обележја, заједничке карактеристике и најчешћи појавни облици), *Стварни правни живот*, 3/2010, Институт за упоредно право, Београд, (137–161).
20. Стратегија за реформу система извршења заводских санкција (2005), Управа за извршење заводских санкција, Министарство правде, Београд.
21. Вуковић, М., (2005). Стратегија супротстављања организованом криминалитету, *Тешки облици криминалитета*, ИКСИ и Виша школа унутрашњих послова, Београд, (85–101).
22. Закон о извршењу кривичних санкција РС, *Службени гласник РС*, 85/2005. и 72/2009.
23. Закон о организацији и надлежностима државних органа у сузбијању организованог криминалитета, *Службени гласник РС*, 42/2002. и 39/2003.
24. Закон о извршењу казне затвора за кривична дела организованог криминалитета, *Службени гласник РС*, 72/2009.

FOOD AND ORGANIZED CRIME. LEGAL FRAMEWORK AND CONTROL?

Pamela Kerschke-Risch, PhD
Universität Hamburg

This paper attempts to compare food safety in the Republic of Serbia and the Federal Republic of Germany. The latest food scandal, the aflatoxin affair, was a typical example for danger and control and shows that food safety is neither an individual nor a national problem. The enormous international exchange of goods cannot be controlled worldwide. The risk for law-breakers to be detected is small or can be neglected. From the different legal frameworks result different institutional control mechanisms of food which may cause different levels of food safety. This raises the question of what there is to be done in order to improve safety for the consumers. Assuming that in both or rather all countries the motivations for law breaking – financial gain or minimizing losses - are the same, the author discusses the possible effects of opportunities, risk of being detected, sanctions and control on organized white-collar crime in the food sector.

Keywords: aflatoxin, contaminated milk, food safety, infested food and feed, white-collar crime

Food safety scandals

Food safety scandals are not a new phenomenon in Europe and the world. One early and prominent example was the accidental arsenic poisoning of more than 200 people in Bradford (England) in 1858, who consumed poisoned sweets¹, followed by a long list of scandals in the last century up to 2013.² This year there are three important topics: the so called “horse meat scandal” which affected almost the whole of Europe, fraud with conventional produced eggs which were declared as organic in Germany and the aflatoxin infestation of milk and dairy products in several European countries.

Aflatoxins: feed, milk and dairy products

Aflatoxins are known as the most carcinogenic moulds in nature. According to this estimation the *European Food Safety Authority* states: “In consideration of the carcinogenic properties of aflatoxin B₁, human exposure should be reduced to levels as reasonable

1 JONES, Ian F, 2000: Arsenic and the Bradford poisonings of 1858. *Pharmaceutical Journal* 265: 938-939.

2 For further details for example:

LINZMAIER, Vera, 2007: *Lebensmittelskandale in den Medien. Risikoprofile und Verbraucherverunsicherung*. München: Verlag Reinhard Fischer. (Bd. 3 Medien + Gesundheit, Hrsg. Patrick Rössler).

LÜDEMANN, Christian, OHLEMACHER, Thomas, 2002: *Soziologie der Kriminalität. Theoretische und empirische Perspektiven*. Weinheim u. München: Juventa Verlag.

ORLAMÜNDER, Cora, 2008: *Du bist, was du isst. Wissen wir noch, wer wir sind? Lebensmittelskandale in der modernen Nahrungskultur*. Hamburg: Diplomica Verlag.

achievable”³. They “are secondary metabolites produced by species of *Aspergillus* [...], which are found worldwide in air and soil and are found to infest both living and dead plants and animals. The discovery of aflatoxins dates back to the year 1960 following the severe outbreak of the turkey ‘X’ disease, in the UK, which resulted in the death of more than 100.000 turkeys and other farm animals”⁴. This disease was caused by feed containing Brazilian peanuts heavily infested with *Apergillus flavus*⁵. One peculiarity of aflatoxin is that not only human exposure to aflatoxins can result *directly* from ingestion of contaminated foods but *indirectly* from consumption of foods from animals previously exposed to aflatoxins in feeds.⁶

This indirect way of contact, the carry over effect, comprises a special danger for the consumer’s health. Exposure to aflatoxins can cause acute hepatic necrosis, cirrhosis or carcinoma of the liver. Especially babies’ and small children’s health may be threatened by milk and milk products containing aflatoxins. Therefore commercial crops are routinely screened for contamination.

In the EU the following regulation is laid down in:

The *COMMISSION REGULATION (EC) No 1881/2006 of 19 December 2006* setting maximum levels for certain contaminants in foodstuffs:

“As regards aflatoxins, the SCF expressed in its opinion of 23 September 1994 that aflatoxins are genotoxic carcinogens (3). Based on that opinion, it is appropriate to limit the total aflatoxin content of food (sum of aflatoxins B1, B2, G1 and G2) as well as the aflatoxin B1 content alone, aflatoxin B1 being by far the most toxic compound. For aflatoxin M1 in foods for infants and young children, a possible reduction of the current maximum level should be considered in the light of developments in analytical procedures”⁷

This regulation is operative in all countries of the EU. Contaminated food and feed has to be destroyed. After the formal application for membership the leaders of the EU member states decided and confirmed to grant the Republic of Serbia the status of an official candidate country to the EU on 1st of March 2012. As a candidate country, Serbia has to act due to EU law now.

Milk can be contaminated with hydroxy-metabolite aflatoxin M₁, caused by exposure of lactating animals to aflatoxin B₁ present in foodstuff. Due to a lower carcinogenic potential, the maximum levels for aflatoxin M₁ have been set for consumable milk at 0.005 mg/kg and 0.0025 mg/kg for infant formulae.⁸

The aflatoxin affair

In February and March 2013, the Balkans, especially Serbia, reported problems with milk and milk products which were contaminated with aflatoxins. Presumably caused by special weather conditions during the last harvest in 2012, the maize in the Republic of

3 EFSA: The EFSA Journal, 2004: Opinion of the Scientific Panel on Contaminants in the Food Chain on a request from the Commission related to Aflatoxin B₁ as undesirable substance in animal feed, The EFSA Journal 39: 1-27. (Request N0 EFSA-Q-2003-035).

4 RUSTOM, Ismail Y.S., 1997: Aflatoxin in food and feed: occurrence, legislation and inactivation by physical methods. Food Chemistry 59 (1): 57-67. p: 57

5 The acronym aflatoxin has been formed from the following combination: ‘A’ for *Aspergillus*, ‘FLA’ for the species *flavus* and the noun ‘TOXIN’ for poison (RUSTOM, 1997:57).

6 RUSTOM, 1997: 57.

7 EUROPEAN COMMISSION, 2006: COMMISSION REGULATION (EC) No 1881/2006 of 19 December 2006 setting maximum levels for certain contaminants in foodstuffs in: 23.12.2006 Official Journal of the European Union L 364/5

8 EFSA, 2004:1.

Serbia was infested with aflatoxins. Nonetheless the infested milk was put into circulation and the ministry tried to solve the problem by raising the maximum level from 0.005 mg/kg to 0.05 mg/kg.

Serbia itself has problems with testing agricultural products according to EU standards, because they do not have enough suitable laboratories which are able to make the demanded analyses. 25 tests sent to a German laboratory could not be analyzed exactly: all of them were higher than 0.008 mg/kg, the maximum value for analyses.⁹

In March 2013 the Netherlands and Germany reported problems with infested feedstuffs and milk. Eight companies in Germany processed 10.000 tons of contaminated maize from Serbia, a total of 45.000 tons had been imported. This corn was transported from Alfred C. Toepfer International ('product full-liner'), one of the biggest commercial companies offering a comprehensive range of agricultural commodities in world trade.¹⁰ The German producer of concentrated feedstuff accused Toepfer International of inadequate controls. Because the aflatoxin is located in "nests" the measured values can vary extremely within a corn batch. The maize was transported via the Danube into the Black Sea and from there to Lower Saxony in Germany.¹¹

Already in last autumn European countries have been informed about problematic values of aflatoxin through the *Rapid Alert System for Food and Feed* (RASFF). So it is definitely certain that the problem was known in the whole agricultural sector including transportation companies. According to its own specifications the importer Alfred C. Toepfer International operates closely with the authorities. This raises the not answered questions of why the goods have not been inspected in Serbia and who has been the supplier.¹²

The Federal Office of Consumer Protection and Food Safety in Germany states:

"Accurate bookkeeping is a key element to traceability in the case of problems with a particular product. The competent authorities of the Bundesländer collect official samples within the scope of their control activities if there is a risk or indication of a hazard emanating from feed. Controls are carried out at all stages of the animal feed chain. Included in the process are, for instance, [...] freightage and border entry points. [...] Specific feed, feed additives and premixes that are produced in third countries can be imported into the Community through specific border posts".¹³

Summarized it can be assumed that all persons, institutions and companies involved in Serbia as well as in Germany have known the problematic contamination of maize early. This leads to two main questions: *How was it possible to bring the infested feed into circulation? Why did the involved persons act in the way they did despite knowing about the dangerous levels of aflatoxins?*

Motives

Almost certainly it can be assumed, that the aflatoxin affair was no chain of unfortunate circumstances but the result of calculating individuals. It is a typical example for white-collar crime in the food sector. „Taken as a whole, the literature on the etiology and

9 ROSER, Thomas in ZEIT ONLINE (6.3.13):

<http://www.zeit.de/wissen/umwelt/2013-03/milch-schimmelpilzgift-aflatoxine-serbien/komplettansicht>

10 toepfer.com toepfer.com, 2012: <http://www.toepfer.com> (16.04.2013).

11 SPIEGEL-ONLINE, 1.3.2013: <http://www.spiegel.de/wirtschaft/service/futtermittelfirmen-werfen-importeur-zu-laxe-kontrollen-vor-a-886369.html> (18.04.2013)

12 SPIEGEL-ONLINE, 1.3.2013

13 BVL, 2013: http://www.bvl.bund.de/EN/02_Feed/feed_node.html

development of white-collar crime is a hodgepodge of studies looking at different crimes from different levels of analysis".¹⁴

This food and feed scandal shall be explained with Coleman's theoretical assumptions about white-collar crime based on individual behavior in combination with Sykes' and Matza's¹⁵ techniques of neutralization taking into account the legal framework.

Coleman remarks that „All types of white-collar crimes are rational calculating crimes, not crimes of passion. The goal of the vast majority of white-collar criminals is economic gain or occupational success that may lead to economic gain".¹⁶ He extracts at least four factors which determine the opportunity's attractiveness which are: First the individual perception of how great the expected gain is, second the perception of potential risks, such as detection and severity of sanctions, third the compatibility with the individual ideas, rationalizations and beliefs and fourth a comparison of the illicit opportunity with the legal ones.¹⁷

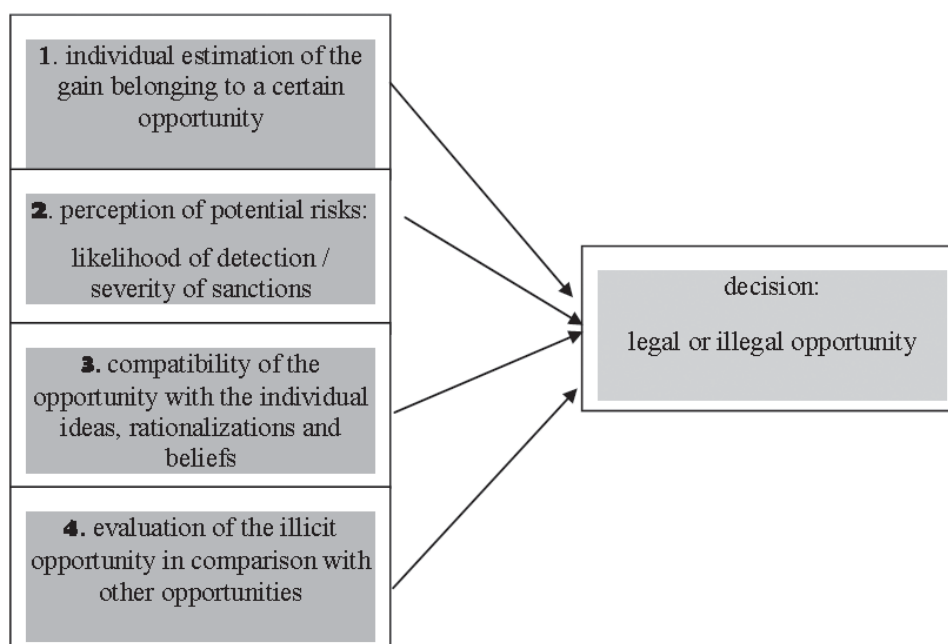

Fig. 1: The Structure of Opportunities

Figure made by P. Kerschke-Risch analogous to COLEMAN's text (1987: 424)

The decision whether an opportunity is attractive or unattractive depends on the individual standpoint of a particular actor or group of actors.¹⁸

1.) Referring to the aflatoxin affair we can assume that after the last harvest Serbia had scarcely enough not contaminated feed for their own cattle or let alone for export. One big part withered because of drought and other parts got mouldy.¹⁹ In other words: Serbian producers had had nearly no legal chance to earn money with their own crops and so the

14 COLEMAN COLEMAN, James: Towards an Integrated Theory of White Collar-Crime, in: American Journal of Sociology 93, 1987: 406-439.

15 SYKES, Gresham M. und David MATZA, 1957: Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency, American Sociological Review 22: 664-670.

16 COLEMAN, 1987: 408.

17 COLEMAN, 1987: 424.

18 COLEMAN, 1987: 424.

19 ROSER, 28.03.2013 in: ZEIT-ONLINE.

illegal opportunity became attractive. Coleman further states: "A decrease in the availability or attractiveness of legitimate opportunities will normally increase the attractiveness of illegal opportunities".²⁰

2.) Perception of potential risks and sanctions: In the food and feed sector in general it is difficult or even impossible to prove intended criminal acts. Products can be contaminated inadvertently, producers did not know the real origin or ingredients and so on. Another problem is that especially fresh products are consumed soon after the making or are perishable and not collectable for a longer period like other goods. Furthermore almost all contaminations cannot be seen or smelled and the origin of products is not visible; grain looks like grain and cannot be identified without special analytical methods. Everyone involved in the value chain has to trust the accompanying and shipping documents. If someone has doubts, this may cause difficulties for him or her or at least requires more time. Taking this into account it is obvious why most individuals weighing up the consequences will do nothing.

To estimate the incidence of white-collar crime is nearly impossible, to estimate the crime in the food sector is utopian. But there are plausible assumptions that "there are a very large number of prosecutions for street crimes, far fewer for occupational crimes, and only a handful for organizational crime".²¹

In the Republic of Serbia the probability of being detected and sanctioned is nearly zero, because Serbia itself has no modern laboratories of its own and cannot test food and feed due to EU-Standards. The areas of competences are not clear and official information about contaminated food and feed is contradictory. While the consumers are uncertain and mistrust the authorities, the offenders can be certain: they will not be accused

3.) Comparison of the opportunity with the individual ideas, rationalizations and beliefs in the aflatoxin affair:

There are a lots of typical aspects referring to the phenomenon of neutralization belonging to illegal acts in the food sector: A globalized world is characterized by anonymity. Usually there is no direct connection between the producer and the consumer of food, and of course, no contact between offender and victim. This is important in order to understand the role of internalized norms. Norms are regulating human behavior and empirical research shows that the effect of internalized norms preventing crime is higher than the effect of sanctions.²² Sykes and Matza²³ discuss five strategies to neutralize feelings of guilt about criminal acts. It will be shown that these techniques cannot only explain juvenile delinquency or the behavior of white-collar criminals but especially offences in the food sector. The central ideas of neutralization are adopted to describe and explain the aflatoxin affair:

- 1) *Denial of Responsibility*: Different producers, employees, countries and authorities were involved in different parts of the value chain. If there are no clear structures and responsibilities most individuals will deny their own responsibility.
- 2) *Denial of Injury*: Involved persons assume that his or her acts do not cause any harm: "For the delinquent, however, wrongfulness may turn on the question of whether or not anyone has clearly been hurt by his deviance, and his matter is

20 COLEMAN, 1987: 424f.

21 COLEMAN, 1987: 426.

22 KERSCHKE-RISCH, Pamela 2004: Relegitimierung sozialer Normen? Ein Vergleich von 1990 und 2000 in Westdeutschland. S.177-198 in: Robert Keczkas, Michael Wagner und Christof Wolf (Hg.): Angewandte Soziologie. Opladen: Leske + Budrich

23 SYKES, Gresham M. und David MATZA, 1957: Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency, American Sociological Review 22: 664-670.

open to a variety of interpretations”.²⁴ The Serbian minister and authorities denied that the infested milk caused any danger, the maximum level was raised and a leading politician demonstrated food safety by drinking Serbian milk.²⁵ In consequence of these official statements no one of the offenders would have had any problem to deny his or her intention of injuring others.

- 3) *Denial of the Victim*: “...the victim is transformed in a wrong-doer [...] Insofar as the victim is physically absent, unknown, or a vague abstraction [...] the awareness of the victim’s existence is weakened”.²⁶ In this case unknown foreigners are the customers. In addition it can be assumed that there are a lot of people who do not understand the connection between infested maize and the carry over effect. This is a ‘vague abstraction’ relating to the consumers as well as to the offence, the contaminated feed and milk.
- 4) *Condemnation of the Condemners*: It was tried to blame the EU with all the regulations and laws, especially the reference levels for food and feedstuff. Moreover there was the rumor that the EU wanted to weaken the Serbian agriculture.
- 5) *Appeal to Higher Loyalties*: “Social controls may be neutralized by sacrificing the demands of the smaller social groups to which the delinquent belongs”.²⁷ Serbia is a poor, Germany a rich country. So the offenders identify themselves with their own groups, the existing norms and demands, but not with the EU or a foreign country.

4.) Comparison of the illicit opportunity with the legal ones: It can be assumed that the illicit opportunity (selling and trading the infested maize) is advantageous for all involved persons. The contaminated feed can be sold instead of being destroyed, which means financial gain instead of loss. Coleman states in this context: “Another common rationalization holds that certain types of criminal behaviors are necessary to achieve vital economic goals or just to survive”.²⁸ The risk of being detected is low as well as the risk of a severe sanction. As shown above, no one has to have a bad conscience because moral scruples can be neutralized perfectly

Discussion

It could be shown that Coleman’s assumptions in combination with the techniques of neutralization can explain the behavior of the people involved in the aflatoxin affair. The producers nearly had no other chance than selling the contaminated maize, otherwise they would have had immense financial losses. The logistic company wanted to transport goods as usual and therefore obtain money as usual, the inherent motive for trading and commerce. Rapid transports and reliability are important to defend one’s own position in the international market. Toepfer advertises:

“For us, it is of prime importance that all commitments are met promptly and accurately. Due to our large and growing trading volume and the logistical opportunities we have available as a result, we are in a position to offer complex logistical services in conjunction with other carriers, including waterway navigation”.²⁹

24 SYKES / MATZA, 1957: 667.

25 SPIEGEL-ONLINE: 01.03.2013.

26 SYKES / MATZA, 1957: 668.

27 SYKES / MATZA, 1957: 669.

28 COLEMAN, 1987: 412.

29 toepfer.com, 2012

This shows the reciprocal dependency of the involved partners. On the other hand it is possible “that some persons become involved in organizational crimes because of their identification with the interests of their employer and not of their desires for personal success”.³⁰ The adoption of Sykes’ and Matza’s techniques of neutralization to explain offences in the food sector corresponds to Coleman’s judgement: „When convicted white-collar offenders are asked to explain their behavior, they frequently claim that their actions did not harm anyone, and they have therefore done nothing wrong”.³¹

According to the individualistic theory of behavior, and the assumptions made in the wide version of rational choice theory, norm compliance can be explained by costs and benefits.³² In special cases referring to deviant behavior in the food sector the risk of being detected is small, the risk for prosecution can be neglected and there is nearly no risk to be sentenced. Offences cannot be prevented if there is no risk of detection and simultaneously there are no internalized norms. On the other side, Serbian farmers have existential problems and do not know how to survive. These facts lead to the conclusion that there are no other possibilities than trading the infested maize.

As a consequence consumers lose confidence in official statements, the authorities and the government. They are the victims, who are, if not physically, at least emotionally harmed. Especially parents of small children or babies might be under a great deal of psychological pressure. There is a need for further fundamental criminological research not only about white-collar crime in general but on crime related to the food sector. The victims of white-collar offences have been forgotten partly, the victims of food related crime still do not exist.

Recommendation for the future - what to do?

Due to global warming, it can be assumed that problems with infested feed will occur more frequently with negative consequences discussed. The best is to prevent infestation:

“The frequent incidence of these toxins in agricultural commodities has a potential negative impact on the economies of the affected regions, especially in the developing countries where harvest and post-harvest techniques adequate for the prevention of mold growth are seldom practiced”.³³

The EU is challenged to solve these problems by supporting and supervising the candidate member Republic of Serbia.

“Enhancing food safety is important to improved health and nutrition in all countries. [...] One strategy [...] is to instruct food producers and handlers on ways to reduce aflatoxin contamination ‘at source’ and so encourage the adoption of process-based approaches. Some examples are good agricultural practices (GAPs) before harvest, good manufacturing practices (GMPs) after harvest, and the use of HACCP. Risk mitigation is thus achieved throughout the production, handling, and processing chain with limited impacts on the final output. [...] To minimize the risk of aflatoxin contamination and reduce the likelihood that tolerance levels will be exceeded, the private and public sectors need to consider investing in basic infrastructure related to the implementation of process-based standards such as GAPs, GMPs, and HACCP”.³⁴

30 COLEMAN, 1987: 417.

31 COLEMAN, 1987: 411.

32 OPP, Karl-Dieter, 2013: Norms and rationality. Is moral behavior a form of rational action? Theory and Decision 74: 383-409.

33 RUSTUM, 1997: 57.

34 CHENG, Fuzhi, 2007. Case Study #3-11, “Food Safety: The Case of Aflatoxin”. In: Per Pinstrup-Andersen and Fuzhi Cheng (editors), “Food Policy for Developing Countries: Case Studies.” 10 pp. URL: <http://cip.cornell.edu/dns.gfs/1200428161> (15.03.2013).

To summarize the discussed problems, it can be concluded: While the European framework is sufficient, the possibilities to control are insufficient.

References

1. BVL, 2013 http://www.bvl.bund.de/EN/02_Feed/feed_node.html (20.03.2013).
2. CHENG, Fuzhi, 2007. Case Study #3-11, "Food Safety: The Case of Aflatoxin". In: Per Pinstруп-Andersen and Fuzhi Cheng (editors), "Food Policy for Developing Countries: Case Studies." 10 pp. URL: <http://cip.cornell.edu/dns.gfs/1200428161> (15.03.2013).
3. COLEMAN, James: Towards an Integrated Theory of White Collar-Crime, in: American Journal of Sociology 93, 1987: 406-439.
4. EFSA: The EFSA Journal, 2004: Opinion of the Scientific Panel on Contaminants in the Food Chain on a request from the Commission related to Aflatoxin B1 as undesirable substance in animal feed, The EFSA Journal 39: 1-27. (Request N0 EFSA-Q-2003-035).
5. EUROPEAN COMMISSION, 2006: COMMISSION REGULATION (EC) No 1881/2006 of 19 December 2006 setting maximum levels for certain contaminants in foodstuffs in: 23.12.2006 Official Journal of the European Union L 364/5
6. JONES, Ian F., 2000: Arsenic and the Bradford poisonings of 1858. Pharmaceutical Journal 265: 938-939.
7. KERSCHKE-RISCH, Pamela 2004: Relegitimierung sozialer Normen? Ein Vergleich von 1990 und 2000 in Westdeutschland. S.177-198 in: Robert Keczkes, Michael Wagner und Christof Wolf (Hg.): Angewandte Soziologie. Opladen: Leske + Budrich
8. LINZMAIER, Vera, 2007: Lebensmittelskandale in den Medien. Risikoprofile und Verbraucherverunsicherung. München: Verlag Reinhard Fischer. (Bd. 3 Medien + Gesundheit, Hrsg. Patrick Rössler)
9. LÜDEMANN, Christian, OHLEMACHER, Thomas, 2002: Soziologie der Kriminalität. Theoretische und empirische Perspektiven. Weinheim u. München: Juventa Verlag.
10. OPP, Karl-Dieter, 2013: Norms and rationality. Is moral behavior a form of rational action? Theory and Decision 74: 383-409.
11. ORLAMÜNDER, Cora, 2008: Du bist, was du isst. Wissen wir noch, wer wir sind? Lebensmittelskandale in der modernen Nahrungskultur. Hamburg: Diplomica Verlag.
12. ROSER, Thomas in ZEIT ONLINE (6.3.13):
13. <http://www.zeit.de/wissen/umwelt/2013-03/milch-schimmelpilzgift-aflatoxine-serbien/komplettansicht> (06.03.2013)
14. RUSTOM, Ismail Y.S., 1997: Aflatoxin in food and feed: occurrence, legislation and inactivation by physical methods. Food Chemistry 59 (1): 57-67.
15. SPIEGEL-ONLINE, 1.3.2013: <http://www.spiegel.de/wirtschaft/service/futtermittelfirmen-werfen-importeur-zu-laxe-kontrollen-vor-a-886369.html> (18.04.2013)
16. SYKES, Gresham M. und David MATZA, 1957: Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency, American Sociological Review 22: 664-670.
17. toepfer.com, 2012: <http://www.toepfer.com> (16.04.2013).

СУПКУЛТУРНА ОБЕЛЕЖЈА ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА

проф. др Александар Југовић

Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

проф. др Мирослав Бркић

Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Апстракт: Проучавање организованог криминала остаје нецеловито уколико се запоставе елементи културе у његовом одржавању и функционисању, јер постоји јасна повезаност између интерног вредносног система и бихевиоралног насиља или имовинског криминала припадника криминалне групе. Супкултура организованог криминала огледа се у: начину и стилу живота, етничким вредностима, хијерархијској организацији криминалне делатности, начинима извршења кривичних дела, надимцима, статусима и улогама које појединци заузимају у криминалној групи, степену припадности криминалном клану, догађајима из криминалне прошлости који су појачавали кохезију групе и организације (традиција криминалне супкултуре), вредносним узорима (из групе, прошлости „мафије“, филмова, итд.). Такође, вредносни систем криминалне супкултуре обично је ригидан – повреде правила понашања од стране чланова оштро се кажњавају, чиме се јача идентитет и интегритет групе. Из тог разлога треба схватити и да чињење насиља припадника криминалних група у одређеним ситуацијама представља нормативни захтев групе, а нечињење насиља може резултовати и бруталном санкцијом од хијерархијских више позиционираних вођа. Разумевање супкултурних обележја организованог криминала од суштинског је значаја за полицијске и безбедносне структуре које се баве спречавањем и сузбијањем овог изразито друштвено опасног облика криминала.

Кључне речи: друштво, супкултура, организовани криминал, насиље.

Увод

Организовани криминал као друштвени феномен обликује се у интеракцији друштвеног, политичког, економског и културног контекста. Овај облик криминалитета је снажно испреплетен односима између организованих криминалних група, друштва и државе. Привредни и организовани криминал у Србији и другим земљама југоисточне Европе данас представља, посебно, озбиљну претњу демократији, владавини права, људским правима, стабилности, као и друштвеном и економском напретку¹.

Проучавање организованог криминала остаје нецеловито уколико се запоставе елементи културе у његовом одржавању и функционисању, јер постоји јасна повезаност између интерног вредносног система и бихевиоралног насиља или имовинског криминала припадника организованих криминалних група. У ширем смислу,

¹ Council of Europe – European Commission (2006). *Izveštaj o stanju u oblasti organizovanog i privrednog kriminala u Jugoistočnoj Evropi*. Strazbur: Council of Europe.

све неконформистичке групе, било оне криминалне, насилничке, наркоманске, идеолошке, било оне које су и криминалне и идеолошке (нпр. тероризам) прати посебан, специфичан стил живота и понашања, систем вредности, начин изражавања, аргументације, стил одевања, тајни говор, итд.

Ипак, и поред тога, овај аспект феноменологије организованог криминала остао је у великој мери истражен у нашој научној средини. Но, то је последица општих научних проблема у истраживању организованог криминала свуда у свету. Ти научни проблеми, изражени у релативно малом броју систематских и дубинских научних истраживања, имају своје порекло, а то су²: 1) методолошко-концепцијске тешкоће у дефинисању, праћењу, процени „тамне бројке“ и разграничењу од других типова криминалитета; 2) променљивост деловања криминалних организација, што омета научна истраживања и закључивања; 3) бојазан истраживача да се њихова сазнања не (зло)употребе у дневно-политичке сврхе и за „обрачуна“ власти и опозиције.

Када се ради о истраживању (суб)културних обележја организованог криминала, још једна битна чињеница утиче на научна истраживања: то је медијска (а нарочито филмска) популаризација, гламуризација, митологизација и мистификација људи из света организованог криминала и њиховог начина живота. Проучавање унутрашњих система вредности криминалне групе, за истраживача је „клизав терен“, управо због ризика од мешања медијских створених фикција и стереотипа, са једне стране, и реалних обележја културе код криминалних актера, са друге стране. Ипак, разумевање (суб)културних обележја организованог криминала је од суштинског значаја за полицијске и безбедносне структуре које се баве спречавањем и сузбијањем овог изразито друштвено опасног облика криминала.

Појам супкултуре

Појам „поткултура“ или „супкултура“ јесте грчко-латинска кованица: *sub* (грчки) што значи „под“ и *colere* (латински), што се преводи као „обрађивање земље“. У савременој социологији и политичкој науци појам поткултура обично има два значења: 1) посебан вредносни систем неке друштвене групе која је мања од друштва; 2) група која је носилац, одређеног, посебног вредносног система. Припадници поткултуре одбацују неке, али не и све, вредности доминирајуће културе, или кључне вредности доминирајуће културе тумаче на свој начин. Културна форма кроз коју се изражава поткултура јесте стил. Поткултурни стил може имати два основна значења: степен припадности некој поткултури или чланови који припадају одређеној поткултури. Елементи поткултурног стила јесу³: имиџ или спољни изглед: одећа, фризура, начин ходања и говора; појава: целокупни изглед актера; музика; ритуали; жаргон или аргументације поткултурне групе. Појам сродан поткултури јесте и појам контракултуре. Контракултура најчешће има два значења: 1) негацију или супротстављање и отпор према доминантној или владајућој култури и њеним вредностима; 2) ставове и понашања девијантних друштвених група. Појам контракултуре указује на могућност постојања ужих вредносних система који представљају негацију битних друштвених вредности.

2 Игњатовић, Ђ. (1998). *Организовани криминалитет (други део)*. Београд: Полицијска академија.

3 Đorđević, R. (2002). *Leksikon potkultura*. Niš: Zograf.

Теорије о поткултурама криминала

У науци о друштвеним девијацијама (социјалној патологији) и криминологији у објашњењу девијантних (криминалних) поткултура најутицајније су три теорије које су засноване на општим функционалистичким идејама. То су: теорија статусних фрустрација, теорија различитих система могућност и теорија насилничке поткултуре.

Теорија статусне фрустрације Алберта Коена (Albert Cohen), базирана је на Мертоновом концепту аномије и идеји да недоступност легитимних средства за достизање општих вредности и циљева америчког друштва рађа, код нижих социјалних стратума, једну врсту „социјалне фрустрације или социјалне анксиозности“, што је посебно изражено код младих⁴. Стварање девијантних поткултура је групни одговор на стање аномије. Непријатељство према доминирајућим вредностима, које промовише и изражава средња класа, испољава се на два начина: 1) агресивним одбацивањем или ниподаштавањем тих вредности; 2) удруживањем и стварањем сопствених „правила игре“. У смислу ове теорије, улазак појединих младих људи из депривилегованих средина у организовани криминал јесте последица социјалне немоћи, сиромаштва, губитка животних перспектива и недоступности високопромовисаних друштвених вредности (новац, моћ, богатство, имовина). Недоступност легитимних друштвених канала може водити у укључивање у криминалне групе, где се нелегална делатност или насиље рационализује као облик социјалног бунта против „неправедног друштва“ или поретка друштвених односа.

Ричард Клауард (Richard Cloward) и Лојд Олин (Lloyd Ohlin) дефинисали су *теорију различитих система могућности*, такође засновану на теорији аномије Роберта Мертона⁵. Њихов теоријски новум у односу на Мертона изражен је у идеји да ни нелегитимна средства нису свима једнако доступна или, популарно речено, да „не може свако да постане лопов, мафијаш или зависник“⁶. Због тога поткултуре настају као реакција неких група на различиту доступност нелегитимних средстава. Постоје три типа девијантних поткултура: криминална, конфликтна и поткултура повлачења.

Одлике криминалне поткултуре, која представља основ уласка у организовани криминал, јесу: живот у интегрисаним гетима са јаком социјалном контролом од стране групе; веза са криминалом естаблишмента; криминалне делатности кроз поделу улога; кључне вредност су новац и богатство; статус у групи зависи од вештине у чињењу кривичних дела; млади уче од старијих девијантне вредности и „криминалне вештине“.

Конфликтна поткултура се „рађа“ у стањима социјалне дезорганизације гета. У њој постоје нестабилне вредности и слаба социјална контрола. Криминал је неорганизованог типа, док су насиље, агресивна понашања, вандализам, међусобни физички обрачуни – основ стицања статуса у групи и поткултури.

Поткултура повлачења је израз вредносно хаотичних и неинтегрисаних гета. У ову поткултуру улазе „животни губитници“ који су доживели „двоструки неуспех“: и у ширем друштву, и у криминалној поткултури. Повлачење од и гета и од ширег друштва представља адаптацију на неуспех социјалне интеграције. Припадници ове поткултуре обично не улазе у криминал, или се баве „ситнијим“ криминалом,

4 Cohen, A. (1955). *Delinquent boys: The culture of the gang*. Chicago: Free Press.

5 Cloward, R., Lloyd, O. (1960). *Delinquency and opportunity: A theory of delinquent gangs*, Chicago: Free Press.

6 Југовић, А. (2009). *Теорија друштвене девијантности – парадигме и импликације*. Београд: Службени гласник.

али међу њима су присутна девијантна понашања попут просјачења, алкохолизма или наркоманије.

Према *теоријама поткултуре насиља*⁷, поткултура настаје унутар специфичних и релативно хомогених етносоцијалних група. Насилничка социјализација и криминализација развијају се на раном узрасту, и то посматрањем насиља. Вредносни систем поткултуре афирмише насиље као начин реаговања на различите животне ситуације (нпр. емоционална осујећења). Узроци насилничког понашања налазе се у поремећајима социјализације и васпитања (начина кажњавања) деце у породици. Осим тога, вредносни систем поткултуре је крут и унутар њега постоје (неформалне) казне за оне припаднике групе који се не повинују захтевима и правилима. Из тог разлога, чињење насиља може имати функцију испуњавања правила и очекивања групе. Одрастање у оваквој поткултури доводи до околности да многи починиоци насилних деликата више вреднују нпр. част него људски живот, што је начин вредновања који је у доминантној култури мање присутан.

Волфганг (Wolfgang) и Феракути (Ferracuti) сматрали су да високе стопе насилничког криминала међу младим мушкарцима треба тражити у њиховом величању идеала мушкости (бити „чврст момак“ који је вредан поштовања). У истраживањима уличног насиља младих, Барон уочава присуство снажних групних вредности које се тичу међусобне заштите, освете према другима, ривалитета између група, легитимизације ношења оружја и „борбе за територију“. Унутар поткултуре, особе, по моделу учења, интериоризују одобравање насиља, нарочито у ситуацијама када осете угрожавање репутације, „поноса“ или „личне части“. Према Виту (Whitt), прихватљивост испољавања насиља се рационализује пребацивањем одговорности и кривице на друге који су „угрозили нечији понос“. Све ово значи да културни императив групе, а нарочито када је и етнички уобличен, има јак утицај на организацију и одржавање криминалне организације.

Природа организованог криминала: основ супкултурних обележја

Научноистраживачки рад, као и полицијска, тужилачко-судска и новинарска пракса, значајно су допринели да се карактер природе организованог криминала, током 20. века, у великој мери спозна. Супкултура организованог криминала израз је природе овог типа криминалитета. Кључна обележја организованог криминала јесу следећа.

Дуга историја и етнонационална „традиција“. Историјска сазнања указују да претечу организованог криминала или мафије чине приватне војске које су биле формиране од средњовековних феудалних господара у циљу одржања власти над великим поседима. Ове приватне војске су делиле правду на принципима утемељеним на традиционалним правилима живота локалне заједнице. Ипак, чини се релевантним да је у савременом смислу деловања организованог криминала прва претеча била криминална банда извесног Џонатана (Jonathan) и Вајлда

7 Wolfgang, M., Ferracuti, F. (1967). *The subculture of violence: towards an integrated theory in criminology*. London: Tavistock Publications; Whitt, H. P., Corzine, J., Huff-Corzine, L. (1995). Where is the South? A preliminary analysis of the southern subculture of violence. In: C. R. Block & R. L. Block (eds.), *Trends, Risks and Interventions in Lethal violence – Proceedings of the Third Annual Spring Symposium of the Homicide Research Working Group*. Washington D. C.: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, NIJ, p. 127–148; Baron, S. W. (1998). Street youth and criminal violence. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 35(2), p. 166–192.

(Wild) у Енглеској са почетка XVIII века⁸: ова група је била позната по крађи вредних ствари које су уз велику „надокнаду“ враћане власницима; група је „невраћену робу“ препродавала у више европских земаља; и коначно, група је имала заштиту највише власти оличене у енглеском краљу Џорџу I. Делатност ове банде имала је неке битне елементе савременог организованог криминала: насиље, крађе, бизнис делатност, међународне везе, политичку заштиту. Данас постоје различите криминалне организације које су се развиле у читавом свету, нарочито током последњих 100 година, као што су: традиционална италијанско-сицилијанска мафија и њена америчка „филијала“ Коза ностра (*Cosa Nostra* – „наша ствар“), кинеске тријаде („црна друштва“), јапанске јакузе („гангстери“), јужноамерички (колумбијски) наркокартели, тзв. руске мафије, албанске организоване криминалне групе, француске Уједињена Корзика и Француска веза, афричке мафије (нпр. нигеријска); итд.

Криминална, хијерархијска и структурирана организација. Класична форма организоване криминалне групе била је изграђена, најчешће, по моделу пирамиде, где је на врху вођа (бос, цапо, дон, змајева глава), испод њега је заменик, испод заменика је група тзв. поручника, капетана, официра ложа (нпр. код кинеских тријада), а на дну су тзв. војници на терену или „стајаћа војска“. Међутим, савремене форме организованих криминалних група су лабавије и флуидније мреже, које користе брза и сигурна средства комуникације⁹.

Широки дијапазон илегалних или нелегалних делатности: рекетирање или изнуда новца; трговина дрогом, оружјем, нафтом, људима; организација коцкања и проституције, одлагање опасних материја; „посредничке услуге“ (нпр. при запошљавању или решавању различитих спорова између људи), крађе аутомобила; фалсификовање новца, итд.

Контрола кроз „рекет“ или непосредно вођење високоисплативих послова као што су: камионски превоз, трговина нафтом и цигаретама, снабдевање ресторана, радионице за прање рубља, поседовање кафића, продаја безалкохолних пића, производња одеће, производња и продаја материјала за изградњу путева и грађевинарство, власништво над легалним кладионицама, обезбеђење пословних и шопинг објеката итд¹⁰. Овome би се могло додати и инвестирање у филмску индустрију и интернет пословање. Посебно је уочљиво у филмској и интернет порнографији.

Континуирано комбиновање легалних (улагање у легитимни бизнис кроз тзв. прање новца) и нелегалних делатности: то су „криминалне корпорације“ које су усмерене на стицање профита и остваривање економске али и политичке моћи.

Употреба насиља (убиства, политички атентати, киднаповања, физичке повреде) или претње силом (застрашивање) ради постизања циљева: насиље служи увећавању профита, монополизацији „посла“ или територије на којој група делује, спречавању деловања органа социјалне контроле или стварању политичког миљеа који би био погоднујући за деловање.

Веза са носиоцима власти: корупција структура људи из света политике, полиције, правосуђа, медија, привреде. У неким државама су у појединим историјским периодима постојале и снажне интересне симбиозе између доминантне организоване криминалне групе и власти: попут искустава посткомунистичких друштава источне Европе које пролазе кроз погоднујуће друштвене процесе за на-

8 Schmallegger, F. (1996). *Criminology today*. Englewood Cliffs, N. J.: Simon and Schuster.

9 Council of Europe – European Commission (2006). *Izveštaj o stanju u oblasti organizovanog i privrednog kriminala u Jugoistočnoj Evropi*. Strazbur: Council of Europe.

10 Balzamo, V., Karpoci, Dž. (2001). *Mafija – prvih sto godina*. Beograd: Laguna.

станак организованог криминала као што су приватизација, распрострањена тзв. готовинска економија, висока корупција, незапосленост и сиромаштво, политичка нестабилност, аномија. Такође, позната су и искуства обављања тзв. прљавих послова за државу кроз политичке агенате, учествовање у ратним операцијама, логистичку подршку војним или полицијским јединицама, трансфер роба, итд. Однос власти и организованог криминала може се изразити и кроз познату изреку да „свака држава има своју мафију, а негде мафија има своју државу“.

Тежња за специјализацијом у „послу или бизнису“ – усмереност на оне активности које доносе највећи профит са јасним мотивом користољубља.

Прилагодљиви карактер деловања – у односу на политички, економски, културни или технолошки контекст али и на врсту „посла“ који ствара највећу добит.

Тежња ка монополизацији одређених територија – и национални и међународни или транснационални карактер деловања.

Високи приходи – процењује се да организовани криминал широм света „обрће“ око билион долара годишње.

Веза са националним или међународним тероризмом кроз финансирање (екстремних) политичких терористичких организација ради постизања – етнонационалистичких циљева, уских профитних интереса или спречавања доношења политичких одлука које угрожавају деловање организоване криминалне групе.

Повезаност или испреплетеност са другим облицима криминала – пре свега са насилничким и имовинским криминалом, криминалом белог оковратника, професионалним и политичким криминалом¹¹.

(Суп)културна обележја

Полазећи од савремене природе организованог криминала, његове супкултурне карактеристике огледају се у више димензија: начину увођења у групу, стилу живота и понашања, етничким вредностима, хијерархијској организованости, надимцима, статусима и улогама које појединци заузимају у криминалној групи, степену припадности криминалном клану, догађајима из криминалне прошлости који су појачавали кохезију групе и организације (традиција криминалне супкултуре), вредносним узорима (из групе, прошлости „мафије“, филмова) итд.

Иницијација: увођење у криминалну групу

Супкултурни израз многих криминалних организација изражен је и кроз начин увођења нових чланова у групу. Овај процес је често комбинација традиционализма, паганизма, мистичности, верских порука и насиља.

На пример, нови чланови кинеске тријаде подвргавају се церемонији иницијације тако што се у просторији, у атмосфери мистичности мириса тамјана и светлости свећа, одсеца глава певцу и његова крв меша са алкохолним пићем, обично вином. Потом кандидат засеца свој прст и неколико капи своје крви сипа у припремљени „напитак“. Након пијења „напитка“ састављеног од вина и животињске и своје крви, он мора проћи испод лука од сабљи, рецитиујући тријадну заклетву¹². Кандидат се заклиње да ће остати веран „браћи“ или друштву које га прима и свечано изговара текст заклетве од 35 пасуса. Заклетва га обавезује да „браћи“ помаже у

11 Игњатовић, Ђ. (1998). *Организовани криминалитет (други део)*. Београд: Полицијска академија.

12 Durden-Smith, J. (2006). *Мафија – комплетна повјест криминалног свијета*. Загреб: Већерњакова књига.

свакој прилици и да не открива тајну организације. Последња тачка заклетве гласи: „Нека будем избоден сијасетом ножева ако издам ову заклетву“. На крају се папир на којем је заклетва исписана спаљује на олтару да би се потврдило чланство новог члана тријаде¹³.

Још један одличан пример јесте иницијацијски процес увођења члана у сицилијанску мафију. Иначе сама реч „мафија“ обавијена је велом тајне¹⁴: као стара италијанско-тосканска реч она значи „беда“, док на арапском реч *mahias* значи „штитити“ или *mahval*, што се преводи као „скупштина“. Овај појам улази у употребу крајем XIX века означавајући на Сицилији посебну групу тзв. часних људи. Њихова част произилази из моралног кодекса групе који се зове омерта (што је на сицилијанском „понижност“). У примитивном дијалекту реч „омерта“ значи „племенито ћутање“¹⁵.

Омерта – завет части или „ћутања“ има обележја религијско-паганског ритуала. Нови члан се доводи на усамљено место, које може бити и нечији дом, у присуству три или више „часних“ мушкараца из породице. Најстарији од њих га обавештава да је сврха ове ствари – *questa cosa*: заштити слабе и уклонити тиране. Затим се на руци особе која полаже заклетву пореже прст, а крв из ране капа на слику свеца. Слика се положи у његову руку и запали. Потом, нови члан мора утасити ватру брзим премештањем слике из једне руке у другу уз заклињање на верност начелима Коза ностре (Наше ствари), изјављујући: „Нека моје тело изгори попут слике свеца ако прекршим дато обећање“¹⁶.

Друга позната италијанска мафија, калабријска Ндрангета (од грчке речи *ан-дрангхетос*, храбар, лукав човек) има бруталан начин примања новог члана: а то је учињено хладнокрвно убиство. Ова мафија је састављена од изузетно затворених кланова који практикују ендогамију или склапање бракова унутар племена, чиме је постигла висок степен тајновитости и заштите од полицијске и тужилачке истраге¹⁷. Може се закључити да кључне вредности супкултуре италијанских мафија јесу част, дужност, лојалност, храброст, поштовање хијерархије, чување тајне о раду групе, поштовање жена и старијих, култ мушкости („чврстине“) и насиље. А ако неко изда организацију, углавном се осуђује на смрт.

Но, треба и рећи да, иако се чланство у „мафији“ било ког типа остварује рођењем, браком или покровитељством блиских пријатеља, свако ко има способности и „склоности“ да допринесе пословном успеху криминалне групе „добродошао“ је без обзира на етничко, национално или породично порекло¹⁸. Уосталом, и успех у хијерархији групе зависи од врсте посла коју члан има када је на најнижој лествици „војника или радника“. Они који су се доказали у послу „прављења пара“ брже напредују него они који су остали на пословима „одржавања реда“.

Кажњавање „издајника“ као супкултурна контрола понашања

Вредносни систем криминалне супкултуре најчешће је ригидан. Повреде правила понашања се оштро кажњавају чиме се јача идентитет и интегритет групе. Из тог разлога треба схватити и да чињење насиља од припадника криминалних група у одређеним ситуацијама представља нормативни захтев групе, а одбијање да се

13 Signije, Ž. F. (ed) (2008). *Tajna društva (II izdanje)*. Beograd: Mono i Manjana.

14 Исто.

15 Balzamo, V., Karpoci, Dž. (2001). *Mafija – prvih sto godina*. Beograd: Laguna.

16 Durden-Smith, J. (2006). *Mafija – kompletna povijest kriminalnog svijeta*. Zagreb: Večernjakova knjiga.

17 Signije, Ž. F. (ed) (2008). *Tajna društva (II izdanje)*. Beograd: Mono i Manjana.

18 Balzamo, V., Karpoci, Dž. (2001). *Mafija – prvih sto godina*. Beograd: Laguna.

почини насилни акт сматра се издајом групе која може резултовати и бруталном санкцијом.

У том контексту карактеристични су и случајеви убистава, који су начином извршења остављали поруку од стране сицилијанске мафије или америчко-италијанске Коза ностре: леш без главе значио је да се ради о „ситном лопову“; леш са одсеченим полним органом стављеним у уста, указивао је на то да је убијени за време живота увредио жену неког од вођа криминалне организације; леш коме је одсечен језик или у чија уста је стављен камен указивао је на то да се ради о „особи издајци“ која је прекршила завет ћутања или омерту.

Ефикасност деловања јапанских криминалних група, јакуза, заснива се на нормативном супкултурном систему који подразумева: поштовање вође и слепо послушност и по цену живота, чување тајне деловања групе, решавање спорова само унутар клана, избегавање употребе дроге и алкохола, забрана емотивних и сексуалних веза са женама чланова клана. Нечасно понашање се кажњава обредом који се зове *јубицуме*, у ком се „грешнику“ одсеца половина малог прста која се предаје вођи групе¹⁹.

Етничке вредности у функцији криминалне делатности

Значај етничких вредности у супкултури организованог криминала и остваривању криминалних делатности, а нарочито породичне традиције у етницитету, одлично се види на примеру тзв. албанске мафије. Иако је по постанку једна од најмлађих криминалних организација у свету, албанска мафија је успела да се по организованости, делатности и финансијској добити уврсти међу водеће мафијашке организације данашњице.

Према неким сазнањима, албанска мафија контролише 70% трговине хероина у Швајцарској, 80% у Чешкој и Мађарској и 50% у Немачкој. Најновија сазнања указују и на њену запажену активност у снабдевању америчког тржишта кокаином. Поред тога, она подржава турске трговце хероином и колумбијске трговце кокаином, што представља све већу опасност по Европску унију. Установљено је да албанске криминалне групе држе кључне позиције у трговини дрогом у региону југоисточне Европе. Оне заузимају врх регионалне хијерархије и управљају набавком и дистрибуцијом великих количина дроге. Мање значајне послове остављају организованим криминалцима других националности у земљама региона²⁰.

Албанске криминалне групе које се баве трговином дрогом повезане су породичним, регионалним и социјалним везама. Оне показују велику дисциплину и висок степен опрезности и тајновитости. Томе су допринеле и значајне карактеристике Албанаца, као што су поштовање породице, обичаји, традиција, специфична религија, крвна освета или „беса“, као и албански језик који нису познавале стране полиције. Њихова ефикасна организација почива на етничкој ексклузивности и блиским везама са земљама ЕУ које имају велике албанске заједнице. Криминална група често има хијерархијску структуру где се добит дели према положају и улози у организацији. Сарадња у оквиру криминалне структуре је релативно одржива, а ухапшене лако замењују други²¹.

19 Signije, Ž. F. (ed) (2008). *Tajna društva (II izdanje)*. Beograd: Mono i Manjana.

20 Council of Europe – European Commission (2006). *Izveštaj o stanju u oblasti organizovanog i privrednog kriminala u Jugoistočnoj Evropi*. Strazbur: Council of Europe.

21 Council of Europe – European Commission (2006). *Izveštaj o stanju u oblasti organizovanog i privrednog kriminala u Jugoistočnoj Evropi*. Strazbur: Council of Europe.

Стил живота и понашања

Одличан пример стила живота вођа организованих криминалних група, који комбинује моћ, богатство, етнотрадицију и културни укус, дат је у анализи ентеријера виле ухапшеног Николе Скјавонеа, сина познатог осуђеног италијанског боса Франческа Скјавонеа (шефа Казалези клана), коју је објавио британски лист *Daily Mail*²². У унутрашњости двоспратне виле изграђене од армираног бетона, три спаваће собе су урађене у очитом „кич стилу“: у комбинацији мурала и слика. Намештај је направљен од свиленог тапацирунга, док су фотеље са мотивима бизарне звезде и месеца. У ентеријеру су присутни и кожане софе, дизајниране столице од стакла и слика од пода до плафона која приказује лице древног Романа. Купатила су поплочана ситним плавим и белим квадратима који стварају ефекат мозаика и са „пламеном сунца“ у центру зида. Купатилска опрема је израђена од мермера и злата. Подови куће су од комбинације скупочених плочица (из најбољих тосканских каменолома) мермера и ораховог дрвета. У ормарима су пронађене десетине специјално дизајнираних кошуља, јакни, кравата и ципела, углавном марке *Gucci* или *Hogan*.

Према анализи Савета Европе, нпр. хрватске криминалне групе укључују мешовите структуре које често води особа која има кривични досије. Унутрашња дисциплина се постиже претњом насиљем, а насиље ка споља се примењује како би се клијенти натерали да плате дугове или рекет. Карактеристично је да се зарада углавном троши на покретну и непокретну имовину, као што су некретнине у туристичким средиштима и на упадљив начин живота. У Србији је највећа организована криминална група познатија као „Земунски клан“ улагала зараду, процењену на стотине милиона евра, у покретну и непокретну имовину и луксузну робу: станове, пословне просторе, скупочене ауте, куће, путовања²³.

Lifestyle вођа организованог криминала често је праћен тзв. високим стилем богатих бизнисмена уз специфичне вредности криминалног начина живота: лако трошење новца на забаву, галантност, маркирана гардероба, изласци у луксузне ресторане и хотеле, луксузни и скуп аутомобили и накит, итд. Наравно, животни стил зависи и од хијерархије у групи, стеченог богатства, етничке традиције, психолошких карактеристика, социјалног порекла, актуелне моде у облачењу и становању, итд. Често је спољни имиџ пренаглашени кич израз моћи или насилништва.

На пример, јапанске јакузе су се седамдесетих година 20. века могле јасно распознавати по изгледу: кратко подшишани, карактеристично тетовирани, без малог прста на руци. Радили су као избацивачи из ресторана и клубова или као особље заштите на скупштинама привредних корпорација. Насилни изглед и понашање јакуза служио је и као део „дила“ са политичком десницом, како би се претњама заплашиле левичарске организације и борци за слободу говора и штампе²⁴. Иначе, у овој криминалној организацији степен покривености тела тетоважама повезан је са статусом у хијерархији: више тетоважа значи и виши статус.

Анализирајући српски документарни филм „Видимо се у читуљи“, у коме се интервјуишу познати преступници криминалне сцене Београда са почетку деведесетих година, може се извести неколико закључака о спољном имиџу и понашању:

– тзв. *military look* (изглед опасног и насилног момка);

22 <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2140713/Nicola-Schivaone-Pictures-Mafia-bosss-lavish-lifestyle-luxury-Italian-villa.html#axzz2KDzF7MY6>

23 Council of Europe – European Commission (2006). *Izveštaj o stanju u oblasti organizovanog i privrednog kriminala u Jugoistočnoj Evropi*. Strazbur: Council of Europe.

24 Robinson, J. (1995). *Laundrymen*. London: Pocket Books.

- дебели и дугачки златни ланци („кајле“);
- мишићаво и тетовирано тело;
- кокетирање са национално-религијским симболима (обично у кич стилу) у облачењу, накиту, светковинама као што су свадбе или сахране;
- оскудни језик изражавања;
- црно-бели поглед на свет;
- скупочени аутомобили;
- тежња ка „адреналинским искуствима“ или представљање живота као изазова који треба да руши сваки врсту монотоније: „оно што ми доживимо за једну ноћ, неки не доживе за цео живот“;
- сагледавање и легитимисање сопствених кривичних дела у форми „(не)правде коју им чине други или друштво“ и „бизниса“.

Надимци у групи

Надимци криминалаца представљају важно обележје супкултуре организованог криминала. Могуће је и да надимке имају и тзв. ситуациони или полупрофесионални криминалци. Међутим, у оквиру организованог криминала или тероризма надимци имају јасне функције. Посматрано кроз историју организованог криминала, надимци су настајали ради конспиративног деловања и боље заштите од полиције и тужилаштва. Тај разлог је и данас присутан. Многи криминалци из различитих група које сарађују у „послу“ не знају право име и презиме особе са којом контактирају управо да би се боље заштитили, јер је та сарадња увек „ризична“. Организоване криминалне групе чести прати и тзв. тајни говор, чији кодекс шифара познају само чланови одређене групе. На тај начин полиција прислушкивањем не би могла да дешифрује садржај разговор и да га касније тужилаштво употреби као доказ.

Надимци настају и из понашања појединих чланова група нарочито „у акцијама“. Затим, надимци настају и из митова о мафији и дивљењу појединих чланова групе неким славним мафијашима: онда се члан групе и назове по свом узору. Криминалци некада надимке добијају и морају да га прихвате као потврду уласка у „нови свет“. Шефови криминалних група имају обичај да новопридошле чланове „крсте“ новим идентитетом који се најдиректније изражава и у надимку. Такође, надимци се добијају и у затвору и део су тзв. затвореничке супкултуре. А онда се догађа да „затворски надимак“ остаје и трајно, нарочито ако се по изласку из затвора настави са криминалним активностима. Наравно, неки надимци у криминалним групама потичу и из детињства њиховог члана и нису увек повезани са активностима и функцијама групе. Надимци могу изражавати:

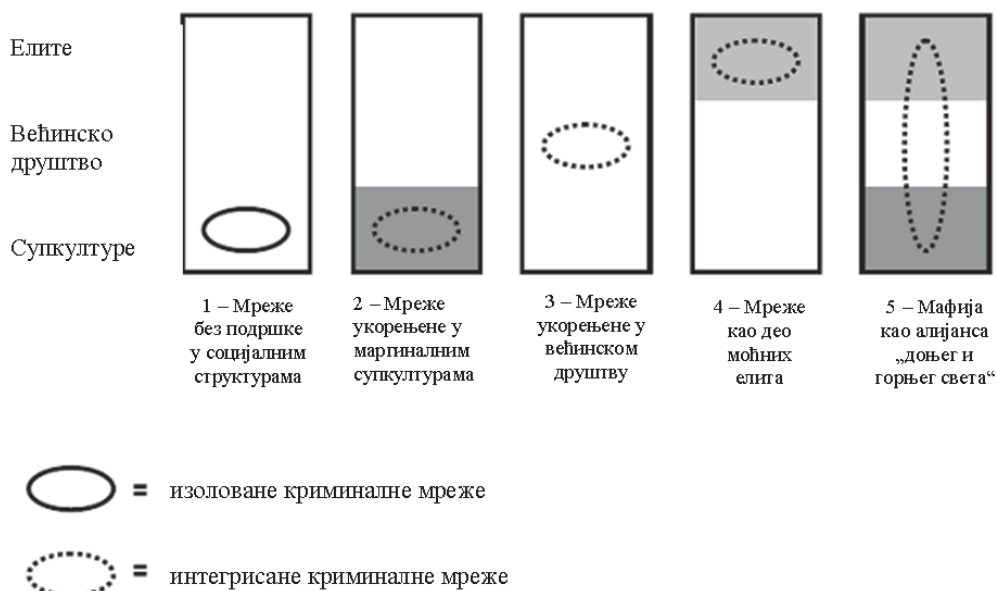
- психолошка обележја чланова криминалне групе;
- статус, улогу и позицију моћи у криминалној групи – нпр. мање цењене улоге у „подели посла“ утичу на „подругљиве“ надимке, док босови обично имају надимке који асоцирају на моћ и насилништво;
- кључни догађај из претходног живота – нпр. боравак у затвору, војне активности;
- стил понашања – нпр. могу асоцирати на агресивност, „мушкост“, неухватљивост;
- „мафијашки узор“ из филмова, прича, прошлости криминала;
- припадност криминалном клану – нпр. територијалну или по врсти „посла“;
- специфичне личне особености – нпр. мане: телесне, говорне;
- конспиративно име у тајном говору криминалне групе;
- традицију криминалне супкултуре;

- „дух времена“: нпр. надимак Будала у српском Земунском клану за јединог члана криминалне групе који има факултет (што говори и о општој деградацији вредности образовања у Србији, али и о значају ове вредности за криминалну групу).

Наравно, надимци се појављују у службеним документима полиције и правосуђа из оправданих разлога јер полиција у кривичној пријави мора да утврди потпуни идентитет неке особе. Део социјалног идентитета особе јесте и надимак. То је важно и за истражни поступак али и за суђење јер неке оптужене особе, њихово окружење или потенцијални сведоци кривичног дела, знају само по надимку. За суд је надимак оптуженог евентуално важан само ради утврђивања чињеница и околности везаних за извршење кривичног дела и доношења ваљане пресуде.

Уместо закључка: организовани криминал у социјалним структурама

Анализирајући организовани криминал у Европи, Клаус вон Лампе даје типологију његових различитих манифестација која је заснована на две претпоставке²⁵: 1) постојања релативне социјалне хомогености криминалних мрежа; 2) позитивне корелације између друштвеног положаја криминалних актера и њихове могућности за „лакше или теже“ обављање криминалне делатности. Ако криминални актер има виши друштвени положај, то у исто време значи да има и веће шансе за „несметано“ бављење криминалним делатностима и мању шансу за хапшење и кривичну осуду. Овај аутор друштво дели на три основна стратума: маргинализоване поткултуре, већинско (*mainstream*) друштво и политичке и економске елите. У односу у на уклопљеност у један од ова три стратума, постоји пет форми организованог криминала (графикон 1).

Графикон 1: Форме организованог криминала у односу укоренењеност у друштвене стратуме

25 Lampe, V. K. (2008). Organised Crime in Europe: Conceptions and Realities. *Policing: A Journal of Policy and Practice*, 2(1), p. 7–17.

Први тип организованог криминала обухвата *изоловане криминалне мреже које немају подршку социјалних структура* унутар земаља деловања. То је случај са групама провалника које користе „матичне базе“ у Источној Европи као чворишта за велике криминалне активности у Западној Европи. Из тог разлога, регрутовање, обука и формирање ових група одвијају се под релативним непрепознавањем од стране полиције или правосуђа. Овде постоје повољни услови за изградњу сложених организационих структура криминалне групе укључујући војно-хијерархијску организацију и чврсту поделу улога²⁶. Недостатак социјалне подршке у земљама у којима обављају криминалне делатности утиче на појаву предаторског насилништва у начину извршењу кривичних дела против лица и имовине.

Друга форма организованог криминала односи се на *криминалне мреже које су укоренење у маргинализованим супкултурама*. У овим случајевима криминални актери могу да се ослоне на социјалну подршку (нпр. етничких) структура из којих потичу, али не и на подршку већинског друштва и званичних институција. Заштита у супкултури служи спречавању откривања кривичних дела као и јачању инфраструктуре за криминалне делатности попут комуникација, пословања и финансија. Илустративан је пример етничких заједница Турака и Курда, које су дистрибуцију дроге увезале у кругове мигрантских заједница у различитим земљама западне Европе. Кријумчарење, складиштење и дистрибуција хероина обично се организује кроз мреже породичних веза²⁷.

Трећа форма обухвата *криминалне мреже које су укоренење у већинском или конвенционалном друштву*. Ове мреже обухватају криминалне актере који нису на било који начин ограничени у практичном, културном или правном смислу у коришћењу легитимних инфраструктура како би чинили криминалне делатности. Овакве криминалне мреже обично су укључене у привредне деликте као што су инвестиционе преваре или преваре са здравственим осигурањем. У односу на криминалне мреже, које су укоренење у маргиналним супкултурама, ове мреже имају низ стратешких предности у односу на њих због „природне интеракције“ са носиоцима многих јавних функција, што им умањује ризике од кривичног гоњења²⁸.

Четврти тип односи на *криминалне мреже које су део моћних друштвених елита*. Криминални актери овде имају директан приступ кључним друштвеним процеси-ма где се доносе политичке или економске одлуке. Овакве криминалне мреже су у симбиотским везама са јавним званичницима, политичарима и пословним лидерима, при чему обе стране имају заједничке интересе у спречавању откривања злоупотреба овлашћења или начина стицања профита. Случајеви влада које су умешане у криминалне активности попут шверца, јесу познати примери овог облика организованог криминала²⁹.

И коначно, пети тип показује да криминалне мреже не морају да буду укоренење само у одређеним социјалним слојевима и срединама. У овим случајевима, попут политички умрежене мафије, *савез се формира између политичке и пословне елите и подземља*. Овде постоји могућност да се поремети баланс моћи између криминалаца и легитимне сфере, али у суштини увек постоје и изгледи за остваривање

26 Weenink, A. W., Huisman, S., and Laan, F. J. Van Der (2004). *Crime without frontiers: Crime pattern analysis Eastern Europe 2002–2003*, Driebergen: Korps Landelijke Politiediensten.

27 Hobbs, D. (2001). The Firm: Organizational Logic and Criminal Culture on a Shifting Terrain. *British Journal of Criminology* 41(4), p. 549–560.

28 Van Duyne, P. C., (1997). Organized crime, corruption and power. *Crime, Law and Social Change* 26(3), p. 201–238.

29 Griffiths, H. (2004). Smoking Guns: European Cigarette Smuggling in the 1990's. *Global Crime* 6(2), p. 185–200.

подударности интереса. Политички лидери у склопу својих интереса за очување моћи, на пример, могу бити врло заинтересовани да користе насилне криминалне групе, док са друге стране, криминалне групе могу задобити имунитет од кривичног гоњења за незаконите активности³⁰.

Ова анализа указује да увезаност организованог криминала и друштва није само изазов за институције које спроводе закон, попут полиције или правосуђа, већ да овај изузетно комплексни облик криминала исто толико представља и „марамичу бачену у лице“ свим демократским, економским и политичким снагама целог друштва. Само ако се организовани криминал тако схвати, друштво има шансу да сузбије или битно ограничи његово деловање.

Литература

1. Balzamo, V., Karpoci, Dž. (2001). *Mafija – prvih sto godina*. Beograd: Laguna.
2. Baron, S. W. (1998). Street youth and criminal violence. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 35(2), p. 166–192.
3. Cloward, R., Lloyd, O. (1960). *Delinquency and opportunity: A theory of delinquent gangs*, Chicago: Free Press.
4. Cohen, A. (1955). *Delinquent boys: The culture of the gang*. Chicago: Free Press.
5. Council of Europe – European Commission (2006). *Izveštaj o stanju u oblasti organizovanog i privrednog kriminala u Jugoistočnoj Evropi*. Strazbur: Council of Europe.
6. Durden-Smith, J. (2006). *Mafija – kompletna povijest kriminalnog svijeta*. Zagreb: Večernjakova knjiga.
7. Ђорђевић, Р. (2002). *Лексикон поткултура*. Ниш: Зограф.
8. Griffiths, H. (2004). Smoking Guns: European Cigarette Smuggling in the 1990's. *Global Crime* 6(2), p. 185–200.
9. Hobbs, D. (2001). The Firm: Organizational Logic and Criminal Culture on a Shifting Terrain. *British Journal of Criminology* 41(4), p. 549–560.
10. Игњатовић, Ђ. (1998). *Организовани криминалитет (други део)*. Београд: Полицијска академија.
11. Југовић, А. (2009). *Теорија друштвене девијантности – парадигме и импликације*. Београд: Службени гласник.
12. Lampe, V. K. (2008). Organised Crime in Europe: Conceptions and Realities. *Policing: A Journal of Policy and Practice*, 2(1), p. 7–17.
13. Robinson, J. (1995). *Laundrymen*. London: Pocket Books.
14. Schmallegger, F. (1996). *Criminology today*. Englewood Cliffs, N. J: Simon and Schuster.
15. Signije, Ž. F. (ed) (2008). *Tajna društva*. Beograd: Mono i Manjana.
16. Stojarová, V. (2007). Organized Crime in the Western Balkans. *HUMSEC Journal* 1(1), p. 91–114.
17. Van Duyne, P. C., (1997). Organized crime, corruption and power. *Crime, Law and Social Change* 26(3), p. 201–238.
18. Weenink, A. W., Huisman, S., and Laan, F. J. Van Der (2004). *Crime without frontiers: Crime pattern analysis Eastern Europe 2002–2003*, Driebergen: Korps Landelijke Politiediensten.

30 Stojarová, V. (2007). Organized Crime in the Western Balkans. *HUMSEC Journal* 1(1), p. 91–114.

19. Whitt, H. P., Corzine, J., Huff-Corzine, L. (1995). Where is the South? A preliminary analysis of the southern subculture of violence. In: C. R. Block&R. L. Block (eds.), *Trends, Risks an Interventions in Lethal violence – Proceedings of the Third Annual Spring Symposium of the Homicide Research Working Group*. Washington D. C.: U.S. Department of Juctice, Office of Juctice Programs, NIJ, p. 127–148.
20. Wolfgang, M., Ferracuti, F. (1967). *The subculture of violence: towards an integrated 0*.

НАУЧНА ИДЕНТИФИКАЦИЈА ФЕНОМЕНА ТЕРОРИЗМА

проф. др Радослав Гаћиновић
проф. др Живојин Ђурић

„Спас народа нека буде највиши закон“
(*Salus populi suprema le esto*)
латинска изрека

Апстракт: Рад је посвећен дефинисању савременог тероризма и проблеми-ма политичке теорије на путу ка опште прихватљивој дефиницији тероризма. Наука је једино моћна да уз помоћ политичке теорије и политике ослободи чо-века ледене опчињености и страха од терористичких активности, као и да пону-ди општеприхватљиву дефиницију тероризма. Зато ће у раду бити проблемски анализиране академске и административне дефиниције тероризма. Академске дефиниције тероризма које потврђују да су најчешћи елементи дефиниције теро-ризма насиље као метод, грађани и влада као мете, изазивање страха и изнуђивање политичких или социјалних промена као циљеви, а велики број жртава коме теже терористи указује на спектакуларност као дефинишући елеменат тероризма. Док, су тзв. административне дефиниције(дефиниције по наређењу) тероризма произ-вод одређених државних или међудржавних институција, а које још више замагљују проблем и одлажу опште прихватљиво дефинисање тероризма. Политички мотив извршиоца, је услов да би се нека радња означила као терористичка, јер је то једина дефиницијска компонента која раздваја тероризам од обичног криминала. Док те-рориста врши насиље или прети насиљем, он је неизбежно политички мотивисан (*animus terrorandi*) и припада некој организацији. Дефинисање савременог теро-ризма представља најсложенију и најзначајнију фазу антитерористичког процеса. У циљу опште прихватљивог дефинисања тероризма поред осталих активности које ће у раду бити елабориране, посебно треба истаћи да тероризам није биолошка појава, тј. да се човек не рађа као терориста. Терористи сматрају да је преплаше-ном човеку лако наметнути своју вољу и на тим премисама граде своју стратегију, држећи стално тензију у јавном мњењу јер нико се не боји онога што је прошло већ неизвесности која се очекује.

Кључне речи: Тероризам, политика, право, насиље, дефиниције.

Увод

Проучавањем филозофије савременог тероризма долази се до сазнања да је те-роризам свој највећи узлет доживео у другој половини XX века, развијајући се на основама отуђености појединаца и група, националним сукобима, тензијама, зло-употреби власти у земљама под влашћу диктатора и нефункционисању правних држава. Могло би се рећи да је данашња политичка мисао, са себи својственим, не-

доследним манипулативним хуманизмом, само потврда да је атак на човека готово универзална стварност, јер „пошто је човек убио Бога, сада треба убити човека“.¹ Али да иронија буде већа, то се дешава у ери опште промоције права човека у међународној заједници. Дакле, суштинска активност субјеката међународне заједнице треба бити усмерена ка афирмацији идеје која ће заиста сачувати човека. У том смислу политичка култура мора доживети препород и своју активност спровести у складу са цивилизацијским нормама, што значи да ће одбацити насилну борбу за власт путем репресије, завере, терора и тероризма. Терористичке активности су веома сложене и још увек нису довољно разјашњене, нарочито када је реч о мотивима терориста. Цивилизација је, дакле, угрожена непредвидивим нарастањем терористичких организација у свету, због којих турбулентно стање може захватити шира светска прострaнства. Томе доприносе: неозбиљно схваћена опасност од тероризма и примена двоструких стандарда од стране неких великих сила. Тероризам се не сме класификовати на мали или велики тероризам, наш или њихов тероризам. Сваки тероризам представља насиље против кога УН, велике силе, а онда и сви остали, морају покренути искрену, истрајну и конкретну антитерористичку активност. Веома је битно реафирмисати основне принципе међународних односа, односно основе међународног јавног права, а пре свега принцип суверене једнакости земаља. Изградњом праведних економских односа у свету и заустављањем даљег продубљивања економских разлика између богатих и сиромашних афирмишу се и основни принципи борбе против тероризма и других врста насиља. Мора се елиминисати свака подршка, посебно сарадња и подстицање тероризма за било које циљеве и интересе. Пракса мора потврдити правило да је борба против тероризма легитимна, да је то једнако легитимно право свих земаља, великих и малих. Када се мале земље увере да се против њих не води никаква дискриминација од стране великих и моћних, када се увере да се уважавају као стварни субјекти међународних политичких односа, када се у свету реши питање усклађивања интереса различитости етноса, тада ће се сузити простор за деловање тероризма како на унутрашњем тако и на међународном плану. Ово су, нажалост, тренутно само жеље чије остваривање некада у будућности може донети препород међународне безбедности и сарадње.²

Дефинисање савременог тероризма

Термин *тероризам* има у основи латински израз *terror* (*terror, terroris*³ – ужас, велики страх) који по етимолошким⁴ тумачењима води своје порекло од индоевропске речи, *ter*, укључив и њену метатаксичку варијанту *tre*. Сматра се да исти корен имају и изрази: *terrible* (ужасан), *deterrent* (заstraшивање, заstraшујући), *turmoil* (немир, метеж), *tremble* (дрхтање), *tremor* (потрес, дрхтање) у српском језику *трести се*, трема, итд. Још у делима римских мислилаца и хроничара присутна је употреба речи терор, најчешће у изворном значењу за означавање великог страха и масовног ужаса (Цицерон, Ливије, Тацит, Овидије), али и у смислу означавања инструмента власти или неке силе као код Курција (*patria tot regum, unicus quondam Graeciae terror*),⁵ што значи да се реч терор користи још много пре Француске револуције

1 Mikel Dufrenne, *За човека*, Нолит, Београд, 1972, стр. 340.

2 Радослав Гаћиновић, *Савремени тероризам*, Графомарк, Београд, 1998, стр. 43–44.

3 Oxford latin Dictionary, ed. by P. G. W. Glare, Oxford at the Clarendon Press, str. 1929.

4 ЕТИМОЛОГИЈА (гр. етимологија) је наука која истражује порекло, корен и основна значења речи, наука о творби речи (Милан Вујаклија, *Лексиком страних речи и изрази*, Просвета, Београд, 1980, стр. 302.

5 Curtius Rufus, *Historiae Alexandri Magni*, Hedicke T, 1908. (5.7. 8; Ilias 585).

за означавање насилног понашања власти. Сматра се да је реч терор из латинског ушла у француски језик у XIV веку, а прва употреба речи у енглеском језику се бележи 1528. године.⁶ Док је реч тероризам настала у току француске револуције, а први пут је забележена од стране Граха Бабефа (Francois Noel Babeuf "Gracchus") 1794. у његовом листу *La Tribun du peuple*. Дакле, настанак тероризма повезује се и са јакобинском диктатуром, (Робеспјеров *regime de terreur*) у току тзв. владавине терора у Француској (од 2. јуна 1793. до 28. јула 1794, када је погубљен Робеспјер). Л. Р. Берес каже: „Можда највише запањује чињеница о тим терористима да је њихово појављивање кроз Комитет националног спаса довело нацију од 27 милиона људи до слања 40 хиљада људи на гиљотину и 300 хиљада људи у тамницу.“⁷

Слободан Јовановић је забележио да је „Робеспјер створио терор, те да је од одбора јавног спаса и револуционарног суда управо он, учинио такву злоупотребу да је његова влада запамћена као једна од најстрашнијих тиранија у историји. Кад је реч о Робеспјеровом терору мисли се, пре свега, на рад револуционарног суда. Тај суд је био установљен да суди противницима револуције. Терор је егзистирао у логици ситуације. Задатак Одбора јавног спаса био је тако тежак да се није могао извести обичним средствима. Била је потребна једна огромна војска за вођење рата споља и за угушење буне изнутра. Кад се са тероризмом започело било га је тешко зауставити. Да би Јакобинци могли владати, требало је да гиљотина не престаје да ради.“⁸

Савремена наука улаже велике напоре да понуди опште прихватљиву дефиницију тероризма. Међутим, и поред тога што тероризам представља праву пошаст савремене цивилизације, политика многих моћних држава одлаже или избегава дефинисање савременог тероризма. У питању су двоструки стандарди, када неке државе користе тероризам тј. планирају без ангажовања сопствених војних снага да изазову сукобе и нестабилност у регионима. Савремени тероризам као један од видова насиља постао је најзначајнији изазов како за државу и њене органе заштите, тако и за УН. Терористичке активности су у XX веку биле енигма и велики проблем за међународну безбедност, али ће на основу глобалне безбедносне процене бити још већи у XXI веку, па је сваки помак у истраживачком процесу мотива, метода, идентификације и садржаја тероризма значајан напредак ка стварању претпоставки за успешно супротстављање том виду насиља. Значи, неопходна је интензивна припрема свих, а не само неких држава кроз повезивање теорије и праксе у препознавању и супротстављању све чешћем и опаснијем насиљу. Проучавањем ове најзначајније врсте насиља долази се до сазнања да је проблем тероризма био заиста присутан у XX веку, развијајући се на основама отуђености појединаца и група, националним сукобима, тензијама, злоупотреби власти у земљама под влашћу диктатора и нефункционисању правних држава. Савремене облике међународног и унутрашњег тероризма треба појмовно разликовати од других, на изглед сличних активности, као што су герила, репресија, терор, агресија, криминал, насилна делатност патолошких личности... За разлику од терориста, герилци носе исте униформе и формацијско наоружање, јавно се појављују – никада се не скривају, јавно носе наоружање и јавно саопштавају циљеве своје борбе. У Женевској конвенцији од 12. августа 1949. године, герилска дејства су дефинисана у члановима 4.1 и 13, а герилци морају испуњавати и услове из члана 1. Хашког правилника и то: морају на челу имати лице одговорно за своје потчињене, морају

6 Alex Schmid, Terrorism – the Definitional Problem, *Case Western Reserve Journal of International Law*, Vol. 36, No. 2&3, 2004, p. 399.

7 Louis Rene Beres, *Terrorism, and Global Security: The Nuclear Threat*, Westview Press/Bolder, Colorado, p. 8.

8 С. Јовановић, *Вођи француске револуције*, БИГЗ, Београд, 1990, стр. 139–140.

имати одређени знак распознавања – амблем који може да се уочи са растојања, морају се придржавати одредаба међународног ратног права.

Репресија је конкретна форма обично нелегалне примене насиља масовних размера од стране власти или агресора на заузетој територији над месним становништвом ради одмазде или застрашивања, јер су могуће жртве не само одрасли, као потенцијално способни да пруже отпор, већ и деца. Као типични пример репресије је стрељање 7.000 професора и ђака Крагујевачке гимназије 21. октобра 1941. године од стране немачких нациста.⁹

У недемократским друштвима држава примењује терор и према својим грађанима ради насилног утицаја на сопствено јавно мњење у циљу изнуђивања неких политичких одлука које у демократским околностима грађани те државе не би никада прихватили. Држава примењује терор и против сопствене опозиције, кад у њој постоје довољно јаке политичке личности које би у датим политичким околностима режиму могле да представљају велике проблеме.

Треба разликовати две основне врсте терора: *геноцидни терор* и *терор као начин владања*. Геноцидни терор има за циљ потпуну ликвидацију једне националне, етничке или верске групе. За разлику од геноцидног терора, терор као начин владања је рационалнији, јер уништење и није прави циљ владања људима, јер када актер терора све уништи онда нема над ким да влада. Круг жртава је ужи од укупног становништва, док под ширу мету можемо подвести манипулацију и застрашивање.¹⁰ У неким државама у појединим периодима терор је био синоним за начин владања (нацистичка Немачка), а у другим државама су постојали одређени догађаји историјског значаја који су имали карактер терора (у извесној мери бомбардовање Хирошима и Нагасакија и сл.). Питање које у разматрању социјалних компоненти терора треба размотрити у сваком конкретном случају јесте да ли је страх (од терора, тајних служби, потказивања, затвора и мучења) једини разлог због кога су поданици, упркос овим видљивим девијацијама режима, слепо веровали вођама и учествовали у грађењу њихових култова личности. Велики политички мислиоци у историји, као што су Хобс, Лок, Макијавели, Русо разматрали су ову тему и сугерисали механизме заштите од терора и узурпиране власти, али до сада то није помогло да се становништво успешно супротстави диктаторима и носиоцима терора. Тема је очигледно вечна, као што су вечне и тенденције властодржаца да по сваки цену, макар и терором опстану на власти, упркос институцијама избора, цивилне контроле, политичке репрезентације народа, народа као носиоца суверенитета и сл.

У циљу научне идентификације феномена тероризма, веома је значајно да се терористичке активности разликују од радњи криминалаца и патолошких убица. Криминалац, као и терориста, користи насиље као средство за постизање сопственог циља. Без обзира на то да ли криминалац користи насиље као средство за стицање новца или материјалног богатства, или убија или наноси повреду одређеној жртви за новчану накнаду, увек делује првенствено из себичних (личних) разлога. За разлику од тероризма, насилни чин обичног криминалца није срачунат на изазивање последица – нарочито не психолошких – изван самог чина. Криминалац користи неки насилни чин за, на пример, „терорисање жртава“, као што је претња ножем трговцу пред касом која је пуна новца да би га приморао да му да новац. Зато се под активношћу криминалца не подразумева изазивање ефеката према маси или околини, па је најзначајнија разлика између терористе и криминалца у томе што криминалац није заинтересован за утицај на јавно мњење – једино жели да узме новац

⁹ Радослав Гађиновић, Облици савременог тероризма, НБП: Наука – безбедност – полиција, бр. 1/2012, стр. 16.

¹⁰ Војин Димитријевић, *Страховлада*, Рад, Београд, 1985, стр. 105–167.

и побегне, и да, при томе, буде што мање запажен. У политичкој теорији и историји постоје два основна облика тероризма. Први се односи на метод владања или систематску употребу ванредних моћи и насиља за постизање политичког циља и, уопште, на утицај тероризма на политички систем и владајућу политику. Други основни облик тероризма такође се остварује у политичком систему, али против њега, у „опозицији“, и под њим се подразумева напад на његове владајуће институције и представнике, укључујући и угрожавање или рушење политичке структуре земље.¹¹ Исто тако тероризам није покрет, нити политички правац, већ специфични вид једностраног вођења борбе насиљем који карактерише опредељење за остваривање постављених политичких циљева искључиво насиљем, односно његовим рационализованим и систематским екстремним коришћењем. То упућује на разликовање екстремизма и тероризма, будући да је сваки тероризам екстремизам, али сваки екстремизам није тероризам.

Проф. др Војин Димитријевић сматра да је сваки акт тероризма политички мотивисаних извршилаца одређен односом према власти и да је „према томе политички“. Ако политичку суштину може понекад замаглити разноликост, тиме се суштина неће променити.¹²

Тероризам је, дакле, „посебан правни појам“ (*delictum sui generis*) а његова историја је тесно везана за историју политичког деликта, што значи да је политички мотив извршиоца услов да би се нека радња означила као терористичка, јер је то једина дефиницијска компонента која раздваја тероризам од обичног криминала. Будући да се значење речи тероризам кроз историју мењало како би се прилагодило политичком ризику сваког наредног периода, није никакво изненађење што је веома тешко одредити једну трајну дефиницију тероризма. Највећи број страних и домаћих аутора који су изучавали феномен тероризма сматра да је политичка компонента један од битних елемената тероризма. Ово се може запазити и у билатералним уговорима, затим у законодавствима великог броја земаља, као и у документима репресивних државних органа. Терористичке активности, све док су терористичке, никада немају масовну подршку грађана и становништва. Ако је пак имају онда то више није тероризам већ герила или масовни устанак становништва. Веома је битно при том знати да захтеви терориста никада нису реални нити на закону утемељени.

Досадашње дефиниције тероризма се могу класификовати на академске и административне. Академске дефиниције тероризма потврђују да су најчешћи елементи дефиниције тероризма насиље као *метод*, грађани и влада као *мете*, изазивање страха и изнуђивање политичких или социјалних промена као *циљеви*, а велики број жртава коме теже терористи указује на *спектакуларност* као дефинишући елемент тероризма.

Насиљем се демонстрира сила, чију деструкцију далеко надилазе психолошки ефекти. Иако у литератури постоји висок степен сагласности о томе да је насиље најрелевантнија компонента приликом дефинисања тероризма, ипак се појам физичког насиља у контексту тероризма неминовно допуњује психолошким и структурним насиљем. Мотив терористе да изврши насиље је најтајанственији и за научнике још увек недоступан елемент терористичке активност. Академске дефиниције су засноване на научном тумачењу проблема савременог тероризма.¹³

11 Јован Ђорђевић, Политичка наука и тероризам, *Архив за правне и друштвене науке*, бр 1–2/1980, Београд, стр. 3–4.

12 Војин Димитријевић, *Тероризам*, Радничка штампа, Београд, 1982, стр. 37.

13 Радослав Гафиновић, *Тероризам у политичкој и правној теорији*, Медија центар ОДБРАНА, Београд, 2011, стр. 75.

Познато је да свако ко поседује политичку моћ да дефинише „леgitимитет“ има и моћ да дефинише тероризам. Због тога је проблем у аналитичком дефинисању тероризма веома присутан. За разлику од академских дефиниција, административне дефиниције тероризма, тј. дефиниције по наређењу одлажу научну идентификацију тероризма, јер не постоји сагласност чак ни међународних организација о општеприхватљивој дефиницији тероризма. На пример, скоро све државне институције у САД које се баве овом проблематиком имају различите дефиниције тероризма. Званичне, односно службене дефиниције тероризма, иако су и на почетку XXI века суштински неприхватљиве, оне једино егзистирају у пракси. Дакле, тзв. административне дефиниције тероризма су оне које су производ одређених државних или међудржавних институција. Њихов недостатак је у рефлектовању идеологизираних политичких ставова државног или неког другог руководства у општости, или пак у поређењу са једном конкретном ситуацијом што такву дефиницију чини мање генералном и тиме мање применљивом на неку нову, и у много чему различиту ситуацију. У административне дефиниције се могу урачунати и оне које дају појединци уколико их дају у својству службеног лица, а не у оквиру рецимо свог научног или публицистичког рада. Једна од таквих дефиниција тероризма је она коју је дао амерички сенатор Мајкл Мичел (*Michael J. Mitchel*) и по којој „тероризам обухвата убијање насумично изабраних небораца (*noncombatants*) зарад политичких циљева. Он тежи да постигне политички исход ширећи страх и деморалишући широку популацију.“¹⁴ Дефиниције тероризма бивших званичника треба узимати као административне дефиниције, само ако су и даље признате од старне институције у којој су били у време дефинисања те појаве. Међутим, кад је дефинисање тероризма у питању, „проблем је у дефиницији проблема“, истиче Џонатан Р. Вајт.¹⁵ Тероризам као инструмент спољне политике Синди Комбс (*C. C. Combs*) назива тајним тероризмом (*covert terrorism*). У оквиру кога она разликује тајни државни тероризам (*clandestine state terrorism*) који је у ствари директно прикривено учешће државних агената (обавештајних служби или специјализованих снага) у терористичким активностима. Друга врста тајног тероризма јесте државно спонзорисан тероризам који подразумева ситуацију у којој су државе или приватне групе унајмљене да за рачун државе извршавају терористичке акције. У тој ситуацији једна држава је наручилац али не и увек директни учесник акција.¹⁶ Дакле, званичне, односно службене дефиниције тероризма су оне које су производ одређених државних или међудржавних институција.

Зашто је тероризам тешко дефинисати

Тероризам је тешко дефинисати из више разлога. Првенствено, препреку чине политички, методолошки и правни разлози. *Политички разлози* били су препрека усаглашавању ставова поводом тероризма када год би се у Уједињеним нацијама повела расправа о неком терористичком акту. Сваки будући покушај дефинисања тероризма у оквиру ОУН, вероватне ће наилазити на политичке отпоре као и до сада. Веома тешко би се могао успоставити споразум између САД и ЕУ с једне стране, и исламских земаља са друге стране, око јединственог става по питању тероризма, јер ће свака страна кроз евентуалну дефиницију тероризма покушати да намет-

14 Michael J. Jordan, *Terrorism's Slippery Definition Eludes UN Diplomats*, *Christian Science Monitor*, February 4, 2002, стр. 7.

15 Џонатан Р. Вајт, *Тероризам*, Alexandria Press, Београд, 2004, стр. 56.

16 Combs C. C. *Terrorism in the Twenty-First Century*, Prentice Hall Inc, Upper Saddle River, New Jersey, 1997.

не своје политичке ставове и да покуша остварење својих циљева. *Методолошки проблеми* око дефинисања тероризма почињу од семантике. Семантички проблеми, у великој мери, последица су чињенице да је тероризам ружна реч и да се често у политичком говору користи за омаловажавање противника. Ако се проблем тероризма истражује на принципима методологије научноистраживачког рада, без унапред задатих резултата истраживања, истраживачи ће се суочити са многим проблемима које ће тешко решити, јер, нпр. терористичке организације никада за себе не користе тај термин, покушавају да се назову што неутралнијим именима и веома често користе војну терминологију у намери да себе представе као регуларне борце. Поред тога, супротна страна у сукобу своје противнике назива терористима и све њихове акције назива терористичким, без обзира о каквим је акцијама реч. Озбиљно сагледавање тероризма није могуће са становишта једне науке, због тога је неопходан мултидисциплинарни приступ који мора да укључи скоро све друштвене науке. Већина радова који су имали амбиције да се представе као теоријски врло вешто су *прикривали свој прави идеолошки карактер* што их је чинило мање вредним у односу на апликативне студије из ове области. Све ово за последицу има неразвијеност појмовно-категоријалног апарата и специфичних научних метода за истраживање ове области. У таквој ситуацији јасно је да светска наука, и поред хиперпродукције текстова из области тероризма, нема много тога да понуди као верификована научна сазнања која би се могла користити у изради опште прихватљиве дефиниције тероризма. Следећу методолошку тешкоћу представља динамичност тероризма као друштвене појаве. У другој половини XX века тероризам се често и радикално мењао тако да је веома тешко одредити његове сталне одлике и елементе бића тероризма као кривичног дела.¹⁷

Правни проблеми који се постављају пред сваког ко покуша да предложи дефиницију тероризма која ће, са једне стране бити *легална*, односно усклађена са позитивним међународним правом, а са друге стране *леgitимна*, односно која ће пружити правни оквир за ефикасну и делотворну реакцију против носилаца терористичких активности, изгледају као непремостива препрека. Без усаглашавања темељних питања реформе међународног права установљеног Повељом ОУН, није реално очекивати доношење опште прихватљиве дефиниције тероризма, јер таква дефиниција без правног основа не може да производи никаква дејства, што је у крајњој линији основни циљ њеног доношења. Тероризам је тешко дефинисати и због тога што је тероризам „контекстуалан концепт“ па се политичке, правне и безбедносне науке често разилазе у самом приступу дефинисању овог проблема; због тога што се питање дефиниције везује за (де)леgitимизацију и криминализацију; због тога што постоји много (више значајних) облика и врста тероризма са различитим појавним манифестацијама; због тога што је термин подлегао разликама у поимању тероризма током протеклих векова његове егзистенције. *За непостојање општеприхватљиве дефиниције тероризма треба истаћи и следеће разлоге:* због појаве великог броја некомпетентних теоретичара који сами себе проглашавају експертима за теоретско тумачење савременог тероризма, које само повремено, на површину избацује одређена политика; због двоструких стандарда неких великих сила о појмовном одређењу и дефинисању тероризма, јер они догађаје исте садржине тумаче различито, зависно од њихових тренутних политичких интереса, што је и највећи проблем за формулисање јединствене стратегије и свеобухватне и координиране међународне анти терористичке активности, како би се тероризам у XXI веку макар држао под контролом; због дефинисања тероризма по „наређењу“; присутност емоција је у тесној вези са изразитом субјективношћу при одређивању

17 Исто, стр. 577.

тероризма. Отуда приступи попут Рубинштајновог (*Richard E. Rubinstein*) да је „тероризам оно насиље које не волимо“, односно циничног Витбековог (*John Witbeck*) да је тероризам „оно насиље које не помажемо“¹⁸.

Дефинисању тероризма као целокупне појаве се често приступа веома површно. Већина дефиниција садржи само методе или само циљеве терориста, или пак само основне карактеристике савременог тероризма. Ово се дешава из више разлога, а најопаснији је онај који има за циљ да се избегне осуда неке врсте тероризма.

Компаративном анализом до прихватљиве дефиниције

Ако се разуме феноменологија савременог тероризма, онда је јасно да је тероризам неизбежно политички мотивисан; насилан или прети насилљем; усмерен ка далекосежним психолошким последицама и односи се на неодређени број жртава насиља; вођен од стране неке терористичке организације чији припадници не носе униформе или ознаке. Терориста, по правилу, сматра да сам није крив за злочин који је починио, него онај који није испунио његов захтев, па је зато злочин настао. Нажалост, апсолутни заштитни систем против тероризма не постоји. Он је феникс-феномен. Лако се обнавља, регенерише, ако његов један део остане жив. Приликом одређивања, дефинисања тероризма мора се узети у обзир чињеница да је терориста обавезно интризично мотивисан. Иако тероризам сви у свету формално осуђују, у пракси је потврђена чињеница да је тероризам ипак ефикасно оружје за остваривање политичких циљева одређених националних заједница. Историја подсећа да је организација УН формално осуђивала деловање многих терористичких организација у свету, али велике силе нису увек уважиле међународно право, јер су у одређеном тренутку подржали и оснажили деловање терористичких организација у многим регионима. Терористичке организације неправедно третирају као ослободилачке, уз масовни публицитет, креира се искривљено мишљење јавног мњења у свету. На тај начин се пружа конкретна помоћ терористичким организацијама, а земља жртва насиља се проглашава као творац терора. Тиме јој се оспорава легално и легитимно право да се на својој територији бори против тероризма. То је нпр. случај са „ОВК“ и „АНА“ на Косову и Метохији. Ако се овакав тренд двоструких стандарда настави, опасност од савременог тероризма ће се драстично повећати у многим земљама у свету.¹⁹

Против терористичких активности и других облика угрожавања мора се, најпре, борити самим системом државе и друштва, његовом снагом, квалитетом, виталношћу, демократичношћу, која се налази у његовој основи, развојем институција правне државе и даљим развојем система заштите, слобода и права грађана, те учвршћивањем тих односа у свим областима друштвеног живота. Уколико је демократско друштво етички, економски и организационо јаче и стабилније – утолико се оно осећа одговорнијим за процес заштите друштва и утолико се смањује могућност јављања терористичких активности. Међународни систем безбедности у наредном периоду је пред великим изазовима, како очувати интегралну безбедност становништва и заштити грађане од ове тешко контролисане пошаста. То се између осталог може постићи кроз: организовање; врхунску обуку и савремено опремање јединица за антитерористичке активности; сталним праћењем одговарајућих научних достигнућа из области војних, друштвених и техничких наука; анализом

18 John Witbeck, *Terrorism: The Word Itself is Dangerous*, International Herald Tribune, 18. feb. 2004.

19 Радослав Гађиновић, *Тероризам у политичкој и правној теорији*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2011, стр. 97,

досадашњих искустава у антитерористичкој делатности; унапређењем система мера за одвраћање терористичких активности, тј. јачањем унутрашње снаге и способности друштва за наставак демократских процеса. Поред ових предуслова, основни услов за успех је одлучна опредељеност јавног мњења за супротстављање савременом тероризму. Стављање под контролу савременог тероризма био би велики успех Организације УН, јер искорењивање тероризма у свету је засад само жеља већине човечанства.²⁰

Страх је незаобилазни и централни елемент терористичке стратегије, која постаје све тајанственија за органе државне заштите. Тероризам је дакле насиље усмерено на посматраче. Страх је жељени и намеравањем ефекат, а не споредни производ тероризма.²¹ Страх је психолошки феномен који може изазвати дубоке социолошке последице у друштву, а појединачно његова мета је психа човека. Ако се анализира стање људске свести изазвано страхом, нпр. објављивањем да је подметнута бомба у биоскопу док се посматра филм или док су путници у авиону, биће јасније због чега терористи на страху граде стратегију насиља. Тероризам не изазива природан већ ирационалан страх, а терористи сматрају да је преплашеном човеку лако наметнути своју вољу, па на томе граде своју стратегију.

Највећи број аутора који су изучавали феномен тероризма сматра да је политичка компонента један од битних елемената тероризма. Ово се може запазити и у билатералним уговорима, затим у законодавствима великог броја земаља, као и у документима репресивних државних органа. Дакле, сваки акт тероризма је акт политички мотивисаних извршилаца који је одређен односом према власти, па је „према томе политички“. Ако политичку суштину може понекад замаглити разноликост, тиме се суштина неће променити.²² Од изузетне важности је правилна процена од евентуалне угрожености од савременог тероризма. Многи теоретичари потцењују, а неки и прецењују опасност од савременог тероризма. Тако је, на пример, Лоренс Хауард (*Lawrence Howard*), је још у деведесетим годинама прошлог века погрешно тврдио да ће и у будућности „тероризам бити углавном симболична претња по САД“²³.

Како је рат, дакле, израз моћи, „тероризам је израз немоћи“, управо због немогућности да се представи као равноправна сила. То је акт покушаја очајника да на такав начин реше проблеме и постигну оно чему тежи њихова терористичка организација. Када се говори о тероризму као изразу (не)моћи, не сме се изгубити из вида, без обзира што је употребљена реч „немоћ“, да се тероризам и те како служи силом и на специфичан начин силом презентује ту своју „немоћ“ тј. своју неравноправност, а цена те (не)моћи и неравноправности су невине жртве. Да би се сагледала целина специфичног процеса тероризма треба посебно анализирати: мотиве који покрећу носиоца насиља на акцију и вредности које је терориста код жртве одабрао; зашто терориста над жртвом примењује систематски физичко насиље, сурову стратегију и тактику; карактеристике простора на коме терориста примењује насиље као и да ли је терориста аутентичан и има ли подршку од неког међународног субјекта.²⁴

Приликом дефинисања тероризма треба обавезно узети у обзир следеће чињенице: да терориста врши насиље или прети насиљем, да је неизбежно поли-

20 Радослав Гађиновић, *Антитероризам*, Драслар, Београд, 2006, стр. 78.

21 Brian M. Jenkins, *International Terrorism a New Mode of Conflict*; International Terrorism and World Security; David Carlton and Carlo Schaerf, Croom, Helm London, 1975, p. 14.

22 Војин Димитријевић, *Тероризам*, Радничка штампа, Београд, 1982, стр. 37.

23 Howard Lawrence, *Terrorism: Roots, Impact, Responses*, Praeger, New York, 1992, p. 1.

24 Радослав Гађиновић, *Тероризам*, Драслар, Београд, 2005, стр. 94.

тички мотивисан (*animus terrorandi*) и да припада некој организацији; акције терориста су усмерене ка далекосежним психолошким последицама (терористи није важна сама мета напада колико политички одјек акције); тероризам никада не подржава већина становништва, а ако конкретну врсту насиља подржава већина становништва то више није тероризам већ герила или масовни устанак; захтеви терориста никада нису реални нити су на закону утемељени, они су увек плод политичких мотива – сепаратизам или пак ослобађање њихових чланова из државних затвора; терористи сматрају да је преплашеном човеку лако наметнути своју вољу и на тим премисама граде своју стратегију, држећи стало тензију у јавном мњењу јер нико се не боји онога што је прошло већ неизвесности која долази; тероризам је увек за корак испред органа државне заштите, између осталог и зато што државни службеници размишљају о том проблему само за време радног времена а терористи 24 часа; терористи се некада спремају и годинама за акцију која некада траје у минутима; терористи су у предности у односу на органе државне заштите, они се спремају колико треба, сами бирају мету напада, бирају време напада, а нападају онда кад обично постижу изненађење; тероризам је претежно тајна активност, смртоносан, убитачан и технолошки модернизован (употреба средстава савремене – високе технологије), разарајући (по људске животе и материјална добра); тероризам је бескомпромисан и бруталан, глобалан (може настати било где, узроци на једном месту проузрокују последице на другом, што погодује настанку и сталним променама савремених облика тероризма); „економичан“ је у извођењу акција (терористички менаџмент – по економском принципу „за уложена средства што већи ефекат односно излазни резултат“); тероризам је екстреман и фанатичан (покретан је и вођен мржњом, обојен политичким, идеолошким, филозофским и религијским уверењима), самоубилачки је и саможртвујући ван је моралних и законских норми; терористичке организације имају суштинску потребу за публицитетом и пажњом широког јавног мњења; савремени тероризам је добро организован у структуре, мреже или у аутохтоне и независне ћелије а шири се по принципу „ефекта резонанце“ и „заразе“.²⁵ Један од најважнијих а вероватно и пресудни елемент од којег зависи будућност тероризма јесте реакција друштва, дакле не само реаговање државних органа, већ понашање на основу одговарајућег јавног мњења. Војска и полиција не могу искоренити тероризам. Једино, одлучност целог друштва савремени тероризам може држати под контролом.²⁶

Дакле, све досадашње дефиниције тероризма имају свој квалитет, али ниједна још увек није опште прихватљива, односно усвојена у оквиру Организације УН. Има за то оправдања, јер су многе дефиниције проткане политичким мотивима од стране онога ко дефинише тероризам, или пак нису убедљиве у дефинисању терористичких радњи, па се тако добија простор за примену двоструких стандарда и одлаже почетак обрачуна са тероризмом на глобалном нивоу. Приликом дефинисања тероризма треба узети у обзир значај дефиниције тероризма која би омогућила међународну сарадњу као објективизацију појма, тј. према ком је узрок онај услов без којег последица не би наступила (*conditio sine qua non*).

Међутим, уважавајући интердисциплинарни приступу изучавању овог феномена, тероризам је организована примена насиља (или претња насиљем) од стране политички мотивисаних извршилаца, који су одлучни да изазивањем страха, зебње, дефетизма и панике намећу своју вољу органима власти и грађанима.²⁷

25 Радослав Гађиновић, Тероризам у политичкој и правној теорији, *op. cit.*, стр. 70–72.

26 Радослав Гађиновић, Тероризам у политичкој теорији, *Српска политичка мисао*, бр. 2/2010, стр. 179–181.

27 Радослав Гађиновић, *Савремени тероризам*, Графомарк, Београд, 1998, стр. 31.

Библиографија

1. Alex Schmid, Terrorism – the Definitional Problem, *Case Western Reserve Journal of International Law*, Vol, 36. No. 2&3, 2004.
2. Combs C. Cindy, *Terrorism in the Twenty-First Century*, Prentice Hall Inc, Upper Saddle River, New Jersey, 1997.
3. Dennis, A. Pluchinsky, *Европски тероризам*, Brasseys, Washinton, D.C. 1992.
4. Војин Димитријевић, *Тероризам*, Радничка штампа, Београд, 1982.
5. Војин Димитријевић, *Страховлада*, Рад, Београд, 1985.
6. Брус Hoffman, *Унутрашњи тероризам*, Народна књига и Алфа, Београд, 2000.
7. Јован Ђорђевић, Политичка наука и тероризам, *Архив за правне и друштвене науке*, бр 1–2/1980, Београд, 1980.
8. John Witbeck, Terrorism: The Word Itself is Dangerous, *International Herald Tribune*, 18. feb. 2004.
9. Horowitz Leonard G, *Death in the Air: Globalism, Terrorism, and Toxic Warfare*, sandpoint, Tetrahedron, 2001.
10. Радослав Гаћиновић, *Тероризам и пропаганда*, Младост, Београд, 1994.
11. Радослав Гаћиновић, *Како против тероризма*, Младост, Београд, 1996.
12. Радослав Гаћиновић, *Савремени тероризам*, Графомарк, Београд, 1998.
13. Радослав Гаћиновић, *Отимање Косова и Метохије*, НИЦ Војска, 2004.
14. Радослав Гаћиновић, *Антитероризам*, Драслар партнер, Београд, 2006.
15. Радослав Гаћиновић *Тероризам у политичкој и правној теорији*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2011.
16. Радослав Гаћиновић, Одбрана од тероризма, *Политичка ревија*, бр. 2–4/2007, стр. 571–594.
17. Радослав Гаћиновић, Тероризам у политичкој теорији, *Српска политичка мисао*, бр. 2/2010, стр. 177–195.
18. Радослав Гаћиновић, Облици савременог тероризма, *НБП: Наука – безбедност – полиција*, Београд, бр. 1/2012, стр. 1–17.
19. Душан Јаковљевић, *Тероризам с гледишта кривичног права*, Службени лист СРЈ, Београд, 1997.
20. Џонатан Р. Вајт, *Тероризам*, Алехандриа Пресс, Београд, 2004.
21. Taylor, Max i Horgan, John (ur.), *Terorizam i budućnost*, Golden marketing, Zagreb, 2002.
22. Pol Wilkinson, *Terorizam protiv demokratije*, Golden markering, Zagreb, 2002.
23. Ђорђе Стојановић и Живојин Ђурић, *Анатомија савремене државе*, Институт за политичке студије, Београд, 2012.

ТЕРОРИСТИЧКО УДРУЖИВАЊЕ ПРЕМА КРИВИЧНОМ ЗАКОНИКУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

проф. др Драгана Коларић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Апстракт: У раду се анализира нова концепција кривичних дела тероризма у кривичном законодавству Републике Србије, која је резултат измена и допуна Кривичног законика које су учињене у децембру 2012. године. Посебан акценат је стављен на кривично дело терористичког удруживања. У првом делу рада, који је уједно посвећен и уводним напоменама, аутор се бави актуелним питањима усклађивања материјалног кривичног законодавства са европским стандардима. За Србију као државу која настоји да што пре постане пуноправни члан Европске уније од изузетне је важности да прати активности ЕУ и њених чланица на подручју сузбијања криминалитета. Најкорисније би било за сваку државу, па и нашу, да изврши ревизију појединих инкриминација у свом кривичном законодавству, али тако да покрије области које су међународни споразуми сматрали вредним укључивања у национално кривично право. У другом делу рада посебна пажња је посвећена правно-догматској анализи одредбе члана 393а, која одређује кривично дело терористичког удруживања, и приказу сличних одредби у другим земљама у упоредном праву. Сведоци смо времена у коме терористички инциденти ескалирају широм света. Међународна заједница је у последњих неколико деценија интензивно радила на креирању механизма за гоњење и кажњавање учинилаца тешких кривичних дела као што је тероризам. Државе су све више фокусиране на усклађивање националних кривичних законодавстава са међународним документима у правцу унификавања инкриминације тероризма, као и са њим повезаних кривичних дела. Упркос великој спремности и све већем консензусу међу државама по питању реформе и даљег развоја законских решења, овај процес суочен је са многим изазовима. Трећи део се бави односом кривичног дела терористичког удруживања са чланом 346 Кривичног законика Републике Србије. На крају аутор даје закључке, са предлозима могућих законских решења *de lege ferenda*.

Кључне речи: Кривични законик, тероризам, терористичко удруживање, међународни стандарди, удруживање ради вршења кривичних дела.

Уводне напомене

Тероризам у свим његовим појавним облицима, без обзира на учиниоца, место и време извршења, представља једну од најозбиљнијих претњи међународном миру и безбедности.¹

Ове речи су истакнуте у Акционом плану који је донет уз Глобалну стратегију за борбу против тероризма Организације уједињених нација 8. септембра 2006. године. Стратегија, која је донета у форми резолуције, представља јединствен гло-

¹ The United Nations Global Counter-Terrorism Strategy, adopted by Member States on 8 September 2006.

бални инструмент који треба да побољша националне, регионалне и међународне напоре у борби против тероризма.² Све државе чланице ОУН сложиле су се да заједнички приступе борби против тероризма, што шаље јасну поруку терористичким организацијама широм света, и омогуће примену широког спектра мера у циљу јачања њихових капацитета за супротстављање тероризму.

Међународна заједница данас даје чврсту подршку премиси да су сва кривична дела тероризма неоправдана без обзира на мотив којим се руководио учинилац и на време и место извршења. Сходно међународним изворима, којих је у последњем периоду све више, државе потписнице су дужне да инкриминишу сва кривична дела тероризма, укључујући и терористичко удруживање, и да развију одговарајуће облике сарадње са другим државама ради лакшег лишавања слободе, кривичног гоњења и кажњавања њихових учинилаца.³

Од посебног значаја за инкриминисање терористичког удруживања као посебног кривичног дела, и поред постојања других инкриминација у Кривичном закону Србије које би се могле применити у таквим случајевима, јесу Оквирна одлука Савета Европске уније о борби против тероризма од 13. јуна 2002. године⁴ са изменама и допунама које су учињене 2008. године⁵ и Међународна конвенција о спречавању терористичких напада бомбама.⁶

Савет ЕУ, као једно од најважнијих и одлучујућих тела Европске уније, 13. јуна 2002. године усвојио је Оквирну одлуку о борби против тероризма. У уводу одлуке се истиче да је Европска унија заснована на универзалним вредностима људског достојанства, слободе, равноправности и солидарности, поштовања људских права и основних слобода, на принципу демократије и принципу владавине права. С обзиром да тероризам најозбиљније крши та начела, државе чланице су схватиле да се не могу саме успешно носити с том претњом. Оквирна одлука настоји да створи платформу за заједничка законска решења у борби против тероризма. Одређивање кривичног дела тероризма и са њим повезаним кривичним делима у Оквирној одлуци има за циљ усклађивање националних законодавстава држава чланица. Треба истаћи да је ЕУ и раније наглашавала потребу за јединственим инструментом ратификације када су у питању кривична дела тероризма.⁷ Оквирне одлуке Савета ЕУ имају за циљ усклађивање законодавства држава чланица. Оне обавезују државе у погледу резултата које треба да остваре, али препуштају државама да одаберу облик и метод којим ће остварити постављени резултат. Оне се

2 Plan of Action (A/RES/60/288).

3 S. Markus, International Law and the War on Terrorism, *Asia Pacific Law Review*, Lexis Nexis, Vol 14, 1/2006, p. 44.

4 Council Framework Decision on Combating Terrorism, 2002/475/JHA.

5 Council Framework Decision 2008/919/JHA of 28 November 2008 amending Framework Decision 2002/475/JHA on combating terrorism.

6 Службени лист СРЈ – међународни уговори, бр. 12/2002.

7 Европски савет је још 1975. године основао тзв. Треви групу чија се основна делатност односила на размену информација о терористичким активностима, сигурносним питањима везаним за ваздушни саобраћај, нуклеарне материјале и разним другим осетљивим питањима. Поред тога, сам уговор из Амстердама из 1997. године одређује да је циљ Уније пружање високог степена сигурности својим грађанима, а што се постиже сузбијањем разних облика кривичних дела, међу којима су изричито наведени тероризам, организовани криминалитет, наркodelикти итд. Осим тога, ЕУ је усвојила низ правних аката ради сузбијања тероризма нпр: Одлука Савета из 1998. године којом се у надлежност Европола стављају кривична дела (против живота, тела, личних слобода или имовине) учињена или која ће вероватно бити учињена ради извршења терористичких активности, Препорука Савета из 1999. године о сарадњи у борби против финансирања терористичких група, надаље, тероризам се спомиње и у Закључцима Европског Савета из Тампереа из 1999. године, као и у Закључцима Европског Савета из Санта Марија де Фериа из јуна 2000. године и др.

примењују тек након имплементације у националном законодавству што јасно произилази из члана 34. Уговора о оснивању ЕУ.

Оквирна одлука Савета ЕУ о борби против тероризма има тринаест чланова. За национално кривично законодавство најважнији су: члан 1, којим се јединствено за цело подручје ЕУ дефинише тероризам, члан 2, којим се одређује терористичка група и члан 3, где се набрајају кривична дела која су повезана са тероризмом. Овом приликом осврнућемо се само на члан 2, који даје појам терористичке групе. Под њом се подразумева структурисана група коју чине више од два лица, која је основана на одређено време и делује споразумно у циљу вршења кривичног дела тероризма. Структурисана група значи да се ради о групи која није случајно формирана за извршење кривичног дела, али да не треба да има формално дефинисане улоге својих чланова, континуитет чланства или развијену структуру. У оквиру терористичке групе прави се разлика између лица која воде терористичку групу и учесника у активностима терористичке групе.

На међународном плану, терористичко удруживање је први пут издвојено као самостално кривично дело у Међународној конвенцији о спречавању терористичких напада бомбама. Према Конвенцији, члану, 2 став 3, тачка б, као кривично дело треба инкриминисати и организовање или давање упутстава другима да учине кривично дело прописано у ст. 1 и 2 члана 2 Конвенције.

Закон о изменама и допунама Кривичног законика РС из децембра 2012. године, пратећи међународне изворе, полази од нове концепције кривичних дела тероризма и инкриминише терористичко удруживање.⁸

Терористичко удруживање у упоредном праву

Већина држава у упоредном праву садржи одговарајуће инкриминације које се односе на терористичко удруживање.

Кривични законик Немачке, у групи кривичних дела против јавног реда, регулише кривично дело „Стварање терористичког удружења“ (параграф 129а). Према схватању израженом у немачкој кривичноправној теорији, удружење у смислу § 129а представља добровољно организационо повезивање најмање три лица, основано на неки период, које уз потчињавање воље појединца вољи заједнице следи заједничке циљеве и чији су чланови у таквом међусобном односу да се осећају као јединствено удружење.⁹

Ради усклађивања са најважнијим међународним документима у области борбе против тероризма, немачки законодавац је одлучио да прошири криминалну зону код кривичног дела стварања терористичког удружења (§129а). У циљу имплементације Оквирне одлуке Савета ЕУ о борби против тероризма, та одредба је радикално измењена 22. децембра 2003. године.¹⁰

Према старој верзији кажњавало се лице које оснива или као члан учествује у удружењу чији је циљ или делатност вршење: кривичних дела убиства (обично убиство), усмрћења (тешко убиство)¹¹ или геноцида (тачка 1); кривичних дела против

⁸ Службени гласник РС, бр. 121/2012.

⁹ J. Schäfer, B. Feilcke, Aus der Rechtsprechung des BGH zum Staatsschutzstrafrecht, *Neue Zeitschrift für Strafrecht-Rechtsprechungs Report*, München: Beck Verlag, 10/2008, p. 298.

¹⁰ То је учињено „Законом за имплементацију Оквирне одлуке Савета ЕУ за борбу против тероризма и измену других закона“ од 22. 12. 2003. године. Види: J. Schäfer, B. Feilcke, Aus der Rechtsprechung des BGH zum Staatsschutzstrafrecht, *op.cit.*, p. 299.

¹¹ У старијој литератури се усмрћење назива „уморство“. То је, у ствари, прављење разлике између немачког *Vorsätzlich Tötung* и *Mord*. Више о томе: Д. Коларић, *Кривично дело убиства*, Службени

личних слобода у случајевима из § 239а или § 239б (отмица ради уцене и узимање талаца) (тачка 2); кривичних дела из § 305а (уништење важних средстава за рад) или опште опасних кривичних дела у случајевима из §§ 306–308 (проузроковање пожара), § 310 б, став 1 (проузроковање експлозије употребом нуклеарне енергије), § 311, став 1 (проузроковање експлозије употребом експлозива), § 311а, став 1 (злоупотреба јонизирајућег зрачења), § 312, § 315, став 1 (проузроковање поплаве којом се угрожава живот, опасно угрожавање железничког, бродског и ваздушног саобраћаја), § 316 б, став 1 (ометање рада јавног погона), § 316 ц, став 1 (напад на ваздушни и поморски саобраћај) или § 319 (опште опасна тровања) (тачка 3). То је био став 1 § 129а, који се кажњавао казном лишења слободe од једне до десет година. Ако је учинилац био коловођа или следбеник, казна је била лишење слободe најмање једну годину (став 2). Ко је подржавао удружење из става 1, или за њега врбовао, кажњавао се лишењем слободe од шест месеци до пет година (став 3). Суд је могао у случајевима из ст. 1–3 према својој оцени ублажити казну учеснику чија је кривица незнатна а учешће од посредног значаја. Код овог кривичног дела примењивала се на одговарајући начин одредба става 6 § 129, према којој суд може одустати од кажњавања ако је учинилац: добровољно и озбиљно настојао да спречи опстанак удружења или извршење кривичних дела обухваћених циљевима удружења, или добровољно и у време када се извршење кривичног дела, за које му је било познато да се планира, још увек могло спречити, пријавио своја сазнања надлежном државном органу. Учинилац, такође, не би био кажњен ако је остварио свој циљ да спречи опстанак удружења или ако је до тога дошло и без његових настојања. Код овог кривичног дела могуће је било, уз лишење слободe од најмање шест месеци, ограничити учиниоцу способност за вршење јавне службе и способност стицања права из јавних избора, као и наложити примену мере стављања учиниоца под надзор.

Према новој верзији кажњава се лице које оснива или као члан учествује у удружењу чија је делатност усмерена на вршење: кривичних дела убиства, усмрћења, геноцида или злочина против човечности (тачка 1 става 1); кривичних дела против личних слобода у случајевима из § 239а или § 239б (тачка 2 става 1). Запрећена кривична санкција је лишење слободe од једне до десет година. Тачка 3 ранијег става 1 је сада саставни део става 2 и допуњена је бројним другим кривичним делима¹², која нису тако тешка, али морају бити извршена са одређеном намером управљеном на остварење једног од циљева. И према ставу 2 кажњава се лице које оснива или као члан учествује у удружењу чије су активности усмерене на вршење кривичних дела набројаних у том ставу. Али према новој верзији није довољно само да делатност удружења буде усмерена на вршење кривичних дела наведених у овом ставу, него дело мора бити учињено *са намером* да се: становништво знатно заплаши¹³, да се влада или међународна организација силом или

гласник, Београд, 2008. година, стр. 129.

12 Тешке телесне повреде, кривична дела против животне средине, нека кривична дела из Закона о оружју итд.

13 Поставља се питање да ли је законодавац имао у виду целокупно становништво у § 129а, став 2, кад је тражио да дело буде учињено са намером да се „становништво знатно заплаши“. У Кривичном законнику Немачке, рецимо у § 130, који одређује кривично дело хушкања против народа, супротно од претходне формулације, истакнуто је да се ради о „деловима становништва“. Тешко би било прихватити мишљење да је ту законодавац мислио на целокупно становништво, јер би тако уско тумачење било у супротности са смислом правне нормe. Целокупно становништво би обухватило и чланове удружења и њихове симпатизере, против којих једва да могу да буду усмерени покушаји застрашивања. Пошто се терористичке активности веома често усмеравају против делова становништва, који су карактеристични по својој етничкој припадности, религији, припадности нацији или раси, код буквалног тумачења не би могао да буде обухваћен значајан део типичних

претњом употребе силе принуде да нешто учине или не учине, или да се озбиљно угрозе или повреде основне политичке, уставне, привредне или економске структуре државе или међународне организације. Такође, кривична дела морају да буду таква да, с обзиром на њихову природу или последице, могу да озбиљно нанесу штету држави или међународној организацији. Дакле, та доста хетерогена кривична дела морају бити предузета у одређеном циљу. Према ставу 3, ако се прети извршењем кривичних дела набројаних у ст. 1 и 2, казна је затвор од шест месеци до пет година. Ако је учинилац коловођа или лице које из позадине управља током догађаја¹⁴, казна је затвор од најмање три године у случајевима из ст. 1 и 2 и затвор од једне до десет година у случајевима наведеним у ставу 3 (став 4). Према ставу 5, ко подржава удружење у смислу извршења кривичних дела описаних у ст. 1 и 2 казниће се затвором од шест месеци до десет година и затвором од највише пет година у случају става 3. Такође, према ставу 5, ко врбује чланове или лица која ће подржавати терористичко удружење за извршење кривичних дела набројаних у ст. 1. и 2. биће кажњен затвором од шест месеци до пет година. Суд може у случајевима ст. 1, 2, 3 и 5 ублажити казну учиниоцу ако му је степен кривице низак а учешће од незнатног значаја (став 6). Суд може уз лишење слободе од најмање шест месеци ограничити могућност учиниоцу за вршење јавне службе и способност да бира и буде биран на јавним изборима (став 8). У случајевима наведеним у ст. 1, 2 и 4 суд може одредити примену мере стављања учиниоца под надзор (став 9).

Дакле, циљ стварања терористичког удружења је вршење тешких кривичних дела, као нпр. кривичног дела убиства, или вршење кривичних дела која нису тешка, са одређеном намером управљеном на остварење једног од набројаних циљева у ставу 2.¹⁵

Лице улази у криминалну зону или оснивањем терористичког удружења или тако што постаје члан удружења, а они који нису чланови чине то кроз подршку удружењу или кроз врбовање чланова или лица која ће подржавати удружење.

Једна од радњи извршења је оснивање терористичког удружења ради вршења неког кривичног дела. Код овог облика је само стварање терористичког удружења изједначено са учиненим кривичним делом.¹⁶ Оснивачи су лица која актом оснивања постижу да се води и трасира правац удружења. Ако се нпр. лице А, Б и Ц договоре за један дужи период, да затрују основне животне намирнице смртоносном количином отрова, тиме постоји удружење од најмање три лица и испуњени су услови да се дело квалификује по ставу 1 параграфа 129а. Овде није неопходно постојање неког од циљева наведених у ставу 2. Остварење неког тешког кривичног дела, као што је убиство, само по себи даје довољно основа да се дело за квалификује као терористичко у смислу параграфа 129а, става 1.

терористичких кривичних дела. Због тога је довољно да кривична дела која предузима удружење могу да заплаше знатан део становништва.

14 Немци употребљавају израз *Hintermännern* – именица у множини која би се у буквалном смислу могла превести као „лица из позадине“. Према теорији власти над делом, ради се о лицу које у свакој фази остварења кривичног дела има пресудну улогу, у смислу да је битно могло утицати на ток извршења кривичног дела. У смислу ове инкриминације то није лице које предузима радњу извршења и има „формалну власт над делом“, него се ради о лицу које предузима одређене психичке акте који су усмерени на остваривање одређеног циља. Дакле, он је носилац материјалне власти над делом.

15 B. Weißer, *Über den Umgang des Strafrechts mit terroristischen Bedrohungslagen*, ZStW, München: Beck Verlag, 121/2009, Heft 1, p. 136.

16 Слично је и у Кривичном законнику Црне Горе (види: Стојановић, 3; Коментар кривичног законика Црне Горе, Подгорица, 2010, стр. 878) и Кривичном законнику Србије (види члан 393а).

Активирање у својству члана у удружењу такође је кажњиво. Ова радња је кажњива независно од тога да ли су конкретна кривична дела довршена, покушана или припремана.¹⁷

Ако супруга која није члан неког удружења саветује свом мужу приступање том удружењу, она је кажњива по ставу 5, тачки 2 § 129а. Кривично дело је довршено самим врбовањем без обзира на постигнут резултат. Дакле, ако супруг буде отпоран на савете своје супруге, то не мења ништа на плану њене кажњивости. Обратно, када члан удружења, лице А, покуша да неког са стране наговори на чланство, тада већ постоји свршено кривично дело из става 1 односно свршено остварење сопственог чланства.

Кривични законик Италије је у складу са најновијим трендовима међународне заједнице иновирао одредбе које се односе на кривично дело тероризма. Најпре је то учинио Законом број 438 од 15. децембра 2001. године (Хитне мере против међународног тероризма) када је усвојио Декрет бр. 374. од 18. октобра 2001. године (*decreto legge*), а потом је Законом бр. 155. од 31. јула 2005. године („Хитне мере за борбу против међународног тероризма“) Парламент Италије, веома брзо и великом већином, спровodeћи снажан вишепартијски консензус, усвојио Декрет бр. 144. од 27. јуна 2005. године.¹⁸ Значај поменутих декрета је у изменама и допунама старих инкриминација које се односе на кривично дело тероризма, али и у увођењу неких нових кривичних дела, што је у складу са Оквирном одлуком Савета ЕУ о борби против тероризма и Конвенцијом Савета Европе о спречавању тероризма. Кривична дела која се односе на борбу против тероризма сврстана су у другу од три књиге италијанског кривичног законика, у групу кривичних дела која носи назив „Кривична дела против међународног субјективитета државе“ (чланови 270, 270-bis, 270-ter, 270-quarter, 270-quinquies, 270-sexies).¹⁹ Члан 270 носи назив „Субверзивне организације“ и постоји кад неко у држави промовише, оснива, организује и води удружења усмерена да употребом насиља успоставе диктатуру једне друштвене класе над другом, или да подривају економски или друштвени ред применом насиља, или да насилно сузбијају политички и правни систем државе. Казна је затвор од пет до десет година. Свако ко учествује у горе описаној групи казниће се затвором од једне до три године. Члан 270-bis инкриминише оснивање терористичких удружења. Ова одредба предвиђа казну затвора од седам до петнаест година за свакога ко је проглашен кривим због унапређења, успостављања, организовања, управљања или финансирања група које врше насилне активности у циљу рушења демократске структуре државе или унапређења терористичких циљева, као и казну од пет до десет година затвора за лица која се придружују таквим групама. Ова одредба је проширена и на терористичке активности које се спроводе против друге државе или међународне организације.

Кривични законик Руске Федерације²⁰ у глави 24, у групи кривичних дела која носи назив „Кривична дела против опште сигурности“, регулише кривична дела тероризма (чланови 205, 205¹, 205²). Такође, на истом месту систематизована су и два кривична дела којима се заправо инкриминише удруживање за вршење тероризма и других дела. То су: организовање илегалне оружане формације или учествовање

17 J. Schäfer, B. Feilcke, *op. cit.*, p. 299.

18 V. Patané, Recent Italian Efforts to Respond to Terrorism at the Legislative Level, *Journal of International Criminal Justice*, Oxford University Press, 4 /2006, p. 1169.

19 Beltrani, S; *Corso di Diritto Penale, Parte generale e parte speciale*, Wolters Kluwer Italia Srl, Padova, 2008, p. 537.

20 А. И. Парог, *Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации*, Москва: Проспект, 2013, стр. 518-531.

у њој (члан 208) и организовање злочиначког удружења или учествовање у њему (члан 210). Организовање илегалне оружане формације се састоји у стварању такве формације или у руковођењу таквом формацијом. Такође, кажњава се и припадник таквог удружења. Особа која је престала да буде члан такве формације и која је предала оружје неће се казнити уколико није учинила ниједно друго кривично дело. Организатор се кажњава затвором од две до седам година, а учесник од шест месеци до пет година. Организовање злочиначког удружења се састоји у стварању удружења чији је циљ извршење једног или више тешких кривичних дела или у: руковођењу таквим удружењем, његовом структуралном организовању, координирању у извршењу кривичних дела, повезивању различитих организованих криминалних група, изради планова или другом стварању услова за извршење таквих кривичних дела, подстицању припадника групе да врше кривична дела. Ове радње кажњавају се затвором од дванаест до двадесет година и новчаном казном до милион рубаља. Учешће у злочиначком удружењу кажњава се затвором од пет до десет година и казном до петсто хиљада рубаља. Особа која је престала да буде члан удружења и допринесе откривању кривичних дела која су учињена у оквиру њега, неће се казнити ако није учинила ниједно друго кривично дело.

*Кривични законик Швајцарске*²¹ не одређује кривично дело тероризма *per se*, али одређене одредбе КЗ-а покривају и терористичке активности. Швајцарски представници државних органа су истакли да су и постојеће одредбе довољне јер закон инкриминише све потенцијалне терористичке радње као што су нпр. узимање талаца, убиство, подржавање терористичких организација, итд.²² Члан 260-ter регулише злочиначко удруживање, којим је покривено и стварање терористичке организације. Кривично дело злочиначко удруживање (члан 260-ter) чини лице које се прикључи организацији чија су структура и чланство тајног карактера и која има за циљ вршење кривичних дела с елементима насиља, или да себи обезбеђује приходе вршењем кривичних дела, као и лице које подржи једну такву организацију у њеним активностима. Казна је затвор не краће од пет година. Она се може ублажити ако учинилац открије планове организације и тиме онемогући извршење кривичног дела.

*Кривични законик Црне Горе*²³ у члану 449а инкриминише терористичко удруживање. Дело постоји ако се два или више лица удруже на дужи време ради вршења кривичних дела из чл. 447, 448 и 449 овог законика (тероризам, угрожавање лица под међународном заштитом, финансирање тероризма). Учиница се кажњава казном која је прописана за дело за чије вршење је удружење организовано. Ако учинилац открије удружење, или на други начин спречи извршење кривичних дела из чл. 447, 448 и 449 овог законика, или допринесе његовом откривању, казниће се затвором до три године, а може се и ослободити од казне.

*Казнени законик Хрватске*²⁴ садржи у својој систематизацији кривично дело терористичког удружења. Члан 102, који одређује то кривично дело, истиче да ко организује или води злочиначко удружење којем је циљ вршење кривичних дела из чланова 97–101, члана 137, члана 216, ст. 1–3, члана 219, члана 223, члана 224, чланова 352–355 овога Закона или другог кривичног дела чији је циљ проузроковање смрти или тешке телесне повреде цивила или друге особе која није активно укључена у оружани сукоб, ако је сврха тог дела застрашивање становништва или

21 *Code Pénal Suisse du 21 décembre 1937*, www.admin.ch/ch/e/rs/311_0/ скинуто дана 21. 7. 2013. године.

22 P.E.Gallis, *European Counterterrorist Efforts*, New York: Nova Science Publishers, 2004, p. 127.

23 *Службени лист РЦГ*, бр. 70/03 од 25. 12. 2003, 13/04 од 26. 2. 2004, 47/06 од 25. 7. 2006, 40/08 од 27. 6. 2008, 25/10 од 5. 5. 2010, 32/11 од 1. 7. 2011.

24 *Народне новине РХ*, бр. 125/11.

присиљавање неке државе или међународне организације да нешто учини или не учини, казниће се затвором од три до петнаест година. Припадник терористичког удружења или лице које предузме радњу за коју зна да доприноси остварењу циља терористичког удружења кажњава се затвором од једне до осам година. Учинилац кривичног дела који благовременим откривањем терористичког удружења спречи извршење кривичних дела која су горе наведена или припадник терористичког удружења који га открије пре него што у његовом саставу или за њега учини кривично дело, може се ослободити од казне.

Терористичко удруживање и Кривични законик Републике Србије пре ЗИД КЗ из 2012

Кривични законик Републике Србије пре ЗИД КЗ из 2012. није инкриминисао терористичко удруживање као самостално кривично дело. То, наравно, није значило да се није могла применити нека друга одредба КЗ-а по којој је кажњиво стварање групе или организоване криминалне групе ради вршења кривичног дела тероризма, као нпр. удруживање ради противуставне делатности из члана 319 КЗ-а. Удруживање ради противуставне делатности је сврстано у групу кривичних дела против уставног уређења и безбедности Републике Србије и састоји се у стварању групе или организоване криминалне групе ради вршења кривичних дела из чл. 305–310 и чл. 312–314 Законика (угрожавање сигурности, признавање капитулације или окупације, угрожавање територијалне целине, напад на уставно уређење, позивање на насилну промену уставног уређења, убиство представника највиших државних органа, тероризам, диверзија и саботажа). Оваква ситуација је била прихватљива када је кривично дело тероризма било сврстано у групу кривичних дела против уставног уређења и безбедности. Да се подсетимо да је Кривични законик Србије пре ЗИД КЗ-а из 2012. године, имајући у виду заштитни објекат и усмереност намере као субјективног елемента бића кривичног дела, правио разлику између тероризма и међународног тероризма. Кривично дело тероризма је постојало када учинилац у намери угрожавања уставног уређења или безбедности Србије изазове експлозију или пожар или предузме неку другу општеопасну радњу или изврши отмицу, узимање талаца или самовољно лишавање слободе неког лица или други акт насиља или прети предузимањем какве општеопасне радње или употребом нуклеарног, хемијског, бактериолошког или другог општеопасног средства и тиме изазове осећање страха или несигурности код грађана (члан 312, Кривична дела против уставног уређења и безбедности РС). КЗ из 2005. је као типичан акт насиља код кривичног дела тероризма и међународног тероризма наводио само отмицу. Законодавац је 2009. године одлучио да измени законски опис кривичног дела тероризма како би се направила разлика у односу на радњу извршења кривичног дела међународног тероризма, па је додао и радње узимања талаца и самовољног лишења слободе. Међународни тероризам је постојао када лице, у намери да нашкоди страниј држави или међународној организацији, изврши отмицу неког лица или неко друго насиље, изазове експлозију или пожар или предузме друге општеопасне радње или прети употребом нуклеарног, хемијског, бактериолошког или другог сличног средства (члан 391 у оквиру главе: Кривична дела против човечности и других добара заштићених међународним правом).

Када је у питању међународни тероризам и удруживање за његово вршење, могуће је било применити одредбу из члана 346 КЗ-а, која регулише удруживање ради вршења кривичних дела.

Ради потпуног усклађивања са Оквирном одлуком Савета ЕУ о сузбијању тероризма, Конвенцијом Савета Европе о спречавању тероризма и низом других конвенција којима је циљ спречавање аката тероризма, усвојен је ЗИД КЗ у децембру 2012. године. Он доноси низ значајних новина у погледу прописивања кривичних дела тероризма. Пре свега, у члану 391 Кривичног законика одређено је основно дело тероризма у групи кривичних дела против човечности и других добара заштићених међународним правом (без обзира да ли је управљено против Републике Србије, стране државе или међународне организације) са бројним облицима радње извршења, као и следећа кривична дела тероризма: јавно подстицање на извршење терористичких дела (члан 391а), врбовање и обучавање за вршење терористичких дела (члан 391б), употреба смртоносне направе (члан 391в), уништење и оштећење нуклеарног објекта (члан 391г) и терористичко удруживање (члан 393а).²⁵ Класификација на кривично дело тероризма, које је било сврстано у групу кривичних дела против уставног уређења и безбедности Републике Србије, због чега је имало карактер политичког кривичног дела, и кривично дело међународног тероризма, које је сврстано у групу кривичних дела против човечности и других добара заштићених међународним правом, данас се сматра анахроном и углавном се напушта.

Самим тим, одредба о удруживању ради противуставне делатности не би се могла применити на тероризам, јер се односи на нека кривична дела из групе против уставног уређења и безбедности. Стога, имајући у виду специфичност и тежину кривичних дела тероризма, било је потребно прописати и кривично дело терористичког удруживања, што је у складу са међународним документима које смо раније цитирали.

Терористичко удруживање у КЗ Србије

Кривично дело терористичког удруживања штити човечност и друга добра заштићена међународним правом. Свако повезивање ради вршења тешких кривичних дела указује на појачану друштвену опасност, која захтева реакцију државе кроз одговарајуће одредбе кривичног законодавства.

Терористичко удруживање из члана 393а КЗ-а постоји када се два или више лица удруже на дуже време ради вршења кривичних дела из чл. 391–393 КЗ (тероризам, јавно подстицање на извршење терористичких дела, врбовање и обучавање за извршење терористичких дела, употреба смртоносне направе, уништење и оштећење нуклеарног објекта, угрожавање лица под међународном заштитом, финансирање тероризма). Учиниоци се кажњавају казном прописаном за дело за чије је вршење удружење организовано. Дакле, и код нас је као и у већини земаља у упоредном праву, само удруживање, по запрећеној казни, изједначено са учињеним кривичним делом. Факултативна могућност за ослобођење од казне постоји уколико учинилац дела откривањем удружења или на други начин спречи извршење кривичних дела тероризма или допринесе њиховом откривању (то је истовремено и привилеговани облик).

У нашем кривичном законодавству се не прави разлика између организатора и припадника терористичке групе, као што то чини Оквирна одлука Савета ЕУ о борби против тероризма. Таква околност може бити од значаја само приликом одмеравања казне. Такође, за разлику од Оквирне одлуке, која под терористичком

²⁵ О кривичним делима тероризма више: Д. Коларић, Нова концепција кривичних дела тероризма у Кривичном законнику Србије, *Crimen*, бр. 1/2013, стр. 49-72.

групом подразумева структурисану групу коју чини више од два лица, наш законодавац је одлучио да је за терористичко удруживање неопходно да су се најмање два лица удружила ради вршења терористичких кривичних дела. Такође, неопходно је да су се удружили на дуже време. Тај услов се заснива на чињеници да терористичке групе и организације постоје одређено време; колико је то време не би се могло рећи, али је сигурно да то не може бити неко краће време (нпр. краће од неколико месеци).²⁶ Оквирна одлука захтева да је терористичка група основана да делује одређено време (*over a period of time*). Овде је јасно да природа кривичног дела терористичког удруживања захтева нарочито обележје повезивања лица, а то је да делују одређено време.

Облик кривице је умишљај који мора обухватити и циљ удруживања, тј. вршење неког од кривичних дела из члана 391 до 393 КЗ-а. Управо главну карактеристику удруживања чини циљ који је усмерен на вршење терористичких кривичних дела у будућности. Стога, кривично дело терористичко удруживање представља криминализацију у раној фази.²⁷ Оно, по својој природи, представља један облик припремања извршења кривичних дела из чланова 391–393 КЗ. Ради се о „кривичном делу организовања“, чија је главна карактеристика да је усмерено на будућност. Прописивање оваквих кривичних дела оправдано је ако је у питању велика вредност заштитног објекта, а интензитет његовог угрожавања у великој мери изражен. Кривично право мора да има у виду комплексност живота, а тиме и тероризма. Вредност заштитног објекта се код овог кривичног дела свакако не доводи у питање. У области борбе против тероризма ради се о легитимној заштити. Страх од криминала и великих ризика који прете савременом друштву доводе и до повећане потребе за безбедношћу грађана. Зато се, начелно, поздравља чињеница да се законодавац послужио кривичним правом за постизање сврхе, а то је да се интервенише већ у фази припремања кривичног дела тероризма помоћу новог кривичног дела. Учинио да омогућава да се већ у раном стадијуму, из начина његовог понашања, распозна да ће он повредити и/или подржати повреду правног добра.²⁸ Он што је битно са становишта начела легалитета, то је да се кривично дело представи са довољном одређеношћу – битно је да законодавац прецизно одреди биће кривичног дела тако да подручје његове примене јасно произилази из текста или се, у сваком случају, може утврдити тумачењем норме.

Такође, легитимност прописивања терористичког удруживања као самосталног кривичног дела може се оправдати чињеницом да је извршење кривичног дела од стране два или више лица друштвено опасније од ситуације у којој извршењу приступа један човек (у групи настаје притисак у вези са придржавањем договора и међусобно уверавање да правилно поступају). Идеолошка заслепљеност боље успева у заједници два или више лица који се узајамно чувају и приговарају једни другима. Како се истиче у теорији немачког кривичног права, оправданост се може у потпуности доказати. Наиме, другачије је да ли појединац сам доноси одлуку да убије нпр. омраженог градоначелника, или то чини неколико лица. Реализација планираног деликта извеснија је у групи. С обзиром да су терористичка удружења структурисана удружења, подела послова повећава ефикасност узајамно усклађеног заједничког понашања.²⁹ Дакле, ово је кривично дело са апстрактном опасношћу

26 З. Стојановић, *Коментар кривичног законика*, Подгорица: Мисија OSCE у Црној Гори, 2010, стр. 878.

27 B. Weißer, *Über den Umgang des Strafrechts mit terroristischen Bedrohungslagen*, ZStW, München: BeckVerlag 121/2009, Heft 1, p. 136.

28 M. Bader, *Das Gesetz zur Verfolgung der Vorbereitung von schweren staatsgefährdenden Gewalttaten*, *Neue Juristische Wochenschrift*, München: Beck Verlag, 2009, p. 2855.

29 B. Weißer, *op. cit.*, стр. 136.

као последицом. Законодавац оправдано полази од тога да се предузимањем ових радњи увек ствара апстрактна опасност.³⁰

За постојање дела није потребно да је дошло до извршења неког од кривичних дела због којих је удружење основано. Уколико је неко од кривичних дела учињено, постојаће стицај кривичног дела терористичког удруживања и кривичног дела које је извршено. Ако се два или више лица договоре да оснују терористичко удружење, а сам акт оснивања још не предузму, они се кажњавају за покушај кривичног дела. Како се то објашњава у немачкој теорији, оснивање терористичког удружења није ништа друго него договор да се убудуће следи циљ удружења. Када из одређених разлога није дошло до удруживања у смислу члана 393а, постојаће покушај оснивања терористичког удружења што је, у ствари, покушај договора о кривичном делу терористичког удруживања.³¹ Неопходно је утврдити да је постојао умишљај који је обухватао циљ оснивања удружења, а то је вршење неодређеног броја кривичних дела што, такође, указује да је удруживање планирано на дуже време. Са друге стране, ако би се нпр. два лица договорили да у неком краћем периоду изврше једно одређено кривично дело тероризма, онда би постојало кривично дело из члана 345 Кривичног законика (договор за извршење кривичног дела), које је карактеристично по томе што има пролазни припремни карактер јер се договара конкретно кривично дело.³²

Однос према кривичном делу удруживања ради вршења кривичних дела из члана 346 КЗ-а

У области кривичног материјалног права, које је засновано на идеји да кривично-поправна интервенција треба да представља *ultima ratio*, репресија подразумева инкриминисање одређених понашања која су у довољној мери опасна да захтевају реакцију друштва.

Кривично дело удруживања ради вршења кривичних дела штити јавни ред и мир. За основни облик, кажњава се лице које организује групу која има за циљ вршење кривичних дела за која је прописана казна затвора у трајању од најмање три године, ако законом за такво организовање није предвиђена тежа казна. Тежи облик постоји ако се организује организована криминална група и најтежи ако се организује група односно организована криминална група која има за циљ вршење кривичних дела за која се може изрећи казна затвора од двадесет година или затвор од тридесет до четрдесет година.

Ради се о кривичном делу које је супсидијарног карактера и које ће постајати једино уколико у конкретном случају нису испуњени услови за постојање неког другог кривичног дела које је на сличан начин дефинисано одговарајућим организовањем и за које је предвиђена тежа казна.³³ Према томе, уколико су испуњени услови за постојање кривичног дела терористичког удруживања, за које је предвиђена тежа казна у односу на основни облик кривичног дела удруживања ради вршења кривичних дела за који је запређен затвор од шест месеци до пет година, постојаће кривично дело из члана 393а.

30 О апстрактној опасности види више: З. Стојановић, *Кривично право-општи део*, Београд: Правна књига, 2012. година, стр. 98.

31 В. Weißer, *op. cit.*, p. 138.

32 И. Вуковић, Кривично дело злочиначког удруживања и његова обележја, *Зборник радова „Примена међународног кривичног права-организовани криминал“*, Тара, 2007. година, стр. 189.

33 З. Стојановић, Н. Делић, Кривично право – посебни део, Београд: Правни факултет Универзитета у Београду и Правна књига, 2013, стр. 306.

Дакле, и без посебне одредбе о терористичком удруживању овакво организовање би било кажњиво по члану 346 КЗ-а. Прописивањем посебног кривичног дела законодавац је истакао посебну опасност терористичког удруживања и испунио обавезе из међународних докумената. Кривично дело из члана 393а јесте посебан, специјалан облик кривичног дела из члана 346. КЗ-а (*lex specialis derogat legi generali*) и из тих разлога треба увек дати предност терористичком удруживању. Кривично дело из члана 346 КЗ-а би могло постојати онда када не би био испуњен услов да су се два или више лица удружила на дуже време.

Најтежи облици кривичних дела углавном су последица деловања терористичких група, односно организација. Ако се кривично дело врши од стране два или више лица која су се удружила ради вршења терористичких кривичних дела, криминално-политички је оправдано, због повећаног степена друштвене опасности, изрећи тежу казну од оне која би се могла изрећи према члану 346 КЗ-а. „Повећана криминална количина“ имплицира и строже кажњавање.³⁴ Нека кривична дела, нпр. врбовање и обучавање за вршење терористичких дела, незамислива су без организованог терористичког деловања.

Завршне напомене

Можемо да закључимо да постоје три основна разлога због којих је ово дело прописано у савременим законодавствима.

Први, хармонизација за међународним изворима у области борбе против тероризма.

Други, оваква одредба због померања кажњивости у један ранији стадијум, стадијум припремања, има значајно превентивно дејство. То подржавају и грађани, због све чешћих терористичких напада са тешким последицама, али и стручњаци, који иначе сматрају да кажњавању већ у фази припремања треба рестриктивно прибегавати.

Треће, ово кривично дело омогућава да се казни већ за само учествовање у једном таквом удружењу, независно од тога да ли су дела за чије вршење је удружење основано уопште учињена. У том смислу, ово кривично дело представља тзв. деликт-препреку, слично неким другим кривичним делима која кажњавају за радње које по својој суштини представљају припремање кривичног дела.³⁵

Колико ће ово кривично дело бити често у судској пракси, велико је питање, али оно у сваком случају има значајно место у борби против тероризма, не само код нас него и у другим земљама.

Литература

1. M. Bader, Das Gesetz zur Verfolgung der Vorbereitung von schweren staatsgefährdenden Gewalttaten, *Neue Juristische Wochenschrift*, München: Beck Verlag, 2009.
2. Beltrani, S; *Corso di Diritto Penale, Parte generale e parte speciale*, Wolters Kluwer Italia Srl, Padova, 2008.

³⁴ Д. Деренчиновић, Сувремени антитероризам на раскрижју – казненоправна реакција вс. „Рат против тероризма“ у: *Нови обзори сувременог тероризма и анти тероризма*, Загреб: Правни факултет, 2007, стр. 31.

³⁵ Ово мишљење је изражено у теорији за кривично дело удруживање ради вршења кривичних дела што мислимо да се односи и на терористичко удруживање. Види: И. Вуковић, *op. cit.*, стр. 180.

3. И. Вуковић, Кривично дело злочиначког удруживања и његова обележја, *Зборник радова „Примена међународног кривичног права-организовани криминал“*, Тара, 2007.
4. B. Weißer, Über den Umgang des Strafrechts mit terroristischen Bedrohungslagen, *ZStW*, München: BeckVerlag 121/2009.
5. P. E. Gallis, *European Counterterrorist Efforts*, New York: Nova Science Publishers, 2004.
6. Д. Деренчиновић, Сувремени антитероризам на раскрижју – казненоправна реакција вс. „Рат против тероризма“ у: *Нови обзори сувременог тероризма и анти тероризма*, Загреб: Правни факултет, 2007.
7. Д. Коларић, Нова концепција кривичних дела тероризма у Кривичном законнику Србије, *Crimen*, бр. 1/2013.
8. Д. Коларић, *Кривично дело убиства*, Службени гласник, Београд, 2008.
9. S. Markus, International Law and the War on Terrorism, *Asia Pacific Law Review*, Lexis Nexis, Vol 14, 1/2006.
10. V. Patané, Recent Italian Efforts to Respond to Terrorism at the Legislative Level, *Journal of International Criminal Justice*, Oxford University Press, 4 /2006.
11. А. И. Парог, *Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации*, Москва: Проспект, 2013.
12. З. Стојановић, Н. Делић, Кривично право-посебни део, Београд: Правни факултет Универзитета у Београду и Правна књига, 2013.
13. З. Стојановић, *Коментар кривичног законика*, Подгорица: Мисија OSCE у Црној Гори, 2010.
14. J. Schäfer, B. Feilcke, Aus der Rechtsprechung des BGH zum Staatsschutzstrafrecht, *Neue Zeitschrift für Strafrecht-Rechtsprechungs Report*, München: Beck Verlag, 10/2008.

Документи и извештаји

15. *The United Nations Global Counter-Terrorism Strategy, adopted by Member States on 8 September 2006.*
16. Plan of Action on The United Nations Global Counter-Terrorism Strategy, adopted by Member States on 8 September 2006. (A/RES/60/288).
17. Council Framework Decision on Combating Terrorism, 2002/475/JHA.
18. Council Framework Decision 2008/919/JHA of 28 November 2008 amending Framework Decision 2002/475/JHA on combating terrorism.

УСКРАЋИВАЊЕ ПОДАТАКА О ИДЕНТИТЕТУ СВЕДОКА У КРИВИЧНОПРОЦЕСНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ¹

Радмила Драгичевић Дичић

Врховни касациони суд

доц. др Александар Бошковић

проф. др Милан Жарковић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Апстракт: Одредбе Законика о кривичном поступку из 2001. године (*Службени лист СРЈ*, бр. 70/01 и 68/02 и *Службени гласник РС*, бр. 58/04, 85/05, 115/05, 46/06, 49/07, 122/08, 20/09, 72/09 и 76/10 – у даљем тексту ЗКП/2001), Законика о кривичном поступку из 2011. године (*Службени гласник РС*, бр. 72/ 2011, 101/2011, 121/2012 и 32/2013 – у даљем тексту ЗКП/2011), уз заштиту од увреде, претње и сваког другог напада коју је суд (орган поступка) дужан да пружи у односу на све учеснике у поступку, предвиђају и додатне мере заштите сведока који је с обзиром на узраст, животну искуство, начин живота, пол, здравствено стање, природу, начин или последице извршеног кривичног дела, односно друге околности случаја посебно осетљив, односно онога који би давањем исказа или одговором на поједина питања себе или себи блиска лица изложио опасности по живот, здравље, слободу или имовину већег обима. Упркос очигледној намери законодавца да дефинише правила која ће омогућити свим особама, које се у својству сведока појављују у кривичном поступку, да неометано и безбедно сведоче, увек, а посебно када је њихов физички или психички интегритет угрожен или су доведена у опасност нека друга добра, и даље се, и у пракси и међу теоретичарима кривичнопроцесног права, јављају значајне недоумице у погледу одрживости постојећих решења. Као једно од најзначајнијих отворених питања, са бројним и врло битним консеквенцама, намеће се питање заштите идентитета сведока који се испитују уз поштовање законом прецизираних правила за испитивање заштићеног сведока, односно прикривеног иследника. У тексту који следи настојаћемо да укажемо на оне које нам се, као такве, посебно намећу.

Кључне речи: сведочење, заштита сведока, прикривање идентитета сведока.

Увод

Савремени криминалитет обухвата нове облике испољавања криминалитета, без обзира да ли су они настали прилагођавањем и променом постојећих облика или представљају нова кривична дела која раније нису била регулисана кривичним

¹ Овај рад је резултат реализовања научноистраживачког пројекта под називом „Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција“. Пројекат финансира Министарство науке и технолошког развоја Републике Србије (бр. 179045), а реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду (2011–2014)

законодавством. У том смислу, данас се у први план истиче опасност од организованог криминала, корупције, прања новца, тероризма, на које облике држава треба адекватно и ефикасно да реагује.² Из тог разлога, у кривичном и кривичном процесном праву се изналазе нова законска решења како би ова борба била ефикасна, тј. како би се олакшало откривање и доказивање ових кривичних дела, а да при том буде обезбеђена потпуна заштита основних људских права и слобода учесника у кривичном поступку, а пре свега окривљеног.

Данас, најважнија средства за борбу против савременог, а пре свега организованог криминалитета јесу употреба специјалних истражних техника којима се привремено ограничавају основна људска права и слободе, као и одузимање имовине проистекле из кривичног дела. Поред наведених, успешнијем доказивању ових кривичних дела служе и неке друге одредбе кривичног процесног права којима се штите поједини учесници у кривичном поступку којима би могла претити опасност услед учествовања у поступку.

У том смислу, готова сва законодавства предвиђају општу обавезу сведочења по којој су сви грађани дужни истинито сведочити у кривичном поступку, осим у оним случајевима када закон изричито искључује обавезу сведочења. И важеће кривичнопроцесно законодавство Републике Србије³ садржи бројне одредбе којима регулише испитивање сведока као радњу доказивања (у ЗКП/2001 јој је посвећено 20 чланова – од 96 до 109ђ), односно као доказну радњу (у ЗКП/2011 су јој посвећена 22 члана – од 91 до 112). Такође, бројне одредбе говоре и о значају који се придаје исказу сведока, али и о бојазни у погледу спремности сведока да дâ исказ, односно да дâ потпун и истинит исказ. Тако се, нпр. истиче да ће се сведок (*претходно*) опоменути да је дужан да говори истину и да не сме ништа прећутати, а затим ће се упозорити да давање лажног исказа представља кривично дело (члан 102, став 2 ЗКП/2001 и члан 95, став 1 ЗКП/2011).

Разлог томе је важност исказа сведока који још увек, упркос повећаној важности других начина утврђивања чињеница применом савремених техничких средстава, представља у великом броју кривичних поступака важно доказно средство на којем се заснива пресуда. Ипак, треба нагласити да нису сви сведоци у кривичном поступку у једнаком положају. Могуће је да неким сведоцима прети опасност управо због њиховог учествовања у кривичном поступку, а то је посебно карактеристично када су у питању кривични поступци који се воде за кривична дела организованог криминала, за тешка кривична дела са елементима насиља, трговину људима и сл.⁴

2 Више о томе: Бошковић, М., Бошковић, А. (2011), *Корупција – прање новца – финансирање тероризма*, Факултет за безбједност и заштиту Универзитета Синергија, Бања Лука.

3 У члану 608 ЗКП/2011 предвиђено је да овај законик ступа на снагу осмог дана од дана објављивања у *Службеном гласнику Републике Србије*, а примењује се од 15. јануара 2013. године, односно од 15. јануара 2012. године у поступцима за кривична дела организованог криминала или ратних злочина који се воде пред посебним одељењем надлежног суда. Првим изменама ЗКП/2011 (*Службени гласник РС*, бр. 101/2011) почетак примене од 15. јануара 2012. године предвиђен је за поступке за кривична дела за која је посебним законом одређено да поступа јавно тужилаштво посебне надлежности. Истом изменом, предвиђено је да ће се истрага за кривична дела за која је посебним законом одређено да поступа јавно тужилаштво посебне надлежности, која је на дан ступања на снагу овог закона у току, довршити по одредбама ЗКП/2001 и одредбама Закона о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, корупције и других посебно тешких кривичних дела (*Службени гласник РС*, бр. 42/02, 27/03, 39/03, 67/03, 29/04, 58/04 – др. закон, 45/05, 61/05, 72/09 и 72/11 – др. закон) и Закона о организацији и надлежности државних органа у поступку за ратне злочине (*Службени гласник РС*, бр. 67/03, 135/04, 61/05, 101/07 и 104/09), које су важиле до дана ступања на снагу овог закона. Изменама из 2012. године почетак опште примене ЗКП/2011 одложен је за 1. октобар 2013. (*Службени гласник РС*, бр. 121/12).

4 О овоме више у: Жарковић, М., Драгичевићевић-Дичић, Р., Николић-Гаротић, С., Јекић-Брадајић, Г., Мајић, М., Виторовић, М. (2011), *Кривичноправни систем и судска пракса у области*

Из тог разлога, законодавац настоји створити правни оквир који ће осигурати отклањање или барем умањење опасности за такве, угрожене сведоке и то како за учествовање сведока у кривичном поступку, тако и пружање помоћи и заштите изван поступка.

Све то је довело до озакоњења института заштићеног сведока, одредбама којима је потребно отклонити или барем умањити опасност по живот, тело, здравље, слободу, имовину или нека друга правна добра сведока, с једне стране, а с друге стране омогућити лакше вођење кривичног поступка и доказивање појединих кривичних дела. Наиме, уколико се не пружи адекватна заштита сведоку велика је вероватноћа да ће он променити исказ на начин који ће бити повољнији за окривљеног. У том смислу, на уму треба имати и чињеницу да не мали број особа које имају сазнања о кривичним делима и извршиоцима (укључујући међу њих и лица оштећена кривичним делом и жртве) исте не пријављују, и то из различитих разлога (неретко и због свесног избегавања непагодности и непријатности које се везују за појављивање на суду).⁵ Стога су сасвим разумљива очекивања сведока да буду заштићени од различитих облика непријатности и угрожавања до којих може доћи или је већ дошло због њихове решености да дају исказ у кривичном поступку. Међу овим сведоцима су и они који очекују да ће бити заштићени од јавног објављивања података који омогућавају њихову идентификацију, а тиме и од других непријатности и угрожавања која након објављивања података о њиховом идентитету, месту становања и другим личним и породичним питањима могу да уследе.

Када се говори о овом виду заштите, превасходно се мисли на заштиту сведока у функцији ефикаснијег сузбијања организованог и других видова савременог криминалитета. С друге стране, треба водити рачуна и о заштити посебно осетљивих сведока; ту се, пре свега, мисли на лица која су посебно трауматизована кривичним делом због своје старости, пола, здравственог стања, природе извршеног кривичног дела, његових последица, начина извршења и других околности његовог извршења или због других оправданих разлога.

С обзиром на претходно речено, у наредном излагању ће бити презентовани најважнији међународни извори о заштити сведока и биће указано на законска решења о заштити сведока која постоје у кривичнопроцесном законодавству Србије са освртом на нека упоредноправна решења. Најзад, посебна пажња ће бити посвећена питању ускраћивање података о идентитету заштићеног сведока као и могућности потпуног анонимног сведочења, тј. могућности да са идентитетом заштићеног сведока не буду упознати ни окривљени ни његов бранилац током целог кривичног поступка.

борбе против трговине људима у Србији, Заједнички програм УНХЦР, УНДОЦ и ИОМ за борбу против трговине људима у Србији, Београд, стр. 47–58; Žarković, M., Kesić, T., Simeunović-Patić, B. (2012), *Compensation for victims of human trafficking and its realisation in criminal proceedings*, Thematic conference proceedings of international significance from International scientific conference Archibald Reiss days, Beograd, vol. I, pp. 71–82.

⁵ О разлозима из којих су жртве одлучиле да не пријаве кривично шире у: Игњатовић, Ђ., Симеуновић-Патић, Б. (2011), *Виктимологија*, Правни факултет, Досије, Београд, стр. 48.

Међународни правни оквир заштите сведока

Бројни међународни документи успостављају правне стандарде заштите сведока и других учесника у кривичном поступку. Међу важнијим документима⁶ на европском плану су и поједине препоруке Комитета министара Савета Европе: Препорука (97) 13 о застрашивању сведока и правима одбране, Препорука (85) 4 о насиљу унутар породице, Препорука (85) 11 о положају жртве у оквиру кривичног права и кривичног поступка, Препорука (87) 21 о помоћи жртвама и спречавању виктимизације, Препорука (91) 11 о сексуалном искоришћавању, порнографији, проституцији, као и трговини децом и млађим пунолетним лицима и Препорука (2005) 9 у вези са заштитом сведока и сарадника правде. Од значаја су и Европска конвенција за заштиту основних слобода и људских права из 1950. године и пракса Европског суда за људска права, Римски статут Међународног кривичног суда из 1998. године и Конвенција УН против транснационалног организованог криминала из 2000. године.

Једна од најважнијих препорука које је донео Савет Европе, а која се односи на заштиту сведока, јесте Препорука Савета Европе Р (97) 13, која широко дефинише угроженост сведока као сваку директну, индиректну или потенцијалну претњу која може да утиче на дужност сведока да изнесе доказе без икаквих утицаја. Посебно је наглашено да у неким областима криминалитета, као што су организовани криминал и друга тешка кривична дела, као и криминал у оквиру породице, постоји растући ризик да сведоци буду угрожени, па, у складу са тим, препоручује мере заштите потенцијално угрожених сведока у овим областима криминалитета. Између осталог, препоручује се да чланице, када је у питању организовани криминал, поред осталих, размисле и о следећим мерама: а) снимање исказа сведока аудиовизуелним средствима у претходном поступку, б) коришћење исказа сведока датих пред судом у претходном поступку ако није могуће да се сведок појави пред судом на главном претресу или ако би његово појављивање могло довести до стварне и велике претње њему или блиским лицима, ц) откривање идентитета сведока у што каснијој фази поступања или откривање само одређених детаља, те д) искључење медија и/или јавности с целог или дела суђења.⁷

Иако ова Препорука није правно обавезујућа, мада остварује значајан утицај на национална законодавства, с аспекта заштите идентитета сведока значајно је указати да предвиђа анонимност заштићеног сведока. Наиме, у циљу заштите сведока је прописано да лични подаци о идентитету сведока могу потпуно остати непознати оптуженом, односно у случајевима у којима је то могуће и у складу с домаћим законодавством, анонимност особе која може пружити доказ требало би сматрати прихватљивом мером.⁸ Наравно, окривљени и његов бранилац би имали право да током поступка доводе у питање потребу за ангажовањем анонимног сведока и коначну реч би о свему наравно дао суд с тим да се пресуда не би могла заснивати искључиво или у одлучујућој мери на исказу анонимног сведока.

Приликом дефинисања мера заштите сведока на нивоу националног кривично-процесног законодавства на уму треба имати и чињеницу да је, међу правима која чине минимум права свакога ко је оптужен за кривично дело, у члану 6 Европске конвенције за заштиту основних слобода и људских права предвиђено и његово

6 Бркић, С. (2004), Заштита сведока према процесном законодавству Србије и Црне Горе и општеприхваћени правни стандарди, *Зборник радова Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода и кривично законодавство Србије и Црне Горе*, Београд, стр. 433–458.

7 Члан 9 Препоруке Р (97) 13.

8 Члан 10 Препоруке Р (97) 13.

право да испитује сведоке против себе или да постигне да се они испитају. С друге стране, према тумачењу Европског суда за људска права, природа и степен заштите сведока зависи од појединачних околности, као и то да је суд прихватио следеће врсте заштите као дозвољене: суђење без публике и/или присутних медија; читање изјаве сведока без његовог присуства; сведочење на суду сведока који је прерушен; неидентификовање сведока на суду или саопштавање само одабраних детаља о идентитету; деформисање гласа сведока на суђењу; сведочење из друге просторије, путем видео везе и откривање идентитета сведока у последњим фазама процеса.

Занимљиво је истаћи да је у предмету *Костовски против Холандије* Европски суд за људска права заузео став да „ономогућавање да се оспорава кредибилитет заштићеног сведока, односно да се упозна са идентитетом заштићеног сведока, одбрана је лишена конкретних могућности да покаже да та особа има предрасуда, да је непоуздана или непријатељски расположена према апеланту“. Под појмом сведока, односно изјава које нису лично дате у судници, према становишту Европског суда, треба да се подразумевају изјаве сведока у мери у којој национални судови такве изјаве узимају у обзир. У принципу, Европски суд не процењује да ли су изјаве сведока усвојене као доказна грађа на исправан начин. Али, у ситуацији ако није постојала адекватна и прописана прилика да оптужени испита сведоке, пресуда суда не може, искључиво и углавном, бити заснована на сведочењу тог сведока. У предмету *Доорсон* Европски суд је пошао од става да интереси одбране морају бити избалансирани у односу на интересе сведока и жртава, позваних да сведоче.⁹ На овом месту је важно истаћи да је у овој пресуди, *Доорсон против Холандије*, Европски суд у Стразбуру утврдио да није повређен члан 6 Конвенције – право на правично суђење, тиме што су у поступку коришћени искази анонимних сведока. Суд је пошао од чињенице да је идентитет оба анонимна сведока био познат истражном судији, да је он пре него што их је презентовао на суђењу предузео потребне мере ради провере исказа сведока, као и од тога да пресуда није била заснована само на исказима ових сведока.

Римски статут Међународног кривичног суда (МКС)¹⁰ предвиђа дужност суда да предузме одговарајуће мере како би заштитио физички и психички интегритет, достојанство и приватност оштећених и сведока, ценећи старост оштећених и сведока, пол, здравствено стање и природу извршеног кривичног дела. Поред осталог, судеће веће може, у циљу заштите оштећених, сведока или окривљеног, поједине процесне радње које укључују присуство поменутих учесника у поступку, спровести у посебној судској просторији (*in camera*), или може дозволити да се докази презентују електронским путем или другим сличним средствима (члан 68).

У члану 24 Конвенције УН против транснационалног организованог криминала предвиђено је да ће свака држава потписница предузети одговарајуће мере, у оквиру својих могућности, којима ће пружити делотворну заштиту од могуће одмазде или застрашивања сведока који сведоче у кривичним поступцима поводом кривичних дела обухваћених овом конвенцијом а, по потреби, њиховим рођацима и другим њима блиским лицима. Мере предвиђене у ставу 1 овог члана могу да обухвате, између осталог, без утицаја на право окривљеног, укључујући и право на поштовање закона: (а) утврђивање процедуре за физичку заштиту таквих лица, као што је, у мери у којој је неопходно и изводљиво, њихово пресељење и дозвола, тамо

9 Симовић, М., Симовић-Нишевић, М. (2009), Институт заштићеног свједока у кривичноправном систему Босне и Херцеговине, *Теме*, vol. XXXIII, бр. 3. Ниш, стр. 895.

10 Код нас је овај документ на снази од доношења Закона о потврђивању Римског статута Међународног кривичног суда, *Службени лист СРЈ, Међународни уговори*, бр. 5/2001.

где је потребно, да информације о њиховом идентитету и месту где се тренутно налазе не буду откривене или да откривање таквих информација буде ограничено; (б) доношење правила о доказном поступку која дозвољавају да сведочење буде дато на начин који осигурава сигурност сведока, као што је дозвољавање да сведочење буде дато коришћењем комуникационе технологије, као што су видео линкови или друга адекватна средства.

Поред овога, неопходно је истаћи и да одредба члана 6, става 1 Протокола за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људским бићима, нарочито женама и децом, а који допуњава Конвенцију УН против транснационалног организованог криминалитета, утврђује да ће у мери у којој је могуће на основу домаћих законских прописа, свака држава потписница штитити приватност и идентитет жртве нелегалне трговине људима, укључујући, између осталог, и поверљиво вођење законских поступака који се односе на ову нелегалну трговину. Конкретно, ова се обавеза у кривичном поступку мора спроводити кроз правила која се односе на искључење јавности, те заштиту оштећених као сведока.

Мере заштите сведока у кривичнопроцесном законодавству Републике Србије

Бројне околности које прате учешће сведока у кривичном поступку, чине његову ситуацију веома деликатном и значајно га излажу виктимизацији. Са овим у вези је и обавеза суда да препозна околности које указују на рањивост сведока, на његов страх, па и на ризике којима он, услед давања исказа, може бити изложен, а потом и да предузме све законом предвиђене мере да га заштити. Начелно, може се рећи да постоји обавеза на страни суда и других државних органа да сведоку омогуће неометано и безбедно сведочење. Уз осврт на генезу нормативног одговора на овакве и друге сличне околности и ситуације, у тексту који следи посебну пажњу посветићемо решењима садржаним у ЗКП/2011.

Пре свега, законодавац је предвидео дужност органа поступка да оштећеног или сведока заштити од увреде, претње и сваког другог напада. Уз то, предвиђено је да ће јавни тужилац или суд опоменути учесника у поступку или друго лице које пред органом поступка вређа оштећеног или сведока, прети му или угрожава његову безбедност, а може их и новчано казнити. Такође, прописано је да ће јавни тужилац предузети кривично гоњење или ће обавестити другог надлежног јавног тужиоца одмах по пријему обавештења од полиције или суда или по сопственом сазнању о постојању насиља или озбиљне претње упућене оштећеном или сведоку. Уз то, јавни тужилац или суд може захтевати да полиција предузме мере заштите оштећеног или сведока у складу са законом (члан 102 ЗКП/2011).

Кроз призму мера заштите сведока могуће је посматрати и одредбу члана 363 ЗКП/2011 о искључењу јавности са дела или са целог главног претреса. Истовремено, за разлику од решења предвиђеног у члану 324 ЗКП/2001, по ком се мера привременог удаљења оптуженог из суднице може изрећи и у случају да сведок одбије да да исказ у његовом присуству, односно за случај да околности указују да у његовом присуству неће говорити истину, ЗКП/2011, који такође познаје могућност привременог удаљења оптуженог са главног претреса (чл. 370 и 371), не предвиђа наведене околности као разлог за изрицање мере.

Као једна од мера за обезбеђење присуства окривљеног и за несметано вођење кривичног поступка, забрана прилажења, састајања или комуницирања са

одређеним лицима (укључујући и сведоке) предвиђена је у ЗКП/2011 и за случај да постоје околности које указују да би окривљени могао ометати поступак утицањем на сведоке (чл. 188, 197 и 198). Одредбе ЗКП/2001 су изричите у одређењу да суд своје право да образложеним решењем забрани окривљеном прилагање одређеним лицима може користити и у циљу заштите сведока (члан 136, ст. 2 и 11).

У кривичнопроцесном законодавству Републике Србије, до сада најзначајнији искорак у заштити сведока везује се за одредбе Законика о кривичном поступку из 2006. године (у даљем тексту ЗКП/2006 – *Службени гласник РС*, бр. 46/06, 49/07 и 122/08). Датум почетка примене ЗКП/2006, који је ступио на снагу осмог дана по објављивању, одлаган је у више наврата, а изменама ЗКП/2001 из 2009. године (*Службени гласник РС*, бр. 72/09) коначно се одустало од његовог увођења у примену. До тог момента, а од 1. јануара 2007. године примењиване су само поједине одредбе ЗКП/2006, а међу њима и оне које уређују процесноправни положај посебно осетљивих оштећених и сведока (члан 110), односно заштићеног сведока (чл. 117–122).

Потврду разумевања деликатности ситуације сведока, па и нужности издвајања категорије посебно осетљивих сведока данас налазимо у чл. 103 и 104 ЗКП/2011. Сагласно постојећем нормативном оквиру, орган поступка може, по службеној дужности, на захтев странака или самог сведока, одредити статус посебно осетљивог сведока оном сведоку који је, с обзиром на узраст, животно искуство, начин живота, пол, здравствено стање, природу, начин или последице извршеног кривичног дела, односно друге околности случаја, посебно осетљив. Ако сматра да је то потребно ради заштите интереса посебно осетљивог сведока, уз решење о одређивању статуса посебно осетљивог сведока, јавни тужилац, председник већа или судија појединац, може донети и решење о постављању пуномоћника сведоку. Уз наведено, оживотворење мера заштите посебно осетљивог сведока подразумева и: постављање питања само преко органа поступка који ће се према сведоку односити са посебном пажњом, настојећи да се избегну могуће штетне последице кривичног поступка по личност, телесно и душевно стање сведока; испитивање уз помоћ психолога, социјалног радника или другог стручног лица; испитивање употребом техничких средстава за пренос слике и звука и то без присуства странака и других учесника у поступку у просторији у којој се сведок налази; испитивање сведока у његовом стану или другој просторији, односно у овлашћеној институцији која је стручно оспособљена за испитивање посебно осетљивих лица. На крају, наглашава се и то да се посебно осетљиви сведок не може суочити са окривљеним, осим ако то сам окривљени захтева, а орган поступка то дозволи водећи рачуна о степену осетљивости сведока и о правима одбране.

Посвећеност изналажењу и развијању мера заштите сведока у кривичнопроцесном законодавству Републике Србије резултирала је увођењем института заштићеног сведока. О дилемама које су пратиле увођење овог института, а које и даље постоје сведоче одредбе ЗКП/2006, измене ЗКП /2001 извршене 2009. године, али и текст ЗКП/ 2011. Овом приликом указаћемо на одредбе које илуструју основне одлике института заштићеног сведока у сва три законика, као и на најзначајније разлике, пре свега, у погледу услова за добијање статуса, мера заштите и доказног значаја исказа заштићеног сведока, али и могућности ускраћивања података о његовом идентитету, односно како то законодавац каже, истовестности заштићеног сведока.

У вези са тим, да ли се ускраћују подаци о идентитету, односно истовестности заштићеног сведока, може се констатовати да ЗКП/2011 користи оба наведена израза, не одређује њихово значење, некритички их користи као синониме, а није ни

доследан у опредељењу за један односно други. Тако се нпр. израз „идентитет“ доследно користи при навођењу мера и радњи које се предузимају у односу на лешеве (нпр. при обдукцији леша предузеће се потребне мере да се утврди његов идентитет – члан 130 ЗКП/2011). С друге стране, и један и други израз законодавац користи при регулисању питања везаних за институт прикривеног иследника (ради заштите идентитета прикривеног иследника, надлежни органи могу изменити податке у базама података и издати личне исправе са измењеним подацима – члан 185, став 3 ЗКП/2011, али и то да ће се испитивање прикривеног иследника обавити тако да се странкама и браниоцу не открије његова истоветност – члан 187 ЗКП/2011), односно у делу о истрази (у истрази се прикупљају... докази који су потребни да се утврди идентитет учиниоца – члан 295, став 2 ЗКП/2011, али и то да ће јавни тужилац допунити наредбу о спровођењу истраге, ако се у току истраге против непознатог учиниоца утврди његова истоветност – члан 297, став 2 ЗКП/2011).

У сваком случају, изрази „идентитет“ и „идентификација“ знатно су присутнији у криминалистичкој теорији и пракси. Тако се нпр. израз идентитет лица користи за означавање укупности обележја која посматрану особу једнозначно дефинишу, односно по којима се она разликује од свих других лица (особа). Истиче се и то да се идентификације обележја лица могу груписати у три основне групе: фактичка (стварна) – стичу се рођењем и нису променљива (датум рођења, место рођења); правна обележја – стичу се у на основу и у складу правним прописима и променљива су (име и презиме, јединствени матични број, држављанство, пребивалиште, боравиште); физичка (телесна) обележја и могу бити и непроменљива и променљива (цртежи папиларних линија, ДНК профил, боја очију, висина, косматост главе).

У погледу услова за добијање статуса заштићеног сведока, сагласно одредби члан 117, ст. 1 и 2 ЗКП/2006, суд је могао донети решење којим лице стиче статус заштићеног сведока и одредити посебан начин саслушања тог сведока (тако да се током поступка не открије његов идентитет) у кривичном поступку за кривично дело за које је прописана казна затвора од десет година или тежа казна. Ово у случају постојања околности које очигледно указују да би услед саслушања одређеног сведока и давања његових одговора на поједина питања, за њега или њему блиска лица наступила озбиљна опасност по живот, здравље, физичку целокупност, слободу или имовину већег обима. Изузетно, суд је ово решење могао донети и када се кривични поступак водио за кривично дело за које је прописана казна затвора од четири године или тежа казна (ако су особите околности указивале да за сведока или њему блиска лица може наступити наведена опасност, а заштита сведока на други начин није могућа или је знатно отежана).¹¹ Посебан начин саслушања заштићеног сведока обухватао је једну или више посебних мера заштите: искључење јавности са главног претреса; измену, брисање из списка или забрану објављивања података о идентитету сведока; ускраћивање података о идентитету сведока; саслушање сведока под псеудонимом; прикривање изгледа сведока; сведочење из посебне просторије уз промену гласа сведока, применом уређаја који мењају глас; саслушање сведока који се налази у другој просторији ван суднице, у другом месту у земљи, или у иностранству, употребом техничких средстава за пренос слике и звука, уз могућност примене и уређаја који мењају глас и изобличују слику (члан 117 ЗКП/2006).

Сагласно одредбама ЗКП РС/2006, пре почетка саслушања заштићени сведок се обавештава да се подаци о његовом идентитету неће ником открити, осим суду и

¹¹ Одредбе чл. 117–121 сходно се примењују и на осумњиченог, окривљеног и оштећеног који је истовремено и сведок у кривичном поступку (члан 122 ЗКП/2006).

странкама, односно органу који води поступак и упознаје се са посебним мерама заштите које ће се применити током његовог саслушања. Орган који води поступак ће упозорити све присутне да су дужни да као тајну чувају податке које су непосредно или посредно сазнали о заштићеном сведоку и њему блиским лицима и да одавање тајне представља кривично дело. Ово упозорење се са именима и презименима присутних лица уноси у записник. Орган који води поступак ће забранити свако питање, ако би се одговором на њега непосредно или посредно открио идентитет заштићеног сведока. Заштићени сведок потписује записник својим псеудонимом.

Изузетно, у нарочито оправданим случајевима, ако орган који води поступак оцени да су озбиљно угрожени живот, здравље или слобода сведока, а да је сведок уверљив, може се окривљеном и браниоцу привремено, а најкасније до заказивања главног претреса, ускратити сви или неки подаци о идентитету заштићеног сведока. Окривљеном и његовом браниоцу се у поступку мора дати могућност да оспоре оправданост мере из члана 117, став 3 овог законика (члан 119 ЗКП РС/2006). И у кривичним поступцима који произилазе из исказа заштићеног сведока, обезбедиће се тајност података о заштићеном сведоку (члан 121 ЗКП РС/2006).

Како је већ речено, у Републици Србији тренутно се примењују одредбе ЗКП/2001, а у поступцима за кривична дела за која је посебним законом одређено да поступа јавно тужилаштво посебне надлежности и одредбе ЗКП/2011. Када се на уму има да је у члану 109а, став 1 ЗКП/2001 наглашено да суд може донети решење да се сведоку обезбеде мере посебне заштите „нарочито када се ради о кривичним делима организованог криминала, корупције и другим изузетно тешким кривичним делима“, може се закључити да је у овом тренутку добијање статус заштићеног сведока, а по ЗКП/2001 могуће у поступцима који се воде поводом свих кривичних дела која се гоне по службеној дужности, нарочито када се ради о кривичним делима корупције и другим изузетно тешким кривичним делима за која посебним законом није одређено да поводом њих поступа јавно тужилаштво посебне надлежности.¹² У поступцима који се воде за кривична дела за која је посебним законом одређено да поступа јавно тужилаштво посебне надлежности статус заштићеног сведока се може добити по одредбама ЗКП/2011.

За разлику од ЗКП/2006, ЗКП/2001 не тражи да „постоје околности које очигледно указују да би услед саслушања одређеног сведока и давања његових одговора на поједина питања“, већ да „постоје околности које указују да би сведоку или њему блиским лицима јавним сведочењем били угрожени живот, тело, здравље, слобода или имовина већег обима“. Притом, чињенице и докази морају бити такви да указују на постојање озбиљне и стварне опасности за наведена добра (109б став 2 ЗКП/2001). Сагласно одредбама члан 109а, став 2 ЗКП/2001, мере посебне заштите сведока сведене су на испитивање сведока под условима и на начин који обезбеђују

12 Одредбама члана 504а ЗКП/2001, поред осталог предвиђено је да су кривична дела корупције сврстана кривична дела: злоупотреба службеног положаја (члан 359 Кривичног законик – КЗ), трговина утицајем (члан 366 КЗ), примање мита (члан 367 КЗ) и давање мита (члан 368 КЗ). У друга изузетно тешка кривична дела, и ако нису резултат деловања организоване криминалне групе, сврстана су кривична дела: убиство (члан 113 КЗ), тешко убиство (члан 114 КЗ), отмица (члан 134, ст. 1–4 КЗ), разбојништво (члан 206, став 2 КЗ), изнуда (члан 214, ст. 3 и 4 КЗ), фалсификовање новца (члан 223, ст. 1–3 КЗ), прање новца (члан 231, ст. 1–4 КЗ), неовлашћена производња и стављање у промет опојних дрога (члан 246, ст. 1 и 3 КЗ), кривична дела против уставног уређења и безбедности Републике Србије (чл. 305–321 КЗ), недозвољена производња, ношење, држање и промет оружја и експлозивних материја (члан 348, став 3 КЗ), недозвољен прелаз државне границе и кријумчарење људи (члан 350, ст. 2 и 3 КЗ), трговина људима (члан 388, ст. 1, 6, 8 и 9 КЗ), трговина малолетним лицима ради усвојења (члан 389, ст. 1 и 2 КЗ), међународни тероризам (члан 391 КЗ), узимање талаца (члан 392 КЗ) и финансирање тероризма (члан 393 КЗ).

да се не открије његова истоветност и мере физичког обезбеђења сведока у току поступка. Решење о мерама посебне заштите садржи: шифру која ће замењивати име сведока, наредбу за брисање из списка имена и других података помоћу којих се може утврдити истоветност сведока, начин на који ће се испитивање спровести и мере које је потребно предузети да би се спречило откривање истоветности, пребивалишта и места боравка сведока или њему блиских лица (чл. 109б и 109в ЗКП/2001). Податке о истоветности сведока и њему блиских лица и о другим околностима које могу довести до откривања њихове истоветности, истражни судија, односно веће из члана 109в овог законика, затвориће у посебан омот, запечатити и предати на чување јединици за заштиту сведока. Запечаћени омот може отворати само другостепено веће које одлучује о жалби против пресуде. На омоту ће се назначити дан и час отварања и имена чланова већа који су упознати са садржајем података, након чега ће се омот поново запечатити и вратити јединици за заштиту сведока (члан 109г ЗКП/2001).

ЗКП/2001 предвиђа да ће суд, кад решење о мерама посебне заштите сведока постане правноснажно, посебном наредбом, која представља службену тајну, на поверљив начин обавестити странке и сведока о дану, сату и месту испитивања сведока. Пре почетка испитивања сведок се обавештава да ће бити испитан под мерама посебне заштите, које су то мере и да се његова истоветност неће никоме открити осим судијама које одлучују о предмету, а месец дана пре почетка главног претреса странкама и браниоцу. У погледу упозорења присутним лицима, забране постављања питања које захтева одговор који ће индиректно или директно открити идентитет заштићеног сведока, као и у погледу начина потписивања записника и ЗКП/2001 и ЗКП/2011 задржали су решења из ЗКП/2006. Притом, сагласно одредбама ЗКП/2001, испитивање заштићеног сведока може се обавити на један или више следећих начина: искључењем јавности са главног претреса, прикривањем изгледа сведока и сведочењем из посебне просторије уз промену гласа и лика сведока посредством техничких уређаја за пренос звука и слике. Међу најзначајнијим изменама у кривичнопроцесном законодавству из 2009. године, а у односу на решења из ЗКП/2006, је и она из члана 109д ЗКП/2001 којом се предвиђа да се пресуда не може заснивати само на изјави заштићеног сведока.

ЗКП/2011 учлану 105 предвиђа да суд, решењем о одређивању статуса заштићеног сведока, може одобрити једну или више мера посебне заштите ако постоје околности које указују да би сведок давањем исказа или одговором на поједина питања себе или себи блиска лица изложио опасности по живот, здравље, слободу или имовину већег обима. Мере посебне заштите обухватају испитивање заштићеног сведока под условима и на начин који обезбеђују да се његова истоветност не открије јавности, а изузетно ни окривљеном и његовом браниоцу. Поступајући по одредбама ЗКП/2011, суд може одредити статус заштићеног сведока по службеној дужности, на захтев јавног тужиоца или самог сведока.¹³ Захтев се подноси у запечаћеном омоту на коме је назначено „заштита сведока – строго поверљиво” и предаје се у току истраге судији за претходни поступак, а након потврђивања оптужнице председнику већа. Ако сведок приликом испитивања ускрати давање података из члана 95, става 3 овог законика, одговор на поједина питања или сведочење у целини, уз образложење да постоје околности из члана 105, става 1 овог законика, суд ће позвати сведока да у року од три дана поступи у складу са одредбама ст. 2 и 3 овог члана. Ако ускраћивање података, одговора или сведочења сматра очигледно неосно-

13 У циљу стварања услова за благовремено иницирање и предузимане адекватних мера заштите сведока, законодавац је у члану 111 нагласио да су полиција и јавни тужилац, приликом прикупљања обавештења од грађана, дужни да их обавесте о мерама посебне заштите из члана 106 овог законика.

ваним или сведок у остављеном року не поступи у складу са одредбама ст. 2 и 3 овог члана, суд ће применити одредбе члана 101, става 2 овог законика (107 ЗКП/2011).

О одређивању статуса заштићеног сведока решењем одлучује у току истраге судија за претходни поступак, а након потврђивања оптужнице веће. Приликом одлучивања на главном претресу искључује се јавност (не и окривљеног и његовог браниоца). У решењу којим се одређује статус заштићеног сведока наводи се псеудоним заштићеног сведока, трајање мере и начин на који ће бити спроведена: измена или брисање из списка података о истовестности сведока, прикривање изгледа сведока, испитивање из посебне просторије уз промену гласа сведока, испитивање путем техничких средстава за пренос и промену звука и слике. Против решења из става 1 овог члана странке и сведок могу изјавити жалбу (108 ЗКП/2011).

Меру посебне заштите којом се окривљеном и његовом браниоцу ускраћују подаци о истовестности заштићеног сведока суд може изузетно одредити ако, након узимања изјава од сведока и јавног тужиоца, утврди да је живот, здравље или слобода сведока или њему блиског лица у тој мери угрожена да то оправдава ограничење права на одбрану и да је сведок веродостојан.¹⁴ Истовестност заштићеног сведока која је ускраћена у складу са ставом 2 овог члана, суд ће открити окривљеном и његовом браниоцу најкасније 15 дана пре почетка главног претреса. Приликом одлучивања о мерама посебне заштите из ст. 1 и 2 овог члана, суд ће водити рачуна да се одређује тежа мера само ако се сврха не може постићи применом блаже мере (106 ЗКП/2011). Правила поступања са подацима о истовестности заштићеног сведока и њему блиских лица и о другим околностима које могу довести до откривања њихове истовестности (затвориће се у посебан омот са назнаком „заштићени сведок – строго поверљиво”, запечатити и предати на чување судији за претходни поступак) прописана у ЗКП/2011 не одступају од решења која су већ постојала и националном кривичнопроцесном законодавству (110 ЗКП/2011).

Правила обавештавања о испитивању заштићеног сведока дефинисана у ЗКП/2001, преузео је и ЗКП/2011. Пре почетка испитивања заштићени сведок се обавештава да се његова истовестност неће никоме открити осим суду, странкама и браниоцу, или само суду и јавном тужиоцу, под условима из члана 106, ст. 2 и 3 овог законика и упознаје се са начином на који ће бити испитан. (109 ЗКП/2011).

Најзад, треба указати и на то да су одредбе о програму заштите учесника у поступку садржане у Закону о програму заштите учесника у кривичном поступку.¹⁵ Овим законом уређени су услови и поступак за пружање заштите и помоћи учесницима у кривичном поступку и њима блиским лицима, који су, услед давања исказа или обавештења значајних за доказивање у кривичном поступку, изложени опасности по живот, здравље, физички интегритет, слободу или имовину, а без тог исказа или обавештења било би знатно отежано или немогуће доказивање, али само у кривичним поступцима за кривична дела: против уставног уређења и безбедности; против човечности и других добара заштићених међународним правом; организованог криминала. (чл. 1 и 5).¹⁶

Анализирајући оваква позитивноправна решења српског кривичнопроцесног законодавца може се закључити да у нашем кривичном поступку није дозвољен институт анонимног сведока. Овакав став у Републици Србији је усвојен упркос томе што је у нацрту ЗКП/2011 таква могућност алтернативно дата уз ону која је на крају усвојена. Као противтежа овом ограничењу одбране у тексту била је и одредба да

14 У контексту осталих одредаба, јасно је да је ову меру целисходно одобрити само у фази истраге.

15 Службени гласник РС, бр. 85/2005.

16 О мерама ванпроцесне заштите сведока, шире у: Илић, П. Г., Мајић, М. (2006), Ванпроцесна заштита учесника у кривичном поступку, *Правни живот*, бр. 9, Београд, стр. 939–954.

се осуђујућа пресуда не може заснивати само на исказу заштићеног сведока. Данас таква забрана у погледу ограниченог доказног значаја исказа заштићеног сведока не постоји.¹⁷

Наиме, максимални период на који се може ускратити идентитет заштићеног сведока окривљеном и његовом браниоцу је до 15, односно 30 дана пре почетка главног претреса. Након тога окривљеном и његовом браниоцу мора бити откривен идентитет заштићеног сведока. Имајући у виду такво наше решење, интересно је указати и на нека решења из упоредног законодавства о заштићеном сведоку, с тим што ће посебна пажња бити посвећена оном делу који се тиче могућности и услова ангажовања анонимних сведока.

Нека од решења из упоредног законодавства о заштићеном сведоку

Међу решењима у упоредном праву посебно су интересантна она која су присутна у Закону о заштити свједока под пријетњом и угрожених свједока Босне и Херцеговине (*Службени гласник БиХ*, бр. 3/03, 21/03, 61/04, 55/05), у Закону о заштити свједока под пријетњом и угрожених свједока Федерације Босне и Херцеговине (*Службене новине ФБиХ*, бр. 36/03), односно у Закону о заштити свједока у кривичном поступку Републике Српске (*Службени гласник РС*, бр. 48/03). На овом месту важно је истаћи да сва три закона садрже истоветна решења, а једина разлика је у називу самих закона.¹⁸

У том смислу, може се рећи да у Бих, у складу са законским решењима наведених закона, постоје три категорије сведока: сведок под претњом; угрожени сведок и заштићени сведок. Сведок под претњом је онај сведок чија је лична безбедност или безбедност његове породице доведена у опасност због његовог учешћа у кривичном поступку, као резултат претњи, застрашивања или сличних радњи које су везане за његово сведочење или сведок који сматра да постоји разуман основ за бојазан да би таква опасност вероватно проистекла као последица његовог сведочења.¹⁹ Даље, угрожени сведок је онај сведок који је озбиљно физички или психички трауматизован околностима под којима је извршено кривично дело или који пати од озбиљних психичких поремећаја који га чине изузетно осетљивим, као и дете и малолетник.²⁰ Најзад, у изузетним околностима (када постоји оправдана бојазан да ће се озбиљно угрозити лична сигурност сведока или његове породице ако се неки или сви лични подаци сведока обелодане и да ће та опасност постојати и након давања исказа сведока), суд може по службеној дужности или по предлогу странака или браниоца одлучити да лични подаци сведока

17 О дилемама које су поводом ове одредбе постојале шире у: Бановић, Б., Илић, А. (2011). Мере заштите сведока у новом закону и кривичном поступку, *Нова решења у кривичнопроцесном законодавству – теоријски и практични аспекти*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Интермех, Београд, стр. 121–136; Жарковић, М., Кесић, Т., Симеуновић-Патић, Б. (2011), Процесне мере заштите сведока и равноправност странака у кривичном поступку, *Супротстављање савременом организованом криминалу и тероризму, Књига I*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, стр. 157–172.

18 И Закон о заштити свједока под пријетњом и угрожених свједока Брчко дистрикта БиХ садржи идентична решења.

19 Члан 3, став 1 Закона о заштити свједока под пријетњом и угрожених свједока Босне и Херцеговине.

20 Детаљно о категоријама сведока у БиХ види: Симовић, М., Симовић-Нишевић, М. (2009), нав. дело, стр. 889–891.

остану поверљиви у трајању за које се одреди да је потребно, а највише 30 година након што одлука постане правоснажна (члан 13, став 2 Закона о заштити свједока под пријетњом и угрожених свједока Босне и Херцеговине.). Такође, у поменутом закону предвиђено је и то да суд не може заснивати осуђујућу пресуду искључиво или у одлучујућој мери на доказима прибављеним саслушањем заштићеног сведока (члан 23).

Одредбе које омогућавају успостављање таквог режима заштите који подразумева испитивање заштићеног сведока од стране јавног тужиоца у претходном поступку без присуства окривљеног и његовог браниоца, односно оштећеног и његовог заступника садржане су и у члану 227, став 2 Закона о кривичном поступку Републике Македоније (*Службен весник на РМ*, бр. 150/2010).²¹ Решење о посебном начину испитивања заштићеног сведока на главној расправи доноси суд на предлог јавног тужиоца. Уз уважавање права окривљеног и његовог браниоца да имају довољно могућности да заштићеног сведока испитују на главном претресу и да оспоравају његове наводе, ни одредбе овог закона не предвиђају обавезу њиховог обавештавања о идентитету заштићеног сведока. Истовремено и овај закон познаје ограничење у виду забране да се пресуда заснива само на исказу заштићеног сведока (члан 231, ст. 1 и 2). С друге стране, овим прописом је предвиђено да ће се, за случај да заштићени сведок изјави да не жели посебан начин испитивања, исказ који је дао под тим условима користити у току новог испитивања, а да ће се потом издвојити из списка (члан 226, став 4).

И решење присутно у Законику о кривичном поступку Републике Црне Горе²² дозвољава могућност апсолутне заштите идентитета заштићеног сведока. Ово потврђују одредбе које дефинишу посебан начин учествовања и саслушања заштићеног сведока у кривичном поступку. Тако ће, на пример, судија за истрагу пре доношења решења оценити да ли је исказ сведока од таквог значаја да му се одреди статус заштићеног сведока. Ради утврђивања ових чињеница судије може да одреди рочиште на које ће позвати само државног тужиоца и сведока (члан 122). Посебни начини учествовања и саслушања сведока у кривичном поступку јесу: саслушање сведока под псеудонимом, саслушање уз помоћ техничких уређаја (заштитни зид, уређаји за промену гласа, уређаји за пренос слике и звука) и слично (члан 121). И у овом закону констатује се да се пресуда не може заснивати искључиво на исказу сведока који је прибављен на начин који је прописан за саслушање заштићеног сведока (члан 123, став 2). Република Црна Гора је донела и Закон о заштити сведока (*Службени лист РЦГ*, бр. 65/04).

Разликујући појам угроженог и појам заштићеног сведока, законодавац у Републици Хрватској предвиђа да ће иницијативу за увођење посебног начина учествовања у поступку и испитивања сведока државни тужилац поднети судији истраге. Предлог, уз претходно обавештавање сведока, државни тужилац подноси судији за истрагу у запечаћеном омоту с назнаком „угрожени сведок – тајна“, а предаје га лично или путем истражитеља. Ако окривљени предложи испитивање заштићеног сведока, државни тужилац може поднети такав предлог судији за истрагу, а ако се не сложи с таквом предлогом, затражиће одлуку судије за истрагу. Судија истраге одлучује о предлогу државног тужиоца решењем у року од дванаест сати од пријема предлога. Против решења судије истраге којим одбија предлог, државни тужилац може поднети жалбу у року од дванаест сати. О жалби одлучује

21 И Република Македонија је донела Закон о заштити сведока (*Службен весник на РМ*, бр. 38/2005)

22 *Службени лист РЦГ*, бр. 57/09 и 49/10.

веће у року од двадесет четири сата. Податке о заштићеном сведоку који ће се испитати и учествовати у поступку на посебан начин, судија истраге ће запечатити у посебни омот и предати на чување државном тужиоцу.²³ Код позивања, приступа заштићеног сведока на рочиште, боравка и одласка с рочишта, судија истраге и државни тужилац могу наложити полицији подузимање мера заштите сведока (чл. 294 и 295 Закона о казненем поступку Републике Хрватске, *Народне новине*, бр. 121/11). Наглашено је и то да пресуда и оцена о незаконитости доказа не може бити утемељена искључиво на исказу добијеном испитивањем заштићеног сведока (члан 298). Ипак, наглашено је и то да, ако током поступка заштићени сведок изјави да више не жели посебни начин испитивања и суделовања који су одређени, судија истраге ће изјаву сведока узети на записник, решењем опозвати претходно решење, а потом и изјаву и решење о опозиву доставити државном тужиоцу. Овог сведока орган који води поступак испитаће по општим правилима о испитивању сведока, али ће и ранији искази тог сведока остати у списима уз могућност да се у употребе као доказ. (члан 299). Иначе, и Република Хрватска је донела посебан Закон о заштити сведока (*Народне новине*, бр. 163/03 и 18/11).

Из изложеног се може закључити да је, за разлику од става заузетог у законодавству Републике Србије, у законодавствима свих осталих земаља нашег региона дозвољена и могућност установљења такве заштите сведока која подразумева и то да ни окривљени ни одбрана немају право да сазнају његов идентитет. Другим речима, установљен је институт анонимних сведока за разлику од нашег кривичног процесног законодавства.

Завршна разматрања

Решења у погледу института заштићеног сведока присутна у кривичнопроцесном законодавству Републике Србије од 2006. године пре шест година, у мањој или већој мери, мењана су у два наврата, 2009. и 2011. године. Ово, пре свега, у погледу услова који морају бити испуњени да би се успостављање мера заштите могло иницирати (кривичних дела поводом којих се поступак води, субјекта овлашћених за подношење захтева), али и у погледу околности чије постојање представља разлог за доношење одлуке о примени мера посебне заштите (како уопште, тако и појединих од њих), односно у погледу дефинисања врста и модалитета конкретних мера заштите, а са тим у вези и у погледу доказног значаја исказа заштићеног сведока. Првобитна решења и њихове касније измене уводе бројне особености у кривичне поступке у којима учествује заштићени сведок. Уз то, усвојена правила значајно утичу и на ниво виктимизације сведока.

Како је већ речено, из праксе Европског суда за људска права произилази да природа и степен заштите сведока зависи од појединачних околности, као и то да суд прихвата различите врсте заштите. Решења која су у погледу заштите сведока прихваћена у Републици Србији у границама су оних која се препоручују у међународним правним документима, а имају и доста сличности са решењима која су присутна у земљама из окружења. Упркос томе, нека питања су и даље остала отворена. Гледано кроз призму ефикасне заштите сведока и смањења нивоа секундарне виктимизације, посебно су значајне одредбе које одређују круг лица којима

23 Стари ЗКП Хрватске из 1997. године предвиђао је да се ови подаци о заштићеном сведоку предају органу који спроводи програм заштите сведока, тј. Јединици за заштиту. Опширније о заштити сведока у хрватском кривичном процесном праву: Рајчић, М. (2009), *Zaštita svjedoka u postupcima za kaznena djela organiziranog kriminaliteta, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, vol. 46. br. 4. str. 711–732.

се и временски период у ком се подаци о идентитету заштићеног сведока неће саопштавати као и оне које дефинишу поступак доношења одлуке о томе да се идентитет заштићеног сведока у потпуности прикрије и остане непознат окривљеном и његовом браниоцу до краја кривичног поступка.

Гледано са аспекта могућности да се идентитет заштићеног сведока у потпуности прикрије и остане непознат окривљеном и његовом браниоцу до краја кривичног поступка, може се закључити да у Републици Србији не постоји могућност анонимног сведочења, чак ни изузетно. Међутим, треба имати у виду да је најефикаснија мера заштите сведока његова анонимност, али и то да она истовремено нарушава једно од основних права окривљеног загарантованих Европском конвенцијом за заштиту основних људских права и слобода. С обзиром на нове облике савременог и организованог криминалитета, чини се да би у појединим ситуацијама анонимност сведока била једина ефикасна мера заштите. Полазећи од чињенице да су у нашој правосудној пракси искази сведока, у не малом броју случајева, и даље тзв. крунски докази, јасно је да се тиме, с друге стране, додатно повећава заинтересованост окривљеног да утиче на промену става сведока у погледу одазивања на позив и истинитог сведочења. Нажалост, „заинтересованост“ окривљених да осујете последице коришћења исказа сведока као „крунског доказа“ своју потврду може наћи и у активностима које директно или индиректно угрожавају безбедност сведока и/или њему блиских лица. У сваком случају, примена мере анонимности сведока би морала бити изузетна и само у оним ситуацијама када је крајње нужна, под законом стриктно одређеним и јасно дефинисаним условима и када се заштита сведока не може остварити на други начин. Свака преширока примена ове мере би могла довести до разних видова злоупотреба које би довеле до изразито нежељених последица.

Литература

1. Бановић, Б., Илић, А. (2011). Мере заштите сведока у новом закону и кривичном поступку, *Нова решења у кривичнопроцесном законодавству – теоријски и практични аспекти*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Интермех, Београд, стр. 121–136.
2. Бошковић, М., Бошковић, А. (2011), *Корупција – прање новца – финансирање тероризма*, Факултет за безбедност и заштиту Универзитета Синергија, Бања Лука.
3. Бркић, С. (2004), Заштита сведока према процесном законодавству Србије и Црне Горе и општеприхваћени правни стандарди, *Зборник радова Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода и кривично законодавство Србије и Црне Горе*, Београд, стр. 433–458.
4. Игњатовић, Ђ., Симеуновић-Патић, Б. (2011), *Виктимологија*, Правни факултет, Досије, Београд
5. Илић, П. Г., Мајић, М. (2006), Ванпроцесна заштита учесника у кривичном поступку, *Правни живот*, бр. 9, Београд, стр. 939–954.
6. Рајчић, М. (2009), *Zaštita svjedoka u postupcima za kaznena djela organiziranog kriminaliteta*, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, vol. 46. br. 4. str. 711–732.
7. Симовић, М., Симовић-Нишевић, М. (2009), Институт заштићеног свједока у кривичноправном систему Босне и Херцеговине, *Теме*, vol. XXXIII, бр. 3. Ниш, стр. 895.

8. Жарковић, М., Кесић, Т., Симеуновић-Патић, Б. (2011), Процесне мере заштите сведока и равноправност странака у кривичном поступку, *Супротстављање савременом организованом криминалу и тероризму, Књига I*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, стр. 157–172.
9. Жарковић, М., Драгичевићевић-Дичић, Р., Николић-Гаротић, С., Јекић-Брадајић, Г., Мајић, М., Виторовић, М. (2011), *Кривичноправни систем и судска пракса у области борбе против трговине људима у Србији*, „Заједнички програм УНХЦР, УНДОЦ и ИОМ за борбу против трговине људима у Србији, Београд.
10. Žarković, M., Kesić, T., Simeunović-Patić, B. (2012), *Compensation for victims of human trafficking and its realisation in criminal proceedings*, Thematic conference proceedings of international significance from International scientific conference „Archibald Reiss days“, Beograd.

ФИНАНСИЈСКЕ ИСТРАГЕ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА – МОДЕЛ АНАЛИЗЕ БАНКАРСКЕ ДОКУМЕНТАЦИЈЕ¹

проф. др Горан Бошковић¹

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Гордана Јекић-Брадајић

Апелациона јавно тужилаштво, Београд

Сажетак: Профитно оријентисаним криминалним активностима *стварају* се значајне суме криминалних прихода. Криминални профит се трансферише, улаже, *меша* са легалним средствима или се на други начин инфилтрира у легалне економске токове. У циљу прикривања постојања и порекла криминалног профита, организовани криминал тежи да се инфилтрира у легалне финансијске токове криминалним радњама у домену банкарског пословања. Ове активности стварају *папирнате* трагове, који се могу пратити коришћењем криминалистичке анализе банкарске документације у финансијским истрагама. Ефикасном применом ових метода у истрагама организованог криминала долазимо до значајних информација, које су путокази у финансијским истрагама и могу да укажу на прикривање порекла и постојања нелегално стечене имовине, коришћење противправно стечених средства и *маскирање* криминалне делатности финансијским трансакцијама.

Кључне речи: организовани криминал, банкарско пословање, финансијска истрага, одузимање имовине стечене кривичним делима, прање новца.

Увод

Банкарско пословање је погодно тле за различите злоупотребе повезане са организованим и економским криминалом (Paoli, 1995: 346). Циљеви таквих злоупотреба банкарског система могу да буду убацивање нелегално стечених прихода у легалне финансијске токове, стварање привида економске активности привредних субјеката који се користе за незакониту делатност, коришћење банкарских услуга у прикривању криминалне активности организованог криминала и друго.² Делатности у оквиру банкарског пословања обухватају депозитне, кредитне, девизне, де-

1 Рад је резултат реализовања научноистраживачког пројекта *Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (бр.179045), а реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду (2011–2014), и пројекта *Форензичка обрада лица места*, који реализује Криминалистичко-полицијска академија.

2 Да би се спречиле злоупотребе банкарског система, група од 11 међународних банака је у октобру 2000. године заједнички донела *Wolfsberg* принципе. Ти принципи су изражени у Директивама за поступање са *политички изложеним особама* (енгл. *politically exposed person*) Базелског комитета за супервизију банака и обухватају низ директива за спречавање злоупотреба банкарског сектора у остварењу криминалних циљева. Види опширније у: Hinterseer, K. (2001). The Wolfsberg anti-money laundering principles. *Journal of Money Laundering Control*, London, volume 5.

визно-валутне и мењачке послове, послове издавања, чувања, куповине и продаје хартија од вредности, послове платног промета (вођење рачуна физичких и правних лица, вршење плаћања по тим рачунима, примања уплата, издавање и плаћање кредитним картицама и другим инструментима плаћања), послове платног промета и кредитне послове са иностранством и друге послове предвиђене законским актима који регулишу ову област.³

У даљем тексту укратко ћемо се осврнути на неке појмове који се односе на банкарско пословање, а значајни су за боље разумевање примене метода финансијске анализе у банкарском сектору.⁴ Чек или меница је писмено наређење банци из положених средстава да плати наведен износ. Чековни рачун је банкарски рачун са којег улагач може исписивати чекове плативе по захтеву. Финансијска институција прихвата улоге и усмерава новац у кредитне активности. Евиденције о исплати и уплати приказују детаљно све трансакције на рачуну у одређеном периоду. Благајнички чекови су чекови које банка издаје на основу расположивих средстава банке а покрива их својим средствима банка и имају покриће у готовини. Клијенти купују благајничке чекове од банке када желе да плате или пребаце новац или да приме тренутну уплату. Новчана дознака је финансијски инструмент који може да изда банка и друга финансијска институција и слична је благајничком чеку и наплатива је у банци или другој финансијској институцији. Банковни трансфер се користи за пребацивање новца из једне банке у другу. Банке могу да буду унутар исте земље или могу бити ван земље банке која прима или шаље. Банковни трансфер упућује банку електронски да пошаље новац на неки рачун или некој особи у другој банци.

Кореспондентно банкарство подразумева пружање банкарских услуга једне банке другој банци, што значи постојање кореспондентног рачуна једне финансијске институције који она држи код друге финансијске институције за свој рачун и у своје име. Успостављањем вишеструких кореспондентних односа на глобалном плану, банке могу да обављају међународне трансакције за себе и своје клијенте у земљама где немају представништва. Чињенице које упућују на постојање злоупотреба у банкарском сектору коришћењем кореспондентних рачуна најчешће се односе на немогућност добијања података о правном лицу за чији се рачун врши трансакција, честе и велике безготовинске трансфере, трансакције које се одвијају по необичним моделима у којима правац безготовинских трансфера не одговара нормалној и очекиваној пословној активности.

Електронски трансфер средстава данас је најчешћи метод преноса капитала широм света. Логично се може претпоставити да је овакав пренос средстава најпогоднији и најчешћи начин прикривања нелегално стечених средстава. Када се једном убаце у легалне финансијске токове, она се трансферишу широм света да би се прикрило њихово право порекло. Најчешћи начини злоупотребе електронских система за трансфер новца јесу: коришћење трансфера нелегалних средстава преко различитих банака да би се сакрио траг о извору средстава и трансферисање средстава са великог броја рачуна, на које су новчани депозити улагани структурирањем на главни рачун који се налази најчешће у неком *офшор* финансијском центру.

3 Настанак првих банака везује се за период око 3400. године пре нове ере. Сматра се да је прва банкарска кућа била Црвени храм Урука, који је постојао у Вавилону од 3400. до 3200. године пре нове ере. Сва средства и зајмови били су у облику натуралних вредности. Поред храмова, банкарским пословима се почињу бавити и приватне банкарске куће које се јављају за време династије Хамурабија (1830–1530 р. н. е.), о чему сведочи мноштво писаних докумената (Јазић, 2008: 15).

4 Види шире у: Лукић, Р. (2002). *Банкарско рачуноводство*. Београд: Економски факултет.

Приватне банкарске услуге обухватају пружање банкарских услуга правним и физичким лицима чија је нето имовина велика. Пружање тих услуга у оквиру овог вида пословања банака подразумева већи степен дискреције и поверљивости у односу на обичне клијенте. Ово је део стратегије банака, који се односи на сегментацију клијената и пружање услуга које подразумевају сталан контакт и доступност између менаџера и клијента. Стварање оваквих пословних односа омогућава клијентима брзо и ефикасно пословање, пружање помоћи у инвестицијама и заштиту њихових средстава. Потенцијалне могућности злоупотребе оваквих пословних односа између клијената и банке у ради прања новца, налазе се у недовољној провери легалности средстава која ова лица поседују (Magliveras, 2000: 177). Посебно је идентификован проблем злоупотребе оваквих пословних односа од стране *политички изложених особа* (енгл. *politically exposed person*).⁵ Политички изложене особе, према Базелском комитету за супервизију банака, јесу појединци који се баве или су се бавили истакнутим јавним функцијама, укључујући шефове држава или влада, више политичаре, више владине званичнике, судске или полицијске званичнике, више руководиоце јавних предузећа и истакнуте званичнике политичких партија. Они најчешће стичу нелегалне приходе примањем мита, злоупотребом функција и другим криминалним радњама. Тако стечене приходе са својим сарадницима пребацују у иностранство ради прања и прикривања тих средстава. Институција приватног банкарства, уколико се не поштују основни принципи провере клијената, олакшава прање новца и друге финансијске злоупотребе. Криминалци и политички изложене особе вешто злоупотребљавају приватне банкарске услуге, јер су оне идеалне за прање новца и друге финансијске операције организованог криминалитета којима се прикривају и перу нелегално стечена средства. Погодности које се односе на пружање помоћи у инвестирању, посредовању и отварању рачуна у име клијента као и у заштити средстава, омогућавају већи степен софистицираности финансијских операција и могућности прикривања криминалних активности. Банка која пружа овакве услуге у већини случајева несвесно помаже да се нелегално стечени приходи легализују и инвестирају.

Термин *офшор финансијски центри* односи се на земље где се банкарске, корпорацијске и друге финансијске операције воде под строгим режимом поштовања дискреционих права банака, са минималним надзором власти. Овакав вид пружања услуга омогућава низ погодности које се односе на отворен приступ глобалном тржишту, поверење, погодности иностраних улагања, оснивање фасадних компанија, приватност и поштовање банкарске тајне. Најчешће навођени разлог за оснивање офшор финансијских центара јесте пружање „фискалних погодности“ физичким и правним лицима који користе њихове услуге. Такве „фискалне погодности“ најчешће се користе за легализацију или скривање нелегално стечених средстава. Основни проблеми који се намећу у овој области односе се на строга правила поштовања банкарских тајни, могућност оснивања компанија шкољки, немогућност идентификације власника рачуна или правних лица и некооперативност офшор центара у пружању међународне помоћи у истрагама.⁶ Значајну улогу у обезбеђивању доброг функционисања финансијских операција организованог криминала преко офшор финансијских центара имају поједини експерти (адвокати, рачуновође, финансијски консултанци, агенти за оснивање компанија). Криминалне организације користе стручност ових лица за оснивање и вођење финансијске

5 Детаљније у: Financial Action Task Force, *Report on Money Laundering Typologies for 2001–2002*, Paris.

6 Види у: Blum, J.; Levi, M.; Naylor R. T.; Williams, P. (1998). *Financial havens, banking secrecy and money laundering*, Vienna: United Nations Global Programme against Money Laundering, Office for Drug Control and Crime Prevention.

активности различитих правних лица, чиме се стварају корпоративне структуре код којих је веома тешко идентификовати правог власника.

У деловима рада који следе покушаћемо да конкретизујемо индиције у банкарском пословању које указују на криминалне радње и њихов значај за ефикасно спровођење финансијских истрага, али и за дефинисање превентивних одговора специфичних за овај домен криминалних активности. Затим, ближе ћемо одредити елементе криминалистичке анализе банкарске документације која је значајна за примену метода доказивања на основу нето вредности или трошкова у финансијским истрагама организованог криминала.

Индиције у банкарском пословању које указују на криминалне радње

Један од предуслова за ефикаснију криминалистичку обраду случајева организованог криминала у области банкарског пословања представља идентификација криминалистички значајних чињеница садржаних у документацији која прати овај вид финансијске активности. Познавањем ових криминалистички значајних чињеница убрзава се поступак криминалистичке обраде, јер се њиховим правилним тумачењем долази до значајних информација и смањује информациони дефицит на почетку криминалистичке обраде и финансијске истраге (Thony, 1996: 262). У наредном тексту навешћемо неке од индиција у банкарском пословању које указују на злоупотребе, а значајне су за поступак откривања, разјашњавања и доказивања криминалних активности, ефикасно спровођење финансијских истрага, али и за дефинисање превентивних одговора на овај вид криминалне делатности.

Ради избегавања злоупотреба банкарског сектора у криминалним активностима надлежни државни органи требало би да анализирају који су то потенцијално осетљиви сегменти овог сектора и да предузму адекватне превентивне мере за спречавање ових злоупотреба. Дobar пример оваквог концепта је листа индиција које указују на могућност постојања злоупотреба у области банкарског пословања, коју је сачинила Канцеларија контролора новца САД (Office of the Comptroller of Currency USA). Ова институција идентификовала је следеће ситуације или активности као индикаторе могућих злоупотреба банкарског сектора у сврхе прања новца⁷:

- активност која није у складу са клијентовом основном делатношћу као: обимно кретање новца на заједничком рачуну, куповина налога за исплату готовим новцем, високе суме депозита уложеног преко налога за исплату или телеграфског трансфера, трансакције великих сума, замена мањих апоена у веће, власници послова мањег обима који улажу више истог дана у различитим филијалама банака, и примање или слање новца телеграфски без постојања пословног разлога;
- неуобичајене активности у вези са рачунима, попут рачуна које отвара клијент са пребивалиштем изван подручја деловања банке, чест приступ сефу са депозитима, или отварање рачуна у име мењачнице;

⁷ Прве злоупотребе банкарског сектора у сврхе прања новца везују се за случај када је Мајер Ленски (Mayer Lansky), поучен догађајима са Ал Капонеом и свестан да ће њега и његове сараднике задесити иста судбина уколико своје илегалне приходе не прикрију и не прикажу као легалне, створио један од првих начина прања новца, користећи се *модусом* позајмица од швајцарских банака у које је претходно уложен „прљав“ новац, који се враћао као позајмица различитим фирмама које су поседовале криминалне организације (Бошковић, 2005: 19).

- покушај избегавања прописа о пријави и евиденцији трансакција, попут ситуације када нови клијент затражи да буде стављен на слободну пословну листу (листу ослобођених пријављивања трансакција) пре него што његова банковна историја то загарантује и
- одређене врсте трансфера средстава, као што су телеграфски трансфери, и улагање средстава на више рачуна у износима испод границе за пријављивање, а потом њихово пребацивање на главни рачун (Richards, 1999: 219).

Индиције које могу указивати на криминалне радње у банкарском пословању, али могу бити и последица несавесног рада, најчешће настају као исход непоштовања банкарских процедура с циљем прикривања криминалних активности. На криминалне радње у банкарском пословању посебно може да укаже⁸:

- полагање великих износа на рачун и давање налога банци да се износи трансферишу на рачуне већег броја лица, посебно у случајевима када се уочи да за такве трансакције не постоји рационално објашњење и економска оправданост;
- полагање новца у циљу обављања трансакција које имају инвестициони карактер (куповина некретнина, удела у предузећу, учешће у приватизацији и сл.), при чему нема уверљивих информација о пореклу новца;
- готовинске или безготовинске уплате физичких лица у корист физичког лица, при чему се може закључити да такве трансакције немају логичност или економску оправданост;
- обављање новчаних трансакција које очигледно нису у клијентовом интересу;
- полагање већег износа готовине као депозита за добијање кредита, а потом неочекивани захтев клијента да кредит отплати пре рока;
- клијент је незапослен или има лошу репутацију, а располаже новчаним средствима на рачунима или врши трансакције по различитим основама;
- више пута поновљене уплате мањих износа на рачун физичког лица које се преносе на један рачун;
- учестале трансакције по основу авансних плаћања или повраћаја аванса које клијент образлаже нереализацијом комерцијалних уговора;
- вршење лично или преко трећих лица готовинских уплата новца на рачун предузећа путем позајмице оснивача за ликвидност или повећање оснивачког улога, које нису у складу са пословањем предузећа или немају економску оправданост;
- куповина финансијских инструмената (хартија од вриједности, полиса осигурања и сл.) у великим износима, за готов новац или плаћање пореза у великим износима готовим новцем;
- вршење готовинских трансакција које су само мало испод законом прописаног прага за пријављивање;
- отварање рачуна за који право потписа имају лица која имају право потписа у више повезаних фирми;
- отварање рачуна правних лица на које се уплаћују износи који нису у сразмери са обимом пословања клијента;
- трансакције у вези са обављањем платног промета у земљи и иностранству које одступају од уобичајене делатности клијента у погледу робе, износа, пословних партнера, обима промета и слично;

8 Упоређи са: Индикатори за препознавање сумњивих трансакција за банке, Управа за спречавање прања новца, Београд, број: ОР-000038-0004/2012.

- трансакције плаћања и наплате услуга које одступају од редовних цена и за које не постоји посебно економско оправдање, као и трансакције које се односе на предузећа чија је претежна делатност давање професионалних и консултантских услуга;
- циркулација великих сума новца са рачуна на рачун у оквиру затвореног круга лица;
- полагање великих износа на рачун и давање налога банци да се износи трансферишу на рачуне већег броја лица, посебно у случајевима када за такве трансакције не постоји рационално објашњење и економска оправданост;
- трансфери великих износа у иностранство са рачуна у случају да салдо на рачуну потиче од многобројних полагања готовине на различите рачуне код једне или више банака;
- трансакције које су извршене преко већег броја рачуна или учесника (налогодаваца и корисника новчаних средстава), посебно ако су учесници таквих комплексних трансакција из земаља у којима се не примењују стандарди из области спречавања прања новца;
- велики број различитих појединаца који уплаћују депозите на исту партију рачуна;
- полагања или исплате већих износа ефективног новца (у страниој валути) који знатно одступају од уобичајених трансакција клијента, јер нису у складу са приходима или статусом клијента, посебно уколико су трансакције нетипичне за пословну активност клијента;
- у вези трансакција нема никаквих чињеница (информација о пошилаоцу), или се за трансакцију пружа доказ који не одговара *swift* поруци и другим подацима за плаћање (уговор, фактура, профактура, анекс уговора и сл.);
- клијенти избегавају да одговоре на питања везана за трансакцију, не радо се идентификују, дају сумњива документа или неистините податке;
- током пословања са банком обезбеђују се гаранције које су издате од стране офшор банке или банке сумњивог бонитета, односно банке из земље у којој се не спроводе прописи о спречавању прања новца;
- избегавање давања одговора у вези са трансакцијом или пуномоћјем, давање неистинитих податка или обављање трансакција у пратњи физичких лица из криминалног милеа;
- трансакције у великим износима новца од стране јавних функционера, службеника или политички експонираних лица, које не одговарају њиховим примањима;
- ангажовање овлашћених лица за коришћење закупљених сефова код банака;
- подизање великих сума новца са рачуна на који су трансферисана значајна средства по основу кредита одобреног из земље која не примјењује прописе из области спречавања прања новца;
- неуобичајене трансакције новца за које је тешко утврдити стварно порекло и које одступају од уобичајених трансакција везаних за његово пословање као што је полагање или исплата новца које знатно одступају од уобичајених трансакција клијента и нису у складу са приливима и одливима (прометом по рачуну) и пословању клијента;
- подношење захтева за кредит, упркос чињеници да показатељи економског и финансијског стања не указују на потребу клијента за кредитом, а након тога средства из кредита се трансферишу на рачуне у *офшор* банци или се користе ненаменски;

- пренос или примање великих износа новца са локација у иностранству с инструкцијама да се исплата изврши у готовини;
- велики број различитих појединаца који уплаћују депозите на исту партију рачуна без логичног економског оправдања;
- трансакције које укључују повлачење средстава убрзо након што су средства уложена (само пролазе кроз рачун), ако ово брзо повлачење средстава нема оправдање у пословној активности клијента и друго.

Документација која прати банкарско пословање у криминалистичким обрадама случајева организованог криминала је значајан извор доказног материјала. Њеном анализом могу се открити многобројни трагови који омогућују праћење новца, откривање незаконитости у пословању и идентификацију случајева прања новца.⁹ Зато је у сваком појединачном случају битно да се провери и пословање лица која су предмет криминалистичке обраде, јер се применом метода финансијске истраге може доћи до значајних информација, које се не могу прикупити другим криминалистичким методима.

Криминалистичка анализа банкарске документације

Банке и друге финансијске институције воде документацију о финансијским трансакцијама и чувају копију сваког документа који је део финансијске трансакције. Документација садржи податке о новчаним средствима која су предмет различитих финансијских трансакција у банкарском пословању и представља значајан извор материјалних доказа за различите злоупотребе у банкарском сектору које могу бити повезане са активностима организованог криминала. Документација коју би требало прикупити да би се створили предуслови за примену метода финансијске истраге најчешће обухвата:

- потврде о улозима;
- потврде о поседовању сефова;
- евиденцију о исплатама и уплатама;
- билансе стања на штедним и чековним рачунима;
- извештаје о електронским трансферима;
- евиденцију о продатим новчаним дознакама, путничким чековима и страној валути и друго.

Ради што ефикасније анализе финансијске активности осумњиченог треба прикупити и све податке који се односе на рачун осумњиченог, који се води у финансијској институцији (Kranachen, 2010: 86). Документација коју треба прикупити најчешће је следећа:

- сва документација приложена при отварању рачуна;
- пријава за отварање чековног рачуна;
- картица са потписом;
- месечни изводи;
- чекови исписани са тог рачуна;
- извештаје о уплатама и исплатама и
- копије свих улога (готовина, чекови положени на рачун).

9 Види у: Levi, M., Reuter, P. (2006). Money Laundering. Chicago: The University of Chicago Press.

Анализом прикупљене документације требало би утврдити средства положена на рачун, новац пребачен са рачуна (чеком, белешком о исплати банковним трансфером) и повећања и смањења стања на рачуну. Затим треба урадити резиме месечних извода са рачуна који обухвата положена средства на рачун, чекове исписане са рачуна и банковних трансфера са рачуна или на рачун. Такође, резиме треба да обухвати и податке о датумима, износима, бројевима чекова и друге податке који се могу користити у анализи. Резимеи би требало да омогуће да се стекне слика о финансијској активности унутар сваког рачуна који се анализира и да укажу на могуће доказе и сведоке.

Анализа ширења депозита најчешће се користити када осумњичени има приливе на текући рачун и обухвата низ информација на основу којих можемо створити слику финансијских активности у овом домену. За анализу најзначајније су чињенице о:

- датуму депоновања – показује време када су средства примљена;
- извору – показује од кога су средства примљена;
- износу – показује износ средства добијених од стране појединца или правног лица;
- банковном рачуну на коме је депозит направљен – осумњичени може да има више од једног банковног рачуна;
- билансу – омогућава груписање сличних трансакција за одређену врсту депозита или за одређену намену;
- броју ставки депонованих средстава – омогућава повезивање ставки у депозиту и слично.

Анализа трансакција на кредитним картицама користи се у случајевима када осумњичени користе кредитне картице чији су они власници или користе картице са којима негирају везу у циљу прикривања својих финансијских активности (стварни власници картица су лица повезана са осумњиченим). Ова врста анализе омогућава пружа и значајне информације о кретању осумњиченог, које се могу повезати са другим информацијама из криминалистичке обраде. За анализу најзначајније су чињенице о:

- датуму трансакција – показује време када су трансакције обављене;
- фирмама које пружају услуге или продају робу – могућност прикупљања информација од потенцијалних сведока и праћење кретања осумњиченог на основу њихових локација;
- броју кредитне картице – указује на везу са конкретним текућим рачуном; износима трансакција;
- рачунима – користити се за груписање трансакција било по врсти или намени и слично.

Наведене чињенице су значајне за примену метода доказивања на основу нето вредности или трошкова у финансијским истрагама. Анализом банкарске документације може се доћи и до имена људи или предузећа којима је исплаћен новац са рачуна и имена људи или предузећа који су уплатили новац власнику рачуна. Такође, значајни су и подаци о банкама и бројевима банковних рачуна на које су пребачена средства. Важно је евидентирати и банку пошиљаоца и банку примаоца. Имена људи, предузећа, банака и бројеви банковних рачуна од банака, које шаљу и примају новац важни су путокази у финансијским истрагама, који могу да укажу на прикривање порекла и постојање нелегално стечене имовине, коришћење противправно стечених средства и прикривање криминалне делатности финансијским трансакцијама.

Коришћењем анализе финансијских трагова криминалних организација у банкарском пословању може се доћи до значајних информација које могу усмерити криминалистичку обраду у правом смеру, омогућити примену других криминалистичких метода и створити основе за покретање кривичног поступка у овим случајевима.¹⁰

Закључак

Коришћење банкарског пословања за различите криминалне активности умногоме условљавају *погодности* које ова врста пословања пружа. Наиме, уколико се финансијске институције користе за трансферисање незаконито стечених средстава та средства се убацују у финансијски систем и покушава се створити привид легалне финансијске активности привредних субјеката којима управљају криминалне организације. Затим, банкарски сектор омогућава погодности брзог трансфера новца у глобалним оквирима за кратко време, са малим трошковима и великим степеном сигурности. Међутим, из аспекта финансијске истраге случајева организованог криминала значајно је истаћи да коришћење финансијских институција у криминалној активности оставља *папирнате* трагове и ствара могућност да се шири круг људи упозна са деловањем криминалне организације (потенцијални сведоци).

Организовани криминал у савременим условима тежи инфилтрацији у легалне економске токове да би замаглио границе између легалних и нелегалних активности и тиме омогућио интеграцију криминалног профита. Ефикасна примена метода финансијске истраге омогућава откривање постојања и проналажење нелегално стечених средстава криминалном делатношћу и ствара основе за покретање поступка за одузимање тих средстава. Примена метода финансијске истраге има изузетан значај у борби против организованог, као и других форми имовински мотивисаног криминала, с обзиром да нелегално стечена средства представљају економску полугу моћи криминалних организација и појединаца.

Применом финансијске анализе банкарске документације може се доћи до информација о улагању незаконито стечених средстава у легално пословање; привредним субјектима који се користе као *паравани* криминалне делатности; времену, месту и обиму трансфера криминалног профита; међународних финансијских контаката криминалних структура; додатних информација о криминалној вези других предузећа и лица која су повезана; чињеница које упућују на друге финансијске информације, као и других информација које могу бити од значаја за криминалистичку обраду случајева организованог криминала.

На основу претходно реченог можемо закључити да коришћењем криминалистичке анализе *финансијских трагова* криминалних организација у банкарском пословању можемо доћи до значајних информација, које могу усмерити криминалистичку обраду у правом смеру, омогућити примену других криминалистичких метода и створити основе за покретање кривичног поступка и ефикасно спровођење финансијских истрага у циљу одузимања криминалног профита.

10 Види опширније у: Crumbley, L., Heitger, L., Smith, S. (2007). *Forensic and Investigative Accounting*, Chicago: CCH.

Литература

1. Blum, J., Levi, M., Naylor R. T., Williams, P. (1998). *Financial havens, banking secrecy and money laundering*, Vienna: United Nations Global Programme against Money Laundering, Office for Drug Control and Crime Prevention.
2. Бошковић, Г. (2005). *Прање новца*. Београд: Беосинг.
3. Јазић, В. (2008). *Ризици у банкарском пословању*. Нови Сад: Будућност.
4. Kranacher, M., Riley, R., Wells, J. (2010). *Forensic Accounting and Fraud Examination*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
5. Levi, M., Reuter, P. (2006). *Money Laundering*, Chicago: The University of Chicago Press.
6. Лукић, Р. (2002). *Банкарско рачуноводство*. Београд: Економски факултет.
7. Magliveras, K. D. (2000). Banks, Money Laundering and the European Community. In: Norton, J., *Banks, Fraud and Crime*. London: Lloyd's of London Press.
8. Paoli, L. (1995). The Banco Ambrosiano Case: An Investigation into the Underestimation of the Relations Between Organized and Economic Crime. *Crime, Law and Social Change*, 23.
9. Richards, J. R. (1999). *Transnacional Criminal Organizations, Cybercrime, and Money Laundering*, London: CRC Press.
10. Thony, J. F. (1996). Processing Financial Information in Money Laundering Matters: The Financial Intelligence Units. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, Volume 3.
11. Hinterseer, K. (2001). The Wolfsberg anti-money laundering principles. *Journal of Money Laundering Control*, London, volume 5.
12. Crumbley, L., Heitger, L., Smith, S. (2007). *Forensic and Investigative Accounting*, Chicago: CCH.

ВИСОКОТЕХНОЛОШКИ ТЕРОРИЗАМ

проф. др Божидар Бановић
Вељко Турањанин

Правни факултет Универзитета у Крагујевцу

Апстракт: Аутори у раду разматрају високотехнолошки тероризам, као врсту тероризма у којој извршиоци користе глобалну интернет мрежу као средство извршења терористичких напада. Интернет технологија, са својим многобројним позитивним аспектима, променила је човечанство, али је допринела повећању ефикасности и ефективности криминалних организација. У првој деценији XXI века, компјутерски криминал и кибер-тероризам представљају теме које су избиле у први план на многим међународним конференцијама и у међународном кривичном праву. Пре свега, високотехнолошки криминал представља искоришћавање информација или телекомуникационих технологија како би се извршило кривично дело против лица, имовине, организације или компјутерског система, а кривично дело високотехнолошког криминала у бити представља традиционално или ново кривично дело учињено путем компјутерске мреже или система, док високотехнолошки тероризам представља подврсту компјутерског криминала везану за тероризам. Овај облик тероризма представља већу претњу него што је то случај са тероризмом какав смо до сада познавали, али већу и од других облика високотехнолошког криминала. Сходно томе, аутори у овом раду разматрају компјутерски тероризам са више аспеката, те његову везу са тероризмом и компјутерским криминалом.

Кључне речи: високотехнолошки криминал, високотехнолошки тероризам, информационе технологије, интернет.

Уводна разматрања

Високотехнолошки, то јест кибер- или хај-тек тероризам представља једну од тековина савременог доба, насталу развојем интернета и телекомуникационих мрежа. Наиме, данашњи развој рачунарске технологије не огледа се искључиво у позитивним ефектима, којих је ипак највише, него и у негативним. Или, како је то лепо речено, по својој природи људи имају тенденцију проналажења деструктивне стране свих иновација и проналазака.¹ Примера ради, довољно је споменути да се на интернету могу пронаћи упутства о прављењу бомби, тако да је 1999. године британски неонациста Дејвид Копланд поставио бомбе у црначком и индијском кварту, те геј-пабу, лишивши живота троје, а ранивши преко стотину људи. Упутства о прављењу бомби пронашао је на интернету, у књигама *The Terrorist Handbook* и *How to Make Bombs: Book Two*, и то при посети кафеима у којима је имао приступ мрежи.² Будући да криминал прати развој човечанства, то је и у овој сфери дошло до појаве једног од најопаснијих његових фор-

1 A. Cohen, Cyberterrorism: Are We Legally Ready, *The Journal of International Business & Law*, vol 2, 2010, 1.

2 S. Saint – Claire, Overview and Analysis on Cyber Terrorism, *School of Doctoral Studies European Union Journal*, 2011, 89.

ми, односно, до настанка компјутерског тероризма. У Сједињеним Америчким Државама, нарочито после 11. септембра, посејан је страх од дигиталног Перл Харбора и то знатно тежим терористичким нападом од овог септембарског.³ До које мере је реч о савременом облику криминала који се тренутно налази у жижи јавности, говори филм *Skyfall*, у коме је приказан овај савремени облик тероризма. Његово нагло добијање на значају и пораст интересовања за њега можемо пратити и преко резултата претраге интернет претраживача. Рецимо, Google је у марту месецу 2013. године избацио 4.380.000 погодака за термин *cyber terrorism*, а за појмове *cyber crime* 64.400.000, *hi-tech crime* 404.000.000 и *computer crime* 275.000.000, што говори о све већој свести о количини опасности коју носи ова појава. Пре него што пређемо на дефинисање појма високотехнолошког тероризма, неопходно је дати одређене напомене о друга два појма која су са њим у непосредној вези – тероризму и високотехнолошком криминалу, иако постоје схватања да је танка линија раздвајања високотехнолошког криминала и кибер-тероризма данас потпуно избледела.⁴

Тероризам представља веома сложен друштвени проблем, који је услед дугог трајања и ескалације претворен не само у „ударну политичку тему, већ после низа деценија теоријске игноранције у један од најатрактивнијих феномена за истраживаче друштвено-политичких појава.⁵ Иако је појам тероризма у правној теорији споран, и упркос чињеници да је питање дефинисања тероризма важније од нагомилавања података о терористичким организацијама, услед којег се „од дрвећа не види шума“,⁶ нема јединствене дефиниције овог појма, а постоје и одређени превиди у испитивању његове унутрашње природе.⁷ Сматра се да у најширем смислу тероризам представља метод борбе за остваривање политичких циљева путем насиља, застрашивања, отмица, уцена и сличних поступака, док се у упоредном кривичном законодавству код кривичних дела тероризма захтева кумулативно испуњење два елемента, од којих је један субјективан, а други објективан: да је предузета нека општеопасна радња и да постоји намера застрашивања грађана, најчешће из политичких мотива.⁸ Односно, тероризам представља смишљену, сврсисходну и често организовану и систематску употребу насиља и застрашивања ради стварања или искоришћавања атмосфере страха грађана и носилаца власти, с циљем прокламовања извесних идеолошких, најчешће политичких вредности, циљева или интереса и присиљавања државних власти да удовоље захтевима терориста.⁹ Или, по дефиницији Стејт департмента, тероризам представља политички мотивисано насиље извршено с предумишљајем против неборбеног становништва од стране субнационалних група или тајних агената.¹⁰ Дакле, основна премиса код традиционалног тероризма јесте претња или стварна употреба насиља против људи или имовине, са намером наношења штете која ће да привуче пажњу, створи

3 M. Stohl, *Cyber terrorism: a clear and present danger, the sum of all fears, breaking point or patriot games?*, *Crime Law Soc Change*, vol 46, 2006, 224.

4 Ž. Spalević, M. Vrhovšek, M. Komnenić, *Destruktivna moć novog terorizma informacionog doba*, u *Zborniku: Terorizam kao globalna pretnja*, Novi Sad, 2012, 332.

5 D. Simeunović, *Definisanje terorizma kao naučni izazov*, u *Zborniku: Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja*, III deo, Beograd, 2009, 141.

6 D. Simeunović, *Terorizam*, Beograd, 2009, 9.

7 D. Petrović, *Tri modela zločina međunarodnog terorizma*, *Strani pravni život*, br. 2/2011, 131.

8 Z. Stojanović, D. Kolarić, *Krivičnopravno reagovanje na teške oblike kriminaliteta*, Beograd, 2010, 74.

9 S. Mijalković, B. Banović, *Obaveštajno-bezbednosno delovanje terorističkih grupa i organizacija*, u *Zborniku: Terorizam kao globalna pretnja*, 72.

10 S. Berner, *Cyber-terrorism: reality or paranoia?*, *South African Journal of Information Management*, vol. 5, no. 1, 2003, 1.

страх и утиче на доношење одлука, а чији је корен у јаким идеолошким мотивима, са циљем наметања својих уверења и принципа на нелегалан и насилан начин.¹¹

Као што не постоји усаглашена дефиниција тероризма, тако још увек нема ни јединствене дефиниције високотехнолошког криминала. Дефиниције овог појма су еволуирале у складу са стеченим искуствима о самој појави.¹² Године 1983. ОЕЦД је дефинисао компјутерски криминал као свако илегално, неетичко и неовлашћено понашање које укључује аутоматску обраду података и/или пренос таквих података.¹³ Сматра се да он представља друштвено опасну појаву за чије се остварење учинилац користи знањима компјутерске технологије, тако што се компјутерски систем, схваћен у ширем смислу, користи као средство и/или објект криминалног напада.¹⁴ Односно, високотехнолошки криминал представља искоришћавање информација или телекомуникационих технологија како би се извршило кривично дело против лица, имовине, организације или компјутерског система, а кривично дело високотехнолошког криминала у бити представља традиционално или ново кривично дело учињено путем компјутерске мреже или система,¹⁵ или једноставније, то је кривично дело учињено против или помоћу рачунара.¹⁶ Закон о организацији и надлежности државних органа за борбу против високотехнолошког криминала¹⁷ Србије под истим подразумева вршење кривичних дела код којих се као објект или средство извршења јављају рачунари, рачунарски системи, рачунарске мреже, рачунарски подаци, као и њихови производи у материјалном или електронском облику.¹⁸ Апсолутна заштита против овог облика криминала, једноставно, не постоји. Хакери из било ког рачунара, уз мање или више компликован поступак, могу узети жељене податке, раширити компјутерске вирусе, уништити или оштетити одређене фајлове и сл. Међутим, до овога може доћи само уколико је циљани рачунар повезан са интернетом, то јест, основни услов да будемо угрожени јесте повезаност са мрежом.

Појмовно одређивање високотехнолошког тероризма

Високотехнолошки тероризам је изузетно сложен проблем, који је донео сеизмичке промене у приступу тероризму, дефинишући време у коме живимо,¹⁹ а чије је разумевање од виталног значаја за друштво и специјалисте који раде на пословима информационе сигурности, како у конкретној држави тако и у целом свету. Сматра се да представља највећу претњу за националну и интернационалну безбедност

11 Погледати: Е. Axelrod, J. Nicoletti, *Violence goes to the Internet: avoiding the snare of the net*, Springfield, 2009; Е. Minei, J. Matusitz, *Cyberspace as a new arena for terroristic propaganda: an updated examination*, *Poiesis Prax*, vol. 9, 2012, 164.

12 S. Gordon, R. Ford, On the definition and classification on cybercrime, *J Comput Virol*, vol. 2, 2006, 13.

13 R. Aldrich, *Cyberterrorism and computer crimes: Issues surrounding the establishment of an international legal regime*, Colorado, 2000, 10.

14 Б. Симоновић, *Криминалистика*, Крагујевац, 2004, 665.

15 F. Pocar, Defining Cyber-Crimes in International Legislation, *European Journal on Criminal Policy and Research*, vol. 10, issue 1, 2004, 33.

16 G. Lastovska, D. Hunter, Virtual Crime, *New York Law School Law Review*, vol. 49, 2004, 298.

17 Закон о организацији и надлежности државних органа за борбу против високотехнолошког криминала, *Службени гласник РС*, бр. 61/2005 и 104/2009.

18 Члан 2 Закона о организацији и надлежности државних органа за борбу против високотехнолошког криминала.

19 R. Abeyratne, Cyber terrorism and aviation – national and international responses, *Journal of Transportation Security*, vol. 4, 2011, 338.

откада постоји оружје за масовно уништење.²⁰ Како би се разумео прави обим деструктивности и моћи високотехнолошког тероризма, као и све његове карактеристике, на почетку је неопходно покушати на што бољи начин дефинисати овај појам. Превасходно, треба кренути од чињенице да термин кибер-тероризам представља кованицу насталу 1996. године спајањем термина 'кибер'²¹ (под којим се подразумева састав података, алгоритама и рачунарских мрежа, док се под кибер-простором подразумева биоелектронски еко-систем који постоји у простору у ком су доступни телефони, коаксијални каблови, оптички водови и електромагнетни таласи,²² односно, као простор између простора или виртуелни простор у коме појединци комуницирају и послују²³) и термина 'тероризам'.²⁴ Након прихватања од стране оружаних снага Сједињених Америчких Држава, овај термин је постао општеприхваћен широм света.²⁵ Дакле, два термина, од којих је први релативно једноставно дефинисати, што није случај са другим. Међутим, већ овде можемо рећи да високотехнолошки тероризам спаја у себи и два велика страха данашњице: страх од технологије и страх од тероризма.²⁶ А управо највећа деструктивна снага која спречава разумевање високотехнолошког тероризма проналази се у страху од непознатог или у мањку информација, или, што је још горе, у вишку дезинформација.²⁷ Разумевање разлога због којих би кибер-терористи извршили напад треба да представља први корак у спречавању или смањењу ризика од ове појаве.²⁸

Према извештају из 1998. године Центра за стратегију и међународне студије, високотехнолошки тероризам представља са предумишљајем политички мотивисан удар мање групе или тајних агената или индивидуалаца, против компјутерског система или информације, или компјутерског програма и података, који резултира у насиљу према неборбеним метама.²⁹ До идентичне дефиниције долазимо и у случају да кренемо од дефиниције тероризма коју је дао Стејт департмент, те је модификујемо у одговарајућем правцу.³⁰ Затим, под високотехнолошким тероризмом се подразумева метод напада дизајнираног да оштети или уништи важне тачке националне инфраструктуре кроз контролу и манипулисање рачунарским мрежама.³¹ ФБИ дефинише кибер-тероризам као мотивисани напад против информација, рачунарских система, програма и података који резултирају у насиљу против неборбених мета од стране субнационалних група или тајних агената.³² Или, то је криминални акт који је извршен коришћењем компјутера или телекомуникационих средстава, а који за последицу има насиље, уништење и/или ремећење услу-

20 K. Gable, *Cyber-Apocalypse Now: Securing the Internet Against Cyberterrorism and Using Universal Jurisdiction as a Deterrent*, *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, vol. 43, 2010, 118.

21 У раду ће бити коришћен стручни термин *кибер*, уместо енглеског *сајбер*. За више о овој терминологији погледати: М. Милошевић, *Актуелни проблеми сузбијања компјутерског криминала, Наука – безбедност – полиција*, бр. 1, Београд, 2007, 57.

22 M. Iqbal, *Defining Cyberterrorism*, *Journal of Computer & Information Law*, vol. 22, 2004, 399.

23 B. Dobovšek, M. Dimc, *Cyber Terrorism: Transference of Virtual World Threats to the Physical World*, u *Zborniku: Terorizam kao globalna pretnja*, 278.

24 E. Minei, J. Matusitz, *нав. дело*, 164.

25 L. Janczewski, A. Colarik, *Managerial Guide for Handling Cyber-Terrorism and Information Warfare*, London, 2005, 43.

26 M. Stohl, *нав. дело*, 225.

27 *Ibidem*.

28 L. Janczewski, A. Colarik, *нав. дело*, 44.

29 A. Colarik, *Cyber Terrorism: Political and Economic Implications*, London, 2006, 46.

30 Погледати и у: S. Berner, *нав. дело*, 1.

31 C. Walker, *Cyber-Terrorism: Legal Principle and Law in the United Kingdom*, *Pennsilavania State Law Review*, vol. 110, 2006, 633; D. Denning, *Hacktivism: an emerging threat to diplomacy*, *Foreign Service Journal*, vol. 1, 10–17; E. Minei, J. Matusitz, *нав. дело*, 164.

32 R. Abeyratne, *нав. дело*, 338–339.

га, при чему се сврха огледа у стварању страха путем конфузије и несигурности, да би се утицало на власт и становништво тако да се они прилагоде одговарајућој политичкој, друштвеној или идеолошкој агенди.³³ Такође, сматра се да је високотехнолошки тероризам конвергенција тероризма и кибер-простора, а да генерално подразумева незаконите нападе или претње нападом против компјутера, интернета или информација ускладиштених у њему, како би се тиме влада одређене државе застрашила или натерала да оствари одређене политичке или друштвене циљеве. Затим, такав напад треба да резултира у насиљу против неког лица или наношењу штете имовини, у довољној мери да створи страх, као што су одређене еколошке катастрофе, падови авиона, експлозије и слично.³⁴

Сматра се да се високотехнолошки тероризам испољава у два облика. Прво, реч је о разним облицима бомбашких напада на значајне државне или компјутерске центре, односно, на фабрике компјутерских хардвера и софтвера. Друго, терористи могу ангажовати компјутерске стручњаке који би, користећи интернет, неовлашћено ушли у компјутерске системе значајних компанија и извршили различита репрограмирања у софтверима, чиме би причињена штета могла бити већа него што је то случај у класичним терористичким актима.³⁵ Најчешће се сматра, а што произилази из изнетих дефиниција, да је извршилац дела високотехнолошког тероризма углавном појединац, али ће иза њега ипак стајати криминалне групе. Под извршиоцем дела високотехнолошког тероризма подразумева се лице или организација која у циљу унапређења својих политичких или друштвених циљева путем рачунара врши напад на други рачунар, мрежу или информације које се налазе на њему.³⁶ Међутим, информациона средства су доступна и терористима, који их користе као платформу за приступ масама и за лакши пренос порука становништву, тако да, у ствари, постоји симбиотичка веза између ове врсте медија и терориста.³⁷ Ова врста терориста користи глобалну интернет мрежу како би употребом слика и видео-записа, чија се садржина креће у распону од мржње до беса, саопштила своје намере јавности. Због тога овај облик пропаганде постаје основни облик путем којег кибер-терористи преносе своје науме.³⁸

Високотехнолошки тероризам има сличности са тероризмом, али између ова два појма постоје и битне разлике. Превасходно, основни циљ обе врсте терористичких аката јесте стварање осећаја страха код становништва, као и приморавање становништва одређене државе и њене владе на постизање одговарајућих политичких, идеолошких и сличних циљева. Затим, веза између терористичких и кибер-терористичких организација проналази се у следећа три фактора: сличном обрасцу комуникације, сличним везама међу члановима организације и сличним препрекама.³⁹ Међутим, високотехнолошки тероризам поседује одређене специфичности које га квалитативно одвајају од тероризма и због којих је привлачнији од конвенционалног тероризма. Прво, разликује се начин извршења дела. Примера ради, постоји велика разлика између отмице авиона или воза коришћењем ватреног оружја и коришћењем рачунарске технике. Друго, неопходно је подсетити се на чињеницу да се људи никада не могу осећати потпуно безбедно када су у питању терористички напади, ма какве мере заштите да предузме конкретна држава. Када

33 *Ibidem.*

34 M. Stohl, *нав. дело*, 230. О још неким дефиницијама овог појма погледати у: M. Iqbal, *нав. дело*, 406.

35 Б. Симоновић, *Криминалистика*, Крагујевац, 2004, 672–673.

36 S. Jadhao, Computer Crime, *Indian Streams Research Journal*, vol. 3, issue 1, 2013, 2.

37 A. Anderson, Risk, Terrorism, and the Internet, *Knowledge, Technology, & Policy*, Summer 2003, 25.

38 E. Minei, J. Matusitz, *нав. дело*, 163.

39 J. Matusitz, Similarities between terrorist networks in antiquity and present-day cyberterrorist network, *Trends in Organized Crime*, vol. 11, 2008, 183.

је у питању тероризам, свако може бити потенцијална мета и жртва. Међутим, код високотехнолошког тероризма појединци нису подједнако рањиви, већ се међу најугроженијим од ове врсте напада налази становништво у модерним и технолошким развијеним, углавном западним земљама. Али, то не значи да се одређено дело високотехнолошког криминала не може десити на било ком месту у свету, због чега се ова појава посматра као „игра мачке и миша“.⁴⁰ Цена ове игре може бити изузетно висока, тако да је неопходна континуирана размена знања и искустава између држава како би се оне на што бољи и квалитетнији начин заштитиле. Будући да се високотехнолошким тероризмом најчешће напада компјутерска инфраструктура, то су превасходно погођена индустријски развијена друштва, што значи да се степен угрожености од оваквих напада разликује од државе до државе.⁴¹

Глобално посматрано, само је питање времена када ће се и на ком делу планете десити терористички напад помоћу информационих технологија. У Сједињеним Америчким Државама, у индустријама попут телекомуникационих, комуналних и финансијских, претња од кибер-тероризма довела је још 1996. године до оснивања комисије која треба да обезбеђује информације о инфраструктури против напада.⁴² Треће, између ова два облика тероризма постоји разлика у трошковима његовог извршења. Наиме, са једне стране, за извршење тероризма неопходно је, прво, регрутовати извршиоца, а друго, опремити га свим неопходним оружјем и осигурати да безбедно стигне до локације на којој или са које ће извршити намераваани напад. Са друге стране, за извршење дела високотехнолошког тероризма, све што је неопходно јесте пронаћи технолошко образовано лице са хакерским вештинама и обезбедити му довољно добар рачунар који ће искористити за напад.⁴³ Односно, све што треба извршиоцу овог облика тероризма јесу рачунар и интернет.⁴⁴ Четврто, оваква терористичка акција може бити изведена даљински, анонимно, не захтева никакво руковање оружјем или одлазак у самоубилачку мисију, а може да привуче знатно већу медијску пажњу захваљујући начину извршења.⁴⁵ Једино оружје које терориста употребљава јесте тастатура, али њом може нанети знатно више штете него традиционалним оружјем. Као последица начина извршења и умањења могућности смрти за терористу, терористичким организацијама је олакшано да одрже број чланова који су посвећени њиховом циљу.⁴⁶

Неколико речи о средствима за напад кибер-терориста и могућностима одбране од њих

Традиционална оружја која користе кибер-терористи јесу, најчешће, компјутерски вируси, попут логичких бомби које се активирају на одређен датум, краковање, односно, неовлашћени приступи рачунарским системима, претраживање интернета због лозинки и бројева кредитних и других картица и података, затим, социјални инжењеринг, при чему долази до варања корисника мреже како би се преузеле шифре и друге корисне информације, те „роњење по

40 S. Saint – Claire, Overview and Analysis on Cyber Terrorism, *School of Doctoral Studies European Union Journal*, 2011, 97.

41 A. Cohen, *нав. дело*, 8.

42 H. Meyer, US fights cyber terrorism, *Computer Fraud & Security*, August 1996, 2.

43 *Ibidem*, 9.

44 G. Weimann, Cyberterrorism: the sum of all fears?, *Studies in Conflict Terrorism*, vol. 48, no. 2, 2005, 129–149.

45 S. Berner, *нав. дело*, 3.

46 G. Weimann, *нав. дело*, 129–149.

канти за смеће“, тј. претраживање обрисаних фајлова са рачунара.⁴⁷ Другим речима, оружја која користе кибер-терористи јесу вируси, ‘тројански коњи’ и други облици софтвера који на сличан начин делују на рачунар корисника.⁴⁸ Могуће је да хакер сакрије одређене податке у туђи рачунар, не скрећући пажњу на своје присуство, а да промене које је начинио остану непримећене месецима, све до момента када постане касно за то јер су подаци и сигурносне копије већ корумпирани.⁴⁹ Или, постоји могућност надгледања рачунара корисника на описани начин, те на основу сазнатих информација хакер може планирати одређене терористичке активности. Овакав начин добијања података се упоређује са шпијунским активностима, с тим што ово можемо назвати шпијунирањем дигиталног доба.⁵⁰ Сматра се да главне акте кибер-тероризма чине, али да нису ограничени само на њих: саботажа путем компјутерске технологије, хакерисање у контролне рачунаре нуклеарних електрана, гашење великих електронских система, те изазивање поремећаја у компјутерским мрежама, попут пентагонске, у име одмазде или протеста.⁵¹

Савршена одбрана од компјутерског напада, једноставно – не постоји, тако да се компјутерски системи могу заштитити само на бољи или лошији начин. Један од система заштите установљен је тако што се виталне информације чувају на материјалима којима се не може приступити путем компјутера, док је други начин заштите везан за енкрипцију (која представља такав процес заштите података у коме само пошиљалац и прималац садржаја знају његово значење, то јест способни су да га прочитају),⁵² односно, шифровање система, али то је већ релативно мање сигурно. Постоје уређаји за дешифровање, као што је на много занимљив и читаоцу интригантан начин описано у књизи Дена Брауна *Дигитална тврђава*. А посебно је питање да ли рачунарске системе треба да контролишу људи или рачунари посебно направљени само за ту сврху, па се сматра да док год их људи контролишу, претња од кибер-напада може бити неутрализована.⁵³ Незаобилазно је споменути одређене компаније, попут *Symantec* и *McAfee*, које зарађују велике количине новца прављењем заштитних софтвера.⁵⁴ Такође, један од свеprisутнијих облика заштите тиче се стварања војске хакера, који су ангажовани и плаћени за тај посао.⁵⁵ Поред континуираног раста опасности коју овај облик тероризма носи са собом, те чињенице да он остаје потенцијална претња по било коју државу на свету, јасно је да не постоји развијен осећај сигурности и попустљивости ни у штампи, већ сваке године постоји страх да ће управо та година бити она у којој вреба највећа опасност од високотехнолошког тероризма. Сходно томе, средства информисања нас често подсећају да смо рањиви и да је само питање времена када ћемо бити нападнути.⁵⁶ У сваком случају, учење о безбедности и ојачавање система како би издржа-

47 S. Berner, *нав. дело*, 2.

48 J. Matusitz, *Similarities between...*, 186.

49 D. Jones, Semantic Attacks – A New Wave of Cyber-terrorism, *Elsevier Science Network Security*, 2002, 13.

50 A. Mitra, *Digital Security: Cyber Terror and Cyber Security*, New York, 2010, 58.

51 J. Matusitz, *Similarities between...*, 186.

52 A. Mitra, *нав. дело*, 64.

53 S. Berner, *нав. дело*, 3.

54 S. Berner, *нав. дело*, 2. Улагање у заштиту је изузетно значајно, па Сједињене Америчке Државе троше огромне количине новчаних средстава у заштиту од компјутерских и других неконвенционалних напада. C. Newland, Fanatical Terrorism versus Disciplines of Constitutional Democracy, *Public Administration Review*, vol. 61, no. 6, 2001, 650.

55 Ž. Spalević, M. Vrhovšek, M. Jovanović, Računarske mreže kao logistička podrška terorističkih i kriminalnih organizacija, u Zborniku: *Terorizam kao globalna pretnja*, 304.

56 M. Stohl, *нав. дело*, 225.

ли спољашње нападе остаје важан део кибер-заштите.⁵⁷ Други део заштите лежи у међународној сарадњи између држава, што је у овој области веома важно.⁵⁸ А на свакој држави појединачно је да спречи кибер-терористичке нападе.⁵⁹

Да ли је до сада било случајева високотехнолошког тероризма?

Високотехнолошки тероризам, као што смо навели, треба разликовати од других сличних појмова, као што је високотехнолошки криминал, кибер-шпијунажа или информациони рат. Због тога, много напада везаних за рачунаре можемо искључити из области која припада високотехнолошком тероризму. Као пример се наводи случај шеснаестогодишњег хакера који је 1994. године срушио 100 америчких одбрамбених система.⁶⁰ Будући да се ради о делу које није било политички мотивисано, самим тим се не може радити о делу високотехнолошког тероризма, иако је самим чином направљена велика штета. Ово је био индивидуални напад који није довео до неке врсте насиља, него само до наношења материјалне штете, али не у довољном износу да би се дело приписало овој форми тероризма. За дело високотехнолошког тероризма неопходно је да дође до физичког насиља и огромне материјалне штете. Затим, иако су хакери индивидуалци, дело високотехнолошког тероризма није индивидуалан акт, већ акт групе.

Слично претходном примеру, 2001. године је у Аустралији забележен случај у коме је лице искористило одређени компјутерски програм, заједно са још неком компјутерском опремом, те приступило контроли вода у Квинсленду. Том приликом извршилац дела је ослободио 264.172 галона (што отприлике износи око милион литара) отпадне воде у локалне реке, а последица тог чина било је нестајање биљног и животињског света у марини, здрава вода је обојена у црну боју, а њен смрад је постао неподношљив локалном становништву.⁶¹ Аустралијски суд му је изрекао двогодишњу затворску казну, као и новчану казну у износу од 13.000 аустралијских долара.⁶² Инцидент попут овога би већ могао припадати сфери високотехнолошког тероризма, уколико у њега укључимо и све друге неопходне услове који се захтевају за његово постојање. Тај пример, заједно са претходним, показује до каквих све последица може довести злоупотреба компјутерских и интернет технологија.

Ипак, у литератури постоји размимоилажење аутора око питања да ли је до сада заиста било дела високотехнолошког тероризма.⁶³ Прво, сматра се да је контраст између више од хиљаду терористичких напада и десетина хиљада хакерских напада наспрам одсуства кибер-напада упечатљив и сугестиван, те упућује на чињеницу да, и поред опасности коју носи са собом, кибер-тероризам није претња за безбедност Сједињених Америчких Држава.⁶⁴ Друго, несигурно је да ли су велике терористичке групе, попут Ал Каиде, развиле технолошке могућности за овај облик теро-

57 C. W. Crews, *Cybersecurity and Authentication: The Marketplace Role in Rethinking Anonymity – Before Regulators Intervene*, *Knowledge, Technology & Policy*, vol. 20, 2007, 105.

58 Зборник: *Responses to Cyber Terrorism*, Centre of Excellence Defence Against Terrorism, Ankara, 2008, 74.

59 C. Lentz, *A State's Duty to Prevent and Respond to Cyberterrorist Acts*, *Chicago Journal of International Law*, Vol. 10, 2009–2010, 816.

60 S. Berner, *нав. дело*, 1.

61 A. Mitra, *Digital Security: Cyber Terror and Cyber Security*, New York, 2010, 55; J. Matusitz, *Similarities between...*, 186.

62 J. Lewis, *Cyber Terror: Missing in Action*, *Knowledge, Technology, & Policy*, Summer 2003, 38.

63 S. Berner, *нав. дело*, 2–3.

64 Тачније, у периоду 1996–2033 године догодила су се 1.813 терористичка напада, 217.394 хакерска, али ниједан везан за високотехнолошки тероризам. Видети о томе: J. Lewis, *нав. дело*, 36.

ризма, а уколико јесу, до које мере.⁶⁵ На једној страни, имамо схватања према којима је долазило до ових дела, док се на другој страни сматра да се то још није догодило, али се наглашава њихова изузетна опасност и апелује на константан опрез. Другим речима, упркос чињеници да још увек немамо праве кибер-терористичке нападе, једни тврде да ће кибер-простор постати незаобилазан алат за терористичке нападе, док други такву могућност сматрају за мит.⁶⁶ Тако, сматра се да је дело високотехнолошког тероризма случај из 1997. године, када је група позната као *Chaos Computer Group* направила тзв. *Active X Control* за рачуне, који су користили за крађу новца са банковних рачуна корисника широм света који су имали *Quicken* софтвер инсталиран на свој рачунар. Сматра се да је ово само један од хиљаду типова вируса који могу да ураде много тога на рачунару, почев од ситница попут нервирања корисника рачунара до причињавања огромних штета које могу имати последице које се тичу живота и смрти.⁶⁷ Затим, имамо случај у коме је из ватреног оружја пуцано на шефа мафије, који је, међутим, преживео. Исте ноћи, док је лежао у болници, хакер је упао у болнички рачунар и променио рецепт за лек, услед чега је пацијент преминуо. Након тога, хакер је поново променио лек, вративши стари рецепт, а медицинска сестра је окривљена за немарно лечење.⁶⁸

Међутим, поставља се питање да ли у наведеним случајевима заиста можемо сматрати да се ради о делима високотехнолошког тероризма. Наиме, у првом случају, посматрано са становишта кривичног законодавства Србије, ради се о кривичним делима из домена високотехнолошког криминала, а није присутна димензија везана за политичке и социјалне циљеве, већ уско за намеру групе која је извршила крађе за богаћењем. У другом случају, ради се о класичном кривичном делу убиства, али извршеном на потпуно нов начин, захваљујући продору компјутерске и интернет технологије. Али као ни у претходном примеру, не постоје карактеристике које су неопходне за квалификацију овог дела као чина високотехнолошког тероризма. Ипак, треба да скренемо пажњу и на чињеницу да постоје схватања по којима кибер-тероризам не постоји, јер је готово немогуће замислити ситуацију да се некој особи физички нашкоди употребом рачунара.⁶⁹ Претходни примери нам говоре управо супротно. Међутим, постоји и блаже схватање, по коме терористи још увек немају знање, мотивацију, способности и/или вештине да изврше дело високотехнолошког тероризма.⁷⁰ Поред тога, сматра се и да су вође терористичких група махом неповерљиве према новој технологији, те самим тим окренуте традиционалном начину извршења напада.⁷¹ То, наравно, не значи да исту технологију не користе за међусобно комуницирање.⁷² Ипак, без обзира на различита схватања, сматрамо да свет још увек није упознао права дела високотехнолошког тероризма.

Закључак

Високотехнолошки тероризам представља модерну форму тероризма, насталу развојем интернет технологије. Он представља својеврсну комбинацију тероризма и високотехнолошког криминала, при чему са првим има заједнички циљ, а то

65 S. Saint – Claire, *нав. дело*, 88.

66 M. Iqbal, *Defining Cyberterrorism*, *Journal of Computer & Information Law*, vol. 22, 2004, 398.

67 S. Saint – Claire, *нав. дело*, 86.

68 *Ibidem*.

69 A. Mitra, *нав. дело*, 57.

70 S. Berner, *нав. дело*, 3.

71 M. Iqbal, *нав. дело*, 405.

72 О начину међусобно комуникације терористичких група путем интернета погледати: V. Vučković, *Sajber terorizam*, u *Zborniku: Terorizam kao globalna pretnja*, 317.

је стварање панике и страха код становништва како би се влада одређене државе принудила на испуњење конкретних захтева, а са другим начин извршења, који се огледа у употреби компјутера како би се остварио напад на други рачунар или мрежу. Упркос суморним предвиђањима да ће високотехнолошки тероризам представљати судњи дан за човечанство, потребно је напоменути да се још увек није десио ниједан прави случај овог облика тероризма, што не значи да се он неће десити у будућности. Нема никакве сумње да нове технологије олакшавају промет информација, како међу људима уопште тако и међу терористима; будући да нуде огромне могућности за нове облике напада, пре или касније ће доћи и до њих. За такве нападе су простор и границе потпуно ирелевантни појмови, па за њих државе морају бити у што већој мери спремне.

ЗЛОУПОТРЕБА ИНТЕРНЕТА И ПОЛИТИКЕ БЕЗБЕДНОСТИ

проф. др Драган Ранђеловић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Бојана Царевић

Милош Ранђеловић

Апстракт: Рад се бави еволуцијом Интернета, од настанка до појаве злоупотреба, са акцентом на политике безбедности као одговор на све разноврснији спектар злоупотреба. Оне су последица бурног развоја информационих технологија почетком 21. века, када Интернет као савремена информационо-комуникациона технологија представља незаобилазну свакодневницу и потребу све већег дела светске популације. Оно што је почело као MIT докторска дисертација 1961. године, на Одељењу *US Defense* за експерименте у комуникацијама (*Department for Experiments in Communications*), у годинама које су следиле еволуирало је у технолошку револуцију, која је данас позната као „кибернетски простор“ или/и Интернет. Интернет је постао медијум за свакојаке злоупотребе, почев од сајбер криминала па до терористичких претњи и напада, који нису изузетак. Постојање конзистентне политике безбедности сваког учесника у таквом окружењу данас представља императив.

Кључне речи: Интернет, злоупотребе Интернета, сајбер криминал, сајбер тероризам, политике безбедности на Интернету.

Увод

Савремена технологија, чији су најмасовнији појавни облици компјутери и компјутерска технологија, могу се злоупотребљавати на разне начине, све до извођења терористичких напада. Када говоримо о најмасовнијем информационом медију – Интернету, знамо да је једна од његових основних дефиниција да је то мрежа свих мрежа. Дакле, глобалног је карактера, при чему сам појам мреже говори о нечему структурираном, али и децентрализованом, са бројним укрштањима, која се могу манифестовати као степени слободе кретања пакета са информацијом¹.

Архитектура интернета

Рачунарска мрежа се може дефинисати као скуп више рачунара, периферних јединица и других уређаја, који су међусобно повезани са циљем размене информације и деобе мрежних ресурса. Комуникација између чворова који су у мрежи врши се на основу протокола. Повезивање већег броја пи-си уређаја преко мреже за пренос података постало је јако актуелно последњих година, из неколико разлога. Прво, пи-си рачунари су постали веома јефтине направе које су по својим перформансама заиста моћне машине; и друго, на тржишту се данас нуди вели-

1 Randelović, D., Jaćimović, S. (2010), *Policijska informatika*, Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.

ки број разних моћних софтверских алата (пакета) по невероватно ниским ценама (постоје и пиратске верзије), које обезбеђују да се пи-си машине примене на широк дијапазон корисника. Као треће, надградња пи-си машине новим хардвером (разне периферије) није скупа инвестиција, не само за компаније него и индивидуе. Пи-си уређаји су данас најшире прихваћене рачунарске машине, од којих се могу пројектовати најсложенији системи. Постоји више класификација мрежа:

- према дometу: LAN (*Local Area Network*), WAN (*Wide Area Network*), MAN (*Metropolitan Area Network*), CAN, PAN,
- према односу између чворова: *peer-to-peer* и серверске мреже²;
- класификација према топологији: магистрала³. (*bus*), прстен (*ring*) и звезда (*star*).

ОСИ модел

ОСИ модел⁴ је слојевита архитектура у којој је мрежна комуникација подељена у седам слојева. На сваком нивоу дефинисане су мрежне функције, које комуницирају са функцијама нивоа који се налази испод или изнад. Данас ОСИ представља међународни стандард и смерницу произвођачима за израду мрежних производа. Архитектура ОСИ изгледа на следећи начин:

- *седми слој апликације* јесте слој који омогућава корисничким апликацијама приступ мрежи;
- *шести слој презентације* одговоран је за представљање информација у облику прилагођеном апликацијама на које се те информације односе;
- *пети слој сесије* организује и синхронизује комуникацију (сесију) између две апликације на удаљеним рачунарима;
- *четврти транспортни слој* одговоран је за одређивање брзог и ефикасног комуникационог канала тј за пренос података на одређеном нивоу квалитета;
- *трећи мрежни слој* одговоран је за логичко адресирање, превођење хардверских у мрежне адресе, рутирање;
- *други слој везе* података одговоран је за стварање, отпрему и пријем оквира података; врши физичко адресирање и одређује приступ медијуму; на овом слоју се користи MAC адреса;
- *први физички слој* је одговоран за пренос битова, он добија оквире података од слоја везе података и претвара њихов садржај у низ електричних сигнала; на овом слоју се описује медијум (кабл).

Протоколи

У рачунарском свету протокол означава скуп правила која одређују како два програма могу да комуницирају. Рачунари комуницирају тако што размењују одређени

2 LAN се може организовати на два начина: као *peer-to-peer* мрежа или као мрежа са сервером. *Peer-to-peer* је мрежа равноправних рачунара, сервер не постоји, сваки рачунар у мрежи има улогу и клијента и сервера, а корисник одлучује колики део информација ће бити доступан осталима. Са друге стране, у *мрежама са сервером* постоји најмање један рачунар у мрежи који врши улогу сервера. То значи да једини подаци које клијенти мреже деле и којима имају приступ јесу подаци који се налазе на серверу. Централни сервер функционише, у том случају, као база података доступна свима у мрежи.

3 *BUS* или *магистрала* је најједноставнија топологија. Један кабл повезује све рачунаре, сервере и периферијске уређаје. Подаци се у мрежи шаљу преко кабла директно на физичку адресу одредишног рачунара. Овде је важно објаснити појам физичке адресе или MAC адресе (*Media Access Control*). Дакле, да бисмо се повезали у било какву мрежу, потребна нам је мрежна карта која има своју MAC адресу.

4 Tanenbaum, A. S., *Computers Networks*, Prentice, March 17, 2003.

сет порука, а протокол одређује формате тих порука. Протоколи омогућују и размену података између различитих врста рачунара, нпр. *пи-сија* и *мека*, и то без обзира на њихове различитости. Када се мисли на интернет протоколе постоји неколико протокола који се користе:

- 1) модемски протоколи – стандарди који одређују начин и брзину повезивања модема;
- 2) протоколи за серијску комуникацију између пи-си рачунара и интернет посредника (*SLIP* – *serial line internet protocol*, *PPP* – *point to point protocol*). Данас се најчешће користи *PPP* протокол;
- 3) *TCP/IP* протокол (*Transmission Control Protocol / Internet Protocol*), који омогућава комуникацију између два или више рачунара;
- 4) протоколи за сваку од интернет услуга и то, нпр.: *HTTP* (*Hyper-Text Transfer Protocol*) за *World Wide Web*, *FTP* (*File Transfer Protocol*) за дистрибуцију датотека на Интернету, *SMTP* (*Siiimple Mail Transfer Protocol*) за пренос *e-mail* порука, *NNTP* (*Network News Transfer Protocol*) за пренос *news* порука и *Telnet* – за рад на удаљеним серверима/рачунарима.

Портови

Сваки интернет протокол (*www*, *ftp*, *smtp* итд.) има свој одговарајући порт (број). Сликовито можемо замислити интернет посредника који поседује одређени сервис за опслуживање разних корисника. Већина интернет сервиса има своје стандардне портове (канцеларије), које не мења, па није потребно увек навести порт на *URL* адреси јер сервер сам може да детектује који се сервис тражи. Примери неких стандардних портова су:

- порт за *HTTP* протокол: 80,
- порт за *FTP* протокол: 21 и 21,
- порт за *SMTP* протокол: 25,
- порт за *POP3* протокол: 110 и
- порт за *Telnet* протокол: 23.⁵

Концепт портова установљен је још у раној фази развоја *ARPANET*-а, као заједничка потреба софтвер аутора и систем администратора. Термин „порт“ није коришћен у то време – ови бројеви су првобитно били називани *socket number*.

Интернет адресе

Да би рачунари могли међусобно да се препознају, сваки појединачни рачунар мора да има своју уникатну адресу. Успешно коришћење Интернета подразумева разумевање неколико различитих врста адреса. То су: *IP* адресе, симболичке адресе, *URL*-ови, и и-мејл.

IP адресе су једноставне бројчане адресе рачунара спојених на Интернет. *IP* је скраћеница од *Internet Protocol*. *Ipv4* адреса је увек истог формата и креће се у распону од 11.0.0.0 до 255.255.255.255.⁶ *IP* адреса се састоји од бројева који представљају

5 Ports for Internet Services, табела најчешће коришћених интернет портова, *Official TCP/IP Port List*.

6 *IP* адреса је обима 32-бита, а то значи да је могуће адресирати $2^{32} = 4.294.967.296$ хостова; постоје три главна адресна формата. Сваки од ових типова важи за одређени тип мреже. *Класа А* обезбеђује адресирање до 128 различитих мрежа и до 16.777.216 хостова по свакој мрежи. *Класа Б* омогућава адресирање до 16.384 мрежа и до 65.536 хостова по мрежи. *Класа Ц* дозвољава адресирање до 2.097.152 мрежа при чему свака може да има до 256 хостова.

мрежу и броја који представља сам рачунар. Који делови IP адресе чине мрежу а који локални рачунар, зависи од класа (А, Б, Ц) IP адресе додељене мрежи на којој је рачунар. Сви рачунари на Интернету комуницирају међусобно овим протоколом. Мрежни део адресе интернет посредницима додељује организација *InterNIC*⁷, а део додељује и сам интернет посредник.

Статичка IP адреса. Постоје сервери који имају своје сталне (статичке) IP адресе ради лакшег сналажења на Интернету. То су сервери који опслужују кориснике (клијенте). Ове адресе се ретко мењају и оне остају непромењене да би удаљени сервери и рачунари могли лако да их пронађу уколико се, рецимо, врши размена е-маил порука са једне тачке (једног интернет посредника) и друге тачке (тј другог интернет посредника).

Динамичка IP адреса. Обичним корисницима који приступају интернет посреднику путем неке од конекција није потребна стална IP адреса јер они све своје сервисе траже од интернет посредника. Таквим корисницима се додељује динамичка IP адреса.

Постоји и разлика између јавних и приватних адреса. Сваки рачунар који има директну интернет конекцију преко модема, има јавну IP адресу. Корисници који се на Интернет повезују преко провајдера добијају неку од јавних адреса провајдера. Ако је исти рачунар повезан на локалну мрежу, он има још једну приватну или локалну IP адресу, која није видљива на Интернету. Приватна IP адреса може бити у следећим опсезима: 10.0.0.0 – 10.255.255.255 и 192.168.0.0 – 192.168.255.255.

Треба напоменути да је потреба повећања опсега адреса због повећања броја корисника довела до тога да се са овог такозваног IPv4 појави IPv6 верзија протокола где је број бита повећан са 32 на 128, а начин представљања је у виду осам група (свака по 16 бита) од по четири хексадецимална броја.

Симболичке адресе – домени. Како би лакше памтили адресе, серверима се додељују симболичке адресе типа *www.kpa.edu*. IP адреса те симболичке адресе представљена је низом бројева, нпр. 195.252.112.4. Наравно, лакше је запамтити име него наведене цифре. Превођење IP адресе у симболичку адресу врши DNS сервис (*Domain Name System*). Симболичка адреса се може поделити на више делова. Подела се врши на следећи начин : име сервиса + име сервера + име домена + име рут домена; пример: *www.download.free, ebooks.edu*.

Име сервиса може бити произвољно. Најчешће се користи скраћеница за сервис који сервер треба да опслужује. Навешћемо неколико примера:

- *www*. – скраћеница за веб сервис;
- *smtpt*. – скраћеница за мејл сервис;
- *FTP*. – скраћеница за FTP сервис.

Име сервера може бити произвољно и зависи само од маште његовог администратора. Обично описује радно место или сервис који сервер опслужује. Овде је случај са сервисом даунлоуда.

Име домена је име компаније која се бави одређеним послом. У овом случају то је регистрована фирма која поседује свој домен *free ebooks*. Овај домен је регистрован код *InterNIC*-а и једино је *Free ebooks* у могућности да га користи. Име овог домена је на Интернету уникатно.

Име рут (*root*) домена је фиксно, и оно је одређено правилима *InterNIC*-а. Оно се додељује на основу профила компаније која закупљује годишње право на име

⁷ *InterNIC – Public Information Regarding Internet Domain Name Registration Services*, [http:// www.internic.net/](http://www.internic.net/), 8. 3. 2011.

домена и њене локације. Тако, зависно од профила, може бити *com* – комерцијалне презентације, *edu* – презентације са едукативним садржајем, *gov* – званичне презентације државе, *mil* – војне институције, *net* – организације за администрацију мрежних сервиса, *org* – непрофитне организације а од локације припадност држави, као нпр. *rs* – Србија, *uk* – Енглеска, *mk* – Македонија итд.

Домени се користе због разумљивијег адресирања. Постоје генерички (*com*, *org*, *gov*, *mil*), национални домени (*rs*, *ba*, *de*, *ca*) и поддомени (*ac.rs*, *org.rs*). DNS сервери се извршавају на тачно одређеним рачунарима и обично постоји један примарни DNS сервер и један или више секундарних сервера по домену.

URL (*Uniform Resource Locator*) јесте веб адреса одређеног ресурса на Интернету. Ресурс на који показује URL адреса може бити HTML документ (веб страница), слика, или било која датотека која се налази на одређеном веб серверу, нпр.: *http://upload.wikimedia.org/wikipedia/meta/_9/9f/Wikimedia-button1.png* јесте URL адреса која одређује где се на вебу налази ресурс – дигитална слика *Wikimedia-button1.png*. Први део URL-а (*http://*) говори да се том ресурсу може приступити преко HTTP протокола, те да се ресурс налази на веб серверу (хосту) с називом домена *upload.wikimedia.org*, а након тога приказује путању кроз структуру директоријума на диску тога сервера⁸. Основну структуру URL, читајући са лева на десно, чине: *protokol://servis.domen.rootdomen:port/direktorijum/fajl.extenzija*.

Интернет сервиси

E-mail – електронска пошта, е-пошта, и-мејл, мејл (енгл. *e-mail*) различити су називи за мрежни сервис који омогућава слање и примање порука разноврсног садржаја. Име представља аналогију традиционалној пошти, при чему поштанско сандуче замењују сервери, на којима се е-пошта „чува“ док је корисник не преузме⁹.

News – систем дискусионих група.

WWW (*World Wide Web*), скраћено „веб“, најчешће је коришћени сервис. Служи за интерактивну презентацију на Интернету, уз коришћење текста, слика, звука, анимација, филмова и сл.

Веб странице (интернет странице) најлакше је упоредити са илустрованим магазином, књигом и/или новинама. Свака страница може бити повезана са било којом другом страницом, која се може налазити било где у свету. Идеална су замена за проспекте и сл., а доступне су било кад и било коме.

Site (изговара се: „сајт“) означава скуп веб страница, међусобно повезаних и организованих у јединствену целину, са заједничком приступном адресом.

WAP сервиси – WAP може да ради у различитим окружењима, као што су: CSD, GPRS, SMS, *Bluetooth*, *Wireless wallet*. GPRS је мобилни терминал увек логички повезан са Интернетом и омогућава велике брзине преноса податка. WAP је протокол који омогућава увођење неговорних услуга у дигиталне мобилне мреже, као и приступ Интернету са мобилног телефона. Користе се WML и WML Script језици. WSP протокол је дефинисан тако да омогућује заустављање и настављање сесије без иницијализације. WTP протокол омогућује поуздану услугу као и TCP. WTA апликације омогућују приступ телефонским услугама. WTLS протокол се заснива на индустријском стандарду SSL и осигурава интегритет података, приватност, аутентификацију и заштиту од негирања спроведене трансакције. WAP клијент ко-

8 <http://hr.wikipedia.org/wiki/URL>

9 <http://sr.wikipedia.org/wiki/Email>

муницира са WAP сервером, WAP gateway тада претвара WAP захтев у веб захтев и омогућује приступ веб серверу.

Што се тиче развоја и дефинисања Интернета у појединим сегментима његовог постојања и начина рада постоје, организације које се тиме баве на различитим нивоима и у различитим областима:

- ISOC (*Internet Society*), међународна, непрофитна организација базирана на чланству са задатком ширења Интернета – www.isoc.org;
- IETF организација задужена за идентификовање проблема и предлагање решења, www.ietf.org;
- IESG (*Internet Engineering Steering Group*) организација која даје смернице за рад, али нема директну наредбодавну улогу – www.iesg.org;
- IAB (*Internet Architecture Board*) брине о глобалном развоју Интернета – www.iab.org;
- IANA (*Internet Assigned Number Authority*) води рачуна о свим подацима типа нумеричких параметара за протоколе, root DNS сервера, адресног простора – www.iana.org.

Злоупотребе интернета

Компјутери и компјутерска технологија се могу злоупотребљавати на разне начине. Криминалитет који се реализује помоћу компјутера може имати облик било ког од традиционалних видова криминалитета, као што су крађе, утаје, проневере, а подаци који се неовлашћено прибављају злоупотребом информационих система могу се на разне начине користити за стицање противправне користи. Појавни облици компјутерског криминалитета јесу: противправно коришћење услуга и неовлашћено прибављање информација, компјутерске крађе, преваре, саботаже, и компјутерски тероризам и криминал везан за компјутерске мреже. Криминал везан за компјутерске мреже облик је криминалног понашања код кога *cyberspace*¹⁰ окружење у коме су компјутерске мреже појављују има троструку улогу: оно је средство или алат, циљ и окружење извршења кривичног дела.

- *Компјутерске мреже као циљ напада*. Нападају се сервиси, функције и садржаји који се налазе на мрежи. Краду се услуге и подаци, оштећују се или уништавају делови или цела мрежа и компјутерски системи, или се ометају функције њиховог рада. У сваком случају, циљ починилаца је мрежа у коју се убацују *malware*¹¹, врше DoS напади и сл.
- *Компјутерске мреже као средство или алат*. Данас модерни криминалци све више користе компјутерске мреже као оруђа за реализацију својих намера. Коришћење овог новог оруђа нарочито је популарно код дечије порнографије, злоупотребе интелектуалне својине или онлајн продаје недозвољене робе (дрога, људских органа итд.).
- *Компјутерске мреже као окружење у коме се напади реализују*. Најчешће се компјутерске мреже користе за прикривање криминалних радњи, као што то вешто успевају да ураде педофили. Постоје и друге улоге, као што је нпр. коришћење мреже као симбола застрашивања, које су некад више изражене

¹⁰ *Cyberspace* је термин за нефизички простор који стварају компјутерски системи. На пример, онлајн системи формирају *cyberspace* у коме корисници могу да комуницирају једни са другима (путем и-мејла), да претражују информације, врше онлајн куповину и друго.

¹¹ *Malware*, скраћено од „злонамерни софтвер“, креиран је тако да се инфилтрира у компјутерски систем без пристанка корисника. Термин је општеприхваћен од компјутерских професионалаца. *Malware* може бити рачунарски вирус, црв, 'тројански коњ', *spyware*, *adware* или неки други штетни програм.

код компјутерског него код сајбер криминала. Битно је да је сајбер криминалу неоспорно признато „својство“ криминала као „облику понашања који је противзаконит или ће бити криминализован за кратко време“.

Високотехнолошки, сајбер криминал

Глобалне рачунарске мреже створиле су могућности за нове облике криминала. Појављује се посебан, софистициран, продоран, технички поткован, бескрупулозан, опседнут, понекад осветољубив појединац, коме је тешко супротставити се, а још теже зауставити га. Он све чешће не жели да буде сам, већ му је потребно друштво, као што му је неопходна и „публика“. Лакоћа „вршљања“ сајбер простором даје му осећај моћи и неухватљивости. Ово није без разлога, јер га је стварно изузетно тешко открити у моменту чињења дела, што, углавном, представља и „прави“ тренутак за његово идентификовање и хватање. С друге стране, Интернет, који је толико рањив и несигуран због огромног броја корисника (25. марта 2005. године број корисника Интернета био је две милијарде и сто милиона, што чини око петине укупне светске популације)¹², отворености и нерегулисаности, јесте и идеално скровиште криминалаца различитог типа.

Требало је да прође низ година од појаве првих облика компјутерског криминала до његовог дефинисања и таман када су настале неке дефиниције појављује се нови феномен – сајбер криминал. Покушај тумачења размера овог криминала и његове опасности учињен је у документу *Криминал везан за компјутерске мреже* (*Crime related to computer networks*)¹³, као и у *Конвенцији о сајбер криминалу* (*Convention on Cybercrime*) Савета Европе.¹⁴

Битно је да је сајбер криминалу неоспорно признато „својство“ криминала (притом су се појавили и други термини: интернет криминал, е-криминал, криминал високих технологија, мрежни криминал и сл.). Сајбер простор је вештачка творевина, која захтева високу техничку опремљеност и добру информациону инфраструктуру и који је ничија и свачија својина, у коме паралелно коегзистирају виртуелно и реално и код кога је комуникација колективна. У таквом окружењу изузетно је тешко говорити о националним размерама криминала и друштвеној опасности, бар у конвенционалном смислу речи. Зато се овај криминал сврстава у најизразитији облик транснационалног криминала, против кога ни борба не може бити конвенционална. Поготово због тога што друштвени, социјални и економски контекст овог криминала није истоветан са класичним транснационалним криминалом – за сајбер простор важе друга правила, што показује *Глобална студија о организованом криминалу*.¹⁵ Зависно од типа почињених дела, сајбер криминал може бити:

12 <http://pcpress.rs/dve-milijarde-i-sto-miliona-aktivnih-korisnika-interneta/>

13 *Криминал везан за компјутерске мреже* (*Crime related to computer networks*) са Десетог конгреса УН посвећеног Превенцији од криминала и третману починиоца (април 2000. године). Радна група експерата под овим криминалом подразумева „криминал који се односи на било који облик криминала који се може извршавати са компјутерским системима и мрежама, у компјутерским системима и мрежама или против компјутерских система и мрежа“.

14 *Convention on Cybercrime*. Конвенцију, која је ступила на снагу у јулу 2004. године прате бројни документи. Упореди: Council Of Europe, <http://www.coe.int/>, 15. 3. 2010.

15 *Глобална студија о организованом криминалу* (*Global studies on organized crime*) Центра за превенцију међународног криминала и Института УН за истраживање интеррегионалног криминала – *Global studies on organized crime*, Centre for International Crime Prevention, Office for Drug Control and Crime Prevention, United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute, February 1999, http://www.uncjin.org/CICP/gsoc_e.pdf 15. 3. 2010.

- политички, који чине: сајбер шпијунажа, хакинг, сајбер саботажа, сајбер тероризам, сајбер ратовање.
- економски: сајбер преваре; хакинг; крађа Интернет услуга и времена; пиратерија софтвера, микрочипова и база података; сајбер индустријска шпијунажа; лажне Интернет аукције (неиспоручивање производа, лажна презентација производа, лажна процена, надграђивање цене производа, удруживање ради постизања веће цене, трговина робом са црног тржишта, вишеструке личности);
- производња и дистрибуција недозвољених и штетних садржаја: дечија порнографија; педофилија; верске секте; ширење расистичких, нацистичких и сличних идеја и ставова; злоупотреба жена и деце; манипулација забрањеним производима, робама и супстанцама, дрогом, људским органима и оружјем;
- повредесајберприватности: надгледањее-поште, спам, *phishing*, прислушкивање, снимање „причаоница“, праћење е-конференција, *cookies* итд.¹⁶

Компјутерске саботаже и компјутерски тероризам

Компјутерске саботаже се састоје у уништењу или оштећењу компјутера и других уређаја за обраду података у оквиру компјутерских система, или брисању и мењању, односно спречавању коришћења информација садржаних у меморији информатичких уређаја. Најчешћи видови компјутерске саботаже су они који делују деструктивно на оперативно-информативне механизме и корисничке програме, пре свега оне који имају функцију чувања података. Како терористи постају савременији, они све више остављају пушке и гранате у корист циљева високе технологије. Кад је реч о компјутерском тероризму, данас постоји реална опасност да информатички ресурси, а посебно глобалне информатичке мреже, постану и веома ефикасно средство у рукама терориста, омогућавајући им начине деловања о којима раније нису могли ни да сањају.

Политика безбедности основа заштите на интернету

Мада могућност конекције на Интернет нуди огромне предности због могућности већег приступа информацијама, она је опасна због сајтова са ниским нивоом безбедности. Интернет „пати“ од очигледних проблема везаних за безбедност који, уколико се игноришу, могу да имају погубне последице за неприпремљене сајтове¹⁷. Предузећа су, с правом, забринута у погледу безбедности коришћења Интернета и постављају следећа питања: 1) Хоће ли хакери пореметити интерне системе?; 2) Хоће ли важни подаци предузећа бити угрожени (промењени или прочитани) приликом преноса?; и 3) Хоће ли предузеће бити доведено у непријатну ситуацију? Све претходно речено представља ваљан разлог за бригу. Појављују се

¹⁶ У Енциклопедији сајбер криминала наводи се да ФБИ и Национални центар за криминал белих крагн САД (*National White Collar Crime Center*) откривају и прате следеће облике: упаде у компјутерске мреже, индустријску шпијунажу, софтверску пиратерију, дечију порнографију, бомбардовање електронском поштом, „њушкање“ пасворда, „прерушавање“ једног рачунара да електронски „личи“ на други, како би се могло приступити систему који је под рестрикцијама, и крађу кредитних картица.

¹⁷ Forouzan, B., *TCP/IP Protocol Suite* (Mcgraw-Hill Forouzan Networking), New York, 2009. Проблеми који су саставни део услуга TCP/IP, сложеност конфигурације хоста, рањивости које су унете током процеса развоја софтвера и разни други фактори заједно, допринели су томе да неприпремљени сајтови постану отворени за активности уљеза и проблеме које оне доносе.

многа техничка решења која се односе на основне проблеме везане за безбедност Интернета. Међутим, њихова је цена веома висока. Многа решења ограничавају функционалност да би повећала безбедност. Остала захтевају значајне уступке на рачун једноставне употребе. Код осталих, особље које ради на традиционалним ресурсима троши време на њихову имплементацију и рад, а потребан је и новац за куповину и одржавање опреме и софтвера.

Политика безбедности на Интернету има за циљ доношење одлуке о томе како ће се предузеће заштитити. Углавном је потребно поделити ову политику на два дела: генералну политику и посебна правила (која су еквивалентна посебној политици система)¹⁸. Да би политика која се односи на Интернет деловала, творац политике мора да разуме уступке који се чине – политика безбедности се мора синхронизовати са другим одговарајућим питањима политике предузећа.

Основни проблем је тај што Интернет није пројектован тако да буде веома безбедан. Неки од проблема везаних за Интернет са садашњом верзијом TCP/IP јесу:

- могућност једноставног прислушкивања и копирања¹⁹
- рањивост услуга TCP/IP²⁰,
- недостатак политике²¹, и
- сложеност конфигурације.²²

Главни типови политике

Сваком човеку политика безбедности рачунара значи нешто друго. Она може значити директиву вишег руководства за израду програма безбедности рачунара, одређивање његових циљева и утврђивање одговорности, може се односити на одлуке руководства средњег нивоа по питањима као што су приватност и-мејлова или безбедност факсова. Или, она може значити правила за техничку безбедност одређеног система²³.

У овом поглављу се термин „политика безбедности рачунара“ дефинише као документација о одлукама везаним за безбедност рачунара, која обухвата све претходно описане типове политике. Приликом доношења одлука руководиоци се суочавају са тешким изборима у које спадају: стратегија предузећа, циљеви конкурентности и додела ресурса. Ови избори подразумевају заштиту техничких и информационих ресурса, као и давање упутстава запосленима о понашању²⁴.

18 Forouzan, B., *TCP/IP Protocol Suite (Mcgraw-Hill Forouzan Networking)*, New York, 2009. Генерална политика одређује укупан приступ питању безбедности на Интернету. Ова правила дефинишу оно што је дозвољено и оно што није дозвољено. Правила се могу допунити процедурама и осталим смерницама.

19 Већина промета на Интернету није криптована. Помоћу већ постојећих софтвера могуће је пратити и контролисати и-мејл, лозинке и пренос датотека.

20 Велики број услуга TCP/IP нису пројектоване да буду безбедне, па их познаваоци упада могу угрозити. Посебно су рањиве услуге које се користе за тестирање.

21 Многи сајтови су ненамерно конфигурисани за широкоотворен приступ Интернету, без вођења рачуна о евентуалној злоупотреби са Интернета. Многи сајтови допуштају више услуга TCP/IP него што им је потребно за рад и не покушавају да ограниче приступ информацијама о својим рачунарима које би могле да послуже уљезима

22 Веома често је конфигурисање и праћење команди за безбедан приступ хосту компликовано. Команде могу да буду случајно погрешно конфигурисане, што за последицу може имати неовлашћени приступ

23 Ово су типови политике који се спроводе како техничким командама система тако и командама руководства и оперативним командама

24 Vacca, J. R. *Practical Internet Security*, Ohio: Pomeroy, 2007. Политику углавном одређује руководилац. У неким случајевима, међутим, могуће је одредити и групу, одбор за одређивање политике у оквиру предузећа.

Основни елемент политике је то да она представља одлуку. Она одређује смернице неког предузећа. Да би политика била корисна, битно је да разне претходне смернице буду реално изабране. Како политика одређује смернице, она се може користити као основа за доношење осталих одлука нижег нивоа. Политика високог нивоа се не мора често мењати.

Битно је и то да се политика примењује тако да предузеће стварно иде у том смеру. Два уобичајена проблема са организационом политиком јесу: политика је само нешто о чему се стално говори, а не одлука или смерница; и политика се, у ствари, не примењује у предузећу – то је парче папира које се показује ревизорима, адвокатима, другим компонентама предузећа или клијентима, али оно не утиче на понашање.

Политика програма

Политиком програма постављају се стратешке директиве предузећа у погледу безбедности и одређују ресурси за њену примену. Политика програма се користи за израду програма за безбедност рачунара предузећа. Руководилац, обично особа која је на челу предузећа или руководиоца администрације, издаје политику програма за постављање (или реконструкцију) програма за заштиту безбедности рачунара предузећа и његове основне структуре. Политика високог нивоа:

- 1) Дефинише сврху програма и његов обим у оквиру предузећа;
- 2) Додељује одговорност (предузећа за безбедност рачунара) за директно спровођење програма, као и друге одговорности релевантних канцеларија, као што је Организација за управљање информатичким ресурсима (*Information Resources Management – IRM*);
- 3) Бави се питањима усаглашености.

Политике неких одређених питања

Политика неких одређених питања бави се одређеним питањима која се тичу предузећа, за разлику од политике програма, која је широког обима и односи се на безбедности рачунара у целом предузећу. Приликом елаборације политике неких одређених питања, у центар пажње се стављају области које су тренутно важне (а понекад контроверзне) за неко предузеће. Руководство може сматрати да је, на пример, потребно издати политику приступа предузећа планирању у случају непредвиђених околности (централизовано насупрот децентрализованом), или применити неке одређене методологије у управљању ризиком који се тиче система. Може се, на пример, издати и политика о правилној употреби најсавременије технологије у предузећу, чија је рањивост у погледу безбедности још увек веома мало позната.

Политике неких одређених система

Политике неких одређених система²⁵ концентришу се на одлуке које доноси руководство да би се заштитио одређени систем. И политика програма и политика одређеног питања баве се политиком ширег нивоа која обично обухвата цело предузеће. Међутим, оне не пружају довољно информација или директива које би се, на пример, користиле за утврђивање листа за контролу приступа или у обуци корисника о дозвољеним поступцима. Политика одређеног система допуњује ову потребу. Она је усмеренија јер се бави само једним системом.

25 Систем се односи на скуп свих процеса, и оних који се ручно извршавају и оних за који се користи рачунар (ручно прикупљање података и накнадна манипулација путем рачунара), који врше неку функцију. Овде спадају и апликациони и системи за подршку, као што је мрежа.

Многе одлуке у погледу политике безбедности могу се примењивати само на нивоу система, и у оквиру истог предузећа, могу варирати од једног до другог система. Ове врсте одлука може донети неки руководицац, а не технички администратор система²⁶.

Технички приступ политици

Постоји четврти тип политике дефинисан у литератури о безбедности Интернета. То је технички приступ. У овом поглављу се технички приступ дефинише као анализа која даје подршку општој политици и одређеним правилима. Својим већим делом, он је сувише техничке природе да би руководиоци који креирају политику могли да га схвате. Он сам по себи није претерано користан као политика. Он је, међутим, неопходан за дефинисање могућих решења којима би се дефинисали уступци који су битни елемент у одређивању политике.

Шта треба обухватити конструисањем политике

Корисна структура политике неког одређеног питања је разбијање политике на основне компоненте. Компоненте су следеће:

- констатовање питања,
- изјава о ставу организације,
- примењивост,
- улоге и одговорности,
- усаглашеност,
- тачке за контакт и додатне информације.

Констатовање проблема

Да би се формулисала политика неког питања, руководиоци морају да дефинишу то питање одговарајућим терминима, одредницама и условима. Често је корисно одредити циљ или оправдање за политику – што може бити од помоћи у добијању сагласности за политику. Када се ради о политици безбедности Интернета, може бити потребно да се у предузећу разјасни да ли се политика односи на све конекције које раде преко Интернета или само на Интернет. Политиком се, такође, може констатовати да ли се, осим проблемима безбедности, она бави и другим проблемима везаним за Интернет, као што је употреба конекција путем Интернета за личне потребе.

Изјава о ставу предузећа

Када се констатује питање и разговара о условима у вези с њим, следећи корак је да се да јасна изјава о ставу предузећа (одлука руководства) по овом питању. У њој ће се навести да ли је конекција путем Интернета дозвољена или није и под којим условима.

Примењивост

Политика у погледу одређеног питања треба да садржи и изјаве о примењивости. То значи да треба објаснити где, како, када, на кога и на шта се примењује одређена политика. Да ли се она примењује на све компоненте организације? Службе које се баве јавним пословима могу бити изузете од рестриктивне политике.

26 Vacca, J. R. *Practical Internet Security*, Ohio: Pomeroy, 2007.

Технички администратор система, међутим, често анализира утицај ових одлука. Треба имати на уму да се политика не креира у вакууму. На пример, битно је разумети мисију система и начин на који ће се систем користити. Корисници, такође, могу играти важну улогу у одређивању политике.

Улоге и одговорности

Потребно је, такође, одредити улоге и одговорности. Може бити потребно да се за сложена питања, какво је питање безбедности на Интернету, дефинишу техничке улоге, које ће извршити анализу безбедности разних архитектура или ће, можда, бити потребно да се дефинише улога руководства које даје одобрења. Може бити потребна и улога праћења.

Усаглашеност

Можда је за неке типове политика у погледу Интернета потребно детаљније описати недопустиве повреде закона и последице таквог понашања. Могу се изричито навести и казне, с тим што оне морају бити у складу са кадровском политиком предузећа и његовом праксом. Када се примењују, треба их усагласити са одговарајућим руководиоцима и службама и, вероватно, јединицама које заступају запослене.

Тачке за контакт и додатне информације

Уз сваку политику неког одређеног питања треба навести особе у предузећу од којих се могу добити нове информације, смернице и усаглашеност. Како радна места ређе имају тенденцију промене него људи који их заузимају, можда је боље да као тачке за контакт буду одређена поједина радна места.

Добијање одобрења за везу са другим областима политике

Политика (добра политика) може се написати само за одређену групу са сличним циљевима. Због тога ће можда бити потребно да се неко предузеће, уколико је сувише велико или сувише разнолико да би било предмет политике безбедности на Интернету, подели на компоненте, на пример NIST²⁷. Мисија NIST захтева обимну научну сарадњу у отвореном окружењу. Друга компонента DOC има потребу да чува у тајности поједине статистичке упитнике. Са таквим различитим мисијама и потребама, централна политика безбедности на Интернету DOC-а вероватно није потребна. Чак и у оквиру NIST-а постоје знатне разлике у мисији и потребама, па је тако да већина политика безбедности на Интернету постављена на нижи ниво него у NIST-у.

Интернет је један од многих начина интеракције неког предузећа са спољним ресурсима. Политика Интернета треба да буде у складу са другим политикама које посредују у приступу споља. На пример:

- физички приступ згради (зградама) или кругу предузећа,
- интеракција са јавношћу/медијима,
- електронски приступ.

Физички приступ згради (зградама) или кругу предузећа

У неком смислу, Интернет представља електронска врата за улаз у предузеће. И добре и лоше ствари користе иста врата. Предузеће чији је физички круг отворен вероватно је већ донело одлуку, узимајући у обзир ризик – или да је отвореност битна за мисију предузећа, или да је претња мала, или да је сувише скупо ублажавати је. Слична логика се може применити и на електронска врата. Међутим, постоје важне разлике. Физичке претње су директније везане за физичко место. Повезивање на Интернет је повезивање са целим светом. Предузеће чији се физички погон нала-

27 NIST (Национални институт за стандарде и технологију) јесте организација која је део Министарства трговине (*Department of Commerce* – DOC).

зи на далеком и питомом месту, рецимо у Монтани, може имати отворен физички круг, али му је, ипак, потребна рестриктивна политика у погледу Интернета.

Интеракција са јавношћу/медијима

Интернет може бити облик јавног дијалога. Многа предузећа дају упутства својим запосленима о начину рада са јавношћу или са медијима. Вероватно ће бити потребно да се ове политике портују на електронске интеракције. Многи запослени можда нису свесни јавне природе Интернета.

Електронски приступ

Интернет није само средство за рад преко мреже. Предузећа користе телефонски систем (јавна телефонска мрежа) и неке друге јавне и приватне мреже за конекцију спољних корисника и рачунарских система на интерне системе. Конекцијом на Интернет и телефонски систем могу се избећи неке претње и рањивости.

Закључна разматрања

Ми живимо у времену које је премрежено информацијама, које су, како кажу неки теоретичари, постале ресурс број један. Да би се те информације адекватно пренеле, неопходно је да њихов пренос и коришћење буду подржани савременим информационим и комуникационим технологијама.

Револуционарне промене у информационом домену, чија је најупечатљивија креација гигантска рачунарска мрежа Интернет, омогућиле су да многе групе и појединци, независно од физичког растојања између локације нападача и локације циља, временских прилика и временских зона, од отворености или затворености државних граница, царинских баријера и слично, извршавају веома озбиљне криминалне акције по целој планети.

Да би заштита информационог система била потпуна, прво морамо дефинисати шта се штити, тј. који је „објекат“ заштите. Следеће питање је од кога се штити. Морамо, бар приближно, предвидети последице напада и у складу са њима одредити мере заштите, а самим тим, дефинисати политику заштите.

Литература

1. Бајагић, М. (2007). *Основи Безбедности*, Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
2. Bhunia, C. T. (2005). *Information Tehnology Network and Internet*, New Delhi: New Age International.
3. Comer, D. E. (2008). *Computer Network and Internet*, Indiana: Purde Universety.
4. Defler, F. (2008). *How Networks Work*, Michigan: Digital Technologies and the New Media.
5. Ehrenfeld, R. (2006). *Islamist Terrorism on America's Internet*, www.FrontPageMagazine.com.
6. Гаћиновић, Р. (2005). *Тероризам*, Београд: Драслар.
7. Гаћиновић, Р. (2006). *Антитероризам*, Београд: Драслар.
8. Gellman, B. (2002). *Cyber-Attacks by Al Qaeda Feared*, Washington Post, June 27.
9. Gershwin, L. K. (2008). *Cyber Threat Trends and US Network Security*, www.cia.gov.
10. Gralla, P. (2007). *How to Internet Works*, Indianapolis, IN : Que Pub.

11. Jo, K. Y. (2010). *Satellite Communication Network Desing and Analysis*, London:Artesh House.
12. Kahn, D. (1996). *The Codebreakers*, New York: Scribner.
13. Magazine and airport guide for pilots, Matthew Stibbe, on March 9, 2011.
14. Niels, F., Shneier, B. (2003). *Practical Crictografhy*, Indianapolis: Wily Publishing.
15. Pratt, P. (2007). *Concept of Databas Menagment*, Boston: GEX Publishing.
16. Randelović, D., Jaćimović, S. (2010). *Policijska informatika*, Beograk: KPA.
17. Sageman, M. (2004). *Understanding Terror Networks*, Philadelphia: University Of Pensylvania Press.
18. Sageman, M. (2004). *Understanding Terror Networks*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
19. Silke A. (2003). *Terrorist, Victims and Society*, Chichester: John Wiley&Sons Ltd.
20. Standing, C. (2000). *Internet Commerce Development*, London: Artech House.
21. Steling, W. (2006). *Criptografi and Network security*, New Delhi: New Age International.
22. Vacca, J. R. (2001). *The Essential Guide To Storage Area Networks*, New Jersey: Prentice Hall.
23. Vacca, J. R. (2003). *Electronic Commerce*, New York: Charles River Media.
24. Weimann, G. (2005). *Terror on the Internet*, Washington, DC: USIP Press.
25. Weimann, G. (2004). *OP-ED: Terrorism and the Internet*, Daily Times, April 30.
26. Whine, M. (1998). *Islamist Organizations on the Internet*, www.ict.org.il.

Интернет адресе

27. www.un.org
28. www.osce.org
29. Brookings Institution (<http://www.brook.edu/dybdocroot/terrorism1>)
30. Center for Civil Military Relations (<http://www.ccmr.org/public/home.cfm>)
31. Centers for Disease Control (<http://www.bt.cdc.gov/>).
32. Central Intelligence Agency (<https://www.cia.gov/>,
33. Centre for Defense & International Security Studies (<http://www.cdiss.org>.)
34. [/www.symantec.com/security](http://www.symantec.com/security)
35. InfraGard (<http://www.infragard.net/>)
36. FBI Unit Chief Internet Crime Complaint Center (www.ic3.gov)
37. FBI (<http://www.fbi.gov/>)
38. DARPA Defence Advanced Research Projects Agency (<http://www.darpa.mil/>)
39. The Royal Institute of Navigation (RIN) (<http://www.rin.org.uk/>).
40. <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/awc-ref.htm>
41. <http://www.jihadwatch.org/>
42. <http://jarretbrachman.net/>
43. www.isoc.org.
44. www.ietf.org.
45. www.iab.org.
46. www.iana.org.

CONTEMPORARY ORGANIZED CRIMINALITY AND TERRORISM SIMILARITIES AND DIFFERENCES

Prof. Saša Mijalković, Ph. D¹

Prof. Mladen Bajagić, Ph. D

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Abstract: Apart from other things, similarities and differences of organized criminality can be viewed through a comparative analysis of the most common (stereo)types of their definitions and through comparison of their most dominant characteristics. The task is not easy, since there is no consensus yet about unambiguous and universal conceptual determination of organized criminality and terrorism. At the same time, these phenomena are so dynamic that it is almost impossible to enumerate all their definitions and characteristics. Therefore a short comparative analysis has been made in practice of typical doctrinal and normative definitions of organized criminality and terrorism, and their dominant characteristics.

Key words: organized criminality, terrorism, safety threats, characteristics, similarities, differences.

Introduction

One of the major 'stumbling blocks' in making clear distinction between organized criminality and terrorism and their relation is the absence of unambiguous and universal determination of the terms of these phenomena. One would not make a mistake to ascertain that there are as many subject determinations and definitions as experts who study these problems. What makes the problems bigger is the existence of political reasons for not defining the term of terrorism on a universal- planetary level. Namely, this would be an obstacle for various misuses of the international law by certain countries that wage the so called 'war against terrorism' and totalitarian-undemocratic regimes, and that, for the purpose of the alleged protection of people's right to self-determination, support separatist terrorist movements by applying criteria of double standards in treatment of the equivalent phenomena. Be that as it may, several determinations of the terms of organized criminality and terrorism shall be covered in order to analyze and compare their extent and content.

At the same time, we shall endeavor to compare the dominant characteristics of the contemporary organized criminality and terrorism. In that sense, we shall endeavor to identify the characteristics that are most common in the literature dealing with these problems, and afterwards, to compare those ones that are indisputable-the basic ones. Similarities and differences of organized criminality and terrorism will be established on the basis of these analyses. Considering the fact that this task is not at all easy, and it takes

¹ This paper is the result of the realisation of the Scientific Research Project entitled "Development of Institutional Capacities, Standards and Procedures for Fighting Organized Crime and Terrorism in Climate of International Integrations". The Project is financed by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia (No 179045), and carried out by the Academy of Criminalistics and Police Studies in Belgrade (2011–2014). The leader of the Project is Associate Professor Saša Mijalković, PhD.

a lot of effort and time, we will refer to some studies that were carried out throughout the research years 2011 and 2012, whereas the approach to the subject matter of the studies has been changed. This has led us to some new results. The studies have been presented in our monograph *Organized crime and terrorism*, published by the Academy of Criminalistic and Police Studies in 2012.

Most common types of determination of organized crime and terrorism

Generally, all determinations of organized crime and terrorism can be classified into two groups. The first group is the so called *doctrinal* determinations, that are the result of the scientific research. Therefore, they are also called *scientific* (academic) or *theoretical* determinations.

The second group is the so called *normative* or *administrative* determinations found in various laws, international treaties, acts of the international community and national and international strategies. Therefore, they are also called *legal* or *institutional* determinations. They were enacted by certain national legislative bodies, that is, the parliamentary bodies of international organizations, as well as specialized professional bodies of state authority or institutions of international safety mechanisms.

The most common determination is the doctrinal determination of organized crime in a broader and narrow sense. In a *broader* sense, these are forms of criminal activity that are characterized by the existence of criminal organizations and an organized approach to commission of offenses, with the aim of obtaining unlawful gain. In a narrow sense, these are forms of organized criminal activity where connections are established between the bosses of criminal organizations and individuals from the state authority structure.²

This is about non-ideological criminal joining of more people that are closely connected, ready for permanent membership in the organization, hierarchically organized and that, while abiding by the rules of internal behavior where the respect for the rules is guaranteed by a threat to certain internal sanction, act permanently with the aim of making profit and assuming power by participating in illegal and legal activities, which is the reason they do not hesitate to use violence and corruption³. This is the type of criminal activity that is characterized by a continual systematic commission of offenses in the form of business orientation, directed towards making profit, gaining monopoly and assuming power, and that is organized and carried out by a group of hierarchically connected people that act in accordance with the prearranged plan that includes conducting illegal and legal activities using violence, intimidation, corruption and other forms of exercising influence on state authority, individuals and other forms of social control⁴. It is also not wrong to say that organized crime is a continuous profit-oriented criminal activity, that is performed by criminal organizations in different areas suitable for criminal exploitation, and that is characterized by a high degree of interaction between the members of the organization, differentiation of tasks and organizational models that adjust to the needs of the surrounding criminal organization activity and the use of criminal methods (violence, intimidation and corruption and non-criminal methods (acting in the sphere of legal

² Boskovic, Mico (1998), *Organized Criminality*, Belgrade: Police Academy, p.7

³ Abadinsky, H. (1990), *Organized Crime*, Chicago: Nelson-Hall, p.5

⁴ Simonovic, B. (2004) *Criminalistics*, Kragujevac: Institute for Legal and Social Sciences at the Faculty of Law of Kragujevac, p. 627

economic flows) to achieve their criminal goals, make connections and exercise influence upon the authorities⁵, etc.

Two models of defining organized crime are evident with the normative determinations, too. The first model is characterized by the explicit determination of the term of organized crime and specification of the unambiguous conditions for the existence of organized crime in the specific case of breaking the law. What is specific for the second model of defining is the fact that the term of organized crime is not explicitly normatively determined, but such cases are subsumed under the criminalization of a criminal association, or, commissions by criminal groups or organizations are explicitly stated in the form of offences in specific legal incrimination⁶.

The UN officials and experts have set the standard by taking the position that organized crime implies the commission of serious crimes by a group for organized crime, that is, that this is a criminal activity of a group of three or more people that exists within particular time period, acts in concert with the aim of committing offenses for the purpose of obtaining (directly or indirectly) material benefits, which can be punishable by deprivation of liberty for a term of not less than four years.⁷ The determinations of organized crime given by the expert bodies of European Union, European Council, Interpol and Europol are similar.⁸

Incorporating the standards, the Republic of Serbia has defined the concepts of organized crime in an almost identical manner through its Law on Organization and Jurisdiction of Government Authorities in Suppression of Organized Crime, Corruption and Other Serious Crimes: *organized crime* is a commission of offenses by an organized criminal group or its members, whereas an *organized criminal group* is a group of three or more people existing for a certain time period and acting in concert with the aim of committing one or more offenses which carries a sentence of four years or more, and for the purpose of gaining, directly or indirectly, financial or other benefits⁹. The concept of organized crime is determined in an identical manner by the Code of Criminal Procedure.¹⁰

The situation is almost identical with respect to defining and standardization of the term terrorism. The elements of violence, fear and ideological- political platforms for action are dominant in doctrinal definitions. In other words, nowadays the majority of terrorism researchers endeavor to define this phenomenon on the basis of three broad categories: its goals, types of weapons it uses, and specific executors.¹¹

In this manner, the term terrorism is defined as a 'pretentious threat of violence by groups or individuals whose goal is to intimidate and force the government, to promote political, religious or ideological interests and to instill fear among the public'.¹² Terrorism is seen as a conscious use or a threat of using violence by individuals or groups in order to achieve certain political or ideological goals through intimidation against the general

5 Boskovic G. (2011), *Organized Crime*, Belgrade :Academy of Criminalistic and Police Studies, p. 9

6 Mijalkovic S., Bajagic M. (2012), *Organized Crime and Terrorism*, Belgrade: Academy of Criminalistic and Police Studies, pp. 26-27

7 The Convention of the UN against the transnational organized crime (Official Gazette of FRY-International treaties, no 6/2001) does not define the term organized crime explicitly; instead, the terms *groups for organized crime*, *organized groups* and *serious crime* are defined (Article 3).

8 Mijalkovic, S.; Bajagic, M. (2012), *op. cit.*

9 Article 3, Law on Organization and Jurisdiction of Government Authorities in Suppression of Organized Crime, Corruption and Other Serious Crimes (Official Gazette of Serbia, no 42/2002, 27/2003, 39/2003, 60/2003, 67/2003, 29/2004, 58/2004, 45/2005, 61/2005, 72/2009, 72/2011 – state law 101/11 – state law).

10 Article 2, Code of Criminal Procedure,(Official Gazette of Serbia, no 72/2011 and 101/2011).

11 Mockaitis, T. R. and P.B. Rich (eds) (2003). *Grand Strategy in the War Against Terrorism*. London: Frank Cass., p. 1.

12 Whittaker, D. J. (2002). *Terrorism – Understanding the Global Threat*. London: Longman, p. 10.

public (audience) which is not a direct target-victim of the act of terrorism.¹³ Also, an act of terrorism is the one which necessarily has political goals and motives, which is violent or threatens with violence, projected to lead to far-reaching psychological consequences outside the direct victim or target, committed by an organization (subgroups or non-government entities) with the established chain of command or conspiratorial cell structure.¹⁴ Finally, knowing that in the beginning of XXI century the nature of terrorism was significantly changed, being more often defined as 'global', 'terrorism of global reach', 'mega terrorism' and other, terrorism is also beginning to be considered as one of the most serious 'asymmetric threat to security', where this phenomenon (and special form of political violence) is determined in the broadest sense as use of threat and force against the civilians and non-combat targets by non-government actors (subnational and transnational) in an asymmetric conflict, with the aim of achieving political goals.¹⁵

It is a planned act of violence undertaken by certain social groups with the aim of preserving or taking power, i.e. only such terror that contains in itself a social-psychological, i.e. political component is rightfully considered to be terrorism.¹⁶ So, terrorism is a deliberate purposeful, and often organized and systematic use of violence and intimidation for the purpose of creating or taking advantage of the atmosphere of fear among the citizens and authorities, with the aim of the proclaiming certain ideological, most often political values, goals or interests and forcing state authorities to meet the demands of terrorists. The goals of terrorists may even be legitimate, but terrorism as a means of their achieving is illegal and morally unacceptable.¹⁷

We shall also reflect on three typical institutional determinations of terrorism, two of which are of internationally legal character and one of nationally legal character. Namely, the UN Security Council has defined terrorism as an offence, including those offences against civilians which are committed with the intention of causing death or serious bodily injuries, or taking of hostages, with the aim of causing fear among the public, intimidating citizens or forcing the government or international organizations to do something or refrain from doing something, which are elements of the being of offences prescribed by international conventions and protocols referring to terrorism, and which are of political, philosophical, ideological, racial, ethnic, religious or other similar nature.¹⁸

This determination has been operationalized on the level of the European Union, so terrorism is defined as an act that, considering its nature or context, can seriously harm a state or international organization, and that is committed with the intention of seriously intimidating citizens, using force upon the government or an international organization in order to make it do or prevent it from doing something, seriously destabilizing or destroying the basic political, constitutional, economic or social structures of a state or international organization. A terrorist act is performed by commission of any of the common offences prescribed by a criminal law of any country, where precisely that specific intention,

13 Sandler, T. (2011). New frontiers of terrorism research: An introduction, *Journal of Peace Research*, Vol. 48, No. 3, p. 280.

14 Hoffman, B. (2006). *Inside Terrorism*, New York: Columbia University Press., p. 41.

15 Stepanova, E. (2008). *Terrorism in Asymmetrical Conflict: Ideological and Structural Aspects*. SIPRI Research Report No. 23. Stockholm Oxfors University Press., p. 11. Read more – Bajagić, M. (2012). *International security*, Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade, pp. 89–90.

16 Mijalkovic, S.; Milosevic, M. (2011). *Security and intelligence activities and services*, College of Internal Affairs, Banja Luka, pp. 280.

17 Milasinovic, R.; Mijalkovic, S. (2011), Terrorism as a contemporary security threat. Proceedings: International Scientific and Professional Conference: *Fighting terrorism – international standards and legislation*, Banja Luka: College of Internal Affairs, Hanns Seidel Stiftung, p. 2.

18 Resolution UN 1566 – Threats to international peace and security caused by terrorist acts (2004), Adopted by the Security Council at its 5053rd meeting, on 8 October 2004.

i.e. the desired goal, allows them to be qualified as terrorist offences. A terrorist offence may be committed by attacking the life or physical integrity of person; abduction or hostage-taking; large-scale destruction of government or public buildings, transport systems, infrastructure, including information systems, fixed continental platforms, public places or private properties with the possibility of a threat to human lives or causing economic losses; hijacking an aircraft, ship or any other means of public transport or transport of goods; production, possession, obtaining, transportation, supplying or using weapons, explosive, or nuclear, biological or chemical arms and researching and developing weapons; release of dangerous substances and causing fires, floods, or explosions that consequently threatens human lives; disruption of water, power, or any other basic natural resource supply that consequently threatens human lives; threats to commit some of the above mentioned offences. Terrorism is connected to offences such as: grand larceny, forgery and extortion, public appeal for commission of terrorist acts, recruitment of terrorists and their training, i.e. giving instructions for making or using explosive, firearms or any other arms, or harmful and dangerous substances or training for other specific terrorist methods or techniques.¹⁹

With normative determination of terrorism the Republic of Serbia also monitors the above mentioned international trends and uses international standards. According to the latest Amendments to the Criminal Code, terrorism is committed by a person who, intending to seriously intimidate the citizens or to force Serbia, foreign state or international organization to do or not do something, or to threaten or seriously harm the main constitutional, political, economic, or social structures of Serbia, foreign state or international organization: to attack the life, body or freedom of another person; commit kidnapping or hostage-taking; destroy the state or public facility, transport system, infrastructure, including information systems, the fixed platform in the continental shelf, the public weal or private property in the manner that can threaten human lives or cause considerable damage to economy; hijack an aircraft, ship or any other means of public transport or transport of goods, produces, possesses, obtains, transports, supplies, or uses nuclear, biological, chemical and other arms, explosive, nuclear or radioactive material or devices, including the research and development of nuclear, biological or chemical arms; release dangerous substances or cause fire, flood or explosion or carry out other generally dangerous acts that can threaten human lives; disrupts or suspends water, power or other basic natural resource supply that can threaten human life. Also, the very threat to commit these offences is punishable. The indictable offence exists if committing an offence led to the death of one or more persons or large-scale destruction, and high crime if an offender deprives with intent one or more persons of life.²⁰

It is to be expected that normative determinations of terrorism should be detailed and contain explicit incrimination, that is, lists of methods of commission and forms of offences. Therefore, these determinations are more extensive than doctrinal, facilitating the comparative analysis of the scope and content of terms organized crime and terrorism.

19 Council EU Framework Decision 2008/919/JHA of 28 November 2008 amending Framework Decision 2002/475/JHA on combating terrorism.

20 Article 391 of Criminal Code of the Republic of Serbia, Official Gazette no. 85/2005, subsequently amended and supplemented. Law on Amendments and Supplements to the Criminal Code of the Republic of Serbia (Official Gazette RS, no. 121/2012) incriminates certain criminal offenses related to terrorism: „Public incitement to commit terrorist acts (Article 391a), Recruitment and training for criminal acts (Article 391b), The use of lethal devices (Article 391c), Destruction and damage of a nuclear facility (Article 391d), Endangering persons under international protection (Article 392), Terrorist association (Article 393a). With this the national law conforms to the aforementioned United Nations and European Union standards.

Dominant characteristics of contemporary organized crime and terrorism

The comparative analysis of the dominant characteristics of organized crime and terrorism is not an easy task, because there is still no consensus on the classification of unambiguous and universal phenomenology of these threats. At the same time, these phenomena are so dynamic, complex and difficult to define in a scientific theoretical sense, that it is almost impossible to enumerate all their characteristics. Therefore, a short comparative analysis of the characteristics of contemporary organized crime and terrorism is used in practice, and of such characteristics that are listed in numerous literature as their dominant and pronounced characteristics, that is, of such characteristics that are undisputed.

In a *broader sense*, the dominant characteristics of organized crime most often listed are the following:

- existence of criminal group or organization;
- structure;
- hierarchy and subordination;
- organization of action;
- non-ideological character of the group;
- specific subculture;
- discipline;
- loyalty to criminal association;
- responsibility;
- secrecy of the existence and activity;
- wide range of illegal activities;
- territory;
- mobility and internationality;
- activities over a longer or indefinite period;
- adaptability;
- interface with state and state authorities;
- restrictiveness of membership;
- monopoly in criminal milieu;
- specialization;
- professionalism;
- financial power;
- specificity of activities and methods of illegal and legal action;
- name of criminal association, etc.²¹

In order to show undisputed characteristics, maybe a list of indicators of organized crime could serve, made in 1994 by the expert body of the European Union for making a strategic plan for fighting organized crime:

- participation of more than two people in offences;
- everyone has a role to play in offences;
- criminal activities over a longer or indefinite period;
- use of some forms of discipline or control within the criminal association;
- members of the group are suspected of serious crimes;

²¹ Mijalkovic, S.; Bajagic, M.: *ibid*, pp.

- action at the international level;
- the use of violence, or other means of intimidation (within, among and outside the groups- towards victims);
- the use of trading patterns or business-like structures;
- involvement in money laundering;
- influence on politics, media, public administration, judicial authorities or economy and
- pursuit of profit or power.²²

So, as primary elements of organized crime, being at the same time the characteristics of this phenomenon there can be noticed:

- the existence of permanent criminal organization;
- rational criminal action;
- making profit as the ultimate goal of criminal action and
- use of force or threats and resorting to corruption for the purpose of achieving goals and preserving immunity from the enforcement of law.²³

When it comes to dominant characteristics of terrorism, they can also be viewed in a broader and narrow sense. As the most common characteristics of terrorism, Yungman and Schmid enumerate the following:

- violence, force;
- political violence;
- fear;
- threats;
- psychological effects and assumed reactions;
- differentiation victim-goal;
- calculated, planned, systematic and organized action;
- method of fight, strategy, tactics;
- violation of law and order without humanitarian limitations;
- coercion, extortion of consent;
- desire for publicity;
- willfulness, impersonal, random character of victim-non-discrimination;
- civilians, neutrals and outsiders as victims;
- intimidation;
- emphasized innocence of the victims;
- group, movement, organization as perpetrator;
- the symbolic nature of the action;
- insanity, unpredictability, unexpectedness events of violence;
- secret clandestine nature;
- repeatability, serial or spurts character of violence
- crime/criminal offence;

22 Heiden, T. (1998). 'Merenje organiziranega kriminala v zahodni Evropi', *Proučevanje in primjeralni vidiki policijske dejavnosti v svetu*. Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola, pp. 245–246; Ignjatovic, Dj. (19986). *Organized criminality*. Belgrade: Police Academy, pp. 161–164.

23 Albanese, J. S. (2000). The Causes of Organized Crime: Do Criminals Organize Around Opportunities for Crime or Do Criminal Opportunities Create New Offenders?, *Journal of Contemporary Criminal Justice*. Thousand Oaks, p. 413.

- requests submitted to third party.²⁴

As *undisputed and more distinctive characteristics* of terrorism the same authors enumerate the following:

- violence;
- victims of violence that are random or symbolic targets;
- causing constant fear among the public;
- rejection of violence by the majority of public that also does not approve of victimization of targets;
- requests submitted to the authorities by terrorists or attracting attention of the public as goals of terrorism.²⁵

The aforementioned comparative analysis relates to the dominant characteristics of most of the cases of organized crime and terrorism. It is certain that other characteristics can be noticed, and that in the near future these two global threats to security will be subject to particular transformations.

Conclusion

Having considered the abovementioned characteristics, at first glance the impression is gained that there are no significant differences between crime and terrorism. This is especially true as some dominant common characteristics like violence, organization, the secrecy of action, an international dimension, particular connections with political factor etc., are 'eye-catching' to the bystander and capture his/her attention. This casts a shadow and puts in the background those characteristics that, actually, make the essential difference between these phenomena. What also contributes to this confusion is divided opinions of the scientific and professional public in connection with the extent and content of the terms of these two phenomena.

Namely, in the security, criminal justice and criminological theory and practice there are divided opinions about the relation of organized crime and terrorism: according to one, not so common view, terrorism is just one form of organized crime; according to another view that we also hold, these are two essentially different phenomena, while relation between them may only be at the level of connection and metamorphosis, but not equivalency. It is our opinion that there are far more reasons for taking and supporting the second view, so we shall endeavor to elaborate on them through a brief analysis.

The motive of criminal association and action is the most important, but not the only difference between organized crime and terrorism. In case of organized crime, it is acquiring unlawful material gain, i.e. making legal profit through the engagement of criminal groups and organizations on legal markets of goods and services. Terrorists associate and act on the basis of common ideological political platform; hence, their motives are ideological and political. In relation to this, the goal of the first mentioned is to acquire as great wealth as possible, whereas the goal of the latter is to change national or international legal and political order, influence the internal and international political relations, that is, to take over power.

²⁴ Schmid, A.; Jongman, A. (2005). *Political Terrorism*. Piscataway, New York: Transaction Publishers, pp. 5-6.

²⁵ Ibid.

The touch point of these security threats with respect to motives and goals is political power.²⁶

However, here, also, the relations and motives for assuming political power are different: organized crime needs political power to avoid prosecution and seizure of illegally acquired property, what is achieved through the corruption of those in authorities and political power, that is, through direct infiltration of their representatives in the state structures and structures of power; terrorists need political power to transform the 'world' (state and constitutional order, international order) according to their model of 'vision of good life of state and society, that is, international community'.

Furthermore, with respect to the carriers of threats to security, organized crime implies criminal joining into groups, organizations, associations of more groups and organizations and similar forms, and associated criminal action. This is undisputable both in the phenomenology of security practice and international and national criminal justice legislation. With respect to security practice, terrorism is regularly manifested as the use of violence by groups and organizations gathered around collective ideology and supported by certain logistics. However, in theoretical and criminal justice sense, terrorism may also be an act of political violence of an individual, not necessarily of a group, organization, or another collective.

In addition, terrorism and organized crime differ with respect to the *typology of victims* against whom, directly or indirectly, their criminal activities are directed. Namely, immediate victims of organized crime are individuals having a direct relationship with the criminal association (clients, consumers of goods and services, 'business partners', enemies in the world of criminal and security sector), while the immediate victims of terrorism are symbolic and random targets, representatives of the state or international community. Concerning the so called indirect victims, with respect to organized crime these are national and international economic and financial systems, while, when it comes to terrorism, these are state and constitutional order, i.e. international community and order.

When it comes to the *relation towards the state*, organized crime resorts to the corruption of civil servants, strives to infiltrate into the state apparatus and confronts the rivals selectively. At the same time, terrorists confront state authorities and forces, strive to change the constitutional order, that is, to change or take over state government. So, organized crime endeavors to secure a privileged position for itself, that is, to protect itself from the sanctions of the criminal law, acting primarily in non-violent ways. On the other hand, terrorists act against the existing state order by using violence. Here, one cannot fail to observe that well-organized and large criminal groups often *terrorize* local population, representatives of economy and local government through 'social regulation by prescribing norms of behavior', 'implementation of justice', continuous intimidation, punishment of the unruly, racketeering citizens in replace for certain protection etc. Nevertheless, such practice cannot be identified with terrorism, because it is not ideologically and politically motivated, and it is not directed against the state (neither directly nor indirectly). Related to this, it can be said that terrorists' *dominant methods of action* are usually direct violent methods against intended or random targets. As opposed to this, organized crime endeavors to use violence restrictively (selectively), most often in secret ('away from the public eye').

Therefore, there is a difference with respect to the '*visibility of the effects of action*'. Namely, the effects of terrorist action are 'visible' to the public, what brings about to causing fear and panic, and consequently, the pressure of terrorists on political decision-makers. At

26 Nearly every definition of organized crime mentions as goals of associated criminal action making profit and/or assuming power.

the same time, organized crime has a goal to not to reveal the effects of its action, nor the existence of criminal associations, and in that way conceal their existence and avoid justice.

With respect to the time period during which they will act, criminal groups and organizations are permanent and they are founded in order to act over a longer and indefinite period beforehand. The cessation of activity is most often related to the arrestment of the leader and members of the group, that is, their suffering in clashes with police or rivals from the criminal milieu. Restructuring of groups is also common, as well as organization through their fragmentation, joining larger or association with other groups etc, where members of the original criminal group continue their criminal action. As opposed to them, terrorists act until their set ideological and political goals have been achieved. After that, they cease to exist and act (the so called dissolution of terrorist organizations) or they change the form of action (they become military, police, intelligence or another body of the security sector, that is, representatives of authorities-MPs, state officials, diplomats etc).²⁷

Table 1. – *Crucial differences between organized crime and terrorism*

CRITERIA OF DISTINCTION		ORGANIZED CRIME	TERRORISM
MOTIVES		lucrative (material)	ideological and political
GOALS		profit, immunity from criminal sanctions	change of constitutional order, change of government, anti-globalism and disintegration of international order
EXECUTORS	INDIVIDUALS	–	individuals
	COLLECTIVES	groups, organizations, group and organization associations, states, unions of states	
VICTIMS	IMMEDIATE	individuals having direct relationships with criminal association	symbolic and random targets, state or international community representatives
	INDIRECT	national and international economic and financial systems	state and constitutional order, international community and order
RELATION TO STATE		corruption, infiltration, selective conflicts	conflicts, change of constitutional order, change of government, taking over government
DOMINANT METHODS		non-violent, selective violence	violent, selective and non-selective direct violence
VISIBILITY OF EFFECTS OF ACTION		aspiration towards invisibility of effects of action	aspiration towards visibility of effects of action
DURATION OF ACTION		permanent existence and action	until achieving ideological and political goals
CRIMINAL ACTION MILIEU		national and international legal and illegal goods and services markets	national and international politics and international military-political relations
PUBLIC ATTITUDE		disapproval	divided public opinions (disapproval – sympathy and support)
DISTRIBUTION		existing in every country	not existing in every country

²⁷ Mijalkovic, C. (2012a). Pseudo-Republic of Kosovo – „Empire“ of Organized Crime and Terrorism, *Serbia – Seizure of Kosovo*. Belgrade: Institute of Political Studies, pp. 153–181.

With respect to the *criminal action milieu*, organized crime generally 'operates' within the so called national and international legal and illegal goods and services markets. Within them, organized crime is engaged with unlawful manufacture, procurement, keeping, trading and brokerage based on monetary exchange of legal and illegal goods, unlawful providing and mediation in providing legal and illegal services, and investment of 'dirty money' in illegal and legal economic and financial affairs. As opposed to them, terrorists operate within the spheres of national and international politics and international military-political relations, aspiring to become equal and legitimate party to the conflict and the subject of negotiations and decision-making.

Attitudes and relations of the public to these threats are different. Namely, although organized crime is classified as 'the most romantic' topic of the popular literature and television content, generally speaking, the public does not approve of 'mafia' that generates a certain amount of insecurity. As opposed to this, besides the created feeling of collective paranoia and fear of terrorism, not only does a part of the public often sympathize but also supports terrorist movements and organizations.

Finally, with respect to geospatial distribution, it is not wrong to ascertain that organized crime exists in almost 'each corner' of the Earth and that it is present to varying degrees and in different forms in both rich and poor, and large and small countries. Fortunately, the same cannot be ascertained for terrorism distribution. Although we witness the development of the so called global terrorism, which has a global reach with respect to the distribution of members and sympathizers of terrorist movements, but also with respect to the possible global consequences of the misuse of weapons of mass destruction, many countries are spared of terrorism at this moment.

Only dominant differences between organized crime and terrorism are presented here. Endeavour to point to the crucial differences unconsciously 'enhances' the picture of similarities of these security threats. The reason is that gradually certain phenomenological differences between organized crime and terrorism disappear. However, there will always be some essential differences between *acquiring proceeds for the purpose of enrichment* and *ideological and political violence for the purpose of political changes*. If nothing else, then precisely the motives for criminal action will be the dominant criterion for distinguishing and separating organized crime from terrorism. '

References

1. abadinsky, H. (1990), *Organized Crime*, Chicago: Nelson-Hall.
2. Albanese, J. S. (2000). The Causes of Organized Crime: Do Criminals Organize Around Opportunities for Crime or Do Criminal Opportunities Create New Offenders?, *Journal of Contemporary Criminal Justice*. Thousand Oaks.
3. Bajagic, M. (2012). *International security*, Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade.
4. Boskovic G. (2011), *Organized Crime*, Belgrade :Academy of Criminalistic and Police Studies.
5. Boskovic, Mico (1998), *Organized Criminality*, Belgrade: Police Academy.
6. Code of Criminal Procedure,(Official Gazette of Serbia, no 72/2011 and 101/2011).
7. Council EU Framework Decision 2008/919/JHA of 28 November 2008 amending Framework Decision 2002/475/JHA on combating terrorism.
8. Criminal Code of the Republic of Serbia, Official Gazette no. 85/2005, subsequently amended and supplemented.

9. Heiden, T. (1998). 'Merenje organiziranega kriminala v zahodni Evropi', *Proučevanje in primjeralni vidiki policijske dejavnosti v svetu*. Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola.
10. Hoffman, B. (2006). *Inside Terrorism*, New York: Columbia University Press.
11. Ignjatovic, Dj. (19986). *Organized criminality*. Belgrade: Police Academy.
12. Law on Amendments and Supplements to the Criminal Code of the Republic of Serbia (*Official Gazette RS*, no. 121/2012).
13. Law on Organization and Jurisdiction of Government Authorities in Suppression of Organized Crime, Corruption and Other Serious Crimes (*Official Gazette of Serbia*, no 42/2002, 27/2003, 39/2003, 60/2003, 67/2003, 29/2004, 58/2004, 45/2005, 61/2005, 72/2009, 72/2011 – state law 101/11 – state law).
14. Mijalkovic S., Bajagic M. (2012), *Organized Crime and Terrorism*, Belgrade: Academy of Criminalistic and Police Studies.
15. Mockaitis, T. R. and P.B. Rich (eds) (2003). *Grand Strategy in the War Against Terrorism*. London: Frank Cass.
16. Resolution UN 1566 – Threats to international peace and security caused by terrorist acts (2004), Adopted by the Security Council at its 5053rd meeting, on 8 October 2004.
17. Sandler, T. (2011). New frontiers of terrorism research: An introduction, *Journal of Peace Research*, Vol. 48, No. 3.
18. Schmid, A.; Jongman, A. (2005). *Political Terrorism*. Piscataway, New York: Transaction Publishers.
19. Simonovic, B. (2004) *Criminalistics*, Kragujevac: Institute for Legal and Social Sciences at the Faculty of Law of Kragujevac.
20. Stepanova, E. (2008). *Terrorism in Asymmetrical Conflict: Ideological and Structural Aspects*. SIPRI Research Report No. 23. Stockholm Oxfors University Press.
21. The Convention of the UN against the transnational organized crime (*Official Gazette of FRY-International treaties*, no 6/2001) does not define the term organized crime explicitly; instead, the terms *groups for organized crime*, *organized groups* and *serious crime* are defined.
22. Whittaker, D. J. (2002). *Terrorism – Understanding the Global Threath*. London: Longman.
23. Mijalkovic, S.; Milosevic, M. (2011). *Security and intelligence activities and services*, College of Internal Affairs, Banja Luka.
24. Mijalkovic, C. (2012a). Pseudo-Republic of Kosovo – „Empire“ of Organized Crime and Terrorism, *Serbia – Seizure of Kosovo*. Belgrade: Institute of Political Studies.
25. Milasinovic, R.; Mijalkovic, S. (2011), Terrorism as a contemporary security threat. Proceedings: International Scientific and Professional Conference: *Fighting terrorism – international standards and legislation*, Banja Luka: College of Internal Affairs, Hanns Seidel Stiftung.

ПИТАЊЕ ПРИМЕНЕ СПЕЦИЈАЛНИХ ИСТРАЖНИХ ТЕХНИКА ОД СТРАНЕ ПОЛИЦИЈЕ И СЛУЖБИ БЕЗБЕДНОСТИ

др Горан Д. Матић¹

Сажетак: Концепт ефикасног сузбијања криминала, по сваку цену, не може ићи до фактичког негирања принципа владавине закона у демократској држави, јер би то у пракси значило фактичко увођење полицијске државе. Између уставних постулата и принципа и праксе не сме се налазити провалија. Разоткривање конкретних кривичних дела и њихових учинилаца је просто немогуће појединачним радњама за уобичајених шест до осам недеља, као што је то био случај са класичним криминалом, због чега се указује потреба за применом специјалних истражних техника. Полиција као претежни носилац ових активности, мора усмерити највећу и константну пажњу на све облике савременог криминала, још у најранијим стадијумима (у фази припреме, а пре реализације), односно у фази основа сумње о одређеној опасности, како би оперативним путем стигла до основане сумње о кривичним делима. Ако се не прихвати ова нова полицијска стратегија Европе, изведена из европске стратегије заједничке безбедности и спољне политике, поједине земље ће се наћи немоћне пред високо камуфлирајућим појавним облицима савременог криминала, који ће метастазирати комплетно друштво као неуочени рак и деловати против грађана као парамоћ, при томе битно слабећи и саму државну власт и институције. У области сузбијања политички мотивисаног насилног криминалитета, немогуће је заобићи улогу савремених служби безбедности, без чијег учешћа, као „претходнице“, је готово немогуће суочити се са овим проблемом, али и спроводити кривично правну заштиту уставног уређења и безбедности државе. Коначни циљ или идеал представља успостављање легитимности кривичног законодавства на подручју кривичноправне заштите државе, како у законитости и коректности практичне репресије и у материјалном, али и у процесно правном погледу, што се може остварити само уз гарантовану независност органа правосуђа.

Кључне речи: кривично право, кривичнопроцесно право, безбедност, заштита уставног поретка, полиција, службе безбедности, специјалне истражне технике

Уводна разматрања

Интерес друштва, грађана и државе да се сва, а поготово тешка и најтежа кривична дела, сузбијају и њихови учиниоци приведу ефикасној кривичној санкцији, мора наћи своје правно регулисане границе у идејама заштите права и слобода личности, њихове приватности, интиме, уважавања људског достојанства и права на телесни интегритет, јер ма колико моралан био циљ, сам по себи не оправдава свако средство. Концепт ефикасног сузбијања криминала, по сваку цену, не може ићи до

¹ Аутор је директор Канцеларије Савета за националну безбедност и заштиту тајних података у Влади Републике Србије.

фактичког негирања принципа владавине закона у демократској држави, јер би то у пракси значило фактичко увођење полицијске државе. Између уставних постулата и принципа и праксе не сме се налазити провалија.²

Реформама кривичнопроцесног законодавства почетком 21. века у Србији, коначно је испоштовано и стратешко опредељење једног дела наше стручне јавности. Наиме, у протеклих петнаестак година био је изражен и захтев да законодавац Републике Србије специјализује органе кривичног гоњења и истовремено „легализује“ неке од тзв. нетрадиционалних метода криминалистичке обраде, које су до тада примењиване од служби безбедности, а ради ефикасног превентивног и репресивног деловања на најтеже облике криминалитета. Сматрано је да би се, у складу са животном стварношћу, тиме омогућило правосудним органима и полицији, али и службама безбедности да у већој мери остваре очекивања најшире јавности у погледу спречавања и сузбијања организованог криминала и других облика тешког криминалитета, који показује тенденцију професионализације, групног и колективног извршења, повезивања са иностранством и сл.³

Са овим предлозима, очигледно заснованим на практичним потребама, коинцидирали су и неки радикалнији предлози у овој области. У питању су захтеви за интензивнију и опсежнију примену различитих видова нетрадиционалних (конспиративних) полицијских средстава и метода – нарочито на плану сузбијања организованог криминала на националном и међународном плану. По овом схватању, поред тзв. фиктивне пробе и фиктивне куповине (дрогe, оружја и сл.), категорички се намећу и методи коришћења информатора, укључујући и агента провокатора, затим све врсте специјалних опсервација, надзирање телефонских разговора, оснивање фиктивних фирми и коришћење конспиративних станова, употреба службено испостављених лажних личних и других исправа итд.⁴

Овако схватање ипак није било шире прихваћено од стране теоретичара Србије нити га је следио наш законодавац. С тим у вези, треба подсетити да у правном систему Републике Србије, све до ступања на снагу поменутих измена Законика о кривичном поступку с краја 2002. године, није било законског основа који би омогућавао да се путем сведока сарадника, мера инфилтрације или сродних нетрадиционалних полицијских метода, прикупљају процесно валидне чињенице⁵. Релевантне информације прибављене овим путем биле су неформалне и на њима се није могла заснивати судска пресуда. Сагласно томе, записници и службене белешке које су садржале овако прибављене информације, морали су се након истраге издвојити из списка датог кривичног предмета и чувати одвојено у посебном омоту.

Најзад, у прошлости су неки теоретичари на идеолошкој основи заговарали ограничење, па чак и потпуно елиминисање не само оваквих, већ и знатно блажих средстава и метода (нпр. коришћење сталних информатора), са образложењем да се сузбијање криминалитета све више усмерава на друштвени план, на употребу самозаштитних механизма као што су самоуправне радничке контроле, инспекције,

2 погледати В. Водинелић, *Проблематика криминалистичко-тактичких института – информант, информатор и прикривени полицијски извиђач у демократској држави*, Међународно полицијско саветовање о информанту, информатору и прикривеном полицијском извиђачу у Охриду, Македонија, 5. и 6. новембар 1993. године.

3 – погледати М. Вуковић, *Орган унутрашњих послова и кривични поступак*, Безбедност, бр. 5/1995, стр. 698, 699.

4 Упореди: В. Водинелић: *Проблематика на криминалистичко-тактичките институти – информант, информатор и прикривени полицијски извиђач во демократска држава*, Безбедност – Скопје, вонредни број, 1993, стр.60 и сл.

5 Наведене специјалне истражне технике детаљније су дефинисане тек са Закоником о кривичном поступку из 2006. године.

зборови бирача, потрошачки савети и слично⁶. Један од основних задатака овог рада био је да прикаже проблематику примене специјалних истражних техника, како од стране полиције, тако и од стране службе безбедности.

Превенција и репресија

Битне су криминалистичко-тактичке разлике између ранијег и савременог криминала. Класичан ритам раније полицијске делатности, уз правосудне органе, текао је према линији: извршено кривично дело – дојава – увиђај и друге методе криминалистичке обраде – расветљено чињенично стање – кривична пријава – истрага – оптужница – пресуда. Код најтежих облика савременог криминала (тероризма, прања новца, трговине људима, илегалне трговине наркотицима и оружјем и слично), нема конкретно разграничених лица места, нема оштећених да поднесу пријаву, нема чврстих тачака ослоња за полицију. Разоткривање конкретних кривичних дела и њихових учинилаца је просто немогуће појединачним радњама за уобичајених шест до осам недеља, као што је то био случај са класичним криминалом, због чега се указује потреба за стварањем нове криминалистичке стратегије.

Полиција као претежни носилац ових активности, уз службе безбедности, мора усмерити највећу и константну пажњу на све облике савременог криминала, још у најранијим стадијумима (у фази припреме, а пре реализације), односно у фази основа сумње о одређеној опасности, како би оперативним путем стигла до основане сумње о кривичним делима. Она мора плански обављати извиђајну делатност у криминалном претпољу, као и у раном пољу. Ако се не прихвати ова нова полицијска стратегија Европе, изведена из европске стратегије заједничке безбедности и спољне политике, поједине земље ће се наћи немоћне пред високо камуфлирајућим појавним облицима савременог криминала, који ће метастазирати комплетно друштво као неуочени рак и деловати против грађана као парамоћ, при томе битно слабећи и саму државну власт и институције.⁷

У области сузбијања политички мотивисаног насилног криминалитета, али и појединих облика организованог криминалитета који директно утичу на безбедност државе, у републици Србији, немогуће је заобићи улогу службе безбедности, без чијег учешћа је готово немогуће суочити се са овим проблемима, али и спроводити кривично правну заштиту уставног уређења и безбедности државе у најширем смислу.

Имајући у виду претходно изнето, може се закључити да постоје два основна облика (метода) у супротстављању криминалитету: превенција и репресија. С тим у вези, светске полиције и најугледнији криминалистички научници у САД и Европи, наглашавају принцип предоминантности полицијске оперативне превенције над криминалном политиком претежне оријентације на кривично гоњење *post delictum* (репресија).

Превентивно деловање подразумева читав низ различитих политичких, економских и правних мера. Основно питање представља исказивање, профилисање и дефинисање политичке воље, да би се у свакој држави могла направити наци-

6 И. Крамарић, О улози полицијског информатора и агента провокатора у судском кривичном поступку, Загреб, Одвјетник, бр. 3-4/1983, стр. 21.

7 Погледати: В. Водинелић, *Проблематика криминалистичко-тактичких института – информант, информатор и прикривени полицијски извиђач у демократској држави*, Међународно полицијско саветовање о информанту, информатору и прикривеном полицијском извиђачу у Охриду, Македонија – 5. и 6. новембар 1993. године.

онална политика супротстављању криминалитету уопште, а посебно стратегије супротстављања неким његовим најтежим облицима – организованом криминалитету, тероризму, корупцији, трговини људима и оружјем за масовно уништавање и слично. Све остале мере из ове области директно зависе од овог суштинског услова. У политичке мере спадају одређене активности које можемо свести на: непрекидно праћење свих друштвених девијација; усаглашавање националних прописа са стандардима и препорукама Уједињених нација, Европске Уније, Савета Европе и слично; техничко и кадровско опремање правосуђа и полиције; обезбеђивање одговарајућих средстава за рад правосуђа и полиције, научних института и других образовних установа; подршка невладином сектору који се бави оваквом врстом научног истраживања и едукацијом најшире јавности; укључивање у међународне полицијске и друге институције; као и информативно-пропагандна делатност. Економске мере се свode на прилагођавање економско-политичкој ситуацији, кроз инструментализацију социјалне политике и искорењивање сиромаштва. Правне мере су усмерене на све три гране власти (извршну, законодавну и судску). Скупштина, као највиши орган законодавне власти треба да регулише законодавну материју, доноси препоруке и смернице извршној власти. Влада, као највиша извршна власт, предлаже и примењује законе, доноси подзаконске акте и контролише рад полиције. Делатност судске власти, у превентивном смислу, подразумева не само ефикасан кривични прогон уз адекватно кажњавање извршилаца дела, већ је то и константно изграђивање казнене политике, као и праћење и тумачење закона.

Репресивно (реактивно) деловање подразумева деловање судске власти и полиције (у појединим случајевима и служби безбедности, као код кривичних дела против уставног уређења и безбедности), као дела извршне власти на откривању и доказивању извршених кривичних дела, односно представља реакцију државе на криминал у конкретним случајевима. Несумњиво је да је подела на превентивно и репресивно деловање на криминал, јер се оне међусобно преплићу, већ у теорији постоје и другачија схватања.⁸

Управо у односу превентивног и репресивног деловања државних органа, треба тражити оправдање постојању полицијских овлашћења код служби безбедности у Републици Србији, мотивисано потребом ефикасне борбе против најтежих облика криминалитета.

Полиција и службе безбедности

Кривичнопроцесни аспект сузбијања најтежих кривичних дела, подразумева структуру државних органа којима је стављена у надлежност, како превенција, тако и репресија, односно примена од стране тих органа посебних истражних техника приликом откривања извршилаца ових кривичних дела, процесирање и изрицање одговарајуће кривичне санкције у редовном кривичном поступку⁹.

Пре свега, ови државни органи могу се поделити на цивилне и војне, док се цивилни могу поделити на редовне и специјализоване. Судови се обично дефинишу као специјализовани државни органи, којима је поверено вршење судске власти

⁸ М. Симић, Организовани криминал и мере за његово сузбијање, *Безбедност*, бр. 1/04, Београд, 2004, стр. 21-40.

⁹ Прим. аутора: током 2008. године, донето је неколико правосудних закона – Закон о уређењу судова, Закон о судијама, Закон о Високом савету правосуђа и Закон о седиштима и подручјима судова и јавних тужилаштава (сви објављени у *Службеном гласнику РС*, број 116/2008), који ће се примењивати од 1. јануара 2010. године.

у законом прописаном поступку, тј. одлучивање у правним стварима поводом којих је настала потреба за правном заштитом¹⁰. Јавно или државно тужилаштво је специјализована државна организација оптужне делатности и представља карактеристику савремених правних поредака. Оно има положај странке у кривичном поступку, за кривична дела која се гоне по службеној дужности¹¹.

Република Србија за вођење преткривичног поступка, односно према ЗКП-у из 2011. године предистражног поступка, против извршиоца најтежих кривичних дела има више органа. Пре свега, структуре Министарства унутрашњих послова, односно Дирекција полиције, у склопу којих су Управа криминалистичке полиције и Управа за борбу против организованог криминалитета, као и посебне организационе целине стручно и кадровски оспособљене за борбу против појединих најтежих облика кривичних дела као што је тероризам. Затим, ту спадају и службе безбедности које располажу са кривичнопроцесним овлашћењима, пре свега Безбедносно-информативну агенцију (БИА) и Војнобезбедносна агенција (ВБА).

Полиција. Обављање полицијских послова у Републици Србији уређено је Законом о полицији¹². Полиција обавља законом утврђене полицијске и друге послове, пружа подршку владавини права у демократском друштву и одговорна је за остваривање безбедности, у складу са законом. Обављањем полицијских послова полиција свима пружа заштиту њихових права и слобода. Приликом пружања заштите, полиција поједина права и слободе може ограничити само под условима и на начин утврђен Уставом и законом, као што је и случај код примене посебних истражних техника. Посебно напомињемо да су посебно значајни полицијски послови они који се односе на спречавање, откривање и расветљавање кривичних дела, прекршаја и других деликата, други видови борбе против криминала и отклањање његових организованих и других облика, као и откривање и хватање извршилаца кривичних дела и прекршаја и других лица за којима се трага и њихово привођење надлежним органима.

Проактивне полицијске активности, често нису у директној вези са реактивним операцијама, али су зависне од њих, обзиром да реактивни послови производе доказе који се могу користити за идентификацију, праћење, па и задржавање осумњичене особе. У исто време, ефикасне реактивне активности у извесном смислу зависе од проактивности, с обзиром да полиција реагује на појединачне случајеве потпуније и ефективније када делује у широком проактивном оквиру. Када је домаћа пракса у питању можемо слободно констатовати да је поступање полиције поводом тешких облика криминала, доминантно реактивно. Реактиван приступ има своја ограничења, а основно је да је он усмерен само на расветљавање конкретног, већ извршеног кривичног дела.

Без обзира на разноликост у дефинисању проактивног полицијског поступања, од тога да се ради о истражном процесу заснованом на обавештајним подацима и анализама, усмереним ка познатим криминалцима и праћењу њихове криминалне делатности, до тога да се ради о чистој превенцији криминала, такав приступ сузбијању тешких облика криминала у нашој пракси је заступљен тек у рудиментарном облику. Профил извршилаца тешких облика криминала изискује потребу сталног праћења њиховог рада и кретања, ради стицања комплетне слике о њиховим криминалним активностима. Ради превазилажења затеченог стања, потребно је изградити одговарајућу стратегију прикупљања обавештајних података о

10 В. Ракић-Водинелић, *Правосудно организационо право*, Београд, 1994, стр. 59.

11 *Ibid.*

12 *Службени гласник РС*, број 101/2005, 63/2009 – одлука УС и 92/2011;

кривичним делима и њиховим извршиоцима, као и формирање јединствене базе таквих података на нивоу криминалистичке полиције.¹³

Познато је да ради прикупљања доказа у борби против најтежих облика криминалитета полиција прибегава „тајним операцијама“, које се према дужини трајања могу поделити на: краткорочне операције, које најчешће трају до месец дана (фингирани откуп опојних дрога); средњерочне операције, које трају до неколико недеља, а најдуже до шест месеци; „операције инфилтрирања“, које нису временски ограничене, а подразумевају потпуну интеграцију у криминалну организацију.

Служба безбедности у најчешће и најшире присутном значењу је генерички појам који обједињава специјализоване унутрашње обавештајне службе, тј. синоним је за службу државне безбедности. У пракси се израз „служба безбедности“ користи и у знатно ширем смислу од наведеног. Наиме, имајући у виду и конкретан допринос органа и служби јавне безбедности на плану заштите уставом утврђеног поретка и безбедности државе, у социјалистичким државама и политичким покретима такве оријентације, овај термин је коришћен и као генерички назив за све специјализоване установе и организације које обављају послове заштите. Другим речима, овим појмом је било обухваћено функционисање и организовање како службе државне безбедности, тако и службе јавне безбедности, да би се тиме изразила њихова заштитна функција у одбрани интереса најширих маса, а у односу на друге државе да се исказе одбрамбени карактер њихове активности. Међутим, овакво схватање службе безбедности није шире прихваћено у теорији, законодавству и пракси.

Полазећи од тога, у базичне методе деловања служби безбедности, односно у конспиративне методе прикупљања података убрајамо: агентурни (класични) метод; метод инфилтрације (тајног уграђивања обавештајца) у структуре противника; метод тајног коришћења техничких средстава и метод потајног (прикривеног) прикупљања података.

Безбедносно-информативна агенција (БИА) је основана доношењем Закона о Безбедносно-информативној агенцији од 19. јула 2002. године¹⁴. Одредбом члана 12 поменутог закона, прописано је да су припадници БИА-е распоређени у посебне организационе јединице, а ради откривања, праћења, документовања, спречавања, сузбијања и пресецања делатности организација и лица усмерених на вршење организованог криминала и кривичних дела са елементом иностраности, унутрашњег и међународног тероризма и најтежих облика кривичних дела против човечности и међународног права, те да могу примењивати овлашћена утврђена законом и другим прописима које примењују овлашћена службена лица министарства унутрашњих послова. БИА у обављању послова из своје надлежности, примењује одговарајуће оперативне методе, мере и радње, као и одговарајућа оперативно-техничка средства, којима се обезбеђује прикупљање података и обавештења ради отклањања и спречавања делатности усмерених на подривање или рушење Уставом утврђеног поретка Републике Србије, угрожавање безбедности у земљи и, у вези с тим, предузима друге потребне мере и радње на основу закона и прописа донетих у складу са законом.

Директор БИА може својим решењем, уз претходну одлуку председника Врховног суда Србије, односно Врховног касационог суда, одредити да се према одређеним лицима предузму мере којима се одступа од начела неповредивости тајности пи-

13 - Б. Бановић, *Место и улога полиције у сузбијању тешких облика криминала*, XVI Семинар права, Будва 8-12. јуна 2004. године, стр. 71-73.

14 Службени гласник РС, бр. 42/2002 и 111/2009.

сама и других средстава општења. Осим тога, из хитних разлога, у случајевима унутрашњег и међународног тероризма, може се одступити од наведене процедуре, уз претходно прибављену писмену сагласност за примену одговарајућих мера председника Врховног суда Србије, односно Врховног касационог суда. БИА може да преузме и непосредно обави послове из надлежности Министарства унутрашњих послова, уколико то налажу посебни разлози безбедности Србије.

Војнобезбедносна агенција – Војнобезбедносна агенција је основана 2002. Године, односно одредбама члана 8 Закона о службама безбедности Савезне Републике Југославије¹⁵, било је прописано да војна служба безбедности (која функционише под именом Војнобезбедносна агенција): открива, прати, спречава, сузбија и пресеца обавештајне и друге делатности страних служби, организација и лица усмерених против Војске и Министарства одбране; унутрашњи и међународни тероризам и субверзивне активности усмерене против команди, јединица и установа Војске и Министарства одбране; открива, истражује и документује кривична дела из надлежности војних судова (чија је надлежност у међувремену прешла на редовне судове Републике Србије), против уставног уређења и безбедности, против човечности и међународног права и најтежа дела са елементима организованог криминала.

У обављању ових послова, основом члана 28 цитираног закона, Војна служба безбедности је имала овлашћења органа унутрашњих послова у преткривичном поступку, у складу са Закоником о кривичном поступку, осим овлашћења на задржавање лица. Одредбама члана 30–32 овог закона, прописана је примена посебних средстава и метода за тајно прикупљање података, којима се привремено ограничавају Уставом и законом утврђена права и слободе. Посебан услов је да „затак“ није могуће извршити применом овлашћења из члана 28 овог закона или на други начин који не би захтевао несразмеран ризик и угрожавање живота људи. Под посебним средствима и методима које је Војнобезбедносна агенција могла користити подразумевале су се: надзор, праћење и присмотра лица, уз коришћење техничких средстава за документовање; надзор над поштанским пошиљкама и другим средствима општења. До њихове примене могло је доћи само уз одобрење надлежног суда, под условима и на начин прописан Закоником о кривичном поступку. Образложени предлог је могао поднети руководилац ове службе или лице које он овласти и он је тада представљао државну, службену и војну тајну.

Након добијања одобрења од стране надлежног војног суда, руководилац службе је издавао писани налог за примену посебног средства или методе из члана 30 став 2 овог закона. По обављеном преткривичном поступку и сачињавању одговарајуће кривичне пријаве по одредбама Законика о кривичном поступку, даљу надлежност за вођење кривичног поступка су преузимали надлежни судови и тужилаштва.

У међувремену, донет је и нови закон о војним службама безбедности¹⁶, тако да се у одредбама члана 6 став 2 Закона о Војнобезбедносној агенцији и Војнообавештајној агенцији, везано за послове и задатке ВБА, а у оквиру контраобавештајних послова и задатака, ВБА између осталог: открива, прати и онемогућава унутрашњи и међународни тероризам, екстремизам и друге облике организованог насиља усмерених против Министарства одбране и Војске Србије; открива, истражује и документује кривична дела против уставног уређења и безбедности Републике Србије, кривична дела против човечности и других добара заштићених међународним правом, кривична дела организованог криминала, кривично дело прање новца, као и кривична дела корупције (злоупотреба службеног положаја, трговина утицајем, примање мита

15 Објављен у *Службеном листу СРЈ*, бр. 37/2002 и *Службеном листу СЦГ*, бр. 17/2004.

16 Закон о Војнобезбедносној агенцији и Војнообавештајној агенцији (*Службени гласник РС*, бр. 88/2009, 55/2012 – одлука УС и 17/2013).

и давање мита) и ако нису резултат деловања организоване криминалне групе, унутар Министарства одбране и Војске Србије; и открива, истражује и документује кривична дела одавање пословне тајне од интереса за одбрану, неовлашћеног приступа заштићеном рачунару, рачунарској мрежи и електронској обради података, одавање службене тајне и одавање војне тајне.

Овлашћено службено лице ВБА у откривању, истраживању и документовању претходно наведених кривичних дела има следећа овлашћења:

- 1) провера и утврђивање идентитета лица и идентификација предмета;
- 2) позивање;
- 3) тражење обавештења;
- 4) привремено одузимање предмета;
- 5) преглед простора, објеката и документације и противтерористички преглед;
- 6) опсервирање;
- 7) прикупљање, обрада и коришћење личних података;
- 8) полиграфско тестирање;
- 9) овлашћења полиције за вршење мера надзора и снимања телефонских и других разговора или комуникација другим техничким средствима и оптичка снимања лица и предузимање других мера и радњи, у складу са законом којим се уређује кривични поступак.

Када овлашћено службено лице ВБА у вршењу послова и задатака из своје надлежности оцени да би наведена овлашћења требало применити према лицима која нису припадници Војске Србије и запослени у Министарству одбране, ВБА о томе одмах обавештава Безбедносно-информативну агенцију или полицију, са којима заједно утврђује начин даљег поступања.

ВБА је овлашћена да у обављању послова и задатака из своје надлежности примењује посебне поступке и мере из овог закона, само према запосленима у Министарству одбране и припадницима Војске Србије. Када ВБА у вршењу послова и задатака из своје надлежности оцени да би посебне поступке и мере, требало применити и према другим физичким лицима, дужна је да о томе одмах обавести Безбедносно-информативну агенцију или полицију, са којом заједно утврђује начин даљег поступања.

Службе безбедности су једна од кључних компоненти извршне власти било које државе, са основним задатком – независном анализом података битних за безбедност државе и друштва, као и за заштиту виталних националних интереса. Интересантно питање у вези с применом специјалних истражних техника представљају кривичнопроцесна овлашћења служби безбедности. У Србији Војнобезбедносна агенција и Безбедносно-информативна агенција располажу са полицијским овлашћењима везаним за документовање кривичних дела, али не свих већ искључиво оних везаних за политички мотивисано насиље.

Према Препоруци 1402 (1999)¹ од 26. априла 1999. године Савета Европе, која се односи на контролу служби државне безбедности у државама чланицама, унутрашње службе безбедности не би требало да буду овлашћене за извршавање задатака криминалистичке полиције, да воде истраге, да хапсе и притварају, нити би требало да буду укључене у борбу против организованог криминала, осим у случајевима када организовани криминал представља јасну опасност по слободни поредак демократске државе, а због високог ризика од злоупотребе ових овлашћења, као и да би се избегло „дуплирање“ уобичајених полицијских активности.

Процесне радње у законима о кривичном поступку – према изменама и допунама ЗКП-а из 2001. године – за реализацију мера органа гоњења за откривање и доказивање кривичних дела из члана 504а овог законика (надзор и снимање телефонских и других разговора или комуникација, пружање симулованих пословних услуга и пружање симулованих правних послова, аутоматско рачунарско претраживање личних и других са њима повезаних података), као и посебних мера органа гоњења за откривање и доказивање из члана 504а став 3 овог законика (прикривени иследник), дата је могућност, поред надлежних органа Министарства унутрашњих послова, и Безбедносно-информативној агенцији и Војнобезбедносној агенцији да активно учествују у овим поступцима.

Према одредбама ЗКП-а из 2011. године, за спровођење посебних доказних радњи – тајни надзор комуникација (члан 168), тајног праћења и снимања (члан 173), симуловани послови (члан 176), рачунарско претраживање података (члан 180), и прикривени иследник (члан 185) надлежни за извршавање су полиција, Безбедносно-информативна агенција или Војнобезбедносна агенција.

Код спровођења посебне доказне радње рачунарског претраживања података (члан 180) поред наведених, за извршење се могу ангажовати и царина, пореска или друга служба или други државни орган, односно правно лице које на основу закона врши јавна овлашћења. Код радње контролисане испоруке (члан 182) одређено је да ову радњу спроводи полиција и други државни орган које одреди Републички јавни тужилац, односно јавни тужилац посебне надлежности.

Одредбе главе XXIXа Законика о кривичном поступку из 2001. године (значајније измењене и допуњене 2009. године)¹⁷ садрже посебна правила за кривично гоњење, за поступак одузимања предмета и имовинске користи и поступак међународне сарадње у процесирању дела организованог криминала, који се сходно примењују и у поступку за ратне злочине. На тај начин је поштовано опредељење једног дела наше стручне јавности да се „легализују“ неки од тзв. нетрадиционалних метода криминалистичке обраде, међу којима ће коришћење сведока сарадника уз поједине мере инфилтрације (прикривени иследник и др), несумњиво имати највећи значај за праксу.¹⁸ Ове истражне технике могу се комбиновати и са класичним доказним средствима, као што су персонални и материјални докази, увиђаји и слично. Процесирање кривичних предмета у надлежности посебних државних органа врши се по одредбама главе XXIа ЗКП, која садржи посебне одредбе о поступку за кривична дела организованог криминала. Тим одредбама нормативизована је примена специјалних истражних метода, укључујући и мере инфилтрације у криминалну средину. Међутим, проблем је што овај закон само делимично регулише питање примене специјалних истражних техника, најчешће само помињањем могућности њихове примене без детаљније разраде¹⁹.

Мере инфилтрације и тајне опсервације из 504љ ЗКП, подразумевају ангажовање прикривених иследника, симуловане правне послове и пружање симулованих услуга, као и мере тајне опсервације, тј. надзора и снимања телефонских и других разговора или комуникација другим техничким средствима и оптичко снимање у

17 Службени лист СРЈ, бр. 70/01 и 68/02; Службени гласник РС, број 58/04, 85/05, 85/05 – др. закон, 115/05, 49/07, 122/08, 20/09 – др. закон, 72/09 и 76/10.

18 Сматрамо да у практичном поступању коришћење специјалних истражних техника у преткривичном поступку неће умањити значај ни учесталост примене класичних оперативних мера и радњи, пре свега коришћење полицијских информатора (сарадника и оперативних веза).

19 С. Милетић, Прикривени иследник као средство нормативног реаговања против организованог криминала, *Организовани криминалитет – стање и мере заштите* (зборник радова), Полицијска академија, Београд, 2005, стр. 266.

смислу члана 232 ЗКП, као и контролу пословних и личних рачуна у смислу члана 234 ЗКП. За примену ових мера потребна је писмена и образложена наредба истражног судије. Њих извршавају органи унутрашњих послова, и о томе сачињавају дневне извештаје, који се са прикупљеном документацијом достављају истражном судији. Ова мера може трајати шест месеци, односно још два пута по три месеца, на основу одлуке истражног судије.

Прикривени иследник из члана 504њ ЗКП, је полицајац, посебно припремљен, са измењеним идентитетом, убачен у криминалну организацију у којој делује по инструкцијама истражног судије. Њему је строго забрањено провоцирање кривичних дела, односно улога агента-провокаatora, односно постоји његова кривична одговорност као подстрекача. Може се саслушати као сведок, али тако да му се не открије идентитет, јер то представља службену тајну.

Мера контроле пословања одређених лица из члана 504к ЗКП, предузима се на захтев државног тужиоца да му се од банкарске или друге финансијске организације, односно државног органа доставе документа и подаци, који могу послужити као докази о кривичном делу или имовини прибављеној кривичним делом, као и обавештења о сумњивим новчаним трансакцијама у смислу Конвенције о прању, тражењу, заплени и конфискацији прихода стечених криминалом. Под истим условима може се и обуставити исплата сумњивог новца и издавање вредносних хартија или предмета.

Мере привременог одузимања предмета и имовинске користи прописане су одредбама чланова 504р–504х ЗКП. Она се може применити само ако постоје основни сумње и основана сумња да је извршено кривично дело организованог криминала. Решење о предузимању ове мере доноси суд.

Мере заштите сведока, сведока сарадника и чланова њихове уже породице прописане су одредбом члана 504п ЗКП. Државни тужилац може наредити да се овим лицима обезбеди посебна заштита. При томе, те мере, као ни органи који би пружали заштиту нису одређени у ЗКП-у, односно овај недостатак законског текста отклониће се најновијим допунама Закона о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала.

Нов институт кривичнопроцесног права представља сведок сарадник из члана 504и–504д ЗКП. Овом лицу се опрашта почињено кривично дело организованог криминала, за сведочење током кривичног поступка о кривичном делу у чијем је извршењу учествовало. Сведок сарадник не може бити лице које је организатор криминалне групе. Иницијатива за стицањем овог својства, потиче од државног тужиоца, али о томе у ванрасправном већу одлучује суд, пре почетка главног претреса. Приликом саслушања овог лица искључена је јавност, осим ако се на предлог државног тужиоца и уз сагласност овог лица не одлучи другачије.

Надзор и снимање телефонских и других разговора или комуникација другим техничким средствима и оптичка снимања у ЗКП-у представљају велику новост, а могу се применити према лицима за која постоји основана сумња да су сама или са другима извршила кривична дела тероризма. Овакве мере одређује истражни судија образложеном наредбом, на писмени и образложени предлог државног тужиоца (члан 232, став 2, у вези са ставом 1 ЗКП). Ове мере су ограниченог рока, у трајању од три месеца, уз могућност да се овај рок продужи још за три месеца, односно оне се прекидају чим престану разлози њихове примене. Уколико је поступљено супротно одредбама ЗКП-а или наредби истражног судије, на тако прикупљеним подацима се не може заснивати судска одлука, тј. они ће се издвојити из списка предмета.

Према ЗКП-у из 2001. године, специјалне истражне технике су биле прописане у делу који се односи на преткривични поступак у глави XVIII – кривична пријава

и овлашћења органа преткривичног поступка и у глави XXIXa – посебне одредбе о поступку за кривична дела организованог криминала. За потребе кривичног поступка могле су се примењивати само неке специјалне истражне технике и то:

- надзор и снимање телефонских и других разговора или комуникација другим техничким средствима и оптичка снимања лица за која постоје основи сумње да су сама или са другима извршила кривична дела (члан 232 ЗКП-а који је брисан):
 - 1) против уставног уређења или безбедности;
 - 2) против човечности и међународног права;
 - 3) са елементима организованог криминала (фалсификовање и «прање» новца, неовлашћена производња и стављање у промет опојних дрога, недозвољена трговина оружјем, муницијом или експлозивним материјама, трговина људима), давања и примања мита, изнуде и отмице.

Осим ове технике, постојала је и могућност прибављања од банкарске, финансијске и друге организације, података о стању пословних или личних рачуна осумњиченог (члан 234 ЗКП-а), а када постоји сумња да је извршено кривично дело за које је законом прописана казна затвора од четири године или тежа казна.

Специјалне истражне технике из главе XXIXa ЗКП-а из 2001. године су:

- 1) сведок сарадник;
- 2) контрола пословања одређених лица, достављање документације и података који могу послужити као докази о кривичном делу или имовини прибављеној кривичним делом, као и обавештења о сумњивим новчаним трансакцијама у смислу Конвенције о прању, тражењу, заплени и конфискацији прихода стечених криминалом;
- 3) пружање симулованих пословних услуга;
- 4) склапање симулованих правних послова;
- 5) ангажовање прикривених иследника;
- 6) мера контролисане испоруке;
- 7) привремено одузимање предмета и имовинске користи ван услова предвиђених одредбама Кривичног законика и одредаба ЗКП-а о редовном поступку.

Наведене специјалне истражне технике су се примењивале у складу са посебним одредбама о поступку за кривична дела организованог криминала, са одредбама члана 504a став 3 према којем се одредбе ове главе примењују на случајеве постојања основане сумње да је извршено кривично дело резултат организованог деловања више од два лица чији је циљ вршење тешких кривичних дела ради стицања добити или моћи.

У ставу 4 наведеног члана ЗКП-а, прописано је да поред наведених услова из става 3 за постојање кривичног дела организованог криминала морају бити испуњени још најмање три од следећих услова:

- да је сваки члан криминалне организације имао унапред одређени задатак или улогу;
- да је делатност криминалне организације планирана на дуже време или неограничено;
- да се делатност организације заснива на примени одређених правила интерне контроле и дисциплине чланова;
- да се делатност организације планира и врши у међународним размерама;

- да се у вршењу делатности примењује насиље или застрашивање или да постоји спремност за њихову примену, да се у вршењу делатности користе привредне или пословне структуре;
- да се користи прање новца или незаконито стечене добити и да постоји утицај организације или њеног дела на политичку власт, медије, извршну или судску власт или на друге друштвене или економске чиниоце.

Изменама и допунама током 2009. године ЗКП-а из 2001. године, знатније је измењена глава XXIXа, која се односи на посебне одредбе о поступку за кривична дела организованог криминала, корупције и друга изузетно тешка кривична дела. Тако у општим одредбама члана 504а стоји да одредбе ове главе садрже поједина посебна правила поступка за кривична дела организованог криминала, корупције и друга изузетно тешка кривична дела. Организовани криминал представља вршење кривичних дела од стране организоване криминалне групе или њених припадника. Под организованом криминалном групом подразумева се група од три или више лица, која постоји одређено време и делује споразумно у циљу вршења једног или више кривичних дела за која је прописана казна затвора од четири године или тежа казна, ради стицања, посредно или непосредно, финансијске или друге користи.

У кривична дела корупције и ако нису резултат деловања организоване криминалне групе, спадају кривична дела: злоупотреба службеног положаја (члан 359 КЗ), трговина утицајем (члан 366 КЗ), примање мита (члан 367 КЗ) и давање мита (члан 368 КЗ).

У друга изузетно тешка кривична дела из става 1 овог члана и ако нису резултат деловања организоване криминалне групе, спадају кривична дела:

- 1) убиство из члана 113 КЗ;
- 2) тешко убиство из члана 114 КЗ;
- 3) отмица из члана 134 ст. 1–4 КЗ;
- 4) разбојништво из члана 206 став 2 КЗ;
- 5) изнуда из члана 214 ст. 3 и 4 КЗ;
- 6) фалсификовање новца из члана 223 ст. 1–3 КЗ;
- 7) прање новца из члана 231 ст. 1–4 КЗ;
- 8) неовлашћена производња и стављање у промет опојних дрога из члана 246 ст. 1 и 3 КЗ;
- 9) кривична дела против уставног уређења и безбедности Републике Србије: угрожавање независности из члана 305 КЗ; признавања капитулације или окупације из члана 306 КЗ; угрожавање територијалне целине из члана 307 КЗ; напад на уставно уређење из члана 308 КЗ; позивање на насилну промену уставног уређења из члана 309 КЗ; убиство представника највиших државних органа из члана 310 КЗ; оружана побуна из члана 311 КЗ; тероризам из члана 312 КЗ; диверзија из члана 313 КЗ; саботаже из члана 314 КЗ; шпијунаже из члана 315 КЗ; одавања државне тајне из члана 316 КЗ; изазивања националне, расне и верске мржње и нетрпељивости из члана 317 КЗ; повреда територијалног суверенитета из члана 318 КЗ; удруживање ради противуставне делатности из члана 319 КЗ; припремање дела против уставног уређења и безбедности Србије из члана 320 КЗ и тешка дела против уставног уређења и безбедности Србије из члана 321 КЗ;
- 10) недозвољена производња, ношење, држање и промет оружја и експлозивних материја из члана 348 став 3 КЗ;

- 11) недозвољен прелаз државне границе и кријумчарење људи из члана 350 ст. 2 и 3 КЗ;
- 12) трговина људима из члана 388 ст. 1–6, 8 и 9 КЗ;
- 13) трговина малолетним лицима ради усвојења из члана 389 ст. 1 и 2 КЗ;
- 14) међународни тероризам из члана 391 КЗ;
- 15) узимање талаца из члана 392 КЗ;
- 16) финансирање тероризма из члана 393 КЗ.

Одредбе ове главе које се односе на кривична дела из става 3 овог члана примењују се и у поступку за кривична дела: геноцида из члана 370 КЗ; злочина против човечности из члана 371 КЗ; ратних злочина против цивилног становништва из члана 372 КЗ; ратних злочина против рањеника и болесника из члана 373 КЗ; ратних злочина против ратних заробљеника из члана 374 КЗ; организовања и подстицања на извршење геноцида и ратних злочина из члана 375 КЗ; употребе недозвољених средстава борбе из члана 376 КЗ; недозвољене производње, промета и држања оружја чија је употреба забрањена из члана 377 КЗ; противправног убијања и рањавања непријатеља из члана 378 КЗ; противправног одузимања ствари од убијених из члана 379 КЗ; повреде парламентарна из члана 380 КЗ; суровог поступања са рањеницима, болесницима и ратним заробљеницима из члана 381 КЗ; неоправданог одлагања репатријације ратних заробљеника из члана 382 КЗ; уништавања културних добара из члана 383 КЗ; неспречавања вршења кривичних дела против човечности и других добара заштићених међународним правом из члана 384 КЗ; као и кривичних дела злоупотребе међународних знакова из члана 385 и агресивног рата из члана 386 КЗ; као и у поступку за тешка кршења међународног хуманитарног права извршена на територији бивше Југославије од 1. јануара 1991. године, која су наведена у статуту Међународног кривичног суда за бившу Југославију.

Одредбе ове главе које се односе на кривична дела из става 3 овог члана примењују се и у поступку за кривична дела: спречавање службеног лица у вршењу службене радње из члана 322 ст. 3 и 4 КЗ; напада на службено лице у вршењу службене дужности из члана 323 КЗ став 3 и 4 КЗ; давања лажног исказа из члана 335 КЗ; спречавање и ометање доказивања из члана 336 ст. 1, 2 и 4 КЗ; ометање правде из члана 336б КЗ; повреда тајности поступка из члана 337 ст. 1, 3 и 4 КЗ и бекство и омогућавање бекства лица лишеног слободе из члана 339 КЗ, ако су извршена у вези са кривичним делима из става 3 овог члана, као и у поступку за кривично дело помоћ учиниоцу после извршеног кривичног дела из члана 333 КЗ, ако је извршено у вези са кривичним делима из ст. 3 и 7 овог члана.

Мере гоњења за откривање и доказивање кривичних дела из члана 504а овог законика биле су:

- 1) надзор и снимање телефонских и других разговора или комуникација из члана 504е, 504ж и 504з ЗКП-а из 2001. године;
- 2) пружање симулованих пословних услуга и пружање симулованих правних послова из члана 504и, 504ј и 504к ЗКП-а из 2001. године;
- 3) контролисана испорука из члана 504л ЗКП-а из 2001. године;
- 4) аутоматско рачунарско претраживање личних и других са њима повезаних података из члана 504љ ЗКП-а из 2001. године.

Поред тога, уведене су биле и посебне мере органа гоњења за откривање и доказивање кривичних дела из члана 504а, став 3 овог законика и то:

- 1) прикривени иследник из члана 504м, 504н и 504њ ЗКП-а из 2001. године и
- 2) сведок сарадник из члана 504о, 504п, 504р, 504с, 504т и 504ћ ЗКП-а из 2001. године.

Стање према ЗКП-у из 2006. године²⁰ – У посебне доказне радње према овом ЗКП-у спадају: тајни звучни и оптички надзор осумњиченог, пружање симулованих пословних услуга и склапање симулованих правних послова, ангажовање прикривеног иследника, контролисана испорука, аутоматско рачунарско претраживање личних и других података и саслушање сведока сарадника. Већину ових решења познавао је и ЗКП из 2001. године у оквиру главе XXIXа, односно одредби које су се односиле на организовани криминал, али их нови ЗКП из 2006. године регулише доста детаљније и не ограничава на кривична дела организованог криминала, већ проширује њихову примену и на друге случајеве у којима се оне могу показати целисходним.

Према Законику о кривичном поступку из 2006. године, знатно је проширен круг кривичних дела код којих је могуће применити специјалне истражне технике или посебне доказне радње. Тако је код специјалних истражних техника: тајног звучног и оптичког надзора осумњиченог (члан 146, став 1 ЗКП-а), ангажовања прикривеног иследника (члан 151, став 2 ЗКП-а) и аутоматског рачунарског претраживања личних и других података (члан 155 став 1 ЗКП-а), дата енумерација (каталог) кривичних дела за која се могу применити посебне доказне радње, док је за пружање симулованих пословних услуга и склапање симулованих правних послова (члан 148 став 1 ЗКП-а) потребно да је извршено кривично дело организованог криминала из члана 21 ЗКП-а.

Код посебне доказне радње тајног звучног и оптичког надзора осумњиченог, предвиђена су следећа кривична дела:

1. Против уставног уређења и безбедности Републике Србије из главе XXVIII Кривичног законика у која спадају кривична дела: угрожавања независности из члана 305 КЗ; признавања капитулације или окупације из члана 306 КЗ; угрожавања територијалне целине из члана 307 КЗ; напада на уставно уређење из члана 308 КЗ; позивања на насилну промену уставног уређења из члана 309 КЗ; убиства највиших представника државне заједнице или држава чланица из члана 310 КЗ; оружана побуна из члана 311 КЗ; тероризам из члана 312 КЗ; диверзија из члана 313 КЗ; саботажа из члана 314 КЗ; шпијунажа из члана 315 КЗ; одавање државне тајне из члана 316 КЗ; изазивање националне, расне и верске мржње и нетрпељивости из члана 317 КЗ; повреда територијалног суверенитета из члана 318 КЗ; удруживања ради противуставне делатности из члана 319 КЗ; припремање дела против уставног уређења и безбедности Србије из члана 320 КЗ; тешка дела против уставног уређења и безбедности Србије из члана 321 КЗ;

2. Против човечности и других добара заштићених међународним правом из главе XXXIV Кривичног законика у која спадају кривична дела:

- 1) геноцид из члана 370 КЗ;
- 2) злочин против човечности из члана 371 КЗ;
- 3) ратни злочин против цивилног становништва из члана 372 КЗ;
- 4) ратни злочин против рањеника и болесника из члана 373 КЗ;
- 5) ратни злочин против ратних заробљеника из члана 374 КЗ;

- 6) организовање и подстицање на извршење геноцида и ратних злочина;
- 7) употреба недозвољених средстава борбе из члана 376 КЗ;
- 8) недозвољена производња оружја чија је употреба забрањена из члана 377 КЗ;
- 9) противправно убијање и рањавање непријатеља из члана 378 КЗ;
- 10) противправно одузимање ствари од убијених из члана 379 КЗ;
- 11) повреда парламентарна из члана 380 КЗ;
- 12) сурово поступање с рањеницима, болесницима и ратним заробљеницима из члана 381 КЗ;
- 13) неоправдано одлагање репатријације ратних заробљеника из члана 382 КЗ;
- 14) уништавање културних добара из члана 383 КЗ;
- 15) неспречавање вршења кривичних дела против човечности и других добара заштићених међународним правом из члана 384 КЗ;
- 16) злоупотреба међународних знакова из члана 385 КЗ;
- 17) агресивни рат из члана 386 КЗ;
- 18) расна и друга дискриминација из члана 387 КЗ;
- 19) трговина људима из члана 388 КЗ;
- 20) трговина децом ради усвојења из члана 389 КЗ;
- 21) заснивање ропског односа и превоз лица у ропском односу из члана 390 КЗ;
- 22) међународни тероризам из члана 391 КЗ;
- 23) узимање талаца из члана 392 КЗ;
- 24) финансирање тероризма из члана 393 КЗ.

3. Која спадају у организовани криминал из члана 21 ЗКП-а;

- према одредбама члана 21 ЗКП-а, израз „организовани криминал“ се односи на случајеве постојања основане сумње да је кривично дело за које је прописана казна затвора од четири године или тежа казна, резултат деловања три или више лица удружених у криминалну организацију, односно криминалну групу, чији је циљ вршење тешких кривичних дела ради стицања добити или моћи, када је поред тога, испуњено још најмање три од следећих услова:
- да је сваки члан криминалне организације, односно криминалне групе имао унапред одређени, односно очигледно одредиви задатак или улогу;
- да је делатност криминалне организације планирана на дужи време или за неограничени временски период;
- да се делатност организације заснива на примени одређених правила унутрашње контроле и дисциплине чланова;
- да се делатност организације планира и врши у међународним размерама;
- да се у вршењу делатности примењује насиље или застрашивање или да постоји спремност за њихову примену;
- да се у вршењу делатности користе привредне или пословне структуре;
- да се користи прање новца или незаконито стечене добити;
- да постоји утицај организације или њеног дела на политичку власт, средства јавног информисања, законодавну, извршну или судску власт или на друге важне друштвене или економске чиниоце.

4. Убиство из члана 113 КЗ; тешко убиство из члана 114 КЗ; серијско силовање; разбојништво из члана 206 КЗ; разбојничка крађа из члана 205 КЗ; фалсификовање новца из члана 223 КЗ; прање новца из члана 231 КЗ; пореска утаја из члана 229 КЗ;

неовлашћена производња, држање и стављање у промет опојних дрога из члана 246 КЗ; недозвољено држање оружја и експлозивних материја из члана 348 КЗ; давање и примање мита из члана 367 и 368 КЗ; злоупотреба службеног положаја из члана 359 КЗ; уцена из члана 215 КЗ; изнуда из члана 214 КЗ и отмица из члана 134 КЗ.

– израз „серијско силовање“ обухвата једно или више кривичних дела из члана 178 КЗ-а, учињених од стране непознатог учиниоца или више непознатих учинилаца, односно једног или више осумњичених, на начин и под околностима које указују на вероватноћу да се то кривично дело на истоветан или сличан начин понавља у одређеном времену и на одређеном простору.

Код посебне доказне радње ангажовања прикривеног иследника, предвиђена су следећа кривична дела:

- 1) против уставног уређења и безбедности Републике Србије из главе XXVIII Кривичног законика;
- 2) против човечности и других добара заштићених међународним правом из главе XXXIV Кривичног законика;
- 3) која спадају у организовани криминал из члана 21 ЗКП-а;
- 4) за која је прописана казна затвора преко четири године.

На крају, задатак специјалних истражних техника је повезивање механизма супротстављања најтежим облицима криминалитета, а посебно политички мотивисаном насиљу (оружаној побуни, тероризму и слично), било да је он унутрашњи или међународни.

Стање према ЗКП-у из 2011. године²¹ – посебне доказне радње су разрађене у одредбама чл. 161–187 овог законика. У њих спадају: тајни надзор комуникација (члан 166–170); тајно праћење и снимање (члан 171–173); симуловани послови (члан 174–177); рачунарско претраживање података (члан 178–180); контролисана испорука (чланови 181 и 182) и прикривени иследник (члан 183–187).

Према одредбама члана 161 и 162 ЗКП-а из 2011. године, посебне доказне радње се могу одредити према лицу за које постоје основи сумње да је учинило одређено кривично дело, а да се на други начин не могу прикупити докази за кривично гоњење или би њихово прикупљање било знатно отежано. Поред тога, посебне доказне радње се могу одредити и према лицу за које постоје основи сумње да припрема неко од законом одређених кривичних дела, а околности случаја да се на други начин кривично дело не би могло открити, спречити или доказати или би то изазвало несразмерне тешкоће или велику опасност. Постоји мишљење у стручној јавности да би у случају припремања кривичног дела посебне доказне радње требало ограничити само на примену тајног надзора комуникација и на тајно праћење и снимање и то без могућности продужења²².

Под претходно наведеним условима, посебне доказне радње могу се одредити за следећа кривична дела:

1. За која је посебним законом одређено да поступа јавно тужилаштво посебне надлежности. Тако на пример:

- Законом о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, корупције и других посебно тешких кривичних дела²³, а овај закон се примењује ради откривања, кривичног гоњења и суђења за:

²¹ Службени гласник РС, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012 и 32/2013.

²² Р. Роскић, Коментар Законика о кривичном поступку – прво издање, Пословни биро, Београд, 2011, стр. 111.

²³ Службени гласник РС, бр. 42/2002, 27/2003, 39/2003, 67/2003, 29/2004, 58/2004 – др. закон, 45/2005, 61/2005, 72/2009, 72/2011 – др. закон, 101/2011 – др. закон и 32/2013.

- 1) кривична дела организованог криминала;
 - 2) кривична дела против уставног уређења и безбедности Републике Србије (убиство представника највиших државних органа из члана 310 КЗ, оружане побуне из члана 311 КЗ и тероризма из члана 312 КЗ);
 - 3) кривична дела против службене дужности (злоупотреба службеног положаја из члана 359 КЗ, трговине утицајем из члана 366 КЗ, примање мита из члана 367 КЗ и давање мита из члана 368 КЗ), када је окривљени, односно лице којем се даје мито, службено или одговорно лице које врши јавну функцију на основу избора, именовања или постављења од стране Народне скупштине, Владе, Високог савета судства или Државног већа тужилаца,
 - 4) кривично дело злоупотреба службеног положаја из члана 359 став 3 КЗ, када вредност прибављене имовинске користи прелази износ од 200.000.000 динара;
 - 5) кривично дело међународни тероризам из члана 391 КЗ и кривично дело финансирање тероризма из 393 КЗ;
 - 6) кривично дело прања новца из члана 231 КЗ, ако имовина која је предмет прања новца потиче из кривичних дела из тач. (1), (3), (4) и (5) овог члана,
 - 7) кривична дела против државних органа (спречавање службеног лица у вршењу службене радње из члана 322 ст. 3 и 4 КЗ-а и напада на службено лице у вршењу службене дужности из члана 323 ст. 3 и 4 КЗ) и кривична дела против правосуђа (помоћ учиниоцу после извршеног кривичног дела из члана 333 КЗ и давање лажног исказа из члана 335 КЗ, спречавање и ометање доказивања из члана 336 ст. 1, 2 и 4 КЗ и недозвољено јавно коментарисање судских поступака из члана 336бб КЗ, повреда тајности поступка из члана 337 и бекство и омогућавање бекства лица лишеног слободе из члана 339 Кривичног законика), ако су извршена у вези са кривичним делима из тач. (1) до (6) овог члана.
- Законом о организацији и надлежности државних органа за борбу против високотехнолошког криминала²⁴, а закон се примењује ради откривања, кривичног гоњења и суђења за:
- 1) кривична дела против безбедности рачунарских података одређена Кривичним закоником;
 - 2) кривична дела против интелектуалне својине, имовине, привреде и правног саобраћаја, код којих се као објекат или средство извршења кривичних дела јављају рачунари, рачунарски системи, рачунарске мреже и рачунарски подаци, као и њихови производи у материјалном или електронском облику, ако број примерака ауторских дела прелази 2.000 или настала материјална штета прелази износ од 1.000.000 динара;
 - 3) кривична дела против слобода и права човека и грађанина, полне слободе, јавног реда и мира и уставног уређења и безбедности Републике Србије, која се због начина извршења или употребљених средстава могу сматрати кривичним делима високотехнолошког криминала, у складу са чланом 2, ставом 1 овог закона.

24 Службени гласник РС, бр. 61/2005 и 104/2009.

– Законом о организацији и надлежности државних органа у поступку за ратне злочине²⁵, а закон се примењује ради откривања, кривичног гоњења и суђења за:

- 1) кривична дела геноцида из члана 370 КЗ; злочина против човечности из члана 371 КЗ; ратних злочина против цивилног становништва из члана 372 КЗ; ратних злочина против рањеника и болесника из члана 373 КЗ; ратних злочина против ратних заробљеника из члана 374 КЗ; организовања и подстицања на извршење геноцида и ратних злочина из члана 375 КЗ; употребе недозвољених средстава борбе из члана 376 КЗ; недозвољене производње, промета и држања оружја чија је употреба забрањена из члана 377 КЗ; противправног убијања и рањавања непријатеља из члана 378 КЗ; противправног одузимања ствари од убијених из члана 379 КЗ; повреде парламентарара из члана 380 КЗ; суровог поступања са рањеницима, болесницима и ратним заробљеницима из члана 381 КЗ; неоправданог одлагања репатријације ратних заробљеника из члана 382 КЗ; уништавања културних добара из члана 383 КЗ; неспречавања вршења кривичних дела против човечности и других добара заштићених међународним правом из члана 384 КЗ; као и кривичних дела злоупотребе међународних знакова из члана 385 и агресивног рата из члана 386 КЗ;
- 2) тешка кршења међународног хуманитарног права извршена на територији бивше Југославије од 1. јануара 1991. године, која су наведена у Статуту Међународног кривичног суда за бившу Југославију;
- 3) кривично дело помоћи учиниоцу после извршеног кривичног дела из члана 333 Кривичног законика, ако је извршено у вези са кривичним делима из тачкама (1) и (2) овог члана.

2. Тешко убиство из члана 114 КЗ; отмица из члана 134 КЗ; приказивање, прибављање и поседовање порнографског материјала и искоришћавање малолетног лица за порнографију из члана 185 КЗ; изнуда из члана 214 став 4 КЗ; фалсификовање новца из члана 223, ст. 1–3 КЗ; прање новца из члана 231 ст. 1–4 КЗ; неовлашћена производња и стављање у промет опојних дрога из члана 246 ст. 1–3 КЗ; угрожавање независности из члана 305 КЗ; угрожавање територијалне целине из члана 307 КЗ; напад на уставно уређење из члана 308 КЗ; позивање на насилну промену уставног уређења из члана 309 КЗ; диверзија из члана 313 КЗ; саботажа из члана 314 КЗ; шпијунажа из члана 315 КЗ; одавања државне тајне из члана 316 КЗ; изазивање националне, расне и верске мржње и нетрпељивости из члана 317 КЗ; повреда територијалног суверенитета из члана 318 КЗ; удруживање ради противуставне делатности из члана 319 КЗ; припремање дела против уставног уређења и безбедности Србије из члана 320 КЗ; тешка дела против уставног уређења и безбедности Србије из члана 321 КЗ; недозвољена производња, држање, ношење и промет оружја и експлозивних материја из члана 348, става 3 КЗ; недозвољен прелаз државне границе и кријумчарење људи из члана 350 ст. 2 и 3 КЗ; злоупотреба службеног положаја из члана 359 КЗ; трговина утицајем из члана 366 КЗ; примање мита из члана 367 КЗ; давање мита из члана 368 КЗ; трговина људима из члана 388 КЗ; узимање талаца из члана 392 КЗ и кривично дело из члана 98, ст. 3–5 Закона о тајности података.

3. Спречавања и ометања доказивања из члана 336, став 1 КЗ ако је учињено у вези са претходно наведеним кривичним делом из 1) и 2). Посебна доказна радња прикривени иследник из члана 183 ЗКП-а из 2011. године, се може одредити само за

25 Службени гласник РС, број 67/2003, 135/2004, 61/2005, 101/2007 и 104/2009.

кривична дела за која је посебним законом одређено да поступа јавно тужилаштво посебне надлежности.

Уколико се на други начин не могу прикупити докази за кривично гоњење или би њихово прикупљање било знатно отежано, односно у случају припремања кривичног дела неопходно да околности случаја указују да се на други начин кривично дело не би могло открити, спречити или доказати или би то изазвало несразмерне тешкоће или велику опасност. Посебна доказна радња тајног надзора комуникација из члана 166 ЗКП-а из 2011. године, може се одредити и за следећа кривична дела:

- неовлашћено искоришћавање ауторског дела или предмета сродног права из члана 199 КЗ;
- оштећење рачунарских података и програма из члана 298, става 3 КЗ;
- рачунарска саботажа из члана 299 КЗ;
- рачунарска превара из члана 301, става 3 КЗ; и
- неовлашћени приступ заштићеном рачунару, рачунарској мрежи и електронској обради података из члана 302 КЗ.

Окривљени сарадник – Када говоримо о споразуму за сведочење окривљеног, морамо напоменути да је његово закључење могуће од доношења наредбе о спровођењу истраге па до завршетка главног претреса и то за кривична дела из члана 162, става 1, тачке 1 ЗКП-а из 2011. године, односно за кривична дела за која је посебним законом одређено да поступа јавно тужилаштво посебне надлежности. Овај споразум се може закључити са окривљеним који је у потпуности признао да је учинио кривично дело, под условом да је значај његовог исказа за откривање, доказивање или спречавање кривичног дела из члана 162, става 1, тачке 1 ЗКП-а, претежнији од последица кривичног дела које је учинио (окривљени сарадник). Окривљени за кога постоји основана сумња да је организатор организоване криминалне групе не може бити предложен за окривљеног сарадника.

Осуђени сарадник – Јавни тужилац и осуђени могу закључити споразум о сведочењу, ако је значај исказа осуђеног за откривање, доказивање или спречавање кривичних дела из члана 162, става 1, тачке 2 ЗКП-а из 2011. године претежнији од последица кривичног дела за које је осуђен (осуђени сарадник). Као што је случај и код окривљеног сарадника, за осуђеног сарадника се не може предложити лице које је осуђено као организатор организоване криминалне групе.

Окривљени и осуђени, приликом закључивања наведених споразума морају имати браниоца, у складу са чланом 74, тачком 8 ЗКП-а из 2011. године, од почетка преговора са јавним тужиоцем па до доношења одлуке суда о споразуму (случај обавезне одбране).

Закључак

Имајући у виду изнето, сматрамо да је у Републици Србији потребно на прецизнији начин уредити тзв. „полицијска овлашћења“ које примењују службе безбедности, имајући у виду одговарајуће европска стандарде. Поред тога, у пракси није до краја разјашњен однос тренутних закона о БИА и ВБА у корелацији са кривичнопроцесним законодавством, односно има ли ту места примене *lex specialis derogat lege generali* као што је био случај у ранијој пракси судова и тужилаштва када је у питању ангажовање служби безбедности у кривичним стварима.

Могућност одступања од зајамчених слобода и права грађана на приватност, неприкосновеност и тајност комуникација и других облика општења, представља

ефикасно средство за заштиту националне безбедности и супротстављање новим и веома опасним формама криминалитета. Уједно, такво одступање представља и могућу превенцију од најтежих кривичних дела, посебно оних која је уобичајеним процесним средствима немогуће доказати, због сложености извршених кривичних дела, високог нивоа конспиративности извршилаца и каснијег могућег утицаја на редован ток кривичног поступка.

Првенствени циљ примене специјалних истражних техника, односно посебних доказних радњи, од стране полиције је процесирање случајева, односно прикупљање валидних доказа за потребе вођења кривичног поступка поводом већ учињених или припреме нових кривичних дела²⁶. На другој страни, циљ примене посебних мера од стране службе безбедности везан је за заштиту од делатности терориста, екстремиста или страних обавештајних служби, а изузетно и од организованих криминалних група, које су усмерене против безбедности, заштите уставног поретка, али и других виталних националних интереса. На основу тако прикупљених података, службе безбедности анализирају и процењују информације, сачињавају процене угрожености за потребе највише извршне власти и предузимају превентивне мере заједно са другим државним органима, а изузетно могу предузимати и репресивне мере као полиција, применом полицијских овлашћења у конкретним случајевима.

С тим у вези, посебно је занимљиво питање контроле спровођења специјалних истражних метода и техника које спроводе полиција и службе безбедности. Она може бити административна – од стране високих функционера извршне власти; судска – од стране редовних, специјалних или врховних судова, односно уставних судова; и парламентарна – од стране скупштине или одговарајућих скупштинских тела. Поред ових „стандардних“ модела, постоје и други комбиновани модели. У сваком случају у основне задатке контроле над спровођењем ових мере спадају: 1) издавање налога за примену средстава; 2) контрола употребе прибављених података или доказа; 3) покретање или иницирање одговарајућих поступака против извршилаца незаконите примене мере или незаконите употребе података; 4) контрола рада службе безбедности или полиције на конкретним случајевима; 5) трошење буџетских средстава и слично.

Мишљења смо да би у перспективи, осим постојећих правних средстава, требало изнаћи и друге начине контроле примене ових мера, од стране извршне, судске и законодавне власти. Оваквим системом надзора и контроле од стране различитих државних органа (*checks and balances*), потпуно би се искључиле или би се на минимум свеле могућности злоупотребе и произвољности у њиховој примени, а за потребе које нису законом пројектоване (приватне, економске и сл).

Коначни циљ или идеал представља успостављање легитимности кривичног законодавства на подручју кривичноправне заштите државе, како у законитости и коректности практичне репресије и у материјалном, али и у процесно правном погледу, што се може остварити само уз гарантовану независност органа правосуђа.

Кривично право и правосуђе били су (и остали) један од најзначајнијих инструмената борбе против најтежих облика криминалитета, као и политички мотивисаног насиља, али и значајна и јака препрека неограниченој самовољи и арбитрарности политичке репресије.

26 М. Дилпарић (Мера прислушкивања у поступцима за кривичних дела ратних злочина, *Нова решења у кривичном законодавству и досадашња искуства у њиховој примени*, Удржење за кривично право и криминологију, Златибор, 2006, стр. 440) наводи да је Веће за ратне злочине Окружног суда у Београду током 2004. године одобрило мере тајног надзора за 22 лица, а који се односе на 122 телефонска броја. Током 2005. године исто Веће је одобрило мере тајног надзора за 89 лица, односно за 352 телефонска броја. Подносилац захтева за одређивањем мера у огромној већини била је БИА, док су ВБА и СБПОК МУП-а то учинили само у неколико случајева.

КРИВИЧНОПРАВНА ЗАШТИТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ И БОРБА ПРОТИВ ЕКОЛОШКОГ КРИМИНАЛИТЕТА

проф. др Наташа Тањевић

Висока школа за пословну економију и предузетништво, Београд

Апстракт: Угрожавање животне средине кривичним делима је нарастајући проблем који наноси озбиљну штету животној средини и здрављу људи. Такође, по својој природи, еколошки криминалитет је неретко транснационалног карактера и може се јавити као посебна врста организованог криминалитета. Стварање правне регулативе за заштиту животне средине са кривичноправним одредбама, које укључују и кривичну одговорност правних лица представља основ за предузимање ефикаснијих мера у циљу сузбијања еколошког криминалитета. Због тога је последњих година на међународном нивоу знатно проширена кривично-правна заштита животне средине, а процес приступања наше земље Европској унији убрзао је развој ове правне дисциплине и то управо оног дела који се односи на успостављање казненоправног оквира за заштиту животне средине. У складу са тим, у раду смо указали на основне карактеристике групе кривичних дела против животне средине која су прописана у Кривичном законiku Србије из 2005. године. Поред материјалног размотрен је и процесни аспект, као и одређени проблеми у откривању, доказивању и вештачењу ових кривичних дела који се појављују у судској пракси.

Кључне речи: животна средина, еколошки криминалитет, кривична дела против животне средине, законодавство, Србија.

Увод

Чињеницу да зависи од природе и да не може да опстане без воде, ваздуха, других живих бића (биљака и животиња), човек изгледа често заборавља. Томе су највише допринели технолошки развој и убрзана индустријализација, чије се последице, између осталог, огледају у исцрпљивању природних ресурса и загађењу животне средине. Данас је готово немогуће набројати све пратиоце модерног, технолошког друштва, који су уједно и велика претња за животну средину, а самим тим и за живот човека. Наиме, иако се човек кроз модерну технику и технологију доказује као свесно и сврсисходно стваралачко биће, од чега зависи и развој целокупног друштва, са друге стране се неминовно отвара читав низ еколошких проблема¹. Због тога у свету данас постоји јединствен став да заштити вредности животне средине треба признати суштински значај. У складу са тим, међународна заједница је поставила правне стандарде у овој области, које су земље дужне да имплементирају у своја национална законодавства. У нашој земљи је право на здраву животну средину, као једно од основних права и слобода сваког грађанина прокламовано Уставом Републике Србије². Прописује се да свако има право на здраву животну средину и на

1 З. Кубурић, *Социологија*, Нијанса, Земун, 2001, стр. 71.

2 Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 98/06.

благовремено и потпуно обавештавање о њеном стању (члан 31). Такође, чланом 97 Устава утврђено је да Република Србија уређује и обезбеђује одрживи развој, систем заштите и унапређења животне средине, заштиту и унапређивање биљног и животињског света и др. Ове одредбе се даље разрађују кроз преко 30 закона и преко стотину подзаконских аката који су на снази у нашој земљи, а којима се уређује животна средина и области од значаја за њену заштиту.

У даљем тексту ћемо посебну пажњу посветити кривичноправној заштити животне средине, односно нормама кривичног права еколошког карактера, које имају за циљ да кривично-правним санкцијама сузбију противправне радње правних субјеката на подручју еколошког права.

Појам и карактеристике еколошког криминалитета

Еколошки криминалитет (или еколошка кривична дела) подразумева свеукупност противправних опасних понашања појединаца или правних лица која су управљена против животне средине и за која закон прописује кривичну санкцију.³ Због самих карактеристика (висока тамна бројка, заштита крупног капитала, вештина прилагођавања новонасталим друштвено-економским и политичким односима, бројни и разноврсни појавни облици, организованост, учешће већег броја лица која учествују у извршењу овог облика криминалитета) јасно је да је он широко распрострањен и да повезује лица из различитих држава, због чега је по својој природи неретко транснационалног карактера и може се јавити и као посебна врста организованог криминала. У тим случајевима се манифестује као нелегално коришћење природних ресурса, нелегална трговина биљкама и животињама, нелегална експлоатација и трговина минералима и драгоценим камењем, дрветом, опасним отпадом и слично⁴. Уопште, утицај нелегалних активности које се подводе под овај појам превазилази границу угрожавања саме животне средине и биодиверзитетa и доводи до последица ширег друштвеног и економског карактера, што се негативно одражава на целокупан развој. Посебно забрињава чињеница да еколошки криминал у земљама у транзицији доводи до дуготрајних и тешких последица које се често не објављују у јавности. И у нашој земљи имамо пример да у појединим местима (на пример у Панчеву) надлежни органи не смеју да обавесте грађане о нивоу загађености ваздуха да „не би изазвали панику код људи“. Како са правом истиче Игњатовић, објашњење да је кривац за такво стање ветар који „дува у погрешном правцу“ спада у врхунац бескрупулозности преступника из домена „криминала корпорација“.⁵ Нажалост, иако се често истиче да је број еколошких кривичних дела мали, истина је супротна. Ради се о растућем броју деликата ове врсте, само што се они не пријављују и не откривају, а често се и свесно заташкавају.⁶ Наиме, са аспекта мотивације за деликтно понашање еколошки криминал је високопрофитно илегално деловање са малим степеном ризика, због неадекватних истражних капацитета, што је узроковано недостатком посебно обучених организационих јединица органа кривичног гоњења, одсуством норматива или слабошћу система њихове примене, као и неефикасном и благом казненом политиком⁷.

3 Д. Јовашевић, *Коментар Кривичног закона СРЈ*, Београд, 2002, стр. 3–14.

4 Ж. Бјелајац, Д. Дашић, М. Спасовић, *Еколошка политика ЕУ и њен кривичноправни оквир*, МП, бр. 4, 2011, стр. 573.

5 Ђ. Игњатовић, *Криминологија*, Правни факултет универзитета у Београду, 2008, стр. 23.

6 Више о томе видети у: М. Бошковић, Д. Бошковић, *Еколошки криминалитет*, Факултет за безбедност и заштиту Универзитета Синергија, Бања Лука, 2010.

7 С. Уљанов, *Стандарди Интерпола у борби против еколошког криминала*, *Екологија и право*, Правни факултет универзитета Унион, Институт за упоредно право, Београд, 2012, стр. 71.

Загађење животне средине у кривичном праву Републике Србије

Како је заштита животне средине у директној вези са опстанком човека и других живих бића на планети, од великог је практичног значаја на који ће начин бити направљен правни оквир који ће омогућити спречавање таквих појава и санирање штетних последица (у мери у којој је то уопште могуће).⁸ У складу са тезом да кривично право представља последњи стуб одбране друштва од криминалитета, сасвим је разумљиво и оправдано схватање да се нормама кривичног права може пружити најпотпунија заштита животне средине.

Еколошко право у нашој земљи све до 2004. године није представљало једну од приоритетних реформских области. Међутим, процес приступања Европској унији убрзао је развој ове правне дисциплине и то пре свега оног дела који се односи на успостављање казненоправне заштите животне средине. У складу са тим, 2004. године су усвојена четири системска закона – Закон о заштити животне средине, Закон о стратешкој процени утицаја на животну средину, Закон о процени утицаја на животну средину и Закон о интегрисаном спречавању и контроли загађивања животне, а потом Кривични законик којим се по први пут систематизују кривична дела против животне средине у једну главу и Закон о одговорности правних лица за кривична дела, којим се предвиђа кривична одговорност правних лица. Најзад, заокруживање казненоправног оквира наставља се законодавном активношћу у овој материји у 2009. и 2010. години – усвајањем великог броја тзв. секторских закона, којима се додатно пописују привредни преступи и прекршаји који се односе на различите аспекте уређења, унапређења и заштите животне средине.⁹

Иако су у законодавству Србије одавно постојала поједина кривична дела која су за секундарни заштитни објект имала животну средину (кривична дела против привреде, здравља људи, опште сигурности и др.), животна средина као посебан заштитни објект у кривичном праву Србије појављује се први пут 1977. године, када је у тада важећи Кривични закон унето кривично дело загађења животне средине (члан 133). Касније донети кривичноправни прописи сврставају еколошка кривична дела у главу која за објект заштите има „здравље људи и човекову средину“, што је последица схватања да се кривичним делима против животне средине заправо штити живот и здравље људи.¹⁰

Међутим, животна средина има огроман значај за живот и здравље људи и треба је посматрати као вредност по себи и ценити као посебно заштићено добро. Прихватање овог концепта је довело до формалног издвајања групе кривичних дела против животне средине из оквира кривичних дела против здравља људи, чиме је разрешена дилема која је одавно постављена и теорији и науци кривичног права о томе да ли животна средина треба да представља самостални и примарни заштитни објект кривичних дела против животне средине, или се њима штите нека класична правна добра – живот и здравље људи. У вези са тим, кривична дела против животне средине су нова група кривичних дела, која су по први пут прописана у Кривичном законик у 2005. године. У питању је осамнаест кривичних дела, међу којима се,

8 Н. Мрвић-Петровић, *Кривично право*, Правни факултет универзитета Унион, Београд, 2008.

9 На пример, Закон о заштити од нејонизујућих зрачења, Закон о заштити од јонизујућег зрачења и нуклеарној сигурности, Закон о амбалажи и амбалажном отпаду, Закон о управљању отпадом, Закон о заштити ваздуха, Закон о заштити од буке у животној средини.

10 Б. Херцег, И. Илић, *Загађење околиша/животне средине кроз призму хрватског и српског казненог/кривичног законодавства*, *Зборник: Екологија и право*, Правни факултет Универзитета у Нишу, Ниш, 2009, стр. 264.

осим нових кривичних дела, налазе и нека дела преузета из споредног кривичног законодавства, али и нека кривична дела која су се налазила у групи кривичних дела против привреде, као што су шумска крађа, незаконит лов и незаконит риболов.

Иако су у теорији присутни различити модалитети систематизације кривичних дела против животне средине, који су условљени одабраним критеријумима, према нашем мишљењу најприхватљивија је унутрашња систематика кривичних дела против животне средине у четири подгрупе:

- општа група кривичних дела против животне средине (загађење животне средине, члан 260 КЗС; непредузимање мера заштите животне средине, члан 261 КЗС; противправна изградња и стављање у погон објеката и постројења који загађују животну средину, члан 262 КЗС; оштећење објеката и уређаја за заштиту животне средине, члан 263 КЗС; оштећење животне средине, члан 264 КЗС; уништење, оштећење и изношење у иностранство заштићеног природног добра, члан 265 КЗС; повреда права на информисање о стању животне средине, члан 268 КЗС),
- кривична дела у вези са опасним материјама (уношење опасних материја у Србију и недозвољено прерађивање, одлагање и складиштење опасних материја, члан 266 КЗС; недозвољена изградња нуклеарних постројења, члан 267 КЗС),
- кривична дела против биљног и животињског света (убијање и мучење животиња, члан 269 КЗС; преношење заразних болести код животиња и биљака, члан 270 КЗС; несавесно пружање ветеринарске помоћи, члан 271 КЗС; производња штетних средстава за лечење животиња, члан 272 КЗС; загађивање хране и воде за исхрану, односно напајање животиња, члан 273 КЗС; пустошење шума, члан 274 КЗС; шумска крађа, члан 275 КЗС),
- кривична дела у вези са ловом и риболовом (незаконит лов, члан 276 КЗС; незаконит риболов, члан 277 КЗС)¹¹.

Поред основних еколошких кривичних дела, која су предвиђена у Кривичном законiku, постоје и тзв. споредна еколошка кривична дела, односно дела из споредног, допунског или помоћног кривичног законодавства, која су прописана у три закона која предвиђају кривичну одговорност за еколошка кривична дела, и то: Закону о здрављу биља¹², Закону о средствима за заштиту биља¹³ и Закону о генетички модификованим механизмима¹⁴.

Заједничке карактеристике кривичних дела против животне средине

Објекат заштите ове групе кривичних дела јесте животна средина, односно право човека на очувану животну средину. Под овим појмом се у смислу члана 3 Закона о заштити животне средине подразумева „скуп природних и створених вредности чији комплексни међусобни односи чине окружење, односно простор и услове живота људи“. Притом се као објекат заштите код ових кривичних дела може јавити животна средина у целости или поједини њени видови, сегменти као што су: вода, ваздух, земљиште, флора и фауна који су садржани у литосфери,

11 Б. Чејовић, *Кривично право – општи и посебни део*, Досије, Београд, 2006, стр. 582–583.

12 *Службени гласник РС*, бр. 41/2009.

13 Исто.

14 Исто.

педосфери, хидросфери, атмосфери, биосфери и техносфери.¹⁵ У односу на друга кривична дела из ове главе веома су особена кривична дела која се односе на недозвољену изградњу нуклеарних постројења и недозвољену прераду, одлагање и складиштење опасних материјала на територији Србије, док се код других кривичних дела из ове главе већином штите животиње, њихов живот и здравље, као и биљни свет (посебно шуме). Као посредан заштитни објект ових кривичних дела јавља се здравље људи, односно право човека на здраве услове живота.

Заједничка или општа карактеристика кривичних дела против животне средине односи се на њихов бланкетни карактер. Стога је у овом делу присутан акцесорни карактер кривичноправних у односу на норме из других грана законодавства.

Кривична дела против животне средине по правилу може извршити свако лице, с тим да се код појединих кривичних дела захтева и нарочито својство извршиоца (службеног или одговорног лица). Такав је случај са кривичним делом непредузимања мере заштите животне средине и кривичним делом противправне изградње и стављања у погон објеката и постројења која загађују животну средину.

Последица ових кривичних дела је двојако одређена и може се јавити као угрожавање животне средине и као угрожавање здравља људи. Нека од прописаних кривичних дела имају за последицу апстрактну опасност (за коју важи претпоставка да је наступила самим извршењем радње кривичног дела), док се као последица других појављује угрожавање у виду конкретне опасности или повреде¹⁶ неког екомедијума.¹⁷ Такође, сва напред побројана кривична дела против животне средине гоне се по службеној дужности, односно кривичне поступке покреће надлежни јавни тужилац.

Такође, уколико кренемо од субјективне стране свих дела, примећујемо да могу бити извршена и умишљајно и нехатно, што је резултирало прописивањем различитог износа казне запређене за њихово извршење. Већина кривичних дела из ове групе може се учинити само са умишљајем као обликом виности. Али постоји и одређен број кривичних дела против животне средине за која је прописано да се могу учинити и са нехатом; та кривична дела су следећа: загађење животне средине (члан 260, став 2 КЗ), непредузимање мера заштите животне средине (члан 261, став 2 КЗ), оштећење објеката и уређаја за заштиту животне средине (члан 263, став 2 КЗ), оштећење животне средине (члан 264, став 2 КЗ), уништење, оштећење, изношење у иностранство и уношење у Србију заштићеног природног добра (члан 265, став 2 КЗ), преношење заразних болести код животиња и биљака (члан 270, став 4 КЗ), несавесно пружање ветеринарске помоћи (члан 271, став 2 КЗ), производња штетних средстава за лечење животиња (члан 272, став 3 КЗ), загађивање хране и воде за исхрану, односно напајање животиња (члан 273, став 4 КЗ).

У погледу кривичних дела уништења, оштећења, изношења у иностранство и уношења у Србију заштићеног природног добра, и кривичних дела незаконитог лова и незаконитог риболова, уз казне је прописана и мера безбедности одузимања предмета.

Најзад, код кривичних дела загађења животне средине, непредузимања мера заштите животне средине, противправне изградње и стављања у погон објеката и постројења која загађују животну средину, оштећења објеката и уређаја за заштиту

15 Д. Јовашевић, *Систем еколошких деликата – Еколошко казнено право*, Правни факултет у Нишу, Ниш, 2009, стр. 249.

16 Загађење животне средине у целини, или ваздуха, воде, земљишта као њених сегмената.

17 Б. Херцег, И. Илић, *op. cit.*, стр. 266.

животне средине, оштећења животне средине, суд може ако изрекне условну осуду код тих кривичних дела одредити учиниоцима и обавезу да предузму одређене прописане мере заштите, очувања и унапређења животне средине, а код кривичног дела уношења опасних материја у Србију и недозвољеног прерађивања, одлагања и складиштења опасних материја и мере заштите од јонизујућег зрачења или друге прописане мере заштите.

Карактеристике појединих кривичних дела против животне средине

С обзиром на то да се у групи кривичних дела против животне средине налазе бројна кривична дела која се поред животне средине непосредно тичу и заштите животиња, биљака и шума, на овом месту ћемо се задржати само на анализи кривичних дела којима се примарно штити животна средина, те која и у својим поднасловима садрже основни заштитни објект – животну средину. У вези са тим, посебну пажњу заслужује кривично дело загађења животне средине из члана 260 КЗ-а, с обзиром на то да је у питању основно, опште кривично дело против животне средине. Основни облик тог кривичног дела састоји се у загађивању ваздуха, воде или земљишта у већој мери или на ширем простору, као и у уништењу или оштећењу животињског или биљног света. Дакле, радња извршења обухвата загађење, којим се у смислу члана 3, става 11 Закона о заштити животне средине сматра уношење загађујућих материја или енергије у животну средину, изазвано људском делатношћу или природним процесима, које има или може да има штетне последице на квалитет животне средине и здравље људи. За постојање кривичног дела неопходно је да је до загађивања дошло кршењем приписа о заштити, очувању и унапређењу животне средине. Тежи облик дела прописан је у ставу 3 и од основног облика се разликује по томе што је за његово постојање потребно наступање теже последице, односно да дође до уништења или оштећења животињског или биљног света великих размера или до загађивања животне средине у толикој мери да су за његово отклањање потребни дуже време или велики трошкови. Уколико је основни облик овог кривичног дела учињен из нехата, ради се о блажем облику овог кривичног дела. Најзад, став 5 садржи одредбу која у овој области има своје пуно криминално-политичко оправдање, а то је да уз изречену условну осуду суд може прописати и посебан услов одређивањем обавезе учиниоца да у одређеном року предузме одређене приписане мере заштите очувања или унапређења животне средине.

Међутим, морамо приметити да се ова инкриминација, од њеног увођења у кривично законодавство 1977. године, у пракси ретко примењивала, што потврђују и следећи подаци Завода за статистику: у 2011. години поднето је свега 12 кривичних пријава за наведено дело, при чему ниједно лице није оптужено нити осуђено. У 2009. години, од укупно 16 поднетих кривичних пријава за наведено дело, у само седам случајева је подигнут одговарајући оптужни акт, а само једно лице је проглашено кривим и осуђено на новчану казну.¹⁸ Исти је случај и са 2008. годином, у којој је донета само једна пресуда за загађење животне средине.

Кривично дело оштећења животне средине из члана 264 КЗ-а ново је кривично дело, за чије се инкриминисање налази оправдање у чињеници да постоје радње које не представљају загађење животне средине, али за последицу имају девастацију животне средине и природних богатстава. Као радња извршења појављује се

18 Видети *Билтен Завода за статистику*, доступан на интернет-страници http://webbs.stat.gov.rs/WebSite/repositorydocuments/00/00/20/24/SB_529_Punoletni_ucinioci_KD.pdf

искоришћавање природних богатстава кршењем прописа, тако што се граде објекти, изводе радови ли на други начин изазивају оштећења животне средине у већој мери или на ширем простору. Из наведеног произилази да све наведене делатности које представљају радњу кривичног дела морају бити извршене кршењем прописа, док се за последицу дела тражи да је дошло до оштећења животне средине у већој мери или на ширем простору. Управо у томе се ово дело и разликује од претходног, односно овде се ради о оштећењу а не о загађењу животне средине. Најзад, и код овог кривичног дела постоји могућност налагања одређених обавеза у циљу отклањања даљих штетних последица по животну средину у случају да суд изрекне условну осуду (став 3).

Још једно ново кривично дело у нашем кривичном законодавству јесте кривично дело непредузимања мера заштите животне средине (члан 261). Радња кривичног дела састоји се у непредузимању прописаних мера заштите животне средине или непоступању по одлуци надлежног органа о предузимању мера заштите животне средине. Овде је реч о радњама које имају бланкетни карактер. Такође, за ово кривично дело је карактеристично да извршилац може бити само службено или одговорно лице које не поступа сходно прописима или одлукама надлежног органа. Последица кривичног дела је апстрактна опасност, с тим да ће у случају да је услед радњи извршења дошло до загађивања животне средине у већем обиму и на ширем подручју, учинилац одговарати за кривично дело загађења животне средине из члана 260 КЗ-а.

И код кривичног дела противправне изградње и стављања у погон објеката и постројења која загађују животну средину (члан 262) учинилац може бити само службено или одговорно лице. Радња дела састоји се у дозвољавању изградње, стављању у погон или употреби објеката или постројења за примену технологије којом се у већој мери или на ширем подручју загађује животна средина. У случају да је услед радње извршења дошло до наступања последица у виду уништења животињског или биљног света великих размера или загађења животне средине у толикој мери да је за његово отклањање потребно дужи време или велики трошкови ради се о тежем облику овог кривичног дела.

Најзад, још једно ново кривично дело у нашем кривичном законодавству јесте кривично дело оштећења објеката и уређаја за заштиту животне средине (члан 263). Радња овог кривичног дела обухвата различите облике чињења неупотребљивим објеката или уређаја за заштиту животне средине.¹⁹ Кривично дело има неколико облика, којима су обухваћене ситуације почев од стварања апстрактне опасности (став 1) до наступања тешких последица (став 5). Како су објекат радње извршења објекти или уређаји који служе заштити животне средине за извршење кривичног дела, потребно је да је радња извршења предузета према једном таквом објекту односно уређају. Такође, и код овог кривичног дела предвиђена је могућност да, ако дође до изрицања условне осуде, суд одреди обавезу учиниоцу да у одређеном року предузме одређене прописане мере заштите очувања и унапређења животне средине.

Статистички подаци

о кривичним делима против животне средине

Иако је прошло доста времена од почетка примене Кривичног законика којим су кривична дела против животне средине сврстана у посебну главу и осталих закона којима се уређују и штите одређени аспекти животне средине, статистички по-

19 И. Симић, *Кривични законик – практична примена*, Службени гласник, Београд, 2007, стр. 334.

даци указују на недовољну примену ових закона у пракси. Проценат поднетих кривичних пријава за ова кривична дела и подизања оптужница и даље је занемарљив у односу на остала кривична дела. Наиме, према подацима Завода за статистику Србије, у 2011. години је поднето укупно 88.207 кривичних пријава, а од тог броја је за кривична дела против животне средине поднето свега 1.789 кривичних пријава.²⁰ Такође, можемо да приметимо да је и у осталим посматраним годинама учешће поднетих кривичних пријава за кривична дела против животне средине у укупном криминалитету занемарљиво. Највећи број поднетих кривичних пријава за ова кривична дела био је у 2006. години, да би у 2007. години овај број био у паду, а затим у 2008. и 2009. години поново у порасту, све до 2010. године, када је приметан најмањи број поднетих кривичних пријава за кривична дела против животне средине. У 2011. години је број поднетих кривичних пријава поново био у незнатном порасту. У односу на број поднетих пријава, број осуђених је још мањи.

Пунолетни учиниоци кривичних дела, 2006–2011

Кривичне пријаве	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.
Укупно	105701	98702	101723	100026	74279	88207
Кривична дела против животне средине	2009	1831	1895	2081	1568	1789

Осуђени учиниоци кривичних дела, 2006–2011

Кривичне пријаве	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.
Кривична дела против животне средине	1009	917	819	835	333	449

С обзиром на то да се у време писања овог рада последњи доступни подаци Завода за статистику односе на 2011. годину, покушаћемо да кроз анализу пријава, оптужења и осуда за ова кривична дела дођемо до одређених сазнања о динамици, структури кривичних дела против животне средине и одликама казнене политике.

Пријављена пунолетна лица за кривична дела против животне средине, 2011.

Кривична дела	Кривичне пријаве
Укупно	1.789
Загађење животне средине	12
Убијање и злостављање животиња	196
Преношење заразних болести код биљака и животиња	6
Пустошење шума	89
Шумска крађа	1.262
Незаконит лов	129
Незаконит риболов	60
Друга дела	34

Посматрајући број пријава према кривичним делима која спадају у ову групу, примећује се да је највећи број кривичних пријава поднет за кривично дело шумске крађе, затим за кривично дело убијања и злостављања животиња, као и за кривична дела незаконитог лова и пустошења шума. За сва остала кривична дела из ове групе поднет је занемарљив број кривичних пријава. Разлог за овако мали број поднетих кривичних пријава за дела којима се примарно штити животна средина, а

²⁰ Видети саопштење Завода за статистику број 203 од 19. 7. 2012, доступно на: <http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/00/73/95/sk12122011.pdf>

првенствено за дело загађења животне средине, могли бисмо тражити у чињеници да је основни проблем у откривању ових кривичних дела у томе што до загађења животне средине најчешће долази приликом производног процеса у индустрији, делатношћу којом се проузрокује загађење или пропуштањем спровођења неопходних мера заштите од стране одговорних лица, или запослених, па је и пријављивање од стране лица унутар самих загађивача, разумљиво, веома ретко.²¹

*Осуђена пунолетна лица за кривична дела против животне средине
према кривичном делу и кривичним санкцијама, 2011.*

Кривично дело	Укупно	Затвор	Новчана казна	Условна осуда	Раду јавном интересу	Судска опомена	Проглашено кривим а ослобођено од казне
	449	46	114	254	12	7	16
Убијање и злостављање животиња	27	1	7	18	-	1	-
Пустошење шума	30	2	13	15	-	-	-
Шумска крађа	287	30	75	154	8	4	16
Незаконит лов	25	1	8	16	-	-	-
Незаконит риболов	68	8	8	46	4	2	-
Друга дела	12	4	3	5	-	-	-

Што се осуда за ова кривична дела тиче, у последњој посматраној години од укупног броја поднетих кривичних пријава осуђено је свега 449 лица. При томе, највећи број њих био је осуђен за кривично дело шумске крађе. У вези са тим, може се приметити да подаци показују да јавни тужиоци у пракси поступају по пријавама за кривична дела која су раније била прописана у групи кривичних дела против привреде (шумска крађа, незаконит лов и риболов), док кривично гоњење за „права“ кривична дела против животне средине углавном изостаје²². Велики проблем представља и вештачење у кривичним поступцима, имајући у виду да су често у питању веома скупа и сложена вештачења, али и вештачења која захтевају адекватно стручно знање. Такође је приметан и чест одустанак од гоњења након вештачења, што доводи у питање и објективност самих вештачења, односно обустављање поступака услед недостатка доказа због немогућности спровођења вештачења.²³

Најзад, и казнена политика судова је блага, што се огледа у великом изрицању условних осуда и ослобађајућих пресуда за ова кривична дела. То потврђује чињеница да је од укупног броја осуђених лица у 2011. години (449) у чак 254 случајева изречена условна осуда. Можемо указати на диспропорцију и у погледу осталих кривичних санкција у смислу свесног избегавања њихове горње границе и приближавање доњој што је случај како код новчане казне тако и код казне затвора. Једном речју, потребно је унапредити постојећи систем кривичноправне заштите животне средине кроз правилну заступљеност свих кривичних санкција како бисмо могли остварити сврху кривичних санкција како на специјално-превентивном тако и на

21 Б. Херцег, И. Илић, *op. cit.*, стр. 271.

22 Н. Таћевић, А. Опачић, *Заштита животне средине у кривичном праву Србије и подстицаји европских интеграција, Екологија и право*, Институт за упоредно право, Правни факултет универзитета Унион, Београд, 2012, стр. 126.

23 Више о томе видети на: <http://www.osce.org/sr/serbia/85641>, приступ 14. 5. 2011.

генерално-превентивном плану.²⁴ Такође се примећује да се недовољно користи казна рада у јавном интересу, иако би њено изрицање могло бити веома корисно будући да би осуђени, на пример, могао бити укључен у рад организација за заштиту животне средине.

На крају, оно што веома забрињава јесте и чињеница да се малолетна лица неретко налазе као извршиоци ових кривичних дела. У вези са тим, а према подацима Завода за статистику²⁵ у 2010. години поднето је 28 кривичних пријава против малолетних лица за кривична дела против животне средине, при чему је оптужено осам лица за кривично дело шумске крађе, а два лица за кривично дело незаконитог риболова. У 2011. години поднето је 36 кривичних пријава против малолетних лица за кривична дела против животне средине, а од тог броја осуђено је десет лица којима су изречене васпитне мере.

Одговорност правних лица за кривична дела и борба против еколошког криминалитета

Питање кривичне одговорности правних лица постаје веома актуелно у савременим условима, с обзиром на огромну економску снагу и велики друштвени утицај правних лица (корпорације, мултинационалне компаније, предузећа), која често предузимају много теже криминалне активности од оних које су у могућности да учине појединци. Наиме, деликтне радње правних лица имају несагледиве штетне последице у свим областима. У похлепној жељи за стицањем профита, поједина правна лица немају обзира ни према најважнијим добрима појединаца и друштва²⁶. Штета која настаје извршењем кривичних дела која чине правна лица веома је велика за читаво друштво, посебно када су у питању кривична дела против животне средине. Због тога су еколошки деликти последњих деценија један од најкарактеристичнијих облика испољавања криминала корпорација, те су се на листи 100 највећих кривичних дела корпорација током деведесетих година они нашли на првом месту.²⁷ Да не би кршиле прописе који у развијеним државама регулишу одлагање опасног отпада и коришћење прљавих и по околину опасних технологија, мултинационалне компаније почеле су да их из развијеног света пребацују у неразвијене земље, при чему на све начине избегавају да предузму неопходне мере за заштиту човекове околине јер би то поскупело производњу. Такво понашање корпорација моћних индустријских држава не само да јасно указује да се у „трци“ за профитом не бирају средства, већ осликава и извесну наивност свих покушаја да се „цена“ индустријског развоја, а самим тим и еколошког загађења, у потпуности „наплати“ неком другом. Таква настојања богатих држава метафорично подсећају на случај потапања „непотопивог“ *Титаника*, када су смртној опасности и трагичном крају били једнако изложени и богаташи у луксузним салонима и сиромаси из потпалубља.²⁸ Ипак, чињеница

24 И. Јоксић, Кривичноправна заштита животне средине у законодавству и пракси, *Екологија и право*, Институт за упоредно право, Правни факултет универзитета Унион, Београд, 2012, стр. 29.

25 http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/00/73/35/SK11-malolet_srb-2011.pdf, претражено 7. 4. 2013.

26 Н. Тањевић, Друштво као жртва криминалитета правних лица, *Темида*, бр. 2/2011, стр. 26.

27 Видети: Russel Mokhiber, *Top 100 Corporate Criminals of the Decade*, <http://www.corporatepredatprs.org/top100.html>

28 Ж. Алексић, М. Шкулић, *Криминалистика*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 1996, стр. 434.

је да непосредне последице еколошких катастрофа трпе највише они који су просторно и амбијентално тим загађењима највише изложени.²⁹

Као парадокс, један део корпорација и сам даје допринос борби против овог вида криминала развојем концепта друштвене одговорности привредних друштава, који подразумева вишеслојност интереса (етичке норме, заштита животне средине, заштита права мањина и слично), што је супротно тежњи за профитом као главној одлици неолиберализма. Ако је судити по форми, односно декларисаним вредностима (насупротив ономе што се спроводи у пракси), неретко ћемо, како у актима компанија тако и у међусобним уговорима, пронаћи прегршт упућујућих и обавезујућих норми на које се те компаније позивају у свом пословању и чијим поштовањем условљавају пословање са својим партнерима.³⁰ Штавише, многе компаније захтевају да се норме које се тичу „некомерцијалних“ елемената поштују током целог трајања уговорног односа, па чак и после његовог завршетка.³¹

Због наведеног долази до све ширег прихватања кривичне одговорности правних лица у савременом кривичном праву, тако да је све већи број кривичних закона савремених земаља који предвиђају ову врсту одговорности. То је, на пример, случај у кривичним законима Француске, Холандије, Белгије, Данске, Швајцарске, Шведске, Финске и Шпаније, као и у кривичном законодавству држава на простору бивше Југославије, укључујући и Србију у којој је 2008. године донет Закон о одговорности правних лица за кривична дела.³² С обзиром на то да су највећи загађивачи еко-медијума управо правна лица, кривична одговорност правних лица представља једно од значајних мера у циљу сузбијања еколошког криминала, па би даље напоре требало усмерити на доследну примену Закона о одговорности правних лица за кривична дела у пракси.

Закључак

Феномен еколошког криминалитета постао је посебно актуелан услед развоја науке и технике, увођења нових технологија, коришћења нових и моћних извора енергије, изградње огромног броја индустријских постројења и развоја великих урбаних средина. Реч је о веома опасном савременом облику криминалитета са изузетно штетним последицама по животну средину и живот и здравље људи. Због тога борба против овог вида криминалитета претходно представља сагледавање и уочавање његових појавних облика, начина извршења и веза са другим врстама криминалних активности.

Иако је према оцени Европске комисије Република Србија остварила значајан напредак у усклађивању свог законодавства са ЕУ *acquis communautaire* у области заштите животне средине, и даље се стиче утисак да европски трендови у овој области још увек нису у довољној мери промовисани и заступљени у домаћем за-

29 Пример за то су трагедија до које је дошло у Индији у Бопхалу (случај истицања отровног гаса из хемијске фабрике), као и тешка несрећа у Чернобилу, којом је био погођен (и још увек је) највећи део Украјине.

30 Н. Тањевић, *Привредни криминал у условима економске транзиције*, Институт за упоредно право, Београд, 2012, стр. 34.

31 Најчешће је упућивање на домаће и међународне норме општег карактера (законе и конвенције), којима се као вредност компаније истиче (а исто захтева и од партнерске компаније) борба против корупције, принудног рада, рада деце, дискриминаторске праксе, производње и трговине радиоактивним материјалима и другим производима штетним по околину, и др.

32 З. Стојановић, Нове тенденције у науци кривичног права, *Југословенска ревија за криминологију и кривично право*, бр. 2–3/05, стр. 21.

конодавству, нити примењиви у судској пракси. Велики проблем у том смислу представља недовољна примена закона у пракси, односно мали број поднетих кривичних пријава за кривична дела против животне средине и још мањи број осуда. Такође, и казнена политика судова је веома блага, будући да у структури изречених кривичних санкција преовлађују условне осуде. У вези са тим може се поставити питање да ли су ово кривична дела за која је оправдано изрицати условне осуде, посебно ако имамо у виду чињеницу да се кривична дела против животне средине у упоредном законодавству сматрају веома опасним кривичним делима, за која се изричу високе казне, како затворске, тако и новчане. Наведено указује на то да је тамна бројка код овог вида криминала веома висока, а да се судска заштита животне средине показала као недовољно делотворна, што са своје стране представља подстрек потенцијалним извршиоцима ових кривичних дела да и у будућности наставе са вршењем еколошких деликата. Због тога би даље напоре требало усмерити ка већој примени закона у пракси, односно оштријој реакцији судова. Такође, како се изазови са којима се наша земља суочава састоје у повећању улагања средстава за заштиту животне средине и јачању управних и судских кадрова, даље напоре је потребно усмерити ка стручној обуци вештака, судија и тужилаца. На крају, не мањи значај у спречавању еколошког криминалитета морају имати и превентивне мере, које подразумевају, између осталог, подизање свести о овом проблему.

Литература

1. Алексић, Ж., Шкулић, М. (1996). *Криминалистика*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд.
2. Аштаколска, А., Србиновска Дончевски, А. (2009). Кривичноправна заштита кривичних дела из области животне средине са освртом на криминалитет почињен од стране правних субјеката, *Зборник: Екологија и право*, Правни факултет Универзитета у Нишу, Ниш.
3. Бјелајац, Ж., Дашић, Д., Спасовић, М. (2011). Еколошка политика ЕУ и њен кривичноправни оквир, *МП*, бр. 4.
4. Бошковић, М., Бошковић, Д. (2010). *Еколошки криминалитет*, Факултет за безбедност и заштиту Универзитета Синергија, Бања Лука.
5. Чејовић, Б. (2006). *Кривично право – општи и посебни део*, Досије, Београд.
6. Игњатовић, Ђ. (2008). *Криминологија*, Правни факултет универзитета у Београду.
7. Јоксић, И. (2012). Кривичноправна заштита животне средине у законодавству и пракси, *Екологија и право*, Институт за упоредно право, Правни факултет универзитета Унион, Београд.
8. Јовашевић, Д. (2002). *Коментар Кривичног закона СРЈ*, Службени лист, Београд.
9. Јовашевић, Д. (2009). *Систем еколошких деликата – Еколошко казнено право*, Правни факултет у Нишу, Ниш.
10. Јовашевић, Д. (2002). Систем еколошких кривичних дела у нашем правном систему, *Зборник радова Факултета цивилне одбране*, Београд.
11. Јовашевић, Д. (2009). Систем еколошких деликата у Србији, *Судска пракса*, бр. 4.
12. Херцег, Б., Илић, И. (2009). Загађење околиша/животне средине кроз призму хрватског и српског казног/кривичног законодавства. *Зборник: Екологија и право*, Правни факултет Универзитета у Нишу, Ниш.
13. Мрвић-Петровић, Н. (2008). *Кривично право*, Правни факултет универзитета Унион, Београд

14. Стојановић, З. (2005). Нове тенденције у науци кривичног права, *Југословенска ревија за криминологију и кривично право*, бр. 2–3.
15. Симић, И. (2007). *Кривични законик – практична примена*, Службени гласник, Београд.
16. Стојановић, З. (2009). *Коментар Кривичног законика*, Службени гласник, Београд.
17. Тањевић, Н. (2011). Друштво као жртва криминалитета правних лица, *Темида*, бр. 2.
18. Тањевић, Н., Опачић А. (2012). Заштита животне средине у кривичном праву Републике Србије и подстицаји европских интеграција, *Екологија и право*, Институт за упоредно право, Правни факултет универзитета Унион, Београд.
19. Тањевић, Н. (2012). *Привредни криминал у условима економске транзиције*, Институт за упоредно право, Београд.

БОРБА ПРОТИВ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА – УНУТРАШЊИ И МЕЋУНАРОДНИ АСПЕКТИ*

проф. др Жељко Никач
мр Бобан Симић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Апстракт: Стање организованог криминалитета у садашњем тренутку у свету показује да се више не ради о изолованој појави у оквиру појединих држава и регија, већ да је то интернационални проблем целокупне међународне заједнице. Носиоци деловања организованог криминалитета између осталог имају за циљ и да обезбеде легализацију богатства стеченог криминалним активностима, те да реципрочном својој економској снази, остваре политички утицај и учешће у највишим органима власти. Борба против организованог криминала на ширем међународном плану подразумева заједничке, синхронизоване и координиране акције држава и међународних организација, које се остварују путем различитих облика билатералне, мултилатералне, регионалне и универзалне сарадње. Најважнија од њих је међудржавна полицијска сарадња, која се остварује преко специјализованих националних органа и међународних организација. На унутрашњем плану, борба против организованог криминалитета подразумева сузбијање и спречавање његових појавних облика ангажовањем свих специјализованих органа и организација.

Кључне речи: организовани криминалитет, појавни облици, сузбијање, међународна сарадња, специјализовани органи.

Уводне напомене

Криминал се као глобална друштвена појава, позната од најранијих дана настанка људске заједнице, са дубоким коренима у свим сегментима друштва, успешно прилагођавао свим друштвено-економским условима и политичким променама. У питању је појава која озбиљно урушава темеље људског друштва, угрожава демократске тековине, моралне и универзалне вредности.

Средином XX века најпре у САД, а потом и у другим развијеним земљама западне хемисфере, појавио се професионални криминалитет и његов најопаснији облик – организовани криминалитет. Специфичност новог појавног облика криминалитета огледала се у новом начину устројства криминалних организација, као и у њеним најтежим манифестационим облицима, као што су: убиства, корупција, изнуде, уцене и друга тешка кривична дела. Иза ових злодела стајали су добро организовани криминални гангови и организације, што је доприносило ширењу психозе страха, стања опште несигурности и великом узнемирењу јавности. Организовани криминал као такав представља сталну опасност за безбедност грађана и политич-

1 * Рад је настао као резултат реализовања научноистраживачког пројекта Криминалистичко-полицијске академије у Београду, под називом *Структура и функционисање полицијске организације – традиција, стање и перспективе*.

ку стабилност сваке земље. Носиоци таквог деловања, између осталог, имају за циљ и да обезбеде легализацију својих криминалних активности и стеченог богатства, те да реципрочно својој економској снази, остваре политички утицај и учешће у највишим органима власти.

Савремени организовани криминал не показује границе, а криминалне групе из једне земље лако се повезују са сличним групама или организацијама других земаља, тако да то поприма једну нову димензију у криминалном свету. На тај начин се организовани криминалитет проширио из развијених земаља у остале делове света, посебно на земље у транзицији, чије су крхке новоформиране демократске институције посебно подложне утицају организованог криминалитета.

Неоспорна је чињеница да је савремени свет изнедрио до сада најтежи појавни облик криминалитета, који озбиљно прети да уздрма људско друштво и државу као његов најорганизованији део. Економски развој и глобално повезивање држава, посебно када је у питању формирање идеја о слободном протоку лица, роба, услуга и капитала, као и постепено укидање граница у Европи (базирано на Шенгенским и другим европским споразумима), довели су до укидања граница и за међународни криминал, а самим тим и до веће мобилности учинилаца кривичних дела. Паралелно са развојем идеја о сарадњи држава на економском и политичком плану, развијала се и идеја о неопходној институционализацији сарадње националних полиција на међународном нивоу.

Појам и карактеристике организованог криминалитета

Организовани криминалитет, као друштвено-негативна појава, има изузетну способност да користи повољне услове за своје инфилтрирање у легалне друштвене структуре и да се вешто прилагођава конкретної друштвено-политичкој и економској ситуацији како на националном, тако и на међународном нивоу. С обзиром на разноврсност испољавања организованог криминала у различитим друштвеним и политичким системима, још увек нема јединствене и општеприхваћене дефиниције појма организованог криминалитета, ни у криминолошкој, ни у кривичноправној литератури.

У ширем смислу, доктринарном, један број аутора сматра да је организовани криминалитет вид *професионалног криминалитета*, под којим се подразумева *вршење кривичних дела у виду занимања и на професионалан начин*.² Тако проф. Ђ. Игњатовић заступа мишљење да се о организованом криминалитету у ширем смислу може говорити увек када одређене криминалне делатности обавља група људи, док у ужем смислу, организовани криминалитет, поред постојања групе криминалаца, подразумева још неке услове и то: постојање криминалне организације са јасном поделом посла између чланова, организовање континуиране привредне (легалне и нелегалне) делатности усмерене на стицање профита, употребу (или претњу) насиља као средства за постизање циљева, контакте са полицијом, правосуђем и извршном влашћу засноване на њиховом корумпирању, ради обезбеђења политичког имунитета од кривичног гоњења).³ Проф. М. Бошковић организовани криминалитет дефинише као организовано криминално деловање са циљем

2 Краински, Н., *Криминална психологија*, Београд, 1934, стр. 133.

3 Игњатовић, Ђ., *Организовани криминалитет – други део*, Полицијска академија, Београд, 1998, стр. 25.

прибављања противправне имовинске користи и остваривања профита, али исто тако, под овим појмом подразумева и оне облике организованог криминалног деловања где је криминална организација успела да успостави одређене везе са државом и њеним органима. Та криминална веза са државом организованом криминалитету омогућава бољу заштиту илегалне и вршење легалне делатности, и остваривање значајног профита, што ствара услове да поједини његови шефови испоље интересовање и настоје да уђу у неке структуре политичке власти.⁴

У ужем смислу, функционалном, можемо прихватити став Комисије *ad hoc* конференције министара унутрашњих послова СР Немачке, према којем „под организованим криминалитетом не разумемо само мафији слично паралелно друштво у смислу *organized crime*, него свесно и вољно заједничко деловање са поделом рада више лица ради вршења кривичних дела, често уз коришћење модерне инфраструктуре с циљем да се, што је могуће брже, остваре високи финансијски добици“.⁵

Посебна експертска комисија Криминалистичке полиције Немачке (А. Г. Крипо) утврдила је *итзв. опште индиције* организованог криминалитета и то:

- квалитет извршења кривичних дела (брижљиво и педантно планирање, стручно извршење, рационално коришћење остварених профита),
- повезаност приликом извршења кривичних дела (интеррегионална и интернационална),
- прилагодљивост тржишту,
- унутрашњи односи (подређеност, ауторитет и хијерархија),
- конспиративност у начину извршења (прикривање извршилаца, кривичних дела и предмета; прикривање идентитета, промена имена, лажна имена и надимци; шифроване поруке, фалсификати свих врста и сл.),
- заштита осумњиченог лица (коришћење веза, давање мита, ангажовање скупих бранилаца, полагање високих кауција за условно пуштање на слободу, брига око блиских о породици осумњиченог),
- недоступност сведока оптужбе, физичка елиминација и доступност „сведока одбране“,
- апстиненција оштећених („ћутање“),
- сумње на корупцију.⁶

Америчка председничка комисија (*President's Commission of Law Enforcement and Administration of Justice*) у једном од својих извештаја даје дефиницију организованог криминалитета и наводи: „Организоване групе криминалаца учествују у свакој илегалној делатности која обећава максимум профита, уз минималан ризик мешања од стране правосуђа. Они нуде такву робу и услуге које желе милиони Американаца, чак и када законодавство квалификује ту робу и услуге као противзаконите. Организовани криминалитет обухвата хиљаде преступника који делују у оквиру сложених таквих структура, као што је свака велика корпорација. Његове радње нису импулсивне природе, него се пре јављају као резултат сложених прикривених операција, које се врше током многих година с циљем да себи потчине читаве области делатности и тиме неизмерно повећава свој профит.“⁷

4 Бошковић, М., *Организовани криминалитет*, Полицијска академија, Бгд. 1998, стр. 7–8.

5 Steinke, W., *Das organisierte Verbrechen*, *Der Kriminalist*, No. 2, 1982, стр. 80–98.

6 Игњатовић, Ђ., *Организовани криминалитет*, ПА, Београд, 1998, стр. 14–22 и даље.

7 Schur, E. M., *Our Criminal Society*, Moskva 1977, стр. 298 (руски превод).

Посебан вид организованог криминалитета са иностраним елементом представља *транснационални организован криминалитет*. Појам транснационалног криминалитета користи се у криминолошкој литератури више од три деценије. Он је први пут дефинисан на Огранку УН за спречавање криминала и кривично правосуђе у припреми Петог конгреса УН о спречавању криминала и третирању преступника у Женеви 1975. године, са намером да се да адекватан појам једном облику криминала који превазилази међународне границе и угрожава правне системе више земаља.

Међународна конвенција против транснационалног организованог криминалитета усвојена у Палерму 2000. године, под тим појмом подразумева „кривично дело учињено у више држава, или је у вези или производи последице у више држава“.⁸

Једна од најважнијих карактеристика организованог криминалитета свакако је његова *мрежна структура*. Основу мреже чини „криминална породица“ која окупља криминалне организације (групе, банде, гангови и сл.) које одликују „подела рада“, специјализација за одређене врсте кривичних дела и територија на којој делују. Делатност криминалне организације планира се на дуже време, док се у вршењу те делатности примењује насиље, застрашивање, или постоји спремност за њихову примену. На челу сваке од криминалних организација налази се „газда“ (бос) који руководи пословима, координира делатност, има апсолутну моћ и брине се о „породичном моралу“. Највиши орган одлучивања у мрежи криминалних организација јесте високи (врховни) савет криминалне породице, који броји између девет и дванаест чланова и окупља представнике („газде“) сваке организације. На челу савета криминалне породице налази се „врховни вођа“ („дон“) и приликом његовог избора предност имају јаче и имућније организације.⁹

Криминална организација је у основи класично злочиначко удружење и има следеће типове: традиционални, професионални и прилагодљиви.¹⁰ Амерички криминални синдикат је једна од најпознатијих и најстаријих злочиначких организација, традиционалног типа, заснована на чувеној „криминалној конфедерацији“ из 1931. године и окупља бројне криминалне групе (око 700 чланова). Најјаче злочиначке организације у свету јесу: италијанска *мафија* (*Cosa Nostra*, *Camorra*, *N'drangheta*), руска мафија (групе из бившег СССР-а; грузијске, чеченске и азербејџанске)¹¹, кинеска Триада (групе из Хонг Конга, Тајвана), јапанска Јакуза, колумбијски картели (Меделин, Цали), нигеријска организација и бројне америчке организације.

Унутрашња структура криминалних организација (породица) базира се на строгој хијерархији односа, строгости, лојалности, солидарности, „породичном моралу“, познатом „закону ћутања“ („омерта“) и осталим елементима (тзв. опште индиције организованог криминалитета). Специфичност модела унутрашњег организовања криминалних структура јесте поштовање принципа територијалне поделе, уз уважавање интересних сфера и зона утицаја одређених гангова.

⁸ Закон о потврђивању Конвенције и допунских протокола објављен је у: *Службени лист СРЈ – Међународни уговори*, бр. 6/01. Конвенција и допунски протоколи усвојени су у Палерму од 12. до 15. децембра 2000.

⁹ Шире: Никач, Ж., *Организовани криминалитет – неки нормативни и оперативни аспекти сузбијања у савременом тренутку*, *Правни живот*, бр. 09/03, Бгд. 2003. г., стр. 87-109.

¹⁰ Сачић, Ж., *Организовани криминалитет у Хрватској*, МУП РХ, Загреб 1997, стр. 3-5 и даље.

¹¹ Фатић, А., *Криминал и друштвена контрола у источној Европи*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1997, стр. 237-244.

Појавни облици организованог криминалитета

Организовани криминалитет се испољава у различитим формама и у различитом обиму и интензитету у многим областима привреде, ванпривреде и другим друштвеним делатностима. Разноврсност испољавања организованог криминала у различитим друштвено-политичким системима условила је и различите ставове аутора о његовим појавним облицима.

Секретаријат УН, у припреми документације за Пети конгрес УН, по питању превенције криминала и третмана преступника у Женеви 1975. године, идентификовао је 18 *категорија* транснационалног криминала и то: прање новца, нелегална трговина наркотицима, корупција и мито јавних званичника, инфилтрација у легалне послове, изазивање лажног банкрота, преваре у вези са осигурањем, компјутерски криминал, крађа интелектуалне својине, нелегална трговина оружјем, терористичке активности, отмица авиона, морска пиратерија, отмице на земљи, трговина белим робљем, трговина људским органима, крађа уметничких дела и културних добара, еколошки криминал и други прекршаји учињени од група организованог криминала.

Проф. Бошковић пак, у делатности организованог криминалитета убраја: тероризам, корупцију, прање новца, кријумчарење дроге и других опасних роба, илегалну трговину децом, људима и људским органима.¹²

Проф. Игњатовић, сагледавајући виђења других аутора, домаћих и страних а посебно америчких, истиче следеће *делатности* организованог криминалитета: рекет, коцкање, трговина дрогом, лихварење, одлагање опасних материја, остале незаконите активности (кријумчарење цигарета, пиратско умножавање ауторских дела крађе, разбојништва, проституцију, порнографију и сл.), корумпирање, прање новца, лажна банкротства и преваре у осигурању.¹³

За потребе рада, сходно објективним околностима, као најчешћи појавни облици организованог криминала наводе се: трговина наркотицима, корупција, прање новца и трговина људима.

Илегални промет и трговина опојним дрогама представља једну од најприсутнијих делатности организованог криминалитета, која њеним носиоцима доноси изузетно велике зараде. Опојне дроге нападају појединца, његово физичко и психичко здравље, његову породицу, ужу и ширу околину па и целу друштвену заједницу. Могућности стицања брзе и велике зараде производњом, кријумчарењем и препродајом дрога, условиле су да се транснационалне организоване криминалне групе преусмере на бављење наркокриминалом. Илегална трговина наркотицима одвија се по систему уређене организације и мреже која функционише по принципу хијерархије, од произвођача, накупаца, власника складишта, па све до транспортне мреже и организације за прерасподелу у потрошачким подручјима. Огромна финансијска моћ коју наркомафија поседује захваљујући продаји дроге, омогућава јој деобу власти у неким државама, као и креирање политичке стратегије у појединим политичким партијама. У многим подручјима не постоји политички и привредни интерес за спречавање производње и извоза дроге (зона Златног троугла, Бурма, Лаос, Тајланд, зона златног полумесеца – северозападни Пакистан и погранични авганистански појас), у којима је чак и конопља (биљка од које се добија

12 Бошковић, М., Облици организованог криминалитета у нашем кривичном законодавству, *Безбедност*, бр. 3/2003, стр. 3–5.

13 *Op. cit.*, у нап. 2, стр. 69–87.

психоактивна супстанца, тзв. марихуана) неометано узгаја и прерађује у опијум и хашиш и експортују у друге земље.¹⁴

Када је стари континент у питању, турска мафија већ дуже време има доминантан положај што се тиче контроле промета дроге, мада велики утицај имају и албанска, руска и друге источно европске криминалне организације. Србија, као транзитна земља за промет наркотика, у великом је проблему, а посебно забрињавају подаци различитих истраживања о распрострањености злоупотребе наркотика међу школском популацијом.

Корупција је глобална друштвена појава која озбиљно урушава темеље људског друштва и угрожава демократске тековине. Према најпознатијој међународној невладиној организацији за борбу против корупције *Transparency international*, под овим појмом се подразумева „злоупотреба поверења јавних овлашћења за приватну корист“. Правном анализом могу се издвојити као најзначајнији следећи основни елементи корупције и то:

- а) јавно овлашћење (изворно или пренесено, у јавном или приватном сектору),
- б) злоупотреба овлашћења и
- в) приватна корист (за себе или за другог).

Корупција се пре свега везује за кривична дела у области привреде, па је познавање ових облика од изванредне важности. Корупција у привредним делатностима обухвата следеће области: промет роба и услуга, индустрију и грађевинарство, банке и друге финансијске установе, осигурање и др. Корупција у непривредним делатностима обухвата државне органе, јавне службе, запошљавање и друге области,¹⁵ док посебну област интересовања представља спрега политике, корупције и криминала.

Прање новца је врста имовинског криминала којим се прикривају постојање и порекло нелегално стечених средстава, и то њиховим укључивањем у легалне финансијске токове путем трансформација, пребацивања, размењивања, прикривања намене мешањем с легалним средствима или на други начин, чиме се, осим нелегалног порекла, прикрива криминална делатност и остварује крајњи циљ прања новца – несметано коришћење прихода од криминалне делатности и избегавање казне за извршена кривична дела.¹⁶

Последњих година то се значајно изражава у утаји пореза, илегалној трговини дрогама и оружјем, организованој коцки, проституцији и рекету, као и процесима приватизације капитала у бившим социјалистичким земљама источне Европе, те у организованим криминалним каналима на Западу. Прање новца има три основне фазе:

- Прву фазу чини „улагање“, тј. прекидање директне везе између новца и незаконите активности којом је он стечен. У њој се незаконито стечени новац уводи у финансијски систем;
- Другу фазу чини „прикривање“, када се новац, након што је ушао у легални финансијски систем, пребацује с рачуна на који је положен на друге рачуне. Главни циљ тих трансакција је прикривање везе између новца и криминалне активности од које потиче;

14 У Колумбији везе колумбијске владе са кокаинском мафијом сматрају се нормалном појавом, а криминални картели колумбијско (кокаинске) мафије највећим делом заслужни су за велики талас наркоманије у Европи. Колумбијски картели и сицилијански гангови управљају међународним кокаинским трансакцијама.

15 Поуп Ј., Антикорупцијски приручник – супротстављање корупцији или систем друштвеног интегритета, „Транспарентност Србија“, Београд, 2004, стр. 3. Шире: Милутиновић, М., *Криминологија*, „Савремена администрација“, Београд, 1996.

16 Бошковић Г., *Прање новца*, „Беосинг“, Београд, 2005, стр. 23.

– Трећа фаза је фаза „интеграције”, у којој се „прљав” новац јавља као новац који потиче од дозвољене делатности.¹⁷

Последице прања новца су огромне и усмерене су на подривање стабилности, транспарентности и ефикасности финансијског система земље, њима се изазивају економски поремећаји и нестабилност, угрожавају се програми реформи, а код земаља у транзицији утичу и на смањење инвестиција и губљење угледа државе а самим тим и на угрожавање националне безбедности.

Трговина људима, као облик организованог криминала, није ограничена на територију само једне земље. Овај феномен обухвата три фазе – врбовања, транспорта и експлоатације жртава, у својим различитим облицима, дешава се на територији земље порекла, транзита и крајње дестинације. Стога ефикасно сузбијање трговине људима захтева свеобухватни (правни, друштвени и социјални) приступ проблему, примену мера на плану превенције, сузбијања, кажњавања учинилаца овог кривичног дела и заштиту жртава, уз обавезну међународну сарадњу. Најзаступљенији облици регрутовања жртава трговине људима јесте превара у вези са послом (обећање примамљивог, интересантног посла у иностранству). Потенцијалне жртве се доводе у заблуду о стварном стању обећаног посла и ситуације у месту крајње дестинације. Од порекла до земље дестинације, жртве се транспортују и пребацују унапред добро утврђеним каналима, који су контролисани од стране трговаца људима, укључених у добро повезану и организовану међународну мрежу криминалаца.

Жртвама се најчешће одузимају документа како би постале лица без идентитета, која се у потпуности налазе у односу зависности од трговца (модерног робовласника). Најчешћи облици експлоатације жртве јесу: сексуална експлоатација, радна експлоатација, продаја жртве другом лицу, принудно склапање брака, незаконито усвајање деце, принудно учешће у оружаним сукобима, принуда на вршење кривичних дела, просјачење, успостављање ропског или сличног односа и трговина људским органима.

Интерпол у борби против организованог криминала

Експанзија криминалних активности са појединачне на организовану, те са локалне и националне на међународну и светску, условила је сарадњу криминалистичких служби међу државама. Неопходност супротстављања нападима на виталне вредности друштвене заједнице довела је до формирања низа међународних полицијских организација (Интерпол, Европол, Асеанпол, CLARA, OAS и SECI).

Међународна организација криминалистичке полиције (*The International Criminal Police Organization* – ICPO), познатија као Интерпол, најстарија је организација међународне полицијске сарадње на свету. Зачетак идеје о повезивању националних полицијских служби јавио се још 1914. године када је у Монаку одржан Први конгрес Међународне судске полиције, где је предложено оснивање посебне организације за централизацију полицијских и безбедносних података. Активности на том пољу наставиле су се 1923. године у Бечу, када је одржан Конгрес криминалистичке полиције, где је формирана Међународна комисија криминалистичке полицијске (*International Criminal Police Commission* – ICPC), која представља претечу данашњег Интерпола. Организација је усвојила нови статут 1956. године и преименована је у „Међународну организацију криминалистичке полиције”. Да-

17 http://www.nbs.rs/internet/cirilica/55/55_7/index.html

нас Интерпол има 190 држава чланица и представља највећу интернационалну организацију за полицијску сарадњу. У формалноправном смислу, Интерпол је организација прелазног типа од невладине ка међудржавној. У материјалноправном смислу, то је међудржавна организација пре свега за сарадњу стручних полицијских органа држава чланица, али која афирмише и омогућава сарадњу са осталим органима држава и међународних организација. Основни задатак Интерпола је сарадња у борби против криминалитета и свих његових појавних облика, а нарочито против свих видова организованог криминалитета и тероризма.

Нормативни аспект обухвата доношење посебних међународних конвенција и закључивање међународних уговора у функцији сузбијања организованог криминалитета. У том смислу, основни инструмент међународног карактера у сфери борбе против организованог криминала представља *Конвенција Уједињених нација против транснационалног организованог криминала*¹⁸, усвојена Резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација 55/25 15. новембра 2000. године. Отворена је за потписивање на конференцији, која је одржана у Палерму од 12. до 15. децембра исте године. Конвенција је ступила на снагу 29. септембра 2003. године. Статус уговорнице има чак 170 држава и Европска унија. Уз Конвенцију су усвојена и три протокола која регулишу транснационални организовани криминал у појединим областима.¹⁹ Још неки битни нормативни извори међународне борбе против организованог криминала јесу: Конвенција о заштити људских права и основних слобода од 4. 12. 1950. године, Јединствена конвенција о опојним дрогама од 1. 8. 1961. године, Конвенција о психотропним супстанцијама од 21. 2. 1971. године, Конвенција Организације УН о борби против незаконитог промета опојних дрога и психотропних супстанци од 20. 12. 1988. године, Конвенција о прању, праћењу, одузимању и конфискацији прихода од кривичних дјела од 8. 11. 1990. године, Међународна конвенција о сузбијању финансирања тероризма од 9. 12. 1999. године и други. Међународни уговори су такође веома значајан извор права за активности у сузбијању организованог криминалитета.²⁰

Интерполова улога у сузбијању транснационалног организованог криминала обухвата повећање сарадње између свих националних субјеката за борбу против организованог криминала, те даљи развој инструмената у овој борби. Грана Интерпола која се бави организованим криминалом преименована је 1999. године у грану Интерпола која се бави пројектима у вези са организованим криминалом. Са променом имена уследила је и промена њеног циља. Наиме, док је ранији циљ био формирање широке базе података о начинима вршења кривичних дела и групама лица умешаних у постојеће илегалне активности у циљу стицања незаконитог профила, садашњи циљ је фокусирање на специфичне пројекте који треба да служе потребама чланова. Ови пројекти предвиђају помоћ у вођењу међународних истрага. Такође је предвиђено и фокусирање на кључна подручја међународног организованог криминала или подручја релевантних региона. У оквиру ове гране Интерпола донети су бројни *пројекти* значајни за борбу против организованог криминала.²¹ Такође, Интерпол организује специјализоване курсеве за обуку, као и семинаре на тему организованог криминала. Развијена је И-24/7 *глобална полицијска*

18 Закон о потврђивању Конвенције Уједињених нација против транснационалног организованог криминала и допунских протокола, *Сл. лист СРЈ – Међународни уговори*, бр. 6/01.

19 Протокол о спречавању, сузбијању и кажњавању трговине људским бићима, нарочито женама и децом, Протокол против кријумчарења миграната копном, морем и ваздухом и Протокол против незаконите производње и трговине ватреним оружјем, његовим деловима и муницијом.

20 Шире: Никач, Ж., Актуелно стање и мере заштите од организованог криминалитета, *Зборник радова – Организовани криминалитет стање и мере заштите*, Полицијска академија, Београд, 2005, стр. 722–745.

21 Лукић Т., Борба против организованог криминала и тероризма на међународном нивоу, „Правни живот“, бр. 12/06, стр. 548.

мрежа, којом се размењују подаци између полицијских службеника запослених у Националним централним бироима у целом свету. Та мрежа омогућава корисницима коришћење Интерполових база података, а тренутно постоји иницијатива да се коришћење Интерполових база података са Националних централних бироа прошири и на царинске службенике и службенике имиграционих сервиса. Такође у оквиру Интерпола функционише *Командно-координациони центар* који ради 24 часова, седам дана у недељи, и служи за пружање хитних информација или асистенцији држави која затражи помоћ. У 2011. години отворен је други Командно-координациони центар у Буенос Ајресу (Аргентина), а планира се и отварање једног центра у Сингапуру.

Постојање међународне полицијске сарадње представља основни услов за успешну борбу против транснационалног организованог криминала; данас постоји неколико регионалних организација, као што су Европол (Европа), Асеанопол (Јужна Азија), SARPPCO (Јужна Африка) и друге. Међутим, тим организацијама је такође потребан приступ осталим деловима света и информацијама које поседује Интерпол, што овој организацији даје посебан значај и тежину због глобалног карактера њеног деловања. Стратегијски план за развој Интерпола, између осталог, предвиђа и стварање бољих услова за успешнију координацију са регионалним организацијама полицијске сарадње.

Европол у борби против организованог криминала

Како организовани криминал све више угрожава права и слободе грађана Европе, било је неопходно створити организацију која, као и криминал, неће познавати границе у остварењу својих циљева. Из ове потребе, а на иницијативу Немачке, створен је Европол, полицијска организација Европске уније.

Споразум о Европолу ступио је на снагу у свим државама чланицама 1. октобра 1998. године. Услед потребе да се усвоје додатни правни акти који би омогућили рад и ефикасно функционисање овог тела, дошло је до одлагања почетка рада Европола до 1. јула 1999. године, након чега он почиње своју пуну активност.

Европол је формиран са намером да олакшава размену информација и обавља оперативне анализе, ослањајући се на стратешке извештаје. Овај уред, такође, пружа стручну и техничку помоћ у истрагама које спроводе државе чланице. Европол још увек представља специфичан облик међудржавне полицијске сарадње и размене информација, а не наднационалну службу са извршним овлашћењима. Сарадња чланица ЕУ у борби против организованог криминала и тероризма обавља се и путем *Европског полицијског колеџа, Европских мировних снага, Европске мреже за превенцију криминала, сарадње шефова европских полиција, прекограничне сарадње полицијских служби и слично.*²²

Основни циљ Европола је унапређење рада и ефикасности националних служби кривичног гоњења у борби против свих облика организованог криминала и тероризма. Тежња *Европола* да допринесе активностима *Европске уније* на унапређењу и развоју закона о организованом криминалу, посебно се исказује кроз рад на проналажењу и разбијању криминалних организација.

22 Симић Б., Никач, Ж.: „Место и улога Европола у међународној полицијској сарадњи“, *НБП*, бр. 2, Вол. 15, Београд, 2010, стр. 61–70.

У најважнији задатке Европола спадају:

- олакшавање размене информација у складу са националним правом државе чланице (између Европолових официра који су запослени у *Европолу*, као представници националних служби за унапређење права);
- обезбеђивање оперативне анализе која представља подршку операцијама које се спроводе у државама чланицама;
- прикупљање, састављање и аналитичка обрада информација о кривичним делима;
- одржавање и развој компјутерског информационог система;
- обезбеђење експертизе и техничке подршке истрагама криминалистичке полиције у државама чланицама.

Основни правни акт из којег Европол црпи легитимитет јесте Уговор о Европској унији, којим је предвиђено формирање овог тела. Усвајањем Споразума о Европолу, у складу са начелом *lex specialis derogat lege generali*, споразум се сматра непосредним и најважнијим правним основом функционисања Европола. Њиме су прецизно утврђени циљеви, надлежности, структура и остала начела од значаја за рад овог тела. Други правни акти од значаја за рад и организацију Европола јесу прописи који детаљније разрађују опште одредбе из Споразума о Европолу. Таквима се сматрају: Правилник који се примењује на аналитичке податке, Правилник о правима и обавезама официра за везу, Правилник о поверљивости Европолових информација, финансијски прописи који се примењују на буџет Европола, правилници којима се уређује начин примања информација од стране трећих лица и други.²³

Европол представља високо обезбеђен оперативни центар у коме се обради преко 9.000 случајева годишње, са високо квалитетним анализама, уз постизање и оперативних успеха. Овај флексибилни сервисни центар ради 24 часа дневно. Такође, Савет министара Европске уније може да овласти Европол да пружа подршку у припреми и спровођењу неких истражних мера, као и да спроводи оперативне мере преко заједничких тимова у којима, ради подршке националним тимовима, учествују представници Европола. Савет може овластити Европол да од надлежних органа у државама чланицама захтева учешће у спровођењу и руковођењу истрагом.

Постоје и други институционализовани облици међународне полицијске сарадње у Европи. Пре свега, ту је од 1969. године такозвани *Бернски клуб*, који представља информативно средиште шефова служби безбедности Швајцарске и Европске уније са главним задатком да раде на сузбијању организованог криминала па самим тим и тероризма. *Бечки клуб* основан је 1978. године (Аустрија, Француска, Италија, Немачка, Швајцарска, од 1989. године и тадашња СФР Југославија, а данас укупно 28 земаља) ради сузбијања тероризма, контроле граница, азиланата итд.

У оквиру Шенгенске конвенције која се примењује у већини држава чланица Европске уније, *Шенгенски информациони систем* дозвољава националним органима да размењују базе података у вези многих кључних питања са својим колегама у другим земљама. Систем садржи око 50.000 терминала у државама чланицама. Осим тога, између држава чланица дозвољена је прекогранична полицијска потера, укључивање у мере надзора на територији друге државе и укључивање у меру контролисане испоруке.

23 Октобра 1999. године у Тампереу (Финска) одржан је самит ЕУ на коме се између осталог дискутовало о даљим начинима сарадње. Закључци са овог самита су, између осталог, да је неопходно формирати заједничке истражне тимове као први корак у борби против незаконите трговине дрогом, трговине људима и тероризма. Представницима Европола треба дозволити да учествују у таквим тимовима као подршка. Према: Лукић Т., Борба против тероризма на нивоу Европске уније и међународна сарадња, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, 1/06, стр. 275–278.

Борба против организованог криминала у Србији

Стање криминалитета на просторима некадашње СФРЈ прати светске трендове, уз специфичности овог простора и протеклог периода. Затворена социјалистичка привреда, неразвијено приватно предузетништво, тврде и добро контролисане границе, незнатне трговачке и друге везе са иностранством, нису били погодно тле за развој организованог криминала у оним манифестационим облицима који су постојали у развијеним западним земљама. Међутим, распад социјалистичке Југославије и почетак грађанских ратова, завођење економских санкција међународне заједнице Србији и настојање ауторитарног режима да те санкције изигра у сврху очувања власти, довели су до процвата организованог криминала. У таквом амбијенту криминалитет је рапидно напредовао и развио се до незабележених размера, док су најтежи појавни облици постали свакодневна појава.²⁴ Тек по окончању рата и успостављању мира дошло је до смиривања ситуације, али су остале трагичне последице на рушевинама некадашњег „грађанског“ друштва. Уз помоћ међународне заједнице учињени су почетни кораци на сузбијању криминалитета, посебно најтежих појавних облика, а након демократских промена дошло до значајнијих помака и почетка друштвених реформи. Међутим, није постојала ваљана *нормативноправна основа* за борбу против организованог криминала, а наше друштво и државни органи нису били у довољној мери припремљени за све изазове, што се и показало када је 2003. године извршен атентат на премијера др Зорана Ђинђића, који довео је до болног суочења друштва са реликтима прошлости. Било је јасно да Република Србија нема изграђене системске механизме за борбу против организованог криминала, на чему се убрзано почело радити.

Један од кључних системских услова за ефикасну борбу против организованог криминала представља успостављање савременог и свеобухватног законског оквира у складу са релевантним међународним стандардима. Република Србија је у протеклом периоду ратификовала најважније конвенције које се односе на борбу против организованог криминала.

Надлежност, овлашћења и поступање свих државних органа који учествују у борби против организованог криминала уређује више закона, од којих су најважнији: Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала²⁵, Кривични законик²⁶, Законик о кривичном поступку²⁷, Закон о одузимању имовине проистекле из кривичног дела²⁸, Закон о полицији²⁹, Закон о Безбедносно-информативној агенцији³⁰, Закон о програму заштите учесника у кривичном поступку³¹, Закон о спречавању прања новца³² и други.

Специјални органи за сузбијање организованог криминалитета установљени су Законом о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, корупције и других најтежих појавних облика криминалитета и то: посебно одељење за сузбијање организованог криминала – „Специјално ту-

24 Ђирић Ј., Ђорђевић Ђ., Статистика криминалитета у СРЈ, ЈПКК, бр. 2/98, Београд, 1998, стр. 93-106.

25 Службени гласник РС, бр. 42/2002, 27/2003, 39/2003, 67/2003, 29/2004, 58/2004 - др. закон, 45/2005, 61/2005, 72/2009, 72/2011 - др. закон, 101/2011 - др. закон и 32/2013.

26 Службени гласник РС, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009 и 121/2012.

27 Службени гласник РС, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012 и 32/2013.

28 Службени гласник РС, бр. 97/2008, 32/2013).

29 Службени гласник РС, бр. 101/2005, 63/2009 - одлука УС и 92/2011.

30 Службени гласник РС, бр. 42/2002 и 111/2009.

31 Службени гласник РС, бр. 85/2005.

32 Службени гласник РС, бр. 20/2009, 72/2009 и 91/2010.

жилаштво” у Окружном јавном тужилаштву у Београду; служба за борбу против организованог криминала у оквиру Министарства унутрашњих послова; посебно одељење у Окружном суду у Београду и посебна притворска јединица у Окружном затвору у Београду.

Специјално тужилаштво је орган кривичног гоњења по службеној дужности за кривична дела из корпуса организованог криминала. Стварна надлежност овог органа јесте поступање у предметима организованог криминалитета, док је месна надлежност утврђена за територију читаве Републике. Овлашћења Специјалног тужиоца су значајна и најбоље их илуструје могућност лишења слободе чак и највиших носилаца јавних функција у Републици, без изузетка и ограничења.³³

Служба за сузбијање организованог криминала јесте специјализована линијска служба у саставу МУП-а Републике Србије, која поступа сагласно налозима и инструкцијама специјалног тужиоца. Организациони делови СБПОК-а који се баве сузбијањем организованог криминала подељени су на области наркотика, општег, финансијског и високотехнолошког криминала.

Посебно судско одељење ранијег Окружног суда у Београду стварно је и месно надлежно у првом степену за вођење кривичних поступака за кривична дела организованог криминалитета, док је у другом степену надлежно Посебно одељење Апелационог суда у Београду. Радом Посебног одељења надлежног суда руководи председник, кога поставља председник матичног суда (Окружног или Апелационог).

Посебна притворска јединица при Централном затвору у Београду издвојена је јединица у саставу поменуте установе, у којој меру притвора издржавају осумњичени за кривична дела из корпуса организованог криминалитета, корупције и других најтежих појавних облика криминалитета. Министар правде РС ближе уређује организацију, рад и поступање према притвореним лицима у Посебној притворској јединици, у складу са ЗКП и Законом о извршењу кривичних санкција.

Процесно-правни механизми по Законик у кривичном поступку за кривична дела организованог криминала јесу: употреба сведока сарадника, пружање симулованих пословних услуга, склапање симулованих правних послова и ангажовање прикривених иследника, електронски надзор и оптичко снимање, организовање контролисаних испорука, као и привремено одузимање предмета и имовинске користи, остваривање увида у рачун банкарске или друге финансијске организације, привремена обустава исплате односно издавања сумњивог новца, вредносних папира или предмета и други.

Влада Републике Србије је 2009. године донела *Националну стратегију за борбу против организованог криминала*. Стратегија је утемељена на свим важећим законима, конвенцијама, билатералним и мултилатералним уговорима, као и другим

³³ У Републичком јавном тужилаштву, 2008. године, основано је посебно одељење које се бави кривичним делима корупције и кривичним делима привредног криминала која су повезана са корупцијом. Такође, специјализована одељења формирана су у четири бивша окружна тужилаштва у Београду, Новом Саду, Нишу и Крагујевцу. Наведена одељења поступају у тешким случајевима корупције. У саставу Министарства финансија налазе се: Управа за спречавање прања новца, Пореска управа и Управа царина. У оквиру Пореске управе формиран је Сектор пореске полиције, као посебна организациона јединица надлежна за откривање пореских кривичних дела и њихових учинилаца. У Управи царина формиран је Сектор за контролу примене царинских прописа који у свом саставу има одељења за сузбијање кријумчарења, заштиту интелектуалне својине, царинске истраге, обавештајне послове и анализу и управљање ризиком, која своју делатност обављају и у области сузбијања организованог криминала.

Према: Национална стратегија за борбу против организованог криминала, *Службени гласник РС*, бр. 23/09.

правним актима који се тичу борбе против организованог криминала, а које је Република Србија ратификовала.

Нови механизми за супротстављање организованом криминалитету у Републици Србији омогућавају ефикасније откривање и кривично гоњење извршилаца ових дела, и представљају значајан позитиван искорак у законодавној пракси и савременом схватању оперативне делатности.

Закључна разматрања

Организовани криминалитет са својим карактеристикама, економском моћи и транснационалним карактером, представља најопаснији облик угрожавања друштва у мирнодопским условима. Постојање међународне полицијске сарадње представља основни услов за успешну борбу против транснационалног организованог криминала. *Нормативни* аспект у међународној борби против организованог криминала обухвата доношење посебних међународних конвенција и закључивање међународних уговора. У том смислу, основни инструмент међународног карактера у сфери борбе против организованог криминала представља Конвенција Уједињених нација против транснационалног организованог криминала, као и друге конвенције и уговори.

Оперативни аспект подразумева мере и радње криминалистичког поступања чији су носиоци националне полиције, службе безбедности, тела Интерпола и других регионалних полицијских организација. На међународном плану изузетан оперативни значај имају мере и радње као што су размена информација, изградња јединственог информативног система, заједничке координиране акције у сузбијању организованог криминалитета и сл. Главни центар за координацију је Међународна организација криминалистичке полиције – Интерпол, са дугом традицијом и великим угледом у свету, а велику улогу у сузбијању транснационалног организованог криминала имају и регионалне полицијске организације као што су Европол, Асеанопол (Јужна Азија), SARPPCO (Јужна Африка) и друге. Унутрашњи одговор држава је свакако најважнији и најснажнији вид реакције на организовани криминалитет и његове појавне облике. Са становишта унутрашњег права, државе поседују ефективне могућности да се легитимно и легалним средствима супротставе свим појавним облицима криминалитета, па и организованом криминалитету. Реакција држава на организовани криминалитет такође се одвија на неколико нивоа и има неколико аспеката: нормативни (легислативни), правосудни (судски) и оперативни (криминалистички).

Када је у питању *Република Србија*, учињени су велики напори на изградњи системских механизма за борбу против организованог криминала. Донесени су нови закони, изграђене специјалне институције, а одредбама Законика о кривичном поступку, Закона о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала и других закона, уведена су нова процесноправна решења, која су довела до коперниканског обрта у борби против организованог криминала.

Литература

1. Бошковић, Г. (2005). *Прање новца*. Београд: Беосинг.
2. Бошковић, М. (1998). *Организовани криминалитет*. Београд: Полицијска академија.
3. Бошковић, М. (2003). Облици организованог криминалитета у нашем кривичном законодавству. *Безбедност*, бр. 3.
4. Ђирић, Ј., Ђорђевић, Ђ. (1998). Статистика криминалитета у СРЈ. *ЈПКК*, бр. 2/98.
5. Фатић, А. (1997). *Криминал и друштвена контрола у источној Европи*. Београд: Институт за међународну политику и привреду.
6. Игњатовић, Ђ. (1998). *Организовани криминалитет – други део*. Београд: Полицијска академија.
7. Краински, Н. (1934). *Криминална психологија*. Београд.
8. Лукић, Т. (2006). Борба против организованог криминала и тероризма на међународном нивоу. *Правни живот*, бр. 12/06.
9. Лукић, Т. (2006). Борба против тероризма на нивоу Европске уније и међународна сарадња. *Зборник радова Правног факултета Нови Сад*.
10. Милутиновић, М. (1996). *Криминологија*. Београд: Савремена администрација.
11. Никач, Ж. (2003). Организовани криминалитет – неки нормативни и оперативни аспекти сузбијања у савременом тренутку. *Правни живот*, бр. 9/03.
12. Никач, Ж. (2005). Актуелно стање и мере заштите од организованог криминалитета. *Организовани криминалитет – стање и мере заштите* (стр. 722–745). Београд: Полицијска академија.
13. Национална стратегија за борбу против организованог криминала. *Службени гласник РС*, бр. 23/09.
14. Поуп, Ј. (2004). *Антикорупцијски приручник – супротстављање корупцији или систем друштвеног интегритета*. Београд: Транспарентност Србија.
15. Sačić, Ž. (1997). *Organizirani kriminalitet u Hrvatskoj*. Zagreb: MUP RH.
16. Schur, E. (1977). *Our Criminal Society*. Moskva.
17. Симић, Б., Никач, Ж. (2010). Место и улога Европола у међународној полицијској сарадњи. *Наука, безбедност, полиција*, Вол. 15, бр. 2.
18. Streinke, W. (1982). Das organisierte Verbrechen. *Der Kriminalist*, No. 2.
19. Закон о потврђивању Конвенције Уједињених нација против транснационалног организованог криминала и допунских протокола. *Службени лист СРЈ – Међународни уговори*, бр. 6/2001.

БЕЗБЕДНОСНА ПРОГНОСТИКА У РАНОМ ПРЕДУПРЕЂИВАЊУ И СУЗБИЈАЊУ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА И ТЕРОРИЗМА

проф. др Томе Батковски
Факултет безбедности, Скопље

Апстракт: У овом раду аутор акцентује значај безбедносне прогностике у савременом научном приступу раном предупредивању и сузбијању организованог криминала и тероризма. Имајући у виду опасност која на државном, регионалном и глобалном плану прети од организованог криминала и тероризма, правовремено детектовање, анализа и утврђивање степена опасности по заштићена добра и вредности представљају неопходан корак у проучавању датих деструктивних феномена. Притом, аутор се залаже за мултидисциплинарно прилажење етиолошким и феноменолошким аспектима организованог криминала и тероризма на датом геополитичком простору, узимајући у обзир све релевантне историјске и модерне чиниоце у ширем безбедносном контексту. У раду се елаборирају елементи безбедносне прогностике као саставни део безбедносне процене и системске анализе друштвених конфликта, у односу на организовани криминал и тероризам, посебно у појасима њиховог додира и прожимања.

Кључне речи: безбедносна прогностика, организовани криминал, тероризам, детектовање, анализа, рано предупредивање, сузбијање.

Увод

Организовани криминал и тероризам се у савременим анализама на безбедносном плану означавају као феномени глобалне друштвене опасности, који угрожавају демократију, грађанско друштво, правни поредак, легалне финансијске токове, стабилност државних заједница и међународни поредак, индивидуалне слободе и људска права.

Са криминолошког, криминалистичког и ширег безбедносног аспекта, значајно је да организовани криминал и тероризам спадају у феномене који подразумевају друштвене узроке и факторе који утичу на њихово јављање и егзистирање, као и велики степен организованости, од припремних радњи до финалног извршавања конкретних кривичних дела, због чега су од изузетне важности правовремено детектовање, спречавање и сузбијање свих облика њиховог манифестовања. Ово, тим пре што је недвосмислено да је степен опасности деловања организованог криминала и тероризма изузетно висок, како на државном, тако и на регионалном и глобалном плану.

Организовани криминал и тероризам се морају проучавати у оквиру датих друштвених односа на државном, регионалном и глобалном нивоу, а никако као изоловани друштвено-патолошки феномени. Притом, потребно је прецизно утврдити и истражити линије додира и прожимања организованог криминала и те-

роризма на датом простору и у конкретној историјској ситуацији, како би се дошло до могућих трендова у посебним облицима деструктивног деловања и чињења кривичних дела. То би требало да буде један значајан део савременог научно-безбедносног прилаза организованом криминалитету и тероризму, који се, свакако, мора карактеризирати мултидисциплинарним и интердисциплинарним истраживањем, што би представљало основу за ефикасан практични оперативно-тактички, оперативно-методски и оперативно-технички рад. Основу за темељан приступ овој теми представљају процеси научног и оперативног истраживања, који морају да претходе практичном оперативном (тактичком, методском и техничком) раду на сузбијању организованог криминала и тероризма. Због тога ће у овом раду, као потпитања у склопу насловљене теме, бити третиране: основне карактеристике организованог криминала и тероризма, линије додира организованог криминала и тероризма, аспекти научног и оперативног истраживања као елемената система безбедносне прогностике организованог криминала и тероризма, безбедносна процена, и то са системском анализом организованог криминала и тероризма, конфликтним подручјима у којима се они јављају и безбедносном прогнозом, као њеним саставним деловима. У ствари, међусобну повезаност научног и оперативног истраживања и израду безбедносне процене са системском анализом и безбедносном прогнозом треба посматрати као систем безбедносне прогностике, који је неопходан за правовремено и ефикасно рано предупредивање (превенцију) и сузбијање организованог криминала и тероризма.

Основне карактеристике организованог криминала и тероризма

1. Организовани криминал, поред криминала „белих крагни“, представља део професионалног криминала. Његова основна одлика је повезаност криминалних удружења (злочиначких организација) са појединим припадницима власти (државним функционерима и службеницима) који су задужени за примену закона, у циљу стицања противправне имовинске користи (црног профита), по правилу, у већем износу и на дужи рок.

Криминално удружење или злочиначка организација¹ представља централни елемент у дефиницији организованог криминала, при чему су изузетно важна следећа његова обележја: основни циљ – остваривање противправне имовинске користи (црног профита), унутрашња хијерархијска структурираност (пирамида одлучивања и моћи), подела задатака између припадника (криминалних задужења), вршење кривичних дела према курентности црног тржишта, корумпирање државних функционера и службеника, систематска примена насиља ка споља и у самој криминалној организацији, примена принципа ћутања и освете, реинвестирање „црног“ профита у вршење нових кривичних дела, прање новца и луксузна потрошња, стална борба за заштиту властитог црног тржишта и освајање нових црних тржишта са другим злочиначким организацијама.

¹ О историјату организованог криминала, види: Michael D. Luman and Gary. W. Potter, *Organizirani kriminal*, Magor, Skorje, 2009; М. Бошковић, *Организовани криминалитет-криминолошки и криминалистички аспекти*, Полицијска академија, Београд, 1998; М. Бошковић, *Транснационални организовани криминалитет*, Полицијска академија, Београд, 2003.

У криминологији се прави подела криминалних удружења на три групе: криминална удружења традиционалног типа, криминална удружења професионалног типа и криминална удружења адаптивбилног типа.

За сваку злочиначку организацију од изузетне су важности величина црног тржишта, његова територијална распрострањеност и капацитет конзумирања одређеног криминалног производа. У овом смислу, може се констатовати да је, паралелно са интернационализацијом свеукупних активности у свету и продуцирањем криза са елементима оружаног насиља, дошло и до интернационализације криминалних (црних) тржишта. Са криминолошког, криминалистичког и безбедносног аспекта, веома је важно пратити кретање црног тржишта и утврдити његову динамику.²

Са аспекта насловљене теме, потребно је акцентовати још три питања у вези са организованим криминалома – корупцију, инвестирање црног профита и систематску примену насиља

2. Постоји много дефиниција тероризма, које осветљавају, свака за себе, поједине аспекте ове деструктивне појаве, па се често наводи да не постоји јединствено одређивање, односно да је веома тешко дефинисати тероризам. Међутим, сматрамо да под тероризмом треба схватати појаву коју карактеришу систематска и планска употреба насиља од стране појединаца, група и организација, који су политички мотивирани и усмерени су ка реализацији политичких циљева. Тероризам је увек метод слабијих у конкретној друштвено-историјској ситуацији, у борби против власти или јачих друштвено позиционираних снага, при чему његови носиоци сматрају да је његова примена једино средство да се у том историјском тренутку дође до остваривања утврђених политичких циљева.³

За тему овог рада, важно је нагласити елементе тероризма⁴. Наиме, ради се о:

- политичкој природи терористичке активности – мотиви и циљеви носилаца тероризма су политички и то је темељна одредница ове појаве (*differentia specifica*);
- систематској и планској употреби насиља уз употребу класичног оружја, експлозивних тела, биолошко-хемијских средстава и радиоактивних материјала;
- нестандардности у примени силе – терористи настоје да конкретни акт напада излази из „уобичајеног оквира“ насиља, односно да буде превише ризичан за непосредне извршиоце, а, истовремено, неуобичајено страшан и опасан за грађане и, посебно, циљну групу;
- проузроковању интензивног и непрекидног страха код припадника циљне групе;
- ширењу властитих политичких ставова и порука међу грађанима – терористи настоје, пре свега, да укажу на то да на друштвеној сцени представљају фактор који треба поштовати;
- селективним и неселективним нападима – историјат тероризма показује да непосредним метама напада неке терористичке групе приступају селективно, док друге управо неселективним приступом настоје да степен страха и панике код грађана подигну на највиши ниво.

2 Види: *Handbook of transnational crime and justice*, edited by P. Reichel, 2005.

3 Опширније о различитим покушајима дефинисања тероризма, види: Р. Гађиновић, *Тероризам у политичкој и правној теорији*, Евро Гиунти, Београд, 2010.

4 О елементима тероризма, види: В. Димитријевић, *Тероризам*, Радничка штампа, Београд, 1982.

Када се говори о терористичкој активности, треба акцентовати то да на путу ка реализацији коначног циља, она планира и реализује нападе на више селективних и неселективних мета.

Историјат тероризма, од антике до 21. века, познаје више појавних облика, од тираницида, султанизма и асасизма, преко револуционарног тероризма јакобинаца, индивидуалног тероризма анархистичких група, до тероризма фашистичких и нацистичких група, левичарског, националистичког и тероризма на екстремно-верској основи.⁵

Линије додире између организованог криминала и тероризма

Организовани криминал и тероризам нису изоловани деструктивни друштвени феномени, већ пулсирају у свеукупној друштвеној стварности, која је све више оптерећена конфликтима на државном, регионалном и светском плану. У том смислу, конфликти су интернационализовани, а са њима и организовани криминал и тероризам, чије се нелегалне активности често додирују и прожимају у зависности од услова у конкретној ситуацији на датој територији. Може се рећи да се тероризам и организовани криминал често надопуњују и сарађују, користећи своје „компаративне предности“ у нелегалној сфери⁶. Са научног и стручног аспекта, треба нагласити следеће линије и зоне додире организованог криминала и тероризма:

- коришћење илегалне инфраструктуре, коју поседују злочиначке организације, од стране терористичких организација;
- илегална набавка, транспорт и складиштење оружја, муниције и експлозивних направа – ради се о узајамној услузи, у зависности од конкретних услова на датој територији; злочиначка организација активира своју нелегалну мрежу и за то наплаћује унапред договорени износ;
- кријумчарење људи и робе – обезбеђивање тајних пребивалишта и транспорта, за што су злочиначке организације веома добро оспособљене и опремљене;
- обезбеђивање фалсификованих докумената – то је једна од специјалности злочиначких организација, а од особите важности за припаднике терористичких организација;
- позајмљивање специјалаца за напад на одређене мете (убиства, киднаповања); у сленгу ових нелегалних скупина, за реализовање оваквих кривичних дела употребљава се реч „одрадити“;
- илегална трговина људским органима – због огромне цене на црном тржишту, ова криминална делатност постаје све више присутна у илегалном миљеу;
- илегално обезбеђивање финансијских средстава преко банкарских веза и физичког транспорта;
- прање новца.

У одређеним историјским околностима, када су упитању оружане кризе, грађански ратови и прекогранични сукоби, део злочиначких организација се „из патриотских разлога“ укључује у нелегалне активности како би „помогао“ деловање терористичких организација и паравојних група (у израженим кризним времени-

5 Види: Z. Shalijan i A. Blin, *Istorija na terorizmot – od antikata do Al Kaeda*, Tabernakul, Skopje, 2009.

6 О овој теми се елаборира и у раду Г. Амиџића и А. Лазића *Однос организованог криминала и тероризма у Зборнику радова са Међународне научног стручне конференције Супротстављање тероризму-међународни стандарди и правна регулативе*, Висока школа унутрашњих послова и фондација Ханс Зајдел, Бања Лука, 29–30. 3. 2011.

ма тешко је правити јасну разлику између њих), које су „њихове националности“ и „њиховог верског опредељења“. Такав је био случај на простору бивше СФРЈ током ратних сукоба након 1991. године.

Систем безбедносне прогностике

Научно и оперативно истраживање – темељ безбедносне прогностике

Због сложености организованог криминала и тероризма и огромне друштвене опасности по демократију, правни систем, људска права, финансијску стабилност, национални и међународни мир и безбедност, неопходан је проактивни приступ у раном предупредивању и сузбијању ових деструктивних друштвених феномена. По нашем мишљењу, квалитетан проактивни приступ би подразумевао три степена научног и стручног прилаза овом проблему, као и израду безбедносне процене и системске анализе датих (конкретних) организационих и појавних форми организованог криминала и тероризма на датој територији и у датом периоду, чији су саставни део и прогностичке безбедносне верзије. У ствари, безбедносна прогностика може бити валидна само ако је заснована на резултатима претходних фаза безбедносне процене, а оне засноване на резултатима научног и оперативног истраживања организованог криминала и тероризма.⁷

1. Научно-истраживачки у вези са организованим криминалом и тероризмом требало би да резултира израдом стратешких анализа, које ће осветлити историјски и савремени етиолошки и феноменолошки аспект ових деструктивних друштвених феномена. Истраживањем конкретног друштвеног миљеа откривају се узроци и фактори за јављање и деловање злочиначких скупова и терористичких организација. Ова истраживања морају бити мултидисциплинарна и интердисциплинарна – криминолошка, криминалистичка, социолошко-политиколошка и безбедносно-обавештајна. Пошто на националном и међународном нивоу постоји неспоран интерес за спречавање и сузбијање организованог криминала и тероризма, потребно је формирати интернационалне истраживачке тимове за поједине државе и регионе, који ће имати своја заокружена поља у истраживању злочиначких скупова и терористичких организација. У овом смислу, научноистраживачки рад би требало да се усредсреди на откривање и проучавање општих и заједничких одредница организованог криминала и тероризма на датом подручју: који су то друштвени услови, узроци и чиниоци који доводе до појаве и развоја организованог криминала и тероризма на политичком, економском, војнобезбедносном и (у најширем смислу) културном плану, о којим се криминогеним факторима и утицајима ради и које је њихово друштвено извориште. У криминологији је познато да се успешна борба против криминала, а у овом случају против организованог криминала и тероризма, може водити уколико је усмерена према елиминисању извора (корена) датих деструктивних појава. То је основ за предузимање опште (примарне) социјалне превенције.⁸ Наиме, илузорно је очекивати да се организовано друштво ефикасно избори против криминала, уколико непрекидно (само) наново ствара услове за јављање криминалних појава. На пример, уколико се не превази-

7 О потреби повезивања научног и оперативног истраживања и практичног оперативног рада на пољу сузбијања тероризма, види: Т. Батковски, *Криминалистички аспекти откривања, расветљавања и спречавања тероризма у фази припремања кривичног дела*, Зборник радова *Криминалистика у теорији и пракси*, Бања Лука, 2005, стр. 69–78.

8 О општој, посебној и индивидуалној друштвеној превенцији, види: З. Јашовић, *Превенција – основно подручје супротстављања криминалитету*, *Превенција криминалитета*, Дефектолошки факултет, Београд, 1998, стр. 5–28.

лазе противуречности на плану социјалних односа и разлика, у међуетничким и међуверским релацијама у мултирелигијским и мултиетничким срединама, уколико се не демократизују и хуманизирају друштвени односи, крше се људска права... свакако се могу очекивати неповољни трендови (и) у криминалној сфери. Зато, општа социјална превенција подразумева предузимање најширих друштвених мера и активности, које често представљају и радикалне друштвене промене у правцу индиректног онемогућавања криминогених фактора. Потребно је особито обратити научну пажњу на услове за настајање друштвених конфликта на државном, регионалном и светском плану, јер то је и извор за јављање и развијање нових облика организованог криминала и тероризма и њихове интернационализације. Имајући у виду да постоји неспоран интерес демократског света и демократски оријентисаних држава за рано предупредивање и сузбијање организованог криминала и тероризма, сматрамо да би требало у узајамном договору формирати међународне научно-истраживачке мултидисциплинарне тимове за подручја од узајамног интереса. Свакако, због одређених специфичности и разлика у државним интересима, посебно у погледу вредновања тероризма, сматрамо да само формирање оваквих међународних мултидисциплинарних тимова не би ишло глатко, али сама демократска пракса би требало да то превазиђе. Сматрамо да би формирање оваквих научних тимова било од огромне користи управо за државе које су настале након распада бивше СФРЈ, због тога што су корени друштвених конфликта на датој територији још увек присутни. Иначе, на основу оваквих научних истраживања створила би се широка база података, која би имала трајну вредност, јер би документовано (у историјском и савременом смислу) указивала на све значајне етиолошке и феноменолошке елементе, као на пример: настанак злочиначке организације и терористичке скупине, простор и време формирања, узроци и фактори, методи илегалног деловања, средства, мотиви и циљеви носилаца активности, утицај међународног фактора, националне и међународне импликације...).

2. Друга фаза у научно-стручном приступу требало би да буде оперативно истраживање организованог криминала и тероризма, које је усмерено ка детаљном проучавању свих феноменолошких аспеката организованог криминала и тероризма на датој територији. У овој фази, подразумева се креативно повезивање криминолошког, криминалистичког, безбедносног (цивилног и војног) и обавештајног (цивилног и војног) приступа. Овде бисмо акцентовали безбедносни и обавештајни аспект истраживања, због ширих импликација организованог криминала и тероризма на државном, регионалном и светском плану, како на политичком и економском, тако и на безбедносном пољу. На пример, са безбедносног становишта, потребно је прикупити и обрадити податке о:

- деловању појединаца са екстремним политичким, националним и верским идејама, на плану стварања илегалних облика рада (група, организација, урота – комплота);
- појавама тзв. сивог организовања појединаца на бази екстремних идеја и програма;
- постојању илегалних скупова, које као основни метод користе организовано насиље;
- појавама отуђивања већих количина оружја, муниције, експлозива, отрова...;
- појавама илегалне трговине већим количинама оружја, муниције и експлозива;
- случајевима чешћег комуницирања појединаца на државном и међународном плану, који су експонирани по својим екстремним идејама и програмима, а везано за територију оперативног истраживања;

- учесталим случајевима појединачног насиља, за које постоје индиције да имају политички, национални или верски предзнак;
- озбиљним претњама насиљем према легалним носиоцима власти;
- озбиљним претњама насиљем према одређеним политичким, националним, верским или другим групама у датој државној заједници или региону.

Последњих деценија прошлог века, у оквиру обавештајне активности, прикупљање и обрада података о претњама које произилазе од организованог криминала и тероризма, заузима све веће место. Наиме, према испитивањима у САД, у укупној обавештајној активности, поље интереса за организовани криминал и тероризам је укупно 30% (20% за тероризам и 10% за организовани криминал).⁹ Савремене обавештајне службе третирају прикупљање и обраду података у вези са организованим криминалом и тероризмом под назнаком „недржавних циљева“. Ради се о међународним терористичким скупинама, организованом криминалу у сфери наркотичних дрога и пролиферације оружја и квазидржавним предузећима, приватним и мултинационалним фирмама, које често „улазе“ у поље политичких интереса. На пример, у оквиру обавештајног интереса било би прикупљање и обрада података о:

- злочиначким и терористичким групама и организацијама, које представљају безбедносну претњу на регионалном и светском плану;
- укључености држава у (тајно) стимулисање, финансирање и ширу логистичку подршку злочиначким и терористичким скупинама;
- сферама, методама и циљевима повезивања на међународном плану злочиначких и терористичких скупова;
- илегалним међународним каналима за пребацивање људи, оружја и технике, неопходних за деловање злочиначких и терористичких скупова;
- међународним илегалним каналима за прање новца у функцији финансирања злочиначких и терористичких скупова;
- илегалним базама на међународном плану, које користе злочиначке и терористичке групе;
- метама терористичких скупова и планираним методама и средствима за остваривање напада;
- плановима и програмима терористичких скупова на дужи рок.

Обавештајна активност мора бити веома уско повезана – координирана и синхронизирана са безбедносном активношћу у односу на дато поље оперативног истраживања тероризма и организованог криминала, јер се тиме најбоље и најбрже даје допринос стратешкој заштити виталних добара на државном и међународном нивоу.¹⁰

На основу оперативног истраживања одредиле би се криминогене зоне на датој територији и појаси могућег деловања злочиначких скупова и терористичких организација. Уједно, формирала би се богата база података, која би користила у даљој фази оперативног рада. Наиме, квалитетан и перманентан научно-истраживачки и оперативно-истраживачки рад, предуслов је за даље оперативно усмеравање и поступање кроз оперативно-тактички, оперативно-методски и опе-

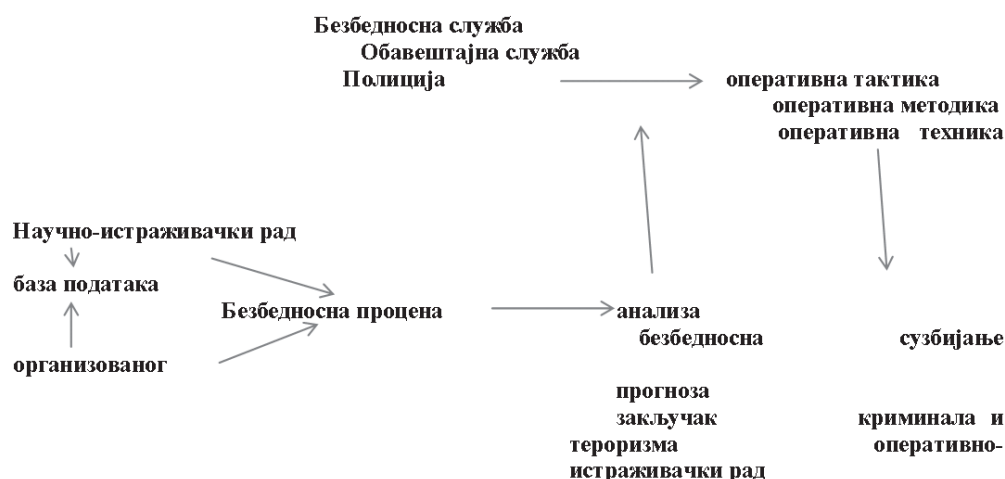
9 Види: М. Herman, *Intelligence power in peace and war*, The royal institute of international affairs, Cambridge University Press, 1995.

10 Види: М. Мијалковски, Национална обавештајна противтерористичка моћ и немоћ, Зборник *Супротстављање тероризму-међународни стандарди и правна регулативе*, Висока школа унутрашњих послова и фондација Ханс Зајдел, Бања Лука, 2011, стр 145–163.

ративно технички рад, како у класичном криминалистичком, тако и у безбедносном и обавештајном раду.

Циљ научноистраживачког и оперативно-истраживачког поступка је, пре свега, утврдити трендове у погледу организованог криминала и тероризма на датој територији и поставити засноване хипотезе у погледу могућег формирања и деловања злочиначких скупова и терористичких организација. Тиме се олакшава и јасније усмерава практичан рад на оперативном плану, што доприноси избегавању могућих грешака и пропуста, односно омогућава већу ефикасност.

Систем безбедносне прогностике

Системска анализа и погнозне верзије у односу на организовани криминал и тероризам у оквиру безбедносне процене

Проучавање и анализа организованог криминала и тероризма је саставни део националног и међународног стратешког прилаза раном предупредивању различитих претњи безбедности, у најширем смислу речи. Тај стратешки прилаз означава постојање интегралног модела прогнозирања главних претњи, што се огледа у изради свеобухватне безбедносне процене организованог криминала и тероризма, чији су саставни делови: циљ и основни задаци безбедносне процене у оквиру безбедносне стратегије (државе, савеза држава, алијансе...), анализа геостратешког простора, системска анализа безбедносног проблема (конфликта, кризе, у овом случају, формирања и деловања облика организованог криминала и тероризма), утицај страног фактора, оспособљеност безбедносно-обавештајних структура, безбедносне прогнозе (прогностичке верзије) у погледу латентних или актуелних претњи (у случају од организованог криминала и тероризма) и закључни део са предлозима за поступање.

Безбедносна процена организованог криминала и тероризма произилази из генералне безбедносне стратегије дате државе, савеза држава, међународне организације или војнобезбедносне алијансе. Управо зато, задаци и циљеви безбедносне процене организованог криминала и тероризма, који су иначе идентификовани као безбедносна претња на државном и глобалном плану, у функцији су реализације стратешких безбедносних задатака и циљева.

За конструисање прогностичких верзија од посебне је важности део безбедносне процене који се односи на системску анализу организованог криминала и тероризма, па ћемо се у наставку текста задржати на ова два питања.

1. Системска анализа организованог криминала и тероризма требало би да обухвати следећа потпитања: дефинисање организованог криминала на датој територији; утврђивање настанка и развитка облика организованог криминала и тероризма; утврђивање објективне и субјективне стране организованог криминала и тероризма; утврђивање структуре злочиначких и терористичких скупова и њихових илегалних мрежа; утврђивање метода и средстава датих злочиначких и терористичких скупова; утврђивање трендова организованог криминала и тероризма; утврђивање територијалне распрострањености (радијуса деловања) злочиначких и терористичких скупова; утврђивање поља сарадње организованих скупова из домена организованог криминала и тероризма; утврђивање умешаности „спољних“ фактора (држава, компанија, невладиних удружења...) у инкриминисање радње злочиначких и терористичких скупова; утврђивање предводника у оквиру злочиначких и терористичких скупова, као и појединаца који се у оквиру њих посебно издвајају заговарањем и применом екстремног насиља.

У савременим односима у свету посебну пажњу привлаче аспекти стратешког повезивања транснационалних криминалних организација са локалним криминалним организацијама, са једне стране, као и остваривање таквих веза између транснационалних криминалних организација, транснационалних корпорација и одређених држава.¹¹ Наиме, на овај начин се освајају нова „црна“ и легална тржишта уз минимизирање или искључивање ризика, у зависности од робе која је курентна у датом периоду и на датој територији. Битно је да све стране у том односу виде свој финансијски интерес. Јасно је да при томе долази до нарушавања одређених формалноправних основа грађанског друштва, но то се практично „нивелира“ вишим националним интересима у датом тренутку. Одлика јаким држава јесте да у сваком моменту имају контролу над датом ситуацијом и не дозволе криминалним организацијама да изађу ван своје сфере деловања, односно угрозе државни суверенитет. Код држава са slabим капацитетом чест је случај да је фактички (реални) суверенитет на страни криминалних организација, док је државни механизам корумпиран и служи само као формално покриће криминалним организацијама за стицање црног профита.

Друго питање у актуелном свету представља коришћење илегалних мрежа криминалних организација од стране терористичких скупова и одређених држава, када спроводе „тајне операције“. У суштини, криминалној организацији је свеједно коју робу илегално пребацује (оружје, експлозив, радиоактивне материје, биохемијска средства или дрогу) и до које крајње дестинације. За њу је битно да оствари црни профит и да, уколико је могуће, добије извесну заштиту од државе за чији крајњи интерес се реализује дата „тајна операција“. Свакако, за саму државу, која у операцијама оваквог типа учествује преко тајних агената, није искључен ризик од могућег откривања и компромитовања, али и то се оправдава вишим интересима националне безбедности.

За системску анализу је од особите важности да проникне у ове веома сложене аспекте организованог криминала и тероризма, због чега и инсистирамо на координираном криминолошко-криминалистичком и безбедносно-обавештајном приступу, који ће се одликовати темељношћу и постојаношћу.

11 Опширније о овом питању види у цитираној књизи *Организовани криминал* Мајкла Д. Лајмана и Гарија В. Потера, стр. 307–310.

2. Постављање безбедносних хипотеза (прогноза) у односу на организовани криминал и тероризам произилази из дела безбедносне процене који се односи на системску анализу датог безбедносног проблема (предмета), односно, од фактички утврђеног стања по питању ових деструктивних друштвених појава. При томе, морају се изабрати:

- највеће безбедносне претње од стране организованог криминала и тероризма;
- линије додира организованог криминала и тероризма и безбедносне претње које произилазе из тог споја;
- приоритети на плану превенције и сузбијања организованог криминала и тероризма;
- ударне мете у сфери организованог криминала и тероризма, које треба даље обавештајно пратити и обрађивати;
- ударне мете у сфери организованог криминала и тероризма, које треба ургентно неутралисати или уништити.

Практично, безбедносна прогноза, у смислу превенције и сузбијања организованог криминала и тероризма, могла би се односити, на пример, на следећа потпитања:

- реална могућност формирања и деловања злочиначких скупова и терористичких организација;
- уколико су откривене злочиначке скупине и терористичке организације, који је степен њихове опасности по безбедност земље и региона, које су њихове намере и могуће непосредне мете напада – жртве (могући извршиоци, средства извршења, тактика напада, повезаност са страним фактором итд.);
- који друштвени услови погодују формирању и деловању оваквим деструктивним скупинама;
- које друштвене противуречности могу довести до екстремног деловања са кривичноправног становишта;
- који је степен корупције високих државних функционера и службеника и какве последице могу настати – у којим сферама државне управе и политике може да се очекује највиши степен корупције;
- које реалне чињенице упућују на појединце и групе у друштву као латентне носиоце екстремних активности, које могу угрозити безбедност заједнице;
- какав је интерес и практично деловање страног фактора у погледу могућег дестабилизовања безбедносног стања у друштву, између осталог, и кроз стимулisaње и помагање злочиначких скупова и терористичких организација;
- како може деловати кризна ситуација у ближем или даљем окружењу у погледу развијања разних облика организованог криминала и тероризма – да ли је могуће „преливање“ криминалних и субверзивних активности;
- какав је квалитет контроле оружја, муниције и експлозива у земљи, какав је степен заштићености и има ли опасности од отуђивања већих количина – могу ли те количине доћи у посед појединцима и групама из сфере организованог криминала и тероризма;
- каква је количина илегалног оружја, муниције и експлозива у земљи – да ли то указује на могућу безбедносну претњу у правцу коришћења са стране криминалних и терористичких скупова;

- каква је сигурност државне границе, да ли степен илегалних прелазака и структура илегалних миграната указују на могућу безбедносну претњу – на којим деловима границе је реално очекивати значајније илегалне преласке;
- које нове сфере („индустрије“) могу да се развију у ближој будућности у оквиру организованог криминала, које би представљале безбедносну претњу;
- које се банкарске институције и финансијске руте на међународном плану могу укључити у процес „прања новца“ и за рачун којих криминалних и терористичких скупина.

Правилно постављене прогностичке верзије омогућују правовремено и ефикасно усмеравање и реализовање превентивне активности и мере и дејства на плану сузбијања организованог криминала и тероризма.¹²

У систему безбедносне прогностике, системска анализа датог безбедносног проблема и безбедносна прогноза у погледу организованог криминала и тероризма од изузетног су значаја за адекватно планирање, организацију, опремање и деловање безбедносних и обавештајних сегмената у безбедносном систему државе. Квалитетна системска анализа и валидно заснована безбедносна прогноза представљају, у ствари, веома чврст темељ и битан услов за брзо и ефикасно позиционирање и поступање надлежних државних институција на пољу раног предупредивања и сузбијања свих облика организованог криминала и тероризма.

Литература

1. Амићић Г., Лазић А., Однос организованог криминала и тероризма, Зборник радова *Супротстављање тероризму – међународни стандарди и правна регулативе*, Висока школа унутрашњих послова и фондација Ханс Зајдел, Бања Лука, 2011, стр. 525–539.
2. Батковски, Т., Криминалистички аспекти откривања, расветљавања и спречавања тероризма у фази припремања кривичног дела, Зборник радова *Криминалистика у теорији и пракси*, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2005, стр. 69–78.
3. Блин А., Шалијан З., *Историја на тероризмот од антиката до Ал Каеда*, Табернакул, Скопје, 2009.
4. Бошковић, М., *Организовани криминалитет*, Полицијска академија, Београд, 1998.
5. Бошковић М., Јовичић, Д., *Криминалистичка методика*, Виша школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2002.
6. Бошковић, М., *Транснационални организовани криминалитет – облици испољавања и методи супротстављања*, Полицијска академија, Београд, 2003.
7. Бошковић, М., Спречавање тероризма, Зборник радова *Превенција криминалитета*, Дефектолошки факултет, Београд, 1998, стр. 137–153.
8. Димитријевић, В., *Тероризам*, Радничка штампа, Београд, 1982.
9. Гациновић, Р., *Тероризам у политичкој и правној теорији*, Евро Гиунти, Београд, 2010.

¹² У вези с превенцијом и репресивном делатношћу у односу на организовани криминал, види: М. Бошковић, *Транснационални организовани криминалитет – облици испољавања и методи супротстављања*, Полицијска академија, Београд, 2003, стр. 225–242.

10. Херман, М., *Моцта на разузнавањето во мир и во војна*, Академски печат, Скопје, 2009.
11. Јашовић, З., Превенција – основно подручје супротстављања криминалитету, Зборник радова *Превенција криминалитета*, Дефектолошки факултет, Београд, 1998, стр. 5–27.
12. Lyman, M., Potter, G., *Organiziran kriminal*, Magor, Skopje, 2009.
13. Меѓународна асоцијација на крим-аналитичари, *Истражување на криминалистичката анализа*, Магор, Скопје, 2009.
14. Мијалковски, М., *Тероризам и организирани криминал*, Факултет безбедности, Београд, 2010.
15. Rajkel, F., *Priracnik za transnacionalen kriminal i pravda*, Datapons, Skopje, 2009.

КРИМИНОЛОШКИ ОСВРТ НА КОРУПЦИЈУ И ЊЕНУ ПОВЕЗАНОСТ СА ОРГАНИЗОВАНИМ КРИМИНАЛОМ

доц. др Биљана Симеуновић-Патић¹

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: Рад представља криминолошку прегледну анализу проблема корупције са посебним освртом на повезаност димензија корупције и организованог криминала. За многе организоване криминалне групе успостављање коруптивних трансакција јесте неопходна и редовна активност, а данас су оне нарочито везане за криминалне делатности попут противзаконитог одлагања отпада, кријумчарења заштићених животињских врста, противзаконитог инвестирања у непокретности, организовања илегалних миграција, недозвољене трговине оружјем, фалсификовања исправа и др. Ефикасно супротстављање корупцији у функцији организованог криминала, укључује како подизање свести и унапређивање знања професионалаца из јавног и приватног сектора о повезаности ових феномена и специфичну обуку професионалаца за откривање корупције у свакодневном раду, тако и унапређивање сарадње различитих тела за борбу против корупције и борбу против организованог криминала на различитим нивоима, јачање спољње и унутрашње контроле и унутаринституционалних капацитета за откривање корупције и, најзад, креирање краткорочних и дугорочних проактивних, превентивних мера којима ће се циљати на кључне факторе коруптивног понашања, идентификоване из еколошке перспективе разумевања њене етиологије.

Кључне речи: корупција, организовани криминал, фактори коруптивног понашања.

Уводна разматрања

Појам корупције се најкраће одређује као криминално понашање којим се додељено овлашћење злоупотребљава ради прибављања личне користи,² као намерно нарушавање принципа непристрасности ради прибављања користи за себе или другог³, односно као злоупотреба овлашћења зарад личне добити, добити за групу и/или организацију.⁴ Корупција је проблем са којим се, у мањој или већој мери, суочавају све земље савременог света, а неподељен је став да су њене

1 Рад представља резултат рада на истраживачком пројекту под називом: *Насиље у Србији – узроци, облици, последице и друштвена реакција* (2012-2014), који реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду.

2 Игњатовић, Ђ.: *Криминологија* (10. издање). Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2010, стр. 112.

3 Tanzi, 1995, према: Tanzi, V.: *Corruption Around the World: Causes, Consequences, Scope, and Cures*, *IMF Staff Papers*, 1998, 45 (4), стр. 564.

4 Ashforth, B. E., Anand, V.: *The normalization of corruption in organizations*. In R. M. Kramer, B. M. Staw (Eds.), *Research in organizational behavior*, vol. 25 (pp. 1-52). Amsterdam: Elsevier, 2003.

друштвене последице у сваком случају изузетно штетне. Она има разне облике – од подмићивања, преко сукоба интереса и трговине утицајем до непотизма, а сви они круне и напослетку разарају поверења грађана у власт и правни систем. Корупција нарушава јавни интерес подривајући владавину права, друштвени развој и институције и наносећи огромне економске штете читавом друштву, нарочито отежавајући положај сиромашних слојева. Занемарена као проблем, она може попримити широке размере и захватити скоро све сегменте друштва, нагризајући му, попут канцера, културно, политичко и економско ткиво и ометајући функције виталних органа.⁵

Штетне последице корупције нарочито су изражене у случајевима у којима је она повезана са организованим криминалом. Појам организованог криминала се у криминолошкој литератури различито одређује. За разлику од неких аутора који овим појмом једноставно означавају криминалну делатност организованих група/организација с циљем остваривања нелегалног профита, други нуде сложеније дефиниције, уводећи посебне услове који морају бити испуњени да би се криминална делатност означила као „организовани криминал“, а који се тичу, примера ради: унутрашњег устројства групе/организације, тајности деловања, поделе задатака и улога између чланова, степена кохезивности унутар групе, циљева и метода деловања, спремности да се примењује насиље с циљем да се олакша криминална активност и осигура профит од криминалне делатности, квалитета успостављених веза са легалним субјектима и др.⁶⁷ Када је реч о односу корупције и организованог криминала, у литератури преовлађује став да њихову повезаност треба разумети као правилност, тј. да делатност организованих криминалних група тешко, ако икако може да се одвија без корумпирања носилаца власти и јавних службеника, односно да корупцију треба третирати као дефинишуће обележје организованог криминала.^{8 9} Следствено, већи број дефиниција организованог криминала садржи и појам корупције као једне од његових битних карактеристика. Премда се корупција не би могла сматрати нужним условом деловања организованих криминалних група, подразумева се да га корумпирање носилаца јавних функција и службеника омогућава, значајно олакшава, па и подстиче, снижавајући ризик и осигуравајући добит од криминалне делатности.

Будући веома озбиљан, али још увек недовољно изучен проблем, феномен корупције последњих деценија привлачи знатну академску пажњу. У данашње време, све су чешћи покушаји да се његовом изучавању приступи мултидисциплинарно, као и да се он емпиријски истражује како у националним оквирима, тако и у

5 Amundsen, 1999, према: Seldadyo, H., de Haan, J.: The Determinants of Corruption: A Literature Survey and New Evidence. Paper Prepared for the 2006 EPCS Conference, Turku, Finland, 20-23 April 2006, стр. 2. Доступно на: http://congress.utu.fi/epcs2006/docs/D1_seldadyo.pdf

6 О различитим дефиницијама од организованог криминала види, на пример: Definitions of Organized Crime (collected by Klaus von Lampe), <http://www.organized-crime.de/OCDEF1.htm>

7 Како се наводи у литератури (в. Albanese, 2000: 411), већина дефиниција организованог криминала које су се појавиле у западној литератури током последњих деценија укључује четири основна елемента овог облика криминала: трајност криминалне организације; рационално деловање ради стицања профита кроз незаконите активности; примена силе, застрашивања и корупције ради осигурања криминалне делатности, односно да би се очувао имунитет од примене права. Према: Бошковић, М.: Облици организованог криминалитета у нашем кривичном законодавству, *Безбедност*, 3/2003, стр. 4.

8 Види: Gounev, Ph., Bezlov, T.: *Examining the Links between Organised Crime and Corruption*. Center for the Study of Democracy, 2010.

9 Мићо Бошковић, примера ради, сматра да је један од кључних елемената и нужних услова организованог криминала примена насиља, застрашивања, или пак „успостављање криминалне везе са државним, политичким, економским и финансијским субјектима, било корупцијом, уценом или неким другим начином“. Бошковић, М., наведено дело, стр. 5.

компаративној перспективи. У погледу повезаности корупције са организованим криминалом, ситуација је другачија. Упркос чињеници да је реч о појави која је, мада неједнако заступљена, присутна у многим земљама широм света, светска литература не обилује ни резултатима емпиријских истраживања о обележјима међуодноса организованог криминала и корупције,¹⁰ нити је богата теоријским промишљањем у овој области, премда постоје спорадичне студије које су указале на јаке корелације између ових појава.¹¹ Када је пак реч о корупцији уопште, до сада спроведене компаративне студије, премда указују на разлике у неким обележјима корупције (пре свега у раширености и перцепцији заступљености) у различитим земљама, ипак потврђују универзалност проблема коруптивног понашања, односно чињеницу да нема држава имуних на њега.

Корупција у функцији организованог криминала: нека феноменолошка обележја

За неке организоване криминалне групе успостављање коруптивних трансакција неопходна је и редовна активност, те се њихова стална тежња ка инфилтрирању у, пре свега јавни сектор, подразумева. Баскаља и Ван Дајк својевремено су указали на пет начина инфилтрирања организованог криминала у јавни сектор: спорадичним подмићивањем нижеранжираних службеника, регуларним подмићивањем (редовним исплаћивањем) службеника нижег ранга, инфилтрирањем у руководеће структуре, корумпирањем руководиоца појединих органа и остваривањем утицаја на државне политике.¹²

Корупција је нарочито везана за одређене криминалне делатности попут противзаконитог одлагања отпада, кријумчарења заштићених животињских врста, противзаконитог инвестирања у непокретности, организовања илегалних имиграција, недозвољене трговине оружјем, фалсификовања исправа и др.¹³ Када организоване криминалне групе користе корумпирање, оне то најчешће чине према полицијским службеницима средњег ранга и представницима правосуђа с циљем да осигурају да не буду откривене или да осујете започете криминалистичке истраге или судске поступке.¹⁴ Генерално узев, корупцијом се служе да би прикупили информације, осигурали да се противзаконита активност несметано одвија и смањили ризик за своје криминалне интересе. Корумпирани службеници не врше инспекције, не предузимају провере и друге радње које би требало да предузму по закону; утичу на ток криминалистичких истрага и правосудне процедуре; припадницима криминалних група дотурају потребне информације, омогућавају да противзаконито прибаве исправе, да утичу на поступке јавних набавки и тендерских процедура, да оперу новац или да остваре друге, иначе недостижне циљеве.¹⁵

Случајеви корумпирања полицијских службеника од стране припадника организованих криминалних група у земљама Европске уније, према неким извештајима,

10 Објашњење за мањак посебних студија о повезаности између организованог криминала и корупције види се у одсуству интересовања влада да темељно истраже проблем, као и малом броју криминолога који се баве истраживањима у овој области, посебно оних чије се студије не базирају искључиво на полицијским или правосудним изворима итд. Исто, стр. 33.

11 Buscaglia, E., van Dijk, J.: Controlling Organized Crime and Corruption in the Public Sector, *Forum on Crime and Society*, vol. 3, Nos. 1 and 2, 2003; Gounev, Ph., Bezlov, T., наведено дело и др.

12 Buscaglia, van Dijk, наведено дело.

13 EUROPOL Socta 2013: *EU Serious and Organised Crime Threat Assessment*. European Police Office, 2013, p. 13. Доступно на: <https://www.europol.europa.eu/sites/default/files/publications/socta2013.pdf>

14 OCTA 2009: *EU organised crime threat assessment*. European Police Office, 2009, стр. 41.

15 EUROPOL Socta 2013, наведено дело, стр. 14.

претежно укључују „продају“ поверљивих информација, „заштиту“ наркотржишта или криминалне делатности повезане са проституцијом.¹⁶ Према резултатима студије Гунева и Безлова из 2009. године, ни утицај организованих криминалних група на рад правосуђа у овим земљама није занемарљив проблем. У неким од њих, корумпираност носилаца правосудних функција означава се као главни фактор релативне недодирљивости припадника организованих криминалних група, односно ниске стопе њихових оптужења и осуда. Док се у неким земљама (попут Италије) утицај организованог криминала на носиоце правосудних функција остварује преко политичара као посредника, у другима се (попут земаља Централне и Источне Европе) он врши углавном непосредно.¹⁷

Веза организованог криминала и политичке корупције посебно је неистражен проблем, премда малобројне студије јасно указују на претњу коју он представља за савремена друштва. Главни закључци заједничког истраживачког пројекта који је пре више од деценије спровео Национални стратегијски информациони центар из Вашингтона, а који је укључио компаративну анализу везе између политичара и криминалних група у Мексику, Русији, Нигерији, Хонг Конгу, Колумбији, Италији и Сједињеним Америчким Државама, укључују следеће: трајност деловања криминалних група захтева неки облик везе са представницима политичке елите; неки политичари сарађују са криминалним групама ради проневере јавних фондова; једнопартијски политички системи, друштва у транзицији са slabим правосуђем и дестабилизацијом системом вредности, као и државе са јаком бирократијом а slabим цивилним друштвом подложнији су стварању веза између политике и организованог криминала; од значаја су економске и социјалне прилике у земљи у целини, као и на локалном нивоу; културални фактори су такође од значаја, укључујући, нарочито, раширену перцепцију корупције као „нормалне“ појаве и опажање криминалаца као културних хероја или „људи од части“. Криминалци корумпирају политичаре не само ради стицања профита, већ и с циљем достизања друштвеног признања или елиминисања ривала.¹⁸ Корумпирање политичара на локалном нивоу може бити посебно примамљиво за организоване криминалне групе заинтересоване да остваре добит посредством јавних уговора које локални органи власти склапају са компанијама иза којих стоји мафија. О томе говори пример јужне Италије, где је између 1991. и 2008. године распуштено чак 177 локалних савета због инфилтрирања мафије.¹⁹

Поменута студија Гунева и Безлова упутила је да су у земљама Европске уније полицијски службеници најизложенији коруптивном притиску од стране организованих криминалних група. Високом ризику су изложени и политичари, као и службеници царине, док су носиоци правосудних функција (посебно судије) спорадично на мети коруптора из организованих криминалних група, по правилу криминалаца белог оковратника. Приватни сектор је такође на одређен начин погођен ризиком корупције у функцији организованог криминала – то пре свега важи за де-

16 Резултати студије о везама између организованог криминала и корупције у 27 земаља Европске уније спроведене 2009. године указали су на упадљиве географске разлике: док су највише стопе корупције и организованог криминала присутне у Бугарској, Румунији, Пољској и Италији, најниже су забележене у скандинавским земљама. Види: Gounev, Ph., Bezlov, T., наведено дело.

17 Gounev, Ph., Bezlov, T., наведено дело, стр. 37. Како се наводи, методи корумпирања носилаца правосудних функција укључују: остваривање утицаја посредством пензионисаних тужилаца, судија и полицијских службеника који омогућавају контакте са професионалцима у правосуђу и полицији; задуживање позајмљивањем мањих свота новца или чињењем мањих услуга; уцењивање и др. Plywaczewsky, 2004, према: Gounev, Ph., Bezlov, T., наведено дело, стр. 37.

18 NSIC 1999, према: исто, стр. 38-39.

19 De Stefano, 2008, према: исто, стр. 40.

латности из области 'ноћне привреде' (барови, куће забаве итд.), област финансија, игара на срећу, тржиште непокретности и друге области које су примамљиве за прање новца.²⁰

Фактори коруптивног понашања

Да ли проблем корупције постоји због „труле јабуке“ (индивидуалних фактора) или због „трулог бурета“ (обележја групе/организације), стара је дилема од које се полако одустаје, а све више истраживачке пажње данас закупају тзв. еколошки теоријски модели, који се заснивају на мултифакторском приступу и који оперишу са већим бројем варијабли на индивидуалном, групном, организацијском и макросоцијалном нивоу. У фокусу нису само „труле јабуке и бурад“, већ све више и утицаји „нехигијенске оставе“, односно ширег социјалног окружења.

Разумљиво је да се коруптивно понашање, макар на први поглед, перципира изнад свега као морални проблем. Ради се противправном, неетичном и социјално штетном понашању, које је истовремено и показатељ и резултат чињенице да службена дужност није на одговарајући начин инкорпорирана у унутрашњи систем вредности, чиме је корумпирана особа не само прекршила правне норме, већ и изневерила оне који су јој овлашћење поверили. У исто време, злоупотреба додељеног овлашћења за корумпираног представља начин да задовољи неке своје потребе и циљеве, а он тај начин бира било као оптималан, било као прихватљив или чак нужан, а тиме и „оправдан“. Тенденција коруптивног понашања да варира у обиму и заступљености зависно од различитих макросоцијалних околности, али и обележја организацијске културе, јасно упућује на закључак да чиниоци на индивидуалном нивоу иако значајни и упадљиви, нису пресудни. Оно изван личности што омогућава, покреће и олакшава криминалне и неетичне изборе предмет је истраживачке пажње не само из академских, већ и практичних разлога, будући да је то онај део структуре фактора на који се лакше може превентивно деловати.

Фактори који се у литератури наводе као детерминанте корупције бројни су и разноврсни и укључују, поред ситуационих детерминанти, које генеришу прилике за извршење коруптивне трансакције, и ризик откривања и санкционисања, различите индивидуалне, микросоцијалне и макросоцијалне чиниоце.

Утицај *фактора личности* на коруптивно понашање неспоран је. Различите особе се неће у истим околностима понашати идентично, већ у зависности од обележја личности и моралног резонувања. Инклинирање коруптивном понашању одређено је ступњем моралног развоја,²¹ као и одређеним цртама личности. Резултати емпиријских студија говоре да су *савесност, сарадљивост*²² и *емоционална стабилност*²³ из *петофакторског* *модела личности негативно повезани са контрапродуктивним понашањем на радном месту и пријемчивости за коруптивне трансакције*.²⁴ *Ештон и сарадници*²⁵ предложили су допуну оригиналног

20 Gounev, Ph., Bezlov, T., наведено дело, стр. 149-151.

21 Trevino, L. K.: Ethical Decision Making in Organizations: A Person-Situation Interactionist Model, *The Academy of Management Review*, 1986, 11(3), pp. 601-617. Доступно на: <http://www.jstor.org/stable/258313>.

22 Berry, C. M. et al.: Interpersonal deviance, organizational deviance, and their common correlates: A review and meta-analysis, *Journal of Applied Psychology*, 2007, 92, pp. 410-424.

23 Berry, C. M. et al., наведено дело.

24 Wesche, J. S. et al.: Leadership Corruption: Influence Factors, Process, and Prevention. In B. Schyns, T. Hansbrough (eds.) *When Leadership Goes Wrong*. IAP - Information Age Publishing, Inc., 2010, стр. 310.

25 Ashton, M. C. et al.: A six-factor structure of personality-descriptive adjectives: Solutions from psycholexical studies in seven languages. *Journal of Personality and Social Psychology*, 2004, 86, pp. 356-366.

модела димензијом поштење–скромност, која је описана као степен достојности поверења, одсуства похлепе и препредежности, а особе које имају високе положаје на овој димензији показују ниску тенденцију ка неетичном и контрапродуктивном понашању.²⁶ Висок положај на димензији *макијавелизма*, која се односи на степен равнодушности у интеракцијама, одсуство моралних обзира и тенденцију да се манипулише другима ради остваривања властитих интереса,²⁷ упућује на повишену склоност према неетичном понашању.²⁸ *Самоконтрола*, тј. тенденција да се избегавају акти чија дугорочна цена надмашује тренутну добит,²⁹ емпиријски је потврђена као детерминанта коруптивног понашања, односно вршења кривичних дела из области криминалитета белог оковратника.³⁰ *Обележја унутрашње организације и културе институције* и начин њеног функционисања могу имати значајан, ако не и кључни утицај на ризик од коруптивног понашања, будући да истовремено генеришу прилике, ризик детекције, ризик санкционисања учинилаца, као и степен задовољства појединаца на радном месту.³¹ Околности које погодују коруптивном понашању укључују, нарочито: *централизацију моћи*;³² *високу дискрециону моћ*; *неефикасност надзорних механизма унутар институције*; *организациону комплексност* (која може повлачити снижену ефикасност и транспарентност надзорних процедура),³³ *неадекватан систем награђивања запослених и обележја културе институције*.

Одређени аспекти „културе институције“ подстицаће неетично понашање, док ће га други обесхрабрити. С тим у вези је нарочито значајна „етичка клима“ организације³⁴, односно доживљај правичности и поверења. Очекивање правичности, реципроцитета и фер поступања укључено је у све односе и размене појединца са другим индивидуама, групама, организацијама, па и друштвом у целини. Нарушено осећање правичности у интерперсоналном односу, групи или организацији, тера појединца на редефинисање властитих улагања и прихватљиве компензације.³⁵

26 Ashton, M. C., Lee, K.: The prediction of Honesty-Humility-related criteria by the HEXACO and Five-Factor models of personality. *Journal of Research in Personality*, 2008, 42, pp. 1216-1228.

27 Christie, Geis, 1970, према: Wesche, J. S. *et al.*, наведено дело, стр. 312.

28 Jones, G. E., Kavanagh, M. J.: An Experimental Examination of the Effects of Individual and Situational Factors on Unethical Behavioral Intentions in the Workplace, *Journal of Business Ethics*, 1996, 15, pp. 511-523.

29 Hirschi, Gottfredson, 1994, према: Wesche, J. S. *et al.*, наведено дело, стр. 312.

30 Bechtoldt, M. N. *et al.*: Main and moderating effects of self-control, organizational justice, and emotional labour on counterproductive behaviour at work, *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 2007, 16 (4), pp. 479-500;

Blickle, G. *et al.*: Some Personality Correlates of Business White-Collar Crime, *Applied Psychology: An International Review*, 2006, 55(2), pp. 220-233.

31 Незадовољство појединца на радном месту такође се сматра детерминантом ризика од упуштања у коруптивне трансакције: запослени који су незадовољни на послу склонији су да крше прописе у свом раду. Chalingier, 1994, према: Gorta, A.: Minimising corruption: Applying lessons from the crime prevention literature, *Crime, Law & Social Change*, 1998, 30, pp. 67-87. наведено дело, стр. 77.

32 Pearce, C. L. *et al.*: The roles of vertical and shared leadership in the enactment of executive corruption: Implications for research and practice, *The Leadership Quarterly*, 2008, 19(3), стр. 357. J. S. Wesche *et al.*, наведено дело, стр. 322.

33 Wesche, J. S. *et al.*, наведено дело, стр. 322.

34 Етичка клима организације је оно што води запослене приликом одлучивања када се суоче са етичким дилемама. Sims, R. L. Bad apples or a bad barrel: A study of the Hewlett-Packard spying scandal. Academy of Business Disciplines Annual Conference proceedings, pp. 1-11, Fort Myers Beach, FL. 2007.

35 Теорија правичности (*Equity theory*) објашњава понашање људи у различитим интерперсоналним односима зависно од степена задовољства на темељу перцепције правичности расподеле „добити“ према улагањима. Ову теорију је првобитно развио Адамс шездесетих година прошлог века постулирајући да запослени теже да одрже реципроцитет између властитих залагања на раду и онога што добијају, поредећи при томе властите са улагањима и добитима других. Види: Adams, J. S.: Inequity in social exchange. *Advances in Experimental Social Psychology*, 62, 1965, pp. 335-343.

Он се стању које види као „неправично“ – нпр. у начину награђивања, политике запошљавања и каријерног напредовања унутар организације може прилагодити тако што ће тежити да изједначи оно што даје и добија за узврат, било тако што ће смањити своја улагања (пружати мање, бити мање предан, посвећен групним циљевима), било тако што ће постати пријемчивији за алтернативне начине награђивања за властита улагања.

Одсуство јасних порука о томе да је корупција неприхватљива, афирмативни ставови, односно толерантност колега према корупцији³⁶ и лоши примери понашања које постављају руководиоци представљају аспекте културе институције који подстичу, односно олакшавају коруптивно понашање запослених,³⁷ снижавајући цену коруптивног понашања и пружајући ресурсе за неутрализацију и рационализацију властитог противправног понашања. Аутори који посматрају упадање у неетично и криминално понашање на радном месту као „процес“ током којег се у серији неетичних поступака сасвим лагано и неосетно, а тиме и рационално недовољно обрађено, прелази граница дозвољеног и недозвољеног, пажњу нарочито усмеравају на формални ауторитет односно руководиоце, који могу своје запослене веома лако „увући“ у неетичне облике понашања.³⁸ Тако, подређени руководиоци склони неетичном понашању, обично најпре испуњавају њихове ситне експлицитне или имплицитне захтеве (које интимно не морају одобравати), поступајући на начин који у вредносном и нормативном смислу није превише одступајући. Руководиоци обично пружају и оправдања за такво поступање, лагано учвршћујући спремност запослених да у све већем броју ситуација поступе неетично, односно померајући границе прихватљивости таквог понашања. У фази институционализације, неетични/криминални модел понашања постаје део рутине и унутрашње културе институције, а сваки новопридошли запослени се „социјализује“ на одговарајући начин, односно подучава техникама и ставовима који подржавају такав модел понашања. На овај начин, само неколико корумпираних руководиоца на врху хијерархије организације може однеговати армију запослених склоних коруптивном понашању, чије би понашање, у другим околностима, било у складу са правним и моралним нормама.³⁹

Детерминанте корупције из макросоцијалног нивоа укључују, пре свега: економске факторе⁴⁰; обележја политичког система⁴¹; обележја опште и политичке кул-

36 Неформални систем контроле унутар институције, односно негативни ставови колега према коруптивном понашању, неформални надзор и неформално санкционисање изузетно су значајан чинилац превенције и могу у одређеној мери надоместити недостатке формалних механизма контроле. Clapham, Cooper, 2005 и др., према: Wesche, J. S. *et al.*, наведено дело, стр. 329-330.

37 Gorta, A., наведено дело, стр. 77.

38 Palmer, D., Maher, M. W.: Developing the Process Model of Collective Corruption, *Journal of Management Inquiry*, Vol. 15, 4, 2006, pp. 363-370.

39 Исто, стр. 364-365.

40 Резултати многих емпиријских студија упућују да су сиромаштво земље, висока економска неједнакост и ниски приходи службеника у јавној управи значајни предиктори корупције. Paldam, M.: The Cross-Country Pattern of Corruption: Economics, Culture and the Seesaw Dynamics, *European Journal of Political Economy*, 2002, 18, pp. 215-240; Herzfeld, T., Weiss, C.: Corruption and Legal (In)-Effectiveness: An Empirical Investigation, *European Journal of Political Economy*, 2003, 19, pp. 621-632, и др.

41 Развој демократије и грађанских слобода, владавина права и слобода медија у негативној су вези са раширеношћу корупције, док политичка нестабилност погодује њеном ширењу. Lederman, D., Loayza, N. V., Soares, R. R.: Accountability and Corruption: Political Institutions Matter, *Economics and Politics*, 2005, 17, pp. 1-35; T. Gurgur, A. Shah, 2005, према: H. Seldadyo, J. de Haan, наведено дело, стр. 22; Lederman, D. *et al.*, наведено дело, стр. 32-33; Damania, R., Fredriksson, P., Mani, M.: The Persistence of Corruption and Regulatory Compliance Failures: Theory and Evidence, *Public Choice*, 2004, 121, pp. 363-390; Park, H.: Determinants of Corruption: A Cross-National Analysis, *The Multinational Business Review*, 2003, 11(2), pp. 29-48; Leite, Weidmann, 1999, према: Seldadyo, H., de Haan, J., наведено дело, стр. 20.

туре (одсуство посвећености јавном интересу, владавини права и борби против корупције, пре свега од стране припадника политичке елите, има нарочито погубан ефекат); *обележја правног система*⁴² и *кривичноправног реаговања на корупцију*⁴³, као и *одређене социодемографске факторе*.⁴⁴

Фактори који оснажују подложност полицијских службеника за улазак у коруптивну трансакцију са припадницима организованих криминалних група укључују и допунске чиниоце, попут: додир са криминалним миљеом (нарочито важи за полицијске службенике нижег ранга који су директно изложени особама из криминалног света и коруптивном притиску, а њихова вулнерабилност је нарочито изражена у садејству са релативно високом дискреционом слободом); рада са информантима; притиска од стране чланова породице, пријатеља и колега који могу бити уплетени у криминалне активности; утицаја функционера повезаних са криминалним групама и др.⁴⁵

Царински службеници, како утврђују Гунев и Безлов у оквиру неколико пута наведене студије спроведене у земљама Европске уније, посебно су пожељни као актери корупције за организоване криминалне групе које се баве илегалним прометом робе (најчешће цигарета, алкохола, нафте и нафтних деривата) и кријумчарењем људи, док је у земљама са високим нивоом корупције на царини опажен снажан утицај политичара са националног или локалног нивоа на царинске службенике.⁴⁶ Иначе, према налазима исте студије, политички утицај постоји и у односу на правосуђе – он се и даље сматра једним од главних фактора вулнерабилности носилаца правосудних функција, посебно у државама у којима постоји висок ниво политичке корупције.

Завршни дискурс

Из прегледа постојећих сазнања о факторима коруптивног понашања јасно је да је реч о феномену који представља исход интеракције личних, социјалних и ситуационих чинилаца. Будући да је улазак у коруптивну трансакцију ствар рационалног избора у контексту постојеће мотивације, погодне прилике и ниског ризика од откривања, те да је ситуациони контекст утњешен у шири микросоцијални и макросоцијални контекст који генерише или олакшава како формирање и учвршћивање мотивације за коруптивно понашање, тако и прилике које погодују или обесхрабрују вршење коруптивне трансакције, у супротстављању корупцији ефикасан може бити само компрехензивни и системски приступ. Према даља истраживања потребна, посебно она која би спроводили независни истраживачи, треба рећи да су фактори мање-више идентификовани, те би у будућности напо-

42 Широка дискрециона овлашћења јавних службеника за одлучивање о важним питањима, компликованост и нетранспарентност административних процедура (посебно у области привреде), као и компликован порески систем, уз одсуство адекватних контролних механизма у овим областима генерално се сматрају чиниоцима који значајно доприносе раширености корупције. Види: Tanzi, V., 1998, наведено дело и др.

43 Раширености корупције нарочито погодује висока селективност и ниска ефикасност кривичноправног реаговања, односно блага казнена политика у овом домену. Tanzi, V., 1998, наведено дело, стр. 574.

44 Ниво образовања становништва и партиципације женске радне снаге у негативној су вези са раширеношћу корупције. Ali, Isse, 2003; Alt, Lassen, 2003; Brunetti, Weder, 2003; Persson *et al.*, 2003 и др. Према: Seldadyo, H., de Naan, J., наведено дело, стр. 18; Swamy, A. *et al.*: Gender and Corruption, *Journal of Development Economics*, 2001, 64, pp. 25-55.

45 Gounev, Ph., Bezlov, T., наведено дело.

46 Исто, стр. 150-151.

ре требало преусмеравати на испитивање специфичности њихових констелација у различитим областима и контекстима, као и на креирање таквих антикорупцијских мера, програма и политика чији ће ефекти бити мерљиви – разуме се да ће тек евалуациона истраживања моћи да пружи одговоре на питања шта и како на проблем корупције заиста делује.

Реалистична стратегија супротстављања корупцији, како примећује Танци (1998), мора рачунати да ће увек постојати потражња за коруптивним трансакцијама, као и службеници вољни да се у њих упусте, па, као и свуда где постоји понуда и потражња, „цена“ ће и ту играти главну улогу.⁴⁷ „Цена“ коруптивног понашања јавног службеника формира се на основу степена ризика од (формалног и неформалног) санкционисања. Ефикасност механизма формалног и неформалног надзора кључно одређују спремност мотивисаних службеника да се упусте у коруптивну трансакцију. С тим у вези, треба имати на уму да селективност, благост и спорост кривичноправне репресије у овом домену несумњиво производе контраефекте.

Најефикаснијом контролом сматра се она унутар институције, која представља прву линију одбране од корупције.⁴⁸ Установљени јасни етички кодекси и правила понашања, поштена и ефикасна надзорна тела уз добре и транспарентне процедуре, као и адекватна заштита оних који пријављују случајеве корупције, могу обесхрабрити коруптивно понашање. Ставови колега у радном окружењу (који доприносе „социјалном дефинисању корупције“) могу бити од већег утицаја на понашање појединца него формална регулатива. Примери понашања које дају надређени и руководиоци су, с тим у вези, од нарочитог значаја.⁴⁹

На цену коруптивног понашања, али и на мотивисаност за упуштање у коруптивну трансакцију утиче и висина зараде.⁵⁰ Међутим, борба против корупције која би се тежишно ослањала на повећање зарада би несумњиво била прескупа за државу, док би остварење циљева остало под знаком питања. Штавише, високе зараде би могле редуковати број коруптивних трансакција, али би то истовремено водило поскупљивању мита, сразмерно ризику од губитка (добро плаћеног) посла. Тако би, и поред смањења броја коруптивних радњи, укупна количина новца датог на име мита могла остати мање-више иста.⁵¹ Повећање зарада у јавном сектору остварује позитивни ефекат тек удружено са појачаном ефикасношћу механизма надзора и контроле.⁵²

Пажљивија селекција кадра у јавној управи, нарочито руководећег, такође има важно место унутар свеобухватног приступа спречавању корупције, будући да од заступљености запослених са снажним моралним интегритетом у свакој појединачној институцији зависи инциденца коруптивног понашања унутар ње. Правично награђивање и напредовање у каријери зависно од резултата рада и других објективних критеријума повећава задовољство на раду и ствара повољну климу унутар колектива.

Када је у питању корупција повезана са организованим криминалом, адекватно супротстављање треба да обухвати и допунске задатке, укључујући: подизање свести и унапређивање знања професионалаца (из јавног и приватног сектора) о

47 Tanzi, V., наведено дело, стр. 587.

48 Исто, стр. 575.

49 Gorta, A., наведено дело, стр. 79.

50 Van Rijckeghem, Weder, 1997; Haque, Sahay, 1996, према: Tanzi, V., наведено дело, стр. 572.

51 Tanzi, V., наведено дело, стр. 572-573.

52 Како тврде неки аутори, повећање зарада у јавном сектору без истовременог излагања корумпираних службеника високом ризику кажњавања, неће осигурати смањење обима корупције. Dušek, L., Ortmann, A., Lizal, L.: Understanding corruption and corruptibility through experiments, *Prague Economic Papers*, 2, 2005, стр. 159.

повезаности ових феномена; специфичну обуку професионалаца за откривање корупције у свакодневном раду; унапређивање сарадње различитих тела за борбу против корупције и борбу против организованог криминала; унапређивање спољње и унутрашње контроле, као и унутаринституционалних капацитета за откривање корупције; креирање краткорочних и дугорочних проактивних, превентивних мера којима ће се циљати на што више кључних фактора коруптивног понашања на различитим нивоима, сходно еколошком кључу разумевања овог феномена.

Природа проблема корупције је таква да ниједна појединачна акција неће дати жељене резултате уколико није део шире, свеобухватне и добро осмишљене стратегије супротстављања. Спречавање корупције је сложен захват који подразумева системски приступ, па ће каткад бити нужне и шире реформе.⁵³ Премда ванредно тежак задатак, могуће га је успешно реализовати под условом да постоји воља, пре свега, политичке елите и спремност за исцрпљујућу битку, али достижну победу.

Литература

1. Adams, J. S.: *Inequity in social exchange*. *Advances in Experimental Social Psychology*, **62**, 1965, pp. 335-343.
2. Ashforth, B. E., Anand, V.: The normalization of corruption in organizations. In R. M. Kramer, B. M. Staw (Eds.), *Research in organizational behavior*, vol. 25 (pp. 1-52). Amsterdam: Elsevier, 2003.
3. Ashton, M. C. *et al.*: A six-factor structure of personality-descriptive adjectives: Solutions from psycholexical studies in seven languages. *Journal of Personality and Social Psychology*, **2004**, **86**, pp. 356-366.
4. Ashton, M. C., Lee, K.: The prediction of Honesty-Humility-related criteria by the HEXACO and Five-Factor models of personality. *Journal of Research in Personality*, **2008**, **42**, pp. 1216-1228.
5. Bechtoldt, M. N. *et al.*: Main and moderating effects of self-control, organizational justice, and emotional labour on counterproductive behaviour at work, *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 2007, 16 (4), pp. 479-500.
6. Berry, C. M. *et al.*: Interpersonal deviance, organizational deviance, and their common correlates: A review and meta-analysis, *Journal of Applied Psychology*, 2007, 92, pp. 410-424.
7. Blickle, G. *et al.*: Some Personality Correlates of Business White-Collar Crime, *Applied Psychology: An International Review*, 2006, 55(2), pp. 220-233.
8. Buscaglia, E., van Dijk, J.: Controlling Organized Crime and Corruption in the Public Sector, *Forum on Crime and Society*, vol. 3, Nos. 1 and 2, 2003.
9. Damania, R., Fredriksson, P., Mani, M.: The Persistence of Corruption and Regulatory Compliance Failures: Theory and Evidence, *Public Choice*, 2004, 121, pp. 363-390.
10. EUROPOL Socta 2013: *EU Serious and Organised Crime Threat Assessment*. European Police Office, 2013, p. 13. Доступно на: <https://www.europol.europa.eu/sites/default/files/publications/socta2013.pdf>
11. Gorta, Angela: Minimising corruption: Applying lessons from the crime prevention literature, *Crime, Law & Social Change*, 1998, 30, pp. 67-87.

53 Tanzi, V., наведено дело, стр. 588.

12. Gounev, Ph., Bezlov, T.: *Examining the Links between Organised Crime and Corruption*. Center for the Study of Democracy, 2010.
13. Herzfeld, T., Weiss, C.: Corruption and Legal (In)-Effectiveness: An Empirical Investigation, *European Journal of Political Economy*, 2003, 19, pp. 621-632.
14. Jones, G. E., Kavanagh, M. J.: An Experimental Examination of the Effects of Individual and Situational Factors on Unethical Behavioral Intentions in the Workplace, *Journal of Business Ethics*, 1996, 15, pp. 511-523.
15. Lederman, D., Loayza, N. V., Soares, R. R.: Accountability and Corruption: Political Institutions Matter, *Economics and Politics*, 2005, 17, pp. 1-35.
16. OCTA 2009: *EU organised crime threat assessment*. European Police Office, 2009.
17. Paldam, M.: The Cross-Country Pattern of Corruption: Economics, Culture and the Seesaw Dynamics, *European Journal of Political Economy*, 2002, 18, pp. 215-240.
18. Palmer, D., Maher, M. W.: Developing the Process Model of Collective Corruption, *Journal of Management Inquiry*, Vol. 15, 4, 2006, pp. 363-370.
19. Park, H.: Determinants of Corruption: A Cross-National Analysis, *The Multinational Business Review*, 2003, 11(2), pp. 29-48.
20. Pearce, C. L. *et al.*: The roles of vertical and shared leadership in the enactment of executive corruption: Implications for research and practice, *The Leadership Quarterly*, 2008, 19(3), pp. 353-359.
21. Sims, R. L. Bad apples or a bad barrel: A study of the Hewlett-Packard spying scandal. Academy of Business Disciplines Annual Conference proceedings, pp. 1-11, Fort Myers Beach, FL. 2007.
22. Seldadyo, H., de Haan, J.: The Determinants of Corruption: A Literature Survey and New Evidence. Paper Prepared for the 2006 EPCS Conference, Turku, Finland, 20-23 April 2006, стр. 2. Доступно на: http://congress.utu.fi/epcs2006/docs/D1_seldadyo.pdf
23. Swamy, A. *et al.*: Gender and Corruption, *Journal of Development Economics*, 2001, 64, pp. 25-55.
24. Tanzi, V.: Corruption Around the World: Causes, Consequences, Scope, and Cures, *IMF Staff Papers*, 1998, 45 (4):
25. Trevino, L. K.: Ethical Decision Making in Organizations: A Person-Situation Interactionist Model, *The Academy of Management Review*, 1986, 11(3), pp. 601-617. Доступно на: <http://www.jstor.org/stable/258313>.
26. Бошковић, М.: Облици организованог криминалитета у нашем кривичном законодавству, *Безбедност*, 3/2003, стр. 3-19.
27. Игњатовић, Ђ.: *Криминологија* (10. издање). Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2010, стр. 112.
28. Wesche, J. S. *et al.*: Leadership Corruption: Influence Factors, Process, and Prevention. In B. Schyns, T. Hansbrough (eds.) *When Leadership Goes Wrong*. IAP – Information Age Publishing, Inc., 2010, pp. 305-354.

СТАНДАРД ISO/IEC 27005:2008 – ОСНОВ ЗА МЕНАЏМЕНТ РИЗИКА У СФЕРИ ИНФОРМАЦИОНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

мр Зоран Милановић¹
проф. др Радован Радовановић²

Апстракт: Модерне организације су суочене с бројним безбедносним претњама. Данас постоје различите препоруке и стандарди који дају смернице за очување информационе безбедности, а наш циљ је разматрање међународног стандарда ISO/IEC 27005:2008, који препоручује смернице за менаџмент ризика у сфери информационе безбедности (ISRM – *Information Security Risk Management*) у организацији, подржавајући посебно захтеве система менаџмента информационе безбедности (ISMS – *Information Security Management System*) у складу са ISO/IEC 27001, и може се применити на све типове организација (комерцијална предузећа, владине агенције, непрофитне организације) које намеравају да управљају ризицима који би могли угрозити њихову информациону безбедност.

Кључне речи: информациона безбедност, менаџмент ризика, ISO/IEC 27005: 2008.

Уводна разматрања

Познавање концепата, модела, процеса и терминологија описаних у SRPS³ ISO/IEC 27001⁴ и SRPS ISO/IEC 27002⁵ врло је важно за потпуно разумевање овог међународног стандарда и посебно за његову примену.

С тим у вези, требало би имати у виду да овај стандард не препоручује специфичну методологију за менаџмент ризика у сфери информационе безбедности. Препуштено је организацијама да дефинишу сопствени приступ менаџменту ризика, у зависности од, на пример, обима ISMS, контекста менаџмента ризика или индустријске гране.

Овај стандард је заснован на системском и процесном приступу менаџменту ризика у сфери информационе безбедности, који је неопходан је да би се идентификовале потребе организације у вези са захтевима информационе безбедности и да би се креирао ефективан систем менаџмента информационе безбедности. Овај приступ треба да буде погодан за организационо окружење и, посебно, да буде у складу са свеукупним менаџментом предузећа. Безбедносне мере треба да се баве ризицима на ефикасан и благовремен начин, кад и где су потребне. Менаџмент ризика у сфери информационе безбедности треба да буде интегрални део свих актив-

1 Криминалистичко-полицијска академија, Београд, e-mail: zoran.milanovic@kpa.edu.rs.

2 Криминалистичко-полицијска академија, Београд, e-mail: radovan.radovanovic@kpa.edu.rs.

3 Ознака за стандарде и сродне документе које доноси Институт за стандардизацију Србије.

4 Информационе технологије – Технике безбедности – Системи менаџмента безбедношћу информација – Захтеви, 2011.

5 Информациона технологија – Технике сигурности – Правила праксе за управљање сигурношћу информација, 2010.

ности менаџмента информационе безбедности и треба да се примењују оба, да би се имплементирао и применио ISMS.

Менаџмент ризика у сфери информационе безбедности треба да буде непрекидан процес. У том процесу треба утврдити контекст, проценити и третирати ризик користећи план за третман ризика да би се имплементирале препоруке и одлуке. Менаџмент ризика подразумева анализу могућих дешавања и њихових последица пре одлучивања о томе шта и када треба да се уради да би се ризик смањио на прихватљив ниво.

Менаџмент ризика у сфери информационе безбедности подразумева:

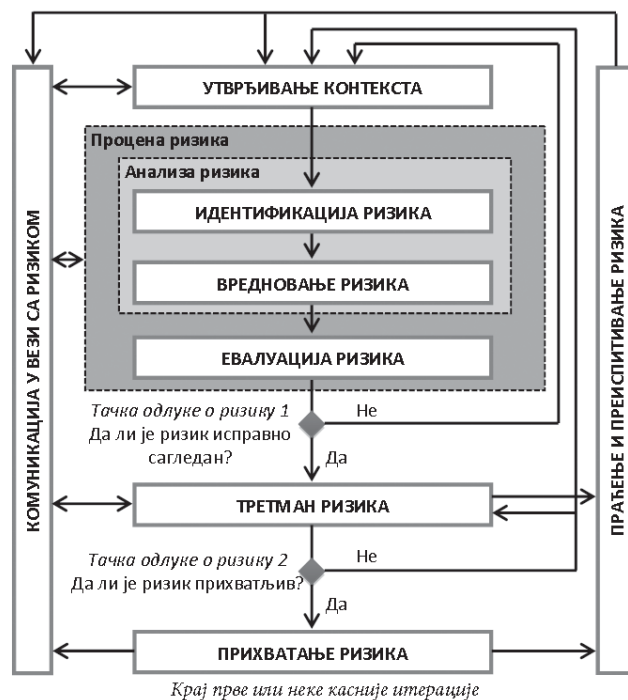
- идентификацију ризика,
- процену ризика у смислу њихових утицаја на пословање и вероватноћу њихових догађаја,
- саопштавање и схватање вероватноће и последица ризика,
- успостављање редоследа приоритета за третман ризика,
- одређивање приоритета деловања за смањење ризичних догађаја,
- укључивање свих заинтересованих страна у доношење одлука везаних за менаџмент ризика и њихово информисање о статусу тог менаџмента,
- ефективније праћење третмана ризика,
- редовно праћење и преиспитивање ризика и процеса менаџмента ризика,
- усмеравање информација ка унапређењу приступа у менаџменту ризика,
- едукација менаџера и запослених у вези са ризицима и активностима које се предузимају за њихово умањивање.

Процес менаџмента ризика у сфери информационе безбедности може бити примењен како на целу организацију тако и на било који њен део (нпр. одсек, сектор, физичку локацију, услугу), било који информациони систем, постојеће или планиране или појединачне аспекте контроле (нпр. пословно континуирано планирање).

Процеси менаџмента ризика у сфери информационе безбедности

Процес менаџмента ризика у сфери информационе безбедности састоји се од: утврђивања контекста, процене ризика, третмана ризика, прихватања ризика, комуникације у вези са ризиком, као и праћења и преиспитивања ризика (слика 1).

У ISMS, успостављање контекста, процена ризика, развој плана за третман ризика и прихватање ризика јесу део фазе „планирај“. У фази „имплементирај“, акције и контроле, захтеване с циљем да се ризик смањи на прихватљив ниво, спроводе се у складу са планом третмана ризика. У фази „провери“, менаџери ће одредити потребу за ревизијама процене ризика и третмана ризика у светлу инцидента и промена околности. У фази „побољшај“ изводи се било која захтевана акција, укључујући додатну примену процеса менаџмента ризика у сфери информационе безбедности.

Слика 1: Процес менаџмента ризика у сфери информационе безбедности

На слици 2 је приказано менаџмент ризика у сфери информационе безбедности, са активностима релевантним за четири фазе ISMS процеса.

Слика 2: Усклађивање ISMS и процеса менаџмента ризика у сфери информационе безбедности (ISRM)

Утврђивање контекста

Контекст менаџмента ризика у сфери информационе безбедности треба да буде утврђен кроз: одређивање основних критеријума који су за њега неопходни, дефинисање његових циљева и граница и утврђивање прикладног поступања организације у вези са њим.

Од суштинске је важности да се утврди циљ менаџмента ризика у сфери информационе безбедности, јер то утиче на укупан процес, а посебно на утврђивање контекста. Овај циљ може бити:

- подршка ISMS-у,
- правно усаглашавање и докази потребне ваљаности,
- припремање плана пословног континуитета,
- припрема плана одговора на инцидент,
- опис услова информационе безбедности за производ, услугу или механизам.

У зависности од обима и циљева менаџмента ризика, могу се применити различити приступи. Организација треба да оцени да ли су на располагању неопходни ресурси за:

- спровођење процене ризика и утврђивање плана третмана ризика,
- дефинисање и имплементацију политика и процедура, укључујући и спровођење изабраних контрола,
- праћење контрола,
- праћење процеса менаџмента ризика у сфери информационе безбедности.

Критеријуми за евалуацију ризика у сфери информационе безбедности у организацији треба да буду развијени узимајући у обзир следеће:

- стратешку вредност процеса пословних информација,
- критичност информационе имовине која је укључена,
- правне и регулаторне захтеве, као и уговорене обавезе,
- оперативни и пословни значај расположивости, поверљивости и интегритета,
- очекивања и перцепцију заинтересованих страна, и негативне последице по добробит и углед.

Поред тога, критеријуми за евалуацију ризика могу бити искоришћени за одређивање приоритета при третману ризика.

Критеријуми утицаја треба да буду развијени и одређени у погледу степена оштећења или трошкова организације изазваних информационо-безбедносним догађајем, с обзиром на следеће:

- ниво класификације утицаја информационе имовине,
- кршење информационе безбедности (нпр. губитак поверљивости, интегритета и расположивости),
- погрешно деловање (интерних или трећих лица),
- губитак пословне и финансијске вредности,
- непоштовање планова и рокова,
- губитак угледа,
- кршење законских, регулаторних или уговорних захтева.

Критеријуми за прихватање ризика треба да буду развијени и одређени, имајући у виду да они често зависе од организационе политике, циљева, задатака и интереса заинтересованих страна.

Организација треба да дефинише своје скале за прихватање нивоа ризика. Током развоја ISRM треба узети у обзир следеће:

- критеријуми за прихватање ризика могу да укључе вишеструке норме, са циљем жељеног ниво ризика, али са одредбом да менаџери вишег нивоа могу прихватити ризик изнад овог нивоа под одређеним околностима,

- критеријуми за прихватање ризика могу бити изражени као степен израчунатог профита (или других пословних користи) како би се израчунао ризик,
- различити критеријуми за прихватање ризика могу се применити на различите класе ризика; на пример, ризици који организацију могу довести у супротност са прописима или законима не могу бити прихваћени, док се прихватање високог ризика може дозволити ако је то наведено као уговорени захтев,
- критеријуми за прихватање ризика могу укључивати захтеве за будуће додатне третмане, на пример, ризик може бити прихваћен ако постоји сагласност и обавеза да се предузму акције за његово смањење на прихватљив ниво у одређеном периоду.

Критеријуми за прихватање ризика могу се разликовати у зависности од тога колико дуго се очекује да ће ризик постојати. На пример, ризик може бити повезан са привременом или краткорочном активношћу. Критеријуми за прихватање ризика треба да буду одређени узимајући у обзир следеће:

- пословне критеријуме,
- правне и регулаторне аспекте,
- технологију,
- финансије,
- друштвене и хуманистичке факторе.

Организација треба да дефинише обим и границе менаџмента ризика у сфери информационе безбедности.

Обим процеса тог менаџмента треба да буде дефинисан како би се осигурало да су сви релевантни ресурси узети у обзир приликом процене ризика.

Информације о организацији треба да буду прикупљене да би се одредило пословно окружење и његов значај за процес менаџмента ризика у сфери информационе безбедности.

Приликом дефинисања обима и граница, организација треба да размотри следеће информације:

- стратешке пословне циљеве организације, стратегије и политике,
- пословне процесе,
- функције и структуру организације,
- правне, регулаторне и уговорене захтеве који се примењују у организацији,
- организациону политику у области информационе безбедности,
- општи приступ организације менаџменту ризика,
- информационе ресурсе,
- локације организације и њихове географске карактеристике,
- која ограничења утичу на организацију,
- очекивање заинтересованих страна,
- друштвено-културно окружење,
- интерфејсе (тј. размена информација са околином).

Поред тога, организација треба да обезбеди оправданост за било које искључење из опсега.

Примери обима менаџмента ризика могу бити ИТ апликација, ИТ инфраструктура, пословни процес, или одређени део организације.

Процена ризика у сфери информационе безбедности

Ризици треба да буду идентификовани, квантитативно или квалитативно описани, и треба им дати приоритет на основу критеријума за евалуацију ризика и циљева релевантних за организацију.

Ризик је комбинација последица које ће уследити по настанку нежељеног догађаја и вероватноће настанка тог догађаја. Процена ризика квантитативно или квалитативно описује ризик и омогућава менаџерима да дају приоритете ризицима према њиховим схватањима озбиљности или другим утврђеним критеријумима.

Процена ризика се састоји од следећих активности:

- анализе ризика, која се састоји од:
 - - идентификације ризика,
 - - вредновања ризика,
- евалуација ризика.

Процена ризика одређује вредност информационе имовине, идентификује применљиве претње и рањивости које постоје (или могу постојати), идентификује постојеће контроле и њихов ефекат на идентификовани ризик, одређује потенцијалне последице и коначне приоритете изведених ризика и рангира их према критеријумима за евалуацију ризика одређених приликом утврђивања контекста.

Процена ризика се често изводи у две (или више) итерација. Први високи ниво процене се врши да би се идентификовали потенцијално високи ризици који захтевају даље процењивање. Следећа итерација може укључивати даље дубље разматрање потенцијално високих ризика откривених у почетној итерацији. Када ова информација није довољна да се процени ризик, онда се спроводе даље детаљније анализе, вероватно на деловима целокупног оквира, а могуће је коришћење другачијег метода.

Анализа ризика

Идентификација ризика

Сврха идентификације ризика је да се утврди шта би могло да се деси што би изазвало потенцијални губитак, као и да се стекне увид у то како, где и зашто тај губитак може да се деси.

Идентификација имовине

Имовина је све што има вредност за организацију и због тога захтева заштиту. За идентификацију имовине треба имати у виду да информациони систем представља много више од самог хардвера и софтвера.

Идентификација имовине треба да се спроведе до одговарајућег нивоа детаља који ће пружити довољно информација за процену ризика. Ниво детаља искоришћен за идентификацију имовине утицаће на укупан број информација сакупљених приликом процене ризика. Ниво може бити пречишћен у наредним итерацијама процене ризика.

За сваки ресурс треба да буде идентификован власник, да би се обезбедила одговорност и надлежност за овај ресурс. Власник имовине не може имати

право својине над ресурсом, али има одговорност за његову производњу, развој, одржавање, коришћење и безбедност на одговарајући начин. Власник имовине је често најпогоднија особа која одређује вредност ресурса за организацију.

Идентификација претњи

Претња има потенцијал да нашкоди имовини као што су информације, процеси и системи, а и самој организацији. Оне могу бити природног или људског порекла и могу бити случајне или намерне. Извори и случајних и намерних претњи треба да буду идентификовани. Такође, претње могу настати унутар или изван организације. Оне треба да буду идентификоване према месту настанка и по врсти (нпр. неовлашћене акције, физичка оштећења, технички откази). Затим, по потреби, треба одредити индивидуалне претње према генеричкој класи. То значи да нема претњи које се не прате, укључујући и неочекиване, али се захтевани обим посла ограничава. Неке претње могу деловати на више од једног ресурса. У таквим случајевима оне могу изазвати различите последице у зависности од тога на које ресурсе су деловали.

Улаз при идентификацији претње и израчунавање вероватноће настанка може се добити од власника или корисника имовине, од кадровских ресурса и специјалиста за информациону безбедност, стручњака за физичку безбедност, правног сектора и других организација, укључујући правна тела, осигуравајућа друштва и државну управу. При третирању претњи треба узети у обзир и културне аспекте и утицај окружења.

Интерна искуства у вези са инцидентима и процене претњи из прошлости треба узети у обзир при садашњем процењивању. Корисно би било и консултовање других листа претњи (нпр. специфичних за организацију или пословање) да би се комплетирали листа генеричких претњи тамо где су те претње релевантне. Листе претњи и статистике су доступне у индустрији, државној управи, правним телима, осигуравајућим друштвима и сл. При коришћењу листа претњи, или резултата ранијих процена претњи, треба бити свестан да се релевантне претње непрекидно мењају, нарочито ако се пословно окружење или информациони системи мењају.

Идентификација постојећих контрола

Идентификацијом постојећих контрола треба да се избегне непотребан посао или трошак, нпр. при дуплирању контрола. Поред тога, при идентификацији постојеће контроле, провера треба да осигура да контроле раде коректно – позивањем на већ постојеће извештаје провере ISMS-а треба ограничити време које се троши на овај задатак. Уколико контрола не ради како се очекује, то може изазвати нове рањивости. Треба узети у обзир и ситуације у којима изабрана контрола (или стратегија) не даје резултате и самим тим се захтевају додатне контроле да би се ефективно идентификовало место ризика. Начин да се процени ефекат контроле јесте да се види како она смањује вероватноћу претње и лакоћу искоришћавања рањивости, или утицаја инцидента. Преиспитивања менаџмента и извештаја, такође, пружају информације о ефективности постојећих контрола.

Контроле које су планиране да се реализују у складу са плановима имплементације третмана ризика треба да буду размотрене на исти начин као и оне које су већ имплементирани.

Постојеће или планиране контроле могу да буду идентификоване као неефективне, недовољне, или неоправдане. Ако је неоправдана или недовољна, контрола треба да буде проверена да би се утврдило да ли треба да буде уклоњена, замењена неком другом, погоднијом контролом, или да ли треба да остане, на пример, због трошка.

За идентификацију постојећих или планираних контрола, следеће активности могу бити од помоћи:

- разматрање докумената који садрже информације о контролама (на пример, план за реализацију третмана ризика). Ако су процеси менаџмента информационе безбедности добро документовани, све постојеће или планиране контроле и статуси њихове имплементације треба да буду доступни,
- провера са људима који су одговорни за информациону безбедност (нпр. руководиоци за информациону безбедност и/или безбедност информационог система, ИТ менаџери) и корисницима, о томе које су контроле заиста спроведене, а које се разматрају, за процес информисања и информационе системе,
- спровођење преиспитивања физичких контрола на лицу места, упоређивањем имплементираних са списком контрола које би требало да постоје, и провера да ли спроведене контроле исправно и ефикасно раде, или
- преиспитивање резултата интерне ревизије.

Идентификација рањивости

Рањивости могу бити идентификоване у следећим областима:

- организационим,
- процеса и процедура,
- менаџмент рутинама,
- кадрова,
- физичког окружења,
- конфигурације информационог система,
- хардвера, софтвера или комуникационе опреме,
- зависности од спољних утицаја.

Присуство рањивости не изазива штету само по себи, јер треба да буде присутна претња која ће је искористити.

Рањивост која нема одговарајућу претњу не захтева примену контроле, али треба да буде препозната и треба да се прати због могућих промена. Треба напоменути да погрешно спроведена или недовољна контрола, или контрола која није искоришћена на прави начин, може да буде сама по себи рањивост. Контрола може да буде ефективна или неефективна у зависности од окружења у коме се примењује. Насупрот томе, претња која нема одговарајућу рањивост не може ни изазвати ризик.

Рањивости које проистичу из различитих извора морају да буду размотрене – на пример, оне које су унутар или изван ресурса.

Идентификација последица

Последице могу бити губитак ефективности, неповољни услови пословања, губитак посла, угледа, оштећења и сл. Ова активност идентификује штету или последице по организацију које би могле бити изазване инцидентним сценаријом. Ин-

цидентни сценарио је опис претње која искоришћава одређену рањивост или скуп рањивости при информационо-безбедносном инциденту. Инцидент може да утиче на један или више ресурса или само на део. Ти ресурси могу бити вредновани, како због њихове финансијске вредности тако и због последица по пословање у случају њиховог оштећења или угрожавања.

Последице могу бити привременог карактера или сталног, као у случају уништења ресурса.

Организације треба да одреде оперативне последице инцидентних сценарија у погледу, али не ограничено на:

- време истраге и поправке,
- изгубљено радно време,
- изгубљене прилике,
- здравље и безбедност,
- трошкове за специфичне вештине при поправци оштећења,
- репутацију организације и њене добробити.

Вредновање ризика

За вредновање ризика неопходно је располагати одговарајућом методологијом на основу које се може обавити процена последица, процена вероватноћа инцидента и ниво вредновања ризика.

Методологија за вредновање ризика

Анализа ризика се може спровести до различитих нивоа детаљности у зависности од критичности имовине, обима познатих рањивости и претходних инцидента у организацији. Методологија вредновања може бити *квалитативна* или *квантитативна*, или њихова комбинација, у зависности од околности. У пракси, квалитативно вредновање се често користи да би се прво добила општа индикација о нивоу ризика и да би се открили главни ризици. Потом може бити неопходно да буду предузете конкретније или квантитативне анализе главних ризика, јер је, обично, једноставније и јефтиније извођење квалитативних него квантитативних анализа.

(А) Квалитативно вредновање:

Квалитативно вредновање користи скалу квалитативних атрибута да опише величину потенцијалне последице (нпр. ниско, средње и високо) и вероватноћу да ће се те последице десити.

Предност квалитативног вредновања је у једноставности његовог разумевања од стране свих релевантних особа, док је недостатак зависност од субјективног избора скале.

Ове скале се могу прилагодити или подесити да одговарају околностима и различитим описима да би могле бити употребљене за различите ризике. Квалитативно вредновање може бити употребљено:

- као почетна активност да би се идентификовали ризици који захтевају детаљнију анализу,
- тамо где је ова врста анализе прикладна за доношење одлука,
- тамо где су нумерички подаци или извори неадекватни за квантитативно вредновање.

Квалитативна анализа треба да користи чињенице и податке где год је то могуће.

(Б) Квантитативно вредновање:

Квантитативно вредновање користи скалу са нумеричким вредностима (уместо описне скале која се користи при квалитативном вредновању) и за последице и за вероватноћу, користећи податке из различитих извора. Квалитет анализе зависи од тачности и потпуности нумеричких вредности и валидности модела који су коришћени. Квантитативно вредновање у највећем броју случајева користи већ постојеће податке о инцидентима, обезбеђујући предност која се може директно односити на циљеве информационе безбедности, као и саму организацију. Недостатак је мањкавост података у вези са новим ризицима или слабостима информационе безбедности. Недостатак овог приступа је и стварање заблуде у погледу вредности и прецизности процене ризика када чињенице и проверљивост података нису доступни.

Процена последица

Након идентификације свих ресурса који се разматрају, вредности тих ресурса треба да буду узете у обзир код процене последица.

Пословни утицај вредности може бити изражен у квалитативној и квантитативној форми, али било који метод додељивања новчане вредности може генерално пружити више информација и тиме повећати ефикасност процеса доношења одлука.

Вредновање имовине почиње класификацијом ресурса према њиховој критичности, у погледу важности ресурса за остваривање пословних циљева организације. Вредновање се затим утврђује на основу две мере:

- вредности замене ресурса: трошкови опоравка и враћања информација (ако је уопште могуће) и
- пословних последица услед губитка или компромитовања ресурса, као што су потенцијалне негативне пословне и/или законске или регулаторне последице услед откривања, измене, недоступности и/или уништавања информација, и друге информационе имовине.

Ово вредновање може бити одређено на основу анализа пословног утицаја.

Вредност, одређена на основу последица по пословање, обично је знатно већа него сами трошкови замене, у зависности од важности ресурса за организацију у испуњавању пословних циљева.

Процена имовине је кључни фактор у процени утицаја инцидентних сценарија, зато што инцидент може да утиче на више од једног ресурса (нпр. зависни ресурси), или само на један део ресурса. Различите претње и рањивости ће имати различите утицаје на имовину, као што су губитак поверљивости, интегритета и расположивости.

Процена последица је, дакле, у вези са проценом вредности имовине засноване на анализи пословних утицаја.

Последице или пословни утицај могу бити утврђени моделовањем исхода догађаја или скупа догађаја, или екстраполацијом из експерименталних студија или на основу података из прошлости.

Последице могу бити изражене у погледу различитих критеријума утицаја као што су монетарни, технички или људски, или неких других критеријума од значаја

за организацију. У неким случајевима је потребно више од једне нумеричке вредности да би се одредиле последице за различита времена, места, групе или ситуације.

Последице током времена и финансијски треба мерити на исти начин као и за вероватноћу претњи и угрожености. Доследност треба да се одржава квантитативним или квалитативним приступом.

Процена вероватноћа инцидента

Након идентификовања инцидентних сценарија, неопходно је проценити вероватноћу за сваки сценарио и утицај дешавања, користећи квалитативне или квантитативне технике вредновања. Ово би требало да узме у обзир колико често се претње јављају и колико лако могу да буду искоришћене рањивости, разматрањем:

- искуства и применљивости статистике за вероватноћу претњи,
- извора намерних претњи: мотивација и способности, које ће се променити током времена, и ресурса који су на располагању могућим нападачима, као и перцепцију привлачности и рањивости ресурса за могуће нападе,
- извора случајних претњи: географски фактори, нпр. близина хемијских или нафтних постројења, могућност екстремних временских услова, као и фактори који би могли утицати на људске грешке и квар опреме,
- рањивости, како појединачне тако и у групи,
- постојећих контрола и њихова ефикасност у смањивању рањивости.

На пример, информациони систем може да има рањивост на претње као што су прикривање идентитета корисника и злоупотреба ресурса. Рањивост услед прикривања идентитета корисника може бити висока због недостатка аутентификације корисника. С друге стране, вероватноћа злоупотребе ресурса може бити ниска, упркос недостатку корисничке аутентификације, јер су начини злоупотребе ресурса ограничени.

Ниво вредновања ризика

Вредновањем ризика одређују се вредности вероватноће и последица ризика. Ове вредности могу бити квантитативне или квалитативне. Вредновање ризика се заснива на процењеним последицама и вероватноћи. Поред тога, могу да се размотре однос трошкова и користи, интереси заинтересованих страна и остале променљиве, које су прикладне за евалуацију ризика.

Израчунат ризик је комбинација вероватноће инцидентног сценарија и његових последица.

Евалуација ризика

Да би се евалуирали ризици, организације треба да упореде израчунате ризике (користећи одабране методе или приступе) са критеријумима за евалуацију ризика дефинисаних током утврђивања контекста.

Критеријуми за евалуацију ризика који се користе за доношење одлука треба да буду у складу са дефинисаним екстерним и интерним контекстом менаџмента ризика у сфери информационе безбедности и треба да узму у обзир циљеве организације и намере заинтересованих страна, итд. Одлуке које су донете при

вршењу евалуације ризика углавном су засноване на прихватљивом нивоу ризика. Међутим, последице, вероватноће и степен поверења при идентификацији и анализи ризика треба да буду добро размотрени. Груписање више ниских или средњих ризика може дати много већи ризик од целокупног и у складу са тим треба се њима позабавити.

Разматрања треба да садрже:

- особине информационе безбедности: ако један критеријум није релевантан за организацију (нпр. губитак поверљивости), онда он не може бити релевантан ни за све остало на шта утичу ризици,
- важност пословног процеса или активности подржане од стране одређеног ресурса или групе ресурса: ако се утврди да ће процес бити малог утицаја, ризици повезани са њим треба да се мање разматрају него ризици који утичу на важније процесе или активности.

Током евалуација ризика користи се његово поимање добијено анализом да би се донеле одлуке о будућим акцијама.

Одлуке треба да садрже:

- која активност треба да буде предузета и
- приоритете за третман ризика с обзиром на израчунате нивое ризика.

Током фазе процене ризика, уговорени, правни и регулаторни захтеви су фактори које треба узети у обзир поред израчунатих ризика.

Третман ризика у сфери информационе безбедности

Постоје четири опције на располагању за третман ризика:

- редукција (смањење) ризика,
- задржавање ризика,
- избегавање ризика и
- трансфер (пренос) ризика.

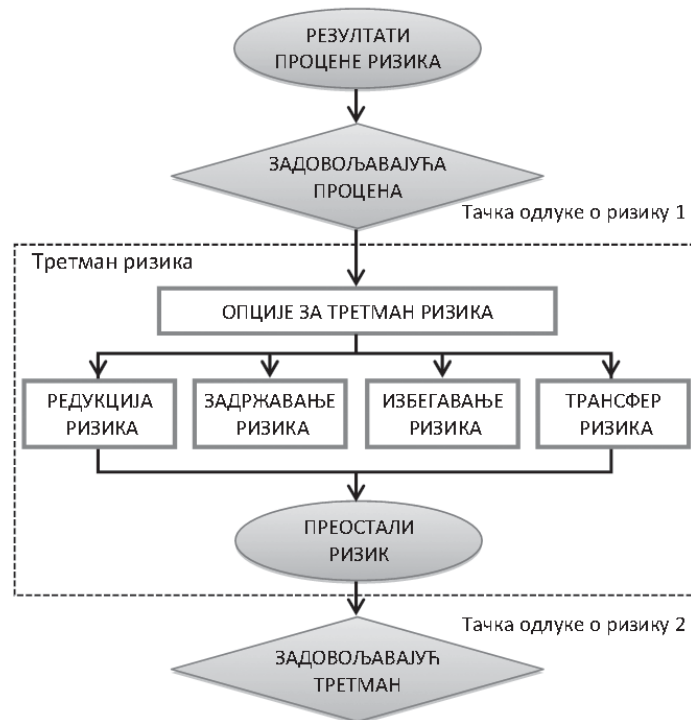
Стандард ISO/IEC 27001 4.2.1. f) 2) користи термин „прихватање ризика“ уместо „задржавање ризика“.

Слика 3 илуструје третман ризика унутар активности процеса менаџмента ризика у сфери информационе безбедности који су представљени на слици 1.

Опције за третман ризика треба да буду изабране на основу: резултата процене ризика, очекиваних трошкова за спровођење имплементације и очекиване користи од спроведених мера.

Такође, треба да буду спроведене опције којима се велика смањења ризика могу постићи са релативно ниским трошковима. Даље опције за побољшање могу бити неекономичне и коначни суд мора да се донесе на основу њихове оправданости.

У принципу, негативне последице ризика треба свести на то да буду што је могуће ниже, без обзира на било какав критеријум. Менаџери треба да размотре ретке и тешке ризике. У таквим случајевима можда треба да буду примењене контроле које баш и нису економски оправдане (на пример, разматрање контрола пословног континуитета да би се покрили посебно високи ризици).

Слика 3: Активност третмана ризика

Четири опције за третман ризика се међусобно не искључују. Понекад организација може да има битне користи од комбинације користи као што су смањење вероватноће ризика, смањење њихових последица и преношење или задржавање преосталих ризика.

План за третман ризика треба да буде дефинисан тако да јасно идентификује приоритетни редослед индивидуалних третмана ризика, као и њихове рокове. Приоритети се могу успоставити коришћењем различитих техника, укључујући рангирање ризика и *cost-benefit* анализу. На менаџерима организације је одговорност да одлуче око балансирања између трошкова имплементације контрола и одређеног буџета.

Идентификацијом постојећих контрола може се утврдити да оне превазилазе тренутне потребе, у смислу цене, укључујући и одржавање. Ако се разматра уклањање сувишних или непотребних контрола (нарочито ако контроле имају високе трошкове одржавања), треба узети у обзир и информациону безбедност, као и факторе трошкова. Док контроле на једном месту могу утицати једне на друге, уклањање сувишних контрола може смањити укупну безбедност. Поред тога, може бити јефтиније да се оставе сувишне или непотребне контроле у месту него да се уклоне.

Опције за третман ризика треба да буду размотрене узимајући у обзир:

- како се уочени ризик одражава на странке,
- најприкладније начине за комуникацију са тим странкама.

Када се једном дефинише план за третман ризика, треба да буду одређени и преостали ризици. Ово подразумева ажурирање или поновну итерацију процене ризика, узимајући у обзир очекиване ефекте предложеног третмана ризика. Ако преостали ризик још увек не испуњава критеријуме организације за прихватање ризика, могу бити неопходне даље итерације третмана ризика пре него што се приступи прихватању ризика.

Редукција ризика

Одговарајуће и оправдане контроле треба да буду изабране тако да испуне захтеве који су идентификовани проценом и третманом ризика. Овај избор треба да узме у обзир критеријуме за прихватање ризика, као и правне, регулаторне и уговорне обавезе. Овај избор такође треба да узме у обзир цену и временски оквир за спровођење контроле и техничке, еколошке и културне аспекте.

У принципу, контрола може да обезбеди једну или неколико следећих врста заштите: корекцију, елиминацију, превенцију, минимизацију утицаја, одвраћање, детекцију, опоравак, праћење и свесност. Током избора контрола важно је да се уравнотеже трошкови набавке, имплементације, администрирања, примене, праћења и одржавања контроле насупротив вредности имовине која се штити. Осим тога, треба узети у обзир повраћај инвестиције у смислу смањења ризика и потенцијала да се искористе нове пословне могућности које пружају одређене контроле. Поред тога, треба размотрити специјализоване вештине које могу бити потребне да би се дефинисале и имплементирале нове контроле или модификовале постојеће.

Постоји много ограничења која могу утицати на избор контрола. Техничка ограничења, као што су захтеви за перформансама, управљивости (захтевима за оперативну подршку) и питања у погледу компатибилности могу отежавати коришћење одређених контрола или могу да узрокују људску грешку, као и онемогућавање контроле, дајући лажан осећај безбедности или чак повећање ризика у будућности који се не може контролисати (нпр. захтевање сложених лозинки без одговарајуће обуке, што би довело до испада приликом уписивања лозинки од стране корисника). Такође, може бити случај да контрола утиче на перформансе. Менаџери би требало да покушају да пронађу решење које задовољава захтеве за перформансама уз истовремено гарантовање довољне информационе безбедности. Резултат овог корака је: списак могућих контрола, са њиховим трошковима, користима и приоритетима имплементације. Различита ограничења треба да буду узета у обзир приликом избора контроле и током имплементације. Типичним се сматрају следећа:

- временска ограничења,
- финансијска ограничења,
- техничка ограничења,
- оперативна ограничења,
- културална ограничења,
- етичка ограничења,
- ограничења окружења,
- правна ограничења,
- једноставност коришћења,
- лична ограничења,
- ограничења за интегрисање нових и постојећих контрола.

4.2 Задржавање ризика

Одлуку о задржавању ризика без даљег деловања требало би донети у зависности од евалуације ризика.

Према стандарду ISO/IEC 27001 став 4.2.1 f) 2), „свесно и објективно прихватање ризика, под условом да се јасно испуњава организациона политика и критеријуми за прихватање ризика“, описују исту активност.

Уколико ниво ризика испуњава критеријуме за прихватање ризика, нема потребе за спровођењем додатних контрола и ризик може бити задржан.

Избегавање ризика

Активности или стања која доводе до одређеног ризика треба избегавати.

Када се идентификовани ризици сматрају сувише високим, или трошкови имплементације других опција третмана ризика превазилазе користи, може бити донета одлука о избегавању ризика у потпуности, повлачењем планираних или постојећих активности или скупа активности, или промена услова под којима ће се активност спроводити.

Трансфер ризика

Ризик треба да буде пренет на другу страну, која може најефективније управљати одређеним ризиком у зависности од евалуације ризика.

Трансфер ризика подразумева одлуку да се деле одређени ризици са спољним странама. Трансфер ризика може да изазове нове ризике или да модификује постојеће, идентификоване ризике. У том случају, може бити неопходан додатни третман ризика.

Трансфер може бити спроведен осигурањем које ће покрити последице, или уз помоћ подговореног партнера, чија ће улога бити праћење информационог система и тренутно предузимање мера да се напад заустави пре него што направи одређени степен оштећења. Треба напоменути да је могућ трансфер одговорности за менаџмент ризика, али није могућ трансфер изложености утицају.

Прихватање ризика у сфери информационе безбедности

Одлука да се прихвате ризици и одговорности за њено доношење треба да буду и званично забележени (ово се односи на стандард ISO/IEC 27001 став 4.2.1 h).

Планови за третман ризика треба да опишу како се третирају процењени ризици у складу са критеријумима за прихватање ризика. То је важно за менаџере који су одговорни за преиспитивање и одобравање предложених планова за третман ризика и резултате преосталих ризика, као и евиденцију било којих услова у вези са таквим одобрењем.

Критеријуми за прихватање ризика могу бити сложенији него само утврђивање да ли је или не преостали ризик изнад или испод одабране норме.

У неким случајевима ниво преосталих ризика не може да испуни критеријуме за прихватања ризика, јер критеријуми који се примењују не узимају у обзир преовлађујуће околности. На пример, могло би се тврдити да је неопходно да се прихвате ризици, зато што су користи које прате ризике веома атрактивне, или зато што су трошкови смањења ризика превисоки. Такве околности указују да су критеријуми за прихватање ризика неадекватни и треба да буду ревидирани ако је могуће. Међутим, није увек могуће да се благовремено ревидирају критеријуми за прихватање ризика. У таквим случајевима, доносиоци одлука ће можда морати да прихвате ризике који не испуњавају критеријуме за нормално прихватање. Ако је то неопходно, доносилац одлуке треба изричито да да коментар о ризику и обухвати оправдање за одлуку да се занемаре нормални критеријуми за прихватање ризика.

Комуникација у вези са ризиком у сфери информационе безбедности

Комуникација у вези са ризиком је активност којом се постиже договор о томе како да се управља ризицима разменом и/или дељењем информација о ризику између доносилаца одлука и других заинтересованих страна. Информација укључује, али није ограничена на: постојање, природу, облик, вероватноћу, озбиљност, третман и прихватљивост ризика.

Ефективна комуникација између заинтересованих страна је важна, јер може имати значајан утицај на одлуке које морају бити донете. Комуникација ће обезбедити да они који су одговорни за имплементацију менаџмента ризика, и они који су заинтересовани, разумеју основе на којима се доносе одлуке и разлог због којих се захтевају посебне акције. Комуникација је двосмерна.

Перцепције ризика могу да варирају услед разлика у претпоставкама, концептима и потребама, задацима и бригаама заинтересованих страна које се односе на ризик, или питања о којима се расправља. Заинтересоване стране ће вероватно доносити суд о прихватљивости ризика на основу њихових перцепција ризика.

Комуникација у вези са ризиком треба да буде спроведена исправно да би се постигло следеће:

- обезбеђење осигурања исхода менаџмента ризика организације,
- прикупљање информација у вези са ризиком,
- дељење резултата процене ризика и представљање плана третмана ризика,
- избегавање или смањење појава и последица кршења информационе безбедности, због недостатка узајамног разумевања доносилаца одлука и заинтересованих страна,
- подршка одлучивању,
- добијање нових сазнања о информационој безбедности,
- координација са другим странкама и планирање реакција за смањење последица било каквог инцидента,
- давање осећаја одговорности за ризике доносиоцима одлука и заинтересованим странама,
- унапређење свести.

Организација треба да развија планове за комуникацију у вези са ризиком за нормално пословање, као и за хитне ситуације. Због тога, активност у вези са комуникацијом о ризику треба да буде континуално обављана.

Координација између главних доносиоца одлука и заинтересованих страна може бити постигнута формирањем одбора, где би се расправљало о ризицима, њиховим приоритетима и одговарајућим третманима.

Праћење и преиспитивање ризика у сфери информационе безбедности

Праћење и преиспитивање ризика у сфери информационе безбедности подразумева праћење и преиспитивање фактора ризика и праћење, преиспитивање и унапређење менаџмента ризика.

Праћење и преиспитивање фактора ризика

Ризици и њихови фактори (тј. вредност имовине, утицаји, претње, рањивости, вероватноћа појаве) треба да се прате и преиспитују како би се у раној фази идентификовале било какве промене у контексту организације и да преиспитала комплетна слика ризика.

Ризици нису статични. Претње, рањивости, вероватноћа или последице, могу се нагло променити без било какве индикације. Зато је неопходно стално праћење да би се откриле ове промене. Ово може бити подржано спољашњим сервисима који обезбеђују информације о новим претњама или рањивостима. Организација треба да обезбеди да се континуирано прате:

- нови ресурси који су укључени у оквир менаџмента ризика,
- неопходне модификације вредности ресурса, на пример због измењених захтева пословања,
- нове претње које би могле бити активне и изван и унутар организације и које нису биле процењене,
- могућност да нове или повећане рањивости дозволе претњама да их искористе,
- идентификоване рањивости, да би се одредила њихова изложеност новим или поновљеним претњама,
- повећан утицај или последице процењених претњи, рањивости и ризика који збирно могу резултирати неприхватљив ниво ризика,
- инциденти који угрожавају информациону безбедност.

Нове претње, рањивости или промене вероватноће или последица могу повећати ризике који су претходно процењени као ниски. При преиспитивању ниских и прихваћених ризика треба размотрити сваки ризик понаособ, као и све те ризике збирно, да би се проценио њихов потенцијални акумулирани утицај. Ако не спадају у категорију ниских или прихватљивих, ризици треба да буду третиранли помоћу једне или више опција.

Фактори који утичу на вероватноћу и последице претњи могу да се промене, као и фактори који утичу на подобност или трошкове различитих опција третмана. Главне промене које утичу на организацију треба да буду разлог за специфичније преиспитивање. Дакле, активности за праћење ризика треба да буду редовно понављане, а одабране опције за третман ризика треба да буду периодично преиспитиване.

Исход активности праћења ризика може бити улаз за друге активности преиспитивања ризика. Организација треба редовно да преиспитује све ризике, па и онда када се дешавају најзначајније промене (према ISO/IEC 27001, став 4.2.3).

Праћење, преиспитивање и унапређење менаџмента ризика

Неопходно је континуирано праћење и преиспитивање како би се обезбедило да контекст, исход процене и третман ризика, као и планови менаџмента, остану релевантни и одговарајући за дате околности.

Организација треба да осигура да процес менаџмента ризика у сфери информационе безбедности и сродне акције остану одговарајуће у садашњим околностима, као и у онима које следе.

Поред тога, организација треба да редовно верификује критеријуме који се користе за мерење ризика и да провери да ли су њихови елементи и даље валидни и

у складу са пословним циљевима, стратегијама и политикама, као и да ли су промене пословног контекста на одговарајући начин узете у обзир током процеса менаџмента ризика у сфери информационе безбедности. Ова активност праћења и преиспитивања треба да се односи (али не и ограничи) на:

- правни контекст и окружење,
- конкуренцију,
- приступ процене ризика,
- вредновање ресурса и категорије,
- критеријуме утицаја,
- критеријуме за евалуацију ризика,
- критеријуме за прихватање ризика,
- укупне трошкове власништва,
- неопходне ресурсе.

Праћење менаџмента ризика може резултирати променама у приступу, методологији или алатима који се користе у зависности од:

- идентификованих промена, \
- итерације процене ризика,
- циља процеса менаџмента ризика у сфери информационе безбедности,
- објекта процеса менаџмента ризика у сфери информационе безбедности.

Закључак

Свакодневно деловање људи и организације у целини одвија се у одређеним условима ризика. Међутим, с обзиром да смо закорачили у дигитално доба, у последње време се све више важности придаје ризицима који су уско повезани са информационом безбедношћу у организацијама. Тако проблем информационе безбедности постаје проблем свих врста организација без обзира на њихов облик власништва, величину или делатност. Из такве констатације произилази важност менаџмента ризика, како би се смањили ефекти и последице одређеног нежељеног стања. Менаџмент ризика је процес активног одлучивања којим се проблеми избегавају пре него што се појаве. Процес доношења одлука се и одвија у ризичним ситуацијама и одређеној неизвесности, што, у суштини, и представља изазов за носоце менаџмент функција.

Нестручан однос према процени ризика, као једној од најкритичнијих фаза у процесу информационе безбедности, може довести до значајних губитака у организацији или до непотребних трошкова за имплементацију безбедносних мера, а да њихов ефект ничим није оправдан.

Аутори сматрају да оквир за безбедно пословање у информационом окружењу јесте заједничка имплементација система менаџмента информационе безбедности и система менаџмента ризика у сфери информационе безбедности, који су засновани на међународним стандардима ISO/IEC 27001:2005 и ISO/IEC 27005:2011, као и да ова два система треба да буду интегрални део свеукупног менаџмента организације. На овај начин се клијентима и пословним партнерима пружа уверење да се према информацијама поступа одговорно и да се оне користе и дистрибуирају професионално и безбедно. Стога се може сматрати да одлука менаџмента о формалном прихватању и спровођењу захтева и смерница ова два међународна стандарда, представља стратешку одлику за организацију.

Литература

1. SRPS ISO/IEC 27001:2011, Информационе технологије – Технике безбедности – Системи менаџмента безбедношћу информација – Захтеви, 2011.
2. SRPS ISO/IEC 27002:2010, Информациона технологија – Технике сигурности – Правила праксе за управљање сигурношћу информација, 2010.
3. ISO/IEC 27005:2011, *Information technology – Security techniques – Information security risk management (second edition)*, 2011.

САВРЕМЕНЕ ПОЛИЦИЈСКЕ БЕСПИЛОТНЕ ЛЕТЈЕЛИЦЕ

Роберт Вулић

Дипломирани криминалиста-специјалиста, професионални пилот

Оружане снаге Босне и Херцеговине

проф др. Дане Субошић

Криминалистичко-полицијска академија Београд

Апстракт: Савремене беспилотне летјелице или УАВ¹, познате и као дронови², јесу летјелице без људске посаде. Лет ових летјелица је контролисан путем рачунара у летјелици и аутоматизованих система навођења, или даљински, гдје се пилот или оператор летјелицом, који њом управља, налази и по неколико хиљада километара далеко од саме летјелице³. Ове летјелице се данас употребљавају на различитим пословима и задацима, тако да постоји неколико њихових подјела⁴. Подјела савремених беспилотних летјелица на: војне, полицијске, цивилне и комерцијалне, примјерена је проблематици која се разматра у овом раду.

Савремене полицијске беспилотне летјелице су најзаступљеније у САД, Канади, Аустралији, Новом Зеланду и Великој Британији, а постоји тенденција да се и полицијске снаге других земаља опреме овим летјелицама. Могу да се опреме савременом и ефикасном опремом за осматрање,⁵ несмртоносним и смртоносним оружјем.⁶

О томе колико савремене беспилотне летјелице могу да буду ефикасне говори податак да их користи неколико десетина америчких безбједносних агенција⁷, као и податак о неколико судских поступака са циљем заштите приватности грађана управо због полицијских беспилотних летјелица⁸. Цјелисходна је законита и добро организована употреба савремених полицијских беспилотних летјелица у борби против тероризма и криминала.

Кључне ријечи: беспилотне летјелице, полиција, УАВ, дронови.

1 Енгл. UAV – *Unmanned Aerial Vehicle* (ваздушно возило без људи), мада се у домаћој литератури користи назив: беспилотна летјелица.

2 *Drone* је назив у енглеском језику којим су обухваћене све беспилотне летјелице без људске посаде. Назив *drone* је првобитно био везан за беспилотне летјелице које су шездесетих година кориштене у вијетнамском сукобу. Иако се термин односи на „глупу нараву или машину“, задржао се до данас.

3 И до 7.500 миља код летјелице *GlobalHawk*, http://en.wikipedia.org/wiki/Unmanned_aerial_vehicle.

4 Шире о подјелама беспилотних летјелица у: Тирнанић, С: *Беспилотне летелице*, Војноиздавачки завод, Београд, 2001.

5 <https://www.eff.org/deeplinks/2012/01/drones-are-watching-you>.

6 Субошић, Д.: *Несмртоносно оружје*, Новинско-издавачки центар „Војска“, Београд, 2005. и http://hse-uav.com/uav_and_lethal_weapons.htm.

7 <http://epic.org/privacy/drones/>.

8 <http://www.aclu.org/blog/tag/domestic-drones>.

Развој беспилотних летјелица

Прве мотором погоњене⁹ беспилотне летјелице описао је Никола Тесла давне 1915. године. Тесла је вјеровао да се наоружане беспилотне летјелице успјешно могу користити у одбрани Сједињених Америчких Држава (САД).¹⁰ У САД је Лоренс Спери током 1913. године испитивао први аутопилот, у Њемачкој током 1914. године је испитиван систем даљинског навођења Ровера Маурахера, међутим први успјешно завршени тестови даљинског навођења реализовани су тек 1918. године у Француској.¹¹ До педесетих година прошлог вијека постојало је неколико десетина покушаја конструкције беспилотних летјелица, али технологија није могла успјешно ријешити многобројне техничке проблеме полетања, аутоматског лета и слетања, те је забиљежена њихова ограничена употреба.

Уградњом млазног мотора отпочиње ера савремених беспилотних летјелица. Током 1951. године америчка компанија *Teledune Ryan* развија млазну беспилотну летјелицу *Firebee I* за америчку војску. Компанија *Beechcraft* развија беспилотну летјелицу *Model 1001* за америчку морнарицу током 1955. године. Развоју беспилотних летјелица се поклања нарочита пажња током шездесетих година прошлог вијека, током вијетнамског сукоба, када се почињу употребљавати у борбене сврхе због губитака америчких пилота изнад вијетнамске територије. Обарање шпијунског авиона *U-2* изнад СССР-а 1960. године је убрзало реализацију тајног пројекта кодног имена *Red Wagon*.¹²

Давне 1963. године у оперативну употребу је уведена беспилотна борбена летјелица *QH-50C/D Drone AntiSubmarine Helicopter (DASH)*, којег је производила америчка компанија *Gyrodyne*. Намијењена је да на раније одређену позицију пренесе лако противподморничко торпедо. Оперативно је употребљаван у америчкој и јапанској ратној морнарици. Америчка морнарица је имала велике проблеме, те их је након великог броја инцидената (и губитака летјелица) повукла из употребе 1970. године. Јапанска морнарица их успјешно употребљава до 1977. године уз незнатне губитке.

Мјесеца августа 1964. године у Тонкин заливу током сукоба са сјеверновијетнамском морнарицом по први пут је борбено испробана беспилотна летјелица америчке морнарице. Летјелица је убрзо оборена од стране сјеверновијетнамаца.

Прва тестирања беспилотних летјелица америчког ратног ваздухопловства на пословима извиђања и борбене употребе вршена су почетком седамдесетих година прошлог вијека. Америчко ваздухопловство је тестирало беспилотну летјелицу *Ryan BQM-34 Firebee*. Закључено је да су беспилотне летјелице неадекватне за извођење борбених дејстава због непоузданости и опасности по цивиле и сопствене снаге. Сматра се да су на овакав став америчког ваздухопловства понајвише утицали пилоти.

Током 1973. године објављени су подаци да је у вијетнамском сукобу америчко ваздухопловство извело 3.435 борбене мисије беспилотним летјелицама уз 554 оборене и изгубљене летјелице.¹³ Накнадно су представници америчког ваздухопловства изјављивали се је једини разлог кориштења беспилотних летјелица – спашавање америчких живота.¹⁴

9 И прије 1915. године постојале су идеје о употреби балона у војне сврхе а без људске посаде.

10 <http://www.rucker.army.mil/usaace/uas/US%20Army%20UAS%20RoadMap%202010%202035.pdf>.

11 Тирнанић, С: *Беспилотне летелице*, Војноиздавачки завод, Београд, 2001.

12 http://en.wikipedia.org/wiki/Unmanned_aerial_vehicle

13 Ibid.

14 Ibid.

Током сукоба *Yom Kippur* 1973. године, између Израела и Египта и Сирије, совјетски ракетни противавионски системи су наносили тешке губитке израелској авијацији због чега се приступило развоју прве савремене беспилотне летјелице. Ове летјелице су имале могућност преноса слике у реалном времену, опрему за вођење електронског рата и систем самозаштите.¹⁵ Радарски и фото-снимци ових летјелица увелико су утицали на скоро потпуно неутралисање сиријске противваздушне одбране током рата у Либану 1982. године. Развијене су летјелице *Scout* и *Pioneer*, које су имале могућност преноса слике у реалном времену у свих 360° и чије су димензије отежавале погађање и обарање. Примјењују се нове технологије и знања попут: *proof-of-concept*¹⁶ технологије и *Stealth – Technology – based three-dimensional Thrust Vectoring flight control jet steering*.¹⁷

Паралелно са истраживањем могућности беспилотних летјелица америчког ваздухопловства проводе се програми истраживања америчких обавјештајних служби у чему предњачи ЦИА. Обзиром да у ЦИА не постоје препреке пилотског лобија, тестирање је провођено објективније. Развој технологије аутономног лета и надзора омогућава конструисање великих беспилотних летјелица, које на великим висинама могу да прелете неколико стотина или хиљада километара. Захваљујући великој носивости могу да се и наоружају.

ЦИА бира пројекат Израелца Абрахама Карема и беспилотну летјелицу *Amber*.¹⁸ Након банкрота, Каремову компанију преузима *General Atomics Aeronautical Systems*. Усавршава *Amber* и настаје *MQ-1 Predator*. На истим основама компанија развија и летјелицу *Gnat*. ЦИА се заинтересовала за *Gnat 750* која је по први пут употребљена 1994. године. Наиме, ЦИА наведену *Gnat 750* размјешта у Албанији и Хрватској¹⁹ за надгледање простора бивше Југославије. Ове летјелице су, упркос неким недостацима, генерално задовољиле ЦИА, међутим убрзо су замијењене *Предаторима*.

Масовнија употреба беспилотних летјелица *Предатор* забиљежена је 2000. и 2001. године у Авганистану, на задацима откривања талибана. Овај задатак је провођен успјешно, међутим талибани често напуштају положаје након уочавања ових летјелица. У циљу искориштавања њихових могућности долази се до идеје да се ненаоружане извиђачке летјелице наоружају офанзивним нападачким оружјем. На овакву одлуку у великој мјери утицала је чињеница да су беспилотне летјелице неколико пута лоцирале и идентификовале Осаму Бин Ладена у Авганистану, али све што је тада могло да се уради било је да се он фотографише, што је фрустрирало америчке снаге.²⁰

За наоружавање је одабрана летјелица *MQ-1L Predator-A*, на коју су поткачени пројектили *AGM-114 Hellfire*. Прва тестирања су обављена током фебруара 2001. године када је од 16 испалених пројектила њих 12 погодило мету. Закључено је да је систем ефикасан у борбеном окружењу. Прва борбена употреба везује се за 4. фебруар 2002. године, мада поједини извори наводе да је наоружани *Предатор* против талибана по први пут употребљен у септембру 2001. године. Летјелица се масовно

15 <http://science.howstuffworks.com/reaper1.htm>

16 *Proof-of-concept (POC) or proof of principle* јесте принцип развоја и анализе потенцијала одређеног пројекта који је базиран на детаљним истраживањима и развоју у циљу добијања потпуне слике истог у смислу одлучивања око даљњег развоја пројекта.

17 Наведени израз се односи на примјену невидљиве (*stealth*) технологије за радаре као и за примјену векторисања потиска млазног мотора у три димензије.

18 Наведени подаци се требају узети са резервом због контрадикторних података у литератури који су последица „супер тајности“ програма развоја беспилотних летјелица. Тако се може пронаћи да су САД откупиле права на израелску *Pioneer* беспилотну летјелицу.

19 Тирнанић, С.: *Беспилотне летелице*, Војноиздавачки завод, Београд, 2001.

20 http://en.wikipedia.org/wiki/Unmanned_aerial_vehicle.

употребљава и данас нарочито изнад територије Авганистана. Осим Авганистана, ове летјелице се користе изнад Пакистана, Сирије, Сомалије и др.²¹ На основама *Предатора* развијена је новија летјелица *MQ-9 Reaper*. У односу на *Предатора* може да понесе већу количину наоружања и да остане у ваздуху и до 14 сати. Налази се у борбеним арсеналима америчког ратног ваздухопловства и америчке ратне морнарице.

Међутим, битно је истаћи неколико чињеница. Мада су се у пракси показале као врло ефикасне, савремене наоружане беспилотне летјелице прате и одређене црне бројке. Оне су борбено употребљаване најчешће у Авганистану, Пакистану, Јемену и Сомалији. До почетка 2013. године, у Пакистану, Јемену и Сомалији је убијено око 4000 људи од чега 900 цивила, међу којима и 200 дјеце.²² Наведени податак указује на чињеницу да су, и поред савремене технологије која се уграђује у беспилотне летјелице, горући проблеми и даље непоуздана идентификација и неселективност циљева, што доводи до цивилних жртава.

Војска Србије је током 2008. године набавила беспилотне летјелице мањег домета типа *Орбитер*.²³ *Орбитер* је производ израелске компаније *Aeronautics Defense Systems* и спада у ред компактних и лаких летјелица. Може да се користи у урбаним и неурбаним срединама. Уграђена опрема омогућава прикупљање информација, надзор, лоцирање мета и извиђање у позадини противника – *IS-TAR*.²⁴ Поред *Орбитера*, Србија развија и властите беспилотне летјелице као што су: *ИБЛ-2000*, *Гавран*, *Никола Тесла 150*, *Врабац*²⁵ и *Пегаз 011*²⁶.

Пегаз 011 је тактичка беспилотна летјелица средњег²⁷ домета. Намијењена је за дневне и ноћне мисије извиђања, надгледања и идентификовања мета. Развија се у оквиру Војнотехничког института Војске Србије. Аутономија лета ове летјелице је више од 12 сати у ваздуху, податке у реалном времену може да шаље са висине до 3.000 метара, долета је 100 километара, максимална брзина лета 200 km/h, крстарећа брзина лета 130–150 km/h. Максимална тежина летјелице је 230 килограма, од чега је 40 килограма корисног терета. Може да полеће аутоматски и ручно са полууређених полетно-слетних стаза. Може да слеће аутоматски и ручно те принудно помоћу падобрана. Може да лети аутономно (програмиран лет) и командовано (помоћу аутопилота).

Данас је тешко утврдити приближан број беспилотних летјелица. Имајући у виду да су програми развоја истих често државна и војна тајна и да исте посједује око 76²⁸ земаља, онда је разумљиво да је врло сложено чак и приближно утврдити њихов број. У вези са тим могу се навести неки подаци, са резервом, да америчка војска користи око 7.500 беспилотних летјелица. Америчке ваздухопловне власти очекују да ће до 2020. године изнад САД да лети око 30.000 беспилотних летјелица.²⁹ Врло брзо након оружаних снага, које су биле први корисници савремених беспилотних летјелица, њих набављају обавјештајне и друге државне безбједносне агенције. Омасовљење производње, пад цијене

21 Влацић, С.: *Сукоби у сенци*, Одбрана, Београд, 2009.

22 <http://www.thebureauinvestigates.com/2013/03/25/graphic-new-visualisation-for-cias-drone-war-in-pakistan/>

23 Хрватска војска користи неколико израелских извиђачких беспилотних летјелица типа *Skylark*.

24 *ISTAR – Intelligence, Surveillance, Target Acquisition and Reconnaissance*.

25 <http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/Vrabac-novi-adut-Vojske-Srbije.sr.html>.

26 [http://www.vti.mod.gov.rs/index.php?view=actuality&type=projects&category=1&id=138#!prettyPhoto\[gallery\]/0/](http://www.vti.mod.gov.rs/index.php?view=actuality&type=projects&category=1&id=138#!prettyPhoto[gallery]/0/)

27 У литератури се проналази и податак да је ова летјелица великог домета.

28 <http://www.globalresearch.ca/mapping-drone-proliferation-uavs-in-76-countries/5305191#GAOlist>.

29 Извор: америчке ваздухопловне власти – *FAA – Federal Aviation Administration*.

и мали габарити летјелица у комбинацији са њиховим могућностима су само неки од разлога што су се за савремене беспилотне летјелице заинтересовале и полиције, прије свега полиције у САД и Канади, затим полиције у Великој Британији, Аустралији, Новом Зеланду итд.

Подјела беспилотних летјелица

Постоји неколико подјела беспилотних летјелица, како општих подјела тако и специфичних подјела у одређеним земљама или специфичних подјела у оквиру једне земље или специфичних подјела у оружаним снагама једне земље, војним савезима и сл. Наводити све ове подјеле било би непрактично, стога се наводе неке врсте савремених беспилотних летјелица које задовољавају захтјеве овог рада.³⁰

Зависно од димензије, масе и долета (радијуса) савремене беспилотне летјелице се могу угрубо сврстати у три основне групе: мале (мини, микро), средње (миди, медиум) и велике беспилотне летјелице.³¹ У групу малих (мини, микро) летјелица спадају летјелице тежине до 100 kg, дужине до 4,5 m, размаха крила до 4,5 m, укупне површине конструкције до 3 m² и долета (пречника дејства) до 100 km са могућношћу остајања у ваздуху до 12 сати и максималном висином лета до 6.000 m. У групу средњих (миди, медиум) летјелица спадају летјелице масе од 100–1.000 kg, са могућношћу остајања у ваздуху до 12 сати на висини до 20.000 m на високо подзвучним брзинама лета. У трећу групу спадају велике беспилотне летјелице масе преко 1000 kg и пречника дејства преко 1.000 km, које могу да лете на висинама и до 30.000 m при брзинама од чак 3,5 маха³² са остајањем у ваздуху и по неколико дана.

Према начину полетања и слетања, основном дизајну и на основу узгонских површина беспилотне летјелице могу да буду летјелице са фиксним (систем авиона) и ротирајућим крилима (систем хеликоптера) и хибридне летјелице (комбинација авиона и хеликоптера) са VTOL³³ могућностима, погоњене млазним, клипним или неким другим погоном.

Према својој намјени, опреми, могућностима и доступности беспилотне летјелице могу да буду: војне – најопремљеније, могуће наоружавање и са најреспектабилнијим могућностима, полицијске – опремљене врхунском опремом са одличним могућностима и генерално без могућности наоружавања, цивилне – користе их образовне и сличне институције, скромнија опрема и могућности и комерцијалне – ниво опреме наручује купац, без могућности наоружавања.

За разлику од летјелица са фиксним крилима, летјелице са ротирајућим крилима поред релативно мањих могућности по питању висине лета, носивости и долета имају и неколико предности као што су: могућност вертикалног полетања и слетања са малих и ограничених терена, могућност лебдења на малим и средњим висинама лета, могућност врло ниског и прикривеног лета, лебдење у мјесту и сл. Летјелицама са ротирајућим крилима донекле су сличне летјелице са VTOL могућностима, међутим исте су још увијек у фази развоја и са великим трошковима набавке и одржавања у односу на беспилотне летјелице са ротирајућим крилима. Тренутно у

30 Шире о детаљној подјели беспилотних летјелица у: Тирнанић, С.: *Беспилотне летелице*, Војноиздавачки завод, Београд, 2001.

31 Benjamin, M. E.: Mini RPV Being Developed for Army, *Aviation Week and Space Technology*, January 1980.

32 3,5 маха – брзина 3,5 пута већа од брзине звука. Брзина звука је највећа на нивоу мора док се са висином смањује.

33 VTOL – *Vertical Take Off and Landing* (вертикално полетање и слетање).

свијету око 30 компанија производи беспилотне летјелице са ротирајућим крилима за комерцијално тржиште.³⁴

Војне беспилотне летјелице су у почетку биле ненаоружане и кориштене су за извиђање и надзор. Накнадно су наоружане ефикасним и смртоносним оружјем. За полицијске летјелице већ постоје идеје па чак и одређени захтјеви да се исте опреме несмртоносним³⁵ полицијским оружјем.³⁶ Као и код употребе савремених беспилотних летјелица на полицијским пословима и задацима, са идејом о наоружавању летјелица несмртоносним оружјем предначи полиција Тексаса.³⁷ Идеја је да се наоружају сљедећим врстама несмртоносног оружја: тејзерима³⁸, шок-палицама^{39, 40}, канистерима са сузавцем⁴¹, системом за испаливање гумених метака⁴² и сл. Мада у америчкој јавности постоји противљење наоружавању полицијских летјелица за очекивати је, по угледу на војне беспилотне летјелице, да се и полицијске летјелице у догледном времену наоружају у циљу заштите живота и имовине америчких грађана. Како су војне наоружане беспилотне летјелице својим дејствима изазвале велики број невиних цивилних жртава, остаје да се види на који начин ће и колико ефикасно бити примијењено несмртоносно оружје полицијских беспилотних летјелица.

Савремене беспилотне летјелице у полицији

Послије америчке војске највећи корисник савремених беспилотних летјелица је америчка полиција. Према расположивим изворима за истраживање, тренутно између 90 и 100 полиција (полицијских организација одређених градова или области у САД) користи ове летјелице, а постоји тенденција да се овај број повећа.⁴³ Да би полицијска организација могла да користи беспилотне летјелице потребно је да од америчких ваздухопловних власти добије ЦОА сертификат.⁴⁴ Наведена листа носилаца овог сертификата је јавна те је било могуће у одређеној мјери извршити истраживање и анализу у вези са кориштењем савремених беспилотних летјелица у јединицама америчке полиције. Кориштење ових летјелица у америчкој полицији је свакодневница те је разумљиво што је овај рад базиран управо на искуствима америчке полиције, са напоменом да се одређена искуства и препоруке без модификација могу сасвим успјешно примијенити у Републици Србији.

34 <http://www.uavm.com/uavvtolother/rotarywingplatforms.html>.

35 „Несмртоносно оружје је врста оружја којом се избегавају жртве и дугорочне штетне последице и служи за брзо онеспособљавање људи за краће време“, Субошић, Д.: *Несмртоносно оружје*, Новинско-издавачки центар Војска, Београд, 2005.

36 http://hse-uav.com/uav_and_lethal_weapons.htm.

37 <http://yro.slashdot.org/story/11/10/29/1236236/weaponizable-police-uav-now-operational-in-texas>.

38 Електрошок оружје, <http://en.wikipedia.org/wiki/Taser>.

39 Енгл. *Stun Batons*, Извор: <http://www.selfdefenseproducts.com/Stun-Batons-p-1-c-290.html>.

40 „Шок-палица“ је врста акустично-оптичког несмртоносног оружја које се испалију путем механичко-отпусних упаљача, Субошић, Д.: *Несмртоносно оружје*, Новинско-издавачки центар „Војска“, Београд, 2005.

41 Шире у: Субошић: Ibid.

42 <http://rt.com/usa/us-domestic-drones-armed-090/>.

43 http://hse-uav.com/faa_drone_authorization_list.htm

44 http://www.faa.gov/about/office_org/headquarters_offices/ato/service_units/systemops/aaim/organizations/uas/coa/. COA – *Certificate of Authorization* јесте одобрење ваздухопловних власти за извођење одређених послова и задатака летјелицама, па и беспилотним летјелицама.

Захваљујући могућностима савремених беспилотних летјелица са ротирајућим крилима може се закључити да је управо ова врста летјелица у категорији малих (мини, микро) најцјелисходнија за полицију. Приликом избора летјелице потребно је размотрити одређене захтјеве њиховог кориштења. Употреба беспилотних летјелица може се пројектовати кроз неколико врста задатака:

- истраге повезане са инцидентима (енгл. *Accident Investigation*);
- трагање и спасавање (енгл. *Search and Rescue*);
- откривање засада дроге (марихуане) – (енгл. *Drug Plantation Investigations*);
- управљање катастрофама (енгл. *Disaster Management*);
- контрола саобраћајних и других (транспортних) гужви (енгл. *Crowd Control*);
- поштовање прописа о експлозивима (енгл. *Explosive Ordinance Disposal*);
- талачке ситуације и ситуације са барикадама (забаракадирањем нпр. отмичара) (енгл. *Hostage and Barricade Situations*);
- НХБ инциденти (енгл. *CRBNE – Chemical, Biological, Radiological and Nuclear Incident*);
- тактички надзор (енгл. *Covert Tactical Surveillance*);
- форензичке сцене (енгл. *Forensic Scenes*);
- подршка хапшења (енгл. *Support for Arrest Warrants*);
- спасавање полицајаца и грађана при обрачуна ватреним оружјем (енгл. *Gun-fire Rescue of officers and citizens*);
- ВИП обезбјеђење (енгл. *VIP Security support*);
- Обезбјеђење околине (периметра) – (енгл. *Perimeter support*).⁴⁵

Полицији је корисно да беспилотне летјелице буду способне да за веома кратко вријеме обезбиједе неопходне информације осматрањем из ваздуха у циљу безбједности полицијског особља, грађана и имовине. Наведени захтјев се може успјешно ријешити на неколико начина, од којих сваки понаособ има специфичне захтјеве за одређену цијену. Специфични захтјеви и цијена су пропорционални могућностима летјелице што се одражава на њену укупну ефикасност.

Терористичке и криминалне радње и инциденти се не дешавају увијек у сунчане и пријатне дане. Полиција мора бити у стању да на изазове одговори увијек што је један од фактора код избора адекватне беспилотне летјелице. Потребно је водити рачуна о наводима произвођача, будући да се често наводе максималне могућности летјелице без корисног терета при идеалним временским условима (нпр. $T = 15^{\circ}\text{C}$, сунчано без облака и вјетра и сл.). Пожељна је могућност преноса података у реалном времену, будући да немају све летјелице ову опцију. Често су подаци које летјелица скупи током 20-минутног лета нису у потпуности искористиви, јер је до њих могуће доћи тек по слетању летјелице, а у међувремену је дошло до развоја догађаја, промјене ситуације на терену и сл.

Безбједност је императив за све полицијске организације. Безбједност особља, грађана и имовине је приоритет при употреби летјелица. Оне морају да буду пројектоване тако да обезбиједе максимум безбједности што подразумијева следеће:

- могућност система да детектује отказ или друге неправилности у раду мотора и система и да о томе извести оператера (пилота), уз могућност аутоматског повратка на мјесто полетања или безбједног слетања;
- могућност система да детектује услове када се мијења правац и брзина вјетра уз истовремену могућност слетања или адекватног одговора летјелице на ове промјене;

45 <http://www.aeryon.com/applications/whitepapers/224-whitepaperpolice.html>.

- могућност система да не дозволи летење уколико је било који од система у квару и
- могућност прихватљивог (интелигентног) понашања уколико је дошло до прекида везе (комуникације) између пилота (оператера) и летјелице.

Наведене могућности система омогућавају пилоту (оператеру) да се усредсреди на конкретан задатак и прикупљање информација.

Као и код осталих високософистицираних средстава, цијена летјелице је само дио укупне цијене њихове употребе. У цијену нису укључени: обука оператера, одржавање тренаже оператера, увјежбавање оператера, одржавање летјелице и система, поправке и додатна опрема. Приликом набавке је цјелисходно бити увјерен да ће нова опрема летјелице, коју произвођачи непрестано избацују на тржиште, поуздано радити на разматраном моделу летјелице и учинити је савременијом и ефикаснијом. Наведено предвиђање је сложено и тражи одређено искуство, али је сасвим неопходно са аспекта употребе, што подразумемијева могућност надоградње без њеног враћања у фабрику.

Бројни системи управљања беспилотним летјелицама подразумемијевају више од једног оператера. Међутим, по питању полицијских послова и задатака сматрају се погоднијим системи са једним оператером. Један оператер ће посао или задатак (мисију) да уради брже, ефикасније и по нижој цијени. Систем мора да обезбиједи ефикасне контроле лета летјелице, ефикасно управљање опремом као и интуитиван дисплеј на ком су приказани потребни подаци и параметри летјелице и система на њој. Међутим, систем је потпуно оспособљен за управљање са једним оператером само уколико карактеристике система омогућавају оператеру да се усредсреди на посао, задатак или мисију, а да је управљање летјелицом мање захтјевно.

Употреба беспилотних летјелица без могућности преноса података у реалном времену могућа је у ситуацијама када се ради о дугорочнијим полицијским задацима. Међутим, могућност летјелице да пренесе податке у реалном времену у командни центар један је од основних разлога оправданости њихове набавке. Беспилотне летјелице са могућношћу преноса података из ваздуха у реалном времену увијек су пожељније од летјелица без ових могућности. Већина летјелица подржава ношења различитих сензора и опреме, најчешће разних камера за надзор и системе фотографисања. Често је потребно извршити замјену сензора и друге опреме, што мора да уради оператер. При замјени сензора или друге опреме систем мора да омогући једноставну и брзу замјену, као и аутоматско препознавање нове опреме од стране саме летјелице. Брза замјена је посебно актуелна у ситуацијама које захтијевају брзо дјеловање без губитка драгоцјеног времена.

Два су основна дизајна беспилотних летјелица по питању камера и друге опреме. Први дизајн не садржи интегрисане системе камера на самој летјелици, те је могуће добити углавном само фотографије из ваздуха. Међутим, могуће је набавити и уградити камере из широке комерцијалне понуде. Други дизајн подразумемијева интегрисану опрему и камере на самој летјелици што омогућава пренос слике и података у реалном времену до оператера или командног центра. Поред могућности преноса слике и других података у реалном времену интегрисани системи беспилотних летјелица уједно омогућавају и добијање шире слике одређеног подручја преклапањем више мањих слика. Та ширира слика може уједно послужити самој летјелици за самосталну навигацију.

Још једна од важних особина беспилотних летјелица полиције је мобилност система. Наиме, свакодневна употреба летјелице подразумемијева да се иста са пратећом опремом може компактно спаковати и транспортовати у аутомобилу. Уколико беспилотна летјелица није мобилна на описани начин и за транспорт захтијева

значајније транспортне капацитете, за очекивати је да ће бити употребљена за специјалне задатке, што је у супротности са захтјевом свакодневне полицијске употребе. Дакле, савремена беспилотна летјелица, конструисана за транспорт возилом, којом управља један оператор и која садржи неопходну опрему за успјешно обављање задатака, цјелисходан је избор полицијских јединица.

На десетине савремених беспилотних летјелица испуњавају наведене захтјеве. За потребе овог рада аутори су издвојили два репрезентативна примјерка. Детаљније ће се описати беспилотна летјелица која је као прва набављена за потребе полиције америчке савезне државе Тексас. Ради се о летјелици типа *ShadowHawk* произвођача *Vanguard Defense Industries*.⁴⁶ Друга беспилотна летјелица је летјелица *Aeryon Scout*, коју производи компанија *Aeryon Labs Inc*.

Беспилотна летјелица *Shadow Hawk* се израђује у неколико верзија: *Mark I*, *II*, *III* и *IV*. Верзија *Mark I* је основна верзија ове беспилотне летјелице, која се више не производи и самим тим није доступна на тржишту док је верзија *Mark IV* намијењена америчким оружаним снагама и није доступна другим купцима. Основне карактеристике ове летјелице дате су табелом број 1.

Тежина летјелице без опреме (терета)	22,2 kg
Укупна дужина	213,3 cm
Висина	75,7 cm
Ширина	43,2 cm
Пречник ротора	194,3 cm
Тежина корисног терета	10 kg
Брзина крстарења	35 km/h
Максимална брзина	112,6 km/h
Максимални долет	24 km
Дужина трајања горива:	
- турбина	50 минута
- клипни мотор	3 сата

Табела 1: Основне карактеристике беспилотне летјелице *ShadowHawk*⁴⁷

На летјелицу се уграђује следећа опрема:

- оптика: *Sony* електро-оптичка камера *FCB EX-1020 CCDTV*⁴⁸ са 36х оптичким зумом *FLIR*⁴⁹ *Photon 320* или *FLIR Tau 640*;
- авионика: полуаутономни или потпуно аутономни систем лета, самостално полетање и слетање, модул асистирања оператеру, 30 Hz ласерски висиномјер, *DGPS*⁵⁰ систем.

На летјелице комерцијалног типа није могуће уградити оружје док се војна варијанта *МК-IV* може опремити лансерима граната од 40 и 37 mm или 12-цијевним митраљезом са ласерским навођењем.

46 <http://vanguarddefense.com/productsservices/uavs/>.

47 Извор: <http://vanguarddefense.com/specifications/>.

48 *CCDTV* – *Charge Coupled Device TV* – ТВ уређај са вишеструким напајењем (у циљу обезбјеђења континуираног рада система).

49 *FLIR* – термовизијска камера за осматрање унапријед.

50 *Differential GPS* је систем од два ГПС пријемника од којих је један стационаран, а други покретан у циљу добијања прецизних ГПС података. Извор: http://www.trimble.com/gps_tutorial/dgps-how.aspx.

Произвођач наводи и следеће карактеристике летјелице⁵¹:

- може да лети дан за даном, или ноћу, при сложеним метеоролошким условима до три лета према унапријед програмираној путањи коју контролише рачунар у летјелици;
- може да полети у року од 60 секунди;
- укупни трошкови сата лета износе 11% од сата лета хеликоптера *Bell Jet Ranger 206*;
- при потпуном отказу погона аутоматски прелази на лет у ауторатацији и слеће на најближи терен;
- може да надзире особу или зону са висине од 700 фита (око 214 метара), а да при томе не буде уочена са земље ни визуелно ни по звуку;
- допуњава се горивом за мање од пет минута;
- може да лети безбједно врло ниско (нпр. контрола нафтовода);
- податке предаје путем мреже на одговарајући сервер (у исто вријеме са другим летјелицама истог типа), а приступ серверу путем интернета има командно мјесту у реалном времену;
- свака летјелица је опремљена транспондером са Ц-модом.⁵²

Цијена ове летјелице у Сједињеним Америчким Државама износи око 300.000 долара.⁵³

Беспилотну летјелицу *Aeryon Scout* производи компанија *Aeryon Labs Inc.*, чије је сједиште у граду Ватерло, Онтарио, Канада. Летјелица је развијана од 2007. до 2009. године. Први прототип полетио је 2007, а први серијски примјерак је произведен 2009. године. Данас се производи у војној, полицијској и комерцијалној верзији. Основне карактеристике ове летјелице су:

Тежина летјелице	1,7 kg
Укупна дужина	80 cm
Висина	30 cm
Ширина	80 cm
Пречник ротора	80 cm
Тежина корисног терета	250 gr
Брзина крстарења	40 km/h
Максимална брзина	50 km/h
Максимални долет	3 km
Максимално вријеме остајања у ваздуху	25 минута

Табела 2: Основне карактеристике беспилотне летјелице *AeryonScout*⁵⁴

На беспилотну летјелицу се уграђује следећа опрема:

51 <http://vanguarddefense.com/productsservices/uavs/>.

52 Мод Ц транспондера (секундарног радара на ваздухоплову – беспилотној летјелици) омогућава да надлежна контрола лета аутоматски од овог уређаја добије податак о висини ваздухоплова. Извор: http://en.wikipedia.org/wiki/Secondary_surveillance_radar#Mode_C.

53 <http://vanguarddefense.com/shadowhawk-features-in-wall-street-journal/>.

54 Извор: <http://www.aeryon.com/products/avs.html>.

- камера од пет мегапиксела са два или три степена слободе;
- *NearIR* камера са три степена слободе монтирана на кардански прстен;
- FLIR камера за осматрање ноћу са два степена слободе монтирана на кардански прстен;
- оптичка камера са 10x оптичким зумом монтирана на кардански прстен са два степена слободе.

Произвођач наводи и следеће карактеристике летјелице:

- летјелицом се може управљати до даљине три километра оптичке видљивости;
- оперативна висина летјелице је до 500 фита (152,5 m), максимална до 1000 фита (333 m);
- температурни распон употребе -30°C до +50°C;
- могућност употребе при брзини вјетра до 50 km/h и при ударима вјетра до 80 km/h;
- комуникација са летјелицом је дигитална и заштићена;
- вријеме замјене батерије на земљи – мање од десет секунди;
- летјелица има могућност аутоматског повратка на локацију полетања, сигурног слетања при истеку погонске батерије као и задржавање одређене удаљености од оператера;
- могућност детекције промјене вјетра уз аутоматски адекватан одговор на промјене;
- операцијско стање летјелице у року од неколико минута након доласка на локацију;
- потребна површина од 5 m за полетање и слетање;
- могућност ношења у два осредња кофера и могућност транспорта у возилу;
- један оператор летјелицом.

Тренутно је неколико корисника ове беспилотне летјелице. Користе је полицијске јединице у САД и Канади. Цијена летјелице у САД је 100.000 долара за ПРО верзију или око 60.000 долара за цивилну или комерцијалну варијанту без додатне опреме.⁵⁵ Фото-камере и друга додатна опрема у САД коштају око 50.000 долара, чиме се долази до приближне цијене операцијске летјелице и то: 150.000 долара за ПРО варијанту и око 110.000 долара за цивилну и комерцијалну варијанту.

Поред наведене двије у употреби је још неколико десетина различитих савремених беспилотних летјелица у јединицама полиције широм свијета. Основне карактеристике ових летјелица су: спадају у категорију малих (мини, микро) летјелица; већина су летјелице са ротирајућим крилима (принцип лета хеликоптера), што им омогућава лебдење на једном мјесту; могу да се транспортују у пртљажнику полицијских возила итд.

Закључак

Савремена технолошка рјешења система беспилотних летјелица и опреме коју могу да носе су један од основних разлога, мора се признати, њихове велике ефикасности. Било да се употребљава најједноставнија оптичка опрема и камере па до најсложенијих система за прислушкивање и надзор, њихово кориштење из треће димензије, односно ваздушног простора, нуди им низ предности за успјешну упо-

55 http://www.wired.com/images_blogs/threatlevel/2012/12/Aeryon-bid.pdf.pdf.

требу, које се ефикасно користе. Савремене полицијске беспилотне летјелице се најчешће употребљавају на следећим пословима и задацима:

- осматрање и надзор (фотографисање, снимање, препознавање лица и сл.);
- осматрање и надзор разних врста инцидената (удесни догађаји и сл.);
- талачке ситуације;
- трагање и спасавање за несталим особама;
- откривање и праћење пожара;
- патролирање државном границом и другим просторима;
- асистирање у потјерама и сл.

За очекивати је да у наредном периоду значајно порасте број беспилотних летјелица у свим сферама друштва а поготово у полицији и оружаним снагама.

Литература

1. Benjamin, M. E.: Mini RPV Being Developed for Army, *Aviation Week and Space Technology*, January 1980.
2. Субошић, Д.: *Несмртоносно оружје*, Новинско-издавачки центар „Војска“, Београд, 2005.
3. Тирнанић, С.: *Беспилотне летелице*, Војноиздавачки завод, Београд, 2001.
4. Влачић, С.: *Сукоби у сенци*, Одбрана, Београд, 2009.
5. <http://dictionary.reference.com/browse/drone>.
6. http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_unmanned_aerial_vehicles#Serbia.
7. http://en.wikipedia.org/wiki/Secondary_surveillance_radar#Mode_C.
8. <http://en.wikipedia.org/wiki/Taser>.
9. http://en.wikipedia.org/wiki/Unmanned_aerial_vehicle.
10. <http://epic.org/privacy/drones/>.
11. http://files.shareholder.com/downloads/AVAV/2394361355x0x593042/46AE6F43-3D9D-4B2C-872B-DEEEF825243B/AeroVironment_2012_Annual_Report.pdf.
12. http://hse-uav.com/faa_drone_authorization_list.htm.
13. http://hse-uav.com/uav_and_lethal_weapons.htm.
14. http://hse-uav.com/uav_and_lethal_weapons.htm.
15. <http://ngm.nationalgeographic.com/2013/03/unmanned-flight/horgan-text>.
16. <http://rt.com/usa/us-domestic-drones-armed-090/>.
17. <http://science.howstuffworks.com/reaper1.htm>.
18. <http://vanguarddefense.com/products/services/uavs/>.
19. <http://vanguarddefense.com/shadowhawk-features-in-wall-street-journal/>.
20. <http://vanguarddefense.com/specifications/>.
21. <http://www.aeryon.com/applications/whitepapers/224-whitepaperpolice.html>.
22. <http://www.aeryon.com/products/avs.html>.
23. http://www.faa.gov/about/office_org/headquarters_offices/ato/service_units/system-ops/aaim/organizations/uas/coa/.
24. <http://www.globalresearch.ca/mapping-drone-proliferation-uavs-in-76-countries/5305191#GAOlist>.
25. <http://www.israeli-weapons.com/weapons/aircraft/uav/pioneer/Pioneer.html>.

26. <http://www.nytimes.com/2012/02/18/technology/drones-with-an-eye-on-the-public-cleared-to-fly.html>.
27. <http://www.pbs.org/wgbh/nova/spiesfly/uavs.html>.
28. <http://www.policemag.com/search/?q=uav>.
29. <http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/Vrabac-novi-adut-Vojske-Srbije.sr.html>.
30. <http://www.rucker.army.mil/usaace/uas/US%20Army%20UAS%20RoadMap%202010%202035.pdf>.
31. <http://www.selfdefenseproducts.com/Stun-Batons-p-1-c-290.html>.
32. <http://www.thebureauinvestigates.com/2013/03/25/graphic-new-visualisation-for-cias-drone-war-in-pakistan/>.
33. http://www.trimble.com/gps_tutorial/dgps-how.aspx.
34. <http://www.uavm.com/uavvtolother/rotarywingplatforms.html>.
35. [http://www.vti.mod.gov.rs/index.php?view=actuality&type=projects&category=1&id=138#!prettyPhoto\[gallery\]/0/](http://www.vti.mod.gov.rs/index.php?view=actuality&type=projects&category=1&id=138#!prettyPhoto[gallery]/0/).
36. http://www.wired.com/images_blogs/threatlevel/2012/12/Aeryon-bid.pdf.pdf.
37. <http://yro.slashdot.org/story/11/10/29/1236236/weaponizable-police-uav-now-operational-in-texas>.
38. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Aeryon_Scout_UAV.jpg.
39. <https://www.eff.org/deeplinks/2012/01/drones-are-watching-you>.
40. <https://www.eff.org/deeplinks/2013/02/faa-releases-new-list-drone-authorizations-your-local-law-enforcement-agency-map>.
41. <http://www.aclu.org/blog/tag/domestic-drones>.

ДРУШТВЕНИ РАЗВОЈ И КОРУПЦИЈА

проф. др Цане Мојаноски
Факултет безбедности, Скопље

Апстракт: Предмет рада је веза између друштвеног развоја и корупције. Корупција као феномен разара не само моралне, него и правне и економске вредности савременог друштва. С тим појмом се третира феномен који треба везати за државу и вршење јавних овлашћења, односно управљања јавним добрима, затим гранични случајеви који се пре свега односе на парламентарну праксу и политичку (велику) корупцију (*soft money, pork barrel, log rolling*, итд.).

У раду ће посебно бити приказани истраживачки резултати ставова грађана и стручне јавности о корупцији у Републици Македонији и Републици Србији. У првом случају, ради се о теренском истраживању на подручју Републике Македоније у периоду 8–18. јануара 2013. године и испитивању стручне јавности у Министарству унутрашњих послова, тужилаштву, царини, суду и медијима (спроведено у току месеца фебруара 2013. године). Веза између ове две варијабле упоређиваће се применом мултиваријантних аналитичких поступака, при чему је настојање да се одговори на питања везана за друштвени развој једне земље у транзицији.

Истраживачки резултати указују на то да је грађанин највише изложен ризику корупције када тражи посао или приликом напредовања на послу. Укупна средња оцена износи од 4.00 од 7.00, што показује да је степен корупције веома висок. На другом месту са високом оценом изложености ризику налазе се ситуације када грађанин хоће да оствари корист (новчану или неку другу), или да се убрза поступак ван процедуре, што свакако представља облик подмићивања државних службеника или других субјеката којима се грађанин обраћа.

Кључне речи: корупција, друштвени развој, грађанин, ризик корупције, политичка и партијска моћ.

Увод

Савремена „транзицијска“ друштва у свом друштвеном развоју суочавају се са феноменом корупције, као актуелним глобалним проблемом. Поставља се питање распрострањености и друштвеног, организованог одговора таквом стању. Друштвено-економски развој, институционални и политички систем или преовлађујуће друштвене и културне норме јесу елементи који заједно могу обликовати корупцију на различите начине, али она је и даље зло којег ниједна земља није поштеђена, а често се о њој говори као о осетљивој области и у земљама тзв. Западног Балкана, укључујући Републику Македонију и Републику Србију. Наиме, грађани ових земаља доживљавају корупцију као велики проблем са којим се свакодневно суочавају – резултати приказани у овој публикацији показују да грађани обе земље корупцију сматрају трећим најзначајнијим проблемом, после незапослености и сиромаштва/ниског животног стандарда.

Корупција се посматра као изразито негативна друштвена појава. Може се рећи да је настала кад и држава, од античке ере до данашњих дана. Корупција је као друштвено негативна појава била дефинисана већ у римском праву (*Lex Julia Reputandae*). Кривично дело корупције дефинисано је као давање, примање или тражење користи са намером да се утиче на службеника у вези са његовим послом. Аристотел, Макијавели и Монтескје су констатовали да је корупција знак крварења моралних вредности друштва¹. Корупцију сматрају за неморалну и штетну појаву у друштву због тога што носиоци друштвених функција морају заговарати заједничке, а не своје, приватне интересе². Са развојем савремене државе, корупција се не може посматрати само као морално штетна појава, него и као узрок неефикасности државе. Иако има великих разлика, као најзначајнији облици корупције сматрају се давање и примање мита, непотизам и злоупотреба положаја (функције) у приватне сврхе. Прокламоване вредности – нарочито успех по сваку цену – делују као подстицај за ширење коруптивне праксе³. У теорији, корупцијом се обично назива свака злоупотреба права и/или овлашћења над средствима и/или правима других у циљу властитог добитка или стицања приватних користи⁴. Ако се ствари посматрају тим приступом, онда су корупцији подједнако изложени и приватни и јавни сектор и готово је немогуће посматрати изоловано корупцију само приватног, односно јавног сектора, јер су оне међусобно повезане и често се преплићу. По неким другим дефиницијама, корупција подразумева сваку активност која представља „злоупотребу поверене моћи у сврху остваривања приватне користи“, чиме се број облика коруптивних активности вишеструко повећава⁵. Овакав приступ односи се на корупцију унутар предузећа, односно корпоративне преваре, манипулације финансијским извештајима, „цурење“ поверљивих информација, итд. У ове оквире могу се подвести и пословање са купцима и добављачима, које може бити карактеризовано класичним облицима провизије службеницима јавног и приватног сектора, а укључује подмићивање за победу у поступцима јавних набавки или одавање информација о осталим предузећима која се пријављују за поступак. У ширем тржишном окружењу, злоупотреба положаја и овлашћења може се односити на тајно договарање предузећа о цени и квалитету производа или оснивање картела, чиме се утиче на смањење ефикасности тржишта кроз непримену тржишну утакмицу, при чему се смањује благостање одређене друштвене групе. На нивоу друштва, коруптивне активности могу се препознати у непоштовању закона и прописа, занемаривању процедура, односно избегавању регулаторног надзора, у „претераном“ утицају на доношење закона којима се обесхрабрују предузетничке иницијативе и стварају отежавајући услови за инвестиционо окружење, у систему плаћања пореза, итд⁶. Овакав приступ дефинисању проблема (феномена)

1 Eugen Pusić: *Društvena regulacija*, Globus, Zagreb, 1989, str. 87.

2 Подаци Државног завода за статистику Републике Македоније говоре да је индустријска производња у децембру 2012. године, у односу на просечну производњу у 2005. години, опала је за 1,9%. Узроци смањења су смањена производња у групи енергија за 9,7%, затим у групи интермедијарни производи за 7,4% и у групи стални производи за ширу потрошњу за 0,9%. Посматрано по секторима, индустријска производња у децембру 2012. године је мања за 2,6% у односу на просечну производњу у 2005. години. Индекс физичког обима индустријске производње у Републици Македонији у децембру 2012. године смањен је за чак 4,8% у односу на претходни месец. *Краткорочни статистички податоци за стопанските движења во Република Македонија број 1.3.13.01*, Државен завод за статистика, Скопје, 2013, стр. 11.

3 Саша Б. Бован: Истраживање перцепције корупције на Правном факултету Универзитета у Београду, *Анали Правног факултета у Београду*, година LIX, 1/2011, стр. 85.

4 *Ibidem*, стр. 86.

5 *Ibidem*, стр. 87.

6 Paula Letunić: *Korupcija i društveno-ekonomski razvoj, Politička misao*, god. 48, br. 2, 2011, str. 186–204.

корупције оставља простор различитим интерпретацијама делатности које су коруптивне више, мање или у потпуности⁷. У сврху уклањања могућих непрецизности и нејасноћа које настају приликом дефинисања сложеног феномена корупције, као и због различитих методолошких приступа и оквира анализе овог проблема, потребно је да се потенцирају неки елементи садржаја повезани са предметом ове анализе и њиховим утицајем на друштвени развој⁸. Ради се о коруптивним активностима које се не одвијају по тржишним принципима. Наиме, ради се о таквим активностима приликом којих се, супротно законским критеријумима за такве полове, добија противнакнада у облику новца и/или противуслуга.

Корупција која се назива „клијентелистичка“ подразумева да особа која учествује у коруптивним делатностима, нпр. давању мита, остварује већу корист од особе која прима мито. Обрнуто је у случају тзв. „патримонијалне“ корупције, где особа која прима мито остварује већу корист од особе која га даје. С обзиром на висину мита и учесталост плаћања разликују се „бездначајна“ и „значајна“ корупција. Први термин односи се на учестала плаћања мањих износа службеницима из јавног сектора на „нижим“ радним позицијама, док се други термин односи на већу једнократну исплату службеницима из јавног сектора који се налазе на „вишим“ радним позицијама. Појмови „политичке“ и „административне“ корупције⁹ односе се на главне субјекте који су укључени у коруптивне акције: политичаре и администрацију. Политичка корупција постоји међу високим државним функционерима и политичарима који имају право доношења политичких одлука, односно којима су поверена висока овлашћења из којих произлази и велика одговорност и обавеза да при обнављању дужности заступају јавне интересе. То је корупција на „високом“ нивоу, за разлику од административне или бирократске корупције која се односи на носиоце јавне управе задужене за спровођење одлука, прописа и мера политике¹⁰. Облици политичке корупције су нпр. проневера новца од стране државних функционера, нетранспарентност финансирања у политици, затим различити облици корупцијских активности у изборном процесу, утицај на законодавну власт и правни систем земље у циљу омогућавања повољнијег третмана за поједине друштвене групе и томе слично. Најчешћи облици административне корупције јављају се када радници из јавног сектора за мито или добијену противуслугу противно закону омогућују повољнији третман у пружању јавних услуга, или омогућују избегавање казне или плаћања пореза¹¹.

Сам појам корупције у наведеном смислу означава поквареност, уцену, изопаченост, подмитљивост, потлачивање службених лица, моралну исквареност. Економски аспект корупције изједначава се са нерегуларним понашањем јавних службеника који, користећи службени положај и овлашћења, настоје да остваре било какву корист. Реч „корупција“ долази од латинске речи *corruptio*, која има више значења. Она се везује за поквареност, изопаченост, разврат, поткупљивање, подмићивање,

7 Под појмом приватна корист подразумева се примање новца или вредније имовине и увећање моћи или статуса, као и прихватање обећања о будућим услугама или користима за родбину или пријатеље. Уз наведене облике приватне користи обично се везују и термини попут непотизма и „фаворизма“. Термин јавна моћ или корист обично се користи за дефинисање корупције која се односи на моћ која произлази из положаја на радном месту, било да се ради о службеницима из приватног или јавног сектора (Lambsdorff, 2000).

8 Paula Letunić: *op. cit.*, str. 188.

9 Административна (бирократска) корупција карактерише се као *rent-seeking* корупција (Kruger, 1974, Tullock, 1980).

10 Paula Letunić: *op. cit.*, str. 187.

11 *Ibidem*, стр. 188.

труљење, распадање, кривотворење (списа, мера и сл.)¹². Као што се може видети, осим најчешћег значења које појам корупција има („подмићивање“), ова реч означава и поквареност, тј. кварење уопште, у смислу процеса. У теорији се користи и појам „корупциониста“, који означава – поквареног човека, онога који прима мито, потплаћено, односно користољубиво лице. Иако су присутни напори да се појам корупције до краја одреди, још увек не постоји јединствена дефиниција. Тако, све се више говори о корупцији и прању новца, као сложеним и опасним друштвеним поремећајима који утичу на економски, правни, морални и психолошки развој сваке заједнице¹³.

Дефиниције се крећу од концептуално-реалистичке и финалистичке перспективе, које се супротстављају релативистичким и конвенционалистичким одређењима корупције, уз инсистирање на приступу који корупција посматра не само са становишта њене суштине и појавних облика, него и са становишта последица које изазива. Обично се корупција везује за државу, по логици према којој нема корупције без државе и вршења јавних овлашћења. У том контексту, успостављање односа између корупције и јавних служби представља *genus proximum* сваког покушаја да се иоле озбиљније одреди овај облик друштвене аномije.

Дакле, може се закључити следеће: а) корупција је феномен који треба узети за државу и вршење јавних овлашћења, односно управљања јавним добрима, јер корупција у приватном сектору представља други тип проблематике и подразумева другачији начин њеног решавања који произлази из разлике у заштити јавног и приватног интереса; б) корупција подразумева и граничне случајеве, који се пре свега односе на парламентарну праксу и политичку (велику) корупцију (*soft money, pork barrel, log rolling*, итд), чиме се ипак не доводи у питање почетни критеријум дефинисања који ову појаву везује за формалне организације; в) поменути гранични случајеви нису разлог за скептицизам и релативизам, односно нису таквог карактера да битно отежавају напоре у дефинисању корупције као што тврди (можда више реторички) Пол Хејвуд, ауторитет у овој области¹⁴.

Корупција се обично појављује у вези са похлепом, која представља предуслов склоности појединаца ка коруптивној пракси. Похлепа није једини разлог за појаву и опстанак корупције. Корупција се појављује и у вези са великим социјалним разликама (пример сиромаштва јавних службеника), распадањем и трансформацијом привредних система и сл. У процесу транзиције, држава се најчешће јавља као највећи привредник. Државна тела врше трансформацију друштвене и државне својине у приватну и јавну. Због тога вршење политичке власти постаје најпродуктивнија професија. Од почетка транзиције, као веома „лукративна“ показала су се радна места повезана са трансформацијом својине и редистрибуције богатства. На том путу свој допринос дао је и одређени број невладиних организација и фондација, које су биле оријентисане ка подршци разних, не увек до краја јасних трансфера. Могло би се указати и на одређене међународне организације, које се нису „прославиле“ применом принципа јавности, с посебним освртом на начина избора пословних субјеката (нпр. обука одређених састава државне администрације, истраживања

12 Милан Вујаклија: *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1996/97, стр. 456. Има интерпретација по којима је реч корупција настала као сложеница из дела *cor*, што значи споразум, договор, заверу, а други део речи долази од глагола *rompere*, са значењем – сломити, прекршити, пореметити. Из тога се изводи закључак да, шире гледано, корупција представља „заверу да се поремети (неки поредак)“. Види: www.transparentnost.org.rs/.../ALAC-... (приступљено 8. 2. 2013).

13 Миодраг Лабовић: *Власта корумпира*, Гама, Скопје, 2006, стр. 46–70.

14 Саша Б. Бован: Истраживање перцепције корупције на Правном факултету Универзитета у Београду, *Анали Правног факултета у Београду*, година LIX, 1/2011, стр. 85.

јавног мњења, разни облици „нејавних“ донација и начина њихове редистрибуције и др.)¹⁵.

Спречавање корупције изазов је сваке савремене државе, иако она долази до већег изражаја у политички нестабилним системима. Као индикатори нестабилности друштвених и државних система у обзир се узимају и непоштовање опозиције, оштар судар партијских блокова, нарушени етнички односи, разни облици политичких трвења и турбуленција. У таквим условима, нарочито у комбинацији са падом економског раста, долази до осиромашења јавних службеника, али и до слабљења политичких, правних и економских контролних механизма државе и друштва у целини. Има много узрока корупције, нпр:

- влада својом селективном политиком, путем неправилне примене закона, лошег вођења процеса приватизације и давања концесија, ненаменским коришћењем буџетских средстава, нетранспарентним субвенцијама привредника и другим нерегуларним активностима, обезбеђује финансијске користи појединцима и предузећима (подржавањем развоја одређених привредних грана смањењем царинских или пореских дажбина, финансирањем стамбене изградње, издавањем дозвола или одобрења за обављање професије рачуновођа, ревизора, нотара, извршилаца, полицијских службеника, радника обезбеђења и сл.);
- избегавање плаћања пореза, нарочито када порески систем дестимулише привредне активности;
- мале плате државних и јавних службеника (универзитетски кадар је често слабије плаћен него осредњи државни службеник);
- подмићивање политичара у циљу добрих изборних резултата (у периоду избора свакодневно се „промовишу“ планови о новим радним местима, расписују конкурси итд.);
- судство не поштује законе, већ их селективно примењује у зависности од припадности владајућој државној и политичкој структури (судијска функција све више постаје фамилијарна);
- прање новца уз свестрану помоћ државе¹⁶.

У савременим уређеним државама, поред тога што се сматра друштвено штетном, корупција представља и узрок неефикасности државе. Тако се за основне појавне облике корупције сматрају: давање и примање мита, непотизам и злоупотреба службеног положаја, односно функције у прибављању личне користи. У случајевима „велике“ корупције, држава функционише као персонална унија извршне власти и партијског руководства. Наиме, носиоци извршне власти су чланови извршних тела владајуће партије или коалиције. Одлуке се прво доносе у извршном органу странке, а затим у институцијама. За свако кадровско решење неопходно је партијско мишљење, које у облику препоруке постаје једини важећи документ. Зато се дешава да се грађанин запосли супротно закону, да постане реални носилац функције (рецимо положај државног секретара министарства), а да по истеку шест месеци од ступања на положај постане и номинални вршилац те функције. Ниједан пословни предлог „не пролази“ уколико не потиче из редова партијске номенклатуре. На тај начин одржава се и круг људи који су укључени у корупцију. По обичају се из овог процеса искључују особе које поседују висок ниво

15 Миодраг Лабовић: *op. cit.*, стр. 56.

16 Исмаил Зејнели: *Некои карактеристики на корупција во Македонија и нејзино спречување*, стр. 5–7. www.fes.org.mk/.../Ismail%20Zejneli,%20NEKOI%20KARAKTERISTIKI%20NA%20KORUPCIJA%20... (7. 5. 2011).

знања, односно личности које спроводе социјално – технолошке иновације и на тај начин се лакше контролише процес корупције¹⁷. Зато се дешава да и поред свих организованих напора да се привуку страни инвеститори и покрене економски раст, привреда и земља бележе негативне резултате. Један од узрока је и то што се недовољно користи постојећи капитал знања, чиме се шаљу негативни сигнали инвеститорима у капитал знања, што даље води смањењу стопе инвестирања у знање. Такву државу, у којој се власт доживљава као лични посед, у којој „царују“ партократија, контролисано судство, полиција и медији, називамо „заробљеном изнутра“¹⁸. То је у ствари *provisorium* који у политичким и другим наукама добија квалификацију недемократског режима¹⁹.

Глобална транзиција свих друштава у свету ствара услове за коруптивну праксу широм света. Ово се не односи само на земље у транзицији, те је могуће закључити да корупција представља глобални проблем. Спречавање корупције је изазов савремених демократских друштава²⁰. Она је постала начин живота. Чак се намеће утицај да друштво не може функционисати без корупције. Незаконите користи за себе или друго лице, у савременим условима, остварује се прањем новца. Уобичајено, под прањем новца подразумева се полагање новца стеченог обављањем незаконите делатности (сива економија, трговина оружјем, дрогом, психотропним супстанцама и др.) на рачуне банака и других финансијских организација и институција, или укључивање на други начин тог новца у легалне финансијске токове које домаћа и страна правна и физичка лица врше ради обављања дозвољене привредне и финансијске делатности²¹. У друштвеним, а у том оквиру и у безбедносним наукама, наилази се на проблем мерења обима ових појава. При томе, особито је тешко успоставити поуздан систем мерења. Зато се може рећи да истраживања више говоре о индикаторима него о стању корумпираности.

Материјали и методи истраживања корупције

У наставку, врши се секундарна анализа истраживачких резултата УНДОЦ (Канцеларија Уједињених нација за дрогу и криминал) спроведена у Републици Македонији и Републици Србији у 2011. години и теренског истраживања „Ставови грађана Републике Македоније о корупцији“. Истраживање је спроведено у периоду 8–20. јануара 2013. године на подручју Републике Македоније, и то у 38 општина у свим деловима земље. Истраживањем је обухваћено 1119 испитаника, од којих је 526 жена (47%) и 593 мушкараца (53%). Избор испитаника вршен је формирањем истраживачких целина. У сваком истраживачкој целини изабран је сваки 5. дом (кућа), односно 20. стан. Избор испитаника је вршен по принципу најближег рођендана у породици. Примењен је структурирани интервју лице у лице. Инстру-

17 Најдобри практики во борбата против корупцијата, стр. 43–49, <http://www.osce.org/mk/hcnm/32235> (26. 7. 2011).

18 Цане Т. Мојаноски: *Политичката партија како машина за освојување на власта*, стр. 423–427. Види: *Реформата на институциите и нејзиното значење за развојот на Република Македонија*, Книга V, МАНУ, Скопје, 2009.

19 Јонуз Абдулахи: *Социјалните промени и корупцијата во земјите во развој*, стр. 8. www.fes.org.mk/.../Jonuz%20Abdullahi,%20SOCIJALNITE%20PROMENI%20I%20KORUPCIJATA%20V... (11. 2. 2011).

20 Josip Kregar: *Korupcija u pravosuđu*, стр. 5–7, www.pravo.hr/_download/repository/korupcijasudstvo.cg.doc (26. 4. 2011).

21 Antun Novoselović: *Javna sigurnost i kriminalitet u lokalnoj zajednici*, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* (Zagreb), vol. 13, broj 2/2006, стр. 910–911.

мент (Основа за разговор) је структуриран за неколико блокова питања. У овом раду биће приказани неки од тих резултата²².

Истраживачки инструмент „Основа за разговор“ је структуриран на тај начин да обухвата шест група података, и то: у првој групи су демографска обележја, у другој знања о корупцији, у трећој искуства повезана са корупцијом, у четвртој стање корупције, у петој о спремности и опредељености грађанина за борбу против корупције и у шестој – о развоју и борби против корупције. Структура питања је различитог облика²³.

Предмет анализе у овом раду су питања оцене ризика. Оне су биле дате у следећем облику:

По вашем мишљењу, у којим од следећих ситуација је грађанин највише изложен ризику корупције? (Рангирајте овако: 1 – најмање, 7 – највише. У сваком реду заокружује се један број. Један број може бити заокружен само једном у било ком реду)							
1. У ситуацијама када хоће да избегне последице урађених прекршаја (саобраћајних, финансијских и слично)	1	2	3	4	5	6	7
2. Када пред органима јавне управе хоће да оствари законска права, за краћи временски период и ван процедуре	1	2	3	4	5	6	7
3. У ситуацијама када хоће да оствари имовинску корист у сагласности са законом и у скраћеној процедури	1	2	3	4	5	6	7
4. У ситуацијама када тражи посао (запослење) и приликом напредовања на послу	1	2	3	4	5	6	7
5. У ситуацијама када хоће да оствари корист (имовинску или другу), или да убрза поступак ван процедуре	1	2	3	4	5	6	7
6. У ситуацији када треба да се упише на факултет и при полагању испита	1	2	3	4	5	6	7
7. При остваривању права из здравственог осигурања (убрзавање здравствених интервенција)	1	2	3	4	5	6	7

За истраживаче (интервјуисте) је израђен анкетарски дневник и упутство за приступ и обезбеђивање сагласности за учешће грађанина у истраживању. Такође, кроз обуку је савладан принцип рангирања. На самом почетку, кроз питања је проверавано какво је знање и из којих се извора грађанин највише упознаје са корупцијом и коруптивним садржајима у друштву. Зато је на самом почетку постављено питање: „По мом мишљењу под корупцијом се подразумева:“ са могућношћу одабира више одговора.

Табела бр. 1: По мом мишљењу под корупцијом се подразумева: (један или више одговора)		
	Учесталост	Проценат
(1) давање мита	66	5,45
(2) примање мита	156	12,89
(3) злоупотреба овлашћења	165	13,64
(4) противзаконито посредовање	65	5,37
(5) нешто друго	7	,58
(12) давање и примање мита	229	18,93
(23) примање мита и злоупотреба овлашћења	53	4,38
(123) давање примање мита и злоупотреба овлашћења	191	15,79
(1234) давање, примање мита, злоупотреба овлашћења и противзаконито посредовање	278	22,98
Укупно	1.210	100

22 Цане Т. Мојаноски: *Методологија на безбедносните науки – основи*, Книга I, Факултет за безбедност, Скопје, 2012, стр. 416–423.

23 Цане Т. Мојаноски: *Методологија на безбедносните науки – истражувачка постапка*, Книга II, Факултет за безбедност, Скопје, 2012, стр. 415–421.

Резултат указује на то да код грађана Републике Македоније доминира свест и убеђење да су сви понуђени облици корупције, а да је притом давање и примање мита најчешћи облик корупције. Затим следи тријада давања и примање мита и злоупотреба овлашћења са 22,98%, давање и примање мита са 18,93% и 13,64% оних који сматрају да је корупција злоупотреба овлашћења. Дакле, са сигурношћу се може тврдити да код испитаника у Републици Македонији, на почетку 2013. године, доминира свест да се највише злоупотребљавају овлашћења и да су они извор корупције и коруптивних понашања. То је индикатор да су одређени инструменти контроле одсутни, односно да законски механизми не остварују контролну функцију. Такав став се може тражити и у наслеђу, а у вези са разумевањем власти и њеног вршења. Наиме, византијско-османлијско наслеђе упућује на то да се носиоци власти (не само појединци, него и нпр. партије) понашају као да су они сами институције, а не носиоци функција у институцији. Зато, ако се отворено изрази став да неки поступак није у сагласности са законом, долази до јавне стигматизације. Такође, чак и у условима постојања контролисаних медија (могућност регулаторног тела да врши притисак на структуру програма и слично), грађанину је јасно да је злоупотреба положаја и овлашћења најприсутнији облик корупције.

Истраживања УНДОЦ-а спроведена у Србији и Македонији „детектују“ следеће облике корупције:

Преглед бр. 1: Облици плаћања	
Република Македонија	Република Србија
Искуство грађана који су платили макар и један случај мита у последњих 12 месеци пред истраживање, јавни службеници који најчешће примају мито су доктори (58%), затим полицијски службеници (35%), службеници у катастру (17%), наставници и професори (17%), медицинске сестре (16%), царински службеници (16%), судије/тужиоци (16%) и општински службеници (15%). Други јавни службеници који добијају мањи проценат мита су службеници у Министарства унутрашњих послова (регистрација аутомобила/издавање возачких дозвола) са 4% и службеници у јавним комуналним предузећима (10%).	На основу искуства грађана који су мито дали најмање једном у току 12 месеци пре спровођења Анкете, од државних службеника који су примили највише мита у Србији, лекари су најбројнији (55%), затим следе полицајци (39%), медицинске сестре (26%) и службеници катастра (16%). Остали државни службеници примају мањи проценат мита: од службеника за социјалну заштиту (1%), до општинских службеника (10%).

У научној и стручној расправи корупција се класификује као интерно-екстерна, индивидуално-институционална и на материјална, политичка и психичка. Истраживања показују да је најчешћа екстерна корупција. Њу карактерише плаћање услуга за извршење или неизвршење специфичних службеничких послова. Поред тога, облик екстерне корупције је и давање дарова особама на утицајним позицијама у друштву²⁴.

Табела бр. 2: По вашем мишљењу у којим од следећих ситуација је грађанин највише изложен ризику корупције? (1 – најмање, 7 – највише)

	најмање	највише	просек
1. У ситуацијама када хоће да избегне последице учињених прекршаја (саобраћајне, финансијске и сличне)	41,27	58,73	3,53
2. када пред органима јавне управе хоће да оствари законска права, за краћи временски период и ван процедуре	48,28	51,72	3,34
3. у ситуацијама када хоће да оствари имовинску корист у сагласношћу са законом и у скраћеној процедури	57,14	42,86	3,59
4. у ситуацијама када тражи посао (запослење) и приликом напредовања на послу	57,90	42,10	3,83
5. у ситуацијама када хоће да оствари корист (имовинску или другу), или да се убрза поступак ван од процедуре	52,22	47,78	4,26
6. у ситуацији када треба да се упише на факултет и при полагању испита	47,48	52,52	4,47
7. у ситуацији при остваривању права из здравственог осигурања (убрзавање здравствених интервенција)	44,41	55,59	4,98

Истраживање је показало да је грађанин навише изложен ризику корупције када тражи посао или приликом напредовања на послу. Укупна средња оцена износи 4,00 од 7,00, што показује да је овај вид корупције веома висок. Испитаници су оцењивали могућности изложености грађанина ризику оценама од 1 до 7. Оцењивање је вршено тако што је у оквиру модалитета била могућа једна оцена у распону, при томе да се она не понавља. Оцена је аритметичка средина свих индивидуалних фреквенција повећаних за фактор ризика.

На друго место са високом оценом изложености ризику су ситуације када грађанин хоће да оствари корист (имовинску или другу), или да убрза поступак ван процедуре, што је свакако облик подмићивања државних службеника или других субјеката коме се грађанин обраћа. Тај ризик је оцењен оценом 4,56. Следи хијерархија ризика у ситуацијама када грађанин жели да избегне последице урађених прекршаја (саобраћајних, финансијских и сл.) са оценом 4,23, затим ситуације када грађанин жели да оствари имовинску корист у сагласности са законом и у скраћеној процедури са оценом 4,13 итд. Може се закључити да се оцена о изложености грађанина ризику корупције креће од 4,02 до 4,86. Висина оцена показује да грађани све понуђене облике оцењују као високо ризичне. Наиме, средња вредност целе групе је 4,28, тј. сви понуђени одговори прелазе просек 4,00.

Табела бр. 3: По Вашем мишљењу у којој од следећих ситуација је службеник највише изложен на ризик од корупције? (1 – најмање 4 – највише)

	најмање	највише	просек
1. у управном поступку, у ситуацијама када се решава о редовним управним стварима	56,26	43,74	1,87
2. у управном поступку, у ситуацијама решавања управних спорова	64,59	35,41	2,18
3. приликом реализације јавних набавки	52,71	47,29	2,70
4. у ситуацијама службеног поступања са родбином и пријатељима	30,06	69,94	3,25

Интерну корупцију карактеришу активности подређених чиновника службеника (мито, давање дарова) да би се код надређеног чиновника службеника постигла нека корист. Индивидуална корупција значи делатност појединца у коруптивној пракси. Та делатност је дискретна због учешћа искључиво две особе. Такве чиновне карактеристике кривица оба учесника у давању и примању мита или дарова. Ова

врста корупције је најраширенија. Са перспективе друштвене штете најопаснија је институционална корупција због утицаја на распаѓање друштвених вредности. Институционалну корупцију прате слични процеси у политици и на подручју вођења државе. Утицај овог облика корупције на јавно мњење и јавну свест је највећи, јер проузрокује страх, неизвесност и пад морала код већине грађана. Корупција се може се поделити и на активну и пасивну. Активна корупција укључује особе које дају неко добро и на тај начин подстичу вршење кривичног дела.

Резултати и дискусија

У последњој деценији грађани и друштво у целини, у Македонији и Србији, постали су свеснији присуства корупције, а борба против ње постала је и приоритет у политичкој агенди сваке земље понаособ. Све досадашње владе у обе земље обавезивале су се за борбу против корупције и предузеле кључне мере за решавање овог питања, делом због обавеза које проистичу из процеса приступања Европској унији, делом због потребе да се национално законодавство прилагоди *acquis communautaires*.

Преглед бр. 2: Међународни и законски инструменти и национална политика

Република Македонија	Република Србија
<p>Ратификација две конвенције Савета Европе – Кривичната конвенција за борба против корупцијата (1999.) Конвенцијата на грађанското право во борба против корупција (2002).</p> <p>У 2007. години, Македонија је постала потписница Конвенције Уједињених нација за борбу против корупције (УНЦАЦ), после чега је 2009, као последица тога, успостављен Систем провере, који омогућава свим странама да провере спровођење одредаба УНЦАЦ преко <i>peer review</i> процеса. Један од циљева овог система јесте да се покрене национални процес заснован на учествовању у реформи борбе против корупције. Такође, важно је напоменути да ће Македонија бити проверена у трећем таласу (2012–2013).</p> <p>У 2002. у Македонији је донет Закон о спречавању корупције, (Закон је допуњаван и мењан 2004. и 2008. године, када је формирана Државна комисија за спречавање корупције (ДКСК) како независно тело, одговорно за спровођење мера за спречавање корупције и сукоба интереса. ДКСК је овлашћена и дужна да спреми и донесе Државни програм за превенцију и репресију корупције. Државни програм први пут је био усвојен 2003 године. 2005. године донет је Анекс Државном програму. У 2007. години донет је нов Државни програм и Акциони план¹.</p>	<p>Ратификација две конвенције Савета Европе – Конвенција о кривичном закону за борбу против корупције (2000.) и Конвенција о грађанском праву у борби против корупције (2008).</p> <p>Србија је 2005. такође постала потписница Конвенције Уједињених нација за борбу против корупције (УНЦАЦ), после чега је 2009, као последица тога, успостављен Систем провере, који омогућава свим странама да провере спровођење одредаба УНЦАЦ преко <i>peer review</i> процеса. Један од циљева овог система јесте да се покрене национални процес заснован на учествовању у реформи борбе против корупције. Такође, важно је напоменути да ће Србија бити проверена у другом таласу (2011–2012).</p> <p>Србија је усвојила значајне законе за борбу против корупције: Закон за спречавање сукоба интереса при вршењу јавних функција (2004), Закон о одговорности правних лица за кривична дела (2008.) и Закон о Агенцији за борбу против корупције (2010). Важне мере против корупције унете су у Националну стратегију за борбу против корупције.</p>

Упоредни приказ показује да су, иако се разликују у динамици имплементације нормативних аката и међународних стандарда, обе земље прихватиле норме и стандарде и да су основале државне институције за спречавање и сузбијање корупције и коруптивних активности. У њему се може констатовати да су постављени одговарајући институционални механизми за сузбијање и искорењивање корупције. Резултати су и одраз објективних друштвених прилика и припремљености носилаца друштвених институција да примене степен овлашћења која им стоје на располагању.

У продужетку текста представљени су главни резултати истраживања спроведених 2011. године у Македонији и Србији од стране УНДОЦ и статистичких завода обе државе. Овде су представљени главни резултати²⁵:

Преглед бр. 3: Корупција – искуство грађана	
Република Македонија	Република Србија
На основу мишљења грађана Македоније највише је рангирана незапосленост (42% од пунолетне популације), затим сиромаштво/низак животни стандард – 24%) и корупција (13%).	На основу мишљења грађана Србије, корупција заузима треће место међу најзначајнијим проблемима са којима се Србија данас суочава, после незапослености и сиромаштва/ниског животног стандарда.
Током године, три четвртине (75%) грађана Македоније имају непосредни контакт са неким јавним/државним службеником.	Деветоро од десеторо грађана Србије има контакт са неким од државних/јавних службеника у току године.
У последњих 12 месеци пред ово истраживање, 10,8% грађана Македоније било је изложено искуству са поткупљивањем јавног службеника – директно или преко члана домаћинства.	У току 12 месеци који су претходили Анкети, 14% становника Србије је директно или индиректно имало искуство са подмићивањем државних службеника.
Директно искуство грађана са корупцијом, који су имали контакт са јавним службеницима, у последњих 12 месеци, износи 6,2%.	Стопа распрострањености корупције међу грађанима који су били у контакту са државним службеницима у том периоду износи 9%.
Не постоје значајне разлике у распрострањености корупције међу урбаним и руралним срединама у Македонији. Највиша распрострањеност подмићивања забележена је у Југоист-точном, Вардарском и у Скопском региону, док је у Југозападном, Полошком, Пелагониском, Северисточном и Источном региону испод просека на националном нивоу.	Не постоје значајне разлике у распрострањености корупције у градским и сеоским срединама или међу регионима Србије, осим у Шумадији и Западној Србији, где је стопа распрострањености нешто нижа од националног просека.
У Македонији распрострањеност корупције износи 5,3% за жене, наспрам 7,0% за мушкарце.	Са корупцијом је у Србији искуство имало 8,5% жена, наспрам 10% мушкараца.

25 http://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/statistics/corruption/Corruption_Report_fYR_Macedonia_Macedonian_web.pdf (приступљено 11. 2. 2012), стр. 7–8.

www.unodc.org/.../Korupcija_u_Srbiji_-_Iskustva_gradjana_withcov... (приступљено 11. 2. 2012), стр. 9–10.

Сваки ко је платио мито бар једном, у просеку то чини поново 6 пута годишње или на свака 2 месеца.	Лица која су бар једном имала искуства са корупцијом, у претходних годину дана, у просеку су пет пута дали мито, тј. једном у 10 недеља.
Скоро половна (45%) мита плаћа се у новцу, а једна четвртина (25%) у храни и пићу.	Више од половине (52%) мита плаћа се у новцу, а једна трећина (34%) у храни и пићу.
Просечни мито исплаћен у Македонији износи 28.813 денара или приближно 470 евра.	Просечни мито исплаћен у новцу у Србији износи 15.530 динара (око 165 евра).
Код скоро једне трећине (32%) случајева подмићивања грађани Македоније сами иницирају плаћања, док им је то експлицитно затражено у једном од четири случаја (25%).	У 56% случајева грађани Србије сами иницирају давање мита, а у 14% случајева мито се отворено тражи.
Главни циљеви давања мита у Македонији су убрзање процедуре (50%), финализирање процедуре (12%) или добијање бољег третмана (11%). Међутим 12% плаћа мито без неког посебног циља.	Главни циљеви давања мита у Србији су убрзавање процедуре (34%) или добијање бољег третмана (18%) и завршавање процедуре (18%).
Међу лицима која су дала мито у претходних годину дана, више од половине мито је дало лекарима (58%), а више од трећине полицијским службеницима (35%).	Међу лицима која су дала мито у претходних годину дана, више од половине њих мито је дало лекарима (55%), више од трећине полицајцима (39%), и четвртина медицинским сестрама (26%).
Међу грађанима који одбијају да плате мито, скоро 30% не пристаје да да мито лекарима, а један од пет случаја (18%) не пристаје да да мито полицијским службеницима.	Међу грађанима који одбијају да плате мито, сваки трећи не пристаје да да мито лекарима, а 29% одбија да да мито полицији.
Међу грађанима Македоније који су имали искуство са давањем мита, мање од 1% је тај случај и пријавио. Грађани не пријављују давање мита или зато што лично имају користи од њега (17%), или зато што добровољно дају мито као знак захвалности (13%).	Међу грађанима Србије који су имали искуство са давањем мита, мање од 1% је тај случај и пријавило. Грађани не пријављују давање мита или зато што лично имају користи од њега (20%) или зато што добровољно дају мито као знак захвалности (28%).
Запажања о општој распрострањености корупције у државном сектору поткрепљују искуство оних 6% новозапослених државних службеника који су, у току три године које су претходиле Анкети, себи обезбедили посао уз помоћ мита.	Запажања о општој распрострањености корупције у државном сектору поткрепљују искуство оних 6% новозапослених државних службеника који су, у току три године које су претходиле Анкети, себи обезбедили посао уз помоћ мита.
Нуђење добара, услуга и новца, у циљу придобијања гласача, запажено је на последњим изборима на локалном и државном нивоу у 2008. и 2009. години: 5% грађана на последњим локалним изборима и 5% на последњим парламентарним изборима је било понуђено мито.	Нуђење добара, услуга и новца, у циљу придобијања гласача, запажено је на последњим изборима на локалном и државном нивоу: проценат грађана којима је понуђено мито на локалним изборима износио је 7%, а исто толико и на последњим парламентарним/председничким изборима.

Стопа распрострањености виша је код корупције него код осталих облика криминала, као што су крађа личне имовине, провале, крађе и насртаји на личност. Иако је већи проценат грађана био жртва неког од поменутих кривичних дела у години која је претходила овој анкети, већина се осећа безбедним ноћу и не користи најновије системе заштите да би заштитила своје домове.	Стопа распрострањености виша је код корупције него код осталих облика криминала, као што су крађа личне имовине, провале, крађе и насртаји на личност. Иако је већи проценат грађана био жртва неког од поменутих кривичних дела у години која је претходила овој анкети, већина се осећа безбедним ноћу и не користи најновије системе заштите да би заштитила своје домове.
---	---

Приказ упућује да постоје веома сличне оцене и стања у перцепцијама и искуствима са корупцијом у Македонији и Србији. Може се констатовати да искуства показују одређену сличност. То је последица чињенице да се ради о земљама које имају сличне економске проблеме. Притом, и њихово историјско искуство је слично или дели исте историјске и културне основе. То говори да се концепције и политике водећих друштвених носилаца не разликују, или користе исте или сличне моделе друштвеног организовања.

Закључак

Корупција је пратилац друштвеног развоја и двадесет година након пада једнопартијског система бивше Југославије. Резултати истраживања упућују на то да грађанство Републике Србије и Републике Македоније нема поверења у способност институција, те да су њихова очекивања окренута ка тражењу нових решења. Стварање услова за несметани друштвени развој претпоставља јачање правне државе и механизма одговорности, посебно јачања самосталности судске власти и контролних институција. На том плану неопходно је јачање антикорупцијских тела и институција одговорних за спровођење закона. Истраживачки резултати указују на то да је грађанин је навише изложен ризику корупције када тражи посао или приликом напредовања на послу, што је јасан индикатор стања корупције двају друштва и држава.

Међутим, поставља се питање шта све треба да се уради да се корупција смањи, односно сузбије. За спречавање корупције најодговорнији су државни органи. Њихов задатак је да спроводе различите стратегије, врше измене и допуне закона, ограничавају овлашћења јавних службеника, врше промену пословних обичаја и професионалних кодекса, врше контролу јавних огласа, затим да оснивају независне органе за борбу против корупције и подстичу активности невладиних организација. На том подручју остварени су одређени, али недовољни резултати, јер објективно недостаје општедруштвена контрола, одговорност. Истраживање је показало да не постоји јединствени модус операнди за подмићивање, тј. сваки посебни вид варира у зависности од сврхе плаћања, датог државног службеника и специфичности административне процедуре и др.

За боље разумевање разлога за давање мита и идентификовање посебних питања повезаних са нпр. квалитетом јавних услуга, смањењем чекања за добијање здравствене услуге или поједностављење казнене процедуре, потребно је изградити нормативни оквир и побољшати капацитет институција.

Литература

1. Бонацин, Д., Смајловић, Н.: *Факторска анализа неких кинематичких параметра завршних фаза бацања копља*, *Acta Kinesiologica*, 1(2007)1, стр. 58–63.
2. Добовшек, Б.: *Превенција корупције*, Управа за кадрове, Подгорица, 2009, стр. 49–52.
3. Факторска анализа – Главнекомпоненте – заједнички фактори, www.ekof.bg.ac.yu/nastava/.../9-FAKTORSKA%20ANALIZA.pdf (18. 8. 2009).
4. Faulend, M., Šolić, V.: *Je li neslužbeno gospodarstvo izvor korupcije?* Hrvatska narodna banka, Zagreb, 1999, str. 8–9.
5. Гредел, С., Гавриловић, З., Шолић, Н.: *Професија (и) корупција* – Активирање професионалних удружења у борби за интегритет професија и против корупције, Центар за мониторинг и евалуацију, Београд 2005, стр. 34–46.
6. Joutsen, M.: *Crime Trends in Central and Eastern Europe. Crime policies and the Rule of Law – Problems of Transition*. Ljubljana: University of Ljubljana, 2005.
7. Klinke, S., Mihoci, A. and Härdle, W.: *Exploratory factor analysis in mplus, r and SPSS*, pp. 4–6, http://www.stat.auckland.ac.nz/~iase/publications/icots8/ICOTS8_4F4_KLINKE.pdf (приступљено 22. 6. 2012).
8. Крегар, Ј.: *Корупција у правосуђу*, стр. 5–7.
9. Летунић, П.: Корупција и друштвено-економски развој, *Политичка мисао*, год. 48, бр. 2, 2011, стр. 186–204.
10. Краткорочни статистички податоци за стопанските движења во Република Македонија, број 1.3.13.01, Државен завод за статистика, Скопје, 2013.
11. Медијска сфера: *Интерупција корупције – Босна и Херцеговина, Хрватска, Словенија, Србија: Национални извештаји и мониторинг политичких магазина*, Новосадска новинарска школа, Нови Сад, 2010, стр. 37–38.
12. Novoselović, A.: Javna sigurnost i kriminalitet u lokalnoj zajednici, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* (Zagreb), vol. 13, broj 2/2006, str. 910–911.
13. Novoselović, A.: Javna sigurnost i kriminalitet u lokalnoj zajednici, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* (Zagreb), vol. 13, broj 2/2006, str. 907–914.
14. Pusić, E.: *Društvena regulacija, granice znanosti i iskustva*. Globus, Zagreb, 1989.
15. Roberts–Walter Fay, P.: *Determining the validity and reliability of the cultural awareness and beliefs inventory*: (A Dissertation), pp. 78–86, http://repository.tamu.edu/bitstream/handle/1969.1/6013/etd-tamu-2007A-EDCI-Walter_R.pdf?sequence=1 (приступљено 22. 6. 2012).
16. www.transparentnost.org.rs/.../ALAC-... (приступљено 8. 2. 2013).
17. Абдулахи, Ј.: *Социјалните промени и корупцијата во земјите во развој*, www.fes.org.mk/.../Jonuz%20Abdullahi,%20SOCIJALNITE%20PROMENI%20I%20KORUPCIJATA%20V... (11. 2. 2011).
18. Бован, Б. С.: Истражување перцепције корупције на Правном факултету Универзитета у Београду, *Анали Правног факултета у Београду*, година LIX, 1/2011, стр. 85.
19. Вујаклија, М.: *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1996/97, стр. 456.
20. Зејнели, И.: *Некои карактеристики на корупција во Македонија и нејзино спречување*, стр. 5–7, www.fes.org.mk/.../Ismail%20Zejneli,%20NEKOI%20KARAKTERISTIKI%20NA%20KORUPCIJA%20... (7. 5. 2011).

21. Камбовски, В.: *Меѓународно-правна рамка на борбата против корупцијата*, стр. 2, www.fes.org.mk/.../Vlado%20Kambovski,%20... (приступљено 11. 2. 2011).
22. Лабовиќ, М.: *Власта корумпира*, Гама, Скопје, 2006, стр. 46–70.
23. Лаловић, Д.: *Корелационо-факторска истражувања вербалне способности*, стр. 8–11, Зборник Института за педагошка истражувања, Београд, Година XXXVII, Број 1, Јун 2005.
24. Љатифи, В.: *Прашања околу откривањето и борбата против корупцијата*, стр. 3, www.fes.org.mk/.../Veselj%20Latifi,%20Prasanja%20okolu%20otkrivanjeto%20i%20borbata%20protiv%20kor... (11. 2. 2011).
25. Матевски, З.: *Социолошки аспекти на организираниот криминал и корупцијата*, стр. 3, www.fes.org.mk/.../Zoran%20Matevski,%20SOCIOLOSKI%20ASPEKTI%20NA%20ORGANIZIRANIOT... (31. 12. 2010).
26. Мојаноски, Т. Ц.: *Политичката партија како машина за освојување на власта*, стр. 423–427, Види: Реформата на институциите и нејзиното значење за развојот на Република Македонија, Книга V, МАНУ, Скопје, 2009.
27. Мојаноски, Т. Ц.: *Методологија на безбедните науки – истражувачка постапка*, Книга II, Факултет за безбедност, 2012.
28. Мојаноски, Т. Ц.: *Методологија на безбедните науки – основи*, Книга I, Факултет за безбедност, 2012.
29. Најдобри практики во борбата против корупцијата, стр. 43–49, <http://www.osce.org/mk/hcnm/32235> (26. 7. 2011).
30. http://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/statistics/corruption/Corruption_Report_fYR_Macedonia_Macedonian_web.pdf (приступљено 11. 2. 2012).
31. www.pravo.hr/_download/repository/korupcijasudstvo.cg.doc (26. 4. 2011).
32. www.unodc.org/.../Korupcija_u_Srbiji_-_Iskustva_gradjana_withcov... (приступљено 11. 2. 2012).

ОПЕРАТИВНЕ АКЦИЈЕ У ФУНКЦИЈИ ИСТРАЖИВАЊА ОРГАНИЗОВАНОГ ЕКОНОМСКО-ФИНАНСИЈСКОГ КРИМИНАЛА У РЕПУБЛИЦИ МАКЕДОНИЈИ

доц. др Светлана Николоска
проф. др Марина М. Саздовска
Факултет безбедности, Скопје

Апстракт: Организовани економско-финансијски криминал, као сложена криминална, појава све више постаје сурова реалност у Републици Македонији, а у његовом извршивању учествују лица која користе службени положај и овлашћења у циљу стицања високих прихода од криминала. Злоупотреба службеног положаја и овлашћења најчешће је центар криминалног деловања, а извршиоци имају статус службених, одговорних лица или лица која врше јавна овлашћења. Позиција и моћ извршиоца најчешће доприносе да овај криминал не буде откривен и да извршиоци не одговарају за извршена кривична дела, као ни за задржавање прихода стечених криминалом, у којима уживају, али већи део сакривају у иностранству, на безбедном месту. Будући да се ради о криминалу за који се тешко добијају оперативне информације, органи гоњења користе све законске мере, делатности и посебне истражне мере да би добили почетна сазнања, да би преко координиране оперативне акције обезбедили доказе о организованости криминалне групе и извршеним кривичним делима и идентификовали све умешане извршиоце, као и да би утврдили њихову криминална улога и висину криминалних прихода. У Републици Македонији је током последње три-четири године извршено неколико оперативних акција, као што су „Метастаза“, „Аријел“, „Паучина“, „Калдрма“ и др., у чијим су процесима истраживања учествовали директно надлежни органи гоњења (полиција и финансијска полиција), уз помоћ и подршку Финансијско-обавештајне службе. Акције су завршене обезбеђивањем доказа о извршиоцима, њиховој организованости и врсти и висини криминалних прихода, за сва извршена кривична дела. У овом раду ће бити анализирани наведени криминални случајеви из праксе, у погледу начина и метода добијања почетних сазнања, као и укупни истраживачки процес, по принципу *case studies*. Такође, биће анализирано како су се извршиоци повезивали, која су кривична дела извршили, које су мере коришћене у истраживању и да ли су обезбеђени и конфисковани криминални приходи.

Кључне речи: организовани економско-финансијски криминал, директно надлежни државни органи, финансијско обавештајна служба, криминални приходи, конфискација.

Увод

Појавни облици економско-финансијског криминала који су остали неидентификовани као криминална понашања провлаче се од почетка транзиције у Републици Македонији до дана данашњег, а од лица која су стекла огромна богатства настао

је мали слој људи, који су са правом названи „олигарси“. Њихова богатства се више не скривају, она су велика, а њихов утицај диктира и одређене монополске односе у економској сфери привреде на овим просторима. Њиховом утицају и захтевима клања се и извршна власт у држави, а да не помињемо њихове чврсто успостављене позиције са корумпираним службеницима у јавној управи и правосуђу. Откривени сложенији криминални случајеви указују на постојање „слојевитог криминала“, који је остао незапажен годинама и за органе гоњења представља сложен проблем при детектовању свих криминалних активности. Повезаност криминалних структура са структурама власти у држави, које су криминално понашање омогућиле тако што су пропустиле да га открију, на одређен начин је мотивисала извршиоце за ширење „криминалног бизниса“, који у Републици Македонији већ представља сурову реалност. Организоване криминалне групе које су откривене и чији је криминал разјашњен обезбеђивањем доказа, имале су један криминални циљ, а то је стицање незаконите имовинске добити, најчешће на штету саме државе, али и на штету појединаца – физичких лица, или на штету правних лица.

Широк је спектар криминалних активности извршених у прошлим годинама транзиције и потребно је доста времена, уз велики професионализам и мотивацију органа гоњења, за откривање, расветљавање и, што је најтеже, доказивање. С обзиром да је организовани економско-финансијски криминал повезан са повредом и изигравањем закона, временски фактор је у овом сегменту веома важан, јер нешто што је у одређеном периоду било недозвољено или забрањено, променом неке законске одредбе постаје дозвољена, законита активност. Овај криминалитет има неколико важних обележја, а то су: слаба уочљивост, комплексност, потешкоће у откривању и процесирању, блага казнена политика, законска непрецизност и проблеми који се јављају у одређивању статуса делинквената. О његовом значењу може се говорити и у контексту обима и тежине последица или проузроковане штете. Реч је пре свега о финансијским и социјалним последицама, али и о чињеници да овај криминалитет проузрокује и одређене процесе који у узајамном деловању могу довести до дестабилизације друштвених односа. Озбиљне су претње за развој демократије, владавине права, људских права и државне безбедности, као и за стабилност и економски развој у земљама југоисточне Европе и шире.¹

У последњих неколико година, у Републици Македонији су надлежни полицијски органи спровели више оперативних акција у циљу истраживања криминалних случајева са елементима организованог економско-финансијског криминалитета у неколико области, као што су: денационализација, стечаји, плаћање обавеза према држави (пореза, такси, итд.), злоупотреба радног места, функције или других овлашћења службених лица и, посебно, области јавних набавки и вршења професионалне делатности – адвокатуре, нотарског посла, медицинске струке и сл.

У оперативним акцијама Министарства унутрашњих послова, управе финансијске полиције и финансијско-обавештајне службе предузете су законске мере и активности којима је откривено неколико криминалних организација у којима су извршиоци починили серије кривичних дела, којима су остварили незаконске добити у великим финансијским износима. Најчешће вршена кривична дела од стране извршиоца у криминалним групама и организацијама јесу: „Злоупотреба службеног положаја и овлашћења“, „Фалсификовање службене исправе“, „Пореска утаја“, „Фалсификовање или уништење пословних књига“ и „Прање новца и других прихода кривичног дела“. Извршиоци у свом криминалном деловању све више ко-

¹ Арнаудовски Љ., Нанев Л., Николоска С., Економскиот криминалитет во РМ, Македонска ревија за кривично право и криминологија, бр. 1, Скопје, 2009, стр. 176.

ристе и компјутерску технологију, тако да је већина њих пријављена и за кривично дело „Компјутерски фалсификат“. Оно што карактерише реализоване криминалне случајеве, јесте то да су извршиоци осумњичени и за кривично дело „Злочиначко удруживање“. Органи гоњења су утврдили да су извршиоци организовано вршили кривична дела, да су њихове улоге биле повезане са конкретним функцијама, радним местима или облицима учешћа у реализацији дела. Успешност органа гоњења у истраживачком процесу резултира доношењем правоснажних пресуда суда, у оквиру којих су поред затворских казни изречене и мере конфискације имовине. Правоснажност пресуда је показатељ да су органи гоњења у истраживачким процесима деловали плански и координирано и да су током криминалистичке истраге посветили довољно пажње обезбеђивању доказа о кривичним делима и њиховим извршиоцима, као и релевантним подацима о врсти, висини, току и преображају нелегалних прихода и имовине – спровођењем паралелне финансијске истраге. Успешно спровођење криминалистичке и финансијске истраге, као паралелних истрага које су водиле надлежне институције руковођене из једног центра, битан је предуслов за вођење кривичних поступака и изрицање адекватних санкција за кривична дела, као и за спровођење конфискације нелегално стечене имовине и новца. Последњих година органи гоњења воде тимске, планиране и координиране акције у истраживању економско-финансијског криминалитета, по принципу расветљавања криминалног случаја од информације до реализације (оперативне акције) – *case studies*.

Организовани економско-финансијски криминалитет

Организовани криминал као друштвено негативна појава посебно угрожава осетљиве организме држава у транзицији. Економске промене у овим земљама, приватизација, пракса енормног богаћења, нестабилност или распад система моралних и других вредности, појаве су које годе лицима која су на одређеним позицијама, посебно њиховом посебном положају у државним институцијама, јавним предузећима и сл. Верује се да су већи део 'колача' од приватизације добили људи који су се затекли на високим економским и комерцијалним положајима током процеса приватизације, када су велики привредни објекти приватизовани путем злоупотребе или уз недостатак закона. То се догодило готово у свим земљама транзиције, а код нас је тај проблем осетила армија људи који су изгубили посао или постали стечајни радници. Приватизацијом великих привредних капацитета на криминалан начин не само да је без услова за егзистенцију остао велики број радника, дотад добро ситуираних људи, већ је, неплаћањем пореза на купопродају, нанета велика штета и самој држави, а стечајни радници, који су дотад добијали плате од својих фабрика, постали су терет за државни буџет.

Основни генератор организованог криминала у земљама транзиције, каква је наша држава, представља намеру појединих друштвених група и слојева да заузму водеће привредне и политичке позиције у новонасталим друштвеним околностима. Другим речима, то је теорија о *криминалу као средству за постизање доминантног друштвеног статуса*. Суштина ове теорије могла би се објаснити конфликтним ситуацијама које настају стварањем нове социјалне (економске и политичке) стратификације група и слојева моћи, које ће ту моћ претворити у политичку власт у условима готово једнаким онима из првобитне акумулације капитала,

са ниским почетним стандардима и нормама демократизације и ниском демократском свешћу и културом неразвијеног „грађанског друштва“².

У савременом друштву организовани криминалитет продире у све области живота и у све друштвене структуре, а нарочито у привредну сферу, у њене најпрофитабилније гране у којима су зараде и стицање профита највећи. Продире и у политичку сферу у циљу избегавања државне контроле, избегавања плаћања пореза, стварање заштите од гоњења. У том правцу, М. Елиот каже да је „успех организованог криминала заснован на претпостављеној сарадњи са политичким државним апаратом који доприноси да се они који су криви не појаве на суду. Организовани криминалитет представља смишљено друштвено растројство у коме група која има власт, уместо да спроводи законе, сарађује у кршењу закона. Организовани криминалитет представља ‘бизнис’, или начин стицања новца учешћем у активностима које су законом изричито забрањене“³.

„Организовани криминалитет се у суштини своди на имовински криминалитет који карактерише постојање криминалне организације која обавља континуирану привредну делатност, користећи притом насиље и корупцију носиоца власти“⁴. Мишљење Игњатовића је да постоје широки и уски приступ у дефинисању овог појма, при чему организовани криминалитет у ужем смислу, поред чврсте или еластичне организације која настаје јасном поделом рада између чланова, мора да испуњава и друге неопходне услове, као што су: организовање континуираног (легалног или нелегалног) рада усмереног ка стицању профита, коришћење насиља као средства у остваривању криминалних циљева и остваривање контакта са полицијом, судством или извршном влашћу, који се углавном заснива на корупцији. Организовани криминалитет у ширем смислу представља све облике организоване криминалне делатности које врше организоване криминалне организације, са организованим приступом вршењу кривичних дела и са циљем неоснованог или незаконитог богаћења. У ужем смислу, као додатни или круцијалан услов подразумева се и успостављање веза криминалних организација са државом и њеним органима.⁵

Организовани криминалитет се дефинише и као *криминал у извршењу кривичних дела од стране злочиначке организације у циљу остваривања профита и (или) моћи, коришћењем насиља и посебног положаја у друштву, смањењем ризика преко укључивања у легалне економске, политичке и друге активности и са унапред створеним системом заштите кривичног гоњења*⁶.

Коришћење посебног положаја у друштву указује да су ова дела ненасилна, без употребе физичке силе или психичког насиља, које понекад може бити теже и од самог физичког насиља. Ризик од откривања смањује се преко увлачења и повезивања криминалних активности са легалном облашћу бизниса, финансија, банкарства, политике, државних функција и других друштвених сфера. Сматра се да је то најефикаснији начин да се елиминише ризик од откривања и кривичног гоњења, јер влада општа конфузија о дозвољеном и забрањеном, која доводи до заслепљивања и блокирања сензорске моћи носилаца казнене регулативе и казнене правде. Фор-

2 Камбовски В., *Организиран криминал*, Скопје, 2005 стр. 18 (1)

3 Опширније: Елиот М., *Злочин у савременом друштву*, Сарајево, 1962, стр. 113–116 и Арнаутовски Љ., *Кон прашањето – дали кај нас постои организиран криминалитет*, *Безбедност* бр. 3, Скопје, 1994, стр. 424–425.

4 Игњатовић Ђ., *Земјите во транзиција и организираниот криминалитет*, *Годишник на Факултетот за безбедност*, 2001, стр. 77.

5 Бошковић М., *Организовани криминалитет, криминолошки и криминалистички аспекти*, Београд, 1998, стр. 8.

6 Камбовски В., *Правната држава и организираниот криминал*, *Научен проект – Конституирање на Република Македонија како модерна правна држава*, Правен факултет, Скопје, 1996, стр. 12 (2).

мални систем заштите састоји се у помагању или допуштању криминалних активности од стране државних органа, или у блокади органа кривичног гоњења и казнене правде и њиховом стављању, путем корупције, у функцију заштите или толерисања криминалних активности ради очекиване економске или политичке добити. Неформални систем представља облик самоорганизовања криминалног подземља насупрот систему казнене правде. Елементи организованости овог криминалитета примећују се у припреми, извршавању дела и повезивању извршиоца са другим лицима, која имају контролно-надзорне функције у процесу рада, или са лицима која су у име власти одговорна за откривање, разјашњавање и доказивање криминала и, свакако, са тужилачким и судским органима као кључним у гоњењу и суђењу извршиоцима овог криминалитета.

„Ова врста професионалног криминала је широко распрострањена, у великој мери, много већој него што показује званична статистика. Његови извршиоци ретко одговарају за извршена дела. Разлози због којих они нису циљ гоњења, јесу огроман економски и политички утицај, вешто изигравање закона, коришћење корупције и сличних средстава, недостатак осећаја за позитивне вредности и сл. Штета нанесена овим криминалитетом много је већа од штете изазване свим другим облицима криминала заједно, а осим што уништава друштвени морал, он изазива неповерење и дезорганизацију. Пошто су извршиоци овог криминала привредни и политички моћници, он је по много чему ближи организованом криминалу – по снази и моћи, по политичким утицајима и везама, по припадности владајућем слоју, по имунитету полицијског и тужилачког гоњења.“⁷

Криминалитет „белог оковратника“ организује се закулисно на основу извршења већих пословних трансакција и манипулације преваром. Најчешћа таква дела су фалсификовање финансијског стања већих трговачких удружења, берзанске манипулације, подмићивање и сл. Због тога су лица која врше овај криминалитет названа *великанима крађа* и срећу се свуда у свету, изузетно су моћни у западном свету, а упоређују их са функционерима правосуђа који злоупотребљавају своја овлашћења и газе законе а за то не одговарају. Да би успешније вршили кривична дела, ови професионални делинквенти повезују се са члановима „ширег друштва“, с једне стране, а са друге стране са „пљачкашким силама политичког живота“, који се налазе међу политичарима, у полицији, управи, судству и сл. Њима је битно да се међусобно помажу, да обавештавају једни друге о стварима које су за њих врло важне, организују и друге облике блиске сарадње који одговарају њиховим криминалним циљевима. Према Садерланду (Sutherland) и Кресеју (Cressey), то су кривична дела преваре и проневере, која су најразвијенија у Западној Европи и Америци, а јавно подмићивање државних и приватних службеника често је омогућено и охрабрено од стране бројних агенција и привредних организација.⁸ У одређењу организованог криминала као друштвеног опасног понашања – *sui generis*, у теорији постоје два приступа. Први приступ шире одређује и изједначаје организовани криминал са било којим обликом организовања у извршењу кривичних дела са циљем стицање незаконите имовинске добити, а у казнено-правном смислу се своди на институт саучесништва. Други приступ полази са чињенице да поред елемената организованости, криминално деловање мора да има и нека друга обележја, или карактеристике, а то су пре свега обележја која се односе на саму криминалну организацију,

7 Reckless W., *The crime problem*, New York, 1950, str. 206 – 225 i Dimitrov D. *Економски делikti*, Скопје, 1998, str. 9.

8 Милутиновић М., *Криминологија*, шесто издање, Савремена администрација, Београд, 1988, стр. 235.

њену структуру и начин функционисања⁹. Према Малцу (Maltz)¹⁰, организовани криминал је структуриран са четири елемента: трајна криминална организација, организација која рационално ради на остваривању профита, употребљава силу и претње, али има и потребу за корупцијом у циљу обезбеђивања имунитета примене права.

Дефиниција која одговара организованом економско-финансијском криминалитету јесте дефиниција Абадинског: *организовани криминалитет може да се одреди као неидеолошка делатност, која већи број лица повезује у ужу друштвену групу, организовану на хијерархијској основи, са циљем стицања профита и моћи у вођењу незаконитих или законитих активности, које са релативно ниским ризиком обезбеђују високи профит*.¹¹

Организовани криминал има следеће карактеристике:

- 1) У основи, то је привредни криминал, који се разликује од класичног криминала по криминалној намери и увлачењу некриминалних учесника економије, као што је, на пример, учествовање великих банака у лукративним трансакцијама прања новца („новац не мирише“!);
- 2) Средства, услови и околности која се користе у остваривању циља организованог криминала врло су комплексни, променљиви и непредвидљиви, тако да може да им парира само богата фантазија и имагинативна моћ органа кривичног гоњења;
- 3) Употреба насиља је део арсенала, али модернизацијом средстава и метода организованог криминала насиље постаје мање коришћено, криминалци све више користе софистицираније методе.

Истраживање организованог економско-финансијског криминалитета указује на чињеницу „да нема периода, нема етапе, или фазе развоја људског друштва у којој није постојао овај криминалитет, злочин, било да се ради о класном или бескласно друштвеном уређењу.“ У том контексту је и тврдња да овај криминалитет заузима значајно место у структури укупног криминалитета, да су његова појава, квантитет и квалитет детерминисани и одређеним економским, политичким, социјалним, правним збивањима у самом друштву¹². Поуздани показатељи стања економско-финансијског криминалитета у друштвеном систему јесу његове појавне форме и облици, али и својства извршиоца и њихова повезаност у вршењу криминалне делатности на организовани начин од организоване криминалне групе у којој је криминална улога додељена. Улогу извршиоца економско-финансијског криминалитета одређује више друштвених, политичких, стручних, професионалних својстава, али је она и у директној зависности од личних својстава и карактеристика личности извршиоца. Треба имати у виду да „овај криминалитет врше лица која се својом креативношћу и способношћу, често и својим ауторитетом, труде да своје криминално понашање што дуже сакривају. У томе им у великој мери помажу и овлашћења која имају и чијом злоупотребом они, у ствари, сакривају криминалну делатност“¹³. Колико и да ли ће извршиоци успе-

⁹ Маринковић Д., *Сузбијање организованог криминала*, Прометеј, Нови Сад, 2010, стр. 19.

¹⁰ Maltz M., *Defining Organized Crime, Handbook of Organized Crime in United States*, Totowa, 1994, str. 55.

¹¹ Арнаудовски Љ., *Репресијата во функцијата на превенцијата на организираниот транснационален криминалитет*, Едиција за организиран криминал, Проект на програмата Темпус и Кардс, Скопје, 2002, стр. 83.

¹² Арнаудовски Љ., Нанев Л. и Николоска С., *op. cit.* стр. 175.

¹³ Бановић Б., *Обезбеђење доказа у криминалистичкој обради кривичних дела привредног криминалитета*, Београд, Земун, 2002, стр. 31.

ти у својој криминалној замисли – да остваре криминалну добит и да раде на сакривању те добити, зависи од тога колико се органи гоњења охрабрују и колико раде на откривању, расветљавању и доказивању криминалних случајева, који су све сложенији и замршенији због извршавања више кривичних дела, на различитим местима и од стране великог броја умешаних извршиоца.

Истражујући дуги низ година појавне облике и форме економско-финансијског криминалитета и структуре извршених кривичних дела, дошла сам до констатације да се овај криминалитет може поделити на две основне групе кривичних дела, од којих је *прва групација кривичних дела усмерена ка криминалним активностима извршиоца у циљу избегавања законских обавеза према држави (неплаћање доприноса за здравствено, пензијско и инвалидско осигурање, пореска утаја, царински деликти итд.), док је друга група криминалног понашања за преступнике који, узимајући свој положај, моћ, положај и утицај, врше злочине којим незаконито издвајају средстава из државног буџета (злоупотреба службеног положаја и овлашћења – често путем криминала у јавним набавкама, коришћење дискреционих овлашћења, фалсификовање службених исправа, итд.).*

Најчешћа жртва криминалитета код обе групе криминалаца је држава. Она је директна жртва, а индиректно су то сви грађани. Мали део грађана није погођен овим криминалом – то су сами извршиоци и њихове породице. Они су вршењем кривичних дела постали „профитери“ и то ће бити све до тренутка откривања и разјашњавања тих кривичних дела. Реч је о тешком процесу, јер су докази или невидљиви, добро сакривени, или „нема ко да их види, препозна, открије, обезбеди, процесира“.

Структура криминалних организација или криминалних група

Типологија криминалних организација, која се врши на основу њихове унутрашње структуре, важна је за утврђивање унутрашње структуре и криминалне улоге сваког члана групе. Најчешћи облик организованости су криминалне мреже, у којима извршиоци имају подједнако важне улоге, а оне су често повезане са одређеном функцијом или моћи.

Да би се њихова криминална активност одвијала без проблема, криминалне организације најчешће у свој састав укључују и лица из државне власти, и то „своје људе“ из полиције, тужилаштва и суда, будући да су то лица која откривају, гоне или суде за извршена кривична дела. Та лица су у одређеним ситуацијама „саизвршиоци“ и „саветници“ – она помажу организацији око начина на који треба деловати, а помоћу свог ауторитета и моћи чак утичу и на друге инспекцијске службе, да не врше инспекцијску контролу и надзор. Ове криминалне организације могу да имају различиту структуру и професионалност у зависности од криминалног деловања. Оне се разликују према бројном саставу, материјалном стању, специјалности у професионалном деловању, као по спремности за учешће у криминалу. Увек постоји *мозак криминалног деловања*, организатор, који осмишљава и додељује улоге у криминалној активности због које су се удружили, он се брине о организацији, али и о проналажењу средстава и метода (повезаност са органима гоњења), у настојању да криминална активност не буде откривена, или да се направи легализација криминалне активности путем доношења законских прописа који криминално чине легалним.¹⁴

Организовани криминал и његова повезаност са одређеним облицима економско-финансијског криминала углавном се свде на постојање кривичних

14 Бошковић М., *op. cit.* стр. 22–23.

дела корупције са елементима злоупотребе службеног положаја и овлашћења, а манифестују се преко утицаја на јавну администрацију, политичаре, на систем кривичног правосуђа, медијуме, али и на приватни сектор. Као посебни облик криминала, корупција је инструмент којим се организовани криминал служи да би функционисао што ефикасније и профитабилније. Подмићују се полицајци, политичари и судије, у замену за „недодирљивост и подршку“. Корупцијом се обезбеђује, са једне стране, стратешка позиција за будуће вршење конкретних незаконитих радњи, а са друге стране, фактички имунитет од кривичног гоњења.¹⁵

Вишедимензионалност организованог економско-финансијског криминалитета са елементима повезаности криминалних структура са структурама власти јесте вишедимензионалан концепт, који се класификује преко четири степена: индивидуалних карактеристика организованих криминалаца, организационе структуре којом су појединци повезани у криминалну мрежу, структуре моћи којом се ствара „бедем“ потчињавања нижима од себе и повезаности нелегалних са легалним структурама друштва.¹⁶ Средства која су дата за корупцију унапред су планирана тако да се обезбеди неконтролисано криминално деловање и да, тамо где постоји опасност од откривања или проваљивања информација, криминална група плати или купи избегавање редовне инспекцијске контроле и непоступање полиције, у случају да она располаже оперативним сазнањима о извршеном криминалу или о лицима који су могући извршиоци економско-финансијског или било ког другог кривичног дела. Корупција може да подразумева појединачни акт, или да се продужи и достигне такав степен да умешани корумпирани службеник или носилац јавне функције постане део криминалне мреже, учествује у реализацији и, свакако, учествује у подели нелегално стечених прихода. Економско-финансијски криминалитет се све чешће јавља у организованој форми и са учешћем више лица. Врши се кроз више фаза, обухвата више криминалних деловања и поступака, деловање траје дужи и врши се на више места, у зависности од криминалне улоге извршиоца. Истовремено, то је облик организованог криминала који у виду мреже повезује више извршиоца и више кривичних дела или криминалних организација.¹⁷ Организовани економско-финансијски криминалитет, по својој организованости, по простору деловања и грађењу криминалне мреже, не познаје границе. У том смислу, он следи своје принципе организованости, интернационализације и глобализације. Транснационална димензија економско-финансијског криминалитета, распрострањеност као његова феноменолошка карактеристика, манифестује се преко два односа: прво, у могућности за брзо и ефикасно добијање великог новца, која се повећала до невиђених граница (у политикологији се каже да је моћ власти у новцу) и друго, у повезаности и заједничком деловању криминалних група и организација из више држава, региона или из целог света. Све ово појачава напад на друштво и на његове целокупне односе и у развијеним и у неразвијеним земљама. Насупрот томе, способност држава у борби против овог криминалитета слаби.¹⁸

Код економско-финансијског криминалитета, са аспекта организованог криминала, македонски законодавац прихвата препоруке међународних докумената и у материјалном казненом праву дефинише појам „организована криминална група“ и уводи нову инкриминацију о злочиначком удруживању. Извршилац који ствара групу или банду која има за циљ вршење кривичних дела за која може да се изрекне

15 Маринковић Д., *Сузбијање организованог криминала*, Нови Сад, 2010, стр. 50.

16 Маринковић Д., *op. cit.*, стр. 22.

17 Арнаудовски Љ., *op. cit.* стр. 471.

18 Нанев Л., Криминолошки обележја на македонскиот економски криминалитет низ податоците на органите на казнениот прогон, *МРКПК*, бр. 2–3, Скопје, 2008, стр. 558–559.

казна затвора од три или више година, јесте члан групе или банде.¹⁹ Под групом, бандом или другим злочиначким удружењем или организацијом подразумевају се најмање три лица која су се удружила у вршењу кривичних дела, укључујући и организатора удружења.²⁰ „Више људи“ значи најмање три или више лица која су се удружила у вршењу кривичних дела.²¹ Исто тако, инкриминисано је и кривично дело „злочиначко удруживање“, које постоји у случајевима када „онај ко ће оформити групу или банду која има за циљ вршење кривичних дела за која може да се изрекне казна затвора од три године или тежа казна од најмање осам година, а предвиђено је и ослобађање казне за припадника групе или банде, пре него што ће да изврши неко кривично дело, а предмети и средства за извршивање да се одузму.“²²

Оперативне акције

Истраживање организованог економско-финансијског криминалитета је у надлежности више државних органа са полицијским овлашћењима, а то су: јавни тужилац за организовани криминал и корупцију, Министарство унутрашњих послова, Управа финансијске полиције и Управа царине. У истраживачком процесу користе се и услуге других државних органа и институција, које сарађују са финансијско-обавештајном службом и управом јавних прихода, а траже се и одређене услуге или инспекцијски надзор и контрола тржишне, девизне, ревизијске инспекције, инспекције рада, итд. Будући да се ради о проблематици за коју је надлежно неколико државних органа и институција који имају директну надлежност и полицијска овлашћења, неопходне су добра координација и сарадња између њих, размена информација и података, формирање заједничких тимова у поступању и координација из једног центра, а то је јавни тужилац за организовани криминал и корупцију, односно именовани јавни тужилац који руководи процесом истраживања конкретног случаја.

Истраживање сложених кривичних предмета врши се преко оперативних акција, које представљају планска и координирана поступања у којима се предузимају планиране мере и дејства, по претходно утврђеном плану у којем је предвиђено време и место поступања, људски и технички ресурси. Оперативне акције су поступања у којима се предузимају законите мере и дејства у одређеном периоду, са унапред зацртаним циљевима, координацијом и управљањем из једног центра, у који се усмеравају све информације и подаци о свим предузетим мерама и добијеним резултатима. Оперативне акције се спроводе током дужег периода, а њихова завршница је хапшење извршиоца и њихово извођење пред истражног судију. Оперативне акције имају своје име, које најчешће дају оперативни радници или истраживачки тим и оно је повезано са објектом истраживања или самим подручјем криминалног деловања извршилаца. Прошлых година у Републици Македонији спроведено је неколико оперативних акција полиције и финансијске полиције, а то су следеће:

- 1) „Метастаза“ – криминални случај у који су умешани извршиоци из медицинске струке који су за одређени финансијски износ додељивали инвалидске пензије грађанима;
- 2) „Змијско око“ и „Калдрма“ – криминални случајеви повезани са присвајањем финансијских средстава са путарине и давање фалсификованих фискалних рачуна;

19 Члан 394 КЗ РМ, *Сл. весник на РМ*, бр. 37/96 и 19/04.

20 Члан 122, став 20 КЗ РМ, *Сл. весник на РМ*, бр. 19/04.

21 Члан 122, став 23 КЗ РМ, *Сл. весник на РМ*, бр. 19/04.

22 Члан 394 КЗ РМ, *Сл. весник на РМ*, бр. 19/04.

- 3) „Аријел“ – криминални случај у коме је регистровано више сестринских фирми и на основу фиктивних докумената вршена пореска утаја, повратак пореза и прање новца;
- 4) „Паучина“ – криминални случај у којем су вршена регистрација неколико фирми и управљање њима из једног центра, са циљем вршења пореске утаје и прања новца; укључено је неколико извршиоца, и то одговорних и правних лица;
- 5) „Агент“ – криминални случај у који је умешан високи полицијски функционер, а тиче се за трансфера новца сумњивог порекла са правних на физичка лица, што може бити начин за прање новца; ова ја оперативна акција још у току, у периоду писања овог рада (април 2013) осумњичени су пред судом.

Процес истраживања обично почиње почетним оперативним информацијама, које прикупљају оперативни радници. Они имају обавезу да их у одређеном облику доставе до аналитичке службе, где се концентришу све добијене оперативне информације. Те оперативне информације се обрађују и сврставају по проблематици и по објектима оперативног рада. Након анализирања оперативних информација планира се почетни преглед. То су обично оперативне провере информација у институцијама у службама које имају евиденцију о одређеном питању (проблематици). На пример: ток новца могу проверити финансијско-обавештајне службе, које директно врше провере свих трансакција у субјектима (сва правна лица и физичка лица одређена законом о спречавању прања новца) у земљи, а међународном сарадњом обезбеђују се и подаци о трансакцијама са иностранством. Преко Управе јавних прихода проверавају се све пореске пријаве физичким лицима, порески биланси правних лица, захтеви о повратку пореза итд.

Истраживачки процес развија се по принципу од информације до реализације. Најважнија је почетна информација, што су оперативци популарно формулисали у виду изреке „једна тачка са које се трасира истраживачки пут, а он се трасира на основу добијених информација, података, релевантних докумената“; у криминалистици се користи изрека „информације воде истрагу“.

Тимски и координиран рад је најважнији предуслов за успешан рад у области спречавања организованог економско-финансијског криминалитета.

Успешно супротстављање организованом економско-финансијском криминалитету у условима друштвено-економског и политичког система у нашој земљи треба да се одвија у три фазе.

1. *Прва фаза* има превентивни карактер. У њој учествују сви државни органи, институције и субјекти са циљем уклањања фактора који условљавају или погодују извршењу и развоју криминалитета преко његових бројних појавних облика.

2. *Друга фаза* састоји се из оперативног рада полиције и других органа и институција на идентификацији постојећих појавних облика и предузимању криминалистичких дејстава помоћу криминалистичких метода и средстава за откривање, разјашњавање и документовање посебних кривичних дела сваког криминалног случаја. Обухвата и откривање извршилаца свих појединих кривичних дела и, свакако, обезбеђење предмета и трагова криминалног случаја који ће служити као доказни материјал у будућем кривичном поступку.

3. *Трећа фаза* обухвата кривично гоњење извршиоца и њихово суђење, које је у надлежности тужиоца и суда.

Откривање економско-финансијског криминала значи стрпљиво и сложено трагање за истином и њено утврђивање у преткривичном (предистражном) и кри-

вичном поступку. Прикупљање и утврђивање чињеница и околности је значајно за откривање и разјашњавање одређеног кривичног догађаја, јер оне указују на могуће постојање економског кривичног дела, као и за проналажење и хватање учиниоца и спровођење санкција за такво дело. То обухвата мисаону активност и логичко размишљање у оквиру система криминалистичко-тактичке (или оперативне) делатности у систему кривичног поступка, или у оквиру криминалистичког поступања, као јединог процеса истраживања. „Дешифровање“ свих информација које се односе на одређени кривични догађај и указују на нападу из области економско-финансијског криминалитета, захтева добро познавање свих сегмената функционисања правно-економског система, познавање свих специфичности, начина и метода извршавања кривичних дела из ове групе, са повредама одређених закона, подзаконских аката или процеса економско-финансијског пословања. Криминалиста треба да буде специјалистички оријентисан и добро обучен.

Препознавање елемента одређеног економско-финансијског кривичног дела најчешће води ка расветљавању и доказивању сложене криминалне ситуације, у коју је умешано више извршилаца и више кривичних дела. Откривање и расветљавање криминалног догађаја који указује на постојање економско-финансијског кривичног дела почиње од добијене информације о могућој сумњи (вероватности) која се тиче криминалног догађаја из прошлости. Криминалистичким средствима и методама треба реконструисати структурна садржина тог криминалног догађаја. Степен сумње може или не мора бити одлучујући фактор. Почетне информације најчешће одређују: форма, садржај и фаза процеса откривања, или специфичност начина и метода извршавања кривичних дела ове групације, повреда одређених закона, подзаконских аката или процеси у преткривичном поступку (криминалистичка или оперативна активност) и, уопште, целокупном кривичном поступку.²³

Најнижи степен сумње (општа сумња) представља повод за покретање криминалистичке контроле, криминалистичке активности која се састоји од система оперативно-тактичких мера и радњи које се предузимају за спречавање криминалитета као масовне појаве. Њом се прате и оперативно покривају сви криминогени пунктови, објекти и жаришта, а врши се и надзор над лицима за која постоји само општа (неодређена) сумња да би се могла одати криминалној активности, при чему не постоје индиције за обим и врсту одређеног кривичног дела. Од великог значаја су опште сумње о факторима који детерминишу стварање и постојање група које делују у одређеној економској или другој средини, а и шире. Ови општи показатељи, или чињенице о факторима, условима, околностима и утицајима, одређују врсте економско-финансијског криминалитета према гранама економије, заједно са општим индицијама добијеним након широких оперативних увида и директног или индиректног надзора над: објектима, где се очекује да буду идентификоване материјалне последице кривичних дела (ноћни клубови, хотели, мотели, ресторани); местима реализације, где се очекује отуђивање робе сумњивог порекла (пијаце половне робе, царинске или комисионе радње, предузећа за откуп секундарних сировина и др.); „пунктовима“ већ познатих и професионалних делинквената и сл., који представљају основне конститутивне елементе криминалистичке прогностике економско-финансијског криминала. Општа сумња је само први корак за улазак и утврђивање истине о криминалном догађају.²⁴

Специфичност економско-финансијског криминалитета, са аспекта повезаности више криминалних понашања која су инкриминисана као посебна кри-

23 Ангелески М., *Криминалистичко постапување при откривање на економскиот криминалитет*, Скопје, 1994, стр. 101.

24 Ангелески М., *op. cit.*, стр 103.

вична дела и сврстана у више групација према казненем закону, намеће потребу његовог истраживања у целини, преко примене законом предвиђених мера и радњи, као и истражних мера и радњи и посебних истражних мера. Најчешће се од прве информације располаже сазнањима о једном или више кривичних дела, а са развојем истраживачког процеса стичу се сазнања и докази о више извршених кривичних дела, више извршиоца, више доказа, а то све указује на један једини циљ, који се своди на стицање незаконског профита и склањање тог профита (новца) изван оквира националног законодавства, чиме се онемогућава његова конфискација. Истраживачки процес треба да буде добро испланиран и координиран и треба да буду предузете све законите мере, као и планирање људских и техничких ресурса са циљем да се обезбеди довољно квалитетан доказни материјал, а то су документи (уговори, фактуре, трансакције и сл.). Мера која се најчешће примењује у првој фази истраживања, а и у даљем току истраживања, јесте: *у присуству службеног или одговорног лица, да се изврши преглед или претрес одређених објеката и просторија у државним органима, установама која врше јавна овлашћења и другим правним лицима и да се направи увид у њихову пословну документацију*²⁵.

„У ситуацији велике, свеобухватне и комплексне примене мера прегледа или претреса пословних просторија или увида у њихову пословну документацију, намеће се потреба сарадње са одређеним стручним службама или органима, који у оквиру својих надлежности имају право предузимања ове мере, а њихови радници су специјализовани да врше увид у финансијске документе или другу пословну документацију (пореска управа, инспекцијске службе и сл.) и пре свега имају за циљ селекцију релевантних докумената и елиминацију нерелевантне документације“.²⁶ Релевантним документима сматрају се документа у виду исправа, пословних књига, финансијска докумената за која се претпоставља, или је очигледно да су фалсификована или фиктивна, или на њима могу да буду пронађени трагови криминалног понашања (потпис, печат), или су она сама предмет криминалног понашања – фиктивне фактуре, незаконито донесене одлуке, решења и сл.

Циљ вршења увида у пословну документацију јесте утврђивање стања у књигама и евиденцији и проналажење фалсификованих или фиктивних документа. У том правцу оперативни радници треба да утврде следеће чињенице:

- субјективитет правних лица (да ли се ради о државном органу, институцији, трговачком предузећу, установи, акционарском друштву, приватном или правном лицу, вршењу послова јавног карактера, удружењу грађана итд.);
- идентификација службеног или одговорног лица као извршиоца;
- законито вођење пословних књига;
- законито вођење материјално-финансијског рачуноводства и утврђивање елемената фиктивности, фалсификовања или уништења пословних књига, или постојања двојне документације;
- законито благајничко пословање, утврђивање двоструких исплата, фиктивни налози за плаћање;
- утврђивање веза са другим учесницима у криминалном деловању;
- начин чувања пословних књига и поступање у законитом року за чување и уништавање;
- постојање бланко потписаних образаца, посебно налога за уплате или исплате, итд.

25 Члан 144, став 2, т. 6, Законот за кривична постапка, *Сл. весник на РМ*, бр. 15/05.

26 Бановић Б, *op. cit.*, стр. 256.

Уколико се укаже потреба за предузимањем исте мере у другом правном лицу, припрема се план поступања и на том месту. Уколико се ради о прегледу, претресу и увиду у документацију, а то спада у територијалној надлежности другог органа, онда се поступање води по интерним одлукама и упутствима полиције. Најчешће се планирају и предузимају мере у складу са писаним захтевом или директним деловањем у сарадњи и координацији надлежног полицијског органа. Након сваког добијеног обавештења, одмах се припрема план и предузимају мере у свим субјектима за која постоји сумња да поседују трагове и предмете, како би се случај у потпуности разјаснио и документовао.

Друга фаза или степен криминалистичког истраживања јесте криминалистичка обрада, која представља систем свих оперативно-тактичких мера У другој фази предистражног поступка оперативни службеник већ има одређена конкретна сазнања о конкретном кривичном делу, извршиоцу или о предметима (стварима) који су доказни материјал за одређено криминално понашање. У оквиру криминалистичке обраде предузимају се одређене истражне мере и дејства, а примењују се и посебне истражне мере. У примени законских мера оперативни радници планирају и спроводе и једноставне и сложене оперативне комбинације, од комбиновања оперативно-тактичких мера до комбиновања истражне и специјалне истражне мере у зависности од тога колико је и како криминални случај комплексан.

„Криминалистичко-тактички ниво процеса откривања у криминалистичкој обради (као виши и задњи стадијум оперативне активности), достиже свој врхунац у стварању мрежа међусобно повезаних материјалних, моралних и психолошких индиција, које се издижу са нивоа *основа сумње* до степена *основане сумње* за конкретно кривично дело извршено од конкретног извршиоца против кога се иницира вођење кривичног поступка, а то би значило да криминалистичка обрада, као завршни део оперативне делатности, прелази у истражну активност“²⁷.

Главна разлика између криминалистичке контроле и криминалистичке обраде јесте у форми и садржају „сумње“. Криминалистичка обрада је виша и компликованија фаза предистражног поступка, којој обично претходи криминалистичка контрола, али то није услов. Криминалистичка обрада, као планирана и усмерена оперативна делатност, почиње од одређеног криминалног случаја или од више случајева, са циљем да се криминалистичким путем прикупе чињенице и подаци који имају значај доказних информација, односно да се утврди *да ли постоји веза између извршиоца и криминалног случаја – утврдити да ли је одређена претпостављена каузалност оправдана*.²⁸ Она је усмерена на сам криминални случај, као појаву у којој треба утврдити конкретна кривична дела и њихове извршиоце, посебно утврдити својства и статус извршилаца, време извршења, средства извршења кривичних дела и сл. Основни циљ предузимања свих мера и активности јесте обезбеђивање доказног материјала, који се, по правилу, код злоупотребе службеног положаја, као најчешће извршавањем кривичног дела, налази се на више места (у банкама, поштама, пореској управи и сл.), у зависности од области ка којој су извршиоци усмерили своју криминалну делатност. Циљ криминалистичке обраде је обезбеђење релевантног доказног материјала да би се поднела кривична пријава против извршиоца или извршилаца, јер се ради о делу организованог криминала, у који је умешано више извршиоца и више криминалних радњи које су вршене на више места у једном континуираном периоду. Криминалистичка обрада има за циљ да добијене основе сумње преточи у виши степен вероватноће, или у

27 Ангелески М., *Оперативна криминалистика*, Скопје, 2005, стр. 224.

28 Кривокапић, В., Жарковић М., *Криминалистичка тактика*, Београд, 1999, стр. 69.

основану сумњу, што је важан услов за покретање кривичног поступка против извршилаца економско-финансијских кривичних дела.

„Криминалистичка обрада има следеће циљеве:

- 1) да утврди постојање криминалног догађаја;
- 2) да утврди обим криминалних активности;
- 3) да прошири откривање свих могућих нових начина извршења;
- 4) да омогући доступност извршиоца (извршилаца)²⁹.

Оперативна делатност полиције, преко мера и активности предузетих у фази криминалистичке контроле и обраде, углавном заврши подношењем кривичне пријаве јавног тужилаштва, или тужилаштва за организован криминал и корупцију. Али полицијска оперативна делатност ту не треба да престане. Сваки криминални случај треба и даље следити, прикупљањем нових оперативних сазнања о току кривичног поступка пред тужилаштвом и судским органима, пре свега због опасности од утицања на њихов рад али и од нових криминалних понашања, која су у нашој држави честа појава (своде се на коруптивна понашања, како правосудних органа, тако стручних лица која су ангажована у поступку, као што су вештаци), посебно код економско-финансијског криминала. Спрега у организованом криминалу је повезаност криминалних структура са онима у правосуђу (тужилаштвом и истражитељима).

У случају постојања међународних елемента, поступа се у сагласности са међународним договорима о међународној полицијској сарадњи у борби против транснационалног организованог криминала. Та сарадња обавља се преко писаног захтева, који се доставља преко службе Интерпола или преко других врста и облика међународне полицијске сарадње.

Крајна фаза криминалистичког истраживања јесте обезбеђивање доказног материјала и подношење кривичне пријаве, али она траје и даље у фази истраге и у судској фази, увек кад тужилац закључи да је потребно да се предузму додатне мере и активности са циљем расветлавања и доказивања кривичноправног случаја.

Материјални докази су докази на папиру (фактуре, признанице, уговори, платни налози и сл.), а трагови на тим документима су направљени писањем, штампањем, фотокопирањем и сл. Трагови се, као промена у спољашњем свету која настаје извршењем кривичног дела, у криминалистичкој литератури спомињу углавном код кривичних дела у области класичног криминала, док се код економско-финансијских кривичних дела у криминалистици трагови не спомињу, већ се већа пажња обраћа на индиције. Имајући у виду специфичност економско-финансијског криминала, поставља се питање да ли у криминалним активностима овог типа постоје трагови. Ако је одговор потврдан, поставља се питање шта су они и да ли су и по чему су специфични.

Специфични трагови кривичних дела економско-финансијског криминала могу настати и као последица материјалног деловања кривичног дела на извршиоца. Ови трагови су уочљиви ако се на њих обрати већа пажња, а настају као резултат коришћења незаконито стечених прихода и имовине. Нагло богаћење појединаца се манифестује у виду изградње кућа и вила, куповине луксузних аутомобила и других вредних предмета, отварања приватних предузећа и агенција, летовања на ексклузивним местима, дугих боравака у другим државама, играња игара на срећу и сл. То су материјалне индиције које указују на сумње и упућују на утврђивање извора тог богатства, за које може да се претпостави да је последица криминалне

29 Цуклески, Г., Криминалистичка контрола и обработка на кривичното дело даночно затајување, *Безбедност*, бр. 3, Скопје, 1995, стр. 611.

активности.³⁰ Ово се посебно односи на лица која су се обогатила у кратком периоду, док су била на позицији, док су имала одређену функцију, радно место и сл. Наравно, не показују сви извршиоци економско-финансијског криминала богатство, али неки од њих имају дебеле банкарске рачуне и то најчешће у страним банкама, а могу имати и приватне сефове у банци, у којима чувају веће количине злата, драгог камења и других вредних предмета. Оно што је посебно сумњиво јесте богатство које се манифестује у кратком периоду од стране лица која су раније, пре него што су добила функцију, имала просечан живот.

Материјалне индиције најчешће воде обезбеђењу релевантних чињеница и доказа о постојању неког економско-финансијског кривичног дела, али да би се у томе успело, оперативни радници треба да поседују опсерваторску и аналитичку способност. Успешно опсервирање подразумева три међусобно зависна фактора, и то: знање широких степена индиција, поседовање моћи опсервирања и препознавање индиција које су резултат конкретног запажања.³¹ Каже се да су самим откривањем извршиоца, позната и дела која је он извршио, зато што је он ограничен криминалном активношћу која може бити извршена у вези са његовим професионалним ангажманом на радном месту или тамо где је добио ангажман неким уговором или решењем о сарадњи. Зна се ко може да потпише налог о исплати, договор о сарадњи и сл. и тим активностима, које могу бити нелегалне или полулегалне, врши се криминал. Доказивање ових кривичних дела је мукотрпан посао који изискује дужи период, упорност и стручност оперативних службеника, зато што је потребно логично и временско повезивање материјалних доказа и индиција. Доказни материјал се најчешће налази у више институција, банки, у акционарским друштвима, министарствима, бироима и сл., због чега се истиче неопходност сарадње полиције са осталим инспекцијским службама, али и сарадње полиције на локалном, регионалном и међународном нивоу, због тога што криминал нема граница.

О појму доказа у материјалном смислу постоје неколико схватања.³² *Прво* схватање каже да је доказ у материјалном смислу свака доказна основа или чињеница која је садржана у одређеном доказном средству које говори о истинитости неког факта у кривичном поступку. Чињенице које треба доказати називају се „предмет доказа“ (*thema probandi*), чињенице које су већ утврђене и од којих се изводи закључак о истинитости чињеница који треба доказати, називају се „доказна основа“ (*argumenta probantiones*), а извори из којих се добијају доказне основе називају се „доказна средства“ (*media probandi, instrumenta*). Карактеристика *другог* схватања је да доказ у кривичном поступку није ни само доказни извор – сведок, осумњичени, вештак, материјални доказ, нити је само информација, већ је јединство доказних извора и доказних чињеница. *Треће* схватање каже да је доказ у кривичном поступку извор информација о чињеницама које се утврђују у кривичном поступку, којима орган који утврђује чињенице служи у случајевима када није у могућности да их својим запажањем утврди, а извори информација састоје се од извештавања о чињеницама које су непосредно утврђене од органа гоњења који је поступао у конкретном случају, или су то слике направљене од органа у чијој је надлежности сликање, скицирање и сл. Поред постојања материјалних доказа, постоје и бројни идеални докази који су меморисани у свести људи који су на неки начин повезани са криминалном активношћу, као директни учесници у криминалном догађају или као сведоци. Они се посебно истичу код вештачења,

30 Бошковић М., *op. cit.*, стр. 301.

31 Попадић В. *Сузбијање кријумчарења*, Економика, Београд, 1989, стр. 82.

32 Бановић Б., *op. cit.*, стр. 183.

где долазе до изражаја стручност и професионалност вештака, који од бројних материјалних доказа треба да направе идеалну слику о самом догађају, на основу стручног знања, професионалности и доказног материјала.

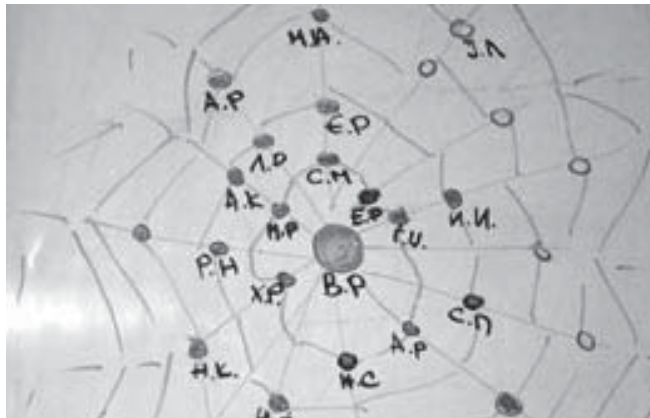
Наш законодавац већи значај даје материјалним доказима, који се као такви најчешће примењују у предистражном поступку и имају водећи карактер у идентификацији и обезбеђењу материјалних доказа.

Примери оперативних акција у Републици Македонији

„Метастаза“ је оперативна акција у којој је осумњичено 38 лица, од којих су већи број су по професији лекари, чланови Комисије за одобрење инвалидских пензија и лекари специјалисти, али и посредници. У току 2010. године осумњичени су за кривична дела извршена од 2008. до марта 2010, и то за КД: „Злочиначко удружење“, „Злоупотреба службеног положаја и овлашћења“ и „Фалсификовања исправа“. Они су за одобравање инвалидских пензија узимали финансијске износе у висини од 3.000 до 3.500 евра по лицу, у зависности од лекарске документације коју је требало обезбедити и од висине инвалидске пензије. У кривичном поступку је, након изношења доказа, изречена правоснажна судска пресуда у којој је, поред затворске санкције, изречена и мера враћања криминално стеченог новца. Криминална група деловала је на принципу проналажења болесних и здравих лица која су била спремна да плате за услугу остварења инвалидске пензије, а лекари су новац тражили преко посредника. Ради се о криминалној групи која је деловала организовано, у смислу поделе криминалних улога: лекара који су правили потребну документацију, лекара чланова комисија и, свакако, посредника који су обезбеђивали лица која ће да плате за ту услугу. Лицима која су тражила инвалидске пензије и друга права на основу инвалидности обећавано је да ће им се за одређену новчану надокнаду обезбедити инвалидска пензија. Новчана средства су се делила међу оптуженима у зависности од њихове улоге и учешћа у конкретном предмету, док су оптужени доктори имали улогу и задатак да са стручног аспекта процене која медицинска документација треба додатно да се обезбеди како би се остварило одређено право. Посредници су лекарима заказивали, или су лично водили пацијенте на фиктивне прегледе или боравак у медицинским установама. У неким случајевима су лекари правили лажну медицинску документацију и без присуства пацијента. Извршавањем кривичних дела оптужени су остварили противправну имовинску корист на штету Фонда ПИО, а за личну корист су стекли новчана средства од пацијената. Према правоснажној судској пресуди, бившем председнику Комисије за ревизију и утврђивање инвалидности и тадашњем потпредседнику, као првооптуженом и другооптуженом, изречене су по две и по године затворске казне. Највиша казна, од четири године затвора, изречена је једном од посредника; другом посреднику је изречена казна затвора у трајању од две и по године, док су остали лекари добили условне казне од по годину и по дана, а сви заједно су задужени да солидарно надокнаде штету Фонду за пензијско и инвалидско осигурање у износу од 250.000 евра. У предистражном поступку је примењено више законских мера и дејстава, и то посебне истражне мере и увид у пословну документацију, вештачење и сл. На основу релевантних доказа – медицинске документације која је анализирана и упоређена са осталим деловима – суд је утврдио кривицу код оптужених лица и она су осуђена правоснажном судском пресудом, будући да су, вршећи делатност од јавног интереса, извршила кривична дела против службене дужности са циљем стицања противправне имовинске користи.

„Паучина“ је оперативна акција која се односи на сложену криминалну ситуацију, у којој су директно надлежни државни органи (Министарство унутрашњих посло-

ва, Одељење за финансијски криминал, Управа финансијске полиције, у сарадњи са Финансијско-обавештајном службом и Пореском управом) након предузимања већег броја законских мера и активности из своје надлежности, потврдили општу сумњу. Осумњичена су 23 физичка лица узраста од 27 до 63 година, међу којима су, поред македонских држављана, била четири лица са Косова и један турски држављанин. Они су криминално деловали у улози одговорних лица у оквиру правног лица, као директори и власници–оснивачи правних лица са седиштем на једној локацији, а сама криминална група се развијала и деловала у облику паучине.

Слика 1: Паучина криминалног случаја

Поред физичких лица у улози одговорних лица, осумњичено је и десет правних лица, за кривична дела „Злочиначко удруживање“, „Пореска утаја“, „Прање новца и других прихода кривичних дела“, „Злоупотреба службеног положаја и овлашћења“, „Оштећење или повлашћење повериоца“, „Повреда права индустријског власништва и неовлашћено коришћење туђе фирме“, и „Спречавање доказивања“, у вези са активностима извршеним у периоду 2006–2010. године.

У оперативној акцији која је пре лишавања слободе осумњичених лица трајала 30 месеци, примењене су посебне истражне мере, оперативно-тактичке мере, увид у евиденцију, прибављање оперативних сазнања, а спроведена су и истражна дејства – претрес пословних и приватних просторија. Осумњичени су вршили више криминалних активности, а свој део криминалне зараде добијали су у готовини. Осумњичени су, преко унапред направљеног плана, намерно у неликвидност довели неколико претходно регистрованих предузећа, са намером да оштете повериоце који нису успели да од тих шест предузећа наплате дуг у износу од око 140.000.000,00 денара, зато што је целокупна имовина предузећа пребачена на друга друштва која су контролисали осумњичени. Целокупна криминална операција је координирана и контролисана од стране једног лица, власника објеката на које су регистроване све фирме, а управитељи тих предузећа били су његова деца, родбина, пријатељи, али и друга лица која су слушала његова наређења, поступала по њима и, свакако, за то су узимала и део криминалног ‘колача’. Нелегално стечене приходе извршиоци су вешто успели да оперу преко многобројних фиктивних трансакција. Део тих прихода је пронађен при претресу стана (око 100.000 евра у готовини), а део је пребачен на рачун у иностранство, на предузећа у Хрватској, Турској и САД. Осумњичена лица су, уз остала кривичних дела, опрала укупно 18.583.070 денара.

Након успешно изведене оперативне акције и после завршеног предистражног поступка, започео је истражни и кривични поступак, који се завршио доношењем правоснажне судске пресуде којом је суд изрекао казне од укупно 109 година затвора за 18 оптужених лица. Условну казну затвора је добило једно лице, док је троје ослобођено. Првооптуженом је изречено 13 година затвора, а остали имају мање затворске казне.

Осим затворских казни, суд је изрекао и новчане казне у висини од две до пет хиљада евра, односно укупна новчана казна од 61.000 евра, а неки од оптужених су задужени да солидарно врате штету у износу од 27 милиона денара компанијама које су се јавиле као повериоци. У обавезе које су произашле из пресуде иду и оне које се односе на намирење милионских штета по разним другим основима. Тако је суд, само на име пореске утаје, израчунао да треба платити 286.731.670 денара, као и 18.904.247 денара који су нестали пражњењем рачуна предузећа лицу који је претстављао „мозак“ криминалне групе, уз још 8.469.523 милиона у име пореза.

Закључак

Оперативне акције које се спроводе при истраживању организованог економско-финансијског криминалитета у Републици Македонији све чешће се примењују од стране директно надлежних органа који имају полицијска овлашћења, а они сарађују са финансијско-обавештајном службом и другим инспекцијским органима. Циљеви оперативних акција су планирање, координација и сарадња у истраживању, у циљу расветљавања криминалних случајева применом оперативно-тактичких мера, истражних радњи и посебних истражних мера по принципу од „информације до реализације“. То подразумева добијање првих оперативних информација, њихову проверу, анализу и планирање саме оперативне акције, која се руководи из једног центра. На тај начин се ствара добар приступ за обезбеђивање доказа о свим извршеним кривичним делима, умешаним извршиоцима, њиховој повезаности и, што је најважније, за обезбеђивање доказа о криминалној имовини и приходима и омогућавање њихове конфискације, доношењем правоснажне судске пресуде. У Републици Македонији се овај приступ истраживању сложенијих криминалних ситуација све више примењује, а даје и добре резултате. Већина осумњичених је оптужена. Скоро сви су осуђени за извршена економско-финансијска кривична дела, а суд им је одредио и меру конфискације криминалних прихода.

Овај начин истраживања охрабрује да се овај криминал убудуће истражује на овај начин. Тиме се шаље добра порука извршиоцима овог криминала – да криминал ипак није исплатив, да је то опасна ствар од које извршиоци трпе последице.

Литература

1. Ангелески, М., *Криминалистичко постапување при откривање на економскиот криминалитет*, Скопје, 1994.
2. Ангелески, М., *Оперативна криминалистика*, Скопје, 2005.
3. Арнаудовски, Љ., Кон прашањето – дали кај нас постои организиран криминалитет?, *Безбедност* бр. 3, Скопје, 1994.
4. Арнаудовски, Љ., *Репресијата во функцијата на превенцијата на организираниот транснационален криминалитет*, Едиција за организиран криминал, Проект на програмата Темпус и Кардс, Скопје, 2002.
5. Арнаудовски, Љ., Нанев, Л. и Николоска, С., *Економскиот криминалитет во РМ, Македонска ревија за кривично право и криминологија*, бр. 1, Скопје, 2009.
6. Бановић, Б., *Обезбеђење доказа у криминалистичкој обради кривичних дела привредног криминалитета*, Београд, Земун, 2002.
7. Бошковић, М., *Организовани криминалитет, криминолошки и криминалистички аспекти*, Београд, 1998.

8. Водинелић, В., *Криминалистика*, V издање, Савремена администација, Београд, 1984.
9. Димитров, Д., *Економски деликти*, Скопје, 1998.
10. Џуклески, Г., Криминалистичка контрола и обработка на кривичното дело даночно затајување, *Безбедност*, бр. 3, Скопје, 1995.
11. Игњатовић, Ђ., Земјите во транзиција и организираниот криминалитет, *Годишник на Факултет за безбедност*, 2001.
12. Камбовски, В., Правната држава и организираниот криминал, *Научен проект – Конституирање на Република Македонија како модерна правна држава*, Правен факултет, Скопје, 1996.
13. Камбовски, В., *Организиран криминал*, Скопје, 2005.
14. *Кривичен законик на РМ и Закон за кривична постапка*.
15. Кривокапић, В. и Жарковић, М., *Криминалистичка тактика*, Београд, 1999.
16. Маринковић, Д., *Сузбијање организовано криминала*, Нови Сад, 2010.
17. Maltz, M., *Defining Organized Crime, Handbook of Organized Crime in United States*, Totowa, 1994.
18. Милутиновић, М., *Криминологија*, Шесто издање, Савремена администрација, Београд, 1988.
19. Нанев, Л., Криминолошки обележја на македонскиот економски криминалитет низ податоците на органите на казнениот прогон, *Македонска ревија за кривично право и криминологија*, бр. 2–3, Скопје, 2008.
20. Попадић, В. *Сузбијање кријумчарења*, Економика, Београд, 1989.
21. Reckless, W., *The crime problem*, New York, 1950.

СТРУКТУРА ЕКСТРЕМНИХ НАВИЈАЧКИХ ГРУПА У СРБИЈИ

мр Божидар Оташевић

Министарство унутрашњих послова Републике Србије

Апстракт: У иностраним истраживањима која се баве проблемом насиља на спортским приредбама и хулиганизмом, најчешће се не прави разлика између чланова симпатизера, језгра и вођа навијачких група. По правилу, у радовима се пише о навијачима, ултранавијачима, екстремним навијачима. Навијачке групе се приказују као хомогена целина, где се вође навијачких група не диференцирају као посебна категорија која се разликује од осталих навијача који их следе, слушају, опонашају. У раду се указује да навијачка популација није хомогена, као и да треба посветити већу пажњу вођама навијачких група (као узорима, евентуалним манипулантима и мотиваторима), које карактерише посебно изражена поликриминална активност. Друштво треба више да буде заинтересовано за популацију младих који посећују фудбалске утакмице и да предузима адекватне мере на њиховој заштити. Масовност навијачког окупљања исувише је озбиљна појава да би се препустила криминалу склоним особама које манипулишу младима утичући на развој њихових личности и усмеравајући њихову будућност у правцу криминала.

Кључне речи: насиље, навијачке групе, симпатизери, језгро, вође.

Увод

Насиље данас представља један од највећих социјалних проблема људске заједнице. Феномен насиља присутан је у свим сферама људског друштва, тако да насиље срећемо свуда: у породици, школи, у угоститељским објектима, у затворима, на спортским приредбама, на улици, у средствима информисања, међу националним и верским групама, између држава. Насиље на спортским приредбама је вид насиља који ни издалека не представља такву опасност за друштвену заједницу, као неки други облици насиља. Међутим, у последње време је и овај облик насиља у порасту, што захтева систематско предузимање низа мера на његовом сузбијању.

Нема сумње да се наша земља последњих година суочила са појавом спортског хулиганизма, који се квалитативно и квантитативно развија, те ће као проблем бити присутан и у будућности. Међутим, нема само наша земља проблем са насилним навијачима (хулиганима) – то је глобални проблем са којим се сусрећу све земље које имају традицију навијачке културе. Насиље на спортским приредбама најдоминантније је код фудбалске публике, мада је иманентно и спортовима попут кошарке, рагбија, хокеја на леду итд. Насиље је мање заступљено у Северној Америци у односу на остатак света. Неки страни аутори ову појаву објашњавају саставом и структуром навијачких група. Социодемографски профил северноамеричког гледаоца разликује се у односу на Европу и Јужну Америку. Спортским приредбама у Северној Америци присуствује образована публика из средње класе, велики проценат гледалаца чине жене, а не постоје ни навијачке групе са израженом структуром

и чврстом хијерархијом. На пример, готово половину (45%) навијача хокејашког тима *Toronto Maple Leafs* чине жене, са просечним приходом од 70.000 долара годишње, што је изнад националног просека.¹ Насупрот томе, у Европи и Јужној Америци највише навијачког насиља долази од младих, из радничке класе, белих мушкараца, који представљају највећи проценат гледалаца. Омладина међу навијачима може бити важан фактор у насиљу навијача. Статистика криминалитета показује да је готово половина извршених криминалних радњи почињена од стране лица млађих од 20 година.

Хулиганске групе су посебно опасне за младе људе јер им пружају осећаје моћи и припадности, који им помажу у изградњи индивидуалног идентитета. Идентитет навијачких група је базиран на насиљу.² Дакле, оне поседују одређену структуру, хијерархију, територију и симболе (химна, грб, застава), по којима се разликују од других навијачких група и по којима ће их други препознати.

Навијачка супкултура

По својим карактеристикама, навијачка поткултура је „супкултура у којој високо место заузимају елементи колективне солидарности, изразите територијалности и егзалтиране мушкости.“³ То су карактеристике својствене свим екстремним навијачким групама. Колективна солидарност изражена је на три начина: визуелно, акустично и насиљем. Визуелни начин је изражен кроз коришћење разних навијачких реквизита (заставе, шалови, транспаренти), који на одређени начин „униформишу“ једну навијачку групу и стварају од ње својеврсну „навијачку војску“. Акустички, солидарност се изражава заједничким певањем и скандирањем, што код појединца у групи производи осећај заштитености и моћи коју он не може сам поседовати. Солидарност се изражава и кроз насиље, које је лако оствариво у свим облицима активне гомиле. „Појединац у гомили губи појам немогућности“.⁴ У име солидарности навијачи су у стању учинити нешто што иначе не практикују у свакодневном животу, тако да је насиље једна од основних карактеристика навијачке поткултуре.

Омладина је основна социјална база фудбалског хулиганизма. Због тога је навијачка поткултура предмет пажње како науке, тако и друштва у целини. Примера ради, у Србији је данас језгро навијачких група све агресивније. Међу хулиганима који су припадници навијачких група, најмлађи регистровани има десет година, а евидентно је и све веће присуство деце и малолетника, међу којима има припадника женског пола. По полицијским подацима, у Београду је евидентирано једанаест навијачких група (2.525 навијача, од којих 875 насилних, а 1.389 потенцијално насилних), а нешто мање од половине су малолетници.⁵ Њихово понашање, по угледу на старије навијаче који су им узор, неизоставно се рефлектује и на насиље које је све чешће присутно у школама.

Степен бруталности који испољавају припадници ове поткултуре јасно указује да у навијачким групама све више расте број екстремних чланова који фудбалску

1 Russell, E., Ward, J., (2002). Fan violence Social problem or moral panic, *Aggression and Violent Behavior*, No. 7 p. 458.

2 Ђорић, М., (2012). *Хулиганизам – насиље и спорт*, Удружење „Наука и друштво“ Србије, Београд, стр. 194.

3 Vrcan, S., (1990). *Sport i nasilje danas u nas*, Naprijed, Zagreb, str. 78.

4 Le Bon, G., (1989). *Psihologija gomila*, Globus, Zagreb, str. 47.

5 Подаци Управе за аналитику МУП-а Републике Србије.

навијачку поткултуру скрећу у контракултуру. Млади људи, који чине већину фудбалских навијача, имају потребу за друштвеном еманципацијом, за изградњом властитог идентитета и у том погледу поткултура им је најбољи начин за задовољавање таквих потреба, а посебно кроз оне форме деловања које не могу бити непримећене од стране јавности. Навијачи увек теже да скрену пажњу јавности на себе, што чини важну карактеристику насиља које чине екстремне навијачке групе. Овде запажамо и одређену дозу нарцисоидности, јер жеља да се буде познат на било који начин, па макар и у негативном контексту, указује на потребу за привлачењем пажње. Тада видимо и експлицитну поделу на категорије „ми“ и „они“, где свако ко се не уклапа у колективни идентитет и колективну нарцисоидност, јесте непријатељ.⁶

Највећа вредност за навијачку групу је љубав према клубу за који се навија, што хулиганизму даје изразито емоционалну димензију. Емоционални, готово фанатични занос који је присутан на стадионима може се стеновати према јачини на следећи начин: најпре се воли клуб за који се навија, потом град у коме се клуб налази, па онда држава којој се припада. Ова тријада је обојена националним бојама, тако да победа клуба јесте и наша лична победа, што се објашњава групним нарцизмом.⁷ Оно што се не постиже на личном плану и у међуљудским односима, пројекцијом се постиже кроз успех клуба за који се навија. Зато је сваки неуспех спортског клуба схваћен као лични фијаско, што имплицира агресију, јер свака неостварена жеља рађа фрустрацију.

Навијачка поткултура пружа могућност младим људима да на одређени начин савладају кризу идентитета. Идентитет навијачке групе чини оно на чему се она базира, а што најчешће доводи до екстрема у комуникацији са свима који тој групи не припадају. Насиље је увек примећено, о њему се прича у јавности, оно је у медијском простору и управо та чињеница доводи до закључка да ти млади на овај начин остварују какву-такву друштвену еманципацију.⁸ Тиме се постиже жељени циљ и од осећаја да су „нико“ стичу утисак да су „неко“, чиме навијачка поткултура решава кризу идентитета и осећај социјалне укључености.

Учесталост и редовност појаве је такође битна карактеристика насиља на спортским приредбама. Осим већих трагедија, попут оне на стадиону Хејсел, о којима сазна и шира јавност, скоро сваког викенда групе навијача на нашим стадионима стварају инциденте. Тако се свака сезона у Србији, на пример, заврши са неколико стотина ухапшених због различитих облика насилничког понашања. Насиље је озбиљно, стварно и није изазвано провокацијом супарничког табора.

Оно што навијачку поткултуру одваја од остале пубlike јесте висок степен аутономије. Она постоји због себе, што сведоче и транспаренти које носе с собом. На њима доминирају имена навијачких група, а не клуба за који навијају. Навијачи немају висок степен образовања, а због прихватања ауторитета и хијерархије веома су погодни за манипулацију и могу бити злоупотребљени од разних екстремних опција. Готово у сваком граду позната су места где се окупљају припадници екстремних навијачких група и то су места која је обично могуће лако контролисати. Поред тога, у градовима постоји велики број места која се не препознају као окупљалишта, а која у тренутку (евентуално под утицајем неких стимулативних средстава или услед појачаног колективног осећања депривације) могу постати простори са нагомиланом „негативном енергијом“. За стављање ове врсте енергије

6 Ђорић, М., (2012). *op. cit.*, стр. 87.

7 Исто.

8 Брашин, О., (2011). Насиље у спорту као медијски спектакл, у: Д. Вејиновић (ур). *Насиље и спорт*, Европски дефендологија центар, за научна, политичка, економска, социјална, безбедоносна, социолошка и криминолошка истраживања, Бања Лука, стр. 137.

у „погон“ потребан је само стицај околности, а њега градска свакодневица латентно поседује. Као што није могуће укинути деликвентно у људском друштву, није могуће избећи ни просторне замке које могу да поспеше такво понашање. Поред великог броја празних паркинг простора, јавних гаража, слепих улица, неосветљених телефонских говорница, ни околина спортских игралишта не пружа адекватне услове за обезбеђење током спортских манифестација. У последње време, у нашим условима, дешава се, да се простори у самим спортским објектима који су изграђени самостално, користе у разне комерцијалне сврхе, што истовремено има и предности и мане. Основна предност је што се на тај начин омогућава да ови простори, у време када се не одвијају спортски догађаји, оживе тај део града. Оваква пракса у свету није уобичајена, јер је немогуће извршити адекватну контролу и предузети потребне мере обезбеђења свих вредности које морају да буду заштићене поводом одређене спортске манифестације.

Још једна битна разлика између екстремних навијача и обичних посетилаца неког спортског догађаја јесте и начин долазака на спортску приредбу. По неким неписаним правилима, екстремни навијачи, чим се окупе, одмах почињу демонстрирати различите облике насилничког понашања и сталну претњу све већим нередима. Ако пажљиво посматрамо њихово понашање пре, за време и после утакмица, тада видимо читав низ прекршаја, попут заустављања саобраћаја, ремећења јавног реда и мира, све до сукоба са другим навијачима и полицијом. Навијачке групе се окупљају у граду неколико сати пре утакмице, ту се обично врши набавка спортских реквизита, и куповина алкохолних пића – најчешће пива; одлазе на стадион уз обавезне сукобе са противничким навијачима; улазе на стадион уз стапање малих група у велике навијачке групе; навијају и пре и после утакмице; одлазе са стадиона и навијају на улицама, кафићима, у дискотекама, где често долази до нарушавања јавног реда и мира.

Сам ток утакмице, колико год да је стресан, за разлику од обичне публике, хулигане нужно не интересује. Њихов „програм“ одвија се независно од догађаја на терену: пиротехника и припремљена сценографија ће сваком случају бити употребљена. Пораз или победа могу једнако послужити као оправдање за насилничко понашање на градским улицама. Они све мање реагују на позитивне импулсе, „леп гол“, „добра акција“, „ефектан потез“, „фер понашање“ и друго, а више на „негативне импулсе“, као што је, на пример, груба игра. Предмет идентификације није у толикој мери клуб, већ „ми група“, која основу сваког постојања и деловања види у супротстављању „онима тамо“.

На крају навијачко насиље не треба тумачити као неразумно и насиље које се чини у афекту. Не може се назвати неразумним поступање у ком се каменице и други предмети унапред спремају у контејнере како би се касније употребили против ривалске навијачке групе, полиције или особа друкчије сексуалне оријентације. Дисциплину и јасну хијерархију већ смо издвојили као особености хулиганизма у Србији. Брутално премлаћивање и убиство француског навијача које се у Београду догодило у септембру 2009. године индикативно је у том смислу што је напад припремљен кроз комуникацију више лица, али су двојица међу њима руководили самим чином. Такође је индикативно да су управо та двојица „вођа“ од свих учесника у нападу на Бриса Татона дуго била у бекству, док се против осталих учесника у овом догађају води кривични и више прекршајних поступака.

Резултати свих досадашњих истраживања феномена насиља у вези са спортским приредбама у многим европским земљама и у Србији упућују на нека заједничка обележја екстремних навијача. Судећи према њима, реч је о:

- младима, углавном о касним адолесцентима и млађим пунолетним особама;
- већином младићима, иако последњих година, за разлику од претходних, у навијачким групама има и девојака;
- углавном „обичним“ младим људима, према социјалним обележјима слични-ма својим вршњацима, а не, као што се то често у јавности истиче, доминантно деликвентима из предграђа;⁹
- припадницима организованих навијачких група које се окупљају око фудбала и навијања;
- особама које путем своје навијачке колективне активности (израде иконографије, путовања, дружења, забаве...) више манифестују ерос, то јест страст за животом, него танатос као страст за смрћу (уништењем, деструкцијом);
- најчешће о добрим познаваоцима фудбала и спорта, те правим заљубљеницима у клубове за које навијају;
- следбеницима навијачког супкултурног стила, што значи да им је навијање основа за изражавање посебног супкултурног идентитета који је заснован на разликовању од службене културе и бунтовном односу према њој.¹⁰

Хетерогеност навијачких група

Према подацима Министарства унутрашњих послова, у свим већим градовима у Србији евидентирано је око 40 организованих навијачких група и подгрупа, са око 3.000 припадника, који углавном припадају категоријама Ц – насилни или Б – потенцијално насилни. У Београду је евидентирано једанаест навијачких група (2.525 навијача, од којих 875 насилних, а 1.389 потенцијално насилних). Нешто мање од половине су малолетници.¹¹

Од укупног броја регистрованих навијача (то је око 3.000) њих 110 су регистровани као вође навијачких група и подгрупа. Они се повремено сукобљавају са управом клуба, најчешће због привилегованог положаја неког лидера, чиме се стварају поделе унутар навијачких група и подгрупа. Последњи у низу оружаних сукоба десио се између две супротстављене групе навијача ФК Партизан, „Алкатраза“ и „Забрањених“, у октобру 2011. године, и за последицу је имао убиство једног и тешку телесну повреду другог лица.¹²

Да бисмо утврдили структуру навијачких група и проверили хипотезу о њиховој хетерогености, предмет анализе су биле основне карактеристике различитих чла-

9 Бодин и сарадници тврде да су у питању само „обични млади људи“ и упозоравају на сличне резултате истраживања у различитим земљама. Наведено према: Bodin, D., Robene, L., Heas, S., (2007). *Sport i nasilje u Evropi*, Knjiga trgovina d.o.o., Zagreb, str. 44. Слично томе и Бримсон износи своје виђење хулигана: „Ногометни хулигани не живе испод земље и немају истовирано „РАЗБИЈАЧ“ напред чела“. Види шире: Brimson, D. (2006). *Tajne nogometnog huliganizma*, Celeber, Zagreb, str. 51.

10 Бењамин Перасовић тај феномен посматра на следећи начин: „Иако је стадионски ритуал био основни и конститутивни елемент супкултурног стила ногометних хулигана, он није окупљао 'спортску публику' која се након догађаја развија и престане постојати, него супкултурне групе са властитим идентитетом који се не губи понедељком у школи, у родитељском дому, на послу“. Наведено према: Perasović, B., (2001). *Urbana plemena, Sociologija supkultura u Hrvatskoj*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, str. 288.

11 Оташевић, Б. (2010). Урбано окружење и насиље у спорту, *Безбедност*, 52, (3), стр. 272.

12 Мисић, З. (2012). Хулигани у Србији у троуглу спорта, политике и криминала, *Безбедност*, 54, (1), стр. 107.

нова навијачких група: вођа навијача, чланова језгра навијача и чланова симпатизера у истраживању које је реализовано током 2012. године.

У овом истраживању анкетирано је 268 навијача из Србије. Од наведеног броја, њих 19 (6,9%) изјаснило се да су вође навијача, 102 (36,8%) да су чланови језгра и 109 (39,4%) да су чланови симпатизери. Одговор о свом статусу није дало 47 (17%) испитаника.¹³

	Број навијача	Проценат
Вођа навијача	19	6,9
Члан језгра навијача	102	36,8
Члан симпатизер	109	39,4
Укупно	230	83
Неизјашњено	47	17
Укупно	277	100

Табела 1: Статус у навијачкој групи (три категорије)

Варијабла *статус навијача*¹⁴ доведена је у везу са понашањем и успехом испитаника током школовања, са коришћењем дрога и/или алкохола, као и са њиховим учешћем у нередима навијача. Све утврђене корелације статистички су значајне на нивоу 0,01 и говоре о лошијем школском успеху будућих вођа навијача као и чланова језгра навијачких група у школи, њиховој већој недисциплини и нередовности на настави, чешћем сукобљавању са ученицима (чак $s=0,516$, $df=2$, $\chi^2=83,245$, $p=0$) и професорима, али и о чешћем конзумирању дрога и/или алкохола и, такође, далеко чешћем (очекиваном) учествовању у нередима навијача – $s=0,597$, $df=4$, $\chi^2=125,83$, $p=0$ (табеле 2 и 3).

Статус навијача (3 кат.)	Лош успех у школи	Недисциплина у	Нередовно на	Сукоб са ученицима	Сукоб са професори	Коришћење дрога	Коришћење дрога	Коришћење алкохола	Учешће у нередима навијача
s	0,201	0,288	0,219	0,516	0,252	0,341	0,327	0,356	0,597
df	2	2	2	2	2	2	2	2	4
χ^2	9,688	20,776	11,632	83,245	15,624	29,621	26,866	32,715	125,830
p	0,008 ¹	0	0,003	0	0	0	0	0	0

Табела 2: Корелација између статуса у навијачкој групи и понашања (I, II и III категорије)

Поред тога, резултати указују на чињеницу да су понашања и навике вођа навијача и чланова језгара навијачких група међусобно слични и да се, при томе, статистички значајно разликују од понашања и навика чланова симпатизера, те би се, када говоримо о хетерогености навијачке популације, на основу налаза овог истраживања пре могло говорити о груписању вођа и чланова језгра с једне стране

¹³ Истраживање које је спровео Божидар Оташевић за потребе израде докторске дисертације, током 2012. године.

¹⁴ Варијабла садржи категорије испитаника: вође навијача, чланови језгра навијача и чланови симпатизери.

и „обичних“ навијача с друге, него о посебности вођа навијача у односу на остале навијаче.

За ову проверу, варијабла *статус* подразумева две категорије испитаника: прву, којој су заједно вође и чланови језгра, и другу, коју чине чланови симпатизери (табела 3).

Статус навијача (2 кат.)	Лош успех у школи	Неисципли- на у школи	Нередовни на настани	Сукоби са ученицима	Сукоби са професори- ма	Коришћењ е дроге или	Коришћењ е дрога	Коришћењ е алкохола	Учешће у нередима навијача
<i>И</i>	0,192	0,287	0,214	0,513	0,236	0,338	0,309	0,352	0,589
<i>df</i>	1	1	1	1	1	1	1	1	2
<i>χ²</i>	8,846	20,630	10,985	82,083	13,609	28,999	23,722	31,819	120,493
<i>n</i>	0,003	0	0,001	0	0	0	0	0	0

Табела 3: Корелација између статуса у навијачкој групи
и понашања (I – вође и језгро, II – чланови симпатизери)
„Наручиоци посла“ и вође навијачких група

Сматрамо да је свака навијачка група састављена из четири структурална елемента и то: „наручилаца посла“, вођа, језгра навијачке групе и чланова симпатизера.

Нема сумње да такмичарски фудбал, као врста легалне делатности, представља центар око кога се окупљају многобројни интереси и људи који су носиоци легалних али и нелегалних активности. Легалне и криминалне делатности у фудбалу често су испреплетане и међусобно условљене. Фудбалски клубови као легалне институције често представљају параване за различите незаконите активности као што су: куповина играча, намештање утакмица, прање новца, корупција.¹⁵ Насиље фудбалских навијача, представља само једну видљиву манифестацију криминалног понашања, али иза њега, у његовој сенци, као мање уочљиве групишу се многобројне друге криминалне појаве и догађаји, као што су туче навијача иза којих стоје други, а не спортски разлози; манипулација навијачима за постизање политичких или других циљева; трговина дрогом, борба око наркотржишта, итд. Управо из тих структура долазе „наручиоци посла“, који могу бити појединци из управа клубова, контроверзни финансијери или неке политичке структуре задужене за стварање одређене климе у друштву. „Наручиоци посла“ су носиоци криминалног потенцијала у спорту. Поред криминала у вези са спортом, они су организатори других криминалних активности, а за то врло вешто користе вође и чланове најужег језгра навијачке групе. Они се не експонирају, али се труде да буду ефикасни; са једне стране су јако блиски са управама, посебно великих клубова, што им донекле пружа заштиту од кривичног прогона, а са друге стране, преко вођа навијача контролишу комплетну навијачку групу која им служи за остварење многобројних циљева који немају везе са спортом. Основни мотиви који их покрећу су економске природе. Жеља за доминацијом и контролом групе навијача пре свега је у функцији остварења профита.

Вође навијача пак, као и све вође, морају да имају својеврсну харизму за следбенике, кроз коју они сами остварују своју потребу за припадношћу и самопотврђивањем,

15 Felson, M., (2006). *The Ecosystem for Organized Crime*, Helsinki, European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations, Heuni Paper No. 26, p. 17.

као највишим сегментом људских потреба.¹⁶ То су искусни навијачи, са дугим стажом у навијачкој групи. Они су у контакту са управом клуба, а неки су и чланови управе; њихов основни задатак је да представљају групу према вани. Између вођа постоји неформална подела послова, тако да су једни ангажовани на набављању навијачких реквизита, други организују путовања, трећи контактирају са управом клуба, медијима и тако даље. Као што је приметио истраживач омладинских неформалних група, „лидер је средишна тачка групне организације“. У случајевима када је он одсутан, чланови ганга разбијени су на више малих група.¹⁷ Јасно обележени и са јавно испољеним утицајем и снагом своје групације, вође навијача задовољавају свој его и потребу да буду моћни. На тај начин они се преображавају и превазилазе свој осећај немоћи и маргиналности, због којег пате, у осећај свемоћи, коју им даје подршка следбеника и, посебно, деструкција која следи. Идентификација са моћнијим од себе, као што су бог, нација, вера, клуб или нека политичка партија, јесте само део слике и потреба тог ауторитарног карактера.¹⁸

У нашим условима, вође навијача су посебан безбедносни проблем. Примера ради, у последњих десет година, против 25 вођа из три највеће навијачке групе у Београду (Црвена звезда – 11, Партизан – 7, Рад – 7 вођа навијача), поднето је укупно 289 кривичних пријава.¹⁹ Ради се о кривичним делима са елементима насиља која су извршена у вези са спортским приредбама, али и разним другим кривичним делима. Иако посматрано заједно, број вођа навијача ФК „Црвена звезда“ је мањи у односу на друге навијачке групе, они предњаче у укупном броју кривичних дела са нешто више од половине (50,52%), следе вође навијача ФК „Партизан“ са више од трећине (35,29%) и вође навијача ФК „Рад“ са 14,19% извршених кривичних дела и поднетих кривичних пријава. Структура кривичних дела извршених од стране вођа навијача је разноврсна: убиство – 5, разбојништво – 13, насилничко понашање на спортској приредби – 25, насилничко понашање 40, напад на службено лице – 33, спречавање службеног лица у вршењу службене радње – 7, неовлашћена производња и стављање у промет опојних дрога – 12, изнуда – 5 и изазивање националне, расне и верске мржње и нетрпељивости – 17. На примерима вођа навијача показало се да је правосудни систем потпуно затајио. Већина кривичних пријава поднетих против њих никада није процесирана, а ако јесте, онда нема правоснажних осуђујућих пресуда. Вође навијача су остале „недодирљиве“, а то представља снажно охрабрење за њих и њихове групе у погледу успешности, међугрупне кохезије и даљег насилног деловања.²⁰ Ови подаци недвосмислено указују да вође навијача карактеришу изражена поликриминална активност и вршење кривичних дела која немају везе са спортом. За вође и одређени број припадника екстремних навијачких група не постоје послови вишег и нижег ранга, они се баве трговином наркотицима, оружјем, краденим возилима, профитабилним крађама, фалсификовањем докумената и др.

По овом питању треба напоменути да се позиција и мотиви вођа српских навијача не разликују суштински од италијанских ултранавијача. Италијански аутори описују везу између ултранавијача, фудбалских клубова (руководства клубо-

16 Maslow, A., (1943). A theory of human motivation, *Psychological review*, New York, Vol. (50), No. 3, p. 370–396.

17 Whyte, F., (1969). *Street Corner Society*, Chicago, London, The University of Chicago Press, p. 258.

18 Николић, З., (2012). Навијачке и парapolитичке групе – социјалнопсихолошки аспект, *Безбедност*, год. (53), бр. 1. стр. 122.

19 Подаци Управе полиције, Одељења за јавни ред и мир, Полицијске управе за град Београд, од 26. 8. 2009.

20 Мисић, З., (2010). *op. cit.*, стр. 116.

ва) и политике. Ултранавијачи у Италији имају читав низ економских погодности.²¹ Клубови им дају бесплатне карте које они могу да продају и поклањају навијачима и тиме стичу зараду или утицај, производе и продају клупске сувенире итд. Ултранавијачи у Италији имају и политички утицај (нпр., утичу на локалне изборе) и политичку подршку јер у случају потребе организују велике протесте навијача и уличне nerede како би остварили неке привилегије за власнике клубова или фудбалске клубове, нпр., ослобођење клубова од плаћања пореза, итд.²² Вође српских навијача такође од клубова добијају бесплатне карте, које могу да поклањају или продају; они организују и путовања на утакмице у земљи и иностранству и на томе зарађују. И у Србији постоје чврсте везе између вођа навијача и управа клубова на формалном и неформалном нивоу. Неки од вођа навијача баве се препродајом фудбалера, неформално утичу на политику клубова, или су чланови управних одбора клубова и других клупских тела и за то добијају новац.

Медији у Србији веома често истичу да није никаква тајна да су вође навијача Црвене звезде и Партизана обасуте разним привилегијама и да су навијање претворили у неку врсту професије. Себе сматрају активним учесником спортског догађаја. Овоме доприносе тренери и новинари, који их називају „шестим“ или „дванаестим играчем“, у зависности од тога о ком је такмичењу реч. Клуб може бити у кризи, „играчкој и резултатској“, али они су увек у приправности. Организовани су у навијачке групе и подгрупе са чврсто постављеном хијерархијом, као чланови управе утичу на политику „вољеног клуба“. По потреби, испровоцирани одређеном одлуком, своје незадовољство изражавају бојкотом. Спремно се оглађују од насиља, али када до њега дође, не пропуштају прилику да подсети ширу јавност како су своје место на трибини „заслужили“. А до насиља долази често. Оваквим приступом у протекле две деценије, хулигани у Србији су успешно преузели барем једну спортску дисциплину и то не било коју, већ по традицији најгледанији, професионални фудбал.

Језгро навијачке групе

Чланови језгра навијачке групе колективно навијају на свакој утакмици свог клуба на домаћем терену, често одлазе на гостовања, присуствују састанцима групе, помажу у набављању навијачких реквизита. Многи су склони насилничком понашању. У склопу језгра увек постоји неколико десетина нарочито ангажованих навијача, који делују као својеврсни покретачи групе и представљају везу између вођства и осталог дела језгра.²³ Они у вођама навијача, који су обично старије особе од њих, виде неку врсту идола и узора који се граничи са ауторитетом оца, а који је у мањој или већој мери потребан за изградњу личног идентитета. Као што је познато, младима је лако манипулисати, само је потребно сазнати који су њихови циљеви.²⁴

Чланови језгра имају свој вредносни систем, односно, субсистем, жаргон, спољашња обележја са бојама клуба или друга. Они се зато осећају и понашају као војници једне војске, а војничко понашање је униформно. Униформно понашање подразумева потискивање себе и својих личних виђења, односно, подвргавање друштвеном карактеру групе, како смо то напред навели. Такво понашање, међутим, подразумева и присуство компоненти мазохизма и садизма у цртама личности тих

21 Roversi, A., Balestri, C., (2000). Italian Ultras Today: Change or Decline? *European Journal on Criminal Policy and Research*, Vol.(8), No. 2. p. 192.

22 Scalia, V., (2009). Just a Few Rogues? Football Ultras, Clubs and Politics in Contemporary Italy. *International Review for the Sociology of Sport*, Vol. (44), No. 1, p. 46.

23 Lalić, D., (1993). *Torcida – pogled iznutra*, AGM, Zagreb, 1993, str. 132.

24 Ђорић, М., (2012). *op. cit.*, стр. 119.

појединаца, јер повезивање и идентификовање са неком снажнијом особом, групом, нацијом, клубом или слично ствара осећај моћи која том појединцу недостаје и ослобађа га одговорности пред самим собом за почињено.²⁵

Чланови језгра се знају углавном по надимцима. Већина њих уопште не зна права имена и презимена оних са којима се често друже. У таквим групама функционише својеврсна хијерархија, али не у класичном значењу те речи. Углед се стиче на основу дужине навијачког стажа у групи, током којег је одређени појединац ишао на већи број „навијачких путовања“, редовно навијао на утакмицама које је клуб играо на домаћем терену, активно учествовао у више навијачких инцидената и слично.

Чланови симпатизери

Чланови симпатизери су они навијачи који повремено долазе на утакмице на домаћем терену, а понекада путују и на гостовања, али без учествовања у припреми навијачких активности. То су млађи адолесценти које привлачи атмосфера на стадионима и другим местима где се појављују навијачке групе. У насилне догађаје се укључују само у случају масовних нереда, иначе стоје са стране и посматрају догађаје.

Велики део чланова симпатизера понаша се у складу са навијачким стилем, што је посебно видљиво у начину облачења и високом степену познавања навијачког ритуала. Они чине променљиви део навијачке групе, а њихова припадност групи зависи од низа фактора, у првом реду од успеха самог клуба. Ти навијачи се с временом на време придружују активностима језгра на политичким скуповима и другим манифестацијама које немају везе са фудбалом. Иако већина чланова симпатизера улази у спорт са циљем пасионираног навијања, нико у почетку и не слуту да ће се брзо наћи на посредан или непосредан начин у свет криминала или политичке манипулације. Зато и постоји хијерархија у свим навијачким групама, где вође треба да усмеравају остале чланове у навијачкој групи.

Већи углед имају навијачи који редовно долазе на утакмице на домаћем терену, често путују на гостовања, ангажују се на прикупљању навијачких реквизита, него они који то раде повремено или се тиме уопште не баве. Посебно поштовање у групи имају они који испољавају већу спремност да се туку са другим навијачким групама, а посебно са полицијом, или они који запале или униште симбол другог клуба или државе, узвикују провокативне пароле и испољавају друге облике девијантног понашања. Такви навијачи често долазе у сукоб са полицијом, која против њих подноси кривичне и прекршајне пријаве, које само оснажују њихов углед у групи.²⁶ Навијачкој групи се приступа у периоду од 12. до 16. године живота. У почетку се активност групе посматра са стране, да би се потом у све већој мери, под својеврсним менторством старијих навијача, почела следити устаљена колективна понашања групе. За неке чланове симпатизере кокетирање с хулиганизмом представља врсту забаве. Тврдокорнији хулигани овакве „саборце“ обично доживљавају као „туристе“ или „позере“, а често се дешава да их вербално или физички нападну на трибинама. Сваки придошлица у хулиганску групу излаже се ризику да буде уочен и нападнут као аутсајдер. Директна последица овог, условно речено, „система чопора“, јесте потреба „јуниора“ да опстану тако што ће одређеним ризичним поступцима фасцинирати „сениоре.“ Као две највише вредности хулиганске парадигме успостављају се принципи бруталне храбрости и бескомпромисне лојалности.

25 Николић, З., (2012). *op. cit.*, стр. 123.

26 Lalić, D., (1993). *op. cit.*, str. 132.

Закључак

Насиље фудбалских навијача представља само једну видљиву манифестацију криминалног понашања, али иза њега, у његовој сенци, као мање уочљиве (или прикривене), групишу се многобројне друге криминалне појаве, догађања, као што су манипулација навијачима за постизање политичких или других циљева; трговина дрогом, итд. Без обзира на смене генерација на свим нивоима у вези са фудбалом, па и генерацијске смене вођа навијача, насиље навијача и криминал у вези са фудбалом опстају као константе, што указује да није проблем у појединцима, већ у систему. Нема сумње да би овакав приступ отворио значајна питања за будућа социолошка и криминолошка истраживања о многострукој вези фудбала и криминала.

Навијачке групе и подгрупе у Србији нису хомогене целине. Понашања и навике вођа навијача и чланова најужег језгара навијачких група статистички значајно разликују од понашања и навика чланова симпатизера, те када говоримо о хетерогености навијачке популације, може говорити о груписању вођа и чланова језгра с једне стране и чланова симпатизера с друге. Вође и најуже језгро навијачких група су по правилу пунолетне особе које имају утицај на понашање других чланова навијачких група који су млађе пунолетне особе или малолетни. Третирање навијачких група, као хомогених целина, може да доведе до проблематичних закључака, који замагљују појаву, тј. не приказују целу слику проблема. Самим тим могу да усмере планирање и имплементацију програма превенције и социјалне контроле насиља у фудбалу на погрешан пут.

Многе државе захваћене глобалном кризом нису у стању (нити су вољне, нити су у могућности) да се озбиљно суоче са узроцима криминалитета и да успешно развијају базичне превентивне програме засноване на имплементацији мера социјалне превенције. Жеље за унапређењем превенције, у најбољем су случају заступљене само на „великим речима“ и „добрим жељама“ у усвојеним националним стратешким и акционим плановима и резолуцијама. У Србији је проблем још израженији, где изостају не само мере социјалне и ситуационе превенције, већ и мере ефикасне репресије и судског финализирања кривичних поступака против фудбалских хулигана, који су, у правилу, лица са дебелим криминалним досијеом.

Литература

1. Bodin, D., Robene, L., Heas, S. (2007). *Sport i nasilje u Evropi*, Knjiga trgovina d.o.o., Zagreb.
2. Brimson, D. (2006). *Tajne nogometnog huliganizma*, Celeber, Zagreb.
3. Felson, M. (2006). *The Ecosystem for Organized Crime*, Helsinki, European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations, Heuni Paper No. 26. p. 13–27.
4. Lalić, D. (1993). *Torcida – pogled iznutra*, AGM, Zagreb.
5. Le Bon, G. (1989). *Psihologija gomila*, Globus, Zagreb.
6. Maslow, A., (1943). A theory of human motivation, *Psychological review*, New York, Vol. (50), No. 3, p. 370–396.
8. Мисић, З. (2012). Хулигани у Србији у троуглу спорта, политике и криминала, *Безбедност*, 54, (1), стр. 102–115.
9. Оташевић, Б. (2010). Урбано окружење и насиље у спорту, *Безбедност*, 52, (3), стр. 267–281.

10. Perasović, B. (2001). *Urbana plemena, Sociologija supkultura subkultura u Hrvatskoj*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
11. Roversi, A., Balestri, C. (2000). Italian Ultras Today: Change or Decline? *European Journal on Criminal Policy and Research*, Vol. (8), No. 2, p. 183–199.
12. Russell, E., Ward, J. (2002). Fan violence Social problem or moral panic, *Aggression and Violent Behavior*, No. 7, p. 453–475.
13. Scalia, V., (2009). Just a Few Rogues? Football Ultras, Clubs and Politics in Contemporary Italy. *International Review for the Sociology of Sport*, Vol. (44), No. 1, p. 41–53. Vol. (50), No. 3, p. 370–396.
14. Vrcan, S. (1990). *Sport i nasilje danas u nas*, Naprijed, Zagreb.
15. Whyte, F. (1969). *Street Corner Society*, Chicago, London, The University of Chicago Press.
16. Брашин, О. (2011). Насиље у спорту као медијски спектакл, у: Вејиновић, Д. (ур). *Насиље и спорт*, Европски дефендологија центар, за научна, политичка, економска, социјална, безбједоносна, социолошка и криминолошка истраживања, Бања Лука, стр. 135–146.
17. Ђорић, М. (2012). *Хулиганизам – насиље и спорт*, Удружење „Наука и друштво“ Србије, Београд.
18. Николић, З. (2012). Навијачке и парapolитичке групе – социјалнопсихолошки аспект, *Безбедност*, год. 53, (1), стр. 116–126.

ТРГОВИНА ДЕЦОМ КАО ОБЛИК ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛИТЕТА

др Зоран М. Стевановић
мр Јасмина Играчики

Институт за криминолошка и социолошка истраживања у Београду

Сажетак: Аутори у раду говоре о трговини децом која, у савременом свету, представља један од најперфиднијих али и најуноснијих облика организованог криминалитета. Деца, као предмет трговине, постају жртве физичког, сексуалног и психичког злостављања, а често су изложена најразноврснијим видовима насиља.

Трговина децом најчешће има за циљ сексуално искоришћавање где деца постају предмет некога ко их искоришћава. „Освајање“ деце најчешће почиње пружањем неких наизглед примамљивих понуда и помоћи која ће побољшати живот деце, учинити их срећнијим и задовољнијим; по правилу, све то до тада нису имала. Опијена сновима, деца за тренутак поверују и крену у авантуру са које се веома тешко враћају, јер се брзо нађу у канџама организованог криминала. Злоупотреба деце се најчешће врши ради сексуалне експлоатације, принудног просјачења, принуде да врше кривична дела, радне експлоатације, препродаје беба и сл. Према неким истраживањима, око осам милиона деце у свету је у неком од облика злостављања и ропства.

Последице злостављања деце су вишеструке, трајне и угрожавају нормалан квалитет живота, а истовремено остављају озбиљне последице на психофизички развој. Откривање трговине децом је веома сложен процес и организоване криминалне групе на све начине покушавају да га учине скривеним за органе гоњења.

Кључне речи: трговина децом, сексуално искоришћавање, организовани криминалитет, злостављање деце, људска права.

Увод

Организовани криминалитет представља феномен који због својих великих социјалних, правних, медијских и разноврсних других импликација, практично никог не оставља равнодушним. Већина аутора који се на научној основи баве проблемима организованог криминалитета изражава доктринарни став да је његово дефинисање веома тежак проблем.¹

У научној литератури се, како у свету тако и код нас, појам организованог криминала различито дефинише и нема јединствене (универзалне) дефиниције садржаја овог појма. Основи проблем се испољава у различитим схватањима о томе да ли сви облици организованог криминалног деловања представљају и организовани криминалитет, односно који су то битни услови који су нужни за постојање организованог криминалитета, тј. да ли постоји организовани криминалитет и када није успостављена веза криминалне организације са представницима држав-

1 Шкулић, М. (2003). *Организовани криминалитет*, Досије, Београд, стр. 19–28.

них, политичких, привредних, финансијских и других релевантних структура. Стога не изненађује што се у научним и стручним радовима страних и домаћих аутора могу наћи многе дефиниције организованог криминалитета, па се без обзира на неке њихове сличности, разлике или нејасноће, може слободно рећи да је присутно исто толико дефиниција организованог криминалитета колико и аутора који се баве овом проблематиком. Анализа кривичних дела може се вршити на разне начине и по основу различитих критеријума. Са становишта организованог приступа извршењу кривичних дела, она се могу посматрати према броју учинилаца, те могу бити извршена појединачно и групно, а према начину извршења могу бити без претходне припреме или организовано извршена, при чему учиниоци могу бити почетници, пригодни учиниоци и професионални учиниоци, који су углавном и специјализовани за вршење одређене врсте кривичних дела. Сасвим је логично да се тежа и сложенија кривична дела ређе могу успешно извршити без претходних припрема, које обухватају планирање самог начина и тока извршења кривичног дела и делатност и понашање након његовог извршења. Циљ оваквог приступа у извршењу кривичног дела, поред његовог успешног извршења, јесте и онемогућавање или отежавање откривања учиниоца и проналажења и обезбеђења доказа.

Трговина људима је глобални проблем и једнако погађа друштвено развијене, демократске земље и неразвијене земље, земље у конфликтним и постконфликтним периодима. Трговина људима, као и све друге активности које су у вези са организованим криминалом, није ограничена на територију само једне земље. Овај феномен обухвата фазе врбовања, транспорта и експлоатације жртава у својим различитим облицима. Догађа се на територији земаља порекла, транзита и крајњег одредишта. У свим фазама се жене, деца и мушкарци подвргавају разноврсним облицима злостављања и искоришћавања којима се повређују њихова основна људска права. Овај облик организоване криминалне активности доноси највећи профит, заједно са трговином наркотицима, оружјем и прањем новца. Трговина људима је вишеслојан, комплексан и динамичан друштвени феномен који захтева свеобухватни приступ проблему, односно примени ефикасних мера на плану превенције, сузбијања, кажњавања учинилаца и заштите жртава, уз обавезну међусобну сарадњу држава. С обзиром на изражену присутност овог савременог облика ропства у данашњем свету, намеће се потреба за изучавањем ове појаве и истицањем проблема које она узрокује, јер је очигледно да робовласнички односи и трговина људима нису проблеми прошлости, већ су и данас присутни, у неким другим облицима и формама.

Проблем трговине људима посебно погађа жене и децу, што је последица нове друштвене и политичке реалности. „Феминизација сиромаштва“, тј. слаба заступљеност жена и њихова дискриминација на тржишту рада, нарочито је карактеристична за земље у периоду транзиције. Заједно са рестриктивном имиграционом политиком западноевропских земаља и милитаризацијом региона у претходном периоду, то је један од најчешћих узрока трговине женама и децом. Број жртава, односно обим и карактеристике трговине децом и женама готово је немогуће утврдити са апсолутном тачношћу. То је делом последица непостојања заједничких критеријума свих актера у борби против трговине људима за идентификацију жртава, али и последица непостојања обједињеног система сакупљања података, који би се примењивао уз обавезу поштовања приватности и идентитета жртава.

Уједињене нације у извештају о трговини људима за 2012. годину обавештавају, али и упозоравају светску јавност да је феномен трговине људима попримио глобалне размере и постао озбиљан облик организованог криминала у коме се годишње

остварује зарада од преко 30 милијарди долара. Половину „промета трговцима људи“ чине продаја деце и беба. У свету има више од 2,5 милиона жртава трговине људима.² Трговина људима најдрастичније угрожава основна људска права – право на живот, на слободу избора, на слободу кретања... Трговина људима, као феномен, стоји на супротној страни у односу на поштовање људских права. Због све израженије глобализације на различитим нивоима, и трговина људима, посебно децом, постала је глобални проблем. Овај проблем заједнички је: 1) земљама у политичкој и економској транзицији и земљама које су имале искуства са ратовима и 2) економски развијеним земљама које се истовремено појављују као транзитне земље и земље дестинације. Иако данас већина земаља тврди да се код њих људска права и слободе у потпуности остварују, феномен ропства се није изгубио – имамо га и у XXI веку. Милиони жена и деце, али и мушкараца, приморани су на проституцију, служење у кућама, рад на плантажама, просјачење и друге видове принуде. Људима се тргује унутар граница једне земље (интерна трговина људима), али и интерконтинентално (транснационална трговина људима), па су све државе суочене са овим озбиљним проблемом.³

Поред социјално-економских фактора, најмрачнији извори ове патње су, ипак, организоване криминалне групе, које се међу собом лако споразумевају „језиком зараде“, а људска бића третирају као у давној историји: као „оруђе које говори“. Милијарде долара стечене трговином људима служе да се даље финансирају организовани криминал, тероризам, корупција, да се продужавају људска патња и кршење основних људских права, а истовремено оставља тешке последице по безбедност, благостање и људска права његових жртава.

Трговина децом – савремени цивилизацијски проблем

Историја трговања људима, посебно женама и децом, почиње од робовласничких односа у старом Египту, Грчкој и Риму. Нови светски поредак донео је нове облике трговања људима, али је циљ остао исти – стицање материјалне или неке друге користи. Жене и деца су током целе историје човечанства били сексуално и економски искоришћавани, а то је присутно и данас. У Европи је овај проблем посебно дошао до изражаја након распада СССР-а крајем осамдесетих година XX века, због изражених економских миграција, односно потраге за бољим животом на Западу.

Жртва трговине људима може постати свако ко тражи бољи живот или посао. Милионске суме које зарађују трговци животима довољне су да жртва никада не буде пуштена из раља проституције, сексуалне експлоатације, присилног рада или просјачења, јер живо биће није потрошна роба као што је то дрога. Живо биће се може продавати изнова и изнова, свакога дана, када год власник то пожели и када год му понестане новца. Жртве трговине људима налазе се у положају модерног ропства, које организовано криминалу доноси уносну зараду, већу и од продаје дроге и неotuђив је део у ланцу зараде организованих криминалних група. Жртве се врбују на најразличитије начине. За већину жртава је заједничко то што мисле да иду у бољи живот. Чланови криминалних организација, трговци људима, представљају се жртвама као пријатељи, љубавници, обећавају им каријере на Западу, једном речју, лагодан и бољи живот. Неке девојке се јављају на огласе за бебиситерке, медицинске сестре или помоћ старијим особама у иностранству, док друге,

2 Извештај УН за 2012. годину обухватио је 136 држава.

3 Према подацима УН, 700.000 жена и деце свако године постану жртве трговине људима, а око 27 милиона данас се налази у неком виду ропског положаја.

које су се и претходно бавиле проституцијом, одлазе на Запад мислећи да ће тамо боље зарађивати. Све оне заврше на истом месту, на улицама Италије, Албаније, Немачке, Шпаније и других земаља. Све постају модерни робови својих оholих власника и имају на десетине муштерија дневно. И све оне не добију ни динара за услуге на које су приморане. Малолетна лица, посебно девојчице, посебно су рањива група јер немају искуства, сугестибилне су, верују људима и жељне су афирмације.

У Конвенцији Уједињених нација против транснационалног организованог криминала, члану 3 Протокола за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људима, посебно женама и децом, трговина људима одређује се као: врбовање, превозење, превођење, пребацивање, скривање и примање лица, путем претње силом или употребом силе или других облика присиле, отмице, преваре, обмане, злоупотребе овлашћења или тешког положаја, давања или примања новца или других користи да би се добио пристанак лица које има контролу над другим лицем, у циљу експлоатације. Експлоатација обухвата, као минимум, експлоатацију проституције других лица или друге облике сексуалне експлоатације, принудни рад или службу, ропство или однос сличан ропству.

Данас широм света трговци купују и продају децу, користећи их за сексуално злостављање и принудни рад. Трговина децом и злоупотреба деце представљају веома озбиљан друштвени проблем који посебно доминира у неразвијеним земљама и земљама у којима је демократија и поштовање људских права на незадовољавајућем нивоу. Ако се томе дода и недовољно изграђен правни механизам за заштиту људских права, где су конзерватизам и религиозна схватања доминантни, онда се може констатовати да је у таквим условима кршење људских права у свим видовима – очекивана реалност. У таквим околностима се на најгрубљи начин злоупотребљавају основна права детета, посебно девојчица, а правдање за такве поступке тражи се у традиционалној култури и систему вредности.⁴ Према подацима Уједињених нација, сваке године око 1,2 милиона деце широм света су жртве трговине људима. Организација за европску безбедност и сарадњу процењује да је трговином људима, а посебно децом, обухваћено око 200.000 људи годишње, од чега највећи део потиче са територије источне Европе.

Према подацима УНИЦЕФ-а, на територију Далеког истока су све бројнији случајеви продаје женске деце јавним кућама ради сексуалног експлоатисања⁵, па та подручја постају „атрактивне“ туристичке дестинације за богате туристе. Родитељи на пијацама продају своју женску децу за неколико десетина до неколико стотина долара⁶ и на тај начин трговци на једноставан начин долазе до „робља“ са којим даље тргују⁷. УНИЦЕФ посебно наводи сексуалну експлоатацију деце на железничкој релацији Кина – Русија. Пошто је у питању веома прометна азијска железница, трговци децом (често и родитељи) изнајмљују их као проститутке по купеима и другим деловима воза, а често се дешава да их одатле шаљу у Москву, Пекинг или у друге градове бивших Совјетских република. Посебно је уносна трговина децом ради сексуалне експлоатације у Авганистану, на Косову, али и у другим дело-

4 То је карактеристично за Далеки исток, где је традиција да девојчице ступају у брак са навршених седам година живота и где се деца третирају као имовина породице са којом она слободно располаже. Продаја деце се сматра као редован приход породице. У културолошкој свести таквог друштва то није ништа лоше, и не наилази на осуду, из разлога што је то прихватљив модел друштвеног понашања,

5 Посебно је та појава присутна на Тајланду где се продају девојчице, узраста од 13 до 15 година, и где је тај вид сексуалне експлоатације попримио „ексклузивност“ за туристе из богатих западних земаља.

6 Колико је ниска цена девојчица показује податак да се за стоку издваја по неколико пута већа сума новца.

7 Интересантно је да су последњих година све траженија деца трансвестити узраста између 10 и 15 година.

вима света, због присуства великог броја НАТО војника, где је на хиљаде девојчица сексуално заробљено. За савремену цивилизацију је посебно поражавајућ начин на који се са девојчицама поступа. Њима се дају разни стероиди ради раста груди и других облина што у каснијим годинама има за последицу појаву дијабетеса, повишеног крвног притиска, пад имунитета, а неретко наступа и смрт.

Продаја деце у Индији представља стални извор прихода за знатан број породица. Да би зарадили новац за куповину стоке и других животиња, родитељи продају своју децу. Такође, све је већи проблем са трговином децом и у Кини, где је она, према неким истраживањима, последица политике „једног детета“, па се нежељена деца углавном продају трговцима који их даље продају паровима који из биолошких разлога не могу да имају децу⁸ али и трговцима који децу користе и за сексуалну, радну⁹ и другу експлоатацију. За разлику од Далеког истока где је изражено сиромаштво, трговина децом је у значајном обиму присутна и у развијеним западним земљама. Тако се из Африке, Азије, Источне Европе и других земаља деца, посебно девојчице, продају на тржишту Сједињених Америчких Држава ради усвајања, за сексуална злостављања, за ангажовање у хотеле, клубове, спа-центре, салоне за масажу, за егзотични плес и сл. Дечаци се најчешће ангажују за рад у фабрици, за илегалну продају дроге од врата до врата, за кућне послове, рад у ресторанима, улично просјачење, рад у салонима лепоте и сл.

За трговину деце макрои, трговци, шверцери и „послодавци“ користе „примамљиве“ приче где се родитељима деце и деци обећавају добар посао, лепа зарада, интересантна забава и добар животни стандард – све оно што деца и њихове породице немају. Те приче и обећања најчешће изазивају радозналост, знатижељу, али често представљају и једини излаз из беде и сиромаштва.¹⁰

Трговина људима у Европи је у периоду 2008–2010. године, према извештају Европске комисије, повећана за 18%, у односу на претходну годину и обухватила је 23.632 особа. Већину жртава трговине чине жене (68%), мушкарци (17%), девојчице (12%) и дечаци (3%). Од земаља Европске уније највећи проценат жртава трговине децом дешава се у Румунији и Бугарској. Интересантно је напоменути да је од 27 чланица Европске уније само шест земаља у потпуности интегрисало Директиву о борби против трговине људима у своје законе¹¹. Европски комесар за унутрашње послове Сесилија Малмстрем изразила је разочарење зато што се, и поред алармантних података, само у неколико земаља примењују закони за борбу против трговине људима, и позвала на поштовање тих закона. „Тешко је замислити да у слободним и демократским земљама ЕУ десетинама хиљада људских бића може да буде ускраћена слобода и да су експлоатисана... Али то је тужна истина, а трговина људским бићима је свуда око нас, ближа је него што то мислимо“, рекла је комесарка Малмстрем.

Међународне невладине организације процењују да се сваке године око 6.000 деце узраста од 12 до 16 година нелегално пребаци из Источне Европе у Италију. Већина те деце је приморана да ради као сексуално робље¹². Према француској организацији за људска права, највећи број деце која долазе у Италију је са подручја западног Балкана и она су највише укључена у проституцију и друге облике сексуалног злостављања. Слична је ситуација и у Немачкој, Грчкој и другим европским земљама. Хиљаде источноевропске деце и тинејџера су роба у трговини људском бедом. Они се купују и продају као приватна својина да би задовољили сексуалне

8 Ова појава у Кини је позната као нелегално усвојење.

9 На стотине хиљада деце, углавном мушке, раде на плантажама какаа, чајева, белог мака и сл.

10 www.savethechildren.com

11 Извештај Европске комисије о трговини људима.

12 Цена девојке у Италији може бити између 2.500 и 4.000 долара, а до 10.000 долара плаћају ако је девица.

апетите перверзних, да се обезбеди јефтина радна снага, а у последње време и због њихових органа и делова тела. Богати и моћни користе сиромаштво и беду ради задовољења својих потреба на нељудски и начин и на уштрб деце¹³.

На међународној конференцији о систему заштите деце у Источној Европи и Русији констатован је озбиљан проблем угрожавања људских права деце, проблем трговине и њихове злоупотребе од стране организованих криминалних група. На конференцији су разматрани процес заштите деце од насиља и изградња механизма превенције на међународном и националном нивоу, као и информисање о новим приступима, методама и техникама у вези са правним, медицинским, педагошким и другим аспектима заштите деце од насиља.¹⁴

Стање у Србији

Трговина децом је последњих година у Србији све присутнија и представља опасан облик организованог криминала. Број деце која су жртве трговине људима се стално повећава, показују подаци полиције, Службе за координацију заштите жртава трговине људима, центара за социјални рад и НВО „Астра“. Највећи број млађих од 18 година су жртве сексуалне или радне експлоатације, али има и оних који се препродају због просјачења и вршења кривичних дела, као и оних који су жртве трговине ради усвајања. Полиција и центри за социјални рад сваке године поднесу по неколико пријава због трговине ради усвајања, које је у Кривични законик унето као кривично дело.¹⁵ Већ прве године када је издвојено као посебно кривично дело, полиција је поднела три кривичне пријаве због препродаје новорођенчади. Продавци су били родитељи или самохране мајке, а купци парови без деце¹⁶.

Трговина људима се у Србији први пут појавила као озбиљан проблем крајем осамдесетих година, а процветала је у наредној деценији. Због вишег стандарда и окренутости Западу, Србија је првих година била коначна дестинација за жене из Источне Европе, да бих се деведесетих година ситуација драстично променила, па је Србија постала најпре земља транзита, а онда и порекла жртава. Данас је Србија, преваходно, земља порекла (нарочито у погледу ромске деце), али такође и земља транзита и привремене дестинације за трговину малолетним девојчицама, које се, заједно са одраслим женама, укључују у организоване канале трговине женама у сврхе сексуалне експлоатације.

Извори жртава су мањи градови, а дестинације су Београд, Нови Пазар и Ниш, одакле се, на организовани начин, деца пребацају у одређене центре у Европи. Према извештајима домаћих и међународних организација и служби, трговина децом у Србији показује тренд пораста, при чему су жртве најчешће ромска деца. Од укупног броја случајева трговине људима у Србији 44% су деца.¹⁷ Најчешћи предмет трговине људима и даље су жене, које се приморавају на проституцију. У првој деценији овог века, од укупно 351 жртве колико их је забележила „Астра“, 311 су биле жене, а међу њима су биле чак 122 девојнице. Мушкараца, који су у последње време све чешће на мети радне експлоатације, било је 11%. Поред сексуалне и радне, као облици експлоатације у Србији се јављају и принудни брак и нелегално усвајање. Министарство унутрашњих послова је 2011. године евидентирало 32 малолетне

13 <http://vvv.endchildeksploitation.org.uk/> <http://vvv.terredeshommes.org/>

14 Конференција је одржана децембра 2012. године у Белорусији.

15 Кривични законик из 2006. године.

16 У једном случају беба је на јуту Србије продата за само 200 евра!

17 Према подацима НВО „Астра“.

жртве трговине људима, од којих су чак 23 биле млађе од 14 године. Служба за координацију заштите жртава регистровала је у истом периоду 42 случаја, од којих је један био предмет нелегалног усвајања. Годину дана пре тога полиција је регистровала 48 малолетника који су се нашли у ланцу трговине, од којих је чак 15 било млађе од 14 година, док је Служба открила 59, уз један покушај нелегалног усвајања. Центри за социјални рад бележе један до два случаја годишње пријављене трговине децом ради усвајања. Међутим, „тамна“ бројка деце која заврше код неких других родитеља, а то никад не буде пријављено, далеко је већа. Према подацима које има НВО „Астра“, процене су да се не открије више од четвртине случајева трговине људима, посебно децом. Од укупног броја трговине људима 75% су женског пола.¹⁸ Када је реч о деци, она се најчешће злоупотребљавају за просјачење, крађу и сексуалну и радну експлоатацију. Посебно забрињава тенденција злоупотребе деце за најразноврсније облике децјег рада, о чему се веома мало води рачуна.¹⁹

Посебан облик трговине децом је трговина бебама, на коју указују и Европске хуманитарне организације. Најчешће се наводе четири главна узрока трговине бебама: куповина ради обезбеђивање наследника, лажно усвајање деце ради препродаје, продаја ради уличног просјачења и крађа због узимања људских органа. Код нас су регистрована два главна облика трговине бебама: крађа после порођаја у породициштим и злоупотреба беба код усвајања. Омбудсман је 2009. примио пријаве за нестанак три бебе. Заштитник грађана има и извештај Анкетног одбора Народне скупштине о случајевима несталих беба којима се губи траг у српским породициштим од 1975. до 1990²⁰. Последњих десет година, међутим, у Србији је у порасту рађање беба за познатог наручиоца, али и изнајмљивање беба за просјачење по улицама Београда, Новог Сада, Ниша, Крагујевца, али и Милана, Рима, Беча, Стокхолма, Атине и Цириха²¹.

Продаја беба је посебан облик организованог криминала који је умрежио све значајне актере који, сваки на свој начин, учествују у припреми и реализацији трговине бебама. „Беби-мафију“ чине лекар, бабица, патолог, матична служба и наручилац беба,²² који заједно са осталим учесницима чине организоване криминалне групе на националном и интернационалном нивоу.

Реакција српског друштва на трговину људима није адекватна обиму проблема које је присутан. Државни органи и социјалне установе нису увек реаговали на адекватан и правовремени начин, што је остављало простор организованим криминалним групама да увек иду корак унапред у односу на државну реакцију на појаву трговине људима. Последњих година је у српском законодавству направљен извесан напредак у реакцији на појаву трговине људима. Тако је 2005. године усвојено неколико закона који садрже неке од основних међународних и европских стандарда у овој области. Међутим, имплементација закона остаје проблем у Србији и за последицу има неефикасну заштиту загарантованих права детета. Судови и администрација још увек само спорадично примењују норме, највише због чињенице да су годинама примењивали само национално законодавство, а делом и због тога што нису у потпуности упознати са међународним стандарди-

18 Према подацима Центра за заштиту жртава трговине људима.

19 Према изјави координатора за Националну борбу против трговине људима Министарства унутрашњих послова.

20 У Србији, према незваничним подацима, око 6.000 родитеља сумња да су им бебе украдене из породицишта.

21 Лопушина, М. (2013). Трговина људима: за бебе 15.000 евра, *Новости*.

22 Ристовић, М. у књизи *Рођени да нестану* описује организацију беби-мафије. Српске бебе су продаване у Шведској, Данској, Холандији, Француској и Америци и за њих је плаћено од 15 до 20 хиљада евра.

ма и уговорима на које се Србија обавезала. Значајан корак у превенцији трговине људима је постојање Стратегије за борбу против трговине људима, која садржи Смернице за национални одговор на проблем трговине људима и најбоље праксе у региону, припремљене од стране Међународног центра за развој миграционе политике. Стратегија Републике Србије састоји се од низа мера и активности које треба предузети у циљу правовременог и свеобухватног одговора на проблем трговине људима у земљи, са посебним нагласком на заштити људских права жртава. Израдом Стратегије успостављени су јасни стратешки циљеви који треба да буду реализовани кроз различите активности државних институција, невладиних и међународних организација.

Закључак

Трговина децом последњих деценија постаје глобални проблем и једнако погађа друштвено развијене, демократске земље и неразвијене земље. Трговина људима, а посебно малолетним лицима (децом), доноси велики профит и представља један од облика организованог криминала. Као и све друге активности које су у вези са организованим криминалом, она није ограничена на територију само једне земље. Жртве се подвргавају разноврсним облицима злостављања и искоришћавања, чиме се повређују њихова основна људска права. Овај облик организоване криминалне активности доноси највећи профит, заједно са трговином наркотицима, оружјем и прањем новца. Трговина људима је вишеслојан, комплексан и динамичан друштвени феномен који захтева свеобухватан приступ проблему, односно примени ефикасних мера на плану превенције, сузбијања, кажњавања учинилаца и заштите жртава, уз обавезну међусобну сарадњу држава. С обзиром на изражену присутност овог савременог облика ропства у данашњем свету, намеће се потреба за изучавањем ове појаве и истицање проблема које она узрокује, јер је очигледно да робовласнички односи и трговина људима, а посебно децом, нису проблеми прошлости већ су и данас присутни, у неким другим облицима и формама. Данас се широм света купују и продају децу, користећи их за сексуално злостављање и принудни рад. У таквим околностима се на најгрубљи начин злоупотребљавају основна права детета, посебно девојчица.

Трговина децом се у Србији први пут појавила као озбиљан проблем крајем осамдесетих година, а процветала је последњих деценија. Данас је Србија превасходно земља порекла, али и земља транзита и привремене дестинације за трговину малолетним девојчицама, које се, заједно са одраслим женама, укључују у организоване канале трговине женама у сврхе сексуалне експлоатације. Србија је, схватајући озбиљност проблема, учинила значајне кораке на инкриминацији дела у вези са трговином људима – донела је Стратегију за борбу против трговине људима и оспособила државне органе, социјалне службе за превенцију трговине људима. У садејству са невладиним организацијама створени су успешни механизми за откривање, контролу и превенцију ове појаве. И поред одређених резултата у борби против трговине људима, потребна је већа и систематичнија акција у примени законских прописа и примени акционог плана на раном откривању криминалних група које се баве трговином људима.

Литература

1. Извештај УН за 2012. годину.
2. Извештај Европске комисије о трговини људима.
3. Конвенција о заштити људских права и темељних слобода и Протокол бр. 1., Протокол бр. 4, Протокол бр. 6, и Протокол бр. 7 уз Конвенцију (прочишћени текст). *НН – Међународни уговори*, бр. 6/99.
4. Лопушина, М. (2013). Трговина људима: за бебе 15 000 евра. *Новости*.
5. Ристовић, М. (2006). *Рођени да нестану*. Ниш.
6. Шкулић, М. (2003), *Организовани криминалитет*. Београд: Досије.
7. <http://vww.endchildexploitation.org.uk/>
8. <http://vww.terredeshommes.org/>.
9. www.savethechildren.com.

ПОЛИЦИЈСКИ ДИПЛОМАТА КАО СУБЈЕКАТ У СУЗБИЈАЊУ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА

др Далибор Кекић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

проф. др Желимир Кешетовић

Факултет безбедности, Београд

Апстракт: Крајем XIX и почетком XX столећа јавља се потреба за институционалном сарадњом између држава како би се предупредиле многобројне криминалне појаве, које већ тада нису марили за државне границе, а сарадња између актера организованог криминала била је у повоју. Први институционални облици сарадње између држава појавили су се у другој половини XIX века, а изасланици држава, који су у међународним организацијама и иницијативама узели учешће, као потенцијални инструмент у сузбијању криминала јављају се одмах након Првог светског рата. Једна од првих држава које су се укључиле у овакав облик сарадње била је Србија. Делимично због блоковске поделе светске сцене, али и недостатка воље за искреним партнерством, међудржавна кооперација у области сузбијања организованог криминала добрим делом је засутављена. Током последње деценије интернационализован је проблем криминализације друштва, а као један од могућих решења понуђен је институт полицијског дипломате.

Кључне речи: полицијски дипломата, полицијски представник, официр за везу, организовани криминал, међународна сарадња, институције.

Увод

Историјски, први облици организованог криминала датирају још крајем XIX столећа у Европи. У Италији су уочени обриси „константног успостављања веза између појединаца и привредника, стварајући на тај начин различита криминална предузећа, која су се бавила продајом и расподелом коцке, дрогом, изнудама, рекетирањем и лихварством.“¹ У Америци, период појаве организованог криминала везује се за појаву прохибиције, међутим, поједини извори приписују ту појаву деветнаестом веку у време индикације коцке и проституције.

Развој међународног организованог криминала и тероризма приморао је државе да разматрају и питања отварања дипломатских мисија, чији ће представник бити професионални полицијски службеник, а све у циљу сузбијања и спречавања тих пошаста. До почетка деведесетих година XX века, све полицијске службе имале су тежњу да се међународна сарадња остварује преко једног центра, или макар да центар буде упознат с тим контактима; сасвим разумљиво, будући да се појам суверенитета разумевао у светлу Вестфалског мира из 1648. године.²

1 Cassel, E., Bernstein, D. A. *Criminal Behavior*, Allyn and Becon, Boston, 2001, p. 269.

2 О савременом разумевању суверенитета видети у: Knežević-Predić, V., *Ogled o suverenosti: Suverenost i Evropska unija*, Institut za političke studije, Beograd, 2001, str. 5–86.

Тежња за сарадњом у области сузбијања организованог криминала потиче још с краја деветнаестог столећа. Међународни конгрес о затворима одржан је у два наврата у Франкфурту 1846. и 1857. и у Бриселу 1847, али је имао карактер међународног панела, где нису били нарочито заступљени представници власти. Учешће влада увећано је на конгресу у Стокхолму 1878. године. Аустрија, Холандија и Белгија су 1888. године утемељиле заједнички полицијски информациони центар у Хамбургу, док је Аустрија имала блиску сарадњу са представницима полиција Њујорка и Јапана. Исто тако, одржана је Међународна антианархистичка конференција у Риму 1898. године, која је за циљ имала гушење међународних анархистичких покрета. Међународни полицијски биро основан је 1899. године у циљу борбе против трговине белим робљем.

Свест о потреби и значају међународне полицијске сарадње јавила се на прагу претходног века и у Србији. У то време криминал се у Србији разумевао као социјална појава и друштвена пошаст, која прати човечанство од његовог настанка. „Он се мењао и појављивао у разним облицима и стадијумима, на почетку у најпростијем облику као што су некада такве исте биле и прилике, а касније у зависности од промена у месту и друштву где се појављивао, развоја културе, друштвеног живота, религије, економских и других друштвених прилика и сам мењао и постајао комплекснији и опаснији.“³

За извршиоце кривичних дела, већ тада, услед све већег развоја и модернизације саобраћајних, комуникационих и других средстава, просторна удаљеност више није била никаква сметња. Врло лако су прелазили са једног на други крај државе, а такође и границе. Све више „границе државне за ове злочинце представљају капију, која их пушта на слободу док су за власти само једна непремостива брана, која их спутава у своме послу.“⁴

У Југославији су између два светска рата постојали изасланици за полицијска питања и сарадњу у самој држави, али су их и југословенске власти слале у друге земље. Михаило Банковић је био изасланик краља за питања сузбијања међународног криминала у Бечу. Столеће раније, тадашњим представницима полицијског изасланства била је јасна важност сарадње: „...на основу сасвим конкретних случајева, видећете шта значи за нашу полицијску службу ова брза узајамна сарадња једног полицијског представника суседне државе, и колико је она од важности за сузбијање криминалитета, ако се правилно и марљиво врши.“⁵

Полицијски дипломата

У данашње време појам полицијски дипломата обухвата идеју о међународном полицијском службенику који ради у склопу међународне мисије или као запослени у међународној полицијској организацији. Конкретан пример за међународног полицијског службеника можемо темељити на Полицијској мисији ЕУ у Босни и Херцеговини (*European Union Police Mission – EUPM*). Особљу ове полицијске мисије биле су загарантоване све привилегије и имунитети као и било којем дипломатском званичнику.⁶ Дакле, када говоримо о полицијској мисији мисли се

3 Lazarević Vasa, *Međunarodna policija*, Izdanje piščevo, Beograd, 1933, str. 7.

4 Isto, str. 9.

5 Banković Mihailo, *Policijski atašei, Policija*, br. 17–18, 1923, str. 667.

6 Council Joint Action of 11 March 2002 on the European Union Police Mission (2002/210/CFSP), *Official Journal of the European Communities*, 13. 3. 2002. L 70.

на међународне полицијске снаге, које, по мишљењу Ханса Моргентауа, могу настати само у условима светског друштва.⁷

Постоје два облика полицијског дипломате, односно полицијског представника – официр за везу и полицијски аташе. Официри за везу су, за наше просторе, по мишљењу неких стручњака, условно речено – новина. То су полицијски службеници који су упућени у другу земљу како би са полицијом земље–домаћина сарађивао по питању борбе против криминала и тероризма. Основна функција официра за везу је посредовање и ојачавање сарадње између органа унутрашњих послова двеју држава, премда у појединим приликама може бити директно ангажован у полицијској акцији. Ова категорија у суштини има, гледајући из угла међународне сарадње и односа, подједнак ниво и бројне додирне тачке са категоријом војних аташеа, иако до сада није постављена на подједнаке међународноправне темеље.⁸

Официр за везу није увек саставни део амбасаде, већ га министарство унутрашњих послова или међународна организација може послати да непосредно сарађује са надлежним министарством у земљи постављења или међународној организацији. Официр за везу не мора бити постављен на неодређено, већ може бити и на одређено време (унапред утврђено). Поред тога, официр за везу не мора увек и у свакој ситуацији да представља међународни субјект који га је послао, било на званичним, било незваничним скуповима. Коначно, официр за везу не мора бити професионалног типа – полицијском службенику то не мора увек бити занимање. Дакле, не постоје јасно утврђени узуси за одређење појма официр за везу.⁹

Институција официра за везу претежно је регулисана у појединим међународноправним регионалним и билатералним прописима и уговорима. У оквиру универзалних конвенција, овај прерогатив се по први пут налази у Конвенцији УН против незаконитог промета опојним дрогама и психотропним супстанцама (1998). У оквиру члана 9е наводи се могућност успостављања официра за везу као унапређења сарадње стручњака и чланова полиције у циљу усклађивања надлежних служби и агенција. Конвенцијом о примени Шенгенског споразума (1990) предвиђена је размена и деташирање официра за везу како би се успоставила сарадња разменом информација, асистирањем у кривичноправној области или у контроли граничног подручја. Дефинисање њихове мисије и статуса предмет је билатералних уговора, али је Конвенцијом дат оквир да они могу да заступају интересе свих држава потписница и да раде за њихов рачун у трећим земљама. Конвенцијом о Европолу 1995. утврђено је да државе чланице морају да поставе бар по једног официра за везу у седиште организације. Европол има својство правног лица, а његово особље ужива привилегије и имунитете неопходне за неометано обављање послова из своје надлежности, али и делокруга. Исте привилегије и имунитете уживају и официри за везу.¹⁰

Идеја о полицијском изасланику, односно полицијском дипломати почива на идеји о постојању института међународног полицијског права. Додуше, поједини стручњаци нису ради да међународно полицијско право признају као засебну

7 Morgenthau Hans, *Politics Among Nations*, A. Knopf, New York, 1971, p. 408.

8 Kekić Dalibor, Subošić Dane, *Policijski аташе, Међународни проблеми*, Vol. LXI, br. 1–2, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2009, str. 141–162.

9 Isto.

10 Stevanović Obrad, Jaćimovski Steva, Kekić Dalibor, *Police diplomat – example of the Euroatlantic integrations' good practice*, in: Mojanoski Cane et al. (eds.), *Security and Euroatlantic Perspectives of the Balkans : police science and police profession (states and perspectives)*: International scientific conference, 25–26 May 2012, Ohrid, Volume I, University "St. Kliment Ohridski" – Bitola Faculty of Security- Skopje, Skopje, 2012, pp. 418–432.

правну грану и правдају то тврдњом „нестрпљивости писца”.¹¹ Идеја о полицијском дипломати је подржана оснивањем института међународног кривичног права и стварањем међународне полиције (полицијска мисија на Косову и Метохији, полицијска мисија на Хаитију нпр.).

Потреба за међународном сарадњом у области борбе против организованог криминала и тероризма временом је постала стандард. Председник Руске Федерације је декретом, у августу 2007. године, донео одлуку да се при руским амбасадама у свету упуте полицијски представници са задатком сарадње у борби против транснационалног криминала.¹² Официра за везу за борбу против промета опојних дрога Влада Еквадора је упутила у склопу своје војне мисије у САД. Исто тако и Француска је постављала полицијске официре за везу при својим амбасадама у државама у којима је то сматрала за неопходно, као нпр. у Нигерији и Алжиру. Поред тога, и међународни тероризам је утицао да сарадња између држава буде блиска и непосредна. Министарство спољних послова Уједињеног Краљевства је, у сврху борбе против тероризма, почело са оснивањем института полицијских аташеа у државама за које се сматра да су упориште тог безбедносног проблема. Тако, Комитет за спољне послове предлаже, како би помогао Влади Алжира, да пошаљу акредитованог полицијског аташеа у ту земљу ради лакшег супротстављања тероризму.¹³

Полицијски официри за везу нису подједнако третирани, односно нису постављени на исти ниво у Србији. У Србији су активни полицијски представници (официри за везу и полицијски аташеи) из 31 државе. Први полицијски представник стигао је у Београд из Швајцарске 2000. године. Сада је захват појма међународне сарадње проширен, јер постоје нови видови криминала који захтевају интензивнију размену искуства и у коме се губе локални елементи појединих кривичних дела. Већина у Србији надлежна је и за остале државе западног Балкана. Такво решење је сврсисходно не само због финансијских трошкова, већ и због правог увида у регионалну ситуацију у области унутрашњих послова. Овим начином деташирања обим посла полицијског представника повећава, при чему постоји захтев да они треба да имају веће знање и аналитичке способности. Полицијски представници у Србији имају стратешки и/или оперативни карактер, у зависности од интереса државе која одашила полицијског представника.

Поједини полицијски представници, попут немачког, имају све привилегије и имунитете, док их, рецимо, грчки не поседује. Ниво сарадње грчког полицијског представника можемо поредити са нивоом културне сарадње. Србија је, док је трајало Светско првенство у фудбалу у Немачкој 2006. године, нпр. имала свог официра за везу и то привременог карактера који је дужност обављао док је та спортска манифестација трајала, који је по повратку у Србију наставио да обавља своје редовне активности.

Пре неколико година јавила се у српској полицији идеја да се полицијски представници најпре пошаљу у земље бивше СФРЈ, а затим и у друге светске престонице у којима постоји потреба за активном и брзом полицијском сарадњом са Србијом. Иако је покренута иницијатива, проблем су представљала материјална средства, па се са реализацијом кренуло тек пре више од годину дана, а њихов рад се, према званичним информацијама, финансира из раздела буџета за МУП. МУП Србије је

11 Miletić Slobodan., *Policijsko pravo*, Policijska akademija, Beograd, 2005, str. 43–44.

12 *Putin Sets Up Police Attaché Positions in Russian Embassies*, Internet, 2. 1. 2013, http://www.kommersant.com/p-11273/r-500/police_will_join-diplomats/.

13 *Foreign Policy Aspects of the War Against Terrorism*, Sixth Report of the Foreign Affairs Committee, Internet, 6. 3. 2013, <http://www.fco.gov.uk/Files/kfile/Cm6590.pdf>. p. 21.

послао полицијске представнике у Русију, Словенију, Македонију, Румунију и САД. У Скопљу српски полицијски представник ради при Регионалној иницијативи о миграцијама, у Љубљани при Центру за безбедност, развој и владавину права (регионални центар DCAF), а у Букурешту у оквиру SELEC-a (*Southeast European Law Enforcement Center*), некада Центра за спречавање прекограничног криминала (СЕЦИ центар).

Како би се ојачала полицијска сарадња у Србији, првенствено се мора уредити правни оквир слања официра за везу, као и процес њиховог избора и процес изградње капацитета официра за везу. Потребно је израдити план у коме ће МУП одредити приоритете, односно одредити одређене географске целине или државе са којима жели да сарађује у складу са својим финансијским могућностима. Опција је и да се одреде партнерске државе, које могу да представљају интересе Србије у међународним полицијским односима. Тренутно је нејасно на основу којих је критеријума упућено пет официра за везу у Словенију, САД, Румунију, Русију и Македонију. Ипак, то није разлог да се закључи да није требало упути-ти те полицијске службенике. Томе додајемо да државе чланице ЕУ у највећем броју упућују своје полицијске службенике у Русију, што потврђује да је српска администрација препознала такву тенденцију.¹⁴ Из тог разлога, дошло се на идеју да се у оквиру МУП Републике Србије организује засебан департман, који ће, поред послова међународне сарадње и сузбијања међународног организова-ног криминала имати приоритет да организује упућивање српских и пријем и сарадњу са страним полицијским представницима: тако је настала Управа за међународну полицијску сарадњу.

Све детаље рада једног официра за везу немогуће је уредити законодавним оквиром. Некада претерана бирократизација представља отежавајућу окол-ност, што производи низ негативних последица. Ипак, потребно је прецизирати основне смернице рада, права и обавезе официра за везу. У неколико држава у којима је заступљен европско-континентални правни систем (Шпанија, Францу-ска, Словенија, Чешка Република, Хрватска) цео поступак уређен је подзаконским прописом. Уколико се прати такво решење, потребно је урадити измену и допуну постојећег Закона о полицији, чиме ће се МУП РС обавезати на израду посебног подзаконског прописа, који би требало да уреди поступак слања полицијског служ-беника.¹⁵

Улога Управе за међународну полицијску сарадњу Републике Србије у сузбијању криминала

Управа за међународну оперативну полицијску сарадњу, која се налази у скло-пу Дирекције полиције Републике Србије, основана је одлуком Владе. Разлог формирања је потреба да се, у складу са европском праксом, формира департман за унапређење међународне сарадње у области сузбијања криминала. Настала је као разумевање капацитета Националног централног бироа Београд за проширење сарадње са другим полицијским организацијама у свету.

Управа превасходно ради на размени информација између међународних и институција Републике Србије заштићеним телекомуникационим и Интернет ве-

14 Block Ludo, Combating Organized Crime in Europe: Practicalities of Police Cooperation, *Policing*, Vol. 2, No. 1, 2008, str. 74–81.

15 Litavski J., Đorđević S., Marković Ž., *Zbornik predloga praktične politike za reform policije u Srbiji*, broj 5, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, jul 2011, str. 15.

зама, као и на расписивању потерница и организовању изручења тражених лица. Неки од примарних задатака Управе су и креирање и ажурирање база података о починиоцима кривичних дела и праћење трендова извршења кривичних дела, као и прибављање правне сагласности како би била успешна оперативна сарадња.¹⁶ Одговорна је и за: размену информација и међусобну комуникацију официра за везу других министарстава; размену информација и начин поступања са страним „официрима за везу“ деташираних у нашој земљи или надлежних за сарадњу са Србијом и усмеравање и надзор над протоком – разменом информација између државних органа и међународних партнера у складу са овлашћењима и надлежностима које има у домаћем правном систему и стандардима ЕУ.

Управа се састоји из четири одељења: Одељење за послове Интерпола, Одељење за послове Европола, Одељење за управљање информацијама и Одељење за координацију осталих облика међународне сарадње. Прво одељење је у некој мери сукцесор послова које је имао Национални биро за сарадњу са Интерполом и остварује општу сарадњу са Међународном организацијом криминалистичке полиције Интерпол и националним централним бироима Интерпол у иностранству. Има приступ базама података Интерпол и базама података МУП-а Републике Србије. Координира и непосредно учествује у реализацији криминалистичко-оперативних акција, које својствено припадају прекограничном облику криминала.

Одељење за послове Европола има веома важну функцију у сарадњи и успостављању размене информација између Србије и држава ЕУ преко официра за везу. Посебно, ове информације су усмерене на подршку истрагама и операцијама спроведеним у оквиру ЕУ под надзором и правном одговорношћу држава чланица. Има приступ базама података Европол и базама података МУП Републике Србије. Координира и непосредно учествује у реализацији криминалистичко-оперативних акција са елементом иностраности.

У Одељењу за управљање информацијама службеници непрестано, поред ажурирања података, поступају по захтеву страних полицијских организација, међународних полицијских организација и иницијатива, као и официра за везу и полицијских дипломата. Одељење снабдева кориснике информацијама из интерних, националних и база података међународних полицијских организација којима има приступ. Оно процесом прикупљања, процењивања, упоређења, анализом и слањем унапређених информација пружа подршку криминалистичким истрагама и изradi стратешких и оперативних анализа.¹⁷

Одељење за координацију осталих облика међународне сарадње има значајну улогу у координацији рада, како са страним, тј. деташираним полицијским дипломатама и официрима за везу у Србији, тако и нашим официрима за везу у иностранству, али и радом међуресорних официра за везу. Посебно је значајно да ово одељење утиче на рад полицијских дипломата и официра за везу у пословима који се односе на сузбијање прекограничног криминала. Координира и непосредно учествује у реализацији криминалистичко-оперативних акција са елементом иностраности.

16 Uprava za međunarodnu operativnu policijsku saradnju, Internet, 28. 5. 2013, http://www.mup.gov.rs/cms_lat/direkcija.nsf/umops.h.

17 *Informator o radu Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije*, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, Beograd, April 2013, str. 20.

Улога полицијског дипломате у сузбијању организованог криминала

Институција официра за везу се претежно прецизира и прописује билатералним или мултилатералним споразумима. Тако на пример, Споразум о полицијској сарадњи Хрватске и Србије у члану 10 регулише се одашиљање официра за везу и њихова улога заснива се на услугама саветовања и пружања помоћи без права на самостално коришћење полицијских овлашћења у земљи пријема.¹⁸ Нужно је да се сваким споразумом о полицијској сарадњи дефинишу приоритетне области сарадње и да складу с тим врше упућивање. Уколико је, рецимо, приоритет у следеће четири године сарадње двеју држава борба против трговине људима, нужно је да полицијски представници буду стручњаци из те области. Споразумом је потребно навести приоритете заједничког интереса обе државе.

Споразум између Швајцарске конфедерације и Републике Србије о полицијској сарадњи у борби против организованог криминала из 2010. године такође регулише питање официра за везу. На основу овог споразума у оквиру члана 13 потврђено је да уговорне стране могу да закључе посебне споразуме који се тичу упућивања полицијских официра за везу на одређени или неодређени временске период у држави друге уговорне стране. Официрима за везу би био додељен статус дипломатских агената у складу са Бечком конвенцијом о дипломатским односима од 18. априла 1961. Официри за везу би имали активну саветодавну улогу и пружали подршку и не би вршили јавна овлашћења.¹⁹

Полицијски аташеи или официри за везу јесу непосредни представници државе одашиљања и представљају директан контакт органима за спровођење закона у држави пријема. За потпуну сарадњу потребно је на националном нивоу постојање јединице за подршку преко које ће се утврђивати правна утемељеност садржаја захтева који упућује полицијски представник, као и усклађеност са потписаним споразумом и националним законодавством.²⁰

Међународна полицијска сарадња одвија се углавном кроз мрежу официра за везу, који су деташирани у амбасадама својих држава и својом активношћу доприносе убрзавању размене података и планирања међународних полицијских акција. Ово се нарочито односи на проактивно деловање полиције, у смислу давања претходних података о могућим криминалним активностима организованих криминалних група, које се из једне државе крећу ка једној или више страних држава ради вршења нпр. серије разбојништва на штету златара, радњи са скупocenim ручним сатовима или богатих породичних кућа.²¹

Сврха упућивања официра за везу јесте да се прошири и унапреди сарадња између уговорних страна, а посебно у: размени информација за сврхе облика полицијске сарадње; извршењу захтева за узајамну полицијску помоћ у кривичним стварима; спровођењу сарадње у вези са спровођењем споразума о нпр. реадмисији; пружању информација које су потребне за обављање задатака органа надлежних за

18 Zakon o potvrđivanju sporazuma između Vlade Republike Srbije i Vlade Republike Hrvatske o policijskoj saradnji, *Sl. glasnik RS*, br. 19/10.

19 Zakon o potvrđivanju Sporazuma između Republike Srbije i Švajcarske Konfederacije o policijskoj saradnji u borbi protiv kriminala, *Sl. glasnik RS*, br. 19/10.

20 Litavski Jan, Đorđević Saša, Marković Žarko, *Zbornik predloga praktične politike za reform policije u Srbiji*, broj 3, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, septembar 2010, str. 14–15.

21 Uljanov Sergej, Ivanović Zvonimir, *Međunarodne policijske organizacije, Strani pravni život*, 2/2010, Institut za uporedno pravo, Beograd, str. 65–84.

предузимање превентивних мера за очување јавног реда и мира; вези са задацима које обављају надлежни органи одговорни за заштиту границе и сл.

Полицијски аташе је полицијски службеник постављен у иностранству по прописима државе одашиљања. Он је члан особља амбасаде или конзулата из државе из које се одашиља у иностранству. Постављен је на одређено време са задатком да ради са безбедносним и другим органима и организацијама државе пријема. Постоје резидентни и нерезидентни аташеи, што значи да нерезидент (нису физички присутни у земљи) може бити одговоран за ланац других земаља. Полицијски аташе има статус дипломате, у складу са законом о спољним пословима земље из које се упућује и припадају му сва права и обавезе као дипломатског представника земље у амбасади.

Полицијски аташе помаже у логистичким пословима, које се односе на одређена сазнања и информације о криминалним делима; он доставља неопходне информације о криминалним групама, појединцима и сл., израђује одређена документа која се односе на сарадњу у области безбедности између две државе, документа о екстрадицији итд. Он сарађује са полицијом земље пријема, посебно у смислу седмичног окупљања на којем упознаје дипломатско особље амбасаде са стварима које могу бити од користи свима. Верује се да, зато што се бави конкретним задацима, полицијском аташеу и припада статус дипломате. Ово појачава интерпретацију која би била друго име полицијски аташе тешко успоставити контакт са аташеима других земаља да имају такву титулу и може само захтевати сарадњу са амбасадором или особом које има одговарајућу титулу или задужење.²²

Полицијски представници дужни су да: заступају интересе полиције земље из којих се шаљу; успостављају и развијају међународну полицијску сарадњу; прикупљају, анализирају и размењују информације од значаја за рад полиције; прате стање јавне безбедности у држави или региону у који се упућују, ради превенције и сузбијања криминалитета, нарочито организованог криминала, тероризма, илегалних миграција и других облика међународног криминала и нарушавања безбедности границе, односно предузимања заједнички утврђених мера у складу са међународним уговорима и другим међународним обавезама земље из које се шаље.

Када полицијски представник прими захтев за информације о случају организованог криминала из матичне државе, први корак се односи на потребу да се одреди најбољи начин одговора на захтев. То подразумева проналажење одговарајућег правног контекста и у перспективи се очекује да полицијски представник буде најкомпетентнија институција за билатералну сарадњу између држава по питању сузбијања организованог криминала. У Руској Федерацији, на пример, не постоји јединствена централна тачка за контакт са иностраним полицијским официрима за везу, а у исто време, разним руским институцијама које се баве спровођењем закона се преклапају надлежности. Дакле, официри за везу могу *de facto* изабрати институцију, а понекад и департман, који сматрају адекватним за сарадњу. Истовремено, постоји ограничена координација између институција у погледу протока и размене обавештајних података унутар Руске Федерације. Опредељење полицијског дипломате за једну институцију којој шаље захтев за сарадњу у области размене информација, подразумева ризик да релевантна информација, која је можда доступна у једној од другој институцији, остане неискоришћена. Наравно, захтев се може истовремено послати на више адреса, што у том случају носи неписано правило, које прописује обичај да полицијски дипломата о томе обавести све институције

22 Erjavec, B. Nicolas, *Diplomatsko-konzularna predstavništva kot sredstvo ekonomske diplomacije*, Diplomsko delo, Ekonomsko poslovna fakulteta, Maribor, 2004, str. 44.

од којих је тражио информацију. У пракси, полицијски дипломата тада ризикује да нико од представника тих институција његов захтев не схвати као приоритетан. Дакле, полицијски дипломата бира институцију којој се захтев се прослеђује на основу суштине предмета, искуства и личних жеља.²³

Улога полицијских представника се поставља у складу са националним приоритетима и прописима и могу веома разликовати од државе до државе. Полицијски представници имају заједничко да развијају и одржавају мреже привилегованих контаката у земљи домаћину и делују као посредници између институција своје државе и институција за спровођење закона у земљи домаћину. Они дају подршку и имају обавештајну улогу у оквиру оперативне полицијске сарадње. Међутим, важно је схватити да полицијски представници немају овлашћења у истражним и оперативно-тактичким радњама. Кроз њихове директне контакте у обе земље олакшавају се и убрзавају захтеви у матичној земљи, али и у земљи домаћину, за информацијама, доказима, саслушањима, хапшењима и евентуалним изручењима. У зависности од специфичних задатака и појединостима истраге, то може да се прошири у усклађивању заједничких (тајно) или олакшавању сарадње у правосудним делатностима од почетне размене информација до крајњих активности.²⁴ Полицијски представници често имају улогу на тактичком, тј. оперативном нивоу у објашњавању законске и оперативне појединости система за спровођење закона земље домаћина колегама у својој земљи и улогу саветника о најперспективнијим путевима за сарадњу. Неки официри за везу су такође задужени за информисање и саветовање својим институцијама на стратешком нивоу о питањима и дешавањима у земљи домаћину.

Већина полицијских представника ЕУ су акредитовани као дипломате у земљи домаћину, или у државама у којима живе ако служе у више земаља, и уживају дипломатски имунитет. Уз неколико изузетака, они су упућени у амбасаду своје земље или конзулату у земљи домаћину и ту имају своју канцеларију. Током осамдесетих година претходног столећа, било је речи међу државама чланицама Европске заједнице (ЕЗ) о томе да ли полицијски представници треба да имају дипломатски имунитет. Неке земље чланице су тврдиле да посебно полицијски представници стационарани у оквиру ЕЗ треба да имају исти статус као и полицијски службеници у земљи домаћину. Све државе чланице су се сложиле да полицијски представници који се шаљу ван територије ЕЗ треба да имају дипломатски имунитет. Данас је уобичајена пракса да ЕУ полицијски представници унутар или ван ЕУ треба да буду акредитоване дипломате. Ово им нуди формалну позицију, и у том смислу постоји двострука улога полицијског представника. С једне стране, полицијски представници могу да користе своје неформалне директне контакте са локалним службеницима за спровођење закона и да са њима размењују информације, како би се обезбедио брз одговор на захтеве своје државе. С друге стране, они су формални представници својих министарстава и могу да бирају тамо где је потребно да формализују своје напоре када се неформална решења не показују као довољна.²⁵ Изузетак у пракси упућивања полицијских представника у амбасаду може се наћи код официра за везу за борбу против тероризма, који раде под окриљем Европола, и то Радне групе за тероризам. Они су обично упућени у институције

23 Block Ludo, *International Policing in Russia: Police Cooperation between the European Union Member States and the Russian Federation*, *Policing and Society*, 17 (4), 2007, pp. 367–387.

24 Nadelmann Ethan, *Cops across Borders: The Internationalization of U.S. Criminal Law Enforcement*, University Park, PA: Pennsylvania State University Press, 1993, p. 90.

25 Bigo Didier, *Liaison Officers in Europe: New Officers in the European Security Field*, in J. Sheptycki (ed.) *Issues in Transnational Policing*. Routledge, London, 2000, p. 70.

за борбу против тероризма у земљи домаћину, где, због осетљивости материје, функционишу као наменска тачка контакта између две специфичне институције без ширих надлежности.

Унутар ЕУ на пример, полиција може да бира између више канала за размену информација и сарадњу, као што су, на пример Интерпол, Европол, Шенгенски информациони систем и директни контакти. Захтеви за информацијама, који се често помиње као „случајеви“, претежно ће се усмеравати преко полицијских представника, уместо преко других доступних канала, јер сваки случај захтева активну подршку, почевши од размене информација, због своје сложености, осетљивости и хитности. Треба напоменути да је, као и са многим другим аспектима рада полиције, не постоји стандард у европским полицијама за оно што представља „случај“.²⁶ Полицијски представници се сматрају и ефикасним субјектом у сузбијању организованог криминала, јер кроз њихове личне контакте и познавање система земље-домаћина, у бољој су позицији да изађу на крај са бирократијом или другим препрекама. Конкретно, када полицијски представник лично представи случај замољеној институцији државе-домаћина, често је у стању да добије подршку на највишем нивоу и накнадно тај случај се додељује директно надлежном службенику. Ово има две предности: прво, повећава се брзина расветљавања и решавања кривичног дела и, друго, смањује ризик од превременог откривања, предност која је посебно цењена од стране полиције када се ради са земљама ван ЕУ.

Закључак

Налази у вези са праксом ангажовања полицијског представника показују на првом месту да је постављање полицијског представника углавном регулисано разматрањима и приоритетима земље која шаље полицијског представника. Резултати показују да су улога, задаци и праксе полицијског представника одређени националним прописима, у појединостима полицијског система у његовој земљи, и личне преференције полицијског представника. Ефикасност и ефективност полицијског представника у борби са сложеношћу транснационалне сарадње полиције зависи од његове способности за изградњу мреже привилегованих контаката, као и његових знања о правним и организационим појединостима о надлежности између којих се остварују везе. У комбинацији са високим степеном дискреције, полицијски представник може да у свом раду оствари висок ниво успеха. Постоје аргументи за тврдњу да су полицијски представници одраз професионалне аутономије, што је један од услова за успешну полицијску сарадњу.

Сузбијање организованог криминала кроз међународну полицијску сарадњу догађа се кроз мултилатералне и билатералне односе. У зависности од случаја до случаја, комбинација ових односа може пружити потпун увид у криминалне активности. Преемпција и превенција организованог криминала јесу најважнији циљеви полицијског представника. Влада Србије је у оквиру Дирекције полиције устројила Управу за међународну оперативну полицијску сарадњу, да би, између осталог, разменом информација и различитим начинима поступања са страним полицијским представницима деташираним у нашој земљи или надлежним за сарадњу са Србијом или преко наших полицијских представника у иностранству, међународна сарадња у области сузбијања организованог криминала била делотворнија.

26 Hobbing P, Uniforms without Uniformity: A Critical Look at European Standards in Policing, in E. Guild and F. Geyer (eds) Security versus Justice: Police and Judicial Cooperation in the European Union. Ashgate, Aldershot, 2008.

Литература

1. Банковић, Михаило, Полицијски аташеи, *Полиција*, бр. 17–18, 1923.
2. Bigo, Didier, Liaison Officers in Europe: New Officers in the European Security Field, in J. Sheptycki (ed.) *Issues in Transnational Policing*. Routledge, London, 2000.
3. Block, Ludo, International Policing in Russia: Police Cooperation between the European Union Member States and the Russian Federation, *Policing and Society*, 17 (4), 2007, pp. 367–387.
4. Block, Ludo, Combating Organized Crime in Europe: Practicalities of Police Cooperation, *Policing*, Vol. 2, No. 1, 2008, pp. 74–81.
5. Council Joint Action of 11 March 2002 on the European Union Police Mission (2002/210/CFSP), *Official Journal of the European Communities*, 13. 3. 2002, L 70.
6. Elanine Cassel, Daouglas A. Bernstein, *Criminal Behavior*, Allyn and Becon, Boston, 2001.
7. Erjavec, B. Nicolas, *Diplomatsko-konzularna predstavništva kot sredstvo ekonomske diplomacije*, Diplomsko delo, Ekonomsko poslovna fakulteta, Maribor, 2004.
8. *Foreign Policy Aspects of the War Against Terrorism*, Sixth Report of the Foreign Affairs Committee, Internet, 06/03/13, <http://www.fco.gov.uk/Files/kfile/Cm6590.pdf>.
9. Информатор о раду Министарства унутрашњих послова Републике Србије, Министарство унутрашњих послова Републике Србије, Београд, Април 2013.
10. Кекић, Далибор, Субошић, Дане, Полицијски аташе, *Међународни проблеми*, Вол. LXII, бр. 1–2, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2009, стр. 141–162.
11. Кнежевић-Предић, Весна, *ОГЛЕД О СУВЕРЕНОСТИ: Сувереност и Европска унија*, Институт за политичке студије, Београд, 2001.
12. Лазаревић, Васа, *Међународна полиција*, Издање пишчево, Београд, 1933.
13. Литавски, Јан, Ђорђевић Саша, Марковић Жарко, *Зборка предлога практичне политике за реформ полиције у Србији*, број 5, Београдски центар за безбедносну политику, јул 2011.
14. Милетић, Слободан, *Полицијско право*, Полицијска академија, Београд, 2005.
15. Morgenthau, Hans, *Politics Among Nations*, A. Knopf, New York, 1971.
16. Nadelmann, Ethan, *Cops across Borders: The Internationalization of U.S. Criminal Law Enforcement*, University Park, PA: Pennsylvania State University Press, 1993.
17. *Putin Sets Up Police Attaché Positions in Russian Embassies*, Internet, 02/01/13, http://www.kommersant.com/p-11273/r-500/police_will_join-diplomats/.
18. Stevanović, Obrad, Jaćimovski, Steva, Kekić, Dalibor, Police diplomat – example of the Euroatlantic integrations' good practice, in: Mojanoski Cane, et al. (eds.), *Security and Euroatlantic Perspectives of the Balkans : police science and police profession (states and perspectives)*: International scientific conference, 25–26 May 2012, Ohrid, Volume I, University "St. Kliment Ohridski", Bitola Faculty of Security, Skopje, 2012, pp. 418–432.
19. Уљанов, Сергеј, Ивановић, Звонимир, Међународне полицијске организације, *Страни правни живот*, 2/2010, Институт за упоредно право, Београд, стр. 65–84.
20. Управа за међународну оперативну полицијску сарадњу, http://www.mup.gov.rs/cms_lat/direkcija.nsf/umops.h., 28. 5. 2013,
21. Закон о потврђивању споразума између Владе Републике Србије и Владе Републике Хрватске о полицијској сарадњи, *Службени гласник РС*, бр. 19/10.
22. Закон о потврђивању Споразума између Републике Србије и Швајцарске Конфедерације о полицијској сарадњи у борби против криминала, *Службени гласник РС*, бр. 19/10.

RAZUMJEVANJE ORGANIZOVANOG KRIMINALITETA – KRIMINOLOŠKI I KRIVIČNOPRAVNI PRISTUP

Prof. dr Mile Šikman

Uprava za policijsko obrazovanje, MUP Republike Srpske, Banja Luka,

Apstrakt: Organizovani kriminalitet danas predstavlja ne samo kriminalni fenomen, već i svojevrsan javni resurs. Posebno je dominantna njegova medijska eksploatacija, ali nije ništa manja ni politička konotacija ovog fenomena. Fascinantnost organizovanim kriminalitetom nije nova, naprotiv ona je u zapadnim zemljama prisutna od 1960-tih godina prošlog vijeka. Kod nas je ona ispoljena u poslednjih nekoliko godina, što se ogleda u masovnijoj upotrebi termina "mafija", kroz označavanje kriminalnih djelatnosti različitog karaktera (drumska mafija, farmakomafija, automafija, itd.). S tim u vezi, vrlo često je prisutno pojednostavljeno, pa čak i banalizovano shvatanje organizovanog kriminaliteta, koje karakteriše odsustvo ozbiljnijih istraživačkih pristupa. Upravo odsustvo objektivnog naučnog pristupa i determiniše naša "znanja" o organizovanom kriminalitetu. Zbog toga su nužna ozbiljna kriminološka istraživanja ovog kriminalnog fenomena, uključujući istraživanje pojedinačno, svake od njegove dimenzije (etiološke, fenomenološke i viktimološke). Takođe, značajan i krivičnopравни pristup, kako u pogledu inkriminisanja organizovanog kriminaliteta, tako i u pogledu propisivanja adekvatnih pravnih sredstava reagovanja na isti. Ipak, potrebno je praviti razliku između kriminološkog i krivičnog pristupa, pri čemu kriminološki posmatra organizovani kriminal kao kriminalni fenomen, a krivičnopравни pristup definiše pravnu sadržinu tog fenomena.

Ključne riječi: organizovani kriminalitet, pojam, definicije, etiologija, fenomenologija, viktimologija, krivično pravo.

Uvod – mafija, mit ili stvarnost

Često se u svakodnevnom govoru, u sredstvima javnog informisanja, ali i u pojedinim naučnim i stručnim radovima spominje reč mafija uglavnom kao sinonim za određene oblike organizovane kriminalne delatnosti, bez prethodnog objašnjenja pravog sadržaja ovog pojma. Tako se upotrebljavaju termini narko-mafija, drumska mafija, fudbalska mafija, alko-mafija, krijumčarska mafija, auto-mafija, makro-mafija i dr. kojima se žele prikazati kao mafijaški pojedini oblici kriminalne delatnosti raznih kriminalnih organizacija. Ipak, potrebno je naglasiti da se u ovim slučajevima ne radi o kriminalnim organizacijama mafijaškog tipa, već o određenim kriminalnim djelatnostima ili pak oblicima organizovane kriminalne delatnosti¹.

Termin mafija nema jasno određenje². Često se postavlja pitanje da li je mafija mit ili stvarnost. U literaturi je uočljiva istorijska konotacija ovog termina, koja se pre svega odnosi

¹ Šikman, M. (2011). *Organizovani kriminalitet*. Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova, str 4-8.

² Tačno poreklo reči "mafija" nije sasvim poznato. Prema nekim razmišljanjima, reč mafija dolazi od arapske reči *ma fia* što znači utočište, koje su nakon normanske invazije upotrebljavali Arapi porobljeni na imanjima

na njegovo poreklo u italijanskom govornom i prostornom određenju³. Američki sociolog i kriminolog Džozef Albini (*Joseph Albini*) sproveo je istraživanje, na osnovu arhivskih podataka i informacija, kojim je pokušao da ispita tezu da mafija postoji u Italiji, kao i njen uticaj na kriminalno organizovanje u Sjedinjenim Američkim Državama⁴. Albini nije otkrio nikakvu formalnu organizaciju koja bi mogla da se naziva "mafija"⁵. Umesto toga, on je našao manje organizovane kriminalne grupe. Albini dalje navodi da su mnogi autori pre njega došli do sličnog rezultata: umesto formalne organizacije pod nazivom "Mafija" u Italiji, ima mnogo dokaza koji ukazuju da se lica koja se smatraju "Mafiozo – mafijašima" pojavljuju tokom 1800-ih godina na Siciliji, kada je zakonski ukinut feudalizam. Kraj feudalizma doveo je do pojave dve velike klase: klase zemljoposjednika (koji su posedovali zemlju za obrađivanje) i klase seljaka (koji bi sada obrađivali tu zemlju, uz plaćanje rente). Ova situacija je dovela do potrebe za ljudima koji mogu da: (1) proveravaju da li je zemljoposjednik dobio adekvatnu godišnju rentu za svoju zemlju, i (2) obezbede zaštitu za zemljoposjednike, jer vlada to nije mogla da garantuje. Kao rezultat toga, pojavio se posrednik nazvan "gambellotto" ili "mafijaš", koji je obezbeđivao zaštitu zemljoposjednika, osiguravajući, upotrebom nasilja, iznuđivanja i pretnji, da seljaci plaćaju rentu (koja je vrlo često bila skoro nemoguća) za korišćenje zemljišta. Ovakav sistem zaštite nije bio centralizovan i organizovan, već više sistem odnosa "zaštitnik-klijent" koji se provlači kroz legitimne i nelegitimne segmente sicilijanskog društva. "Mafiozo" nije rang ili pozicija u

njihovih novih osvajača. Drugi pak tvrde da ta reč zapravo dolazi od tajnog akronima koji su upotrebljavali Sicilijanci u ustanku protiv Normana, odnosno arapske reči *mahjas*, što znači hvalisanje. Odatle je i uporište da je mafija tajno društvo koji potiče iz XIII veka u Italiji. Reč "mafija", prema istoričaru Denisu M. Smitu (*Denis Mack Smith*), prvi put se pojavila na Siciliji, u Palermu 1863. godine na izvedbi dijalektne drame inspirisane životom u gradskom zatvoru. Drama pod nazivom *I mafiosi della vicaria* zaslužena je za popularizaciju te reči koju su već upotrebljavali kriminalci i zemljoposjednici za koje su radili muškarci "čvrste muške ruke". Leopoldo Franketi (*Leopoldo Franchetti*), italijanski poslanik koji je bio na Siciliji i napisao prvi izveštaj o mafiji 1876. godine, dao je značajan doprinos shvatanju pojma mafije. On je opisao termin mafija na sledeći način: "pojam mafije odnosi se na klasu nasilnih kriminalaca, koji se zbog njihovog posebnog statusa i značaja u društvu Sicilijanaca nazivaju mafijom, kako bi izbegli naziv kriminalac, lopov ili druge pogrdne nazive za izvršioce krivičnih dela". Smatrao je da je mafiju kao fenomen duboko ukorenjen u društvo Sicilijanaca, nemoguće iskoreniti, osim fundamentalnim promenama institucionalnih i strukturnih kapaciteta društva. Njegov izveštaj je osporavan i etiketiran kao «nepatriotski». Međutim, danas se smatra jednim od najvažnijih izvora koherentne i sveobuhvatne analize sicilijanske mafije. Ima i onih autora koji posmatraju «mafiju» kao skup pozitivnih atributa duboko ukorenjenih u narodnoj kulturi i tradiciji, kao što je ilustrovano u definiciji sicilijanskog etnografa Đuzepea Pitrea (*Giuseppe Pitre*), krajem 19. veka: «Mafija je svest o sopstvenoj vrednosti, uključujući koncept individualne sile, kao jedini arbitar svakog sukoba». Mnogi Sicilijanci nisu ove ljude smatrali kriminalcima, nego uzorima i zaštitnicima, s obzirom na to da država nije mogla da ponudi zaštitu siromašnijim i slabim. Ovde «mafija» znači nešto što je ponos, čast, čak i društvena odgovornost. No, bez obzira na njeno poreklo, osobe s kojima se ona povezuje bavile su se kriminalnim aktivnostima i pre nego što je reč mafija postala delom svakodnevnog jezika. Vidi opširnije: Gambetta, D. (1993). *The Sicilian Mafia: The Business of Private Protection*, London, Harvard University Press.; Dickie, J. (2004). *Cosa Nostra. A history of the Sicilian Mafia*, Coronet: London.; Giuseppe Pitre, *Usi e costumi, credenze e pregiudizi del popolo siciliano*, Palermo 1889. U: Mafia - Origin of the term 'mafia', Rituals of Sicilian Cosa Nostra, History of Sicilian Cosa Nostra. Više o tome: Mafia - Origin of the term 'mafia', Rituals of Sicilian Cosa Nostra, History of Sicilian Cosa Nostra. Dostupno: <http://encyclopedia.stateuniversity.com/pages/14076/Mafia.html#ixzz0hCgf2GAc>, pristupljeno: 11.02.2011.; Smith, D.J. (2003). *Mafia – The Compleat History of a Criminal Word*, Arcturus Publishing Limited, pp. 19.

3 Vidi opširnije: Albanese, J. (2004). *Organized Crime*, Foruth Ed. Cincinnati: Anderson Publishing Co, pp. 95-114.

4 Vidi detaljnije: Albini, J. (1971). *The American Mafia: Genesis of a Legend*. New York: Irvingation, U: Albanese, J. (2004). *Organized Crime*, Foruth Ed. Cincinnati: Anderson Publishing Co, pp. 95-114.

5 Albini konstatuje: "Mafija u Italiji nije centralizovana, nema visok nivo nacionalne i međunarodne organizacije sa vrhovnom komandom u Palermu. Nema strogo definisanu hijerarhiju položaja, i nema određenih pravila i rituala. Drugim rečima, nema ništa od karakteristika koje im se uglavnom popularno pripisuju". Albini, J. (1971). *The American Mafia: Genesis of a Legend*. New York: Irvingation, p. 125.

okviru tajne organizacije, već predstavlja jednu vrstu pozicije unutar odnosa zaštitnik-klijent samog sicilijanskog društva⁶.

Do sličnih zaključaka došao je i nemački kriminolog Hener Hes (*Henner Hess*), koji u svom istraživanju "Mafija i mafijaši: struktura moći", gde je ispitao sicilijanske arhive policijskih izvještaja i sudske transkripte iz perioda od 1880–1890. godine, konstatuje da: "...nema organizacije, nema tajnog društva pod nazivom "mafija". Umesto organizacije "mafija", bio je Mafiozo tip, koji je postojao na Siciliji zbog slabe centralne vlasti Italije koja je bila daleko od Sicilije. Moralni, socijalni, ekonomski i geografski uslovi zapadne Sicilije, u kombinaciji sa odlučujućim političkim faktorima slabe centralne vlasti koja se nalazila izvan Sicilije, doveli su do pojave i kontinuiteta postojanja Mafiozo tipa radi "izvršenja ugovora i drugih odnosa koje država nije mogla efikasno sprovesti. Zaključak je da "mafija nije ni organizacija, ni tajno društvo, nego metod"⁷. Hes je došao i do drugih zaključaka: "lako je pogrešno protumačiti akcije mafijaša, kao planirane, pod nadzorom jedne komande". To je zato što ovi pojedinci imaju slične interese. Njegova istraživanja otkrila su da ne postoje dokazi o centralnoj organizaciji koja je kontrolisala one koji su delovali kao mafijaši, već je pronašao dokaze da su to pojedinci (mafijaši) koji su delili "iste profesije i iste problemima", a koji su se povremeno "okretali jedni drugima kao kolegama za pomoć"⁸. Do skoro istovetnih zaključaka došao je i Anton Blok (*Anton Blok*) u svojoj antropološkoj studiji sicilijanskih sela pod nazivom: "Mafija i sela Sicilije, 1860–1960". Blokova studija je pratila pojavu koncepta i ulogu "mafije" kroz pregled arhivskih podataka. Slično rezultatima Albinija i Hesa, Blok je našao pojavu "mafije" u Italiji kao rezultat tenzije između centralne vlade Italije, zemljoposjednika i seljaka. Prema Bloku, mafijaši su se pojavili zbog potrebe za moćnicima koji su posredovali između slabe centralne vlasti, koja je pokušavala da promeni dugogodišnje privilegije zemljoposjednika i, s druge strane, između zemljoposjednika i seljaka, koje je vlada pokušavala da oslobodi⁹. Blok nije našao bilo kakve dokaze o stvarnoj organizaciji pod nazivom "mafija", ali je otkrio dokaze o pojedinim licima koja su se našla u poziciji da iz koristoljublja upotrebljavaju nasilje, kako bi kontrolisala političku situaciju¹⁰.

Navedena istraživanja, ali i mnoga druga istraživanja o mafiji, završila su se sličnim zaključcima. Prvo, niko nije pronašao dokaze jedne organizacije pod nazivom "Mafija" u Italiji (umesto toga, postoje dokazi o više kriminalnih "grupa"). Drugo, nasilje koje se pripisuje "Mafiji" u Italiji, više je rezultat pojedinačne, a ne sistematske, organizovane primene. Dakle, "mafija" se kao opšti pojam odnosi na one pojedince koji pružaju "zaštitu" i ostale usluge građanima (zemljoposjednicima i seljacima), koje vlada nije bila u stanju da obezbedi. Oni koji odbijaju da plaćaju novac za zaštitu doživljavaju požare, pljačke, vandalizam i povremeno ubistvo. Ne postoje pouzdani dokazi da su ovi "mafijaši"

6 Albin, J.: *op.cit.* 135.

7 Henner, H. (1998). *Mafia & Mafiosi: Origin, Power and Myth*. New York: New York University Press, p. 155.

8 Henner, H. (1986). The Traditional Sicilian Mafia: Organized Crime and Repressive Crime. In R. Kelly, ed. *Organized Crime: A Global Perspectives*. Totowa: Rowan and Littlefield, p. 123

9 Mafija se pojavila u ranom 19. veku, kada je država Burbon pokušala da suzbije moć tradicionalne aristokratije zemljoposjednika i ohrabri emancipaciju seljaka...feudalna prava i privilegije su ukinute zakonom, a seljacima je ponuđeno da obrađuju zemlju koja je postala tržišna. Ova takozvana anti-feudalna politika isključila je tenzije između centralne vlade i zemljoposjednika, koji su tražili da zadrže kontrolu i nad zemljom i seljacima ..."mafijaši su regrutovani iz redova seljaštva da obezbede velike vlasnike zemlje, kao i da se suprotstave uticaju države i nepokorenih seljaka, posebno u unutrašnjosti ostrva, gde država Burbon nije uspjela da monopolizuje korištenje fizičke snage. Čak i posle ujedinjenja Italije, država nije uspjela da monopolizuje upotrebu fizičke sile na velikim područjima zapadne Sicilije..."Mafija" je rođena na bazi tenzija između centralne vlade i lokalnih zemljoposjednika, s jedne strane, i seljaka na drugoj strani. Blok, A. (1996). *The Mafia of a Sicilian Village, 1860-1960*. Prospect Heights, IL: Waveland Press, pp. 10-11.

10 Blok, A. (1996). *The Mafia of a Sicilian Village, 1860-1960*. Prospect Heights, IL: Waveland Press.

koordinirani ili organizovani na bilo kakav sistemski način. Znači, pojam "mafija" opisuje kriminalni način života, a ne organizaciju. To isključuje sumnju u postojanje "strogo određenog tajnog društva" koje je trajalo nekoliko stotina godina. Zato je mnogo ispravnije razmišljati o mafiji kao o labavom udruženju pojedinačnih kriminalaca i kriminalnih grupa, nego kao o jednom entitetu, hijerarhijski ustrojenoj organizaciji¹¹.

Za razliku od navedenih, poprilično argumentovanih shvatanja, postoje i ona suprotna, koja pod mafijom podrazumevaju određeni kolektivitet (organizaciju) koji karakteriše niz specifičnosti organizacije i delovanja. Dakle, postoje i ona shvatanja koja mafiju smatraju stvarnom, a ne mitom. I ova istraživanja, kao i argumenti koje iznose istraživači, polaze od proučavanja sicilijanske mafije tzv. Koza nostre (*Cosa Nostra*). Najupečatljiviji primer ovakvih tvrdnji je monografija Džona Dikija (*John Dickie*) pod nazivom "Koza Nostra – istorija sicilijanske mafije"¹². Naime, Diki polazi od uobičajenog gledišta po kojem postojanje mafije dugo nije bilo ništa više nego sumnja, teorija ili mit – verovanja da mafija nije organizacija, već osećaj prkosnog ponosa i časti ukorenjenog duboko u identitet svakog Sicilijanca. Međutim, na osnovu istorijskog materijala, relevantnih dokumenata, krivičnopravnih spisa, izjava, svedočenja i intervjua¹³, Diki zaključuje: "...svet se promeni, ali se sicilijanska mafija samo prilagodila: ona je danas isto ono što je bila i kada je rođena: tajno društvo pod zakletvom, koje imaju moć i novac i koje to ostvaruje tako što neguje veštinu ubijanja ljudi i ne odgovara za to pred zakonom"¹⁴. Po njegovom shvatanju, Koza nostra je organizovana na jedinstven način, kombinujući osobine države u senci, ilegalnog poslovanja i tajnog društva pod zakletvom, kao što su masoni. Koza nostra je *poput države*, zato što se trudi da kontroliše teritoriju. U skladu sa mafijom kao celinom, svaka mafijaška „porodica“ (italijanska reč koja se koristila tokom čitave istorije mafije glasi *cosca*) ponaša se kao vlada u senci koja upravlja ljudima u okviru svoje teritorije. Reketiranje je za mafijašku „porodicu“ isto ono što su porezi za legalnu vladu. Razlika je u tome što mafija pokušava da "oporezuje" svu ekonomsku aktivnost, bila ona legalna ili ilegalna: i prodavci i kriminalci plaćaju ono što je poznato kao *pizzo*. Kao i država, mafija sebi pripisuje vlast nad životom i smrću svojih podanika. Mafija nije alternativna vlada; ona opstaje tako što se infiltrira u legalnu državu i na silu je prilagođava svojim vlastitim interesima. Koza nostra je *kao biznis* zato što ona teži profitu – bez obzira na to što to čini čak i zastrašivnjem. Veći deo prihoda od iznude investira se u održavanje kriminalnih aktivnosti: ona kupuje advokate, sudije, policajce, novinare, političare i propratnu radnu snagu i potpomaže mafijaše koji nisu imali dovoljno sreće te su dospeli u zatvor. Koza nostra plaća ove troškove ne bi li izgradila ono što neki "mafiolozi" nazivaju glavnicom zastrašivanja. Glavnica mafije se može razvijati na svim vrstama tržišta, kao što su malverzacije u građevinarstvu ili krijumčarenje duvana. Opšte pravilo glasi: što je tržište opasnije, nasilnije i profitabilnije, to više mafijaša koji stupaju na to tržište ima veće koristi ako iza sebe imaju svetski renomiranu i sasvim pouzdanu glavnicu zasnovanu na jezivom zastrašivanju. Koza nostra je isključivo *tajno društvo* zato što ona ima potrebu da bira svoje

11 Albanese, J.: *op.cit.* pp. 95-114

12 Dickie, J. (2005). *Cosa Nostra: A History of the Sicilian Mafia*, Palgrave Macmillan.

13 Veliki deo istraživačkog materijala Diki je zasnovao na svedočenju Tomaza Bušete (*Tommaso Buscetta*) i drugih svedoka, čuvenom italijanskom sudiji zaduženom za borbu protiv mafije Đovaniju Falkoneu (*Giovanni Falcone*) i njegovom kolegi, isto sudiji, Paoulu Borselinu (*Paolo Borsellino*). "Bušetina teorema" o piramidalnoj strukturi Koza-nostre ("naša stvar"), načinima i metodima delovanja, donošenju odluka, pravilima (jedno od njih tiče se istine) i zakonu ćutanja *omerta*, te drugim važnim činjenicama, dobila je konačnu potvrdu početkom januara 1992. godine, kada je, suprotno nadanjima i očekivanjima Koza nostre, Kasacioni sud (Vrhovni sud Italije) potvrdio prethodnu presudu iz decembra 1987. godine: krivim su proglašena 342 mafijaša i osuđeni su na ukupno 2.665 godina zatvora. Inače, sudija Falkone je skupio dosije sa 8.607 stranica dokaza – optužnicu za čuveno "veliko suđenje" koje je održano u Palermu, u specijalno izgrađenoj sudnici-bunkeru, koji ni bomba nije mogla da probije. Sudski proces trajao je dve godine.

14 Dickie, J. (2005). *Cosa Nostra: A History of the Sicilian Mafia*, Palgrave Macmillan, p. 8.

saradnik veoma pažljivo i nameće ograničenja u njihovom ponašanju da bi oni zauzvrat imali koristi od članstva u njoj. Glavni zahtev koje Koza nostra postavlja svojim članovima jesu: diskrecija, poslušnost i nemilosrno nasilje¹⁵.

Problemi različitog shvatanja organizovanog kriminaliteta

Bez obzira što se radi o izraženoj negativnoj društvenoj pojavi, u nauci, ali i praksi prisutni su problemi različitog shvatanja organizovanog kriminaliteta, prvenstveno njegovog pojmovnog određenja. Ti problemi proizilaze ne samo iz velike fenomenološke raznovrsnosti organizovanog kriminaliteta, već i iz činjenice da se većina zakonodavaca koja se upustila u kreiranje posebnih (pre svega krivičnopravnih i krivičnoprocesnih) normi koje se odnose na tu vrstu kriminaliteta, po pravilu upuštala u veoma široke definicije, koje se suštinski svode na *questo facti* u praktičnoj primeni, tj. na odgovarajuću procenu nadležnog organa¹⁶. Iz analize shvatanja organizovanog kriminaliteta, odnosno njegovog pojmovnog određenja, uočljivo je da se ti problemi odnose na različite teorijske pristupe u određenju organizovanog kriminaliteta, različita shvatanja organizovanog kriminaliteta, terminološke probleme organizovanog kriminaliteta i različito društveno-ekonomsko i političko uređenje određene zemlje¹⁷. Takođe, različitim shvatanjima organizovanog kriminaliteta u znatnoj meri su doprinele globalne društvene promene koje su se desile krajem prošlog veka, što je dovelo do pojave novih oblika organizovanog kriminaliteta, ali i drugačijih pristupa organizovanom kriminalitetu¹⁸.

Različiti teorijski pristupi u određivanju organizovanog kriminaliteta podrazumevaju shvatanje organizovanog kriminaliteta sa aspekata različitih nauka. Razlog tome je što se radi o višedimenzionalnom društvenom fenomenu, što implicira potrebu multidisciplinarnog pristupa u shvatanju pojma organizovanog kriminaliteta, kako bi se što bolje spoznao fenomen organizovanog kriminaliteta i unapredile metode otkrivanja i istrage krivičnih dela organizovanog kriminaliteta. Naime, radi se o srodnim naukama, ali koje određivanju organizovanog kriminaliteta pristupaju sa svog predmeta proučavanja, što u određenoj meri dovodi do različitog shvatanja organizovanog kriminaliteta. Međutim, pored tih različitosti, koje su prvenstveno teorijskog i metodološkog karaktera, postoje i određene sličnosti, što svakako doprinosi izučavanju fenomena organizovanog kriminaliteta. U tom kontekstu organizovani kriminalitet posmatra se istovremeno sa više aspekata, kao što su: kriminalistički, kriminološki, pravni, sociološki, politički, međunarodnopravni i drugi. Kriminalistički aspekti posmatraju organizovani kriminalitet kao oblik kriminaliteta, te se bave izučavanjem metoda otkrivanja i istraživanja krivičnih dela organizovanog kriminaliteta i njihovih učinilaca, kao i razvojem strategije suprotstavljanja organizovanom kriminalitetu. U tom kontekstu kriminalistički pristupi proučavaju načine izvršenja krivičnih dela organizovanog kriminaliteta; metode praktičnog suzbijanja kriminaliteta (represivne i preventivne); unapređuju informacione tokove u svim fazama istrage krivičnih dela organizovanog kriminaliteta; pronalaze najefikasnije

15 Dickie, J.: *op.cit.*, pp. 2–3.

16 Vidi šire: Škulić, M. (2003). *Organizovani kriminalitet – pojam i krivično procesni aspekti*, Beograd: Dosije, str. 28–29.

17 Za rasprave o problemu definisanja organizovanog kriminaliteta videti šire: Maltz, D.M. (1994). *Defining Organized Crime*, in: Robert J. Kelly et al. (eds.), *Handbook of Organized Crime in the United States*, Westport/London, pp 21–37.

18 Šikman, M. (2009). Problemi različitog shvatanja pojma organizovanog kriminaliteta, *Bezbednost, policija, građani*, Banja Luka, str. 92–96.

načine preduzimanja operativnih radnji i radnji dokazivanja u okviru važećih zakonskih propisa; optimalizuju upotrebu tehničkih metoda i sredstava i doprinose stvaranju novih, i izučavaju zakonomernosti nastanka, pronalaženja, obrade i vrednovanja dokaznih informacija¹⁹. Kriminološki pristup proučavanju organizovanog kriminaliteta ogleda se u izučavanju pojavnih oblika i uzroka organizovanog kriminaliteta (fenomenologija i etiologija organizovanog kriminaliteta), posmatrajući organizovani kriminalitet kao realnu pojavu u društvu, sa svim njegovim karakteristikama objektivne i subjektivne prirode, kao i merama za sprečavanje i otklanjanje organizovanog kriminaliteta, kao oblika kriminaliteta. Krivičnopravni aspekti organizovanog kriminaliteta ogledaju se u proučavanju organizovanog kriminaliteta, tačnije krivičnih dela koja se najčešće vrše od strane organizovanih kriminalnih grupa i organizacija, kao i odnos saučesništva kao krivičnopravnog pojma, i organizovanog kriminaliteta. Krivičnopravne teorije posmatraju organizovani kriminalitet tako što inkriminišu dve grupe krivičnih dela: krivična dela kojima se formira kriminalna organizacija i krivična dela koja vrše pripadnici kriminalne organizacije, a koja su najčešće označena kao krivična dela organizovanog kriminaliteta.

Različito shvatanje pojma organizovanog kriminaliteta – o ovom problemu vodeći svetski i naši stručnjaci imaju oprečne stavove u pogledu određujućih elemenata organizovanog kriminaliteta. Pojedini teoretičari, kao što je Eliot (*M. A. Eliot*), kao određujući element organizovanog kriminaliteta navode spregu kriminalne organizacije sa organima za primenu zakona, odnosno državom²⁰. Drugi teoretičari, kao što je Vens (*D. Vens*), ovu kriminalnu delatnost vezuju za sticanje profita, pri čemu kriminalne organizacije preduzimaju širok dijapazon kriminalnih aktivnosti²¹. Kao što se dâ primetiti, osnovni problem u navedenim shvatanjima je da li se organizovana kriminalna delatnost shvata kao organizovani kriminalitet, ili je potrebna sprega sa državnim organima. Treća grupa teoretičara, kao npr. prof. dr Vladimir Krivokapić, kritikuju prethodna dva shvatanja, navodeći da je bez osnova vezivati ovu vrstu kriminaliteta isključivo za ostvarivanje profita ili vezu sa državom, pri čemu se organizovani kriminalitet, u oblasti opšteg prava, najčešće ispoljava u obliku saučesništva i organizovanju kriminalnih udruženja radi vršenja različitih kriminalnih delatnosti (trgovina drogom, oružjem, municijom, vozilima, ljudima i delovima ljudskog tela, pravljenje i rasturanje falisifikovanog novca, korupcija, itd.)²². Pored ovih, prisutni su i drugi pristupi u određivanju pojma organizovanog kriminaliteta, kao što su pristup sa krajnje specifikovanim okvirom, pristup sa elementima taksativnog nabiranja konkretnih kriminalnih aktivnosti, pristup taksativnog nabiranja delikata koje izvršava kriminalna organizacija, pristup uvođenja krivičnih zabrana i usavršenih

19 Kriminolistički aspekti sagledani su u smislu pojmovnog određenja kriminalistike kod prof. dr Branislava Simonovića, pri čemu navedeni autor shvata kriminalistiku "...kao nauku koja se bavi izučavanjem strategije, taktike, metodike i tehnike otkrivanja, suzbijanja i prevencije kriminaliteta na nivou pojedinog krivičnog dela i pojave u celini". U: Simonović, B. (2004). *Kriminalistika*, Pravni fakultet u Kragujevcu, Beograd, str. 3.

20 Organizovani kriminalitet podrazumeva, pored postojanja kriminalne organizacije sa visokim stepenom organizovanosti, hijerarhijom, podeljenim zadacima, disciplinom i planiranjem kriminalne delatnosti čiji je cilj ostvarivanje dobiti i stvaranje profita, a obuhvata i određenu vezu kriminalne organizacije sa državom i pojedinim njenim organima.

21 Za postojanje organizovanog kriminaliteta nije potrebno da postoji određena veza između kriminalne organizacije i države i njenih organizacija, već je dovoljno postojanje kriminalne organizacije koja, u cilju sticanja protivpravne imovinske koristi i bogaćenja, vrši razne oblike kriminalne delatnosti.

22 Po ovim shvatanjima motivi organizovanog kriminaliteta mogu da budu politički, verski, patološki, posebno kada su u pitanju sekte i njihova destruktivna delatnost, koja je rezultat tajnog organizovanja, a ishod su najteža krivična dela. Takođe se, po njima, prenošenje odgovornosti u slučaju organizovanog kriminaliteta na državu, smatra neosnovanim, kao i insistiranje na kolektivnoj krivičnoj odgovornosti. Vidi detaljnije: Krivokapić, V. (2005). Kriminalno organizovanje, terorizam i mere suprotstavljanja, *Zbornik radova "Organizovani kriminalitet – stanje i mere zaštite"*, Policijska akademija, Beograd, str. 15–16.

sankcija, itd²³. Nadalje, pojedini autori, kao što je Kresi (*Donal Cressey*) uočavaju suštinske probleme definisanja organizovanog kriminaliteta, konstatujući da je osnovni problem pri proučavanju ovog tipa zločina nedostatak neposrednih, čvrstih dokaza na kojima bi se određene tvrdnje mogle zasnivati²⁴. Međutim sva navedena shvatanja organizovanog kriminaliteta, ali i drugi pristupi, više su teorijskog i metodološkog karaktera, dok se autori suštinski slažu u konstataciji da se radi o izraženom obliku kriminaliteta, koji karakteriše postojanje kriminalne organizacije i vršenje najtežih krivičnih dela, ali i u konstataciji da se organizovani kriminalitet ne ispoljava u svim državama u istom obliku i na isti način.

Terminološku problematiku organizovanog kriminaliteta – predstavljaju terminološke nedoumice koje se pojavljuju u literaturi o organizovanom kriminalitetu. U suštini, radi se o tehničkim problemima, koji ne moraju da imaju implikacije na suštinu shvatanja organizovanog kriminaliteta. U literaturi su zastupljena četiri izraza, koje koriste autori u svojim tumačenjima organizovanog kriminaliteta, ali i institucije u određivanju pojma organizovanog kriminaliteta. Takođe, pojedini autori prave razliku između tih pojmova, dok ih drugi autori smatraju sinonimima. To su sledeći izrazi: mafija, organizovani kriminalitet, organizovani kriminal i organizovani zločin. Izraz "mafija" u svakodnevnom govoru predstavlja sinonim za organizovani kriminalitet, uopšte, što predstavlja sa jedne strane primer kako jedan tip kriminalne organizacije usled svog velikog značaja uspeva da dobije i šire značenje od onog koje u osnovi ima, dok s druge strane takva terminološka implikacija predstavlja još jedan vid izvesne konfuzije u baratanju pojmovima koji se odnose na organizovani kriminalitet. "Organizovani kriminal" je pomalo laički termin, posebno zbog reči "kriminal" koja nije svojstvena naučnoj i stručnoj upotrebi, već više odgovara svakodnevnom, da ne kažemo žargonskom govoru. "Organizovani zločin" je izraz koji se prvenstveno koristi u američkoj kriminološkoj i krivičnopravnoj terminologiji i on se vrlo često koristi kada se dosledno ili sasvim bukvalno prevodi literatura iz anglosaksonskog govornog područja (*organized crime* – organizovani zločin). "Organizovani kriminalitet" je najadekvatniji pojam, jer spaja termin "kriminalitet" koji označava određen skup krivičnih dela i atribut "organizovani", koji tim krivičnim delima daje zajedničko i u odnosu na ostala kriminalna ponašanja bitno distinktivno obeležje²⁵. Zbog toga smatramo da je ovaj termin najadekvatniji, ali i ostali navedeni izrazi (mafija, organizovani kriminal i organizovani zločin) imaju određenu upotrebnu vrednost²⁶.

Različito društveno-ekonomsko i političko uređenje na nacionalnom nivou, takođe, predstavlja problem shvatanja organizovanog kriminaliteta. Naime, organizovani kriminalitet pojavljuje se u svim zemljama, kako u razvijenim, slabije razvijenim, zemljama u tranziciji, tako i u nerazvijenim zemljama; on ima izuzetnu sposobnost da koristi povoljne

23 Osnovni problem se ispoljava u različitim shvatanjima u odnosu na to da li svi oblici organizovanog kriminalnog delovanja predstavljaju i organizovani kriminalitet, odnosno koji su to bitni uslovi koji su nužni za postojanje organizovanog kriminaliteta, tj. da li postoji organizovani kriminalitet i kada nije uspostavljena veza kriminalne organizacije sa predstavnicima državnih, političkih, privrednih, finansijskih i drugih relevantnih struktura. U: Bošković, M. (2004). *Organizovani kriminalitet i korupcija*, Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka, str. 11.

24 Cressey D. (1967). *Methodological Problems in the Study of Organized Crime as a Socijal Problem*, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, (vol. 374), pp. 101–112. U: Ignjatović, Đ. (2005). *Organizovani kriminalitet kao istraživački problem*, *Zbornik radova, Organizovani kriminalitet – stanje i mere zaštite*, Policijska akademija, Beograd, str. 200.

25 Škulić, M. (2003). *Organizovani kriminalitet – pojam i krivičnoprocesni aspekti*, Beograd: Dosije, str. 65.

26 Pre svega izraz "mafija" daje osvrt na istoriju organizovanog kriminaliteta i njegovo mesto u pojedinim državama i društvima (npr. sicilijanska Mafia – Cosa Nostra u Italiji ili LaCosaNostra u SAD). Izraz organizovani kriminal vrlo često koristi zakonodavac u objašnjavanju pojmova, izraza ili značenja pojedinih inkriminacija. Takav slučaj je i sa krivičnim i procesnim zakonodavstvom u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini, kao i uporednim krivičnim i procesnim zakonodavstvom u Srbiji. Naposljetku, izraz organizovani zločin se koristi za objašnjavanje pojave organizovanog kriminaliteta u anglosaksonskom, pre svega američkom govornom području, tako da je za razumevanje njihove literature nužno korišćenje tim izrazom.

uslove za svoje infiltriranje i da se vešto prilagođava konkretnoj društvenoj, političkoj, ekonomskoj i drugoj situaciji, ne samo unutar jedne zemlje nego i na međunarodnom planu. Međutim, različito društvenoekonomsko i političko uređenje na nacionalnom nivou uticalo je na percepciju organizovanog kriminaliteta. Tako su na jednoj strani razvijene zemlje (pre svega tzv. "zapadne zemlje") uočile problem organizovanog kriminaliteta, priznale njegovo postojanje i počele delovati u pravcu rešavanja problema organizovanog kriminaliteta. Na drugoj strani većina istočnoevropskih država, uključujući i bivšu SFRJ, kao i druge ideologizovane i kriminalizovane države nisu priznavale postojanje organizovanog kriminaliteta, iako je fenomenologija organizovanog kriminaliteta postojala i "cvetala" u tim državama. Takođe, različito društveno-ekonomsko i političko uređenje određenih zemalja uslovljava i manifestovanje različitih formi organizovanog kriminaliteta. Politički i društveno-ekonomski potresi u celosti idu u prilog ekspanziji organizovanog kriminaliteta koji u bilo kojem obliku "preti bezbednosti država u svim njegovim osnovama, a kada već "postane sastavni deo društva ne može se više odstraniti"²⁷. Upravo zbog toga prisutna su i različita shvatanja organizovanog kriminaliteta, po kojima određene društveno negativne pojave u jednoj zemlji predstavljaju organizovani kriminalitet, dok takve kriminalne aktivnosti u drugoj zemlji nemaju takvu kvalifikaciju²⁸. Uvažavajući ovu činjenicu, pojedini teoretičari koji se bave ovom problematikom isključivo se vezuju za matične zemlje²⁹. Takođe, bitno je navesti da definisanje organizovanog kriminaliteta otežavaju različiti sudski i tužilački sistemi u pojedinim državama, ali i različiti pristupi policijskim metodama i aktivnostima koje se preduzimaju u cilju otkrivanja i istrage krivičnih dela organizovanog kriminaliteta.

Pored toga, u praksi je organizovani kriminalitet i dalje dosta nejasan iz nekoliko razloga³⁰: to je koncept koji se menja sa vremenom³¹. Naime, organizovani kriminalitet se shvata kao posebno opasna društveno negativna pojava u datom trenutku i pod uticajem različitih političkih i institucionalnih interesa; organizovani kriminalitet je dinamičan proces koji karakteriše prilagođavanje novim društveno-ekonomskim uslovima za kriminalne aktivnosti. Zbog toga organizovani kriminalitet može imati različite oblike u različitim društvima³²; ideja o organizovanom kriminalitetu kao jasno definisanom pojmu može biti pogrešna. Danas se sve više govori o nekim karakteristikama organizovanog

27 Videti šire: Jeschke, J. (1989). Organizovano kriminalno djelovanje stranaca i međunarodna suradnja na primjeru kriminala vezanog za drogu, *Izbor*, Zagreb, 1/1989, str. 39; Kniese, M. (1989). Preventivno suzbijanje krivičnih djela: odbrana od opasnosti ili krivično gonjenje, *Izbor*, Zagreb, 3/1989, str. 261. U: Angelski M. (2003). U borbi protiv organizovanog kriminaliteta potreban je organizovaniji naučno stručni pristup, *Pogledi*, br. 2/2003, Beograd: Policijska akademija, str. 123

28 Ovu konstataciju nabolje ilustruje evolucija shvatanja organizovanog kriminaliteta u Nemačkoj, koja se može posmatrati kroz tri faze. U prvoj fazi tokom 60-tih godina u nemačkoj literaturi organizovani kriminalitet vezivali su za probleme postojanja i delovanja *mafije* u SAD i Italiji. U drugoj fazi, tokom 70-tih i 80-tih godina, organizovani kriminalitet posmatra se nazavisno od shvatanja paradigme *mafije*. Početkom 90-tih godina dominantno je potpuno kritičko shvatanje organizovanog kriminaliteta, prvenstveno sa aspekta njegove transnacionalizacije. Posebno je bitno napomenuti da se radi o tumačenjima koja se odnose na grupu krivičnih dela koja su se vršila i 60-tih, 70-tih, 80-tih i 90-tih godina, što navodi na zaključak da je organizovani kriminalitet postojao u Nemačkoj svih ovih godina, samo je različito shvatan i tumačen.

29 Tako npr. Hovard Abadinski izričito naglašava da se njegova definicija odnosi samo na organizovani kriminalitet u Americi, dok J. Mak tvrdi da organizovani kriminalitet u Evropi ima potpuno drugačije značenje, tj. u Evropi ne postoji tzv. "američki model organizovanog kriminaliteta".

30 Vidi detaljnije: Fijnaut, C., Paoli, L. (2004). *Organised Crime in Europe – Concepts, Patterns and Control Policies in the European Union and Beyond*. Dordrecht.

31 Von Lampe, K. (2001). Not a Process of Enlightenment: The Conceptual History of Organized Crime in Germany and the United States of America. *Forum on Crime and Society* 1 (2), p. 99-116.

32 Levi, M. (2001). Suite justice or sweet charity? Some explorations of shaming and incapacitating business fraudsters. *Punishment and Society*, 4(2), pp147-163.

kriminaliteta, pri čemu se smatra da su to prvenstveno neki oblici teškog kriminaliteta³³; razlika između organizovanog i privrednog kriminaliteta predstavlja određene poteškoće. Organizovani kriminalitet koji se ispoljava u privredno-finansijskom poslovanju može imati (ili ima) ozbiljan uticaj na društvo u cjelini. Postoji snažna korelacija između privrednog i organizovanog kriminaliteta, budući da postoje neke zajedničke karakteristike³⁴. Zbog toga u mnogim izveštajima organizovani kriminalitet u privredno-finansijskom poslovanju posmatra se kao podskup šireg područja privrednog kriminaliteta³⁵. Isto tako, umesto da razmišlja o odnosu organizovanog kriminaliteta s jedne strane i države i društva, s druge, može se konstatovati da je organizovani kriminalitet oblikovan i pod uticajem društvenih, ekonomskih i političkih stanja u društvu u kojem operativno deluje; značajan je trend prelaska sa strogo hijerarhijski (tzv. birokratskih) kriminalnih organizacija, ka kriminalnim grupama sa razvijenom kriminalnom strukturom kroz kriminalne mreže, od kojih su neke čak i stabilnije od hijerarhijskih kriminalnih organizacija. Kriminalne mreže su labave i deluju fluidno, što otežava prepoznavanje organizovanog kriminaliteta i njegovo sprečavanje, budući da se vrlo brzo stvaraju nove kriminalne mreže.

Kriminološki vs krivičnopravni osvrt

Organizovani kriminalitet, kao kriminalni fenomen je pre svega predmet kriminoloških proučavanja. Kriminologija se može odrediti kao nauka koja, koristeći saznanja i istraživačke postupke nauka o čoveku i društvu, empirijski proučava kriminalni fenomen, tj. zločin, njegovog izvršioca i žrtvu, kriminalitet i način na koji društvo reaguje na kriminalno ponašanje³⁶. S tim u vezi, kriminološki aspekti proučavanja organizovanog kriminaliteta obuhvataju njegovu fenomenološku, etiološku i viktimološku dimenziju. Fenomenološka dimenzija organizovanog kriminaliteta jeste njegovo posmatranje sa aspekta strukture ponašanja koja označavamo kao organizovani kriminalitet, promena u toj strukturi i tipova ispoljavanja organizovanog kriminaliteta. U tom kontekstu možemo govoriti o statici i dinamici organizovanog kriminaliteta, kao i o tipologiji pojava oblika. Na taj način možemo formirati sliku o pojavnim oblicima organizovanog kriminaliteta i pokušati rasvetliti jedan deo njegovog kriminološkog fenomena (pored etiološkog i viktimološkog). Tako, u praksi su se već profilisali određeni oblici ispoljavanja organizovanog kriminaliteta (krijumčarenje droga, krijumčarenje ljudskim bićima, sajberkriminal, itd.), koji imaju pre svega transnacionalni karakter, što ovaj oblik kriminaliteta čini posebno opasnim. Takođe, organizovane kriminalne grupe su sve više različite po obliku organizovanja, od

33 Levi, M. (2002). The Organization of Serious Crime. In: Maguire et al, 878-913. *The Oxford Handbook of Criminology*. Oxford.

34 Vidi opširnije: Explanatory Memorandum to Recommendation Rec (2001)11.

35 Npr. Izveštaj Savjeta Evrope o organizovanom kriminalitetu. Vidi detaljnije: Organised Crime Situation Report 2005. (2005). *Focus on the Threat of Economic Crime*, Council of Europe, Strasbourg, December 2005, pp. 68–110

36 Iz ovako određene definicije proizilazi da je kriminologija samostalna, jedinstvena i sintetička nauka, teorijsko-empirijskog karaktera, koju obeležavaju interdisciplinarnost i multidisciplinarnost. Predmet kriminologije jeste zločin, učinilac krivičnog dela (zločina), žrtva i kriminalitet (kao ukupnost zločina u datim vremenskim i prostorim dimenzijama). Značajan deo sadržaja Kriminologije odnosi se na tri dimenzije kriminalnog fenomena: *prvi*, fenomenološku dimenziju kriminalne pojave, *drugi*, etiološku dimenziju kriminalne pojave, i *treći*, viktimološku dimenziju kriminalne pojave. Fenomenološka dimenzija kriminalne pojave obuhvata podatke o kriminalitetu (statika i dinamika kriminaliteta), strukturu kriminaliteta i tipologiju kriminaliteta. Etiološka dimenzija kriminalne pojave, obično, uzročnost u kriminologiji, odnosno kauzalitet objašnjava delovanjem činilaca kriminalnog ponašanja i to spoljnih (ambijentalnih) činilaca i unutrašnjih (individualnih) činilaca. Na kraju, viktimološka dimenzija kriminalnog fenomena posmatra ovaj fenomen iz ugla žrtve, uključujući i konsekvencijalna krivična dela (delikte bez žrtve). U. Ignjatović, Đ. (1998). *Kriminologija*, Nomos, Beograd, str. 32.

tradicionalnih hijerarhijskih kriminalnih grupa, do organizovanih kriminalnih grupa mrežnog tipa. Etiološka dimenzija organizovanog kriminaliteta posmatra uzroke i uslove koji pogoduju nastanku i razvoju organizovanog kriminaliteta. Ova proučavanja (etiološka) su posebno značajna ukoliko se ima u vidu sposobnost prilagođavanja organizovanog kriminaliteta nastalim društveno-ekonomskim promenama u društvu.

Pored navedenog, značajan aspekt proučavanja organizovanog kriminaliteta jeste i krivičnopravni. Uobičajeno je da se krivično pravo shvata na jedinstven način, kombinovanjem njegovih materijalnih i formalnih komponenti. U tom smislu krivično pravo predstavlja sistem pravnih propisa kojima se radi zaštite određenih društvenih odnosa predviđaju krivična dela i krivične sankcije za učinioce tih dela³⁷. U skladu sa pojmovnim određenjem krivičnog prava, njegovog predmeta i ciljeva, mogu se odrediti i krivičnopravni aspekti organizovanog kriminaliteta. U tom smislu možemo govoriti o krivičnim delima organizovanog kriminaliteta, a to su krivična dela koja svojim zbirom čine organizovani kriminalitet, odnosno krivična dela koja imaju obeležja organizovanog kriminaliteta; oblicima saučesništva kojima se manifestuje izvršenje pojedinih krivičnih dela organizovanog kriminaliteta i krivičnim sankcijama za učinioce krivičnih dela organizovanog kriminaliteta. Krivična dela koja svojim zbirom čine organizovani kriminalitet predstavljaju njegovu osnovnu kriminalnu sadržinu, dok oblici saučesništva u kojima se manifestuje izvršenje pojedinih krivičnih dela organizovanog kriminaliteta predstavljaju krivičnopravne manifestacije ispoljavanja, odnosno neposredne realizacije tih sadržaja³⁸. Ovom odnosu treba dodati i krivičnu sankciju za učinioce krivičnih dela organizovanog kriminaliteta, kao odgovarajuću društvenu reakciju na učinjena krivična dela koja imaju obeležja organizovanog kriminaliteta. Pored navedenog, krivičnoprocesni aspekti organizovanog kriminaliteta, odnosno procesni aspekti suprotstavljanja organizovanom kriminalitetu mogu se posmatrati sa aspekta osnovnih elemenata ili obeležja krivičnog procesnog prava, i to krivičnoprocesni subjekti, krivičnoprocesna radnja, krivičnoprocesni odnos i predmet krivičnog procesnog prava. Pojedini autori insistiraju na stavovima da se stvaranjem kvalitetnih krivičnoprocesnih mehanizama ali i odredbama drugih grana prava mogu postići određeni, i to vrlo značajni rezultati u suzbijanju organizovanog kriminaliteta. Ipak, karakteristike organizovanog kriminaliteta, njegovi etiološki koreni i fenomenološke osobine, ali isto tako i neke specifičnosti savremenog društva i vladajućih pravnih sistema, omogućavaju u određenoj meri kontrolisanje i eventualno svođenje na najmanju moguću meru organizovanog kriminaliteta, ali se on ni u kom slučaju ne može potpuno eliminisati³⁹. Upravo insistiranje na ovakvom stavu odražava i suštinu krivičnoprocesnih aspekata organizovanog kriminaliteta. Znači, krivičnoprocesnim mehanizmima, namenjenim krivičnim delima organizovanog kriminaliteta, može se postići odlučujući potez u suprotstavljanju organizovanom kriminalitetu, dok dalje suprotstavljanje ovoj pojavi treba nastaviti na međunarodnom planu, zajedničkim aktivnostima više država, ali i širom društvenom reakcijom.

37 Predmet ovako definisanog krivičnog prava sastoji se iz tri elementa: krivičnog dela, učinioca krivičnog dela i krivične sankcije. U proučavanju ova tri elementa krivično pravo nastoji da otkrije i objasni njihovu sadržinu i značaj polazeći od njihove pravne, odnosno krivičnopravne prirode, ali isto tako sagledavajući njihov značaj kao elemenat koji ima određenu ulogu. Svrha krivičnog prava jeste suzbijanje kriminaliteta, odnosno što efikasnija zaštita određenih društvenih odnosa, dobara i vrednosti od ponašanja koja ih povređuju ili ugrožavaju. Videti šire: Stojanović, Z. (2002). *Krivično pravo – opšti deo*, Beograd: Službeni glasnik, str. 21.; Cejović, B. (2006). *Krivično pravo – opšti i posebni deo*, Beograd: Dosije, str. 26.

38 Škulić, M. (2003). *Organizovani kriminalitet – pojam i krivičnopravni aspekti*, Beograd: Dosije, str. 113.

39 *Ibidem*.

Organizovani kriminalitet kao predmet naučnog proučavanja

Navedeno, pored ostalog, ukazuje da je problem organizovanog kriminaliteta potrebno i naučno zasnovano izučavati, kako bi se došlo do sistematizovanih, objektivnih i argumentovanih saznanja o organizovanom kriminalitetu. U tom kontekstu možemo govoriti o bitnim konstituentsima organizovanog kriminaliteta kao naučne discipline, i to: predmetu organizovanog kriminaliteta, teoriji i stavovima sa koherentnim naučnim činjenicama, metodu saznanja predmeta i jeziku, odnosno pojmovno-kategorijalnom aparatu kojim se objašnjava predmet istraživanja⁴⁰. Zapravo, moguće je govoriti o simbiozi kriminoloških i krivičnopравnih osvrta, te konstituisanju multidisciplinarnog predmeta proučavanja, kojem kriminologija daje sadržinu, a krivično pravo formu.

Predmet organizovanog kriminaliteta, kao naučne discipline, jeste fenomenološka i etiološka dimenzija organizovanog kriminaliteta, kao i metode suzbijanja organizovanog kriminaliteta. Fenomenološka dimenzija organizovanog kriminaliteta obuhvata statiku i dinamiku organizovanog kriminaliteta, kao i njegovu tipologiju. Etiologija organizovanog kriminaliteta posmatra uslove i uzroke koji dovode do pojave i ekspanzije organizovanog kriminaliteta. Metodi suprotstavljanja organizovanom kriminalitetu predstavljaju ukupnost preventivnih i represivnih mera i radnji kojima se organizovani kriminalitet suzbija i vrši njegova kontrola, sagledanih sa krivičnog, procesnog i kriminalističkog aspekta. Međutim, efikasno suprotstavljanje organizovanom kriminalitetu nije moguće ostvariti samo primenom klasičnih metoda, već je nužno da se koriste savremene metode, zasnovane na naučnim i tehničkim dostignućima, koje moraju biti procesno dozvoljene, što je i logično, s obzirom na to da organizovani kriminalitet sve više koristi dostignuća drugih nauka u metodama svog kriminalnog delovanja⁴¹. Naime, primenom tradicionalnih kriminalističkih metoda, odnosno operativno-taktičkih i istražnih radnji u otkrivanju i istrazi krivičnih dela organizovanog kriminaliteta ne mogu se postići bolji rezultati. Zbog toga je neophodno institucionalizovati i primenjivati savremene metode otkrivanja i istrage krivičnih dela organizovanog kriminaliteta. Razlog više ovakvom shvatanju jeste u činjenici da se u svetu uveliko⁴², kako teorijski tako i praktično, primenjuju savremene metode suprotstavljanja organizovanom kriminalitetu, te da je uspeh u otkrivanju i istrazi krivičnih dela organizovanog kriminaliteta evidentan i očigledan.

Teorija i stavovi sa koherentnim naučnim činjenicama predstavljaju sistem osnovnih opštih i posebnih znanja i stavova o organizovanom kriminalitetu, koja su njima (teorijama i stavovima) ne samo sistematizovana, već i saopštena. Najveći broj istraživanja o organizovanom kriminalitetu ima kriminološki i krivičnopравni karakter, što je i logično s obzirom na predmet proučavanja. Ova istraživanja su posebno dominantna kod pojedinih autora kao što su: Hauard Abadinski (Abadinsky, H.), Džej Albaneze (Albanese, J.), Džozef Albini (Albini, J.), Alan Blok (Block, A.), Vilijam Čejmbliš (Chambliss, W.),

40 Organizovani kriminalitet kao predmet naučnog proučavanja zasnovan na navedeni način već se izučava u Visokoj školi unutrašnjih poslova u Banjoj Luci i Fakultetu za bezbjednost i zaštitu iz Banja Luke. Dakle, organizovani kriminalitet, je ne samo predmet naučnog proučavanja, već i nastavni predmet. Prema: Šikman, M. (2011). *Organizovani kriminalitet*. Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova.

41 Bošković, M. (2004). *Organizovani kriminalitet i korupcija*, Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka, str. 206.

42 U Sjedinjenim Američkim Državama 1970. godine donet je Zakon o korumpiranim organizacijama i organizacijama pod uticajem reketiranja, čuveni *RICO* Zakon, čije je osnovni zadatak bio započinjanje jedinstvenog sudskog procesa protiv cele grupe organizovanih kriminalaca za sve različite delatnosti organizovanog kriminaliteta i da bi organizovanoj grupi onemogućilo raspolaganjem njihovim nelegalno stečenim profitom. Ovaj *RICO* Zakon uveo je dva koncepta: prvi, teoriju istrage kriminalnih organizacija, i drugi, šablon reketiranja pod kojim se navode delatnosti organizovanog kriminaliteta.

Donald Krezi (Cressy, D.), Majkl Malc (Maltz, M.), Ernesto Savona (Savona, E.), Klaus von Lampe (Lampe, K.), Džejms Finkenauer (Finckenauer, J.), Džon Konklin (Conklin, J.), Ginter Kajzer (Kaiser, G.), Frenk Hagan (Hagan, F.), a sa našeg govornog područja izdvajaju se radovi Đorđa Ignjatovića (Srbija), Miće Boškovića (Srbija), Milana Škulića (Srbija), Darka Marinkovića (Srbija), Bojana Dobovška (Slovenija), Metodija Angelskog (Makedonija), Željka Sačića (Hrvatska) i mnogih drugih. Postoji visoka saglasnost ovih autora u pogledu ključnih karateristika organizovanog kriminaliteta, kao što su korupcija, nasilje, prikrivenost i podmuklost, kontinuitet (težnja ka što trajnijem djelovanju), struktura, disciplina, različitost kriminalnih organizacija, neidološka opredeljenost, visokorazvijena podela posla (planska aktivnost) i učešće u legitimnim poslovima⁴³. Tako, Abadinski polazi od neidološkog karatera kriminalnih oranizacija i visokorazvijene podele rada – tako visokorazvijene, da bi način organizacije mogao dobro da posluži kao model za bolje poslovanje legalnih preduzeća⁴⁴. Albanese i Hagan tvrde da je ključna karakteristika organizovanog kriminala korupcija, koja omogućava njegovo funkcionisanje, paralelno sa legitimnim državnim institucijama, duže vreme⁴⁵. Konklin prihvata takav stav, uz konstataciju sposobosti tih vrsta kriminalnih organizacija da opstaju i ostvaruju trajnosti iz generacije u generaciju⁴⁶. Međutim, ako posmatramo teorije kojima se objašnjavaju savremene metode suprotstavljanja organizovanom kriminalitetu, možemo zaključiti da su one najrazvijenije i najzastupljenije u naučnoj literaturi zapadnih zemalja, pre svega Sjedinjenih Američkih Država. Radi se o relativno novom teorijskom pravcu koji suprotstavljanje organizovanom kriminalitetu posmatra sa aspekta primene savremenih metoda otkrivanja i istrage krivičnih dela organizovanog kriminaliteta. Takođe, u savremenoj misli o organizovanom kriminalitetu, za razliku od sigurnosno orijentisanih autora koji organizovani kriminalitet vide kao pretnju liberalnoj demokratiji, ekonomskoj stabilnosti i mogućnostima za suzbijanje organizovanog kriminala, američka naučnica Luiz Šeli (*Louise Shelley*) smatra da se gledanje na problem organizovanog kriminaliteta treba fokusirati na promene u društvenim odnosima, koje su neophodne za razvijanje jakih institucija. Ona smatra da organizovani kriminalitet predstavlja novu, nedržavnu formu autoritarizma i da organizovani kriminalitet, kao i tradicionalni autoritarizam, utiče na sve društvene aspekte, uključujući ekonomske odnose, političke strukture, pravne institucije, odnose građana i države, ljudska prava.⁴⁷ Piter Andreas (*Peter Andreas*) u posmatranju organizovanog kriminaliteta spaja kriminalistički i sociološki pristup problemu fokusirajući se na to kako konflikt stvara okolnosti koje pogoduju rastu i uspehu kriminalnih grupa⁴⁸. Autor Nikos Pasas (*Nikos Passas*) polazi od sigurnosnog i sociološkog aspekta u shvatanju organizovanog kriminaliteta. On smatra da je organizovani kriminalitet produkt kriminogene asimetrije: konflikta, raskoraka i nejednakosti u sferi politike, kulture, ekonomije i prava. Takođe, smatra da globalizacija samo multiplikuje i intenzivira

43 Vidi detaljnije: Abadinsky, H. (2002). *Organized crime*, 7e. Belmont, CA: Wadsworth; Albanese, J. (2000). «The causes of organized crime» *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 16(4): 409-423; Albini, J. (1998). «Donald Cressey's contribution to the study of organized crime.» *Crime and Delinquency* 34, p. 338-54; Conklin, J. (2010). *Criminology*. Boston: Pearson; Hagan, F. (1998). «The organized crime continuum.» *Criminal Justice Review* 8(2), p. 52-57. Hagan, F. (2010). *Criminology*. Beverly Hills, CA: Sage; Maltz, M. (1990). *Measuring the effectiveness of organized crime control efforts*. Chicago: Office of International Criminal Justice.

44 Abadinsky, H. (2002). *Organized crime*, 7e. Belmont, CA: Wadsworth.

45 Albanese, J. (2010). «The prediction and control of organized crime.» *Crime & Justice International* 18(60), 2002, 9-10, 26-27; Hagan, F.: *Criminology*. Beverly Hills, CA: Sage.

46 Conklin, J. (2010). *Criminology*. Boston: Pearson.

47 Shelley, L. (1997). Post-Soviet Organized Crime: A New Form of Authoritarianism, in *Russian Organized Crime: The new Threat?* Phil Williams ed., London: Frank Cass.

48 Andreas, P. (2002). *Criminalized Conflict: The Clandestine Political Economy of War in Bosnia*, Brown University, USA.

tu asimetriju⁴⁹. Što se tiče ranijih istraživanja organizovanog kriminaliteta kod nas, prvi radovi o ovom obliku kriminaliteta u našoj literaturi pojavili su se devedesetih godina XX veka, da bi prve monografije o njemu bile objavljene 1998. godine, i to u izdanju Policijske akademije u Beogradu⁵⁰. Od tada, pojavio se veći broj radova iz ove oblasti koji se mogu svrstati u nekoliko kategorija. Njihov najveći broj bavi se organizovanim kriminalitetom kroz tumačenje normi pozitivnog krivičnog prava koje se odnosi na njegovu kontrolu i specifičnosti delovanja organa formalne socijalne kontrole (pre svega policije). Sledeća grupa posvećena je zaštiti ljudskih prava u tom procesu, a treća transnacionalnom organizovanom kriminalitetu⁵¹. Pored toga, u poslednjih nekoliko godina akteulizovana su naučna istraživanja ove problematike, što se ogleda kroz samostalni rad istraživača na izradi magistarskih radova i doktorskih disertacija, kao i grupni istraživački rad u naučnoistraživačkim projektima, i slično.

Metod saznanja predmeta obuhvata naučne metode društvenih i prirodnih nauka, prilagođene saznajnoj potrebi predmeta proučavanja i njegovom pojmovnokategorijalnom aparatu, kako bi predstavljao koherentnu celinu sa ostalim konsituensima ove naučne discipline, radi celovitog pristupa istraživanju organizovanog kriminaliteta i metoda njegovog suzbijanja. Tako, koriste se univerzalni naučni metodi, uključujući logičke metode, kao što su analitičko-sintetički metod (analiza, sinteza, dijalektički analitičko-sintetički metod), induktivno-deduktivni metod (indukcija, dedukcija, dijalektički induktivno-deduktivni metod), definicija i klasifikacija, ostali opštenaučni metodi (posmatranje, opisivanje, merenje, upoređivanje, eksperiment), kao i metode prikupljanja podataka (metod modelovanja i modelnog eksperimenta, statistički metod, istorijsko-komparativni metod, metod analize dokumenata, metod ispitivanja respondenata, itd.). Isto tako, za potrebe proučavanja ovog predmeta istraživanja koriste se posebni i specijalni metodi srodnih nauka (metodi koji su formirani u određenoj nauci ili njenoj grani), kao što su metodi kriminologije, kriminalistike, krivičnog prava, sociologije, bezbednosnih nauka, i drugih. Pored navedenog, važno se osvrnuti i na metodsko-tehnički deo, čija je svrha da pruži relevantna znanja o neposrednoj primeni naučnog metoda (tehnika, postupaka, instrumenata) u istraživačkoj praksi. Ovim delom metodi se dalje specifikuju (prilagođavaju, konkretizuju), u zavisnosti od saznajne prirode predmeta proučavanja (organizovani kriminalitet). Upravo u ovome delu metodi se prepoznaju kao posebni (pojedinačni) metodi ove naučne discipline. Na taj način se dolazi do specifičnog metoda, bez obzira na njegovu multinaučnu primenu.

Ipak, prikupljanje relevantnih informacija i podataka o organizovanom kriminalitetu predstavlja niz problema, uključujući i značajne metodološke probleme.⁵² Neka već sprovedena istraživanja o organizovanom kriminalitetu ukazuju na postojanje izazova koji nisu prisutni u drugim oblastima kriminoloških studija⁵³. Iako uporedna proučavanja trendova organizovanog kriminaliteta predstavljaju izazov za istraživanje i analizu, ona nisu dovoljno razvijena. Zapravo, uporedne studije koje za predmet proučavanja imaju karakteristike organizovanog kriminaliteta u različitim društvima, vrlo su retke.⁵⁴

49 Passas, N. (1999). *Transnational Crime*, Ashgate Pub Co, p. 400.

50 Vidi detaljnije: Bošković, M. (1998). *Organizovani kriminalitet – prvi deo*, Policijska akademija, Beograd; Ignjatović, Đ. (1998). *Organizovani kriminalitet – drugi deo*, Policijska akademija, Beograd.

51 Ignjatović, Đ. (2005). Organizovani kriminalitet kao istraživački problem, *Zbornik radova "Organizovani kriminalitet – stanje i mere zaštite"*, Policijska akademija, Beograd, str. 205.

52 Rawlinson, P. (1999). Mafia, Methodology and "Alien" Culture, R D Kind and E Wincup (eds), *Doing Research on Crime and Justice*, Oxford; Oxford University Press.

53 Npr. Finckenauer, J., Waring, E. (1995). *Russian Mafia in America: Immigration, Culture and Crime*, op. cit. Also, Dick Hobbs, *Bad Business: Professional Crime in Modern Britain*, Oxford: Oxford University Press.

54 Vidi detaljnije: Adamoli, S., Di Nicola, A., Savona E. and Zoffi, P. (1998). *Organized Crime Around the World*, HEUNI; Levi, M., Smith, A. (2002). *A Comparative Analysis Of Organised Crime Conspiracy*

Jezik ove naučne discipline jeste pojmovno-kategorijalni aparat kojim se precizno i jasno istražuje, sistematizuje, klasifikuje i objašnjava predmet istraživanja. Potrebna je određenost jezičkog smisla kako bi se tačno znalo u kom jezičkom smislu se upotrebljavaju određeni simboli, termini i jezički izvori. Značenje svih termina mora biti tačno određeno ako su jednosmisleni, a posebno ako su višesmisleni, te precizno određeni u svom značenju i konsekventno upotrebljeni u istom smislu. Neophodno je težiti objektivnim značenjima i opštoj usvojenosti, a izbjegavati proizvoljna i subjektivna shvatanja. Posebnu teškoću razvoja jezika naučne discipline koju pročitavamo, čini mnoštvo sinonima, homonima, tuđica i skraćenica, među kojima je potrebno pronaći termine adekvatne odnosnim pojmovima i njihovim praktičnim korelatima. Isto tako, poteškoću predstavlja i česta promena pojmova, pri čemu se one (promene) moraju uzeti u obzir, tj. moraju se tačno odrediti. Konačno, ne zanemarujući ostale kriterijume semantike, potrebno se rukovoditi kriterijumima književnog i stručnog jezika, jer je na taj način moguće očuvati pravo značenje termina i njihovo mesto u koherentnom pojmovno-kategorijalnom aparatu ove naučne discipline.

Umjesto zaključka

Za razumjevanje određene pojave ključne je njeno pravilno proučavanje. Kako je organizovani kriminalitet kriminalni fenomen, onda je za njegovo razumjevanje od presudne važnosti kriminološko i krivičnopravno proučavanje. Kriminološke rasprave objašnjavaju sadržaj organizovanog kriminaliteta kao kriminalnog fenomena. Ukazuju na njegove oblike i načine ispoljavanja, tipove i forme kriminalnog organizovanja, ali i uzroke i uslove koji pogoduju nastanku i razvoju organizovanog kriminaliteta. Dakle, kriminologija nam daje odgovore na pitanje šta je organizovani kriminalitet, kakav je to kriminalni fenomen i kako se manifestuje. Tom sadržaju krivičnopravne nauke daje formu. Pre svega pravnu formu – normu. S jedne strane inkriminišu ponašanja koja svojim sadržajem odgovaraju organizovanom kriminalitetu, a sa druge propisuje načini i postupci otkrivanja i dokazivanja organizovanog kriminaliteta. Zbog toga se čini opravdanim konstituisanje naučne (i nastavne) discipline, multidisciplinarnog karaktera, koja bi izučavala navedene aspekte organizovanog kriminaliteta.

Literatura

1. Abadinsky, H. (2002). *Organized crime*, 7e. Belmont, CA: Wadsworth.
2. Albanese, J. (2004). *Organized Crime*, Foruth Ed. Cincinnati: Anderson Publishing Co.
3. Albanese, J. (2000). «The causes of organized crime» *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 16(4): 409-423.
4. Albanese, J. (2010). «The prediction and control of organized crime.» *Crime & Justice International* 18(60), 2002, 9-10, 26-27;
5. Albini, J. (1998). «Donald Cressey's contribution to the study of organized crime.» *Crime and Delinquency* 34, p. 338-54.
6. Adamoli, S., Di Nicola, A., Savona E. and Zoffi, P. (1998). *Organized Crime Around the World*, HEUNI.

Legislation And Practice And Their Relevance To England And Wales, Home Office Online Report 17/02; *Assesing Transnational Organized Crime: Results of A Pilot Survey of 40 Selected Transnational Organized criminal groups in 16 Coutries*, Centre for International Crime Prevention, United Nations Office at Vienna, Vienna 2002.

7. Andreas, P. (2002). *Criminalized Conflict: The Clandestine Political Economy of War in Bosnia*, Brown University, USA.
8. Angelski M. (2003). U borbi protiv organizovanog kriminaliteta potreban je organizovaniji naučno stručni pristup, *Pogledi*, br. 2/2003, Beograd: Policijska akademija.
9. *Assesing Transnational Organized Crime: Results of A Pilot Survey of 40 Selected Transnational Organized criminal groups in 16 Coutries.* (2002). Centre for International Crime Prevention, United Nations Office at Vienna, Vienna.
10. Blok, A. (1996). *The Mafia of a Sicilian Village, 1860-1960*. Prospect Heights, IL: Waveland Press.
11. Bošković, M. (2004). *Organizovani kriminalitet i korupcija*, Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova.
12. Bošković, M. (1998). *Organizovani kriminalitet – prvi deo*, Policijska akademija, Beograd.
13. Conklin, J. (2010). *Criminology*. Boston: Pearson.
14. Dickie, J. (2004). *Cosa Nostra. A history of the Sicilian Mafia*, Coronet: London.
15. Dickie, J. (2005). *Cosa Nostra: A History of the Sicilian Mafia*, Palgrave Macmillan.
16. Explanatory Memorandum to Recommendation Rec (2001)11.
17. Fijnaut, C., Paoli, L. (2004). *Organised Crime in Europe – Concepts, Patterns and Control Policies in the European Union and Beyond*. Dordrecht.
18. Finckenauer, J., Waring, E. (1995). *Russian Mafia in America: Immigration, Culture and Crime*, op. cit. Also, Dick Hobbs, *Bad Business: Professional Crime in Modern Britain*, Oxford: Oxford University Press.
19. Gambetta, D. (1993). *The Sicilian Mafia: The Business of Private Protection*, London, Harvard University Press.
20. Hagan, F. (1998). «The organized crime continuum.» *Criminal Justice Review* 8(2), p. 52-57.
21. Hagan, F. (2010). *Criminology*. Beverly Hills, CA: Sage.
22. Henner, H. (1998). *Mafia & Mafiosi: Origin, Power and Myth*. New York: New York University Press.
23. Ignjatović, Đ. (1998). *Kriminologija*, Nomos, Beograd.
24. Ignjatović, Đ. (2005). Organizovani kriminalitet kao istraživački problem, *Zbornik radova, Organizovani kriminalitet – stanje i mere zaštite*, Policijska akademija, Beograd.
25. Ignjatović, Đ. (1998). *Organizovani kriminalitet – drugi deo*, Policijska akademija, Beograd.
26. Krivokapić, V. (2005). Kriminalno organizovanje, terorizam i mere suprotstavljanja, *Zbornik radova "Organizovani kriminalitet – stanje i mere zaštite"*, Policijska akademija, Beograd.
27. Lampe, K. (2001). Not a Process of Enlightenment: The Conceptual History of Organized Crime in Germany and the United States of America. *Forum on Crime and Society* 1 (2).
28. Levi, M. (2001). Suite justice or sweet charity? Some explorations of shaming and incapacitating business fraudsters. *Punishment and Society*, 4(2).
29. Levi, M. (2002). The Organization of Serious Crime. In: Maguire et al, 878-913. *The Oxford Handbook of Cirminology*. Oxford.
30. Levi, M., Smith, A. (2002). *A Comparative Analysis Of Organised Crime Conspiracy Legislation And Practice And Their Relevance To England And Wales*, Home Office Online Report 17/02.

31. Mafia - Origin of the term 'mafia', Rituals of Sicilian Cosa Nostra, History of Sicilian Cosa Nostra. Više o tome: Mafia - Origin of the term 'mafia', Rituals of Sicilian Cosa Nostra, History of Sicilian Cosa Nostra. Dostupno: <http://encyclopedia.stateuniversity.com/pages/14076/Mafia.html#ixzz0hCgf2GAc>, pristupljeno: 11.02.2011.;
32. Maltz, D.M. (1994). *Defining Organized Crime*, in: Robert J. Kelly et al. (eds.), *Handbook of Organized Crime in the United States*, Westport/London.
33. Maltz, M. (1990). *Measuring the effectiveness of organized crime control efforts*. Chicago: Office of International Criminal Justice.
34. Organised Crime Situation Report 2005. (2005). *Focus on the Threat of Economic Crime*, Council of Europe, Strasbourg, December 2005.
35. Passas, N. (1999). *Transnational Crime*, Ashgate Pub Co.
36. Rawlinson, P. (1999). Mafia, Methodology and "Alien" Culture, R D Kind and E Wincup (eds), *Doing Research on Crime and Justice*, Oxford; Oxford University Press.
37. Simonović, B. (2004). *Kriminalistika*, Pravni fakultet u Kragujevcu, Beograd.
38. Shelley, L. (1997). Post-Soviet Organized Crime: A New Form of Authoritarianism, in *Russian Organized Crime: The new Threat?* Phil Williams ed., London: Frank Cass.
39. Smith, D.J. (2003). *Mafia – The Compleat History of a Criminal Word*, Arcturus Publishing Limited.
40. Stojanović, Z. (2002). *Krivično pravo – opšti deo*, Beograd: Službeni glasnik.
41. Šikman, M. (2011). *Organizovani kriminalitet*. Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova.
42. Šikman, M. (2009). Problemi različitog shvatanja pojma organizovanog kriminaliteta, *Bezbednost, policija, građani*, Banja Luka.
43. Škulić, M. (2003). *Organizovani kriminalitet – pojam i krivično procesni aspekti*, Beograd: Dosije.
44. Čejović, B. (2006). *Krivično pravo – opšti i posebni deo*, Beograd: Dosije.

ПРИМЕНА САВРЕМЕНИХ ТЕХНОЛОГИЈА ПРИЛИКОМ РЕАЛИЗАЦИЈЕ ПОСЕБНИХ И ДРУГИХ ДОКАЗНИХ РАДЊИ У ЦИЉУ СПРЕЧАВАЊА И СУЗБИЈАЊА ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА

др Жарко Синђелић

Министарство унутрашњих послова Републике Србије, Београд

Сажетак: Најсложеније питање код посебних доказних радњи је питање њихове мере, односно врсте кривичних дела на која се примењују као и услова под којима се примењују. Примена посебних доказних радњи не сме бити превише широка, јер тада долази до задирања у људска права и слобода, али ни превише уска, јер се тада губи њихов ефекат. Реч је о вечитом вагању вредности: јачању слобода и права појединаца, којима се постављају границе репресији коју кривично право нужно са собом носи, и јачању овлашћења државе зарад ефикасније борбе против криминала, а на уштрб слобода и права појединаца. Ипак, примена посебних доказних радњи не доводи се у питање у случају најтежих и најсложенијих кривичних дела, а посебно кад су у питању кривична дела организованог криминала. Пошто постоји солидан број радова који се баве анализом законске основе за примену посебних доказних радњи, практичан значај рада биће усмерен на приказ савремених технологија које се могу користити приликом реализације како доказних тако и других радњи које предузима полиција, као и на стварање основе за разумевање предности и последица везаних за примену савремених технологија, што ће добијати на значају како борба против организованог криминала у Републици Србији буде јачала.

Кључне речи: посебне доказне радње, савремене технологије, илегални хардвери и софтвери, право на приватност, интерактивно препознавање лица, анализа гласа.

Увод

Посебне доказне радње се често означавају као *специјалне доказне*, односно *истражне технике* и представљају одређене начине прикупљања доказа који су по свом карактеру атипични, те се примењују само у односу на нека кривична дела, која су *с једне стране*, веома тешка, озбиљна, како у фактичком погледу с обзиром на последице које проузрокују у општем животном смислу, тако и у кривичноправном погледу, с обзиром на казну која је за њих прописана, док се *са друге стране*, таква дела, захваљујући неким њиховим феноменолошким карактеристикама, те психолошким и другим особинама њихових учинилаца, веома тешко откривају, разјашњавају и доказују коришћењем уобичајених, односно редовних доказних метода.¹ То је и довело до потребе да се у савремена кривичнопроцесна законодавства уводе тзв. специјалне истражне технике, односно посебне доказне радње, те да се у односу на таква кривична дела модификује употреба неких иначе класичних доказних средстава.

1 Милан Шкулић, *Кривично процесно право*, Београд 2009, стр. 265.

Организовани криминал без сумње спада у најопасније облике криминала данас. Може се констатовати да је организовани криминал постао нека врста мултинационалне индустрије које пружа огромну могућност зараде и не познаје националне границе нити државни суверенитет.² Реч је о врсти криминалне активности коју одликују бројне специфичности у односу на друге врсте криминала. Једна од тих специфичности свакако јесте тешко доказивање да су кривична дела из области организованог криминала извршена, нарочито класичним доказним средствима. Управо доказни дефицит, који је иманентан овој врсти кривичних дела, представља *ratio legis* увођења посебних доказних радњи.³

Недостатак доказа условљен је тзв. законом ћутања, који је карактеристичан за организоване криминалне групе, и то не само у смислу чврсте кохезије самих чланова криминалних организација који ћуте након хапшења,⁴ већ је веома раширена појава и ћутање сведока недела организоване криминалне групе, из страха да ће и сами бити угрожени уколико сведоче против припадника групе. Штавише, има мишљења да се у новије време додатно увећава број разлога због којих постоји завера ћутања обичних грађана пред правосудним органима.⁵

На то колика је важност примене посебних доказних радњи указује и околност да се нормирање ове области у последњој деценији XX века и првој деценији XXI века врши на међународном плану, између осталог јер се увидело да борба против организованог криминала не може бити успешна уколико нема међународни карактер.⁶ Као резултат тога, Конвенција Уједињених нација против транснационалног организованог криминала (Палермо конвенција),⁷ коју је и Република Србија ратификовала, у члану 20 регулише примену специјалних истражних техника.

Примена савремене технологије при реализацији тајног надзора комуникација снимањем телефонских и других разговора или комуникација другим техничким средствима

Према ЗКП-у из 2009. године ова посебна доказна радња⁸ носи назив „надзор и снимање телефонских и других разговора или комуникација“, а према ЗКП-у из 2011. године⁹ „тајни надзор комуникација“. Телефонски разговори који се остварују пу-

2 Др Момчило Грубач и др, *Борба против организованог криминала у Србији*, Досије, Београд, 2008, стр. 31.

3 Др Милан Шкулић специјалне доказне технике назива посебним доказним радњама, а рубрум у Законику о кривичном поступку који се односи на посебне доказне радње гласи: „Мере органа гоњења за откривање и доказивање кривичних дела из чл. 504а овог законика“, док се изнад прикривеног иследника и сведока сарадника налази рубрум који гласи: „Посебне мере органа гоњења за откривање и доказивање кривичних дела из чл. 504а ст. 3 овог законика“. Др Милан Шкулић, *Коментар Законика о кривичном поступку*, Службени гласник РС, Београд, 2011, стр. 1228.

4 Тајност криминалне организације свакако је једна од њених фундаменталних одлика, јер је казна за кршење закона ћутања не само смрт прекршиоца, већ врло често и њему блиских лица. Др Милан Шкулић, *Организовани криминалитет, појам и кривичнопроцесни аспекти*, Досије, Београд, 2003, стр. 47-48.

5 Др Јован Ћирић у тексту „Тужиоци и завера ћутања у новом руху“ износи тезу да данас, у времену светске економске кризе, када је изузетно тешко доћи до посла, онај који је раније ћутао да не би био убијен, сада то чини да не би остао без посла и тако угрозио како сопствену егзистенцију, тако и егзистенцију чланова своје породице. Др Јован Ћирић и др, *Законик о кривичном поступку и јавно тужилаштво*, Удружење јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца, Београд, 2009, стр. 227.

6 Др Ђорђе Игњатовић и др Милан Шкулић, *Организовани криминалитет*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2010, стр. 271.

7 *Службени лист СРЈ*, бр. 6/01, *Службени лист СЦГ*, бр. 11/05

8 Термин из ЗКП-а из 2011, *Службени гласник РС*, бр. 72/2011.

9 *Службени гласник РС*, бр. 72/2011.

тем мобилне или фиксне телефоније могу се надзирати постављањем одговарајућих (прислушних) уређаја на: 1) телефонском апарату (фиксни и мобилни телефонски апарат); 2) телефонским линијама (*wiretapping*); 3) у телефонским централама, и 4) прислушкивање је могуће обавити и без непосредног повезивања на кабл, помоћу минијатурних индукционих калема који се постављају у њиховој близини.¹⁰

Такозвани „оловка регистри“ детектују промене магнетне енергије који одговарају окренутом броју са надзираног телефонског апарата, а помоћу њих се може одредити и удаљеност самог позива. Такозваним уређајима „ухвати и следи“ омогућава се и супротан процес – уређај се ставља на надзирани телефон који при-ма позив да би се одредио број са кога се зове (шаље) позив, као и његова удаљеност.

За акустичку опсервацију нарочито је погодан систем мобилне телефоније и то без директног прикључења на мрежу мобилног оператера. Аудио-надзор непосредне усмене комуникације такође је остварив на различите начине. Посебни даљински, усмеравајући микрофони (тзв. телемикрофони или „топови“) могу и са већег растојања регистровати и прилично слабе звуке. Овде се појављује проблем тзв. отиска гласа. Наиме, анализа гласа је одавно један од уобичајених поступака у криминалистичким истрагама. Стручњаци тврде да карактеристике људског гласа нису ништа мање јединствене од отисака прстију.

Такође, развој покретних телекомуникацијских технологија (*Wireless Technologies*) представља додатне проблеме за прислушкивање будући да овај начин комуникација није постојао пре једне деценије.

Флексибилност и прилагодљивост учинила је овај тип комуникације алтернативним начином комуницирања између криминалаца. Тренутно постоје два вида покретних телекомуникацијских технологија која су доступна у комерцијалне сврхе: станичне комуникације (*Cellular communications*), као сектор у телекомуникацијама који се најбрже развија и лични телекомуникацијски сервис (*Personal Communication Services – PCS*), који је врло сличан претходном телкомуникацијском сервису, али са битно различитим операцијама, које могу представљати додатне проблеме приликом прислушкивања. Поред наведених телекомуникацијских система у концептуалној фази развоја је и развој сателитских покретних телекомуникација (*Satelite-Based Technology*), као дугорочних телекомуникацијских система која покривају широка географска подручја. Ови сателитски телекомуникацијски системи ће повећати комплексност електронског надзора, пошто ће телекомуникације постати транснационалног и глобалног карактера.¹¹

За надзор и техничко снимање телекомуникација користе се електронска техничка средства. Она се могу користити за тајни надзор телефонских разговора (прислушкивање) без обзира на то да ли се ради о мобилној или фиксној телефонији, али и за конспиративан надзор других облика комуникација, као што је комуникација која се остварује путем рачунара (пренос гласа путем рачунара, пренос поруке путем рачунара итд.), пејџера, телефакса и других облика комуникације, укључујући посебну комуникацију путем Интернета, као специфичан облик комуникације коришћењем рачунара. Такође, електронска техничка средства се користе и за снимање (документовање) остварене комуникације (телефонске, путем рачунара итд.), што има нужан, односно пресудан доказни значај.

10 М. Шкулић, Аудио-надзор телефонских и других разговора у кривичном поступку, *Безбедност*, 1/97, стр. 24.

11 U.S. Congress, Office of Technology Assessment, *Electronic Surveillance in a Digital Age*, OTA-BP-ITC-149, U.S. Government Printing Office, Washington, DC., July 1995, pp. 33–62.

Рад електронских средстава за надзор (прислушкивање) и техничко снимање (документовање) разговора заправо се заснива на принципима која се поштују приликом употребе ових техничких уређаја за пренос информација жичним или бежичним путем, посебно прилагођеним за тајну употребу. Наравно ради се о електронским и аутоматизованим техничким средствима, посебним софтверским програмима, која надзиране облике комуникације аутоматски региструју и похрањују (чувају) у одређеној меморији, те дају могућност каснијег транскриптовања, односно коришћења у доказне сврхе.

Прва у низу активности које обухватају надзор и техничко снимање телекомуникација јесте успостављање контакта са одговарајућом телекомуникацијском институцијом која врши услуге телекомуникација. При томе треба навести законску обавезу телекомуникацијских установа да омогуће агенцији за спровођење закона, да на основу судске наредбе, врше пресретање и снимање телефонских разговора лица, обухваћених судском наредбом. Након тога се приступа надзору и техничком снимању телекомуникација, које у суштини обухвата пресретање и слушање разговора осумњичених лица, снимање тих разговора и њихову каснију репродукцију.

Битно је навести да надзор и техничко снимање телекомуникација треба да реализују посебно обучени и оспособљени припадници агенције за спровођење закона. Нарочито су нужне психолошке припреме лица која ће вршити надзор и техничко снимање телекомуникација, јер она морају бити оспособљена за пажљиво слушање свих разговора осумњичених лица, те идентификовање оних делова разговора који могу имати процесни, односно доказни значај. То ће се најбоље постићи ако оперативац који води предмет преслушава разговор.¹² Полази се од претпоставке да осумњичена лица користе средства телекомуникације у свакодневном животу, па између осталог и за одређене криминалне сврхе.

Припадници агенција за спровођење закона *морају пресретати и снимати све разговоре* и друге облике комуникације осумњичених лица да би идентификовали *оне делове разговора који се односе на криминалне активности*.

Због тога лица која врше надзор и техничко снимање телекомуникација морају бити оспособљена да пажљивим слушањем разговора идентификују управо те критичне делове, те да се фокусирају на њихову анализу и тумачење, што се најбоље постиже ако то ради оперативац који води предмет.

У супротном, припадници служби безбедности могу трошити време и енергију на пресретање личних и приватних разговора, који су у принципу занимљивији,¹³ што може довести до занемаривања кључних делова разговора о криминалним активностима.

Прича о пресретању разговора има и другу страну. Једно лице може на више начина да дође до садржине комуникације другог лица коришћењем илегалног хардвера или софтвера, тзв. „пресретача“ комуникације преко мобилних телефона. Ови уређаји су у многим државама легални, укључујући и Србију. Ово је случај пре свега зато што законодавство не може да испрати све технолошке новитете који се појављују на тржишту. Уређаји о којима је реч на очигледан начин нарушавају право на приватност – једни „сакупљају“ разговоре и поруке послате са мобилних теле-

12 Оперативац који води предмет најбоље зна који делови разговора могу имати доказни значај, пошто су му познате све чињенице из предмета

13 Осумњичена лица врло често приликом свакодневне комуникације говоре о свом интимном животу, укључујући и њихове интимне авантуре, што посебно може да буде интересантно лицима која реализују надзор и техничко снимање телекомуникација, нарочито ако се ради о познатим личностима. У тим случајевима припадници служби безбедности могу да скрену пажњу са примарног задатка, а то је прикупљање информација и доказа о криминалним активностима осумњичених лица.

фона особа које су у непосредној близини онога ко поседује уређај. Други „уређаји“ су заправо софтвери који се инсталирају на телефоне прислушкиваних особа. Ови софтвери шаљу податке о свим активностима које власник има на телефону, а у зависности од њиховог подешавања могу и директно преносити све разговоре власника телефона.

Очигледно је да таква опрема не треба да буде легална, али је то још један од проблема који су специфични за развој високотехнолошког криминала – законодавци по правилу заостају за маштом починилаца и иноватора. Тек кад се наведени „пресретаачи“ употребе радиће се о кривичном делу неовлашћеног прислушкивања и снимања из члана 143 КЗ; дакле, у наведеним ситуацијама законодавац делује репресивно. То значи да се трговина, тј. куповина и продаја ове робе несметано одвија, а у поље кривичног права залази се тек ако се опрема употреби, тј. ако дође до повреде права на приватност.

Према нашем мишљењу, законодавац би морао да делује и превентивно, пре него што дође до повреде права на приватност, дакле и у случају његовог угрожавања, тако што би наведену опрему и софтвере прогласио нелегалним (нпр. Законом о електронским комуникацијама), па би и продавци и купци такве опреме били кривично одговорни за кривично дело недозвољене трговине из члана 243, става 3 КЗ. У том случају би кривична заштита права на приватност постојала и у случају његовог угрожавања, дакле пре него што дође до његове повреде употребом наведене опреме.

Будући да се трговина, тј. куповина и продаја илегалних хардвера и софтвера којима се може доћи до садржине туђе комуникације несметано одвија и да се у поље кривичног права залази тек ако се та опрема употреби, тј. тек кад дође до повреде права на приватност док његово угрожавање није санкционисано, то је пример супсидијарног и фрагментарног карактера кривичноправне заштите права на приватност.

Надзор и техничко снимање просторија (Surveillance and Tehnical Recording in Premises) подразумевају оптичко и акустичко снимање одређеног простора, односно активности које се у надзираном простору одвијају. То могу да буду простори или објекти у којима се обавља неовлашћени промет опојним дрогама, затим простори или објекти у којима се састају извршиоци кривичних дела и њихови саучесници, или у којима се припремају нова кривична дела, као и друга криминална жаришта и криминалне средине.¹⁴

Овом посебном истражном радњом *захватају се лични животи и других лица, не само осумњичених* против којих је омогућена примена надзора и техничког снимања просторија, јер се приликом примене ове посебне истражне радње, односно приликом оптичког и акустичког снимања просторија, надзиру (оптички и акустички снимају) разговори између свих лица која су се у тој просторији затекла, без обзира на то што према неким од тих лица није поименично издата наредба за надзор.

Примена истражне радње надзора и техничког снимања просторија обухвата и тајно уграђивање техничких уређаја за оптичко и акустичко снимање *просторија*

¹⁴ *Криминална средина* је облик деликвентске средине, социјалног миљеа у коме делује мања или већа, неформална, полуорганизована или организована група чија је професионална оријентација вршење кривичних дела. У вези је са *криминалном зајеницом*, као социјалним типом деликвентске заједнице више лица криминалне оријентације, која је неформалног карактера, а коју карактерише групно понашање, међусобно поверење, зависност, солидарност и подређеност групном ауторитету. М. Бошковић, *Криминолошки лексикон*, Матица српска, Нови Сад, 1999, стр. 159, 163.

које нису станови¹⁵, те након истека рока примене ове посебне мере и демонтирање тих техничких (оптичких и акустичких) средстава.

Разговори који се снимају могу да буду они који се остварују нормалном, уобичајеном вербалном комуникацијом (смишљеном разменом речи), у затвореном или отвореном простору, или могу бити разговори који се обављају уз коришћење телефона (фиксног или мобилног) или евентуално других техничких средстава за пренос људског гласа (на пример, радио-веза, тзв. токи-воки уређаји и сл.). Наиме, циљ ових активности и јесте да омогући упознавање са таквим разговорима, а само снимање по правилу подразумева и прислушкивање.

Софистицирано прислушкивање (теоријски омогућено скривеним интер-системским процедурама) преко телефонског микрофона може се онемогућити једино уколико се извади батерија из апарата.¹⁶

Објекти тајног снимању су најчешће одређени криминогени објекти, односно криминална жаришта (места у којима се фреквентно врше кривична дела), али и објекти на којима се окупљају криминалци (кафе-барови, коцкарнице, радне просторије). Када је реч о тајној оптичкој опсервацији објеката и простора, нарочиту пажњу треба посветити избору прикладног места за стационирање опсерваната. Они морају бити неприметни у односу на објект опсервације, односно маскирани тако да не буде никакву сумњу у погледу саме делатности надгледања.

Сматра се да се у практичном раду на спречавању и сузбијању криминалитета, нарочито организованог, *знатно бољи резултати постижу надзором непосредне вербалне комуникације, озвучењем просторија или лица*, него опсервацијом и снимањем разговора који се обављају телефонима или другим техничким уређајима за комуницирање на даљину.¹⁷

То потврђује и извештај Комисије за прислушкивање телефонских разговора (*Wiretap Commission*) у САД,¹⁸ који истиче да примена микрофона, односно *озвучење лица или простора даје неупоредиво боље резултате од надзора телефонских разговора*, из простог разлога што су и сами преступници свесни да њихови телефонски разговори могу бити надзирани. Зато су у таквом начину комуницирања они веома опрезни и шкрти, а служе се и разним шифрама, односно достигнућима крипто-технологије. На тај начин њихови телефони и факсови постају заштићени и у већини случајева веома их је тешко, а некада и немогуће надзирати. Зато се у бројним земљама води дебата која је усредсређена на постизање равнотеже између права на приватност и потребе контроле криминалитета. Питање је да ли на тржишту треба да буде присутна само једна стандардизована крипто-технологија која ће службама за сузбијање криминалитета омогућити несметан надзор комуникација, или због притиска тржишта треба да буду присутне различите крипто-технологије, иако ће њихова доступност учинити надгледање комуникација много тежим и компликованијим.¹⁹

15 Тајна уградња уређаја за оптичко и акустично снимање није могућа у становима (чл. 504ж ст. 3 ЗКП-а из 2009. односно чл. 171, ст. 1, тачка 1 ЗКП-а из 2011. године.

16 О. Суботић, Друштвене импликације биометријских система идентификације, *Нова српска политичка мисао*, Београд, 2006, бр. 1-4, стр. 194, фуснота 144.

17 Д. Маринковић, Тајна опсервација у спречавању и сузбијању кривичних дела, *Зборник радова Сузбијање криминалитета – деценија после смрти професора Водинелића*, Правни факултет у Крагујевцу, Крагујевац, 2004. стр. 223.

18 Lutzner, *Besondere Ermittlungsmassnahmen zur Bekämpfung der OK in USA*, наведено према: W. Gropp, *Besondere Ermittlungsmassnahmen zur Bekämpfung der OK*, Freiburg in Breisgau, 1993, p. 771.

19 S. Adamoli, *Organized crime – Around the World*, Helsinki, 1998, p. 168.

Надзирање разговора лица може се реализовати на три начина: *прво*, директним слушањем разговора; *друго*, комбиновањем слушања и регистравања; и *треће*, аутоматским регистравањем разговора.

Први начин се састоји у директном слушању разговора лица под надзором. То подразумева слушање разговора истовремено са његовим одвијањем. *Други начин* подразумева комбиновање слушања и регистравања (техничког снимања разговора). У том случају се истовремено слуша надзирани разговор и технички снимају битни детаљи.

На крају, *трећи начин* подразумева аутоматско снимање разговора лица у одређену меморију, а потом преслушавање снимљених разговора и коришћење расположивог материјала. То се сматра најпогоднијим начином надзора и техничког снимања просторија, лица и предмета, пошто се преслушавају сви разговори и искоришћавају само они делови који могу имати доказни значај. Међутим, он може имати и одређене недостатке, који се огледају у чињеници да се преслушавање врши након одређеног времена, што може представљати проблеме ако одређени делови разговора указују на непосредно припремање за извршење кривичног дела, па се његово извршење заправо не може спречити.

Међутим, и поред чињенице да примена микрофона и других уређаја за озвучење (тзв. бубе; енгл. *bug*; прислушкивање – *bugging*) даје добре резултате у прибављању информација од значаја за спречавање и сузбијање кривичних дела, поменута комисија за надзор телефонских разговора изнела је податак да је током 1990. године у САД поднето свега 127 захтева за употребу прислушних уређаја – микрофона.²⁰

Разлоге несумњиво треба тражити у тешкоћама које се појављују у вези са одређивањем (лоцирањем) места на којем ће се одвијати разговор који треба да буде предмет надзирања, као и у техничким препрекама које оперативцима стоје на путу при постављању и демонтирању прислушне апаратуре. Ипак, без обзира на такве тешкоће, мишљење већине државних службеника задужених за борбу против организованог криминалитета у САД јесте да је надгледање телефонских разговора, а посебно употреба микрофона (за разговоре у просторијама), једна од најважнијих мера намењених његовом сузбијању, која омогућава продирање у најдубље слојеве злочинских организација и прикупљање доказа о њиховим криминалним делатностима.²¹

Средства за вршење надзора и техничког снимања просторија су оптичка и акустичка средства. Тако се могу користити или оптичка (видео) или акустичка (звучна) средства или се може комбиновати њихова примена. Средства која се користе за тајни оптички надзор и техничко снимање просторија, лица и предмета спадају у домен оперативе криминалистичке фотографије. Ради се о методу тајне фотографије, код које о фотографисању не зна нико осим оних лица која непосредно учествују у снимању и лица која то снимање одобравају.

20 W. Gropp, *Besondere Ermittlungsmassnahmen zur Bekämpfung der OK*, Freiburg in Breisgau, 1993. pp. 771.

21 У периоду од 1985-1991 године електронска присмотра примењена у поступцима истрага ФБИ-ја имала је за последицу 7.324 судске пресуде, којима су изречене новчане казне у износу од 131.851.162 долара, повраћај имовине, враћање у претходно стање или судско одузимање имовине у вредности од 331.861.045 долара, а резултат тога је било и спречавање потенцијалног економског губитка од 1.862.414.937 долара. Искуство ове службе говори да је судски наложена електронска присмотра била кључна или је у знатној мери помогла истрази ФБИ-а у 3.348 случаја у поменутом периоду. Извор: Подаци ФБИ-ја презентовани на International Law Enforcement Academy у Будимпешти, у фебруару 2004. године. Цитирано према Д. Маринковић: Тајна опсервација у спречавању и сузбијању кривичних дела, *Зборник радова: Сузбијање криминалитета – деценија после смрти професора Водинелића*, Правни факултет у Крагујевцу, Крагујевац, 2004. стр. 224.

За ову сврху се обично користе вешто камуфлиране камере, минијатурни фото-апарати, апарати са телескопским објективима, апарати са широкоугаоним објективима за снимање из непосредне близине, апарати са инфрацрвеним зрацима итд. Технике тајне фотографије обухватају и поступке редуцирања снимљеног материјала на димензије микротачке (1 x 1 mm и мање) и израду латентних фотографија, што пружа велике могућности за прикривање снимљеног материјала. Средства за оптички надзор и техничко снимање просторија која се најчешће користе су: камере у свим димензијама и облицима (минијатуре камере, камере у облику различитих предмета, скривене камере, итд.) фото-апарати у свим димензијама и облицима, уређаји за ноћно осматрање, затворени кабловски ТВ системи, итд.

Поред наведених оптичких средстава, надзор и техничко снимање просторија, лица и предмета могу се вршити и акустичким средствима, како је напред наведено. Тако се могу користити различита прислушна средства (предајници и пријемници), и друга савремена средства намењена за акустички надзор и техничко снимање просторија.

Лоцирање лица путем мобилног телефона

Борба која се данас води за информације које се могу добити путем великог броја целуларних (ћелијских) мрежа баца сенку на много битније разматрање приватности које вреба из мноштва података добијених на основу нечијег коришћења интернета. У току позива многи бежични комуникациони системи сакупљају информације о ћелијском положају и локацији особе која прима или одговара на позив. Мобилни телефон на сваких десет-петнаест секунди потврђује базној станици да је у мрежи, што омогућава одређивање локације корисника. Информација о локацији може се „ухватити“ и када је телефон само прикључен, дакле и када нема разговора.²² И владин и приватни сектор су јако заинтересовани за ову информацију о локацији. Једна јапанска компаније експериментише са светским веб-сајтом који омогућава свакоме да лоцира телефон и особу која га носи једноставним укуцавањем телефонског броја.²³ На тај начин „мобилни телефон, који се дуго повезује са неограниченом слободом, постаје тиха узица“.²⁴

Примена савремене технологије приликом анализа видео и звучних снимака

У последње време постоје иницијативе за увођење биометријских система идентификације на аеродромима, а као разлог наводе се терористичке претње.²⁵ Најновији експерименти везани за биометријску идентификацију грађана који се изводе у неким британским и америчким градовима интерактивно комбинују сигнал камера високе резолуције које су постављене на јавним местима (тзв. CCTV – Closed Circuit TV) са алгоритмима за препознавање лица, специфичних покре-

22 В. Спасић, *Приватност у дигиталном свету*, Правни живот бр. 11, 2004, стр. 870.

23 E. W. Desmond, *The Scariest Phone System*, FORTUNE, Oct.13,1997, at 168.

24 P. Wayner, *Technology and Tracks Cell Phones Draws Fire*, N.Y. TIMES ABSTRACTS, Feb.23, 1998, at D3.

25 Скандинавска авио-компанија SAS имплементирала је биометријски систем идентификације за контролу уласака и изласка путника, с обавезом да податке одмах обрише пошто путник заврши пут. Видети: Travelbite, «Scandinavian airline first to use fingerprint scans», (22. септембар 2006). Вест је преузета са адресе [http://www.travel-bite.co.uk/newsbrief/flights/scandinavian-airline-first-use-fingerprint-scans-\\$452572.htm](http://www.travel-bite.co.uk/newsbrief/flights/scandinavian-airline-first-use-fingerprint-scans-$452572.htm).

та и динамике кретања. Циљ је, према речима владиних службеника, да се једног дана добије систем за интерактивно препознавање сваког пролазника и сузбијање потенцијалних криминалних активности.²⁶ У смислу будућих токова, такав приступ иде ка својеврсном *Паноптикону*, свевидећој држави са сталним надзором у којој темељ система чине многобројне укрштене базе у рачунарским мрежама (у спрези са једном централном).²⁷ Западне организације које се боре за очување права на приватност за тако нешто користе појам *Database State* (држава – база података)²⁸, а у ширем контексту, када је база само основни супстрат – *Surveillance society*.

У Републици Србији као правни основ за примену ове технологије за интерактивно препознавање лица може послужити члан 69 Закона о полицији, у коме је предвиђено да снимање на јавним местима представља трајни акустички и видео надзор јавних места на којима се учестало врше кривична дела или прекршаји ради њиховог спречавања.

Када постоји опасност да приликом јавног окупљања дође до угрожавања живота и здравља људи или имовине, овлашћено службено лице овлашћено је да врши видео снимање или фотографисање јавног скупа. Намеру да спроведе ове активности полиција мора јавно да саопшти.

О гласовној компоненти као поузданој биометријској информацији постоје различита мишљења. Иако одређен број аутора тврди да се гласовна компонента може користити као поуздана биометријска информација,²⁹ пракса и многи стручњаци то поричу.³⁰

Стручњаци су седамдесетих година у САД конструисали уређај за утврђивање степена присутног стреса у гласу, сматрајући да глас може да буде поуздан индикатор стреса који настаје приликом лагања. Полазна теоријска основа за конструисање оваквих апарата била је заснована на постулатима психофизиологије, према којима је могуће дешифровати емоције на основу говора. Тако су поједини научници закључили да лагање изазива изванредан стрес, који се огледа и у променама гласа. Апарати за процењивање стреса у гласу (*PSE – Psychological stress evaluator*), као и

26 K. Ball, D. Lyon, D. M. Wood, C. Norris, C. Raab, A Report of the Surveillance Society, Full Report, 2006, стр.24 Извештај је преузет са адресе: http://www.ico.gov.uk/upload/documents/library/data_protection/practical_application/surveillance_society_full_report_2006.pdf. Упитању је извештај сачињен за британског комесара за информације септембра 2006. године.

27 FIDIS, D3.2 A study on PKI and biometrics, стр.30. Студија преузета са адресе: <http://www.fidis.net/fidis-del/period-2-20052006/d32/>. FIDISD3.2 – FIDIS (*Future of Identity in the Information Society*) јесте пројекат ЕУ чији конзорцијум чине престижне европске академске установе.

28 Према организацији NO2ID (*Not to Id*), овај појам одређује тенденцију да се рачунарске мреже користе да би се друштвом управљало преко непрестаног надзора грађана, Детаљније: <http://www.no2id.net/>.

29 P.E. Schmitz, R. Tavano, J. Lodge, R. Huijgens & al., *Biometrics in Europe - Trend Report 2006*, Брисел 2006, стр. 23. Студија је преузета са адресе http://www.europeanbiometrics.info/images/resources/112_165_file.pdf.

30 У оквиру међународне конференције „Smart e-government 2006, Elektronski identitet i servis e-uprave“, одржане 25-26. октобра 2006 године у хотелу „Интерконтинентал“ у Београду, на округлом столу под називом „Електронски идентитет у Е-управи и заштита приватности“ др Владо Делић, експерт за превођење гласа у рачунарски текст (и обрнуто) са Факултета техничких наука у Новом Саду, поставио је питање да ли је гласовна компонента валидан биометријски податак за идентификацију одређене особе. Представник Белгије, професор Дени де Кок (*Danny De Cock*), један од аутора пројекта BELPIC (*Belgian Electronic ID Card Project*), категорично је одбацио ту могућност, наводећи практичан пример да његов глас и глас његовог оца преко телефона не разликује чак ни његова мајка. Посебан проблем гласовне компоненте је несталност која зависи од здравственог стања организма (прехладе, промуклости, итд.) које често може варирати. Цитирано према: О. Суботић, Друштвене импликације биометријских система идентификације, *Нова српска политичка мисао*, Нова едиција, бр. 1-4, 2006, стр. 174, фуснота 13.

VSA (*Voice stress analyzer*), конструисани тако да региструју сва већа одступања у говору од нивоа основне говорне фреквенције.

Нови апарати су били широко рекламирани и веома брзо су постали веома популарни, и то не само у полицијским и сигурносним службама, већ и међу пословним људима, директорима моћних привредних и финансијских корпорација, који су желели да употребљавањем таквих уређаја на несумњив начин проверавају лојалност својих службеника, али истовремено угрожавајући њихово право на приватност. Испитаник није морао ни да буде физички присутан током анализе његовог гласа, јер се анализа могла вршити и на основу аудио-снимка, без знања испитаника. Поред тога, такви апарати могу да анализирају читаве реченице, а не само потврдне или одречне реченице, као код полиграфа.

Почетна еуфорија око примене нових апарата за откривање лажи на основу процењивања (евалуације) стреса у гласу, под утицајем веома аргументованих критика новог метода за „процењивање истинољубивости“, брзо је спласнула. Стрес који се јавља у гласу може да буде проузрокован низом других околности, а не само и искључиво осећањем страха и кривице због лагања. Поред тога, није дефинисана нека посебна врста стреса која настаје приликом лагања, а који би испољавао изразите специфичности у односу на стресно реаговање из неких других разлога. *Без дилеме се може тврдити да стрес може да буде индуциран и када није присутно лагање.*³¹ Коначно, нека експериментална истраживања су указала на велику непоузданост уређаја за анализу стреса у гласу.³²

Не само да је инструментално откривање лажи на основу процењивања стреса у гласу у техничком смислу непрецизно и крајње непоуздано, већ је и његова дозвољеност, а нарочито широка примена, са правно-етичке стране сасвим дискутабилна. Наиме, овакви уређаји су били често злоупотребљавани, те коришћени од стране нестручних лица, нпр. за процењивање искрености службеника компаније, уговорних страна приликом закључивања правних послова, у многим сферама *личног и јавног живота*, а да испитиване особе нису упозораване на то и нису знале да су предмет анализирања, чиме је повређивано њихово право на приватност.

То је утицало на озбиљно компромитовање апарата за откривање лажи на основу анализе стреса у гласу, те јачање става да се слобода и права људи не смеју доводити у питање тако што ће се без њиховог знања употребљавати инструменти чија поузданост није са сигурношћу утврђена.

Закључак

Примена посебних доказних радњи не доводи се у питање у случају најтежих и најсложенијих кривичних дела, а посебно кад су у питању кривична дела организованог криминала. Међутим, примена како посебних тако и других доказних радњи не би била могућа без коришћења савремених техничких и технолошких средстава. У том смислу, треба изградити одговарајућу правну основу за коришћење савремених техничких и технолошких средстава приликом доказних и других радњи које полиција предузима, јер у овој области има доста правних празнина.

Тако на пример, *Законом о полицији* је уз пристанак лица од кога се траже обавештења предвиђен само правни основ за полиграфско тестирање³³, али не и

31 Ж. Алексић, М. Шкулић, *Криминалистика*, Београд, 2009, стр. 191.

32 Н. Holien, L. Gjeison и J. W. Hicks, Voice Stress Evaluators and Lie Detection, *Journal of Forensic Sciences*, p. 22, Colorado Springs, 1987, pp. 409–411.

33 Члан 70 Закона о полицији.

за тестирање и анализу гласа, па би изменама и допунама тог закона требало предвидети да се уз пристанак лица од кога се траже обавештења, сем полиграфског тестирања, могу вршити и тестирање и анализа његовог гласа.

Такође, законодавац би у неким случајевима морао да делује и превентивно, тј. пре него што употребом савремене технологије дође до повреде права на приватност, дакле и у случају његовог угрожавања, тако што би одређену опрему, нпр. хардвере и софтвере којима се може доћи до садржине туђе комуникације, изузев одређених државних органа иначе прогласио нелегалном за поседовање (нпр. Законом о електронским комуникацијама), па би и продавци и купци овакве опреме били кривично одговорни за кривично дело недозвољене трговине из члана 243, става 3 КЗ. У том случају би кривична заштита права на приватност постојала и у случају његовог угрожавања, дакле пре него што дође до његове повреде, тј. пре него што се наведена опрема употреби.

Литература

1. Adamoli, S., et al.: *Organized crime – Around the World*, Helsinki, 1998.
2. Albrecht, H. J.: *The Electronic monitoring for adult offenders*, House of Commons Committee of Public Accounts, 2006.
3. Black, M. and R. G. Smith, *Electronic Monitoring in the Criminal Justice System*, *Australian Institute of Criminology, Issues*, no. 254, May 2003.
4. Brands, S.: *Rethinking Public Key Infrastructures and Digital Certificates; Building in Privacy*, MIT Press, 2000.
5. Crompton, Malcolm: *Biometrics and Privacy: The End of The World We Know It or The White Knight of Privacy?* ауторизована и публикована верзија излагања аустралијанског комесара за приватност на конференцији *Biometrics – Security and Authentication*, одржаној у Сиднеју 20 марта 2002.
6. Clarke, R.: *Chip-Based ID: Promise and Peril*.
7. Davies, S. G.: *Touching Big Brother: How biometric technology will fuse flesh and machine*, Privacy international, 1996.
8. Dessimoz, D., Champod, C., Ricchiardi, J. , Drygajlo, A.: *Multimodal Biometrics for Identity Document State-of-the-Art*, 2006.
9. Desmond, E. W.: *The Scariest Phone System*, *Fortune*, Oct. 13, 1997.
10. Schmitz, E. et al., *Biometrics in Europe – Trend Report 2006*, Brussels, 2006.
11. Henning, P.: Individual Liability for Conduct by Criminal Organizations in The United States. U: *International Review of Penal Law*, бр. 3-4, 1997.
12. Kaplan, Karen: In Giveaway of 10.000 PCs, the Price is User Privacy Marketing: Recipients Must Agree to Let Pasadena Firm Monitor Where They Go on Internet and What They Buy, L.A. TIMES, Feb., 8, 1999, at A1.
13. Mason, Stephen: *International electronic evidence*, London, British Institute of International and Comparative Law, 2008
14. Маринковић, Д.: Тајна опсервација у спречавању и сузбијању кривичних дела, *Зборник радова: Сузбијање криминалитета – деценија после смрти професора Водинелића*, Правни факултет у Крагујевцу, Крагујевац, 2004.
15. Peev, G.: ID Cards will lead to massive fraud, *The Scotsman*, 18. 10. 2005.
16. Schmallegger, G.: *Organized crime and protection*, London, 1989.

17. Суботић, О.: Друштвене импликације биометријских система идентификације, Нова Српска политичка мисао, Београд, 2006.
18. Шкулић, М: Аудио-надзор телефонских и других разговора у кривичном поступку, *Безбедност*, 1/97.
19. Шкулић, М.: *Организовани криминалитет*, Досије, Београд, 2003.
20. Шкулић, М., Алексић, Ж.: *Криминалистика*, Београд, 2009.
21. Tournier, P. V.: Towards prisons without inmates? Re: the Introduction of Electronic Monitoring in France, *Penological Information Bulletin*, December 2002.
22. Weigard, T.; The criminal justice systems facing the challenge of organized crime – General report, 68 *Revue internationale de droit penal*, 1997.
23. Whitley, Edgar A., Hosein, I. R., Angeli, I. O. Davies, S., *Reflections on the academic policy analysis process and UK Identity Card scheme*, Department of Information Systems LSE, London 2006.

УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА УБИЙСТВ, СОВЕРШЕННЫХ ОРГАНИЗОВАННЫМИ ГРУППАМИ ПО МОТИВАМ ПОЛИТИЧЕСКОЙ, ИДЕОЛОГИЧЕСКОЙ, РАСОВОЙ, НАЦИОНАЛЬНОЙ ИЛИ РЕЛИГИОЗНОЙ НЕНАВИСТИ ИЛИ ВРАЖДЫ ЛИБО ПО МОТИВАМ НЕНАВИСТИ ИЛИ ВРАЖДЫ В ОТНОШЕНИИ КАКОЙ-ЛИБО СОЦИАЛЬНОЙ ГРУППЫ

Белокобыльская Ольга Ивановна

старший преподаватель кафедры криминалистики, к.ю.н. подполковник полиции

Белокобыльский Максим Евгеньевич

заместитель начальника кафедры уголовного права, к.ю.н. подполковник полиции

Maxim E. Belokobilsky

deputy chief of the Chair of Criminal Law of the Volgograd Academy
of the Ministry of Interior of Russia Candidate of Science (Law)

Уголовный кодекс РФ 1996 г. (далее – УК РФ) в ст. 105 в отличие от УК 1961 г., где данное понятие вообще не раскрывалось, определяет убийство как умышленное причинение смерти другому человеку. Законодательное определение, по существу, ставит точку в вопросе о том, что следует понимать под убийством, который долгие годы был дискуссионным. В прошлые годы одни специалисты определяли убийство как противоправное деяние, причиняющее смерть другому человеку¹, другие добавляли к этому указание на виновность действий². Были и сторонники того, что убийством следует считать только умышленное причинение смерти³.

Однако справедливо будет заметить: законодатель упустил из виду, что в этой же ч. 2 ст. 105 УК РФ в качестве одного из видов наказания предусмотрена смертная казнь, и действия тех, кто будет приводить приговор в исполнение, подпадают под это определение. Следовательно, если деяние в одних случаях преступно, а в других правомерно в силу каких-то обстоятельств, то определение должно на наш взгляд, содержать признак противоправности. Учитывая вышеизложенное, убийство можно определить как умышленное, противоправное причинение смерти другому человеку. Закон защищает жизнь человека вне зависимости от его возраста, здоровья, национальности, вероисповедания, законопослушности либо социальной защищенности⁴.

1 См.: *Ткаченко В.И.* Квалификация преступлений против жизни и здоровья по советскому уголовному праву. М., 1997. С. 5.

2 См.: *Бородин С.В.* Ответственность за убийство: квалификация и наказание по российскому праву. М., 1994. С. 8.

3 См.: *Ветров Н.И.* Уголовное право: Общая и Особенная части. М., 2003. С. 110.

4 См.: *Галиакбаров Р.Р.* Борьба с групповыми преступлениями. Вопросы квалификации. Краснодар, 2000.

Состав такого преступления, как убийство, совершенное организованной группой, по мотивам политической, идеологической, расовой, национальной или религиозной ненависти или вражды либо по мотивам ненависти или вражды в отношении какой-либо социальной группы, как и всякий иной, включает четыре элемента: объект, объективную сторону, субъект и субъективную сторону.

Объект убийства, совершенного организованной группой, предусмотренного п. «ж, л» ч. 2 ст. 105 УК РФ, идентичен объекту простого, неквалифицированного убийства.

Объектом убийства, совершенного организованной группой, по мотивам политической, идеологической, расовой, национальной или религиозной ненависти или вражды либо по мотивам ненависти или вражды в отношении какой-либо социальной группы, являются общественные отношения, которые обеспечивают безопасность жизни и здоровья граждан. Непосредственным же объектом преступного посягательства выступает человеческая жизнь, право на которую закреплено в ст. 20 Конституции РФ. Уголовно-правовой охране подлежит жизнь любого человека от ее начала и до момента смерти⁵.

Моменты начала и завершения жизни человека имеют первостепенное уголовно-правовое значение. Только живой человек может быть объектом убийства. В противном случае речь будет идти о негодном объекте при покушении на уже мертвого человека, и о причинении тяжкого вреда здоровью матери при насильственном, например, прекращении биологической деятельности плода до рождения ребенка.

Но сводить понятие жизни человека только к биологическому процессу живого организма неправильно. Жизнь человека неотделима от общественных отношений, поэтому объектом убийства являются и жизнь человека, и общественные отношения, в качестве субъекта которых он выступает. Будучи членом общества, человек получает от общества защиту и сам обязан соблюдать правила поведения, установленные в нем.

Предметом убийства является потерпевший. И если при посягательстве на убийство общественные отношения, обеспечивающие безопасность жизни граждан, страдают всегда, то предмет преступления, в данном случае потерпевший, может и не пострадать.

При установлении объекта преступного посягательства существенную роль играет всесторонний анализ личности потерпевшего, особенно в случаях, когда закон указывает на это в качестве обстоятельства, имеющего значение для квалификации⁶ (например, приверженец какой-либо идеологии, либо является членом определенной расы, национальности или социальной группы), или смягчающего обстоятельства (например, когда потерпевший сам совершает неправомерные действия, провоцируя виновного на преступление).

Таким образом, когда речь идет об объекте убийства, выделяется его высочайшая общественная значимость. Убийство – это особо тяжкое преступление, посягающее на основное благо человека – жизнь. Отсюда крайне отрицательная реакция общества на эти преступления и жесткий подход в уголовном законодательстве к определению наказания, особенно за квалифицированные убийства (возможность применения смертной казни).

5 См.: Дворкин А.И., Сафин Р.М. Расследование убийств, совершенных организованными группами при разбойных нападениях: Науч.-метод. пособие. М., 2003. С. 6.

6 См.: Дворкин А.И., Бертовский Л.В. Методика расследования убийств, совершенных с применением взрывных устройств. М., 2001. С. 5-6.

Объективная сторона убийства состоит в противоправном лишении жизни другого человека и складывается из: действий (бездействия), направленных на достижение преступной цели; общественно опасного последствия – смерти человека; причинной связи между действиями (бездействием) и наступившими последствиями. Чаще всего убийство совершается с помощью физических действий, которые нарушают функции или анатомическую целостность жизненно важных органов человека. Оконченным убийство является в том случае, когда в результате деяния последовала смерть. И не важно, наступила смерть сразу или спустя некоторое время. Важно, чтобы существовала причинная связь между деянием и наступившим последствием. Действия лица только тогда признаются причинно связанными, когда они создали, во-первых, реальную возможность наступления преступного последствия, во-вторых, совершение деяния по времени должно опережать гибель жертвы. Отсутствие причинной связи между деянием и смертью потерпевшего исключает уголовную ответственность за убийство.

Основными характеристиками объективной стороны убийств, совершенных организованной группой, являются данные об обстоятельствах способа убийства:

- о действиях по подготовке убийства;
- о действиях по совершению убийства;
- о действиях по сокрытию убийства.

При выяснении объективной стороны убийства необходимо также устанавливать время, место, способ и другие обстоятельства совершения этого преступления.

Субъективная сторона убийства, совершенного организованной группой, характеризуется только умышленной формой вины. Умысел на убийство, совершенное организованной группой, может быть как прямым, так и косвенным. Лицо должно осознавать, что совершает деяние (действия или бездействие), опасное для жизни другого человека, предвидеть возможность и неизбежность смерти другого человека и желать – при прямом умысле либо сознательно допускать наступление смерти или безразлично относиться к ней – при косвенном умысле (ст. 25 УК РФ). В уголовном законодательстве Российской Федерации предусмотрена и такая форма вины, как неосторожность в виде легкомыслия или небрежности, но понятие «убийство по неосторожности» отсутствует.

Если смерть человека произошла в результате того, что виновный предвидел возможность наступления смерти, но без достаточных на то оснований рассчитывал на ее предотвращение (легкомыслие) или не предвидел, но при необходимом внимании должен был и мог это сделать (небрежность), то закон трактует действие виновного не как убийство, а как «причинение смерти по неосторожности» (ст. 109 УК РФ)⁷. Однако допустить возможность существования соучастия в виде организованной группы в совершении любых тяжких, в том числе и неосторожных преступлений нельзя⁸. Это связано с тем, что предварительный сговор при неосторожном преступлении исключается.

Таким образом, вопрос установления субъективной стороны убийства, совершенного организованной группой (один из квалифицирующих видов убийства), требует особого внимания на предварительном расследовании и судебном разбирательстве, поскольку почти половина преступлений данного вида, так или иначе, совершается по мотивам политической, идеологической, расовой, национальной

⁷ См.: Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Под ред. Ю.И. Скуратова и В.М. Лебедева. 1996. С. 224.

⁸ См.: Водько Н. Уголовный кодекс о борьбе с организованной преступностью // Российская юстиция. 1997. № 4. С. 15.

или религиозной ненависти или вражды либо по мотивам ненависти или вражды в отношении какой-либо социальной группы (п. «л» ч.2 ст. 105 УК РФ), что и является в настоящее время одним из проявлений экстремизма в России. Именно от правильного понимания мотивов и целей преступления зависит успешность и правильность разрешения такого рода дел. В теории уголовного права высказано мнение о том, что ни для квалификации, ни для назначения наказания убийство, совершенное группой лиц, группой лиц по предварительному сговору или организованной группой, значения не имеет. Из этого делается вывод, что в ч. 2 ст. 105 УК РФ достаточно указать на совершение убийства группой лиц⁹. Однако, согласно п. 3 Постановления Пленума Верховного Суда от 28.06.2011г. №11 «О судебной практике по уголовным делам о преступлениях экстремистской направленности» «При производстве по уголовным делам о преступлениях экстремистской направленности судам необходимо иметь в виду, что согласно пункту 2 части 1 статьи 73 УПК РФ подлежат доказыванию мотивы совершения указанных преступлений.

Квалификация преступлений против жизни и здоровья, совершенных по мотивам политической, идеологической, расовой, национальной или религиозной ненависти или вражды либо по мотивам ненависти или вражды в отношении какой-либо социальной группы, по пункту «л» части 2 статьи 105, или по пункту «е» части 2 статьи 111, или по пункту «е» части 2 статьи 112, или по пункту «б» части 2 статьи 115, или по пункту «б» части 2 статьи 116 УК РФ исключает возможность одновременной квалификации содеянного по другим пунктам указанных частей этих статей, предусматривающим иной мотив или цель преступления (например, из хулиганских побуждений).

Преступления, совершенные по мотивам политической, идеологической, расовой, национальной или религиозной ненависти или вражды либо по мотивам ненависти или вражды в отношении какой-либо социальной группы, следует отграничивать от преступлений, совершенных на почве личных неприязненных отношений. Для правильного установления мотива преступления следует учитывать, в частности, длительность межличностных отношений подсудимого с потерпевшим, наличие с ним конфликтов, не связанных с национальными, религиозными, идеологическими, политическими взглядами, принадлежностью к той или иной расе, социальной группе».

Ненависть – чувство сильной вражды, злобы¹⁰.

Вражда - отношения и действия, проникнутые неприязнью, ненавистью¹¹.

Злоба - чувство злости, недоброжелательства к кому-нибудь¹².

Ненависть и злоба, являются чувствами, а вражда является действием между антагонистами и включает в себя ненависть и злобу. Применительно к п. «л» ч. 2 ст. 105 УК РФ ненависть и вражда основаны на принадлежности потерпевшего к какой-либо социальной группе или определенной расе, национальности, религии, идеологии. То есть, ненависть или вражда являются обязательными мотивами преступления.

Субъектом убийства, совершенного организованной группой, может быть любое вменяемое лицо, которому на момент совершения преступления исполнилось 14 лет.

9 См.: *Нгуен Жа Ха*. Ответственность за убийство по Уголовному кодексу Российской Федерации и Социалистической Республики Вьетнам: Автореф. дис. канд. юрид. наук. Краснодар, 2000. С. 19-20.

10 Толковый словарь Ожегова. <http://www.ozhegov.org/words/18427.shtml> (дата обращения 17.04.2013г.)

11 Там же.

12 Там же.

Количество соучастников, необходимое для указанного инкриминируемого преступления, не может быть меньше двух.

Действия соисполнителей в соответствии с ч. 2 ст. 34 УК РФ должны быть квалифицированы только по статье Особенной части без ссылки на ст. 33 УК РФ, в которой дается определение каждого вида соучастника.

Совершение убийства в соучастии повышает его общественную опасность. Это объясняется тем, что возможности осуществления преступного намерения и сокрытия следов совершенного преступления значительно облегчаются действиями нескольких лиц, предварительно организовавшихся для убийства. Для определения общественной опасности убийства, совершенного в соучастии, может иметь значение, в соисполнительстве или в соучастии в узком смысле слова оно совершено. Для определения тяжести убийства, совершенного в соучастии, необходимо учитывать степень организованности соучастников.

Совершаемые криминальными формированиями убийства, как правило, тщательно спланированы и осуществлены на высоком техническом и организационном уровне. Раскрытие убийств, совершенных организованной преступной группой, представляет собой особую сложность.

Для правильной квалификации и расследования убийств, совершенных организованными группами, необходимо знать об уголовно-правовой характеристике групповой и организованной преступности вообще.

Уголовный кодекс РФ выделяет следующие формы групповой и организованной преступной деятельности (формы преступных групп): группу лиц (без предварительного сговора), группу лиц по предварительному сговору, организованную группу, преступное сообщество (преступную организацию).

В соответствии с п. 3 ст. 35 УК РФ, организованной группой является устойчивая группа лиц объединившаяся для свершения одного или нескольких преступлений¹³. Из этого вытекают следующие признаки:

- 1) Устойчивость данной группы – длительность и стойкость преступной связи между участниками достигаемая в ходе неоднократного совершения преступлений.
- 2) Заранее объединение группы лиц для совершения одного или нескольких преступлений.

Устойчивость характеризуется наличием организатора или руководителя группы. Организатор создаёт группу, занимается подбором участников, распределением обязанностей между ними, установлением дисциплины, вносит организованность и целенаправленность, а руководитель отвечает за целенаправленность и слаженность действий, как всей группы, так и отдельных её участников¹⁴.

Данные выводы находят подтверждение в постановлении Пленума Верховного Суда РФ от 10 февраля 2000г. «О судебной практике по делам о взяточничестве и коммерческом подкупе» в п.13: «В соответствии с законом (ст.35) организованная группа характеризуется устойчивостью, более высокой степенью организованности, распределением ролей, наличием организатора и руководителя¹⁵.

Под экстремистским сообществом (статья 282.1 УК РФ) следует понимать устойчивую группу лиц, заранее объединившихся для подготовки или совершения одного или нескольких преступлений экстремистской направленности, характе-

13 ч.3 ст.35 УК РФ (с изменениями и дополнениями 1 марта 2013г.). - М., 2013г.

14 Совершение преступления организованной группой лиц. <http://www.shemetov.ru/stati/kvalificiruyuschii-priznak-organizovannaja-grupa-lic.html> (дата обращения: 17.04.2013).

15 Бюллетень Верховного Суда РФ 2000. N 4. С.7

ризующуюся наличием в ее составе организатора (руководителя), стабильностью состава, согласованностью действий ее участников в целях реализации общих преступных намерений. При этом экстремистское сообщество может состоять из структурных подразделений (частей)¹⁶.

Структурным подразделением (частью) экстремистского сообщества является функционально и (или) территориально обособленная группа, состоящая из двух или более лиц (включая руководителя этой группы), которая осуществляет преступную деятельность в рамках и в соответствии с целями экстремистского сообщества. Такие структурные подразделения (части) могут не только совершать отдельные преступления экстремистской направленности, но и выполнять иные задачи по обеспечению функционирования экстремистского сообщества (например, обеспечение сообщества оружием, иными предметами, используемыми в качестве оружия, производство листовок, литературы и других материалов экстремистского характера)¹⁷.

В юридической литературе предпринимались попытки расширить формализованные критерии (соисполнительство, сплоченность, и др.)¹⁸. Р.Р. Галиакбаров предлагает в качестве формализованного критерия для понимания показателя «устойчивость» организованной группы использовать признаки системы совершения преступных посягательств, а также длительности деятельности группы¹⁹. С его мнением можно согласиться, если абстрагироваться от понятий, например, однотипности, однородности или разнородности посягательств, совершаемых анализируемой преступной группой. Например, организованная преступная группа была создана для вымогательства денежных средств с торговцев на рынках города (так называемых выходцев из Вьетнама), но в ходе осуществления преступного замысла был убит один из торговцев. Представляется, что для п. «ж» и «л» ч. 2 ст. 105 УК РФ убийство может признаваться совершенным организованной преступной группой, если ее целью определяется долгосрочное занятие преступной деятельностью с использованием насилия над личностью.

В то же время необходимо отметить, что наиболее приемлемым формализованным критерием следует считать признак серийности, что четко фиксирует состояние характерной активности организованной группы в совершении однотипных преступлений. Необходимо заметить, что понятие «серийность» отсутствует в уголовном законодательстве РФ, однако в следственной практике оно получило распространение как признак, обозначающий совершение одним и тем же лицом либо лицами двух и более однородных преступлений, сходных по способу и мотиву их совершения. Представляется, что понятие «серийность» вполне может быть отнесено к квалифицирующему признаку совершения преступления.

Согласно ч. 4 ст. 35 УК РФ преступление признается совершенным **преступным сообществом (преступной организацией)**, если оно совершено структурированной организованной группой, созданной для совершения тяжких либо особо тяжких преступлений, или объединением организованных групп, созданных в тех же целях. По мнению В.Г. Гриб, отличие преступного сообщества от преступной организации следует видеть в степени структурированности, в связи с чем это будет либо одна сплоченная организованная группа (организация), имеющая так на-

16 ППВС от 28.06.2011г. №11»О судебной практике по уголовным делам о преступлениях экстремистской направленности» <http://www.rg.ru/2011/07/04/vs-dok.html> (дата обращения: 17.04.2013).

17 См. там же.

18 См.: Алексеев В. Понятие организованной группы // Соц. законность. 1989. № 11. С. 25.

19 См.: Галиакбаров Р.Р. Указ. соч. С. 76-77.

зываемую иерархическую (двух- или более) уровневую структуру, либо союз таких групп, представляющих относительно автономные устойчивые образования, специально созданные в качестве его структурных подразделений или в разное время соединившихся под единым руководством²⁰.

В постановлениях Пленума Верховного Суда РФ были предприняты попытки более подробно разъяснить понятие организованной преступной группы. В п. 4 постановления от 27 декабря 2002 г. N 29 «О судебной практике по делам о краже, грабеже и разбое» указано, что «организованная группа характеризуется, в частности, устойчивостью, наличием в ее составе организатора (руководителя) и заранее разработанного плана совместной преступной деятельности, распределением функций между членами группы при подготовке к совершению преступления и осуществлении преступного умысла.

Об устойчивости организованной группы может свидетельствовать не только большой временной промежуток ее существования, неоднократность совершения преступлений членами группы, но и их техническая оснащенность, длительность подготовки даже одного преступления, а также иные обстоятельства»²¹.

В постановлении Пленума Верховного Суда РФ от 17 января 1997 года № 1 «О практике применения судами законодательства об ответственности за бандитизм» указывается, что «об устойчивости банды могут свидетельствовать, в частности, такие признаки, как стабильность ее состава, тесная взаимосвязь между ее членами, согласованность их действий, постоянство форм и методов преступной деятельности, длительность ее существования и количество совершенных преступлений»²².

Считаем возможным отметить, что в определении устойчивости происходят не совсем понятные для широкой юридической общественности изменения. Так, в постановлении Пленума Верховного Суда РФ «О судебной практике по делам об убийствах (ст. 105 УК РФ)» от 27 января 1999 года № 1 дается более пространное понятие «организованная группа», но нет упоминания об «устойчивости» как квалифицирующем признаке, предусмотренном ч. 3 ст. 35 УК РФ.

В юридической литературе также отмечается, что как в постановлении указанного Пленума, так и в ч. 3 ст. 35 УК РФ четко не определены критерии, позволяющие правильно квалифицировать содеянное виновными по признаку совершения убийства организованной группой²³.

В п. 13 постановления Пленума Верховного Суда РФ от 10 февраля 2000 года № 6 «О судебной практике по делам о взяточничестве и коммерческом подкупе» разъясняется, что «в соответствии с законом (статья 35 УК РФ) организованная группа характеризуется устойчивостью, более высокой степенью организованности, распределением ролей, наличием организатора и руководителя»²⁴.

Указанные комментарии, к сожалению, не столько вносят ясности в толкование данного понятия, сколько вызывают массу вопросов, выступающих предметом обсуждения, как среди практических работников, так и среди ученых. Думается, что интерпретация понятия «устойчивость» в данном случае не совсем удачна,

20 См.: Гриб В.Г. Противодействие организованной преступности: Учеб. пособие. М., 2001. С. 12.

21 <http://www.referent.ru/7/187314> (дата обращения 17.04.2013г.)

22 Бюллетень Верховного Суда РФ. 1997. № 3. С. 2.

23 См.: Попов А.Н. Убийства при отягчающих обстоятельствах. СПб, 2003. С. 361-362.

24 Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 10 февраля 2000 года № 6 «О судебной практике по делам о взяточничестве и коммерческом подкупе» (в ред. Постановлений Пленума Верховного Суда РФ от 06.02.2007 N 7 от 23.12.2010 N 31, от 22.05.2012 N 7) <http://www.referent.ru/7/104803?actual=1&text> (дата обращения 17.04.2013г.)

и более того, устойчивость как квалифицирующий признак для организованной группы вообще весьма условен, второстепенен.

Отдельные авторы отмечают нецелесообразность включения в закон понятия преступного сообщества²⁵. С такой точкой зрения согласиться нельзя по следующим соображениям: наряду с признанием сплоченности, устойчивости преступное сообщество создается, как это признается многими ведущими специалистами, для совершения тяжких и особо тяжких преступлений и, мы подчеркиваем, структурно объединяет несколько организованных групп.

Действие такой структурированной организованной группировки является квалифицирующим признаком по 70 видам преступлений, в том числе и ст. 105 УК РФ. При этом основной акцент сделан на борьбу с тяжкими и особо тяжкими преступлениями, которые составляют до 71,4 % преступлений. Кроме того, согласно п. «в» ч. 1 ст. 63 УК РФ совершение преступления в составе организованной группы, наряду с группой лиц, группой лиц по предварительному сговору, преступным сообществом (преступной организацией), признается обстоятельством, отягчающим наказание.

В судебно-следственной практике часто возникают трудности в отграничении организованной группы от преступного сообщества (преступной организации), так как первое понятие лежит в основе второго понятия.

Согласно ч. 4 ст. 35 УК РФ характерными признаками преступного сообщества (преступной организации) являются: организованность, сплоченность и цель – совершение тяжких или особо тяжких преступлений. Поскольку содержание этих признаков нигде не раскрыто, у практических работников возникают трудности в решении вопросов, касающихся определения вида организованного преступного формирования. Действительно, довольно сложно определить, какая степень организованности преступного объединения необходима для признания его преступным сообществом (преступной организацией) или совокупность каких именно показателей нужна для установления сплоченности.

Практическими работниками сплоченность и устойчивость воспринимаются как тождественные понятия, их часто путают между собой и фиксируют в материалах уголовных дел, по которым вменяется ст. 210 УК РФ «Организация преступного сообщества (преступной организации)», признак устойчивости, хотя законодатель ясно выделил сплоченность в качестве самостоятельного признака преступного сообщества.

В силу оценочного характера указанных признаков следователь и суд, принимая решение, где находится (в каждом случае) грань между устойчивостью и сплоченностью и является ли данное преступное объединение организованной группой или преступным сообществом (преступной организацией), не могут руководствоваться буквой закона: все зависит только от их внутреннего убеждения, субъективной оценки происходящего²⁶.

В юридической литературе признаки организованной преступности и преступного сообщества традиционно рассматриваются как взаимодополняющие друг друга.

Устойчивость характеризуется наличием организатора (который создает преступное формирование, вербует его членов, распределяя роли между ними, обеспечивает поддержание дисциплины и т.п.) и руководителя группы (который направляет, планирует, координирует деятельность как группы в целом, так и каж-

25 См.: Водько Н. Уголовный кодекс о борьбе с организованной преступностью // Российская юстиция. 1997. № 4.

26 См.: Гриб В.Г. Противодействие организованной преступности: Учеб. пособие. М., 2001. С. 15.

дого участника), наличием прочных постоянных связей и индивидуальными специфическими формами и методами деятельности. Об устойчивости также может свидетельствовать стабильность состава и организованной структуры преступного сообщества (преступной организации).

Палитра мнений по этому вопросу весьма интересна с точки зрения уголовно-правовой характеристики исследуемого деяния. Л.А. Андреева полагает, что «организованная группа представляет собой разновидность сложного соучастия, характеризующегося устойчивостью, единством целей, направленностью в большинстве случаев на совершение ряда преступлений... Организованная группа может возникнуть и для совершения одного преступления, которое требует особенно тщательной подготовки»²⁷.

На взгляд Т.В. Кондрашовой, для организованной группы характерны такие признаки, как *организованность* и *устойчивость*, готовность совершать неопределенное количество преступлений или одно преступление, требующее длительной подготовки²⁸.

Есть и более радикальные мнения. Так, А.П. Козлов отмечает, что при уголовно-правовой характеристике организованной группы нужно исключить из ее структуры *устойчивость*, направленность на совершение нескольких преступлений и признать, что организованная группа стремится к совершению одного, требующего серьезной подготовки и соответствующей высокой степени организованности преступления²⁹.

Такая позиция противоречит ч. 3 ст. 35 УК РФ, где *устойчивость* как признак называется четко и понятно.

Из всего спектра мнений о проблематике количественной характеристики преступных действий наиболее правильной будет позиция А.Н. Попова, который подчеркивает, что организованная группа «... создается с целью занятия преступной деятельностью, то есть с целью совершения ряда преступлений»³⁰. Отметим, что именно совершение ряда преступлений (серийность) делает такую группу устойчивой для занятия совместной преступной деятельностью.

Кроме того, разграничивать преступное сообщество и организованную группу по тяжести совершаемых преступлений также неправомерно, так как тяжкие и особо тяжкие преступления совершаются не только в составе преступного сообщества, но и в составе организованной группы.

При признании убийства совершенным организованной группой действия всех участников независимо от их роли в преступлении следует квалифицировать как соисполнительство без ссылки на ст. 33 УК РФ. Как правило, такая группа тщательно планирует преступление, заранее подготавливает орудия убийства, распределяет роли между участниками группы и рассчитывает свои действия на длительную перспективу.

Таким образом, уголовно-правовая характеристика убийств, совершенных организованными группами экстремистской направленности, должна основываться на четких критериях, к которым, по нашему мнению, относятся: *устойчивость*, *планирование действий*; *распределение ролей* между участниками группы; *серийность* совершения преступлений.

27 Андреева Л.А. Квалификация убийств, совершенных при отягчающих обстоятельствах. СПб., 1998. С. 24.

28 См.: Кондрашова Т.В. Проблемы уголовной ответственности за преступления против жизни, здоровья, половой свободы и половой неприкосновенности. Екатеринбург, 2000. С. 77.

29 См.: Козлов А.П. Соучастие. СПб., 2001. С. 278.

30 Попов А.Н. Убийства при отягчающих обстоятельствах. СПб., 2003. С. 640.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АНАЛИТИЧЕСКИХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ В РАМКАХ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ЕДИНОЙ ТЕЛЕКОММУНИКАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕГИСТРАЦИИ

Курин А.А.

Волгоградская академия МВД России

Аннотация: в статье рассмотрены основные возможности и тенденции развития информационно-аналитических систем, применяемых в деятельности правоохранительных органов. Предлагается создание единой информационно-телекоммуникационной системы криминалистической регистрации как структурного элемента единой телекоммуникационной системы правоохранительных органов. Рассмотрены особенности и принципы построения усовершенствованной системы криминалистической регистрации.

Ключевые слова: информационно-аналитическое обеспечение, телекоммуникации, криминалистическая регистрация, оптимизация.

В современных условиях деятельность по раскрытию, расследованию и предупреждению преступлений уже не ограничивается простым накоплением, поиском и предоставлением информации инициаторам запроса. Сложные механизмы взаимосвязей, имеющих место при подготовке, совершении и сокрытии следов преступления требуют глубокого изучения, установления закономерностей и использования их в решении оперативных, следственных и экспертных задач. Сложности, сопутствующие получению определенной информации по расследуемому уголовному делу, сопряжены с обработкой значительных объемов информации. Следовательно, возникает постоянная необходимость рационального использования возможностей современных информационных систем в целях аналитической обработки исходных данных.

Под анализом данных понимаются действия с данными, направленные на извлечение из них содержащейся информации об исследуемом объекте, а также получение новых данных для последующей обработки. Последующая обработка может заключаться в проведении сравнительного анализа в рамках идентификационных и неидентификационных исследований лиц и объектов.

В настоящее время аналитическая обработка данных активно используется в решении практически значимых задач.

В работе следователя:

- анализ информации по уголовным делам (объемным и многоэпизодным), для автоматизированного составления следственных документов, в т.ч. обвинительного заключения;
- поиск и анализ связей лиц, проходящих по делу;

- поиск и анализ данных об эпизодах преступления (место, время, участники, способ совершения, вещественные доказательства);
- анализ процессуальных документов (формула обвинения, обвинительное заключение, постановление о прекращении уголовного дела и др.);
- получение справочной информации по уголовным делам из криминалистических учетов (оперативно-справочных, оперативно-разыскных);
- статистический анализ по установленным формам статистической отчетности;
- анализ информации о совершенных преступлениях, в т.ч. о преступлениях прошлых лет.

Ценность представляют аппаратно-программные комплексы, позволяющие в автоматизированном режиме осуществлять поиск, анализ и получение информации в структурированном, удобном для восприятия виде. Удобство предусматривает представление результатов анализа в графической форме или в табличной структурированной форме, компоновку документов, с которыми предстоит работа.

Примером реализации аналитических возможностей программных продуктов является система анализа и учета уголовного дела (САУД-М), созданная на основе интегрированного пакета МАСТЕР. Помимо стандартных возможностей работы с документами, система включает пакет графического отображения данных и коммуникационный пакет.

Указанная система позволяет систематизировать материалы уголовного дела, проводить анализ по основным элементам состава преступления: субъектам, объектам преступленного посягательства, времени и месту совершения преступления, способу совершения преступления, мотивам совершения преступления.

Поскольку объекты и лица связаны с различными эпизодами преступления, а в последующем и с материалами уголовного дела, то задача субъекта расследования, и самой программы, – установить эти связи через события и процессуальные документы. В системе установлена жесткая система связей между объектами, эпизодами, документами, выписками из них и мероприятиями. Связь устанавливается либо по ключевым словам, по реквизитам (кодам), по пространственно-временным параметрам.

Применяются также автоматизированные рабочие места следователя с программными продуктами, построенными на обобщенном эмпирическом материале, предназначенные для автоматизации расследования отдельных видов преступлений: грабежи и разбойные нападения, кражи, незаконный оборот наркосодержащих и психотропных веществ.

Аналитическая работа сводится к выяснению тех обстоятельств, которые не были установлены при производстве следственных действий. В следственной практике также применяется ряд экспертных систем аналитического назначения. К их числу необходимо отнести системы выявления скрытых преступлений, системы поиска и установления личности преступника. Принцип их работы связан анализом показателей деятельности юридических лиц, анализом первичной информации полученной на месте происшествия с дальнейшим выдвижением типовых следственных версий о личности подозреваемого. Выдвижение следственных версий производится на основе проведенного анализа. Выбор производится по значению коэффициента уверенности¹.

¹ Информатика и математика для юристов: учеб. для студентов вузов, обучающихся по юрид. специальностям/ [С.Я. Казанцев и др.]; под ред. С.Я. Казанцева, Н.М. Дубининой. – 2-е изд., перераб. и

В работе сотрудников оперативных подразделений ключевую роль играют централизованные (оперативно-справочные, оперативно-разыскные и криминалистические) учеты. Наиболее востребованными являются дактилоскопические учеты, формирование, ведение и использование которых идет на основе АДИС «Папилон», Портрет-Поиск и других. Не менее важными являются фото и видеоучеты. Несмотря на это аналитические функции при организации работы сотрудников оперативных подразделений используются крайне редко.

Возрастающий поток информации об объектах криминалистического исследования требует от специалистов соответствующего профиля использования средств автоматизации в области накопления, обработки и предоставления актуальной информации для раскрытия и расследования уголовных дел. Актуальной является работа эксперта в части анализа информации, полученной при производстве следственных действий и криминалистических экспертиз.

В настоящее время практически все виды экспертиз поставлены на автоматизированную основу. Для формирования, ведения и использования информационно-справочных массивов используются автоматизированные банки данных и автоматизированные информационные и информационно-поисковые системы. Несмотря на указанное назначение, практически все системы предусматривают аналитические алгоритмы обработки информации или данных об объектах криминалистического исследования, которые могут быть сгруппированы следующим образом.

Операции аналитической обработки неразрывно связаны с использованием математических моделей, что требует от создателей прикладных программных продуктов использования аналитических алгоритмов. Выявление технических, юридических, правовых, логических предпосылок для реорганизации системы информационного обеспечения в настоящее время является довольно актуальной по причине необходимости создания рациональной архитектуры системы, обеспечивающей получение стабильных результатов в раскрытии и расследовании преступлений. Появление новых методов регистрации криминалистически значимой информации и возможность их автоматизации в значительной степени способствуют созданию информационных ресурсов принципиально нового уровня, - на уровень системного анализа и единства системы информационного обеспечения органов предварительного следствия. Основу информационного обеспечения правоохранительных органов составляет система криминалистической регистрации. Ряд авторов отмечает, что «до сих пор в криминалистической науке нет системного анализа элементов этого учения».² Причиной тому является отсутствие четко сформулированных определений, стержневых понятий и классификационных оснований криминалистического учения о криминалистической регистрации.

Функциональное назначение системы криминалистической регистрации, в части использования аналитических алгоритмов, должно быть прерогативой только данной системы без существования над ней и рядом с ней конкурирующих структурных подразделений и дублирующих систем. Гораздо эффективнее создать одну открытую систему, объединяющую все ресурсы, чем иметь множество разрозненных (территориально, технологически, программно), требующих многократно большего расходования материальных и иных ресурсов. Это исключит или сведет к минимуму дублирование информации и обеспечит единство руководства информационными ресурсами. Устранение конкурирующих структур не означает

доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. С 361-362.

² Брылевский А.В. Научные, правовые и организационные основы криминалистического учения о регистрации. Специальность 12.00.09. Автореф. ... канд. юрид. наук. Челябинск, 2005. С. 10.

отказ от них как от структурных подразделений, а напротив, подразумевает приведение всех ресурсов «к единому знаменателю», интеграцию данных структурных подразделений на информационном и коммуникационном уровне в систему криминалистической регистрации.

В этом тезисе заключается суть единства системы криминалистической регистрации, ее неделимость на локальные образования. Для выяснения вопроса о сути всей системы в целом и ее связях необходимо обратиться к методам, которые позволят решить вопрос о современном состоянии криминалистической регистрации и принципиальной необходимости каких-либо преобразований. Необходимо выяснить, насколько продуктивен был 130-летний путь развития системы. В этом вопросе помощь может оказать исторический опыт исследования общественных и правовых отношений внутри государства. Первыми исследованиями, проведенными на научной основе в области права, были исследования немецкого ученого Иоганна Альтрузия. Результаты исследований были изложены им в труде «Три книги науки о праве. Полное и всеобщее право, методически изложенное с параллельно рассмотренным иудейским правом»,³ изданном в 1617 г. Данным ученым был применен системный подход для познания внутренней структурированной целостности права как особого объекта и предмета исследования. Цель данного исследования заключалась в выявлении многообразных внешних и внутренних связей права и обобщении полученных результатов в логически единой теоретической системе. Спустя почти четыре столетия данный подход остается актуальным и может быть использован при исследовании процессов, сопровождающих и обеспечивающих работу системы криминалистической регистрации. Причина, по которой следует обратиться к данному методу, заключается в сложности структуры системы криминалистической регистрации и многообразии связей между ее структурными элементами, функционирование которых не всегда является понятным и четко отрабатывается в практической регистрационно-учетной деятельности.

В настоящее время роль криминалистической регистрации второстепенна по причине того, что система начинает работать только при наличии сведений об объекте регистрации и при обращении субъектов, осуществляющих производство по делу, к информационным ресурсам. Данная ситуация складывается по причине замкнутости системы криминалистической регистрации и использовании только внутренних ресурсов. Как показывает практика, каждая замкнутая система обречена на деградацию, на моральное старение, что мы и наблюдаем даже при использовании современных компьютерных технологий. Для получения единой системы необходимо реализовать его через приток дополнительной информации, которая была бы прямо или косвенно связана с той, которая содержится в криминалистических учетах различного уровня. Только в этом случае система криминалистической регистрации позволит решать целый спектр задач: правовых, теоретических, организационных, управленческих, информационно-коммуникационных, прогностических, ситуационных, аналитических и других. Очевидно, что в последние десятилетия криминалистическая регистрация переживает существенные изменения в плане ее технического и технологического перевооружения, которое проходило в несколько этапов. Первый этап был реализован в рамках «Концепции развития системы информационного обеспечения ОВД в борьбе с преступностью», в рамках которой разработаны принципы создания интегрированных вычислительных сетей (ИВС), типовые архитектурные и программно-технические решения, комплек-

3 История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Под общ. Ред. Акад. РАН, д.ю.н., проф. В.С. Нерсесянца. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2006. С. 200-201.

сы прикладных программных средств. Данное направление получило развитие в рамках Программы Министерства внутренних дел Российской Федерации «Создание единой информационно-телекоммуникационной системы органов внутренних дел». В части, касающейся совершенствования системы криминалистической регистрации, данная Программа предусматривает подпрограмму «Автоматизация экспертно-криминалистических учетов». Однако как Программа, так и ее структурные составляющие, нацелена на реконструкцию и оснащение объектов ОВД новыми и перспективными телекоммуникационными и программно-техническими комплексами с использованием современных телекоммуникационных, информационных и биометрических технологий. В рамках данной программы реализуются следующие направления: создание интегрированной мультисервисной телекоммуникационной системы ОВД; развитие системы автоматизированных банков данных общего пользования ОВД; совершенствование информационно-технологического обеспечения ОВД. Во многих регионах созданы фрагменты интегрированной мультисервисной телекоммуникационной системы (ИМТС) ОВД, включающие транспортную сеть по передаче данных, качественную внутреннюю цифровую телефонную связь, единое региональное номерное поле IP-телефонии, аудио-, видеоконференцию, IP-видеосвязь, которые интегрированы в ЕИТКС ОВД.⁴

В рамках научного обеспечения Программы в 2008 году завершена разработка технорабочего проекта, которая в 2009-2011 годах позволит объединить в единую комплексную инфраструктуру сегменты ЕИТКС ОВД, созданные в рамках Программы в 2005-2008 годах.⁵ Для повышения эффективности использования возможностей телекоммуникационной системы установлено и введено в эксплуатацию серверное оборудование, вычислительная техника и автоматизированные рабочие места для формирования и ведения учетов. Локальной сетью охвачены региональные информационные центры, подразделения ГИБДД, подразделения криминальной милиции. Установлены автоматизированные лаборатории ДНК-анализа и баллистические идентификационные комплексы, АБД дактилоскопической информации.

Важным этапом является возможность доступа сотрудникам в режиме реального времени к отраслевым автоматизированным базам данных: выданных и действительных паспортов / бланков паспортов; лиц, находящихся в федеральном и местном розыске; ПТК «Розыск-Магистраль»; разыскиваемых транспортных средств; похищенной (утраченной) спецпродукции на транспортные средства, дактилоскопических карт; следов рук, изъятых с мест происшествий.

Несмотря на такие реформы, действующая система криминалистической регистрации на практике не позволяет полностью использовать ресурсы, заложенные в учетах. Увеличение объемов учетной информации, вызванное современными техническими возможностями, расширение круга объектов криминалистической регистрации, многообразие решаемых задач требуют существенных затрат времени, сил и средств на поиск нужной информации. Это отрицательно сказывается на оперативности раскрытия, расследования и предупреждения преступлений.⁶

4 Обзор состояния реализации мероприятий Программы МВД России по созданию единой информационно-телекоммуникационной системы органов внутренних дел. http://www.mvd.ru/news/12495/?print#_ftn1.

5 О реализации первого этапа Программы создания единой информационно-телекоммуникационной системы ОВД/ <http://www.uvdkaluga.ru/regions/item/2201/>.

6 Демина Р.Е. Проблемы криминалистической регистрации и ее использования в расследовании преступлений. Автореф. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2001 г.

Причин низкой эффективности использования информационных ресурсов не-
сколько:

- 1) Среди следов, изымаемых при производстве осмотров мест происшествий, доминируют следы рук и следы биологического происхождения (26% от общего числа), трасологические следы (23%) и микрообъекты (21%). Редко изымаются следы запаха человека (1%) и следы транспортных средств (2%), что связано с отсутствием надлежащего обеспечения охраны места происшествия и отсутствием должного контроля за работой специалистов на местах происшествий.
- 2) Большая территориальная удаленность, малая штатная численность экспертно-криминалистических подразделений, особенно в сельских районах (как правило, один сотрудник), не способствуют участию специалистов во всех осмотрах мест происшествий.
- 3) При производстве осмотров мест происшествий без участия специалиста, следователями и дознавателями не применяются в должном объеме методы и средства выявления, фиксации и изъятия следов для формирования доказательственной базы по уголовным делам. Не редки случаи, когда следы попросту не изымаются и не фотографируются, что крайне негативно сказывается на результативности предварительного расследования в целом.
- 4) Низкая учетно-регистрационная дисциплина в подразделениях, низкое качество ведения КУСП.
- 5) Отсутствие экспресс-методов производства фотоскопических, экономических экспертиз и исследований ДНК. Основными причинами сложившейся ситуации является применение продолжительных по времени методик исследования, поступление значительного объема материалов, а также увеличение количества экспертиз, приходящихся на одну штатную единицу.
- 6) Не производится в полной мере проверка задерживаемых лиц (в том числе и фигурантов по уголовным делам), изымаемых у них предметов по экспертно-криминалистическим учётам: лица, подозреваемые в совершении преступлений, их одежда и обувь, транспортные средства, а также изъятые у них предметы-объекты проверки (орудия преступлений), подлежащие обязательной проверке по экспертно-криминалистическим учётам, в ЭКЦ не направляются или направляются в редких случаях (за исключением дактилоскопических карт и огнестрельного нарезного оружия).
- 7) Нарушение требований по оформлению дактилоскопических карт. Не заполняются предусмотренные графы и строки бланков дактилоскопических карт, не указываются основания для дактилоскопирования. Вследствие этого дактокарты возвращаются для устранения недостатков. Результаты использования экспертно-криминалистических учётов в раскрытии преступлений, в т.ч. по «горячим следам», находятся в прямой зависимости от полноты учёта и своевременности направления материалов на проверку.
- 8) Серьёзной проблемой является обмен информацией между оперативными подразделениями и ЭКЦ ГУВД о результатах реализации данных об установленных совпадениях по объектам учётов и проверок, что не позволяет объективно оценивать работу сотрудников ЭКЦ, оперативно

устранять недостатки в их работе. По этой причине необходима обратная связь между ЭКП и оперативными подразделениями.⁷

Существенной проблемой является ведомственная разрозненность учетов. Рост преступности и ее видоизменение привели к организации криминалистических учетов в иных правоохранительных ведомствах, в частности ФТС России, а также международных организациях, занимающихся борьбой с преступностью.⁸

Таким образом, результат практической деятельности подразделений говорит о низкой эффективности организации учетно-регистрационной деятельности органов внутренних дел даже в свете использования современных информационно-коммуникационных технологий.

Приведенный обзор является лишь частью комплексной проблемы, которая сложилась в системе криминалистической регистрации. Элементарно техническое перевооружение не позволяет решить проблему в глобальном масштабе, поскольку прежними остаются подходы к учетно-регистрационной работе и к использованию информационных ресурсов системы криминалистической регистрации.

Необходим концептуально иной подход к формированию и использованию информационных ресурсов и резервов, заключенных в системе криминалистической регистрации. В современных условиях создана и принята к реализации Концепция создания единой системы информационно-аналитического обеспечения деятельности органов внутренних дел. Законодатель предусмотрел возможность использования в составе системы следующие структурные элементы: телекоммуникационную подсистему; подсистему информационно-технологического обеспечения; подсистему автоматизации прикладных задач; подсистему информационной безопасности; подсистему мониторинга и управления; подсистему навигационно-информационного управления; подсистему информационно-аналитической поддержки принятия решений и обеспечения деятельности оперативно-технических подразделений органов внутренних дел. В данный перечень включены именно те подсистемы, которые позволяют повысить не только качество получаемой информации, но и сформировать основу для получения нового знания о расследуемом преступлении.

Система криминалистической регистрации является относительно самостоятельной, но связывающей информационные ресурсы оперативно-справочной, экспертной служб и информационные массивы международных организаций. Несмотря на наличие технической, коммуникационной связи система криминалистической регистрации остается совокупностью учетов. Совокупность подразумевает системность, но при наличии связей и между отдельными составными элементами (учетами) в их совокупности. Связи между отдельными учетами должны обеспечить системность криминалистической регистрации и ее функционирование как единого целого.

Формирование учетных массивов строится на основе закономерностей, выявленных при работе в конкретной отрасли и на межотраслевом уровне. Поэтому система не должна замыкаться «сама на себя». Она должна охватывать не только область криминалистически значимой информации, но иметь выход на информацию, которая является стержневой в решении аналитических задач и служит «катализатором» в процессе получения нового знания о событии преступления. Таким катализатором может быть установление причинных связей между собы-

7 Из материалов отчета о результатах деятельности ЭКЦ ГУВД по Волгоградской области за 2008 г.

8 Поликарпов В.А. Криминалистические учеты при расследовании таможенных преступлений. Спец. 12.00.09. Автореф. ... канд. юрид. наук. М., 2008. С. 5.

тием преступления, потерпевшим и преступником, на основании которых выдвигаются следственные версии относительно мотивов совершенного преступления и лиц, причастных к его совершению. Таким катализатором является информация, связанная с окружением человека, его профессиональной, социальной, экономической, финансовой, образовательной и другими сферами деятельности. На этом этапе мы выходим за пределы информационного поля (информационных массивов ОВД) и обращаемся к информационным массивам иных министерств, органов государственной власти и местного самоуправления, ресурсам негосударственных организаций.

При этом в каждой сфере возможно разделение по уровням, по объектам, по срезам (в том числе, пространственно-временным). Между данными отраслями существует связь, которая обеспечивает объединение информации в пределах каждой сферы (отрасли) деятельности, которое необходимо использовать для обеспечения межотраслевого единства. Поскольку человек реализует свои права, интересы возможности одновременно, параллельно в нескольких отраслях, то на конкретном пространственно-временном срезе его деятельности обязательно присутствуют точки пересечения с другими объектами и лицами, которые попадают в сферу его деятельности или интересов, в том числе преступных. Совокупность таких систем отраслевого уровня может быть объединена в единую межотраслевую систему, которая имеет более высокий уровень информативности.

Информация, полученная из информационных массивов государственных органов, в совокупности с результатами проверки по учетам информационно-справочной, экспертной служб, информационным массивам международных организаций и учетам других министерств приобретает иной смысл. Она включается в единый информационный контур, в пределах которого возможен поиск точек соприкосновения между событием преступления и преступником (или подозреваемыми лицами, на которых составляется рекомендательный список).

Описанная схема имеет положительный выход при условии совместного использования информационных ресурсов государственных организаций и ресурсов системы криминалистической регистрации. Переход от локальных систем к глобальным сократит дублирование информации в локальных сетях. В этой связи ориентирование на глобализацию привело к разработке взаимодействующих (клиент-серверных) программных пакетов, на основе единых стандартов и информационно-аналитических систем, ориентированных на конкретный объект и на связи между объектами регистрации. «При реализации объектно-ориентированного подхода в информационной технологии понятие прикладной программы исчезнет. Ее место займут информационные сети с детально проработанными структурами объектов, способными взаимодействовать в реальном времени».⁹

В решении задачи объединения требуется создание единого кадастра, который бы с одной стороны способствовал упорядочению всех действующих учетов с перспективой появления новых (в том числе, инициативных учетов), а с другой, – обеспечил бы объединение информационных ресурсов в единый информационный контур. При этом управление рабочими станциями в регионах должно обеспечиваться централизованно через информационные подразделения системы МВД России. В настоящее время действует система логинов и паролей доступа к информационным ресурсам регионов, что крайне нерационально. Для доступа к информационным ресурсам регионов необходимо держать в памяти 89 пар таких кодов

⁹ Зубаха В.С., Волков Г.А. О путях совершенствования информационного обеспечения деятельности экспертно-криминалистических подразделений органов внутренних дел // 50 лет НИИ криминалистики: Сб. науч. тр. М.: ЭКЦ МВД России, 1995. С.42.

доступа. Целесообразным является использование электронного ключа, дающего доступ через сервер ГИАЦ к конкретному учету, имеющему свой кадастровый номер и объединяющий информацию из интегрированных банков данных всех регионов. Только таким путем удастся избежать дублирования информации и обеспечить включение всей накопленной информации в процесс поиска и использования в практической деятельности правоохранительных органов.

Проблемы информационного обеспечения в предлагаемой схеме имеет сложностью отсутствие единых технологических стандартов и единых форматов представления и размещения информации в информационных системах органов внутренних дел и информационных системах государственных органов. Данное направление сегодня активно реализуется через создание и использование всевозможных информационных систем социального назначения. Это направление реализуется как в России, так и за рубежом.

Примером может служить создание регистра населения в Литве на основе закона «О регистре населения», принятого 23 января 1992 г.; регистрация населения в Республике Беларусь, проводимая с 1995 г. паспортно-визовой службой МВД Республики Беларусь на основе законодательно закреплённой структуры персонального идентификационного номера (ПИН). В соответствии с законом Республики Беларусь «О мерах борьбы с организованной преступностью и коррупцией» от 26 июня 1997 г. и с целью организации оперативного информационного взаимодействия правоохранительных органов в борьбе с преступностью в 2002 г. МВД Республики Беларусь и КГБ Республики Беларусь утвердили инструкцию о совместном использовании информации из республиканской базы данных автоматизированной системы «Паспорт».

Данные информационные ресурсы используются в целях информационного обеспечения государственных структур, правоохранительных органов, для организации массивов других государственных банков данных (образование, занятость, социальное обеспечение, паспортная служба, коммунальное хозяйство, налоги). Содержащаяся в регистре информация имеет идентификационные данные (коды идентификации) о каждом жителе страны.¹⁰ Но эти системы имеют существенный недостаток: отсутствие обобщенной информации в централизованном виде, что осложняет решение оперативно-служебных задач.

Персональный код личности используется в Швеции с 1847 г. С 1960 г. осуществляется электронная обработка данных о человеке и ведется регистр населения. С 1991 г. функция учета населения передана Государственной налоговой администрации. Базовая информация о личности включает идентификатор личности и совокупность установочных данных. Проверка соответствия места проживания лица и сведений, указанных в Эталонном регистре возложена на налоговые органы.¹¹ Эталонный регистр используется для присвоения персональных идентификационных номеров и предоставления информации, касающейся локальных налоговых отделов, к которым относится определенное лицо.

Аналогичные регистры населения функционируют в Латвии, Финляндии, Дании, Японии и других странах. Формирование и ведение регистров населения возложено на государственные специально уполномоченные органы, осуществляю-

10 Пацкевич А.П. Автоматизированная информационная система «Регистр населения» как элемент информационно-криминалистического обеспечения правоохранительных органов и перспективы ее использования // Проблемы криминалистики: сб. науч. тр. / отв. Ред. Д-р юрид. наук, проф. Г.Н. Мухин. Мн.: Акад. МВД Респ. Беларусь, 2005. Вып. 3. С. 50-56.

11 Там же. С. 52.

щие регистрационную деятельность и использование персональных регистрационных номеров (ПИН) лиц.

Работа по созданию автоматизированной системы учета населения проводится в Российской Федерации. Основанием для ее создания послужило постановление Правительства РФ «Об организационных мерах по созданию общегосударственной автоматизированной системы учета населения и официальных документов, удостоверяющих личность граждан», указ Президента РФ «Об утверждении Положения о паспорте гражданина РФ, образца и описания паспорта гражданина РФ». Создание таких информационных ресурсов имеет положительные стороны в плане решения розыскных, оперативно-следственных задач, направленных на установление лиц, причастных к совершенным преступлениям.

Работа в этом направлении имеет перспективы при условии интеграции данных, хранящихся в адресном учете, учетах социального назначения и в централизованных экспертно-криминалистических учетах. Информация о лице, его окружении, месте его проживания дает полную картину о каждом гражданине. Адресная привязка имеет отношение, как к человеку, так и к неодушевленным предметам. Проблеме унификации описания адресной информации, или точнее координатно-временной информации в автоматизированных системах не уделяется должного внимания до настоящего времени. Этот параметр может рассматриваться не только как составляющая часть документов первичного учета, но и как основание для объединения информации, имеющей отношение к одному объекту регистрации и к различным преступным эпизодам.

На основании данных о лице и месте его проживания могут быть объединены картотеки всех банков данных: административная и уголовная практика; розыск; профилактический учет; оперативно-справочные картотеки; централизованные экспертно-криминалистические учеты; учеты социального назначения. Целесообразно дополнять данную информацию фотографической, дактилоскопической и геномной информацией в рамках действующих федеральных законов. Такой подход способствует началу формирования единого информационного пространства и обеспечению непрерывного информационного процесса, не только органов внутренних дел, но и правоохранительных органов в целом.

Практическая значимость вносимых предложений направлена на совершенствование системы установления лиц, причастных к совершенным преступлениям, получение материалов для организации оперативно-розыскных мероприятий и производства следственных действий, получение материалов для проведения сравнительного исследования при производстве судебных экспертиз, проверка по централизованным экспертно-криминалистическим учетам непосредственно на месте происшествия.

Для начала нормального функционирования системы информационного обеспечения необходимо создать логические и информационные связи между разрозненными массивами, имеющими отношение к одному объекту регистрации (человеку, транспортному средству, огнестрельному оружию и др.). Информационным ядром в такой системе должен стать человек, – источник биометрических данных и сведений о своей деятельности, что формирует неповторимую картину его окружения, которое является составляющей информационного наполнения.

Связь между системами криминалистического и социального назначения может быть обеспечена через создание и функционирование единой информационно-аналитической системы криминалистической регистрации, которая будет слу-

жить технической и ресурсной основой единого информационного пространства, а также источником нового знания. Данное знание может быть получено на основе совместной аналитической обработки фактических данных из различных информационных массивов правоохранительных органов и иных государственных органов, обеспечивающих социальную, производственную, образовательную и иную деятельность. Основной задачей аналитической обработки является получение розыскной информации в виде рекомендательного списка лиц и предметов, имеющих отношение к исследуемым ситуациям.

Аналитическая обработка и ее глубина должна определяться тяжестью совершенного преступления, степенью общественной опасности и нарушения прав и законных интересов граждан, полноты и достоверности имеющейся информации о преступлении и преступнике, времени прошедшем до момента поступления информации в правоохранительные органы.

Среди методов поиска такой информации следует выделить:

- обработку информации из информационных систем ОВД;
- обработку информации из систем других правоохранительных органов (ФСКН, ФТС и другие), сформированных и используемых в целях уголовного преследования;
- обработку данных, собранных по результатам рубежного (аэропорты, вокзалы) или пограничного контроля;
- розыск преступников по совокупности поисковых признаков, полученных при производстве следственных действий.¹²

Комплексное использование информационных ресурсов и методов аналитической электронной обработки различных массивов персонифицированных данных представляется перспективным в плане дальнейшего развития криминалистической регистрации как единой информационной системы правоохранительных органов.

Список источников и литературы

1. Брылевский А.В. Научные, правовые и организационные основы криминалистического учения о регистрации. Специальность 12.00.09. Автореф. ... канд. юрид. наук. Челябинск, 2005. С. 10.
2. Демина Р.Е. Проблемы криминалистической регистрации и ее использования в расследовании преступлений. Автореф. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2001 г.
3. Зубаха В.С., Волков Г.А. О путях совершенствования информационного обеспечения деятельности экспертно-криминалистических подразделений органов внутренних дел // 50 лет НИИ криминалистики: Сб. науч. тр. М.: ЭКЦ МВД России, 1995. С.42.
4. Информатика и математика для юристов: учеб. для студентов вузов, обучающихся по юрид. специальностям/ [С.Я. Казанцев и др.]; под ред. С.Я. Казанцева, Н.М. Дубининой. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. С 361-362.
5. История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Под общ. Ред. Акад. РАН, д.ю.н., проф. В.С. Нерсесянца. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2006. С. 200-201.

12 Сокол В.Ю. Растровый розыск преступников в Германии: учеб. пособие / В.Ю. Сокол. – Краснодар: Краснодарский ун-т МВД России, 2009. С. 7.

-
6. Пацкевич А.П. Автоматизированная информационная система «Регистр населения» как элемент информационно-криминалистического обеспечения правоохранительных органов и перспективы ее использования // Проблемы криминалистики: сб. науч. тр. / отв. Ред. Д-р юрид. наук, проф. Г.Н. Мухин. Мн.: Акад. МВД Респ. Беларусь, 2005. Вып. 3. С. 50-56.
 7. Поликарпов В.А. Криминалистические учеты при расследовании таможенных преступлений. Спец. 12.00.09. Автореф. ... канд. юрид. наук. М., 2008. С. 5.
 8. Сокол В.Ю. Растровый розыск преступников в Германии: учеб. пособие / В.Ю. Сокол. – Краснодар: Краснодарский ун-т МВД России, 2009. С. 7.

ОРГАНИЗОВАНИ ЕКОЛОШКИ КРИМИНАЛ У САВРЕМЕНИМ СТУДИЈАМА БЕЗБЕДНОСТИ¹

проф. др Александра Љуштина

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: Савремене студије безбедности организовани криминал посматрају као један од највећих безбедносних проблема. Транснационални организовани еколошки криминал представља савремену претњу међународној безбедности. Услед све већег броја глобалних еколошких прописа, велики је број нових одлика еколошког криминала. Међутим, „класичан“ организовани еколошки криминал обухвата две групе еколошких кривичних дела. Прва група еколошких кривичних дела обухвата кривична дела која се односе на загађење животне средине (одлагање опасног отпада, трговина супстанцама које оштећују озонски омотач и сл.), а друга група еколошких кривичних дела везана је за илегалну експлоатацију природних ресурса (угрожених врста биљака, животиња и угрожених врста дрвета). Овај рад се фокусира на анализу транснационалног организованог еколошког криминала, који обухвата илегалну трговину заштићеним животињским врстама и илегалну трговину заштићеним врстама дрвета.

Кључне речи: безбедност, организовани криминал, еколошки криминал, еколошка безбедност.

Загледај се дубоко, дубоко у природу, и тада ћеш све боље разумети.
Алберт Ајнштајн (Albert Einstein)

Уводна разматрања

У савременом друштву политички, безбедносни и други интереси грађана се мењају, трансформишу и добијају нове садржаје у складу са општим цивилизацијским токовима. На путу ка новом савременом друштву појављују се нови изазови и разни облици деструкције. Савремена изворишта угрожености попримају глобални карактер и доводе у питање егзистенцију и опстанак човечанства, што свакако указује на велику сложеност данашње друштвене стварности. „Савремено животно окружење је свакако сасвим другачије од животног окружења пре више деценија, не само у погледу (смислу) природног окружења већ и друштвеног окружења.“²

¹ Овај рад је резултат интерног научноистраживачког пројекта Криминалистичко-полицијске академије под називом: **Национална безбедност Републике Србије и безбедносне интеграције, (руководилац пројекта проф. др Младен Бајагић)**. Интерни научноистраживачки пројекат се реализује на основу сагласности Министарства унутрашњих послова Републике Србије.

² Љуштина, А., Кнежевић-Лукић, Н.: Environmental security – a conceptual framework, in: Security in the post-conflict (Western) Balkan : transition and challenges faced by the Republic of Macedonia: international scientific conference, 27-28 May 2011, Ohrid University „St. Kliment Ohridski“ – Bitola, Faculty of Security – Skopje, 2011. Volume II, p. 46.

Промене које су се догодиле у оквиру глобалних светских кретања током последње две до три деценије битно су утицале на традиционално схватање безбедности, те је дошло до еволуирања концепта безбедности. У савременим студијама безбедности, које се појављују крајем двадесетог века, концепт безбедности се посматра много шире, будући да се појављују нови невојни ризици и претње по безбедност. Тако се безбедност посматра на три нивоа и у неколико подручја људске делатности. Нивои посматрања безбедности су индивидуални, државни (национални) и међународни, док подручја проматрања безбедности укључују војно, политичко, економско, социјално и еколошко подручје.

„Темпо промена у животној средини и пораст потражње за природним ресурсима стварају нове изазове за безбедност, те тако узроци несигурности могу бити и неадекватно управљање природним ресурсима, глобално отопљење, дезертификација и дефорестација, које могу да доведу до сиромаштва, угрожености и неједнакости људске популације.“ „Однос између животне средине и безбедности, последњих деценија двадесетог века, постаје тема за академске и политичке расправе. У оквиру академског поља развили су се многобројни и разноврсни концепти везани за однос заштите животне средине и безбедности.“³

Савремене студије безбедности и организовани криминал

Друштвене промене у последној деценији XX века изазвале су реакције у концептуалном тумачењу безбедности. На једној страни се јавља класично концептуално одређење безбедности, којим се тврди да студије безбедности не треба да мењају свој фокус – класични безбедносни проблеми који су постојали у време Хладног рата нису нестали са њим, већ се јавио нови вид нестабилности, који је узрокован управо нестанком биполарности, па је традиционално концептуално тумачење безбедности трајно. Са друге стране, јављају се настојања да се у савременом безбедносном окружењу процени важност традиционалних безбедносних студија. Савремене студије безбедности идентификују нове видове несигурности, који излазе из опсега војне опасности и концептуално шире посматрају безбедносне проблеме. Тако, савремене студије безбедности безбедносне проблеме посматрају у великој мери са економског, еколошког и друштвеног аспекта и нису ограничене само војнобезбедносним проблемима.

Могуће је да се, на први поглед гледано, кроз призму традиционалног схватања безбедности, разматрање организованог криминала у контексту безбедносних студија посматра са неверицом. Међутим, у савременом безбедносном окружењу организовани криминал представља значајну и све већу претњу која угрожава државну, регионалну и међународну безбедност, те је тако, „уз тероризам, организовани криминал (је) најозбиљнија невојна претња човечанству.“⁴

„Под утицајем савремених друштвених кретања, односно под утицајем глобализације долази до новог поимања организованог криминала. Он почиње да представља озбиљнију безбедносну претњу него икада пре.“⁵ Претња је веома реална, јер организовани криминал угрожава владавину права и демократију,

3 Ibid.

4 Мијалковић, С.: *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2009, стр. 221.

5 Ђорђевић, С.: Схватање транснационалног организованог криминала као безбедносне претње и теорије безбедности, *Безбедност Западног Балкана*, бр. 13. април-јун 2009, стр. 40.

будући да он представља значајан изазов за развијене демократије и, тим пре, веома реалну претњу за слабо институционализована друштва и државе са слабо развијеном демократијом.

Организовани криминал утиче на све области живота. Наиме, њиме се крше људска права, наноси се штета економији и нарушава опште благостање друштва. У савременом безбедносном окружењу пажња доносилаца политичких одлука преусмерена је са војних на невојне претње. Организовани криминал и тероризам преузели су примат и постали основна претња која угрожава државну, регионалну и међународну безбедност „За разлику од некадашњег организованог криминала, чији је примарни мотив био стицање профита, данашњи криминалци имају и друге аспирације. Финансијска моћ и позиције у политичком, привредном и локалном сектору користе се за ваниституционалне, ванправне, неетичке и друге утицаје на државу, односно за узимање положаја у друштву који се не могу стећи учествовањем у регуларним демократским процесима. Нова „негативна енергија“ организованог криминала угрожава безбедност многих земаља, па и међународне заједнице.“⁶

Организовани криминал се, као негативна друштвена појава, вешто, брзо и успешно трансформише и прилагођава променама у друштву, на тржишту и у законодавству. Као такав, он представља сложену појаву, која обухвата групе које се баве различитим нелегалним активностима, од трговине људима, кријумчарења дроге, прања новца, високотехнолошког (сајбер) криминала до еколошког криминала. Не само да се криминалне мреже организованог криминала шире, већ долази до конвергенције претњи које су некада биле одвојене, а данас имају јаке дестабилизујуће ефекте по безбедност друштва. Тако се, на пример, зараде од организованог еколошког криминала „чисте прањем новца“, „кроз друге подједнако илегалне мреже и тако формирају јаке везе са другим доменима криминала.“⁷

Организовани еколошки криминал

Организовани еколошки криминал представља значајну и у савременим условима све већу претњу националној и међународној безбедности. Он продира свугде, где постоји могућност остваривања прихода од илегалних активности. Један од извора таквих прихода јесте и еколошки криминал. Под савременим еколошким криминалом подразумева се било која повреда националног или међународног еколошког права. Такође, под еколошким криминалом подразумева се и повреда међународних конвенција које обезбеђују очување и одрживост животне средине у свету. Будући да организовани еколошки криминал обухвата широку лепезу криминалних активности, оне се могу класификовати у две основне групе. Прва група обухвата еколошка кривична дела везана за загађење животне средине: незаконито одлагање опасног отпада и илегалну трговину контролисаним хемикалијама (укључујући супстанце које оштећују озонски омотач). Друга група еколошких кривичних дела везана је за илегалну експлоатацију природних ресурса: илегалну трговину заштићеним дивљим врстама, нелегалну сечу шума, незаконит, непријављен и нерегуларан лов и риболов.⁸

6 Мијалковић, С.: *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2009, стр. 225.

7 Љуштина, А.: *Еколошка безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2012, стр. 68.

8 Више видети на сајту: The International Criminal Police Organization (ICPO-INTERPOL), www.interpol.int (доступно у марту 2013).

Генерално, организовани криминал, због његове комплексности и огромне друштвене опасности, није могуће прецизно дефинисати, а додатни проблем настаје при дефинисању организованог еколошког криминала, јер се у садржајном смислу ради о разноврсним радњама извршења еколошких кривичних дела. Ако сумирамо садржај дефиниција организованог криминала и еколошког криминала, организовани еколошки криминал може да се дефинише као резултат деловања више од два лица, чији је циљ вршење еколошких кривичних дела ради стицања добити или моћи. За постојање кривичног дела организованог еколошког криминала морају бити испуњени следећи услови:

- постојање криминалне организације која је успостављена на хијерархијским основама (да је сваки члан криминалне организације имао унапред одређени задатак или улогу);
- да се делатност организације планира и врши у међународним размерама;
- да се у вршењу делатности примењује насиље или застрашивање или да постоји спремност за њихову примену;
- да је делатност планирана на дуже или неограничено време;
- да постоје флексибилност у раду и тенденција укључивања и остваривања утицаја у органима власти, привредним и политичким структурама и
- да је остваривање профита крајњи циљ.

Специфичност еколошког криминала јесте низак ниво ризика откривања и висок степен зараде, те он у савременим условима привлачи све већи интерес организованих криминалних група. Наиме, предности савремене глобализације, која омогућава лакше и брже комуницирање, као и кретање роба, услуга и финансија у великој мери користе организоване транснационалне криминалне групе за обављање својих илегалних еколошких активности. „Треба напоменути и то да организовани криминал не представља претњу која се јавила као резултат глобализације. Он постоји од тренутка успостављања граница.“⁹ „Захваљујући брзом развоју комуникационе и транспортне мреже, трговина дивљим заштићеним врстама, чак и из најудаљенијих крајева планете, постала је једноставнија и врло профитабилна делатност“¹⁰ Тако дело еколошког криминала у савременим условима добија обележје транснационалног криминала ако је: а) учињено у више држава; б) учињено у једној држави, али је већи део припрема, планирања, руковођења или контроле обављен у некој другој држави; ц) учињено у једној држави, али је у њега укључена група за организовани криминал која се бави криминалним активностима у више држава; д) учињено у једној држави, али су битне последице наступиле у некој другој држави.

Посматрано у друштвеном контексту, организовани еколошки криминал у вези са илегалном експлоатацијом природних ресурса има бројне еколошко-безбедносне последице. Оне се негативно се одражавају на:

- економију и безбедност, будући да организовани еколошки криминал, нпр. кроз облике илегалне трговине заштићеним биљним и животињским врстама, представља „пљачку биолошких ресурса“ и угрожава економску безбедност држава, а неспорно је да унутрашње економско благостање државе односно друштва представља једну од највећих гаранција безбедности;

9 Ђорђевић, С.: Схватање транснационалног организованог криминала као безбедносне претње и теорије безбедности, Безбедност Западног Балкана, бр. 13, април-јун 2009, стр. 41.

10 Ајтић, Р. и др.: Приручник за контролу прекограничног промета и трговине заштићеним врстама, Министарство животне средине, рударства и просторног планирања, Министарство животне средине, рударства и просторног планирања, Београд, 2012, стр. 112.

- здравље становништва; на пример, илегална трговина дивљим животињама може бити опасност за јавно здравље, јер се велики број болести може пренети са животиња на људе (као што су САРС, птичији грип или ебола вирус). Будући да илегална трговина животињама или деловима њихових тела није контролисана од стране надлежних здравствених власти, она може представљати претњу по изазивање масовних болести;
- биолошку разноврсност, јер биодиверзитет представља ресурс који је у савременим условима веома значајно стратешко добро, будући де се извор економске моћи друштва огледа у његовом богатству кроз природне ресурсе. Негативне последице организованог еколошког криминала по биолошку разноврсност огледају се и у појави инвазивних врста, које представљају велику претњу по равнотежу у природи.

Генерално гледано, безбедносне последице организованог еколошког криминала веома су сложене и представљају ризик по безбедност, будући да¹¹:

- дестабилизују економију и легална тржишта;
- долази до угрожавања функционалности одређених државних ресора;
- долази до умрежавања организованог и других видова криминала;
- организовани криминал се инфилтрира у политички систем земље;
- због утаје пореза и прања новца долази до економске дестабилизације државе;
- прилив средстава у буџет државе је скромнији;
- демографски се дестабилизује државе;
- долази до повећања корупције у јавном сектору;
- дестабилизације се сектор унутрашњег економског инвестирања;
- јавља се потребе за великим буџетским издацима ради ефикасније социјалне контроле организованог криминала;
- долази до дестабилизације породице као основне јединице друштва;
- расте кршење људских слобода и права и
- утиче на неефикасно функционисање међународних тела и институција.

Шема 1: Дестабилизујући ефекти илегалне трговине заштићеним дивљим врстама по (итер)националну безбедност¹²

11 Више видети у: Мијалковић, С.: Организовани криминал као претња националној безбедности, *Безбедност*, бр. 1–2, Београд, 2009, стр. 119–132.

12 WWF / Dalberg. 2012. Fighting illicit wildlife trafficking: A consultation with governments. WWF International, Gland, Switzerland, http://www.dalberg.com/documents/WWF_Wildlife_Trafficking.pdf

Организовани еколошки криминал представља савремени облик угрожавања безбедности не само конкретних (одређених) земаља, већ чак и читавих региона (шема бр. 1). То може довести до несигурности и нестабилности, јер су на пример, криволовци и трговци дивљим животињским светом, у жељи (настојању) за илегалном зарадом, спремни на најтеже облике криминалних активности, а цена је угрожавање живота (ренџера, цариника и других државних службеника) па чак и безбедности читавих руралних области. Безбедносне последице организованог еколошког криминала утичу на успорен економски раст одређених региона, долази до распада виталних екосистема тих региона и повећана је подложност одређеним врстама болести.

Илегална трговина заштићеним дивљим врстама флоре и фауне

Висок ниво потражње заштићених дивљих врста флоре и фауне, у комбинацији са тешкоћама у спровођењу еколошких закона, привлачи транснационални организовани криминал који се бави илегалном трговином заштићеним дивљим врстама. Под илегалном трговином заштићеним дивљим врстама биљака и животиња подразумева се свака продаја или размена заштићених дивљих биљних и животињских ресурса од стране људи са циљем стицања материјалне добити. Такође, под илегалном трговином подразумева се продаја или размена како живих примерака животиња и биљака тако и производа од њих.

Примарни мотивациони фактор за илегалну експлоатацију природних ресурса јесте економски фактор, а постоји много разлога за трговање природним ресурсима, укључујући:

- прехранбене разлоге; тако су плодови, листови и корен бројних заштићених дивљих биљних врста важне прехранбене намирнице у многим руралним областима, док дивље животиње (укључујући и рибу) представљају главну протеинску храну такође у великом броју руралних области света¹³;
- потребу за огревним материјалом будући да су биљке и дрвеће важан извор огрева који се користи како за кување тако и за грејање, посебно у руралним подручјима;
- потребу за сточном храном јер дивља флора представља главни извор сточне хране;
- потребу за грађевинским материјалом; на пример, дрво из заштићених шума користи се у производним процесима и у изради намештаја;
- модну индустрију; наиме, при изради неке модне одеће, обуће или накита користи се кожа, крзно или перје од дивљих заштићених животиња;
- ловно-спортски разлози, где се одређене животиње користе у лову (нпр. соколови) и који се огледају у поседовању трофејних примерака;
- медицински разлози, који се огледају у чињеници да се велики број светске популације у примарној здравственој заштити ослања на традиционалне лекове, који у већини случајева потичу од дивље флоре и фауне;
- религиозни разлози, будући да се значајан број заштићених дивљих биљних и животињских врста и њихових деривата користи у верске сврхе и

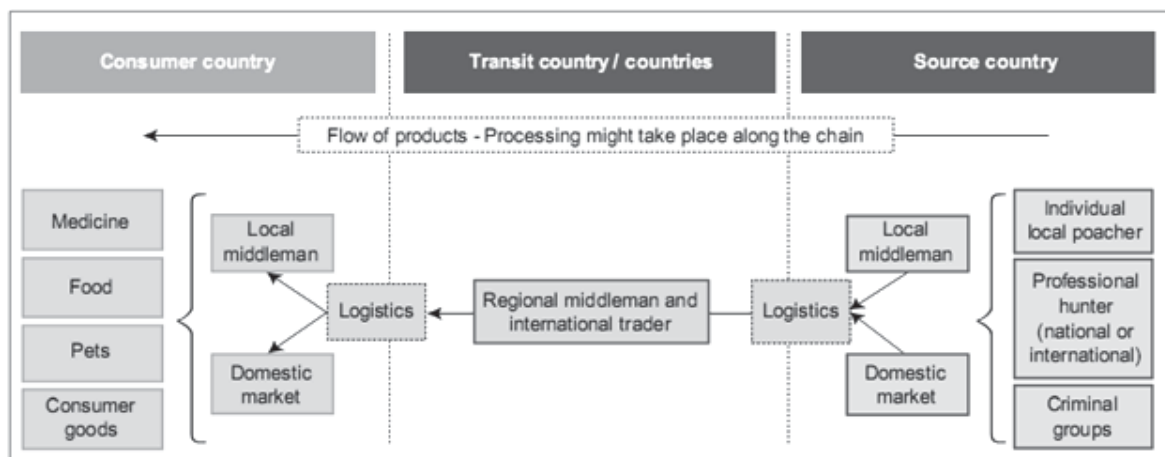
(доступно у марту 2013), р. 16.

13 Савремене еколошке студије усмерене ка заштити угрожених животињских врста указују да расте потражња меса дивљих животињских врста у источној и јужној Африци, као одговор на повећање људске популације и сиромаштво.

– колекционарство (многи примерци заштићених дивљих животиња и биљака заврше у приватним зоо-вртovima, односно приватним ботаничким баштама).

Веома је широка палета могућих производа од заштићених дивљих врста биљака и животиња. „По проценама Интерпола, годишња вредност илегалне трговине дивљим врстама на глобалном нивоу износи између седам и десет милијарди америчких долара, што је сврстава на друго место у категорији криминалних активности на основу профитабилности, одмах иза трговине дрогом.“¹⁴

За илегалну трговину заштићеним биљним и животињским врстама не постоје националне границе. Наиме, недозвољена трговина заштићеним дивљим биљним и животињским врстама одвија се како унутар националних граница тако и ван националних граница (шема бр. 2).

Шема 2: Ланац организоване илегалне трговине заштићеним врстама дивљих животиња и биљака¹⁵

„Илегална трговина дивљим животињама је процес који подразумева оператив-но организовање већег броја људи. Први у ланцу су ловокрадице, које се регрутују, обучавају, плаћају и снабдевају неопходним средствима у зависности од тога да ли се траже живи или мртви примерци. Кријумчарење робе од државе порекла до државе коначног одредишта често подразумева вишеструки прелазак државних граница.“¹⁶

Илегално преношење животињских и биљних врста преко државне границе одвија се кроз:¹⁷

- избегавање царинске контроле (кријумчарење изван граничних прелаза, лажне изјаве итд.);
- преношење мањих примерака и живих животиња и биљака у одећи или посебном пртљагу који је посебно за те намене направљен. То је најчешћи начин уношења делова и деривата угрожених врста (сувенири, украсни предмети и сл.);

14 Ајтић, Р. и др.: Приручник за контролу прекограничног промета и трговине заштићеним врстама, Министарство животне средине, рударства и просторног планирања, Министарство животне средине, рударства и просторног планирања, Београд, 2012, стр. 112.

15 WWF / Dalberg. 2012. Fighting illicit wildlife trafficking: A consultation with governments. WWF International, Gland, Switzerland, http://www.dalberg.com/documents/WWF_Wildlife_Trafficking.pdf (доступно у марту 2013), п. 11.

16 Ајтић, Р. и др.: Приручник за контролу прекограничног промета и трговине заштићеним врстама, Министарство животне средине, рударства и просторног планирања, Министарство животне средине, рударства и просторног планирања, Београд, 2012, стр. 112.

17 Љуштина, А.: Угрожавање еколошке безбедности недозвољеном трговином биљним и животињским врстама, Безбедност, бр. 1-2/2009, стр. 169.

- кријумчарење поштом – мање предмете израђених од заштићених дивљих врста, као што су лекови, накит, украсни предмети, одећа и сл., лако је послати путем писама или пакета са лажном декларацијом. Често се путем поште шаљу и живе животиње (пре свега птице, гмизавци, бескичмењаци) и биљке (најчешће гомољи и луковице);
- превоз примерака у празним унутрашњим просторима возила (врата, резервни точкови итд.), те у посебно за те намене преправљеним деловима превозних средстава;
- прикривање са другом робом (примерци помешани са врстама које не третира Конвенција о међународној трговини угроженим врстама дивље фауне и флоре (CITES)) и
- употреба лажних докумената (потпуно или делимично фалсификовани CITES документи).

Готово код свих случајева илегалне трговине заштићеним дивљим врстама животиња присутна је окрућност према животињама. Наиме, да би се извршио илегалан транспорт заштићених врста животиња, њима се често у храну стављају средства за смирење (седативи), или се, на пример, корњаче увијају у траке, птице пакују у тесне торбе или кофере и сл. Често су заштићене врсте дивљих животиња при илегалном транспорту изложене дехидрацији и великим температурним променама. Као резултат тога, од последица илегалног транспорта угине више од половине заштићених дивљих животиња.

Глобално тржиште илегалне трговине заштићеним дивљим врстама животиња и биљака огромно је, а „главна подручја из којих се дивљим животињама или деловима њихових тела снабдева нелегално светско тржиште јесу подсахарска Африка и југоисточна Азија. Више фактора утиче на појаву илегалне трговине заштићеним врстама у овим зонама: распрострањеност великог броја ретких и заштићених врста у овим подручјима, недовољна опремљеност надзорних органа, слаба контрола граница и општа лоша економска ситуација.“¹⁸

Последице илегалне трговине дивљим врстама флоре и фауне јесу:

- велик и неопозив губитак биодиверзитета;
- губитак равнотеже у екосистемима, који се одражавају кроз ремећење тока кружења воде у природи, производњу хране и климатску стабилност;
- људско здравље је угрожено нерегулисаним прометом дивљих животиња и
- организовани криминал јача кроз профит остварен илегалном трговином дивљим животињама.

„Еколошки криминалитет обухвата разноврсне облике криминалне делатности, који су дифузно распоређени у међународној правној регулативи“¹⁹. Међутим, Конвенција о међународној трговини угроженим врстама дивље фауне и флоре (*Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora* – CITES) успоставља контролу над трговином угроженим врстама дивљих животиња и биљака, њиховим деловима и дериватима.²⁰

18 Ајтић, Р. и др.: *Приручник за контролу прекограничног промета и трговине заштићеним врстама*, Министарство животне средине, рударства и просторног планирања, Министарство животне средине, рударства и просторног планирања, Београд, 2012, стр. 112.

19 Писарић, М.: Сузбијање прекограничног еколошког криминалитета, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 2/2011, стр. 427.

20 Конвенција о међународној трговини угроженим врстама дивље фауне и флоре је конципиран као резултат Резолуције усвојене 1963. године на састанку чланица IUCN-а (Међународна унија за очување природе), а текст Конвенције је коначно усаглашен на састанку представника 80 држава

Уместо закључка

Еколошки криминал се јавља као нова форма испољавања организованог криминалног деловања, који у савременом безбедносном окружењу може да угрози националну безбедност, а будући да криминалне организације у великој мери користе процесе глобализације, неминовно долази и до угрожавања међународне еколошке безбедности. Зато борба против организованог еколошког криминала захтева примену посебних механизма за његово спречавање, откривање и сузбијање, као и механизма за формулисање стратегије за ту борбу.

Стратегијски аспекти борбе против организованог еколошког криминала остварују се кроз:

- мобилизацију политичке воље, јер успех борбе против организованог еколошког криминала зависи од већег броја чинилаца, од којих је најважнија политичка воља и одлучност. Политичка обавеза деловања не сме да буде само обична декларација намере, већ јасна обавеза носилаца политичке власти, из које произилази и одговорност према грађанима. Стратегија заснована на принципима демократије, одговорности и реформе управљачких структура (тако да буду осетљивије за захтеве грађана) од кључне је важности за процену и сагледавање стања у свакој локалној средини и представља полазну тачку за акцију. Тако ће се не само идентификовати услови, подстреци и механизми еколошког криминала, већ и ангажовати потенцијални савезници у борби против организованог еколошког криминала;
- јавну дипломатију и дијалог, будући да је организовани еколошки криминал глобални проблем захтева и координирани глобални одговор јер се не може дозволити да похлепа организованих еколошких криминалних одузме природно наслеђе од будућих генерација;
- превенцију јер је у супротстављању организованом криминалу, осим репресивног, потребно развити и веома важну превентивну димензију. Широким спектром превентивних мера, друштво, мора усмерити све своје расположиве потенцијале за елиминацију узрока и услова који погодују настанку организованог еколошког криминала, односно највећој могућној мери лимитирати могућности за његово постојање. Неопходно је, редуковати потрошњу производа који потичу од илегалне експлоатације природних ресурса јер је добро познато правило економије да потражња креира понуду;
- јачању институционалних капацитета у спровођењу еколошких закона, како домаћих тако и међународних јер програм борбе против организованог криминала полази од поштовања како међународних тако и националних еколошких закона. Тако нпр. најбољи начин у борби против илегалне експлоатације природних ресурса је строго спровођење CITES конвенције и
- повећању одговорности за извршена еколошка кривична дела, будући да је једно од битних обележја организованог еколошког криминала низак ризик кажњавања а релативно висок профит.

у Вашингтону (Washington), САД 3. марта 1973. године, те је Конвенција позната и под називом Вашингтонска конвенција. Конвенција о међународној трговини угрозеним врстама дивље фауне и флоре (CITES) ступила је на снагу 1. јула 1975. године.

Литература

1. Ајтић, Р., Лазаревић, П., Секулић, Г., Секулић, Н., Затезало, А., Јовановић, П.: *Приручник за контролу прекограничног промета и трговине заштићеним врстама*, Министарство животне средине, рударства и просторног планирања, Министарство животне средине, рударства и просторног планирања, Београд, 2012.
2. Ђорђевић, С., Схватање транснационалног организованог криминала као безбедносне претње и теорије безбедности, *Безбедност Западног Балкана*, бр. 13. април–јун 2009, стр. 39–52.
3. Љуштина, А., *Еколошка безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2012.
4. Ljuština, A., Knežević-Lukić, N.: Environmental security – a conceptual framework, in: *Security in the post-conflict (Western) Balkan: transition and challenges faced by the Republic of Macedonia: international scientific conference, 27–28 May 2011*, Ohrid University „St. Kliment Ohridski“ – Bitola, Faculty of Security - Skopje, 2011. Volume II, p. 46–56.
5. Љуштина, А.: Угрожавање еколошке безбедности недозвољеном трговином биљним и животињским врстама, *Безбедност*, бр. 1-2/2009, стр. 167–178.
6. Мијалковић, С.: *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2009.
7. Мијалковић, С.: Организовани криминал као претња националној безбедности, *Безбедност*, бр. 1-2/2009, стр. 119–132.
8. Писарић, М.: Сузбијање прекограничног еколошког криминалитета, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 2/2011, стр. 425–439.
9. The International Criminal Police Organization (ICPO-INTERPOL), www.interpol.int, доступно у марту 2013.
10. WWF / Dalberg. 2012. Fighting illicit wildlife trafficking: A consultation with governments. WWF International, Gland, Switzerland,
11. http://www.dalberg.Com/documents/WWF_Wildlife_Trafficking.pdf, доступно у марту 2013.

EVIDENTIAL VALUE OF EYEWITNESS IDENTIFICATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Professor Mile Matijević, PhD¹

Darko Jokić, MA²

Summary: In order to establish the state of fact in the course of criminal proceedings eyewitness identifications of individuals and objects are often conducted, the results of which can play a vital role in pronouncing judicial and prosecutorial decisions. Eyewitness identification of individuals and objects includes a specific identification process, whose aim is to establish compatibility of the present individual or object with previously perceived. A witness appears as a subject of identification, who, as prescribed by law, performs identification of an individual or object, first describing or naming signs of identification, followed by presenting him several compatible and mutually similar objects of identification.

Since criminal proceedings and criminalistic theory and practice hold different opinions in terms of evidential value of the results acquired through eyewitness identification, this paper shall, after introductory considerations, present a critical view of the opinion of some authors on the evidential significance of identification, including a short review of case law, with special attention to the decisions of the International Criminal Court for Former Yugoslavia, and the Court of Bosnia and Herzegovina, based on identifications performed by witnesses who have perceived an individual in the light of traumatic war circumstances.

Key words: criminal proceedings, witness hearing, eyewitness identification of individuals and objects, evidential value.

Preamble

The current procedural legislation in Bosnia and Herzegovina, modeled on the other legal systems, has introduced a lot of new legal solutions, which has brought many discussions, analysis, research and making of certain conclusions and instructional documents that allow the establishment of better mechanisms for cooperation between participants in the criminal proceedings and proper and legal implementation of actions. With this modernization of criminal proceedings certain advantages are achieved in terms of efficiency in criminal proceedings, especially the initiation and conduct of investigations. Efficacy of investigation is the product of the active participation of the prosecutor who has access to the course of the investigation, either individually taking action to prove or to supervise the work of authorized officials, thus providing the legality of the evidence. Certain actions such as eyewitness identification of individuals and objects remain on the margins of interests and new research, probably because the legal regulations of these actions have not changed significantly, and the different legal systems regulate the methods in a similar way.

1 University of Business Studies, Banja Luka, Faculty of Law

2 High School of Interior Banja Luka

Eyewitness identification of individuals and objects is standardized by the Criminal Procedure Code of Bosnia and Herzegovina, in the chapter called “evidence acts” in the provisions which regulate witnesses examination, which is regulated in the same manner by acts in Criminal Procedure Law of the Republic of Serbia, the Federation of Bosnia and Herzegovina and the Brcko District of Bosnia and Herzegovina.³ If we look back in the history of this matter, these regulations were not significantly modified since the Code of Judicial Proceeding in Criminal Acts which has been written in Principedom Serbia in 1865, where this action is regulated in the fallowing manner: “When it is necessary to show to an eyewitness of some facts or things, the witness will primarily have to describe the particular marks of distinction, after that he can see a thing or person that is significant for that case”⁴ In the same way this action has been regulated by Article 177 of the Criminal Proceedings for Bosnia and Herzegovina, in Article 173 of the Judicial Code of Criminal Procedure of the Kingdom of Yugoslavia, Article 233 of the Criminal Procedure Code of Yugoslavia, as well as laws on criminal procedures in the countries of the former Yugoslavia.

Since there are obvious problems with determining the credibility of the testimony in general and the knowledge about the inherent unreliability of witness testimony and the results of recognition in criminal proceedings that have arisen from the study of jurisprudence, and performing experiments, both in the professional and lay public, we can find some opposing views in eyewitness identification results. In the criminal process and crime theory and jurisprudence we can find different interpretations and different usability to witness’s identification. Here we must bear in mind the fact that the testimonies of witnesses in different periods have different importance. Sometimes we can fully justify the opinion of the unreliability of eyewitness identification, when we consider general unreliability which is attached to the witness’s testimony, and when we add some possibility of errors made during the recognition. The percentage of false identifications increases undoubtedly, this is caused by mistakes in the preparation and implementation of presentation in order to identify subject. That is clearly showed by judicial errors which are based only on evidence obtained by applying these actions.⁵ However, the role of the witness cannot be disregarded in any criminal case, because there is not a criminal process where at least one witness does not appear whose statement would not significantly affect the judicial decision. Because of that, in this section we will try to explain different perceptions given by theorists of the criminal procedure law and criminology of the evidential value of recognition, after that we will try to explain the understanding of judicial practice.

Theoretical understanding

In terms of giving probative value (legal power) to recognize actions in criminal proceedings, we can distinguish between three groups of authors, theoreticians of criminal law and criminology. The first group of authors believe that eyewitness identification can

3 In the article 85 of the Criminal Proceeding Law in Bosnia and Herzegovina it is specified that the recognition is performed if it is necessary to establish that the witness recognizes the subject or the object, and he will be asked to first describe or state the clues of which the subject or the object can be recognized, and then the witness will be shown multiple similar objects of identification, and if it is not possible to do an eyewitness recognition, it will be done through photo recognition. Paragraph 4: If the recognition is not possible in the compliance with paragraph 3 in this article, the recognition will be executed over photo recognition of that character or object planted in the photographs of multiple similar, to the witness unknown, subjects or objects of the same kind.

4 Niketic G., Criminal Code and Criminal Procedure Law, Belgrade, 1924, page 363.

5 Simonovic B., Representation for recognition, part 2, Security number 5, Belgrade, 1999, page 591-612

be used only as circumstantial or indirect evidence and it cannot be used as evidence,⁶ the second group of authors says that recognition is not evidence, it can be used only as a tool for checking (establishing) witness testimony,⁷ and the third group of authors believes that recognition is evidence,⁸ probative action (investigation activity),⁹ or a special type of testimony.¹⁰

In terms of reviews of the first group of authors, we consider that eyewitness identification of individuals and objects in a criminal proceeding in any case cannot be considered as an indication, or as indirect proof, because current laws in criminal proceedings such as in the application in all modern legal systems, and in Bosnia, do not accept the division of evidence both direct and indirect, and therefore there are none formal, or legal criteria for the treatment of certain facts as indications, or direct or indirect evidence.¹¹ The legislator completely surrendered to the court to freely estimate which fact will be treated as evidence, not classifying it into any category, even in direct or circumstantial evidence, except that the court imposed obligation of valid explanation to evidentiary conclusions in terms of their free certificates.

Also, we cannot agree with the opinion that the eyewitness identification is a tool for verifying witnesses' statements, to argue that we analyze eyewitness identification from the material and formal aspects. From the point of view of content recognition it can be explained as special type of testimony, or a part of overall witness testimony, because, as a witness, person has to have certain knowledge about an event from the past in terms of object of recognition. It is necessary for a witness to appropriately express his attitude in terms of determining a person's identity, or make comparisons between one perception from the present and the past one that matches the presented object recognition and performances based on the knowledge of the past which, in respect of the object exists (positive identification) or are nonexistent (negative identification). In this sense, every eyewitness who had testified about an event said his version of the criminal event, except that this version of the criminal event cannot be complete, but it is incomplete (fragmented). Eyewitness identification is always a continuation of an original statement, which appears later, but not necessarily, only when it is necessary to identify some person or a thing

6 Markovic, T., Contemporary technique researching criminal acts (Criminalistics), Zagreb, 1977, page 439; Aleksic, Z., Criminalistics, Belgrade, 1985, page 194; Aleksic, Z., Skulic, M., Criminalistics, Belgrade, 2010, page 201.

7 Markovic, B., Criminal Justice act Textbook, Belgrade, 1937, page 340-341; Vasiljevic, T., Sistem of criminal processing rights, Belgrade, 1964, page 262; Dimitrijevic, D., Criminal Procedure Law, Belgrade, 1982, page 221; Bejatovic, S., Criminal Procedure Law - General Part, 1995, page 361; Bejatovic, S., Banovic, B., Criminal procedural legislation of Serbia, 2005, page 97; Grubac, M., Criminal Procedure Law, Belgrade, 2009, page 228; Simovic, M., Criminal Procedure Law - General Part, Bihac, 2005, page 239; Kokolj, M., Criminal Procedure Law, Bjeljina, 2009, page 144; Cvijovic, O., Popovic, D., Criminal Procedure Law, Belgrade, 1977, page 184.

8 Petric, B., Comment on Criminal Procedure Law, Belgrade, 1986, page 460; Sijercic-Colic, H., Hadziomeragic, M., Jurcevic, M., Kaurinovic, D., Simovic, M., Comment of Criminal Procedure Law, Sarajevo, 2005, page 263; Krivokapic, V., Criminalistics - General Part, Belgrade, 1990, page 226;

9 Simonovic, B., Criminalistics, Kragujevac, 2004, page 254 and 272; Simonovic, B., Matijevic, M., Criminalistics tactics, Banja Luka, 2007, page 391; Simonovic, B., Pena, U., Criminalistics, Ists Sarajevo, 2010, page 310; Jekic, Z., Skulic, M., Criminal Procedure Law, Belgrade, 2005, page 249; Skulic M., Criminal Procedure Law, Belgrade, 2009, page 227; Aleksic, Z., Milovanovic, Z., Criminalistics, Belgrade, 2001, page 138 and 144; Zarkovic, M., Criminalistics tactics, Belgrade, 2009, page 302 and 304; Modli, D., Eyewitness identification of persons and object with direct choice of recognition (identification parade), Zagreb, 1996, page 159; Krapac, D., Criminal Procedure Low, Zagreb, 2000, page 258; Pavisic, B., Criminal Procedure Law - authorized lectures, Rijeka, 2008, page 239; Pavisic, B., Modli, D., Veic, P., Criminalistics, Zagreb 2006, page 483.

10 Strogovic, M., Criminal Procedure Law, Belgrade, 1948, page 159; Krivokapic, V., Criminalistics tactics 3, Belgrade, 1997, page 90; Skulic, M., Minors as perpetrators and as victims of criminal acts, Belgrade, 2003, page 169; Milosevic, M., Stevanovic, C., Criminal Procedure Low, 1997, pages 264-265; Nicevic, M., Stevanovic, M., Criminal Procedure Law, 2008, page 329;

11 More on that in: Skulic, M., Criminal Procedure Law, Belgrade, 2009, pages 175-290.

which is very important to the testimony. Eyewitness identification is carried out if some persons are not familiar with a witness, of which he cannot give any more information but a personal description, because, if a witness knew them before, there is not any need for this type of recognition, and the testimony will be carried out without detection.¹² When an eyewitness spots a person in some incriminating actions whom he knew from before the criminal event, he had made his "recognition" at the time of the crime, as opposed to recognition in terms of process, when the witness subsequently, at the time of taking procedural actions, recognizes a person whom he has noticed and remembered at the time of the criminal event. If witness identifies the same things, it aims to determine whether that is an item that has been described previously, and the determination of that fact, the issue can be determined prior to the ownership or possession of the said cases, which is sometimes crucial to identify elements of unlawful seizure.

Every eyewitness, before final testimony, has been informed about their rights and duties, especially the duty to testify, he cannot lie and nothing should remain silent, and he is warned that giving false testimony is a criminal offense. Since the identifying witness just continues his testimony, this procedure can be carried out without his re-introduction of the duties and rights. For example, when a witness testifies what he saw in the crime of robbery with a detailed description of the unknown attacker, and after certain time he had been called to make identification as an eyewitness, which is a continuation of the whole testimony or the testimony of a particular part. Because of that we cannot agree that eyewitness recognition is verification of earlier testimony, because previous statement can be partially or completely false or incorrect, and we cannot verify it is true. Let us say that an eyewitness truthfully and thoroughly stated all the details he could think about both of the act and the suspect. After a while, the eyewitness is called to perform suspect identification, and the result of identification was negatively wrong (after observing people, the witness said that the described robber is not among them, and later was determined that the suspect who was in-line, performed offense), or it was positively wrong (the eyewitness showed to the indisputable face). It is reasonable to ask about the credibility of the witness's established recognition of his story before in one or another situation. If we take as a fact that the witness was warned that the false testimony is a criminal offense, and he does that anyway, we think that investigation may be initiated against the witness.

This is another piece of evidence that the eyewitness investigation is a part of testimony, i.e. recognize that the results cannot be viewed independently but as part of the objective and subjective factors that influence the testimony of witnesses.

However, we shall not forget to point out that recognition may represent operational-tactical action of authorized officials, which no one disputes. First of all, we believe that the identification of dead bodies and identification of events may have only operational significance, but considering that face recognition and recognition of objects represents the action of proof, it should be carried out under the supervision of the prosecutor. Some normative basis for more effective criminal procedure have been created with the reform of the criminal law in Bosnia and Herzegovina, primarily by prescribing a

¹² In the foreign literature of English speaking area, there are two types of recognition, so called eyewitness identification and recognition. In Holland, in psychologist Vagenara's opinion, **recognition** is a term for a psychic process, an **eyewitness identification** is a term in criminal justice procedures and there are different methods for the analysis of the witnesses' statements. In fact, during the observations of a previously known person, the basic issue is the assessment of so-called variable "appraiser", i.e. witness (the distance, lighting, stress, quality of sensory organs, etc.), and if the observation is made for the previously unknown people, then in addition to the basic variables, "appraiser", i.e. witnesses should be tested and its ability to recognize and recall, as well as the so-called system variables, which are related to the influence of the organizers of recognizing and conditions under which recognition is performed. For more see transcript testimony in the case Vagenara Fatmir Limaj et al., No. IT-03-66-T International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia.

higher level of prosecutor's activity during the investigation. Thus, when the authorized person determines that there are grounds for suspicion for a criminal offense for which a punishment of imprisonment is longer than five years, it shall immediately inform the competent prosecutor and under his supervision shall take all necessary measures and actions, including the identification of persons or objects. In case where there are grounds for suspicion that criminal offense has been committed for which the law prescribes imprisonment of up to five years, the authorized officer shall notify the prosecutor of all available information and investigations undertaken within seven days from the date of knowledge of the existence of reasonable doubt. During this period, the authorized officer may take the necessary measures for eyewitness investigation of individuals and objects, in terms of documenting these actions; authorized officer has to make the record.¹³ However, a result of an eyewitness testimony and identification will only have operational significance,¹⁴ it is necessary to repeat witness testimony so that the evidence could be "strengthened"; this conclusively proves the pointlessness of performing repeated recognition.¹⁵ Therefore, maximum attention must be given to the preparation and implementation of eyewitness testimony. Eyewitness investigation of individuals and objects should be converted into evidence¹⁶ by the prosecutor, who after the notification will order the eyewitness investigation in which he should participate.

With a proper and lawful execution of eyewitness investigation, which we observe as a part of a group called the examination of witnesses, the whole system will be completed to determine the truth. In fact, in the whole system of determining truth there are certain subsystems, which are also specific integrated systems. In every system (as a whole) there are parts (elements) that are related to each other. These elements, if they are composed of their individual elements, can also do special systems (subsystems). Thus, accepting the notion of building a complex of interacting components (elements) continues to reveal this line: the system generates a specific unity with their environment, as a rule, each element of the system is the system of higher order, the elements of each system are systems of lower order elements, their relationships and functioning of the system as a whole are the constituents of the system.¹⁷ Each of these systems can be defined as a complex of some objects or elements that are in particular mutual respect and relationships. These

13 Criminal Procedure Law of Bosnia and Herzegovina, Criminal Procedure Law of Brcko District, as well as the entity laws on criminal procedure state that police officers in order to find and apprehend the perpetrator, disclose and preserve evidence of a criminal offense and objects that could serve as evidence and collect all the information that may be useful in criminal procedure, may take the following actions: obtain the necessary information from persons; perform inspection of the means of transport of passengers and baggage; restrict movement in a particular area, take the necessary measures in relation to establishing the identity of persons and objects; announce a search for a person and the things that are being searched, in the presence of the responsible person search specified structures and premises of state authorities, public enterprises and institutions; examine specified documents belonging to, and take other necessary steps and actions. Identical solutions are provided by the Criminal Procedure Law of the SFRY in Article 151, and today continues to provide criminal procedure in other countries of the former Yugoslavia.

14 The Decision of the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina, No. AP 3222/06 of 17.03.2009. states that authorized persons can before an investigation (without a warrant of the prosecutor) perform the action of recognition, unless acting under the provisions of procedural law relating to undertake operational and tactical activities. With this decision, it is explained that in this particular case it was necessary to first identify the perpetrator (to determine the identity of detection), and then to listen.

15 The witness will with each repetition of actions, mainly stay at the pre-given opinion, and if the first recognition is made by mistake, it will be repeated at some other recognition. In judicial practice, there is a recorded number of false identification during the investigation, when a witness at trial confidently points a hand towards the previously "recognized person".

16 Phrase "dressed in robes procedural" prof. Vodinelic used explaining the necessity of converting information into evidence that can prove to criminally relevant. Vodinelic, V., *Criminology, detecting and proving*, II Tom, Skopje, 1985, page 55

17 Vodinelic, V., *Criminology, detecting and proving*, II Tom, Skopje, 1985, page 46

relationships and connections exist both on the horizontal level, with other subsystems where there is mutual reciprocity (correlation), which is reflected in the mutual cooperation (cooperation) and complement (complementarity) and the vertical level, where higher subsystem in relation to the lower subsystems achieves a certain hierarchical role and coordination. If we take one criminal event as one system (one unit), then each set of specific actions can be viewed as a subsystem, such is the presentation of evidence. Thus, among the systems that we have called the act of proving there are other subsystems, such as crime scene investigation, expert opinion, testing of the suspect, the questioning of witnesses and others. The examination of a particular witness is a separate system, which consists of a lower-order system. One of these subsystems is an eyewitness investigation of individuals and objects, and which again consists of its sub-systems, i.e. of obtaining a description and presentation for recognition. Finally, these subsystems consist of their elements, i.e. of legal, psychological and tactical rules which we had explained earlier.

Some systems are more flexible and adaptable to other higher systems, and some of them are rigid and do not approve the “overflow”, so we cannot find them in other sub-systems. If we take these facts, we can realize that an eyewitness investigation has a certain flexibility, and it can be operational-tactical, but also it can be investigative action (proof action), which depends on the stage of the procedure. If it is implemented in the organization of police departments, then eyewitness investigation of individuals and objects is an operational-tactical action, but if it is undertaken during the investigation by prosecutor’s order, then it is the act of proving.

Judicial review of the evidence obtained by eyewitness recognition

Although witness testimony is generally unreliable, the court freely appreciates the success of eyewitness recognizing, along with all other evidence, based on the principle of free evaluation of evidence and on the basis of their free beliefs. The results of recognition ultimately depend on the court decision, because recognition, as part of testimony, is evidence in criminal proceedings regardless of whether it is done by law enforcement agencies, prosecutors, or by Court.¹⁸ Largely eyewitness investigation is performed by police agencies. The last reform of the criminal legalization in Bosnia and Herzegovina explicitly stated that if the performance and registration of the statmens are collected by the authorized officials under the supervision of prosecutors, and if such statements are applicable procedural provisions relating to witness testimony, such testimony can be used as evidence in criminal proceedings.

As regards the possibility of committing mistakes in identification, they are not dramatically higher than the possibility of making mistakes in the rest of statements, to which, for a number of years, the court practice around the world suggest. As it has been said, the witness’s version of the events and his level of knowledge of the criminal event, depend on many objective factors, possibilities of perception, memory, thinking and ability to reproduct the mentioned, so that any part can lead to mistakes that will point to the lack of credibility of witnesses. Therefore, recognition (of faces and objects) cannot be isolated,

¹⁸ Recognition had evidentiary significance in the pre-war period in Yugoslavia, a certificate to that is the judgment of the Supreme Court of Croatia, No. 356/82 of 30.06.1982., at which recognition is done by the authority of the Interior, if it is done in a proper way, then the record of this action is valid evidence in criminal proceedings, and the judgment of the Supreme Court of Macedonia Kz-152/82, of the same year, in which it is stated that if the recognition is done according to the rules laid down by procedural provisions it may be used as evidence in criminal proceedings.

independently considered, but in a wider context as a part of the examination of witnesses. The examination of witnesses is act of proving, means or method for obtaining evidence that is not so simple and consists of a series of actions and procedures, some of which must be taken (calling, taking directories, giving lessons and warnings...), and some only under exceptional circumstances, such as recognition.

A particular issue in theory and in practice is during the evaluation of the eyewitness identification of the faces. Here theory and court practice have a clear position. Categorical recognition can have greater probative value than probable, because the probative value of recognition does not depend on the witness's appearance and shape of his court. Cautious witness can accurately recognize and give his opinion in the form of probabilities, while reckless witness tilted peremptory judgment, which may nevertheless be false. The Trial Chamber makes its belief not based on the witness's judgment, but based on the fact that he says and what he puts in his judgment on the basis of identity and diversity. Often, probably based on the recognition of small numbers and not enough quality elements, but it can happen that the Trial Chamber adopts probable recognition as true, and categorically rejects as untrue.¹⁹

There are numerous examples of case law in which they carried out the identification process and identify criminals from World War II, but also there were many mistakes that led to a number of erroneous convictions. A striking example of committing errors in recognition is the Demjanjuk case, when it came to the release of John (Ivan) Demjanjuk from criminal liability due to incorrect or incomplete identification recognition.²⁰

Evidentiary significance of the results obtained by recognizing can be concluded by analyzing the conclusions from Devlin's Committee report in 1976. Devlin Committee was formed in Great Britain, whose task was to examine the reliability of eyewitness testimony. Committee has taken and examined a number of cases ranging from 1908 to 1972, in which there were numerous errors in identification parades. From about 2,000 identification parades, 900 (45%) resulted in the identification of the suspect, and of them all 82% completed in convictions. In over 300 cases eyewitness recognition is the only evidence, and 74% of them ended in a conviction. Among these cases, the most representative are Adolf (Alfred) Beck, Oscar Slater, Luke Dougherty, and Laszlo Virag. The Devlins report discovered and described many cases where innocent individuals are convicted, particularly in the case of Laszlo Virag, 1969, where eight witnesses made theirs 'identification', despite Virags alibi, and so concluded and recommended rule that many

19 Vodinelic, V., *Criminology, detecting and proving*, II Tom, Skopje, 1985, page 586

20 Demjanjuk case is known as the recognition of Ivan the Terrible. In fact, Israeli prosecutors and Investigative Unit of Nazi crimes (INZ) have tried to identify the Ukrainian who participated in the killing of some 850,000 Jews from August 1942 to August 1943 at Treblinka in Poland. Because of extreme brutality and very high growth Ukrainian was nicknamed Ivan the Terrible, and no one knew his exact data. When suspicion fell on John Demjanjuk from Cleveland (Ohio - USA), a native Ukrainian, in 1987, he was arrested and tried in Jerusalem. Numerous errors were made during eyewitness identification, and that led to the fact that during the trial five survivors from Treblinka testified that they were absolutely sure that the man in front of them in the dock (John Demjanjuk) was Ivan the Terrible. Later it was determined that Ivan the Terrible was a completely different Ukrainian person (Ivan Marchenko), and that Demjanjuk volunteered in the German radio services and took an active role in the mass murder of Jews, but in the second camp - Sobibor. Thus the mistrial was declared for John Demjanjuk convicted by the court of first instance to the death penalty, the appellate court released him. Upon his release, John Demjanjuk retired and lived in Cleveland until 2009, when, as an 89-year-old was deported to Germany, where he was held accountable for complicity in the murder of 29,000 Jews and others at Sobibor death camp in Poland. After a two-year trial in May 2011 John Demjanjuk was sentenced to a term of imprisonment of five years, but he was released from custody until the decision of the appellate court decision about Demjanjuk ability because of his age and illness that were important for serving his sentence. Pending the outcome of the appeal proceedings, 17 March 2012 in Germany John Demjanjuk died. A trial to John Demjanjuk see more in: Wagenaar, WA, *Identifying Ivan: A Case Study in Legal Psychology*, New York, 1988.

of the witnesses cannot properly recognize.²¹ Professor Glenville Williamshas commented the report saying that the case of Beck, at the beginning of the twentieth century, has to make everyone think about the dangers of misidentification and the many mistakes made of justice, particularly when it has in mind that, in just a few months of 1967 and 1968 there were three such cases reported. In addition, he mentioned memorandum of the National Union of Civil Liberties published in 1968, in which he described 15 cases from 1966 to 1968 in which there has been a mistaken identification.²²

Looking at these problems, the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia in their judgments challenged a number of “safe” recognitions, but also in accordance with the principle of free evaluation of evidence, and the judge on the basis of free opinion, accepted the evidence obtained through the identification of recognition by eyewitnesses. After consideration of Kupreskic and others, the Trial Chamber considered the practice in other cases and referred to the standards of evaluating the testimony in other jurisdictions. That is an exemple taken from a case Neal against Biggers (Neil v Biggers 409 U.S. 188, 34 L.Ed.2d 401.93 S.Ct.375, 1972), where the U.S. Supreme Court devised a five-step test to test the reliability of recognition in context of circumstances. These five steps are:

- 1) the ability of the witness to see the defendant at the time of the commission of the offense;
- 2) the witness's degree of attention;
- 3) the accuracy of the witness's prior description or identification of the accused;
- 4) the degree of certainty demonstrated by the witness during a confrontation at trial;²³
- 5) the time elapsed between the commission of the crime and the confrontation.

The above standards are further enhanced in the case of Utah v. Long (State v. Long 721 493 P.2nd, Utah, 1986) and in the Supreme Court of Utah (Utah) has defined five factors:

- 1) the ability of the witness to see the perpetrator during the event;
- 2) the witness's degree of attention to the perpetrator at the time of the event;
- 3) the ability of the witness to observe the event, including his physical and mental accuracy;
- 4) whether the witness's identification was made spontaneously and remained consistent thereafter, or whether the recognition result of suggestions;
- 5) the nature of the event being observed and the likelihood that the witness would perceive, remember and relate it.²⁴

Defining the same five factors as relevant to determining the proper identification recognition, numerous cases by the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia were conducted, and the Court of Bosnia and Herzegovina.²⁵

21 More about: http://132.181.2.68/Data/Library4/law_reports/criminlaw_97949.pdf; <http://www.scribd.com/doc/43548204/Report-of-Devlin-Committee>.

22 Devlin Commission Report was actualized in 2005 during the investigation of the murder of Brazilian tourists Menezes (Charles de Menezes). Menezes was killed July 22, 2005, fifteen days after the bombing, a terrorist attack on the subway in London, because of the misidentification made by the police. See http://en.wikipedia.org/wiki/Death_of_Jean_Charles_de_Menezes.

23 Confronted implies the presence in the courtroom at the place which is reserved for witnesses during the testimony, while at the same time the subject of previously performed recognition is located in the dock facility.

24 Primarily thought to whether the event was plain, i.e., normal or not, and what kind of stressful circumstances might influence the witnesses.

25 See item Dusko Tadic, Judgment ICTY No. IT-94-1-A, from 15.07.1999, subject Zlatko Aleksovski judgment MKSKJ number IT-95-14/1-A, on 24.03.2000, the Zoran Kupreskic etc. , Judgment ICTY No. IT-95-16-A of 23.10.2001; subject Zejnir Delalic et al, judgment of the ICTY No. IT-96-21-A of 20.02.2001;

Criminal justice systems all around the world recognize the need for extreme caution before they convict the accused on the basis of the testimony of witnesses who had identified them in aggravating circumstances. The principles developed in these systems show an awareness of the weaknesses of human perception and the existence of a serious risk that a judgment based solely on the testimony of a witness, in which he claims that he recognized the defendant. This especially refers to situations when there is high confidence in the testimony of witnesses, and there is no possibility to verify their observation. In the famous case of the British Queen against Turnbull (*R. v Turnbull*, 63 Cr. App. R. 132, 1976), the court found that in cases where a witness claimed he recognized the suspect, but in the difficult circumstances, the judge should “withdraw the case from a consideration of the jury and decided to acquit the accused of the charges if there is no other evidence to support the accuracy of identification ...”. The same court also noted that the jury always should be warned of danger of testimony in which eyewitness is confirming a person’s identity. Similar principles apply in other countries of Anglo-Saxon law system, such as Canada, Australia, British Malaya, where it is stated that the danger is very great for the suspect when the witness did not have enough good opportunities for observation, so that it was susceptible to suggestion, and this testimony, unless corroborated by other facts, is not a strong enough foundation for a conviction.

The judges in civil law countries have a large area for the evaluation of the evidence presented, including the testimony of only one witness, since the most civil law countries endorsed the principle of “free evaluation of evidence”. Thus, the Federal Court in Germany, the Austrian Supreme Court and the Supreme Court of Sweden noted that the court must carefully and with maximum extreme care to appreciate the credibility of witnesses who identified the defendant.

The International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, in making decisions on this problems, has taken the position that the judicial council must take into account all the problems associated with proving the identity of a person recognition, and that any testimony that it used must be carefully evaluated before they are accepted as the only basis of conviction. Although the Trial Chamber is not obliged to comment on the verdict in each exhibit contained therein, in cases where a finding of guilt is based on the identification by the witness under difficult circumstances, the Trial Chamber must be careful to rigorously fulfill its obligations and to give reasons for its decision. Specifically, the opinion must be particularly careful to describe the factors that have a negative impact on the reliability of the identification evidence of the testimony of a witness who gives the identification of the accused, and adequately handle all significant factors that negatively affect the reliability of the testimony of a witness who performs identification.²⁶

The Statutes and Regulations of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia do not bound Trial Chamber to seek medical records or other scientific evidence to prove any material fact. Similarly, legally speaking, the testimony of a single witness of material fact does not require any other corroboration. The only rule that directly relates to that question is Rule 89. In particular, Sub-rule 89 (C) states that the Council

subject Mitar Vasiljevic judgment of the ICTY No. IT-98-32-T dated 29.11.2002; subject Milorad Krnojelac judgment of the ICTY No. IT-97-25-T dated 15.03.2002; subject Fatmir Limaj et al, judgment No. IT-03-66-T dated 30.11.2005, the Marko Škrobić, the judgment of the Court of X-KR-07/480 of 22.04.2009; subject Ranko Vukovic, a verdict of X-KRŽ-07/405 of 30.06.2009; Momir Savic verdict of X-KRZ-07 / 478 from 03.07.2009, subject Mejakic et verdict of X-KR/06/200 of 16.02.2009; subject Zijad Kurtovic verdict of X-KRŽ-06/299 from 25.03.2009; subject Lelek, verdict of X-KRŽ-06/202 of 12.02.2009.

²⁶ See the Zoran Kupreskic et al, judgment of the ICTY No. IT-95-16-A of 23.10.2001. couple. 39, the subject of Fatmir Limaj et al, judgment No. IT-03-66-T of 30.11.2005, para. 17, the Marko Škrobić verdict of X-KR-07/480 of 22.04.2009, para. 63rd and 64; subject Ranko Vukovic, a verdict of X-KRŽ-07/405 of 30.06.2009, para. 58, Momir Savic verdict of X-KRŽ-07/478 of 03.07.2009, p.76.

cannot accept any relevant evidence which it deems to have probative value, and Sub-rule 89 (d) provides that the Council may exclude evidence if the need to ensure a fair trial substantially outweighed its probative value.²⁷ Thus, the mentioned court, and the Court of Bosnia and Herzegovina, held that the testimony of a single witness may have probative value, in which he performed the identification of the accused, but this kind of testimony must be carefully evaluated and with a detailed explanation of the judgment. Analyzing numerous judgments of the courts in Bosnia and Herzegovina it can be concluded that the judges gave credence to the results of the recognition, if they are carried out in accordance with the provisions of the criminal procedure and criminal rules.²⁸

Conclusion

Eyewitness identification of individuals and objects occurs in everyday forensic criminalistics and criminal proceedings practice as a form of verification of establishing identity of persons previously seen faces or objects with one of the given. The laws on criminal procedure about eyewitness identification of individuals and objects in Bosnia and Herzegovina are classified within the examination of witnesses and they primary have investigative evidence character, but they can also have an informal character and as an operational-tactical action and that happens when enforcements are conducted by the authorized officers in pretrial criminal-operative work. Speaking of acts of recognition, we must stress that this is a factual action; we can say that it is a kind of giving testimony, that particular form of evidence based on observation and the subsequent identification of the presented individuals or objects, as an object that was seen in some stage of the criminal event. At first sight, this procedure is simple and the results obtained by its implementation in lay and professional public are often given unrealistic significance. Recognition in any case is taken as a planning process that follows a set of problems and difficulties which can largely be attributed to the unreliability of human perception, and memory and reproduction, and inclination that every person of witness's environment can have influence on witness's testimony, especially when that person is the prosecuting authority who conducts improper procedure. Therefore, it is necessary to prepare and implement these actions with special attention, so that the results that have been obtained cannot be complained about the omissions committed by the organizers of recognition.

Finally, we conclude that the practice of the criminal courts has eliminated doubts regarding the probative value of recognizing persons and objects and it is irrefutably confirmed that the recognition is a part of the testimony of a witness of a special kind of testimony, i.e. the action of proving has its own rules, procedural importance and probative value, but that cannot be seen separately and in isolation without a complete testimony of witnesses, as well as for the original testimony and the subsequent recognition of the same source of evidence - a witness.

²⁷ See item Dusko Tadic, Judgment ICTY No. IT-94-1-A, of 15.07.1999, para. 65, subject to Zlatko Aleksovski judgment MKSKJ number IT-95-14/1-A, on 24.03.2000, para. 62, and Zoran Kupreskic et al, judgment of the ICTY No. IT-95-16-A of 23.10.2001, para. 33, subject Zejnil Delalic al judgment of the ICTY No. IT-96-21-A of 20.02.2001, para. 506th; subject Mitar Vasiljevic judgment of the ICTY No. IT-98-32-T dated 29.11.2002, para. 19, the Milorad Krnojelac judgment of the ICTY No. IT-97-25-T dated 15.03.2002, para. 71st

²⁸ The author of this paper conducted an empirical study in which he analyzed the criminal records of the District Court in Doboj where they made eyewitness identification of people and objects in the period from January 1, 2004, to December 31, 2009. At the end of the study it was concluded that the courts in 86.6% of cases gave their trust to eyewitness testimony and gave significance to the results of the recognizing, and made a conviction, while in 13.4% of cases brought acquittal.

References

1. Aleksic, Z., Criminalistics, Belgrade, 1985
2. Aleksic, Z., Milovanovic, Z. , Criminalistics, Belgrade, 1991
3. Aleksic, Z., Skulic, M. , Criminalistics, Belgrade, 2010
4. Bejatovic, S., Criminal Procedure Law - General Part, 1995
5. Bejatovic, S., Banovic, B., Criminal procedural legislation of Serbia, 2005
6. Vodinelic, V., Criminology, detecting and proving, I and II Tom, Skopje, 1985
7. Vasiljevic, T., Sistem of criminal processeding rights, Belgrade, 1964
8. Grubac, M., Criminal Procedure Law, Belgrade, 2009
9. Dimitrijevic, D., Criminal Procedure Law, Belgrade, 1982
10. Zarkovic, M., Criminalistics tactics, Belgrade, 2009
11. Zivanovic, T., Criminal Code, Code of Criminal Procedure of the Court of the Kingdom of Yugoslavia, Belgrade, 1930.
12. Jekic, Z., Skulic, M., Criminal Procedure Law, Serb Sarajevo, 2005
13. Kokolj, M., Criminal Procedure Law, Bijeljina, 2009.
14. Krapac, D., Criminal Procedure Law, Zagreb, 2000
15. Krivokapic, V., Criminalistics - General Part, Belgrade, 1990.
16. Krivokapic, V., Criminalistics tactics 3, Belgrade, 1997.
17. Markovic, T., Contemporary technique resarching criminal acts (Criminalistics), Zagreb, 1977.
18. Markovic, B., Criminal Justice act Textbook, Belgrade, 1937.
19. Milosevic, M., Stevanovic, C., Criminal Procedure Law, 1997
20. Modli, D. , Eyewitness identification of persons and object with direct choice of recognition (identification parade), Zagreb, 1996
21. Niketic G., Criminal code and Criminal Procedure Law, Belgrade, 1924
22. Nicevic, M., Stevanovic, M., Criminal Procedure Law, 2008
23. Pavisic, B., Criminal Procedure Law - authorized lectures, Rijeka, 2008.
24. Pavisic, B., Modli, D., Veic, P., Criminalistics, Zagreb, 2006.
25. Petric, B., Comment on Criminal Procedure Law, Belgrade, 1986
26. Sijercic-Colic, H., Hadziomeragic, M., Jurcevic, M., Kaurinovic, D., Simovic, M., Comment of Criminal Procedure Law, Sarajevo, 2005
27. Simovic, M., Criminal Procedure Law - General Part, Bihac, 2005
28. Simonovic B., Representation for recognition, (special types, causes incorrect identification, the probative value), Security number 5, Belgrade, 1999, page 591-612
29. Simonovic, B., Criminalistics, Kragujevac, 2004.
30. Simonovic, B., Matijevic, M., Criminalistics tactics, Banja Luka, 2007.
31. Simonovic, B., Pena, U., Criminalistics, Ists Sarajevo, 2010.
32. Strogovic, M., Criminal Procedure Law, Belgrade, 1948
33. Cvijovic, O., Popovic, D., Criminal Procedure Law, Belgrade, 1977
34. Skulic, M., Minors as perpetrators and as victims of criminal acts, Belgrade, 2003
35. Skulic M., Criminal Procedure Law, Belgrade, 2009
36. Wagenaar, W. A., *Identifying Ivan: A Case Study in Legal Psychology*, New York, 1988.

PREVENTING AND FIGHTING ORGANIZED CRIME IN THE EU – A NEW ERA WITH THE LISBON TREATY AND THE STOCKHOLM PROGRAMME

Professor Snezana Nikodinovska-Stefanovska, PhD

Faculty of Security - Skopje, Republic of Macedonia

Marjan Gjurovski, MA

Faculty of Security - Skopje, Republic of Macedonia

Abstract: The fight and prevention of transnational crime have increasingly gained priority on the agendas of the European Union countries. The main reason for this development is attached to three interrelated events. First, the security void that appeared after the fall of Communist regimes in Eastern Europe created incentives for criminal elements to capitalize on weak state control and subsequently grow in size. Second, the Maastricht Treaty's (1992) provision for the freedom of movement has eased the operations of organized networks in "old" Europe. Lastly, the enlargement of the EU in 2004 has, by and large, created a flexible milieu for the operations of criminal networks in European continent in an unprecedented manner.

The EU's actions to counter transnational organized crime have paved the way for a process aimed at harmonizing and unifying national structures on legal matters in order to combat transnational crime.

This paper will outline novelties relevant for the prevention and fight against organized crime as presented in the Lisbon Treaty and the Stockholm Programme.

Keywords: EU, organized crime, AFSJ, Lisbon Treaty, Stockholm Programme

Introduction

It has been widely argued that since the Cold War there has been a shift in the structure of international relations from a bipolar to a multipolar system. This transformation has in turn had an immense impact on the public policies created and implemented by the EU. In addition, the EU's approach to security has been influenced by the complex processes and outcomes of globalisation, which are themselves closely linked to rapid changes in socio-political, economic and technological developments. In practical terms, this transformation has resulted in blurring of the classical division between external security matters such as war, defence and international order, and internal security issues such as organised crime, terrorism, policing and public order. In other words, we have witnessed the emergence of a new kind of security continuum – linking the internal and external security dimensions. Consequently, important questions related to who is the main provider of security (the state, international agencies or transnational organisations), as well as who is the primary referent object of security (the state or the individual) have arisen. There have been several changes in the EU's approach in responding to both the contemporary threats and the present security continuum. Institutionally and in light of the EU's three pillars, these changes have been illustrated by the emerging integration of community affairs in Justice

and Home Affairs (JHA), along with external activities under the Common Foreign and Security Policy (CFSP) and the European Security and Defence Policy (ESDP), and vice versa.

Transnational organized crime (TOC) is dramatically increasing its ability to perform at a global level. There is not yet, however, a common definition of the organized crime, nor a common strategy to fight it. Even though it is currently included in the political agenda on a global level and often associated with transnational terrorism and security issues, organized crime is not always exclusive policy priority. The difference among the most important political actors' position (the US, the EU, the EU Member States, the UN) is significant. The EU, in particular, has developed an advanced strategy based on single Member States experience and on shared principles and perceptions. In the broader context of multilateralism and by respecting the leading global actors' view, the EU strategy constitutes an added value to the global struggle against TOC.

The fight and prevention of transnational crime have increasingly gained priority on the agendas of the European Union countries. The main reason for this development is attached to three interrelated events. First, the security void that appeared after the fall of Communist regimes in Eastern Europe created incentives for criminal elements to capitalize on weak state control and subsequently grow in size. Second, the Maastricht Treaty's (1992) provision for the freedom of movement has eased the operations of organized networks in "old" Europe. Lastly, the enlargement of the EU in 2004 has, by and large, created a flexible milieu for the operations of criminal networks in the European continent in an unprecedented manner.

The EU's engagement in crime-related issues, or lack thereof, has gone from being merely passive in the 1980s, to highly active, due to the ratification of the Lisbon Treaty¹ and the adoption of the Stockholm Programme². Previously, there was a desire among member states to prevent organized crime. However, different sets of regulations, organizational structures that were yet to be harmonized, and diverse member priorities prevented the realization of effective cooperation. With the ratification of the Lisbon Treaty, new opportunities for fighting organized crime have been created. One of the EU's missions includes offering its citizens an area of freedom, justice and security within its internal borders, as stipulated in the Lisbon Treaty. Therefore, it is a precarious task to determine the exact implications of the Lisbon Treaty.

Security concept of the european union

The concept of security within European integration/EU has undergone changes and amendments, leading to a broad but diffuse security concept. All treaties, from the Treaty constituting the European Coal and Steel Community until the Treaty of Lisbon, contain references to security aspects. With subsequent treaty revisions, these references have not only increased in number but also in relation to the context they refer to. While at the beginning, the only security concept that was considered in the treaties was social security in relation to the free movement of workers this has broadened to include social, political, economic and energy security with both internal and external implications.

1 Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community. Available at: <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/cg00014.en07.pdf>. (Accessed: March, 2013).

2 European Council (2009). "The Stockholm Programme: An Open and Secure Europe Serving and Protecting the Citizens", December 10-11, 2009. Available at: <http://register.consilium.europa.eu/pdf/en/09/st14/st14449.en09.pdf> (Accessed: March, 2013).

Whereas for some decades, 'security' within European cooperation was mainly perceived as referring to internal, territorial security which could (only) be maintained with military means, the end of the Cold War and September 11, 2001 and March 11, 2004 led to a different and differentiated perception of security. Since the end of the 1990s, it has been possible to identify two broader and more general concepts of security: the external, 'international' security and the internal security of the Union's citizens, the former capable of influencing the latter.

The Treaty of Maastricht, which was ratified in late 1993, was a turning point for the EU's foreign and security policy. The Common Foreign and Security Policy (CFSP) was set up as a second pillar of the EU. Security and defence were also explicitly included in the CFSP. The Treaty promised to develop a 'common security and defence policy' and perhaps also 'a common defence'. The Treaty of Amsterdam extends the concept of security to the newly established 'area of freedom, security and justice' (AFSJ) dealing with several aspects of internal security. The Treaty of Nice also mainly contains the security concept of CFSP and of the AFSJ.

With the adoption of the European Security Strategy (ESS) in 2003, the Union formulated for the first time a genuine and all-embracing security concept. As a modern, civilian power, the EU privileges a comprehensive approach in solving security problems, drawing from all the components of its international policy, not only military but also political, economic, judicial or those relating to internal security or development aid. The 2003 ESS articulates precisely this idea when it calls upon the Union to make use "of the full spectrum of instruments for crisis management and conflict prevention at our disposal, including political, diplomatic, military and civilian, trade and development activities".

The Lisbon Treaty reinforces the notion of national security as remaining the Member States' own responsibility. It furthermore establishes for the first time a special chapter on the Common Security and Defence Policy (CSDP). Social security is also mentioned in the treaty, again especially in relation to the freedom of movement for workers. Within AFSJ, a 'high level of security' shall be guaranteed, embracing measures 'to prevent and combat crime, racism and xenophobia, and through measures for coordination and cooperation between police and judicial authorities and other competent authorities, as well as through the mutual recognition of judgments in criminal matters and, if necessary, through the approximation of criminal laws'. Finally, a new security dimension is introduced: security of energy supply which shall be ensured within the Union's policy on energy. Thus, in this last treaty reform, the concept of security is defined very broadly and embraces both internal and external security issues. At the same time, the means to promote and guarantee the different concepts of security have increased towards more military capabilities on the one hand, and increased police and judicial cooperation on the other hand. While the EU is increasingly assuming responsibility for security and conflict resolution in different parts of the world (both with civilian and military means), it also intensifies its internal (judicial and police) cooperation, in order to provide for the security of its citizens. The EU thus increasingly perceives itself as an international 'security actor', which engages in a proactive rather than reactive way for the promotion of international security.

In contrast to the massive visible threat in the Cold War, none of the new threats is purely military; nor can any be tackled by purely military means. Each requires a mixture of instruments. Proliferation may be contained through export controls and attacked through political, economic and other pressures while the underlying political causes are also tackled. Dealing with terrorism may require a mixture of intelligence, police, and judicial, military and other means. In failed states, military instruments may be needed to restore order, humanitarian means to tackle the immediate crisis. Regional conflicts need political solutions but military assets and effective policing may be needed in the post conflict

phase. Economic instruments serve reconstruction, and civilian crisis management helps restore civil government. The European Union is particularly well equipped to respond to such multi-faceted situations.

The eu concept of the organized crime as a common security concern

Organized crime (OC) was listed as a threat in the 2003 European Security Strategy (ESS) - "A Secure Europe in a Better World"³. The ESS expressed a distinctive EU view on "new threats", whose nature was understood to be less observable and predictable than traditional menaces. The document, elaborated by the then High Representative for Foreign and Security Policy Javier Solana, lays out the five main threats directly affecting the EU: terrorism, the proliferation of weapons of mass destruction, regional conflicts with an international impact, failed states and organized crime. So, the 2003 ESS identified OC as one of the key threats to European security. There is a passage from the Strategy which summarizes it well: "Europe is a prime target for organised crime. This internal threat to our security has an important external dimension: cross-border trafficking in drugs, women, illegal migrants and weapons accounts for a large part of the activities of criminal gangs. It can have links with terrorism. Such criminal activities are often associated with weak or failing states. Revenues from drugs have fuelled the weakening of state structures in several drug-producing countries. Revenues from trade in gemstones, timber and small arms, fuel conflict in other parts of the world. All these activities undermine both the rule of law and social order itself. In extreme cases, organised crime can come to dominate the state."

While by 2003 transnational organized crime came to be clearly singled out as a fundamental challenge for the security of Europe, the concept of organized crime as a common security concern emerged relatively slowly. The Treaty of Maastricht (1992) considered the adoption of anti-organized crime policies as an EU objective, creating Justice and Home Affairs (JHA) as a Third Pillar. The Schengen Convention (1990) and the Schengen Implementation Agreement (1995) aimed to enhance co-operation between Member States' police forces and judicial systems, especially in the fields of drug trafficking and border control. The Treaty of Amsterdam (1999) formally created the European Union's Area of Freedom, Security and Justice (AFSJ), which includes policing, judicial cooperation in criminal and civil matters, border controls, immigration, asylum and related fields that fall under the interior, justice and home affairs ministries of member states. Since then, the AFSJ has become one of the key political priorities for the European Union. The Amsterdam Treaty transferred the areas of illegal immigration, visa, asylum, and judicial co-operation in civil matters to the competence of the European Community (First Pillar), thus introducing community decision-making method, with majority voting and increased roles for the Commission and ECJ. The new EU institutional framework, through Police and Judicial Co-operation in Criminal Matters, started to work on questions such as drug trafficking and transnational organized crime.

It was in this phase that action plans to combat transnational crime made their appearance: new goals and proposals were defined in order to improve information-sharing across borders and to launch joint operations against criminal networks. A growing number of actors, institutions and instruments came to be involved and deployed

3 European Council (2003). "A Secure Europe in a Better World. European Security Strategy". Bruxelles, 13 December. Available at: <http://www.consilium.eu-ropa.eu/uedocs/cmsUpload/78367.pdf> (Accessed: March, 2013).

in counter-crime activities, and a number of contradictions arose. As noted by Schroeder (2009),⁴ for several years distinct organizational fields in the EU have been pursuing different goals (e.g., stabilisation linked to foreign policy mechanisms, or counter-crime action and assistance related to distinct JHA dynamics).

At the same time, one cannot overlook the importance of the process of “externalisation of hot issues”, such as illegal migration or transnational crime, for the evolution of the EU institutional framework.⁵ As a result, JHA, the privileged framework under which these actions were undertaken, became one of the fastest-growing domains of EU action.⁶ The efforts made by the EU to export its own institutional settings abroad, promoting border control instruments and enhancing the fight against organized crime, can be seen as the first concrete expression of the development of a proper “JHA external dimension” (also known as JHAE). At the end JHA acquired both an internal - cooperation, coordination and policy-making - and an external dimension - (incorporation of JHA issues in the relations with third countries).

Namely, distinguishing between the internal and external dimension of EU policies in this domain is difficult, given the transnational nature of the issues in question. In actual and operational terms, internal and external aspects of the Area of Freedom, Security and Justice are closely interwoven. It is no coincidence that in this area the pillar division has often been considered “unhelpful”.⁷ The paradoxes of “pillarisation” could be noticed in the legal basis of the EU missions abroad: some are assigned to the First Pillar, while others to the Second, depending on questionable assumptions regarding the degree of danger to be faced on the ground.

Organized crime and eu missions

In 2008 the “Report on the Implementation of the ESS” put distinctive emphasis on the salience of exporting security strategies beyond EU borders, preventing existing security challenges from becoming sources of armed conflict. In such perspective the combination between different political, diplomatic, military and development instruments was understood to be imperative. At the same time, the Report admitted that with specific regard to organized crime progress had been “slow and incomplete”.

The entry into force of the Lisbon Treaty on 1 December 2009 altered the EU architecture through the formal abolition of the “pillar divide”. The overcoming of the pillar-system goes hand in hand with the expectations of greater coherence through a new Common Security and Defence Policy (CSDP). Under Lisbon policies concerning the Area of Freedom, Security and Justice (ex Pillars One and Three) are blended together in a chapter where majority voting becomes the rule. Thus, the decision-making process regarding police and judicial cooperation in fighting organized crime loses its intergovernmental character. In addition, Lisbon opens up new opportunities in terms of authorities and agencies responsible for countering transnational organized crime such as Europol, Eurojust, OLAF, European Public Prosecutor, etc.

4 Schroeder, U. C. (2009). “Strategy by Stealth? The Development of EU Internal and External Security Strategies”, *Perspectives on European Politics and Society*, 10, 4, pp. 486-505.

5 Monar, J. (2004). “The EU as an International Actor in the Domain of Justice and Home Affairs”, *European Foreign Affairs Review*, 9, (2), pp.395-415.

6 Monar, J. (2006). “Justice and Home Affairs”, *Journal of Common Market Studies*, 44, pp. 107-117.

7 Vara, J. S. (2008). “The External Dimension of the Area of Freedom, Security and Justice in the Lisbon Treaty”, *European Journal of Law Reform*, 10(4), pp. 577- 597.

The communitarisation of the Third Pillar has been welcomed as a significant achievement. Some authors (i.e. Herlin-Karnell⁸ and Blockmans and Wessel⁹) highlight the importance of the process of supranationalisation of criminal law as well as the inclusion of new specific areas (i.e., the fight against money laundering) into the supranational level. By contrast, other commentators lay emphasis on the existence of several forms of derogation, as an illustration of the everlasting strength of the intergovernmental approach. The Lisbon Treaty, they point out, does not include systematic regulation of external action in relation to the area of AFSJ, which is crucial for fighting transnational organized crime.¹⁰ The aim of internal security can be pursued in the supranational framework, while the intergovernmental regime still dominates the realm of external security.

Organized crime related issues are increasingly discussed in the EU dialogues with third countries and regional organizations. Large portions of such issues are being incorporated in the evolution of the EU's Security and Defence Policy, through which the EU seeks to better define and enhance its global role. Thus, while originating within Third Pillar, those operational categories that define the EU's commitment to combating organized crime can be said to have progressively infiltrated the area of foreign and security policy (Pillar Two).

For the greater part of the last two decades, the CFSP and ESDP (termed CSDP after the Lisbon Treaty) have constituted the main policy domains for the EU's engagement in the fields of safety and security. Through the CFSP and ESDP/CSDP, the EU seeks to promote and maintain stability – not only outside its borders, but also in response to external threats and vulnerabilities that may penetrate the EU's borders. Consequently, the EU is often portrayed as a normative power in world politics, being a strong promoter of the normative principles generally acknowledged in the United Nations system. These include the promotion of nine normative principles: sustainable peace, freedom, democracy, human rights, the rule of law, equality, social solidarity, sustainable development and good governance.¹¹ The ESS 2003 is a key document for the EU security policy and the way missions are conducted and prioritised. This document clearly outlines a common focus on the promotion of peace, the rule of law and development as pivotal elements for the safety of the EU citizens. The ESS recognises the present security picture as fundamentally different from the past by stating that “the post-Cold War environment is one of increasingly open borders in which the internal and external aspects of security are indissolubly linked”.¹² Hence, the EU has taken on a leading and responsible role in promoting peace and security – even beyond its borders and immediate neighbourhood. Over the years, the EU has been active in a plethora of military, but especially civilian missions under the auspices of the ESDP to achieve these ends. With these commitments, the EU is viewed as a normative power, but also, and foremost, as a civilian power.¹³

The ESDP came into existence as an instrument to undertake all the conflict-prevention and crisis-management missions defined by the Petersberg tasks through both military and civilian instruments. The Petersberg tasks, defined by Western European Union in 1992 and then incorporated in the Treaty of Amsterdam, contributed to the transformation of

8 Herlin-Karnell, E. (2008). “The Lisbon Treaty and the Area of Criminal Law and Justice”. *European Policy Analysis*, SIEPS, 3, pp. 1-10.

9 Blockmans S. and Wessel, R.A. (2009). “The European Union and Crisis Management: Will the Lisbon Treaty Make the EU More Effective?” *CLEER Centre for the Law for the External Relations, Working Paper* 1, pp. 1-47.

10 Vara, *op.cit.*

11 See Manners, I. (2008). “The normative ethics of the European Union”, *International Affairs*, Vol. 84, No.1, pp. 45-60.

12 European Commission, A Secure Europe in a Better World, European Security Strategy, presented by Javier Solana, Brussels, 12 December 2003. Available at: <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpI>

13 D. Korski and R. Gowan, Can the EU Rebuild Failing States? A Review of Europe's Civilian Capacities, European Council on Foreign Relations, London, October 2009, pp. 7-98.

those European defence structures that had been developed during the Cold War into a new security scenario, where rapidly deployable forces had been needed. Thus conflict prevention was incorporated within the crucial aims of the EU.

After the Councils of Helsinki (1999) and Feira (2000), the key focus of foreign and security policy shifted from traditional military missions to comprehensive crisis management. The Feira Council, which established that the development of the rule of law in countries emerging from armed conflicts should become a priority for the EU external action proposed a specification of civilian aspects of the EU crisis management.¹⁴ These were thereafter distinguished as police, rule of law, civilian administration and civil protection (da Feira 2000). A year later, in the “EU Programme for the Prevention of Violent Conflict” security sector reform (SSR) was added as an important element for crisis management.¹⁵

The vast majority of the ESDP missions deployed by the EU since 2003 have been civilian operations. This circumstance illustrates the central role of the civilian component in external security policies. In addition, it shows how the principles elaborated in the 1990s for “domestic” purposes have been moved to the area of external relations, especially on issues related to terrorism and illicit trafficking. Interestingly, among the critical aspects that were recalled by the Action Plan for Civilian Aspects of ESDP (2004), one finds the need for improving coherence between ESDP and counter crime strategies.¹⁶

According to the “Lessons and Best Practices Report 2009”, the EU has made substantial progress in setting up and conducting over a dozen civilian CSDP missions.¹⁷ Nevertheless, critical aspects emerge as well, as highlighted by the “Action Plan for Civilian Aspects of ESDP” of 2004, which points to a need for improving coherence between ESDP and counter crime strategies. The Foreign Affairs Council Meeting (26 April 2010), recalls the need for “further strengthening the coordination, exchange of information and cooperation between CSDP missions and all the relevant JHA actors”. In particular, the Council stresses the role of several CSDP missions, which “contribute to EU internal security by supporting the fight against transnational crime and by building capacities in the field of international legal cooperation.”¹⁸ The 2010 Civilian CSDP Lessons Report highlights the need for better integrating the missions into overall EU policy towards the host-country and region. In this context, close cooperation with the Freedom, Security and Justice Area is described as a measure required to strengthen EU operations.

Summing up, the EU has acquired a multidimensional approach to security, focusing also on non-military threats. The relevance of the “phantom menace” posed by organized crime has emerged clearly after the Treaty of Maastricht, playing a crucial role in the European Security Strategy. Several actors, institutions and instruments have been involved and deployed by the EU in counter-crime activity. Civilian Crisis Management and JHAE are crucial for the EU to tackle transnational threats such as organized crime.

14 The European Council of Santa Maria de Feira in 2000 represented a turning point for the development of the JHIAE. The main results of the meeting were the use of police and justice cooperation instruments in crisis regions, the external dimension for migration policy, the growing role of Europol in the fight against organized crime and terrorism.

15 Weiler, Q. (2009). “The European Union and Security Sector Reform in Africa: a Leader in Theory, a Laggard in Reality?” Bruges Regional Integration & Global Governance Papers, 1, pp. 1-33.

16 The Action Plan was followed by a Civilian Capabilities Commitment Conference in November 2004 and later by the agreement on the 2008 Civilian Headline Goal. Member states further established a Committee for Civilian Aspects of Crisis Management, a Civil-Military Cell, and a European Police College (CEPOL).

17 EU Common Security and Defence Policy (2009). Civilian CSDP Missions: Lessons and Best Practices Report. Available at: <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/Fact%20Sheet%20-%20Civilian%20CSDP%20missions%20-2009%20report%20on%20lessons%20and%20best%20practices.pdf> (Accessed: April, 2013).

18 Foreign Affairs Council Meeting (26 April 2010).

Organized crime: novelties of the lisbon treaty and stockholm programme

With the Lisbon Treaty, decision making has eased since most areas of the third pillar (Police and Judicial Co-operation in Criminal Matters) are now based on qualified majority voting. This is the main rule across the Freedom, Security and Justice-area of the EU. However, one of the remaining problems is that unanimity still applies to operative cooperation and there are preconditions for the activities of one member state in another member state. This might cause disruption in decision making in the future since operative cooperation has different meanings in different member states. Therefore, it is crucial that EU members create a uniform definition of operative cooperation and decide whether it entails the exchange of information, physical interventions, or if it is targeted against one or more individuals.

The Lisbon Treaty provides for the establishment of a Standing Committee on Internal Security (COSI) as a body with a mandate to facilitate and strengthen coordination of operative cooperation between member states. The committee aims to evaluate the general state of operative cooperation in the EU zone, identify flaws, and forward recommendations for further improvements. Other tasks entrusted to COSI include co-ordinating the action of European agencies with responsibilities in areas of justice and home affairs, such as EUROPOL, EUROJUST, FRONTEX and CEPOL. It must also ensure that none of their activities overlap and that there is a real focus on their requirements.

The so called "Stockholm Programme" was proposed by the European Commission at the beginning of June 2009 and was adopted by the European Council in December 2009. The Stockholm Programme comes after the Tampere (1999-2004) and Hague Programme (2004-2009), and is the third five-year plan defining the priorities of the EU in the areas of freedom, security and justice.

The Stockholm Programme - *An open and secure Europe serving and protecting the citizens* adopted by the European Council in December 2009 contained provisions on an internal security strategy of the EU. Among political priorities set out in the programme there was the following statement: "An internal security strategy should be developed in order to further improve security in the Union and thus protect the lives and safety of European citizens and tackle organised crime, terrorism and other threats. The strategy should be aimed at strengthening cooperation in law enforcement, border management, civil protection, disaster management as well as criminal judicial cooperation in order to make Europe more secure. Moreover, the European Union needs to base its work on solidarity between Member States and make full use of Article 222 TFEU"¹⁹

The Stockholm Programme does not view Internal Security Strategy as an autonomous, closed and self-sustaining set of guidelines, instruments and actions undertaken by the EU bodies and the Member States. The strategy rather is seen in a wider context of blueprints already approved by the EU institutions (such as, for example the 2003 European Security Strategy, etc.). It also takes into account other EU policies, in particular those concerning the internal market. The stress is also put on the external dimension of EU internal security strategy, especially on relations with the EU's neighbours and particularly with the candidate and potential candidate countries.

Organized crime is mentioned under most subheadings and has a section of its own in the program. As an increasing threat to state security, the existence of organized crime provides for "complementary" cooperation in areas such as criminal statistics and criminological studies that get funded by the EU. The strategy on organized crime provides

19 <http://register.consilium.europa.eu/pdf/en/09/st16/st16484-re01.en09.pdf>

for strong transnational cooperation, including increased interaction with law enforcement agencies in third countries, as well as uniform techniques in terms of investigative and preventive measures.

Conclusion

Transnational organized crime (TOC) is dramatically increasing its ability to perform at a global level. There is not yet, however, a common definition of the organized crime, nor a common strategy to fight it. Even though it is currently included in the political agenda on a global level and often associated with transnational terrorism and security issues, organized crime is not always exclusive policy priority. The difference among the most important political actors' position (US, EU, EU Member States, UN) is significant.

Over the past two decades the EU has come to the full realization of the salience of transnational organized crime as a stability and security threat. Unlike the interpretations that were dominant only a decade ago, a consensus now exists, both at strategic and operational level, on the fact that organized crime has very much to do with the intractable nature of security challenges the EU is facing both domestically and internationally. Originating, and first defined, within Pillar Three of the architecture designed in Maastricht, the categories that define the EU commitment to fighting organized crime have moved to touch the domain of foreign and security policy via the development of a distinctive external dimension of Justice and Home Affairs. It could be expected that the cross-pillarisation process that followed the ratification of the Lisbon Treaty would make it easier to articulate a comprehensive, issue-driven strategic approach, mainly founded on member states' "best practices". Despite the emphasis placed by the EU institutions on the so-called internal-external security nexus (disappearance of the sharp divide between external and internal security), differences between these two broad policies domains remain significant. These two diverse regimes - supranational for internal security vs. intergovernmental for external security - continue to affect the way in which European institutions operate.

Fighting organized crime is part of wider transformative EU's strategies to build sustainable peace and contribute to European security. It takes long-term political commitment, resource availability and multi-dimensional strategies, which can cope with (geo)political (in)stability dilemmas, and attempt to cut the Gordian knot of the crime-politics nexus, while promoting socio-economic development, and assisting in strengthening of the rule of law. The changing nature of prevailing forms of armed conflict along European and world peripheries makes it imperative that strategies for fighting organized crime outside EU borders receive more consideration and rigorous assessment.

References

1. Blockmans S. and Wessel, R.A. (2009). "The European Union and Crisis Management: Will the Lisbon Treaty Make the EU More Effective?" CLEER Centre for the Law for the External Relations, Working Paper 1, pp. 1-47.
2. Council of the European Union (2010). Council Conclusions on CSDP 3009th Foreign Affairs Council meeting, Luxembourg, 26 April 2010. Available at: [http:// www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/113996.pdf](http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/113996.pdf) (Accessed: April, 2013).

3. European Commission, A Secure Europe in a Better World, European Security Strategy, presented by Javier Solana, Brussels, 12 December 2003. Available at: <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpl>
4. European Council (2003). "A Secure Europe in a Better World. European Security Strategy". Bruxelles, 13 December. Available at: <http://www.consilium.eu-ropa.eu/uedocs/cmsUpload/78367.pdf> (Accessed: March, 2013). EU Common Security and Defence Policy (2009). Civilian CSDP Missions: Lessons and Best Practices Report. Available at: <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/Fact%20Sheet%20-%20Civilian%20CSDP%20missions%20-2009%20report%20on%20lessons%20and%20best%20practices.pdf> (Accessed: April, 2013).
5. Foreign Affairs Council Meeting (26 April 2010).
6. Herlin-Karnell, E. (2008). "The Lisbon Treaty and the Area of Criminal Law and Justice". European Policy Analysis, SIEPS, 3, pp. 1-10.
7. Korski, D. and R. Gowan, Can the EU Rebuild Failing States? A Review of Europe's Civilian Capacities, European Council on Foreign Relations, London, October 2009, pp. 7-98.
8. Ladenburger, C. (2008). "Police and Criminal Law in the Treaty of Lisbon", European Constitutional Law Review, 4, pp. 20-40.
9. Manners, I. (2008). "The normative ethics of the European Union", International Affairs, Vol. 84, No.1, pp. 45-60.
10. Monar, J. (2004). "The EU as an International Actor in the Domain of Justice and Home Affairs", European Foreign Affairs Review, 9,(2), pp.395-415.
11. Monar, J. (2006). "Justice and Home Affairs", Journal of Common Market Studies, 44, pp. 107-117.
12. Schroeder, U. C. (2009). "Strategy by Stealth? The Development of EU Internal and External Security Strategies", Perspectives on European Politics and Society, 10, 4, pp. 486-505.
13. Weiler, Q. (2009). "The European Union and Security Sector Reform in Africa: a Leader in Theory, a Laggard in Reality?" Bruges Regional Integration & Global Governance Papers, 1, pp. 1-33.
14. Vara, J. S. (2008). "The External Dimension of the Area of Freedom, Security and Justice in the Lisbon Treaty", European Journal of Law Reform, 10(4), pp. 577- 597.

HOW CRIMINALISTICS AND LEGAL INTERPRETED WHAT IS AN ORGANIZED CRIMINAL GRUP

Dragan Manojlovic, PhD
Megatrend University in Belgrade

Summary: What is the fundamental task of the legal regulation of the discovery and preservation of evidence in a criminal matter in the field of organized crime? We believe that the legal definition of the rule (type and condition) for the use of preventive and repressive methods only one side, and the second-its application to the criminal underworld. It is evident in the criminal code, it is possible to apply only to material code-organizing emergence of an organized crime group. Is this institute applied and the extent of crime and criminal justice point of view, we try to find out in this paper. The third line of research in this paper will focus on the features and capabilities of detecting and proving activities of organized criminal groups through empirical research reports, indictments and convictions. Why is research in this paper focuses on the organized crime group? This is seen in the fact that in Serbia according to the number reported, accused and convicted of conspiracy to commit criminal acts, does not understand what the organized crime group, and thus what organized crime is, much less what is the evidence that proves the crime scene and process the existence of association-organized criminal groups. The application of criminal and criminal procedural rules in unlocking method and understanding of organized criminal groups in Serbia is at a very low criminal and procedural (legal) level. In this paper we try to explore how to Serbia in the third millennium understand what organized crime group in terms of identification, collection and preservation of evidence in criminal matters.

Key words: organized crime groups, recognition, criminalistic, criminal law.

The methodological approach

Purpose: The subject of the criminal procedural research institutes and crime detection, collection and preservation of evidence in European countries and Serbia, and the problem is the Institute for conformity to rules of modern discovery and collection of evidence by the state of Europe in relation to the Republic of Serbia.

Methods: This research applied the methods of content analysis of existing national and international literature, comparative and descriptive methods of analysis. We used primary and secondary written sources and sources that were created for this research. To obtain relevant information from the legislative practices of Europe and Serbia, we will use the analysis of the comparative method and the method of correlation.

Is: After the changes incurred during the year 2000, in the approach to detection and collection of evidence is not there to accept the rules of enlightened people in the Republic of Serbia, by the legislature. The authors believe that the analysis of the theory and practice (experiences of European countries) in this area provides a critical analysis, and construction of new legal and criminal enforcement tools for the institute of contemporary criminal procedure for the detection of crime. In this context, the authors have made the comparative theoretical and empirical research.

Research limitations / implications: The results are limited to gathering research material for the study of existing legislation and rules (models and methods) and their application.

Practical implications: The results can be used to develop a democratic legal regulations for the implementation of the institute of contemporary criminal procedure and criminal methods. Furthermore, the practical implications of this knowledge to reflect on the quality of detection, gathering and securing evidence, on the one hand, and the other to a higher degree of respect for human rights of citizens.

Originality / value: The originality of the research is evident in the research of application of legal rules in the democratic countries of Europe and the area of the Republic of Serbia, which provides the legal and criminalistics theory and practice, introduction of new institutions and methods that would respect the recommendations of the enlightened nations.

Introductory considerations

As a basis for theoretical and empirical recognition and identification of «problems and case studies,» here we set out some essential elements (basic attributes) of modern criminal procedure and criminal provisions, such as electronic recording of interviews, undercover agent, simulated purchase of objects of criminal offense, controlled delivery and others., who decisively contributed to the international community to coordinate (not practice) and start «a frontal fight» and prescribe the effective «offensive» measures for the detection of the international, regional, interstate and national level of crimes and their perpetrators on the one hand, and collection and preservation of evidence on the other. After this introduction, the method of correlation and case studies through analysis of existing literature will investigate the application of criminal procedural institutes in some countries of the European Union and Serbia, which we will point out the shortcomings of existing practice in which the authorities in the Republic of Serbia, these procedural and forensic institutes are implemented.

Prescribing measures and conditions for the application of criminal procedural institute where the research topic, ie the detection of serious crime, gathering evidence and securing them to initiate and conduct criminal proceedings, the first pre-trial and then the criminal in order to impose sanctions prescribed material Code, is one of the task of theory and practice of criminal procedure. So, in legal theory and professional practice as we understand the performance of individuals supported by evidence before the court for trial,¹ and imposition of penalties prescribed by Jacques. Our task is to investigate precisely this encounter in several European countries and in Serbia, the application of scientific methods: correlation, comparison, pravnositorske methods and methods of content analysis of existing criminal procedural rules in European countries.

We are of the opinion that the level of development institute criminal procedure for the detection,² collection and preservation of evidence is directly correlated with the state of crime and criminal milieu of a country or region of a continent. Seeking to apply the material to criminal sanctions prescribed offense, is rooted in faith lawmakers, we would say in a community and to punish the perpetrator. Assumptions such aspirations are not easily accomplished, nor simple because it is in criminal proceedings cent success of a country, or more of them. So, first, someone

1 Scanni, M., and Oliva, R. H. (2006). 'O Sistema, Milan: Rizzoli, p. 19.

2 Porrello, R. (1995). The Rise and Fall of the Cleveland Mafia. Corn Sugar and Blood, New York: Barricade books, p. 25.

will say, and the primary interest of criminal procedural codes in each country is the protection of human rights and property of citizens and society, that the basic values that underlie and maintain each community.

Furthermore, the purpose of these goals-aspirations in crime, particularly criminal procedural matter which is the subject of our research, as prescribed by the lawmakers and institutes norms underlying the implementation of a legitimate, legal and legal proceedings, on the discovery, collection and preservation of evidence in criminal matter.³ The purpose of the prescribed legal rules is not only the offender can not escape retribution, but above all that the authorities apply rules of law to make lawful. We believe that the introduction of the former feels the presence of an issue that is present in krivičnoprocesnoj theory and practice, and that is-as far as the criminal procedural institutes effective anti delictum and post delictum field?⁴ Do you give priority to the implementation of measures to detect, collect and secure evidence in predpolju materialize intentions of the individual as a potential perpetrator or criminal organizations, or after the implementation of the measures realized intention executor? What is the approach on this issue in Europe and Serbia? From the introduction to the study authors understand that the task will not be easy nor simple, but will require more in-depth study of positive criminal-procedural codes in several countries in Europe and Serbia, to the basis of material that will be created for the purpose of this study and the findings of we get, provided answers to questions.

Anatomy of the institute of view in the criminal procedure of detection and identification of an organized criminal group- theory and practice

In mid-twentieth-century theorists of criminal law indicate that the initial application, as Bacic called "traditional criminal justice system shows a number of weaknesses in combating organized crime, given the power of criminal organizations and methods of their criminal activities, which is testing traditional and fundamental principles of criminal rights, and its liberal tenets ...".⁵ All this was considered the middle and latter half of the twentieth century there is a desire to be alive for criminological reality principle, that the crime does not pay, but that should not be paid.

Introduce the special sanction of the material codes for self-generation of forming a criminal organization. We are of the opinion that the already observed not only strong relationship of criminal law and criminology, but the definition of organized crime appears symbiosis-point unison. The famous investigator Fromm in their viewpoints underscores the need to, as he says: .. "Organized crime will attack where it rests,⁶ and began his criminal activity, and to the concealment, and not only that, says Fromm," but when asked members for their organization. "Furthermore, the same author, in his remarks about the necessary changes in the Criminal Code,

3 In legal literature in the world we can find different terminology for the names of criminal procedure which the institute legal theory known as contemporary institutes for the detection and fight against organized crime. So you can find «special investigative measures», «special methods in the funds», «special operative measures», «special covert methods and means of surveys», «covert methods preiskovalne», «covert investigation» and «special investigation methods», «undercover methods», «undercover operations and procedures», «intelligence collection», «crime intelligence» ..

4 Haycraft, J. (1985). *The Italian Labyrinth: Italy in the 1980s*, London: Secker & Warburg, p. 34.

5 Bačić, F. (1999). *Neki kaznenopravni aspekti problematike organiziranog kriminaliteta*, HLJKPP, br. 1, str. 40.

6 Consiglio, A. (2005). *La camorra a Napoli*, Naples: Guida Editori, p. 42.

proposes that states “a successful strategy to combat contemporary forms of crime, on three levels: the identification of members and associates of criminal organizations; discover the structure of the organization, and admission is to trace proceeds of crime profits.”⁷

In addition to these criminal law concepts can be seen that the necessary changes and previous penology principles, not to the perpetrators of crimes in the area of serious crimes, especially organized crime could use the institute penology system that gave the possibility of benefits, which were the primary offenders in halfway houses inokosnih no criminal profits and criminal organizations.

Attention criteria for being a criminal and professional practice is directed at the “confiscation of proceeds of crime a misdemeanor.” By the middle of the second half of the twentieth century in some European countries have adopted modern criminal codes that prescribe the standards that allow the court to make decisions that take away property derived from criminal activity. This is how the criminal justice theory called “liberalization” (softening, melting) principles of burden of proof significantly changes the position of the defendant, because it puts the burden of proving such an obligation, which was on the plaintiff-charges.

One of the most important events in the criminal teorji and professional practice when investigating a comparison of application of modern institutes of criminal law in the field of detecting, collecting and securing evidence in criminal matters of serious crime, took place in 1999. at the XVI Congress of the International Association for Criminal Justice. The Congress has fielded at least two different half-point researchers in the field of criminal law. At one pole are the point of which indicated that the transfer of the burden of proof on the prosecution of the defendant a new or renewal of enemy criminal law. It also states that it is inconsistent with the fundamental principle of the presumption of innocence, which can lead to abuse of not only criminal law but also of human rights. At the other pole are the views that have been suggested to the contrary that it is necessary to introduce some institute that had not been known in criminal-trial matter when it comes to detecting and proving criminal activity, serious crime, thinking first of all the organized criminal dletanost. Amazement, it was suggested that the seizure starts right after the launch activities undertaken in the preliminary proceedings, even though it was not proven that the offender is a person, then no judgment on which it is not possible to invest čpravni drug (final and enforceable). The introduction of deprivation of property acquired through criminal offense, as a preventive measure.⁸

After a comprehensive discussion passed the resolution by which the point: the confiscation of property derived from crime, there can be a preventive measure, but criminal sanctions become widely accepted. The discussion at the Congress of the view prevailed that the court must prove the existence of a criminal organization as a prerequisite for taking away profits. To understand that the property acquired by crime may be seized if the person (owner, keeper ...) does not prove that there is no legal basis for acquisition, then that is acquired in a lawful manner. It is also important, as is the accepted view that the burden of proof lies with the prosecution rather than defense, because the presupposition of innocence⁹ (the defendant, accused) are necessary and inevitable element of human rights.

7 Shelley, L. Identifying, Counting and Categorizing Transnational Criminal Organizations, Transnational Organized Crime, Volume 5 Issue: 1 Dated: Spring, 1999, p. 1 to 18, p. 7.

8 Behan, T. (1996). The Camorra, London: Routledge, p. 19.

9 Everyone charged with a penal offense has the right to be presumed innocent until proved guilty according to law not proven (International Covenant on Civil and Political Rights, Article 14.2). Similar provisions which prescribe the rights and position of the defendant may be found in the American Convention on Human Rights (Article 8.2); the European Convention on Human Rights (Article 6.2), the African Charter on Human Rights

For our research it is important that one point was said in the German Bundestag (Parliament), when one member stated: "... the free state of law will not be affected by effective police work, but much more developed than the holders of organized crime that threatens citizens, their freedom, their lives and property."¹⁰ From the standpoint of these are not completely agree, because our case law through history shows otherwise. In our view they show the opinions and views of many authors in the world, especially the important point of the famous criminologist Marx: "... that the secret police agents (referring to the covert methods) of dynamite in a democracy. He continues ... "Dynamite has great advantages and produces positives results, but it must be treated extremely carefully and with great care ..."¹¹

From previous research, we see that the criminal matter run and install new concepts, such as controlled delivery, simulated legal transactions, undercover agent, a cooperative witness, surveillance of e-communication, observation, etc.. All these measures will be further exploration of the parameter on which method we investigate the correlations and comparisons to the contemporary approaches to criminal process theory and practice in Europe with Serbia.

Point of the criminal justice theory of european countries of detecting and proving criminal activity

Before we move on further investigation, it is necessary from the viewpoint of comparative approaches to give the view of the European Union when talking about the research opportunities that crime is prevalent and can be defined as follows-the fight against crime must be uncompromising, but always have to use legitimate funds and comply with the provisions of law, democracy and human rights, not losing sight of the fact that it comes to protecting those values whose conservation is the main reason for the fight against crime.¹²

Otherwise treatment is the view of European criminal law theory and disregard the minimum standards of protection of human rights and freedoms of the accused in criminal proceedings, conduct of state authorities, and thus the state is responsible for the operation of their body which is entrusted with carrying out duties within their jurisdiction, was reduced to in ancient times and maxim-'propter criminis enormitatem transgredi liceata jure "¹³

To forestall such actions and application of these maxims, Recommendation No. R (96) 8 of the Committee of Ministers of the Council of Europe member states, member countries of the policy to control and combat crime, sent a message that is indicated in this: that

(Article 7.1), and many other charters and conventions. The assumption of innocence is an essential principle of due process. Department of Neurology to be presumed innocent applies both to the person accused of a crime and how the defendants before filing criminal charges.

10 Kleemans, R. D., et. al. (2013). Criminal Careers in Organized Crime and Social Opportunity Structure, The truck driver who bought a cafe: Offenders on their involvement mechanisms for organized crime European Journal of Criminology January 1, Vol. 10., p. 77.

11 Not the police to decide on guilt or innocence of a person arrested for a criminal offense. Police officers are responsible to collect and secure evidence, the prosecutor to prosecute and the court is to determine the truth-take evidence ... This is a key principle that governments in Europe ... Kleemans. E. op. cit. p. 16.

12 European Communitises, No C 251/1, Chapter i-1997.

13 Van Duyne, C. P. (1996). Organized crime, corruption and power, Crime, Law and Social Change , Volume 26, Issue 3 , Kluwer Academic Publishers, p. 201-238., p. (227).

the response to crime must rely the basic principles of democracy and respect for human rights, no matter how difficult the situation in a society (country) in relation to crime-no matter how burdened kiminalom, all methods and criminal procedural institutes, which are not based on the values demokatije and human rights are not allowable.¹⁴

One of the important theorists in the field of criminal law, which is investigating the use of modern criminal procedure Institute Seeger, when considering the willingness of citizens to the necessary restrictions of human rights, as an additional tax, says, "so we can put in a position to be victims of crime were less protected the criminals themselves."¹⁵

Furthermore, based on research we can conclude that in the countries of Europe, when it comes to the use of modern criminal procedure by the Institute of Criminal Justice Operations, accepted the view XVI Congress of the International Association for Criminal Justice, where it was recommended to institute a criminal procedure that apply and enforce criminal (police) operations, can be used as evidence in criminal proceedings, if: 1) specifically required by law, which respects the principle of legality, 2) in terms of serious crimes, which respects the principle of subsidiarity, 3) in the prescribed manner before the commencement of criminal operation commands received by the court, which is respected and applied the principle of judicial supervision over the implementation of the institute.

For our research it is particularly important in the view of Europe, which points to the need to establish a unified system of criminal procedure and criminal law (*corpus iuris*), and the prosecutor who acted on the territory of the Union (*espace judiciaire europeen*). Also crucial to the topic of this paper is the recommendation of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe, from 23 March 1999., The Committee of Ministers. The recommendation states: "The lack of effective oversight over the operations (security, intelligence) security services, there is a high degree of risk to the security services are violating human rights and freedoms that are protected by the European Convention, abusing their power." Furthermore, it is recommended to remove the threat this situation, the security services do not allow the processing of criminal conduct, or their involvement in the fight against organized crime, except in situations where organized crime is an immediate threat to democracy.

In legal, and criminology theory, and professional practices, Italy¹⁶ is seen as the home of organized crime, mafia-type. A country that is not without reason considered space is created where the traditional form of mafia-type criminal organization, as well as some current forms until the middle of the sixth decade of the twentieth century did not have the legal rules that were enacted, particularly standards for organized criminal activity. In the second half of the sixth decade of the twentieth century (1956) brings the first anti-mafia law known as Act No. 575, whose name was "anti-mafia law." Only then is the first time in a legal document which brought Italian Parliament in the legislative text introduces the term "Mafia".¹⁷ His, or the idea of the legislator went to the maxim that the criminal activity mafia act preventively rather than repressive. However, the law was not enforced in

14 Europe in a time of change, crime policy and criminal law, Starzbourg, 1999:7-13.

15 Jeeffry, C. R. (1971). *Crime prevention throught enviromental desing*, Sage Publications, Inc, 1971, p. 34.

16 Fiandaca, G. (ed.) (2007). *Women and the Mafia: Female Roles in Organized Crime Structures*, New York: Springer, p. 41.

17 If we compare only the area of the United States, where all the research part of organized criminal activities imported from the Republic of Italy, we see the opposite when it comes to prescribing legal rules against this type of crime. Thus, in Italy as indicated above shall be the first law of gangland activities, 1956. year in the United States seems to be back in 1914th The famous law Harisonovim kontrolisnim substances. Another act as a comparison and correlation between awareness of organized crime activities in Italy and the United States, the Hobbsov Act of 1946. year in which legal theory is seen as the oldest legal document which sets out the fight against organized crime such as «racketeering».

practice as much as planned, so that regardless of the number of his amendment (over ten) to mid-twentieth century, he gave little or almost invisible effects.

The starting idea of legal acts by the organization of the application of modern criminal procedure is instituted in Italy, she went for a team to introduce the so-called. "Preventive investigation."¹⁸ Thus, the collection of criminal intelligence and analytical processing in order to prevent the formation or development of criminal organizations, mafia type. We see from the survey of existing legal acts in Italy that the course of struggle themselves facing criminal procedural institutes leadership of criminal organizations, not just to a particular offense to maximizing *notitia criminis*. Such a significant new feature is enabled continuously predictive and longitudinal collection of criminal intelligence information is independent of any criminal offense on persons who are suspected of belonging to or in contact with the activities carried out by the criminal-mafia organization.

The literature and the authors who write books about the Italian approach to the application of modern criminal procedure and criminal Institutes of detection, collection and preservation of evidence about the activities of organized criminal activity-criminal organizations,¹⁹ we can summarize the view that says that in Italy the prevailing opinion and the view that criminal law theory the fight against the mafia is only possible if you know the phenomenon of organized crime, because only then can develop and apply appropriate criminal procedural and forensic institutes that would achieve the effect.

The result of research that we conducted, points us to the conclusion that Italy favors *ante delictum* operations. We note that the theory and professional practice of criminal offenses and argue that as the *ante delictum* operations run deeper, the less opportunity for the emergence of criminal organizations, mafia type, and not only her but also others.

Not coincidentally Italian criminal procedural institutes follow the organizational and structural organization of the Mafia. Is widely held that the Mafia is organized and managed from one center, and consequently the application of criminal procedural Institute for the discovery and collection of evidence established the same principle.

Until the end of the twentieth century (1989) Italian criminal procedural process and his previous criminal procedure codes were, or at its base were the foundations of inquisitorial, more precisely with some mixed *elemetima* of criminal proceedings²⁰ Then in the Italian Parliament changes the approach to the application of criminal procedural institution, and discovering, collecting and securing evidence of criminal activity enters criminal procedural process that has many elements, or most of the adversarial criminal proceedings, which had hitherto been imminent for the common law.

According to the Italian criminal procedure code is possible to use the following institutes: *elektonskog* surveillance of telecommunications, observation and secret escort, technical recording of persons and objects; simulated bribery; simulated purchase of objects and only those related to drug trafficking, weapons and explosives; simulated washing money and investing money laundered into legal businesses and controlled delivery (meaning something more extensive case-crime); computer collation of data.

18 Gundle, S. & Simon P. (1996). *The new Italian Republic: from the fall of the Berlin Wall to Berlusconi*, London: Routledge, p. 62.

19 Florio, M. (2004). *Il guappo. Nella storia, nell'arte, nel costume*, Naples: Kairòs, p. 17.

20 A number of theorists, and not only them but also practitioners, public policy, legal profession, legal profession, prosecutors, lawyers, criminologists, suggests that the consequences of these reforms and a deep feeling, because it caused a crisis in the Italian judiciary, which is still ongoing. The ruling opinion in the Italian theory of public and professional community that the code was not appropriate to counter organized crime. Contrary to this view, it is noticed that the new Code of Criminal Procedure provides or strengthens the position of police activities in research, The former softens the strict rules governing the use of evidence and introduces a much larger-wider possibilities of implementation of preventive criminal investigation.

Based on the research and results that we obtained, in Italy as in other European countries prescribed the same criminal procedural institutes for the detection, collection and preservation of evidence in criminal matters of organized crime. Specifics are reflected in the fact that no precise limitations when applied computer collation of data, but the protection is reduced to institute an official secret. The application of electronic monitoring and communication is possible preventive and repressive purposes according to the "head indici" and that a criminal offense in connection with organized crime. It is particularly significant anti-mafia law that was passed 1991st year, which was given the opportunity to apply a measure of electronic surveillance of communications and then, if it is assumed that the persons belonging to a mafia organization. From the procedural aspects of the knowledge gained in this way no matter what is ordered by the competent court which usually authorizes the head of the DIA or the Public Prosecutor not a valid process for criminal prosecution.²¹ Furthermore, the use of electronic surveillance purposes, the process²² is possible only by order of competent judges that he not only authorizes state prosecutors to enforce the measure, but it mandates the use of that authority. The results indicate that under current Italian criminal procedure code possible use of electronic surveillance by the police (Ministry of Internal Affairs) if the non-applicability of the measures were coupled with the dangers that would significantly affect the execution of the offense or his otkrivanje and proving. In the above situation, it is possible for the police to institute criminal procedural implementation, and about within twenty-four hours required by the competent judge to the action taken konvalidira. The application of electronic surveillance in private areas is possible only if the conditions are good cause, that the room be made a criminal offense for which the Code prescribes that possibility.

Application Institute simulovanog redemption (purchase) of the object offense, do not allow baiting (probacio). It is important that the application of this institute may be granted a high-ranking manager of the agency, which must immediately inform the competent public prosecutor, who may be granted (specify) implementation and enforcement of criminal institute "controlled delivery". In the Italian criminal procedure code in the legal definition of teorji no začajnih Institute of undercover investigators. To a large extent be applied a second institute in the fight against the mafia "state's evidence, pentit". From the research we can conclude that the legal theory and kriminalitičkoj in Italy is not the question, is it possible to use information obtained during the application of informal undercover police operations (methods, tools and techniques). Standing on stnovišti that it is not possible, so in theory we can find works dealing with this topic.²³ Permission is granted to the material so obtained may be used only for the direction of krimnalističkih operations, not as evidence in criminal proceedings.²⁴

The Italian Antimafia Commission is a bicameral commission of the Italian Parliament, composed of members from the Chamber of Deputies (Italian: Camera dei Deputati) and the Senate (Italian: Senato della Repubblica). The Antimafia Commission is a commission

21 The second Antimafia Commission was installed on September 13, 1982, in the midst of the Second Mafia War, after the killing of former deputy and member of the first Antimafia Commission, Pio La Torre, on April 30, 1982, and the prefect of Palermo, general Carlo Alberto Dalla Chiesa on September 3, 1982. The first president was the Christian Democrat senator Nicola La Penta, who was succeeded by the Communist deputy Abdon Alinovi...

22 Nelli, H. S. (1981). *The Business of Crime. Italians and Syndicate Crime in the United States*, Chicago: The University of Chicago Press, p. 51.

23 One of the experts of the institute of contemporary criminal procedure for the detection and detection of serious forms of crime-organized crime and mafia criminal activities Tarfuser, to disagree with those who are called associates of the institute because he believes that they can be contributors, in fact, he states: "... criminal can not associate. «... Florio, M. (2004). *Il guappo. Nella storia, nell'arte, nel costume*, Naples: Kairòs, p. 24.

24 Sciarrone, R. (1998). *Mafie vecchie, mafie nuove: Radicamento ed espansione*, Rome: Donzelli Editore, p. 42.

of inquiry into, initially, the “phenomenon of the Mafia”. Subsequent commissions investigated “organized crime of the Mafia type”, which included other Italian criminal organizations such as the Camorra, the ‘Ndrangheta and the Sacra Corona Unita.²⁵

Its task is to study the phenomenon of organized crime in all its permutations and to measure the appropriateness of existing measures, legislatively and administratively, against results.²⁶ The Commission has judicial powers in that it may instruct the judicial police to carry out investigations, it can ask for copies of court proceedings and is entitled to ask for any form of collaboration that it deems necessary (Commissione parlamentare di inchiesta sul fenomeno della criminalità organizzata mafiosa o similare Official site of the Antimafia Commission). Those who provide testimony to the Commission are obliged to tell the truth. The Commission can report to Parliament as often as desired, but at least on an annual basis.²⁷

Then the National Assembly on the proposal of the government enacted a number of laws related to organized crime (Relazione conclusiva dalla Commissione parlamentare d’inchiesta sul fenomeno della criminalità organizzata mafiosa o similare (Relatore: senatore Centaro), Part 1, January 18, 2006.). The first is formed police units under the law on organization and jurisdiction of state authorities in combating organized crime.²⁸ Then the decision to approach the criminal procedural code, which came into force in 2003. year. Organized crime is the murder of prime minister tried to prevent its implementation. From then until 2011. was passed several laws and their amendments relating to the fight against organized crime.²⁹

In this paper we shall methodological approach, using methods of content analysis of existing literature, the historical method and comparison of performance and to explore possibilities of combating organized crime in the future. Investigate possibility of conducting criminalistics investigations and evidence of organized criminal activity and some legal institutes that are prescribed in the penal codes in Italy and Serbia.

Recognition organized criminal groups in Serbia

The Criminal of the proceedings which was adopted in 2011th year, the legislature is in a separate part of the application of modern criminal procedure prescribed by the Institute for the discovery, collection and preservation of evidence for criminal proceedings for serious offenses and organized crime. In Article 161, in the first paragraph stipulates that «special evidence measures can be determined by the person for whom there are grounds for suspicion of committing a criminal act under Article 162 hereof, and otherwise be unable to collect evidence for prosecution or to their collection was much more difficult.»³⁰ Furthermore, in the second paragraph of the same Article provides: «specific acts evidence may be highly ordered against a person for whom there are reasonable grounds to prepare some of the offenses referred to in paragraph 1 this article, and the circumstances indicate

25 Servadio, G. (1976). *Mafioso. A history of the Mafia from its origins to the present day*, London, Secker & Warburg, p. 32.

26 Jamieson, A. (1999). *The Antimafia: Italy’s fight against organized crime*, London: Jacquemet, Marco (1996). *Credibility in Court: Communicative Practices in the Camorra Trials*, Cambridge University Press, p. 45.

27 (Il maxiprocesso Spartacus e il silenzio della stampa, Cuntrastamu, September 30, 2005).

28 Blok, A. (1988). *The Mafia of a Sicilian Village. A study of violent peasant entrepreneurs*, Long Grove (Illinois): Waveland Press, p. 23.

29 Paoli, L. (2003). *Mafia Brotherhoods: Organized Crime, Italian Style*, Oxford/New York: Oxford University Press, p. 67.

30 «Official Gazette of RS», No. 72/11, 111/11., As amended.

that the otherwise criminal act would not be able to detect, prevent, or prove, or would cause disproportionate difficulty and great danger. Furthermore, the legislature provides that: «When deciding on the determination and duration of action of the special evidence of the proceedings will be especially appreciated if the same result could be achieved in a manner less restrictive of civil rights, where we note the proportionality of the institute which is known in the criminal procedure codes of the European countries. Code of criminal procedure in Article 166 provides for surveillance and communication requirements that must be met in order to conduct surveillance. If the conditions specified in Article 161 century. First and 2 hereof, upon reasoned request of the public prosecutor the court may determine the monitoring and recording of communication is done via telephone or other technical means or electronic surveillance or other address of the suspect and the seizure of letters and other parcels. The order of the secret surveillance of communications under Article 166 this code defines the judge. The order in paragraph 1 This article contains the available information on the person against whom the surveillance of communication is determined, the legal name of the offense, the reference to the famous phone number or address of the suspect or the phone number or address for which there are reasonable grounds to suspect is used, the reasons underlying the suspected way of implementation, scope and duration of specific acts evidence. Communications surveillance may last for three months, and the necessity for further evidence gathering can be extended for three months. If the case of offenses from Article 162 Paragraph 1 Item 1 of this code secret surveillance can be extremely extended more than twice in a period of three months. Prescribing who executes an order on conducting surveillance of communication in Article 168, the legislature is doing something that is not recorded in the legislative, legal and criminology theory and practice of enlightened nations, which is an order from the Article 167 Paragraph 1 hereof, except that the police carry out the responsibility placed: Security-Information Agency or the Military Security Agency.³¹

The implementation of surveillance³² of communication shall be made daily reports to be collected along with footage of communication, letters and other items that were sent to the suspect or who submitted it sends a preliminary proceedings judge and public prosecutor at their request. Postal, telegraphic and other enterprises, companies and individuals registered for the transfer of information are required to state authority under paragraph 1 this article, which executes the command, enable the implementation of monitoring and recording of communications and, with confirmation of receipt, submit letters and other items. One of the important institutes for the detection of criminal procedure, evidence collection and ensuring the

31 Offences in relation to the applicable special evidentiary actions Article 162 Under the terms of Article 161 hereof special evidence measures can be determined for the following offenses: 1) for which a special law to treat the public prosecutor's office of special jurisdiction, 2) aggravated murder (Article 114 of the Criminal Code), kidnapping (Article 134 of the Criminal Code), showing, acquisition and possession of pornographic material and a minor in pornography (Article 185 para. 2 and 3 of the Criminal Code), extortion (Article 214, paragraph 4 of the Criminal Code), forgery of money (Article 223 § 1. to 3 of the Criminal Code), money laundering (Article 231 para. 1 through 4 of the Criminal Code), illicit production and trafficking of narcotic drugs (Article 246 para. 1 to 3 of the Criminal Code), endangering the independence of (Art. 305th Criminal Code), endangering the territorial integrity (Article 307 of the Criminal Code), the attack on the constitutional order (Article 308 of the Criminal Code), incitement to violent change of constitutional order (Article 309 of the Criminal Code), sabotage (Article 313 of the Criminal Code), sabotage (Article 314 of the Criminal Code), espionage (Article 315 of the Criminal Code), revealing a state secret (Article 316 of the Criminal Code), inciting national, racial and religious hatred (Article 317 of the Criminal Code), violation of territorial sovereignty (Article 318 of the Criminal Code), conspiracy to anti-constitutional activity (Article 319 of the Criminal Code), preparing offenses against the constitutional order or security of Serbia....

32 Hutter, D. A. (1975). *Dreams, Transformations, and Literature: The Implications of Detective Fiction*, Victorian Studies. Vol. 19, No. 2 (Dec., 1975), Published by: Indiana University Press, p. 181-209. (201).

implementation of criminal proceedings for serious crime as well as in European countries and in criminal proceedings prescribed by the Code of Serbia-secretly monitor and record. In Article 171, the same Code stipulates: if the requirements of Article 161 century. First and 2 hereof, upon reasoned request of the public prosecutor the court may order secretly monitor and record the suspect in order to: 1) detection of suspect contacts and communication in public places and places where access is restricted or in the premises, except in the flat, 2) determining the identity or location of persons, persons or things. Place or premises referred to in paragraph 1 point 1) above, or the means of transport other persons may be subject to secret surveillance and recording only if it is likely that the suspect be present or to use such vehicles.

Furthermore, Article 172, the command of a secret surveillance and recording under Article 171 this code defines the judge, reasoned order. The order in paragraph 1 This article contains information about the suspect, the legal name of the offense, the reasons underlying the doubt, the reference to the premises, place or means of transport, the authority to enter setup and technical recording device, the method of implementation, scope and duration of specific acts evidence. Secretly monitor and record can last three months, and the necessity of further collection of evidence may be extended for three months. If the case of offenses from Article 162 Paragraph 1 item 1) of this code secret monitoring and recording can be extremely extended for a maximum of two times in a period of three months.

One of the newer institutes as prescribed in the criminal procedural code is an institute-simulated tasks.³³ Closure of simulated tasks under Article 174 this code defines the judge reasoned order. The order in paragraph 1 This article contains information about the suspect, the legal name of the offense, the reasons on which the suspected manner of application, record, document, scope and duration of specific acts evidence. Implementation of simulated operations can last three months, and the necessity of further collection of evidence may be extended for three months. If the case of offenses from Article 162 Paragraph 1 item 1) of this Code completion operations can be simulated extremely extended more than twice in a period of three months. The following legislative practice of European countries, the legislature in Serbia in the process prescribed by the criminal procedural code institute controlled delivery. If the conditions specified in Article 161 century. First and 2 hereof, the Republican Public Prosecutor or a public prosecutor can order the special responsibilities of collecting evidence and procedure for detection of suspects to determine the controlled delivery of allowing, with the knowledge and under the supervision of competent authorities, illicit or suspect consignments of: 1) will be delivered within the territory of the Republic Serbia, 2) enter, cross or leave the territory of the Republic of Serbia. Public Prosecutor under paragraph 1 This order is determined by the manner of conducting a controlled delivery.³⁴

33 Conditions for determination. If the conditions specified in Article 161 century. First and 2 hereof, upon reasoned request of the public prosecutor the court may order: 1) simulated purchase, sale or provision of business services, 2) simulated the giving or receiving bribes.

34 Conducted a controlled delivery of police and other state agencies designated by the Public Prosecutor Article 181 Paragraph 1 this Code. Controlled delivery of Article 181 Paragraph 1 item 2) of this Code is implemented with the consent of the competent authorities of interested countries and on the basis of reciprocity, in accordance with the ratified international treaties that govern its detailed content. Upon execution of the controlled delivery of police or other authority shall submit a report to the Public Prosecutor shall contain: data on the date of commencement and completion of controlled delivery, the official data on the person who conducted the action, a description of the applied technical means, information on covered entities and applied the results of controlled delivery.

As in other European countries in the criminal legislation of Serbia prescribes the Institute undercover agent. Provides that if the requirements of Article 161 century. First and 2 hereof, upon reasoned request of the public prosecutor the court may determine the use of undercover investigators if the use of other evidence of specific actions they can gather evidence for prosecution or to their collection was much more difficult. Special evidentiary action hiring an undercover investigator determined the judge reasoned order. The order in paragraph 1 This article contains information on individuals and groups to which it applies, a description of possible offenses, scope, location and duration of specific acts evidence. The order may provide that an undercover investigator may use technical means for photographing or tone, optical or electronic recording. The engagement of an undercover investigator is required to gather evidence, a maximum of one year. On a reasoned proposal of the prosecutor the judge may extend the special exhibits activities for a maximum of six months.

Determination of the undercover investigator Article 185 Undercover agent under a pseudonym or a code set by the minister responsible for internal affairs, director of the Security-Information Agency or the Director of Military Intelligence agency, or person authorized by them. Undercover agent, as a rule, an authorized official organ of the Interior, the Security Intelligence Service and Military Intelligence Agency and, if so required by the particular circumstances of the case and another person who may be a foreign national. To protect the identity of undercover agent, the authority may amend the information in the database and issue ID cards with changed data. These data are confidential data. Prohibited and punishable by the undercover agent induces the commission of an offense.

Empirical researche in serbia

In a survey we conducted we want to show that the results will indicate the efficiency of recognition by organized criminal groups, and the effectiveness of the use of the criminal legal problems by criminalists in the criminal underworld.

The Code of Criminal Procedure of the Republic of Serbia: ("... Part one ... general part Chapter .. And ... general provisions, ... The meaning of Article 2 of "... The terms used in this Code Shall have the following meanings: paragraph 33) "organized criminal group" is a group of three or more persons, existing for a time and acting in concert to commit one or more criminal Offenses for Which a punishment of imprisonment of four years or more, to acquire direct or indirect financial or other gain, and count 34) is prescribed that "organized crime" is the criminal activity of an organized criminal group or its members.³⁵

The Criminal Code of the Republic of Serbia Shall prescribe, the offense: «Conspiracy to commit crimes ... Article 346, paragraph (2) ... Who Organizes a criminal group, if the law is not provided such a severe punishment, Shall be punished with imprisonment of one to eight years. in paragraph (3) a member of the group Referred to in paragraph 1 of this Article, Shall be punished with imprisonment of three months to three years. paragraph (4) a member of an organized criminal group Referred to in paragraph 2 of this Article, Shall be punished with imprisonment from six months to five years. in paragraph (5) If the offense specified in paragraphs. 1 and 2 of this Article Shall apply to a group or an organized criminal group, Which aims to Commit Criminal Offenses for Which a punishment of imprisonment of twenty years, or imprisonment of thirty to forty years, organizer of the group or organized criminal group Shall be punished by imprisonment for not less than ten years or by imprisonment of thirty to forty years, and a member of the

35 Code of Criminal Procedure («Off. Gazette of RS», no. 72/2011, 101/2011 and 121/2012)

group or organized criminal groups imprisonment of six months to five years. paragraph (6) the organizer of the group or organized criminal groups from st. 1, 2 and 5 of this Article exposing the group or organized crime groups, or otherwise prevent the commission of criminal Offenses for Which the group or the organized criminal group Shall be punished with imprisonment up to three years and may be released from punishment. paragraph (7) a member of the group or organized criminal groups from st. 3 to 5 of this Article who exposes the group or organized criminal group rather than within it or for it, I did a crime, Referred to in subsection. 3 to 5 above for Whose performance by a group or organized criminal group Shall Be Punished by a fine or imprisonment of up to one year, and may be released from punishment.³⁶

Conspiracy to commit criminal acts	Article 346 of the CC RS	The percentage efficiency
Reported persons	44	100%
Defendants person	9	20,45%
Convicted persons	7	77,77%

Table 1. - shows the ratio of the number reported, accused and convicted of citizens in the Republic of Serbia, when it comes to the effectiveness of application of modern criminal law institute (Data source stat.gov.rs. Republic Statistical Office of Serbia, (available 30.05.2012.god.) ISSN 0354-3641., Ticket No. 546, Belgrade, 2011. year.)

Conspiracy to commit criminal acts	Article 346 of the CC RS	The percentage efficiency
Reported persons	44	100%
Defendants person	9	20%

Table 2. - shows the ratio of the number of reported and accused perpetrators of the crime-conspiracy to commit criminal acts (Data source stat.gov.rs. Republic Statistical Office of Serbia, (available 30.05.2012.god.) ISSN 0354-3641., Ticket No. 546, Belgrade, 2011. year.).

From the empirical study conducted in the result shows that the direction of the criminal process operations and criminal operations in the criminal milieu centered on the public operations, because of a criminal offense from Article 346 Criminal Code-conspiracy to commit criminal acts reported of which 44 persons nine were charged, which makes 20% of the number of applicants, while seven persons were tried, or 20% of the number of applicants. On the other side of the court in 77% of the cases brought conviction (7 of 9 accused persons were convicted. On the other hand, in official statements by the responsible authorities in the investigation and collection of evidence, it appears that in Serbia, their criminal activities carried out dozens of organized criminal groups.

36 Criminal Code-(«Off. Gazette» no. 85/2005, 88/2005 - corr., 107/2005 - corr., 72/2009, 111/2009 and 121/2012)

Conspiracy to commit criminal acts	Article 346 of the CC RS	The percentage efficiency
Defendants person	9	100%
Convicted persons	7	77.77%

Table 3. - shows the ratio of the number of accused and convicted perpetrators-conspiracy to commit criminal acts (Data source stat.gov.rs. Republic Statistical Office of Serbia, (available 30.05.2012.god.) ISSN 0354-3641., Ticket No. 546, Belgrade, 2011. year.)

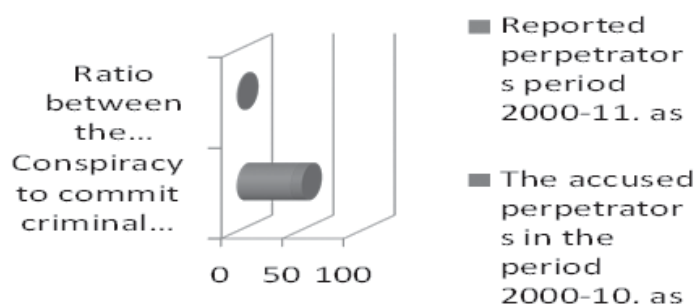

Chart No. 1 - shows the ratio of the number of reported perpetrators of the crime of criminal conspiracy to commit acts of Article 346 Criminal Code of the Republic of Serbia, and the participation of the accused in the number of reported perpetrators expressed in percentage.(Data source stat.gov.rs. Republic Statistical Office of Serbia, (available 30.05.2012.god.) ISSN 0354-3641., Ticket No. 546, Belgrade, 2011. year.).

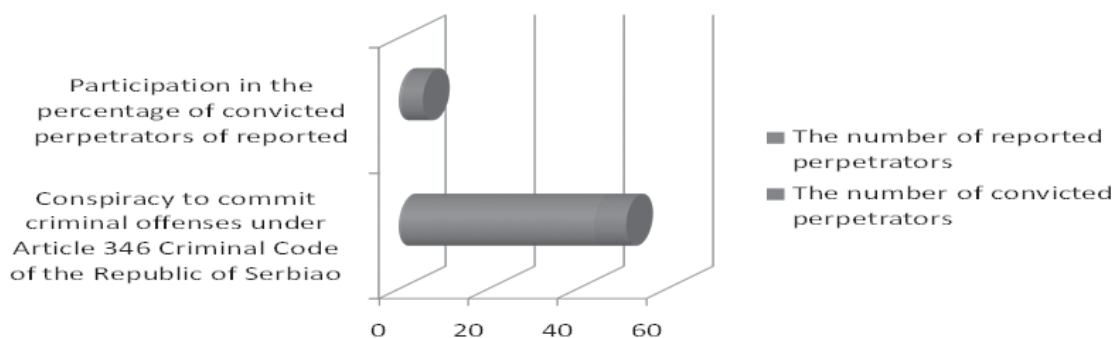

Chart No. 2 - shows the ratio of the number of reported perpetrators of criminal conspiracy to commit criminal offenses under Article 346 Criminal Code of the Republic of Serbia (Data source stat.gov.rs. Republic Statistical Office of Serbia, (available 30.05.2012.god.) ISSN 0354-3641., Ticket No. 546, Belgrade, 2011. year.)

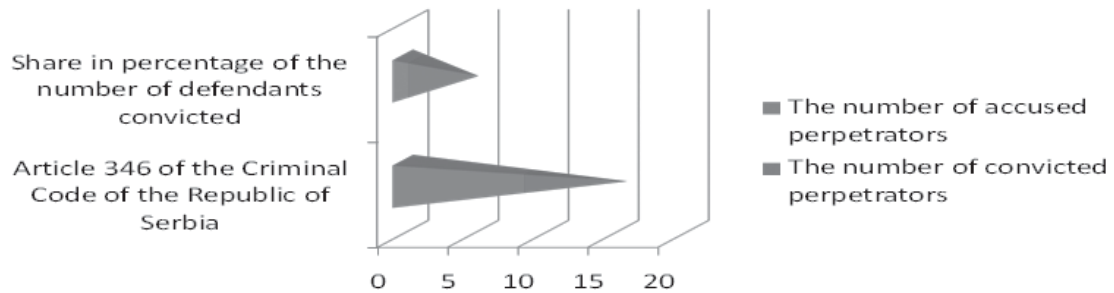

Chart No. 3 - shows the ratio of the number of accused perpetrators and the number of convicted perpetrators of criminal conspiracy to commit criminal offenses under Article 346 Criminal Code of the Republic of Serbia (Data source stat.gov.rs. Republic Statistical Office of Serbia, (available 30.05.2012. ISSN 0354-3641., Ticket No. 546, Belgrade, 2011. year.)

Conspiracy to commit criminal acts	Article 346 of the CC RS	The percentage efficiency
Reported persons	44	100%
Convicted persons	7	15,9%

Table 4 - shows the ratio of the number of complaints filed with a criminal offense under Article 346 of the Criminal Code of the Republic of Serbia, and the ratio of the judgment of a criminal court in Serbia. Data were collected from the database of the Serbian Statistical Office of Serbia (available 30.05. 2012.. ISSN 0354-3641, Bulletin No. 546th, Belgrade, 2011.).

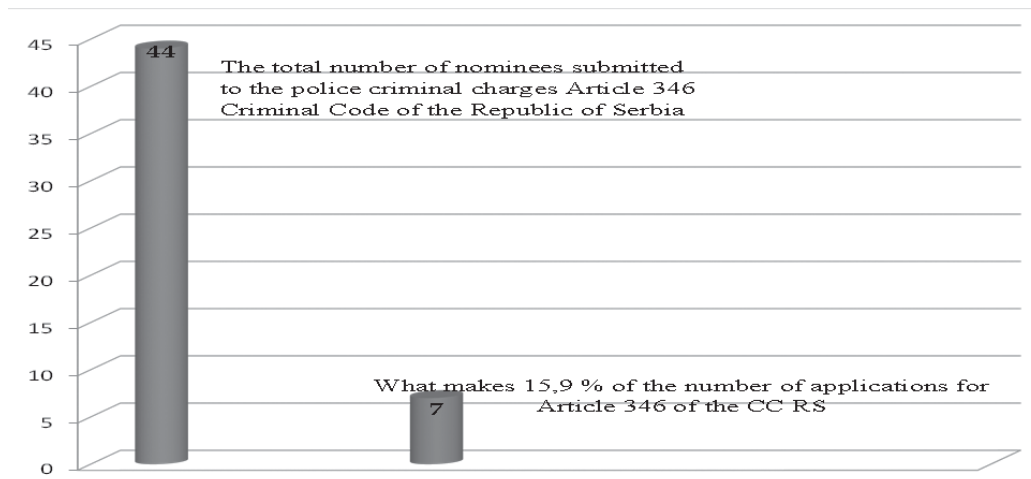
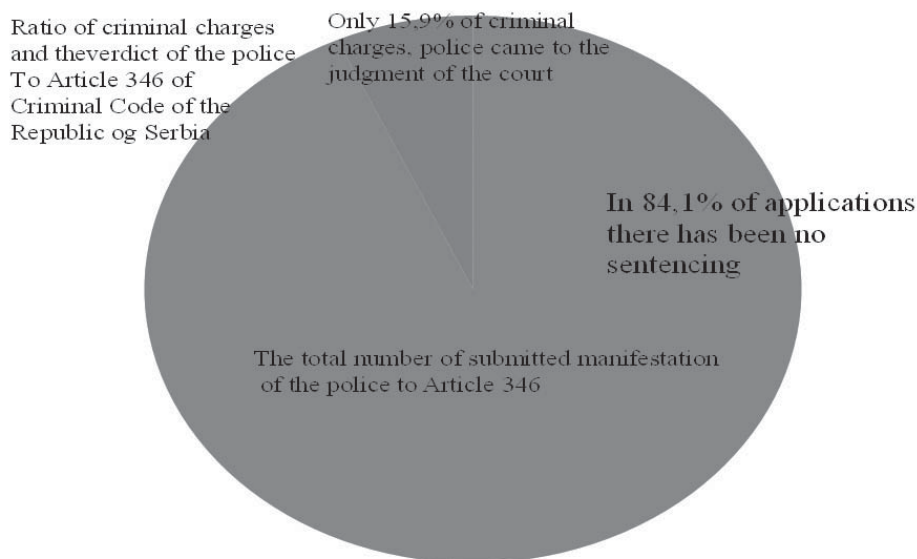

Chart No. 4 - shows the ratio of the total number of criminal charges by the police and their progression to a criminal court in the Republic. It also shows the ratio of the judgment of the criminal court in Serbia, based on the number of criminal charges. Data were collected from the database of the Serbian Statistical Office of Serbia (available 30.05. 2012.. ISSN 0354-3641, Bulletin No. 546th, Belgrade, 2011.).

Pie No. 1. - shows the share of the number of untried criminal charges filed by the police in the prosecution of a criminal offense under Article 346 of the Criminal Code of the Republic of Serbia. Data were collected from the database of the Serbian Statistical Office of Serbia (available 30.05. 2012.. ISSN 0354-3641, Bulletin No. 546th, Belgrade, 2011.).

Analysis of the results of an empirical study

The total number of criminal charges in the Republic of Serbia for the crime of criminal conspiracy to commit offense against evidenti Republic Institute for Statistics and forty-four criminal charges (*See Table No. 1.*).

The research results clearly indicate that the recognition of organized criminal groups in Serbia at the level of fifteen percent (*See Table No. 4.*). This result is more than devastating for the detection and prosecution authorities in the field of organized crime.

Of the total number of criminal charges by the police for the offense of criminal conspiracy to commit offenses punishable by the Criminal Code of the material, and for a small number to twenty percent of the prosecutor file charges (*See Table No. 2.*).

On the other hand it is very important for this research to the criminal court in Serbia on the basis of indictments in seventy-seven percent of cases brings conviction (*See Table No. 3.*). So, thinking that it referred to the court not to judge, but enhances its criminal activities, have no basis. The research shows that the opposite-that they are required to provide proof that they do not know and do not.

This result indicates beyond any doubt, that the disclosure of such bodies as the police force in Serbia do not understand what the organized crime group. A large number of criminal charges thirty-seven or eighty-four percent never convicted by a criminal court in Serbia (*See Chart No. 4 and Figure 1.*).

Concluding remarks

The research results clearly indicate that access to the legislature in the Republic of Serbia has been recorded in the criminal law and legal practice of European countries, where the prescribed authority for enforcement of criminal procedural

institutes. The legislature of Serbia criminal procedure stipulates that the institute that conducted the criminal milieu, and rely on basic criminal procedure criminal actions may be implemented and intelligence agencies, and not only civil but also military. This practice is known in history not only legal theory but also practice. In this way significantly reduces the credibility of law enforcement agencies and significantly reduces or prevents its power in a cognitive sense.

Furthermore, the result of our research suggests that the Republic of Serbia does not accept the recommendations of the Council of Europe, which indicates that the security and intelligence agencies (referring to both the civilian and military) should not conduct criminal operations in the criminal milieu.

When prescribed by the Institute of secret surveillance of communications does not contain elements from which it can be concluded that it is by that institute, and the collection includes acquisition-outgoing-incoming calls to a subscriber without a number of insights into the conversation. Therefore, we consider that the norm is not in compliance with the European Convention on Human Rights and Freedoms.

Do you give priority to the implementation of measures to detect, collect and secure evidence in predpolju materialize intentions of the individual as a potential perpetrator or criminal organizations, or after the implementation of the measures realized intention executor? From the research carried out proves that the Serbian criminal conduct operations in question post-deliktum after commission of the offense. While the approach of European countries on this issue given the focus on operations in the ante-delictum the field of criminal activities.

From the findings it is undisputed that the effectiveness of the authorities to unlock the criminal milieu of organized crime in Serbia is very low. Believing that a new approach to unlocking the criminal milieu helped to raise efficiency, we conducted this research.

References

1. Bačić, F. (1999). Neki kaznenopravni aspekti problematike organiziranog kriminaliteta, HLJKPP, 1/1999.
2. Behan, T. (1996). The Camorra, London: Routledge. ISBN 0-415-09987-0.
3. Blok, A. (1988). The Mafia of a Sicilian Village, 1860-1960. A study of violent peasant entrepreneurs, Long Grove (Illinois): Waveland Press. ISBN 0-88133-325-5 (Originally published in 1974).
4. Consiglio, A. (2005). La camorra a Napoli, Naples: Guida Editori. ISBN 88-7188-917-7.
5. Il maxiprocesso Spartacus e il silenzio della stampa, Cuntrastamu, September 30, 2005.
6. Di Fiore, G. (1993). Potere camorrista: quattro secoli di malanapoli, Napels: Guida Editori. ISBN 88-7188-084-6.
7. European Communitises, No C 251/1, Chapter i-1997.
8. Europe in a time of change, crime policy and criminal law, Starzbourg, 1999:7-13.
9. Fiandaca, G. (ed.) (2007). Women and the Mafia: Female Roles in Organized Crime Structures, New York: Springer. ISBN 0-387-36537-0.
10. Florio, M. (2004). Il guappo. Nella storia, nell'arte, nel costume, Naples: Kairòs, ISBN 88-901276-0-0.
11. Gundle, S. & Simon P. (1996). The new Italian Republic: from the fall of the Berlin Wall to Berlusconi, London: Routledge. ISBN 0-415-12162-0.
12. Haycraft, J. (1985). The Italian Labyrinth: Italy in the 1980s, London: Secker & Warburg.

13. Hutter, D. A. (1975). *Dreams, Transformations, and Literature: The Implications of Detective Fiction*, Victorian Studies. Vol. 19, No. 2 (Dec., 1975), Published by: Indiana University Press.
14. Jamieson, A. (1999). *The Antimafia: Italy's fight against organized crime*, London: Jacquemet, Marco (1996). *Credibility in Court: Communicative Practices in the Camorra Trials*, Cambridge University Press. ISBN 0521552516.
15. Jeeffry, C. R. (1971). *Crime prevention through enviromental desing*, Sage Publications, Inc, 1971.
16. Kleemans, R. D., et. al. *Criminal Careers in Organized Crime and Social Opportunity Structure, The truck driver who bought a cafe: Offenders on their involvement mechanisms for organized crime* European Journal of Criminology January 1, 2013, Vol. 10.
17. Nelli, H. S. (1981). *The Business of Crime. Italians and Syndicate Crime in the United States*, Chicago: The University of Chicago Press ISBN 0-226-57132-7 (Originally published in 1976).
18. Paoli, L. (2003). *Mafia Brotherhoods: Organized Crime, Italian Style*, Oxford/New York: Oxford University Press. ISBN 0-19-515724-9.
19. Porrello, R. (1995). *The Rise and Fall of the Cleveland Mafia. Corn Sugar and Blood*, New York: Barricade books. ISBN 1-56980-058-8.
20. Republic Statistical Office of Serbia, (available 30.05.2012.god.) ISSN 0354-3641., Ticket No. 546, Belgrade, 2011. year.)
21. Scanni, Matteo and Oliva, Ruben H. (2006). *'O Sistema*, Milan: Rizzoli ISBN 88-1701-412-5.
22. Sciarrone, R. (1998). *Mafie vecchie, mafie nuove: Radicamento ed espansione*, Rome: Donzelli Editore. ISBN 88-7989-435-8.
23. Servadio, G. (1976), *Mafioso. A history of the Mafia from its origins to the present day*, London: Secker & Warburg. ISBN 0-436-44700-2.
24. Shelley, L.: *Identifying, Counting and Categorizing Transnational Criminal Organizations*, Transnational Organized Crime Volume: 5 Issue: 1 Dated: Spring, 1999.
25. Van Duyne, C. P. (1996). *Organized crime, corruption and power, Crime, Law and Social Change*, Volume 26 Issuse 3., Kluwer Academic Publishers.
26. Code of Criminal Procedure ("Off. Gazette of RS", no. 72/2011, 101/2011 and 121/2012) As amended.
27. Criminal Code-(«Off. Gazette» no. 85/2005, 88/2005 - corr., 107/2005 - corr., 72/2009, 111/2009 and 121/2012)... As amended.

SOME CURRENT ISSUES RELATING TO EVIDENCE AND CRIMINALISTIC PROCESSING OF THE CRIME SCENE

Boris Murgoski, PhD

Faculty of security – Skopje, University “St. Kliment Ohridski” – Bitola, Republic of Macedonia

Abstract: Forensic science in the broadest sense can be defined as any science that is in service of the legal system. The basic procedures which are carried out at the crime scene are: identification of physical evidence, its documentation, proper collection, packaging, preservation and analysis in order to provide a reconstruction of the crime scene.

This paper focuses on issues related to the planning of the prior and criminal procedure in the context of criminological forensic processing, in function of effectively identifying and preserving the evidence from the crime scene - as well as standardization of the procedure for preserving the evidence for analysis, and the analysis itself.

Keywords: evidence, inspection, crime scene, planning the investigation

Introduction

Criminalistic and forensic processing of the crime scene is an integral part of the crime scene inspection as a very complex and multidisciplinary investigative action¹. According to the provisions from the Law on Criminal Procedure, crime scene inspection is defined as an investigative action which is undertaken for identifying or clarifying any important facts in the procedure with direct sensory perception. The concept of *fact* refers to a cognitive sensory activity, identified objective and real existence of a particular thing, phenomenon, process, event, feature or relationship, which basically is always partial, special and abstract-concrete.² Seen from criminalistic aspect, crime scene inspection is a process-regulated system of criminalistic tactical and technical actions, in which course of implementation by way of direct sensory perception (or by way of “sensory extensions” - technical accessories, magnifying glass, etc.), by way of studying physical objects using the versions which are planned (based on the methods of induction, deduction, generalization, abstraction, comparison, analysis and synthesis) and tested parallel to the investigation (its course), fixing is carried out of the overall situation on the spot as a materially ideal system (state, features, characteristics and mutual links and relations between probative information), in its unchanged, original state and manifested forms, aimed at clarifying the structure of the crime.³ The crime scene inspection results with written records including the overall documentation (photo-documentation, video recordings, audio recordings, sketch, situational plan, report on the criminalistic and technical examination on the spot, expert analysis etc.)

1 Ендрју Р.В.Џексон и Џули М.Џексон, Вовед во науката за Форензика, Наука за форензиката, Наипрес, Скопје, 2009, стр.5; Стјуарт Х.Џејмс/Џон.Џ.Норби, Форензика – Вовед во научни и истражни техники, Второ издание, Табернакул, Скопје, 2010 стр.167-184 – Мерлин Т.Милер;

2 Шешиќ,Б. Општа методологија, научна книга, Београд, 1974, ст.273:.

3 В.Бодинелиќ. Криминалистика, Откривање и докажување, Том-1, Скопје, 1985, стр.474; исто, Липовац, К. Безбедност саобраќаја, Службени лист, СРЈ, 2008;

Crime scene

the issue of the *crime scene* turns into a problem in cases when the crime is committed at one place, and its consequence occurs at another one (the so called distance delict). Our legislator (like most foreign legislators) has chosen the so called theory of ubiquity (Latin: *ubikuitas* – existence or occurrence at any place). According to Art.31 from the Criminal Code of the Republic of Macedonia: 1) a crime is committed both at the place of work of the perpetrator or the place where he was supposed to work, and the place where the consequence occurred; 2) preparation and attempt for a crime are considered as carried out both at the place where the perpetrator worked and the place where according to his intent the consequence was supposed to occur or could have occurred; 3) the action of the accomplice is carried out both at the place where the action of the perpetrator and the accomplice was taken, and the place where the accomplice worked or was obliged to work.⁴

General remarks on evidence and proof

according to theoreticians of criminal and procedural law, evidence is defined as: a set of bases or explanations which tells us about the veracity or reliability of certain important facts in the procedure (Марковиќ, 1921:124) ; facts about the truth or falseness of the disputed factual state (Димитријевиќ, 1981:184); facts on the basis of which is determined the existence or non-existence of disputed legally relevant or other facts which are identified in a criminal procedure (Милошевиќ, Стевановиќ 1977:206); facts on the basis of which the relevant authority determines the existence or non-existence of facts whose identification in the criminal procedure is necessary (Бејатовиќ, 2003:326). Evidence is comprised of two elements: probative basis and probative media. *Probative basis* (probation, argumentum, reason), is an already known, identified fact on the basis of which is determined the veracity of the other fact which is about to be determined in the specific case and which is an *object of proof* (П.Марина, Н.Матовски, 1972:190); *Probative media* (media probandi, instrumentum) are *sources* from which during the criminal procedure *data* or *facts* are collected which are considered as *probative basis* (Н. Матовски, Г. Бужаровска, Г. Калајџиев, 2009:184). Probative media are actually *forms* (shapes) in which *probative bases* occur.

With reference to the above said, it is emphasized that the court can collect, obtain or verify evidence. This can sometimes be carried out by other subjects as well, but only the court can present the evidence. The court should be convinced that the facts are true, based on some bases which correspond to the laws of reasoning. The reliability of a certain fact which should be proven is determined by the court on the basis of other already proven facts or facts which are related to the fact which is to be proven.⁵

In *criminalistic theory* it is stressed that *evidence* represents an identified, established, relevant relation between the processes, which directly or indirectly influenced the occurrence of the crime, the traces, the objects and the persons. Seen from gnoseological aspect, evidence refers to all the changes in the environment of the preparation, commission, concealment and enjoyment of the fruits of the crime, which are in relevant relationship with the act.⁶

4 Ѓ.Марјановиќ, Кривично право, општ дел, , Студентски збор, Скопје, 1988, стр.100-101;

5 Н.Матовски, Г.Л.Бужаровска, Г.Калајџиев- Казнено процесно право, Скопје, 2009, стр.190-198;

6 Vodinelic.V, Kriminalistika, Savremena administracija, Beograd, 1984, str.293;

Taking into consideration the fact that numerous physical evidence are obtained by using all contemporary methods and techniques of fundamental and applied sciences, these types of evidence are often referred to as *scientific evidence*.

The process of *proof* encompasses the actions taken by the court for forming its belief about the existence or non-existence of facts which can affect its decision. The court's action consists of identification of facts necessary for the application of law and the application of law on relevant facts whose veracity is proven. The process of proof encompasses all facts that the court considers important for making a proper judgment. (Art. 314, par.2, Law on Criminal Procedure).

Planning the investigative and criminal procedure

The *investigation* is the only process where one thing results from another. The high quality of the detection and the examination of evidence necessary for clarifying the crimes and finding the perpetrator is only possible when unity of the investigative procedure – expediency of the procedure is achieved. The detection process in the prior (pre-criminal) procedure and criminal procedure is actually a systematic and fundamental approach in discovering latent and potential information and their decoding (deciphering).

The success of the fulfillment of the investigation plan depends considerably on its timely preparation, as well as the elasticity in the process of its implementation, i.e. timely introduction of changes in the plan. The basic task of every crime scene investigation plan, as a thinking and creative process, given its specificity in every concrete criminal case, actually consists of the following coherent elements: 1) identifying the scope of circumstances and facts which have to be discovered, clarified and proven (in accordance with the main issues of criminalistics – the object of proof; 2) identifying versions of the main issues of criminalistics; 3) identifying and defining operative-tactical measures and investigative actions which should be taken for determining criminal-legal relevant facts; 4) identifying the sequence and timing of operational and tactical measures and investigative actions; and 5) prior evaluation of the collected evidence and reflection on the circumstances which are discovered and determined, and the ones which still need to be discovered, investigated and clarified.⁷

Setting up the plan begins by comparing all discovered and caused facts (of material and personal nature), which are identified during the first intervention, and developing such versions (hypotheses, working assumptions, presumptions), which should be based on actual (objective) and verified facts. The versions are marked as one of the possible interpretations of a particular event and their number and diversity (plurality) is an important element of the notion itself, and they actually represent a kind of an “embryo” of the system of general and specific versions. In the course of the overall investigation, the general versions are assumptions about the object of proof (*thema probandi*), the other versions are *versions about the subject* (subjective side – component) and the object (objective side – component) of the crime, while the specific/special versions are assumptions (hypotheses) about the *probative facts*. Namely, in the whole system of all established versions - general versions play the role of a kind of “armature” (for example, general version about accusation – culpability, general version about defence – innocence).

⁷ Vodinelic.V,Cit.trud,str.29-38; М.Ангелески, Криминалистика, НИО,Студентски збор, Скопје,1993, стр. 49-67 стр; Б.Мургоски, Криминалистичка обработка на сообраќајните несреќи, Факултет за безбедност, Годишник, 2009, стр 53-58;

Assumptions about direct and indirect evidence (the veracity of probative facts and the relation between indicative facts and the object of proof) – which are called special versions, need to be in accordance with the object of proof (general versions). The versions about the subject of the crime (who committed the crime?), the subjective side of the crime (commission with intent or out of negligence – what happened?), the motive for the crime - why?), the object of the crime (when or what?), the objective side of the crime (the manner and the method of commission - how? using what?) as well as the way of hiding the crime, have the task of being a kind of a binding tissue between general and specific/special versions.

In criminalistic and tactical action (through full application of the three methods: system of accumulation of evidence, method of defunding – in relation with negative facts and method of elimination – exclusion), the relationship between indications and direct evidence is established, above all, when they, each for itself and all together, complement each other in reaching the conclusion, i.e. they either confirm or eliminate a specific version (hypothesis) while, independent of each other, point out to the same fact (object of proof – *thema probandi*). The object of proof is the key fact through which all indications and direct evidence are mutually interrelated. For instance, the fire and the smoke after electricity short-cut are not in a mutual direct relationship, but through their common cause (reason) – the short-cut, as two consequences from the same cause. Or, the threat and the escape are mutually related as rings of the single system of the crime, but only when that specific person really committed the crime. The process of unifying the evidence is referred to as *a complex of accumulation of evidence*.⁸

One object, if taken in isolation, per se, does not have the quality of evidence, and in order to be considered as relevant evidence it is necessary to take into consideration the following two elements:

- 1) For an object to be considered as physical evidence, it is necessary to identify its relation to the crime or to the perpetrator and the victim. Only then can such an object serve as evidence. Therefore, in finding such objects it is necessary to make a written record of them, in a manner prescribed by the Law on criminal procedure, to fix and describe the object, the place where it was found and its relation to the specific case;
- 2) It should be taken into consideration that all things/objects change, which implies that their quality also changes. In such cases measures should necessarily be taken to obtain that object/thing as evidence, and to take all necessary conservation measures. But, there are objects which cannot be conserved and kept in their initial state. In such cases, the objects should be described in detail, photographed, sketched, or provided as evidence in some other adequate way. We think that physical evidence should not be viewed as probative media which has advantage (prevalence) and greater probative value compared to other evidence. In our legal system there is no such thing as classification of evidence according to their probative value, but all evidence are approached with equal attention by the court and are appropriately evaluated.

8 В.Водинелиќ, Криминалистика – откривање и докажување, том-1, факултет за безбедност, Скопје, 1985, стр.191-194;

Detection, fixing and role of physical evidence

Detection, collection and provision of physical evidence are carried out according to the general views on the burden of proof, but there are also certain specificities. Physical evidence may be given by the parties themselves, and also by third parties, but it is specific that in practice they are often revealed by the court or law enforcement officers. If physical evidence is not disclosed voluntarily, the court and the law enforcement organs are obliged to obtain them by force, namely, via crime scene inspection, searches, physical searches of persons and the application of appropriate methods and instruments in criminalistic technique – forensics. Fixation of the situation as it was established at the crime scene is carried out with the application of the verbal method, the method of photographing and video recording, memo-graphical method and the method of picking up objects and traces from the crime scene for further processing – carrying out the analysis. The basic precondition for a successful crime scene investigation is the engagement of professionals with appropriate technique for carrying out the investigation. The quality of the investigation which is carried out depends on several factors, among which, we will single out the following: the level of training and competence of the members of the investigative team (various profiles of experts), meteorological conditions, security of the crime scene, and also the equipment of the investigative team (how sophisticated it is, its quality, adequacy etc.).

The advancement of technology enables availability of advanced possibilities for fast collection of a great amount of data, which were not available in the past, and which can be used by analysts in the analysis of events in the court procedure. With the application of contemporary devices possibilities are created for forming a multimedia investigative documentation with a great scope of information and possibilities for carrying out a greater number of further analyses, which should lead to better analyses and a great number of evidence. Fixation of the crime scene in the virtual world makes it easier to reconstruct to crime scene, to check the statements of eye-witnesses and to test the hypotheses of the event.⁹

Provision of physical evidence in the procedure is carried out with specific procedural actions, such as: inspection, reconstruction, expertise and recognition of persons and objects. These actions help in the collection of data which are provided by the physical evidence for clarification of important facts in the criminal case. The probative value of physical evidence in the criminal procedure is evaluated on the grounds of the general rules for evidence evaluation. However, generally speaking, in addition to the value of this evidence, also called as “mute witnesses of the crime act”, it can be stressed that they themselves are objective and unbiased.

Strandardization of the procedure for the provision of expert analysis material and the process of expert analysis

For an object to serve as evidence, it should necessarily be preserved and kept intact (uncontaminated) and adequately transported. In the course of the criminal investigation the evidence substance should not be changed, the place where the evidence was found should be precisely recorded, as well as its relation with the object of proof.

9 K.Lipovac, I.Bjelovuk, M.Nesik, Zbornik radova, Pravo i forenzika u kriminalistici, Kragujevac, 2010, 36 str.

- 1) Standardization of the procedure for obtaining the material¹⁰ for expert analysis refers to the optimization of the procedure with physical traces during: securing the crime scene, carrying out on-spot inspection, collecting physical traces from the spot for further lab processing (expert analysis), packaging, transportation and keeping, as well as collecting materials for comparative expert analysis. When doing this, the following should be defined: the qualifications of the forensic expert for conducting inspection, the necessary equipment with adequate documents proving the equipment's functionality, the procedures for acting at the crime scene related to the situation found at the scene and the fixation of the traces found there, the procedure for writing the adequate documents (records, reports, crime scene reports etc.) the procedure regarding the packaging and keeping the traces during the transportation to the forensic laboratories, as well as the lab equipment with appropriate documents proving the equipment's functionality and the required qualifications of the persons, procedures relating to the conduct of the persons when dealing with the submitted samples and the equipment, application of adequate methods for investigation and interpretation, and the form in which the results will be presented.
- 2) Standardization of the procedure for expert analysis refers to standards for keeping the material subjected to expert analysis in laboratory conditions – the places where the analysis is carried out, standardization of the methods which are used in specific types of expert analysis, standardization of the form of presenting the results of the expert analysis process (documentation about the completed analysis should contain a written part which consists of introduction, findings and opinion, and also appropriate annexes in the form of photographs, sketches, calculations, diagnosis, schemes etc.), and standardization of the ways of presenting the results from the expert analysis before the court.
- 3) Talking about the procedure with physical traces taken from the crime scene to the laboratories for expert analysis, the following standards are particularly important: before and after unpacking the parcel where the specimen are transported, the delivered materials are photographed (special care should be taken that the parcels are unpacked on a clean lab table so that the traces do not get contaminated); after completing the processing of the traces, the remaining part is taken back to its original package (the material which is submitted for expert analysis should never be wasted in its entirety); care should be taken that the traces taken for expert analysis which refer to different court cases are processed, so as not to make unintentional errors and mix the findings and opinions referring to different expert analyses.

Concluding remarks

In the course of the criminalistic and forensic processing of the crime scene by authorized and competent persons and investigative teams, it is necessary to fundamentally and thoroughly investigate and fix all relevant facts and evidence, and to transfer them to forensic labs for adequate expert analysis in accordance with the stated standards. During the investigation information should also be obtained about all specific conditions and circumstances which contributed to the occurrence of the crime through criminalistic and

¹⁰ M.Zarkovik, I.Bjelovuk, L.Nesik, Zbornik radova, Suzbijawe kriminaliteta I evropske integracije, Kriminalisticko policijska akademija, Beograd, 2010, str.242;

victimological analysis (relationship: perpetrator-victim). This should be accompanied by equally attentive and careful investigation of all facts, circumstances and evidence, both in favor of the defence and the prosecution.

In building the evidence during the pre-investigative and criminal procedure, we think that the only correct strategic principle, whenever necessary, is to turn towards *combined evidence*, which consists of personal and real (physical), direct and indirect evidence. By doing so, individual types of evidence mutually complement, assess, prove or contradict each other. Thus, the worth of the combined evidence is naturally equal to the importance of its elements.

During the investigation, apart from positive facts and circumstances, equal attention should be paid to the so called negative “facts”, which mean not only absence of something, but also existing traces and objects from the crime, if they contradict the usual course of the event.

In the future, we think that it is necessary to apply an interdisciplinary and coordinated approach in the investigation of crime events with the use of contemporary methods and investigation techniques. Within this context we advocate a dully continuation and intensification of a contemporary and continuous process of trainings in the area of forensics for competent organs and subjects.

References

1. Ендрју Р.В.Џексон и Џули М.Џексон, Вовед во науката за Форензика, Наука за форензиката, Нампрес, Скопје, 2009;
2. Стјуарт Х.Џејмс/Џон.Џ.Норби, Форензика – Вовед во научни и истражни техники, Второ издание, Табернакул, Скопје, 2010;
3. Б.Шешиќ., Општа методологија, научна књига, Београд, 1974;
4. Vodinelic.V, Kriminalistika, Savremena administracija, Beograd, 1984
5. В.Водинелиќ. Криминалистика, откривање и докажување, Том-1, Скопје, 1985;
6. Ѓ.Марјановиќ, Кривично право, општ дел, , Студентски збор, Скопје, 1988;
7. Н.Матовски, Г.Л.Бужаровска, Г.Калаџијев, Казнено процесно право, Скопје, 2009;
8. М.Ангелески, Криминалистика, НИО, Студентски збор, Скопје, 1993;
9. Б.Мургоски, Криминалистичка обработка на сообраќајните несреќи, Факултет за безбедност, Скопје, Годишник, 2009;
10. K.Lipovac, I.Bjelovuk, M.Nesik, Zbornik radova, Pravo i forenzika u kriminalistici, Kragujevac, 2010;
11. M.Zarkovik, I.Bjelovuk, L.Nesik, Zbornik radova, Suzbijawe kriminaliteta i evropske integracije, Kriminalisticko policijska akademija, Beograd, 2010;

СТАТИСТИКА КРИМИНАЛИТЕТА И ПРАВОСУЂА У ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ: СТАНДАРДИ, МЕТОДОЛОГИЈЕ, ХАРМОНИЗАЦИЈА¹

др Јелена Радовић-Стојановић

Марта Томић, МА

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Апстракт: У раду је представљен напредак који је учињен у Европској унији од 2006. године у статистици криминалитета и правосуђа. Најважнији циљ Европске комисије и европске статистичке агенције Евростата у овом периоду био је увођење јединствене методологије у прикупљању статистичких података, како би се добили упоредиви подаци и омогућила поређења међу земљама чланицама Европске уније о структури и трендовима криминалитета. У раду су представљене активности, процедуре и стандарди усвојени претходних година са циљем примене хармонизованих методологија у статистици криминалитета. Усаглашавање са овим стандардима, методологијама и процедурама биће у будућности изазов и за статистички систем Србије. Један пример овог процеса који је већ започео приказан је на крају рада и показује како се кроз усвајање закона, европских стандарда и методологија омогућава добијање упоредивих података из области организованог криминала и прања новца и поређење са подацима земаља чланица Европске уније.

Кључне речи: статистика криминалитета, организовани криминал, прање новца, Европска унија.

Увод

Добијање поузданих, свеобухватних и упоредивих података из области статистике криминалитета и правосуђа од великог је значаја за Европску унију како би се омогућила поређења између земаља чланица о структури и трендовима криминалитета. Иако су земље чланице и Европска комисија већ дуже време тога свесне, још увек постоји недостатак поузданих и упоредивих статистичких података у овој области. Разлози за то леже пре свега у неусаглашености процедура и дефиниција у обухватању и евидентирању криминалитета у земљама чланицама. Због тога су Европска комисија и Евростат (Европска статистичка агенција) своје активности у овој области статистике усмериле на примену хармонизованих методологија за прикупљање података о криминалу.

У раду су представљени кораци и процедуре који су у процесу хармонизације методологија до сада предузети у Европској унији и резултати који су из тог про-

¹ Овај рад је резултат научноистраживачких пројеката „Положај и улога полиције у демократској држави“ и „Транзиција и економски криминал“ који реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду 2012–2014.

цеса произашли. Упознавање са процесом хармонизације методологије у статистици криминалитета од великог је значаја за Србију јер, као и већина других земаља Европске уније и земаља кандидата за приступање Европској унији, Србија своју статистичку праксу у области статистике криминалитета и правосуђа још увек заснива на сопственим дефиницијама и методологији за прикупљање, обраду и приказивање података. Ово се, међутим, мора ускоро променити и процес усаглашавања са европским статистичким стандардима већ је започео у многим областима у статистичком систему Србије.

На почетку рада, у другом делу, представљене су активности Евростата које су до сада предузете у процесу хармонизације методологије у статистици криминалитета. Ове активности су обухватиле дефинисање потреба, процедура и активности кроз доношење акционих планова и прикупљање података у појединим областима статистике криминалитета. У наставку, у трећем делу рада, приказано је којим подацима из области статистике криминалитета и правосуђа располаже Евростат и посвећена је пажња специфичним областима у којима су подаци до сада прикупљани, пре свега подацима у вези са прањем новца. У трећем делу рада приказан је конкретан пример како је Србија почела да усваја европске стандарде у статистици криминалитета кроз примену закона, стандарда и процедура у области прања новца, што је омогућило добијање упоредивих података и поређење са подацима за земље чланице Европске уније. На крају рада дати су закључци.

Хармонизована методологија у статистици криминалитета у Европској унији

Европска комисија је 2005. године констатовала да постоји недостатак поузданих и упоредивих статистичких података на нивоу земаља чланица и Европске уније у целини из области криминалитета и правосуђа и као један од својих приоритета дефинисала хармонизацију методологије у овој области. Први кораци у процесу хармонизације методологије и стварања јединствене статистичке праксе у области статистике криминалитета учињени су 2006. године, када је објављен *Акциони план за период 2006-2010. године*, чији је циљ био развој европске стратегије за обухватање и мерење криминалитета и правосуђа. Установљена је Експертска група, која је помагала Европској комисији да дефинише потребе полиције за подацима и да учествује у дефинисању и развоју индикатора из области криминалитета и правосуђа. Основана је и Радна група за имплементацију закључака и препорука Експертске групе.

Најзначајнија достигнућа Акционог плана била су развој међународне сарадње у процесу прикупљања података и развој конкретних механизма за прикупљање података. Дефинисане су потребе за подацима и проблеми и недостаци у прикупљању и анализи података о криминалу. Развијени су индикатори и почело се са прикупљањем и објављивањем података. Евростат од 2007. године објављује на годишњем нивоу публикацију *Statistics in focus Crime and Criminal Justice*², која садржи следеће податке по земљама чланицама: укупан број кривичних дела, *violent crime*, *robberies*, *domestic burglary*, крађа моторних возила, трговина дрогом, број затвореника, број полицајаца. У току 2010. појавила се и публикација под називом „Прање новца у Европи“³, дефинисани су индикатори за трговину људима

2 Публикација се може наћи на: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/crime/publications>

3 Публикација се може наћи на: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/product_details/publication?p_product_code=KSRA-10-003

и компјутерски криминал и дефинисана заједничка методологија за евидентирање жртава нарочито у областима криминала где се инциденти ретко пријављују.

Акционим планом дефинисане су основе за заједничку европску стратегију у статистици криминалитета и правосуђа. Примећени су, међутим, бројни проблеми у имплементацији Акционог плана. Као највећи проблем идентификовано је прикупљање статистичких података. Широм Европске уније 128 националних организација је укључено у прикупљање и објављивање података о криминалитету, док се у процесу евидентирања кривичних дела примењују најмање 52 класификације кривичних дела. Координација на националном нивоу је сложена, нарочито када постоје вишеструки извори податка. Постоје и разлике у начину обухватања кривичних дела: земље чланице примењују различите системе евидентирања који су засновани или на починиоцима или на кривичним делима, што утиче на упоредивост података и доводи до вишеструког обухватања појединих кривичних дела. Као резултат ових проблема, на крају периода закључено је да је у току имплементације Акционог плана постигнут само ограничен напредак у прикупљању упоредивих и хармонизованих података.

Европска комисија је у јануару 2012. донела *Акциони план за период 2011–2015. године*. На препоруку Експертске групе за дефинисање потреба полиције, Акциони план фокусирао се на размену информација и прикупљање статистичких података у појединим областима криминалитета као што су трговина људима, прање новца, компјутерски криминал и корупција. Циљеви Акционог плана за период 2011–2015. су кооперација и координација на нивоу Европске уније и на међународном нивоу, побољшање квалитета података кроз унапређење упоредивости података, анализа и дисеминација података, развој индикатора и прикупљање података у појединим областима. Нагласак је стављен на развој Међународног система класификације криминала (*International Crime Classification System*), који би био коришћен у статистичке сврхе. Интензивирање је прикупљање података у области компјутерског криминала и започето прикупљање индикатора за корупцију. Настављено је прикупљање података у областима виктимизације и прања новца и као резултат овог процеса објављена је прва публикација статистичких података о прању новца на нивоу Европске уније под називом „Прање новца у Европи“ (*Money laundering in Europe*) и извршене припреме за развој заједничког *European Safety Survey (victimisation survey)*, који ће бити у примени од 2013. године.

Прикупљање података о криминалитету и правосуђу у Европској унији

Од 2007. године Евростат објављује податке из области криминалитета и правосуђа за земље чланице Европске уније на годишњем нивоу.⁴ Подаци се објављују у публикацији *Statistics in Focus Crime and Criminal Justice*. Публикацијама и бази података о криминалитету и правосуђу може се приступити преко Интернета.⁵ Међутим, проблем са овим подацима је, као што је већ речено, што су засновани на различитим дефиницијама и методологији прикупљања података, тако да

4 Евростат прикупља податке из области криминала и правосуђа за земље чланице од 1950. године за укупан број кривичних дела, а од 1993. године и за поједина кривична дела. Уз то, база података садржи и податке о броју осуђених на затворске казне од 1987. године а од 1993. о броју полицијских службеника.

5 Подацима и публикацијама може се приступити преко Интернет стране Евростата: <http://ec.europa.eu/eurostat/ec.europa.eu/portal/page/portal/crime/introduction>

их треба анализирати и тумачити са опрезом. Због тога су очекивања од Акционог плана за 2011–2015. годину велика.

Прва област у којој је извршено усаглашавање методологије и прикупљање упоредивих података на основу јединствене методологије на нивоу Европске уније јесте прање новца. Није случајно што је Евростат усмерио своје активности најпре на добијање података о прању новца и организованом криминалу. Овај облик криминала је последњих година у експанзији, тако да је област прања новца заједно са трговином људима одређена као приоритет у процесу хармонизације методологије и добијања упоредивих података. Међу осталим приоритетним пројектима су компјутерски криминал и корупција. Осим тога, познато је да је много лакше доћи до упоредивих података по земљама о такозваним традиционалним врстама злочина, као што су крађе или убиства, него о „новим врстама“ криминала као што су компјутерски криминал, трговина и људима, преваре и корупција, које спадају у „организовани криминал“. Због тога је међународна заједница усмерила своје активности у области статистике управо на ове нове области организованог криминала.

Публикација „Прање новца у Европи“ (*Money laundering in Europe*) објављена је 1. 1. 2010. и у њој се могу наћи све релевантне информације на нивоу Европске уније о овој врсти криминала за период 2003–2008. године. Прикупљање података за ову публикацију почело је 2008. године. Након опсежних консултација са националним статистичким организацијама, тимовима за финансијске истраге, органима унутрашњих послова и научним радницима из свих земаља Европске уније, подаци су комплетирани и публикација је објављена. Значај публикације је велики: ово је прва публикација статистичких података о криминалу на Европском нивоу и прва публикација на међународном нивоу о прању новца уопште.

Проблем прања новца у публикацији је сагледан из више различитих углова, од чисто књиговодственог приступа, који се заснива на евидентирању сумњивих трансакција, преко историјата борбе против прања новца у Европској унији и развоја политике и законодавства у овој области, па до набрајања мера предузетих у превенцији и борби против ове врсте криминала и објављивања конкретних података за земље чланице. Приказано је како тече поступак од фазе евидентирања сумњивих трансакција и истраге, преко оптужења па до осуде. Указано је на чињеницу да само мали број пријављених случајева прања новца на крају доводи до осуде и одузимања имовине стечене криминалом и дати су разлози за то. Приказани су конкретни подаци за земље чланице (које су доставиле податке) и извршене анализе и поређења, као на графику 1.

Подаци за земље чланице затим су у наставку приказани према фазама у поступку (пријаве/истраге/осуде) и према дефинисаним Индикаторима за сваку фазу (има их укупно десет). Неки од дефинисаних индикатора, као што је број сумњивих трансакција евидентираних на спољним границама Европске уније, не могу се евидентирати у Србији, а неки се још увек не прате у статистичком систему Србије, као што је број стално запослених службеника који раде на пословима прања новца. С друге стране, подаци за неке од дефинисаних индикатора постоје у статистичком систему Србије. Ове податке прикупља и објављује Републички завод за статистику Србије. Тако на пример, постоје подаци за кривично дело прања новца (број пријављених, осуђених и оптужених лица за кривично дело прања новца) што су индикатори под редним бројем 5, 8 и 9 у публикацији). Видећемо да су у процесу усвајања европских стандарда у борби против организованог криминала, прања новца и финансирања тероризма податке о другим дефинисаним индикаторима, пре свега о врсти и броју сумњивих трансакција, почеле да прикупљају Народна

банка Србије и Управа за спречавање прања новца, али се подаци још увек не достављају Евростату. Због тога у публикацији „Прање новца у Европи“ не постоје расположиви подаци за Србију (Србија се у публикацији води под „Земље потенцијални кандидати“). За разлику од Србије, за земље кандидате за приступање Европској унији Хрватску, Македонију и Турску постоје расположиви подаци.

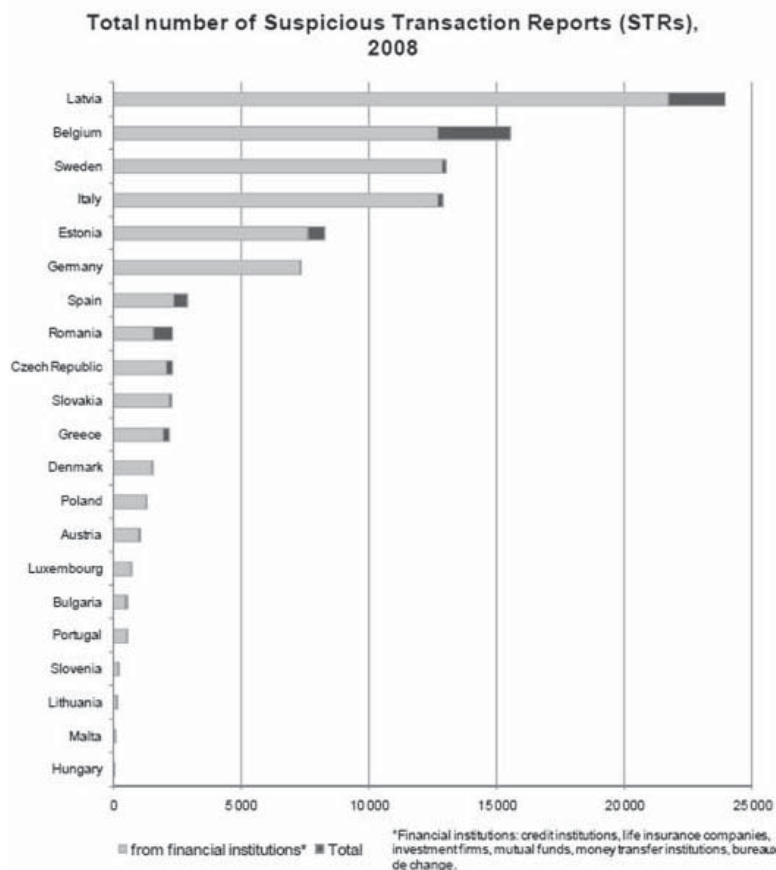

График 1: Укупан број пријављених сумњивих трансакција у земљама Европске уније у 2008. години⁶

Усаглашавање са европским стандардима: контрола банака у борби против прања новца и финансирања тероризма у Републици Србији

Борба против прања новца у Републици Србији започета је доношењем првог Закона о спречавању прања новца 2001. године. Данас је на снази Закон о спречавању прања новца и финансирања тероризма из 2009, који је обухватио не само борбу против прања новца већ и борбу против финансирања тероризма. Овај закон представља даље усаглашавање домаћег с међународним законодавством и стандардима из ове области, а пре свега с прописима и стандардима Европске уније. Примена новог Закона о спречавању прања новца и финансирања тероризма треба да унапреди постојећи систем откривања и спречавања прања новца и финансирања тероризма кроз афирмацију *приступа заснованог на процени ризика* од настанка тих појава. Влада Републике Србије усвојила је и Националну стратегију за борбу

6 Последњи расположиви подаци који су приказани у публикацији.

против прања новца и финансирања тероризма која даје препоруке за унапређење постојећег система спречавања прања новца и финансирања тероризма.

На основу приступа заснованог на процени ризика, банке и друге финансијске институције које су обвезници Закона о спречавању прања новца и финансирања тероризма, дужне су да достављају податке Народној банци Србије о сумњивим финансијским трансакцијама. Народна банка Србије евидентира сумњиве трансакције које представљају потенцијално прање новца или финансирање тероризма, а затим прослеђује податке Управи за прање новца у оквиру Министарства финансија и привреде Републике Србије.

Извор: Народна банка Србије

График 2: Извод и извештаја Народне банке Србије о броју сумњивих трансакција 2008–2012. године

У извештај Народне банке о сумњивим трансакцијама укључене су банке, али не и остале финансијске институције. Земље Европске уније пак имају обезбеђене податке за све врсте финансијских институција, као што су осигуравајућа друштва, мењачнице и неке врсте правних лица као што су адвокатске фирме, агенције за некретнине итд. као што је приказано у табели 1. Овако детаљни подаци за Србију још увек се не објављују.

Народна банка Србије је од 2006. године установила праксу праћења активности банака у области управљања ризиком од прања новца и финансирања тероризма на тај начин што прикупља информације и податке од банака о сумњивим трансакцијама. Подаци се прикупљају на основу Упитника о активностима банке из области спречавања прања новца и финансирања тероризма. Упитник о активностима банке у области управљања ризиком од прања новца и финансирања тероризма сачињава се полугодишње и попуњавају га све банке у Србији (има их 32). На овај начин се, кроз усвајање закона, европских стандарда и методологије омогућава добијање упоредивих података из области прања новца и омогућавају анализа и поређење са подацима земаља чланица Европске уније.

2007															TOTAL			
Reporting Unit	total institutions	no financial institutions	investment firms	mutual funds	money transfer institutions	currency exchange	lawyers	notaries	external accounts / auditors	tax advisors	real estate agents	casinos	traders in goods above Euro15000	trusts	company service providers	others	financial institutions	TOTAL
Member States reporting Suspicious Transaction Reports (STRs)																		
Belgium	STR	342	0	1	0	0	1	2	2	0	0	7	0	0	1	42	--	398
Bulgaria	STR	1 883	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	185	--	2 048
Czech Republic	STR	695	0	--	--	482	6	--	--	0	1	19	--	--	--	1	--	1 349
Denmark	STR	7 293	39	2	0	1 701	0	5	3	3	0	7	11	0	0	13	--	9 080
Germany	STR	2 206	--	--	0	1 528	222	6	96	1	0	1	566	112	--	440	94	5 272
Estonia	STR	828	--	23	--	96	47	--	--	--	--	--	--	--	--	185	--	1 179
Greece	STR	1 943	5	9	3	236	--	25	220	6	42	2	--	--	--	273	--	2 783
Spain	STR	11 113	295	5	10	934	--	6	105	52	6	--	1	14	0	2	--	12 503
Italy	STR	17 173	91	0	0	6	15	23	6	0	0	2	2	0	0	1 503	--	18 812
Lithuania	STR	97	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	148	--	148
Luxembourg	STR	452	26	50	--	--	0	0	21	0	0	3	0	--	--	51	--	552
Malta	STR	1	--	--	--	--	1	--	--	--	2	--	--	--	--	9	--	13
Mexico	STR	39	0	4	0	11	0	1	0	4	0	0	0	2	0	2	--	63
Austria	STR	1 039	8	--	--	--	1	3	--	--	1	1	4	--	3	27	--	1 085
Poland	STR	1 222	3	12	--	--	6	--	1	--	--	--	--	--	--	--	--	1 244
Portugal	STR	588	1	0	0	0	66	0	0	0	0	0	0	0	0	7	--	662
Romania	STR	1 861	10	12	--	23	2	7	86	1	3	--	--	--	--	90	--	2 096
Slovenia	STR	159	0	0	0	2	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	162
Slovakia	STR	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	1 543
Sweden	STR	1 310	0	6	--	944	3 610	--	11	0	0	76	--	0	1	81	--	6 040
Member States reporting Suspicious Activity Reports (SARs)																		
Cyprus	SAR	171	--	--	--	--	4	--	1	--	1	--	--	--	--	22	--	199
Finland	SAR	725	20	6	--	12 818	--	4	--	--	5	3 332	2	--	--	516	--	17 433
United Kingdom	SAR	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
Member States reporting Unusual Transaction Reports (UTRs)																		
Netherlands	UTR	5 320	27	--	0	72 571	514	6	339	84	6	2	414	82	3	660	--	80 047
Member States unable to provide data																		
Ireland	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
France	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
EU Candidate countries																		
Croatia	STR	2 541	142	--	--	1	1	--	--	--	--	--	--	--	--	173	--	2 858
The former Yugoslav Republic of Macedonia																		
Turkey	STR	23	--	--	--	--	--	4	--	--	--	--	--	--	--	22	--	49
EU Potential Candidate countries																		
Serbia	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	0	40	2 946
EFTA/EEA countries																		
Iceland	STR	492	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	--	496
Liechtenstein	STR	130	3	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	64	0	1	--	205
Switzerland	SAR	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	796
Data not available or consent does not apply: 0 = zero (no cases) in that year																		
Source: Finstat																		

Табела 1: Број пријављених сумњивих трансакција у земљама Европске уније пре-
ма врстама правних лица у 2007. години

Да би се управљало ризиком од прања новца и финансирања тероризма потребно је предузети велики број радњи и послова у процесу праћења свих трансакција и издвајања и евидентирања сумњивих. Потребно је, с једне стране, обучено особље, а са друге, одговарајући софтвери који препознају сумњиве трансакције. Због тога све банке имају именована овлашћена лица која прате сумњиве трансакције, све су усвојиле унутрашња акта из области управљања ризиком од прања новца и финансирања тероризма и израдиле анализу тог ризика у складу са Одлуком о смерницама за процену ризика од прања новца и финансирања тероризма (*Службени гласник РС*, бр. 46/2009 и 104/2009), коју је донела Народна банка Србије. Банке такође располажу и одговарајућим софтверима: све банке поседују информациони систем који препознаје готовинске трансакције чија је вредност једнака или прелази износ од 15.000 евра и који препознаје међусобно повезане готовинске трансакције истог клијента чија је укупна вредност једнака или прелази износ од 15.000 евра.

На основу евиденције о свим извршеним трансакцијама и њихове анализе, банке су у стању да класификују своје клијенте према степену изложености ризику од прања новца и тероризма и да изврше евидентирање трансакција из високо ризичних и офшор подручја. Банке праве преглед свих извршених трансакција и евидентирају сумњиве трансакције. Из графика 2 види се да је у 2008. години било евидентирано 1.909 сумњивих трансакција у банкама. Када се томе додају и трансакције других финансијских институција, укупан број сумњивих трансакција према подацима Управе за спречавање прања новца, што се може видети на графику 3, у 2008. години је износио је 2.882 тако да би према овим подацима Србија требало да буде сврстана у прву групу земаља приказаних на графику 1. На основу података достављених по Упитнику, банке у претходном периоду нису пријавиле ниједну трансакцију или странку у вези са финансирањем тероризма.

Квалификације о сумњивим трансакцијама се не доносе по аутоматизму, већ обучено особље банке пажљиво анализира и процењује трансакције пре него што донесе одлуку да ли да одређену трансакцију евидентира као сумњиву. Дванаест најчешћих разлога због којих су банке пријављивале трансакције као сумњиве јесу (Народна банка Србије, 2013, стр. 19):

- 1) трансакције које су службеници банке на основу свог знања и искуства окарактерисали као неуобичајене;
- 2) трансакције између приватног и пословног рачуна предузећа које не указују на јасну економску оправданост;
- 3) полагања или исплате већих износа ефективног новца (у домаћој или страниј валути) који знатно одступају од уобичајених трансакција клијента јер нису у складу с приходима или статусом клијента, посебно уколико су трансакције нетипичне за пословну активност клијента;
- 4) учестали трансфери странке на велике и заокружене износе;
- 5) више повезаних готовинских трансакција у износима мањим од износа предвиђеног за пријављивање готовинских трансакција на основу Закона које укупно прелазе наведени износ, ако су у несагласности са уобичајеним пословањем клијента;
- 6) полагања или подизања готовине у износима нешто нижим од износа прописаног за пријављивање по Закону;
- 7) клијент врши готовинске уплате на рачун свог предузећа са сврхом плаћања „позајмица оснивача“ или „повећање оснивачког улога“;

- 8) клијент избегава да одговори на питања у вези с трансакцијом, пуномоћјем, идентификацијом и слично или показује лажна документа или даје неистините податке;
- 9) већи број очигледно неповезаних лица уплаћује средства на рачун клијента, која он одмах подиже или даје налог банци да се средства пренесу на други рачун или одобре рачунима неких других лица, посебно у случајевима када се уочи да за такве трансакције не постоји рационално објашњење и економска оправданост;
- 10) учестале трансакције по основу авансних плаћања или повраћаја аванса које клијент образлаже нереализацијом комерцијалних уговора;
- 11) трансакције које укључују више посредника или већи број рачуна, нарочито ако су учесници таквих комплексних трансакција из земаља у којима се не примењују стандарди у области спречавања прања новца и финансирања тероризма или из земаља у којима су на снази строги прописи о поверљивости и тајности банкарских и пословних података; листа тих земаља, сачињена на основу података релевантних међународних организација и података којима располаже Управа, објављена је на сајту Управе за спречавање прања новца;
- 12) трансфери великих износа у иностранство с рачуна клијента у случају да салдо на рачуну потиче од многобројних полагања готовине на различите рачуне клијента код једне или више банака.

Податке о сумњивим трансакцијама Народна банка Србије доставља Управи за спречавање прања новца. Потписан је и Споразум о сарадњи у области спречавања прања новца и финансирања тероризма са Управом за спречавање прања новца (која представља финансијску обавештајну јединицу Републике Србије у складу са критеријумима Евростата). Овим споразумом је омогућена размена оперативних информација између две институције. Управа за спречавање прања новца дефинисала је индикаторе за препознавање сумњивих трансакција за све врсте финансијских институција чиме је започела рад на прикупљању података у складу са критеријумима Евростата и од других врста финансијских институција. Подаци о сумњивим трансакцијама Управе за прање новца се објављују у годишњем извештају Управе. Ево шта је од података у годишњем извештају Управе било расположиво: „У току 2011. године достављено је укупно 2.570 извештаја о трансакцијама или лицима за које постоји основ сумње да се ради о прању новца. Највећи број је достављен од банака, па затим од стране обвезника који се баве пружањем услуга поштанског саобраћаја и од брокера... Крајем 2010. године, Управа је, у сарадњи са Народном банком Србије и представницима банака, донела Препоруке за пријављивање сумњивих трансакција. Примена ових препорука је допринела смањењу броја пријављених трансакција и истовремено знатно утицала на побољшање квалитета пријављених трансакција. На основу достављених података од стране обвезника и државних органа, као и по службеној дужности у току 2011. године у Управи је отворено 598 аналитичких и предмета у којима постоји основ сумње да се ради о прању новца.“ (Управа за спречавање прања новца, Годишњи извештај за 2011. стр. 1–2).

Подаци Управе за спречавање прања новца о броју свих трансакција и броју сумњивих трансакција по годинама приказани су на графику 3. На жалост, даља поређења и анализе по годинама нису могућа јер нису доступни подаци о сумњивим трансакцијама за земље Европске уније након 2008. године. Осим тога, Управа за спречавање прања новца није приказала сумњиве трансакције по врстама финансијских трансакција, као што је то учињено у публикацији „Прање новца у Европи“.

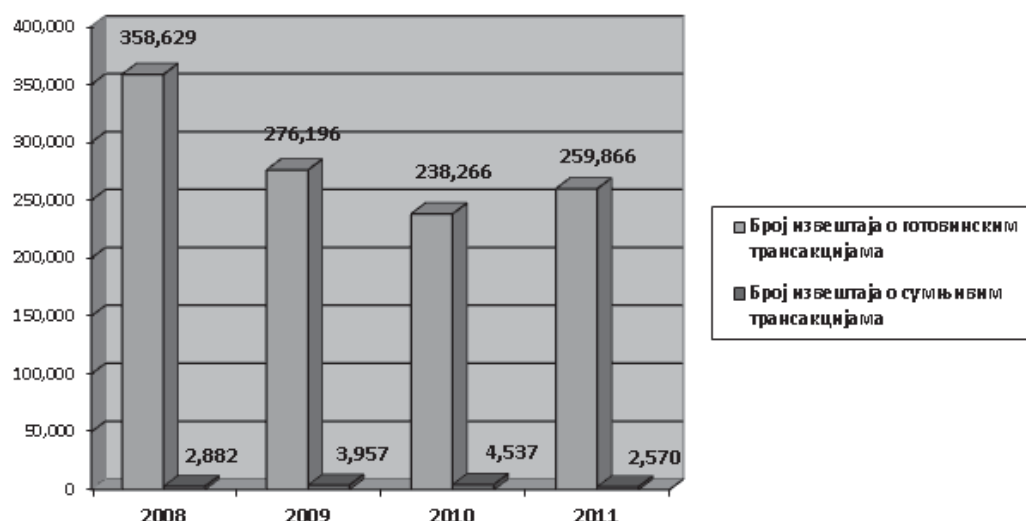

График 3: Укупан број готовинских трансакција и број сумњивих трансакција 2008–2011.

Следећа обавеза Управе за спречавање прања новца је прослеђивање финансијско-обавештајних података надлежним органима у случају да је утврђена основана сумња да се ради о прању новца или финансирању тероризма. У току 2011. године прослеђене су укупно 162 информације надлежним државним органима. Највећи број података је прослеђен Безбедносно-информативној агенцији – 47 информација, Министарству унутрашњих послова – 41 информација и надлежним тужилаштвима – 37 информација, од којих највише Тужилаштву за организовани криминал.

Закључци

Постоји недостатак поузданих и упоредивих статистичких података на нивоу земаља чланица и Европске уније из области криминалитета и правосуђа. Због тога је Евростат као један од својих приоритета дефинисао хармонизацију методологије у овој области. Објављивањем Акционог плана за период 2006–2010. године успостављена је међународна сарадња у процесу прикупљања података о криминалитету и развијени конкретни механизми за прикупљање података. Дефинисане су потребе за подацима и проблеми и недостаци у прикупљању и анализи података о криминалу. Развијени су индикатори и почело се са прикупљањем и објављивањем података. Европска комисија је 2012. донела *Акциони план за период од 2011–2015. године*. Он се фокусирао на размену информација и прикупљање статистичких података у појединим областима криминалитета, побољшање квалитета података кроз унапређење упоредивости података, развој индикатора и прикупљање података у појединим областима криминала. Евростат од 2007. године објављује на годишњем нивоу публикацију са подацима из области криминалитета и правосуђа *Statistics in focus Crime and Criminal Justice*, а прва ужа област у којој су објављени заједнички подаци на нивоу Европске уније у целини била је прање новца. У току 2010. појавила се специјализована публикација под називом „Прање новца у Европи“, у којој су представљени прикупљени подаци о прању новца за период 2003–2008. године за земље чланице.

Процес усаглашавања са европским стандардима и методологијама у области прикупљања података о криминалитету и правосуђу започео је у Србији управо у области прања новца. Податке о прању новца у Србији прикупљају Републички завод за статистику, Народна банка Србије и Управа за спречавање прања новца. Републички завод за статистику прикупља податке о броју пријављених, оптужених и осуђених учинилаца за кривично дело прања новца. Податке о сумњивим трансакцијама у Србији прикупљају Народна банка Србије за банке и Управа за спречавање прања новца за остале финансијске институције. На основу прикупљених података, омогућени су анализа и поређење по годинама и са чланицама Европске уније. Потпуна анализа и поређење, међутим, биће могући тек када Евростат прикаже податке и за године након 2008, а Управа за спречавање прања новца објави детаљније податке о сумњивим трансакцијама по финансијским институцијама и свим индикаторима из области прања новца које је дефинисао Евростат.

Литература

1. European Commission (2012). *Communication From The Commission To The European Parliament And The Council Measuring Crime in the EU: Statistics Action Plan 2011–2015*, Brussels, 18. 1. 2012.
2. Eurostat (2010). *Money laundering in Europe*, European Commission
3. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/product_details/publication?p_product_code=KSRA-10-003
4. Eurostat (2010). *Statistics in focus Crime and Criminal Justice*, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/crime/publications>
5. Народна банка Србије (2013). Анализа одговора банака на достављен упитник о активностима банке из области управљања ризиком од прања новца и финансирања тероризма за период јул–децембар 2012. године, Београд, 14. фебруар 2013.
6. Statistical Office of the Republic of Serbia, (2011). *Statistical Yearbook of the Republic of Serbia 2011 – Judiciary*, http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/00/47/36/19_Pravosudje_i_izbori.pdf
7. Statistical Office of the Republic of Serbia (2011). *Adult perpetrators of criminal offences*, 2010, <http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/00/38/87/SK122010e.pdf>
8. Управа за спречавање прања новца (2011). *Годишњи извештај о раду управе за спречавање прања новца за 2011. годину*.

СПЕЦИЈАЛНЕ ВОЈНЕ ЈЕДИНИЦЕ У БОРБИ ПРОТИВ ТЕРОРИЗМА

доц. др Жанет Ристоска

Министарство одбране Републике Македоније

Сажетак: Борба против савремених терориста и њихових организација подразумева више нивоа предузетих мера и активности. Све више се заступа гледиште да је тероризам и нека врста новог светског рата, па он самим тим подразумева и одговор војних снага. Укључивање војних јединица у борбу против тероризма изводи се на више начина. До сада су се специјалне војне јединице у борбу против терориста најчешће укључивале као потпора полицијским снагама, али војне јединице се све чешће употребљавају и самостално за напад на терористичке базе у земљама које помажу терористе и дозвољавају акције са својих територија. Један од разлога за употребу војних специјалних јединица јесте и то што у оквиру оружаних снага већ постоје специјално обучене противтерористичке јединице, које се најчешће користе за решавање талачких криза и као ударне јединице у неким операцијама. Циљ овог рада је да покаже да је проблем тероризма превазишао снагу цивилних полицијских структура и да терористи све више користе доктрину и тактику оружаних снага, не либећи се да употребе и најсофистициранија оружја, па чак и нуклеарно, хемијско и биолошко. Ипак у теорији још увек постоје дилеме и контроверзе у вези са употребом војних јединица за борбу против савременог тероризма.

У раду ће укратко бити елаборирана нека гледишта у вези са употребом војних јединица за борбу против тероризма, као и генеза специјалних операција, дефиниција специјалних јединица, њихова формацијска структура, организација и начин дејствовања.

Кључне речи: тероризам, специјалне јединице, специјалне операције, доктрина, тактика.

Увод

Још средином прошлог столећа амерички стратези су прогнозирали да се нови облици ратовања неће одвијати као сукоб стандардних војних снага, него да ће то више бити ратовање између герилских група, да ће то бити субверзивне акције, бунтови и атентати и упади специјалних снага уместо директних сукоба оружаних снага. Још онда су стратези прогнозирали да ће се у сукобима користити методе из арсенала специјалног ратовања. То што је у том периоду била само прогноза и визија, пре свега председника Кенедија, данас је наша очигледна реалност, која доживљава невероватну експанзију на глобалном нивоу. Тероризам као метод за постизање политичког циља има тенденцију да се модификује и на глобалном нивоу синтетише као нови облик ратовања. База за попуњавање нове, терористичке војске са којом се свет суочава није са територије једне државе. То су, пре свега, припадници организација и државе које их подржавају и финансирају. Војници чланови организација се мобилишу различитим методама, имају своју хијерархију,

субординацију и своје базе за обуку. На неки начин и самим тим што се као одговор на дејствовање ових организација и њихових чланова користе војне снаге, оне већ имају извесни суверени статус у управљању ратом. То значи да је могуће да ови нови ратници у догледно време буду спремни да се супротставе и конвенционалним снагама нападнуте државе, и то и копненим и поморским и авијацијским снагама те државе. Осим тога, застрашујућу димензију овим ратницима даје моћ идеолошке индоктринације, која иде до степена саможртвовања, материјализованог кроз самоубилачке акције и нападе. Нова терористичка војска има и ефикасно применљиву информатичку технологију и подједнаку могућност контроле светског бојишта као најразвијеније земље запада. Оно што је најапикалтичније у целом овом набрајању јесте моћ тих формација за набавку и употребу нуклеарног оружја у најскоријој будућности. Ту је и опасност ширења биолошког и хемијског оружја као начина борбе. Све ове промене на глобалном стратешком плану будно се прате и међународна заједница и суверене државе у њеном оквиру константно теже проналажењу најбољих начина за одговор савременом тероризму у овом облику. Међународни тероризам је уступио место глобалном тероризму, тероризму међусобно повезаних терористичких организација, који има вишедимензионалне и далекосежне безбедносне, геополитичке и геостратешке импликације на глобалном нивоу.

Председник Буш је први јавно изјавио да објављује рат светском тероризму, што значи да је директно објавио рат терористима и њиховим организацијама употребом свих могућих метода и снага. То пре свега значи да су као одговор на тероризам послали војне снаге. Примат ратовања са герилом и терористима стављен је на извођење специјалних операција. Специјалне операције су операције које изводе припадници специјалних јединица у оквиру армијске структуре или издвојене као посебан сегмент.

Нова перцепција тероризма – могућност употребе војних снага у борби против тероризма

Терористички напади на САД у септембру 2001. представљају преокрет у схватању тероризма. Нова перцепција тероризма се пре свега огледа у потреби за имплементацијом нових елемената у национална и међународна докумената која третирају тероризам. Након септембарских напада 2001, САД у своју Националну стратегију¹, ЕУ у своју безбедносну стратегију² и генерални секретар ОУН у свој извештај³, укључује и тероризам као „чисту и присутну опасност која намеће потребу другачијег приступа у размишљању у вези са употребом силе у међународним односима“.

Свест о потреби за другачијим приступом у вези са третирањем међународног тероризма можда је најбоље описана у извештају генералног секретара ОУН. То се потврђује и чињеницом да је у њему дат и предлог за прихватање нове дефиниције за оно што данас представља тероризам.⁴

1 The White House, *The National Security Strategy of the United States of America*, Washington DC, September 2002.

2 European Union, *A Secure Europe in a Better World, A European Security Strategy*, Brussels, The European Council, 2003.

3 United Nation, *High-level Panel on Threats, Challenges and Change, A more Secure World: Our Share Responsibility*, New York, UN, 2004.

4 *Ibid.*

Са друге стране, међународни приступ борби против савременог тероризмом се после 11. септембра 2001, осим на декларативном плану (изражено документима), значајно мења и на практичном плану. Приступајући међународном тероризму као феномену који је претња светском миру и безбедности, група држава, са САД и Великом Британијом као лидерима, мењају концепт и стратегију у вези са борбом против тероризма. Напуштајући концепт третирања тероризма као криминалног акта, у коме се стратегија заснива на борби против тероризма применом полицијских снага, односно на концепту третирања тероризма применом правила унутрашњег оружаног сукоба, у коме се стратегија заснива на комбинованом ангажману полицијских и војних снага, нови приступ ових држава у борби против тероризма јесте третман тероризма као међународног оружаног сукоба. То значи да се за борбу против међународног тероризма првенствено користе војне снаге, које функционишу у складу са међународним правом за оружане сукобе. Другим речима, споменуте државе се налазе у рату са носиоцима тероризма.

Међународни суд правде, као и Савет безбедности (иако не у свим случајевима), зависно од интензитета, ефеката и последица које узрокује, третирају терористичке нападе као „илегалан оружани напад“, који покреће право самоодбране. У том правцу, пракса држава је показала да се, осим одредаба члана 51 Повеље УН, у употреби силе против тероризма примењују и елементи права на самоодбрану. Иако у члану 51 Повеље није предвиђено да се на право самоодбране може позивати и у супротстављању недржавним субјектима, у пракси између држава постоји више случајева употребе силе у самоодбрани против недржавних субјеката – када се ради о терористичким организацијама. Овакву употребу силе у борби против тероризма у пракси проналазимо:

- у случајевима када је у питању заштита сопствених грађана и добра на туђој територији у случају терористичке талачке кризе,
- у случају индиректног напада, као део специјалног рата у коме иза терориста (илегалних оружаних снага) стоји одређена држава и
- у случају индиректног напада на државу на чијој се територији организују или на чијој територији пребивају терористичке организације и одакле такве организације изводе нападе на територију друге државе, али само уколико држава није у могућности да то спречи и у исто време одбија да сарађује са државом–жртвом.

Сви ови случајеви указују на то да је примена силе у самоодбрани од тероризма до 11. септембра 2001. године била ограничена и приближно пропорционална нападу. Значи, у питању су биле војне операције, које по ефектима, величини и броју употребљене силе не одговарају операцијама које се воде за време рата.

Савремени терористички напади, у погледу причињене материјалне штете, броја жртава, актера који су укључени у нападе и ефектима (који нису само регионални већ се осећају и глобално), дају реалне основе да се на њих гледа као на акте „међународног оружаног сукоба“ или акте једнаке рату.

Све ово што смо до сада елаборирали има посебно значење у вези са безбедносним импликацијама после 11. септембра. Наиме, после напада које је Ал Каида извела на САД, САД је започео глобални рат против тероризма, у име права на самоодбрану. Коришћење термина „рат“ и дејствовање против недржавних актера у складу са тим, отвара ново поглавље у вези са употребом војне снаге у име права на самоодбрану. Ова нова пракса употребе силе у самоодбрани за време глобалног рата против тероризма специфична је по неколико ствари. Пракса у вођењу рата подразумева дуготрајне, а не спорадичне операције, ограничене једино на уништавање одређене инфраструктуре.

Противтерористичке операције за време глобалног рата против тероризма намењене су сузбијању терориста (Ал Каида), али и борби против владе која их подржава, (такав је, на пример, био талибански режим). Дакле, савремене противтерористичке операције које се изводе у име права на самоодбрану специфичне су и по томе што су усмерене против режима у дотичним државама (Авганистан и Ирак). Све ово даје једну сасвим нову и другачију слику употребе силе у борби против тероризма на основу права на самоодбрану. Међународна реакција на терористичке нападе 11. септембра 2001. била је енергична. Савет безбедности ОУН је експресно донео Резолуцију 1368, која садржи веома оштру осуду за ове терористичке нападе. Савет безбедности ове терористичке нападе квалификује као претњу светском миру и безбедности и указује на могућност примене права на самоодбрану, што је предвиђено Повељом ОУН.⁵ На тај начин, преко преамбуле Резолуције 1368, Савет је повезао право самоодбране са међународним тероризмом. Следећом резолуцијом, 1373 од 28. септембра 2001. године, Савет безбедности је још једном, у њеној преамбули, потенцирао могућност примене права на индивидуалну или колективну самоодбрану у складу са Повељом. Осим тога, у Резолуцији се указује и на конкретан низ корака које треба предузети у борби против тероризма.⁶

Специјалне јединице и специјалне операције

Значи, после напада на САД 2001. године, по први пут у историји су предузете војне акције у име права на самоодбрану упућивањем војних снага на територију Ирака и Авганистана. Примат војних дејстава је било извођење операција за разбијање талибанских снага, односно рушење режима Садама Хусеина и његових присталица. Иако су на терену биле присутне формације различитог профила, примат преузетих акција и операција била је активност специјалних снага и извођењу специјалних операција. Значи, употреба војних јединица за борбу против савременог тероризма односи се пре свега на коришћење борбених поступака, тактике и техника којима овладавају ове снаге. Специјалне јединице су по дефиницији неконвенционалне борбене јединице. Основни задаци за које се формирају специјални јединице најчешће су: дејство у позадини непријатеља; копнена и поморска убацивања, ваздушни десанти; патролирање; пресецање линија за снабдевање; демонстративна дејства; означавање циљева помоћу ласерских обележивача; обавештајно-извиђачка дејства; психолошка дејства; спасавање екипажа оборених ваздухоплова; уништавање површинских бродови; антитерористичке и контратерористичке активности и др.⁷

Традиционално, у ред специјалних снага армијских формација убрајају се извиђачке, диверзантске, јуришне, ваздушно-десантне, поморско-десантне, антитерористичке и још неке специјалне јединице, пре свега намењене за борбу у позадини непријатеља. Савремена гледишта војних теоретичара одређују специјалне јединице као основу свих савремених армија и кључну снагу за супротстављање савременим безбедносним претњама и као снаге за вођење новог, све присутнијег, асиметричног облика ратовања. Ипак, постоји и изванредан број теоретичара који ове

5 SC Res.1368, 12. Sept. 2001.

6 Сузбијање финансирања тероризма и пружање уточишта терориститима, као и сарадња између полицијских снага и власти за спровођење закона, су одредбе изнете у Резолуцији – SC Res.1373, 28. Sept. 2001.

7 М. Михајловић, С. Арсић, *Специјалне снаге света*, Београд, 2003, стр 19.

снаге одређује једино као истурени део конвенционалних оружаних снага које зависе од класичне војне снаге. Узимајући у обзир актуелне догађаје на глобалном нивоу, може се закључити да је улога специјалних јединица наглашена, посебно оних намењених за специјалне операције у борби против савремених терориста.

У оквиру америчке безбедносне политике и доктрине, специјалне снаге су снаге које планирају, предводе и подржавају специјалне операције. Улога и организација специјалних снага је увек у непосредној корелацији са стратегијом за националну безбедност и политиком и свака промена у стратегији и политици САД има директне импликације на мисије специјалних снага. Промена политике може одужити или онемогућити мисију. Армија организује, обучава, опрема и припрема специјалне снаге за извођење пет основних мисија: неконвенционални рат, директне акције, помоћ странам земљама, специјално извиђање и противтероризам (контратероризам). Противтероризам је основна мисија само за антитерористичке специјалне јединице. Мисије специјалних јединица су динамичне јер су директно имплициране војно-политичким утицајима.

По приоритету мисије одређује се и вид специјалне јединице.⁸

Одређујући специјалне јединице, напоменули смо да се по америчкој доктрини под тим појмом подразумевају специјално обучене јединице за извршавање специјалних операција. То не значи да специјалне јединице нису постојале и претходно или да су специјалне операције озваничене само америчком доктрином ратовања.

Историјски гледано, појава првих конфронтација између одређених група ратника, укључивала је и предузимање одређених акција које су изводили ратници који су били боље обучени него други. Дакле, извесни облици специјалних операција и специјалних јединица постојали су још у најранијој историји ратовања. Увек су током историје ратовања постојали ратници који су ратовали и остваривали циљ другачије него класично обучене јединице, што значи да су мисије ових елитних ратника кроз историју увек биле посебне, веома опасне и тешке. Још у времену Свете тебанске групе ратника, Спартанци, чете Александра Македонског, неустрашиви Персијанци, легионари Десете Цезарове легије, били су формиран, обучавани и опремљени за извођење посебних мисија, које су, у ствари, претходница данашњих специјалних операција.⁹

Постоје примери из најраније историје о извесним видовима специјалних операција. На пример, када је Александар Македонски у својим освајачким походима стигао у Авганистан, пред њим и његовом војском испречиле су се огромне планине и непријатељске војске. Он је, као добар војсковођа и стратег, у својим редовима имао регруте који су владали вештинама планинарења и извођења борбе на планинском земљишту, које је одмах испратио, као претходницу, да изврше посебне борбене задатке. Исто тако, и за време Пунских ратова, када су римски легионари били испраћени да ратују у провинцијама у Северној Африци, они су претходно били припремљени за дејства на таквом терену и герилским начином ратовања су се супротставили Картагињанима.¹⁰

Током средњег века, армије средњовековних држава формирале су посебне трупе које су биле специјализоване за функције које би се могле одредити као извршавање специјалних операција. На пример, Византинци су употребљавали мале јединице које су биле посебно обучене за уношење раздора и неслоге у непријатељским редо-

8 *Doctrine for Special Forces Operations*, FM 31-20, US Army, Washington, 1990, Ch3, p. 1.

9 L. Thompson: *Secret Techniques of the Elite forces*, Greenhill Books, London, 2005, p. 17.

10 *Ibid.*, p. 19.

вима. Друге средњовековне армије су имале посебне специјалисте за инфилтрацију у непријатељске градове, где су скупљали обавештајне податке. Често су се употребљавали и посебно обучени пливачи и чамци за инфилтрацију у градове који су били окружени водом. Проналазак ватреног оружја и, посебно, развој војничке пушке омогућили су да се специјализирају посебно обучени припадници који су имали посебан задатак да прецизним гађањем из пушке ликвидирају команданте и битне официре, са циљем да се узнемири и обезглави противник. Амерички ренцери Роберта Роџерса су били посебно обучени за извођење дубинског извиђања и улажења дубоко у територију непријатеља. Командоси из времена Бурских ратова су својим специјалним начином ратовања и извојевали победу у тим ратовима. И за време Првог и Другог светског рата увек су били присутни и облици специјалних операција. САД, Шпанија, Француска, Пољска и још неке државе, непосредно пред Други светски рат, покушавале су чак да обликују и посебну доктрину и тактику за специјално дејство падобранских јединица. Ни Немачка није заостајала у вези са уношењем новина на организационом и на плану тактике дејствовања својих јединица. Посебна јединица нацистичке војске је тзв. Брандербург јединица, која се одмах након формирања 1939. године употребљавала за посебне специјалне операције, тзв. *coup de main* операције¹¹. Италијани су развијали подводне специјалне операције у првим годинама Другог светског рата. Највећи допринос за развој специјалних операција током Другог светског рата дали су Британци. Командне снаге су најпре биле развијане као специфичне поморске снаге, а име им је дато у част бурских командоса. Специјалне ваздушне снаге CAC (SAS – *Special Airborne Service*), специјалне извиђачке групе ЛРДГ (LRDG – *Long Range Desert Group*) и специјална армија „Попски“, биле су задужене за специјално дејствовање на самој линији непријатеља.

И за развој савремених специјалних операција из домена обавештајне делатности најзаслужни су Британци. Специјални морнарички сквадрони СБС (SBS – *Special Boats Squadrons*) представљају још један облик посебно формираних и обучених јединица, за извођење подводно-десантних операција, нечујно инфилтрирање на непријатељску територију, сакупљање обавештајних информација итд.

Током Другог светског рата и САД, као и друге државе, најчешће по угледу на британске јединице, формирају сопствене јединице за извођење специјалних операција.

По завршетку Другог светског рата је већина јединица намењених за извођење специјалних операција расформирана, али већ након неколико година, са првим блоковским конфронтацијама на светској сцени (Корејски рат, Индокина, Малаја, Камбоџа, Вијетнам), поново се, посебно у САД, осећа потреба за формирањем снага које ће изводити посебне специјалне операције. Земље које су се бориле за национално или колонијално ослобођење најчешће су користиле тактику герилског (партизанског) војевања, а најадекватнији начини супротстављања таквој тактици биле су употреба неконвенционалних борбених јединица и неконвенционалне борбене тактике и доктрине.

У периоду почетка Хладног рата наглашена је улога обавештајног рада, па се у то време формирају и значајне и велике обавештајне агенције, као на пример ЦИА (CIA – *Central Intelligence Agency*). Ове институције најчешће имају и примат у планирању специјалних операција.

11 Richard. M. Bennett, *Elite Forces*, London, 2003, p. 30.

Предузете акције, као на пример инвазија на Фокландска острва, укључују све већи број специјалних јединица (22. пук САС јединице), које су се и прве искрцале да би извиделе терен и сакупили довољан број обавештајних података.

Током деведесетих година прошлог стољећа, у „Пустињској олуји“, све се више користе сакупљени обавештајни подаци, да би се савезнички авиони наводили на ирачке мете, да би се онеспособио противнички систем за навођење, командовање и руковођење, да би се у ирачке редове унели паника и раздор. Припадници специјалних јединица су били и део снага УНПРОФОР-а на територији Босне (командант Мајкл Роуз), ове јединице доминирају територијом Авганистана (Анаконда 2001), као и већином операција на ирачкој територији (2003).¹²

Специјалне операције, у савременом смислу термина, продукт су америчке доктрине сукоба ниског интензитета. Ова доктрина је једна комплексна доктрина која делује интегрално на више нивоа, са свим снагама и средствима и извана и из унутрашњости. Да сукоб ниског интензитета не би прешао у оружани сукоб, у америчкој доктрини је предвиђено да се ови сукоби организационо обликују као вишедимензионалне операције, које садрже неколико појединачних операција: психолошке, обавештајне, војно-цивилне, логистичке, информатичке, специјалне и противтерористичке операције.

За савремене глобалне догађаје најзначајније су такозване специјалне операције, које обухватају све облике противтерористичких активности, у које су укључене и противгерилске акције, као и дејствовање против бунтовника и религиозних фанатика.

Специјалне операције су војне операције које изводе специјално обучене, опремљене и организоване снаге против свих врста безбедносних претњи наведених у Стратегији. То су акције са посебном, стратешком потребом. Специјалне операције су спој који везује сукобе ниског интензитета са конвенционалним ратовањем. Оне се планирају и припремају у највећој тајности са стране анонимних специјализованих органа и служби, али их одобрава највиши војни врх (на пример, Национални савет безбедности). Специјална операција представља неконвенционално дејство обавештајне службе у условима мира и рата, јер при њеном организовању и у њеном вођењу долази до употребе посебно обучених и опремљених оружаних јединица на територији државе која је објекат напада, чиме се остварује посебан стратешки циљ.¹³

За успешно извођење специјалне операције мора се испунити неколико основних оперативних принципа, креираних за специјалне операције. То су: директна дејства (DA – *direct actions*), борба против тероризма, (CBT – *combating terrorism*), одбрана пријатељских држава (FID), неконвенционални рат (UW – *unconventional warfare*), специјално извиђање (SR – *Special Reconnaissance*), психолошке операције (PSYOP), цивилни послови (CA – *civil affairs*), информацијске операције (IO – *information operations*) и контрапролиферација оружја за масовно уништење (CP – *counterproliferation*). Снаге за извођење специјалних операција су посебно организоване, обучене и опремљене за испуњавање ових принципа специјалних операција.¹⁴

Борбене карактеристике специјалних снага произилазе из доктрине специјалног ратовања. Најзначајније међу њима, које их и издвајају од конвенционалних снага су следеће: њихове мисије имају највећи приоритет; припадници специјалних

12 Leroy Thompson: *Secret Techniques of the Elite forces*, Greenhill Books, London and Stackpole Books, Pensilvania, 2005, p. 19.

13 Томе Батковски: *Разузнавачка, безбедносна, контраразузнавачка тактика*, Јофи скен, Скопје, 2008, стр. 122.

14 *Doctrine for Special Forces Operations*, FM 31-20, US Army, Washington, 1990, CH 1, p. 6.

јединица су најчешће добровољци; они се бирају по најстрожим критеријумима (медицински, психолошки, физички итд.); специјалне јединице су најчешће професионалне, што подразумева професионално понашање у сваком погледу, високу индоктринираност и мотивисаност. Њихова обука је сложенија и дуготрајнија од обуке конвенционалних јединица; јединице су у константној борбеној готовости спремне за моментално дејство на било којој дестинацији; припадници специјалних јединица су обучени за примену посебне тактике и дејствовања у малим групама, чиме се олакшава извођење брзих напада и брзо повлачење у позадини, као и постизање ефекта изненађења, ноћне акције, дуготрајна издржљивост и опстајање у неповољним условима. Исто тако, за разлику од конвенционалних снага, специјалне јединице су оспособљене за сарадњу са локалним становништвом и могу веома брзо да организују герилски начин ратовања и да дају инструкторску помоћ пријатељским земљама.

У већини држава ове јединице су под директном надлежношћу председника државе. Величина и разгранатост мреже руковођења и командовања зависе од броја јединица, али се специјалне јединице начелно организују на сличан начин, зато што су и њихова борбена доктрина и тактика дејствовања идентичне у већини држава. Уколико се следе принципи организовања специјалних САД и Велике Британије као најрепрезентативнијих чланица НАТО савеза, уочава се да је њихова организација екстремно флексибилна и вишефункционална. У оквиру Армије САД све специјалне снаге су груписане као СФ групе (SF – *Special Forces Group*). СФ група има формалну организацију и органске елементе. Њихова основна мисија је да планирају, предузимају и подржавају специјалне операције у било којој операцијској области у миру, у конфликту или у рату. Јединице се организују у зависности од ситуације. У америчкој војсци специјалне снаге су формиране као групе специјалних снага састављене од тимова (тим А, тим Б и тим Ц – *detachment A, B, C*) и других потребних елемената.

Тим А је основна организациона ћелија свих специјалних снага. У свакој чети специјалних снага има шест А тимова. Тим од дванаест припадника предводи капетан. Тимови су увежбани за све специјалности, а сви њихови чланови квалификовани за специјална дејства.

У чете специјалних снага морају се имплементирати адекватни тимови за потребну мисију. Један од шест А тимова је обучен за подводна дејства, други за специјална падобранска искакања. Ове две вештине најчешће се користе при методу инфилтрације. Тимови А су опремљени најсофистициранијим и најсавременијим средствима за везе, оружје и опрему.

То значи да су СФ групе спремне за извођење инфилтрација и екфилтрација у областима извођења специјалне операције и то ваздушним, копненим и воденим путем. Тимови су, исто тако, у сваком моменту спремни да пруже помоћ, да организују, обучавају и саветују војне или паравојне снаге пријатељских држава, да планирају и предузимају унилатералне специјалне операције, да обучавају, саветују и помажу друге снаге савезника, као и да предузимају друге специјалне операције које нареди Савет националне безбедности. Као и групе специјалних снага, и батаљони планирају, предводе и подржавају специјалне операције. Батаљони се најчешће састоје од командне чете, чете за подршку и неколико борбених чета. Једна чета специјалних снага има један Б тим, командни елемент, неколико А тимова, један А тим за подводна дејства један А тим за специјална падобранска дејства итд.¹⁵ Ово указује на то да су специјалне јединице другачије организоване од конвенционалних војних јединица, што је следствено њиховој посебној доктрини употре-

15 *Doctrine for Special Forces Operations*, FM 31-20; US Army, Washington, 1990, Ch. 4, p. 1-4.

бе и тактици дејствовања. Тежиште организације специјалних снага је на тиму. Тим представља основну функционалну ћелију специјалних јединица. Тим је једноставна али непостојана борбена организација. Активност тима није опредељена и везана, на пример, неким оружаним системом (тенковска посада) или на једноставну борбену функцију (стрељачки вод). Припадници тима су генерално припремљени и усавршени за једну специјалност, али не у функционалном смислу. Сваки припадник користи вишефункционалан приступ за време планирања и извођења мисије. Тим специјалних снага је универзалан оперативни елемент састављен искључиво од припадника специјалних снага и исто тако је и руковођен једино од специјалних снага. Специјалне снаге армије САД користе посебну табелу по којој се организују и опремају специјалне снаге (МТОЕ табела). По МТОЕ табели могућа је организација тимова са појединцима или комбинација тимова од појединаца или комбинација армијски организованих тимова за специфичне мисије у бројном саставу од двојице до јачине чете.

Свака специјална јединица има потребу за логистичком (сервисном) потпором, и то најчешће обавештајном и транспортном (ваздухопловном), за претраживање, извлачење или спасавање са непријатељске територије. Ово је веома важно за брзину дејствовања и могућност брзог покретања, дејствовања посебном тактиком и у стању рата и у конфликтној ситуацији, а има своју улогу и за време мира. Специјалне снаге имају мисије и за време тоталног рата и у ограниченом рату, и то и на стратешком и на оперативно-тактичком нивоу ратовања. Основни задатак им је да изводе и подржавају операције у позадини непријатеља, које конвенционалне снаге нису у могућности да изводе. На пример, тимови специјалних снага се убацују дубоко у непријатељску територију са циљем сакупљања обавештајних информација битних за националну стратегију, или да би развили и подржали обезбеђење у позадини унутрашњих пријатељских снага итд.

У конфликтним ситуацијама, када је употреба конвенционалних снага неадекватна и када није могуће дејствовати невојним средствима националне моћи, специјалне јединице се шаљу да би разрешиле конфликтну ситуацију. Ова се нарочито користи за противтерористичке акције (СТ), откривене директне акције (DA) и слично.

Специјалне снаге у миру имају превентивну улогу и улогу одвраћања. Њихово стратешко значење и политичка осетљивост обезбеђују да ове јединице имају примат у операцијама за очување мира.¹⁶

Сједињене Америчке Државе, као моћна суперсила, имају најсложенију и најбројнију компоненту специјалних снага у оквиру њиховог система националне безбедности. Специјалне снаге САД су издвојена компонента оружаних снага која има своју посебну структуру командовања и организације. Приближно 48.000 припадника специјалних снага је под директном врховном командом заповедне надлежности председника САД. Ланац руковођења и командовања специјалним јединицама, државни секретар одбране спушта на ниво Удруженог генералштаба за специјалне операције, који се даље грана у посебне штабове надлежне за специјалне јединице по видовима оружаних снага и територије бојишта итд. Командна структура у другим државама може бити мања, али у већини држава ове јединице су под директном надлежношћу председника државе. Као што је њихова организација специфична и унифицирана, што произилази од њихове специфичне доктрине и тактике дејствовања, тако се и обука ових јединица знатно разликује од обуке класичних војних јединица, а то је исто тако императив за борбу против савремених претњи, међу којима је и тероризам.

16 *Ibid.*, p. 13.

Обука специјалних јединица је обимнија и дуготрајнија него што је обука регуларних јединица. У обуку специјалних војних јединица укључене су и класичне војне вештине, али су више заступљене посебне вештине, специфичне само за ову врсту јединица. Обука се спроводи у периоду који је подељен у фазе и који може да траје и више од једне године, у зависности од тежине посебних специјалности и потреба. Највише примењивани борбени облици су: заседа, ватрени налет, препад, блокада, упад, претрес и други, који, у комбинацији са класичним војним облицима, као што су напад, одбрана, пробој у окружењу, извиђање и диверзија, који омогућавају ефикасан начин за борбу против савремених облика безбедносних претњи и угрожавања.

Припадници специјалних јединица, посебно антитерористичке бранше морају бити до савршенства обучени за извођење блиске борбе у ограниченом простору, односно за борбу очи у очи са противником или према њиховом терминологијом за CQB (*Close Quarter Battle*). Ово је посебан концепт борбе, који се изучава и усавршава у већини престижних специјалних снага.

CQB је борба на малом одстојању, у малом затвореном простору, са релативно слабом видљивошћу. По концепту америчке *American Shooting Academy*, оваква борба је подразумева самоодбрамбену ситуацију на малом растојању у којој долази до физичког контакта међу учесницима.¹⁷

Овај начин борбе се односи на употребу ватреног оружја у специфичним ситуацијама као што су талачке кризе, хапшење забарикадираних терориста, чишћење просторија и слично.

При извођењу блиске борбе примењује се, на пример, техника брзог гађања циљева у покрету тзв. техника сечења пите (*slicing the pie*) – посебан начин кретања кроз непријатељску ватру у затвореној просторији, тј. кретање по угловима, затим посебне упадне технике, обијање просторија и слично, у зависности од ситуације.

Посебни облици борбене обуке припадника специјалних јединица добијају на значењу највише приликом борбе против терориста у урбаним и руралним срединама, при подводним диверзијама, инфилтрацији дубоко у непријатељску територију, при одстрањивању минско-експлозивних справа итд. Они су неприкосновени у извођењу ваздушно-десантних операција употребом ХАЛО и ХАХО скокова. ХАЛО (*High Altitude / High Opening* – висока алтитуда / високо отварање) скокови подразумевају посебну технику искакања, по принципу слободног пада, и отварања падобрана, и то најчешће у ноћним условима. ХАХО (*High Altitude / Low Opening* – висока алтитуда / ниско отварање), јесте техника слободног пада од неколико минута и отварање падобрана на екстремно малим висинама. Овим техникама се постижу огромна брзина и велика дубина продора у непријатељској територији. Специјалци су неприкосновени и у извођењу СКУБА (*SCUBA – Self-Contained Underwater Breathing Apparatus*) и СТАБО (*STABO – Stablished Tactical Airborne Body Operations*) метода опстајања и дејствовања под водом и извлачења са непријатељског терена помоћу ужета баченог из хеликоптера који лебди на екстремно малој висини, као и за СЕРЕ (*SERE – Survival, Evasion, Resistance, Escape*) технике за опстанак, освајање, преживљавање и извлачење.¹⁸

Све ово показује да је у савременом безбедносном окружењу, где је примат добио асиметрични облик ратовања, за супротстављање флуидним непријатељима као што су терористи (њиховим организацијама, борбеним формацијама и тактици њиховог дејствовања) најадекватнија употреба специјалних снага – и као ударних у директном сукобу и као снага које изводе специјалне операције.

17 I. Bojovic: S protivnikom oči u oči, *Kalibar*, br. 67, 2002.

18 Richard. M. Bennett: *Elite Forces*, London, 2003, p. 57.

Закључак

Употреба војних јединица у борби против савременог тероризма још увек је дискутабилна и доста контроверзна тема. Ово се пре свега односи на примену права самоодбране које је предвиђено Резолуцијама 1368 и 1373 Савета безбедности. Известан број теоретичара и експерата изражава резерву у погледу начина на који је дозвољена употреба војних снага у овим резолуцијама. Они сматрају да је веза између тероризма и права на самоодбрану у овим резолуцијама слаба и нејасна.¹⁹ Друга група аутора, обратно, сматра да текст резолуција 1368 и 1373 из 2001. године даје за право држави–жртви да употреби и војне јединице у самоодбрани и своје аргументе поткрепљује фактом да Савет безбедности препознаје ситуацију у Авганистану као претњу светском миру и безбедности. На тај начин Савет, по њима, има обавезу да даје мандат снагама које ће бити под заставом ОУН, или коалицији предвођеној од земаља–чланица. Мандат за то се може дати и некој другој међународној организацији (на пример, НАТО), која ће имати задатак да успостави и одржава мир и безбедност.²⁰

На међународном плану, постоји покушај да се примена снаге у самоодбрани прошири не само на државе које подржавају терористе, већ и на недржавне актере (терористичке групе). У случају Авганистана и Ирака, употребом специјалних снага и извођењем војних операција са применом војне силе, циљ је да се промени режим владања.

Као закључак и доказ о ефикасности специјалних снага у извођењу специјалних операција навешћемо учешће македонског контингента у Ираку. Операције и активности које су спроводили македонски специјалци биле су у оквиру мировних операција, операција за спровођење мира, превенције сукоба и хуманитарне операције. По војно-доктринарном концепту армије САД, операције за стабилизацију обухватају шири спектар операција, међу којима су и: борба за сузбијање тероризма, борба против пролиферације оружја за масовно уништење, информацијске операције, обавештајне операције и сл.²¹

Тежиште планираних акција у том периоду (после конвенционалних борби) било је на укључивању малих борбених јединица (тимови специјалних јединица), које су високо професионалне и обучене за извођење операција у претконфликтној и конфликтној фази, и то првенствено за сакупљање обавештајних података и као ударне јединице у неколико значајних операција за чишћење терена, хапшење опасних терориста, одстрањивање минско-експлозивних направа и борбу са забарикадираним присталицама Садамовог режима. За успех предузетих операција и ефикасности тактике специјалних јединица сведоче многобројна одликовања која су на терену у Ираку добили македонски припадници ових јединица.

Крајни закључак овог рада иде у правцу потенцирања улоге и значаја специјалних јединица као компетентних снага за директну конфронтацију са савременим безбедносним претњама, међу којима високо на агенди стоји тероризам као најубиственији и најстрашнији начин за достизање политичких циљева.

19 C. Sthan, Security Council Resolutions 1368 (2001) and 1373 (2001): What They Say and What They Do Not Say”, str. 3; A. Casses, *Terrorism Is Also Disrupting Some Crucial Legal Categories Of International Law*, p. 4.

20 За ово детаљније: E. P. J. Mayer and N. D. Wite, *The Twin Tower Attack: An Ultimate Right of Self-Defence?*, 7 J. Conf. and Sec. L. 5, 2002.

21 Headquarters Department of The Army, “Tactics Field Manual 3–90”, Washington D.C., 4 July, 2001.

Литература

1. Арсић, С., Михајловић, М., *Специјалне снаге света*, Београд, 2003.
2. Батковски, Т., *Разузнавачка, безбедносна, контраразузнавачката тактика*, Јофи скен, Скопје, 2008.
3. Bennett, M. R., *Elite Forces*, London, 2003.
4. Voјovic, I., *S protivnikom oči u oči*, Kalibar, br. 67, 2002.
5. Лазански, М., *Командоси*, Књига Комерц, Београд, 2002.
6. Thompson, L., *Secret Techniques of the Elite forces*, Greenhill Books, London and Stackpole Books, Pensilvania, 2005.
7. Мечков, И., Николов Р., *Командоси и специјални части*, Воено издателство 2003.
8. Џамић, Д., *Ратници из сенке*, ДОО Таргет, Београд, 1999.

Документи

1. *Doctrine for Special Forces Operations*, FM 31-20, US Army, Washington, 1990.
2. *National Security Strategy of the United States of America*, Washington DC, September 2002.
3. European Union, *A Secure Europe in a Better World, A European Security Strategy*, Brussels, The European Council, 2003.
4. United Nation, *High-level Panel on Threats, Challenges and Change, A more Secure World: Our Share Responsibility*, New York, UN, 2004.

ПРИКРИВЕНИ ИСЛЕДНИК КАО СТАНДАРД У СУПРОТСТАВЉАЊУ ОРГАНИЗОВАНОМ КРИМИНАЛУ

др Жељко Нинчић

Министарство унутрашњих послова Републике Србије

Сажетак: Савремени услови развоја криминала неизоставно постављају питање адекватног одговора државе на нове облике његовог испољавања, нарочито оне организоване. Као неминовност ефикаснијег сузбијања организованог криминала јавља се потреба допуне и замене постојећих традиционалних, новим, „специјалним“ методама супротстављања. Ограниченост услова њихове примене довољно указује на сву осетљивост употребе. Као најосетљивији метод са аспекта примене јавља се ангажовање прикривеног иследника.

У раду се првенствено указује на потребу проактивног приступа супротстављању савременим облицима организованог криминала и на то да императив такве борбе дозвољава да се, у разумним границама, ограниче права оних према којима се специјалне истражне методе, међу њима и прикривени иследник, усмеравају. Указује се на историјску генезу примене установе прикривеног иследника. Врши се синтеза законских решења о прикривеном иследнику, посебно услова и принципа ангажовања у светлу упоредне законодавне праксе. Посебно се разматра прикривени иследник као извршилац кривичног дела, кроз однос англосаксонског и континенталног правног система, у односу на такву његову улогу. На крају аутор расправља о неким питањима у вези са установом прикривеног иследника, првенствено о питању адекватности законских решења о прикривеном иследнику и потребе њихових дограђивања (*de lege lata*), као и о питању установе прикривеног иследника у будућности (*de lege ferenda*), уз осврт на праксу у Републици Србији.

Кључне речи: специјалне истражне методе, прикривени иследник, организовани криминал.

Увод

Технолошки напредак и развој друштва у целини приморавају криминалне групе и појединце да своје активности прилагођавају новим условима, истовремено примењујући нове, сложеније и софистицираније методе у остваривању својих криминалних планова. При томе, најтежи облици криминалитета, пре свега тероризам и организовани криминал, настоје да у својим појавним облицима буду прикривени и тајни, чиме отежавају рад истражних органа и спречавају откривање. У таквим условима супротстављање криминалитету мора бити у складу са његовим савременим обележјима, облицима и формама испољавања и методима дејства, као и степеном друштвене опасности. То захтева одређене промене у реаговању државних органа, односно проналажење оних облика и метода супротстављања, којима ће се остварити највећи ефекат. Та одлучнија друштвена реакција подразумева

померање активности државе ка најранијим фазама стицања сазнања о учиниоцу кривичног дела или самом кривичном делу.

Управо из тог разлога, примена нетрадиционалних метода у савременим условима борбе против најтежих облика криминала има посебан значај. Оне, међутим, имају своје оправдање само уколико се користе у изузетним случајевима и то, пре свега, у односу на оне облике криминала који се због своје феноменолошке природе не могу сузбијати класичним методама. Поље примене мора бити релативно уско, јер је само у таквим случајевима могућа задовољавајућа ефикасност. Због тога и различита гледишта која се по питању примене специјалних истражних метода (нарочито ангажовања прикривеног иследника) сусрећу у савременој теорији и пракси, показују сву деликатност проблема њиховог коришћења, као валидних кривично-процесних радњи.

С друге стране, позитивна искуства њихове примене су одлична препорука за употребу, па их многе земље уграђују у своја законодавства. Ту коришћење прикривеног иследника, као проактивне методе коју одликује висок степен инфилтрације у криминалну средину, представља само још један корак напред у супротстављању свим облицима криминала, а нарочито његовим организованим формама. Конкретна успешност његове примене, због својих специфичности, зависи не само од нормативних решења садржаних у конкретном законодавству већ, пре свега, од потребе да се као прикривени иследници користе пажљиво одабрани, квалитетно обучени појединци, при чему је заштита њиховог интегритета, апсолутни приоритет.

Потреба за проактивним приступа супротстављању организованом криминалу

Постало је одавно јасно да ефикасно супротстављање организованом криминалу није могуће остварити применом тзв. традиционалних истражних метода, како због саме природе ових кривичних дела, тако и њихових извршилаца, али и због чињенице да се уобичајеним доказним методама не могу постићи неопходни процесни ефекти. То посебно долази до изражаја у случају сложених и софистицираних криминалних операција, нарочито када у њима учествује више лица. Због тога законодавства многих земаља уводе посебне мере којима се омогућавају откривање структуре и начина деловања криминалних група и прикупљање доказа за покретање кривичног поступка. Оне се различито називају (специјалне истражне методе, прикривене методе, посебне истражне радње, посебне доказне радње...) али им је суштина иста: супротстављање најтежим облицима криминала.

Основна обележја организованог криминала су слаба уочљивост, комплексност, тешкоће детекције, тешкоће процесирања. То је организована делатност, делатност професионалних извршилаца који делују у групи, са различитим степеном организованости и хијерархијске повезаности. Дакле, ради се о делима у којима учествује више лица, углавном професионалаца, специјализованих за вршење одређене врсте кривичних дела, која захтевају организован приступ извршењу и, сасвим сигурно, не могу се извршити без одговарајућих претходних припрема. Те припреме обухватају планирање самог начина извршења али и деловање и понашање након извршеног кривичног дела. Код појединих криминалних организација шефови учествују у припремању и непосредном извршењу кривичних дела, док код других, опет, не само да не учествују у извршењу него не познају ни извршиоце ни више руководиоце организације. На тај начин се спречава да откривањем извршилаца буде

откривена и цела организација. Таква комплексност деловања организованог криминала неизбежно намеће потребу допуне и замене постојећих истражних метода, методама које ће одговорити савременим облицима његовог испољавања. То се односи пре свега на употребу техничких средстава за контролу (прислушкивање) телефонских и других видова комуникације, оптичка снимања лица и простора, тајне (прикривене) операције и слично.

Специјалне истражне методе представљају одређене начине прикупљања доказа који су по свом карактеру атипични и примењују се само у односу на веома тешка кривична дела, како у односу на последице које проузрокују тако и у кривично-правном погледу, с обзиром на казну која је за њих прописана. С друге стране, таква дела се, захваљујући неким својим феноменолошким карактеристикама, психолошким, карактерним и другим индивидуалним особинама њихових извршилаца, веома тешко откривају и доказују коришћењем уобичајених истражних метода. Ипак, примена специјалних истражних метода не може довести до било каквих резултата без претходно прикупљених почетних сазнања о криминалној активности, до којих се долази применом класичних оперативно-тактичких мера и радњи. Уколико се применом класичних истражних метода не може постићи циљ, оне могу пружити правну основу за примену специјалних истражних метода.

Основна разлика између класичних и посебних (специјалних) истражних метода јесте у доказној снази података који су прикупљени њиховом применом. Резултати примене класичних полицијских мера не могу се користити пред судом, осим изузетно, и они имају само неформалну сазнајну вредност и користе се ради планирања даљих истражних радњи у кривичном поступку. Посебне (специјалне) истражне методе представљају мере тајног прикупљања података о најтежим облицима криминалитета. То су тајне операције које се спроводе без знања лица према којима се примењују, уз употребу адекватних оптичких, акустичних и других техничких средстава; тако прикупљена сазнања и подаци о организованој криминалној делатности имају доказну вредност на суду. Реч је о методама које задиру у одређена права лица према којима се примењују (пре свега право на приватност). Посебно значајне методе из ове групе јесу методе инфилтрације у криминалну средину, где посебно место заузима ангажовање прикривеног иследника, као проактивна полицијска метода чија примена захтева испуњење највише услова, али која се показала као најделотворнија у сузбијању организованог криминала.

С друге стране, тајне операције представљају законом установљен поступак у којем се користи низ оперативних и криминалистичко-тактичких мера и радњи, да би се придобило поверење лица осумњичених за припремање или извршење законом одређених тешких кривичних дела, или да би овлашћена службена лица уз помоћ законом предвиђених мера и радњи прикупила сазнања или документовала одређене криминалне поступке осумњичених лица.¹

Примена тих мера обично изазива полемику, која се углавном води о томе да ли успешна борба против организованог криминала оправдава ограничавање одређених загарантованих људских права и слобода лица која се баве криминалом. Једни су на страни оштре, беспошtedне борбе против свих облика криминала, посебно оних организованих, док се други противе ограничењу људских права и слобода до којих долази применом специјалних истражних метода.

Међутим, да ли уважавање људских права и слобода једних, подразумева и ограничење тих истих права и слобода код других? Да ли онај ко се бави крими-

¹ Татјана Лукић: Прикривени иследник, *Гласник Адвокатске коморе Војводине*, Нови Сад, број 10/2005, стр. 502–522.

налом нарушава право оног другог да живи у држави без криминала? Наравно, да. Живот у демократском друштву подразумева иста права за све. Циљ сваке демократске државе јесте заштита људских права и слобода, али и ефикасно сузбијање свих облика криминала, посебно оних најтежих и организованих, уз примену свих расположивих средстава, па и метода које на одређени начин привремено ограничавају људска права и слободе.

У том смислу, борба против криминала као негативне друштвене појаве подразумева проналажење равнотеже између та два основна циља. То се, наравно, мора спроводити у складу са одређеним принципима и на начин који ће омогућити минимално (законом регулисано) привремено ограничавање одређених права и слобода, у случајевима када је то неопходно и када негативни ефекти криминалних активности увелико превазилазе ефекте привременог ограничавања права и слобода лица која врше такве активности. То значи постизање неког оптималног нивоа који би подразумевао већу ефикасност у откривању, доказивању и спречавању кривичних дела организованог криминала, али уз што мања ограничења основних права и слобода грађана, загарантованих највишим правним актима једне земље.

Историјска генеза примене установе прикривеног иследника

У литератури постоји знатан недостатак веродостојних извора који говоре о почецима примене прикривеног иследника као истражне методе у полицијском раду. Међутим, постоје одређене потврде да су неке веома сличне методе практиковали полицијски органи појединих држава још почетком XVIII века. Ипак, треба имати у виду да су ти први облици прикривеног полицијског деловања, односно рани облици полицијске инфилтрације у криминалну средину, били знатно другачији од данашњег института прикривеног иследника. Почеци полицијске инфилтрације и агентурног рада везују се за име француског детектива Еугена Франсоа Видока, који се од 1810. до 1827. године, налазио на челу Одељења за кривичне истраге, тајне полиције у Паризу. Велика иновација у његовом раду, било је „убацивање“ полицијских агената међу криминалце, при чему се он лично водио веровањем да се „против криминалаца може борити једино криминалцима“.²

Међутим, колевком савременог прикривеног истраживања сматрају се Сједињене Америчке Државе, где се прикривено истраживање, тзв. *undercover work*, као средство борбе против криминала, условно говорећи, примењује од почетка прошлог века. У САД су и раније, пре свега у полицији и неким приватним агенцијама, коришћени различити облици прикривеног деловања. Тако су 1908. године, стварањем неименоване јединице специјалних агената³ као истражне јединице Министарства правде, први пут створени услови који су омогућавали другачији начин рада у супротстављању криминалу. Наредбом савезног тужиоца, Џорџа Вудварда Викиршама, 1909. године, јединица специјалних агената добија назив Истражни биро (*Bureau of Investigation*). После више различитих имена, 1939. године, оснивањем Савезног истражног бироа (*Federal Bureau of Investigation*), та институција све до данас задржава исти назив. ФБИ је остао главно тело за

2 Први детективи и агенти Видока, били су бивши криминалци, плаћани из тајних фондова који нису приказивани у званичним рачунима. Занимљиво је да је и сам Видок у младости био осуђен за ситно кривично дело, да би потом један део свог живота провео као агент у улози затворског осуђеника, прикупљајући информације које су кружиле међу другим осуђеницима. Види: Gary, T. Marx: *Undercover: Police Surveillance in America*, Berkeley, 1988, no. 18–22.

3 Јединица је формирана по одлуци тадашњег савезног тужиоца Чарлса Бонапарте, а агенти су били „позајмљени“ од *US Secret Service* – Тајне службе САД.

планирање, организовање и извођење прикривених операција (*undercover operation*) у којима је најзначајније управо ангажовање прикривених иследника – тајних (*undercover*) агената.⁴ Деловање прикривених иследника у САД регулисано је Смерницама савезног тужиоца.⁵

Тајни агент у Сједињеним Америчким Државама и прикривени иследник, као субјект који познају европска законодавства, користе сличне методе рада, које се своде на „убацивање” у криминалну групу и прикривено деловање ради прикупљања неопходних доказа у вези са тешким кривичним делима. Основна разлика између та два института своди се на могућност која постоји у САД у вези са комбиновањем активности полицијских информатора (чак и неке врсте криминалаца–покајника) и прикривених агената, да могу и формално заједно да делују у криминалној групи. Понекад се чак омогућава и ангажовање *ad hoc* прикривених агената који долазе из саме криминалне средине. Поред тога, разлика између та два института јесте и у могућности вршења кривичних дела од стране тајног агента. Иначе, под појмом прикривеног иследника (*undercover agent*) у теорији САД подразумева се полицијски иследник, који под прикривеним идентитетом („легендом“) води истрагу у одређеном криминалном окружењу, учествујући у доказивању нечије криминалне делатности у вези са кријумчарењем дроге, корупцијом и осталим врстама организованог и привредног криминала или других тешких злочина.

У Италији је касно потврђена неопходност коришћења неконвенционалних метода и посебних инструмената у борби против организованог криминала. Термин „прикривени иследник“ је са нормативне тачке гледишта први пут употребљен 1979. године у изменама члана 340 ЗКП-а. Нема изричитих прописа о прикривеном иследнику, осим појединих одредби Закона о опојним дрогама бр. 309 из 1990. године,⁶ и Антимафијашког закона бр. 306 из 1992. године.⁷ Одредбе тих прописа предвиђају да се прикривени иследник може користити за прибављање доказа и информација о криминалној делатности припадника банди или злочиначке организације, који чини кривично дело у вези са тероризмом и злоупотребом дроге. Прикривеном иследнику је допуштено симуловано откупљивање дроге, али му није допуштено провоцирање кривичног дела, односно деловање у улози „агента провокатора“. У Италији се, иначе, изузетна пажња придаје коришћењу тзв. *pentita*, односно сведока–покајника, методи која се показала изузетно делотворном у супротстављању организованом криминалитету.

У Немачкој, иако она наизглед није земља са традицијом организованог криминала као што су то САД и Италија, прикривени иследник као метод рада уведен је веома рано, знатно раније него у другим европским земљама. У покрајини

4 Прикривени иследник се у кривичним истрагама ФБИ користи од 1972. године. У прве две године, тајних агенти су ангажовани у приближно 30 истражних операција, а први службени захтев за одобравањем финансијских средстава за прикривене операције поднет је 1977. године на износ од милион долара, да би тај износ већ 1984. године порастао на дванаест и по милиона долара. Данас се тај износ мери стотинама милиона долара. Иначе, занимљиво је да су се до појаве тајних агената, унутрашња правила Бироа, која су се односила на облачење, шишање, забрану конзумирања алкохола на дужности, као и обавезу повременог извештавања са терена, строго поштовала, да би са почецима ангажовања тајних агената, била напуштена. Види: Gary, T. Marx: *Undercover: Police Surveillance in America*, Berkeley, 1988, no. 4.

5 *The Attorney General's on Federal Bureau of Investigation Undercover Operations*. То је кључни документ којим се регулише делатност прикривеног иследника (тајног агента). Смерницама се детаљно уређују сви сегменти примене прикривеног иследника, као истражне методе, што, с друге стране, није случај ни са једним другим законским или сличним документом неке друге државе.

6 DPR 309/1990, Decreti Collegati, <http://www.csvbasilicata.it/Leggi/dpr%20309naz.doc>.

7 D. L. 8–1992 n. 306, Pubblicato nella Gazz. Uff. 8 giugno 1992, n. 133e convertito in legge modificazioni dalla L. 7 agosto 1992, n. 356–Gazz. Uff. 7 agosto 1992, n. 185.

Nordrhein-Westfalen (Северна Вестфалија) коришћење информатора и убацивање тајних сарадника и прикривених иследника уређено је на основу заједничких препорука министра правосуђа и министра унутрашњих послова, које су ступиле на снагу 1986. године. То је уједно био и почетак увођења прикривеног иследника у немачки правни систем. Теоријску припрему за правно регулисање ове области обавила је радна група под називом „Јавна сигурност и ред” Конференције министара унутрашњих послова. На основу закључка радне групе са састанка одржаног крајем септембра 1981. године, основан је *ad hoc* одбор, са задатком да анализом стања установи да ли би, и евентуално које, нове методе биле потребне за успешно супротстављање појавама каква је организовани криминал. Одбор је 1982. године израдио извештај о „Новим методама у борби против злочина”, који је почетком 1983. године изнео пред радну групу II Конференције министара унутрашњих послова. У току даљих саветовања покрајински министри унутрашњих послова, односно сенатори и покрајински министри правосуђа, сагласили су се око заједничког текста у вези са коришћењем тајних сарадника.⁸ Могућност ангажовања прикривеног иследника (*VE – Verdeckter Ermittler*) у немачко кривичнопроцесно право званично је уведена новелама од 9. јуна 1989. године.

У Аустрији нема изричитих законских одредби за ангажовање прикривеног иследника, осим општих кривичних и процесних одредби (из 1993, 1996, 1997) на основу којих се прикривени иследник може ангажовати ради прибављања доказа и информација о делатности припадника криминалних организација везаних за злоупотребу опојних дрога. Забрањена је његова употреба као „агента провокатора”. Ангажовање прикривеног иследника одобрава руководилац полиције, уз обавештење државног тужиоца. Његово ангажовање траје у зависности од потребе и у складу са начелом сразмерности, онолико колико је потребно за једнократни откуп наркотика.

У Шведској, иако земљи развијене демократије, провокативне методе као начин истраге кривичних дела, нису регулисане посебним законом. Питање неконвенционалних метода је предмет многих истраживања, која нису довела до законског регулисања. Међутим, државни тужилац је 2007. године дао смернице за случај предузимања провокативних активности. Одлуку о предузимању провокативних метода доноси тужилац који води истрагу, а темељ за доношење одлуке јесте полицијски план који посебно треба да садржи следеће елементе: на које кривично дело се сумња, особе које су осумњичене; разлог за провокативне методе, извештај о томе када, где и како ће се спроводити прикривене радње и резултат који се очекује.⁹ Изузетно, ако се провокативне методе морају предузети без одлагања, могуће је донети одлуку о томе без посебног полицијског плана.¹⁰ Иначе, у Шведској је улога полиције регулисана Законом о полицији, где се даје општи опис који обједињава циљ полицијског деловања: одржавање општег реда и сигурности, пружање јавности потребне помоћи и заштите, као и спречавање злочина (кривичних дела) и извиђање и вођење истраге код почињених кривичних

8 Michael Fulkrug: *Mogućnosti i granice borbe protiv organiziranog kriminala*, *Izbor*, Zagreb, broj 2/1988, str. 141–149.

9 <http://www.aklagare.se>.

10 У службеној изјави парламента о коришћењу провокативних мера, инфилтрацији и обавештавању, као и праву осумњиченог на информацију о коришћењу наведених мера од 25. јуна 2008. године (као последица одлуке Врховног суда у предмету против полицијског комесара, где се радило о „провокативним” полицијским методама у сузбијању организованог криминала), описан је правни део регулативе која регулише ову област у Шведској, али и о томе да је отворена, заједно са судским процесом, општа дебата о томе које полицијске мере су дозвољене у једном демократском друштву, да би се стало на пут организованом криминалу.

дела. Закон не даје полицији право да учествује, испровоцира или на други начин допринесе да држављани почине кривично дело. Истовремено, посебна повећана овлашћења дају могућност за сузбијање тешких злочина који могу нанети озбиљну штету друштву у будућем периоду.¹¹

Увођење и примена специјалних истражних метода у земљама насталим на простору бивше Југославије условљени су порастом организованих форми криминала и почели су у другој половини деведесетих година прошлог века. Већина земаља, међутим, у првом моменту, у оквиру специјалних истражних метода није рачунала на меру ангажовања прикривеног иследника. Разлог је, највероватније, чињеница да ангажовање прикривеног иследника (за разлику од других специјалних истражних метода), са аспекта услова примене, спада у најосетљивије специјалне истражне методе, односно захтева посебну припрему, јер се лица у улози прикривеног иследника инфилтрирају у криминалну организацију на дуже време.

Од земаља бивше Југославије прва је специјалне истражне методе увела Хрватска 1998. године, Закоником о кривичном поступку. Законик је више пута претрпео измене и допуне, при чему је ширен каталог специјалних истражних метода. Словенија је специјалне истражне методе увела изменама и допунама Закона о кривичном поступку из 1994. године, које су учињене 1998. и 2001. године. Босна и Херцеговина је у правни систем увела ове мере 1. марта 2003. године, ступањем на снагу Закона о кривичном поступку. После Босне и Херцеговине, и у Републици Српској је 2003. године донет Законик о кривичном поступку, којим се у законодавство уводи мера прикривеног иследника и на сличан начин регулишу специјалне истражне методе односно посебне истражне радње. Црна гора Закоником о кривичном поступку из 2003. године уводи мере тајног надзора, међу којима и меру ангажовања прикривеног иследника.

У правни систем Републике Србије специјалне истражне методе су уведене Закоником о кривичном поступку из 2001. године, који је, у оквиру одредби које су се односиле на кривичну пријаву и овлашћења органа преткривичног поступка, као специјалну истражну методу регулисао (чл. 232–233) само надзор и снимање телефонских и других разговора или комуникација другим техничким средствима и оптичка снимања лица. Тек су изменама и допунама Законика из децембра 2002. године, у оквиру посебних одредби о поступку за кривична дела организованог криминала, чланом 504^л биле предвиђене радње пружања симулованих пословних услуга и склапања правних послова, као и ангажовање прикривеног иследника, док је чланом 504^о дефинисана мера контролисане испоруке. Примена специјалних истражних метода била је једним делом регулисана и Законом о Безбедносно-информативној агенцији¹² (чл. 12 и 13). Члан 13 Закона о Безбедносно-информативној агенцији предвиђао је да директор Агенције може, ако је потребно из разлога безбедности Републике Србије, својим решењем, а на основу претходне одлуке суда, одредити да се према одређеним физичким и правним лицима предузму одређене мере којима се одступа од начела неповредивости тајне писма и других средстава општења. Ту меру је одлуком одобравао председник Врховног суда Србије, односно судија тог суда који је одређен да одлучује о том случају, а на предлог директора Агенције.

Законом о изменама и допунама Законика о кривичном поступку¹³, у глави XXIXа под називом „Посебне одредбе о поступку за кривична дела организованог криминала, корупције и друга изузетно тешка кривична дела“, чланом 504^м било је

11 http://www.juridicum.su.se/juruppsatser/2007/vt_2007_Magnus_Argus.pdf, доступно 1. 4. 2013. године.

12 *Службени гласник РС*, број 42/2002.

13 *Службени гласник РС*, број 72/2009.

предвиђено коришћење прикривеног следника као специјалне истражне методе. Законик је предвиђао да истражни судија може, писменом и образложеном наредбом, а на захтев јавног тужиоца, одредити да се ангажује прикривени следник ако постоје основи сумње да је учињено или се припрема неко од тешких кривичних дела која су каталошки (Закоником) одређена. Прикривеног следника, под псеудонимом или шифром, могли су одредити министар унутрашњих послова, директор БИА и ВБА, односно лица која они овласте. То је, по правилу, било овлашћено службено лице МУП-а, БИА, ВБА, али је могло бити и друго обучено лице (уколико то захтевају посебне околности случаја) које је, под условом узајамности, могло бити и страни држављанин. Закоником није било предвиђено о каквом се то „другом“ лицу може радити, односно из којих структура то лице може бити. Прикривени следник није могло бити лице против кога је у току кривични поступак или је правноснажно осуђиван за кривично дело које се гони по службеној дужности, као ни лице за које постоје основи сумње да је припадник организоване криминалне групе. Време ангажовања прикривеног следника било је ограничено на период до прикупљања доказа, а најдуже годину дана, док је, на образложени предлог јавног тужиоца, истражни судија могао продужити период ангажовања за најдуже шест месеци. Прикривени следник се, изузетно, могао испитати у кривичном поступку у својству сведока, али под псеудонимом или шифром, тако да се странкама не открије његов идентитет, одговарајућом применом правила о испитивању заштићеног сведока. Иследнику је било забрањено подстрекавање другог на извршење кривичног дела.

Новим Закоником о кривичном поступку,¹⁴ уместо посебних одредби о поступку за кривична дела организованог криминала, корупције и друга изузетно тешка кривична дела, законодавац уводи посебне доказне радње, међу којима је и ангажовање прикривеног следника, дефинисано у чл. 183–187. У духу увођења концепта тужилачке истраге у наше законодавство, посебну доказну радњу ангажовања прикривеног следника, образложеном наредбом, одређује судија за претходни поступак на предлог јавног тужиоца. Прикривеног следника, такође, одређују министар унутрашњих послова, директор БИА и ВБА односно лица која они овласте. То је и даље, по правилу, овлашћено службено лице МУП-а, БИА, ВБА, а ако то захтевају посебне околности случаја, и друго лице, које може бити и страни држављанин. Не помиње се обавеза да то „друго лице“ буде обучено. Законодавац је највероватније, полазећи од генералне опредељености да се законом одобрава његова употреба под одређеним условима, али правно не регулише његово деловање (које се врши по правилима оперативног рада), подразумевао да ће се обука вршити у склопу припрема за ангажовање и деловање у криминалној организацији. Време ангажовања прикривеног следника је непромењено (максимално 18 месеци). За разлику од претходног решења, Закоником није дефинисано која лица не могу бити у улози прикривеног следника. Прикривени следник се и даље само изузетно може испитати у кривичном поступку у својству сведока. Испитивање се врши под псеудонимом или шифром, али тако да се, сада не само странкама већ и браниоцу, не открије његов идентитет. Прикривени следник се позива преко старешине који непосредно пре испитивања својом изјавом пред судом потврђује истоветност прикривеног следника. Закоником је иследнику забрањено подстрекавање другог на извршење кривичног дела (што значи и забрану вршења кривичног дела), мада би много боље решење било експлицитно законско одређење такве забране.

Синтеза законских решења о прикривеном иследнику

Сасвим сигурно, досадашња пракса је показала да ангажовање прикривеног иследника има своје оправдање и да се његовим коришћењем могу постићи веома добри резултати у супротстављању организованом криминалу. Коришћење прикривеног иследника, али и других специјалних истражних метода као нових, нетрадиционалних, доказних механизма, представља тенденцију која је изузетно присутна у савременим кривичнопроцесним законодавствима многих земаља. Међутим, у односу на питање ангажовања прикривеног иследника постоје различита законска решења, условљена пре свега сложености организованог криминала и различитим облицима његовог испољавања, у различитим условима и на различитим територијама. Синтеза законских решења о прикривеном иследнику може се представити у односу на поједине сегменте његовог ангажовања.

Законско одређење специјалних истражних метода. – Већина савремених законодавстава уводи и тиме омогућава примену многих нетрадиционалних метода откривања и доказивања кривичних дела, првенствено за она кривична дела која се не могу открити, доказати или спречити применом тзв. конвенционалних истражних метода. Углавном се стриктно наводи које мере прикривене истраге се могу користити, уз предвиђање могућности употребе прикривеног иследника као једне од њих. Те мере имају различите називе: прикривене методе (*undercover methods*) и тајне операције (*undercover operation*), у САД и осталим земљама са англосаксонским правним системом; посебне (специјалне) полицијске истражне методе, посебне истражне мере, прикривене истраге (Немачка); тајне операције, мере инфилтрације (Француска); прикривене активности (Енглеска); мере тајног надзора (Црна Гора); посебне истражне радње (БиХ, Република Српска); посебне доказне радње (Хрватска, Србија).

Законски утврђен каталог кривичних дела. – Законодавства већине земаља, посебно континенталног правног система, имају дефинисан каталог кривичних дела у односу на која прикривени иследник може бити ангажован. У англосаксонском правном систему, пре свега у САД, тајни агент, који је карактеристичан за овај правни систем, не ангажује се у криминалној средини за конкретно кривично дело.

Законско дефинисање прикривеног иследника. – Већина законодавстава дефинише ко може бити ангажован као прикривени иследник. У САД у тајним активностима учествује било који запослени у ФБИ-ју или у федералној, државној или локалној агенцији за спровођење закона која ради под руководством и контролом ФБИ-ја; припадници полиције (Немачка, Италија, Француска, Шведска, Република Српска, Црна Гора, Хрватска); посебно овлашћено службено лице (БиХ); припадници полиције, припадници полиције неке друге државе или изузетно, ако прикривене операције не могу да се спроводе ни на један други начин, неко друго лице (Словенија); овлашћено службено лице органа унутрашњих послова, Безбедносно-информативне агенције или Војно-безбедносне агенције, а ако то захтевају посебне околности случаја и друго лице, које може бити и страни држављанин (Србија).

Постојање „легенде“ и тајност идентитета. – Прикривени иследник се ангажује под „легендом“, а тајност идентитета се гарантује до завршетка акције или до појављивања у улози сведока пред судом. У неким земљама, тајност идентитета је загарантована и после ангажовања (Немачка, Србија...), што оставља могућност његовог ангажовања и у другим прикривеним операцијама.¹⁵

¹⁵ У Француској, откривање идентитета прикривеног иследника представља кривично дело и кажњава се затвором до пет година и новчаном казном од 75.000 евра. У случају насиља над овим лицима, њиховим супружницима, децом или директним прецима, казна је до седам година затвора

Надлежност за одобравање ангажовања. – Ангажовање прикривеног иследника одобрава државни тужилац (у Италији, Словенији, Француској; у САД дуготрајну прикривену операцију; у Немачкој само изузетно, ако постоји опасност од одлагања; у Шведској тужилац који води истрагу, на основу смерница државног тужиоца); *правосудни органи* (у Немачкој суд; у Хрватској истражни судија на захтев државног тужиоца; у Републици Српској и БиХ судија за претходни поступак; у Црној Гори истражни судија на предлог државног тужиоца; у Републици Србији судија за претходни поступак на предлог тужиоца); *руководилац полиције* (у Енглеској и Аустрији; у САД руководећи специјални агент ФБИ, краткотрајне операције уколико нема тзв. *осетљивих околности*, директор ФБИ за најсложеније мисије; у Италији руководиоца криминалистичке полиције, само у случају симулованог откупа дрога; у Немачкој само изузетно, у случају хитности); *посебно формирана тела* (у САД Савезни одбор за вођење тајних истрага одобрава тајне мисије које се односе на тзв. *осетљиве околности*; у Италији председник Комисије за борбу против мафије).

Временско трајање ангажовања. – У САД временско трајање зависи од нивоа одобравања операције. Операције одобрене од стране руководећег агента ФБИ могу трајати до шест месеци, са могућношћу продужења за додатних шест месеци, али не више од годину дана. Уколико операције трају више од годину дана, надлежни помоћник директора ФБИ мора извршити њихову реауторизацију. Операције које одобрив Дирекција ФБИ трају онолико колико је потребно да се постигну циљеви који су одређени ауторизацијом, али без нове ауторизације не могу трајати дуже од шест месеци. У случају неодложних околности, помоћник директора може да на привременој основи продужи операције до 30 дана, али ту ауторизацију мора да ратификује Комитет за испитивање прикривених операција.

У Италији трајање прикривене операције није посебно прописано и она траје у зависности од процене државног тужиоца или лица које одобрава меру. У Немачкој мера траје три месеца, али се из оправданих разлога може продужити, при чему рок није прецизно одређен, а ако се прикривени иследник ангажује у погледу специфичног осумњиченог или његово ангажовање укључује личне претпоставке које нису општеприхваћене, захтева се сагласност суда. У Аустрији ангажовање прикривеног иследника траје у зависности од потребе и у складу са начелом сразмерности. У Француској се прикривени иследник ангажује на период до четири месеца, с тим што се ангажовање може продужити за још четири месеца. У Енглеској је време ангажовања до два месеца, уз могућност продужења, најдуже до шест месеци. У Словенији ангажовање траје до два месеца, али се може продужити сваки пут по два месеца, уз максимално трајање до 24 месеца, а за посебно тешка кривична дела и до 36 месеци. У Хрватској, ангажовање траје најдуже до шест месеци, али се може продужити за још шест месеци. У посебно сложеним предметима ангажовање се може продужити додатно за још шест месеци. У Републици Српској и БиХ трајање ангажовања прикривеног иследника, није законски одређено, док у Црној Гори ангажовање траје најдуже шест месеци, са могућношћу продужења за још шест месеци. У Републици Србији је време ангажовања прикривеног иследника најдуже годину дана, с тим што се ангажовање може продужити за (најдуже) још шест месеци.

Вршење и провоцирање кривичних дела. – Вршење и провоцирање кривичних дела од стране прикривеног иследника, када се ради о земљама континенталног правног система, строго је забрањено. У Италији прикривеном иследнику није дозвољено да врши нити да провоцира кривична дела, односно да делује у улози

и 100.000 евра, а у случају смрти агента, супружника или њихове деце или директних предака услед откривања идентитета, казна је десет година затвора и 150.000 евра. Види: *Code de procédure pénale* (С.Р.Р), *membre 706-84*.

„агента провокатора“. У Немачкој је забрањено вршење кривичних дела, али се он ослобађа одговорности за евентуална кривична дела која је извршио у случају крајње нужде с циљем добијања поверења криминалне организације. Вршење кривичних дела и деловање у улози „агента провокатора“ забрањено је и у Француској, Енглеској, Аустрији, Хрватској, Словенији, Републици Српској, БиХ, Црној Гори и Републици Србији.

С друге стране, у САД, као земљи англосаксонског правног система, дозвољено је да под одређеним условима тајни агент врши кривична дела. Његов „улазак“ у „забрањену зону“, регулисан је Смерницама савезног тужиоца.¹⁶

Појављивање у улози сведока и мере заштите. – Сведочења прикривеног иследника у САД, Канади и Италији спроводе се непосредно, без скривања идентитета; у Немачкој се прикривени иследник саслушава преко контактних инспектора (*händler*), односно *вође* прикривених иследника; у Пољској прикривени иследник сведочи преко тужиоца, писмено, одговарајући на постављена питања која се достављају у тој форми; у Словенији прикривени иследник приликом сведочења добија статус заштићеног сведока. У Републици Српској, БиХ и Црној Гори, сведочење се одвија по општим правилима, уз предузимање мера заштите сведока. У Републици Србији прикривени иследник сведочи под псеудонимом или шифром, по правилима која важе за испитивање заштићеног сведока, где се позивање и потврђивање идентитета врши преко непосредног старешине.

Код ангажовања прикривеног иследника морамо обратити пажњу на још неколико ствари. Прво треба имати у виду да прикривени иследник делује неформално, пошто законодавац одобрава његову употребу под одређеним условима, али правно не регулише његово деловање. Законодавац одређује неке опште услове ангажовања прикривеног иследника (услове под којима његову употребу може да одобри суд; обавезе везане за спровођење мере, као што су обавеза чувања идентитета прикривеног иследника од стране особа које су укључене у његов ангажман; забрана вршења кривичних дела и слично). С друге стране, остала правила представљају правила оперативног рада којима се регулише његово деловање у криминалном удружењу.

Такође, веома је значајно питање одређења правне природе мере ангажовања прикривеног иследника, али и мера прикривене истраге уопште. У појединим кривичнопроцесним законодавствима ове мере немају карактер истражних радњи. Оне се сврставају у категорију полицијских истрага. Међутим, за разлику од општих полицијских истрага, које немају карактер формалних процесних радњи изузев у случају када је то искључиво предвиђено законом, ове истражне радње имају атрибут посебних, зато што им је на основу закона дат изричито формалан карактер, а резултати до којих се дође њиховом применом могу се користити као правно ваљан доказ у кривичном поступку. Неки законодавни системи, опет, овим мерама дају карактер истражних радњи, али атрибут посебних указује само на то да није реч о традиционалним истражним радњама, већ о радњама за које важе одређена (посебна) правила примене, али које на крају као резултат имају доказе. Ти докази имају исти степен ваљаности и употребљивости као да је спроведена нека од класичних истражних радњи.

¹⁶ Поред Смерница савезног тужиоца, делокруг активности тајних агената у САД правно уређују још два документа, и то Смернице за прикривене операције Агенције за имиграцију и натурализацију (*Guidelines For INS Undercover Operations*, 1997) и Приручник о кривичној истрази Агенције за унутрашњу ревизију Министарства финансија (*IRS Handbook of Criminal Investigation, US Treasury, Internal Revenue Service*, 1998). Они, скоро на идентичан начин као што то чине Смернице савезног тужиоца, уређују овлашћења својих тајних агената. Разлика се односи на одређене специфичности послова које ове агенције врше.

У складу са наведеним, за ангажовање прикривеног иследника у конкретном случају, потребно је претходно испунити одређене услове. *Први* јесте да је законом предвиђена могућност употребе прикривеног иследника. Уколико употреба прикривеног иследника законом није предвиђена, она је самим тим немогућа. Најчешће, законом је стриктно наведено које мере прикривене истраге се могу употребити, па се наводи и мера ангажовања прикривеног иследника. То је случај са законодавствима великог броја земаља. За ангажовање прикривеног иследника, мора постојати *основ сумње* (као степен вероватноће који указује на могућност постојања кривичног дела и неке особе као извршиоца) да одређено лице или више њих припрема или припремају кривично дело организованог криминала или неко друго изузетно тешко дело, односно да постоје основи сумње да то лице или лица припадају криминалној групи или организацији. Није потребно да се сумња да је кривично дело извршено, већ је довољна сумња да постоји криминална организација, да постоји припадност одређеног лица или више њих тој организацији и могућност да би кривично дело могло бити извршено. *Трећи* услов је да је законом утврђено за која кривична дела се може употребити мера ангажовања прикривеног иследника. Обим кривичних дела се може одредити на два начина: први, принципом енумерације (каталога), када се у закону експлицитно наводе кривична дела за која се могу употребити специјалне истражне методе; други, где основни критеријум за одређивање представља законом предвиђена висина затворске казне. *Четврти* услов за ангажовање прикривеног иследника јесте да се на други начин (применом класичних, конвенционалних полицијских метода) не могу прикупити процесно ваљани докази, или би прикупљање таквих доказа било повезано са знатним тешкоћама. Немогућност да се на други начин прикупе докази мора значити само немогућност да се докази прикупе применом неких других мера, односно уобичајеним истражним путем. *Пети* услов представља законско дефинисање органа који учествују у оцени неопходности спровођења мере ангажовања прикривеног иследника. *Шести* услов представља трајање мере, односно временска ограниченост тог трајања. Постоје различита схватања о трајању мере, од оних која се заснивају искључиво на заштити права појединаца, па у складу с тим мера треба да траје минимално (толико да обезбеди задовољавајући учинак), до оних која у основи имају делотворност кривичног прогона, па време трајања мере треба да зависи, на првом месту, од захтева истраге па тек онда и од чињенице да је реч о поступању којим се, у великој мери, ограничавају уставна и друга права и слободе грађана. Такође, посебно треба обратити пажњу на продужење трајања ангажовања (тамо где је трајање временски ограничено и предвиђена могућност његовог продужења), јер продужење не сме бити рутинског карактера, већ за то морају постојати озбиљни разлози. То произлази из самог карактера ангажовања прикривеног иследника, које представља изузетак у односу на класичне, традиционалне начине прикупљања доказа. И поред тога што је мера временски ограничена, већина законодавстава предвиђа обавезну обуставу у случају престанка разлога због којих је одређена (ако су прикупљени потребни докази, ако тужилац обустави истрагу, ако лице према коме је мера одређена, сазна за примену мере и слично).

Прикривени иследник као извршилац кривичног дела – камен спотицања англосаксонског и континенталног права

Деловање прикривеног иследника у криминалној организацији, односно само спровођење његове тајне (прикривене) операције, подразумева предузимање одређених мера и радњи које се, саме по себи, или налазе на граници законски до-

пуштених, или и саме представљају кажњиву зону. Понекад те радње представљају и нагубље кршење закона, па сваки покушај да се при боравку „унутра“ остане „чистих руку“ изазива сумњу и подозрење. Криминална организација, опет, врши поделу криминалних задатака међу својим члановима, и у њиховом извршењу нема изузетака. Честим „проверама“ нових чланова тражи се доказ њихове лојалности, што најчешће подразумева вршење најтежих кривичних дела.

С друге стране, улога државе у спречавању кривичних дела није у њиховом изазивању. Кроз своје нормативне акте, држава не сме дати легитимитет вршењу кривичних дела чак ни ако се тиме настоје сузбити друга, тежа и друштвено опаснија кривична дела. Међутим, прикривени иследник се својим „уласком“ у криминалну организацију (иако је његов циљ откривање, спречавање и доказивање криминалних активности организације), излаже опасности да, сада као њен члан, и сам врши кривична дела. Уколико одбије њихово извршење, постоји опасност да буде откривен и да му тиме буде угрожен физички интегритет, док вршећи кривична дела себе доводи у ситуацију да за њих буде кривично одговоран. Због тога једно од најосетљивијих питања везаних за ангажовање прикривеног иследника јесте граница његовог деловања, у контексту његовог могућег уласка у „кажњиву зону“. Ту долази до кључне разлике између англосаксонског и континенталног правног система.

Тајни агент у САД не сме да учествује у било којој активности која би могла да представља кршење савезних, државних или локалних закона, осим у случајевима када је то предвиђено Смерницама савезног тужиоца. Такве активности се називају *другачије илегалне (незаконите) активности*. Тајним агентима се не одобрава учешће у другачијим незаконитим активностима, осим ако је то учешће оправдано да би се: прикупили информације или докази који су потребни за успех операције, а који се не могу прибавити без учешћа у незаконитим активностима; установила или одржала веродостојност лажног идентитета; спречила смрт или тешка телесна повреда. ФБИ ће, због тога, предузети тзв. *разумне* кораке за смањење учешћа тајних агената у другачијим незаконитим активностима.

Поред тога, када су у питању активности у „кажњивој зони“, тајним агентима се постављају и одређене забране (иако дате доста широко). Забрана се огледа у томе да тајни агент не сме:

- да учествује у било ком делу насиља, осим у самоодбрани;
- да иницира или подстиче планирање и извршење кривичног дела, осим ако је илегална природа активности разумно јасна и потенцијалном извршиоцу, ако је подстицање оправдано са становишта карактера илегалне трансакције у коју је појединац позван да се укључи, или је разумно очекивати да ће подстицање открити илегалну активност;
- учествовати у понашању и активностима које представљају противзаконите истражне методе (незаконито прислушкивање, илегално отварање поште, незаконита претрага и слично).

Прикривене операције у САД имају два нивоа одобравања. Њих могу одобрити специјални руководећи агент и Дирекција ФБИ. Специјални руководећи агент надлежан је за одобравање прикривених операција које не садрже тзв. *осетљиве околности*¹⁷, за које је надлежна Дирекција ФБИ. Испитивање предлога за

17 Постоје када се оправдано очекује да ће тајни рад укључивати: истрагу о могућем кажњивом понашању било ког изабраног или именованог службеника, политичког кандидата за судску, законодавну, управљачку или извршну функцију на савезном, државном или локалном нивоу; истрагу о свим јавним службеницима на савезном, државном или локалном нивоу у свим питањима која се

предузимање прикривених операција када постоје овакве околности, врши посебно тело – Комитет за испитивање прикривених операција (*Undercover Review Committee*).

Специјални руководећи агент одобрава учешће у илегалним активностима, без додатне ауторизације, за активности као што су куповина робе или украдених добара, плаћање мита које не укључује осетљиве околности и слично.

Учешће у *другачијим илегалним активностима*, које представљају кривично дело или његов еквивалент по савезном, државном или локалном закону, захтева додатну ауторизацију помоћника директора, после прегледа Комитета за испитивање прикривених операција. Додатну ауторизацију, само сада од стране заменика директора, такође након прегледа Комитета за испитивање прикривених операција, захтева и активност која подразумева значајан ризик од насиља или физичке повреде.

Уколико тајни агент верује да постоји потреба да учествује у незаконитој активности која, иначе, није била предвиђена ни очекивана, одмах се консултује са специјалним руководећим агентом, који тражи хитно привремено одобрење за такву активност од одређеног помоћника директора и преглед од стране Комитета. Ако су консултације немогуће, а закључи да му прети непосредна опасност по живот, физичку безбедност или имовину, он учествује у илегалним активностима, али тако да лично не врши, односно да чини све да спречи било који чин насиља. Тајни агент о таквој активности, што је пре могуће, обавештава специјалног руководећег агента, који подноси писмени извештај ФБИ, који одмах обавештава Комитет. Одлука да тајни агент на неки други начин учествује у незаконитој активности доноси се ретроактивно.

За разлику од англосаксонског правног система, европско законодавство не дозвољава да прикривени иследник у току свог деловања улази у „кажњиву зону“, односно забрањује његово поступање које би у себи имало елементе кривичног дела. Граница до које прикривени иследник може да обавља делатност у организованој криминалној групи, тачно је утврђена и заснива се на његовој пасивности и неактивном учешћу у деловању организације. Свако евентуално искључење кривичне одговорности мора бити експлицитно наведено у закону, или се то мора подвести под неки од општих основа за искључење постојања кривичног дела или кривичне одговорности. Такође, европска законодавства изричито забрањују и било какве радње прикривеног иследника, у којима би он деловао као „агент провокатор“, чиме би, у ствари, подстрекавао на извршење кривичног дела. У том случају, искључена је могућност да особа која је подстрекавана на извршење кривичног дела одговара за кривично дело на чије је извршење подстрекавана. Има, међутим, мишљења према којима овакав вид поступања треба дозволити, али изузетно, када је реч о неким тешким кривичним делима (кривична дела организованог криминала и тероризма), и под веома строгим условима.

Између могућности вршења кривичних дела од стране прикривеног иследника и строге забране, на којој инсистира европско законодавство, као једно од решења питања одговорности прикривеног иследника намеће се оно по коме постоји његова делимична одговорност за кривична дела, уколико их је извршио у стању крајње нужде. Ако прикривени иследник током боравка у криминалној организацији изврши кривично дело које није повезано са његовим ангажманом у својству прикри-

односе на системску корупције; истрагу о могућим кривичним понашањима било ког функционера стране државе, верске организације, политичке организације или новинара; учешће у активностима које имају значајан утицај на конституисање или легитиман рад савезне, државне или локалне власти.

веног иследника, то питање се решава по општим правилима и ту нема никаквих специфичности. Међутим, поставља се питање шта у случају да прикривени иследник изврши кривично дело како би спречио откривање свог идентитета и своје улоге у криминалној организацији, или да не учини ништа како би спречио вршење кривичног дела криминалне организације? Обе ситуације, посебно у случају када прикривени иследник учини кривично дело да би спречио откривање свог идентитета и улоге у криминалној организацији, требало би решавати у складу са општим правилима која се односе на крајњу нужду. То значи да прикривени иследник не чини кривично дело уколико је одговарајућу кривичноправно релевантну последицу предузео да би тиме од себе или другог отклонио истовремену нескривљену опасност која се на други начин није могла отклонити, а при томе је учињено зло које није веће од зла које је претило. Такође, ако прикривени иследник изазове опасност из нехата, или прекорачи границе крајње нужде, сходно општим правилима, он се тада сматра учиниоцем кривичног дела, али се може казнити блаже, а ако је до прекорачења дошло по посебно олакшавајућим околностима, он може да буде и ослобођен казне.

Поставља се, међутим, питање да ли је прикривени иследник био дужан да се изложи опасности, јер „нема крајње нужде, ако је учинилац био дужан да се излаже опасности“. Ово се на први поглед чини неспорним, имајући у виду да је прикривени иследник најчешће полицајац и има дужност излагања опасности. Међутим, ни дужност излагања опасности није апсолутна, па тако она не постоји ако је у односу на лице које је дужно да се излаже опасности било сасвим извесно да ће доћи до његове смрти. Поред тога, прикривени иследник своју дужност излагања опасности испуњава тиме што прикривено делује у оквиру групе, па нема и додатну дужност мимо онога што је његов примарни задатак, уколико би испуњењем такве дужности била откривена његова права улога, или ако би се тиме лично изложио додатној опасности по живот и тело. Та *додатна опасност* суштински превазилази професионалну дужност прикривеног иследника. Прикривени иследник мора да буде свестан да не поседује никакав посебан законски основ који би му омогућио да током свог прикривеног деловања некажњено врши кривична дела. Такође, треба да поседује и свест да, ако у неким посебним ситуацијама буде приморан да изврши кривично дело, што би, пре свега, важило уколико би му у супротном био угрожен живот, или уколико је његов задатак од велике важности за спасавање живота или здравља људи, он неће бити рутински гоњен, већ ће се имати у виду све околности у којима је дело извршио, те ће се применити правила која се односе на крајњу нужду, уколико су за то испуњени потребни законски услови.¹⁸

Расправа о неким питањима у вези са установом прикривеног иследника

*Питање адекватности законских решења о прикривеном иследнику
и потребе њиховог дограђивања (de lege lata)*

Криминал уопште, а нарочито његове организоване форме, у савременом друштву представљају опасност која прети како националној тако и међународној безбедности. Пракса је већ показала да је у савременим условима развоја крими-

¹⁸ Милан Шкулић: *Организовани криминалитет, појам и кривичнопроцесни аспекти*, Београд, 2003, стр. 406.

нала, примена традиционалних истражних метода у његовом сузбијању неделотворна, па се као алтернатива јављају специјалне истражне методе. Њихова примена се, међутим, и поред тога што се оне често оспоравају због значајног угрожавања права и слобода појединаца, у пракси показала као неопходна и једино делотворна у сузбијању тешких облика криминала. У том смислу, и ангажовање прикривеног иследника има своје оправдање само изузетно, у случајевима када је реч о оним облицима криминалитета који се, због својих феноменолошких карактеристика, тешко могу сузбијати применом других, „лакших“ истражних метода. То не значи да поље његове примене треба схватити широко, већ управо супротно – оно неминовно мора бити уско, само у случајевима када примена других метода не даје задовољавајуће резултате.

Због своје специфичности, примена прикривеног иследника стално намеће потребу преиспитивања решења која регулишу његову употребу. С једне стране, потреба за таквим расправама условљена је сталним развојем криминала и немогућности адекватног реаговања на његове савремене облике испољавања, док је, с друге стране, она условљена и сталном бригом друштва за права и слободе појединца, која се применом специјалних истражних метода могу угрозити. Због тога, прикривено истраживање мора стално бити подвргнуто строгим законским условима примене, који подразумевају примену мере само онда када за одређену криминалну активност, на други начин, није могуће прибавити доказе да је нека особа, за коју постоји одређен степен сумње, извршила неко од законски одређених кривичних дела.

Сложеност установе прикривеног иследника одређују и сама законска решења која дефинишу његово ангажовање. Треба имати у виду да прикривени иследник, чак и у земљама у којима је годинама део криминалистичке праксе, још нема сагласности у одређеним подручјима која се односе на његову употребу. Једно од питања је могућност његове активности и уласка у „кажњиву зону“, али постоје и нека друга питања о његовој употреби. Улазак у „кажњиву зону“ је једно од најосетљивијих питања ангажовања прикривеног иследника и већина законодавстава, за сада (изузев у САД где је под одређеним условима то дозвољено), ово питање регулише забраном његовог уласка у „кажњиву зону“.

Такође, ангажовање прикривеног иследника повезано је и са елементима обмане и трика, који су, сами по себи, „проблематични“ како са правног, тако и са етичког становишта, па се и у том погледу воде различите стручне расправе.

Питање трајања ангажовања прикривеног иследника такође је нешто што се законским решењима различито регулише. Углавном је то условљено потребом заштите права и слобода појединаца, која могу бити угрожена овим операцијама, али и одређеном бојазни од коришћења ове мере управо због њене специфичности и осетљивости.

Могућности коришћења, у кривичном поступку, резултата до којих је дошао прикривени иследник, такође су веома осетљиве. Његово појављивање у својству сведока наилази на отпор, пре свега органа који спроводе прикривене истраге, што се правда могућношћу угрожавања идентитета. Законодавства земаља то покушавају да „преброде“ његовим сведочењем на начин који му гарантује заштиту идентитета што, с друге стране, може да буде супротстављено елементима права на одбрану, јер осумњичени и његов бранилац морају имати прилику да се у кривичном поступку упознају са идентитетом сведока (у овом случају прикривеног иследника), јер само тако могу успешно да остваре своју функцију одбране. То се, конкретно, односи на могућност да они евентуално доводе у питање доказни кредибилитет исказа сведока, што би могло да утиче на доказну снагу његовог исказа. Због тога, а и због саме

чињенице да сведочењем доводе у опасност како себе, тако и себи блиске особе, у пракси велики број службеника не прихвата учешће у прикривеним операцијама.

Визија установе прикривеног иследника у будућности (de lege ferenda)

Борба против организованог криминала, имајући у виду његову способност брзог прилагођавања новим условима и, с друге стране, веома софистицираним облицима испољавања, захтева усмеравање активности у два правца. *Први*, јесте примена посебних метода у откривању, спречавању и доказивању кривичних дела организованог криминала, метода које ће моћи да одговоре специфичним методама деловања организованих криминалних група и организација. *Други*, јесте урушавање финансијске потпоре која организованом криминалу омогућава јачање и даље вршење кривичних дела. У том смислу, као кључни елементи у борби против организованог криминала, јављају се:

- употреба специјалних истражних метода, пре свега мера инфилтрације, у које спада ангажовање прикривеног иследника, којима се омогућава долазак до „врха“ пирамиде организованог криминала и разбијање криминалне делатности организације, прикупљањем доказа „изнутра”, и
- одузимање имовине стечене криминалом, дакле стечене на незаконит начин, вршењем кривичних дела, чиме се „разбија“ економски потенцијал криминалне организације, онемогућава будуће вршење кривичних дела, спречава њено даље јачање, „убацивање” прихода стечених криминалом у легалне токове и стицање економске, финансијске и политичке моћи и утицаја.

Европска законодавства, а међу њима и наше (иако доста касно), већ су учинила значајан помак од својих ранијих ставова, увођењем мера прикривене истраге у своја законодавства, као нових механизма у супротстављању организованом криминалу. Уградњом таквих мера, државе, иако на различите начине регулишу поједине фазе употребе прикривеног иследника, посредно признају немоћ у супротстављању савременим облицима криминала на традиционалан начин, истичући неопходност примене другачијих механизма. Прикривени иследник је, стога, механизам који се сам по себи намеће као решење проблема.

Међутим, и поред тога што се у пракси показао као успешан у супротстављању организованим формама криминала, као једини који може довести до „врха“ криминалне организације, прикривени иследник је метод деловања који оптерећује и чија је примена веома осетљива и са великим проблемима, нарочито у оперативном смислу. Доградња законодавне основе за употребу прикривеног иследника свакако је важан услов у оперативној примени. Од прописаних услова његове примене умногоме зависи и његово практично деловање. Међутим, савремена законодавства углавном одређују услове, али не регулишу његово деловање, већ се оно одвија по правилима оперативног рада.

Процесна иницијатива за ангажовање прикривеног иследника такође се различито решава. Она може потећи од државног тужиоца, по одобрењу истражног судије а на захтев јавног тужиоца, или негде, на захтев руководиоца полиције а по одобрењу државног тужиоца и слично. Код нас, судија за претходни поступак, на предлог јавног тужиоца, може да одреди ангажовање прикривеног иследника, али није законски предвиђено шта се догађа уколико судија за претходни поступак евентуално одбије предлог јавног тужиоца. По правилу, морао би да донесе решење којим одбија захтев тужиоца, али пошто се овакво решење не помиње у закону, не

постоји ни могућност улагања одговарајућег правног лека. Овакве ствари требало би прецизније дефинисати.

Веома је битан значај законског одређења особе прикривеног иследника. Нека законодавства то предвиђају законом, а нека другим прописима којима се дефинише и одобравање мере. Такође, време деловања прикривеног иследника у криминогеној средини представља још један важан фактор за успешну примену ове мере прикривене истраге. Европска законодавства у већини случајева (међу њима и наше), временски ограничавају (али различито) боравак прикривеног иследника у криминалној организацији. Време ангажовања треба да буде онолико колико је потребно да он створи такве „позиције“ у криминалној организацији, које ће му омогућити да прикупља доказе о њеној криминалној активности, нарочито о активностима њених организатора, чиме би се испунила оправданост примене мере.¹⁹ У сваком случају, његов боравак не би требало да буде временски неограничен, имајући у виду опасности које носи предут боравак у криминалној средини (поистовећивање са средином у којој делује и свестан улазак у „кажњиву зону“, негативне психичке последице вођења „двоструког“ живота, друге последице изазване дуготом „изолацијом“), али и већом опасношћу да буде откривен.

Деловање прикривеног иследника и могућност његовог уласка у „кажњиву зону“ питања су која ће у будућности сигурно претрпети одређене измене. Сам развој криминала условиће то да улога прикривеног иследника у криминалној организацији неће више моћи да буде сведена на његов „пасиван“ однос када је „кажњива зона“ у питању. Криминалне организације ће, под сталним притиском законодавства у вези са њиховим нелегалним активностима, постајати све опрезније у свом деловању. Та опрезност ће подразумевати и чешће „провере“ нових али и старих чланова организације, које често укључују и вршење кривичних дела. У тим условима, прикривени иследник неће више моћи да избегава потврђивање верности организацији, па је његов улазак у „кажњиву зону“, неминован. Наравно, то ће се морати радити у знатно редукованим условима, под строгим контролом и надзором. Пракса оваквог деловања прикривеног иследника у свету постоји, па треба одлучити да ли ићи у сусрет таквој тенденцији или чекати да нас криминал на то примора.

Начин коришћења резултата до којих, у току прикривене операције, дође прикривени иследник, такође ће у будућности бити предмет расправе, а постојећа решења, сасвим сигурно, биће подвргнута одређеној ревизији. Оправдан отпор учесника прикривених операција на могућност појављивања прикривеног иследника у својству сведока у кривичном поступку, где постоји опасност од откривања њиховог идентитета, сигурно ће се наставити и даље. Имајући у виду каквим се све напорима прикривени иследник излаже при свом ангажовању, свако поступање које може довести у опасност њега или њему блиске особе, природно ствара (и ствараће) отпор. Могућност давања његовог исказа преко, рецимо, тзв. контактних инспектора, чиме се спречава могућност откривања идентитета, али и задовољава потреба кривичног поступка у погледу његовог сведочења, представља неко компромисно решење. Код нас је овај део прецизније дефинисан, па се прикривени иследник може, изузетно, испитати као сведок у кривичном поступку, али под псеудонимом или шифром, при чему се испитивање врши према правилима о испитивању заштићеног сведока, а истоветност прикривеног иследника, непосред-

19 У Немачкој је, на основу сопствених искустава, израчунато да су прикривеном иследнику у просеку потребна 22 месеца да би у криминалној средини „створио“ позиције које му омогућују прикупљање доказа о њеној криминалној активности.

но пред испитивање, потврђује његов непосредни старешина, преко кога се и позива да сведочи. На тај начин се знатно доприноси заштити прикривеног иследника.

Ангажовање прикривеног иследника, из угла домаћег законодавства, представља решење које одговара савременим европским законодавствима. Имајући у виду чињеницу да је у нашу законодавну праксу прикривени иследник „ушао“ тек 2002. године, постојећа законска решења представљају солидна и, савременим условима развоја криминала, у великој мери прилагођена законска решења. Наравно, оскудна практична искуства и недостатак судске праксе, сасвим сигурно, нису у функцији савремене оријентације законодавства када је у питању ангажовање прикривеног иследника. Међутим, претходни „недостаци“ ће сигурно у великој мери допринети прилагођавању и прецизнијем одређењу законодавства у односу на ангажовање прикривеног иследника у домаћим условима што, у комбинацији са страним позитивним искуствима, може много допринети успешној примени ове мере прикривене истраге.

Закључак

У савременим условима, размере криминалних активности су одавно прерасле националне оквири, па као такве представљају опасност за све земље света. Карактериши их организованост, професионалност, висок степен тајности, деловање у групи, нарочито када су у питању сложенија кривична дела. Таква, организована криминална делатност, стално мењање форми и облика испољавања, брзо прилагођавање променама у свим сферама живота друштва, неизоставно изискују осавремењавање метода супротстављања. Већ одавно је постало јасно да се успешна борба не може водити применом тзв. конвенционалних метода. Њихово коришћење даје одређене резултате, али је њихов учинак код сложенијих кривичних дела, каква су дела организованог криминала, релативно мали.

Због тога многе земље у своја законодавства уводе тзв. неконвенционалне истражне методе, различито их одређујући (специјалне истражне методе, посебне доказне радње итд.), као покушај да се на одлучан начин супротставе најтежим облицима криминала. Међу њима, као мера која захтева испуњење највише услова, јавља се ангажовање прикривеног иследника. Иако у погледу примене ове мере данас постоје многа спорења, она је саставни део истражних метода у правним системима многих земаља. То је најосетљивија мера прикривене истраге, како са аспекта законског дефинисања услова примене, тако и у погледу самог ангажовања, али и утицаја на загарантована права и слободе лица према којима је усмерена. Као таква, захтева детаљно и прецизно кривичноправно регулисање, али ће, и поред тога, и у будућности бити предмет расправа и у теоријском и у практичном смислу.

Сасвим је сигурно да ће постојећа законска решења у погледу коришћења прикривеног иследника временом претрпети одређене измене јер ће то, неминовно, условити развој криминала, нарочито развој његових организованих форми. Због тога, ангажовање прикривеног иследника, редовно мора „трпети“ одговарајуће измене у свим сегментима којима се оно регулише, у складу са потребом да се нађе одређени баланс између сталног захтева за успешно супротстављање криминалу и настојања да се онемогући неоправдано или прекомерно ограничавање права и слобода појединца.

Литература

1. Бановић, Б.: Специјалне истражне радње и њихов допринос откривању и доказивању кривичних дела и извршилаца, *Ревивија за криминологију и кривично право*, Београд, број 2/2006.
2. Бејатовић, С.: Кривичнопроцесна питања нових метода откривања и истраге кривичних дела организованог криминалитета, *Организовани криминалитет - стање и мере заштите*, Београд, 2005.
3. Бошковић, М.: *Транснационални организовани криминалитет*, Полицијска академија, Београд, 2003.
4. Фејеш, И.: Одговорност прикривеног иследника и „његове” жртве за извршено кривично дело, *Зборник радова број 2*, Правни факултет Универзитета Унион, Београд, 2006.
5. Fulkrug, M.: Mogućnosti i granice borbe protiv organiziranog kriminala, *Izbor*, Zagreb, broj 2/1988.
6. Илић, Г.: Нова овлашћења француске полиције у борби против организованог криминала, *Положај и улога полиције у преткривичном и претходном поступку*, ВШУП, Београд, 2004.
7. Лазин, Ђ.: Прикривени иследник у кривичном поступку, *Правни живот*, Београд, број 9/2004.
8. Лукић, Т.: Прикривени иследник, *Гласник Адвокатске коморе Војводине*, Нови Сад, број 10/2005.
9. Маринковић, Д.: Криминалистичка стратегија сузбијања организованог криминалитета - основни конститутивни елементи, *Спречавање и сузбијање савремених облика криминалитета*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2006.
10. Marx, G.T.: *Undercover: Police Surveillance in America*, Berkeley, 1988.
11. Милосављевић, Б.: Овлашћења полиције и других државних органа за тајно прикупљање података: домаћи прописи и европски стандарди, *Демократски надзор над применом посебних овлашћења*, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2008.
12. Милошевић, М.: Прикривени иследник: страни узор, правни оквир и практични проблеми, *Ревивија за безбедност*, Београд, број 4/2009.
13. The Attorney General s Guidelines of federal Bureau of investigation Undercovers Operations.
14. Шкулић, М.: *Организовани криминалитет, појам и кривичнопроцесни аспекти*, Београд, 2003.
15. <http://www.aklagare.se>.
16. http://www.juridicum.su.se/juruppsatser/2007/vt_2007_Magnus_Argus.pdf.

КОНТРАСТИВНА АНАЛИЗА ТЕРМИНА ВЕЗАНИХ ЗА ТЕРОРИЗАМ У ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ И ЊИХОВИХ ПРЕВОДНИХ ЕКВИВАЛЕНТА У МАКЕДОНСКОМ ЈЕЗИКУ

др Весна Трајковска
Факултет безбедности, Скопје

Апстракт: Рад се односи на контрастивну анализу одабраних речи и израза везаних за тероризам у енглеском језику и њихових преводних еквивалената у македонском језику. Анализа лексичких јединица презентованих у раду обављена је из морфолошког и семантичког аспекта. Ауторка се посебно усредсређује на одређивање нивоа лексичког утицаја енглеског модела на одговарајуће македонске еквиваленте у односу на морфолошку форму једночланих лексичких јединица, како и морфосинтаксичку структуру специфичних фраза. Морфолошка анализа обухвата најтипичније тенденције које се односе на афиксацијским процесима са посебним нагласком на деривативним префиксацијама и суфиксацијама. Лексичка и семантичка анализа је усмерена одабиру одговарајућих речи за лексикализовање одређених концепата у оба језика, одабиру колокација, као и преводу вишезначних речи.

Кључне речи: језик, контрастивна анализа, лексички утицај, терминологија везана за тероризам

Увод

Један од највећих изазова са којима се сусрећу преводиоци јесте правилно преношење значења речи из једног језика на други, преко што је могуће прецизнијег преноса семантичког садржаја концепата које те речи лексикализују. Колико год звучало једноставно, морамо се сложити да је овакав задатак прилично тежак, а некада чак и неостварљив, што је резултат мноштва фактора који утичу на преводилачки процес. Наиме, уколико кренемо од просте етимолошке анализе значења енглеске речи *translate* видећемо да је то глагол који потиче од латинске речи *translates* која се односи на нешто што је „пренесено преко“ нечега. Сама чињеница да глагол *translate* у својој суштини подразумева пренос, односно трансфер са једне тачке на другу, логично намеће потенцијалну опасност губљења одређених семантичких елемената у процесу превођењу речи са једног језика на други. На овакав закључак дошли су и многи теоретичари превода и лингвисти, неки од њих заступајући и тезу о непреводивости као резултату непостојања потпуне семантичке еквивалентности речи из два језика који ступају у преводилачки процес. На основу оваквих стајалишта настао је и израз *traduttore–traitore* о преводиоцу–издајнику који „издаје“ семантичку свеобухватност речи које се преводе, којим се на најбољи начин дочаравају комплексност и тежина преводилачког посла (Трајковска, 2013: 57–58).

Проблем семантичке (не)преводивости присутан је и у процесу превођења стручне терминологије са једног језика на други, а њена позадина, као што истиче

Кетфорд, може бити: 1) лингвистичка (када се не може пронаћи замена за одређену лексичку или синтаксичку структуру у циљном језику) или 2) културолошка (када одређени појам не постоји у циљном језику као резултат различите социокултурне позадине његових говорника) (Bassnett, 2002: 39). Ипак, потрага за семантичким еквивалентима није једина брига преводаца. И поред покушаја морфолошке еквивалентности речи које се преводе у циљни језик, постоје ситуације када преводац не може обезбедити идентичан морфолошки облик у циљном језику због непостојања одговарајућег еквивалента у оквиру исте групе речи. У таквим ситуацијама преводац или „уведе“ реч у њеном изворном морфолошком облику, прихвативши одговарајуће морфеме изворног језика, или преведе реч помоћу дескриптивног израза у складу са морфосинтаксичким правилима циљног језика.

Када је реч о стручним речима и изразима, проблем постаје још већи, због чињенице да је у питању терминологија из специфичне области за коју често не постоје лексички еквиваленти у два језика који ступају у „преводачки“ контакт. Уколико се усредсредимо конкретно на терминологију везану за тероризам, што је уједно и предмет нашег рада, можемо закључити да је енглески језик знатно богатији лексичким јединицама којима се именују специфични појмови из ове области. Овакво стање ствари сматрамо очекиваним, с обзиром на статус светског лингве франка, енглеског језика, који између осталог служи и као основни језик у којем се обликују нови појмови који настају као резултат развоја нових појава везаних за различите области живота, укључујући и област безбедности, а самим тим и тероризма. Као резултат ове констелације, у многим случајевима долази до интегралног преузимања енглеске речи од стране говорника македонског, или до буквалног превођења одређених синтагми у виду директних превода (калкова). Са друге стране, јављају се и ситуације у којима преводац мора прибећи дескриптивним изражавањем семантичког садржаја енглеског термина, што уједно подразумева модификације морфолошког, односно морфосинтаксичког типа. На овај начин се избегава утицај енглеског модела и доприноси се лакшем прихватању конкретног лексичког решења од стране говорника македонског.

Имајући у виду претходно наведене специфичности везане за лексичко обликовање одређених концепата из области тероризма, у редовима што следе идентификоваћемо неке од најважнијих тенденција и илустровати их конкретним примерима, како бисмо дочарали комплексност процеса превођења стручне терминологије у овој области.

Позајмљивање енглеских речи у македонским једночланим и вишечланим изразима

Преводачки процес омогућава контакт између два језика који може довести до стварања услова за остваривање лексичког утицаја, углавном од стране изворног језика са којег се врши превод. Овај се утицај остварује директним преузимањем речи у њеном основном облику и њено прилагођавање морфолошком систему циљног језика. И поред чињенице да не постоји велики број речи и израза у области тероризма у македонском језику са енглеским пореклом, у овом делу ћемо ипак приказати неколико примера који најчешће користе говорници македонског. Ова категорија речи и израза обухвата, на пример, израз *terrorist act*, којим се изражава конкретна инстанца терористичког деловања – конкретно терористичко дело. За именовање овог појма говорници македонског радије користе израз *терористички*

акт уместо да употребе македонску реч *чин*, чиме би добили израз *терористички чин* са идентичним семантичким садржајем. Исти је случај и са изразом *act of terrorism* који се често може срести у облику *акт на тероризам*. Прегледом примера из ове категорије закључили смо да тенденција преношења енглеске форме прати и морфолошке деривате именице *act*, што се најбоље може илустровати изведеном именицом *activity* у синтагми *terrorist activity* која се често среће као *терористичка активност*, а може се заменити македонском именицом како би се добио одговарајући еквивалент *терористичко делување* или *терористичко дејствување*. Енглески лексички утицај видљив је и у изразу *terrorist training camp*, који се на македонски често преводи као *тренинг камп за терористи*, где је именица *тренинг* сасвим непотребно преузела место именице *обука* – уместо наведеног превода, одговарајући еквивалент ове синтагме јесте *камп за обука на терористи*.

Енглеске лексичке посуђенице присутне су и у именицама које се користе самостално и означавају одређени „терористички“ појам. Издвојили бисмо именицу *waterboarding*, која има прилично кратку историју у македонском лексичком корпусу у домену тероризма, а која се односи на метод мучења жртве поливањем воде преко њеног лица како би се изазвао ефекат давлeња који би „принудио“ жртву на признање терористичког или другог дела. Ова именица преузима фонолошки облик енглеског модела на основу његовог изговора, а у њој је пресликана и морфолошка форма енглеске именице која у македонској „варијанти“ гласи *вотербординг*. Присуство завршетка *-инг* који није аутохтони македонски завршетак представља типичан пример енглеског морфолошког утицаја.

Речи енглеског порекла срећу се и у оквиру сложених именица, а као најкарактеристичан пример издвојили смо *cyber-terrorism*, којим се означава посебна врста тероризма заснованог на компјутерској технологији. Ова се сложеница у македонском језику употребљава у форми *сајбер-тероризам*, а специфично за њу је непостојање преводног еквивалента речи *сајбер* македонском лексичком јединицом. Велика „експлоатација“ речи *сајбер* у задњих неколико година допринела је да се потисне реч *кибер* као интернационализам којим се преноси идентичан појам, иако се у појединим случајима међу говорницима македонског чује и алтернативна, „неутралнија“ форма *кибер-тероризам*. Овде ћемо додати још и израз *sponsor of a terrorist attack* који се преводи као *спонзор на терористички напад*, у којем се именица *sponsor* може заменити македонском именицом чиме бисмо добили израз *покровител на терористички напад*, као прихватљивије решење. Ипак, и овде наилазимо на одређена ограничења, која се односе на немогућност замене речи *спонзор* или његове морфолошке деривате у неким изразима као што је случај са изразом *state sponsored terrorism*, који се среће једино у форми *тероризам спонзориран од државама*. За крај ћемо навести и синтагму *terrorist campaign* као двозначни термин, где је у само једном од два значења дозвољена употреба енглеске речи у македонском преводу. Енглеска именица *campaign* може задржати свој изворни облик у виду изрази *терористичка кампања* када се ради о медијској кампањи терориста, или у изразу типа *global anti-terror campaign* који се преводи изразом *глобална кампања против тероризмот/теророт*. Њено друго значење, које се односи на серију војних напада усмерених остваривању одређених циљева, мора се превести македонском речју, у виду изрази *терористички поход*. Поистовећивање описаног семантичког размимоилажења наведених концепата може да доведе до озбиљних неспоразума и грешке у преводу.

Пресликавање форме енглеских термина у македонским преводним еквивалентима

Једна од најчешћих практика преводилаца јесте директан превод синтагми са једног језика на други, помоћу речи из лексичког репертоара циљног језика, превodeћи истовремено значење изворне синтагме. Пракса овог типа је нарочито присутна када се испред преводилаца нађе израз којим се именује нека нова појава везана за специфичну област. Директне преводe, који су познатији као калкови, можемо сматрати ефикасним инструментом помоћу којих долази до богаћења циљног језика без притом да буде угрожен његов лексички корпус страним речима. Оне су нарочито прихваћене и фаворизоване у државама са силно израженом пуристичком језичком политиком управо због њихове „безопасности“ за лексички корпус језика на који се односе.

У контексту терминологије везане за тероризам у македонском језику може се закључити да постоји велики број примера директног преводeња морфосинтаксичке структуре, колокације и значења изворног енглеског модела. Праксу директног преводeња у оквиру двочланих именских група илустроваћемо примерима типа *придев+именица*, чији се морфосинтаксички облик и значење пресликавају у македонским еквивалентима. Преглед ћемо започети синтагмом *foreign mercenary*, којом се у контексту тероризма означава особа која долази из стране државе и плаћена је да учествује у терористичким активностима. Она се са истим значењем у македонском језику користи у форми *странски платеник*, а сличан је случај и са изразом *professional mercenary*, чији је македонски еквивалент *професионален платеник*. У ову категорију спадају и израз *internal threat* којим се означава унутрашња (у оквиру државе) претња од тероризма са македонским еквивалентом *внатрешна закана*, као и израз *external threat* за именовање терористичке претње која долази споља, који се на македонском преводи као *надворешна закана*. Пресликавање форме и значења присутно је и код синтагме *Safe House*, којом се означава зграда у којој терористи могу слободно да борава и да осмишљавају своје активности, односно зграда која није под надзором обавештајних служби. Овај израз се на македонском преводи као *безбедна кука*.

Као посебну категорију издвојили смо двочлане именске групе са колокацијама типа *terrorist+именица*, у којима енглеска именица *terrorist* функционише као адјективни модификатор именице која је носилац значења групе. У свим примерима које смо одабрали у овој групи енглески модификатор *terrorist* преводи се придевом *терористички*. Преглед започињемо синтагмом *terrorist organization*, чија је употреба у македонском језику прилично честа, а односи се на организацију сачињену од терориста који изводе терористичке активности. Македонски еквивалент ове енглеске синтагме је израз *терористичка организаација*. У оквиру терористичких организаација које карактерише строго утврђена хијерархија, постоји појам именован као *terrorist unit*, који се односи на део терористичке организације чији је македонски еквивалент *терористичка единица*. За извођење напада од стране терориста путем терористичких метода у енглеском језику користи се израз *terrorist attack* који се на македонском преводи као *терористички напад*, а за разноразна зверска деловања терориста користи се израз *terrorist atrocities* чији је македонски превод *терористички зверства*. Овде ћемо још поменути изразе типа *terrorist violence* са преводом *терористичко насилство*, израз *terrorist incident* и његов македонски еквивалент *терористички инцидент*, као и израз *terrorist ambush*, чији је превод *терористичка заседа*. У свим наведеним примерима постоји преклапање

семантичког садржаја концепата у оба језика. За крај смо оставили синтагме *terrorist band* и *terrorist gang* које се у енглеском језику јављају као две посебне синтагме, а у македонском језику имају јединствени превод *терористичка банда*.

Непоклапање форме у енглеским и македонским терминима

Поред примера у којима се слепо прати модел енглеског израза, постоје и примери израза везаних за тероризам, који се преводе на македонски са одређеним модификацијама у погледу морфосинтаксичког облика преведеног израза. Такав је случај са изразом *terrorist bombing* у коме би превод глаголске именице *bombing* у идентичној форми у македонском језику звучао неприродно за говорника македонског, јер се у македонском језику не користи израз *терористичко бомбардирање*. Реч *bombing* се у најразличитијим комбинацијама преводи као *бомбашки напад*, тј. напад који је изведен помоћу бомбардовања, па отуда сматрамо да је најлогичнији превод израза *terrorist bombing* на македонски *терористички бомбашки напад*. Модификације у односу на форму синтагме присутне су и код израза *terrorist detection*, где именица *detection* у македонском преводу прелази у иницијалан положај у форми глаголске именице, чиме се добија израз *откривање терористи*. Овде бисмо још напоменули да се у последње време све више користи реч *детекција* под директним утицајем енглеског језика, што може бити случај и у наведеној синтагми, која би се превела као *детекција на терористи*. Промена места чланова двочланог израза је обично присутна у изразима који у свом саставу садрже глаголску именицу, која у македонским еквивалентима обично заузима иницијални положај. Овде бисмо навели примере типа *hostage taking* чији је македонски еквивалент *земање заложници*, или *hostage holding* са македонским еквивалентом *држење заложници*. Притом морамо напоменути да у македонским изразима после глаголске именице може се (али не мора) уметнути и предлог *на*, чиме би се добиле алтернативне варијанте *земање на заложници* и *држење на заложници*. У групи термина са неидентичном формом навешћемо и израз *intimidation action*, којим се означава деловање терориста у циљу застрашивања становништва, а у којем долази до промене места конституента именске групе и прелаз именице *intimidation* у форми глаголске именице на који се начин добија македонски еквивалент *чин на заплашување*. Како се може видети из поменутих примера, енглески номинални суфикс *-ion* се углавном замењује суфиксом *-ње*, којим се типично образују глаголске именице, или суфиксима *-ија*, односно *-иција*, као најпродуктивнијим суфиксима код интернационализма.

Слична је ситуација и са изразом *terrorist charge*. У овом случају се именица *charge* као носилац семантичког садржаја именске групе у македонском преводу помера у иницијалну позицију, а на њу се надовезује постпозитивни модификатор у виду предлошке фразе. У складу са тим, израз *terrorist charge* преводи се као *обвинение за тероризам*. Модификација у погледу форме јавља се и код синтагме *terrorist victim*, чији је македонски преводни еквивалент израз *жртва на тероризам*. Преглед примера из ове групе завршићемо изразом *terrorist suspect* где главна именица *suspect* мења своју позицију и добија постпозитивну модификацију, притом добијајући свој коначан облик *осомничен за тероризам* као једино исправно преводно решење у македонском језику. У оба примера енглеска именица *terrorist* у изворној енглеској синтагми има адјективну функцију и односи се на тероризам, а не на терористе, и зато је немогуће превести је придевом *терористички*, што би нормално био случај у другим ситуацијама и контекстима.

За разлику од претходно наведених примера, у неким случајевима могућа су два преводна решења – једно по узору на енглески модел, а друго у складу са морфосинтаксичким правилима македонског језика. У ову категорију уврстили смо синтагму *terrorist threat*, која се на македонски преводи или као *терористичка закана* или као *закана од тероризма*, и обе форме се подједнако користе од стране говорника македонског. Други пример је израз *terrorist target*, који се може срести у форми *терористичка цел*, мада је подједнако распрострањена и алтернативна форма *цел на терористи*.

На крају овог прегледа поменућемо и једну специфичну ситуацију када се иста именица у оквиру две различите именске групе преводи или са идентичном или са промењеном позицијом у оквиру групе у македонском еквиваленту. Појаву овог типа приметили смо код енглеске именице *suicide* која се у синтагми *suicide bomber* преводи као *бомбаш самоубиец*, док се у синтагми *suicide attack* преводи придевом, тако да се добија македонски еквивалент *самоубиствен напад*.

Анализа афиксираних и сложених речи

Када се ради о афиксираним терминима, овај део рада ограничићемо на префикс *counter-* који је прилично продуктиван у терминологији из области безбедности, а посебно у ужу област тероризма. Притом морамо нагласити да смо били мотивисани све јачим утицајем енглеског језика у погледу коришћења варијанте која је ближа енглеском моделу и поред постојања одговарајућег македонског еквивалента. Наиме, у последње време се префикс *counter-* у сложеним именицама у македонском језику све чешће преводи као *контра-*, уместо да се преводи са *против-*, као типична македонска морфема. За илустрацију смо изабрали изразе типа *counter-terrorist operations* који се преводи изразом *контра-терористички операциии* насупрот македонског еквивалента *противтерористички операциии*, *counter-terrorist unit* који се преводи као *контра-терористичка единица* уместо *противтерористичка единица*, *counter-terrorist attack* који се преводи као *контра-терористички напад* уместо *противтерористички напад* итд.

Поред префикса *counter-*, у македонској безбедносној терминологији, а самим тим и у области тероризма, приметна је тенденција замене македонског деривативног префикса *не-* приликом деривације антонима. И поред тога што се не ради од аутохтоном енглеском суфиксу, више је него очигледно да енглески језик доприноси устаљивању префикса *il-* у придевима типа *illegal*, који се све чешће преводи као *илегален/-на/-но/-ни*. За илустровање ове тенденције у области тероризма одабрали смо израз *illegal armed formation* који би се радије превео *илегална оружана формација* уместо нама прихватљивије форме *незаконска оружана формација*.

Што се тиче хибридних термина насталих помоћу спајања делова две речи у нову, самосталну лексичку јединицу, можемо констатовати да примери на које смо наишли углавном прате форму и значење енглеског модела. Овакву тенденцију образовања именица приметили смо главно у случајевима када се именују нове врсте тероризма које се развијају упоредо са развојем човечанства. У ту групу уврстили смо именице *bioterrorism*, која је изведена од синтагме *biological terrorism* и преводи се као *биотероризам*, *ecoterrorism*, изведена од синтагме *ecological terrorism* са преводом *екотероризам*, *narcoterrorism* са преводом *наркотероризам*, *agroterrorism* од синтагме *agricultural terrorism* чији је македонски еквивалент *агротероризам* и сл.

Контрастивна анализа дужих фраза везаних за тероризам

Поред једночланих и двочланих термина, постоји и велики број вишечланих израза који у својој целини покривају одређени појам који потиче из уже области тероризма. И овде, као и у претходним случајевима, постоје примери где се или пресликава енглески модел или долази до одређених модификација у погледу форме, док се значење дословно преноси у македонском еквиваленту. Као позитиван пример избегавања репликације издвојићемо термин *unmanned aeral vehicle* за означавање летелице којом се управља даљински, без помоћи пилота. Приликом превода на македонски долази до скраћења синтагме *aeral vehicle* – она се обедињује у именици *летало*, чиме се добија „помакедончени“ израз *беспилотно летало*. У позитивном контексту поменућемо и израз *providing relief to hostages* где је у македонском еквиваленту вешто избегнуто директно пресликавање енглеске колокације у виду глагола *provide* који се на македонском обично преводи глаголом *обезбедува*, *снабдува* и сл., а у наведеном примеру среће се у форми *пружа* као природнија колокација са именицом *помош*, чиме се добија македонски израз *пружање помош на заложници*.

Постоје и ситуације када се идентичан појам у енглеском језику обликује помоћу више од једног лексичког решења, док се његов македонски еквивалент именује јединственом синтагмом. У ову категорију уврстили смо израз *financing of terrorist organization*, који се јавља и у форми *funding of terrorist organization*, а на македонски се преводи као *финансирање на терористичка организација*.

У неким случајевима енглески језик познаје више термина којима се означавају појмови који се између себе разликују по некој нијанси у значењу, а могу се превести идентичном македонском речју. Непостојање семантичког еквивалента обично се приписује непознавању или неприсутности енглеског појма у искуственом перципирању стварности говорника македонског, или, уколико се ради о неком кривичном делу, чињеници да односно кривично дело није инкриминисано у македонском кривичном законодавству, па самим тим није ни адекватно лексички обликовано. У контексту терминологије коју смо обрађивали посебно нам је био занимљив појам подстицања извршавања кривичног дела који ћемо елаборирати помоћу два примера. Наиме, први пример односи се на глагол *incite* од којег је изведена именица *incitement* са значењем „убеђивање или покушај убеђивања одређене особе да изврши кривично дело“ (Martin, 2003: 245), а други пример се односи на глагол *abet* са значењем „подстићи, затражити, наредити или помоћи другој особи да изврши кривично дело“ (Oran, 2000: 4). У оба случаја енглески глаголи се, између осталог, могу превести глаголом *поттикнува*, и поред чињенице да се очигледно ради о два различита типа подстицаја. Могуће је превести их и глаголом *наведува*, што је еквивалент српском глаголу *навести*, али ниједна од две понуђене алтернативе не указује на семантички елемент којим се изражава дистинкција између два појма. У случају глагола *incite* подстицај извршавања кривичног дела остварује се путем директног убеђивања, док се глаголом *abet* подстицај може постићи конкретним делима којима се помаже извршавање кривичног дела, без вербалног убеђивања. На основу претходно изреченог, израз типа *incitement to terrorist acts* може се превести изразом *поттикнување терористички дејства* или *наведување на терористички дејства*. Аналогно наведеном примеру, израз *aiding and abetting militants* може се срести у форми *помагање и поттикнување на милитанти* или *помагање и наведување на милитанти*.

Поред примера претходно наведеног типа, могућа је и супротна ситуација, када се једна енглеска реч односи на више концепата за које у македонском језику постоје различита лексичка решења. У таквим случајевима важно је одредити контекст у

коме се употребљава конкретна реч како се у преводу не би изгубили важни семантички елементи. За илустрацију ове појаве одабрали смо именицу *information*, која се јавља са адјективном функцијом у примеру типа *information warfare*, а која се на македонски може превести или са значењем *информатички* (придев изведена од именице *информатика*) или *информациски* (придев изведена од именице *информација*). У контексту тероризма много је вероватније да ће се наведени израз превести као *информациска војна*, што одговара српској синтагми *информацијски рат*.

Закључак

На основу примера приказаних у раду, можемо доћи до логичног закључка да постоје различите тенденције у односу на лексичко обликовање одређених концепата везаних за тероризам у енглеском и македонском језику. У највећем броју случајева македонска „верзија“ дате речи или синтагме представља буквалан превод, односно пренос морфолошког облика и значења, што сматрамо оправданим, нарочито у ситуацијама када се њима лексикализује нова појава, која може бити страна, па чак и непозната просечном говорнику македонског. Поред буквалног превода видели смо да постоје и примери интегралног преузимања енглеске речи која или задржава свој основни морфолошки облик или се прилагођава македонском морфолошком систему. Примере овог типа сматрамо негативном тенденцијом, а њихова дугорочна употреба може негативно да се одрази на македонски лексички корпус.

Литература

1. Bassnett, Susan (2002). *Translation Studies*. London / New York: Routledge.
2. Martin, Elizabeth A. (2003). *A Dictionary of Law*. Oxford: Oxford University Press.
3. Oran, Daniel (2000). *Oran's Dictionary of the Law*. Canada: West Legal Studies.
4. Трајковска, Весна (2013). *Англизмите во македонската терминологија од областа на безбедноста и внатрешните работи* (необјавен докторски труд). Скопје: Филолошки факултет.

ПОСЕБНОСТИ ИЗВРШЕЊА КАЗНЕ ЗАТВОРА ЗА КРИВИЧНА ДЕЛА ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА

Радован Кораћ

Министарство правде и државне управе Републике Србије,
Управа за извршење кривичних санкција

Милош Јанковић

Заменик заштитника грађана Републике Србије

Апстракт: Систем извршења казне затвора у Републици Србији уређен је Законом о извршењу кривичних санкција, како за пунолетна лица тако и за малолетне учиниоце кривичних дела којима је у кривичном поступку изречена казна малолетничког затвора. Системска борба против организованог криминала, као и посебности кривичног поступка за учиниоце кривичног дела са елементима организованог криминала, утицали су на то да се посебним законом, односно, тзв. другим ЗИКС-ом, уреди област извршења казне затвора за лица која издржавају казну затвора за кривична дела организованог криминала. Тај „други“ закон има своје посебности, које га разликују од постојећег ЗИКС-а. Посебности које се односе на извршење ове казне огледају се у томе да осуђена лица издржавају казну у посебном одељењу за издржавање казне, где је начин издржавања казне приближан једноћелијском систему извршења казне, па се положај и поједина права ових осуђеника током издржавања казне разликују од оних која се везују за остала осуђена лица. Код оваквог начина издржавања казне постоје и посебности у погледу руковођења посебним одељењем, као и строжи поступак контроле рада у смислу руковођења и контроле поступања према осуђеницима који издржавају казну у посебном одељењу. Поред наведених посебности у поступању са лицима осуђеним за организовани криминал, рад ће обухватити анализу поступака интерног надзора који врши Управа за извршење кривичних санкција преко лица овлашћених за надзор, са освртом на врсте надзора, као и на поступак провере правилности и законитости рада одељења у којем се издржава казна затвора за организовани криминал. Уз наведено, пажња ће бити посвећена и мерама за проверу остваривања права осуђеника у Посебном одељењу, поступку одржавања реда и безбедности, поштовању кућног реда и контроли примене мера принуде.

Кључне речи: организовани криминал, извршења казне затвора, надзор, положај осуђеника.

Увод

Потреба за сузбијањем организованог криминала у Републици Србији, као и одлучност у томе, појавиле су се почетком овог века, па се Република Србија определила за образовање специјализованих државних органа за сузбијање ове врсте криминала. У том циљу је 2002. године донет Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, а такође су извршене и одговарајуће измене и допуне Законика о кривичном поступку.

Новим Законом о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, корупције и других посебно тешких кривичних дела из 2009. године, регулисани су образовање организација, надлежност и овлашћења државних органа и посебних организационих јединица ради откривања, кривичног гоњења и сузбијања ових кривичних дела. Када је реч о организацији и надлежности државних органа, за ову врсту криминала формирано је посебно Тужилаштво за организовани криминал где се захтевају посебна стручност, знање и искуство из области борбе против организованог криминала за тужиоца и његове заменике (чл. 4–8). Такође је, ради обављања посла у вези са овим кривичним делима, у оквиру министарства надлежног за унутрашње послове оформљена служба за сузбијање организованог криминала, а за поступања у предметима кривичних дела организованог криминала и др. дела из ове области, надлежан је виши суд у Београду и то посебно одељење (члан 13) за територију целе Србије. Као другостепени суд формирано је посебно одељење Апелационог суда у Београду (члан 14 ЗОК).

Познато је, иначе, да се борба против организованог криминала не завршава хапшењем лица осумњичених за кривична дела организованог криминала, подизањем оптужнице, као ни доношењем правноснажне пресуде за та лица, већ се наставља у пеналним установама, што је процес који може трајати дуго, више десетина година, колико и траје изречена казна затвора. Из тих разлога поступак борбе против организованог криминала у пеналним условима је нарочито тежак и сложен, јер се на малом простору налази већи број учинилаца кривичног дела организованог криминала, и то пре свега вођа организованог криминала, којима није престала лидерска позиција у организованој групи, нити утицај на спољне факторе у друштву. Поред тога, ту су и интересно везане организоване групе и сукобљене организоване групе, што представља посебну опасност по безбедност лица у самом одељењу и ствара осећање страха код других осуђеника који издржавају казну у заводу где се налази посебно одељење. Све то утиче на различит доживљај сигурности и несигурности осуђеника или запослених који раде са осуђенима за организовани криминал. Ово је утицало да се јави потреба да се донесе посебан закон којим ће се уредити извршење казне затвора за лица осуђена за кривична дела организованог криминала. У том циљу, а полазећи од чињенице да се само законом може предвидети посебан режим извршења казне затвора, којим се додатно ограничавају права осуђених, донет је „други ЗИКС“. Овај закон на посебан начин уређује и организацију и надлежност државних органа у поступку извршења казне затвора према осуђеним организаторима и члановима криминалне групе, као и положај осуђених и надзор над извршењем казне затвора. Доношењем посебног Закона, односно „другог ЗИКС-а“ за извршење казне затвора према осуђеним организаторима и члановима криминалне групе је једино било могуће успоставити осетљиву равнотежу између потребе да се друштво појачано заштити од организованог криминала и потребе да се испоштују међународни стандарди у области људских права осуђених. По угледу на раније законско решењу о образовању Посебне притворске јединице у којој се примењује мера притвора према лицима против којих се води кривични поступак за кривична дела организованог криминала¹, овим „другим“ законом је образовано Посебно одељење у коме се издржава казна затвора за наведена кривична дела. Посебно одељење образовано је у Казнено-поправном заводу у Пожаревцу – Забели, а закон је оставио могућност да се такво одељење образује и у другим заводима затвореног типа са посебним обезбеђењем², ако за тим буде потребе.

1 Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, корупције и других посебно тешких кривичних дела, *Службени гласник РС*, 42/02, 101/11, члан 15.

2 Други ЗИКС, *Службени гласник РС*, бр. 72/09 и 101/10, члан 2.

Почеци увођења „специјалног затворског режима“ у затворски систем Републике Србије

После доношења Закона о организацији и надлежностима државних органа у сузбијању организованог криминала, Управа и Мисија ОЕБС-а започеле су интензивну сарадњу на изради нацрта закона којим би се успоставио посебан режим извршења мере притвора и казне затвора за лица која су оптужена/осуђена за кривична дела из области организованог криминала. Имајући у виду да највише искуства у области борбе против организованог криминала има Италија, Мисија ОЕБС-а је успоставила директну везу између италијанске затворске администрације и Управе.

Изградња Посебног одељења у Пожаревцу је започета неколико година пре доношења „другог ЗИКС-а“, а после тога су усвојени и релевантни подзаконски акти, тако да су се створили услови да Посебно одељење почне са радом 2010. године. Тај процес је пратила и пажљива селекција и избор запослених у Управи који ће радити у Посебном одељењу, а настављена је сарадња и са другим организацијама и државним органима о спровођења закона и примени посебних мера обезбеђења за осуђене у посебном режиму, односно „специјалном затворском режиму“. Циљ ове заједничке сарадње је да се ова лица, од момента лишења слободе, па до коначног пуштања на слободу, или док за то постоје оправдани разлози, налазе под посебним режимом који их онемогућава да наставе са организацијом криминалних активности док се налазе у затвору.

Иако су коришћена упоредна искуства уградњи посебног одељења за издржавање казне затвора за организовани криминал, градња је окончана тако да је од система „кокошија шапа“ изграђено само два крака шапе, док трећи није, што ће у пракси спровођења посебног затворског режима, временом, проузроковати потешкоће. У том краку који није изграђен могле би се спроводити све оне активности које недостају у поступку спровођења посебног режима, а које би служиле каналисању слободног времена осуђеника, као и упошљавање осуђеника на пословима који не би угрожавали безбедност лица и одељења и који не би представљали опасност или могућност да осуђени наставе са организованим криминалним активностима док се налазе у затвору. Другим речима, није изграђен крак који би садржао објекте осуђеничког стандарда за слободне активности, спорт и рекреацију, кантине трпезарију и, евентуалне мале радионице. „Градитељи“ то нису знали и нису приметили у оригиналу у Ребибији, па је овакав систем градње посебних одељења или завода максималне безбедности у српском затворском систему изложен појединим критикама научника из области извршења кривичних санкција, посебно критиком због одустајање од концепције преваспитања осуђеника у посебном затворском режиму, што се може закључити из следећег цитата:

„Жеље и стварност, на жалост, не иду заједно, па су превелика очекивања а не реализовани модел до краја, довели и до разочарења у преваспитну концепцију. Настаје својеврсна криза пенитерсијарног система и враћање на већ виђено. Последица тога је да се у категорије затвора све више увршћују и тзв. затвори са високим максималним обезбеђењем (*High Maximum*), поред већ постојећег затвора са максималним обезбеђењем или, пак, тамо где то није било могуће, посебна одељења за појачани надзор (*Special Housing Unit*) за одређене категорије осуђеника. Тај тренд је присутан и код нас, а под утицајем савремених тенденција у криминалној феноменологији и искустава, односно, праксе земаља ЕУ, које саветују и финансирају наше ауторитете у извршењу кривичних санкција. Отуда морбидне

творевине у виду средњевековних тврђава које су служиле као затвори, с тим да уместо подрума, ланаца и букагија имамо савремена средства обезбеђења у савременим објектима (камере, сензоре и др.).“

Проблем је настао заправо, са појавом огорчених и на све спремних терористичких организација, различитих „идеолошких“ опредељења, од религиозних, левичарских и десничарских, до анархиста различитих видова. Како се није знало шта да се ради са њима јер су специјалне службе безбедности дозирале страх од њих („Бадер-Мајнхоф“ у Немачкој, „црвене бригаде“ у Италији и други), затвори су морали да се прилагођавају томе и да отварају та „специјална одељења“. При томе се није водило рачуна ни о чему другом до о „голој“ безбедности и опасности и зато су била дозвољена и кршења усвојених конвенција о правима ухапшених и њихова уставна права. Касније су такве мере почеле да се предузимају и према „домаћим“ криминалцима који су и у затвору били у сталном сукобу са другима и „са собом“. Међутим, тај проценат осуђеника или „правих психопата“, како се у затворском жаргону називају, није већи од једног до три процента, па специјални затвори нису ни нужни. Нажалост, страх и увећавање криминалних особина и „способности“ појединаца или група у лаичком затворском естабилишменту и лаичкој јавности, доводи до стварања представе да су ти појединци и групе криминалаца „несавладиви“ и немогући за било какав рад, осим изолације. Изолација „немогућих“ и „непоправљивих“ осуђеника, међутим, значи линију мањег отпора у савладавању нечега што није једноставно, али то не решава већ компликује проблем: Стога, за тако мали, а у велико агравирани проблем; државе непотребно троше велика средства јер уместо обичних и јефтинијих одељења за појачани надзор граде и непотребно издржавају посебне специјалне затворе са високим максималним обезбеђењем. То само доказује да извршна, власт, у лику управа за извршење затворских казни, не зна или не верује да „иза решетака нема хероја“. Све друго је само њихова лаичка фикција, оправдавањем свога постојања и оправдање страха од тзв. жестоких момака и „великих криминалаца“.

Европске затворе и европски затворски систем, карактеришу, може се рећи, италијански, француски, немачки и српски затворски систем, ма како то чудно и невероватно звучало када је наш систем у питању. Наиме, бивши југословенски, а тиме и српски затворски систем, није био пука копија италијанског, француског или немачког система, али је био веома сличан. Међутим, последњих деценија прошлог века, а и данас, скандинавске земље (Шведска, Норвешка, Финска и Данска) испољавају извесну аутохтоност у третману затвореника. То је, пре свега, резултат културноекономских промена у тим земљама, па тиме и могућност да се проблему борбе за сваког човека тамошњих заједница поклања већа пажња. Ове земље, стога, предњаче у задржавању принципа „нормализације“ затвореничког живота³.

И поред појединачних критика о начину успостављања посебних затворског режима код нас, овај начин издржавања казне је заживео и донети су закони и подзаконски акти који ближе уређују режим живота и рада у Посебном одељењу. За очекивати је да ће будућа пракса у спровођењу посебног затворског режима захтевати извесне корекције у погледу режима рада у Посебном одељењу или прецизније нормативно уређење појединих права осуђеника и потпуније и прецизније уређење поступака према осуђеницима, а посебно детаљно уређење поступка примене свих мера принуде.

3 З. Николић, *Савремена пенологија*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2009, 231

Посебности у остваривању права осуђеника у посебном одељењу

Начин живота и рада осуђених у Посебном одељењу је приближан ћелијском систему извршења казне, јер се осуђени, по правилу, смештају одвојено од других осуђених⁴. Ове просторије, додуше, испуњавају све стандарде за смештај осуђеника, јер се ради о новоизграђеном објекту, али су контакти са другим осуђеницима ван смештајног простора изузетно ретки или су забрањени из разлога безбедности. У ћелијама се налазе кревет, радни сто и мокри чвор, а осуђени могу да прате ТВ и радио програм. Постоје, међутим, и технички услови да се путем видео-надзора прати понашање осуђеног у просторији за смештај. Осуђени се радно ангажују само на одржавању хигијене у просторијама у којима је смештен, док других могућности за упошљавање осуђених нема, иако је Законом прописано да је рад осуђених у Посебном одељењу добровољан и саставни је део програма поступања. Овакав начин издржавања казне затвора у Посебном одељењу умногоме подсећа на познати пенсилванијски ћелијски систем извршења казне, односно на изолацију осуђеног. У пенолошкој теорији и пракси је познато да једноћелијски систем извршења казне затвора имао нарочито тешке последице по психичко здравље осуђеног, као и друге последице. Такође, потпуна социјална изолација осуђеног може озбиљно угрозити здравље и личност осуђеног, који издржава казну затвора у условима који подсећају на дуготрајно усамљење. Препорука СПТ је да се режим који се примењује за осуђене у Посебном одељењу измени, за шта је потребно: израдити индивидуалне планове и укључити адекватне активности, са циљем да се осуђенима обезбеди адекватна ментална и физичка стимулација и да се двориште за физичку активност у овом одељењу опреми средствима за одмор и неком заштитом од лошег времена.

За разлику од општег режима издржавања казне затвора, где је ЗИКС-ом прописан шири опсег права осуђених лица, у посебном режиму извршења казне затвора осуђени остварује права на: смештај; исхрану; одећу, рубље и обућу; лечење и здравствену заштиту; рад; слободно време; обавештавање и дописивање; остваривање верских права; телефонски разговор; посете блиских сродника и других лица; пријем пакета и новчаних поштиљки; правну помоћ; притужбу и жалбу и судску заштиту⁵. Из тога се види да ови осуђени немају право на боравак у посебној просторији, образовање, као и право на човечно поступање, иако ово право спада у Уставом зајамчено право, јер Устав прописује да се према лицу лишеном слободе мора поступати човечно и с уважавањем достојанства његове личности⁶. Отуда је општа дужност свих државних службеника који раде на пословима извршења кривичних санкција јесте да човечно поступају са лицима на издржавању кривичних санкција.

Нажалост, уз могућност ограничења права осуђеног која су прописана законом, није прописан сам поступак ограничења или ускраћивања одређеног права осуђеном у закону, нити у подзаконском акту, већ је то питање остављено пракси да га уреди. Како се ради о ограничавању права осуђеног које је утврђено законом, потребно је уредити поступак доношења одлуке управника. Потребно је, дакле, прописати ко подноси предлог за ускраћивање или ограничење права, ко даје мишљење на тај предлог и рок у коме управник доноси одлуку о праву осуђеног, као и прецизирати жалбени поступак против одлуке управника.

4 Закон о извршењу казне затвора за кривична дела организованог криминал, (Други ЗИКС), Службени гласник РС, бр. 72/09 и 101/10, члан 29.

5 Други ЗИКС, Службени гласник РС, бр. 72/09 и 101/10, члан 28.

6 Устав РС, Службени гласник РС, бр. 98/06, члан 28.

Иначе, у погледу остваривања права на смештај, ова осуђена лица на издржавању казне у Посебном одељењу су, фактички, у привилегованијем положају од осуђених лица која издржавају казну затвора у општем режиму извршења казне. У овом одељењу су све просторије јако уређене, осветљене, топле, чисте и испуњавају све друге услове смештаја складу са стандардима. Тренутно, у овом одељењу нема пренасељености, што представља основни проблем у општем режиму извршења казне затвора. Међутим, проблеми у пракси који се односе на остваривање права на здравствену заштиту у Посебном одељењу, настају у ситуацијама када се осуђени из Посебног одељења, због вођења нових поступака, привремено смешта у други завод, односно Посебну притворску јединицу. Актом о кућном реду у Посебном одељењу прописано је да Посебно одељење обезбеђује осуђеном све потребне услове за остваривање здравствене заштите која је утврђена законом⁷. У пракси се јављају недоумице о томе ко у случају потребе пружа лекарску помоћ осуђеном који је привремено смештен у други завод – да ли је то лекар Посебног одељења, за кога је извршена посебна безбедносна провера потребна за рад са овом категоријом лиц, или други лекар који ординира у заводу где је осуђени привремено смештен.

Одржавање реда и безбедности у посебном одељењу

Током извршења казне затвора у Посебном одељењу осуђени су дужни да се понашају у складу са законом и прописима донетим на основу закона, као и да поступају по налозима службених лица, осим када би извршење налога било противправна радња. У том циљу, обавеза је руководиоца Посебног одељења или стручне службе у Одељењу да осуђене упознају са правима и обавезама за време издржавања казне и да им обезбеде доступним Закон и Правилник о кућном реду све време издржавања казне⁸.

У Посебном одељењу посебну пажњу треба посветити поступку одржавања реда и безбедности, све у циљу да се мере принуде и посебне мере примењују на законит начин и само као крајња мера, јер незаконита примена ових мера, нарочито мера принуде, оставља далекосежне последице како по осуђеног тако и по овлашћено лице које их примењује.

Послове одржавања реда и безбедности у Посебном одељењу обављају запослени у заводима из служби за обезбеђење, који су посебно обучени и упућени на рад у Посебно одељење⁹. Припадници службе за обезбеђење који су упућени на рад у Посебном одељењу овлашћени су једино за примењивање мере принуде према осуђеном, при чему су у обавези да приликом употребе мере принуде поштују људско достојанство осуђеног и обавезни су да воде рачуна о његовом здравственом стању. Људско достојанство осуђеног се мора поштовати и приликом примене посебних мера, па се у примени мера принуде и посебних мора водити рачуна да се не сме применити строжа мера од неопходно потребне с обзиром на природу њене примене и садржину мере¹⁰.

7 Правилник о кућном реду посебног одељења за издржавање казне затвора за кривична дела организованог криминала (Кућни ред), *Службени гласник РС*, бр 18/10, члан 22.

8 Кућни ред, *Службени гласник РС*, бр 18/10, члан 2.

9 Други ЗИКС, *Службени гласник РС*, бр. 72/09 и 101/10, члан 3.

10 Правилник о мерама за одржавање реда и безбедности у заводима за извршење заводских санкција (Правилник о мерама), *Службени гласник РС*, бр 85/05, члан 6. и 7.

Мере принуде

У Посебном одељењу мере принуде према осуђеном се могу применити само када је неопходно да се спречи: бекство осуђеног, физички напад, односно наношење повреда другом лицу, самоповређивање или самоубиство осуђеног, проузроковање материјалне штете и активан и пасиван отпор осуђеног¹¹. Закон прописује да се мера принуде може применити само према осуђеном, а не прописује могућност да се мера принуде може применити и према лицу које противправно ослобађа осуђеног или противправно улази у просторије Посебног одељења. Општа је дужност припадника службе за обезбеђење да и према овим лицима примене мере принуде и о томе одмах обавесте претпостављеног старешину и надлежну полицијску управу. У досадашњој пракси рада у Посебног одељења, као и у другим заводима у Србији, најчешће се примењује мера принуде због пружања активног или пасивног отпора.

Припадник службе за обезбеђење у Посебном одељењу овлашћен је да самостално или по наређењу управника примени следеће мере принуде: физичку снагу, везивање, издвајање, гумену палицу, шмркове са водом, хемијска средства, електромагнетна (електронична) несмртоносна средства, акустичко-оптичка несмртоносна средства, кинетичка несмртоносна средства и ватрено оружје¹².

Према осуђеном који издржава казну затвора у Посебном одељењу примењују се скоро исте мере принуде као и према другим осуђеним лицима које су прописане Законом о извршењу кривичних санкција, уз одређене разлике. Разлике постоје у примени несмртоносних средстава, која се искључиво користе у Посебном одељењу за издржавање казне затвора за кривична дела организованог криминала. Несмртоносна средства која се примењују у Посебном одељењу могу бити:

- 1) електромагнетна (електронична) несмртоносна средства, и то: електромагнетни омамљивач пиштољ (тејзер) и електронске пушке;
- 2) акустичко-оптичка несмртоносна средства, и то: шок палица, шок муниција, шок бомба, и флеш бомба;
- 3) кинетичка несмртоносна средства, и то: различите врсте муниције посебне намене и кинетички непробојни пројектили¹³.

У свим поступцима према осуђеним лицима нужно је водити рачуна о законитом поступању и спречавању нарушавања законом прописаних права осуђеника па је у том смислу, ради заштите права осуђеног, чланом 48 Закона прописано је да се, после примене мере принуде, обавезно врши лекарски преглед осуђеног и достављају одговарајући извештаји лекара управнику завода, председнику суда и директору Управе. Овим радњама се завршава цео поступак примене мера принуде у Посебном одељењу¹⁴. Ако се посумња у правилност и законитост употребе мера принуде у Посебном одељењу, руководиоца одељења је у обавези да покрене делотворну истрагу у циљу провере правилности и оправданости употребе мера принуде према осуђеном.

Посебне мере

Изузетно, према осуђеном за кога постоји опасност од бекства, насилничког понашања, самоповређивања или угрожавања реда и безбедности друге врсте,

11 Други ЗИКС, Службени гласник РС, бр. 72/09 и 101/10, члан 45.

12 Други ЗИКС, Службени гласник РС, бр. 72/09 и 101/10, члан 46.

13 Правилник о униформи, ознакама, свечаном оделу, наоружању, специјалним возилима и другој опреми у служби за обезбеђење (Правилник о униформи), Службени гласник РС, 43/10 и 50/11, члан 6.

14 Други ЗИКС, Службени гласник РС, бр. 72/09 и 101/10, члан 48.

који се на други начин не могу отклонити, могу се наредити посебне мере. Те мере су: одузимање и привремено задржавање ствари чије је држање иначе дозвољено, смештај у посебно осигурану просторију без опасних ствари, усамљење и тестирање на заразне болести или психоактивне супстанце¹⁵. Ове мере могу да допринесу спречавању злостављања (пре свега међусобног малтретирања затвореника), али неке од њих уколико се не спроводе у складу са законом, могу представљати облике злостављања. Ово се посебно односи на мере смештаја у посебну осигурану просторију без опасних ствари и на усамљење. Лице према коме се примењују ове мере не сме бити заборављено у просторији у којој се налази, већ му је неопходно посветити посебну пажњу и лекарску негу. То значи да га затворско особље мора често обилазити, а лекар контролисати здравствено стање и благовремено упозорити на промене здравственог стања које захтевају прекид извршења мере.

Закон о извршењу казне затвора за кривична дела организованог криминала не прописује трајање усамљења у посебном затворском режиму. Док ЗИКС прописује да мера усамљења може трајати најдуже три месеца и да се током календарске године може применити највише два пута, дакле најдуже шест месеци у току једне године. ЗИКС не прописује колико времена мора проћи између два спровођења ове мере, што значи да се по истеку три месеца може продужити на још три месеца, тако да траје укупно шест месеци. Како ЗИКС говори и о томе да се мера може применити највише два пута у току једне календарске године, могуће је да без престанка траје чак годину дана.

Усамљење се спроводи у просторији која треба да испуњава услове прописане за просторију у којој се извршава мера упућивања у самицу и подразумева одвајање од других осуђеника, што значи да представља издвајање из заједничког начина извршења казне и заједничких активности. Из овога видимо да је циљ усамљења издвајање из заједничког начина извршења казне и заједничких активности, па се поставља питање каква је сврх усамљења у Посебном одељењу, када осуђени издржава казну затвора одвојено од других осуђеника, односно сам је у ћелији. Изрицање мере усамљења према осуђеном који је по начину издржавања казне усамљен, представља усамљење „усамљеног“, па самим тим ова посебна мера нема никакве сврхе у посебном затворском режиму.

Друга посебна мера која се најчешће може примењивати у Посебном одељењу је тестирање на заразне болести или психоактивне супстанце. Ова мера се према одредбама ЗИКС-а, врши узимањем узорак крви и мокраће, сходно правилима медицинске струке. ЗИКС прописује да се тестирање на ХИВ и вирус хепатитиса Ц врше уз пристанак осуђеног, што би значило да се друга тестирања могу спровести и против његове воље, тим пре што отпор здравственом прегледу или мерама за спречавање опасности од заразе према ЗИКС представља тежи дисциплински преступ. Ни Правилник о мерама за одржавање реда и безбедности у заводима за извршење кривичних санкција не забрањује принудно тестирање. Ипак, у заводима у Србији није пракса да се тестирања на психоактивне супстанце врше против воље осуђеника, већ се према осуђенику који је одбио тестирање примењују мере које би се примениле да је узорак био позитиван¹⁶.

15 Други ЗИКС, *Службени гласник РС*, бр. 72/09 и 101/10, члан 49.

16 Драгићевић-Дичић, Р., Јанковић, И.: *Спречавање и кажњавање мучења и других облика злостављања*, Београдски центар за људска права, Београд, 2011, 219.

Надзор над радом посебног одељења

У погледу надзора над радом Посебног одељења који врши Управа преко лица овлашћених за надзор нема посебних разлика у односу на надзор који се обавља над радом других завода у Републици Србији¹⁷. Надзором над радом Посебног одељења проверавају се законитост и правилност рада Посебног одељења онако како је то прописано Правилником о надзору над радом завода у управи за извршење кривичних санкција. Једини изузетак од општег правила о надзору јесте да се у Посебном одељењу, за сада, не обавља надзор над обуком и упошљавањем осуђеника који издржавају казну за организовани криминал, јер у Посебном одељењу тренутно нема организоване службе за обуку и упошљавање осуђеника, нема спровођења обуке ни процеса рада, па самим тим осуђеници не остварују ни права по основу рада.

Надзор над радом посебног одељења, поред Одељења за надзор врши и Комисија Народне скупштине, која има овлашћења које има и овлашћено лице за надзор¹⁸, као и Заштитник грађана у складу са Законом о заштитнику грађана.

Посебност у надзору над извршењем казне затвора у Посебном одељењу јесте да надзор врши председник суда односно судија кога овласти председник суда. Законом о извршењу казне затвора за кривична дела организованог криминала прописана су овлашћења председника суда или овлашћеног судије – да могу обилазити осуђенике у Посебном одељењу и да са њима разговарају без присуства запослених који су упућени на рад у Посебном одељењу и да од њих примају притужбе. Одредбе о надзору који врши председник суда или овлашћени судија нису потпуне, нити су подзаконским актом разрађене, у погледу обавеза да председник суда израђује записник о извршеном надзору, у ком року и коме се тај записник доставља у циљу отклањања евентуалних неправилности у поступку извршења казне затвора у Посебном одељењу. Председник суда и овлашћени судија су једино у могућности да сами изграђују праксу и поступак надзора и да се те своје праксе придржавају у раду, јер поступак надзора од стране суда није уређен Законом или ближим прописом.

За разлику од надзора који врши суд, поступак надзора над радом завода у којем је образовано Посебно одељење, у целости је уређен Правилником о надзору.

Надзор над радом Посебног одељења, исто као и надзор над радом завода у којем је образовано такво одељење, обавља се на основу писаног или усменог налога директора Управе, на предлог начелника Одељења за надзор¹⁹.

Посебну пажњу код обављања надзора над Посебним одељењем треба посветити разговору са осуђеницима који издржавају казну затвора, са знаком да те разговоре увек треба вршити без присуства запослених у Одељењу и овлашћено лице за надзор треба да буде ослобођено страха, да су та лица посебно опасна и да му треба „пратња“ током обављања разговора. Ако би се прихватила чињеница да у Посебном одељењу казну издржавају осуђеници са повишеним степеном безбедносног ризика, и да би било пожељно да разговорима са осуђенима присуствује неко од затворског особља, такав надзор не би остварио своју сврху, јер се не би стекли услови да осуђено лице пружи све податке који указују на незаконитост или неправилност у обављању службених дужности у Посебном одељењу. Зато је нарочито битно да разговор са осуђенима у посебном одељењу обављају овлашћена

17 ЗИКС, *Службени гласник РС*, бр. 85/05–31/11, члан 270.

18 ЗИКС, *Службени гласник РС*, бр. 85/05–31/11, члан 278.

19 Правилник о надзору над радом завода у Управи за извршење кривичних санкција (Правилник о надзору), *Службени гласник РС*, бр. 49/11, члан 13.

лица у чијем тиму је пожељно да се налази бар један дипломирани психолог, јер последице усамљености које једноћелијски систем оставља на лица која издржавају казну затвора могу бити препознате само од компетентног лица.

ЗИКС-ом је прописано овлашћење управника завода да може изјавити приговор против наложених и предложених мера, у року од осам дана од пријема записника, министру правде и државне управе. Изјављени приговор не задржава извршење наложених мера, али министар правде и државне управе, у року који је прописан Законом о општем управном поступку, може сходно наводима из приговора обуставити или одредити дуже рокове за извршење наложених мера, или наложити друге мере за отклањање уочених недостатака.²⁰

Лица овлашћена за надзор, Заштитник грађана и његови службеници, председник суда или овлашћени судија су дужни да у току обављања надзора у Посебном одељењу, поштују посебна правила рада у Посебном одељењу, односно, дужни су да поштују правила о безбедности и сигурности. Поред тога, дужни су да податке и сазнања до којих дођу у вези са обављањем послова надзора чувају као службену тајну²¹. Појам „службена тајна“ не постоји у Закону о тајности података, па је потребно усагласити одредбе „другог ЗИКС-а“, тако да се појам „службена тајна“ прилагоди појмовима који прописује Закону о тајности података.

Анализом закона и подзаконских норми којима је уређен надзор над радом завода уопште и надзора над радом Посебног одељења, уочавају се поједине препреке које утичу на квалитет обављања надзора, а посебно на независност надзора, па би било пожељно, у наредном периоду, предузети одређене кораке у циљу унапређења независности и компетентности надзора, јер постојеће законско решења да орган управе у саставу министарства, односно Управа, контролише сама себе, преко свог одељења за надзор, није гарант независности рада надзора. Одељење за надзор је организациона јединица Управе која врши надзор над радом завода, а заводи су, такође, организационе јединице Управе изван седишта. Овакав начин надзора Управе, односно завода, ствара слику да орган управе у саставу министарства врши надзор над самим собом, што у јавности ствара сумњу у објективност и независност надзора.

Већи степен независности надзора постигао би се изменама Закона о извршењу кривичних санкција, тако да надзор над радом Управе (завода и одељења у седишту Управе) врши посебна унутрашња организациона јединица у оквиру министарства правосуђа преко овлашћених лица. Ово предлажемо јер је чланом 49 став 1 Закона о државној управи (*Службени гласник РС*, бр. 79/2005, 101/2007 и 95/2010) прописано да надзор над радом органа у саставу врши министарство у чијем саставу је орган, док став 2 истог члана прописује да министарство при томе има сва овлашћења у надзору над радом која су овим законом прописан. У том правцу су учињени одређени позитиви кораци, па је у важећем Правилнику о систематизацији Министарства правде и државне управе систематизована група за ревизију над финансијским пословањем целе Управе, па је нелогично да се и остали део надзора налази у Управи.

Упоредо са потребом јачања независности надзора потребно је јачати и компетентност надзора, јер је у последњим годинама, новим прописима из области надзора, учињен велики напредак у осмишљавању, објективности и правовремености надзора, али су остали проблеми компетентности и независности надзора.

20 ЗИКС, *Службени гласник РС*, бр. 85/05–31/11, члан 274/2.

21 Други ЗИКС, *Службени гласник РС*, бр. 72/09 и 101/10, члан 10 и 11.

Компетентност лица за обављање надзора може се постићи ако се у акту о уређењу и систематизацији радних места у министарству правосуђа, систематизује посебна унутрашња организациона јединица за надзор, са условима који дају већи степен сигурности да ће овлашћено лице за надзор бити компетентно да врши проверу правилности и законитости рада Управе, а нарочито завода, као и да има одговарајући степен знања и одговарајући профил образовања да би могао ваљано да обавља појединачне разговоре са осуђенима и запосленима у заводу. Овлашћена лица за надзор морају бити оспособљена да обављају надзор по највишим стандардима струке, што је нарочито битно код посебних категорија лица која издржавају кривичне санкције, као што су: малолетници, организовани криминал, жене нарочито у трудноћи и др. Зато би у Одељењу за надзор, пре свега, требало систематизовати дипломиране правнике, дипломиране психологе, а пожељно би било систематизовати и једног извршиоца из области медицинских наука. Разуме се, потребно је да лица овлашћена за надзор имају и одговарајуће радно искуство, најмање од пет година на пословима извршења кривичних санкција, и да су стално укључена у програм стручног оспособљавања и програм размене искуства у области надзора са другим европским државама. За досадашњу праксу у вршењу надзора над радом завода, да у оквиру тима за надзор буду лица са завршеном Војном академијом – смер пешадија, официри ратног брода, професори општенородне одбране и друштвене самозаштите, професори физичког васпитања и др., може се рећи да није у складу са међународним стандардима. Та лица нису довољно компетентна за извршење основне сврхе надзора, а то је провера правилности и законитости рада завода. Овакав профил кадра у надзору, због специфичног програма образовања за наведене професије, не пружа довољно сигурности да су ова лица оспособљена за разговор са осуђеницима, јер разговор са лицима лишеним слободе треба водити на начин којим се избегава и најмања сличност са „саслушањем“ или „постројавањем“. Ефикасан жалбени и инспекцијски поступци представљају основне гаранције против злостављања у затворима²².

Закључак

Образовање специјализованих државних органа за сузбијање организованог криминала, као и образовање Посебне притворске јединице за издржавање мере притвора за ову врсту криминала, послужило је као добар основ за увођење посебног затворског режима за лица којима је изречена казна затвора за организовани криминал. У том циљу су донети Закон и подзаконски акти који на посебан начин уређују област извршења казне затвора за организовани криминал. Доношењем посебног Закона, „другог ЗИКС-а“, за извршење казне затвора према осуђеним организаторима и члановима криминалне групе било је могуће једино успоставити осетљиву равнотежу између потребе да се друштво појачано заштити од организованог криминала и потребе да се испоштују међународни стандарди у области људских права осуђених. Та осетљива равнотежа нарочито долази до изражаја код остваривања законом прописаних права осуђеног у посебном затворском режиму, јер се поједина права у Посебном одељењу увек могу ограничити или ускратити, ако то налажу разлози одржавања реда, сигурности и безбедности, спречавање извршења кривичног дела или заштите оштећеног. У посебном затворском режиму постоје и посебности у погледу врсте мера принуде, јер су као мере принуде прописана и несмртоносна средства, али ниједним актом није прописан поступак

22 В. Вековић, *Практикум за пенологију*, Београд 2010.

примене ових средстава, што може представљати практичан проблем у примени ових средстава, а нарочито у погледу правилности употребе и контроле њихове примене. Поред мера принуде, као мере за одржавање реда и безбедности у Посебном одељењу прописане су и посебне мере. Једна од тих мера је и усамљење, па се поставља питање која је сврха усамљења у Посебном одељењу, ако у овом одељењу осуђени казну издржава по правилу одвојено од других осуђеника и често без контакта са другим осуђеницима. Овакав начин издржавања казне упућује да је једина сврха ове мере у Посебном одељењу усамљење „усамљеног“. У погледу обављања надзора над радом Посебног одељења нема одређених посебности у односу на надзор над другим заводима, али би било пожељно у будућем нормативном уређењу надзора јачати независност надзора. Посебности у надзору над радом Посебног одељења постоји само у руковању и чувању података који представљају „службену тајну“, али појам „службена тајна“ није у сагласности са Законом о тајности података, па у овом погледу треба усагласити Закон. Поред овог усаглашавања закона, пожељно је изменити Закон и прописати одредбе које регулишу ситуацију када је осуђеном за време издржавања казне у Посебном одељењу одређена мера притвора, као и подзаконским актом прописати: поступак примене несмртоносних средстава у Посебно одељењу, поступак обавештавања о примени ових средстава и поступак контроле примене средстава. По садашњем законском решењу посебан затворски режим је правно уређен само за пунолетна лица мушког пола, правноснажно осуђена, за које постоје законски услови да буду упућени на издржавање казне у Посебном одељењу. Постојеће законске одредбе не прописују могућност да у Посебно одељење буде упућено пунолетно лице женског пола без обзира на то што је осуђено за кривична дела организованог криминала.

Литература

1. В. Вековић, *Практикум за пенологију*, Београд, 2010.
2. В. Вековић, *Систем извршења кривичних санкција*, Правни факултет у приштини, Косовска Митровица, 2011.
3. Годишњи општи извештај Европског комитета за спречавање мучења и нечовечних или понижавајућих казни или поступака – CPT/Inf.
4. Европска затворска правила, ЕЗП (Препорука Комитета министара Савета Европе бр. Р(2006)2).
5. З. Николић, *Савремена пенологија*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд 2009.
6. Закон о државној управи, *Службени гласник РС*, бр. 79/2005, 101/2007 и 95/2010.
7. Закон о извршењу казне затвора за кривична дела организованог криминала (други ЗИКС), *Службени гласник РС*, бр. 72/09 и 101/10.
8. Закон о извршењу кривичних санкција (ЗИКС), *Службени гласник РС*, бр. 85/05, 72/09 и 31/11.
9. Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, корупције и других посебно тешких кривичних дела, *Службени гласник РС*, 42/02–101/11.
10. Законик о кривичном поступку, *Службени лист СРЈ*, бр. 70/01–76/10.
11. Конвенција против мучења и других свирепих, нечовечних или понижавајућих казни или поступака, КПМ, *Службени лист СФРЈ – Међународни уговори*, бр 9/1991.

12. Кривични законик, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005–121/2012.
13. П. Станојевић, Ч. Стевановић, *Кривично процесно право*, Правни факултет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Косовска Митровица, 2009.
14. Правилник о кућном реду посебног одељења за издржавање казне затвора за кривична дела организованог криминала (Кућни ред), *Службени гласник РС*, бр. 18/10.
15. Правилник о мерама за одржавање реда и безбедности у заводима за извршење заводских санкција (Правилник о мерама), *Службени гласник РС*, бр. 85/05.
16. Правилник о надзору над радом завода у Управи за извршење кривичних санкција (Правилник о надзору), *Службени гласник РС*, бр. 49/11.
17. Правилник о униформи, ознакама, свечаном оделу, наоружању, специјалним возилима и другој опреми у служби за обезбеђење (Правилник о униформи), *Службени гласник РС*, 43/10 и 50/11.
18. Р. Драгићевић Дичић, И. Јанковић, *Спречавање и кажњавање мучења и других облика злостављања*, Београдски центар за људска права, Београд 2011.
19. Р. Драговић, Стратешко управљање правосуђем засновано на систему за подршку одлучивању, *Зборник радова ЈУИНФО*, 2013.
20. Р. Драговић, Функционалне препоруке за успостављање правосудног информационог система, *Зборник ISDOS*, 2010.
21. Скуп минималних правила о поступању са затвореницима из 1955. (СМП).
22. Скуп принципа за заштиту свих лица у било ком облику притвора или затвора од 9. децембра 1988. (СПЗ).
23. Устав РС, *Службени гласник РС*, бр. 98/06.

ДОКАЗНИ ЗНАЧАЈ ИСКАЗА УЗЕТИХ ОД СТРАНЕ ОВЛАШЋЕНИХ СЛУЖБЕНИХ ЛИЦА ОРГАНА УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА У ПРЕТКРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ

Гордана Чолић

Виши јавни тужилац у Панчеву

Ана Боровић

Основни јавни тужилац у Панчеву

Мато Жарковић

МУП РС, ПУ за град Београд

Апстракт: Поступање полицијских службеника у преткривичном поступку, како оно самоиницијативно, тако и оно коме претходе налози надлежног јавног тужиоца, усмерено је и ка обезбеђењу доказа који ће се користити у кривичном поступку уопште, па и у оном који се води за кривична дела организованог криминала. Нормативни основ и оквир поступања наведених субјеката, дефинисан важећим кривичнопроцесним одредбама, подразумева и дефинисање предуслова и правила поступања усмереног ка обезбеђењу личних доказа, тј. исказа лица која су на различите начине повезана са конкретном криминалном делатношћу, а која ће у, евентуално, покренутом кривичном поступку учествовати у својству окривљеног, односно у својству сведока. Уз дилеме које се везују за разлике у тумачењу и примени постојећег нормативног оквира датог одредбама Законика о кривичном поступку из 2001. године (*Службени лист СРЈ*, бр. 70/01 и 68/02 и *Службени гласник РС*, бр. 58/04, 85/05, 115/05, 49/07 и 20/09 – др. закон, 72/09, 76/10 – у даљем тексту ЗКП/2001) и Законика о кривичном поступку из 2011. године (*Службени гласник РС*, бр. 72/ 2011, 101/2011, 121/2012 и 32/2013 – у даљем тексту ЗКП/2011), пажњу заслужује и питање претпоставки на страни овлашћених службених лица органа унутрашњих послова, тј. формалне и суштинске компетенције овлашћених службених лица за предузимање радњи којима се кроз узимање исказа од различитих категорија лица обезбеђују лични докази.

Кључне речи: преткривични поступак, кривични поступак, искази лица, докази, организовани криминал.

Увод

Предузимање радње прикупљања обавештења од грађана било је познато и у кривично-процесном законодавству које се раније примењивало на територији Републике Србије. Недостатак детаљних регула у овој области у претходним законским решењима носио је са собом и непотребно велике ризике за самовољу и злоупотребе. Стога и не чуди што су се тадашње критике за кршење људских права од стране овлашћених службених лица органа унутрашњих послова углавном

односиле управо на ову област. Закон о кривичном поступку¹ који је био на снази до 2001. године, ову област је регулисао у делу означеном као претходни поступак, а у глави XV, насловљеној „кривична пријава“ (чл. 148–153). У члану 151 став 1 била је предвиђена дужност органа унутрашњих послова да, у случају постојања основа сумње о извршењу кривичног дела за које се гони по службеној дужности, предузме потребне мере да се пронађе учинилац, да се он или саучесник не сакрије или не побегне, да се открију и обезбеде трагови кривичног дела и предмети који могу послужити као доказ, али и да се прикупе сва обавештења која би могла бити од користи за успешно вођење кривичног поступка. Ради извршења наведених дужности, органи унутрашњих послова могли су, поред осталог, и да траже потребна обавештења од грађана. О чињеницама и околностима које су утврђене приликом предузимања наведених радњи, а могле су бити од интереса за кривични поступак, као и о предметима који би били пронађени или одузети, састављао се записник или службена белешка (члан 151, став 2).² Приликом поступања по одредбама овог члана органи унутрашњих послова нису могли лица саслушавати у својству окривљеног, сведока или вештака (члан 151, став 3). Изузетак који је законодавац предвидео био је везан само за случај да је извршилац кривичног дела непознат. У том случају, јавни тужилац је могао затражити од органа унутрашњих послова да предузме поједине истражне радње (члан 155, став 1). По логици ствари, уз законом постављено ограничење у погледу надлежности органа унутрашњих послова за случај да треба извршити обдукцију или ексхумацију леша (ово је могао наредити само истражни судија), једина истражна радња коју овлашћена службена лица нису могла предузети била је испитивање окривљеног. Све друге истражне радње, па и оне које су подразумевале узимање исказа од одређених лица (сведока и вештака), овлашћена службена лица органа унутрашњих послова могла су предузимати и морала вршити по одредбама којима су биле предвиђене и детаљније регулисале истражне радње.

С обзиром да у погледу радњи из члана 151 став 2 законодавац није прецизирао ни услове вршења, ни начин предузимања и документовања радњи које су за примарни циљ имале откривања и расветљавање кривичног дела, односно проналажење и лишење слободе учиниоца (обезбеђење доказа само у погледу предмета и трагова), наведено се и одвијало пре покретања кривичног поступка. Фактички, наведене радње су представљале својеврсну припрему, а добијени резултати подлогу за подношење кривичне пријаве јавном тужиоцу. Истовремено, овако постављеним правилима јавни тужилац је, иако је имао обавезу да усмерава претходни поступак (члан 45, став 2, тач. 1), био гурнут на маргину поступања у коме је орган унутрашњих послова самостално доносио све одлуке. Поред осталог, овако постављен систем за последицу је имао и одсуство доказне снаге исказа које су овлашћена службена лица органа унутрашњих послова прикупљала изван оквира датог у члану 155 став 1.

1 Закон о кривичном поступку (*Службени лист СФРЈ*, бр. 4/77, 14/85, 74/87, 57/89 и 3/90 и *Службени лист СРЈ*, бр. 27/92 и 24/94).

2 Истим чланом, у ставу 3 било је предвиђено да органи унутрашњих послова могу, уз назнаку разлога, позивати грађане, као и то да се принудно може довести лице које се није одазвало позиву, а које је у позиву било на то упозорено.

Прикупљање обавештења сагласно одредбама чл. 225, 226 и 229 ЗКП/2001

Промене у бројним сферама друштвеног и политичких живота Републике Србије подразумевале су и промене у нормативном оквиру за успостављање ефикасније контроле над радом полиције и благовремено усмеравање и координацију њеног поступања са активностима других државних органа одговорних за супротстављање криминалитету. Ово посебно у делу поступка који је у претходном периоду, у не малом броју значајних питања, био изван интересовања законодавца. Наведене промене прати и развијање новог концепта кривичног процесног права, а у склопу њега и прерасподела процесних улога. Законик о кривичном поступку из 2001. године, који је још увек у примени у већем делу правосудне праксе,³ прави тај реформски захват и поставља јавног тужиоца за руководиоца преткривичног поступка. Нема сумње да информативни потенцијал чињеница и околности утврђених прикупљањем обавештења, може доћи до изражаја током криминалистичко оперативног поступања у преткривичном поступку,⁴ али и у фази покренутог кривичног поступка. Управо из овог разлога, јавни тужилац има значајну улогу у обе фазе, даје налоге и контролише рад полиције. Материја прикупљања обавештења регулисана је у оквиру главе XVIII ЗКП/2001, под насловом „кривична пријава и овлашћења органа преткривичног поступка“. Овом приликом ћемо се посебно осврнути на чл. 225, 226 и 229, као и на члан 504ђ, који је у непосредној вези са напред наведенима, а у функцији је обезбеђења доказа.

Гледано кроз призму циљева криминалистичко оперативног поступања, прикупљање обавештења се може посматрати у ширем и у ужем смислу. У ширем смислу, оно се може поистоветити са садржином целокупног криминалистичко-оперативног ангажовања полиције, које за циљ има откривање и расветљавање кривичних дела и проналажење и лишење слободе њихових учинилаца. Ако се има у виду нужност превентивног ангажовања полиције, прикупљање обавештења поприма још шири вид, па обухвата и активности усмерене ка прибављању сазнања која представљају основ за припрему, планирање и предузимање радњи за спречавање криминалних и других облика деликвентног понашања. У ужем смислу, прикупљање обавештења је општа оперативна тактичка радња која се, у циљу прибављања сазнања значајних за спречавање сузбијања криминалитета, реализује у неформалном поступку обављањем разговора са различитим категоријама грађана.⁵

Због значаја који прикупљање обавештења од грађана има, због ширине могућег захвата у погледу броја лица која се могу позивати ради прикупљања обавештења, као и због могућних злоупотреба овог овлашћења, законодавац је у ЗКП/2001 де-

3 Ово, иако је већ ступио на снагу и Законик о кривичном поступку из 2011. године. У члану 608 ЗКП/2011 предвиђено је да ступа на снагу осмог дана од дана објављивања у *Службеном гласнику Републике Србије*, а да се примењује од 15. јануара 2013. године, односно од 15. јануара 2012. године у поступцима за кривична дела организованог криминала или ратних злочина који се воде пред посебним одељењем надлежног суда. Првим изменама ЗКП/2011 (*Службени гласник РС*, бр. 101/11) почетак примене од 15. јануара 2012. године предвиђен је за поступке за кривична дела за која је посебним законом одређено да поступа јавно тужилаштво посебне надлежности. Изменама из 2012. године почетак опште примене ЗКП/2011 одложен је за 1. октобар 2013. године (*Службени гласник РС*, бр. 121/12).

4 С обзиром на то да се разговор одвија у изванпроцесној форми, његов резултат је исказ, односно прибављена информација која не може да послужи као доказ на суду, али може да представља важну оријентационо-елиминациону индицију. Симоновић, Б., *Криминалистика*, Крагујевац, 2012, стр. 122

5 Шире у: Жарковић, М., *Криминалистичка тактика*, Београд, 2010, стр. 102.

финисао низ правила за предузимање ове радње. Учинио је то у оквиру одредби чл. 225, 226 и 229 ЗКП/2001. С обзиром на чињеницу да су одредбе члана 225 ЗКП/2001 у бити истоветне решењима присутним у претходно важећим прописима, указаћемо само на значајније новине. Тако је нпр. право на подношење притужбе јавном тужиоцу имало лице према коме је орган унутрашњих послова применио неку од радњи и мера из члана 151, ст. 2 и 3 ЗКП/1977, и могло га је остварити у року од три дана (члан 151, став 4), док ЗКП/2001 ово право не везује ни за какав рок (члан 225, став 4). То не чини ни најновији ЗКП/2011 (члан 286, став 5), па се може закључити да је ово решење наишло на добру примену у пракси и да „потенцијалним оштећеним лицима“ не треба временски ограничавати ову могућност.

Чињеница да законодавац намеће обавезу органима унутрашњих послова да приликом позивања, ради прикупљања обавештења морају „назначити разлог позивања и својство у коме се грађанин позива“ (члан 226, став 1 ЗКП/2001), указује на његово опредељење да „грађанин“ (лице) које добије позив из њега мора сазнати да ли се са неким кривичним догађајем повезује као могући извршилац (кривичног дела), тј. као осумњичени.⁶ Овим ставом такође је предвиђено да се принудно може довести лице које се није одазвало само ако је на то било упозорено. У истом ставу, дакле, законодавац користи два различита термина за „претпостављамо исто лице... грађанин и лице“ и ова језичка недоумица и непрецизност се провлачи надаље кроз цео члан 226.

И овог пута законодавац је задржао одредбу да органи унутрашњих послова, приликом прикупљања обавештења, не могу грађане саслушавати, односно испитивати у својству окривљеног, сведока или вештака, осим у случају из става 9 овог члана (члан 226, став 2 ЗКП/2001). Ипак, овога пута изузетак се не везује за поступање у случају непознатог извршиоца, већ за спремност осумњиченог да свој исказ да у присуству адвоката.

Значајну новину представља и ограничење временског оквира за прикупљање обавештења од истог лица кроз норму да оно може трајати онолико колико је неопходно да се добије потребно обавештење, а најдуже четири сата (члан 226, став 3 ЗКП/2001).⁷ Законодавац је изричит и у погледу обавезе органа унутрашњих послова: да прочита службену белешку/записник лицу које је обавештење дало, да у службену белешку/записник унесе примедбе које је ставило ово лице, да копију службене белешке/записника о датом обавештењу изда „грађанину“ (ми бисмо рекли лицу које је дало исказ / које је дало обавештење)⁸ ако то захтева (члан 226, став 5 ЗКП/2001).

Надаље, предвиђено је да се „грађанин“ (лице) може поново позивати ради прикупљања обавештења о околностима другог кривичног дела или учиниоца, а да се, ради прикупљања обавештења о истом кривичном делу не може поново принудно приводити (члан 226, став 6 ЗКП/2001). Иако је настојао да прецизније дефи-

6 Ради прецизности, било би боље да је написано: приликом позивања лица ради прикупљања обавештења (приликом позивања ради прикупљања обавештења) мора се назначити разлог позивања и својство у коме се оно позива (мора се назначити разлог позивања и својство у коме се лице позива). Ово стога што се лица која се позивају ради прикупљања обавештења могу позивати у два својства: као грађани, односно као осумњичени.

7 Тих четири сата не представљају рок лишења слободе, јер се лице са којим се обавља информативни разговор не сматра лишеним слободе. Шкулић, М., *Кривично процесно право*, Београд, 2011, стр. 351.

8 У овој одредби видљива је непрецизност законодавца у коришћењу израза лице и израза грађанин. Последице, а у контексту језичке анализа других одредби, а посебно оних које служе за разликовање лица која дају исказ током прикупљања обавештења на она која имају својство грађана, односно својства осумњиченог, може се закључити да ће службена белешка/записник о датом обавештењу бити прочитана сваком лицу које је обавештење дало, као и да сва лица која су дала обавештења могу ставити примедбе које је орган унутрашњих послова дужан да унесе у службену белешку или записник. С друге стране, копије службене белешке или записника о датом обавештењу издаће се само грађанину (ако то захтева), али не и осумњиченом.

нише услове за поновно позивање и привођење и тиме спречи могуће злоупотребе овог овлашћења органа унутрашњих послова, законодавац се послужио не баш јасном и прецизном језичком конструкцијом. Наиме, из написаног, произилази да се „грађанин“ (лице) може увек поново позивати ради прикупљања обавештења о околностима сваког, па и истог кривичног дела.⁹ Могућа су различита тумачења, па и оно по коме се „грађанин“ (лице) може поново позивати и ради прикупљања обавештења о околностима истог или другог кривичног дела или учиниоца, па и приводити, ако приликом било ког претходног позивања није био привођен. Ограничења у броју позивања истог „грађанина“ (лица) посебно не може бити у случају поступања поводом истог кривичног дела а различитих учинилаца, односно поводом истог учиниоца а различитих кривичних дела. Овако непрецизна и конфузна језичка конструкција нашег законодавца доводи и даље до пуно дилема и проблема у пракси. Нажалост, ни најновија решења прописана у ЗКП/2011 овај проблем нису решила. Наиме, члан 288 став 6 је потпуно идентичан напред цитираном члану 226 став 6.

О томе да законодавац настоји да пружи шире могућности за то да се поступањем органа унутрашњих послова, приликом прикупљања обавештења од лица, омогући и обезбеђење тзв. персоналних доказа, видљиво је већ у члан 226 став 7 ЗКП/2001. Наиме, ова одредба предвиђа (нажалост, опет у не баш најбољем језичком формату) да орган унутрашњих послова може, ради прикупљања обавештења, позивати у својству осумњиченог¹⁰ лице за које постоје основи сумње да је учинилац кривичног дела. Ово, а и то је велика и значајна новина (везано за остваривање претпоставке поступања којим се обезбеђују докази), уз упозорење осумњиченом да има право да узме адвоката.

Искорак у правцу стварања процесне могућности за обезбеђење доказне снаге исказа датих овлашћеним службеним лицима органа унутрашњих послова дат је и у члану 226 став 8 ЗКП/2001, и то кроз обавезивање органа унутрашњих послова да позваног грађанина, за кога у току прикупљања обавештења оцени да може бити сматран осумњиченим, одмах обавести о делу за које се терети и основама сумње, о праву да узме браниоца који ће присуствовати његовом даљем саслушању и о томе да није дужан да без браниоца одговара на постављена питања.¹¹

Да је ствар „сложена“ и нејасна, говори и следеће. У члану 229 став 5 истиче се да осумњичени има права предвиђена у члану 226 став 8 овог законика (која може, али и не мора користити). Дакле, у обе наведене и међусобно, па и шире, упућујуће одредбе, јасно се истиче да осумњиченом припадају нека права. У члану 226 став 8 се говори о томе да „ако орган унутрашњих послова у току прикупљања обавештења оцени да позвани грађанин може бити сматран осумњиченим, дужан је да га одмах обавести о делу за које се терети и основама сумње, *о праву да узме браниоца* који ће присуствовати његовом даљем саслушању, да није дужан да без браниоца одговара на постављена питања, те да му, у случају задржавања (члан 229) предочи права прописана у члану 5 овог законика и омогући коришћење права прописаних у члану 228, став 1 овог законика.“ Ово говори да је у члану 226 став 8, поред осталог, предвиђено и то да у случају задржавања из члана 229 орган унутрашњих послова мора поступати по члану 226 став 8, а то подразумева и да му мора предочити права

⁹ Ово јер се једино законско ограничење односи на поновно привођење.

¹⁰ Осумњичени је лице према коме је пре покретања кривичног поступка надлежни државни орган предузео неку радњу због постојања основа сумње да је извршило кривично дело (члан 221, став 1 ЗКП/2001)

¹¹ Реч је о својеврсном загарантованом минимуму, тј. првом кораку ка процесном јачању доказне снаге добијеног исказа

из члана 5 законика и омогућити му коришћење права прописаних у члану 228 став 1 овог законика.

Прецизније казано, чланом 226 став 8 предвиђено је да у случају задржавања лица сходно одредбама члана 229 органи унутрашњих послова имају обавезу да му предоче права прописана чланом 5 ЗКП-а и омогуће коришћење права прописаних чланом 228 став 1 овог законика. Дакле, језичким тумачењем овог става, можемо закључити да лицу које није задржано не мора се саопштити да није дужно ништа да изјави, да све што изјави може бити употребљено против њега (члан 5, став 1), као и да таквом лицу нису у обавези да омогуће да уз коришћење телефона, телеграфа или другог електронског преносиоца порука обавести свог браниоца непосредно или посредством чланова породице или трећег лица (члан 228, став 1 ЗКП/2001)¹². Сматрамо да ово није био циљ законодавца.

Измена са најдалекосежнијим последицама у погледу доказне снаге исказа датих органима унутрашњих послова садржана је у члану 226 став 9 ЗКП/2001. Иако је идеја законодавца јасна, учињено је то у не баш најјаснијој формулацији, и то на следећи начин: „Ако осумњичени, у присуству адвоката, пристане да дâ исказ, орган унутрашњих послова ће га саслушати према одредбама овог законика о саслушању окривљеног. О саслушању осумњиченог, орган унутрашњих послова ће обавестити надлежног јавног тужиоца који може присуствовати његовом саслушању. Записник о овом саслушању се не издваја из списка и може се користити као доказ у кривичном поступку“.

Оно што може да изазове дилему везано је за формулацију „ако осумњичени, у присуству адвоката, пристане да дâ исказ“. Језичким тумачењем може се доћи једино до закључка да је даље поступање органа унутрашњих послова условљено присуствовањем браниоца у тренутку када осумњичени пристаје да дâ исказ. А то нити је био циљ законодавца, нити се уклапа са следом исте реченице „орган унутрашњих послова ће га саслушати према одредбама овог законика о саслушању окривљеног“.¹³ Занемаривање ове чињенице, неретко, за последицу има и буквално наметање браниоца по службеној дужности оним особама које су осумњичене за извршење кривичних дела за која је у ЗКП/2001 предвиђена обавезна одбрана. Ово и за случај да они не само да нису пристали да дају исказ у присуству адвоката, већ и за случај да су се томе или изричито противили, или су се, пак, определили да као осумњичени исказују у неформалном поступку и без присуства адвоката.

Да формулација није баш најјаснија, говори и то што законодавац наговештава, али не предвиђа потпуну подударност у погледу правила која важе за саслушање осумњиченог, по правилима за саслушање окривљеног и самог саслушања окривљеног. Наиме, поред осталог, предвидео је и то да ће орган унутрашњих послова о саслушању осумњиченог обавестити надлежног јавног тужиоца, који може присуствовати његовом саслушању. За разлику од овако постављене ствари, законодавац је у члану 251 став 1 ЗКП/2001 (у делу који је посветио истрази) изричит: „саслушање окривљеног се може обавити само у присуству јавног тужиоца“. Надаље, иако наводи да у току истраге истражни судија може поверити извршење појединих истражних радњи истражном судији суда на чијем подручју треба предузети те радње (а ако је за подручја више судова одређен један суд за указивање правне помоћи – том суду), законодавац је једини изузетак везао управо за саслушање окривљеног (члан 246, став 1). Разлог је јасан.

12 У сваком случају, лице из члана 226 став 8 ЗКП/2001 мора бити одмах обавештено о делу за које се терети и основама сумње, о праву да узме браниоца који ће присуствовати његовом даљем саслушању, да није дужан да без браниоца одговара на постављена питања.

13 О овоме и у: Бановић, Б., *Кривичнопроцесно право*, Београд, 2008, стр. 150.

Од одлучног је значаја за доказни потенцијал изјава које је осумњичено лице дало органима унутрашњих послова у присуству (изабраног) адвоката и по правилима која важе за саслушање окривљеног је одредба члана 226 став 9 *in fine*, у којој се констатује: „записник о овом саслушању се не издваја из списка и може се користити као доказ у кривичном поступку“.

Да је ово могуће само у присуству изабраног браниоца, говори и то што се по слову закона о „додељеном“ браниоцу осумњиченом од стране полиције говори само за случај да је реч о осумњиченом коме је одређена мера задржавања из члана 229 ЗКП/2001. Наравно и тада се додељивање браниоца везује за меру задржавања и подношење жалбе на решење, али не и за саслушање.

Да је реч о својеврсном врзином колу у режији законодавца, сведочи и то што се у члану 5, поред осталог, наводи:¹⁴ „Лицу лишеном слободе без одлуке суда, одмах се саопштава да није дужно ништа да изјави, да *све што изјави може бити употребљено као доказ против њега* и да има право да буде саслушано у присуству браниоца кога само изабере или браниоца који ће му бити постављен на терет буџетских средстава, ако не може само да га плати“¹⁵. Иза навода да све што лице лишено слободе изјави, а након саопштавања да није ништа дужно да изјави може бити употребљено као доказ против њега, а у светлу одредаба ЗКП/2001 које регулишу материју прикупљања обавештења, остају најмање две дилеме. Како то да све што изјави лице лишено слободе, дакле како то да свака изјава лица лишеног слободе може бити употребљена као доказ (дакле бити доказ) и зашто само против њега (а не и у његову корист).¹⁶ Ово „како то да...“, када је законодавац изричит у ставу да се само записник саслушању осумњиченог који је, у присуству адвоката, пристао да дâ исказ (наравно, тражи се да је и исказ дат у присуству адвоката) не издваја из списка и може се користити као доказ у кривичном поступку (члан 226, став 9 ЗКП/2011).

Када је реч о радњи прикупљања обавештења од „грађана“, непрецизностима у тексту ЗКП/2001 као да нема краја. Наиме, у члану 226 став 10 се наводи: „По одобрењу истражног судије, односно председника већа, органи унутрашњих послова могу прикупљати обавештења и од лица која се налазе у притвору, ако је то потребно ради откривања других кривичних дела и учинилаца. Ова ће се обавештења прикупљати у установи у којој окривљени издржава притвор... Прикупљању ових обавештења има право да присуствује и бранилац окривљеног, ако то притвореник захтева.“ Спорно је, пре свега то што је законодавац био недовољно прецизан када је навео „ради откривања других кривичних дела и учинилаца“. Шта за случај да су кривична дела и учинилац већ откривени, али је дело још увек нерасветљено (нпр. нису утврђени подаци од значаја за утврђивање употребљених средстава, специфичности начина извршења, мотива учиниоца и сл.). Или, шта за случај да

14 У члану 5 се наводи и то да лице лишено слободе има и права која по члану 4 овог законика припадају окривљеном, односно осумњиченом. Поред осталих, овом одредбом предвиђено је и право окривљеног, односно осумњиченог „да се брани сам или уз стручну помоћ браниоца кога сам изабере из реда адвоката“ (члан 4, став 1 тач. 2 ЗКП/2001).

15 Ово „ако не може сам да га плати“ казује да се бранилац на терет буџетских средстава поставља само за случај доношења решења о задржавању (па и тада само ако му се поставља по редоследу са списка који доставља одговарајућа адвокатска комора), било да лице лишено слободе изричито жели адвоката, а не може само да га плати (а ово је фактичко питање које се у сваком конкретном случају утврђује – вероватно већ током саслушања).

16 Слична размишљања могу се пронаћи и у иностраној процесној литератури у којој се заступа став да се на тај начин, односно обавештавањем осумњиченог да све што каже може бити употребљено као доказ *против њега*, осумњичени демотивише у давању исказа. Стога је присутно залагање за изостављање овог дела упозорења, тако што би се осумњичени само упознао са могућношћу да све што изјави може бити коришћено као доказ. Hampton, C., *Criminal procedure*, London, 1982, p. 27.

су сва кривична дела осумњиченог или кривична дела других учинилаца откривена, али да нису откривени сви учиниоци (саучесници). Иако наизглед прешироко постављена, формулација „ради откривања или расветљавања других кривичних дела или ради откривања других учинилаца“ решила би наведене дилеме. Ово и у контексту једног од задатака органа унутрашњих послова из члана 225 став 1 „да прикупе сва обавештења која би могла бити од користи за успешно вођење кривичног поступка“.

Надаље, шта би се могло закључити из следећег: „органи унутрашњих послова могу прикупљати обавештења и од лица која се налазе у притвору“, „ова ће се обавештења прикупљати у установи у којој окривљени издржава притвор“, а на крају и то „прикупљању ових обавештења има право да присуствује и бранилац окривљеног, ако то притвореник захтева“. Најпре, шта ако притворено лице још увек није окривљено, а ако се то и десило, остаје нејасно шта се жели рећи када се каже „присуствује и бранилац окривљеног, ако то притвореник захтева“. Језичким тумачењем, а оно у овом случају нема никакве везе са реалношћу, долази се до тога да прикупљању обавештења од лица која се налазе у притвору (први актер) може присуствовати бранилац окривљеног (окривљени је други за ову причу релевантан актер), ако то притвореник (трећи могући актер) захтева. Избор и доследно коришћење адекватног језичког израза нужно подразумева и његову примереност различитим (процесним) ситуацијама лица од којих органи унутрашњих послова могу прикупљати обавештења у складу са чланом 226 став 10 ЗКП/2001. Сагласно реченом, ова одредба би могла да се конципира и као: „По одобрењу истражног судије, односно председника већа, органи унутрашњих послова могу прикупљати обавештења и од притвореног лица, ако је то потребно ради откривања или расветљавања других кривичних дела или ради откривања других учинилаца. Ова ће се обавештења прикупљати у установи у којој се притворено лице налази... Прикупљању ових обавештења има право да присуствује и бранилац притвореног лица, ако оно захтева.“

Остаје нејасно и то које су то *изјаве* које се сагласно одредби члана 226 став 11 достављају уз кривичну пријаву. Ово због тога што се у претходним одредбама наводи да ће се „службена белешка или записник о датом обавештењу прочитати лицу које је обавештење дало“; „то лице може ставити примедбе које је орган унутрашњих послова дужан да унесе у службену белешку или записник“... „копија службене белешке или записника о датом обавештењу...“ Дакле, термин „изјава“ се тек у овом ставу први пут помиње, а не може се закључити на шта се односи, док „записник“ потпуно нестаје, па се чак и не доставља уз кривичну пријаву. Или су „записници“ постали вољом законодавца „други материјал који може бити користан за успешно вођење поступка“. Ово се не може подвести ни под „очигледну омашку или техничку грешку“.

Прикупљање обавештења сагласно одредби члана 504ђ ЗКП/2001

Законодавац је предвидео и могућност да овлашћена службена лица органа унутрашњих послова кроз контакт са другим особама од којих прикупљају обавештења, а не само кроз оно везано за осумњиченог, прибаве исказе који ће моћи да се користе као докази на суду. Ово у случају поступања поводом кривичних дела

504a ЗКП/2001.¹⁷ Сагласно одредби члана 504ђ ЗКП/2001, ако органи унутрашњих послова сазнају да се припрема или да је учињено кривично дело из члана 504а овог законика, дужни су да о томе одмах обавесте надлежног јавног тужиоца. Уз то, јавни тужилац има могућност да од органа унутрашњих послова захтева да у одређеном року предузму одређене мере или радње, у датом року, и да га о томе обавесте. Од посебног значаја је и одредба о томе да се искази и обавештења које је јавни тужилац прикупио у преткривичном поступку могу користити као доказ у кривичном поступку. Ово уз став законодавца да се одлука не може заснивати **само** на овим доказима (члан 504ђ, став 4 ЗКП/2001).

Са реченим у вези, пажњу заслужује и одредба члана 235 став 2 ЗКП/2001, којом је, поред осталог, предвиђено и право јавног тужиоца да сам или посредством других органа прикупља потребна обавештења. Ово ако из саме пријаве не може оценити да ли су вероватни наводи пријаве, или ако му подаци у пријави не пружају довољно основа да може одлучити да ли ће захтевати спровођење истраге, или ако је до јавног тужиоца само допро глас да је извршено кривично дело, а нарочито ако је извршилац непознат. Наглашава се и то да јавни тужилац може позивати грађане, под условима из члана 226 ст. 1–6 овог законика, као и то да, ако није у могућности да то предузме сам, може захтевати од органа унутрашњих послова да прикупе потребна обавештења и да предузму друге мере ради откривања кривичног дела и учиниоца (чл. 225, 226 и 231). И у овој одредби предвиђено је да јавни тужилац може увек тражити да га органи унутрашњих послова (без одлагања) обавесте о мерама које су предузели.

Иако наизглед сличне, у погледу идеје и циљева, наведене одредбе о ангажовању органа унутрашњих послова кроз прикупљање обавештења по захтеву јавног тужиоца у многome се разликују. Различите и бројне су и последице које поступање органа унутрашњих послова по захтевима јавног тужиоца производи. Пре свега, одредба из члана 235 ЗКП/2001 општег је карактера и односи се на све ситуације у којима јавни тужилац, с обзиром на сазнања којима располаже, не може да донесе одлуку о томе да ли ће захтевати спровођење истраге, док се одредба члана 504ђ ЗКП/2001 везује само за кривична дела организованог криминала, корупције и друга изузетно тешка кривична дела (и ово уз наглашавање у ст. 1 да постоје сазнања да се ова кривична дела припремају или да су учињена). Надаље, иако се у обе одредбе наглашава обавеза органа унутрашњих послова да о предузетим мерама и радњама обавесте јавног тужиоца по чијем захтеву су поступали, у члану 504ђ наглашава се да то мора бити урађено у року који тужилац одреди (нелогично је овако широко постављено дискреционо право тужиоца... 5 дана, месец дана... година и то за овако дискутабилну и контроверзну законску одредбу), док се у члану 235 користи одредница „без одлагања“ (кључна разлика је у томе што се у члану 504ђ наглашава да се искази и обавештења које је јавни тужилац прикупио у преткривичном поступку могу користити као доказ у кривичном поступку).

С овим у вези поставља се питање у чему је разлика између исказа и обавештења, а потом и то да ли се овом приликом мисли само на она обавештења (исказе) које је у непосредној комуникацији са лицима прибавио јавни тужилац или и на она која је по захтеву тужиоца прибавио орган унутрашњих послова. Гледано шире, формулација обе представљене одредбе користи се, као основ, за опште присутну праксу у којој јавни тужилац прикупљање обавештења и предузимање других (одређених) мера и радњи, готово увек, поверава органима унутрашњих послова. Стога је и логично да

¹⁷ У питању су кривична дела организованог криминала, корупције и друга изузетно тешка кривична дела.

се формулација из члана 504ђ „прикупио у преткривичном поступку могу се користити као доказ у кривичном поступку“ тумачи у складу са постојећом праксом у моменту увођења ове могућности, (изменама ЗКП/2001 из 2009. године – *Службени гласник РС*, бр. 72/09) и да подразумева и доказни значај обавештења која су по захтеву јавног тужиоца прибавили органи унутрашњих послова.

С друге стране гледано, може се поставити питање у чему је логика опредељења да се доказна снага призна само обавештењима која овлашћена службена лица органа унутрашњих послова прикупљају по захтеву тужиоца за „тежа“ кривична дела, а не и за она која то нису. Поступање поводом ових кривичних дела подразумева знатно ширу лепезу (посебних) доказних радњи, али и дефинисање знатно ригорознијих услова за оне које се могу вршити само поводом њих. Изузетак је само поступање и обезбеђење доказа кроз прикупљање обавештења по члану 504ђ ЗКП/2001.

Надаље, са овим у вези може се поставити питање знања и компетенције овлашћених службених лица органа унутрашњих послова да на адекватан начин, вођењем разговора са позваним лицима, дођу до исказа који ће се користити као доказ у поступцима који се воде пред судовима због најтежих кривичних дела.¹⁸

Намеће се и питање у којој форми и на који начин мора да буде конципиран захтев јавног тужиоца којим он, уз позивање на члан 504ђ ЗКП/2001, од органа унутрашњих послова тражи да предузму одређене мере и радње. Наиме, иако је због доказног значаја који ће прикупљена обавештења имати у кривичном поступку примереније да овај захтев буде у писаној форми, пракса показује да се толерише и усмени захтев. С обзиром на то како је конципиран однос јавног тужиоца и органа унутрашњих послова, посебно ако се у виду има и одредница из члана 504ђ став 1: „ако органи унутрашњих послова сазнају да се припрема или да је учињено кривично дело из члана 504а овог законика, дужни су да о томе одмах обавесте надлежног јавног тужиоца“, а потом и чињеница да први контакт са особом која је у објективној могућности и спремна је да саопшти податке релевантне за кривичну ствар поводом које се поступа – имају полицијски службеници, најчешће је реч о одговору јавног тужиоца на њихову иницијативу (усмено саопштени предлог), то јест о својеврсном одобрењу за даље поступање. Како год, последично, ово подразумева обавезу службених лица да грађанину, од ког прикупљају обавештења саопште да ће се њихов исказ користити као доказ у кривичном поступку, а потом и то да речено напишу у службеној белешци о спроведеној радњи. У случају негативног одговора на предлог овлашћених службених лица органа унутрашњих послова јавном тужиоцу, полицијски службеници ће прикупљање обавештења обавити у складу са генералним овлашћењем за предузимање ове радње и исту документовати на уобичајен начин, тј. „обичном“ службеном белешком о обавештењу примљеном од грађана.

Иако законодавац то није прецизирао, из садржаја других одредби (чл. 226 и 229 ЗКП/2001) може се закључити да се одредбе члана 504ђ не односе на ситуације у којима се као особа од које се прикупљају обавештења појављује осумњичени. Са овим у вези је и питање да ли се приликом поступања по 504ђ, тачније приликом

¹⁸ Како поступање повод кривичних дела из члана 504ђ ЗКП/2001 неретко подразумева постојање озбиљних ризика по особе које дају обавештења полицији, пажњу заслужује и одредба члана 74 Закона о полицији (*Службени гласник РС*, бр. 101/05, 63/09 – одлука УС и 92/11). Наиме, при подношењу писаног извештаја о садржају обавештења за чије је прикупљање полиција овлашћена у складу са законом, овлашћено службено лице може ускратити податак о идентитету лица од којег је добило обавештење, ако процењује да би откривањем идентитета изложило лице озбиљној опасности по живот, здравље, физички интегритет или би тиме угрозило слободу и имовину лица. Ипак, с обзиром на улогу коју јавни тужилац има у преткривичном поступку јасно је да се ово не односи на извештаје које полиција доставља јавном тужиоцу.

прикупљања обавештења од грађана који ће у случају покретања кривичног поступка бити позивани као сведоци, морају поштовати општа правила која важе за испитивање сведока (у погледу обавезе да дају исказ, да ништа не смеју да прећуте и да говоре истину). Намеће се и питање поступања са оним грађанима за које се, с обзиром на расположиве податке о осумњиченом, може претпоставити да ће у покренутом кривичном поступку бити тзв. привилеговани сведоци из члана 98 ЗКП/2001. Морају ли се ова лица упозорити, односно могу ли се ова лица позвати на то да, нпр. због сродства са осумњиченим, нису дужна да дају исказ. Став који преовлађује у пракси је да то не само да није потребно, већ и да би, упркос доказном значају прикупљених обавештења, било и супротно важећим прописима. Реч је о прикупљању обавештења, тј. једној од неформалних радњи преткривичног поступка чије вршење подразумева бројна правила,¹⁹ али не и она која су предвиђена за радњу испитивања сведока.²⁰ Са овим у вези, може се поставити питање да ли је у случају позивања лица од стране органа унутрашњих послова, а на захтев јавног тужиоца по 504ђ, неопходно претходно обавештавање позваног лица да ће се службена белешка о прикупљању обавештења користити као доказ и да ли има право да дође са својим пуномоћником, односно да ли његов пуномоћник (ако је нпр. грађанин оштећен кривичним делом) може присуствовати спровођењу радње.²¹

Начелно говорећи, полицијски службеници службену белешку о радњи прикупљања обавештења пишу тако што препричавају исказ који даје грађанин, а не постоји ни препрека да му дозволе да диктира одговоре који ће бити дословце записани. Како год, службену белешку о прикупљеним обавештењима, полицијски службеник мора да прочита лицу које је дало исказ, да његове примедбе евидентира, да му омогући да потпише сваку страницу, а потом и да му на његов захтев да копију службене белешке.

У погледу места и времена прикупљања обавештења нема ограничења предвиђених одредбама кривичнопроцесног законодавства, тако да се може закључити да се разговор са грађанима може обавити на било ком месту (у службеним просторијама, на месту догађаја, стану грађанина... и у било које време).²² То ће рећи да се приликом одлучивања за место и време контакта и обављања разговора треба руководити само криминалистичко-тактичким разлозима, разлозима економичности поступања и разлозима дужине обзирности према грађанима. Гледано кроз призму члана 504ђ ЗКП/2001, препоручује се да се прикупљање обавештења од грађана врши само у службеним просторијама органа унутрашњих послова (по могућству и у присуству јавног тужиоца)²³. Ипак, у пракси су присутни и случајеви

19 Прикупљање обавештења од истог лица може трајати онолико колико је неопходно да се добије потребно обавештење, а најдуже четири сата. Обавештења се од грађана не смеју прикупљати принудно (члан 226, ст. 3 и 4 ЗКП/2001).

20 Анализирајући одредбе ЗКП-а и Закона о полицији, може се закључити да овлашћена службена лица могу тражити обавештења од лица у циљу спречавања и откривања кривичних дела или прекршаја или њихових учинилаца али да то лице није дужно да пружи тражена обавештења, осим ако би тиме учинило кривично дело, на шта је овлашћено службено лице дужно да га упозори.

21 Мада ЗКП не предвиђа право на ангажовање адвоката пресумптивним сведоцима приликом прикупљања обавештења, мишљења смо да овој категорији лица треба признати право на стручну правну помоћ, имајући у виду могућност накнадног стицања својства осумњиченог. Више о томе: Кесић, Т., Активност органа унутрашњих послова у прикупљању обавештења од грађана, *Зборник радова наставника и сарадника Више школе унутрашњих послова*, бр. 7/2003, стр. 153-172.

22 Чланом 47 Закона о полицији предвиђено је да се лице које се налази у стану може позивати у времену од 6 до 22 часа. Изузетно, ако постоји опасност од одлагања, лице од којег се тражи обавештење овлашћено службено лице може да позове и ван наведеног времена.

23 У првим месецима примене члана 504ђ, јавни тужиоци су, готово без изузетка, присуствовали прикупљању обавештења од грађана која су, по његовом захтеву, непосредно вршила овлашћена службена лица органа унутрашњих послова

да се прикупљање обавештења и по члану 504ђ врши и изван службених просторија органа унутрашњих послова (нпр. повређених лица у болницама).

У погледу места прикупљања обавештења може се поставити и питање да ли овлашћено службено лице органа унутрашњих послова има могућности да са места догађаја иницира поступање по 504ђ да и разговор обави на лицу места. Ово и због могуће аналогije (па и избора између две опције обезбеђења „персоналних“ доказа) са решењем по коме овлашћена службена лица органа унутрашњих послова имају право да лица затечена на месту извршења кривичног дела упуте истражном судији или да их задрже на месту извршења кривичног дела до његовог доласка, ако би та лица могла да дају податке важне за кривични поступак и ако је вероватно да се њихово испитивање доцније не би могло извршити, или би било скопчано са знатним одуговлачењем или другим тешкоћама. Задржавање ових лица на месту извршења кривичног дела не може трајати дуже од шест сати (члан 231, став 1 ЗКП/2001). Јасно је да овако конципирана одредба дозвољава могућност да истражни судија на месту догађаја узме исказ од лица затечених на месту догађаја и да тиме обезбеди доказ који ће се користити у кривичном поступку. Ово тим пре што се у пракси у највећем броју случајева дешава да на место догађаја, увек када излази истражни судија, излази и дежурни јавни тужилац.

Закључак

Прикупљена обавештења, поготову ако су прибављена у првим фазама рада поводом конкретног догађаја, имају веома велики оперативни значај и користе се приликом постављања, проверавања, модификовања и елиминисања криминалистичких верзија о догађају и његовом учиниоцу. Ако су садржајно богата, истинита и потпуна, ова обавештења олакшавају правилан избор мера и радњи које треба предузети у даљем раду, као и опредељење за тактику њиховог вршења. Обавештења прикупљена од грађана, као и сазнања до којег се дошло вршењем других мера и радњи, а на основу података добијених вођењем разговора, доприносе успешној финализацији криминалистичке обраде и подношењу кривичне пријаве. Треба нагласити да ова обавештења, како је то већ речено, више служе криминалистичкој обради, него даљем кривичном поступку, јер се службене белешке о прикупљеним обавештењима издвајају из списка судским решењима (члан 178, став 3 ЗКП/2001). Једини изузетак је везан за поступање у вези са овлашћењима јавног тужиоца предвиђеним у члану 504ђ ЗКП/2001. Са овим у вези, на уму се мора имати и чињеница да белешке о обавештењима примљеним од грађана, које су узела овлашћена службена лица органа унутрашњих послова у складу са одредбом 504ђ ЗКП/2001 имају ону (доказну) снагу у поступку које не би могле имати изјаве које би нпр. узео стручни сарадник (судски или тужилачки, који има положен правосудни испит, али није још увек изабран за судују или заменика јавног тужиоца). Подсећања ради, ЗКП/2001 и не предвиђа могућност да окривљеног, током претходног поступка саслушава стручни сарадник.

Упркос очигледним и константним настојањима законодавца да уведе више реда у поступање надлежних државних органа (органа унутрашњих послова и јавних тужилаца), који у неформалном поступку прикупљају обавештења од различитих категорија лица (грађана и осумњичених), уз несумњиво увођење корисних решења, у нормативним решењима присутним у ЗКП/2001 и даље егзистирају одредбе које изазивају прегршт недоумица. Једним делом, оне су последица неадекватног избора и недоследне примене појединих језичких израза, тј. појмова, а другим делом и очигледне непрецизности и недоследности у регулисању не малог

броја питања (ситуација). Одредбом члана 504ђ створени су услови за коришћење изјава и обавештења прикупљених у преткривичном поступку као доказа у кривичном поступку. Упркос ограниченој доказној снази на овај начин прибављених исказа/обавештења (јер се одлука не може заснивати само на њима), нема сумње да они могу имати велики значај за даљи поступак. Ово пре свега за опредељење органа гоњења у погледу одлуке о томе хоће ли или не водити даљи поступак, али и за касније поступање јер се, за разлику од других службених белешки/записника о прикупљеним обавештењима од стране органа унутрашњих послова на основу члана 235 ЗКП-а, белешке сачињене у складу са 504ђ не издвају из списка у складу са одредбом члана 178 став 3 ЗКП/2001. Уз већ речено, и ово нормативно решење, као и оно из члана 226 став 9 потенцира питање стручне квалификације и компетенције овлашћених службених лица органа унутрашњих послова која, у форми радње прикупљања обавештења (по 504ђ ЗКП/2001), односно саслушања осумњиченог по одредбама које важе за саслушање окривљеног, поступајући са наведеним категоријама лица, узимају исказе који се могу користити као доказ у кривичном поступку (члан 226, став 9 ЗКП/2001). Иако се у првом случају не тражи поштовање посебних процесних форми приликом спровођења радње, већ само то да се грађанину од ког прикупљају обавештења саопшти да се обавештења која даје могу користити као доказ у кривичном поступку, управо та чињеница тражи, и то за обе ситуације, додатне гаранције за законитост и квалитет обављених радњи.

Литература

1. Бановић, Б., *Кривичнопроцесно право*, Београд, 2008.
2. Hampton, C., *Criminal Procedure*, London, 1982.
3. Кесић, Т., Активност органа унутрашњих послова у прикупљању обавештења од грађана, *Зборник радова наставника и сарадника Више школе унутрашњих послова*, бр. 7/2003.
4. Симоновић, Б., *Криминалистика*, Крагујевац, 2012.
5. Шкулић, М., *Кривичнопроцесно право*, Београд, 2011.
6. Жарковић, М., *Криминалистичка тактика*, Београд, 2010.

ЕКСТРАДИЦИОНИ ПРИТВОР КАО ПРОЦЕСНА МЈЕРА У БОРБИ ПРОТИВ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА¹

мр Милијана Лепир

Правни факултет Универзитета у Бањој Луци

Апстракт: Савремени интеграциони процеси европских држава, афирмација и јачање солидарности и међусобне сарадње међу државама, све интензивнија циркулација и покретљивост људи и добара преко државних граница, ширење све опаснијих облика (транснационалног) организованог криминала и уопште кривичних дјела са међународним обиљежјима, чији извршиоци све чешће настоје избјећи примјену кривичног права склањањем у неку другу државу, условило је све чвршћу међусобну сарадњу, поготово европских држава, као и појаву европског кривичног права. Овакви процеси су изузетно актуелизовали питање међународне кривичноправне помоћи, те предузимање одређених процесних мјера и радњи против починиоца транснационалног организованог криминала, као што је екстрадициони притвор. Примјени екстрадиционог притвора у циљу обезбеђивања присуства одбјеглог учиниоца кривичног дјела прибјегава држава на чијој је територији ухапшен. Овом мјером се помаже држави из чије „руке“ правде бјежи учинилац кривичног дјела у остваривању њеног сувереног права на његово кажњавање. Екстрадициони притвор је крајња и врло репресивна мјера факултативног карактера, јер се обавезном одређивању притвора, па самим тим и екстрадиционог притвора, противи слово и правна логика Европске конвенције о људским правима и основним слободама, а о чему у прилог свједоче и пресуде Европског суда за људска права. Међутим, оваквом тумачењу притвора као факултативне и крајње мјере за обезбјеђење присуства починиоца кривичних дјела у екстрадиционом поступку и поступку сарадње држава са Међународним кривичним судом за бившу Југославију противе се правила овог суда.

Кључне ријечи: екстрадициони притвор, привремено притварање, екстрадициони притвор према Оквирној одлуци о европском налогу за хапшење и предају, правни основ за одређивање екстрадиционог притвора, процесна права притвореног лица.

Увод

Настанак и постепена реализација идеје о „простору без граница“, омогућило је реализацију права на слободу кретања људи, добара и услуга, што је довело и до ширења све опаснијих облика (транснационалног) организованог криминала и уопште кривичних дјела са међународним обиљежјима, чији извршиоци све чешће настоје избјећи примјену кривичног права склањањем у неку другу државу. На тој

¹ Мр Милијана Лепир, асистент на Кривично-правној катедри Правног факултета Универзитета у Бањој Луци.

линији је и све чвршћа међусобна сарадња, поготово европских држава, оснивање међународног кривичног правосуђа и појава тзв. европског кривичног права које подразумијева опште кривичноправне оквире који би обавезивали све државе које се налазе у овој заједници. Овакви процеси су изузетно актуелизовали питање међународне кривичноправне помоћи и отворили процес преиспитивања оних облика међународне помоћи у кривичним стварима на којима се право међународне кривичноправне помоћи у основи и заснива. Традиционална правила која су важила за ову област нагло се мијењају (нпр. екстрадиција), нека се у потпуности напуштају и уступају мјесто сасвим новим и либералнијим.² Имајући у виду да је репресивна власт једне државе ограничена њеном територијом, као и да одлуке које доноси једна држава производе правно дејство у границама те државе, неопходно је развијање међународне сарадње у кривичноправној области, кроз заживљавање принципа међусобног повјерења и извршења судских одлука у овој области права. Један од најзначајнијих инструмената у борби против транснационалног организованог криминала или прекограничног криминала је примјена института екстрадиција. Екстрадиција представља поступање супротно обичају о традиционалном гостопримству према странцу који је починио кривично дјело, а тражи уточиште у некој другој држави од кривичног гоњења или кажњавања. Институт изручења се јавља из потребе и жеље да се заснује надлежност над појединцима који се сматрају опасним за „социјалну ћелију“. Ријеч је заправо о изручењу одбјеглог починиоца кривичног дјела његовом владару који има право на његово кажњавање.

Основна дилема са којом се аутори сусрећу у покушају да одреде правну природу института екстрадиције, огледа се у питању да ли се ради о акту добре воље или међународне обавезе. Сматра се да се разрешење дилеме да ли је екстрадиција акт добре воље замољене државе или њена међународна обавеза, може постићи и анализирањем извора права који уређују овај институт. Наиме, институт екстрадиције регулисан је унутрашњим правом сваке државе. У Босни и Херцеговини, екстрадиција је регулисана Законом о међународној правној помоћи у кривичним стварима БиХ (у даљем тексту ЗМПКС БиХ).³ Анализирајући његову одредбу члан 9, јасно је да наша држава има овлашћење да одбије екстрадициони захтјев, уколико пријети опасност од угрожавања њеног правног поретке, суверенитета или интегритета.⁴ Начело сврсисходности у правном поретку, екстрадицији даје обиљежја акта добре воље, јер се одлука о екстрадиционом захтјеву доноси искључиво у складу са принципима очувања властитог правног поретка, при чему држава у погледу екстрадиције није условљена никаквом међународном обавезом.⁵ Уколико је институт екстрадиције регулисан међународним конвенцијама, из којих произилази принцип *изручи или суди (aut dedere aut iudicare)*, према којем се екстрадиција може посматрати као воља државе да изручи или суди учиниоцу кри-

2 М. Бабић, *Међународно кривично право*, Правни факултет, Бања Лука, 2011, стр. 260-262, М. Шкулић, *Усаглашеност домаћих прописа са институтима Европске уније у области међународне правне помоћ у кривичним стварима и препоруке за хармонизацију*, Удружење тужилаца и заменика јавних тужилаца Србије, 2011, стр. 9-12.

3 Закон о међународној правној помоћи у кривичним стварима БиХ, *Службени гласник БиХ*, број 53/09.

4 Члан 9 овог закона прописује да надлежни органи могу одбити замолницу за правну помоћ ако би удовољавање замолници било супротно правном поретку БиХ или ако би то могло нанијети штету њеном суверенитету или правној сигурности, ако се замолница односи на дјело које се сматра политичким или на дјело повезано са политичким кривичним дјелом, или ако се замолница односи на војна кривична дјела.

5 Г. Томашевић, *Међународно право и казнени поступак*, Зборник радова Правног факултета у Сплиту, бр. 3-4/04, стр. 199-222.

вичног дјела, онда је екстрадиција условљена одрицањем државе од права да том учиниоцу суди. Посматрана као правни однос, екстрадиција подразумијева учешће два равноправна субјекта, државе молиље и замољене државе. У овом, као и о сваком другом правном односу, његови субјекти су носиоци одређених овлашћења, али и обавеза. Питање које се у вези са напријед наведеним само по себи намеће јесте, на којем правном основу у овом правном односу држава молиља заснива своје овлашћење да од друге, замољене државе, захтијева изручење починиоца кривичног дјела.

Правно упориште за издавање екстрадиционог захтјева и одлучивање о истом држава има у правилима о просторном важењу кривичног законодавства. Ова правила иста су за све државе. Према правилима просторног важења кривичног законодавства државе чији је правни поредак угрожен извршењем кривичног дјела, у границама њене јурисдикције, дужна да починиоца тог кривичног дјела и санкционише. Ова правила која важе за једну државу, иста су и за све остале државе, те она представљају основ да држава, чији је правни поредак нарушен, управо из разлога што сама не може да се „обрачуна“ са учиниоцем кривичног дјела, изда екстрадициони захтјев. Ипак, треба имати у виду овлашћење сваке замољене државе да, штитећи свој правни поредак, екстрадициони захтјев одбије. Извор овог овлашћења замољене државе су управо правила просторног важења њеног кривичног законодавства, имајући у виду да замољена држава о екстрадиционом захтјеву одлучује примјењујући своје унутрашње право.

Управо ово овлашћење замољене државе представља аргумент против теорија о екстрадицији као међународној обавези замољене државе. Напосљетку, чак и уколико дође до сукоба правних интереса, а тиме и кривичноправних јурисдикција између замољене државе и државе молиље, право кажњавања починиоца кривичног дјела, припада оној држави, која над њим врши фактичку власт, а то је држава на чијој се он територији налази у тренутку издавања екстрадиционог захтјева.⁶

За успјешно спровођење екстрадиције као једног од најзначајнијих и најстаријих облика међународне кривично правне помоћи неопходно је предузимање одређених процесних мјера у екстрадиционом поступку према одбјеглом починиоцу кривичног дјела, као што су: привремено притварање, екстрадициони притвор.

Привремено притварање траженог лица

У екстрадиционом поступку је могуће примијенити мјеру привременог притварања према траженом лицу у хитним случајевима, на основу посебног захтјева државе молиље или на основу међународне потјернице, када постоји опас-

6 3. Стојановић, *Међународно кривично право*, Правни факултет Београд, 2008, стр. 193-197. Навешћемо неке примјере који потврђују да правила просторног важења кривичног законодавства могу послужити као правни основ за издавање или одбијање екстрадиционог захтјева. У међународном кривичном праву примјена активног персоналног принципа је честа, посебно када је ријеч о злочинима почињеним од стране припадника оружаних снага. Тако су САД за злочине почињене у Вијетнаму од стране припадника својих оружаних снага, правно упориште за своју надлежност пронашле у примјени активног пресоналног принципа. Када је ријеч о примјени пасивног персоналног принципа у међународном кривичном праву, у посљедње забиљежена је његова повећана примјена у пракси судова САД, посебно када је у питању кривично дјело, тероризам. За афирмацију овог принципа у пракси судова САД, заслужан је *Omnibus Diplomatic Security and Anti-Terrorism Act of 1986*. Примјена пасивног персоналног принципа уведена је и у Великој Британији законом, *Taking Hostages Act of 1982*. наведено према I. Bantekas and S. Nash, *International Criminal Law*, Cavenndish, London, 2003, pp. 143-152, R. Cryer, H. Friman, D. Robinson, E. Wilmshurst, *An Interduction International Criminal Law and Procedure*, Cambridge, 2010, pp. 43-50.

ност да ће то лице побјећи или сакрити се како би избјегло своје изручење држави молиљи.⁷

Овај притвор је факултативног карактера, одређује га судија за претходни поступак Суда БиХ, након саслушања траженог лица, које је лишено слободе од надлежних полицијских органа БиХ у циљу одређивања привременог притвора, по молби надлежног органа државе молиље (члан 41 ЗМПКС БиХ). Поред молбе државе молиље за привремено притварање траженог лица, морају се приложити средства за утврђивање идентитета траженог лица, рјешење о притвору или други акт истог правног дејства, назив кривичног дјела због којег се тражи привремено притварање, као и изјава страног органа државе молиље да ће се тражити изручење траженог лица (члан 41 став 23 МПКС БиХ). Рјешење о одређивању привременог притвора и поуку о року за подношење молбе за изручење доставља се без одлагања држави молиљи посредством Министарства правде БиХ. Против рјешења о одређивању привременог притвора, дозвољена је жалба у року од 24 сата од пријема овог рјешења Кривичном вијећу Суда БиХ.

Судија за претходни поступак Суда БиХ, укида притвор када се ради о једној од двије алтернативно постављене ситуације: ако држава молиља, у року од 18 дана од дана притварања⁸ не достави молбу за изручење са потребном документацијом или ако престану разлози због којих је одређен притвор.⁹

Ако се молба за изручење не поднесе у прописаном року, траженом лицу се не може више одредити притвор по овом правном основу (расписаној међународној потјерници, молби државе молиље за привремено притварање), већ му се екстрадициони притвор поново може одредити на основу поднесене молбе за изручење, уколико постоје услови за одређивање ове мјере за обезбјеђивање присуства траженог лица у екстрадиционом поступку.

Екстрадициони притвор

Према нашем Закону о међународној правној помоћи у кривичним стварима БиХ, екстрадициони притвор је факултативна мјера за обезбјеђење присуства траженог лица у екстрадиционом поступку. Међутим, закључак о обавезујућем карактеру екстрадиционог притвора, могао би се извести из *stricto sensu* тумачења одредбе члана 39 став 1 поменутог закона. Наиме, законодавац се користи термином *одређује се*, из чега се закључује да је суд обавезан изрећи мјеру екстрадиционог притвора увијек када молба за изручење траженог лица одговара условима из члана 35 став 5 овог закона.¹⁰ У поређењу са одредбом члана 22 став 1 Закона о међународној

7 М. Бабић, *op. cit.*, стр. 223, М. Шкулић, *Кривично процесно право*, Правни факултет, Београд, 2010, стр. 542.

8 Овај рок може се продужити по молби држава молиље и износити највише све укупно 40 дана од дана притварања.

9 *Ibidem*, стр. 234, *Ibidem*, стр. 542.

10 Према члану 35 став 5 ЗМПКС БиХ, уз молбу за изручење доставља се следећа документација, уколико није другачије одређено међународним уговором, и то: средства за утврђивање идентитета осумњиченог, оптуженог односно осуђеног; увјерење о држављанству странца, уколико је ријеч о држављанину државе молиље, односно подаци о држављанству странца, ако је лице чије се изручење тражи држављанин неке друге државе; извод члана кривичног закона државе молиље за дјело за које се тражи изручење и пресуда у оригиналу или овјереном препису, ако је лице чије се изручење тражи правноснажно осуђено, односно оптужница, рјешење о притвору у оригиналу или овјереном препису, или други акт раван наведеним, у којем су садржани сви подаци који се тичу почињеног кривичног дјела и идентитета починиоца, као и докази за основану сумњу.

правној помоћи у кривичним стварима Републике Србије,¹¹ која прописује да суд *може одредити* екстрадициони притвор, обавезујући карактер ове мјере у нашем праву додатно долази до изражаја. Тумачећи одредбу члана 39 става 1 ЗМПКС БиХ независно од других ставова истог члана могао би се изнијети претходно наведени закључак о притвору као обавезној мјери за обезбјеђење присуства траженог лица. Ипак, треба имати у виду да се један став неке законске одредбе не може до краја разумјети и примјенити уколико се не доведе у везу са другим ставовима исте законске одредбе која се бави одређеном проблематиком односно питањем. Сасвим оправдано се може заузети став, односно до краја извести закључак да је екстрадициони притвор факултативна мјера у екстрадиционом поступку Босне и Херцеговине, уважавајући сљедеће чињенице: став 4 предметне законске одредбе ЗМПКС БиХ,¹² као и чињеницу да је БиХ потписница Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода, која је имплементирана у Устав БиХ, а чије се слово противи облигаторној природи ове мјере.

Овај притвор одређује се када постоји основана сумња да је тражено лице извршило кривично дјело (која се доказује доказима наведеним у замолници и прилозима уз замолницу или правноснажном пресудом), којој се придружује још неки од посебних услова за одређивање притвора утврђених овим законом (члан 39 став 1 тачка а), б) и ц). Притвор неће бити одређен ако је из саме молбе за изручење очигледно да нема мјеста изручењу.¹³

Судија за претходни поступак Суда БиХ одређује овај притвор, уколико постоји неки од алтернативно прописаних притворских разлога; опасност од бјекства, која је повезана са опструкцијом екстрадиције, ако постоје околности које указују да ће се лице чије се изручење тражи сакрити или побјећи у циљу ометања поступка одлучивања о молби за изручење или спровођења изручења; опасност од доказне опструкције, ако постоје околности које указују да ће тражено лице ометати прикупљање доказа у поступку изручења или у кривичном поступку или постоје околности које указују да ће уништити, сакрити, измјенити или фалсификовати трагове кривичног дјела или доказе.¹⁴

Против рјешења о одређивању екстрадиционог притвора, тражено лице може уложити жалбу Кривичном вјећу Суда БиХ у року од 24 сата од пријема овог рјешења (члан 134 ЗКП БиХ, у вези са чланом 6 ЗМПКС БиХ). О основаности жалбе Вијеће је дужно одлучити у року од 48 сати од њеног пријема. У овом случају жалба

11 Закон о међународној правној помоћи у кривичним стварима Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије* бр. 20/09.

12 Према ставу 4 члана 39 ЗМПКС БиХ, ако оправдавају посебни разлози, надлежни орган умјесто притвора може предузети неку другу мјеру за осигурање присуства траженог лица, странца. ЗМПКС БиХ није регулисано које су то друге мјере за обезбјеђење присуства странца, аналогним тумачењем долази се до закључка да је ријеч о мјерама које су Законом о кривичном поступку БиХ (у даљем тексту: ЗКП БиХ) прописане као мјере за обезбјеђење присуства осумњиченог, оптуженог лица у кривичном поступку. Право упориште за примјену мјера за обезбјеђење присуства које су предвиђене ЗКП-ом БиХ налазимо у одредби члана 6 ЗМПКС БиХ.

13 Закон о међународној правној помоћи у казним стварима Републике Хрватске, прописује да притвор неће бити одређен када је је очигледно да неће бити извршена молба за изручење и када је странац неспособан за притвор или друге околности оправдавају да се умјесто притвора одреди друга мјера за обезбјеђење присуства траженог лица у екстрадиционом поступку (члан 46 став 2 овог закона), *Народне новине*, бр. 178/04, М. Грубач, Г. Илић, М. Мајић, *Коментар Закона о међународној правној помоћи у кривичним стварима*, Службени гласник, Београд, 2010, стр. 89.

14 Одредба члана 22 став 1 Закона о међународној правној помоћи у кривичним стварима Републике Србије, прописује за истражног судију обавезу саслушања траженог лица как би му се омогућило да се изјасни о приједлогу за изрицање ове мјере. М. Шкулић, *op. cit.*, стр. 541.

нема суспензивно дејство, јер уколико би имала постоји опасност да притворено лице извршење рјешења осујети бјекством.¹⁵

Екстрадициони притвор може трајати најдуже до окончања екстрадиционог поступка, тј. извршења одлуке о изручењу, али не дуже од 6 мјесеци од дана притварања (члан 39 став 2 ЗМПКС БиХ). Трајање овог притвора мора се свести на најкраће нужно вријеме и мора се укинути по службеној дужности чим престану разлози због којих је одређен или када посебни разлози оправдавају да се умјесто притвора примјени нека друга мјера за обезбјеђење присуства траженог лица у екстрадиционом поступку (као што су: забрана напуштања боравишта и путовања, одузимање путне исправе, давање јемства, члан 126 и 127 ЗКП БиХ).¹⁶ У прилог чињеници да се екстрадициони притвор мора свести на најкраће нужно вријеме, свједочи и пресуда Европског суда за људска права у случају *Quinn v. France* од 1995. Према чињеничном стању из апликације господина *Quinn*, произилази да му је неосновано одређен екстрадициони притвор и да је предуго трајао. Наиме, ово лице је боравило у екстрадиционом притвору на основу молбе Швајцарске за привремено притварање ради изручења, док је против њега вођен кривични поступак у Француској због преваре француских инвеститора продајући им лажне акције. У овом случају Суд је заузео став да се екстрадициони притвор може одредити само у сврху изручења траженог лица, те да је трајање овог притвора условљено трајањем екстрадиционог поступка, а не трајањем и кривичног и екстадиционог поступка.¹⁷

Уколико држава молила не поднесе молбу за изручење у року од 30 дана од дана притварања траженог лица или када престану разлози за притвор, судија за претходни поступак рјешењем ће укинути екстрадициони притвор. По истеку свака два мјесеца од правоснажности рјешења о одређивању притвора, суд по службеној дужности испитује да ли постоје законски разлози за продужавање или укидање притвора.¹⁸ У екстрадиционом поступку један од специфичних разлога за укидање притвора је ситуација у којој Уред за сарадњу са Интерполом није могао утврдити да ли је лице које тражи страна држава држављанин Босне и Херцеговине, а Суд Босне и Херцеговине накнадно утврди да је лице којем је одређен притвор ради изручења другој држави држављанин Босне и Херцеговине. Наиме, у овој ситуацији тражено лице ће одмах бити пуштено из притвора, ако не постоје услови за преузимање кривичног гоњења од надлежних органа у Босни и Херцеговини или други услови који оправдавају предају тог лица надлежном органу ради вођења кривичног поступка за који су надлежни органи у Босни и Херцеговини.

Навешћемо један примјер из судске праксе Европског суда за људска права, случај *Garabayev v. Russia*¹⁹ који ће сликовито описати када и у којем случају може бити одређен екстрадиционог притвора, те када постоји опасност од кршења члана 5 став 1 тачке ф), као и члана 5 става 3 и 4 Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода. Господин *Garabayev* је држављанин Русије и Туркменистана, који је радио као књиговођа у Туркменистану, а накнадно стекао држављанство Русије, уписом у регистар држављана у Конзулат Русије у Туркменистану. У Москву се сели 2002. године са супругом и сином, гдје је и уписао докторске студије. Исте године када се и доселио у Москву, главни тужилац Туркменистана

15 Члан 134 Закона о кривичном поступку БиХ, *Службени гласник*, бр. 3/03.

16 Закон о кривичном поступку БиХ, *Службени гласник БиХ*, број 03/03.

17 *European Court of Human Rights, Quinn v. France, Judgement of 22 February of 1995, appl. No: 18580/91.*

18 Члан 136 и 137 ЗКП БиХ, а у вези са чланом 6 Закона о међународној правној помоћи у кривичним стварима БиХ

19 *European court of huma rights, Garabayev v. Russia, Judgement of 7 June 2007.*

упутио је захтјев главном тужиоцу Руске Федерацији ради хапшења и изручења господина Garabayev-a²⁰ због оптужбе о преносу и повлачењу финансијских средстава у вриједности 40 милиона америчких долара са рачуна Централне банке Туркменистана који је вођен у Deutsche Bank AG (проневјера злоупотребом службеног положаја). Иако су постојале законске препреке на путу изручења траженог лица, донесена је одлука о изручењу Туркменистану која је и спроведена 24. октобра 2002. године. С обзиром да није могуће изручење, не постоји ни законски основ за одређивање екстрадиционог притвора, чиме је прекршен члан 5 став 1 тачка ф) Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода (у даљем тексту наизмјенично ће се користити: Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода или Конвенција).²¹

Имајући у виду да траженом лицу није пружена адекватна правна заштита пред надлежним судом Москве, иста је затражена новембра 2002. године пред Европским судом за људска права, износећи тврдње да је донесена одлука о изручењу произвела правне посљедице²² које се огледају у повреди одредаба Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода, члана 3, члана 5 става 1 тачке ф), члана 5 става 3 и 4 и члана 13 Конвенције. Чињенице које апликант наводи у апликацији, а свједоче у прилог тврдњи да је извршењем одлуке о изручењу повријеђен члан 3 Конвенције су следеће: током боравка у притвору у Туркменистану био је подвргнут мучењу, ударан по глави и леђима, боравио у ћелији од десет метара квадратних са још двојицом притвореника, као и да је дозвољена рекреација у трајању само од петнаест до двадесет минута првих двадесет дана, а два мјесеца уопште

20 Влада Туркменистана је правни основ за издавање захтјева за хапшење и изручење господин Garabayev нашла у Минској конвенцији из 1993. године (Конвенцији о правној помоћи у грађанским, породичним и кривичним стварима). Претходно поменуто лице је на основу захтјева за хапшење ради изручења, ухапшено 7. септембра 2002. г. у Москви, те му је одмах одређен притвор.

21 Принцип неизручења властитих држављана уграђен је не само у Устав Руске Федерације, већ и у Закон о кривичном поступку Руске Федерације, као и у Минску конвенцију, ради чега постоје правне препреке на путу изручења траженог лица. У прилог чињеници да је немогуће изручење у конкретном случају, говори и извјештај руске хуманитарне невладине организација *Memorial*, која је указала на следеће чињенице: да је налог за хапшење лично потписан од стране предсједника Туркменистана, да налог није био предмет ревизији, да су казне у свим важним случајевима (политички мотивисаним) унапријед одређене, да је нечовјечно поступање широко распрострањено, као и да је тражено лице прогоњено у Туркменистану у вези са политички мотивисаним случајом који је вођен против бившег замјеника шефа Централне банке у Туркменистан. Наиме, бивши замјеник шефа Централне банке је оптужен од стране предједника Туркменистана да је финансирао опозицију и тиме проневјерио државну имовину злоупотребом свог положаја. Сходно наведеном, уважавајући све поменуте чињенице, постоји опасност да изручењем траженог лица Турменистату буде повријеђен члан 6 Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода.

22 Главни тужилац Руске Федерације одобрио је (22. октобра) захтјев за изручење, иако тражено лице и његов адвокат нису били упознати са издатим захтјевом на вријеме, нити су добили копију истог. У апликацији тражено лице односно апликант тврди да је с одлуком о изручењу упознат прву пут на дан када се приступило извршењу исте тј. на аеродрому, 24. октобра 2002. г., те да је одбачен његов захтјев да се састане са адвокатом. У вези са захтјевом за изручење и донесеном одлуком у вези са истим уложена је жалба Градском суду Москве. Жалбом се оспорава законитост екстрадиционог притвора, а указује се и да је оспорено тј. онемогућено право на употребу правног лијека против одлуке о изручењу којом се задире у права (односно одлучује о „судбини“) траженог лица. Поводом уложених жалби у погледу наведених одлука, Градски суд Москве изјаснио се тек након изручења траженог лица Туркменистану, наводећи да о спорним питањима из жалбе не може се расправља у одсуству траженог лица. Међутим, на овакву одлуку Суда, адвокат траженог лица није се оглушио, стога је поднио ревизију што је довело до преиспитивања претхоно заузетог става Градског суда Москве. Наиме, Суд је поново разматрано питање законитости одлуке о изручењу, те утврдио да је одлука о изручењу незаконита, уважавајући чињеницу да је ријеч о руском држављанину који посједује руски пасош. Такође, у поступку ревизије Суд је утврдио да тражено лице и његов адвокат нису били упознати са донесеном одлуком о изручењу, обзиром да им није достављена копија исте, ради чега је ускраћено право да оспорава донесену одлуку у складу са националним законодавством.

није имао право на рекреацију, приликом боравка у притвору запријеђено му је наношењем боли његовој родбини, испитиван је два пута без присуства адвоката, а и руски конзул је четири пута безуспјешно покушао да се са њим састане. Такође, у апликацији износи се аргумент који свједочи у прилог повреди члана 5 Конвенције, о непостојању правног упоришта односно законског основа за одређивање екстрадиционог притвора, јер постоје материјалноправне препреке на путу изручења траженог лица што онемогућава провођење екстрадиционог поступка. Поред наведеног, у апликацији није изостала ни аргументација о повреди члана 13 Конвенције, наводећи да је траженом лицу онемогућено преиспитивање донесених одлука пред надлежним националним органима.

Поводом поднесене апликације у случају *Garabayev v. Russia*²³ Суд се изјаснио на следећи начин: да је повријеђен члан 5 став 1 тачка ф) Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода, с обзиром да није испуњен услов за одређивање притвора по притворском основу из наведеног члана Конвенције, јер је апликант боравио у притвору на основу захтјева за хапшење тужилаштва из Туркменистана, а не на основу одлуке суда Руске Федерације, што је супротно одредбама Закона о кривичном поступку Руске Федерације. Према претходно поменутом закону притвор се одређује одлуком суда уколико постоје законски услови за примјену ове мјере. Дакле, апликант није лишен слободе односно није му одређен притвор у складу са законом прописаним поступком за одређивање екстрадиционог притвора. Поред наведеног, Суд је утврдио да је одређивање екстрадиционог притвора незаконито имајући у виду и чињеницу да је апликант руски држављанин, те да његово изручење није могуће с обзиром да није испуњена законска претпоставка за изручење која је кумулативно постављена са другим условима за изручење траженог

23 На основу поднесене апликације, Европски суд за људска права је 14. новембра 2002. г. затражио је од руске Владе, у складу са правилом 49 (а) Правилника суда, информације о одређивању екстрадиционог притвора, као и о донесеној одлуци о изручењу, те да ли су испитане поднесене жалбе од стране надлежних органа у погледу донесених одлука у екстрадиционом поступку против апликанта, као и да ли су прихваћене предочене чињенице невладине руске хуманитарне организације о опасности кршења члана 3 Конвенције, уколико се изручи апликант Туркменистану. Током боравка у Туркменистану покренут је истрага 2003. г. против апликант у Москви која је резултирала подизањем оптужнице, да је са групом банкарских менаџера неовлашћено извршио пренос новчаних средстава у вриједности 20 милиона америчких долара са рачуна Централне банке у Туркменистану *Deutsche Bank AG* на приватни рачун банке у Москви, те су тиме противправно присвојили 19,3 милиона америчких долара. Такође, пред надлежним судским органима у Москви покренут је и поступак испитивања законитости стицања руског држављанства, јер у вијеме када је стекао руско држављанство на основу брака са руском држављанком био је разведен. У овом поступку као спорно се наметнуло питање правноснажности одлука о разводу брака. У Москви је против апликанта подигнута оптужница за коришћење лажних докумената, проневијеру и прање новца, стога је главни тужилац Руске Федерације затражио изручење апликанта од Туркменистана. С тим да је одобрено привремено изручење Руској Федерацији. Апликант је враћен у Москву 1. фебруара 2003. г. гдје је и смјеште у притвор због наведених оптужби. На основу писма апликанта да пријети опасност да буде враћен у Туркменистан по окончању поступка у Москви, Европски суд за људска права 2. априла 2003. г., а у складу са правилом 39 Правилника суда, затражио је од Владе Русије да не изручи апликанта Туркменистану до даљњег. Окружни суд у Москви 9. марта 2004. г., утврдио је да је апликант крив за коришћење лажног документа и осудио га на новчану казну од 5.000 рубаља, ослободио га оптужби за проневијеру, а тужилац је повукао оптужницу за прање новца. Стога је истог дана и пуштен из притвора на слободу. Европски суд за људска права 19. марта 2004. г. након гаранција датих од стране руске Владе да апликант неће бити изручен Туркменистану, с обзиром на сада неспорну чињеницу да је руски држављанин, обуставио је привремене мјере предузете у складу са правилом 39 став 1 Правилника Суда. Поводом спорног случаја *Garabayev v. Russia*, Европског суда за људска права у пресуди донесеној 7. јуна 2007. године у вези са овим случајем, одбацио је прелиминарне примједбе упућене Влади Русије да нису исцрпљени домаћи правни лекови, те заузео став да је извршењем одлуке о изручењу апликанта Туркменистану, повријеђени чланови 3, члан 5 став 1 тачка ф), члан 5 став 3 и 4, као и члан 13 Конвенције.

лица. Такође, Суд је констатовао да је ова чињеница била позната надлежним органима у Русији приликом доношења одлуке о изручењу, а на коју су се оглушили и тиме прекршили одредбу члана 5 става 1 тачке ф) Конвенције. Стога је притвор незаконито одређен не само у процедуралној форми у погледу овлашћења за одређивање притвора, него и у меритуму. Суд је једногласно утврдио да је ријеч о произвољном одређивању екстрадиционог притвора без судског преиспитивања законитости за одређивање и примјену ове мјере као крајње мјере у циљу спровођења поступка изручења. Између осталог, суд је узео став да је повријеђен и члан 5 став 3 Конвенције, имајући у виду да је по хапшењу подносилац представке требао бити одмах изведен пред судију, ради одлучивања о даљем задржавању у притвору или пуштању на слободу уз гаранцију да ће се појавити на суђењу. У овом случају није изостала ни повреда члана 5 става 4 Конвенције. Наиме, Градски суд Москве одбацио је да разматра жалбу по основу законитости/незаконитости одређивања екстрадиционог притвора огласивши се ненадлежним, с тим да није указао на то који би суд био надлежан у предметној ствари. Европски суд за људска права у својој пресуди у вези са спорним случајем наводи да је овакво поступање Суда у Москви супротно праву загарантованом чланом 5 ставом 4 Конвенције, према којем свако ко је ухапшен и лишен слободе има право да уложи жалбу суду како би се у кратком року размотрила законитост лишавања слободе.

Екстрадициони притвор према Оквирној одлуци о европском налогу за хапшење и предају

Основна сврха Оквирне одлуке европског налога за хапшење и предају ²⁴је замјена одредаба о традиционалном екстрадиционом поступку међу земљама чланицама Европске Уније. Развојем економске интеграције међу државама чланицама и увођењем слободе кретања лица, створено је повољно тло за вршење кривичних дјела злоупотребом слобода датих грађанима Уније. Европски налог за хапшење и предају као средство борбе против транснационалног криминала прихватиле су све земље чланице Уније. Ријеч је о судској одлуци једне државе упућене другој, са циљем да се недоступан учинилац кривичног дјела ухапси и преда, како би био процесираан за дјело које му та држава ставља на терет.

Овај налог издаје се у ситуацијама, које су прописане Оквирном одлуком, а то су случајеви спровођења истраге у вези са учињеним кривичним дјелом, извршења изречене казне, извршења одлуке о притвору и вођења кривичног поступка.

Специфичност поступка предаје у односу на екстрадицију је првенствено у томе, што овај поступак не познаје материјалноправне услове као што је врста кривичног дјела или држављанство учиниоца, нити се разматрају докази на којима се темељи издати налог за хапшење. У поступку предаје, за утврђивање да ли постоје процесне препреке за изручење мјеродавно је искључиво право државе издаваоца налога. У овом поступку кривичноправне сарадње међу државама чланицама Европске уније, као једине препреке предвиђене су пресуђена ствар у некој од држава чланица у вези са дјелом за које се терети тражено лице и опасност од кршења начела недискриминације. Поред наведеног, судија који одлучује о извршењу европског налога за хапшење и предају лишен је дискреционих овлашћења. Он само провјерава да ли је задовољена форма налога. Примјена овог налога у пракси често

²⁴ Council Framework Decision on the European arrest warrant and surrender procedures between Member States, Official Journal of the European Communities, L 190/1 of 18. 7. 2002.

ствара проблеме јер у Оквирној одлуци није имплементиран принцип пропорционалности.

Према члану 12 Оквирне одлуке о европском налогу за хапшење и предају из 2002. године, држава извршилац овог налога упућује се да одлуку о притвору траженог лица донесе у складу са правилима свог законодавства. Ова одредба указује на факултативан карактер притвора с обзиром да тражено лице може бити пуштено на слободу уколико се другим мјерама може осигурати његово присуство у поступку предаје.

Имајући у виду да је европски налог за хапшење и предају користан инструмент којим се онемогућава да учинилац кривичног дјела преласком границе остане недоступан надлежним органима, притвор у поступку предаје траженог лица треба изузетно примјењивати. Сходно наведеном, треба прибјежавати примјени неких других мјера за обезбјеђење присуства траженог лица у поступку предаје, као што су јемство или мјере надзора. Такав став је заузео и Комитет министара у Препоруци (2006/13) упућеној државама чланицама Савјета Европе.²⁵

Неке друге мјере у борби против организованог криминала

Имајући у виду члана 5 става 1 тачке ф) притвор је могуће одредити не само у случају спровођења екстрадиционог поступка, него и у случају спровођења поступка депортације. Стога ћемо се укратко осврнути и на примјену ове мјере која је само на први поглед сличне институту екстрадиције у борби против организованог криминала. Полазећи од чињенице да је репресивна власт једне државе ограничене њеном територијом, а да се свака држава жели ријешити непожељних страних држављана, а посебно учинилаца кривичних дјела, она користи своје суверено право да таква лица протјера, ускрати им боравак, давање виза и сл. Дакле, држава поред института екстрадиције и примјене одређених процесних мјера у циљу спровођења овог института користи и неке друге механизме, који су у складу са међународним правом и њеним прописима, да са своје територије удаљи лица чије присуство сматра штетном за своју безбједност, јавни поредак и остале интересе. Посматрано начелно, међународно право стоји на становишту да је примјена ових мјера легална и дозвољена када постоје законски услови за њихову примјену. Према Закону о кретању и боравку странаца и азилу (у даљем тексту ЗКБ БиХ)²⁶ према страним држављанима у БиХ могуће је примјенити мјеру протјеривања из земље, удаљавања странаца са наше територије, као и неке друге мјере прописане овим законом.

Депортација или привидна екстрадиција

Протјеривање или привидна екстрадиција је мјера административног и полицијског карактера, односно и мјера кривичног права, која се у пракси најчешће

25 *Recommendation Rec (2006/13) of the Committee of the Ministers to Member States on the Use of Remand in Custody, The Conditions in which it Takes place and the Provision of Safeguards Against Abus*, Adopted by Committee of Ministers on 27 September 2006 at the 974th meeting of the Ministers Deputies), <http://www.statewatch.org/news/2011/aug/coe-recommendation-remand-in-custody.pdf>, Strengthening mutual trust in the european judicial area – A Green Paper on application of the EU criminal justice legislation in the field the of detention, European Commission, Brussels, 2011, pp. 4-9 на веб страници http://www.europolitics.info/pdf/gratuit_en/295767-en.pdf, посјећено дана: 24. 7. 2011, European supervision order in per-trail procedures, Official Journal of the European Union, C 297 E/116.

26 Закон о кретању и боравку странаца и азилу, *Службени гласник Босне и Херцеговине*, бр. 36/08.

реализује тако што странац долази у „руке“ државе која га тражи.²⁷ Примјеном ове мјере се истовремено остварују интереси и државе молиље која стиче надлежност за вођење кривичног поступка против одбјеглог починиоца кривичног дјела, и замољене државе која се рјешава присуства непожељног странца који борави на њеној територији.²⁸

Према члану 87 ЗКБ БиХ, протјеривање је дефинисано као мјера којом се странцу налаже излазак из БиХ и забрањује улазак и боравак у БиХ. Ова мјера се, поред осталих разлога прописаних чланом 88 ставом 1 овог закона,²⁹ изриче и у случају када је страни држављанин: правоснажно осуђен за кривично дјело са обиљежјем трговине опојном дрогом, оружјем, људима; кријумчарење људи; тероризма; прање новца; или било којег облика организованог, прекограничног или транс-националног криминала; када је правоснажно осуђено за кривично дјело за које се може изрећи казна затвора од једне године или тежа; када присуство странца представља пријетњу јавном поретку или сигурности БиХ.

Протјеривање се може изрећи са забраном трајног уласка странца на територију БиХ, ако се оцјени да је протјеривање нужно и у интересу јавног поретка или се заснива на разлозима сигурности БиХ (члан 90 ЗКБ БиХ). Уколико донесено рјешење о протјеривању не буде извршено добровољно у року од 15 дана од дана достављања овог рјешења страном држављанину, приступиће се присилном удаљавању странца са територије БиХ (члан 93 ЗКБ БиХ).

До реформе кривичног законодавства у БиХ, протјеривање странаца из земље је било прописано као једна врста мјера безбједности.³⁰

Примјена мјере депортације према „непожељној особи“ је могућа и према Конвенцији о статусу избјеглица из 1951. године (члан 32), као и према Европској

27 Примјеном мјере депортације се желе и очувати добри међу-државни односи у борби против криминалитета, те се она примјењује када није могуће изручење учиниоца кривичног дјела, због неиспуњености неке од законских претпоставки, држави молиљи. У прилог овом ствау у литератури се наводи случај *Doherty*. У овом случају, Велика Британија је тражила изручење Џоа Доертија (*Joe Doherty*) од САД, ради суђења за убиство војника оружаних снага у Белфасту (Сјеверна Ирска). Захтјев за изручење је одбијен јер се ради о политичком кривичном дјелу које је неекстрадибилно. Суд је своју одлуку о ниспуњености законски претпоставки за изручење образложио износећи сљедеће чињенице: да је убиство војника резулата традиционалних вјерских сукоба између католика и протестаната, па уколико би био изручен пријети опасност од пристрасног и необјективног суђења. С обзиром да изручење није било могуће, донесена је одлука о депортацији *Joe Doherty-a* Великој Британији на основу *The Immigration and Nationality Act of 1952*. J. T. Kelly, *The empire strikes back: the taking of Joe Doherty*, *Fordham Law Review*, Volume 61, Issue 2, Article 3, 1992., pp. 370-390, E. Griffith, *Problems of Interpretation in Asylum and With holding of Deportation Proceedings under the Immigration and Nationality Act*, *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review*, 1996, p. 281.

28 В. Камбовски, *Међународно казнено право*, Просветно дело, Скопје, 1998, стр. 148.

29 Поред наведених разлога, странцу може бити изречена мјера протјеривања из БиХ ако: је у БиХ покушао ући или је ушао незаконито или је остао у БиХ након истека рока важења визе или одобрења боравака или након протекла времена важења права на безвизни боравак, или је покушао прекршити или је прекршио прописе о преласку државне границе при изласку из БиХ; је виза коначном одлуком поништена, а странац у року од 15 дана, односно у року остављеном за добровољно извршење није добровољно напустио БиХ у складу са овим Законом (Законом о кретању и бораваку странаца и азилу); му је отказан боравак а у одређеном року није добровољно напустио БиХ у складу са овим Законом; је у БиХ остао након престанка важења избјегличког статуса, супсидијарне заштите или привремене заштите или нако што су се стекли услови из члана 117 овог закона (протјеривање у случају одбијања захтјева за међународну заштиту), а није оствари право на боравак у складу са овим Законом; је одлука о одузимању или отпуста из држављанства БиХ постала правоснажна, а није остварио право на боравак у складу са овим Законом; је прихваћен по основу међународног споразума о сарадњи у предају и прихвату лица чији је боравак незаконит, а нема одобрен боравак у БиХ.

30 Мјера протјеривања странца из земље прописана је у Кривичном закону Републике Србије као једна од мјера безбједности (члан 88). В. З. Стојановић, *Кривично право – општи део*, Правна књига Београд, 2009, стр. 311.

конвенцији о заштити људских права и основних слобода. Европски суд за људска права у случају *Chahal v. United Kingdom* и *Abu Qatada v. United Kingdom*, заузима став да се приликом доношења одлуке о депортацији мора водити рачуна да се не прекрши члан 3 Конвенције. Наглашавајући безусловну природу забране злостављања, Суд је утврдио да држава која жели депортовати странца осуђеног за тешко кривично дјело, или који представља опасност по националну сигурност, мора узети у обзир све околности, с којима би се појединац могао суочити, а посебно политичке факторе у земљи повратка. Приликом одлучивања о депортацији држава је дужна цијенити значај заштите државне безбједности у односу на степен угрожености личне безбједности појединаца који се депортује. Тек, ако је изузетно већа опасност по безбједност појединца у земљу повратка, неће донијети одлуку о депортацији.³¹

На основу претходно реченог могло би се рећи да између депортације или протјеривања и екстрадиције постоји битна разлика. Прије свега депортација је једностранни акт којим се једна држава жели ослободити присуства странца, чији боравак на територији те државе угрожава њену безбједност и безбједност њених држављана док је екстрадиција двострани правни посао који се врши у сагласности воља двије државе. Заправо, екстрадиција представља неку врсту заједничког осигурања држава да ће њихово право на кажњавање учинилаца кривичних дјела моћи и практично реализовати.³² Примјеном института екстрадиције учинилац кривичног дјела може бити изручен само држави која то захтијева, а примјеном мјере депортације учинилац кривичног дјела се може предати било којој држави која је вољна да га прими. Примјеном депортације странац се лишава судског поступка и права загарантованих у екстрадиционом поступку, чиме се странац ставља у неповољнији положај. Најзад, институт екстрадиције је могуће примјењивати у односу на оптужено и осуђено лице, а мјера депортације се може примјенити и према лицу које није осуђено или оптужено.³³

Закључак

У законском тексту ЗМПКС БиХ, тачније у одредби члана 39 става 1 наводи се да је мјеру екстрадиционог притвора могуће одредити само ако молба за изручење одговара условима из члана 35 става 5 овог закона. Међутим, ова мјера у екстрадиционом поступку одређује се на основу одређених података, доказа са којима не располаже замољене држава већ држава молила. Стога није могуће непосредно утврдити да ли постоји општи и неки од посебних законских услова за примјену мјере екстрадиционог притвора према одбјеглом починиоцу кривичног дјела. Сходно томе, постојање законских услова за одређивање екстрадиционог притвора процјењује се помоћу документације која се прилаже уз екстрадициони захтјев, која је наведена у члану 35 став 5 ЗМПКС БиХ. Камен темељац правне сигурности сваког правног поретка је правило да се нико не може лишити слободе без ваљаног законског разлога. Због тога свака држава у свом праву мора предвидјети одредбе којима се гарантује и обезбјеђује заштита слободе траженог лица од неоснованог лишења

31 A. Horne and M. Gower, *Deportation of individuals who may face a risk of torture*, Home Affairs Sections, 2012., p. 3, European Court of Human Rights, *Chahal v. United Kingdom*, Judgement of 15. November 2006., European Court of Human Rights, case of Othman (Abu Qatada) v. The United Kingdom, Judgement of 17. January 2012.

32 R. Garraud, *Precis de droit criminel*, Paris, 1934., pp. 174-175, наведено према С. Бејатовић, *Међународна кривичноправна помоћ и међународни кривични суд*, Intermex, Београд, стр. 108.

33 В. Камбовски, *op. cit.*, стр. 148-149, J. Banda, A. Katz and A. Hübschle, *Rights versus Justice, Issues around extradition and deportation in transnational terrorist cases*, African Security Review 14(4), 2005, p. 64

слободе, прописујући услове за одређивање мјере лишавања слободе у циљу успјешног провођења неког поступка (кривичног, екстрадиционог поступка). Један од начина заштите траженог лица од неоснованог лишења слободе је постојање одређеног степена вјероватноће односно сумње да је извршено кривично дјело из захтјева за изручење. У вези са питањем степена вјероватноће, појавиле су се правне дилеме који докази се морају понудити од стране надлежних органа државе молиће да би замољена држава одредила мјеру екстрадиционог притвора. Наиме, у члану 35 став 5 тачка д) ЗМПКС БиХ законодавац говори о степену вјероватноће у смислу постојања доказа за основану сумњу о извршеном кривичном дјелу. Постојање основане сумње утврђује се посредно, тј. на основу документације која је достављена уз екстрадициони захтјев и на основу које се процјењује првенствено да ли има мјеста удовољавању екстрадиционог захтјева, а затим и да ли има потребе за примјену мјере екстрадиционог притвора према одбјеглом починиоцу кривичног дјела. Ради тога се не улази у оцјену доказа на којима се темељи неки од докумената приложених уз екстрадициони захтјев, јер држава молиља није обавезна да достави доказе на којима темељи неку од својих одлука, као нпр. рјешење о притвору.

У раду је примјена мјере екстрадиционог притвора посматрана у духу Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода кроз анализу занимљивих случајева овог суда који могу послужити као правно упориште за правилну примјену ове процесне мјере у обезбјеђењу присуства траженог лица у екстрадиционом поступку. Ослонивши се на случајеве *Quinn v. France* и *Garabayev v. Russia*, сасвим је јасно да се екстрадициони притвор може примјенити само у циљу успјешног спровођења екстрадиционог поступка, као и уколико не постоје услови за примјену неке друге блаже мјере за обезбјеђење присуства одбјеглог лица у поменутом поступку, даље да се трајање ове мјере мора свести на најкраће вријеме. Такође, треба имати у виду да примјени мјере екстрадиционог притвора, према Европској конвенцији о заштити људских права и основних слобода има мјеста и у поступку депортације. Поступак депортације у пракси најчешће ступа на правну сцену односно позорницу када постоје неке од материјалноправних или процесно-правних препрека за изручење траженог лица, а све у циљу очувања добрих дипломатских односа међу државама у борби против транснационог организованог криминала. Међутим, упитно је колико је легитимна примјена мјере депортације с обзиром на традиционално обичајно правило изручи или суди које је временом добило карактер *ius cogens* норме. Сасвим сигурно ово правило омогућава и осигурава правну заштиту траженом лицу кроз гаранцију судског поступка за дјело које му се ставља на терет, за разлику од примјене мјере депортације којом се тражено лице лишава судског поступка и права и слобода загарантованих у овом поступку.

Литература

1. Бабић, М., *Међународно кривично право*, Правни факултет, Бања Лука, 2011.
2. Бејатовић, С., *Међународна кривичноправна помоћ и Међународни кривични суд*, Intermex, Београд, 2007.
3. Bantekas, I., and Nash, S., *International Criminal Law*, Cavendish, London, 2003.
4. Banda, J., Katz, Hübschle, A., *Rights Versus Justice: Issues around extradition and deportation intransnational terrorist cases*, *African Security Review*, 14 (4) , 2005, pp. 59–67.

5. Грубач, М., Илић, Г., Мајић, М., *Коментар закона о међународној правној помоћи у кривичним стварима*, Службени гласник, Београд, 2009.
6. Griffith, E., *Problems of Interpretation in Asylum and Withholding of Deportation Proceedings under the Immigration and Nationality Act*, Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review, Vol. 2, Issue 1, 1996, pp. 255–309.
7. Камбовски, В., *Међународно казнено право*, Просветно дело, Скопје, 1998.
8. Kelly, J. T., *The empire strikes back: the taking of Joe Doherty*, Fordham Law Review, Volume 61, Issue 2, Article 3, 1992, pp. 317–398.
9. Стојановић, З., *Међународно кривично право*, Правни факултет Београд, 2008.
10. Стојановић, З., *Кривично право – општи дио*, Правна књига Београд, 2009.
11. Томашевић, Г., *Међународно право и казнени поступак*, Зборник радова Правног Факултета у Сплиту, број 3-4, 2004, стр. 199–222.
12. Honer, A., Gower, M., *Deportation of individuals who may face a risk of torture*, Home Affairs Sections, 2012.
13. Cryer, R., Friman, H., Robinson, D., Wilmschurst, E., *An introduction to International Criminal Law and Procedure*, Cambridge, 2010.
14. Шкулић, М., *Усаглашавање домаћих прописа са институтима Европске уније области међународне правне помоћи у кривичним стварима и препоруке за хармонизацију*, Удружење тужилаца и замјеника јавних тужилаца Србије, 2011.
15. Шкулић, М., *Кривично порцесно право*, Правни факултет, Београд, 2010.

Прописи

16. Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода.
17. Закон о међународној правној помоћи у кривичним стварима БиХ, *Службени гласник БиХ*, број 53/09.
18. Закон о међународној правној помоћи у кривичним стварима Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, број 20/09.
19. Закон о међународној правној помоћи у казним стварима Републике Хрватске, *Народне новине*, број 178/04.
20. Закон о кривичном поступку БиХ, *Службени гласник БиХ*, број 03/03.
21. Закон о кретању и боравку странаца и азилу, *Службени гласник Босне и Херцеговине*, бр. 36/08.
22. Recommendation Rec (2006/13) of the Committee of the Ministers to Member States on the use of remand in custody, the conditions in which it takes place and the provision of safeguards against abuse Adopted by Committee of Ministers on 27 September 2006 at the 974th meeting of the Ministers Deputies), на <http://www.statewatch.org/news/2011/aug/coe-recommendation-remand-in-custody.pdf>, посјећено дана 8. 8. 2012.
23. Council Framework Decision on the European arrest warrant and surrender procedures between Member States, Official Journal of the European Communities, L 190/1 of 18. 7. 2002.

Случајеви

24. Doherty case of deportation.
25. European court of huma rights, *Garabayev v. Russia*, Judgement of 7 June 2007.

26. European court of huma rights, *Quinn v. France*, Judgement of 22 February 1995.
27. European Court of Human Rights, *Case of Othman (Abu Qatada v. The United Kingdom)*, Judgement of 17. January 2012.
28. European Court of Human Rights, *Chahal v. The United Kingdom*, Judgement of 15. November 2006.

ЗАШТИТА ЖРТАВА ТРГОВИНЕ ЉУДИМА У КРИВИЧНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Александра Илић

Факултет безбедности Универзитета у Београду

Апстракт: Ефикасно супротстављање проблему трговине људима као делатности организованог криминалитета није могуће остварити без адекватне заштите жртава тог вида криминалитета. Претпоставка остваривања заштите жртава трговине људима је и постојање одговарајућег нормативног оквира пре свега када се говори о нормама кривичног законодавства. У том смислу у раду су размотрене одговарајуће одредбе од значаја за проблематику заштите жртава трговине људима које се налазе у различитим законским прописима у области кривичног законодавства. Аутор на почетку анализира одредбе из области кривично-материјалног права, пре свега норме актуелног Кривичног законика и у том смислу се нарочито указује на промене у односу на досадашња решења. Преглед кривично-процесног законодавства односно одговарајућих закона из те области односи се на разматрање положаја оштећеног у кривичном поступку. Анализиране су паралелно одредбе још увек важећег Законика о кривичном поступку из 2001. године и Законика о кривичном поступку из 2011. године при чему је указано на низ значајних новина које нов Законик уводи, попут мера заштите посебно осетљивих сведока. На крају је указано и на специфичности положаја малолетних жртава трговине људима у Закону о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица.

Кључне речи: жртве, трговина људима, заштита, кривично законодавство.

Увод

Република Србија скоро деценију улаже видне напоре да се што ефикасније супротстави злочину трговине људима. Први корак на том путу је представљало увођење инкриминације означене као трговина људима у кривично законодавство. Након тога уследиле су одговарајуће измене у правцу побољшања кривичноправне заштите жртава трговине људима.

Са друге стране, ефикасно супротстављање трговини људима подразумева и постојање адекватне заштите жртава као сведока и оштећених у кривичном поступку. Не може се очекивати успех у тој борби уколико се тим особама не обезбеде услови да без страха од последица сведоче о сопственој виктимизацији. У питању је веома непријатно и трауматично искуство па би сваки неадекватан однос припадника органа формалне социјалне контроле умањио шансе да жртве трговине људима дају свој допринос у тој борби. Нарочито треба учинити све што је могуће да се умањи ризик од секундарне виктимизације жртава трговине људима. У том смислу није само довољно усвојити одговарајућа законска решења већ је неопходно обезбедити да и њихова примена буде адекватна.

Међу жртвама трговине људима има доста малолетних лица која су с обзиром на узраст у још специфичнијем положају у односу на остале жртве па то захтева и посебна законска решења у погледу њихове заштите са једне стране као и адекватну обученост свих субјеката који су укључени у процес супротстављања трговини људима.

У раду је дат преглед решења која постоје у кривичном законодавству Републике Србије, како материјалном тако и процесном. На почетку су анализиране одговарајуће одредбе у материјалном кривичном законодавству пре свега у актуелном Кривичном законик¹ (у даљем тексту: КЗ) па ће о томе бити више речи у тексту који следи.

Заштита жртава трговине људима у кривично-материјалном законодавству Републике Србије

Генеза инкриминације уведене у национално законодавство Законом о изменама и допунама Кривичног закона Републике Србије из 2003. године,² везује се за потписивање и ратификацију УН-овог Протокола за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људима, нарочито женама и децом.

Актуелни КЗ Републике Србије³ дефинисао је кривично дело трговине људима у чл. 388. У ст. 1 овог члана регулисан је основни облик кривичног дела трговине људима, који постоји уколико се силом или претњом, довођењем у заблуду или одржавањем у заблуди, злоупотребом овлашћења, поверења, односа зависности, тешких прилика другог, задржавањем личних исправа или давањем или примањем новца или друге користи, врбује, превози, пребацује, предаје, продаје, купује, посредује у продаји, сакрива или држи друго лице, а у циљу експлоатације његовог рада, принудног рада, вршења кривичних дела, проституције или друге врсте сексуалне експлоатације, просјачења, употребе у порнографске сврхе, успостављања ропског или њему сличног односа, ради одузимања органа или дела тела или ради коришћења у оружаним сукобима. Овом одредбом су обухваћени различити могући начини извршења кривичног дела трговине људима. Такође, наведени су и различити облици експлоатације жртава овог кривичног дела. У међувремену, од доношења Кривичног законика 2006. године дошло је до измена у погледу прописане казне за овај основни облик трговине људима. Наиме, 2009. године Законом о изменама и допунама Кривичног законика⁴ повећан је како посебни минимум тако и максимум, уместо казне затвора од две до десет године, учиниоцима основног облика овог кривичног дела прети казна од три до дванаест година.

Када се говори о специфичностима кривичноправне заштите жртава трговине људима млађег животног доба, законодавац је учинио корак напред у односу на претходну инкриминацију из 2003. године⁵ када је и први пут ово кривично дело унето у кривично законодавство Републике Србије. Наиме, одговорност учиниоца за основни облик дела који је прописан у чл. 388 ст. 1, постоји иако није употребљена сила, претња или неки од других начина извршења наведених у том ставу, ако је

1 Кривични законик (*Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009 и 121/2012).

2 Закон о изменама и допунама Кривичног закона (*Службени гласник РС*, бр. 39/2003).

3 Кривични законик (*Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009 и 121/2012).

4 Закон о изменама и допунама Кривичног законика (*Службени гласник РС*, бр. 72/2009).

5 Закон о изменама и допунама Кривичног закона (*Службени гласник РС*, бр. 39/2003).

пасиван субјекат малолетно лице (особа која није навршила осамнаест година) за разлику од ранијег решења када је старосна граница била четрнаест година, чиме је проширена заштита ове категорије лица (чл. 388 ст. 2 КЗ-а). Такође, уколико се анализира кретање прописаних казни за основни облик може се уочити тренд поопштравања кажњавања па је тако посебни минимум првобитно 2005. године⁶ подигнут са једне на две, а 2009. године⁷ на три године, док је максимум казне 2009. године⁸ подигнут са десет на дванаест година. Интересантно је то и да је законодавац, следећи логику посебне заштите особа млађе животне доби, код прецизирања услова за одговорност учиниоца предвидео строжу санкцију за онога ко је уз примену силе, претње или неког другог, у закону наведеног, начина извршења предузео радњу према малолетном лицу. Такво решење било је присутно и у инкриминацији из 2003. године⁹, с тим да је тада граница посебног минимума била постављена на нивоу од пет година затвора, док је изменама из 2005. године¹⁰, посебни минимум запрећене казне смањен на три године затвора, да би поново изменама из 2009. године¹¹ враћен на пет година. Оба прописа имала су исто решење у погледу максимума санкције за овај облик кривичног дела трговине људима и прихватале су општи максимум казне затвора. Гледано кроз призму важећих прописа то је петнаест година према КЗ СРЈ важећем на територији Републике Србије 2003. године, односно двадесет година према важећем КЗ-у¹².

Кривично дело трговине људима, поред наведених, има још седам облика. У чл. 388 ст. 4 регулисан је случај наступања тешке телесне повреде неког лица као последица извршења дела из ст. 1, 2 и 3 истог члана. Изменама из 2009. године¹³ подигнут је посебни максимум овог облика кривичног дела са три на пет година. Поједине нелогичности које су постојале у погледу квалификованог облика кривичног дела који подразумева да је наступила тешка телесна повреда оштећеног лица - жртве кориговане су изменама КЗ-а из 2012. године¹⁴. Наиме, актуелно решење предвиђа да ако је услед дела из чл. 388 ст. 1 и 2 наступила тешка телесна повреда неког лица, учинилац ће се казнити затвором од пет до петнаест година, а ако је наступила тешка телесна повреда малолетног лица услед дела из става 3 овог члана, учинилац ће се казнити затвором најмање пет година. Ипак и даље се могу упутити примедбе у погледу кривичноправне заштите малолетног лица, у смислу прописане санкције, јер се није следила логика која је испоштована код предвиђања санкција за извршење основног облика кривичног дела. Наиме, изједначава се ситуација када дело учињено према малолетном лицу за последицу има тешку телесну повреду са оном када те последице нема, што свакако не може да буде исто. Требало је у том случају (тежи облик) предвидети виши посебни минимум (нпр. осам).¹⁵ Ово решење има логику у случају да је жртва пунолетно лице, јер су и посебни минимум и посебни максимум постављени тако да омогућавају теже кажњавање за кривично дело праћено тежом последицом.

6 Кривични законик (Службени гласник РС, бр. 85/2005).

7 Закон о изменама и допунама Кривичног законика (Службени гласник РС, бр. 72/2009).

8 Закон о изменама и допунама Кривичног законика (Службени гласник РС, бр. 72/2009).

9 Закон о изменама и допунама Кривичног закона (Службени гласник РС, бр. 39/2003).

10 Кривични законик (Службени гласник РС, бр. 85/2005).

11 Закон о изменама и допунама Кривичног законика (Службени гласник РС, бр. 72/2009).

12 Жарковић М. и Илић А., *Кривичноправна заштита малолетних жртава трговине људима*, Правна ријеч, Часопис за правну теорију и праксу, Бања Лука, 2009, стр. 251.

13 Закон о изменама и допунама Кривичног законика (Службени гласник РС, бр. 72/2009).

14 Закон о изменама и допунама Кривичног законика (Службени гласник РС, бр. 121/2012).

15 Жарковић М. и Илић А., *op. cit.*, стр. 251.

Тежи облик од претходног постоји у чл. 388 ст. 5 уколико је као последица извршења дела из ст. 1 и 3 истог члана наступила смрт једног или више лица. У том случају учинилац ће се казнити затвором најмање десет година. Ово решење постоји још од 2005. године¹⁶.

Такође би требало размислити и о подизању посебног максимума односно у овом случају би то могао бити општи максимум, двадесет година. Да апсурд буде већи, у овом случају законодавац је прописао и петнаест година затвора као посебни максимум за тежи облик дела (код основног облике дела учињеног над малолетником посебни максимум није предвиђен, већ важи општи максимум од двадесет година). У сваком случају, закључак је да таква решења нису примерен одговор на тренд присутан у извршењу кривичног дела трговине људима, а који показује да учиниоци злочин све чешће чине над малолетним лицима, то јест децом и малолетницима. Искорак у правом смеру је направљен повећањем посебног минимума на десет година затвора за дело трговине људима које за последицу има смрт жртве (притом, и овде се не прави разлика за случај да је жртва малолетно лице) у односу на решење из 2003. године.

Посебан облик кривичног дела трговине људима у чл. 388 ст. 6 односи се на бављење вршењем трговине људима из. ст. 1. до 3 истог члана или уколико је дело извршено од стране групе. У чл. 388 ст. 7 предвиђена је одговорност у случају да је дело извршено од стране организоване криминалне групе. У првој ситуацији прописана је казна затвора најмање пет година а у другој казна затвора најмање десет година. Тек је изменама из 2009. године¹⁷ направљена разлика између извршења дела од стране групе с једне стране и извршења дела од стране организоване криминалне групе.

Законом о изменама и допунама КЗ-а из 2009. године¹⁸ уведен је по први пут нови облик кривичног дела трговине људима који предвиђа кривичну одговорност лица која су знала или могла знати да је неко лице жртва трговине људима, а која су искористила њен положај жртве или другоме омогућила искоришћавање њеног положаја ради експлоатације санкционисане основним обликом кривичног дела трговине људима (чл. 388 ст. 8 КЗ-а). За овај облик кривичног дела предвиђена је казна затвора од шест месеци до пет година. Законодавац је предвидео тежи облик у чл. 388 ст. 9 КЗ-а с обзиром на узраст жртве. Уколико је жртва лице за које је учинилац знао или је могао знати да је малолетно, учинилац ће се казнити казном затвора од једне до осам година.

Жртве трговине људима имају додатну заштиту предвиђањем да је њихов пристанак на експлоатацију или на успостављање ропског или њему сличног односа из чл. 388 ст. 1 КЗ-а не утиче на постојање кривичног дела из ст. 1, 2 и 6 истог члана.

У чл. 389 КЗ-а, као посебно кривично дело, издвојена је трговина малолетним лицима ради усвојења. У чл. 389 ст. 1 предвиђена је одговорност: за онога ко одузме лице које није навршило шеснаест година ради његовог усвојења противно важећим прописима, за онога ко усвоји такво лице или посредује у таквом усвојењу или ко у том циљу купи, прода или преда другом лице које није навршило шеснаест година или га превози, обезбеђује му смештај или га прикрива. Законом о изменама и допунама КЗ-а из 2009. године¹⁹ подигнута је старосна граница пасивног субјекта код овог кривичног дела. Наиме, претходно се ово кривично дело звало трговина децом ради усвојења и пружала се кривичноправна заштита само лицима која

16 Кривични законик (Службени гласник РС, бр. 85/2005).

17 Закон о изменама и допунама Кривичног законика (Службени гласник РС, бр. 72/2009).

18 *Ibidem*.

19 *Ibidem*.

нису навршила четрнаест година. У том смислу подизање старосне границе жртава представља значајан помак у правцу пружања заштите малолетним жртвама овог кривичног дела. За основни облик кривичног дела трговина малолетним лицима ради усвојења прописана је казна затвора од од једне до десет година. Законом о изменама и допунама КЗ-а из 2009. године²⁰ повећан је посебни максимум код овог дела, са пет на десет година. Постоје два квалификована облика овог кривичног дела. У чл. 389 ст. 2 инкриминисано је бављење делатношћу из ст. 1 овог члана или извршење кривичног дела од стране групе, док је у ст. 3 инкриминисано извршење кривичног дела од стране организоване криминалне групе. За први квалификовани облик предвиђена је казна затвора најмање три године, док се у другом случају може изрећи најмање пет година затвора.

Заштита жртава трговине људима у кривично-процесном законодавству Републике Србије

Може се рећи да постоји сагласност око тога да се мора пружити адекватна заштита лицима која су оштећена кривичним делом а за која је вероватно да ће дати обавештења о кривичном делу, учиниоцу или о другим чињеницама која се утврђују у поступку. Нарочито је важно обезбедити потребну заштиту жртвама одређених кривичних дела која су посебно опасна и код којих су последице дела нарочито тешке. Такво кривично дело је свакако трговина људима.

Све мере заштите, у основи, могу се поделити на оне које су процесног и оне које су ванпроцесног карактера. Мере заштите се примењују у односу на лица која се налазе у улози сведока у кривичном поступку. Та лица могу бити истовремено и оштећена кривичним делом али и не морају.

Под мерама заштите сведока подразумевају се све појединачне мере, ванпроцесног и процесног карактера, које су намењене заштити сведока или сарадника правде од застрашивања или свих опасних последица њихове одлуке да сарађују са правосудјем. У том смислу, примена мера процесног карактера захтева постојање посебних доказних правила за саслушање учесника у кривичном поступку, али и одговарајућу процесну заштиту осетљивих сведока у циљу спречавања њихове секундарне виктимизације. Са друге стране, мере заштите ванпроцесног карактера подразумевају заштиту којом држава обезбеђује остваривање основних слобода и људских права и оне се примењују према учесницима у кривичном поступку и њима блиским лицима, при чему су правосудни органи по правилу овлашћени за доношење одлуке о томе.²¹

Овде ће бити размотрене само мере заштите процесног карактера. Мере заштите сведока ванпроцесног карактера пре свега су регулисане у другим законима. У том смислу најзначајнији пропис је Закон о Програму заштите учесника у кривичном поступку²².

Постоји неколико законских прописа који се баве процесним мерама заштите жртава. Неки закони су општег карактера с обзиром да се односе на све жртве кривичних дела, без обзира на узраст и врсту кривичног дела. У ту групу спадају одговарајући кривичнопроцесни законици. Код нас је тренутно специфична

20 *Ibidem*.

21 Илић Г. П., *Заштита жртава и сведока у поступку пред Међународним кривичним трибуналом за бившу Југославију*, ин: Иванишевић Б., Илић Г. П., Вишњић Т. и Јањић В., *Водич кроз Хашки трибунал: прописи и пракса*, Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2007, стр. 230.

22 Закон о Програму заштите учесника у кривичном поступку (*Службени гласник РС*, бр. 85/2005).

ситуација по питању тога који је кривичнопроцесни законик важећи. Кад је реч о општем криминалитету, још увек се примењује Законик о кривичном поступку (у даљем тексту: ЗКП) из 2001. године²³. У кривичним поступцима за дела организованог криминала или ратних злочина примењује се нови Законик о кривичном поступку (у даљем тексту: нови ЗКП) из 2011. године²⁴. У случају да су малолетна лица жртве одређених кривичних дела, примењује се Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица (у даљем тексту: ЗМУКД²⁵).

На овом месту биће размотрене одређене одредбе ЗКП-а из 2011. године као и одредбе ЗМУКД-а.

Основна заштита сведока у Законнику о кривичном поступку из 2011. године

Нови ЗКП²⁶ регулише проблематику заштите сведока у оквиру шире целине која се односи на испитивање сведока као доказне радње. Поред основних мера заштите, овим одредбама су предвиђене и мере заштите посебно осетљивих сведока као и мере заштите сведока од застрашивања (чл. 102 до чл. 112 новог ЗКП-а).

Већ у првом члану који регулише проблематику заштите сведока, могу се уочити одређене промене у односу на постојеће решење. Наиме, у чл. 102 ст. 1 новог ЗКП-а предвиђено је да орган поступка има дужност да оштећеног или сведока заштити од увреде, претње или сваког другог напада. Орган поступка је поред суда и јавни тужилац као и други државни орган пред којим се води поступак (чл. 2 ст. 1 т. 15 новог ЗКП-а). На тај начин се у односу на досадашње решење проширује круг субјеката који имају дужност да оштећеног или сведока заштите од напада. Ово ново, другачије решење се уклапа и у логику нове концепције коју уводи нови ЗКП односно у складу је са концептом тужилачке истраге. Већа овлашћења јавног тужиоца подразумевању и повећану одговорност у току самог поступка која се између осталог испољава и у дужности заштите оних лица која имају улоге оштећеног односно сведока. Са друге стране, додатни аргумент у прилог проширења круга субјеката који се старају о заштити споменутих лица у кривичном поступку је и околност да је јавно тужилаштво самостални државни орган који гони учиниоце кривичних дела и других кажњивих дела и предузима мере за заштиту уставности и законитости. Заштита одређених лица од увреде, претње или било ког другог напада се може третирати као обављање јавнотужилачке функције²⁷.

У складу са новоустановљеном дужношћу јавни тужилац, према новом ЗКП-у, има поред суда овлашћење да опомене учесника у поступку или друго лице које пред органом поступка вређа, прети или угрожава сигурност оштећеног или сведока. Ипак, овлашћење у погледу новчаног кажњавања до 150.000 динара, припада само суду (чл. 102 ст. 2 новог ЗКП-а) јер би давање такве могућности јавном ту-

23 Законик о кривичном поступку (*Службени лист СРЈ*, бр. 70/2001 и 68/2002 и *Службени гласник РС*, бр. 58/2004, 85/2005, 115/2005, 85/2005 – др. закон, 49/2007, 20/2009 – др. закон, 72/2009 и 76/2010).

24 Законик о кривичном поступку (*Службени гласник РС*, бр. 72/2011, 101/11, 121/2012 и 32/2013).

25 Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица (*Службени гласник РС*, бр. 85/2005).

26 Законик о кривичном поступку (*Службени гласник РС*, бр. 72/2011, 101/11, 121/2012 и 32/2013).

27 Бановић Б. и Илић А., *Мере заштите сведока у новом Законнику о кривичном поступку*, Зборник радова: *Нова решења у кривично процесном законодавству-теоретски и практични аспект*, Београд, 2011, стр. 125.

жиоцу могло додатно да наруши „једнакост оружја“ која је, чињеницом да је јавни тужилац орган поступка, у тој фази прилично крхка²⁸. То би нарочито могло да буде спорно ако се ради о кажњавању окривљеног од стране јавног тужиоца. О жалби против решења којим је изречена новчана казна одлучује веће, при чему жалба не задржава извршење решења (чл. 102 ст. 3 новог ЗКП-а).

Јавни тужилац, такође, појачану активност треба да покаже и када је реч о предузимању кривичног гоњења у случају насиља или озбиљне претње упућене оштећеном или сведоку. За разлику од досадашњег решења²⁹ по којем је само суд имао дужност да, у случају насиља или озбиљне претње, обавести јавног тужиоца ради преузимања кривичног гоњења (чл. 109 ст. 3 ЗКП-а), нови ЗКП и у овом сегменту уводи одговарајуће измене. По пријему обавештења од полиције или суда или по сопственом сазнању о постојању насиља или озбиљне претње упућене оштећеном или сведоку, јавни тужилац ће предузети кривично гоњење или ће о томе обавестити надлежног јавног тужиоца (чл. 102 ст. 4 новог ЗКП-а).

Без обзира што се овим закоником пре свега регулише питање процесне заштите сведока и других лица у кривичном поступку, у одређеној мери је потребно да се дотакне и проблематика њихове ванпроцесне заштите. Тако је у чл. 102 ст. 5 новог ЗКП-а предвиђено да јавни тужилац или суд могу захтевати да полиција предузме мере заштите оштећеног или сведока у складу са законом. Новина је да ови споменути органи имају право да самоиницијативно, без ичијег предлога, захтевају предузимање тих мера заштите од стране полиције, за разлику од позитивноправног решења. И ово решење се свакако уклапа у нову концепцију кривичног поступка, нарочито када је реч о јавном тужиоцу. Законодавац овде прецизира да се ради о предузимању мера заштите оштећеног или сведока од стране полиције у складу са законом. Ову одредбу би требало тумачити тако да се ради о предузимању мера заштите предвиђених Законом о полицији³⁰ и оне се у основи свode на мере безбедносне заштите живота, права, слобода и личног интегритета лица. Закон о полицији на одређени начин разрађује ту основну одредбу али оне на овом месту неће бити предмет даље анализе, јер се углавном ради о ситуацијама када полиција самоиницијативно предузима одговарајуће мере заштите лица која би се због познавања одређених околности могла наћи у опасности³¹.

Заштита посебно осетљивих сведока у Законнику о кривичном поступку из 2011. године

Поједина лица која се налазе у улози сведока су због неких својих специфичности посебно осетљива и то свакако подразумева и њихов специјалан третман у кривичном поступку. Поставља се питање шта се подразумева под посебно осетљивим сведоцима. С обзиром на различите дефиниције које се могу срести у упоредном праву није могуће дати једноставно објашњење појма али је чињеница да се ова категорија сведока може дефинисати навођењем субјективних или објективних критеријума или комбинацијом оба.³²

28 Илић Г. П., Мајић М., Бељански С. и Трешњев А., *Коментар Законика о кривичном поступку*, Службени гласник, Београд, 2012, стр. 287.

29 Законик о кривичном поступку РС (*Службени гласник СРЈ*, бр. 70/2001, 68/2002 и *Службени гласник РС*, бр. 58/2004, 85/2005, 115/2005, 49/2007, 20/2009 – др. закон, 72/2009 и 76/2010).

30 Закон о полицији (*Службени гласник РС*, бр. 101/2005, 63/2009 – одлука УС и 92/2011).

31 Бановић Б. и Илић А., *op. cit.*, стр. 126.

32 Бркић С., *Заштита сведока у кривичном поступку*, Нови Сад, 2005, стр. 131 и 132.

Нацрт новог ЗКП-а³³ говори о заштити посебно осетљивих сведока у чл. 103 и 104 и то представља потпуну новину када је реч о мерама заштите пунолетних сведока у општем кривичном поступку код нас. Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица³⁴ (у даљем тексту: ЗМУКД) увео је посебне мере заштите малолетних лица као оштећених у кривичном поступку када се пунолетном лицу суди за неко од таксативно набројаних кривичних дела (чл. 150 ст. 1 ЗМУКД) чији је *ratio legis* у спречавању њихове секундарне и терцијарне виктимизације. Међутим, сада се у чл. 103 ст. 1 новог ЗКП-а предвиђа да сведоку који је с обзиром на узраст, животно искуство, начин живота, пол, здравствено стање, природу, начин или последице извршеног кривичног дела, односно друге околности случаја посебно осетљив, орган поступка може по службеној дужности, на захтев странака или самог сведока одредити статус посебно осетљивог сведока, чиме се на један целовит начин ова проблематика регулише. *Ratio legis* ове процесне установе је с једне стране у спречавању секундарне виктимизације сведока који су истовремено и оштећени кривичним делом, јер та лица могу бити посебно трауматизована извршеним кривичним делом³⁵. Њихов статус је добрим делом уподобљен са статусом деце и малолетника као оштећених и сведока.³⁶

Као што се може закључити, сведок може добити статус посебно осетљивог сведока како на основу одређених субјективних тако и објективних критеријума. Статус посебно осетљивог сведока одређује орган поступка, односно и јавни тужилац има то овлашћење, што је такође у складу са новом концепцијом кривичног поступка. У том смислу у новом ЗКП-у се прецизира ко све има то овлашћење. У питању су јавни тужилац, председник већа или судија појединац који доносе решење којим се одређује статус посебно осетљивог сведока (чл. 103 ст. 2 новог ЗКП-а). Поменути процесни субјекти, такође, имају овлашћење да ако сматрају да је то потребно ради заштите интереса посебно осетљивог сведока, донесу решење о постављању пуномоћника сведоку, при чему само постављање пуномоћника обавља јавни тужилац или председник суда по редоследу са списка адвоката који суду доставља надлежна адвокатска комора за одређивање бранилаца по службеној дужности и то на терет буџетских средстава (чл. 103 ст. 3 новог ЗКП-а). Могућност постављања пуномоћника је управо један вид заштите посебно осетљивих сведока.³⁷

С обзиром на статус посебно осетљивих сведока и само испитивање ових лица је другачије у односу на „обичне“ сведоке. Нови ЗКП предвиђа различите облике заштите посебно осетљивих сведока током испитивања, неки од њих се примењују у односу на све овакве сведоке, док је за примену других неопходна процена органа поступка о томе да ли је њихова употреба потребна.

За све посебно осетљиве сведоке важи правило да им се питања могу постављати само преко органа поступка који ће се према њима односити са посебном пажњом, настојећи да се избегну могуће штетне последице кривичног поступка по личност, телесно и душевно стање сведока (чл. 104 ст. 1 новог ЗКП-а). Процена органа поступка је неопходна када се ради о могућности испитивања посебно осетљивих сведока уз помоћ психолога, социјалног радника или другог стручног лица.

Мера заштите посебно осетљивих сведока може бити и испитивање употребом техничких средстава за пренос слике и звука. Ако се орган поступка одлучи за та-

33 Законик о кривичном поступку (Службени гласник РС, бр. 72/2011, 101/11, 121/2012 и 32/2013).

34 Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица (Службени гласник РС, бр. 85/05).

35 Илић Г. П., Мајић М., Бељански С. и Трешњев А., *op. cit.*, стр. 289.

36 Бркић С., *op. cit.*, стр. 241.

37 Бановић Б. и Илић А., *op. cit.*, стр. 127.

кав начин испитивања, оно ће се спровести без присуства странака и других учесника у поступку у просторији у којој се сведок налази (чл. 104 ст. 2 новог ЗКП-а). Приликом доношења одлуке, орган поступка би требало да узме у обзир интерес поступка за утврђивањем истине затим интерес одбране, као и интерес самог сведока.³⁸ Такође, посебно осетљив сведок се може испитати и у свом стану или другој просторији односно у овлашћеној институцији која је стручно оспособљена за испитивање ових лица (чл. 104 ст. 3 новог ЗКП-а). Овим решењем се омогућава да сведок приликом давања исказа остане у окружењу које му улива поверење, при чему ако се то још чини уз употребу техничких средстава за пренос слике и звука онда се истовремено превазилази одступање од начела непосредности које би постojало ако би се само читао записник са исказом сведока.³⁹

На крају је предвиђена још једна мера заштите посебно осетљивих сведока која се односи на забрану суочења ових сведока са окривљеним односно једино се оставља могућност сведоку да, ако му је то у интересу, захтева то суочење (чл. 104 ст. 4 новог ЗКП-а). Додатни услов је и да орган поступка дозволи то суочење водећи рачуна о степену осетљивости сведока у конкретном случају, као и о правима одбране. Уколико се не би захтевала одлука органа поступка о овом питању, то би могло да има утицај на правичност суђења јер би се на неки начин сведок и окривљени довели у неравноправни положај.⁴⁰

Заштићени сведок у Законику о кривичном поступку из 2011. године

Нови ЗКП⁴¹ издваја још једну категорију сведока у односу на коју се могу одредити посебне мере заштите. У питању су сведоци који би, због постојања одређених околности, давањем исказа или одговором на поједина питања себе или себи блиска лица изложили опасности по живот, здравље, слободу или имовину већег обима (чл. 105 ст. 1 новог ЗКП-а). Постојање наведених околности је *quaestio facti* приликом чијег се утврђивања мора водити рачуна о неколиким стварима. Неопходно је најпре утврдити везу између давања исказа или одговора на поједина питања и опасности која би могла да наступи по живот, здравље, слободу или имовину већег обима. Док се исказ или одговор на одређено питање везује за сведока, опасност се не односи искључиво на њега, већ и на њему блиска лица.⁴²

Формални услов за стицање статуса заштићеног сведока јесте решење којим суд одређује такав статус и одобрава једну или више мера посебне заштите.⁴³

Овај облик заштите сведока није у потпуности нов у нашем кривично процесном праву. И још увек актуелни ЗКП⁴⁴ на сличан начин регулише ову проблематику, међутим, постоје и значајне разлике између та два решења.

Под мерама посебне заштите, нови ЗКП, подразумева испитивање заштићеног сведока под условима и на начин који обезбеђују да се његова истовестност не открије општој јавности, а изузетно ни окривљеном и његовом браниоцу (чл. 105

38 Бркић С., *op. cit.*, стр. 110.

39 *Ibid.*, стр. 108.

40 Бановић Б. и Илић А., *op. cit.*, стр. 128.

41 Законик о кривичном поступку, *Службени гласник РС*, бр. 72/2011, 101/11, 121/2012 и 32/2013.

42 Илић Г. П., Мајић М., Бељански С. и Трешњев А., *op. cit.*, стр. 291.

43 *Ibid.*, стр. 292.

44 Погледати важећи текст ЗКП-а, чл. 109а-109ђ (*Службени гласник СРЈ*, бр. 70/2001, 68/2002 и *Службени гласник РС*, бр. 58/2004, 85/2005, 115/2005, 49/2007, 20/2009 – др. закон, 72/2009 и 76/2010).

ст. 2 новог ЗКП-а). Ово последње је могуће само до одређеног процесног момента тако да се не ради о потпуној анонимности.

Кад су у питању конкретне мере посебне заштите, законодавац прави разлику између оних сведока чија се истоветност не открива општој јавности и оних сведока који треба да остану анонимни и у односу на окривљеног и његовог браниоца. Заједничко за све заштићене сведоке је да се примењују мере искључења јавности са главног претреса и забрана објављивања података о истоветности сведока (чл. 106 ст. 1 новог ЗКП-а).

Изузетно неоткривање истоветности заштићеног сведока ни окривљеном односно његовом браниоцу могуће је под условом да суд, након узимања изјава од сведока и јавног тужиоца, утврди да је живот, здравље или слобода сведока или њему блиског лица у тој мери угрожена да то оправдава ограничење права на одбрану и да је сведок веродостојан (чл. 106 ст. 2 новог ЗКП-а). Треба истаћи да се овде ради о ситуацији када је угрожености сведока постојећа, за разлику од општег правила по којем је довољно да је угроженост предстојећа. Та постојећа угроженост је разлог који оправдава ограничење права на одбрану што значи да у суштини примена ове мере има изузетан карактер⁴⁵.

Ради се о ситуацији када неоткривање података о личности сведока може довести у питање остварење права на одбрану као једног од најважнијих принципа на којима треба да се заснива кривични поступак. Међународни стандарди под одређеним условима омогућавају анонимно сведочење. Тако је у т. 10, 11 и 13 анекса Препоруке Р (97) 13 и т. 18 до 21 анекса Препоруке Рец. (2005) предвиђено да је реч о изузетној мери чије одређивање подразумева постојање верификационог поступка у оквиру којег странке морају имати могућност да оспоре претпостављену потребу за анонимношћу сведока, његову веродостојност и извор његових сазнања. Исти документи предвиђају и да одлука о одобравању анонимности сведока може бити донета само ако надлежни суд оцени да је живот или слобода односног лица или његових ближњих озбиљно угрожена или је, у случају убаченог агента, могућност настављања његовог посла озбиљно доведена у питање као и да доказ може бити значајан и лице веродостојно.⁴⁶ Нема сумње да је законодавац приликом прописивања услова за одређивање анонимног сведочења водио рачуна да оно буде усклађено са одговарајућим међународним стандардима.⁴⁷

Кад се говори о домаћају те анонимности, она није потпуна. Наиме, окривљеном и његовом браниоцу се у одређеном процесном моменту мора открити истоветност заштићеног сведока, а то је најкасније петнаест дана пре почетка главног претреса. То значи да скривање идентитета сведока од окривљеног и његовог браниоца представља меру привременог карактера.

Покретање поступка за одређивање статуса заштићеног сведока је у основи на сличан начин регулисано као што је то случај у важећем ЗКП-у⁴⁸. Нацрт новог ЗКП-а предвиђа да суд може одредити статус заштићеног сведока по службеној дужности, на захтев јавног тужиоца или самог сведока (члан 107, став 1), док важећи ЗКП ту могућност даје и окривљеном. Претпоставка је да ће се по природи ствари заштићени сведок углавном јављати на страни оптужбе па је због тога иницирање ових мера, кад је реч о странкама, ограничено на јавног тужиоца. Такође је, у складу са измењеном концепцијом кривичног поступка, промењен и круг субјеката којима се подноси захтев за одређивање статуса заштићеног сведока. Захтев се подноси

45 Бановић Б. и Илић А., *op. cit.*, стр. 129.

46 Илић Г. П., *op. cit.*, стр. 243 и 244.

47 Бановић Б. и Илић А., *op. cit.*, стр. 129 и 130.

48 Видети чл. 109 б важећег ЗКП-а.

у запечаћеном омоту на коме је назначено „заштита сведока – строго поверљиво“ и у току истраге предаје судији за претходни поступак а након потврђивања оптужнице, као и до сада, председнику већа (чл. 107 ст. 3 новог ЗКП-а). У односу на садржину и форму постављеног захтева неопходан је извештај формализам, да би се суду дали елементи потребни за одлучивање, као и да би се очувала дискреција.⁴⁹ Судија за претходни поступак и доноси одлуку о захтеву у току истраге, док након потврђивања оптужнице то овлашћење припада већу (чл. 108 ст. 1 новог ЗКП-а).

У решењу којим се одређује статус заштићеног сведока наводи се псеудоним заштићеног сведока, трајање мере и начин на који ће бити спроведена (чл. 108 ст. 2 новог ЗКП-а). Начин спровођења у ствари подразумева предузимање конкретних мера у циљу остварења сврхе заштите сведока односно испуњења захтева да се истовестност сведока не открива општој јавности. Те конкретне мере су следеће: измена или брисање из списка података о истовестности сведока, прикривање изгледа сведока, испитивање из посебне просторије уз промену гласа сведока и испитивање путем техничких средстава за пренос звука и слике.

Након што решење којим се одређује статус заштићеног сведока постане правноснажно суд ће, посебном наредбом која представља службену тајну, на поверљив начин обавестити странке, браниоца и сведока о дану, сату и месту испитивања сведока (чл. 109 ст. 1 новог ЗКП-а). С обзиром да законодавац прави разлику између сведока чија се истовестност не открива општој јавности и оних сведока који треба да остану анонимни до одређеног процесног момента и у односу на окривљеног и његовог браниоца тако постоје и разлике у самој процедури која претходи испитивању тих сведока. У првој ситуацији заштићени сведок се пре почетка испитивања обавештава да се његова истовестност неће никоме открити осим суду, странкама и браниоцу, док се у другом случају сведок обавештава да ће се његова истовестност открити само суду и јавном тужиоцу, а окривљеном и браниоцу најкасније петнаест дана пре почетка главног претреса (чл. 109 ст. 2 новог ЗКП-а). Такође, ово претходно обавештавање подразумева и упознавање сведока са начином на који ће бити испитан.

Иако се на неки начин подразумева да само одређивање статуса заштићеног сведока значи и да лица која присуствују главном претресу односно која су упозната са идентитетом заштићеног сведока имају дужност да тај идентитет не откривају трећим лицима, законодавац изричито предвиђа да ће суд упозорити све присутне да су дужни да чувају као тајну податке о заштићеном сведоку и њему блиским лицима и о другим околностима које могу довести до откривања њихове истовестности и да одавање тајне представља кривично дело (чл. 109 ст. 3 новог ЗКП-а). Тиме се додатно обезбеђује да се истовестност заштићеног сведока не открије. Истој сврси служи и следећа одредба која даје суду овлашћење да забрани свако питање које захтева одговор који би могао да открије истовестност заштићеног сведока (члан 109, став 4 новог ЗКП-а). У питању су мере процесне заштите које би требало да отклоне опасност од посредног обелодањивања података о заштићеном сведоку.⁵⁰ На крају, заштићени сведок потписује псеудонимом записник о испитивању (члан 109, став 6 новог ЗКП-а).

Подаци о истовестности заштићеног сведока и њему блиских лица као и о другим околностима које могу довести до откривања њихове истовестности морају се

49 Бркић С., *op. cit.*, стр. 240.

50 Илић Г. П., *Мере процесне заштите учесника у кривичном поступку*, ин: Илић Г. П., Мајић М. и Николић Б., *Коментар Закона о Програму заштите учесника у кривичном поступку – са упоредноправним прегледом и мерама процесне заштите*, Мисија ОЕБС у Србији и Црној Гори, Београд, 2006, стр. 133.

на адекватан начин чувати тако да се они у том циљу затварају у посебан омот који треба да има назнаку „заштићени сведок – службена тајна“, ставља се печат на омот и предаје се на чување судији за претходни поступак (члан 110, став 1 новог ЗКП-а). Запечаћени омот може отворати само суд који одлучује о правном леку против пресуде, при чему ће се на омоту назначити дан и час отварања, имена чланова већа који су упознати са претходно споменутиим подацима, као и правни основ за отварање запечаћеног омота, након чега ће се омот поново запечатити, додаће се и датум и сат печатења и вратити судији за претходни поступак (чл. 110 ст. 2 новог ЗКП-а). Поред одредбе која предвиђа да је наредба којом суд на поверљив начин обавештава странке, браниоца и сведока о дану, сату и месту испитивања сведока службена тајна, законодавац је изричито прописао и да су подаци о истовестности заштићеног сведока и њему блиских лица као и о другим околностима које могу довести до откривања њихове истовестности, такође службена тајна и да су те податке дужна да чувају и друга лица која их у било ком својству сазнају (чл. 110 ст. 3 новог ЗКП-а).

У чл. 111 новог ЗКП-а предвиђено је да полиција и јавни тужилац имају дужност да приликом прикупљања обавештења обавесте грађане о мерама посебне заштите.

Заштита жртава у Закону о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица

Са друге стране, кривичнопроцесна заштита малолетних лица као оштећених првенствено је регулисана у ЗМУКД-у⁵¹. Овим законом уведене су посебне мере заштите малолетних лица као оштећених у кривичном поступку (чл. 150-157 ЗМУКД) када се пунолетном лицу суди за неко од таксативно набројаних кривичних дела (чл. 150 ст. 1 ЗМУКД), а чији *ratio legis* у спречавању њихове секундарне и терцијарне виктимизације.

ЗМУКД садржи одредбе које се односе на заштиту малолетних жртава трговине људима. Део трећи ЗМУКД-а носи назив: Посебне одредбе о заштити малолетних лица као оштећених у кривичном поступку. У чл. 150 ЗМУКД-а се, између осталих кривичних дела, наводе и кривична дела трговине људима, трговина децом ради усвојења и заснивање ропског односа и превоз лица у ропском односу у односу на које се примењују те посебне одредбе о заштити малолетних лица. Наиме, да би се избегле штетне последице по малолетника и његов развој захтева се да сви процесни актери поседују посебна знања из области права детета и кривичноправне заштите малолетних лица.⁵²

У поступку за кривична дела учињена на штету малолетних лица јавни тужилац, истражни судија и судије у већу ће поступати на начин да се избегну штетне последице по малолетно лице (чл. 152 и 153 ЗМУКД-а).⁵³ Тако се у чл. 152 ЗМУКД-а између осталог предвиђа да се саслушање малолетних лица обавља уз помоћ психолога, педагога или другог стручног лица. Такође, саслушање малолетног лица оштећеног кривичним делом наведеним у чл. 150 овог Закона се може спровести највише два пута, а изузетно више ако је то неопходно ради остварења сврхе кривичног поступка али у том случају судија је дужан да посебно води рачуна о

51 Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица (Службени гласник РС, број 85/05).

52 Перић истиче да је појам кривичноправне заштите малолетних лица доста непрецизно одређен. Перић О., Коментар Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, Друго, допуњено издање, Службени гласник, Београд, 2007, стр. 260.

53 Више о томе: *Ibid.*, стр. 262–264.

заштити личности и развоја малолетног лица. У ставу 3 и 4 истог члана прописана је могућност посебног начина саслушања малолетних лица под одређеним условима. Тако ће судија уколико оцени да је то потребно наредити да се малолетно лице саслушава употребом техничких средстава за пренос слике и звука, а саслушање ће се спровести без присуства странака и других учесника поступка, тако да му странке и лица која на то имају право, питања постављају посредством судије или стручних лица (чл. 152 ст. 3 ЗМУКД). Критеријум за примену ове одредбе су особеност кривичног дела и својства личности малолетног лица.⁵⁴ С обзиром на особености кривичних дела трговине људима или трговине децом ради усвојења као и психичке последице које виктимизација овим делима оставља на личност малолетног лица требало би у пракси очекивати широку примену ових одредаба у таквим случајевима. Такође, малолетно лице као сведок-оштећени се може саслушати и у свом стану или другој просторији, односно овлашћеној установи, организацији, стручно оспособљеној за испитивање малолетних лица, такође уз додатну могућност испитивања употребом техничких средстава за пренос слике и звука (чл. 152 ст. 4 ЗМУКД).

На овом месту би још требало само споменути и посебне одредбе у вези са суочењем као доказном радњом као и када се ради о препознавању окривљеног од стране малолетног лица.⁵⁵ Ако се као сведок саслушава малолетно лице које је услед природе кривичног дела, последица или других околности, посебно осетљиво, односно налази се у посебно тешком душевном стању, забрањено је вршити суочење између њега и окривљеног (чл. 153 ЗМУКД-а). Такође, када препознавање окривљеног врши оштећено малолетно лице, суд ће поступати посебно обазриво, а такво препознавање ће се у свим фазама поступка вршити на начин који у потпуности онемогућава да окривљени види ово лице (чл. 155 ЗМУКД-а).

Закључак

Заштита жртава трговине људима у кривичном законодавству Републике Србије се може оценити као задовољавајућа иако су у оквиру анализе кривичног законодавства изнете и одређене примедбе у погледу појединих решења односно указано је у ком правцу би се постојећа решења могла мењати.

Те примедбе се углавном односе на одређена решења у Кривичном законiku Републике Србије односно у вези са начином прописивања кривичног дела трговина људима. Указано је на одређене нелогичности у погледу прописивања казни код појединих квалификованих облика тог кривичног дела.

Постоји тенденција да се из године у годину пооштравају прописане казне за различите облике кривичног дела трговина људима. Тај тренд пооштравања казни је несумњиво, са једне стране, израз неопходности ефикаснијег супротстављања проблему трговине људима. Међутим, чињеница је да и најбољи закони не значе ништа уколико су само мртво слово на папиру односно ако се не примењују на адекватан начин. Та констатација важи и кад је у питању супротстављање трговини људима. Без обзира што захтеви за пооштравањем прописаних казни стално постоје, потребно је бити обазрив јер је питање да ли би се константним подизањем посебних минимума или максимума побољшало сузбијање трговине људима.

Што се тиче кривичнопроцесне заштите ситуација је специфична. Нови ЗКП на свеобухватан начин регулише проблематику заштите жртава кривичних дела,

54 Перић О., *op. cit.*, стр. 263.

55 Жарковић М. и Илић А., *op. cit.*, стр. 253.

а у том смислу и жртава трговине људима. Поред општих одредби о заштити оштећених и сведока у кривичном поступку, нови ЗКП детаљно регулише мере заштите посебно осетљивих сведока и мере заштите сведока од застрашивања. Ове последње мере постоје и у још увек актуелном ЗКП-у. Са друге стране мере заштите посебно осетљивих сведока су потпуна новина код нас и те одредбе би требало да омогуће да се на бољи начин пружи заштита жртвама трговине људима.

Без обзира на чињеницу да је унапређење заштите жртава трговине људима у кривичном законодавству један континуиран процес, неопходно је и на практичном плану постићи одговарајуће резултате. У том смислу су од великог значаја различити облици тренинга и едукације оних који примењују споменуте правне норме.

Литература

1. 1. Бановић, Б. и Илић, А., *Мере заштите сведока у новом Законику о кривичном поступку*, Зборник радова: *Нова решења у кривично процесном законодавству-теоретски и практични аспект*, Београд, 2011, стр. 121–136.
2. 2. Бркић, С., *Заштита сведока у кривичном поступку*, Нови Сад, 2005.
3. 3. Илић, Г. П., *Мере процесне заштите учесника у кривичном поступку*, ин: Илић Г. П., Мајић М. и Николић, Б., *Коментар Закона о Програму заштите учесника у кривичном поступку – са упоредноправним прегледом и мерама процесне заштите*, Мисија ОЕБС у Србији и Црној Гори, Београд, 2006.
4. 4. Илић, Г. П., *Заштита жртава и сведока у поступку пред Међународним кривичним трибуналом за бившу Југославију*, у: Иванишевић, Б., Илић, Г. П., Вишњић, Т. и Јањић, В., *Водич кроз Хашки трибунал: прописи и пракса*, Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2007.
5. 5. Илић, Г. П., Мајић, М., Бељански, С. и Трешњев, А., *Коментар Законика о кривичном поступку*, Службени гласник, Београд, 2012.
6. 6. Перић, О., *Коментар Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица*, Друго, допуњено издање, Службени гласник, Београд, 2007.
7. 7. Жарковић, М. и Илић, А., *Кривичноправна заштита малолетних жртава трговине људима*, Правна ријеч, Часопис за правну теорију и праксу, Бања Лука, 2009, стр. 239–262.

Правни прописи

8. Закон о потврђивању Конвенције Уједињених нација о транснационалном организованом криминалу и допунских протокола (*Службени лист СЦГ – Међународни уговори*, бр. 6/2001).
9. Законик о кривичном поступку РС (*Службени гласник СРЈ*, бр. 70/2001, 68/2002 и *Службени гласник РС*, бр. 58/2004, 85/2005, 115/2005, 49/2007, 20/2009 – др. закон, 72/2009 и 76/2010).
10. Закон о ратификацији Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода и додатних протокола (*Службени лист СЦГ – Међународни уговори*, бр. 9/2003, 5/2005 и 7/2005 – исправка и *Службени гласник РС – Међународни уговори*, бр. 12/2010).

11. Закон о изменама и допунама Кривичног закона (*Службени гласник РС*, бр. 39/2003).
12. Кривични законик (*Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009 и 121/2012).
13. Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица (*Службени гласник РС*, број 85/05).
14. Закон о полицији (*Службени гласник РС*, бр. 101/2005, 63/2009 – одлука УС и 92/2011).
15. Законик о кривичном поступку (*Службени гласник РС*, бр. 72/2011, 101/11, 121/2012 и 32/2013).

ИМПЛИКАЦИЈЕ ПРОЦЕСА РЕСТРУКТУРИРАЊА И СОЦИЈАЛНИХ НЕЈЕДНАКОСТИ НА БЕЗБЕДНОСТ У ЗЕМЉАМА ЗАПАДНОГ БАЛКАНА

мр Ладин Гостимировић

Висока пословно-техничка школа Добој

Драган Дамјановић спец.

Секретаријат за образовање и дечију заштиту градске управе града Београда

Сажетак: Крај двадесетог века обележен је нестанком три велика идеолошка система – државе благостања, комунистичке и револуционарне идеологије земаља Трећег света и почетком процеса трансформације глобалног карактера, који су цели свет увели у нову епоху. Ови процеси почели су да се одвијају стихијски и најчешће на концепцијама превазиђеног либералног капитализма.

Прихватајући схватање појма транзиције као сплета дубоких политичких, правних, економских и социјалних промена у оквиру друштва, у циљу његове суштинске трансформације, коју могу да проузрокују драматичне промене, у раду полазимо од тезе да транзициони процеси имају не само позитивну већ и негативну страну (која је, између осталог, изражена и преко криминалитета). У том смислу у овом раду покушали смо да прикажемо везу између процеса транзиције и криминалитета у земљама западног Балкана, и њихов утицај на укупну безбедност.

Такође су покренута питања кључних аспеката везе између економских прилика и криминала. Друштвене промене у транзиционим друштвима одвијале су се у корак са низом турбуленција у социјалном систему које су ишле у правцу интензивирања сиромаштва, социјалне и економске поларизације, распадања социјалне кохезије и солидарности, те аномије и социјалне дерегулације.

Кључне речи: друштвене промене, транзиција, социјалне неједнакости, сиромаштво, криминалитет.

Уводна разматрања

Трансформација од планске ка тржишној економији представља важан процес друштвене промене земаља западног Балкана. Уско повезан са политичким одлукама, овај процес довео је, а и даље води, ка различитим социјалним последицама, које по већину ових друштава нема само позитивне последице. Иако је концепт планске економије у последњим деценијама социјалистичких држава услед недовољне флексибилности уз истовремено непромењене циљеве економског раста, полако, али сигурно губио на продуктивности, отварајући нов простор за тзв. сиву економију, која је функционисала на бази тржишта, не би требало занемарити утицај и међународни тренд неолибералне политике економских актера који је падом Берлинског зида у Источној Европи добио не само нова тржишта, већ и нов простор за реформске експерименте, који су у многим западноевропским државама услед принципа јаке социјалне државе вођени у много тежим условима.

Криминал је вишедимензионална социјална девијација која има своја општа, посебна и појединачна изворишта. Различити облици криминала имају и специфичне или појединачне услове и узроке. Међутим, истраживања криминала у различитим друштвеним и културним срединама показују да одређени социјални, економски и политички услови посебно погодују његовом разбуктавању. Друштвене неједнакости, велике социјалне разлике, сиромаштво, незапосленост, ратови, културно заостајање, константне политичке и економске кризе, корумпирана и криминализована власт, институционалне дезорганизације итд., јесу погодујући социјални миље одакле извире криминал и већина других друштвених девијација.¹

Искуства већине земаља у развоју показују да су раздобља нагле промене економске структуре, истовремено, доба велике нестабилности и пораста криминалитета. Људи губе сигурност и осећају да им је егзистенција угрожена, а с друге стране примећују да расте број недопуштених дела, која органи формалне социјалне контроле једноставно не стижу да гоне. Ризик од откривања дела се смањује, а прилике за брзо и лако богаћење се умножавају. Појављује се и корупција помоћу које се обезбеђује фактички имунитет од прогона. Све то има катастрофалне последице по целокупни правни систем и равноправност грађана. Слично дејство имају и економске кризе и привредни ломови. Стања криза и депресија у која и развијене привреде повремено долазе, доводе до пада запослености, а с тим и животног стандарда. Бројне фирме банкротирају, њихови власници преко ноћи финансијски пропадају, а запослени губе радна места.

Свакако трансформација друштва није праћена само економском кризом (падом БДП-а, растом цена, повећањем незапослености), ту је и криза система вредности и криза институција. Економска криза повећава дистанцу између потреба и могућности да се на законит начин остваре те потребе, а самим тим детерминише стварање мотива у чијој је основи стицање противправне имовинске користи (пре свега, имовинских кривичних дела). С друге стране, криза система вредности, која је пратећи елемент сваке друштвене економске кризе, слаби инхибиторне механизме код човека и прихватљивим чини многе незаконите начине за стицање имовинске користи, укључујући и насиље. Управо због тога ћемо, у оквиру овог рада, настојати да утврдимо постоји ли нека корелативна повезаност између реструктурирања привреде земаља западног Балкана и криминалитета у њима.

Економски фактори друштвених промена у земљама Западног Балкана

Промене структуре привреде представљају дугорочни циљ фискалне политике сваке земље. У друштвима која се налазе на нижем степену техничко-технолошког развоја, у структури привреде преовлађују оне делатности које су карактеристичне по претежном учешћу живог рада (радно-интензивне делатности), на пример, пољопривреда, рибарство или шумарство. Уколико је у таквим друштвима раст реалног БДП-а праћен променама у структури привреде, ове промене се, уопште, говорећи, одвијају у корист индустрије. Циљ економске политике у релативно неразвијеним земљама јесте обезбеђење довољне количине новчаних буџетских средстава за финансирање индустријализације. У друштвима чија се привреда на-

¹ Јутовић, А. и др. (2008) *Социјалне неједнакости и сиромаштво као друштвени контекст криминала*, Факултет политичких наука, Годишњак 2008, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, стр. 445–448.

лази на вишем степену привредног развоја, промене у структури привреде одвијају се углавном кроз индустрију, у корист развоја технолошки сложенијих процеса производње. Савремене развијене државе воде селективну инвестициону политику и из буџета финансирају развој аерокосмичке индустрије, нуклеарне енергетике, електронике, информатике и биотехнике. С друге стране, требало би напоменути да савремена држава не запоставља инвестирање у пољопривреду, јер се она сматра стратешки важном привредном граном, иако је за привредни развој неопходно улагати пре свега у техничко-технолошки сложеније производње. Привредно реструктурирање у бившим социјалистичким земљама југоисточне Европе започето је крајем осамдесетих година прошлог века. Неке земље су биле успешније и брже су спровеле овај процес и модернизовале су и измениле своје привредне структуре, базирајући се на извозно оријентисану стратегију развоја. Земље Западног Балкана су имале мање успеха; код њих је акценат био на промени индустријске структуре и преоријентацији трговине, које би омогућиле већу конкурентност и њихово учешће на светском тржишту и у међународним светским токовима. Међутим, ни до данас нису до краја завршиле процес преструктурирања, и пред њиховим владама се као озбиљан изазов налази осмишљавање и спровођење развојне стратегије која ће их увести у „круг“ успешних тржишно оријентисаних привреда.²

Процес трансформације бивших социјалистичких друштава траје већ две деценије. То представља довољно дуг период, који омогућава да се утврде неке битне карактеристике трансформационог процеса и то његове добре стране, али и неповољни резултати. Циљ трансформације било је стварање реалних претпоставки за успостављање и успешно функционисање тржишне привреде и институција једног демократског друштва. Дакле, реч је о процесу истовремене промене економског и политичког система. Проблем је постао комплексан и отежан чињеницом да су ове реформе биле међусобно зависне.

Оно што је карактеристично за земље западног Балкана, за разлику од других транзиционих земаља, јесте чињеница да су почетком деведесетих година XX века политички и војни конфликти довели до политичке и економске дезинтеграције овог подручја, што је успорило увођење тржишне економије у целом региону и повећало његову изолацију од светске економије. Ефекти изолације су били драматични. Све новонастале земље у регији су постале мале економије, које зависе од међународне помоћи, трговине и страних инвестиција без којих се не могу повећати конкурентност, уводити нове технологије, повећавати продуктивност, животни стандард и смањивати обим сиромаштва. Из тог разлога, економске перформансе свих земаља западног Балкана, генерално гледано, знатно су слабије од перформанси напреднијих транзиционих економија.³

Процес реструктурирања привредних структура земаља западног Балкана састоји се из два аспекта:⁴

- 1) *деструктивни аспект* процеса реструктурирања,
- 2) *конструктивни аспект* процеса реструктурирања.

2 Milašinović, S., Gostimirović, L., *Društvene promene i devijacije*, Visoka poslovno tehnička škola, Doboj, 2012, str. 24.

3 Milašinović, S., Bakreski, O., Nikolovski, Z., *Political Conflicts*, Global Politician is an independent journal of politics and world affairs, Storobin & Associates Corporate Offices 14 Wall Street, 20 Floor, New York, N. Y. 10005.

4 Опшриније о tome videti u: Bajec, J., Joksimović, Lj., *Savremeni privredni sistemi*, peto izdanje, CID Ekonomskog fakulteta, Beogradu, 2004, str. 272–273.

У првој деструктивној фази, познатијој као транзициона депресија, дошло је до знатног смањења индустријске производње, што је највећим делом утицало на огроман пад друштвеног производа. Дошло је и до пада запослености, далеко испод пред-транзиционих нивоа, док је истовремено дошло до пораста инфлације, хроничног дефицита и акумулације задужености ових земаља. У првој фази реструктурирања јасно се уочава извешан степен деградирања производних снага и способности. После 1989. највише су трпели они делови привредне структуре који су у претходном периоду били потенцијално индустријски напредније гране. У тим гранама произвођачи из земаља западног Балкана били су у неповољнијем конкурентском положају у односу на поодмакле западне произвођаче, него произвођачи оних грана које су имале нижу квалификациону структуру и технолошки садржај. У капитално интензивним гранама и онима које запошљавају квалификоване раднике постоје изразито јаке препреке за организационо и технолошко реструктурирање. Један од фактора који је отежао прву фазу привредног реструктурирања јесте велики пад инвестиција. Основни чиниоци били су: пад домаће и спољне тражње, високе каматне стопе и непостојање дугорочних (инвестиционих) средстава. С једне стране, домаћинства и финансијски инвеститори били су спремни да држе само мали део својих портфолија у дугорочним финансијским активама, услед неизвесности које су инхерентне привредном реструктурирању. С друге стране, држава се максимално ослањала на тржишта домаћег капитала како би финансирала растуће буџетске дефиците. Важна компонента нових инвестиција представљају стране директне инвестиције било у постојећим или у новоформираним фирмама. У ком степену је страни капитал спреман да се усељава, у великој мери зависи од макроекономске ситуације, стања институционалних и правних реформи, као и карактеристика спољнотрговинског и девизног режима, тј. напретка процеса економске реформе. Будући да је у земљама западног Балкана, нарочито током првих година процеса транзиције, било веома нестабилно макроекономско окружење, ове земље су биле изразито неуспешне у привлачењу инвестиција.⁵

Утицај процеса приватизације на стандард, квалитет живота и социјалну неједнакост у земљама западног Балкана

Приватизациони процес довео је до значајних структурних промена у привредама земаља у транзицији. У процесу реструктурирања, највећи број великих државних и друштвених фирми је затворен, док су новоосноване фирме биле приватне, углавном мале и средње величине. Практично, само је број малих предузећа порастао, док је број средњих и великих знатно смањен. Иако је број запослених у растућем броју малих предузећа у периоду 2000–2003. године порастао за 44.000, број запослених у средњим предузећима опао је за 52 000, а у великим за више од 217.000.⁶ То најбоље показује очигледан утицај процеса приватизације на смањење нивоа запослености.

У наредној табели су дати подаци о кретању стопа незапослености за земље западног Балкана појединачно, и ту се најлакше може видети до каквих је промена дошло.

5 Ellman, M., *Transformation, depression and economics: some lessons*, Journal of Comparative economics, no. 9, 1994.; Kornai, J., *Transformational recession: the main causes*, Journal of comparative economics, no. 7, 1994.

6 Cerović, B.: *Privatisation in Serbia: evidence and analyses*, CID Ekonomskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 2006.

Табела бр. 1: Кретање укупне стопе незапослености у земљама западног Балкана

Година	Србија	БИХ	Хрватска	Македонија
	Укупно	Укупно	Укупно	Укупно
1995.	14,2	37,4	10	35,6
1996.	13,1		10,1	31,9
1997.	13,3	38,3	10,2	36
1998.	14	39,1	11,7	34,5
1999.	14,5	39,3	14,5	32,4
2000.	13,3	39,7	17	32,2
2001..	13,3	39,9	16,3	30,5
2002.	14,5	41	14,7	31,9
2003.	16	41,6	14,1	36,7
2004.	18,7	41,7	13,6	37,2
2005.	21,1	43,9	12,6	37,3
2006.	21	31,1	11,1	36
2007.	18,3	29	9,6	35

Извор: Статистички годишњаци за 1995, 2000, 2005. и 2008. годину, Заводи за статистику земаља Западног Балкана.

Узроци незапослености у земљама западног Балкана међусобно су повезани и многобројни. Незапосленост се највише повезује с различитим привредним уређењем у односу на социјализам, пропалим предузећима, промашеном приватизацијом и неучинковитим приватним сектором, те радом у сивој економији. Осим тога, лоша макроекономска политика и одгађање спровођења структуралних реформи у земљама Западног Балкана смањују перспективу промене набоље.

У наредној табели приказане су годишње стопе раста БДП-а у Србији и земљама окружења.

Табела бр. 2: Годишње стопе раста БДП-а (у %)

	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.
Србија	6,1	7,8	10,1	1,9	-11,2	5,3	5,6	3,9	2,4	8,3	5,6	5,7	6,3
БИХ	20,8	86,0	37,0	15,6	9,6	5,5	2,0	4,8	3,7	6,2	3,9	6,8	6,7
Македонија	-1,1	1,2	1,4	3,4	4,3	4,5	-4,5	0,9	2,8	4,1	4,1	4,0	5,9
Црна Гора							1,1	1,9	2,5	4,4	4,2	8,6	10,7

Извор: Бруто домаћи производ – стопе раста – Статистички годишњаци земаља западног Балкана за 1995, 2000, 2005. и 2008. годину, Републички заводи за статистику.

Као што се може видети из горе наведених података о стопама раста друштвеног производа, у посматраном периоду 1995–2007. године могу се издвојити фазе позитивног и негативног раста, које су различите од земље до земље. Овде, ипак треба споменути и иницијални период процеса трансформације бивших социјалистичких привреда, када је дошло до драстичног пада укупне економске активности; друштвени производ је у периоду 1990–1995. године у земљама Западног Балкана је опао, кумулативно за 35–55%.

Табела бр. 3: Структурне реформе у земљама Западног Балкана – оцена процеса приватизације у периоду 1995–2005. године.

Земља	Година	ЕБРД индекс мале приватизације	ЕБРД индекс велике приватизације	ЕБРД индекс реструктурирања предузећа
Албанија	1995.	4,0	2,0	2,0
	2000.	4,0	2,7	2,0
	2005.	4,0	3,0	2,0
Хрватска	1995.	4,0	3,0	2,0
	2000.	4,3	3,0	2,7
	2005.	4,3	3,3	3,0
БИХ	1995.	2,0	1,0	1,0
	2000.	2,3	2,0	1,7
	2005.	3,0	2,0	2,0
Србија	1995.	3,0	1,0	1,0
	2000.	3,3	1,0	1,0
	2005.	3,7	2,7	2,3
Македонија	1995.	4,0	2,0	2,0
	2000.	4,0	3,0	2,3
	2005.	4,0	3,3	2,3

Извор: ЕБРД Transition Indicators, Structural reforms.

Земље Западног Балкана су постигле различите успехе у процесу приватизације. У глобалу, процес приватизације малих предузећа био је знатно успешнији. Најбоље резултате бележе Албанија и Хрватска са просечном оценом четири, а најлошије Босна и Херцеговина с просечном оценом 2,3. Процес приватизовања великих државних предузећа одвијао се знатно спорије и са много мање успеха; просечна оцена свих пет земаља не прелази два.

У земљама западног Балкана (као и у другим земљама југоисточне Европе), социјална структура имала је облик јако спљоштене пирамиде, где је 80% становништва чинило дно и припадало најнижој класи, 3–5% богатих чинило је врх те пирамиде. Он је припадао управљачко-владајућој елити (политички и привредни руководиоци). Средње класе готово да није ни било. Њу су попуњавали „посредни“ слојеви (интелигенција и службеници). Ова класа није потпуно ишчезла, али је дошло до њеног убрзаног раслојавања. Из тог разлога она више није била у стању да представља „тампон“ зону између супротстављених класа. Нису се испунила очекивања, како констатују поједини истраживачи социјалних структура транзиционих земаља западног Балкана, да ће се оформити нова, средња класа независна од владајуће елите.⁷

Неједнакост је сложен феномен који се може посматрати и процењивати у различитим „просторима“ (с различитих аспеката), односно преко различитих варијабли. Тако се може говорити о неједнакости у дохотку, богатству, слободи, правима, задовољавању потреба и сл.

Економска неједнакост се најчешће изражава преко две кључне варијабле: а) богатства и б) дохотка. Економисти обично праве разлику између ових варијабли, образлажући да прва (богатство) представља величину стања, док друга има ка-

7 Milašinović, S., Kešetović, Ž.: Social Changes and Modern Crises – Challenge for Theory and Managers, *NBP: Journal of Criminalistics and Law – NBP: žurnal za kriminalistiku i pravo*, Vol. 14, no. 1 (2009) Mrkšić, D, *Dualizacija ekonomije i stratifikaciona struktura*, u Lazić, M. (Ur.) Razaranje društva, IP Filip Višnjić, Beograd, 1994.

рактер тока.⁸ Међутим, иза обе променљиве стоји исти концепт контроле над коришћењем оскудних ресурса друштва. Богатство на синтетички начин изражава приступ ресурсима који одређена индивидуа има у датом моменту. Доходак, (умањен за потрошњу) показује за који се износ богатство мења током посматраног временског интервала. Доходак представља максималну вредност коју једна особа може да потроши у одређеном периоду, а да при том њено богатство остане неокрњено. Економска неједнакост се најчешће дефинише као суштински диспарат, при којем једни имају одређене могућности економског избора, док су другима оне ускраћене. У зависности од конкретних околности, анализа неједнакости може да почива на текућем доходу или потрошњи, богатству, па чак и доходу оствареном током целог живота.

Већа стопа економске неједнакости у неком друштву доводи до повећања сиромаштва, и то на неколико начина.⁹ Прво, за сваки ниво економског развоја или чистог прихода већа неједнакост имплицира већу стопу сиромаштва, пошто се мањи удео средстава (богатства) добија од оних који су на дну лествице у расподелу дохотка или потрошње. Друго, већа иницијална неједнакост може да резултира каснијим нижим економским растом и, сходно томе, смањеној редукцији сиромаштва. Негативан утицај неједнакости на раст може бити резултат неколико фактора. На пример, приступ кредитима и другим изворима богатства може бити концентрисан у рукама привилегованих група; на тај начин се сиромашнији спречавају да инвестирају. Треће, високи нивои неједнакости могу смањити бенефиције које привредни раст има за сиромашне људе, због тога што већа почетна неједнакост смањује обим бенефиција које ће сиромашни добити услед раста. У сиромашним и неразвијеним земљама решење за дугорочну редукцију сиромаштва представља привредни раст, пре него прерасподела прихода.

Нагли раст сиромаштва у транзиторним привредама западног Балкана резултат је, пре свега, два ефекта економске транзиције на расподелу дохотка:

- а) пада аутпута и просечног дохотка домаћинства,
- б) раста неједнакости у расподели дохотка.

Сиромаштво и неједнакост представљају озбиљну претњу привредном расту, посебно у транзиционим земљама, јер велика неједнакост појачава кризе везане за спољне шокове, док конфликти богатих и сиромашних у расподели дохотка могу угрозити функционисање новостворених демократских друштава. Већа неједнакост може довести до знатно већег насилничког криминала због сразмерно веће користи коју од њега имају сиромашни. Неједнакост условљава нарушавање социјалног капитала и нижег учествовања грађана у политичком животу и друштву, што сиромашнима повратно смањује могућности утицаја на доношење одлука.

Неједнакост је порасла у свим земљама западног Балкана. Промена у структури расположивог дохотка у земљама западног Балкана наликује променама у другим транзиционим земљама. Пад удела плата и раст удела пензија, те остали социјални трансфера и остали приватни доходи (осим плата) у транзиционом раздобљу, очигледно чине процесе који су заједнички свим транзиционим привредама.

У следећој табели приказане су вредности Гини-коэффициента, које су забележене у земљама региона у 2001. и 2004. години.

8 Videti, Batić, J., *Strukturne promene privreda zemalja zapadnog balkana i njihove implikacije na raspodelu, standard i kvalitet života*, Megatrend Univerzitet, Beograd, 2010.

9 Atkinson, A. B., *Wealth, income and inequality*, Penguin, 1973. str. 46–48.

Табела бр. 4: Гини-индекс и БДП *per capita* за земље западног Балкана.

Година	Земља	Албанија	БИХ	Хрватска	Македонија	Србија
1998	БДП <i>per capita</i> (УСД)	889	1126	4805	1781	1752
	Гини-индекс	0,27	0,26	0,29	0,28	0,28
2001.	БДП <i>per capita</i> (УСД)	1323	1263	4476	1830	1543
	Гини-индекс	0,28	0,27	0,31	0,29	0,30
2004.	БДП <i>per capita</i> (УСД)	2336	2301	8030	2278	3185
	Гини-индекс	0,28	0,26	0,35	0,30	0,29

Извор: 1. Подаци за БДП *per capita* – Статистички годишњаци земаља западног Балкана, Републички заводи за статистику; 2. подаци за Гини-индекс – Извештаји о хуманом развоју за 1999, 2002. и 2005. годину, УНДП-а за земље западног Балкана.

Уочљиво је, на први поглед, да се Гини-индекс у земљама западног Балкана кретао између 0,26 и 0,30. Изузетак представља Хрватска, која бележи већи степен неједнакости у расподели дохотка, у поређењу са другим земљама. Тако је 2004. године Гини-индекс у Хрватској износио 0,35, што имплицира највећу неједнакост у региону. Гини-индекс у досадашњем периоду процеса реструктурирања није се битније променио – просечно је порастао за 0,01–0,05, повећало се учешће сиромашних слојева, али с друге стране дошло је и до пораста учешћа најбогатијег слоја.

Димензије криминолошког сагледавања транзиције у земљама западног Балкана

Транзиција је позитиван друштвени, политички, а пре свега привредни и економски процес, али процес који неумитно носи са собом и одређене негативне друштвене појаве, као што су политичка нестабилност, незапосленост, сиромаштво корупција и криминал, а посебно организовани криминал.¹⁰ Криминал, а посебно његови организовани облици и корупција, један је од значајних фактора који успоравају и коче реформске процесе који се одвијају у економској, а донекле и у политичкој транзицији.

Целокупан период транзиције у земљама Западног Балкана праћен је експанзијом криминала, чији се поједини облици по први пут појављују на нашим просторима, посебно када је у питању привредни криминалитет.

Тејлор (Taylor) идентификује осам глобалних друштвено-структуралних противречности или криза које обележавају друштвену транзицију, од индустријског до постиндустријског друштва, на крају 20. века. То су: кризе запослења; кризе материјалног сиромаштва и друштвених неједнакости; страх од „друштвеног пада“ и страх од других; кризе националне државе; кризе друштвене „искључености“ и „укључености“; кризе у „култури“; кризе мушкости и „родног поретка“; и кризе породице и родитељства.¹¹ Све ове карактеристике постиндустријског друштва

¹⁰ Бановић, Б., Ђокић, З. (2007) *Економско-финансијски криминал у транзицији у Србији у: Криминалитет у транзицији: феноменологија, превенција и државна реакција*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, стр. 73- 101.

¹¹ Југовић, А. и др. (2008) *Социјалне неједнакости и сиромаштво као друштвени контекст криминала*, Факултет политичких наука, Годишњак 2008, Институт за криминолошка и социолошка

стварају један општи миље за стални пораст различитих девијација, а нарочито криминала.

Гледано према статистичким подацима, не могу се запазити значајније промене у стању криминалитета на почетку процеса транзиције у земљама западног Балкана и у садашњем тренутку. Но, ако се није променила квантитативна слика о криминалитету, он је последњих деценија доживео битне квалитативне промене. Пре 1990. ми скоро да нисмо имали организовану криминалну делатност: деликти повезани са трговином наркотицима и њиховом злоупотребом били су у зачетку, преступници су у вршењу дела користили конвенционална средства, за разлику од данашњег стања где на пример употребљавају најсофистицираније рачунарске програме код манипулисања приходима од путарине, код крађе аутомобила и сличних дела. Постали смо подручје у коме се одвија интензивна трговина људима, као једно од најтежих дела транснационалног организованог криминалитета. Криминално подземље користи механизме „прања новца“ ради прикривања порекла зарађених средстава, постоји доста основа за закључак да је такав прљав новац пребачен у иностранство, а затим овде коришћен за куповину фирми у процесу приватизације.¹²

Са урушавањем социјалистичких система стварају се погодни услови за тзв. *транзициони криминалитет*. Кампањска трансформација државног (друштвеног) власништва у приватно представља епохалну прилику за непојмљиво брзо и огромно богаћење оних који имају политички монопол у бившим социјалистичким друштвима. Велики новац и неефикасно правосуђе, са своје стране, погодују не само бујању корупције, него и отвореном пљачкању јавних (природних и друштвених) добара. Политичка плурализација легализује раније латентне партијске фракције које се трансформишу у међусобно сукобљене и криминогене интересне кланове чија се моћ мери количином опљачканог новца и степеном утицаја на државне органе. То непосредно доводи до распада и фрагментације репресивног система, што у условима масовне незапослености и сиромаштва, идеолошке пометености и растућег социјалног незнања широм отвара врата за све конвенционалне видове криминала. Глобална последица овакве *друштвене климе* јесте и општа социјална несигурност због које се код најширих социјалних слојева у транзиционим друштвима јавља нека врста „носталгије“ за „добрим старим временима“, у којима је за њих постојала каква-таква животна извесност, а за неке и сасвим прихватљива перспектива.

У земљама у транзицији радни статус је несигуран, долази до брзог богаћења и наглог сиромашења, што условљава продубљивање разлика између богатих и сиромашних, систем вредности се мења и јавља се нова идеологија, услед кризе институција, посебно друштвених служби и кривичноправног система, доминира правна и општа несигурност и све више се испољава противуречност између циљева и могућности за њихово задовољавање. Такође треба нагласити да глобалне економске и политичке промене доводе до промене на микро нивоу, у свакодневном животу људи и родним, генерацијским и етничким структурама/идентитетима. Истраживања су показала да је успостављање капиталистичке економије у посткомунистичким друштвима допринело учвршћивању патријархата, развоја традиционалне родне идеологије и ретрадиционализације родних структура.¹³

истраживања, Београд, стр. 445–448.

12 Видети: Игњатовић, Ђ. (2007) *Криминолошки аспект транзиције*. У: Л. Крон (ур.) *Криминалитет у транзицији: феноменологија, превенција и државна реакција*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања, стр. 15–22.

13 Николић-Ристановић, В., *Преживети транзицију: Свакодневни живот и насиље над женама у посткомунистичком и постратном друштву*, Службени гласник, Београд, 2008. стр. 357.

Глобализација и транзиција имају значајан утицај на промене у обиму и структури криминалитета. Поред повећања обима имовинског и криминалитета насиља (крађа аутомобила, крађа из аутомобила, разбојништво, разбојничке крађе, крађа личне имовине, физичко насиље уз употребу силе) у већини земаља у транзицији, посебно се развија компјутерски криминалитет, криминалитет корпорација, трговина људима, транснационални организовани криминалитет (међународни тероризам, трговина дрогама, трговина људима, оружјем, цигаретама, уметничким делима и сл), сексуално насиље над женама и децом, проституција, насиље у породици, малолетничка делинквенција и насиље над децом, корупција у јавним службама и преваре потрошача, те експанзија секс-индустрије и порнографије.

На подручју Републике Србије у периоду од 1995. до 2010. године од стране полиције регистровано је 1.756,225 кривичних дела. Тачније, просечно годишње 109.766, односно сваки дан по 300,98 или на сваки сат по 12,54 кривичних дела.

Графикон бр. 1: Тренд кривичних дела у Републици Србији од 1995. до 2010. године.

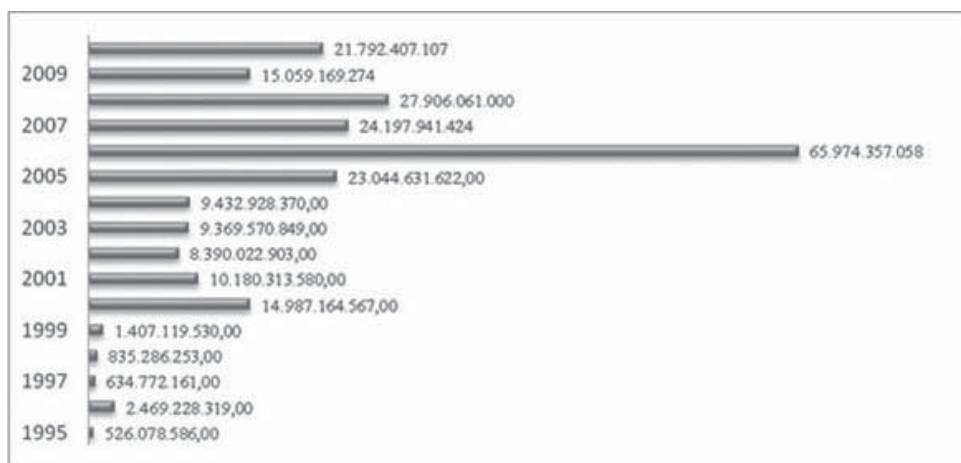
Извор: Годишњи статистички извештаји Министарства унутрашњих послова Републике Србије.

Табела 5: Структура кривичних дела у Републици Србији.

Година	Укупан број кривичних дела	Општи криминал	Привредни криминал	Процентуални удео општег криминала у укупном	Процентуални удео привредног криминала у укупном
1995	135373	122039	13334	90,15	9,85
1996	151826	133964	17862	88,24	11,76
1997	139237	122005	17232	87,62	12,38
1998	125502	110241	15261	87,84	12,16
1999	95819	82909	12910	86,53	13,47
2000	105716	92924	12792	87,90	12,10
2001	110874	98974	11906	89,27	10,74
2002	94717	80828	13889	85,34	14,66
2003	89597	77580	12017	86,59	13,41
2004	98947	86878	12069	87,80	12,20
2005	100906	87930	12976	87,14	12,86
2006	98361	86168	10286	87,06	10,45
2007	103908	91588	10488	88,14	10,09
2008	104520	92342	9971	88,34	9,53
2009	101614	89419	10471	87,99	10,30
2010	99338	87568	9851	88,15	9,91

Извор: Годишњи статистички извештаји Министарства унутрашњих послова Републике Србије.

Посебну друштвену опасност представља штета настала извршењем кривичних дела привредног криминала. У анализираном периоду укупна штета настала извршењем ових кривичних дела била је 236.207.052.603 динара или просечно 14.762.940.787,68 динара (Графикон бр. 2). Најмања штета настала вршењем кривичних дела привредног криминалитета регистрована је 1995. године (526.078.586), а највећа 2006. (65.974.357.058).

Графикон бр. 2: Материјална штета настала извршењем кривичних дела привредног криминала.

Извор: Годишњи статистички извештаји Министарства унутрашњих послова Републике Србије.

Табела бр. 6: ОПШТИ КРИМИНАЛИТЕТ-РЕПУБЛИКА СРПСКА

р.б.	Општи криминалитет	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
1.	Број кривичних дела	7.585	8.416	10.538	12.891	12.864	12.240	11.726	11.588	10.979
2.	Број извештаја	6.328	7.249	9.546	11.978	11.503	10.693	10.479	10.294	9.782
3.	Број пријављених лица	4.410	5034	5.850	7.284	9.308	8.935	8.562	7.709	7.669
3.а.	- малолетника	512	542	577	884	787	859	872	781	837
3.б.	- рецидивиста	773	898	941	1.381	2.042	2.225	2.125	2.071	2.101
4.	Укупна расветљеност %	61,9	61,8	52,3	50,0	61,4	67,5	64,2	61,6	64,9
5.	Расветљеност по НН %	49,1	48,8	34,2	32,6	47,5	53,1	43,1	41,7	47,1

Извор: прегледи безбедносне проблематике по областима (2001–2009) управа за аналитику, информатику и комуникације, муп републике српске.

Табела бр. 7: ИМОВИНСКА КРИВИЧНА ДЕЛА – РЕПУБЛИКА СРПСКА

р.б.		2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
1.	Крађе	1.113	1.182	1.907	2.623	2.354	2.465	2.513	2.590	2.120
2.	Тешке крађе	3.561	4.064	4.442	5.550	5.005	4.020	3.673	3.718	3.673
	- од тога возила	417	577	520	682	559	472	425	339	293
3.	Разбојничке крађе	18	7	17	13	7	8	9	7	3
4.	Разбојништва	156	192	280	273	221	199	158	187	223
5.	Преваре	234	198	212	170	197	239	187	170	163
6.	Изнуде							71	56	54
7.	Уцјене							2	4	4
8.	Прикривање							157	172	168
9.	Остала имов.кр.дјела	405	393	496	613	861	1.028	695	682	902
10.	Укупно имов.кр.дјела	5.487	6.042	7.354	9.242	8.645	7.959	7.465	7.586	7.303

Извор: прегледи безбедносне проблематике по областима (2001 - 2009) управа за аналитику, информатику и комуникације, муп републике српске.

Табела бр. 7: ПРИВРЕДНИ КРИМИНАЛИТЕТ – РЕПУБЛИКА СРПСКА

р. б.		2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
1.	Укупан број к.д.	591	649	544	726	851	790	793	644	661
2.	Број извјештаја	479	394	404	515	616	587	560	446	503
3.	Пријављена лица	619	542	500	640	675	803	828	619	681
4.	Зл.сл.положаја или овл.	78	157	111	152	125	171	156	109	96
5.	Фалс.или уништ. сл.испр.	74	109	66	64	59	49	60	32	46
6.	Фалсификовање новца	82	66	81	82	103	104	86	83	99
7.	Проневијере	39	34	19	69	65	41	32	27	45
8.	Недозвољена трговина	98	34	32	26	26	41	42	8	18
9.	Зл.овлашћења у привреди	20	29	42	42	23	34	42	17	8
10.	Несавј.прив.послов.	12	5	6	10	12	27	23	11	6
11.	Пословне преваре	5	12	13	24	40	41	23	37	40
12.	Фалс.или уништ. посл.књ.	6	13	8	7	12	5	15	20	6
13.	Штетни уговор						3	4	4	1
14.	Утаја пореза	44	38	30	40	21	25	12	15	7
15.	Прање новца				29				0	1
16.	Нед.кориш.ауторс.права					20			0	2
17.	Кријумчарење								1	2
18.	Овјера неист.садржаја							80	65	44
19.	Обмана при подиз.кредита							77	128	118
20.	Остала крив.дјела	133	152	136	181	345	252	133	86	122

Извор: прегледи безбедносне проблематике по областима (2001–2009) управа за аналитику, информатику и комуникације, МУП Републике Српске.

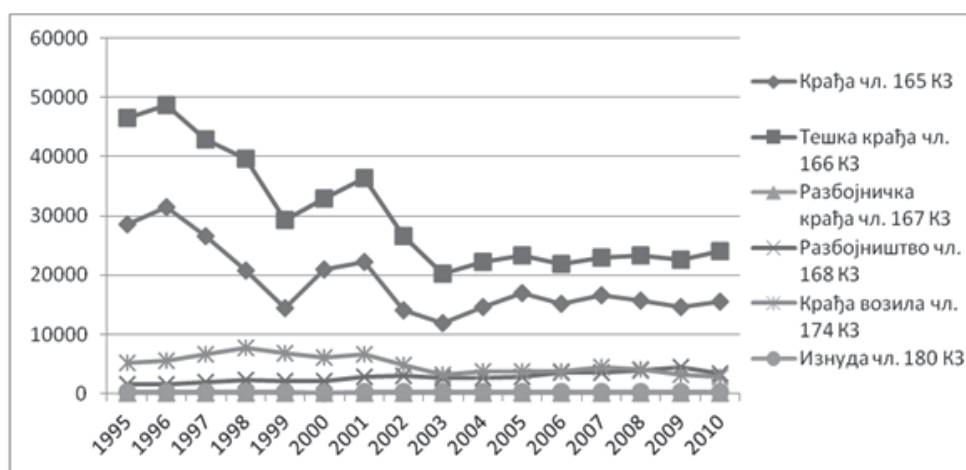
Кривична дела против имовине највише су процентуално заступљена у укупном криминалитету сваке државе. Управо ова група кривичних дела представља најрелевантнији индикатор који указује на друштвене трансформације, посебно на економску кризу.

Табела бр. 6: Кривична дела против имовине (1995–2010)

	Крађа чл. 165 КЗ	Тешка крађа чл. 166 КЗ	Разбојничка крађа чл. 167 КЗ	Разбојништво чл. 168 КЗ	Крађа возила чл. 174 КЗ	Изнуда чл. 180 КЗ	Учешће у укупном криминалитету (%)
1995	28.533	46.526	106	1.544	5.141	342	60,71 %
1996	31.384	48.698	116	1.579	5.581	314	57,74%
1997	26.494	42.866	110	1.883	6.624	286	56,20%
1998	20.749	39.678	115	2.322	7.670	259	56,40%
1999	14.382	29.237	124	2.182	6.764	261	55,26%
2000	20.885	32.940	141	2.176	6.178	218	59,15%
2001	22.259	36.330	126	2.810	6.676	267	61,75%
2002	14.037	26.491	126	3.090	4.785	295	51,54%
2003	11.884	20.224	135	2.743	3.217	377	43,05%
2004	14.650	22.277	175	2.727	3.824	355	44,47%
2005	17.003	23.290	140	2.830	3.719	367	46,92%
2006	15.254	21.928	153	3.552	3.800	360	45,79%
2007	16.546	22.931	148	3.619	4.477	305	46,21%
2008	15.758	23.402	185	3.879	4.095	313	45,57%
2009	14.605	22.583	164	4.437	3.297	295	44,66%
2010	15.583	23.952	150	3.481	2.840	290	46,60%
Укупно	300.006	483.353	2214	44.854	78.688	4.904	
Просек/години	18.750,38	30.209,56	138,375	2.803,375	4.918	306,5	48,46%

Извор: Годишњи статистички извештаји Министарства унутрашњих послова Републике Србије

У односу на почетак анализираниог периода, на његовом крају регистрован број крађа је био мањи за 45,39%, тешких крађа за 48,52%, крађа возила (одузимање туђе ствари) за 44,76% и изнуда за 15,21%. Насупрот томе, забележен је пораст разбојничких крађа за 41,50% а разбојништава за 125,45%. У анализираном периоду регистровано је 300.006 крађа, просечно годишње 18.750,37; тешких крађа 483.353, просечно годишње 30.209,56; разбојништава 44.854, просечно годишње 2.803,37; разбојничких крађа 2.214, просечно годишње 138,37; крађа возила 78.688, просечно годишње 4.918; изнуда 4.904, просечно годишње 306,5. Наведена кривична дела у укупно регистрованом криминалитету просечно су била заступљена 48,46%, највећи степен заступљености је регистрован 2001. (61,75%), а најмањи 2003. (43,05%).

Графикон 3: Трендови кривичних дела против имовине (1995–2010)

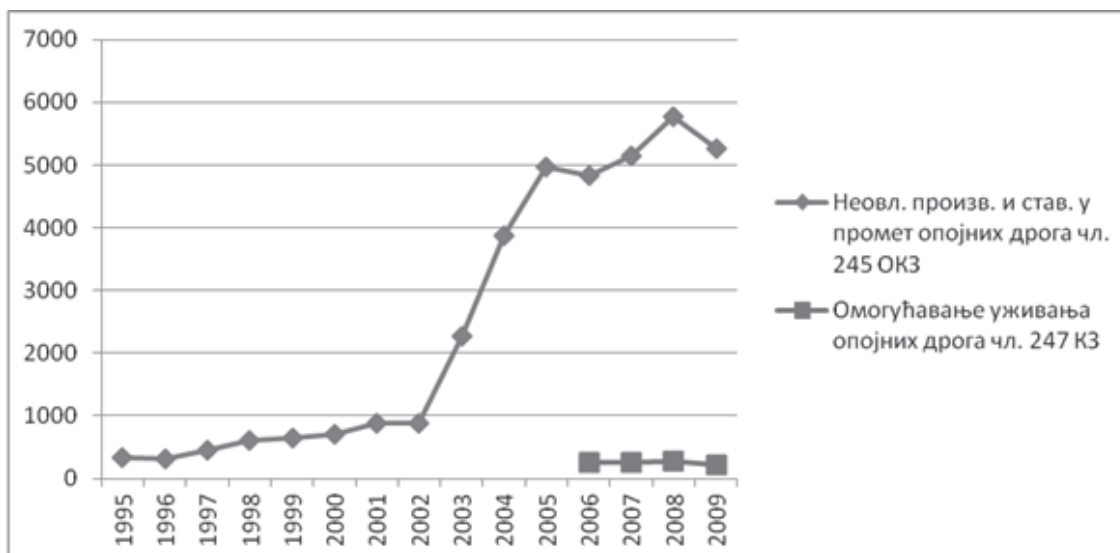
У односу на сва друга кривична дела, процентуално, највећи тренд раста имала су кривична дела против здравља.

Табла бр. 7: Кривична дела наркокриминалитета (1995–2010)

	Неовл. произв. и став. у промет опојних дрога чл. 245 ОКЗ, 246 КЗ	Омогућавање уживања опојних дрога чл. 247 КЗ
1995	340	
1996	320	
1997	460	
1998	616	
1999	656	
2000	708	
2001	887	
2002	883	
2003	2.272	
2004	3.879	
2005	4.968	
2006	4.841	266
2007	5.147	266
2008	5.768	270
2009	5.253	227
2010	1.795	286
Укупно	38.793	1.315
Просек по години	4.563.882	438.3333

Извор: Годишњи статистички извештаји Министарства унутрашњих послова Републике Србије.

У периоду анализе (1995–2010), у односу на почетак анализираног периода број кривичних дела неовлашћене производње, држања и стављања у промет опојних дрога је већи за 527,94%. Уколико томе додамо и кривично дело омогућавања уживања опојних дрога, у наведеном периоду извршено је 40.108 кривичних дела повезаних са опојним дрогама, што је просечно годишње 5002,21 кривичних дела. Највећи тренд раста је забележен 2003, 2004. и 2005. године.

Графикон 4: Тренд кривичних дела наркокриминала (1995–2010)

Закључак

Транзиција као позитиван друштвени, политички и економски процес истовремено носи са собом и одређене негативне друштвене појаве, као што су политичка нестабилност, незапосленост, сиромаштво и криминал. Транзиција, као вид промене друштвеног, односно економско-политичког система, у народу увек звано безвлашће, период је који највише погодује свим видовима криминалитета. Несређени или недовољно сређени односи у друштву и привреди у земљама у транзицији доприносе појави нових облика инкриминисаних радњи и развоју тежих видова криминалитета, посебно организованог криминала и корупција, што за последицу има погоршање укупне безбедности.

Транзициони процес не мора изазвати радикалан пораст криминалитета, јер заузима централно место у погледу утицаја свеукупних друштвених промена на његово стање. Истовремено, криминалитет, а посебно његови организовани облици и корупција, један је од значајних фактора који успоравају и коче реформске процесе који се одвијају у економској, а донекле и у политичкој транзицији.

Последице оваквих недозвољених делатности по друштва у транзицији су катастрофалне – не само са моралног, економског и правног становишта, него и у културном и цивилизацијском погледу јер затирање творевина културе једног народа обично представља увод у његов физички нестанак на одређеном подручју.

Литература

1. Atkinson, A. B., *Wealth, income and inequality*, Penguin, 1973.
2. Bajec, J., Joksimović, Lj., *Savremeni privredni sistemi*, peto izdanje, CID Ekonomskog fakulteta, Beograd, 2004.
3. Batić, J., *Strukturne promene privreda zemalja Zapadnog Balkana i njihove implikacije na raspodelu, standard i kvalitet života*, Megatrend Univerzitet, Beograd, 2010.
4. Cerović, B.: Privatisation in Serbia: evidence and analyses, CID Ekonomskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 2006.
5. Ellman, M., Transformation, depression and economics: some lessons, *Journal of Comparative economics*, no. 9.1994.
6. Kornai, J, Transformational recession: the main causes, *Journal of comparative economics*, no. 7, 1994.
7. Milašinović, S., Bakreski, O., Nikolovski, Z., Political Conflicts, *Global Politician is an independent journal of politics and world affairs*, Storobin & Associates Corporate Offices 14 Wall Street, 20 Floor, New York, N. Y.
8. Milašinović, S., Kešetović, Ž.: *Social Changes and Modern Crises – Challenge for Theory and Managers*, NBP: *Journal of Criminalistics and Law – NBP: žurnal za kriminalistiku i pravo*, Vol. 14, no. 1 (2009) Mrkšić, D, *Dualizacija ekonomije i stratifikaciona struktura*, u Lazić, M. Ur. Razaranje društva, IP Filip Višnjić, Beograd, 1994.
9. Milašinović, S, Gostimirović, L., *Društvene promene i devijacije*, Visoka poslovno tehnička škola, Doboj, 2012.
10. Бановић, Б., Ђокић, З., *Економско-финансијски криминал у транзицији у Србији у: Криминалитет у транзицији: феноменологија, превенција и државна реакција*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, 2007.
11. Игњатовић, Ђ., *Криминолошки аспект транзиције*. У: Л. Крон (ур) *Криминалитет у транзицији: феноменологија, превенција и државна реакција*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања, 2007.
12. Југовић, А. и др. (2008) *Социјалне неједнакости и сиромаштво као друштвени контекст криминала*, Факултет политичких наука, Годишњак 2008, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд.
13. Југовић, А. и др., *Социјалне неједнакости и сиромаштво као друштвени контекст криминала*, Факултет политичких наука, Годишњак 2008, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд.
14. Николић-Ристановић, В., *Преживети транзицију: Свакодневни живот и насиље над женама у посткомунистичком и постратном друштву*, Службени гласник, Београд, 2008.

ПРИНЦИП ТРАНСПАРЕНТНОСТИ И ЊЕГОВ ЗНАЧАЈ ЗА СУЗБИЈАЊЕ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛНОГ ДЕЛОВАЊА У ОБЛАСТИ СТРАНИХ ДИРЕКТНИХ ИНВЕСТИЦИЈА

Зорица Којчин

Иван Жарковић

Министарство унутрашњих послова

Апстракт: Као и бројне друге државе, и Република Србија свој развој сагледава и кроз обезбеђивање различитих облика страних директних инвестиција, а тиме и стварање могућности за економски развој, повећање запошљавања, раст животног стандарда и смањење регионалних разлика. Нажалост, Републику Србију, поред осталог, карактеришу и бројне околности које дестимулишу стране инвеститоре, па и наглашена макроекономска неравнотежа, недостатак финансијских средстава, низак ниво страних директних инвестиција, неефикасно правосуђе, висока стопа незапослености и сиромаштва, низак животни стандард грађана, сложене административне процедуре и висок ниво корупције. Уз осврт на чињеницу да корупција угрожава основне функције државе и подразумева један од најтежих облика организованог деловања који је директно повезан са органима власти, у раду ћемо се задржати на анализи односа корупције и страних директних инвестиција. Разматраће ће обухватити и значај имплементације појединих одредаба Споразума о слободној трговини и услугама Светске трговинске организације у домаће законодавство и њихов могући допринос смањивању корупције. Пошто је један од кључних принципа Споразума транспарентност, анализираћемо његов утицај на концепт сигурности улагања, а све у циљу стварања амбијента за привлачење страних директних инвестиција.

Кључне речи: организовани криминал, корупција, стране директне инвестиције, транспарентност, Република Србија.

Увод

Организовани криминал и његови појавни облици представљају значајне факторе угрожавања безбедности сваког друштва, а посебно земаља у транзицији. У овој фази развоја, неприлагођеност законског оквира у целости са европским прописима, недоследна примена усвојених прописа и недостатак подзаконских аката, чине Србију веома погодном за развој најразличитијих облика организованог криминала, укључујући и све облике корупције.¹

Фактори који утичу на појаву и све већу раширеност корупције су веома разноврсни и бројни. У литератури се најчешће поред ситуационих детерминаната које генеришу прилике за извршење коруптивне трансакције и степен ризика

1 Manojlović, M., *Osvrt na korupciju u Jugoslaviji*, Bezbednost 3/2001, Beograd, 2011, str. 344.

детектовања и санкционисања (антрополошки приступ), наводе и различити индивидуални, микросоцијални и макросоцијални чиниоци (друштвено-економски приступ).²

Глобализацијом организованог криминала и све раширенијом појавом корупције остварује се велика штета друштву у целини. Ово без обзира на то да ли се ради о корупцији политичара, професора, лекара, полицајаца, цариника и других, или великим корупционашким аферама, где се читава предузећа уништавају и приватизују испод сваке разумне тржишне вредности, утицај корупције на државе и грађане је исти.³ Овај негативан утицај се манифестује и кроз подривање владавине права, губљење јавних ресурса, слабљење националног интегритета и пад животног стандарда. Наведени ефекти се најчешће остварују кроз нетранспарентне институције и нетранспарентне правне прописе, а за последицу, између осталог, имају и стагнацију и пад прилива страних директних инвестиција.

Развој сваке државе подразумева и захтева знатна финансијска средства. Може се рећи да Србија пролази фазу коју су прошле углавном све земље бивше Југославије и земље које су прошле транзициони период и скорашње су чланице ЕУ или су на путу да то постану. С обзиром да у буџету Србије нема довољно финансијских средства која би могла бити усмерена на развојне пројекте, неопходно је стварати услове за привлачење других извора финансирања. Нема сумње да су међу најбитнијим изворима стране директне инвестиције (СДИ). Имајући у виду да Србију, између осталог, карактеришу и висок платни дефицит, висока стопа незапослености, значајно учешће сиве економије у бруто друштвеном производу (БДП), незавршен процес приватизације са бројним негативним ефектима, непотпуна законска регулатива, неефикасан правосудни систем, сложене административне процедуре и висок ниво корупције, предуслов за долазак страних директних инвестиција је и стварање развијање стабилног економског и политичког амбијента. Уже гледано, стварања услова за привлачење страних директних инвестиција кроз спречавање и сузбијање корупције, значајно се ослања и на принцип транспарентности. Реч је о једном од основних принципа Споразума о слободној трговини и услугама Светске трговинске организације, који у значајној мери може допринети сузбијању организованог криминала, посебно корупције, а тиме и на стварање позитивног амбијента за прилив страних директних инвестиција.

Стране директне инвестиције

Привредни раст и развој земаља у транзицији, међу којима је и Србија, у великој мери зависи од обима страних улагања. Као основни видови страних улагања у домаћој и страној литератури наводе се: стране директне инвестиције (*foreign direct investments*), различити облици заједничких улагања (*joint ventures*), портфолио инвестиције, улагање средстава у вези са приватизацијом (нова улагања и преузимање власништва над предузећима као и размена спољног дуга за улог – *debt equality swaps*). Глобализацијом светске привреде у другој половини XX века, стране директне инвестиције, са тенденцијом тренда раста, постају један од основних модела кретања капитала у свету, а обзиром на тему рада акценат ће бити дат управо њима.

2 Simeunović-Patić, B., *Kriminološki osvrt na problem korupcije u javnoj upravi*, u: *Korupcija u javnoj upravi*, Tematski zbornik, Beograd, 2011, str. 45.

3 *Transparency international Bosna i Hercegovina, Pojmovni vodič za borbu protiv korupcije*, National Endowment for Democracy, 2009.

Дефинисање значења појма СДИ је присутно у области, како правних, тако и економских наука. Ово је резултирало различитим одређењима њиховог карактера. У правном смислу, СДИ подразумевају инвестициони однос трајнијег карактера између страног инвеститора и предузећа у које се улаже, или које се оснива капиталом страног инвеститора. Форме и начини улагања зависе, пре свега, од опција дозвољених правним поретком рецептивне државе и инвестиционе стратегије улагача. Са становишта економске теорије СДИ могу се одредити према теорији међународне трговине, теорије фактора места производње, теорије индустријске организације, а основни циљ ових теорија је установљивање економског рација који стоји иза СДИ. Поред правних и економских теорија, СДИ су предмет интересовања и економско – политичких теорија, које их објашњавају према збирном ефекту СДИ на политичке, привредне и социјалне односе у држави домаћину.⁴ У табели која следи дат је приказ обима СДИ у Србији и њихово учешће у БДП-у, у периоду од 2001 до 2011. године.

	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.
БДП (у мил. евра)	16.028	17.306	19.026	20.306	23.305	28.468	32.668	28.957	28.006	31.140
СДИ (у мил. евра)	500	1.194	774	1.162	3.242	1.448	1.590	1.305	831	1.799
удео СДИ у БДП	3,12%	6,90%	4,07%	5,72%	13,91%	5,09%	4,87%	4,51%	2,97%	5,78%

Табела 1: Прилив страних директних инвестиција и њихово учешће у БДП у Републици Србији у периоду 2002–2011⁵

Из приказаних података се може закључити да је у периоду од 2002. до 2011. године бруто домаћи производ (сем у 2009. год.) имао континуиран раст. У истом периоду удео страних директних инвестиција у БДП је осцилирао, да би у 2006. години достигао свој велики искорак. Пад се уочава 2010. године, да би се 2011. овај параметар вратио на ниво из 2005. године. Осцилације се могу правдати ефектима светске економске кризом, али и не/повољним пословним амбијентом за стране инвеститоре. У извештају Савета Страних инвеститора, као проблеми који брину стране инвеститоре наводе се брзи раст плата у јавном сектору, укорењена корупција, као и још увек неререформисано правосуђе.

Полазећи од већег броја критеријумима за сагледавање услова пословања у 183 државе, Светска банка је извршила анализу и у свом извештају приказала добијене резултате. Из њих се може закључити да Србија није значајније напредовала у побољшању услова пословања и конкурентности привреде. Тачње, Србија се у 2012. години налазила на 92. месту листе док се у претходној години налазила на 81. месту.

4 Šire: Cvetković, P., *O efektima stranih investicija: razlika između stvarnosti i predrasuda*, u: Kvalitet međunarodnih odnosa, svest o regionalnom identitetu i mogućnosti saradnje i integracije na Balkanu, Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta, Niš, 2004, str. 157-168

5 Izvor: NBS i RZS, izvedeno; <http://www.razvoj.gov.rs/Prognoze/BDP2009/nalazi.htm>; <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/dokumenti/saopstenja/KS10/ks10122009.pdf>; <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/dokumenti/saopstenja/NR21/nr21122009.pdf>

Категорија	Ранг 2011.	Ранг 2012.	Промене у рангу
Отпочињање посла	81	92	-11
Издавање грађевинских дозвола	174	175	-1
Упис имовине	98	39	59
Узимање кредита	21	24	-3
Заштита инвеститора	74	79	-5
Плаћање пореза	140	143	-3
Прекогранична трговина	78	79	-1

Табела 2: Позиција Србије у свету према условима пословања⁶

У табели бр. 2 приказане су неки од битних критеријума који се користе приликом утврђивања квалитета услова пословања у привреди неке земље, а који могу бити у тесној вези са коруптивним активностима. На основу приказаних података, далеко највећа препрека у развоју пословања у Србији је добијање грађевинских дозвола, упис имовине и плаћање пореза. Ово говори да се административна и процедурална ефикасност оцењује као поражавајуће лоша, као и да се у 2012. није побољша, односно да је и лошија у односу на претходну годину. У склопу мера за решавање оваквих проблема, неопходно је извршити и реформу јавног сектора, поједноставити и скратити административне процедуре, а тиме, у овом сегменту, допринети и смањењу трошкова и сузбијање коруптивних елемената.

Појмовно одређење и ефекти корупције

Корупција се може дефинисати на неколико различитих начина, а усаглашеност у њеном одређењу у теорији и пракси не постоји. Етимолошки, реч корупција потиче од латинске речи *corruptio* чије значење се одређује као поткупљивање, подмићивање, поквареност, изопаченост, разврат.⁷ У теорији се корупција одређује као намерно непридржавање начела непристрасности код одлучивања, а све са циљем остваривања користи за починитеља или повезано лице кроз такве поступке,⁸ као девијантно понашање запослених у јавној управи (изабраних или именованих лица) које није у складу с њиховим задацима по службеној дужности, ради приватног богаћења или у корист појединца, блиских рођака или повезане групе људи.⁹ У документима Светске банке корупција се одређује као злоупотреба јавних овлашћења за приватну корист.¹⁰ *Transparency International* је дефинише као злоупотребу поверених овлашћења у циљу стицање приватне користи,¹¹ а веома слична њима је и дефиниција америчке агенције за међународни развој

6 Izvor: [http:// www. Doingbusiness.org](http://www.Doingbusiness.org), Doing business in Serbia, World Bank Group, датум приступа 16. 4. 2012.

7 Vujaklija, M., *Leksikon stranih reči i izraza*, Beograd, 2004, str. 456.

8 Tanzi, V., *Corruption, Arms – Length Relationships, and Markets*, The economics of organized crime, 1995, The UK: Cambridge University Press, p. 10.

9 Nye, Joseph S., Corruption and Political Development: A Cost-benefit Analysis, *American Political Science Review* 61, 1967, p. 417.

10 Preuzeto sa: <http://www1.worldbank.org/publicsector/anticorrupt/corruptn/cor02.htm>, dostupno 16. 4. 2012.

11 Preuzeto sa: http://www.transparency.org/whoweare/organisation/faqs_on_corruption#define-Corruption, доступно 14. 4. 2012.

(УНСАИД), према којој корупција представља злоупотребу поверене власти циљу остваривања приватне добити.¹²

Из наведених и бројних других дефиниције може се извести закључак о два кључна конститутивна елемента феномена корупције. Реч је о кршењу позитивно правних прописа злоупотребом датих овлашћења, а у циљу стицања личне користи. Коруптивне методе организованих криминалних група и појединца, омогућавају им прибављање незаконите користи, која се најчешће огледа у великој економској моћи. У складу са основном идејом корупције, појединци или организоване криминалне групе руковођени неминовно производе макроекономску дестабилизацију друштва. Ова дестабилизација се може дефинисати и као економски трошак корупције који укључује: негативан утицај на инвестиције и раст; негативан утицај на развој приватног сектора; повећање административних трошкова; утицај на јавни сектор (раст броја запослених и високи трошкови); опадање квалитета роба и услуга; повећање стопе сиромаштва; организовани криминал; и слабљење кредибилитета државе.¹³

Нормативни оквир кривично правне реакције на корупцију у Републици Србији

Према резултатима истраживања Центра за либерално – демократске студије, које је обављено почетком 2001. године на узорку који репрезентује популацију Србије, корупција представља један од најозбиљнијих проблема друштва. Резултати указују да 60% испитаника корупцију сматра штетном појавом у друштву, 28% њих је сматра уобичајеном појавом, као нужно зло доживљава је 7% испитаника, а 2% њих је посматра као средство за брже и успешније решавање неких проблема у друштву. Ако се у обзир узму и резултати утврђени пет година касније, поређење одговора у којима се неки од проблема истиче као неоспорно *најозбиљнији* (додељује му се *прво место* на ранг-листи значајних и озбиљних проблема са којима се данашња Србија суочава), корупција заузима високо, четврто, место. То, прецизније, значи да 1/10 популације означава управо корупцију као први и најважнији друштвени проблем – што је два и по пута мање учестало од проблема сиромаштва и двоструко мање од незапослености и политичке нестабилности, али је испред проблема криминала, лошег привређивања, лоше здравствене заштите и сл.¹⁴

У циљу успешнијег супротстављања организованом криминалу у целини, па и корупцији као њеном виду, надлежни државни органи Републике Србије прихватили су међународни правни оквир и приступили усаглашавању и унапређењу постојећих, а потом и изградњи нових националних правних докумената усмерених на спречавање и сузбијање ових друштвено неприхватљивих појава. Полазне основе за бројна решења законодавац је поставио и у складу са обавезама преузетим прихватањем Конвенције Уједињених нација против транснационалног организованог криминала усвојене У Палерму 2000. године.¹⁵ Прихватањем Конвенције УН против корупције усвојене 2003. године у Њујорку, Државна заједница Србије

12 Šire: USAID, *USAID Anticorruption Strategy*, 2004, Washington, D.C., p. 8.

13 Divjak, B., *Korupcija u ekonomiji BiH*, 2007, Transparency international BiH, str. 3.

14 Begović, B., Vasočić, M., Vuković, S., Jovanović, J., Mijatović, B., Paunović, M., *Korupcija u Srbiji pet godina kasnije*, Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd, 2007, str. 24.

15 У национално законодавство уведена Законом о потврђивању Конвенције Уједињених нација против транснационалног организованог криминала и допунских протокола, од 22.6.2001. *Службени лист СРЈ – Међународни уговори*, бр. 6/2001.

и Црне Горе,¹⁶ Србија се придружила међународним напорима у борби против корупције, и обавезала се да у своје законодавство имплементира јасно дефинисане стандарде и циљеве који су садржани и Конвенцији. Реч је о првом универзалном међународном документу, којим су постављене основе за борбу против корупције. Од значаја су и: Кривичноправна конвенција о корупцији усвојена 1999. године у Стразбуру¹⁷, Додатни протокол уз Кривичноправну конвенцију о корупцији сачињен 2003. године у Стразбуру,¹⁸ Грађанскоправна конвенција о корупцији сачињене у Стразбуру 1999. године.¹⁹

Нормативни оквир мера кривично правне реакције на корупцију у Републици Србији садржане су у бројним националним позитивно правним прописима, од којих се као најважнији могу издвојити Кривични законик,²⁰ Законик о кривичном поступку,²¹ Закон о Агенцији за борбу против корупције,²² а такође су значајни и Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја,²³ Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала,²⁴ Закон о основама уређења служби безбедности Републике Србије,²⁵ Закон о Безбедносно-информативној агенцији,²⁶ Закона о одузимању имовине проистекле из кривичног дела²⁷ и Закон о извршењу кривичних санкција,²⁸ Закон о извршењу казне затвора за кривична дела организованог криминала.²⁹ Нема сумње су од значаја са сагледавање намера и одлучности надлежних органа Републике Србије у супротстављања корупцији и одредбе Националне стратегије за борбу против корупције усвојене 2005 године.³⁰ Тренутно (април 2013. год) је у току јавна расправа о Радној верзији Националне стратегије за борбу против корупције у Републици Србији за период од 2013. до 2018. године.

Наведени међународни правни документи посебно апострофирају понашања која се могу насловити као „дело корупције“. Тако је нпр. у Конвенцији УН против корупције предвиђено да ће свака држава уговорница усвојити законске и друге мере које могу бити потребне како би се као кривична дела утврдила: проневера, злоупотреба или друго нелегитимно коришћење имовине од стране јавног функционера (чл. 17), злоупотреба утицаја (чл. 18), злоупотреба функција (чл. 19), Незаконито богаћење (чл. 20), Подмићивање у приватном сектору (21), Проневера имовине у приватном сектору (чл. 22), Прање средстава стечених извршењем кривичног дела (чл. 23), као и кривична дела проневере и ометање правде у вези са напред наведеним кривичним делима (чл. 24 и 25). У законодавству Републике Србије, а сагласно одредби чл. 504а ЗКП/2001 у кривична дела корупције сврставају се: злоу-

16 Службени лист СЦГ – Међународни уговори, бр. 12/05.

17 Службени лист СРЈ – Међународни уговори, бр. 2/02 и Службени лист СЦГ – Међународни уговори, бр. 18/05.

18 Службени гласник РС – Међународни уговори, бр. 102/07.

19 Службени гласник РС – Међународни уговори, бр. 102/07.

20 Службени гласник РС, бр. 85/05, 88/05 – исправка, 107/05 – исправка, 72/09 и 121/12.

21 Службени лист СРЈ, бр. 70/01 и 68/02 и Службени гласник РС, бр. 58/04, 85/05, 115/05, 49/07 и 20/09 – др. закон, 72/09, 76/10 (у даљем тексту ЗКП/2001), односно Службени гласник РС, бр. 72/ 11, 101/11 и 121/12 – у даљем тексту ЗКП/2011.

22 Службени гласник РС, бр. 97/08, 53/10 и 66/11 – одлука УС.

23 Службени гласник РС, бр. 120/04, 54/07, 104/09 и 36/10.

24 Службени гласник РС, бр. 67/03, 135/04, 61/05, 101/07 и 104/09, 72/11 – др. закон, 101/11 – др. закон и 32/13.

25 Службени гласник РС, бр. 116/07, 72/12.

26 Службени гласник РС, бр. 42/02 и 111/09.

27 Службени гласник РС, бр. 32/13.

28 Службени гласник РС, бр. 85/05, 72/09 и 31/11.

29 Службени гласник РС, бр. 72/09 И 101/10.

30 Службени гласник РС, бр. 109/05.

потреба службеног положаја (чл. 359 КЗ), трговина утицајем (чл. 366 КЗ), примање мита (чл. 367 КЗ) и давање мита (чл. 368 КЗ). Након измена Кривичног законика из 2012. године³¹ међу ова дела сврстано је и дело злоупотреба у вези са јавном набавком (чл. 234а) Уз наведена, као коруптивна кривична дела могу се издвојити и друга кривична дела из групе дела против службене дужности: кршење закона од стране судије, јавног тужиоца и његовог заменика (чл. 360 КЗ), несавестан рад у служби (чл. 361 КЗ), противзаконита наплата и исплата (чл. 362 КЗ), ненаменско коришћење буџетских средстава (чл. 362а КЗ), превара у служби (чл. 363 КЗ), проневера (чл. 364 КЗ), послуга (чл. 365 КЗ), одавање службене тајне (чл. 369 КЗ). Овим набрајањем се не исцрпљују кривична дела која могу да се доведу у везу са корупцијом. Ови и стога што корупција представља веома широк појам, широк је и спектар области које прожима овај феномен (од политике, управе, правосуђа, полиције, царине, до здравства и образовања).³²

Стране директне инвестиције и ризици корупције

Привредни раст и развој земаља у транзицији у великој мери зависи од обима страних улагања. Као основни видови страних улагања у домаћој и иностраној литератури наводе се: стране директне инвестиције (*foreign direct investments – FDI*), различити облици заједничких улагања (*joint ventures*), портфолио инвестиције, улагање средстава у вези са приватизацијом (нова улагања и преузимање власништва над предузећима као и размена спољног дуга за улог – *debt equality swaps*). Глобализацијом светске привреде у другој половини XX века, стране директне инвестиције, са тенденцијом раста, постају један од основних модела кретања капитала у свету. Приликом доношења одлуке о улагању капитала у неку земљу, поред низа макроекономских фактора, инвеститори анализирају и различите аспекте ризика, па и оне који своје извориште имају у коруптивном понашању носилаца јавних функција у земљи домаћину. Нажалост, *Transparency International*³³ издваја корупцију као један од најизраженијих ризика по регион југоисточне Европе. Са овим у вези, *Transparency International* индекс перцепције корупције користи као квантитативни показатељ капацитета транспарентности земље и земље и територије рангира у складу са оценом о корумпираности јавног сектора. У истраживању спроведеном 2012. године учествовало је 176 земља, а резултати који су дати у табели 3 осликавају ниво корупције у јавном сектору од 0–100, где 0 значи да се земља сматра веома корумпираном, а 100 значи да је ниво корупције изузетно низак. Ранг земље указује на њену позицију у односу на друге земље и територије укључене у индекс. У табели која следи представљени су индекси перцепције земаља југоисточне Европе за 2012. годину.

31 Службени гласник РС, бр. 121/12

32 YUCOM, *Za efikasnije pravosuđe protiv korupcije*, 2013, Dosije studio, Beograd, str. 14

33 *Transparency International Romania, Integrity and resistance to corruption of the law enforcement bodies in South east european countries*, Survey Report, 2010, *Transparency international*, p. 7.

Држава	ЦПИ Сцоре	Цоунтру ранк
Хрватска	46	62
Македонија	43	69
Босна и Херцеговина	42	72
Црна Гора	41	75
Србија	39	80
Косово	34	105
Албанија	33	113

Табела 3: Индекс перцепције корупције
у земаљама Југоисточне Европе за 2012. годину³⁴

Из табеле бр. 3, а на основу наведених показатеља, може се закључити да је ниво корупције у Србија на вишем нивоу у односу на већину земаља у региону. Међутим када се сагледа комплетан индекс Србија, Хрватска, Босна и Херцеговина и Црна Гора боље су рангиране од најлошије рангиране земље ЕУ, Грчке, која се, према наведеном извору, налази на 94. месту. Сличан је случај и са Италијом, која представља још једну земљу Европске уније, која дели место са Босном и Херцеговином.

У настојању да изнађе решење за превазилажење проблема и повећање прилива страних директних инвестиција Организација за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС) је 2003. године дефинисала и објавила опште услове за привлачење СДИ. Ово је, у циља стварање адекватног пословног окружења, учињено дефинисањем контролне листе политике привлачења СДИ. Том приликом, као најзначајнији фактори издвојени су:

- Обезбеђење сигурног, флексибилног и недискриминаторског законског оквира, уз поједностављење административних процедура за оснивање и пословање предузећа;
- Стварање стабилног макроекономског амбијента, уз јасно дефинисану инвестициону политику за наступ на инострана тржишта;
- Расположиви ресурси, уз развијену инфраструктуру и људски потенцијал.

У циљу дефинисања и изградње најефикаснијег начина формирања здравог пословног амбијента у овом документу издвојене су и следеће препоруке:

- Ојачавање транспарентности јавног сектора, како кроз стварање законског оквира, тако и кроз стварање одговарајућих институција за имплементацију и контролу, са циљем смањења имплементационог јаза (који се односи на транспарентност процедура и институција јавног сектора), са нарочитим нагласком на судство, царинске службе и службе за добијање лиценци за пословање;
- Обезбеђење институционалног и законског оквира за пословање страних инвеститора у складу са међународним правом, и под условима који су важе и за домаћа предузећа;
- Стварање квалитетног законског и имплементационог оквира, у циљу заштите својинских права страног инвеститора, као обезбеђење слободног кретања капитала;
- Обезбеђење услова за „здраву“ конкуренцију у домаћем пословном сектору;

34 Више: <http://cpi.transparency.org/cpi2012/results/>, доступно 7. 4. 2013.

- Уклањање препрека за међународну трговину;
- Смањење фискалних баријера које представљају препреку за прилив СДИ.

У складу са наведеним, у фокусу интересовања страних инвеститора веома често су међународни уговори и регулативе међународних организација, као и билатерални и мултилатерални споразуми које је потписала земља у коју желе да инвестирају. Један од првих и основних, а уједно и најкомпликованијих међународних споразума, који се тиче либеларизације међународне трговине представља Општи споразум о слободној трговини услугама (*General Agreement on Trade in Services – GATS*) Светске трговинске организације (*World Trade Organization – WTO*). Имплементацијом основних принципа Споразума у национално законодавство, земље потписнице, обезбеђују инвеститорима сигурност њихових улагања. Општи споразум о слободној трговини услугама се заснива на следећим принципима:

- принципу најповлашћеније нације (*Most Favoured National – MFN*);
- приступу тржишту (*Market access*);
- националном третману (*National Treatment*);
- принципу транспарентности (*Transparency*).

Као један од основних и кључних принципа Споразума, принцип транспарентности доминантно утиче на смањење корупције, а тиме и на безбедно улагање, односно, стварање повољног пословног амбијента за привлачење страних директних инвестиција и мултилатералну трговинску либерализацију. Поштовање принципа транспарентности подразумева:

- да свака чланица публикује одмах или у ванредним ситуацијама, а најкасније са датумом ступања на снагу, све релевантне мере опште примене које припадају обухвату овог Споразума или утичу на његово извршење;
- да се публикују и сви међународни споразуми који припадају или се односе на трговину услугама а чији је потписник земља чланица;
- да свака чланица у случају да наведено публикување није могуће, таква информација објавиће се јавности на неки други начин;
- да свака чланица редовно, а најмање је годишње обавештава Савет за трговину услугама о увођењу свих новина или о изменама постојећих закона, прописа или административних упутстава који значајније утичу на трговину услугама обухваћену њеним специфичним обавезама по овом Споразуму;
- да ће свака чланица одмах одговори на све захтеве о конкретним информацијама које друга чланица постави и успоставиће један или више информационих центара за пружање ових конкретних информација и
- да било која чланица може да нотификује Савету за трговину услугама о било којој мери неке друге чланице за коју сматра да утиче на извршавање овог Споразума.³⁵

Овај принцип омогућава свим чланицама пружаоцима услуга да се упознају са рестриктивним и протекционистичким мерама земље чланице. Оваква одредба не поставља ни једној чланици захтев нити даје основ да пружа поверљиве информације које би било противне јавном интересу или утицале на легитимни јавни интерес одређеног предузећа, без обзира да ли је јавно или приватно.³⁶

35 Zubić Petrović S., Raković A., *Svetska trgovinska organizacija – Pravni instrument i savremene tendencije*, 2005, Ministarstvo za međunarodne ekonomske odnose Srbije i Crne Gore, Beograd, str. 270.

36 General Agreement on Trade in Services, Art. III bis.

По својој природи, транспарентност се не може изоловати од других битних аспеката који нарушавају безбедан пословни амбијент за привлачење страних директни инвестиција. И поред различитости у дефинисању појма транспарентности, на основу дефиниција међународних организација (ОЕБС-а, Светске банке, Међународног монетарног фонда, СТО) као заједнички именитељ овај појам се издваја се приступачност и недвосмисленост информације о правилима, процедурама и одговорностима приликом доношења одлука и закона.³⁷ Мањкавости у погледу поштовања принципа транспарентности везују се узрочно и последично, за различите околности, па и за јављање финансијске кризе (најпре се појавила у Мексику, а касније и у Азији и другим деловима света). У вези са овим, данас је широм међународне заједнице признато да доступност, благовременост и потпуно обавештавање представљају кључне елементе активности усмерених на избегавање нестабилности финансијског тржишта. Стога није ни чудно, да се транспарентност доживљава као „златно правило“ новог међународног финансијског система и да у великој мери утиче и на ниво привлачења страних директних инвестиција.³⁸ Надаље, недостатак транспарентности на националном нивоу може се, неретко, користити као аргумент за доношење одлуке да се економска помоћ преусмери на друге државе.

И поред тога што су економисти, привредници и владини званичници увек били свесни да приступ информацијама може бити отежан, и да се пословни амбијент разликује од државе до државе, питању транспарентности у привредној и економској сфери већа пажња се посвећује тек последњих година. Уз допринос стварању повољног пословног амбијента примена принципа транспарентности се препознаје и као један од врло делотворних принципа и механизма супротстављања организованом криминалу и корупцији. И у Републици Србији је препознат значај поштовања принципа транспарентности у различитим сегментима друштвеног живота, па и у економској сфери. Сагласно томе, Србија је предузела низ конкретних мера и постигла значајан напредак и у периоду од 2005. до 2012. године извршила у хармонизацији бројних прописа са правилима и принципима СТО. Уз то, у националне прописе, укључујући и законе имплементирани су и принципи Општег споразума о слободној трговини услугама, а врши се и усклађивање у односу на законски оквир земаља чланица ЕУ. Међу законима који су усклађени са наведеним прописима, а који обухвата и принцип транспарентности од посебног значаја је Закон о јавно-приватном партнерству и концесијама.³⁹

Стварање услова који доприносе сигурности и транспарентности инвеститори-ма, а тиме и сузбијању корупције и подстицању улагања огледа се и кроз мере предузете ради омогућавања увида у сваки појединачни закон, односно, подзаконски акт у електронској форми, и то не само на српском, већ и на енглеском језику. Уз закон о јавно-приватном партнерству, за стране инвеститоре од посебног значаја су следећи закони: Закон о страним улагањима (*Сл. лист СРЈ*, бр. 3/2002 и 5/2003 и *Сл. лист СЦГ*, бр. 1/2003 – Уставна повеља), Закон о привредним друштвима (*Сл. гласник РС*, бр. 36/2011 и 99/2011), Закон о спољнотрговинском пословању (*Сл. гласник РС*, бр. 36/2009), Закон о раду (*Сл. гласник РС*, бр. 24/2005, 61/2005, 54/2009 и 32/2013)

Царински закон (*Сл. гласник РС*, бр. 18/2010 и 111/2012), Закон о регионалном развоју Србије (*Сл. гласник РС*, бр. 51/2009 и 30/2010), Закон о локалној самоуправи (*Сл. гласник РС*, бр. 129/2007), Закон о јавној својини (*Сл. гласник РС*, бр. 72/2011), Закон о туризму (*Сл. гласник РС*, бр. 36/2009, 88/2010, 99/2011 – др. закон

37 Шире у: Zurawicki, L., *Encouraging Modern Governance and Transparency for Investment: Why and How?*, 2003, Global Forum on International Investment.

38 Drabek Z., Payne W., *The impact of Transparency on Foreign Direct Investment*, 2001, Working paper.

39 *Службени гласник РС*, бр. 88/11.

и 93/2012), као и сет закона из области заштите животне средине. Нажалост, донете законе није пратило и истовремено припремање и доношење подзаконских аката, те се тиме знатно умањује ефикасност у њиховом спровођењу. Усвајањем Закона о спољнотрговинском пословању предвиђена је, а затим и формирана Агенција за страна улагања и промоцију извоза (СИЕПА), на чијем сајту⁴⁰ се могу добити основне информације о законском оквиру, условима и олакшицама при инвестирању у Србију, релевантним институцијама, као и о потенцијалима Србије у различитим областима. Претраживање информација на сајту је могуће на српском, енглеском, италијанском, француском и руском језику. Релевантне информације могу се наћи и на сајтовима ресорних министарстава нпр. Енергетике, развоја и заштите животне средине Србије (www.merz.gov.rs – претражив и на енглеском језику), Саобраћаја (www.ms.gov.rs – претражив и на енглеском језику), Спољне и унутрашње трговине и телекомуникација (www.mtt.gov.rs – претражив и на енглеском језику) и других институција, нпр. Привредне коморе Србије (www.pks.rs – претражив и на енглеском језику), Уније послодаваца Србије (www.poslodavci.org.rs/ – претражив и на енглеском језику).

Закључак

Значај који поштовање принципа транспарентност има у укупним напорима усмереним ка привлачењу страних директних инвестиција је несумњив и огледа се у позитивном дејству на став инвеститора. У супротном, инвеститор калкулише са повећаним пословним ризиком (у виду трошкова) повезаним не само за постојећу нетранспарентност, већ и за могућност суочавања са различитим видoвима корупција. Као препрека јављању, ширењу и негативним ефектима може се издвојити и координирана и јасно дефинисана акција међународних, националних и локалних партнера заснована на њиховој спремности на формалне промене, али и суштинске промене у бројним сегментима. По природи ствари ово подразумева и постојање довољно политичке воље и промену односа моћи.⁴¹ Пријемом у чланство Светске трговинске организације, што је један од стратешких циљева Србије, и доследном применом усвојених закона у пракси, Република Србија би послала јасан сигнал страним инвеститорима да ће им се пружити адекватан пословни амбијент.

Литература

1. Беговић, Б., Васовић, М., Вуковић, С., Јовановић, Ј., Мијатовић, Б., Пауновић, М., *Корупција у Србији пет година касније*, Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2007.
2. Цветковић, П., *О ефектима страних инвестиција: разлика између стварности и предрасуда*, у: Квалитет међународних односа, свест о регионалном идентитету и могућности сарадње и интеграције на Балкану, Институт за социологију Филозофског факултета, Ниш, 2004.
3. Дивјак, Б. (2007), *Корупција у економији БиХ*, *Transparency International БиХ*.
4. Drabek Z., Payne W. (2001), *The impact of Transparency on Foreign Direct Investment*, Working paper
5. Манојловић, М. (2001), Осврт на корупцију у Југославији, *Безбедност*, 3/2001.

⁴⁰ www.siepa.gov.rs.

⁴¹ Šire: YUCOM, *Za efikasnije pravosudje protiv korupcije*, 2013, Dosije studio, Beograd.

6. Nye, Joseph S. (1967), *Corruption and Political Development: A Cost-benefit Analysis*, *American Political Science Review* 61, 2, p. 417–427.
7. Пејановић, Р. (2012), Корупција као друштвено – економски феномен, *Гласник Антрополошког друштва Србије*, вол. 47, стр. 229–238, Ниш.
8. Симеуновић Патић, Б. (2011), “Криминолошки осврт на проблем корупције у јавној управи”, Корупција у јавној управи, Тематски зборник, стр. 35 – 45, КПА, Београд.
9. Tanzi, V. (1995), *Corruption, Arms – Length Relationships, and Markets*, The economics of organized crime, The UK: Cambridge University Press.
10. Зубић-Петровић С., Раковић А., *Светска трговинска организација – Правни инструмент и савремене тенденције*, 2005, Министарство за међународне економске односе Србије и Црне Горе, Београд.
11. Zurawicki, L. (2003), *Encouraging Modern Governance and Transparency for Investment: Why and How?*, Global Forum on International Investment.
12. УУЦОМ, (2013), *За ефикасније правосудје против корупције*, Досије студио.
13. OECD (2003), *Checklist for foreign direct investment incentive policies*.
14. WWF (2001), *Preliminary Assessment of the Environmental & Social Effects of Liberalisation in Tourism Services*.

СТРАТЕГИЈЕ ПРОМЕНЕ ИМИЦА И РЕПОЗИЦИОНИРАЊЕ ПОЛИЦИЈЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ¹

мр Зоран Голубовић,
МУП Републике Србије
проф. др Весна Милановић
Мегатренд универзитет

Факултет за међународну економију, Београд

Апстракт: Рад је посвећен идентификовању стратегија промене имица и репозиционирања полиције Републике Србије (РС) које би директно утицале на побољшање имица, с једне стране и индиректно подстакле даље убрзање процеса реформи полиције у РС, с друге стране. Стратегије промене имица и репозиционирање полиције РС су посматране са комуниколошког и маркетиншког аспекта. То значи да је у овом раду наглашен значај комуницирања припадника полиције у стварању имица и позиционирању полиције. Такође, полиција је посматрана као организација у чијем фокусу су грађани – корисници њених услуга, друштво и држава. Идентификоване стратегије промене имица и репозиционирање полиције РС су маркетиншки одговор на уочене захтеве грађана и друштва чији је она сервис, с једне стране и на изазове европских интеграција којима се придружује, с друге стране.

Кључне речи: имиц, репозиционирање, полиција РС, грађани, јавност.

Увод

Термин имиц је од последње деценије прошлог века до данас изазвао највише полемика у расправама о комуникацији (Базић, 2005: 133). Појам (*imago*) преузет је из енглеског језика, а уз подршку латинског на српском језику се тумачи као слика, лик. Пожељно је да слика (лик) буде жељена и плански стварана, допуштеним етичким средствима, јер само таква је способна да рефлектује поуздан имиц. Под поузданим имицом се подразумева испољен стварни идентитет, који је постигнут допуштеним, етичким средствима (Павловић, 2003: 74). Са становишта организације, стварати имиц значи развијати мишљење и жељену слику о организацији у свести корисника њених услуга. Поузданим имицом, организација ствара, а потом увећава сопствену вредност. Стога је веома битно да сви запослени учествују у стварању имица организације и да га побољшавају кроз стварање и побољшање сопственог имица.

Термин „позиционирање“ (*positioning*) такође је преузет из енглеског језика и односи се на заузимање позиције организације у мислима њених корисника и у

¹ Рад је подржан од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (пројекат III44006 и пројекат III44003).

јавности. Позиционирање је процес стварања имица и вредности организације, тако да сви корисници или њихов сегмент схвата и уважава шта организација представља у односу на друге организације (Kotler, Keller, 2006: 312). Позиционирати се значи заузети жељено место у мислима корисника и у јавности, место које карактерише организацијска посебност – оно по чему се она разликује од других организација. Позиционирање организације је успешно ако дође до уочавања жељене разлике коју има организација у односу на друге организације у свести њених корисника и у јавности.

Репозиционирање је сложен термин који означава поновно позиционирање. Репозиционирање значи промену вредности и имица организације, услед незадовољства које организација испољава по питању позиције коју има у мислима њених корисника и у јавности.

Стратегија је преузет термин из енглеског језика (*strategy*) и војне терминологије. Означава вештину и способност изналажења правих начина за остваривање планираних и постављених циљева.

Стратегија промене имица и репозиционирања подразумева сет активности помоћу којих се на најбољи могући начин могу променити: мишљење о организацији, слика коју организација има у свести њених корисника и у јавности, као и место које она заузима у њиховима мислима, при чему они уочавају промену у месту. У том смислу, када кажемо стратегије промене имица и репозиционирање полиције РС мислимо на алтернативне начине промене њеног имица и места које је заузела у мислима грађана и у целокупној јавности.

Специфичност стварања имица и позиционирања полиције РС

Институције и организације јавног сектора не примењују основни маркетинг концепт у свом пословању, јер нису профитно оријентисане. Међународна пракса и маркетиншка теорија и наука показују да се у новије време маркетинг почиње значајније примењивати у непрофитним организацијама и организацијама јавног сектора (Kotler, Lee, 2007).

Пошто полиција представља организацију која спроводи активности од значаја за безбедност грађана, друштва и државе, њен имиц проистиче из посебности коју испољава у обављању активности које су од значаја за ту безбедност. Такву посебност полиција као организација треба да наглашава при извршавању својих задатака. Међутим, полиција није у могућности да свој имиц ствара простим наглашавањем посебности у односу на конкуренте, као што то чине производне или услужне организације, које су профитно оријентисане. Она једноставно нема конкуренте.

Позиционирање, као процес стварања имица и вредности организације у којем корисници схватају и уважавају организацију више од других организација, такође има своја ограничења када је у питању полиција. Полиција није у могућности да кроз позиционирање издвоји свој имиц изнад имица других организација. Она може идентификовати свој имиц, али не може поредити своје место у мислима грађана и у јавности са местом других организација. Због тога су грађани и њихово мишљење о полицији у фокусу стратегије њеног позиционирања. Зато полиција и наглашава своју улогу сервиса грађана.

У стварању имица и позиционирању полиције РС учествују Министарство унутрашњих послова (МУП) РС са својим организационим деловима, његови запослени на свим организационим нивоима, догађаји који су у организацији МУП-а или његових организационих делова, припадници полиције као и објекти, места и личности које обезбеђује и др.

Поуздан имиц и повољно место полиције у мислима грађана, као и у јавности, резултати су дугогодишњег рада свих запослених на том пољу. Уједно, то је и изазов са којим се свакодневно срећу припадници полиције, јер је одржавање достигнутог имица једнако обавеза колико и његово стварање. Једном створен повољан имиц не значи заувек повољан имиц. Нарушен имиц и неповољна позиција полиције у јавности су много чешћа реалност у државама које се налазе у фази трансформације политичког и привредног система, транзиторним економијама и у конфликтним друштвима. Под утицајем наслеђа, полиције таквих држава много спорије и теже спроводе процес реформи, које треба да резултирају променом имица и позиције полиције у очима домаће и међународне јавности.

Дубок траг на имиц полиције РС су оставили политички систем и политичка структура, фрагментација државе у више наврата од осамдесетих година прошлог века до данас, изолација српске привреде и друштва у последњој деценији прошлог века, унутрашњи проблеми везани за статус Косова и Метохије, видно нарушен свеукупан друштвено-економски, политички и правни систем и др. Може се рећи да су наведени разлози довољни да, делујући у дужем периоду, лако доведу до нарушавања угледа и позиције полиције РС у очима јавности. Уколико се томе додају очекивани и пратећи унутрашњи проблеми са којима се полиција суочава, као што су: још увек недовољан ниво потребних материјално-техничких и финансијских ресурса, потребан број обучених људских ресурса и потребан ниво полицијске етике сасвим је очекивано да се имиц ове организације јавне управе лако пољуља у очима оних због којих примарно постоји – грађана. Под теретом таквог наслеђа, с једне стране, а суочена са новим изазовима европских интеграција и реформе према европским стандардима, нормама и демократским вредностима, с друге стране, полиција РС не може нити брзо, нити лако побољшати свој имиц и позицију унутар земље и у међународним оквирима.

Од изузетног значаја су напори које домаће и међународне институције улажу у подстицање процеса реформи полиције РС. Међутим, у том процесу кључна улога припада полицији и њеним припадницима. Они су примарни у промени њеног имица. Поред професионалног знања, искуства и вештина којим располажу, припадници полиције треба да располажу и знањем и вештинама у области комуникологије и маркетиншких комуникација, како би даље допринели убрзању процеса репозиционирања полиције РС.

Процес промене имица и репозиционирање полиције РС је успешнији уколико се реализује кроз следеће фазе: анализа имица, идентификовање циљног аудиторијума и циља комуницирања, анализа носиоца и садржаја комуницирања, одређивање облика комуницирања и мерење ефеката комуницирања на имиц (Голубовић, 2007: 42–69; Милановић, 2010: 438–488).

Идентификовање имица полиције РС као прва фаза репозиционирања

Значај семантичког диференцијала у идентификовању имица полиције РС

У анализи имица треба поћи од процене (идентификовања) актуелног имица, која се спроводи испитивањем одабраног узорка испитаника (грађана). Неповољно или повољно мишљење грађана о полицији се рангира у скали наклоности и процентуално мери као учешће испитаника који су изразили или нису изразили наклоност у укупном броју испитаника. Међутим, овакав начин анализе имица не указује на варијације у наклоности, нити на разлоге за њено испољавање или неиспољавање. Због тога је потребно користити сложеније научно проверене методе анализе имица. Једна од најпознатијих научних метода за анализу и истраживање садржаја имица је семантички диференцијал (Kotler, 1988: 628).

Семантички диференцијал је развила група професора на универзитету у Илиноису током 50-их година прошлог века. Истраживање на основу семантичког диференцијала обухвата неколико фаза: састављање скупа релевантних димензија, смањивање скупа релевантних димензија, подела анкетних листова испитаницима, израчунавање просечне оцено, означавање дифузности имица. Скуп релевантних димензија могу чинити димензије које су најчешће коришћене у размишљању и одговору испитаника на постављено питање о полицији. То значи да се на одабраном узорку грађана обавља тестирање, тако што се постављају одређена питања о полицији, на која испитаник треба да да одговор као резултат асоцијације. Примера ради, могу се поставити питања на следећи начин: „О чему размишљате када видите полицајца у даљини на путу како Вас зауставља?“, „Када видите полицајца испред врата Вашег стана на шта прво помислите?“, „Шта помислите када се каже жалба/представка на рад полицајца?“. Ако се, примера ради, постави последње наведено питање и ако се добије следећи одговор: „Мислим о томе како је то немогуће“, онда тај одговор може бити једна димензија која ће бити даље тестирана и оцењивана. Такав одговор добија димензију: „Верујете ли полицији?“ Варијанте понуђених одговора на постављено питање могу бити да/не или верујем/не верујем и сл. Одговори се оцењују скалом оцена у којој су предвиђене негативне оцено, неутрална оцена (0) и позитивне оцено. Пожељно је да број димензија не буде превелики, како би испитаници дали искренији одговор. На овај начин спроведена и обрађена анкета може бити добар показатељ слике коју полиција има о себи у јавности. Међутим, таква слика је израз просечног мишљења о полицији. То значи да не нуди информацију о томе колико је испитаника високо рангирало полицију, колико ниско, односно да ли је можда већина испитаника осредње рангирала полицију. Одговор на то даје семантички диференцијал уз понуду одступања, којим се процењује колико је имиц дифузан. За полицију није пожељан дифузан имиц, јер би то значило да поједине групе грађана значајно различито „виде“ полицију.

Имиц дела организације не треба мерити изоловано од институционалног имица (нпр. имиц управе криминалистичке полиције од имица МУП-а РС). Мада се имиц дела организације рефлектује на имиц организације у целини, нарочито ако је неповољан. Са друге стране, имиц дела организације не може исказивати имиц организације у целини. Такође, анализи имица било којег дела не треба приступити парцијално, већ резултате анализе треба ставити у однос са резултатима анализе

имица организационог дела који обавља супротне задатке од првог. Наиме, ако би се о имицу сектора или одељења унутрашње контроле судило по броју притужби на полицајце, онда би могли извести два закључка: један је да је однос полиције према грађанима погоршан, јер је број притужби у порасту; други је да је однос полиције према грађанима промењен на боље, јер је порасло поверење у полицију (раст броја пријава). Пораст неповерења у полицију само на основу пораста броја притужби не може бити оптималан показатељ поверења које полиција ужива у јавном мњењу, јер може бити да је мали број оправдано поднетих притужби.

Идентификован имиц полиције РС у 2012. години у односу на 2004. годину

Истраживање јавног мњења (ОЕБС Мисија у Србији и Црној Гори, 2004: 26) у одређеном броју пилот-општина у РС је дало следеће резултате:

- не постоји изражен јединствен став о полицији у јавном мњењу,
- јавно мњење је свесно спремности полиције на реформе, али не очекује много од њих,
- јавно мњење доживљава полицију као орган који штити систем, а не грађане,
- јавно мњење сматра да је полиција спора и неефикасна,
- јавно мњење сматра да полиција не располаже довољно квалитетним, обученим и спремним кадром, и да њен кадар представља, у појединим случајевима, састав који демонстрира репресију.

Без обзира на критике упућене на рад полиције, велики број грађана су оптимисти и сматрају да је полиција на правом путу ка демократској полицији, која ће бити по мери европских стандарда. На основу наведеног, може се закључити да је полиција РС требало да спроведе стратегију промене свог имица и да се репозиционира, односно да развије мишљење и слику у свести грађана која би били другачији од претходне, што би повећало поверење у полицију. То је у међувремену и учинила у склопу реформе која је започета 2001. године као дуг и нимало лак процес трансформације ка модерној полицији.²

Идентификован неповољан имиц полиције РС у истраживању које је обављено 2004. године био је знак да се током реформе учине већи напори ка побољшању њеног имица. Резултати истраживања јавног мњења које је спроведено 2012. године (ОЕБС Мисија у Србији, 2012: интернет страна МУП-а РС) указују:

да је повећано поверење грађана у полицију РС и да последњих година расте (у поређењу са 2011. и 2010. годином), и што је много важније – доминантна је асоцијација на полицију исказана кроз термине: ред, безбедност, сигурност (чак 41 проценат испитаника). Овакви резултати указују на значајно побољшање имица полиције РС у јавности.

² Поменућемо допринос само неких од студија у овој области, не сматрајући да су многобројне остале студије мање значајне. То су препоруке ОЕБС-а (ОЕБС Мисија у Србији и Црној Гори, 2004), предлог практичне политике за реформу полиције у РС (ОЕБС Мисија у Србији, 2010; 2012) и др. Са нашег становишта најзначајнијим документима сматрамо Стратегију комуникације Министарства унутрашњих послова Републике Србије од 2010. до 2012. године (МУП РС: 2010, интернет страна) и Стратегију развоја Министарства унутрашњих послова 2011–2016. (Београдски центар за безбедносну политику, 2010: интернет страна). Не сматрамо да су други документи и студије мање значајни за реформу полиције РС, као и за процес промене њеног имица, који је управо директна последица реформе.

С обзиром да је у овом истраживању преко 40 процената испитаника изјавило да није уочио никакве промене у раду полиције, то је кључно сазнање које је неопходно да би се спровели даљи напори ка информисању јавности о резултатима рада полиције. Грађани постају кључна циљна група комуницирања полиције РС са циљем подизања степена информисаности грађана о резултатима рада који указују на значајне прогресивне промене у раду полиције.

Циљне групе и циљ комуницирања полиције РС

Резултати анализе имица ближе одређују циљне групе и циљ комуницирања ради побољшања имица и репозиционирања полиције РС.

Интерне и екстерне циљне групе комуницирања полиције РС

Циљне групе комуницирања полиције РС се налазе у њеном интерном и екстерном окружењу.

Интерно окружење чине сви запослени у свим службама МУП-а на свим хијерархијским и организационим нивоима.

Екстерно окружење чине сви грађани без обзира на године, пол, расу, верску и националну припадност, политичко опредељење, образовање и др., невладине организације, медији – домаћи и страни, и међународна заједница – међународне организације и амбасаде (МУП РС, 2010: интернет страна).

Уколико се паралелно реализују стратегија позиционирања институционалног имица полиције и стратегија подпозиционирања њених одабраних организационих делова, тада се идентификују циљне групе које су у фокусу активности које наведени организациони делови (службе) обављају (нпр. деца, омладина и др. као циљна група – грађани).

Циљ/циљеви комуницирања полиције РС

У маркетиншкој теорији се сматра да циљ комуницирања може бити стварање и одржавање доброг имица или репозиционирање достигнутог имица. Циљ комуницирања је под утицајем резултата анализе имица, која може показати ујединачено или дифузно мишљење испитаника.

Дифузно мишљење испитаника налаже спровођење стратегије промене имица према групама „истомишљеника“, при чему се мишљења између група могу значајно разликовати, што отежава процес стварања јединственог имица. То значи да полиција треба различито да комуницира са различитим групама уколико је мишљење грађана о полицији дифузно.

Потребно је примарно комуницирати са оним групама чији испитаници имају доминантно повољно или неповољно мишљење о полицији. Уколико доминира повољно мишљење о полицији онда се комуницира са циљем неговања таквог мишљења. Уколико доминира неповољно мишљење о полицији тада су напори припадника полиције много већи у остваривању циља комуницирања – промене мишљења код циљне групе о полицији.

Код оног дела циљне групе која нема став о полицији неопходно је применити сет активности којима ће се подстаћи изношење става, без обзира да ли је позити-

ван или негативан. Тек по сазнању става могуће је усмерити активности којима би се утицало на његову промену или одржавање.

Незаинтересованост испитаника и недавање никаквог одговора у анкети може асоцирати на неповољан имиџ. У том случају потребно је истражити зашто су испитаници незаинтересовани за анкету. Уколико је страх разлог њихове незаинтересованости, онда се може закључити да полиција ужива имиџ репресивне организације која не ради у интересу грађана. За очекивати је да грађани нису довољно или никако обавештени о раду појединих служби, па се од њих не могу ни очекивати јасни ставови и мишљење. Таква информација је довољан показатељ да се појачају активности комуницирања са циљем упознавања грађана са радом одређене службе. Примера ради, такав став грађани имају о служби за заштиту законитости, јер је доминантан одговор на постављено питање о познавању процедура које она спроводи био негативан током 2002. године (ОЕБС Мисија у Србији и Црној Гори, 2004: 26).³ У том смислу, циљ комуницирања је обавештавање грађана о праву на жалбу на рад полиције, процедурама за тражење надокнаде, поступку који се спроводи са свим својим консеквенцама по притужену страну. Резултати истраживања из 2012. године указују да су грађани показали вољу и заинтересованост за анкету и за давање одговора на постављена питања (ОЕБС Мисија у Србији, 2012: интернет страна). То значи да је остварен напредак у односу са грађанима кроз постизање јавности рада полиције и повећање нивоа информисаности грађана о раду полиције.

За креирање стратегија промене имиџа и репозиционирања полиције РС веома је значајно да је током процеса анализе имиџа идентификована потреба код грађана за изградњом поверења између полиције и локалних заједница. „Истраживање илуструје да ефикасна полиција није само успешна у борби против криминала него је организација којој се верује и која је саставни део заједнице и осетљива је на промене у локалној заједници и њене потребе“ (ОЕБС Мисија у Србији и Црној Гори, 2004: 26). У том смислу направљен је програм „Полиција у локалној заједници“ чији је циљ да позиционира полицију као сервис грађана. Чињеница о доминацији испитаника који су за полицију везивали ред, безбедност, сигурност и заштиту указује на континуирани пораст поверења грађана у полицију РС (ОЕБС Мисија у Србији, 2012: интернет страна МУП-а РС).

Уколико је мишљење јавности о полицији негативно, неопходно је одмах и озбиљно приступити припреми пројекта којим би се умањио негативан однос јавности ка полицији. Циљне групе које су од значаја за формирање јавног мишљења могу чинити: медији, политичке партије, органи власти, интересне групе, наука, јавне личности, разна удружења грађана и др.

Јавно мишљење као скуп ставова, убеђења и гледишта грађана о полицији у одређеној средини и у одређеном времену је резултат дугогодишњег стварања и тешко „се слама“ тј. мења. Због тога не треба дозволити да се формира негативно јавно мишљење о полицији, јер ће тада бити много теже променити мишљење о полицији код било које циљне групе. Парцијална негативна мишљења, која поједине групе имају о полицији, током кратког периода неће довести до формирања негативног јавног мишљења, али ако им се приступа олако, у дужем периоду могу то учинити. Популаризација негативног мишљења има јачи интензитет од популаризације позитивног мишљења.

3 Истраживање јавног мњења агенције „Партнер“ спроведено током 2002. године показало је да 87 процената грађана не познаје процедуре подношења пријава на рад полицајца.

У складу са наведеним теоријским поставкама, полиција РС је у свом документу – Стратегији комуникације Министарства унутрашњих послова Републике Србије од 2010. до 2012. године (МУП РС, 2009: интернет страна) установила специфичне циљеве комуницирања:

- развити проактиван однос с јавношћу,
- пружити правовремене и доследне информације,
- унапредити осећање сигурности и задовољства радом МУП-а,
- подстаћи позитиван однос према припадницима МУП-а,
- подизати ниво свести запослених кроз унапређење комуникације,
- побољшати рад запослених кроз континуирано информисање,
- унапредити унутрашње капацитете (обуку).

Улога припадника полиције и полиције РС у формирању имица полиције РС

Природа нам је дала по два ока и по два ува, а само један језик, да бисмо могли више да слушамо, а мање да говоримо, јер се никада не може рећи толико мудрости колико се може прећутати глупости

Конфучије (преузето од Базић, 2005: 13)

Носиоци комуницирања у полицији РС чији је циљ побољшање њеног имица

Носилац комуницирања са циљем побољшања имица полиције РС може бити припадник полиције и полиција као организација.

Припадник полиције комуницира са појединцима у окружењу кроз обављање редовних пословних активности и задужења. Припадник полиције комуницира усмено и писмено. Најчешћи облик усменог комуницирања је лични контакт у којем припадник полиције лично комуницира са било којим појединцем или групом у окружењу. Поред тога, припадник полиције може да комуницира посредством телефона, интернета и сл. Писмено комуницирање се остварује путем писмених облика изражавања, обично индиректним путем – преко посредника као што су медији, пошта, курири, интернет, и друге посредничке службе и мисије.

Веома је значајно да припадник полиције уме вербално и невербално да комуницира. Вербална комуникација се остварује путем говора – језика. Пожељно је да се припадник полиције правилно језички изражава. Још у античкој Грчкој и Старом Риму уочено је да се вештина говорења не огледа само у одабраном садржају, речима и начину вербалног изражавања, већ и у невербалном исказу – кроз покрет, гард, позу или гест (Базић, 2005: 42). Истраживања показују да 60–80 процената целокупног утиска нашег саговорника чини наш говор тела (Пиз, 2004: 88). За припадника полиције је од значаја да познаје технике остављања доброг утиска и да комуникација одише поверењем.

Организацијско комуницирање подразумева комуницирање полиције као организације и обично се реализује преко посредника – најчешће медија. Представљање полиције као организације и комуницирање са екстерним окружењем обављају њени представници, а то су запослени у специјализованим службама које се баве односима с јавношћу, медијима, службама за информисање и сл.

Облици комуницирања полиције РС који су у функцији побољшања њеног имица

Облици комуницирања у полицији могу бити: комуницирање припадника полиције, институционално оглашавање, односи с јавношћу, публицитет, лобирање, електронско комуницирање.

Док комуницирају, припадници полиције треба да буду свесни да својим понашањем формирају слику о полицији као организацији. Због тога је пожељно да припадник модерне полиције РС поседује културу комуникације, полицијску културу и способност коришћења полицијског протокола, да поседује велики број физичких и унутрашњих особина које му унапред обезбеђују бољи пријем код грађана. Припадник модерне полиције својом одећом и спољашношћу треба да одаје утисак јаке личности и представника службе од поверења. Припадник модерне полиције треба да буде способан за прилагођавање условима и особама са којима комуницира, да правилно процењује и одмерава потребно време комуницирања, да поседује културу изражавања, да исказује коректност и да поштује грађанина као саговорника. Припадници модерне полиције су обучени за рад са грађанима и локалном заједницом. Такође се очекује да су припадници локалне заједнице спремни на комуникацију и сарадњу са припадницима полиције.

Искуство полиције РС указује да полиција жели да буде позиционирана у локалној заједници као стуб вредносног друштвеног система. Велики је број општина у којима је спроведен програм „Полиција у локалној заједници“, што је оптимална стратегија за приближавање полиције грађанима. Приближавање се остварује полако, кроз укључивање полиције у решавање свакодневних проблема у локалној заједници, сукоба у породици, са суседима и сл.

Комуницирање припадника полиције са грађанима треба да резултира променом односа полицајац–грађанин. До промене ће доћи уколико се интензивира процес свакодневног дружења са припадницима заједнице као што су одређене циљне групе (нпр. школе); повећа учествовање на манифестацијама које организују или у којима учествују припадници циљне групе; повећа број предавања на тему криминалитета, уочавања његових елемената, препознавања, сузбијања која се одржавају у просторијама разних циљних група; озбиљније приступи разматрању примедби и сугестија грађана и др. „Полиција у локалној заједници“ је пројекат који примењује и полиција РС, а на коме је изграђена модерна полиција у развијеним земљама Америке и Европе.

Резултати анкете указују да грађани немају повољну слику о просечном полицајцу РС (ОЕБС Мисија у Србији, 2012: интернет страна МУП-а РС). Асоцијација на просечног полицајца је код 56 процената грађана исказана кроз следећи одговор: лош у комуникацији, односно дрзак, неразуман, прек, надмен, строг, арогантан. У том смислу је неопходно увести програме обуке или организовати едукационе семинаре на тему техника комуникације припадника полиције са грађанима. То је и предвиђено Стратегијом комуникације Министарства унутрашњих послова Републике Србије за период 2010–2012. Након спроведеног програма обуке потребно је утврдити које је резултате програм дао, како би се предузеле даље активности на обуци припадника полиције у погледу комуникације са циљним групама, а нарочито грађанима у директној комуникацији.

Оглашавање у полицији може имати значајан ефекат на промену њеног институционалног имица. Уколико анализа имица полиције РС покаже да је јавност информисана о постојању и о раду полиције РС, али да не постоји наклоност јавности

према полицији, онда је потребно применити оглашавање чији је циљ убеђивање ради стварања наклоности. Приликом оглашавања кроз убеђивање, веома је битно не величати сопствене квалитете, већ аргументовати рад полиције везујући је за онај атрибут који би грађани најрадије доделили у својим мислима као асоцијацију на полицију. Организујући одређене активности које имају друштвени карактер и чији је циљ побољшање квалитета живота у друштву, полиција РС се оглашавала путем кратких огласа у разним медијима и на билбордима. Добар пример јесу активности које се односе на присуство полицајаца у школама, позиви да се престане са конзумирањем алкохола, да се практикује сигурна и безбедна вожњу и сл. У том смислу, оглашавање у полицији има обележје друштвеног оглашавања. Њиме се полиција представља као друштвено одговорна организација, која је осетљива на проблеме са којима се срећу појединци и групе у друштву или институције и организације у држави. Она је сервис грађана и друштва у целини.

Стварање имица полиције РС као сервиса грађана захтева одређивање тема на којима ће се базирати серија порука о полицији, начина на који ће се поруке реализовати, динамике којом ће бити презентоване и начина на који ће бити прилагођене различитим медијима.

Увек актуелна и универзална тема је она у којој је полиција представљена у јавности као добар сусед, саветодавац, заштитник, пријатељ. Улога телевизијских спотова у стварању имица полиције РС није довољна, па се спот као средство и телевизија као медиј оплеменењују огласима, репортажама и сличним средствима у специјализованим магацинима и другим штампаним средствима. Теме као што су разне манифестације у полицији или сусрети и дружења треба да се визуелно презентују и публикују. Запажен комуникацијски ефекат имају саопштења резултата рада у полицији и редовна информисања јавности о актуелним безбедносним догађајима.

Као материјал за оглашавање треба користити разне брошуре, упутства и друге материјале којим се грађани упознају са разним процедурама (нпр. поступак добијања личне карте, пасоша и сл.) уз паралелно презентовање информација на веб страници полиције. Забележен је значајан напредак полиције РС у томе.

У репозиционирању полиције РС значајну улогу може имати оглашавање са циљем привлачења донатора, добротвора и мисионара који би материјално-финансијски оснажили полицију, побољшали методе, поступке и процедуре њеног рада, допринели повећању степена образовања и сталном усавршавању припадника полиције.

Односи с јавношћу су једна од најприлагодљивијих форми маркетинга. Могу се користити заједно са медијским оглашавањем и другим облицима у којима се остварује контакт с јавношћу (Сарро, 2004: 127). Усмерени су ка успостављању и одржавању благонаклоног става и међусобног разумевања с јавношћу (Џефкинс, 1999: 317). Односи с јавношћу у полицији су кључан облик комуницирања којим се гради имиџ. Циљеви односа с јавношћу у полицији су: стварање атмосфере поверења, подршка јавности у обављању одређених задатака, помоћ у репозиционирању, стимулисање популарности и сл. Инструменти односа с јавношћу су новинарски медији који публикују интервјуе, конференције за штампу; говорни медији као што су разне дискусије, медијске емисије, коментари, добротворне активности, такмичења, специјално организовани догађаји као што су скупови, семинари, доделе награда, Дан полиције. Проактиван однос с јавношћу је један од примарних специфичних циљева који су дефинисани у Стратегији комуникације Министарства унутрашњих послова Републике Србије од 2010. до 2012. године.

Медији могу бити изванредан пријатељ у стварању имица. Сви припадници полиције морају неговати фер и коректне односе са припадницима медија. Циљ односа с медијима је објављивање информација ради стицања знања у јавности о раду полиције и разумевања јавног мњења. Највећи утицај на јавно мњење, а нарочито на млађу популацију и мање образоване грађане имају медији. Веома популаран инструмент унапређења односа с јавношћу и односа с медијима су конференције за штампу. Конференције за штампу могу бити један од најотворенијих метода стварања публицитета полиције.

Лобирање се бави јавним одлукама. Око места одлучивања гравитирају они који желе на одлуке да утичу (Кламан, 2004: 11). Лобирање у полицији се може дефинисати као коришћење убеђивачких, културних, демократских и дозвољених метода уплива на доносиоце закона, прописа и одлука од интереса за полицију. Интересне групе и групе за притисак имају велики утицај на полицију и остварују га путем медија или путем веза код припадника полиције. У вези с тим, задатак комуницирања припадника полиције је дестимулисање негативног утицаја интересних група на јавно мњење и на рад полиције.

Електронско комуницирање је стратешки облик комуницирања полиције са грађанима и јавношћу. Путем своје веб странице полиција РС је направила изванредан помак у информисању јавности о свом раду.

Мерење поверења пре и после кампање, чији је циљ јачање имица, може дати одговор на питање какав је ефекат оставило комуницирање на имиц полиције. У том смислу је потребно поново обавити анкету међу грађанима или истраживање јавног мњења. Овакве активности су инкорпориране у Стратегију комуникације Министарства унутрашњих послова Републике Србије од 2010. до 2012. године. У њој је предвиђено да се оцена резултата Стратегије обави у сврху мерења утицаја и ефикасности постојећих и нових комуникационих метода, промовисања најбоље праксе у комуникацији кроз услуге, побољшања комуникационих канала и постизања циљева и задатака ове стратегије.

Безбеднији живот читаве заједнице у којој је полиција сервис грађана и мишљење о припадницима полиције као о особама са јасним пословним идентитетом заштитника грађана су најбољи показатељи побољшаног имица полиције РС.

Резиме

Циљ деловања полиције као организације јавног сектора је одржавање и обезбеђивање фондова који су неопходни за обављање активности, које ће довести до задовољства оних због којих постоји (грађана) и њеног повољног имица у њиховим мислима и мислима укупне јавности. Управо, у основи оваквог приступа пословању уткани су принципи маркетинга. Задовољство оних због којих полиција постоји је фокусна тачка маркетинг концепције иза које не мора стајати профит. Кампање друштвеног маркетинга у полицији оријентисане су на промоцију мера и активности за повећање безбедности грађана, државе и друштва, чиме се ствара солидна основа за дугорочну стратегију стварања имица полиције у локалној заједници. Међутим, позиционирање је више од стварања имица. Док је стварање имица развијање мишљења и жељене слике о полицији у свести њених корисника, позиционирање је уочавање жељене разлике коју полиција има у односу на друге у свести грађана. Полиција није у могућности да свој имиц ствара простим наглашавањем својих посебности у односу на конкуренте као што то чине производне или услужне организације. То значи да није у могућности да

позиционирањем издвоји свој имиџ изнад имиџа других, како би грађани уочили разлику. У том смислу стратегија промене имиџа и репозиционирање полиције РС подразумева изналажење најбољих начина да полиција РС промени мишљење и слику коју о њој имају грађани и јавност, а да грађани ту промену уоче. Процес промене имиџа и репозиционирање полиције РС је успешнији уколико се реализује кроз следеће фазе: анализа имиџа, идентификовање циљних група и циља комуницирања, анализа носиоца и садржаја комуницирања, одређивање облика комуницирања и мерење ефеката комуницирања на имиџ. Задатак полиције РС је да ангажује све припаднике полиције, употреби сва дозвољена средства за оглашавање и демократски оријентисане медије на задатку даљег побољшања имиџа и повољног репозиционирања. Полиција може да реализује јединствену стратегију репозиционирања која се односи на све секторе, службе, послове и циљне групе, или више појединачних стратегија репозиционирања, које могу бити усмерене на одређене специфичне сегменте грађана (друштвене групе и сл.) или на специфичне послове и услуге (јавни ред и мир, превенција криминалитета и сл.). Поправљање односа полиција – грађани и јачање поверења у полицију услов су за ефикасно придруживање полиције Републике Србије европским интеграцијама и међународно позиционирање.

Литература

1. Базић М. (2005). *Вештина комуницирања*, Факултет за трговину и банкарство „Јанићије и Даница Карић“, Београд.
2. Београдски центар за безбедносту политику, (2010). *Стратегија развоја Министарства унутрашњих послова 2011–2016*, http://www.bezbednost.org/upload/document/strategija_razvoja_mup_2011-2016.pdf (16. 4. 2013).
3. Џефкинс, Ф. (1999). *Оглашавање*, Клио (Clio), Београд.
4. Голубовић, З. (2007). *Стратегије комуницирања у економској дипломатији*, маг. рад, Мегатренд универзитет, Београд.
5. Котлер, Ф. (1988). *Управљање маркетингом*, Информатор, Загреб.
6. Kotler, Ph., Keller, K. L. (2006). *Marketing management*, Upper Sadle River, Prentice Hall, New Jersey.
7. Kotler, Ph., Lee, N. (2007). *Marketing in the public sector: a roadmap for improved performance*, Upper Saddle River, New York.
8. Кламан, М. (2004). *Лобирање*, Клио (Clio), Београд.
9. Милановић, В. (2010). *Управљање маркетингом*, Мегатренд универзитет, Београд.
10. МУП РС (2009). *Стратегија комуникације Министарства унутрашњих послова Републике Србије од 2010. до 2012. године*, http://www.mup.gov.rs/cms/resursi.nsf/Strategija_komunikacije_Ministarstva_unutrasnjih_poslova_Republike_Srbije.pdf (16. 4. 2013).
11. ОЕБС Мисија у Србији и Црној Гори, (2004). *Реформа полиције у Србији ка стварању савремене и одговорне полицијске службе*, Београд.
12. ОЕБС Мисија у Србији (2010). *Збирка предлога практичне политике за реформу полиције у Србији*, Београдски центар за безбедносну политику, Београд.
13. ОЕБС Мисија у Србији (2012). *Збирка предлога практичне политике за реформу полиције у Србији*, Београдски центар за безбедносну политику, Београдски центар за људска права, Центар за евроатлантске студије, Београд.

14. ОЕБС у Србији (2012). *Став грађана према полицији*, истраживање јавног мњења, Београд.
15. http://www.mup.gov.rs/cms_lat/sadrzaj.nsf/Stav_gradjana_prema_radu_policije.pdf (17. 4. 2013).
16. Павловић, М. (2003). *Односи с јавношћу*, Мегатренд универзитет, Београд.
17. Пиз, А. (2004). *Питања су одговори*, Мост, Београд.
18. Сарро, Ј. (2004). *Будућност оглашавања*, Футура Медиа, Сарајево.

УЛОГА СВЕДОКА САРАДНИКА У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ ЗА ДЕЛА ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛИТЕТА

Иван Илић

Правни факултет Универзитета у Нишу

Апстракт: Феноменолошке карактеристике савременог криминалитета, посебно неких од најтежих његових облика (трговина људима, оружјем, наркотицима, организовани криминалитет, тероризам) захтевају примену специфичних метода откривања, доказивања и спречавања. Ове се мере састоје у офанзивном прикупљању информација о криминалном деловању организованих криминалних структура (проактивне истраге – акција уместо реакције). Ради се заправо о тајном прикупљању информација путем инфилтрирања у криминалне групе и организације. Ове се мере најчешће називају „посебне истражне технике“. Специфично место у лепези тих техника заузима сведок сарадник. То је онај осумњичени или окривљени, члан криминалне организације, који под законом прописаним условима, по предлогу јавног тужиоца, а на основу одлуке суда добија само статус сведока, ако прихвати да истинито и потпуно сведочи, у замену за ублажавање казне или његово ослобођење од кривичног гоњења. Аутор се у раду бави међународним и националним аспектом института сведока сарадника, са нагласком на одредбама новог Законика о кривичном поступку, из 2011. године. У раду се поклања пажња и јуриспруденцији Европског суда за људска права по питању сведочења тзв. анонимних сведока у светлу права на одбрану окривљеног. У закључном делу дата је оцена усаглашености домаће регулативе са европским стандардима и дати су предлози за неку будућу новелацију, са циљем ефикасног сузбијања организованог криминалитета, уз поштовање достигнутог степена заштите права окривљеног.

Кључне речи: организовани криминалитет, посебне истражне технике, сведок сарадник, Законик о кривичном поступку из 2011. године.

Уводне напомене

Феноменолошке карактеристике савременог криминалитета, посебно неких од најтежих његових облика (трговина људима, оружјем, наркотицима, организовани криминалитет, тероризам), захтевају примену специфичних метода откривања, доказивања и спречавања. Ове се мере састоје у офанзивном прикупљању информација о криминалном деловању организованих криминалних структура (проактивне истраге – акција уместо реакције). Ради се заправо о тајном прикупљању информација путем инфилтрирања у криминалне групе и организације¹. Ове се мере најчешће називају „посебне (специјалне) истражне технике“² (методe, мере, радње³), „мере тајног надзора“, „скривене и техничке

1 Асим Шаковић, *Економска криминалистика*, Сарајево, 2002.

2 Милан Шкулић, *Кривично процесно право*, Београд, 2009, стр. 265.

3 Саша Кнежевић, *Улога прикривеног иследника у ислеђењу тероризма*, у: *Тероризам и људске слободе*, Тара 2010, стр. 277–287. Исто: Законик о кривичном поступку Босне и Херцеговине, *Службени*

мере праћења и истраге⁴„ „мере којима се привремено ограничавају уставна права и слободе ради прибављања података и доказа за спровођење кривичног поступка⁵“. Тиме се наглашава њихова везаност за преткривични поступак. На другој страни, када се жели истакнути њихова улога у кривичном поступку, називају се посебним (специјалним) доказним радњама⁶ (методама). У немачкој литератури најчешће се називају „прикривене истраге“, а у америчкој „тајне методе, операције или поступци“⁷. У Законнику о кривичном поступку Републике Србије⁸ из 2001. године (у даљем тексту ЗКП) оне се означавају као „мере органа гоњења за откривање и доказивање кривичних дела (организованог криминала, корупције и других тешких дела)“. За разлику од класичних полицијских мера, које су неформалног карактера и имају само изузетно снагу доказа у кривичном поступку, специјалне истражне мере су доказног карактера. У циљу прегледности рада, усвојићемо и даље користити назив „специјалне истражне технике“, уз напомену да реч „истражне“ у називу не одговара сасвим њиховом месту у кривичном поступку, будући да су најчешће везане за преткривични поступак, који претходи самој истрази.

Њихова основна заједничка особина јесте да представљају законом дозвољена лукавства, обмане, преваре, шпијунаже, односно правно допуштени начин потајног прикупљања чињеница које могу бити доказ. Примени неких од ових мера умногоме је допринео развој информационе технологије и неких нових видова комуникације. Друге су пак мере, познате од давнина у оперативном раду органа унутрашњих послова и служби безбедности, у циљу ефикасније борбе против криминалитета последњих деценија институционализоване у процесним кодексима многих земаља.

Неспорно је да примена специјалних истражних техника (радњи доказивања) доприноси ефикаснијој кривично-процесној реакцији државе на најтеже облике криминалитета и ефикасности самог кривичног поступка, али се њима значајно задира у гаранције неких од основних људских права (право на приватност). Зато се процесним одредбама јасно прописују границе задирања у право приватности и друга основна људска права и слободе, чиме се спречавају могуће злоупотребе у вршењу овлашћења органа коме су дата. У складу са резолуцијом XVI конгреса Међународног удружења за кривично право, одржаног у Будимпешти 1999. године, приликом нормирања и примене специјалних истражних техника потребно је придржавати се следећих принципа: *легалитета* – примена је дозвољена само под условом да су предвиђене изричито законским одредбама; *супсидијарности* или *супсидијаритета* – примена је изричито предвиђена законом (*супсидијарност* – да се применом уобичајених, класичних оперативно-тактичких и истражних мера и радњи мера не може постићи зацртани циљ); принципа *сразмерности* – између дерогирања основних слобода и права и тежине кривичног дела и *принципа судског надзора* – што значи да суд одобрава примену ових мера и брине о законитости спровођења⁹.

гласник БиХ бр. 03/03.

4 Привремени Закон о кривичном поступку Косова, *Службени лист УНМИК/УРЕД*, 26/2003.

5 Законик о казненем поступку Хрватске, *Народне новине*, бр. 152/08 и 76/09.

6 Војислав Ђурђић, *Кривично процесно право – посебни део*, Ниш 2006, стр. 248.

7 Види: Татјана Лукић, *Прикривени иследник*, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, бр. 10, 2005, стр. 505–522.

8 *Службени лист СРЈ*, бр. 70/2001 и 68/2002 и *Службени гласник РС*, бр. 58/2004, 85/2005, 115/2005, 85/2005 – др. закон, 49/2007, 20/2009 – др. закон и 72/2009.

9 Преузето из: Горан Матић, *Специјалне истражне технике у кривично-процесном законодавству Републике Србије – посебне радње доказивања*, *Правни живот*, бр. 10, 2007, стр. 97–110.

Легислативни оквир посебних доказних радњи

Примену специјалних истражних техника изричито прописује члан 20 Конвенције УН против транснационалног организованог криминала¹⁰, који предвиђа примену контролисане испоруке, електронског праћења и других облика надзора и тајних операција у циљу ефикасне борбе против криминалитета. Овом конвенцијом охрабрују се државе на склапање билатералних и мултилатералних уговора у циљу сарадње на сузбијању свих облика организованог криминалитета. Члан 4, став 2 Конвенције о прању, тражењу, заплени и конфискацији прихода стечених криминалом¹¹ садржи обавезу за државе потписнице да усвоје специјалне истражне технике које могу обухватити налог за праћење, осматрање, прислушкивање, као и увид у компјутерске системе и израду одређених докумената.

Половином фебруара месеца 2012. године, тачније 15. фебруара, ступио је на снагу нови Законик о кривичном поступку Србије¹² (у даљем тексту: нови ЗКП). Он ће се наредних годину дана примењивати у кривичним поступцима за кривична дела која спадају у организовани криминал и ратне злочине (кривична дела за која је посебним законом одређено да поступа јавно тужилаштво посебне надлежности). У редовном кривичном поступку почетак његове примене предвиђен је за 1. октобар 2013. године, а до тада ће важити Законик о кривичном поступку из 2001. године. Стога ћемо у даљем тексту паралелно анализирати одредбе ЗКП-а из 2001. и новог ЗКП-а, са циљем анализе досадашњих и позитивноправних прописа.

Одредбама главе XXIXа Законика о кривичном поступку из 2001. године под називом „Посебне одредбе о поступку за кривична дела организованог криминала, корупције и друга изузетно тешка кривична дела“, прописана је примена посебних доказних радњи: надзор и снимање телефонских и других разговора или комуникације (члан 504е ЗКП), пружање симулованих пословних услуга и пружање симулованих правних послова (члан 504и ЗКП), контролисана испорука (члан 504л ЗКП), аутоматско рачунарско претраживање личних и других са њима повезаних података (члан 504љ ЗКП), сведок сарадник (члан 504о ЗКП) и прикривени иследник (члан 504м ЗКП). Оне се деле на *мере инфилтрације* и *мере опсервације*¹³. Мере инфилтрације су пружање симулованих пословних услуга и пружање симулованих правних послова и ангажовање прикривеног иследника, док су остале наведене мере опсервације.

У новом Законнику о кривичном поступку као посебне доказне радње предвиђене су следеће: тајни надзор комуникације (чл. 166–170), тајно праћење и снимање (чл. 171–173), симуловани послови (чл. 174–177), рачунарско претраживање података (чл. 179–180), контролисана испорука (чл. 181–182) и прикривени иследник (чл. 183–187). Одредбе о сведоку сараднику налазе се у делу законика који се односи на консенсуалне форме јавног тужиоца и окривљеног, (чл. 320–326) под насловом „Споразум о сведочењу окривљеног“.

10 Службени лист СРЈ – Међународни уговори, бр. 6/2001.

11 Службени лист СРЈ – Међународни уговори, бр. 7/2002 и Службени лист СЦГ – Међународни уговори, бр. 18/2005.

12 Службени гласник РС, бр. 72/2011 и 101/2011.

13 Татјана Лукић, *op. cit.*

Сведок сарадник у националној регулативи

Сведок сарадник је онај осумњичени или окривљени, члан криминалне организације, који под законом прописаним условима, по предлогу јавног тужиоца, а на основу одлуке суда добија само статус сведока, ако прихвати да истинито и потпуно сведочи, у замену за његово ослобођење од кривичног гоњења. То је припадник организоване криминалне групе коме се заправо даје аболација, ослобађање од кривичног прогона, у јавном интересу.

Сведок сарадник може бити осумњичени, или окривљени у погледу кога су кумулативно испуњени законом предвиђени материјални услови: 1) да је у питању припадник организоване криминалне групе 2) да је признао припадност групи, 3) да је против њега у току кривични поступак за кривично дело организованог криминала из члана 504, става 3 ЗКП, 4) да је признао извршење кривичног дела у потпуности 5) да је значај његовог исказа за откривање, доказивање и спречавање кривичних дела организоване криминалне групе претежнији од последица кривичног дела које је учинио (члан 504а, став 1 ЗКП). Поред тога, потребно је испуњење једног негативно постављеног материјалног услова – да није у питању организатор криминалне групе, што је поткрепљено основаном сумњом, као степеном уверења. Слични услови за додељивање статуса окривљеног сарадника предвиђени су у члану 320 новог ЗКП. Разлика је у експлицитном захтеву да окривљени у *потпуности* призна извршење кривичног дела. У случају закључења споразума о сведочењу, окривљени сарадник мора имати браниоца, чиме је уведен још један случај обавезне стручне одбране (члан 320, став 4 новог ЗКП).

Предлог суду за додељивање статуса сведока сарадника јавни тужилац може упутити до завршетка главног претреса. У том смислу, нови ЗКП је прецизнији, јер потпуно омеђује најранију и најкаснију тачку у поступку, када се споразум може закључити. Споразум о сведочењу може се закључити од доношења наредбе о спровођењу истраге, до завршетка главног претреса (члан 320, став 1 новог ЗКП). Пре подношења захтева, јавни тужилац га упозорава на дужност да говори истину, да не сме ништа прећутати и на дужност полагања заклетве пре давања исказа. Сва упозорења уносе се у записник који потписују јавни тужилац и сведок сарадник. Приликом давања исказа, сведок сарадник се не може користити могућношћу да буде ослобођен од дужности сведочења (члан 98 ЗКП) као ни могућношћу да буде ослобођен дужности давања одговора на поједина питања (члан 100 ЗКП). Пре одлучивања о добијању овог статуса, кандидат за сведока сарадника дужан је да у року до 30 дана у писаној форми детаљно и потпуно, искрено опише своја сазнања о кривичној ствари која је предмет кривичног поступка који је у току, као и о другим кривичним делима. У нови ЗКП додата је одредба којом је допуштена могућност да неписмени окривљени сарадници дају исказ на диктафон (члан 320, став 5 новог ЗКП).

Нови ЗКП предвиђа посебну форму споразума о сведочењу. У обавезне елементе садржаја споразума спадају: чињенични опис кривичног дела, изјава окривљеног, споразум о кривичној санкцији, о ослобођењу од казне или о одустанку од кривичног гоњења, споразум о споредним предметима кривичног поступка, изјава о одрицању од права на жалбу и аутентификацију.

О предлогу јавног тужиоца у фази истраге и до почетка главног претреса решењем одлуку доноси веће позивних судија првостепеног суда, а на главном претресу судеће веће, у року од 30 дана од подношења предлога. Функционална надлежност у новом ЗКП је унеколико другачије одређена. До потврђивања оптужнице, о споразуму о сведочењу окривљеног одлучује судија за претходни поступак, а

након тога, председник већа (члан 322, став 1 новог ЗКП). Пре доношења одлуке, суд заказује посебну нејавну седницу, на коју се позива јавни тужилац, кандидат за сведока сарадника и његов бранилац.

Суд ће донети решење о прихватању споразума, ако утврди постојање неопходних услова. Потребан је добровољни и свесни пристајак окривљеног да сведочи о деловању организоване криминалне групе. Поред тога, окривљени треба да, у потпуности, буде свестан последица закључења споразума и да се одриче права на жалбу. Најзад, споразум ће бити усвојен, ако је предложена кривична санкција, ослобођење од казне или одустанак од гоњења у складу са законом предвиђеним условима (члан 323 новог ЗКП). Уколико суд донесе одлуку о усвајању предлога јавног тужиоца, извршиће издвајање записника и службених белешки о ранијим исказима сведока сарадника, који се не могу користити као доказ у даљем поступку (члан 504о, став 4 ЗКП). Споразум о сведочењу окривљеног суд ће одбити, ако постоји основ за обуставу поступка (да дело није кривично дело), или ако нису испуњени субјективни услови, у погледу свесног и вољног закључења споразума, на страни окривљеног, или је бенефиција окривљеном, у погледу кривичне санкције ван законом предвиђених граница (члан 324 новог ЗКП).

Процесна и програмска заштита сведока сарадника

Остваривање циља кривичног поступка недвосмислено је условљено могућношћу кривичног суда да добије што потпунију доказну грађу, како би се извршила чињенична реконструкција кривичног догађаја. У лепези легитимних доказних средстава савременог кривичног поступка, значајно место, често и најзначајније, заузима исказ сведока. Савремени кривични поступак настао је као реакција на инквизициони кривични поступак, у коме је окривљени имао положај објекта поступка. Стога се данас највише пажње поклања заштити основних људских права активног кривичноправног субјекта. Доминација те тенденције довела је до својеврсне маргинализације пасивног субјекта кривичноправног односа. Занемарен је положај сведока, који је често и оштећен извршењем кривичног дела. Приликом нормирања положаја сведока у кривичном поступку, акценат је био на дужностима. Из основне дужности сведочења, којој подлежу сви грађани, изводи се дужност сведока да се одазове позиву суда, дужност давања исказа и дужност полагања заклетве. Оглушење о дужности повлачи примену принудних мера и могућност кажњавања сведока. У опсегу права сведока, нагласак је био на накнади његових трошкова, што је у старијој литератури означавано као „право на дангубу“.

Према тврдњи Клауса Роксена (Claus Rohen), кривични поступак представља својеврсни „сеизмограф остваривања основних права и слобода“, пре свега окривљеног, али и других учесника у поступку. Друга страна медаље опште дужности сведочења јесте опасност од застрашивања и примене насиља према сведоку. Поставка према којој дужност сведочења нема корелат у виду права на заштиту од застрашивања, узнемиравања и претњи, отвара могућност извршења нових кривичних дела. На тај начин држава долази у апсурдну ситуацију да штити извршиоце кривичних дела, а сведоке излаже потенцијалној виктимизацији.

Право на заштиту сведока поима се као синтеза права на живот, права на неповредивост телесног и психичког интегритета, права на приватност и права на достојанство¹⁴. Насупрот томе, постоји дужност државе да активно предузме

14 Снежана Бркић, Заштита сведока, *Гласник адвокатске коморе Војводине*, бр. 10/2005, стр. 476.

мере за заштиту наведених права сведока. У члану 1 Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода стоји обавеза за државе да јемче поштовање права и слобода, установљених у њој. Пракса Европског суда за људска права еволуирала је од негативне обавезе државе да се уздржава од повреде права из Европске конвенције, према позитивној обавези да предузме мере са циљем заштите права појединаца. Фундус потребе заштите сведока одређен је у Уставу Србије¹⁵, који статуира неповредивост физичког и психичког интегритета (члан 25). Из тога произилази дужност суда да заштити сведока од застрашивања, вређања и примене психичког и физичког насиља. Законик о кривичном поступку из 2001. године предвиђа поштовање људске личности окривљеног, приликом саслушања (члан 89, став 7 ЗКП). Иако ЗКП то не предвиђа, то право свакако припада и сведоку¹⁶. Према томе, сведок има право на третман достојан човека, уз поштовање његове личности и право на заштиту од узнемиравања и одмазде, како у току кривичног поступка, тако и по његовом окончању. Поред тенденције подизања нивоа заштите људских права у кривичном поступку, до преображаја процесног положаја сведока довела је потреба за ефикаснијим сузбијањем растућег организованог криминалитета. Пракса је показала да је сузбијање тероризма, трговине људима, корупције и других видова организованог криминалитета знатно отежано без прибављања информација из саме криминалне средине. То је довело до развоја процесне и ванпроцесне заштите разних видова тзв. информатора, као што су прикривени иследници. Поред тога, све важнију улогу у борби против организованог криминала добијају тзв. покајници, који су истовремено извршиоци кривичних дела, тј. чланови криминалних структура, али и сведоци сарадници. Они у поступку често имају улогу крунског сведока (*crown witness*).

Неке од препорука Савета Европе баве се питањем заштите сведока, са посебним освртом на кривични поступак за дела организованог криминалитета. У Препоруци Р(97)13 о застрашивању сведока и праву одбране наглашено је да су сведоци¹⁷ у подручју организованог криминалитета и насиља у породици посебно, у већој мери подложни застрашивању. Са друге стране, управо је исказ сведока, у овим случајевима, круцијални доказ у поступку. Ипак, то не ограничава примену предложених мера заштите сведока на друга кривична дела. Све предложене мере имају за циљ слободну вољу сведока и елиминисање застрашивања. Мере заштите сведока треба да буду у корелацији са правом на одбрану (тачка 6 Препоруке). Све мере подељене су у три групе. У прву групу спадају мере које се односе на сведоке, независно од врсте кривичног дела. То су сви модалитети сведочења, који могу заштитити сведока од застрашивања, као што је давање исказа из посебне просторије, чиме се одступа од начела непосредности. Прописано је организовање одговарајуће обуке за органе кривичног поступка, са циљем подизања нивоа сензибилисаности заштите сведока од застрашивања.

Друга група препоручених мера односи се на организовани криминалитет, али и друга тешка дела. У тачки 9 Препорука наводи мере којима се спречава виšekратно давање исказа сведока у току поступка (снимање исказа сведока, датог у истрази, аудиовизуелним средствима, као и коришћење датог исказа из претходног поступка, у фази суђења). Препорука допушта привремено прикривање идентитета сведока у раним фазама поступка, као и делимично

15 Службени гласник РС, бр. 98/2006.

16 Момчило Грубач, *Кривично процесно право*, Београд 2009, стр. 267.

17 Препорука под сведоком подразумева свакога, ко располаже информацијама, од значаја за поступак. Тим појмом обухваћени су вештаци и тумачи.

откривање података о истовестности сведока. Испитивање сведока може се, према слову Препоруке, обавити уз искључење јавности. Уз основне мере, Препорука прописује додатне мере, које омогућавају да се открије идентитет сведока, као што су: коришћење заклона, прикривање лица и модификација гласа (тачка 12 Препоруке).

Препорука детаљно регулише стандарде под којима се може допустити сведочење анонимних сведока (тачке 10 и 11). То је могуће уз успостављање равнотеже између потреба вођења поступка и права на одбрану. Препорука сведочење анонимних сведока дефинише као изузетну меру. То је допуштено уколико суд утврди озбиљну угроженост живота и слободе сведока, или у случају угрожавања будућег рада прикривеног иследника. Кумулативно је потребно да исказ сведока коме се може веровати буде значајан за поступак. Право на одбрану штити се захтевима да се омогући провера истовестности сведока од стране органа вођења поступка, као и могућношћу да одбрана оспори потребу скривања идентитета сведока и веродостојност сведока. У случају исказа анонимног сведока, судска одлука се не може заснивати искључиво или у претежном делу на том доказу (тачка 13 Препоруке).

Препорука Рец(2005)9 о заштити сведока и сарадника правде ширег је опсега од Препоруке Р(97)13, у двојаком смислу. За разлику од раније усвојене препоруке, којом је обухваћена заштита сведока, вештака и тумача, Препорука из 2005. године односи се на заштиту сведока и тзв. сарадника правосуђа¹⁸ и њима блиских лица. Са друге стране, Препорука новијег датума циља посебно на заштиту сведока кривичних дела организованог криминалитета, али и тероризма и повреда међународног хуманитарног права. Неопходно је да сваки акт застрашивања сведока буде кажњив као посебно кривично дело. Приликом доношења одлуке о примени мера заштите сведока, треба узети у обзир критеријуме попут процесног положаја (жртва, сведок, саучесник итд.), веродостојности, озбиљности застрашивања, спремности и подобности да буде субјект програма заштите, као и то да ли постоје други докази о извршењу кривичног дела (тачка 13 Препоруке). Приликом одабира мере заштите потребно је успоставити равнотежу између озбиљности угрожавања сведока и природа конкретне мере. Препорука, у најширем смислу, обухвата мере процесне и ванпроцесне заштите сведока и програмску заштиту¹⁹. Мере процесне заштите односе се на посебна правила доказивања приликом саслушања сведока и спречавање секундарне виктимизације. Мере ванпроцесне заштите пак циљају на заштиту основних права учесника у кривичном поступку. Програм заштите је скуп мера заштите и помоћи угрожених сведока и њима блиских лица, са циљем добијања исказа, од значаја за кривични поступак²⁰. Тај вид заштите у највећој мери припада ванпроцесној заштити.

Између осталог, предвиђене су процесне мере заштите, којима се спречава откривање идентитета сведока, као што су: аудио-визуелно снимање исказа сведока у претходном поступку, коришћење исказа сведока из истраге на главном претресу, откривање личних података сведока у каснијој фази поступка, искључење јавности, сведочење путем екрана, уз модификацију гласа и слике и сведочење путем видео-

18 Сарадником правде сматра се окривљени или осуђени за учешће у криминалној организацији, или за дело организованог криминала, који пристаје на сарадњу са органима кривичног поступка, у виду сведочења о деловању криминалне организације, или о кривичном делу, повезаном са организованим криминалитетом, или другом тешком кривичном делу.

19 Богдан Иванишевић и др., *Водич кроз Хашки трибунал – прописи и пракса*, Београд 2008, стр. 230.

20 *Ibid.*

линка. Примена свих наведених модалитета заштите мора да кореспондира са правом на одбрану и да омогући правично суђење. Одбрана мора имати могућности да, током поступка, оспори потребу за применом мера заштите, кредибилитет сведока и порекло чињеница на које се сведок позива. Као и у Препоруци Р(97)13, предвиђено је да се судска одлука не може заснивати једино или у значајној мери на исказу анонимног сведока.

Ванпроцесна заштита се, према слову Препоруке, примењује са циљем заштите живота и личне безбедности сведока, сарадника правде и њима блиских лица. Прописана је поступност у примени мера заштите, на тај начин што се мере, попут промене пребивалишта или идентитета, којима се значајно утиче на живот сведока, примењују уколико се циљ не може постићи применом блажих мера. Примена мера заштите захтева претходни пристанак сведока или сарадника правде. Препоруком је предвиђена могућност да сведоци сарадници, који буду осуђени на казну затвора, уживају привилегије у виду посебног режима издржавања казне (тачка 26 Препоруке).

Препорука Рец(2005)9 такође садржи одредбе које се односе на међународну сарадњу у заштити сведока од застрашивања, посебно на плану релокације сведока под заштитом, употребе савремених средстава комуникације, као вида прекограничне сарадње и размене искустава и примера добре праксе, у овој области. Посебно је наглашена потреба међународне сарадње са циљем заштите сведока, у поступцима пред међународним кривичним судовима.

Према националној регулативи, приликом испитивања сведока сарадника, јавност је искључена, осим ако судеће веће на предлог јавног тужиоца, а уз сагласност самог сведока сарадника не одлучи другачије. Нови ЗКП, међутим, не предвиђа искључење јавности, приликом испитивања окривљеног сарадника. Уместо тога, прописана је обавеза да говори истину и да ништа што му је познато не сме прећутати. Ова одредба је, чини се, потпуно непотребна. Обавеза истинитог казивања иманентна је сваком сведоку и о њој се поучава пре почетка саслушања. Нови ЗКП, такође, одређује редослед саслушања, тако што статуира да се окривљени сарадник саслушава након окривљених, а да се након саслушања удаљава из суднице (члан 325, став 2 новог ЗКП).

Индикативно је да нови ЗКП не предвиђа примену мера заштите сведока на окривљене сараднике. Такав закључак произилази из члана 112, у коме је предвиђена сходна примена одредаба о заштићеном сведоку на прикривене иследнике, вештаке, стручне саветнике и стручна лица. Овакво решење сматрамо значајном мањкавошћу процесног кодекса, будући да је реч о припадницима огранизованих криминалних група који су одлучили да сведоче о криминалној делатности тих група. Откривањем идентитета сведока сарадника настаје опасност и по само право на живот како самог сведока, тако и њему блиских лица. Стога се предвиђањем примене искључиво мера програмске заштите сведока сарадника обезбеђује непотпун легислативни оквир.

Програмска заштита сведока регулисана је одредбама Закона о Програму заштите учесника у поступку²¹ (у даљем тексту: ЗПЗ). Ванпроцесна заштита може се применити на сведоке којима су, услед давања исказа у кривичном поступку, угрожени право на живот, здравље, физички интегритет, слободу или имовину (члан 1 ЗПЗ). Законом су, заправо, обухваћене мере ванпроцесне заштите, али и пружање правне, психолошке, економске и социјалне помоћи. Програмом заштите обухваћени су окривљени, сведоци, оштећени, сведоци сарадници,

21 Службени гласник РС, бр. 85/05.

вештаци, стручна лица и њима блиска лица. Програм заштите примењује се пре почетка, за време, као и по окончању кривичног поступка. Материјални услов за примену Програма заштите представља извршење кривичног дела против уставног уређења и безбедности, човечности и других добара заштићених међународним правом или кривичног дела организованог криминалитета (члан 5, тачка 1–3 ЗПЗ). Поред тога, потребно је да постоји опасност по наведену добра сведока, а доказивање би без исказа угроженог сведока било немогуће, или знатно отежано.

Законом је предвиђена примена четири врсте мера, физичко-техничка заштита личности или имовине, промена пребивалишта, прикривање идентитета и података о власништву и промена идентитета учесника у поступку (члан 14, став 1 ЗПЗ). Мере се могу применити појединачно или кумулативно. Једна од предвиђених мера, промена идентитета, супсидијарна је у односу на друге наведене мере. Она се примењује као *ultima ratio*, тек када се циљ заштите учесника у поступку не може остварити применом других мера.

Програм заштите спроводе два органа: Комисија за спровођење Програма заштите и посебна организациона јединица Министарства унутрашњих послова – Јединица за заштиту. Спровођење Програма траје све док постоји потреба за заштитом учесника у поступку.

У нашем кривичном поступку не постоје тзв. анонимни сведоци. Једини изузетак представља испитивање прикривеног иследника у својству сведока. Његов идентитет остаје непознат странкама, а суд потврду његовог идентитета добија пре испитивања, од старешине органа, чији је припадник (члан 504њ, став 1 ЗКП). Законом је испитивање прикривеног иследника предвиђено као изузетна могућност. Баланс између заштите сведока и права на одбрану успостављен је одредбом из става 2 члана 504њ ЗКП, према којој се судска одлука не може заснивати једино на исказу прикривеног иследника. По ступању решења о одређивању мера заштите сведока на правну снагу, суд ће на поверљив начин, у форми наредбе која представља службену тајну, обавестити странке и сведока о месту и времену испитивања сведока (члан 109г, став 1 ЗКП). Идентитет сведока у тренутку испитивања познат је судећем већу. Месец дана односно 15 дана према новом ЗКП, пре почетка главног претреса, идентитет сведока открива се странкама и браниоцу окривљеног.

Сведочење тзв. анонимних сведока представља значајно ограничење права на одбрану, које се рефлектује и на начело истине, јер је искључена могућност оспоравања доказног кредибилитета исказа сведока од стране окривљеног и његовог браниоца и истицање приговора у вези са њим. Према пракси Европског суда за људска права, такво сведочење је у супротности са начелом правичног поступка²². Одбрана мора имати могућност да оспорава исказ сведока и да доведе у сумњу веродостојност сведока.²³ Такође, према међународним стандардима, пресуда не сме да буде заснована искључиво или у претежној мери на исказу анонимног сведока. Потребно је, дакле, обезбедити баланс између захтева за заштитом сведока и захтева права на одбрану, начела истине и, надасве, права на правично суђење. Европски суд за људска права својом праксом успоставио стандарде сведочења анонимних сведока²⁴. Право окривљеног на одбрану може се ограничити када претња угрожавањем

22 Види одлуку Европског суда за људска права у случају *Delta C vs France*, сер. А, бр. 191, 19. 12. 1990.

23 Иван Илић, Прикривени иследник – стање и перспективе, Зборник радова *Правни систем и друштвена криза*, друга свеска, Косовска Митровица, 2011, стр. 565.

24 Види случајеве: *Kostovski v. Netherlands*, Application no. 11454/85, *Doorson v. Netherlands*, Application no. 20524/92, *Krasniki v. Czech Republic*, Application no. 51277/99 и друге.

сведока постане јасна и озбиљна²⁵. Поред тога, идентитет сведока мора бити познат суду. Разлози за анонимно сведочење и оцена веродостојности сведока морају бити документовани од стране суда, у записнику о саслушању. Потребно је да окривљени има могућност да испита сведока, непосредно или на посредан начин. Исказ потпуно анонимног сведока може се узети као доказ уколико одбрана није инсистирала да испита сведока, а у образложењу судске одлуке је наглашено да је приликом саслушања сведока поступано уз потребне мере опреза и а дужном пажњом. Поврх свега, потребно је да се судска одлука у значајној мери заснива на другим доказима, осим исказа анонимног сведока.²⁶

Будући да је у члану 109д изричито прописано да пресуда не може за своју доказну подлогу имати једино исказ заштићеног сведока, може се рећи да домаћа регулатива превазилази међународне стандарде. Но, држимо да је у погледу анонимности заштићеног сведока опортуно отићи још корак напред. Сматрамо непотребним откривање идентитета сведока странкама и браниоцу, месец дана или 15 дана пре почетка главног претреса. На тај начин се интегритет сведока доводи у опасност од притисака, у интермецу до отпочињања главног претреса. Право на одбрану остало би неокрњено и када би странкама идентитет сведока био откривен на самом главном претресу. Поред тога, изостанак одредбе којом се пресуда не може заснивати једино на исказу заштићеног сведока не би био у дисхармонији са правом на одбрану, јер није реч о потпуно анонимном сведоку. Стога поздрављамо одлуку законописаца новог ЗКП-а да ову одредбу изоставе из законског текста. Пледирамо за примену мера заштите сведока привременим прикривањем идентитета, у случају окривљених сарадника, будући да је реч о особама из криминалних структура, у којима важе сурова правила за оне који издају. Такви сведоци без заштите биће, готово сигурно, изложени одмазди.

Сведок сарадник који је ваљано испунио своју обавезу давања истинитог исказа, у сваком случају се оглашава кривим²⁷, тј. доноси се осуђујућа пресуда. Казна се изриче тако што се најпре утврди у посебном минимуму за кривично дело чије је извршење признао, а затим се та казна умањује за половину, али тако да не може износити мање од 30 дана затвора. Међутим, закон предвиђа и могућност ублажавања казне сведоку сараднику, па и његово ослобођење од казне. Суд притом узима у обзир следеће околности: значај његовог исказа, околности под којима је кривично дело извршено, његово држање пред судом, ранији живот и друге битне околности (члан 504т, став 2 ЗКП). Нови ЗКП на посве другачији начин одређује дијапазон кривичних санкција које се могу изрећи окривљеном сараднику. Предвиђено је једино да је један од елемената садржаја споразума сагласност странака о врсти, мери или распону казне или кривичне санкције. Из тога се да закључити да странке нису везане неким посебним максимумом и минимумом. Кривична санкција може бити предложена у распону прописаном у КЗ. Поред прецизног одређења кривичне санкције, странке могу предложити кривичну санкцију у распону, у оквиру општег минимума и максимума. Окривљени сарадник може бити ослобођен од казне на основу споразума о сведочењу, а јавни тужилац може и одустати од кривичног гоњења. Чини се да је законодавац поново значајно проширио маргине процене странака у погледу

25 Божидар Бановић, *op. cit.*, стр. 652.

26 *Kostovski v. Netherlands*, Application no. 11454/85. Нав. према: <http://www.vk.sud.rs/dorson-protiv-holandije.html>.

27 За разлику од ранијег законског решења, када се доносила пресуда којом се оптужба одбија, односно решење о одбацивању кривичне пријаве.

одмеравања казне сведоку сараднику, у односу на могућност, према одредбама ЗКП из 2001. године.

Законом је прописана обавеза укидања одлуке о давању статуса сведока сарадника, ако не испоштује обавезе у погледу квалитета исказа, ако до правноснажног окончања кривичног поступка изврши ново кривично дело организованог криминала. Ако се у току поступка открије неко друго кривично дело организованог криминала, које је извршио раније, тада јавни тужилац може и не мора предложити да му се и у том поступку да статус сведока сарадника.

Под законом прописаним условима, статус сведока сарадника (осуђеног сарадника) може добити и лице које је правноснажно осуђено за извршење неког од кривичних дела организованог криминала. Потребан је превалентан значај његовог исказа за откривање, доказивање и спречавање ових кривичних дела од последица кривичног дела које је извршио, као и да се не ради о организатору криминалне групе, или лицу које је осуђено на казну затвора од 40 година (члан 504ћ, став 2 ЗКП и члан 327, став 1 новог ЗКП). Сведок сарадник који је ваљано испунио своје обавезе стиче могућност да му се правноснажна осуђујућа пресуда преиначи, без понављања поступка, у складу са законом предвиђеним одредбама из члана 405а ЗКП. Суд који је донео првостепену пресуду доноси нову одлуку, којом ће раније изречену казну смањити за половину. Насупрот томе, нови ЗКП предвиђа да је један од елемената споразума сагласност о врсти и мери кривичне санкције или о ослобођењу од казне (члан 328, став 1, тачка 3 новог ЗКП). О споразуму одлучује судија за претходни поступак или председник већа. У случају испуњења дужности осуђеног сведока сарадника, долази до понављања кривичног поступка. Суд је тада везан споразумом у погледу доношења одлуке о ревидирању кривичне санкције (члан 330 новог ЗКП). На тај начин је поступак измене кривичне санкције искомпликован у односу на ранији ЗКП, јер се мора поновити кривични поступак према осуђеном сараднику.

Закључак

Из наведеног произилази да је сведок сарадник процесни субјекат *sui generis*, који садржи процесна својства окривљеног и сведока, где превагу ипак има положај окривљеног услед доношења осуђујуће пресуде. У поређењу са прикривеним иследником²⁸ постоје сличности и разлике. Оба субјекта су заправо врста инсајдера, који су непосредно опажали деловање организоване криминалне групе. Разлика је у томе што је сведок сарадник претходно учествовао у извршењу кривичних дела у оквиру групе. Сличност је, такође, у обавезном (код сведока сарадника) односно могућем (код прикривеног иследника) испитивању ових лица у својству сведока. Разлика је у квалитету датог исказа, из разлога што је прикривени иследник у току ангажовања у том својству константно поседовао свест о могућности давања исказа у будућем кривичном поступку, док сведок сарадник није имао ту свест, што аутоматски умањује његову перцепцију.

Релевантни национални прописи углавном поштују достигнуте међународне стандарде у погледу сведочења лица из криминалног миљеа. Међутим, приметно је лутање законодавца по питању опсега бенефиција које сведок сарадник добија

28 Прикривени иследник је посебно обучено, одлуком надлежног државног органа ангажовано службено или друго лице, које се под измењеним идентитетом инфилтрира у криминалну организацију у циљу прикупљања доказа о извршеним кривичним делима и кривичним делима чије се извршење припрема, као и о самим припадницима криминалне групе, и које се може саслушати у кривичном поступку у својству сведока.

склапањем споразума. Држимо да умерене бенефиције свакако треба дати, у замену за сведочење, али тежећи да се тиме не повреди начело правичности. Препозната је потреба за ванпроцесном заштитом сведока сарадника, но процесна заштита, према нашем мишљењу, није обезбеђена на одговарајући начин. Стога сматрамо да има места за корекцију регулативе у погледу овог специфичног процесног субјекта, са настојањем да се обезбеди равнотежа између захтева за расветљењем тешких кривичних дела, на једној страни, и права државе на кажњавање, на другој страни.

МАЛОЛЕТНИЧКА ДЕЛИНКВЕНЦИЈА СА ОСВРТОМ НА КРИВИЧНА ДЕЛА УБИСТВА ИЗВРШЕНА ОД СТРАНЕ МАЛОЛЕТНИКА¹

Оливера Зечевић

Управа криминалистичке полиције – МУП

Голуб Гачевић

Управа полиције – МУП

Апстракт: Малолетнички криминал представља интегрални део укупног криминала, а низ његових карактеристика указује да се он мора разматрати и одвојено од криминала одраслих. Према подацима Министарства унутрашњих послова, последњих година уочавају се позитивне тенденције у погледу кретања криминала малолетника, које се огледају у мањем паду броја кривичних дела и броја пријављених лица. Насилни криминал малолетника пре свега чине имовински деликти са елементима насиља, поједина кривична дела против јавног реда и мира, као и туче које имају различит исход и различиту законску квалификацију, док су знатно мање заступљени тешки деликти против живота и тела и против полне слободe. Нова друштвена реакција на преступништво младих ставља у центар пажње дете, његов развој и благостање. Приступ у решавању проблема малолетничког преступништва све више ће бити заснован на развијању превентивних програма уз активно укључивање локалне заједнице.

Кључне речи: малолетничка делинквенција, малолетни учинилац, фактори ризика, насилни криминал, друштвена реакција.

Уводне напомене

Појмовно одређење малолетничке делинквенције

Малолетничка делинквенција по свом карактеру **сматра се делом криминалитета посматраног уопште**. Међутим, термин „малолетничка делинквенција“ имплицира, превасходно, на специфичност при решавању питања одговорности малолетника и примену васпитних мера и третмана према овој делинквентној категорији.

Шире схватање појма малолетничке делинквенције обухвата све девијације у понашању младих људи, док **уже схватање** обухвата све активности малолетника које су инкриминисане по позитивним кривичним законима појединих земаља (Милутиновић М., 1976).

Не постоји поуздан податак од када датира појам *делинквенција* (претпоставља се да је његова појава везана за период краја XIX века), али је са друге стране сас-

1 Пројекат: „насиље у школама и његово спречавање и сузбијање“

вим сигурно да је његова употреба одувек била везана за малолетне учиниоце кривичних дела. Развојем теоријске мисли у одређивању малолетничке делинквенције, истицане су одређене феноменолошке разлике у односу на криминалитет одраслих лица, на начин да је обим појава делинквентног понашања младих проширен и на облике понашања који нису правно инкриминисани код одраслих учинилаца. Према томе, сасвим је исправно становиште већине аутора, да преступничко понашање младих у феноменолошком и етиолошком, али и у нормативном смислу треба третирати као посебну друштвену појаву.

Етиолошка димензија криминалитета²

(са посебним освртом на етиологију малолетничке делинквенције)

Етиолошким истраживањима криминалитета у Србији, последњих година идентификован је низ криминогених фактора индивидуалног, микросоцијалног и макросоцијалног порекла. Вишегодишњим истраживањем *Института за криминолошка и социолошка истраживања у Београду*, у оквиру макропројекта под називом: *Фактори раста криминала и социјалних девијација у Србији*, који је реализован у периоду од 1996. до краја 2000. године, утврђено је да на ризик криминалног понашања утичу како конституционални фактори, тако и одређени социјални фактори, као и да се њихов утицај може објаснити одређеним нелинеарним моделима. Најзначајнији налази овог истраживања укључују, између осталог, најмање следеће факторе, односно групе фактора: (Институт за криминолошка и социолошка истраживања, 2001):

- 1) Аберације конативног функционисања (посебно карактерисане симптомима дисоцијације и дезинтеграције регулације и контроле вољних функција, повишеном агресивношћу и високом анксиозношћу);
- 2) Когнитивне дефиците;
- 3) Злостављање и занемаривање на раном узрасту;
- 4) Виктимизацију насиљем (непосредну и посредну);
- 5) Дисфункционалност примарне породице (насиље и хронични конфликти у породици, слаба емоционална размена, неконзистентан модел дисциплиновања);
- 6) Изложеност антисоцијалним и насилничким моделима идентификације (у породици, школи, заједници, путем медија);
- 7) Неуспех у школи и немогућност прилагођавања школској средини;
- 8) Укљученост у делинквентне групе;
- 9) Злоупотребу психоактивних супстанци;
- 10) Високу економску депривацију, како апсолутну (сиромаштво), тако и релативну (социјална поларизација и маргинализација) – као снажан иритабилни фактор који повлачи читав низ последичних депривација;
- 11) Друштвену дезорганизацију карактерисану дерегулацијом, девастацијом друштвених вредности и норми и ниском ефикасношћу формалне контроле криминалитета, која удружена са претходном групом фактора у крајњој мери излази у сусрет криминализацији друштва у целини.

2 Симеуновић-Патић Б. и Стевановић З., 2007.

Када су у питању **млади**, поменути истраживањем дошло се и до других бројних закључака, као што су:

- утицај когнитивних, а нарочито конативних фактора (фактора личности) на девијантно и делинквентно понашање малолетних и пунолетних преступника већи је од утицаја социјалних фактора;
- девијантно и делинквентно понашање малолетника под већим је утицајем психолошких фактора него криминално понашање пунолетних особа;
- малолетни делинквенти се значајно разликују од нормативне популације по већем интензитету конативних аберација;
- малолетни делинквенти имају знатно веће поремећаје конативних функција од криминалаца који су тек као пунолетни учинили неко кривично дело;
- склоност криминалном понашању може се солидно предвидети на основу конативне дезорганизације, агресивности и аморалности;
- неадекватни емоционални односи у породици имају значајан утицај на интензитет криминалног понашања процењен криминалним повратништвом, посебно ако је реч о грубом, суровом и занемарујућем понашању оца и пасивном понашању мајке;
- утицај фактора ризика на криминално понашање дефинитивно је алинеаран;
- на рано одавање криминалном понашању имају значајан утицај микросоцијални фактори;
- у популацији старој од 18 до 30 година постоји незанемарљив таксон оних који су авантуристички и хазардерски оријентисани, што повећава ризик њиховог девијантног и делинквентног понашања;
- анализе социјалног положаја Рома показале су да се ова етничка групација све више социјално маргинализује и залази у зону социјалног простора у коме је повишен ризик девијантног и делинквентног понашања.

Класификација и значај фактора ризика криминалитета

Постоје различите класификације **фактора ризика**, а једна од њих подразумева поделу на *статичке* и *динамичке*, где се статички фактори одређују као непроменљиви и обично укључују историјске и демографске варијабле (број претходних хапшења, пол, итд.), док су динамички фактори они који су подложни модификацији и укључују варијабле као што су: злоупотреба психоактивних супстанци, дружење са делинквентима, ментални поремећаји, итд.

Фактори ризика се генерално посматрају као „вулнерабилности“, односно чињенице који тек у интеракцији и унутар сложених каузалних модела утичу на општи ниво преступништва и који могу да послуже као солидан основ стратегија превенције.

Резултати наведеног истраживања практично су у складу са резултатима савремених иностраних истраживања фактора ризика за делинквентно понашање: током последњих година, истраживачи широм света екстрахују низ фактора ризика из домена психолошког, биолошког, бихевиоралног и социјалног, односно факторе који делују на различитим функционалним нивоима: *индивидуалном, породичном и нивоу заједнице*.

Поремећаји у сфери структуре личности и когнитивног функционисања готово по правилу се идентификују као **индивидуални фактори** ризика делинквентног понашања. Интересантно је да конативни поремећаји (посебно поремећаји си-

стема за евалуацију вољних функција), имају јак утицај на поремећаје критичког претраживања трајне меморије, што делимично објашњава познату чињеницу да криминалци тешко уче из искуства. Међутим, многи од истраживача који су истакли одређене менталне поремећаје као факторе ризика малолетничке делинквенције (нпр. ADHD поремећај пажње/хиперактивност, депресивни поремећај, итд.), указивали су да су они највероватније у индиректној вези са преступништвом. Антисоцијални поремећај односно психопатска структура личности се, како у делу иностране, тако и домаће литературе, идентификује као важан фактор криминалитета, посебно насилничког: поремећај система личности који управља агресивним реакцијама (систем „Сигма“) карактеристичним за психопате, уз поремећаје система за евалуацију конативних функција, представља „доминантни предиктор криминалног понашања“, поготово насилничког криминалитета (Момировић и Хошек, 1998; Момировић и сар, 2002).

Налаз добијен у оквиру већине истраживања интелигенције преступника је да је она у просеку нешто нижа (за око осам поена) од просечне (Herrnstein, Murray, 1996). Слични налази о односу интелигенције и криминалног понашања добијани су и у оквиру новијих истраживања на нашим просторима (Радуловић и сар., 2002; Кнежевић, 2003, и др.).

Злостављање и занемаривање детета, ниска укљученост родитеља, висока хостилност, агресивност и конфликти унутар породице, криминалитет родитеља, неадекватна родитељска супервизија, рани губитак родитеља и емоционална депривација, често се наводе као важни **породични фактори** ризика преступништва деце и младих, при чему се као фактори најснажније предиктивне моћи издвајају насиље у породици (Kashani, Allan, 1998; Dembo at al., 2000; McLaren, 2000 и др.), слаба родитељска супервизија (Loeber at al., 1998; Hawkins at al., 2000) и антисоцијално понашање родитеља (Department of Health and Human Services 2001, према: DeMatteo, Marczyk, 2005). Одређени научници истичу да је агресивност адолесцената резултат слабе супервизије родитеља, неконзистентних правила и дисциплиновања и оштрог физичког кажњавања (Patterson, 1982). Слични емпиријски налази у вези са дисциплинским праксама у породицама делинквената оба пола налазе се и у домаћој литератури (Миладиновић и сар. 1992; Крон, 1994; Хрнчић, 1999, и др.).

Ниско академско постигнуће, слаба посвећеност школи, често изостајање са наставе и неуспех да се школовање доврши, такође су идентификовани као индикатори ризика малолетничке делинквенције (Hinshaw, 1992; Hawkins at al., 2000, McLaren, 2000; Миладиновић, 1992 и др.). Исто важи и за одређене **факторе вршњачких односа** који се, од стране многих истраживача, сматрају изузетно утицајним – адолесценти са негативним вршњачким односима, социјално изолована и одбачена деца, у повишеном су ризику да испоље антисоцијално, делинквентно и насилничко понашање (Hawkins at al., 2000). Дружење са младима који су у сукобу са законом увећава ризик малолетничке делинквенције (Moffit, 1993, Keenan at al., 1995, и др.), док је припадништво таквој групи још предиктивније за антисоцијално понашање (DeMatteo, Marczyk, 2005).

Када је реч о утицају социјалних фактора криминала, треба рећи да је емпиријски доказано да економска депривација и социјална поларизација утичу на опште стопе криминалитета. Значај ових чинилаца углавном не споре чак ни заступници индивидуалистичких биопсихолошких концепција. Било делујући мање-више непосредно, било фацилитирајући микросоцијалне, породичне или индивидуалне факторе ризика, **макросоцијални фактори** се могу означити као *незаобилазни чиниоци криминалитета у Србији последњих година*, који су код њега произвели упадљиве и релативно трајне нове феноменолошке карактеристике.

Стање и кретање малолетничког криминала

Према подацима Министарства унутрашњих послова у периоду од 2006. до 2009. године, удео криминала малолетника у укупном броју откривених и пријављених кривичних дела на територији Републике Србије износио је око 7 – 8,5% годишње, док је учешће малолетних учинилаца у укупном броју пријављених лица износило 8,5 – 10 % годишње.

Поред тога што малолетнички криминал представља интегрални део укупног криминала, низ његових карактеристика указују да се он мора разматрати и одвојено од криминала одраслих.

Позитивне тенденције у погледу кретања криминалитета малолетника огледају се у мањем паду броја кривичних дела (за 3,4 до 4,2%), као и броја пријављених лица (за 4,5 до 9,7%), изузев 2007. године³, када је (у односу на 2006) евидентиран пораст кривичних дела за 3,3% уз истовремено смањење броја малолетних учинилаца за 4,5% (што упућује на евентуално веће присуство рецидивизма). Наведене варијације нису статистички значајне и не нарушавају мање-више присутну вишегодишњу стагнацију али и мањи пад обима ове врсте криминала. Посебно треба узети у обзир да нису у порасту најтежи деликти.

У просеку се годишње од стране 5.000 малолетних лица изврши око 7.500 кривичних дела, од тога 35% на територији АП Војводине (седам полицијских управа⁴), исто толико и на простору који је у надлежности 19 полицијских управа у Србији, док се нешто мање од трећине дела изврши на подручју ПУ за град Београд.

3 Осим малолетничког криминала, за 2007. годину карактеристичан је пораст и укупног криминала у Републици Србији. Такође, треба имати у виду да је реч само о порасту појединих кривичних дела против имовине (тешких крађа и разбојништва) и против јавног реда и мира (насилничког понашања).

4 Полицијске управе са простора АП Војводине, по обиму малолетничког криминала, налазе се међу првих десет.

Кривична дела извршена од стране малолетника у периоду од 2006. до 2009. године					
	Година				Укупно
	2006	2007	2008	2009	
КД против живота и тела	604	604	586	494	2288
КД против слобода и права човека и грађанина	22	22	37	44	125
КД против части и угледа	3	1		4	8
КД против полне слободе	50	43	53	50	196
КД против брака и породице	24	29	45	62	160
КД против интелектуалне својине	14	8	6	2	30
КД против имовине	5837	6029	5677	5446	22989
КД против привреде	70	33	49	34	186
КД против здравља људи	264	236	255	274	1029
КД против животне средине	10	7	20	27	64
КД против опште сигурности људи и имовине	72	52	59	54	237
КД против безбедности јавног саобраћаја	211	222	225	185	843
КД против уставног уређења и безбедности Републике Србије	11	15	6	6	38
КД против државних органа	34	40	30	32	136
КД против правосуђа	17	21	19	21	78
КД против јавног реда и мира	212	300	339	366	1217
КД против правног саобраћаја	42	54	61	43	200
КД против службене дужности	3	1	1		5
КД против човечности и других добара заштићених међународним правом	1	3	3	5	12
КД против Војске Србије		2		1	3
КД из посебних закона	53	83	71	76	283
Укупан број кривичних дела	7554	7805	7542	7226	30127

На основу статистичких података може се закључити да убедљива преминација припада кривичним делима против имовине – 76,3%, док мањи удео у малолетничком криминалу имају кривична дела из других глава и то против живота и тела – 7,6%; против јавног реда и мира – 4%; против здравља људи – 3,4%; против безбедности јавног саобраћаја – 2,8% и др.

Старосна и полна структура малолетних учинилаца кривичних дела у периоду од 2006. до 2009. године

Година	2006.			2007.			2008.			2009.			УКУПНО		
Пол / узраст	М	Ж	Укупно лица	М	Ж	Укупно лица	М	Ж	Укупно лица	М	Ж	Укупно лица	М	Ж	Укупно лица
до 14	667	48	715	531	38	569	566	58	624	412	63	475	2176	207	2383
од 14 до 16	1579	109	1688	1441	109	1550	1565	138	1703	1399	110	1509	5984	466	6450
од 16 до 18	2628	110	2738	2664	128	2792	2573	148	2721	2426	147	2573	10291	533	10824
УКУПНО	4874	267	5141	4636	275	4911	4704	344	5048	4237	320	4557	18451	1206	19657

У оквиру сузбијања малолетничког криминала, у наведеном периоду, откривено је и пријављено 19.657 малолетних учинилаца, од тога 2.383 или 12,1% деце (2176 мушког и 207 женског пола) и 17.274 или 87,9% малолетника (16.275 мушког и 999

женског пола). У просеку, свако осмо или девето пријављено малолетно лице, млађе је од 14 година а свако 17 је женског пола.

Као извршиоци кривичних дела најзаступљенији су старији малолетници 53–56%, млађи малолетници 32–34%, па деца 10–13%. Учешће малолетних лица женског пола креће се око 5,2–7%.

У анализираним годинама, у категорији старијих малолетника бројчано стање било је прилично стабилно, док су у оквиру категорије млађих малолетника и деце постојале промене и у смислу пораста и пада њиховог укупног броја за око ± 150 лица годишње, али ове осцилације нису трајног карактера, тако да се још увек не може говорити о „подмлађивању“ носиоца малолетничког криминала (за године 2006. и 2008. карактеристичан је пораст а за 2007. и 2009. пад броја пријављених лица млађих од 16 година).

Насупрот томе, присутан је, али није превише изражен, растући тренд учешћа женских малолетних лица у криминалу (од 1,2 до 3%). Код њих су прилично заступљене обе старосне категорије малолетника и разлике су мање, што није случај са мушким лицима где доминирају старији малолетници. Међутим, ако се изађе из оквира четири анализираних године, вредности између 300 и 350 малолетних лица женског пола, биле су присутне и у неким ранијим годинама пре 2006, тако да евидентирани пораст треба узети условно или га тумачити као враћање на вредности из претходних година.

Феноменолошке карактеристике малолетничког криминала

Увидом у структуру имовинских деликата извршених од стране малолетних лица, може се закључити да је заступљена већина дела из ове групе, с тим да је највише евидентирано тешких крађа и крађа. Највећи број малолетних учинилаца крађе врши на подручју свог места становања. Већина крађа које су вршене у продајним, стамбеним и помоћним објектима, као и у магацинима односно стовариштима и сл., била је планирана. Крађе су се дешавале претежно у вечерњим или ноћним часовима, али не треба заборавити чињеницу да су малолетна лица склона вршењу „дрских крађа“ у току дана и то на јавним местима (од укупног броја тешких крађа, 10 до 14% чине крађе извршене на нарочито дрзак или опасан начин). Из године у годину, број разбојништава показује тенденцију константног раста (то се пре свега односи на веће градске центре). Ова кривична дела, углавном су вршена уз претњу употребе физичке снаге, ножа, ватреног оружја а некад и реплика истог. Ретко се дешавало да малолетници при извршењу дела нанесу телесне повреде оштећеним лицима или да остваре велику материјалну корист. Уобичајено је да они врше „улична“ и разбојништва у мањим продајним објектима, тако да ни одузети предмети као и новац, нису били од велике вредности⁵.

Приликом планирања и извршења крађа и разбојништава, изражена је склоност малолетника да се удружују у групе. Међутим, иако наизглед делују кохезионо (поштовање групних норми – устаљених правила понашања чланова који припадају истој групи; комуникација у групи, заједнички циљеви, активности и коришћење слободног времена; интеракцијски односи; идентификација чланова исте групе) и без обзира на то што њихова унутрашња структура имплицира потпуни састав (вођа – особа са високом фреквенцијом интеракција која врши најснажнији утицај на активност групе; остали чланови; по правилу и понеко млађе пунолетно лице), овакве групе су неформалног карактера, обично малобројне, а подлежу дезинтеграцији релативно често услед многих разлога (губитак контаката због дужег боравка у иностранству или промене места пребивалишта неког од чланова, заснивање брачне/ванбрачне заједнице, ангажованост у легалним пословима, слабљење међусобног поверења, откривање појединих чланова групе и подношење кривичних пријава и сл.).

Познато је да вршњачко насиље⁶ генерише велики број кривичних дела из разних група пре свега против живота и тела⁷ и против јавног реда и мира. Резултати различитих истраживања спроведених у основним и средњим школама указују

5 У 2009. години, према подацима МУП-а, више од половине или **54,3%** ових дела учињено је **на отвореном, јавном простору** и то: 49,7% на улицама; 3% у парковима и на железничким станицама; 1,6% у зонама сеоских путева, ненасељених места и сл. Остала разбојништва (45,7%) извршена су у затвореном простору, пре свега у продајним објектима 28,4%; затим у зградама и другим стамбеним јединицама 7,6%; кафићима и коцкарницама 5%; у мењачницама и на бензинским пумпама по 1,6%, а спорадично су се дешавала у објектима типа школе, поште и апотеке.

6 Према истраживању у средњим школама у оквиру Програма „Школа без насиља“, издвајају се три начина реаговања на насиље: избегавање је најчешће коришћена стратегија суочавања са насилницима (код 40% ученика), друга по учесталости је стратегија узвраћања истом мером без помоћи других (27,5%), али и узвраћање уз помоћ других (13,9%).

7 У периоду од 2006. до 2009. године, у пет убиства и три тешка убиства у којима су учествовала малолетна лица и као учиниоци и као жртве, радило се о решавању конфликта (4), неопрезном руковању оружјем (2), прибављању имовинске користи (1), док је у једном случају у стању јаке раздражености, пунолетни учинилац злоупотребио малолетно лице као саизвршиоца, а усмрћено је лице женског пола, млађе од 14 година. Саизвршилаштво је било присутно у пет случајева убиства (три пута са малолетницима и по једном са млађим пунолетним лицима, као и лицем средњих година). У наведеном четворогодишњем периоду два убиства догодила су се у зонама средњих школа.

да су најзаступљенији вербални облици насиља, али и физичко насиље, сексуално узнемиравање, као и отимање и уништавање имовине, док електронско насиље као нови појавни облик, постаје све више типично за школску популацију. Насилни модели комуникације – уз дефицит самоконтроле, непоштовање ауторитета и нерационалне методе пражњења акумулиране негативне енергије; осим у школским срединама примењују се и у другим приликама, па сходно томе бележи се пораст кривичних дела насилничког понашања, као и насилничког понашања на спортској приредби или јавном скупу, насиља у породици, напада на службено лице у вршењу службене дужности. Некад је агресивност усмерена на објекте (уништење и оштећење туђе ствари, повреда гроба и др.).

Када су у питању контакти малолетних лица и ватреног оружја, слободно се може тврдити да случајеви нехатног лишења живота или наношења телесних повреда, сведоче о томе колико је јака дечија фасцинација ватреним оружјем. Недостатак стручног знања, опреза и вештине у руковању не представљају им препреку, јер радозналост и жеља за забрањеним „експериментима“, с друге стране, толико је велика да су спремни да чине и такве искорак. Искуство показује да непромишљена игра – у којој ватрено оружје постаје „дечија играчка“, зна да доведе до трагичних последица, које не могу да мимоиђу ниједну годину и поред јасно дефинисаних правила о чувању и ношењу таквог оружја. Чест је случај да малолетници злоупотребљавају пре свега оружје својих родитеља или других сродника, а затим пријатеља, пронађено или илегално прибављено оружје.

Доступност оружја млађој популацији ишла је у корак са флексибилнијим ставом и мењањем свести о оружју, што је последично сагледавано утицало на повећање „степенa наоружаности“ младих. У пракси су забележени бројни случајеви где је наставно особље пријављивало полицији да поједини ученици доносе оружје у школу и то не само хладно (ножеве, посебно „скакавце“ или одређена подобна оруђа – пендреке, бејзбол палице, шрафциgere, „боксерe“ и сл.), већ и веома опасно ватрено оружје – полуаутоматско и аутоматско, па чак и ручне бомбе. (Шкулић М., 2003). Према истраживању спроведеном у оквиру Програма „Школа без насиља“, 9,5% ученика носило је у школу оружје, 1,9% то чини често, а 2,2% ученика је то чинило више пута.

И на нашим просторима приметан је пораст кривичних дела у вези опојних дрога⁸. Друштвене промене у земљама Централне и Источне Европе (посебно дубока нестабилност на Балкану), створиле су плодно тло за развој илегалних послова и учвршћивање транснационалног карактера одређених облика организованог криминала (Николић-Ристановић, 2000). Извесно је да су подстицаји типа – мали ризик, висок профит, велика потражња дрога, деловали стимулативно и на младе, што у неком смислу објашњава њихову спремност да пређу границу легитимног и приступе инкриминисаним радњама везаним за ова дела (мада не треба занемарити чињеницу да се далеко чешће појављују као корисници наркотика).

У саобраћајним деликтима у којима су учествовали малолетници процењено је да су у две трећине случајева они били одговорни за настанак саобраћајне незгоде. Као возачи мотоцикала и скутера, у заблуди су када мисле да за њих не важе исти прописи о претицању и да због величине возила имају право да се провлаче између колона, а као возачи скупих аутомобила склони су развијању великих брзина неприлагођених стању и условима путева на нашим просторима. Многи деликти у саобраћају упућују на то да је неодговорно и ризично понашање младих у

8 Повећање бројности КД у вези опојних дрога објашњава се пре свега инкриминацијом радње „држања“ опојних дрога.

саобраћају у корелацији са авантуристичким стилем живота⁹ и употребом психоактивних супстанци, а како стручњаци из ове области тврде, управљање возилом под дејством алкохола и непоштовање саобраћајних прописа уз недостатак возачког искуства, главни су фактори настанка саобраћајних несрећа код млађе популације.

Спуштање старосне границе ступања у први сексуални контакт и уопште подстицање слободе сексуалног живота, свакако су утицаји од значаја и за постојање сексуалних деликата код младих. Статистички гледано, још увек међу кривичним делима против полне слободе предњаче недозвољене полне радње у односу на тежа дела ове врсте. То је посебно значајно, ако се има у виду да поменути деликти узрокују дугорочне последице које могу по принципу РТСП (посттравматског стресног поремећаја) снажно деловати на жртву и реметити (некад и заувек) укупно функционисање њене личности. Занемарујући критеријуме за одређивање места (урбана/рурална средина; отворен/затворен простор), заједничко је да су за вршење ових дела бирани одговарајући временски интервали и таква места где нема пролазника или станара и где су мале могућности да неко пружи помоћ жртви (неосветљени делови улица, ненасељена места, напуштене куће, помоћни и објекти у изградњи, куће учиниоца или оштећених лица и др.).

У коришћењу савремених информационих технологија малолетници показују већа знања и вештине у односу на одрасле, међутим она им не служе само за едукативне и комуникацијске сврхе, већ их понекад и злоупотребљавају па се тако појављују и као учиниоци појединих кривичних дела из области високотехнолошког криминала (углавном у оним случајевима где се рачунари и рачунарске мреже јављају као средство извршења кривичних дела).

Опште напомене о малолетничком криминалу

- мање-више присутна је стагнација у погледу обима малолетничког криминала (у просеку годишње 7.500 кривичних дела изврши се од стране 5.000 малолетних учинилаца);
- убедљива преминација припада имовинским деликтима, мада се последњих година бележе промене односа између појединих кривичних дела, у смислу тренда пораста деликата насиља (али не са најтежим последицама) на рачун имовинских;
- склоност ка удруживању у групе (тј. неформално територијално организовање);
- већина насилних деликата младих је ситуационог типа, углавном у вези са смањеним прагом толеранције на фрустрације и слабљењем снага самоконтроле;
- вршњачко насиље се често јавља у улози генератора великог броја кривичних дела;
- усвојени насилни модели комуникације, осим у вршњачким односима, примењују се и у другим релацијама, што у извесној мери објашњава дисперзивност насилних деликата малолетника;
- у јавним дешавањима (протестима, демонстрацијама, музичким и спортским манифестацијама) тзв. психологија масе подстицајно делује на млађу

⁹ Примера ради, познато је да је београдска полиција уложила додатне напоре да током 2006. и 2007. године, заустави ноћне трке и несавесно понашање млађих возача који су за тестирање вештине за волањом и „подизање адреналина“, проналазили погодне локације – у Устаничкој улици, у Булевару краља Александра, улице Новог Београда, комплекс „Београдске арене“ и др.

популацију па се некад у негативном контексту придружују маси и појављују као учиниоци прекршаја или кривичних дела;

- случајеви нехатног лишења живота извршени употребом ватреног оружја, директна су последица слабе родитељске супервизије над децом и неодговорног понашања одраслих чланова домаћинства који поседују такво оружје;
- малолетници се чешће појављују у улози корисника наркотика, а мање као учиниоци кривичних дела у вези опојних дрога. Високо котирање главе Кривичних дела против здравља људи код ове популације, превасходно је у вези са инкриминацијом радње „држања“ наркотичких средстава;
- у млађој популацији пуно је авантуристички оријентисаних лица, што потенцира њихову склоност ка ризичном понашању у саобраћају;
- „електронско насиље“ је у порасту. Развој савремених комуникационих технологија уз партиципацију и њихову експлорацију од стране школске популације, довео је до пораста насиља коришћењем информационих технологија: узнемиравајуће поруке послате електронском поштом, СМС-ом, ММС-ом, путем веб-сајта, четовањем, укључивањем у форуме и сл. Већ уобичајено постаје аудио и фотодокументовање свега што је у интересној сфери ове популације – од шала па до разних инцидената, при чему је чест случај да се таквим играма угрожава или повређује и приватност одређене личности¹⁰;
- имајући у виду недовољан степен психо-социјалне зрелости, неретко су малолетна лица злоупотребљавана од стране пунолетних лица у смислу навођења на извршење кривичног дела или укључивања у разне облике саучесништва.

Насилни криминал малолетника¹¹

Метаанализом 66 студија о насиљу малолетника (Howkins et al, 2000), као фактори ризика идентификовани су: рано испољавање насилничког понашања, хиперактивност, проблеми концентрације, немир, склоност преузимању ризика, агресивност, укљученост у друге облике антисоцијалног понашања и присуство ставова који фаворизују антисоцијално понашање. Осим тога, обиље емпиријских евиденција потврдило је везу између ниске самоконтроле и делинквенције, односно значај снаге личне самоконтроле као важног предиктора криминалног понашања (Lilly et al., 2002). Неке студије су пак потенцирале повезаност оскудног когнитивног развоја и неурокогнитивних проблема са тешким и перзистентним преступништвом (Farrington, 2006; Moffit, Caspi, 2001, према: Krisberg, Wolf, 2005).

Изложеност насиљу, било у породици, суседству или путем медија, такође се сматра фактором ризика за насилништво младих (посредством процеса десензитизације на насиље, или кроз прихватање насиља као нормативног понашања и стратегије решавања проблема). Резултати домаћих истраживања генерално потврђују везу између виктимизације насиљем и касније насилничке криминализације (Крон, 2000; Николић-Ристановић, 2000, и др.).

10 Током 2006. године АСТРА је уз подршку Мисије ОЕБС-а у Србији спровела истраживање „Трговина људима (децом) – поглед кроз Интернет прозор“, које је између осталог показало да више од две трећине испитаних младих људи користи Интернет и у току коришћења доживљава различите непријатности – сексуално их узнемиравају, вређају, говоре вулгарности или псују, прете, малтретирају, збијају „неслане шале“ или вређају на националној основи.

11 Од 1 до 4 пасуса – Симеуновић Патић Б. и Стевановић З., „Етиолошка димензија криминалитета“ – 2007. година.

Пад просоцијалних и ненасилних вредности, приступачност оружја и изложеност прокриминалним узорима и моделима који некажњено врше насиље, несумњиво су код младих формирали и учвршћивали афирмативне ставове према криминалном односно насилничком понашању. Процесом насилничког моделовања, нуди се читав спектар мачо-ставова који се од стране посматрача усвајају као пожељан начин разрешења многих интерперсоналних проблема (Prisuta, 1979). Медији могу дати упадљив допринос негативном моделовању и упорном одржавању сета насилничких вредности и охрабривању одабира насиља као стратегије решавања разних питања. Некритичко медијско приказивање насиља осим тога, може довести и до десензитизације и пораста толеранције на насиље и патњу других, као и јачања легитимитета насиља.

Када је реч о изложености насилним моделима у медијима, треба подсетити да током 90-их у Србији многи познати криминалци нису пропуштали необично честе прилике да се медијски експонирају као „способни и успешни бизнисмени“. Неки од њих су (макар у одређеном периоду) били широко прихваћени као модели „бунтовника са разлогом“. Несумњиво је да су хиљаде младића примиле јасну поруку о томе шта доноси криминал, а до чега доводи конформистички живот њихових родитеља. Идолизација криминалаца и насилника у вези је и са ратовима на тлу претходне Југославије: многи од њих упечатљиво су се промовисали као „заштитници“ националних интереса и ратом угрожених сународника.

Насилни криминалитет (било да је реч о пунолетним или малолетним учиниоцима) привлачи највећу пажњу јавности, а осетљивост и присутан страх од овог облика криминала, одражавају се у захтевима јавности за непопустљивим и оштријим поступањем према учиниоцима насилних кривичних дела. Типичан одговор надлежних органа је повећање репресије. Међутим, осим у погледу дужине изречене санкције и неповољнијег режима живота у установи (затворена одељења), нема разлике у поступању према насилним у односу на друге преступнике, и поред тога што је уочено да кажњавање без адекватног третмана не може елиминисати насиље. Полазећи од става да су се стратегије класичног традиционалног кажњавања показале као недовољно ефикасне, оптималан правац даљег рада захтева креирање селективних солуција које ће се базирати на специфичностима појединих субгрупа насилних преступника, уз могућност максималне индивидуализације третмана обзиром да насилни делинквенти представљају веома хетерогену групу у погледу карактеристика личности, социјалног порекла, врсте извршеног дела, разлога извршења и др. (Илић З., Жунић-Павловић В., 2002).

Насилни криминал малолетника пре свега чине имовински деликти са елементима насиља, поједина кривична дела против јавног реда и мира, као и туче (које имају различит исход и различиту законску квалификацију), док су знатно мање заступљени тешки деликти против живота и тела и против полне слободе.

И поред дисперзивности насилних кривичних дела, њихова основна заједничка карактеристика везује се за одређени начин извршења у коме доминира **примена насилничког понашања** према другим људима. „Насилничко понашање представља вид људског понашања које карактерише агресивност деструктивног карактера. Најчешће и најтипичније законске ознаке ове појаве су: **сила, насиље, претња, принуда и злостављање**“ (Илић З., Жунић-Павловић В., 2002).

Иако су и даље оријентисани на вршење кривичних дела против имовине, последњих година малолетници показују тенденцију да и када теже остваривању имовинске користи, не избегавају примену насиља, па зато већ дуго вести о разбојништвима и разбојничким крађама извршеним од стране малолетника и

деце, не представљају никакву сензацију. У ранијим периодима овакви случајеви били би сматрани крајње нетипичним ексцесима и ретким изузецима (Шкулић М., 2003). Исто се може констатовати и за туче ученика, с тим што је прошло време када су малолетници у међусобним обрачунима користили само физичку снагу, већ сада све чешће користе ножеве и друга средства подобна за наношење повреда, тако да су се некада безопасне школске туче претвориле у тешка кривична дела, често и са трагичним последицама.

Поједина кривична дела са елементима насиља извршена од стране малолетних учинилаца у периоду од 2006. до 2009. године					
КРИВИЧНО ДЕЛО	2006.	2007.	2008.	2009.	УКУПНО
Убиство	5	5	4	2	16
Убиство у покушају	11	17	11	13	52
Тешко убиство	2	3	3	3	11
Тешко убиство у покушају	2	1	6	2	11
Убиство детета при порођају				2	2
Тешка телесна повреда	204	215	210	178	807
Учествовање у тучи	65	73	58	49	245
Угрожавање опасним оруђем при тучи и свађи	38	32	27	27	124
Отмица	3		3	2	8
Принуда	6	4	11	12	33
Силовање	10	10	14	7	41
Силовање у покушају	7	3	4	1	15
Разбојништво	292	359	340	452	1443
Разбојништво у покушају	42	44	74	73	233
Разбојничка крађа	12	10	19	17	58
Тешка крађа (на нарочито опасан или дрзак начин)	195	252	268	366	1081
Тешка крађа (на нарочито опасан или дрзак начин) у покушају	5	21	12	15	53
Насилничко понашање	90	176	196	257	719
Насилничко понашање на спортској приредби или јавном скупу	36	50	36	35	157
Насиље у породици	22	27	45	62	156

Када је реч о убиствима, већина је ситуационог карактера, без обзира што се код њих по правилу не може јасно одредити мотив дела, осим можда непосредног повода. Треба истаћи да се запажа да релативно често убиству претходи вербални или физички сукоб. За разлику од одрасле популације, за малолетне делинквентне атипично је „убиство ради убиства“ – чак и у случајевима који су имали неке појединости таквих убистава остало се само на нивоу индиција (Шкулић М., 2003).

Насиље међу младима у очима јавности?!

Интересантно је да и поред тога што убиства која су починили малолетници, четири године уназад, задржавају исту бројност, сензационалистичка извештавања од стране појединих медија упорно стварају слику да насиље међу младима прати драстичан пораст¹². Званична статистика МУП-а (која је иначе најобимнија),

12 Истраживање Центра за медије Факултета политичких наука спроведено 2009. године, показало је да трећина текстова у штампаним медијима о деци у Србији односи се на насиље над децом или малолетничко насиље. У већини случајева медији су прекршили принципе етичног извештавања о деци.

показује да нису у порасту кривична дела против живота и тела (којих од 2004. године има у просеку око 600 годишње) већ су у порасту кривична дела против јавног реда и мира (насилничко понашање и насилничко понашање на спортској приредби или јавном скупу) донекле разбојништва, а присутно је и чешће пријављивање насиља у породици.

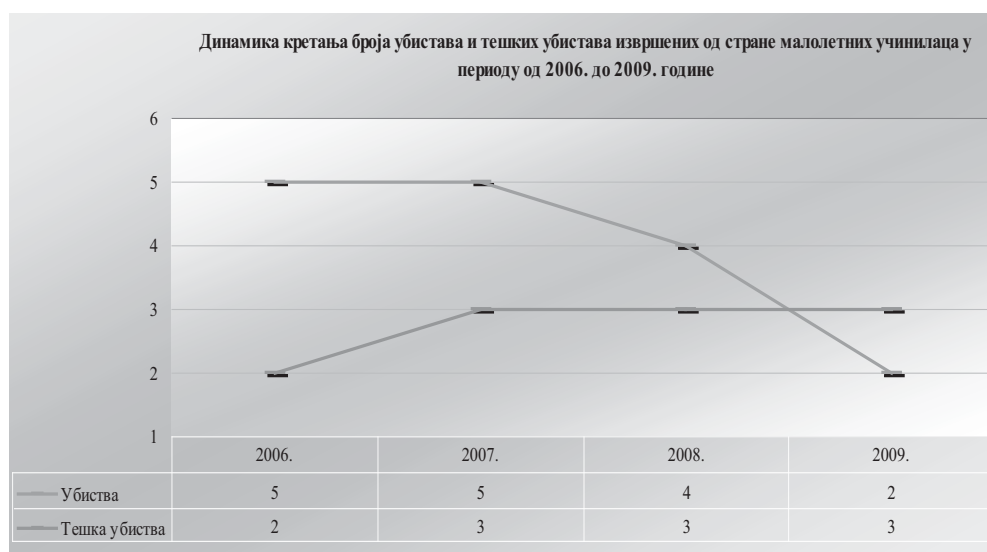
Важно је напоменути да се на основу појединачних случајева у којима су малолетни делинквенти испојили екстремне облике насиља и деструктивности при вршењу дела, не могу изводити валидни закључци и давати опште карактеристике везане за читаву њихову популацију и стање криминала у овој области¹³. Тај део посла мора бити поверен представницима стручних служби.

Посебан осврт на убиства која су извршили малолетници у периоду од 2006. До 2009. Године

Димензије хомицидног насиља малолетника

Анализом статистичких података МУП-а и података из поднетих кривичних пријава дошло се до одређених карактеристика и околности под којима су у наведеном периоду извршена убиства од стране малолетника.

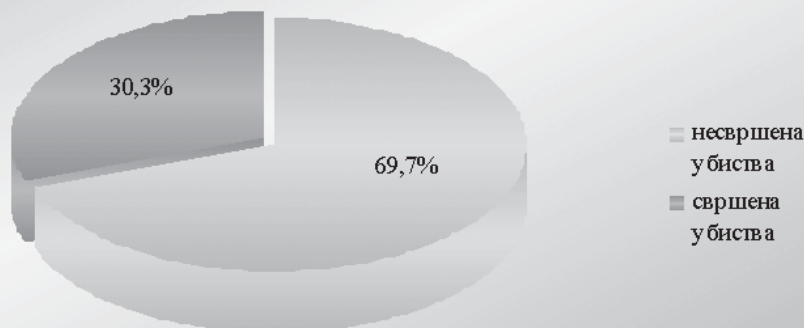
Просечно **годишње** малолетници изврше **око седам свршених убиства**, од којих **два или три** буду оквалификована као **тешка**. Спорадично се дешавају нехатна лишења живота и не сваке године убиства детета при порођају.

Од укупног броја убиства која изврше малолетници трећину чине свршена а око две трећине несвршена убиства.

¹³ Постоји тенденција медија да чак и када су им предочени подаци о опадању криминалитета младих, у први план стављају релативно ретке случајеве изузетно тешких деликата извршених од стране малолетника – (Радловић Љ., 2010).

Упоредни приказ свршених и несвршених убистава (из чл. 113. и 114. КЗ) која су извршили малолетни учиниоци у периоду од 2006. до 2009. године

За четири године (од 2006. до 2009. године) укупно су **42 малолетна лица** учествовала у **извршењу 27 убистава** (16 убистава из чл. 113 и 11 тешких убистава из чл. 114. КЗ), а у разним облицима саизвршилаштва учествовала су 22 пунолетна лица: њих 15 (68%) старости од 18 до 22 године; три – од 25 до 32 године и четири – од 40 до 44 године. Сва лица старија од 30 година била су из породичног круга (мајка – 3, отац – 1, стриц – 1), изузев једног (комшија).

Малолетни учиниоци кривичних дела из чл. 113. и 114. КЗ

старост		пол	
старији малолетници /од 16 до 18/	32 – 76,2%	малолетни учиниоци мушког пола	38 – 90,5%
млађи малолетници /од 14 до 16/	9 – 21,4%	малолетни учиниоци женског пола	4 – 9,5%
деца /до 14/	1 – 2,4%		

Старији малолетници су били 3,5 пута заступљенији у извршењу убистава у односу на млађе малолетнике.

У просеку, годишње, старија малолетна лица, од 16 до 18 године, учествују у малолетничком криминалу са око 53-56%, док у је тежим деликтима њихов удео већи, што се види из приложених података (у убиствима од 2006. до 2009. године у чијем извршењу су учествовали малолетници, били су из категорије старијих малолетника и преко 76% од укупног броја, што је знатно више од њиховог просечног учешћа у свим кривичним делима).

Посматрано у оквиру групе старијих малолетника највише је регистровано лица старости од 17 до 18 година (три лица су била пред пунолетством), што потврђује тезу да код малолетних делинквената тежина кривичног дела најчешће јесте у позитивној корелацији са растом година живота.

Дистрибуција малолетних учинилаца кривичних дела из члана 113. и 114. Кривичног законика, у периоду од 2006. до 2009. године, према узрасту и полу

Узраст	Пол		Укупно лица	Процентуална заступљеност
	М	Ж		
17-18 година	19	1	20	47,6%
16 година	12		12	28,6%
15 година	6	2	8	19%
14 година		1	1	2,4%
13 година	1		1	2,4%

Женска лица су учествовала у извршењу три убиства (чл. 113. КЗ -1 и чл. 114. КЗ -2) и у свим случајевима су дело вршила у саизвршилаштву са најближим сродницима (мајка, отац и стриц) или са пријатељима (другарица, другови из комшилука приближних година).

Мушка лица су се појављивала и као самостални извршиоци (38,4%) и као саизвршиоци (61,5%) удружени углавном са друговима приближних година или млађим пунолетним лицима која чине њихов избор „сталног“ друштва, али и са сродницима (брат, мајка), лицима из комшилука и др.

Међутим и када се говори о самосталном извршењу, ретки су случајеви да су жртва и малолетни учинилац у време извршења дела били потпуно сами, већ се чешће дешавало да више лица учествује у сукобу (тзв. групне туче) и буде одговорно за нека друга кривична дела (из чл. 123. или 344. КЗ) или прекршај (из чл. 6. ЗОЈРМ), а да само једно лице – оно које је нанело смртоносне повреде, одговара за убиство.

Нешто мање од 1/3 или осам кривичних дела (од укупно 27) извршили су малолетници у стању алкохолисаности (у шест случајева, код учинилаца је потврђено присуство алкохола у крви, у остала два случаја постоје индиције).

Анализом криминалне прошлости лица која су учествовала у извршењу убиства, може се тврдити да су у великој мери раније вршила кривична дела али и прекршаје. Од укупно 42 пријављена малолетна лица, 19 што чини 45,2% већ је било евидентирано за неко кривично дело у моменту извршења убиства, при чему ако се као повратници урачунају и малолетна лица (њих пет) која су након убиства (као првог кривичног дела) наставила са криминалним активностима, онда тај проценат иде и до 57,1%. У евиденцијама 12 малолетних лица или 28,7%, били су заступљени прекршаји против јавног реда и мира из чл. 6. и чл. 12. ЗОЈРМ.

Насупрот њима, 18 малолетних лица или 42,8% припада категорији примарних учинилаца тј. по први пут се појављују у извршењу кривичног дела. Они су учинили 12 убиства из чл. 114. и 113. КЗ – четири самостално, а осталих осам у саизвршилаштву са од раније евидентираним лицима (пет) као и лицима без криминалног досијеа (три). Интересантно је да су више учествовали у тешким убиствима (седам) него у убиствима (пет).

За малолетне рецидивисте карактеристично је да су углавном вршили имовинске деликте – 73,7% (највише из чл. 204, 203, ређе 213 и 206 КЗ), у мањој мери друга дела (из чл. 246, 278, 348 КЗ). Осам лица (42,1%) је раније вршило кривична дела са елементима насиља (највише насилничко понашање, мање тешку или лаку телесну повреду, учествовање у тучи, а само у једном случају принуду и противправ-

но лишење слободе). И код пунолетних лица која су удружено са малолетницима учествовала у извршењу убистава, криминална прошлост била је присутна у 68% случајева, а наведени прекршаји око 54,5%. У структури кривичних дела пунолетних повратника, такође доминира имовински криминал – 86,6%, док код пет лица или 1/3 постоји евиденција за насилне деликте тј. за бар једно кривично дело те врсте (за насилничко понашање, лаку или тешку телесну повреду, угрожавање опасним оруђем при тучи и свађи).

Од укупно 27 убистава 17 или 63% је учињено у саизвршилаштву (десет кривичних дела са пунолетним и седам са малолетним лицима), с тим да тај проценат код тешких убистава иде и до 82%, а код убистава је мањи и креће се до 50%. У извршењу убистава удруживала су се два или три лица, док је број саизвршилаца у случајевима тешких убистава често био већи од три члана.

У погледу средстава 40,7% свршених убистава учињено је употребом хладног оружја, употребом физичке снаге 22,2%, ватреног оружја 22,2% и тупог предмета 14,8%. Међутим, велике разлике ипак постоје, па тако код убистава најчешће средство извршења је нож, а код тешких убистава физичка снага.

Већина убистава имала је карактеристике ситуационог деликта. Ове одлике биле су присутне у чак 81,2% случајева убистава, мање код тешких убистава око 45,5%.

Забележена су и три „породична убиства“. У два случаја жене су испланирале убиства својих супруга и у извршењу користиле помоћ деце (старости 15 и по година). У трећем случају унук (17 и по година), који је био под дејством алкохола, лишио је живота бабу. У свим приликама начини извршења су били суровији, обзиром да су дела извршена задавањем ударца у главу секиром за време спавања жртве; коришћењем ватреног оружја након чега је ради прикривања дела леш бачен у септичку јаму и задављењем старог лица – бабе (87 година) која је у претходном периоду била физички злостављана.

Убиства у вези мотива користољубља карактеристична су пре свега за случајеве тешких убистава (при чему треба нагласити да убиство највероватније није планирано већ само разбојништво иако се запажа одређени степен организованости у свим фазама укључујући и после извршења дела (долажење до сазнања да потенцијална жртва поседује новац, осматрање стамбених јединица – домаћинства, нарочито ако се зна да у њима живе стара или сама лица, избор учиниоца који ће остати испред куће или бити задужен за превоз, ношење: алата подесног за савладавање препрека, оружја и предмета за претњу или повређивање, опреме, „фантомки“, селотејп трака, цакова, уклањање трагова и предмета, као и подела украдене имовине).

У периоду од 2006. до 2009. године, у убиствима у којима су учествовали малолетници, лишено је живота 27 лица. Биле су заступљене све старосне категорије. Око 1/3 (осам лица) чиниле су особе од 50 до 87 година живота, исто толико и лица млађа од 18 година. Нешто мање, жртве су биле пунолетне особе али не старије од 23 године (пет лица), као и особе средњег доба (шест лица). Међу малолетним жртвама, два лица (једно мушког, друго женског пола) нису имала навршених 14 година у моменту када су лишена живота, а међу старим лицима, њих пет (од којих три женског пола) имало је преко 70 година.

У погледу полне структуре жртава, доминирају мушка лица – 81,5%. Лишено је живота и пет лица женског пола (убиству је у два случаја претходило силовање, у једном покушај силовања, а у преостала два породична патологија и материјални дугови).

Убиства из чл. 113. КЗ извршена од стране малолетника у периоду од 2006. до 2009. године

У наведеном периоду малолетници су учествовали у извршењу 16 убиства.

Свакодневно ношење хладног а некад и ватреног оружја при руци ради наводног осећаја личне безбедности или ношење таквог оружја на место обрачуна, доприноси да сукоби лако прерасту у убиства која првобитно нису била планирана.¹⁴ Постићи реванш, насилно доказати супериорност у било ком сегменту, одузети неке имовину, пражњење негативне енергије и сл. су мотиви који подразумевају агресивност али не укључују и жељу да неко лице буде лишено живота.

С тим у вези, а имајући у виду да млади олако улазе у конфликте и да су подложни утицају групе, и убиства у анализираном периоду потврђују да су се догађала без неких претераних правилности везаних за време и место.

Градска зона је била нешто заступљенија 56,3% (девет), у односу на села и приградска подручја 43,7% (седам). Највише је убиства учињено у кућама осумњичених (пет, од којих су два породична убиства па је реч о заједничким домаћинствима), затим на улицама (четири), у угоститељским објектима (три), као и на другим местима отвореног или јавног простора – иза аутобуске станице, у кругу летње баште, у дворишту школе и на градској депонији (по једно кривично дело).

Убиства су се дешавала у свим временским интервалима – 37,5% (шест убиства) у ноћним сатима; забележена су три случаја извршења деликта у вечерњим сатима; исто толико у преподневном интервалу и два у поподневном. Време је остало неутврђено у два случаја.

У погледу средстава 50% убиства извршено је коришћењем хладног оружја¹⁵, 37,5% ватреног а само у два случаја употребом физичке снаге (задављење) и тупог предмета.

У саизвршилаштву два или по три лица извршено је 50% убиства (три са малолетницима и пет са пунолетним лицима).

Доминирају ситуације решавања конфликта (било тренутних било из ранијих периода) афективна и стања алкохолисаности, а забележена су и два „породична убиства“. У три случаја жртва је испровоцирала реакцију учиниоца (физички напад због наводног дуга, покушај силовања и претња таквим нападом).

У школским зонама, приликом решавања конфликта из ранијег периода, извршена су два убиства (једно у дворишту школе употребом ножа и друго на улици у којој се налази и школа с тим да је сукоб започет на школском игралишту а настављен на улици где је употребљено ватрено оружје). У оба случаја радило се о средњим школама, о градским срединама, а као и учиниоци, жртве су такође били старији малолетници мушког пола. Наведена убиства у Суботици и Београду из 2008. године, типични су примери неадекватног реаговања на већ постојећи конфликт, када малолетници сами одлучују да „реше проблем“ полазећи од предубеђења да „тачно знају шта раде“ и да им туђа помоћ није потребна.

¹⁴ Експериментално је доказано да само присуство оружја у видном пољу особе која је афективно раздражена појачава бес и ризик од импулсивног и агресивног реаговања (Berkowitz L. i Le Page A., 1967). Претпоставља се да тренутна одлука, донета у стању краткотрајно повишене емоционалне тензије или алкохолисаности, у одсуству оружја никада не би била реализована или не би имала фаталне последице (Alpers P. i Morgan B., 1995).

¹⁵ Велика заступљеност ножа као средства извршења дела присутна је у случајевима убиства у покушају, па тако нпр. у 2008 – 75%, а у 2009. години 77% (статистички подаци Министарства унутрашњих послова).

Тешка убиства из чл. 114. КЗ извршена од стране малолетника у периоду од 2006. до 2009. године

У наведеном периоду малолетници су учествовали у извршењу 11 тешких убиства.

Девет тешких убиства или 82% учињено је у саизвршилаштву два до девет лица – најчешће по два или четири учиниоца. У погледу старости саизвршилаца, четири пута су се удруживали са малолетницима, у осталих пет случајева са пунолетним лицима али релативно млађим, док је у једној прилици за саизвршилаштво злоупотребљено дете мушког пола које није навршило 14 година, од стране лица старости преко 40 година).

У 45,4% случајева у моменту извршења дела (пет тешких убиства) учиниоци су били под утицајем алкохола (када се лакше улази у конфликт или дело врши из обести, осећаја супериорности).

Најзаступљеније средство извршења била је физичка снага – 45,4% (у пет случајева), подједнако – по 27,3% нож (три) као и тупи предмет – дрвена мотка или метална шипка (три).

Без обзира на то које је средство коришћено, сам начин извршења је бруталнији: у свим приликама у којима је коришћен нож, учинилац је жртви задао више убода; тупим предметом – више удараца, а у случају примене физичке снаге – два лица су лишена живота задављењем, два у општој тучи и једно задобијањем удараца рукама, ногама али и употребом тупих предмета.

Тешка убиства су се дешавала најчешће у ноћним сатима – 63,6% (седам кривичних дела). Забележена су два случаја извршења деликта у вечерњим сатима и једно у преподневном интервалу (у стању афекта). У једном случају остало је неутврђено време (али се претпоставља да је дело учињено у ноћним сатима).

У погледу типа насеља, 82% случајева тешких убиства евидентирано је у сеоским местима или приградским зонама (само су два кривична дела учињена на подручју града).

Без обзира да ли је реч о отвореном или затвореном простору, већина тешких убиства је вршена на таквим местима и у објектима где је скоро искључена могућност пружања помоћи жртви, обзиром да није било очевидаца (сеоске, усамљене куће оштећених лица – 5, њиве/атари – 2, локални пут у ненасељеном делу места – 1) или је коришћењем временских интервала одређено место постајало небезбедно (градски парк али у ноћним сатима – 1, игралиште на периферији града у вечерњим сатима – 1). Само у једном случају дело је учињено у угоститељском објекту (лица су највероватније била под дејством алкохола, сви чланови нису раније били евидентирани у полицији).

Пет кривичних дела или 45,4% имало је карактеристике ситуационог деликта (једно дело је учињено у афективном стању а остала у ситуацијама решавања конфликта од стране учинилаца у алкохолисаном стању). И код „породичног убиства“, учинилац (унук), био је под дејством алкохола када је лишио живота своју бабу на свиреп начин (највероватније из обести и нетрепеливости).

Такође у 45,4% случајева, при извршењу планираног разбојништва догодила су се и убиства која првобитно нису била у плану. Сва тешка убиства овог типа чињена су у саизвршилаштву.

Уместо закључка

Почетак реформског процеса који значајно мења приступ у превенцији и сузбијању малолетничке делинквенције

Нови концепт друштвене реакције на преступништво младих чини значајну прекретницу у ставу друштва према деци и малоленицима у сукобу са законом. Ранију политику заштите друштва од малолетничке делинквенције – заменила је друштвена заштита деце у сукобу са законом, стављајући у центар пажње дете, његов развој и благостање. Дете више није објекат заштите, већ активни субјекат који партиципира у свим поступцима који га се тичу, са правом изражавања мишљења. Будући приступ у решавању проблема малолетничког преступништва све више ће бити заснован на развијању превентивних програма уз активно укључивање локалне заједнице (UNICEF Србија, 2007).

Шире посматрано, интензиван развој, имплементација и евалуација превентивних програма и третмана несумњиво ће представљати срж одговора друштва на проблем криминалитета у будућности. Као три опште карактеристике делотворних стратегија превенције и третмана, већина аутора издваја:

- свеобухватну и индивидуализовану процену,
- симултани фокус на факторе ризика и факторе заштите¹⁶, са посебним нагласком на динамичке факторе ризика,
- координиран, дисперзиван и мултиоријентисан приступ у третману (DeMatteo, Marczyk, 2005).

Изазов који предстоји, јесте смањивање јаза између науке и праксе путем интегрисања емпиријски подржаних стратегија интервенције у постојеће или нове програме превенције и третмана (DeMatteo, Marczyk, 2005).

Литература

1. Симеуновић-Патић Б. и Стевановић З. (2007). *Етиолошка димензија криминалитета са посебним освртом на факторе криминалитета у Србији*. Београд, Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
2. Шкулић М. (2003). *Малолетници као учиниоци и као жртве кривичних дела*. Београд, Ауторска издавачка задруга „Досије“.
3. Шкулић М. и Стевановић И. (1999). *Малолетни делинквенти у Србији – нека питања материјалног, процесног и извршног права*. Београд, Југословенски центар за права детета.
4. Шаховић-Вучковић Н. (2001). *Права детета и Конвенција о правима детета*. Београд, Југословенски центар за права детета.
5. Стакић Ђ. (2007). *Деца и полиција – психолошки и етички аспекти успостављања односа поверења и сарадње између полиције и деце у контакту и/или сукобу са законом*. Београд, МУП и UNICEF.
6. Илић З. и Жунић-Павловић В. (2002). *Третман и понашање осуђених за кривична дела насиља за време извршења санкција*. Будва, XIV семинар права, Деликти насиља – кривичноправни и криминолошки аспект.

¹⁶ „‘Заштитни знак’ савремених програма превенције јесте, између осталог, ‘напуштање категоријалног приступа’, односно усмерености превентивних програма и истраживања на поједине изоловане категорије поремећаја или преступа и преоријентација у смислу деловања на емпиријски екстраховане факторе ризика и факторе заштите“ (Стакић Ђ., 2003).

7. Радловић Љ. (2010). *Политика сузбијања малолетничког криминалитета са елементима насиља*, Београд, Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
8. Симеуновић-Патић Б. (2003). *Убиства у Србији у контексту транзиције и рата*. Београд, Темида.
9. Стакић Ђ. и Миловановић М. (1991). *Методе социјалног рада*. Београд, Стручна књига.
10. Плут Д. и Попадић Д. (2006). *Истраживање „Школа без насиља – ка сигурном и подстицајном окружењу за децу“*. Београд, Институт за психологију и UNICEF
11. (www.unicef.org/serbia).
12. Попадић Д. (2009). *Насиље у школама*. Београд, Институт за психологију и UNICEF.
13. Миливојевић С. (2009). *Деца у медијском огледалу*, Центар за медије ФПН и UNICEF.
14. Национална стратегија за превенцију и заштиту деце од насиља, *Службени гласник Републике Србије*, број 122/08.
15. Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, *Службени гласник Републике Србије*, број 85/2005.

ORGANIZED COMPUTER CRIME WITH ELEMENTS OF FALSE CARD PAYMENT

mr Marijana Blazevska
Faculty of security - Skopje

Abstract: The society is moving towards the point where everything depends on information technology and software. The latest and expected changes in technology arising from the development of computers and telecommunications have a significant impact on all aspects of banking, traffic control, telephone, electricity, health, education and so on.

With the computerization of the financial system is introduced electronic payment by electronic money. Electronic money are virtual, and are presented by the numbered system that exists in the memory of computers, and as such has no geographical boundaries and can immediately be transferred to a large distance. Electronic payment via the electronic money represents exchange of material resources through telecommunications infrastructure. This method of payment is subject to many abuses as particularly characteristic behavior there is misuse of payment cards.

The distribution of payment cards, the possibility of their use and availability of advanced information technologies, has made them very attractive for a large number of criminals and criminal groups around the world. Especially jeopardized have become markets to which payment cards were introduced in the payment system, where they have no experience in online business and where there is no system to prevent such abuses, as well as in countries with very high standards and where the developed system of online trading and banking.

Today, payment cards can be used for cash withdrawals at ATMs, bank counters, payment for goods and services in the sale that are equipped with POS terminals, for payment in electronic commerce and payment for goods ordered by phone or mail. Payment can be done online, without going to the bank, from the house, as well as at home and abroad.

Around the world, the perpetrators which are involved in the abuse of payment cards in the organized criminal groups, commit crimes often in the hope of gaining significant illegal proceeds of the property tax.

Recognizing the severity of this phenomenon, the aim of this paper is to present its current state by analyzing available data regarding this criminal act.

Key words: organized financial criminal, electronic cash, electronic payment, payment cards.

Introduction

One of the reason for the rapid development of technology is a computer. Information technology today touches virtually every aspect of life, regardless of location in the world. Numerous daily activities of anyone are under influence on the computer. Businesses, governments, individuals, all of them use the benefits of information technology. Besides

the benefits in time and money, computer impact in everyday life, so computer routines replaced many human tasks. Computers also are used to store confidential data of political, social, economic and personal nature. They help improvement of the economy and living conditions in all countries. Communications, science and industry have developed rapidly thanks to computer technology, so that our way of life irrevocably changed.

The spread of information technology in the world, however, has also a negative side: it open the door to antisocial and criminal behavior in a way that was impossible before. Computer systems offer new and highly sophisticated opportunities for breaking the law and create the potential to commit traditional types of crime in non-traditional way.

Rapid expansion of large computer networks and the ability to access many systems increase the vulnerability of these systems and open up the possibility for abuse and criminal activity. Consequences of cybercrime can contribute to serious economic crises and security breach. As the main feature of this highly sophisticated cyber crime is that it knows no limits. With the help of cyber crime a lot of information can be stolen and abused by criminals for their own financial gain.

Worldwide perpetrators of crimes dealing with misuse of payment cards within the organized criminal groups commit crimes via the Internet, often in the hope of substantial gain illegal profit. In order to find easily coworkers, to commit crimes, many people who are dealing with high-tech crime join the Internet services that have already formed groups with topics that are interesting to them. Or they create new forums to attract people and get in contact with other perpetrators of crimes who have the same interests. In addition there are many motives for these criminal activities, and one of the key is economic profit which are realized.

Organized computer crime

Organized groups are a collection of individuals who share common interests, or the sum of individual interests and the common interests of realization criminal act. Organized groups operating from loose associations with common interests (often separate and individual goals) to firmly aligned groups with clearly defined goals and interests. Organized groups have a local, national and international character.¹ Criminal groups organize getting in contact via their social networks, communication is reduced to electronic communication, negotiating and mostly encrypted. Groups can be formed from previously known criminals, which are carrying mostly property offenses or the crime is already known craft but their criminal activity is change and use new methods and techniques. Experts in the field of informatic science are involved in criminal activity by organized criminal groups that need help in providing technical means and devices for their criminal actions.

This criminal business, successfully functioning in Russia where there are organized carders forums which were organized groups of experts in the field of information technology, engineers and students which within their criminal activity offered for sale, sold and exchanged information on payment cards, offered guidance and tools for data theft of payment cards, finding accomplices in other countries and so on². Also, there are frequent cases of engaging intermediaries to raise money and goods that are illegally acquired by running computer crimes, online sites that offer employments and / or "quick profit" thus

¹ Petrovic S., *Kompjuterski kriminal*, 2005, str. 128.

² Urošević V. i Uljanov S., *Uticaj karderskih foruma na ekspanziju i globalizaciju zloupotrebe platnih kartica na Internetu*, NBP - Žurnal za kriminalistiku i pravo, br. 2/2010, Kriminalističko - policijska akademija, Beograd, 2010, str. 17.

those who accepted, such an offer become a part of these criminal groups, because although hard to start, easy earnings leads to seriously swimming in the crimes water.

The thing that distinguished groups of organized crimes and computer crime organizations is that the members are finding and recruit online, criminal roles are assigned through electronic contacts, and of course that division criminal tasks is dependent upon the process of criminal realization, criminal benefit also shared via the electronic money transfer or money transfer.

Criminal organizations are the highest organizational form of perpetrators which are characterized by internal organizational structure where the rule hierarchy, rules, strict discipline, obedience and loyalty with builded long-term strategy and detailed tactics of criminal proceedings.³

Internationalism, transnationality, multidimensionality are just some of the features of the financial mafia, common and uniform as is the case with other forms of organized crime which further confirms the image of their uniqueness.

As something that has very important role in the fight against transnational cybercrime is shaping EU forum that covers various agencies, providers, Internet services, telecommunications operators, organizations for protection of human rights, representatives of users, fixtures data protection and all other interested parties who want to establish cooperation in the fight against cybercrime at European level. Forum should provide:

- 1) Development of the Twenty four hours connection between public authorities and industry
- 2) Defining the standard requirements that providers should provide information on using the Internet,
- 3) Construction and application of the code of ethics by defining good business practices, to all stakeholders, especially the relations between public authorities and industry
- 4) Encourage the exchange of information on crime trends to high technology between the various partners, particularly within the industry,
- 5) Establishing separate groups for development of new technologies, development of management mechanisms that provide protection, facilitating identification and overcome dangers associated with the information infrastructure
- 6) Establishing solid forms of cooperation between the various expert international organizations, bodies and associations (Example: The Council of Europe and the G - 8) and
- 7) Development of principles of cooperation (Memorandum of Understanding Codes of Practice in line with the legal framework).

Making and using fake payment card

Payment cards, like a modern cashless payment instruments are used to identify the issuer of the card and user on the apparatus for carrying out financial transactions (ATM), in order to provide input data for a given transaction. Today there are two kinds of cards - debit and credit, and all are covered by the term payment cards. Payment card presents any kind token issued by bank or other financial institutions which contain electronically generated numbers which allow performing any kind of financial transactions⁴. Payment

3 Petrovic S. , Policijska informatika, kriminalističko policijska akademija, Beograd, 2007, str. 128.

4 Art. 122 st. 15of Amendment of Criminal Code Of Republic Macedonia, Official Journal of RM, no. 114/09.

cards are used to extract cash from the transaction accounts of citizens or legal entities or post electronic payment terminals in commercial enterprises. Money are assets for payment in cash, in denomination or money electronically which under the law are in circulation in the country or abroad.⁵

Electronic payment by electronic money represents the exchange of resources through telecommunications infrastructure, such as Intranet or Internet banking systems as a network. Basically these are virtual money (e-money) and are presented in a numbered system that exists in the computer's memory and as such knows no geographical boundaries and in the moment can be transferred over long distances. Electronic money allows the purchase of goods and services using a computer within the commercial computer networks for example Internet or business banking networks (eg. SWIFT). Practically, electronic money in everyday transactions are replacing cash and checks. This payment also is susceptible to many types of abuse, both within and outside the system, by the perpetrators of the crimes which listed information received through abuse of official powers, by using technical means or during the communication to intercept and later used to divert their accounts, accounts of accomplice, helpers etc.⁶

The prevalence of payment cards, the possibility of their use and availability of the most modern information technologies, make them extremely attractive for a number of criminals and criminal groups around the world. Particularly vulnerable have become markets where payment cards are introduced into the payment system, with the lack of previous experience in e-business and where there is no system to prevent such abuses, as well as in countries with a very high standard and where is developed system of online commerce and Banking. Today, payment cards can be used for cash withdrawals from ATMs, the bank counters for payment goods and service outlets on the place equipped with POS terminals, payment in electronic commerce and payment of goods commissioned by phone or by mail. Payment can be done online without going to the bank or merchant, from home, both domestically and abroad. Exactly on the Internet is the greatest threat that electronic payment card data can be compromised or misused to purchase online. In the world is mostly spread Internet scams associated with the sales data of payment cards by organized criminal groups who for that receive the money remuneration, which is paid also to the electronic on the particular purpose bank open accounts, and are quite used rapid money transfer through Western union and others. To perform online shopping the buyer is required to have electronic payment card data, such as card number, validity (date of issue and the date when applicable) and number CVV2 (Card Verification Value 2 - three-digit number located on the back of the card).

Picture 1 Critical data points of payment cards

⁵ Art. 122 st.12 of Amendments of Criminal Code Of Republic Macedonia, Official Journal of RM, no. 114/09.

⁶ Nikoloska S., Computer crime, Book manuscript, Skopje, 2012, no. 114

There are several ways in which criminals provide payment card data, but most common are:

- Sending unsolicited emails (spam),
- Phishing (phishing),
- Farming (pharming) and
- Theft payment card data from the database of electronic stores.⁷

Actions of the police departments in several cases resulted in finding and arresting the founding members of forums kaders. One of these forums was ShadowCrew. This forum was functioning from August 2002 to October 2004. On the forum to users are offered information about buying or selling a digital personal or banking information and forged documents for committing acts of economic crime. The forum content is offered in English and Russian and was mainly directed to users in the U.S. and Eastern Europe. Users from the United States generally did hacking and members from Russia and Romania were experts to produce fake payment cards and misuse.⁸

In Russia, which today is loaded with violent crimes, some organizations dealing with high-tech crime, in the public are considered the greatest strength and potential of this country in the digital era. In China, for example, within the study which was conducted in 2005 at the Academy of Social Sciences in Shanghai, you can see that hackers and rock stars have similar fame and respect, 43% of primary school students said they want to become hackers.⁹

Republic of Macedonia faced with a number of practical cases where criminal offenders abusing fake payment cards in order to gain illegal profit, and from the recommendations of international documents in 2009 with amendments to the Criminal Code introduced a new incrimination - Making and using fake payment card.¹⁰ Anticipated criminal conduct that may be incurred by offender who will make fake payment card with intent to use as true or false obtains card with that intention, or give it to another or to use it as false card will be used as genuine, a person who acquires data from a real bank payment cards and data carriers of those payment cards in order to use these for making and using a false payment card or collected this data provides the other with such intent. Criminal act is graded so that higher punishment is provided in cases where the offender obtain greater benefits, or if the offense is committed by a member of a group, gang or other criminal enterprise. Foreseen and criminal liability in cases where the crime was committed by an employee or the responsible entity, but in behalf of the legal entity, provided a parallel responsibility.

The legislator stipulates criminal responsibility for the offender who will make fake payment card with intent to use it as a real or fake card obtains with such intent, or give to another to use the false or that he would use the card as true. The following acts of committing the crime are known: Making a false payment card - is a complex process where perpetrators for prepare false payment card is necessary first to provide data from a real payment card, and the data contained on the actual payment cards, are some visible and some are protected in some special fields, and for the activation the payment card PIN code is required. Criminals provide this data with use of special devices that are miniature and placed in appropriate locations of ATMs and have possibilities of capturing all the

7 Nikoloska S., Compjuter crime, Book manuscript, Skopje, 2012, no. 115

8 Urošević V. i Uljanov S., Uticaj karaderskih foruma na ekspanziju i globalizaciju zloupotrebe platnih katica na Internetu, NBP Zurnal za kriminalistiku i pravo, Beograd, 2010, str. 18.

9 Urošević V. i Uljanov S., Uticaj karaderskih foruma na ekspanziju i globalizaciju zloupotrebe platnih katica na Internetu, NBP zurnal za kriminalistiku i pravo, Beograd, 2010, str. 16.

10 Art. 274 – b Amendments of Criminal Code of Republic Macedonia, Official Journal of RM no. 114/09

markings of payment card and record the PIN code when using real payment card by their owners. Perpetrators first purchase such devices, installing them to ATMs, then after a few days wear data recorded and with special computer program and a separate printer and separate it purchased plastics, made fake payment cards with accurate information about account holders and their marks.

- 1) Procurement of fake payment card - criminal behavior where the offender who is interested who selling or who working with fraudulent payment cards to purchase or to engage in a criminal organization dealing with criminal business, the construction and use of fake payment cards . Often perpetrators who made and not directly used, but they require “dealers” or persons to use, and from “extracted money” get a pre-agreed percentage.
- 2) Use of a false payment card.

Picture 2 ATM in which is installed skimmers

As crimes that preceded the creation and use of false payment cards are retrieving data from a real payment card, and of course important factor is, the thickness of the bank balance. If the perpetrators are “Mahler” and download data from the payment cards that are in minus balance or have very low amounts, they will be at loss. They would invest more to develop the card and could not draw anything. For these reasons they obtain data from physical and legal entites with fat bank accounts. These and other data are very important for making the selection of recorded, with special instruments, computer data and then inserting them for prepared fake payment cards.¹¹

Most complicated criminal role or the brain of the criminal operation are perpetrators who purchase equipment or appliances - skimmers, subsequently train other people - offenders who install equipment on the selected ATMs (according criminal operation are selected ATMs in high frequency areas or small and quiet places). It is the choice of the organizer or decision of those in charge, to capture the situation on the ground. After recording the data, the perpetrators with their knowledge, their professional skills, prepare fake payment cards to get a character as to be real. Even then they are used at ATMs or merchant network. But perpetrators who use most suspicious and most sensitive part of the operation, makes sense if they fail to extract money overall prior work, falling into water“

¹¹ Nikoloska S., Computer crime, Book manuscript, Skopje, 2012, no. 118

Organized crime groups or criminal organizations dealing with the financial performance of computer crimes related to construction and use of fake payment cards vary from classic organized crime groups on several grounds, they may not know each other, never met, not held a meeting for planning and implementation of criminal operation, but they act through computer networks. Their organization is tough enough and have strong confidence, and what makes them quite powerful are financial resources which are accomplished with that type of crime, and most of them are not detected or not provided evidence of their criminal activity. These organizations have no chosen victim under jealous, revenge or otherwise given contribution of the victim being a victim. Victim is chosen by the thickness of bank balance. That what attracts are money and their power, money held firmly in their organization.

These criminal groups have their own way of communication, action, confidence, but what specifically is, honesty in the division of criminal proceeds. And here are skilled and use methods that are up to date and use methods of evading the law, but quite often corrupted, in order to inject money into the criminal legal financial flows through electronic transfer of money through financial institutions of one state to another, and often a great deal of money in the end finishing in the so called, financial havens.

The danger of this kind of crime is high and what is most important is that all citizens and legal entities are in danger, but it is not danger of the vicinity, thieves or criminals who study the victims, but the target are the victims by the criminals only interested in the victim's money.

Computer crime, taking into account its nature very difficult to trace. And when banks and other financial institutions are discovered, do not want for the offender / offenders to notify the police and financial police, for reasons that are afraid to reduce the authority to customers, or intelligence - police inquiry not to reveal and disclose some data important for the banks. The majority of detected cases is a result of connection with any other type of crime.¹²

The use of payment cards in Macedonia has increased dramatically in recent years. In this regard, particular importance to the rise of payment cards had the government's decision to pay the salaries of public administration through accounts connected with bank cards. Since then, several years in a row, the number of issued cards has extremely high rates of growth and already in October 2012 were used over 1.4 million payment cards. Of these, about 1.14 million were debit cards, payment cards 292 318, and the rest accounted of cards that serve only to withdraw cash or 55,432 and combined cards. Also, the use of tags is facilitated by the network of nearly 32,871 merchants who accept cards and over 33,741 terminals and ATMs. It was in October 2012 generated three million transactions with payment cards worth almost 10 billion. However, it should be noted that although the cards are used to withdraw cash from ATMs and counters of banks, has a benefits and for payment for the products in commercial stores.¹³

The increased number of payment cards primarily due to the measure that takes the Government for of all government funds from the state budget of some people (public administration and pensioners) to carry the card. The number of cards in circulation amounted to about 1,400,000, while the number of merchants who accept payment cards is through 32.871. According the data of the Bank 8-10% of the total turnover of Macedonia (buying from Macedonia traders) is accomplished through cards.¹⁴

12 Dzukleski G., Najcesti oblici na izvršuvanjena kompjuterskiot kriminal vo SAD, Godisnik na Fakultetot za bezbednost, br. 1/2000, Skopje, str. 66.

13 Report of the National-Bank Payment Systems, October 2012

14 Analysis of National Bank Report on Payment Systems in October 2012

View the table (source National Bank of Republic of Macedonia)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Total number of cards	178.223	419.168	716.611	1.047.498	1.289.317	1.346.042	1.390.000	1.400.000
Number of traders	4.715	7.196	14.243	22.154	22.724	22.395	28.598	32.871
Number of POS terminals	2.153	5.554	14.056	21.465	24.538	23.806	24.900	30.320
Number of ATMs	157	297	529	761	832	849	900	1240

Macedonia has a large number of criminal cases in this crime and it is a crime for which we expect in the future that will increasingly be carried out, because criminals become experts, and of course a certain period of time, you learn crime craft. It is a signal that law enforcement should be more involved in collecting operational information, and to follow the technological solutions that would benefit to the perpetrators collection of computer data from a real payment card.

According to the interior ministry situation for this type of crime in the country is as follows:

In 2010, are discovered seven crimes “making and using fake payment card”, for which there are 17 reported perpetrators.

One eight-member international criminal group was discovered (two Bulgarian and six Macedonian nationals) who purchased falsified payment cards on behalf of foreign nationals, and then they are used of more ATMs in the country.

For this year, it is characteristic that all detected offenses were committed using of falsified payment cards at ATMs and damaged are individuals-Macedonian and foreign nationals. Damage is estimated at \$ 2.8 million denars.

The next, 2011, are discovered 13 crimes “making and using fake payment card”, for which are reported 23 perpetrators.

And for this was discovered international criminal group (one Serbian and three Macedonian nationals), which through various forums on the internet and skimming data from retail outlets in Serbia are obtained data from payment cards, then made false cards that are used for buying gold jewelery in our country and in Republic of Srbija.

In other cases, it is used falsified cards at ATMs or shops in our state where damaged individuals-Macedonian and foreign citizens, except for two cases-the first counterfeit payment card had been used at POS-terminal in the insurance company, and second, this card was used in the casino. Damage is estimated at over one million denars.

Last 2012, were discovered 10 crimes “making and using fake payment card”, for which is reported 28 perpetrators.

This discovered two international criminal groups: seven member (two Serbian and five Macedonian citizens), and 13 members (one Montenegrin and 12 Macedonian nationals)

The first group, asked devices for skimming data of payment cards at ATMs in the country, then these data were used for the preparation of forged payment cards that carried 283 illegal transactions at ATMs of local banks.

Second, the 13-member group acted almost identical manner as described above, and committed 26 illegal transactions of sale in Skopje and Ohrid.

In other cases, it has been used falsified cards at ATMs or shops in our state where damaged individuals-Macedonian and foreign citizens, except for two cases-the first counterfeit payment card had been used at two casinos, and in the second, through three Internet portals. Damage is estimated at 4.9 million denars.¹⁵

How to contribute to the prevention of abuse while you use the card online

- Make sure you use the card at respected online store. The review the following information:

Information regarding tender - delivery terms, warranty terms, cancellation of the order, additional fees, etc..

Information on point of sale - the existence of data in the company about the address, phone numbers, consumer information can help you learn more about the level of service quality offered by POS.

Information on safety - respected outlets often provide information on the protection of information. Information on how to use the information (Privacy Policy) - Check out the ways in which sales place plans to use the information received from you.

- Ensure that sales place works with solid security measures for the transfer of data over the Internet: the appearance of unbroken key or padlock in the lower right corner of Internet Explorer-enabled or bookmark the address of the shop with https instead of http, mean solid measures the reliability of data transfer. In the absence of these signs, the risk of breaking the data you are sending is large.

- Make sure you provide the data necessary for the transaction only if you are determined to carry out the transaction, not without reason.

- Do not apply additional data beyond those needed to carry out the transactions (card number, date of validity of the same, name and surname, and the additional three security numbers on the back of the card), for any additional information that you requested advised you previously to consult with your bank.

- E-mail communication is not a secure method of communication and therefore we strongly recommend not to send their data via e-mail.

- Beware of E-mail messages that require you to enter your personal data, especially when those requests come from companies that should already have that information.

- Print and store all information relating to transactions that conducted through the Internet, for easy access later.¹⁶

¹⁵ Data are provided by the analytical service of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Macedonia in Skopje.

¹⁶ <http://www.nlbtc.com.mk/upload/pdf/Sprecuvanje%20na%20zloupotreba.pdf>

Practical examples

Example: Computer Crime Unit at the Centre for prevention of organized and serious crime in the Macedonian Ministry of Interior, in cooperation ministries of Serbia and Bulgaria, and in coordination SELEC center, busted an international criminal group composed of Macedonian and Serbian citizens. In stock are detained two citizens of Skopje, on 29 and 27-year-old, two 22-year-old and 39-year-old from Prilep and two 31-year-old Serb nationals in the period from November 2011 to April 2012, they bought equipment for making false payment cards. Also, the suspects were able to come to the bank data of actual payment cards and data carriers of these payment cards, with which later made them fake payment cards they used at ATMs in Macedonia. Found that for the six months in the period mentioned, members of the criminal group 20 times of three Macedonian banks set device for capture data from payment cards. In these cases, members of the criminal group managed to steal data from a total of 1,111 payment cards owned by Macedonian citizens, with which carried a total of 238 successful illegal transactions that illegally acquired proceeds in the amount of 4,135,177.00 MKD. Because of reasonable suspicion that an international criminal group composed of Macedonian, Serbian and Bulgarian citizens engaged in committing crimes related to construction and use of fake payment cards in coordination with SELEC center in January 2012, in order to exchange information on criminal activities members of the criminal group is established international investigation in which are involving law enforcement agencies of Macedonia, Serbia and Bulgaria. From taken measures and activities by using special investigative measures is established that members of criminal groups in several cities in Macedonia, Skopje, Tetovo, Prilep, Bitola, Resen, Stip and Kavadar, set devices for capture of data from payment cards. Illegally gathered data from payment cards, both Skopjans are wore in Bulgaria where unidentified Bulgarian citizen are making fake payment cards. For the service charged to 50 percent of the amount of extracted money removed or retained half of illegally gathered data. With this manufactured fake payment cards, members of criminal groups committing illegal transactions at ATMs of eight domestic banks in Skopje, Tetovo, Prilep and Veles. After reports submitted by banks for abusing their payment cards to customers abroad, showed that part of skimmed data of payment cards used on the territory of Thailand and Uganda. Also, in the period until are taken the measures and actions taken by the Computer Crime Unit in conjunction with banks in Macedonia are seized two devices to capture data from payment cards that members of the criminal group are set up to ATMs in Skopje and Kavadarci.¹⁷

Policeman with friends stole money. In 110 successful illegal transactions from ATMs to two domestic banks have managed to remove over million denars. For eight days, eight-member group managed from ATMs of two Macedonian banks with counterfeit cards to make 110 illegal transactions, which managed to remove over one million denars. The thefts stopped after the police in Stip at work caught four as extracting money from ATMs in Stip.

Organised crime group in which there were five Macedonians and three Bulgarians, except in Stip were taken out money from ATMs in Skopje, Veles, Kavadaraci, Radovich and Ohrid. Among the arrested was a police officer that has previously been suspended for three offenses among which robbery and unlawful imprisonment. Members of the group were aged 18 to 33 years and all had specific tasks. Some have bought counterfeit cards, others taught, and others are discharged ATMs, and some were obliged to stand guard. After the arrest police make searched the vehicle in that drove the group members and

¹⁷ Practical examples are provided in the reports of the Unit for Cybercrime at the Ministry of Interior of the Republic of Macedonia published on their website.

the homes in which they live and stay. Inspectors have found in the cars and buildings and took away 53 counterfeit payment cards, 2620 Euro 5000 denars, mobile phones and computers. After hearing the investigating judge Bulgarian nationals received detention for 30 days, and Macedonian nationals have been given house arrest, also a period of thirty days.¹⁸

This crime involved hackers. According to the operating departments of Interior, hackers work on percentage, breaking the data of users through the Internet. "Often arise false cards with the wrong pins and such of that fraudsters mostly fall in the police net. Repeatedly Once you try the ATM to withdraw money with the wrong PIN does not match the card, the police quickly to enter the trail".

At least ten suspected criminals in Skopje, Ohrid, Strumica and Prilep were arrested after being found to be part of an organized criminal group that stole data from payment cards, then with fake payment cards bank discharged accounts.

The group are charged that a large period forged payment cards and stole money in Macedonian and foreign nationals. Rapid Deployment Unit searched their homes and counterfeiters were conducted in police stations. Police followed the group since the beginning of the year.

excerpt from the Journal Dnevnik

Criminal group collaborated with foreigners because the part of the stolen data were from foreign nationals. Police did not dispel doubts that the group stole cards and from Macedonian citizens because the searches in their homes were found skimmers. Macedonia has been part of several international efforts to detect such groups or individuals. The joint action of the British and the Macedonian police in April 2012 was arrested citizen from Skopje, who was a member of an international cyber-crime group. The suspect had no criminal record, was not a computer expert, not a hacker, but on online site was selling stolen payment card data. His role was to operate one of the websites that were offered and re-selling stolen data from payment cards, for which received adequate compensation. According to police, the attack lasted two years, and if you were not arrested, criminals could do severe damage to 500 million pounds"¹⁹

Conclusion

Information technology is a key factor in the smooth functioning of modern societies, and precisely it perceived seriousness of the violation and criminal behavior in this area. Therefore law enforcement have to adapt its activities to new ways of criminal activity in order to more efficiently handle this type of so-called cyber crime.

In order to effectively deal with crime in counterfeit payment cards already is introduced methodology of work with a established constant contact with banks in Macedonia, ie regular reporting for registred illicit transactions, it shows as an efficient way in rapidly identifying the perpetrators of these criminal works. As one of the most common form of crime is a crime of use a fake payment cards that are performed before the ATM and POS terminals installed in retail outlets. As a new trend, which for the first time over the last year has been detected in the Republic of Macedonia, in payment card fraud, is discovering some kind of "workshops" for making counterfeit payment cards.

As mentioned in a few examples, a large number of Macedonian citizens are recorded as perpetrators, collaborators or participants of international criminal groups in cybercrime.

18 <http://www.time.mk/read/4e352720c2/e077c21c03/index.html>, taken, 12.08.2012.

19 <http://www.dnevnik.com.mk/default.asp?ItemID=F71AAE07F9A75E4A8A31D8571DA82A73>

So for a successful fight against computer - financial crime requires the establishment of a national computer security via cooperation the relevant authorities in the country of Ministry of the Interior, through the institutions, and the private sector, until the educational institutions.

References

1. Dzukleski G., Najcesti oblici na izvrsuvanje na kompjuerskiot kriminal vo SAD, Godisnik na Fakultetot za bezbednost, br. 1/2000, Skopje
2. Nikoloska S., Computer crime, Book in manuscript, Skopje, 2012
3. Petrovic S., Kompjuerski kriminal, Beograd, 2005
4. Petrovic S., Policijska informatika, Kriminalisticko - policijska akademija, Beograd, 2007
5. Petrović R. Slobodan, Kompjuerski kriminal II Izdanje, MUP Republike Srbije, 2001.
6. Report of the National-Bank Payment Systems, October 2012
7. Urosevic V. i Uljanov S., Uticaj karderskih foruma na ekspanziju i globalizaciju zloupotrebe platnih kartica na Internetu, NBP - Zurnal za kriminalistiku i pravo, br. 2/2010, Kriminalisticko - policijska akademija, Beograd, 2010.
8. Official Journal of Republic of Macedonia no.114/09
9. <http://www.nlbtc.com.mk/upload/pdf/Sprecuvanje%20na%20zloupotreba.pdf>
10. <http://www.time.mk/read/4e352720c2/e077c21c03/index.html>
11. <http://www.dnevnik.com.mk/default.asp?ItemID=F71AAE07F9A75E4A8A31D8571DA82A73>

CRIMINAL LEGAL RESPONSE TO ORGANISED CRIME IN REPUBLIC OF MACEDONIA

Tatjana Gerginova PhD
Faculty of Security – Skopje

Abstract: In terms of prevention of organized crime, especially trafficking as one of the most serious forms of abuse of fundamental human rights in the Republic of Macedonia in the past few years intensive activities were undertaken by various institutions and organizations in different spheres of activity. In order to successfully deal with traffickers and organized crime in general, and at the same time in order to harmonize the national legislation with the signed UN Convention against Transnational Organized Crime and its two protocols (Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, and the Protocol against the Smuggling of Migrants by Land, Sea and Air), changes were made to the Criminal Code and the Criminal Procedure Law. During this period, the following were adopted: Law on Witness Protection, Law on Foreigners and the Law on Public Prosecutors which established the credentials of the newly formed department at the Public Prosecutor's Office to prosecute the perpetrators of criminal acts of organized crime and corruption. A number of local NGOs have undertaken various activities in the field of trafficking in human beings, but their attention was mainly focused on prevention of potential victims or providing assistance to identified victims of human trafficking. The paper deals with the legal framework for security and protection of victims in criminal proceedings, whether it occurs as a witness or as an injured party and how consistently legal provisions are applied which determine the position of the victim in the procedure, the case law allows the realization of their right to be present in the process, to be informed about their rights, to have a representative to explain indemnification request, evidence to suggest fields and ask questions witnesses, expert witnesses and defendants, and provide adequate protection of their integrity.

Keywords: organized crime, victim, witness, damaged.

Introduction

Organised crime is a very old phenomenon existing in almost all countries and tends to increase. Most countries are faced daily with the need for its prevention and suppression. Subject in browse are crime investigators as well as experts in various scientific disciplines. Organized crime is present and has a great impact on all forms of social and public life. Also, organized crime as socially negative phenomenon, has an exceptional ability to make use of the favourable conditions for its infiltration in legal social structures and skilfully adapt to the specific political and economic situation, not only inside the country but also internationally. The fact that organized crime is not manifested in all countries in the same forms contributes to that there is still no single generally accepted definition regarding the concept of organized crime or political literature, either in criminology or in the criminal justice literature.

The Republic of Macedonia is a geographical region where human trafficking¹ is present and has been identified as a country of transit and destination.

In trying to build a unique approach ex CEE countries for the affirmation of human rights and to combat transnational organized crime, the Republic of Macedonia has accepted all relevant documents of the United Nations, European Union, Council of Europe and the Stability Pact.²

Some of them, such as the Universal Declaration of Human Rights and the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, were adopted by way of succession, while the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms in 1950, the UN Convention to combat against Transnational Organized Crime, Palermo Protocols 2000 and others were recently signed and ratified. According to 1991 Constitution of the Republic of Macedonia, international treaties are part of domestic law and cannot be changed by domestic laws. The aim of our country is the realization of two fundamental values: raising the level of professionalism and ethics of the individuals responsible for law enforcement and strengthening conviction for proper treatment of victims of trafficking.

In this paper I use the views and suggestions of the people who provided help to victims of "trafficking" in the Republic of Macedonia, illuminating the strengths and weaknesses that exist in the implementation of legal procedures.

1 Criminal Code of the Republic, Art. 418-a "Human Trafficking"

(1) A person who by force, serious threat misleads or other forms of coercion, abduction, fraud by abuse of position or condition of pregnancy, weakness, physical or mental incapacity of the other, or by giving or receiving money or other benefits to achieve the consent of a person having control over another person, recruits, transports, transfers, buys, sells, harbors or receives persons for the purpose of exploitation through prostitution or other forms of sexual exploitation, pornography, forced labor or servitude, slavery, forced marriage, illegal adoption or similar relationship or illicit transplantation of human body parts, shall be punished with imprisonment of at least four years.

(2) A person who recruits, transports, transfers, buys, sells, harbors or receives children or minors for the purpose of exploitation of this Article shall be punished with imprisonment of at least eight years.

(3) A person who shall seize or destroy identity card, passport or someone else's identification document to commit the offense referred to in paragraphs (1) and (2) of this Article, shall be punished with imprisonment of at least four years.

(4) A person who uses or allows another to use sexual services by a person whom he knows is a victim of trafficking in persons, shall be punished with imprisonment from six months to five years.

(5) If the offense referred to in paragraph (4) of this Article has been committed by a child or a minor, the offender shall be punished with imprisonment of at least eight years.

(6) If the crime from item 1 is committed by a legal person, shall be punished with a fine.

(7) Articles and vehicles used in the commission of the offense shall be seized.

2 UN Convention on Illicit Traffic in Narcotic Drugs and psychotropic substances (1993), European Convention on the Transfer of Sentenced Persons (1999), European Convention on Mutual Legal Assistance in Criminal Matters (1999) and the Second Protocol (2001), European Convention on Extradition (1999), Criminal Law Convention on Corruption (1999) and Civil Law Convention on Corruption of the Council of Europe (2002), the Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of Criminal Proceeds (2000), the Rome Statute of the International Criminal Court (2002) UN Convention against Transnational Organized Crime and its two protocols (Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, and the Protocol against the Smuggling of Migrants by Land, Sea and Air).

The criminal framework in the republic of macedonia and problems of the competent authorities in the fight against organized crime

Trying to respond adequately to the growing expansion of organized crime, and simultaneously to follow the international initiatives and commitments, the Republic of Macedonia in recent years carried out a huge number of normative and institutional changes. This framework includes a number of laws, such as the Criminal Code,³ the Criminal Procedure Law,⁴ the Law on Prevention of Money Laundering (2001), and the Law on Financial Police (2002). In December 2003, the Parliament adopted an amendment to Article 17 of the Constitution of the Republic of Macedonia, which is a possible application of special investigative methods. European standards are built in the new laws in general arising from international agreements and recommendations, and it is a solid foundation for the establishment of an efficient system for the prevention and repression of crime. The Criminal Code of the Republic of Macedonia (November 1996, the 1999 amendments, and changes made in the coming few years) incriminates the offenses of organized crime, according to the international standards.

The Criminal Code contains provisions which incriminate membership in criminal organizations, and committing the crime by several persons or organized network provided in several other crimes characteristic of organized crime. Of importance to international cooperation is the provision which provides for the validity of the criminal law for citizens of the Republic of Macedonia and in cases where they will commit an offense abroad. The latest amendments to the Criminal Code further strengthen penal policy in respect of crimes related to organized crime, and also introduce new provisions and incriminations which should facilitate the discovery and proving of these criminal acts. In this sense new penal provisions are introduced in the Criminal Code related to the smuggling of migrants, unlawful influence on witnesses and others. Separate criminal acts predict for exemption from punishment of the perpetrator of the offense with the exception of the organizer, who will discover the act or will significantly contribute to its discovery, and introduces criminal responsibility of legal persons who will facilitate investigations of organized crime, especially criminal acts in the sphere of economic and financial crime. Additional changes in the criminal law are provided in direction to strengthen the possibilities for investigation and penal policy in the sphere of financial crime, money laundering and corruption, and predict an introduction of confiscation of criminal proceeds as a punitive measure. Amendments to the Law on Criminal Procedure which ensure higher efficiency in implementation of the amendment procedure note to Article 17 of the Constitution are in progress, as well as the implementation of ratified international conventions in this sphere. Besides this, it introduces provisions for the protection and compensation of the damage to the victim and witness protection. For implementation of the amendment to Article 17 of the 2004 Constitution, the Law for the conditions and procedure for interception of communications is adopted, as well as the Law on the protection of witnesses. Furthermore, this is necessary for a broader reform of the criminal law. These frameworks should further ensure creating legal possibility for transferring the burden of proof on defendant, and that is of particular importance

3 Criminal Code ("Official Gazette of the Republic of Macedonia" no. 37/1996 80/1999 04/2002 43/2003 19/2004 81/2005 60/2006 73/2006).

4 Criminal Procedure Act, Official Gazette of the Republic of Macedonia no. 15/97; 44/2002; 74/2004, 83/2008, 67/2009, 150/2011, and its implementation should start on 26.11. 2013.

in the procedures of organized financial crime and money laundering, and pushed more as a necessity in the establishment of effective mechanisms in the fight against terrorism. As a part of the police reform, a special department for organized crime is set up in the organizational structure of the criminal police.⁵ In order to establish regional⁶ cooperation⁷ in the fight against organized crime prosecutors of the Western Balkan countries signed Memorandum of cooperation.

The Department for prosecution of perpetrators of criminal acts of organized crime and corruption was formed within the Public Prosecutor's Office of the Republic of Macedonia. Its establishment is provided in the Law on Public Prosecution (hereinafter referred to as LPPO). Notably, Article 29 of the Law states that this department acts by:

- Criminal acts for which prosecuting is initiated ex official, which is committed by an organized group of at least three persons, being active for a certain period of time in order to achieve direct or indirect financial benefit or other material benefit and which will perform one or more criminal offenses;
- Criminal offenses for which a prison sentence of at least four years;
- Criminal acts in the area of corruption (although treatment with these works is not explicitly stated as in other two categories of acts; however, it is understood from the following text in the article).

Starting from a clear tendency to harmonize the Law on the Public Prosecutor's Office with the United Nations Convention against Transnational Organized Crime, and considering that it only determines the minimum that the states in their jurisdictions should cover, this broad authority of the Department to prosecute the perpetrators of crimes in the area of organized crime and corruption is not surprising. The question is which elements should contain offenses for which a prison sentence of at least four years, and execution that seem organized crime. (The provisions of LPPO not require additional elements to be determined and that this work has cost "organized crime").⁸

Things are further complicated if you look at the established authority of the Department in the Regulation on the organization and composition the Department for prosecution of perpetrators of criminal acts in the area of organized crime and corruption. Rulebook⁹ provides that the Department acts according to the criminal offenses established in accordance with Art. 29 LPPO and under offenses who are arising from international conventions ratified by the Republic of Macedonia as well as the offenses that sentenced to prison of five years for which there is a reasonable doubt to have been committed by an organized group, gang, group, or other criminal enterprise. It seems that the latest attempts in charge of the Organized Crime to be inserted and parts that do not meet the element "profit". The scope of the jurisdiction of this department has become too wide. It draws with itself risk; persons who are working within this department will not be able to respond to the obligations.¹⁰

5 The legal framework for security and protection of the victim in the criminal procedure whether it occurs as a witness or injured person.

6 With the National Action Plan the establishment of a regional network of prosecutors was identified as the first priority.

7 The establishment of this department is provided by the Law on Public Prosecution, which entered into force in mid-2004 and later the Regulation for organization and work of the Department to prosecute the perpetrators of the crimes related to organized crime and corruption was adopted.

8 In compliance with the established work, even murder committed by a person who is sentenced to imprisonment for a minimum of five years in prison, can be treated as organized crime.

9 Rules are determined and worked out by separated provisions of laws and regulations for their execution (Art. 56 of the Law on the organization and operation of state bodies).

10 "... it is prejudice to basic objectives of creating specialized bodies for fight against organized crime ...," Systems analysis of the legal framework and cooperation between the competent authorities in the fight against

According to the Law on Courts, which is in effect from January 2007, specialized court departments¹¹ were formed and responsible for prosecuting acts of organized crime in the five basic courts in Macedonia.¹²

Huge number of changes was made in the Criminal Procedure Law.¹³ Some of them directly affect the increase of efficiency in the fight against organized crime. So in Article 1 of CPC it is said that in Article 142-b of paragraph (1) the introductory sentence shall be changed as follows: "Where there are grounds to suspect that prepares, ongoing is perpetrate or is done a criminal offense and the sentenced to prison of at least four years, as well as for criminal offenses for which there are grounds for suspicion that are preparing, being perpetrated or is committing a crime by an organized group, gangs or other criminal enterprise, in order to secure information and evidence necessary for successful conduct of the criminal proceedings, which otherwise cannot be provided or their provision may be connected with bigger difficulty, can be ordered to undertake special investigative measures, that allow better data collection and evidence necessary for the conduct of criminal proceedings against the perpetrators of organized crime."

-As special investigative measures in Article 252 of the CPC, it is determined as follows:

- Monitoring and recording of telephone and other electronic communications in a procedure established by a special law;¹⁴
- Monitoring and recording at home, closed or enclosed space that belongs to that home or office space marked as private or vehicle and entry into premises in order to create conditions for the interception of communications;
- Secretly following and recording of persons and subjects with technical means outside of the home or office space marked as private;¹⁵
- Secret insight and search of a computer system;¹⁶
- Automatic, or otherwise, search and compare personal data;
- Inspect the generated telephone and other electronic communications;
- Simulated purchase of objects;
- Simulated giving and receiving bribery;¹⁷
- Controlled delivery and transportation of persons and objects;
- Use of undercover agents to monitor and collect information or data;

organized crime, T. Vitlarev. G Kalajdziev., M. Labovich. T.Stojanovski., Skopje, 2005, p. 16th

11 At the same time are realizing the training of judges who will decide the cases of organized crime.

12 Arts. 32 the Law on Courts, Official Gazette of the Republic of Macedonia from 11.05.2006.

13 Criminal Procedure Act, Official Gazette of the Republic of Macedonia no. 15/97; 44/2002; 74/2004., 83/2008, 67/2009, 150/2011, and its implementation should start at 26.11. 2013.

14 In a case related to the crime of "smuggling of migrants" observed before the Basic Court in Skopje by the NGO "All for Fair Trials", this investigative measure was used. However, the proposal of one of the defenders of the debate to be separated from the files all the evidence gathered by this measure (listings of communications, SMS, etc.), the court denied. The defender relied on the absence of law on the interception of communications, and the use of these measures becomes illegal.

15 This measure is used in the case observed before the Basic Court in Skopje by the NGO "All for Fair Trials", in which a large number of persons are charged with the crime of "smuggling of migrants". Despite numerous legal implications which entail their use, they were accompanied by technical problems at present. The hearings were set out several objections by the defense lawyers for not acknowledging the people and vehicle registrations recordings, skip recording, display of persons, objects and vehicles that are not correlated with the charges, etc.

16 Only one observed subject about act "Smuggling of migrants", the order was given for the application of investigative measure search computer system.

17 In a case observed before the Basic Court in Stip by the NGO "All for Fair Trials" act of "bribery", based on the application submitted by citizen designated foreign banknotes and used to bribe requested of the sentenced person. After the quick intervention of the Ministry of Interior, a person is caught in the act.

- Simulated bank account opening, and
- Simulated registration of legal entities or using the existing legal entities for data collection.

In cases where no information is available on the identity of the perpetrator of the crime, the special investigative measures referred to in paragraph (1) of this Article may be determined according to the subject of the offense.

Law further determined that special investigative measures can be determined if there are grounds for suspicion:

- For criminal acts for which there is a prison sentence of at least four years, and which are prepared, are being perpetrated or committed by an organized group, gang or other criminal association, or
- Criminal acts of murder referred to in Article 123; abduction of Article 141; mediation in prostitution in Article 191 paragraph (1), (3) and (4); showing pornographic materials to a minor Article 193; production and distribution of child pornography from Article 193-a; luring sexual intercourse or other sexual activity of a minor under 14 years of Article 193-b; illegal production and in market of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors of Article 215, paragraphs (1) and (3); damage and unauthorized entry into a computer system Article 251 paragraphs (4) and (6); extortion of Article 258; blackmail of Article 259 paragraph (2); appropriation of goods under temporary protection or cultural heritage or natural rarity of Article 265; relocation overseas or exporting of goods under temporary protection or cultural heritage or natural rarities of Article 266 paragraph (1); alienation of cultural heritage of great importance in state ownership of Article 266-a; laundering and other proceeds of the Article 273, paragraph (1), (2) and (3) and paragraph (5), (6), (8) and (12); smuggling of Article 278 paragraphs (3) and (5); customs fraud of Article 278-a; abuse of official position and authority of Article 353; fraud in the service of Article 354; fraud in the service of Article 355; serving in the service of Article 356; receiving a bribe of Article 357 views (1), (4), (5) and (6); giving bribe of Article 358 paragraphs (1) and (4); illegal mediation of Article 359 paragraph (6); unlawful influence on witnesses of Article 368 and paragraph (3); criminal association of Article 394 paragraph (3); terrorist organization Article 394-a paragraph (1), (2) and (3); terrorism Article 394-b and Financing of Terrorism of Article 394-c, all of the Penal Code or for Crimes against the State (Chapter XXVIII), Crimes against Humanity and International Law (Chapter XXXIV) of the Criminal Code.

According to Article 255 of the CPC, the defendants who may determine the special investigative measures:

- A person who committed a crime under Article 253 of this Law;
- A person who takes action to commit a criminal offense under Article 253 of this Law, or
- A person who prepares to commit a criminal offense under Article 253 of this Law, when preparation is punishable under the provisions of the Criminal Code.
- An order to determine specific investigative measure, may apply toward a person who receives or forwards shipments of suspect or the suspect used his communication tool.

Authority that is authorized for ordering the special investigative measures according to Article 252, paragraph (1), items 1, 2, 3, 4 and 5 of this Law, by reasoned request of the public prosecutor shall be determined by the judge of the preliminary proceedings by written order, while measures of Article 252, paragraph (1), items

6, 7, 8, 9, 10, 11 and 12 of this Law shall be determined by the Attorney General with a written order. The measures referred to in Article 252 of this Law shall be conducted by the public prosecutor as the competent authority for the implementation of special investigative measures or judicial police under the control of the public prosecutor. Furthermore, the Article 259 regulates the use of special investigative measures as evidence in criminal proceedings.

- Data, reports, documents and objects obtained by applying special investigative measures referred to in Article 252 of this Law, under the conditions and manner specified with this law, may be used as evidence in criminal proceedings.
- Statements received by application of special investigative measures by persons under this law shall be exempt from the obligation to testify cannot be used as evidence.
- Persons who participated in the implementation of the measures referred to in Article 252, paragraph (1) item 10 of this Law may be examined as protected witnesses under the conditions specified in Article 226 to 232 of this Law.
- The identity of the persons who participated in the implementation of the measures referred to in Article 252, paragraph (1) item 10 of this law is an official secret. If the application of the measure did not comply with the provisions of this law, over the received data may not be based on a court decision. Duration of application of special investigative measures may last four months, while continuing the measures referred to in Article 252 paragraph (1) items 1, 2, 3 and 4 of this Act for another four months may allow the judge in the previous procedure, and elaborated on the written request of Attorney General.
- For criminal offenses for which is sentenced prison of at least four years that there is reasonable doubt to have been committed by an organized group, gang or other criminal enterprise, the judge of the preliminary procedure can extend the period referred to in paragraph (2) of this Article, for more than six months, upon written request of the public prosecutor and based on the assessment of the usefulness of the data collected by the application of the measure and the reasonable expectation that the measure can still get the data of interest to the proceedings.
- The measures referred to in Article 252, paragraph (1), items 9, 10, 11 and 12 of this Law may be extended to achieve the purpose for which a particular measure, and until completion of the investigation.
- Against the decision of the judge who does not approve extension the duration of the measure, the appeal of the public prosecutor within 24 hours of the council of the court referred to in Article 25 paragraph (5) of this Law.

When you achieve the purposes for which certain special investigative measures were approved or the grounds for which they were approved stop to exist, the authority that issued or extended order shall immediately order the suspension of the measures. If the public prosecutor gives up from criminal prosecution or if the data collected by the special investigative measures have no meaning for the procedure, they will be destroyed under the supervision of the judge and the public prosecutor shall prepare the minutes. After termination of the special investigative measures, if it does not damage the procedure, at the request of the person concerned, the public prosecutor shall deliver a written order. The person concerned can request to submit to the court.

Analyses show that these investigative measures are not applied to a significant extent after their introduction.¹⁸

With the expansion of the powers held by the Ministry of Interior in the preliminary investigation and investigation, and officials of the Customs Administration and the Financial Police in correctly listing the crimes,¹⁹ seem to be pulled in the direction of defending the view that parliamentary jurisdiction over institutions creates competition and therefore, greater efficiency in implementation, avoiding the monopoly of only one responsible institution, and the problem was approached from many different aspects. On the other hand, this situation is the cause in the case of inefficient realization of tasks, and responsibility is transferred from one institution to another.²⁰

Of importance is the provision of the LCP under which the Attorney General is not obliged to undertake a criminal prosecution, or may waive prosecution if the suspect as a member of an organized group,²¹ gang or other criminal association voluntarily cooperate before or after the discovery or during the criminal procedure,²² and if such cooperation and that person's statement is essential for criminal proceedings.²³

Temporary measures are foreseen for the provision of property or assets,²⁴ in connection with criminal offenses such as: freezing, seizure, retention of funds, bank accounts and financial transactions, or proceeds of crime. They will order the court *ex officio* when the conditions for confiscation of property and proceeds. Seizing the criminal gains that are significant especially in the work of organized crime is an effective tool to deal with it, and also a tool to compensate the victims. With the in-

18 Coalition "All for Fair Trials" in 2005 realized the project "Monitoring of cases related to human trafficking", within which the observed 35 cases of 143 hearings for offenses of human trafficking, mediation in prostitution, smuggling of migrants. Monitoring process continued in 2006, now with a new project entitled "Criminal justice response to organized crime", the object of interest and then spread to other forms of organized crime that occur in the country. Observed objects according to the activities of the Organized Crime Unit at the Public Prosecution, defined as acts of organized crime. During the two years of observation from January 2005 to December 2006, were followed for a total of 61 items of 334 hearings against 178 defendants. Of these 61 cases, four were returned for retrial after the Court of Appeal's decision and the total number of items appearing twice for the needs of the database. Thereby two items related to the crime of trafficking.

19 According to Article 47 paragraph (1) of the Criminal Procedure Code, Official Gazette of RM No. 150 of 18.11.2012

Powers shall be given to the judicial police, the financial police have in the case when it comes to detection and investigation of crime: money laundering and other criminal offense under Article 273, illicit smuggling of Article 277 Article 278 and tax evasion under Article 279, all of the Criminal Code, as well as other crimes with illegal profit of considerable value. Subject to paragraph (2) The powers in this law and given the Judicial Police, Customs has in the cases when it comes to detection and investigation of criminal offenses: manufacture and sale of harmful treatment of Article 212, production and release harmful food and other products in Article 213, unauthorized production and sale of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors of Article 215, the unauthorized acquisition and disposal of nuclear material referred to in Article 231, the import of hazardous materials in the country referred to in Article 232, export or export abroad of goods under temporary protection or cultural heritage or natural rarity of Article 266, money laundering and other proceeds from smuggling in Article 273 and Article 278, customs fraud under Article 278-a concealment of smuggled goods and customs fraud under Article 278-b tax evasion under Article 279, illegal possession of weapons and explosives trafficking under Article 396 and Article 481-a, all of the Criminal Code, offenses of the Excise Law and other crimes related to import, export and transit of goods across the border.

20 "Other practical problems in cooperation and coordination in the prevention of organized crime", "Systems analysis of the legal framework and cooperation between the competent authorities in the fight against organized crime," T. Vitlarev G. Kalajdziev M. Labovich T. Pavlov, Skopje, 2005, p. 37

21 "Notion of criminal association," Organized criminal, Vlado Kambovski, 2005, p. 169

22 Moreover, such cooperation and statement of that person should be essential for the detection of offenses and offenders.

23 Criminal Procedure Act, Official Gazette of RM No. 150/2011, Art. 44 paragraph (3).

24 These measures are provided for in Article 203-a of the Criminal Procedure Code.

introduction of a new chapter for the protection of witnesses, collaborators of justice and the victims, laid the basis for the adoption of the Law on Protection of Witnesses and brought provisions for special method examination of the witness. Law on witness protection was adopted as a result of the need to provide effective protection to those persons who have relevant information about the procedure and whose integrity, health and life are in danger.

Furthermore, it can be said that some of the amendments to the Criminal Procedure allow for the strengthening of the position of the victim, or damaged in the process. Some of them relate to providing adequate compensation to the victim, the special manner of examination of witness victim, the right not to present certain data if this would endanger the life, health and personal integrity of the witness or a close person, etc. However, their application in practice is very rare exception rather than the rule in cases related to the criminal offense of trafficking.

Provisions for confiscation of the offender and the imposition of provisional measures providing property and assets that are almost never used in the practice of our courts in cases relating to the offense of human trafficking, the most efficient means of providing compensation to victims of trafficking in persons, particularly in a situation of the lack of a state fund to compensate victims in the Republic of Macedonia.

It is necessary to establish a state fund to compensate victims of human trafficking for successful realization of the protection of the rights and interests of victims in criminal proceedings.

The work of the investigating judge and the public prosecutor during the investigation have crucial importance in the process of providing evidence, especially in the provision of timely expert psycho-physical condition of the victim, while it is still in the country, obtaining data on assets of the accused person, as well as ensuring that person's property for the purpose of enabling conditions for imposing the victim adequate compensation. Therefore, proactive action of the Ministry of Internal Affairs, courts, and members of the National Commission for Combating Trafficking in Human Beings, the Association of Judges, Public Prosecutor, representatives of the OSCE Spillover Monitor Mission to Skopje, as well as representatives of international and domestic organizations, can lead to more effective prosecution and sanctioning.

By prescribing an obligation of the court to act upon the indemnification claim within criminal proceedings, when making a judgment with which the accused is found guilty in the last amendment to the LCP, the legislator made an attempt to overcome the practice of referral damaged achieve this requirement in civil litigation. However, the same though exceptional, is still present in the objects in the field of human trafficking.

The frequent use of the institute of "mitigation of punishment" in sanctioning perpetrators in connection with human trafficking results in a large number of penalties below the legal minimum. In order to avoid this, it is necessary to harmonize judicial practice in appreciation of what circumstances are accepted as mitigating and which are particularly extenuating aims to build clear views on the use of this institute.

Legal provisions for the security and protection of victims in criminal proceedings, whether it appears as a witness or injured party

Under the new provisions of the Criminal Procedure under the victim of a crime shall mean any person who has suffered harm, including physical or mental injury, emotional suffering, property loss or other injury or threat to their rights and interests as a result of crime. The damaged, in addition to the victim, and any other person whose personal or property right is violated or threatened by crime and participating in criminal proceedings by joining the prosecution or to exercise legal property request;

According to Article 53 of the CPC, the victim²⁵ of a crime shall have the following rights: to participate in criminal proceedings as impaired by joining the prosecution or for the exercise of indemnification claim for damages; special care and attention by the authorities and entities participating in the criminal proceedings and effective psychological and other professional help and support from the authorities, institutions and organizations to help the victims of crimes.

Police, prosecutors and court proceed with special care towards victims of crime, giving lessons in paragraph (1) of this Article and Articles 54 and 55 of the Criminal Procedure and caring for their interests when making decisions for the prosecution against the accused, i.e., when taking actions in criminal proceedings in which the victim must personally attend to compile a written note or minutes.

Depending on whether the victim of the crime trafficking in persons in the proceedings in the main hearing occurs only as a witness or injured party or cumulatively, as a witness and injured party is a certain the scope and kind of activities that the victim may take proceedings before a court. A victim of human trafficking, by submitting a proposal for achieving legal property claim or compensation in criminal proceedings acquires procedural subject position and thus has a very active role and the ability to influence the outcome of the trial. Being at the same time the injured person who appears as a witness in the proceedings, procedural position of the victim does not change significantly. However, when the victim is only a witness in the proceedings, but not the injured party, the situation is slightly different. The person is required to respond to court summons and to give his statement personally. So, while the share of the damaged in the procedure is voluntary and depends solely on his/her desire to get involved in the process, the participation of the witness is required and depends on the free assessment to the court of the need for hearing it. However, the latter is valid only if the victim still resides in the territory of the Republic of Macedonia. If the victim has already been returned to their country of origin, his/her appearance before the competent court in Macedonia will be in accordance with bilateral agreements concluded between the Republic of Macedonia and the country of origin of the victim depends on its free will.

An interesting situation is when the victim is called to testify in court proceedings, during which the new Law on foreigners is provided for trafficked people to ponder and

25 In accordance with special regulations, the victim of a criminal offense for which a prison sentence of at least four years shall be entitled to:

- Advisor burden on the budget before giving testimony or state mentor submitting legal property request, if you have severe psychological and physical damage or severe consequences of the crime, and
- Compensation for pecuniary and non-pecuniary damages from the state fund under the conditions and in the manner prescribed by special law, if the compensation of the damage cannot be provided by the defendant.

decide whether they want or do not want to join the prosecution.²⁶ Namely, according to Article 81 of the Aliens Act (temporary residence permit victims of trafficking, decision-making period), an alien for whom there are grounds for suspicion to be a victim of trafficking, is allowed the decision-making period for a period of two months in which to declare whether to cooperate with the competent authorities in the detection of crimes and perpetrators, or will return to their country. While the Law on Foreigners gives the victim the right to decide in terms of their participation in the proceedings before the court as a witness, the Criminal Procedure Code does not provide for the possibility of free will in determining whether to testify or not.²⁷ In 82% of cases the victims has requested legal property request, while only 18% occurs as a witness in the proceedings.

Providing legal assistance

victims as the injured party in the proceedings can exercise their right by a person authorized to undertake procedural actions in criminal proceedings on behalf of and in the interest of the victim or by proxy. In all observed cases in which the victim appears as the injured party in the proceedings, it is represented by an attorney. When the victim appears only as a witness in the proceedings he/she is not entitled to an attorney. It is outstanding that despite the fact that the victim filed a compensation claim, it was accompanied by an attorney. The proxy of the damaged 66% of the total number of hearings was present in the court procedure. Moreover, 74% it comes about the presence of objects on crime of trafficking in persons, while 57% of subjects related to the crime of mediation in prostitution.

In Macedonia there is no an institutionalized way of providing legal assistance. In all subjects about trafficking victims (only with foreign citizenship) were represented by two men hired by the International Organization for Migration (IOM) and the Bar Association of the Republic of Macedonia.²⁸

Victim's presence at the trial and active role in criminal proceedings

Victim as the injured party in the proceedings have the right to be called at the trial. Moreover, given that in almost all observed cases the victim (a foreign national) calls for the trial after they have been previously returned to the country of origin, the invitation is delivered in accordance with the provisions of the CPC for providing international legal assistance and enforcement of international agreements in the criminal subjects.

26 Indemnification claim can be addressed as compensation, and the return of the items or the annulment of a particular legal.

27 Provision of legal residence to victims of trafficking in countries where they were traded is of crucial importance from two aspects: first, to ensure quality protection of victims and their rights, and secondly, in order to provide effective means for prosecuting and sanctioning perpetrators of crimes related to human trafficking. Given the fact that often the victims of trafficking do not have a residence permit in the country of destination or they possessed it, but in the meantime it has expired, in a number of states, these people have been chased out of the country immediately after the discovery of their status. Thus reinforcing the stories with which traffickers threaten victims, that in the case of reporting the crime will be punished or expelled, discourage victims to access police authorities. At the same time, this prevents the access of victims to assistance and protection, and the state is deprived of one of the most powerful tools in the prosecution of traffickers, and it is a witness in the proceedings.

28 This is seen in the Coalition "All for Fair Trials" project "Criminal legal response to organized crime", Skopje, February 2007, p. 41

Within all monitored objects in the area of trafficking in human beings and mediation in prostitution a total of 75 victims, all female were registered. In 28% of cases it comes to citizens of Romania, 27% in Moldova and in less significant scale, nationals of Bulgaria, Ukraine etc.²⁹

When observing the type of cases or crime in cases before the court, it can be noticed that the number of victims involved in trafficking almost equals to brokering when performing on prostitution.

Country of origin of the victim of crime	Criminal action Human Trafficking Article 418-a	Criminal action Mediation in prostitution Article 191	Total
Albania	1	1	1
Bulgaria	3	2	5
Macedonia	2	4	6
Moldova	5	9	14
Romania	8	7	15
Ukraine	1	6	7
Kosovo	1	0	1
Russia	0	2	2
Total	23	29	52

Both of these offenses mostly included victims from Moldova and Romania. Macedonian citizens as a sacrifice occurred only in three cases.

Modest data on the age of the casualties show that 7 (10%) girls in the five subjects were minors. Two appear in cases relating to the offense of trafficking in Persons, while five in offense of mediation in prostitution. In 44% cases the victim is personally interrogated. Their presence is normally provided by the SECI centre.³⁰ In all other cases, statements made during the investigation are read. The main reason for the absence of the trial occurs or the unavailability of the victims of state authorities or the inability to find known addresses or their reluctance to testify. Of the total number of situations where the victim was personally questioned, 16% investigated it beyond the trial, because there were no conditions for it.

²⁹ Domestic victims of trafficking within the project activities of the NGO "Open Gate", the shelter and legal assistance are provided.

³⁰ Essential for securing the presence of witnesses, victims of trafficking in the proceedings in the Republic of Macedonia has SECI center (Southeast European Cooperative Initiative). This is an independent mission to the status of an international legal person registered in Bucharest-Romania which acts on the basis of the Agreement on Cooperation and prevention in the fight against cross-border crime. Within the activities of the working group to combat human trafficking and illegal migration during 2004, 20 requests for retrieval of 48 witnesses victims of human trafficking and forced prostitution were submitted. Out of 15 people found, 11 are provided for the hearing before the basic courts in Macedonia. In 2005, 18 foreign nationals were found from a total of 24 requests for retrieval of which 11 agreed to appear at the scheduled trial in the courts, "Cooperation Initiative countries of South East Europe – SECI" Elizabeth Ilieva, Saudi Review No. 2 September 2006.

Criminal act for which the procedure is conducted		BEYOND THE TRIAL	AT THE TRIAL	Total
Article 418 Human Trafficking	Heard personally	8	3	11
Article 191 Mediation in prostitution	Heard personally	2	14	16
	Videoconference link	0	1	1
Total		10	18	28

The right not to answer certain questions

If the victims in their testimony would expose themselves to severe shame, they are not obliged to answer certain questions. LCP's obligation is to inform the court witness of this right. In accordance with the available data, the witness in the procedure in 38% cases had not been informed of this right at the hearing. These data relate to a total of 54 cases monitored in connection with human trafficking, mediation in prostitution and smuggling of migrants after two years of observation, given for the same acts in 2005, this leads to the conclusion that there is an increase in the percentage of situations when the witness was not informed of this right. If separate data are observed just for trafficking in human beings and mediation in prostitution, the percentage of persons witnesses who have not been taught the relevant law increases to 46%.

Right to propose new evidence and to ask questions of witnesses, experts and defendants

The victim has the right to complete the trial proposes to derive new facts and new evidence obtained, but practice shows that this right is rarely used. At the same time, the victim/damaged in the procedure for the approval of the President of the Council may directly or through their lawyers ask questions of witnesses and experts. Very rarely (only in two situations) it happens that attorney questioned the defendant about his assets in order to determine the amount of the indemnification claim.

Right to explain the indemnification request

Aggrieved party has the right, after the evidentiary hearing not only to explain the legal property claim, but also to take a stand and to analyze the evidence of which depends not only on the criminal liability of the accused, but also the fate of the indemnification claim. In the cases observed by the Coalition, the attorney of the injured victim usually submitted in writing indemnification request, and rarely oral refers to the same thing. In 70% of cases this is done in the final words of the debate.

Right to a hearing at which the public is excluded

Code of Criminal Procedure of the Republic provides for the exclusion of the public from the trial or only part, either *ex officio* or at the proposal of the parties and the purpose of: keeping secret, keeping public order, protection of morals, protection of personal and intimate life of the defendant, witness or victim and to protect the interests of the minor.

Protection of the victim witness in proceedings

Following the example of almost all national laws (civil law countries) and international mainstream the fight against organized crime, the Republic of Macedonia provides protection of the witness in the proceedings through provisions within the Code of Criminal Procedure and the Law on Protection of Witnesses.

Special manner of examination of the witness in the framework of criminal proceedings

Under the Code of Criminal Procedure, introduces provisions governing particular way of examining the witness through interrogation of the witness only in the presence of the judge and the public prosecutor of the place which guarantees the protection of the identity or through the use of telephone or videoconference.

Furthermore the law allows a witness to withhold export of personal data (name and surname, father's name, occupation, residence, age and relationship the defendant), if it is likely that by giving a statement or answer a particular question would expose himself or his close person serious danger to life, health or physical integrity). If it is determined that there is a substantial risk, within 24 hours of witness protection is provided through participation in the witness protection program. Moreover, there is no possibility to use the provisions for special method examination of the witness in the proceedings. If we start from the fact that the witness protection program is followed by high cost and large human resources and mobilization that is activated only in exceptional cases, the current legal solution in which it is not possible in a state of danger to the witness at pointing out certain data to activate the provisions for special method of examination (especially videoconference connection) is illogical. Opportunity to examine the witness in a room other than the courtroom, only in the presence of the judge and the public prosecutor, has no practical application yet.

The reasons as required in terms of being at risk of abuse of the rights of the accused person in the proceedings, and the problem of illegal statutory development in the way that the examination will be performed.

Opportunity for examination of the victim without the presence of the defendant

Council in exceptional circumstances may decide to remove the defendant from the courtroom temporarily, if the victim-witness refuses to give a statement in his presence, or the circumstances indicate that the presence of the defendant will affect the statements. Only in one situation, the victim witness was examined in the absence of the accused in the manner above specified. The victim and were asked questions in relation to the proposition given the trial without the presence of the defendants and their attorneys, even the next.

Conclusion

Trying to respond adequately to the growing expansion of organized crime, and at the same time to monitor international initiatives and commitments, the Republic of Macedonia in recent years carried out a huge number of normative and institutional change. All they provide enough favorable basis for successfully dealing with the phenomenon of organized crime. In domestic law, the endeavor to the notion of organized crime include all forms of crime, gone to the other extreme of too broad jurisdiction of the authorities for prosecution.

Furthermore, it is found that there is a need to accurately define the responsibilities of the Department for prosecution of perpetrators of criminal acts in the area of organized crime and before adjustment of the provision of Article 29 of the Law on the Public Prosecutor and Article 2 of the Rules for the organization and structure of the Department. The powers laid down in the Regulation shall not exceed the framework laid down in the Law on Public Prosecution. Given the high rate of postponement of the hearing due to the absence of the accused, while the large number of measures which are available to the court to secure his presence and successful conduct of the criminal proceedings, it is desirable in the practice of our courts made to more frequent use of same. In situations when it is not necessarily the imposition of detention, the use of "other preventive measures" introduced by changes in the CPC, may lead to a reduction of the duration of the procedure. Furthermore, courts must take all possible measures to reduce the time period for which reschedule hearings in cases of organized crime. Special attention should be given to allow switching period of 60 days with whose expiration proceedings before the court have to start all over again.

Trying to respond adequately to the growing expansion of organized crime, and at the same time to monitor international initiatives and commitments, the Republic of Macedonia in recent years carried out a huge number of normative and institutional change. All they provide enough favorable basis for successfully dealing with the phenomenon of organized crime. In domestic law, the endeavor to the notion of organized crime include all forms of crime, gone to the other extreme of too broad jurisdiction of the authorities for prosecution.

Furthermore, it is found that there is a need to accurately define the responsibilities of the Department for prosecution of perpetrators of criminal acts in the area of organized crime and before adjustment of the provision of Article 29 of the Law on the Public Prosecutor and Article 2 of the Rules for the organization and structure of the Department. The powers laid down in the Regulation shall not exceed the framework laid down in the Law on Public Prosecution. Given the high rate of postponement of the hearing due to the absence of the accused, while the large number of measures which are available to the court to secure his presence and successful conduct of the criminal proceedings, it is desirable in the practice of our courts made to more frequent use of same. In situations when it is not necessarily the imposition of detention, the use of other preventive measures introduced by changes in the CPC, may lead to a reduction of the duration of the procedure. Furthermore, courts must take all possible measures to reduce the time period for which reschedule hearings in cases of organized crime. Special attention should be given to allow switching period of 60 days with whose expiration proceedings before the court have to start all over again.

References

1. ANGELESKI, M. (2002): *"In the fight against organized crime is required organized scientific and professional approach"*, Yearbook of Faculty of Security, Skopje.
2. EU Organized Crime Threat Assessment (2006): EUPOL, 5.1.2 OC Group Structures.
3. KAMBOVSKI, V. (2005): *Organized criminal*, Skopje.
4. KAMBOVSKI, V. (2002): *Criminal legal reform before provocative on XXI age*, Skopje.
5. ILIEVA, E. (2006): *"Initiative for cooperation on the countries from South-eastern Europe-SECI"*, Judicial Review, number 2.
6. Legislative Guide for the implementation of the Protocol against Smuggling of Migrants by Land, Sea and Air Supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime, t. 54, (d) purpose of the articles, Part three.
7. INGILIOVA-RISTOVA, L. (2002): *Convention on UN against transnational organized criminal and criminal confiscation property*, Judicial Review, number 4.
8. Migration connected with trafficking in women and prostitution, (25 April 2003): Report, Committee on Equal Opportunities for Women and Men, Rapporteur: Ms Zwerver, Netherlands, SOC.
9. Migration connected With Trafficking in Women and Prostitution: An Overview <http://www.germanlawjournal.com/>
10. Report on the Ad Hoc Committee in the Elaboration of a Convention against Transnational Organized Crime on the work of its first to eleventh session, General Assembly, United Nation, 3rd of November.
11. Criminal Code ("Official Gazette of the Republic of Macedonia" no. 37/1996 80/1999 04/2002 43/2003 19/2004 81/2005 60/2006 73/2006).
12. Criminal Procedure Act, Official Gazette of the Republic of Macedonia no. 15/97; 44/2002; 74/2004, 83/2008, 67/2009, 150/2011, and its implementation should start on 26.11. 2013.
13. VITLAROV, T., KALAJDZIEV, G., LABOVIC, M., STOJANOVSKI, T., (2005): *Systems analysis of the legal framework and cooperation between the competent authorities in the fight against the organized crime - the research team composed of*: Skopje.
14. Forum on Crime and Society, UNODC, Volume 3, Numbers 1 and 2, December 2003.

MOBILE PAYMENTS: VISION OR REALITY IN MACEDONIA

Snezana Mojsoska, PhD

University "St.Kliment Ohridski" - Bitola, Faculty of Security-Skopje

Igor Kambovski, PhD

University FON – Skopje

Irina Majovski

University "St.Kiril i Metodij" - Skopje, Economic Institute - Skopje

Goce Mojsoski

Abstract: In the era of smart technology some of the hot topics for financial institutions are mobile commerce promoted through m-banking, m-wallet and m-payments. All banking and financial services with the help of mobile telecommunication devices have both positive and negative sides for all players in the m-processes.

This paper is about Mobile Payment which is the key service of the Mobile Wallet which will enable users to do payments on traditional points of sale. According to analyses, trust and information are the most relevant determinants for acceptance of these services. Finally, in 2013 the amendments to the Law on Payment Operations in Macedonia introduced one additional possibility for a modern way and the manner of paying the service via the use of a mobile phone. Macedonia is at the starting point of using m-payments. In this paper statistics will be shown about mobile users with possibility to use m-payments and also some of the recommendation will be provided as to how m-payments should be processed in Macedonia.

Key words: mobile payment, payment system, banks, transactions.

Introduction

Mobile banking is using your mobile phone to access your bank account; receive debit/credit alerts and statements via SMS; check balances and recent transactions by browsing a simple mobile-enabled website; conduct basic operations via a menu; or transfer funds and pay bills using an application on a smart phone (see box 1). Many banks offer one or more of these options, like ICICI for example. Recent surveys of U.S. analytical agencies show that the majority of the interviewees believe that future payments will be carried out through mobile phones. A report by Juniper Research found that by 2017 one in four owners of smart mobile phones in the U.S. and Western Europe will use this technology, and it is expected that the value of transactions made with contactless payments will reach \$ 180 million. And despite all the existence of the interest of users in contactless technology, its mass use will pay back everything while retailers are not equipped with compatible cash registers and everything while mobile operators and manufacturers of credit cards do not agree on the transaction. Although this technology has been talked about for some time, only now it becomes interesting market for smart mobile phones.

Functioning of m-banking?

Mobile payment, also referred to as mobile money, mobile money transfer, and mobile wallet generally refer to payment services operated under financial regulations and performed from or via a mobile device. Instead of paying with cash, check, or credit cards, a consumer can use a mobile phone to pay for a wide range of services and digital or hard goods. Although the concept of using non-coin-based currency systems has a long history,¹ the main aim of mobile financial services is streamlined payment process by replacing the wallet full of credit cards with a mobile device. Most manufacturers use similar technology that enables wireless communication between devices with a distance less than 10 cm. This technology is called NFC (Near Field Communication), when this technology will be integrated with a mobile phone resulting in a phone that will function as a contactless card or card reader for contactless payments. Experts explain those contactless payments faster and more modern replacement for cash in the case of payments in small amounts in fast food restaurants, newsstands and public transport. But how close is Macedonia to the era of contactless payments? A payment with contactless cards is the period between classic card payments and payments using the mobile phone. What we strive for and what is considered a true form of mobile payment is a payment application on SIM-cards, which contributes to the fact that the same manufacturer makes both SIM-cards and mobile chips for payment cards. We as a processing center for two years are certified to work with contactless cards, and Bulgaria is working with a bank of its kind payment. In Macedonia, a much smaller market than Bulgaria and Turkey, it is difficult to create a critical mass of contactless payment points that would be cost effective for banks to decide to invest in setting many terminals/readers of these cards. There are several positive sides in using m-banking as:

- Mobile commerce: using a mobile phone to buy products;
- Mobile money transfers: using a mobile phone to send money to someone.

Mobile payment

Bankers are aware of the increased use of mobile phones and new opportunities for smart phones, innovative applications, and modern methods of using these devices vigorously imposed and they need to take advantage of this potential for banking purposes. Introduction of these kinds of services for customers will mean saving time, access to resources irrespective of their working time on branches, lower costs for customers and simplified operations. Contactless payment is linked to the appropriate reader for that payment type whose development also follows because it is actually a prerequisite to safely develop contactless payment. Additionally, the development of mobile applications for the electronic monitoring of accounts and transfers, as well as many other features also have consideration for implementation in the future. Bankers say there is interest among customers taking into account the dynamics of the movement of entrepreneurs, frequent travel and the need for meetings outside of their offices, and the limited time they have available to sit on the computer or go to the bank to perform their current duties. Despite the slow adoption of this technology, there are examples where it has been applied. It is the UK where the majority of the population boasts that they can recognize the mark for contactless payment. The result in this country is obvious, 61% of consumers said they prefer contactless payments for transactions with a value up to 20 pounds. The number of these payments in the UK in December 2011 reached the milestone of 1 million

¹ "Pre-1900 Utopian Visions of the 'Cashless Society'". MPRA. 2012

transactions monthly. Mobile Wallet will become the place where users will link/manage/store their payment accounts (mobile payment account, bank debit/credit account, e-money, e-tickets, gift cards, bonus/loyalty points), access it easily from mobile phone or pc for variety of transactions. The Mobile Wallet will provide the convenience, since the users will not have to carry all these items in their wallets. Everything they need will be stored in their mobile phone. Mobile Payment is the key service the Mobile Wallet will provide which will enable users to do payments on traditional points of sale. There are three players in m-payment:

1. Mobile postpaid user

- Identify and approve the transaction on the POS*
- Pay the monthly invoice

2. Mobile Payment service provider

- Providing the service technical solution
- Providing the mobile payment user base
- Collection of payments from mobile payment users
- Money transfer towards Mobile Payment partners
- PIN issuing
- Risk/Fraud monitoring

3. Mobile partner

- Provide the services, goods ... to the Mobile Payment user
- Offer the Mobile Payment service to end user
- Mobile T-Mobile postpaid user
- Identify and approve the transaction on the POS*
- Pay the monthly invoice
- All transactions are included in the detailed bill as VAS with destination that is equal to the unique POS description for each service partner, date/time and amount
- All transactions are market as Mobile Payment transactions. All monthly mobile payment transaction are not included in VAT base (to avoid double VAT)

Regulation of m-payments

The attraction of mobile payment services varies from country to country, as if talking generally they fall into two categories: countries with established financial payment infrastructures, and countries where financial infrastructure is young and still developing. South Korea was the only country where there are established services mobile payment market consumers. Globally, 62% of consumers consider mobile payments attractive. This percentage is higher among certain key groups including: younger consumers aged 16-24 (75%); innovators/early users (74%), and owners of smart phones (72%). However, there are significant differences between countries. Emerging markets China (82%) and Brazil (73%) consider mobile payments attractive, while the developed markets where mobile payments are established, such as the U.S. and Europe, the attraction is more limited (about 50%) because the existing chip-and-PIN systems offer convenient routes that you trust.

In several countries there is already a regulatory framework for e-money and mobile payments, while in others it is still evolving. Conditions vary between countries on who can

operate such a service, the transaction and wallet size, and the type of transaction allowed. Regulators are concerned about mobile payments being used for money laundering and fraud. Several have adopted a proportionate approach, balancing advancing financial inclusion with ensuring the stability: Differences in legal frameworks (examples) — MNO friendly: Philippines (MNOs can perform banking functions), Kenya (wallet seen as transaction accounts), Nigeria, Malaysia, Thailand, Indonesia. — Flexible: Europe (e-money directive – often taken as example, MNO can get PSD license), US (MNO to register at FinCEN as money service business), Japan (nondiscriminatory rules, MNO to deposit money in bank account) — Banks only: South Africa (bank-led except for agents, lower KYC/AML requirements), India, Bangladesh, Tanzania, and Uganda.²

In Macedonia this is regulated by the 2012 Law on Payment Operations. It is regulated as micropayment on separate payments which are no more than 1000 denars. Payment is made by means of telecommunication, digital or information-technology devices. According to the law there are mediators in micropayment and user, mediator or a telecommunications network operator or provider of information and technology systems that are made by micropayment. Micropayment user is a natural or legal person with signed agreement with a mediator in micropayment, if entity has concluded micropayment on behalf of more physical persons under. The fee for period in which the mediator of micropayment calculates the transactions made by the user cannot be shorter than 28 days and not more than 31 per day. Order to perform micropayment is given by telecommunication, digital and information-technology device and the payment made by an intermediary in micropayment, acting solely as an intermediary between the user micropayment and supplier of products and services that the mediator of micropayment has contracted. Total transactions in one cycle calculation by one user for a middleman in micropayment cannot exceed the amount of 6,000 denars. The total monthly transactions of all users of the micropayment an intermediary in micropayment cannot exceed the amount of 100,000,000 den.

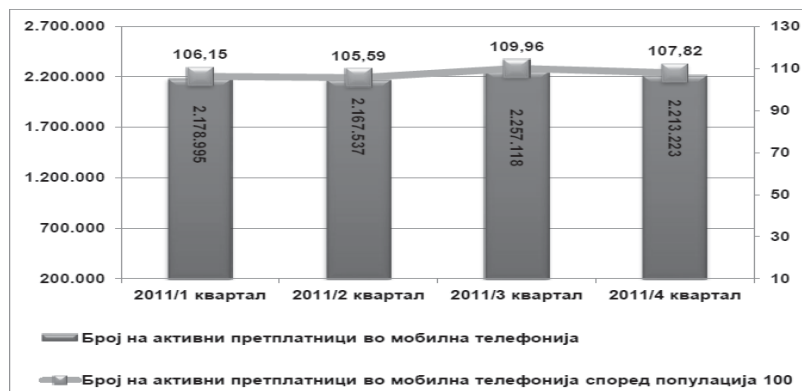
Mobile payments in Macedonia

In Macedonia there are three mobile operators with opportunity to offer mobile payment. An average Macedonian family has four mobile phones, one of which is a smartphone. This report shows data for market development in the third quarter last year, the Agency for Electronic Communications (AEK), according to which Macedonia with 2,299,926 active mobile subscribers and penetration rate of 112 percent or number of mobile devices counting to a hundred people, is close to the European average of 127 percent. Last year through September the number of mobile subscribers increased to nearly 2 percent compared to 2011 and it is typical of the great growth of smart phone users. According to the report, about 20 percent of all mobile phone users, or almost 450,000 subscribers access the internet through the phone. In this period there was a significant growth of 15.92 per cent use internet through mobile phone. These numbers have doubled compared to the previous year and show the growth needs of Macedonian mobile internet although still lagging behind the EU average or the U.S., where every other user has a smart phone. The growth in this segment of mobile telephony contributed to the most enhanced mobile operators offer the latest smart phones at affordable prices for Macedonian consumers. This is in the context of the overall growth of the digital market in Macedonia. Of the nearly 2.3 million mobile phone users last year, prepaid SIM cards were 1.453 million people, and discuss post-paid contracts 581 278 thousand citizens. Post-paid business had 265,182

² EPC492-09 White Paper Mobile Payments version 2.0 final.doc

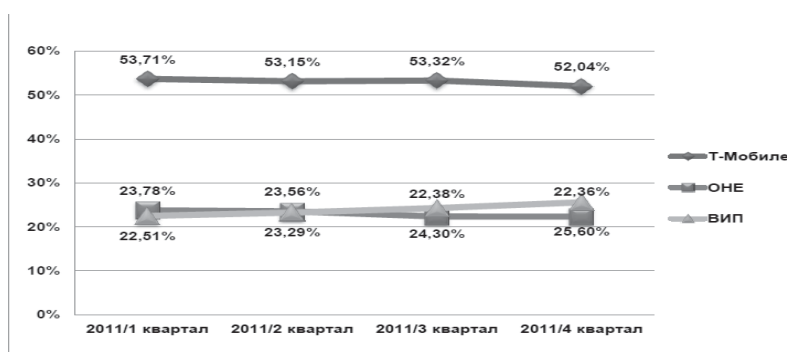
users. Leading operators in the market remain “T-Mobile” with participation of 49.5 percent, the second is the “VIP” with 27.2 percent, and the third is “One”, with 23.3 percent of the total market.³

Table 1 - Number of users of mobile phones in Macedonia in 2011

Source: AEK, Year report for development of electronic communication for 2011, pg.21

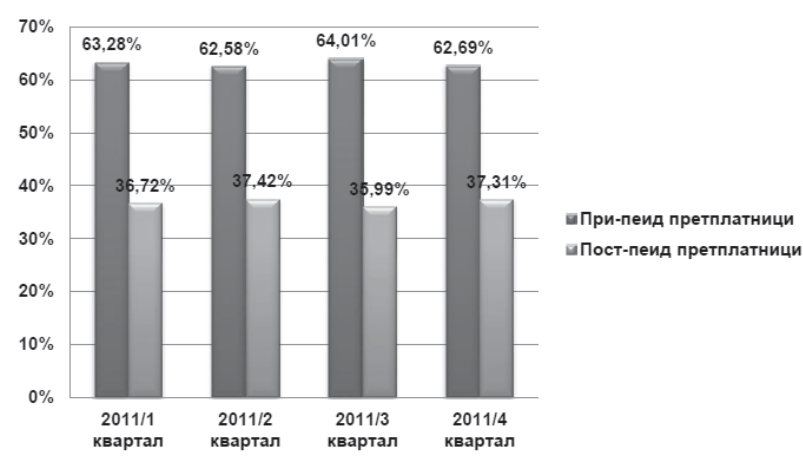
Table 2 - Percentage of users in three mobile operators in Macedonia for 2011

Interoperability

Source: AEK, Year report for development of electronic communication for 2011, pg.21

Table 3 - Percentage of post and pre paid users in Macedonia for 2011

Source: AEK, Year report for development of electronic communication for 2011, pg.22

³ AEK, Year report for development of electronic communication for 2011, pg.21

Macedonian mobile payments are reality. Some of the benefits for all players are: For end-customers interoperability simply means that it works and is easy, fast, safe and cheap. For service providers, interconnecting means a lot of acrobatics behind the scenes: — Technical: establish secure real-time connectivity between service providers, conversion of communication protocols (from SMS in one system to USSD in the other); — Customer product features: the cost of making a mobile payment, the maximum amount allowed, product types supported (just payments or also micro-credits), feature compatibility (send payment or also beneficiary initiated, possibility to include notification text, specific features present in one system but not another, possibility to create a viral wallet or not); — Commercial conditions between service providers: split of revenues and costs, FX conversion, charges to customers (deducted from initial or received amount), providing transparency upfront of these charges, amounts and execution timeframes to customers; — Legal: contractual agreements, responsibility and liability, ensure minimum level of KYC and AML by each party, recourse procedures; — Clearing and settlement and related liquidity and risk management. There are several options to achieve this, ranging from multiple bilateral agreements to a conversion hub, a common communication protocol, or a common service where companies adhere to the same set of rules. It is not clear which model will prevail, but it is worth exploring the opportunity of a common service.⁴

According to the Law of Banks in Macedonia only banks are carriers of payment operations. The services should be restricted only to bank accounts/credit card accounts in Macedonia which are KYC/AML compliant to prevent frauds and money laundering. M-Payments services should implement appropriate physical security measures to protect the system gateways, network equipments, servers, host computers, and other hardware/software used from unauthorized access.

Conclusion

Contactless paying is a big investment, because in addition to issuing chip cards banks will introduce and install suitable readers of those cards with which the payment transaction is realized without touching the reader, just bringing the card to it. Contactless payment is intended for smaller transactions, typically by 20-25 euros, in places where there is a greater frequency of consumers and there is a need for quick and easy payment. Banks can use mobile payments to get closer to customers. Deploying a mobile payments service is not straightforward as legal frameworks across countries are not harmonized, technology is still evolving, there is a need for multiple partnerships, and in general banks may feel there is the lack of expertise.

In Macedonia mobile payment is reality. There are several benefits for all players in mobile payments, but also negative sides as fraud and money laundering. Macedonia has obligation pursuant to the law to take care of good technical standardization bodies or industry organizations to have a good start with money payment and to make it become reality from a vision.

Reference

1. Pre-1900 Utopian Visions of the 'Cashless Society'. MPRA. 2012
2. EPC492-09 White Paper Mobile Payments version 2.0 final.doc, European Payments Council, 2010

⁴ Mobile payments, SWIFT, 2012 pg. 6

3. AEK, Year report for development of electronic communication for 2011
4. Mobile payments, SWIFT, 2012
5. Law amending the Law on Payment Operations, no. 07- 5264/1, 24 December 2012
6. www.kapital.co.mk(accessed 01.02.2013)
7. <http://www.mobilepaymentstoday.com/whitepapers/4214/Mobile-Payments-101-Retail?gclid=COO4l6eelbcCFZLKtAodHxoADg>(accessed 12.02.2013)
8. www.swift.com
9. www.ec.europa.eu(accessed 12.02.2013)

THE FIGHT AGAINST ORGANIZED CRIME ON EU LEVEL

Sandra Stojković

Faculty of Law, University of Novi Sad,

Abstract: The Paper analyses the way European Union deals with problem of organized crime.

Modern organized crime requires a multi-disciplinary approach to effectively prevent and counter it. Therefore, the EU has developed the so-called “Administrative approach”, and directed it at all areas, such as: trafficking in human beings, arms and drugs, economic and financial crime, corruption, money laundering, cybercrime and environmental crime.

Also, in the aim of fight against organized crime, EU developed an effective cooperation between the authorities of the Member States and established many bodies and agencies, such as Europol, including the exchange of information and mutual assistance.

Future EU priorities in the fight against organized crime have been defined on the basis of the Stockholm Programme and its Action Plan, as well as in the Communication on the Internal Security Strategy, which will be analyzed in this paper, too.

Key words: European Union, organized crime, Europol, prevention, Stockholm Programme.

Introduction

Creating a frontier-free area within the European Union facilitating the freedom of circulation of goods, services, capital and people has brought not only benefits but has also made it easier for criminal organizations to expand their activities across Europe. Technological progress and globalization have, in addition, contributed to the development of highly sophisticated criminal groups acting strategically at international level.

The fight against international organized crime is one of the European Union's main priorities in the context of its task of developing the area of freedom, security and justice. This Paper analyses the way European Union deals with problem of organized crime. The scope of Article does not allow the deepest consideration of subject matter. For this reason here will be shown the most important actors, methods and policies relating to the fight against organized crime on EU level, in purpose to provide general view on achievements in this field, problems that exist, possible solutions and development trends.

To effectively prevent and counter international organized crime, it is necessary to use a multi-disciplinary approach. Therefore, the EU developed the so-called “Administrative approach”, which will be discussed in the first chapter beside the European Crime Preventing Network.

The second topic will be about enhancement of law enforcement, which includes a multi-level and multinational cooperation between the authorities of the Member States in bodies and agencies on EU level such as: Europol, CEPOL, Eurojust and possibilities for using Joint Investigation Teams.

After this survey of situation in the EU, from crime prevention to law enforcement, the third chapter will deal with future EU priorities in the fight against organized crime, on the basis of the Stockholm Programme and its Action Plan, as well as in the Communication on the Internal Security Strategy. Special attention will be on EU Policy cycle and role of COSI. The analyses of those documents will show what is the focus in the future combat against organized crime in EU: prevention or/and repression, what are the priorities, innovations and what changes they bring.

The conclusion gives the critical overview on the role of the European Union in this very important “battle” with organized crime and points out opportunities and challenges for further development of this area.

Crime prevention

Fijnaut Cyrille came to the conclusion that the word “prevention” is in fact a strange one in the context of organized crime, because in many cases there is already a problem with organized crime and, in strict sense, there is no longer anything to “prevent”.¹ But prevention means the necessity to adopt methods other than the criminal law approach to prevent the expansion of organized crime or to limit problem.

So far, EU States have had primary responsibility for crime prevention matters. With the entry into force of the Lisbon Treaty (Art. 84 TFEU)², the EU now has the possibility to establish measures to promote and support EU States’ actions in this field. Crime prevention by nature requires a multi-disciplinary approach. Crime prevention measures that will be examined in this chapter include an administrative approach and the European Crime Prevention Network.

The administrative approach is a multi-disciplinary approach that is complementary to action against criminal groups under criminal law. Jacobs J. and Gouldin L. argued that if one wishes to tackle organized crime effectively, one needs to pursue a double strategy, i.e. one in which criminal law powers and administrative powers complement one another³. It is followed on the bases that organized criminal groups need to interact with the legal economy to cover their illegal activities and invest their illegal profits. The instruments applied are, amongst others, monitoring and control, screening, information exchange, policy with regard to the granting and withdrawal of permits, registration mechanisms. In EU, all Member States apply certain supplementary measures aimed at preventing organized crime. The differences are only in the way of classification of these measures, in types of measures that are used and in legislation and regulations regarding them.

The double strategy in fighting organized crime is also taken into account in the policy of the EU. The first *Action Plan to Combat Organized Crime*⁴ stressed out that “prevention is no less important than repression in any integrated approach to organized crime”. In *The Hague Programme*⁵, combating organized crime is an important topic, but no reference is made to any administrative measures. The importance of an administrative approach to combat organized crime was also addressed in the

1 Fijnaut, C: “Introduction of the New York Double Strategy to Control Organized Crime in the Netherlands and in the European Union”, *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 2010, Vol.18, issue 1, pp. 43-65.

2 <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:115:0047:0199:en:PDF>.

3 Jacobs, J; Gouldin, L: “Cosa Nostra: The Final Chapter” in: M. Torney (ed), *Crime and Justice. A review of Research*, 1999, Vol.25, pp.129-189.

4 *Official Journal C 251*, 15/08/1997.

5 COM (2005) 184 final, 10.5. 2005.

*Stockholm Programme*⁶ and in its *Action Plan*⁷, as well as in the *Communication on the Internal Security Strategy in Action*⁸, which will be analyzed in further text. Under the Hungarian Presidency of the Council of the EU, a handbook on complementary measures and actions to prevent and combat organized crime was elaborated⁹. When considering the multi-disciplinary approach on the EU level, it is important to identify a number of key points: a) the need for a common and solid legal framework; b) effective data protection; c) exchange of information is essential; d) avoidance of excessive formalities and the possible issues related to the different standards of burden of proof in criminal and administrative proceedings. Another important thing is a need to establish the informal network of contact points on administrative approach, which will consist of one national contact point, on which is discussing on EU level. The tasks and role of informal network is: to promote the concept of administrative measures; to assess possibilities to strengthen the exchange of information between administrative bodies and traditional law enforcement organizations of EU Member States, making use of existing instruments for international exchange of information and limitations stemming from national legislation; to encourage sharing of best-practices; to propose new initiatives in developing administrative measures¹⁰. This informal network will be linked to Europol.

In the light of administrative approach, as seen, the EU focuses the most on facilitating exchanges of experience and best practices. The progress can be noticed, in a policy framework and in the proposed innovations in this field. But a great deal of work still needs to be done. There are many choices that have to be made: human rights/ privacy and/or information collection, questions regarding comprehensive legal framework for exchange of information on EU level and strengthening ties amongst relevant authorities. But it can be concluded, on EU level it is clear that criminal law approach to organized crime is not enough and the choice is now about way forward, the intensity of approach and on the prevention of legal activities of organized crime.

The European Crime Prevention Network (EUCPN)¹¹ is the EU-wide platform for exchanging best practices, research and information on different aspects of local crime prevention. In the *Multiannual Strategy 2011-2015*¹² for the EUCPN it is pointed out that EUCPN's mission is to "Contribute to the development and the promotion of a multi-disciplinary and preventive approach to crime and feelings of insecurity at European level". Although the experiences from Member States, regarding non-penal approach to organized crime are positive, nevertheless experience various bottlenecks, such as the absence of a statutory basis for the non-penal approach, problems with the validity of documentary evidence and difficulty in reaching agreement on the basis of available information (Belgium, France). Moreover, Finland notes that the priorities of a preventive approach can be in conflict with other priorities or at odds with other policy (privacy, security). Finland, the United Kingdom and Germany also draw attention to the high costs involved in the measures. The Netherlands and Belgium report bottlenecks in the field of international cooperation¹³. By sharing experiences and best practices, Member States

6 COM (2009) 262 final, 10.6.2009

7 COM(2010) 171 final, 20 April 2010.

8 COM(2010) 673 final, 22 November 2010.

9 Doc. 10899/11 JAI 380 COSI 44 CRIMORG 77 ENFOPOL 179

10 Integration of EU initiatives on complementary approach in combating serious and organized crime – the proposed way forward, 17123/11 CRIMORG 207 ENFOPOL 404 GENVAL 123 COSI 89, 17 November 2011.

11 Council Decision 2001/427/JHA, repealed by the Council Decision 2009/902/JHA.

12 See <http://www.eucpn.org/key-papers/index.asp>

13 See <http://www.eucpn.org/goodpractice/index.asp>.

can help one another in finding solutions to bottlenecks. By analyzing and evaluating best practices, the non-penal approach to organized crime can be promoted. Finally, the EU can assist those Member States that have gained less experience with the non-penal approach by informing them of the various options and stressing the achievements realised through alternative measures.

In the Stockholm Programme, the European Council invited the Commission to submit a proposal until 2013 to setting up an *Observatory for the Prevention of Crime* (OPC), the tasks of which will be to collect, analyze and disseminate knowledge on crime, including organized crime (including statistics) and crime prevention, to support and promote Member States and EU institutions when they take preventive measures and to exchange best practice. The OPC should include or replace the EUCPN. But, the Commission considers that establishing the OPC for the time being, does neither correspond to a pressing need, nor is it politically or financially desirable in the short term.¹⁴

Law enforcement

Exchanging information and cooperation between the authorities of the Member States in bodies and agencies on EU level are essential tools in the context of fight against organized crime. The EU has established many agencies in the area of Home Affairs to support EU States and their citizens in coping with new tasks of specific nature. The mandates and tasks conferred to these EU agencies, however, are constrained; agencies are intended to be primarily “technocratic actors” – they have no executive powers and are mandated largely to support, facilitate or coordinate the actions of member states. In addition to the delicate issues of national sovereignty, agencies operate in highly politicized and controversial policy domains, and are therefore subject to additional pressures to avoid accusations that their activities are “politically driven”. For purpose of this Paper here will be analyzed the roles of the most important actors in combating organized crime: the European Police Office (Europol), the European Police College (CEPOL), Eurojust and Joint Investigation Teams.

Europol¹⁵ is certainly a major agency in the centre of the European security issues. This European Union’s law enforcement agency supports Member States’ action and cooperation in preventing and combating organized crime, terrorism and other forms of serious crime (as listed in the Annex to the Europol Council Decision¹⁶) affecting two or more Member States. Europol officers have no direct powers of arrest but support EU law enforcement colleagues by gathering, analyzing and disseminating information and coordinating operations. Due to a prevailing police culture that has been reluctant to trust and cooperate with the agency, the literature contends that Europol has, since its establishment, encountered obstacles (especially related to the lack of information sharing by member states) to performing its full functions and delivering on expectations¹⁷. The most important platforms with which Member State and operational partners can engage with Europol are the Europol Information System and the Secure Information Exchange

¹⁴ Report from the Commission to the Council, Evaluation report on the European Union Crime Prevention Network, 17432/12 GENVAL 92 CRIMORG 147 JAI 890, 7 December 2012.

¹⁵ Europol is established on the basis of a Convention signed by EU States in 1995, but has been in operation since 1999. On 1 January 2010, it was conferred the status of EU agency.

¹⁶ Council Decision establishing the European Police Office (Europol), 2009/371/JHA, 6 April 2009.

¹⁷ Busuioc, M; Curtin, D: “The EU Internal Security Strategy, the EU Policy Cycle and the Role of (AFSJ) Agencies: Promises, Perils and Pre-requisites”, Study for the Committee on Civil Liberties and Justice and Home, 2011. Affairs of the European Parliament.

Network Application. Strategic analysis is also a cornerstone of Europol's approach. The most important analyze is the Serious and Organized Crime Threat Assessment.

The European Police College (CEPOL)¹⁸'s principal objectives are to increase knowledge of national police systems and structures of other member states, and improve knowledge amongst police of EU and international instruments, with a view to support the development of a European approach to the fight against crime, and in particular cross-border crime¹⁹. CEPOL organises between 80-100 courses, seminars and conferences per year. As stated by CEPOL's Director, Ferenc Banfi: "CEPOL follows closely the changes originating from the Lisbon Treaty and the Stockholm Programme and updates its curricula accordingly. The recent Council conclusions on the creation and implementation of an EU policy cycle for organized and serious international crime will be incorporated into our training portfolio. The promotion of this policy will be among our key objectives²⁰. "**Eurojust**²¹ is established to stimulate and improve the co-ordination of investigations and prosecutions among the competent judicial authorities of the European Union Member States when they deal with serious cross-border and organized crime, in particular by facilitating the execution of international mutual legal assistance and the implementation of extradition requests. Eurojust is also highly active in providing fora for experts, practitioners and – on some occasions – academics, to meet and exchange views and practices. It could also promote a multi-disciplinary approach to organized crime at EU level through its operational work, by building bridges between police, judicial authorities and other relevant authorities and stakeholders, amongst different legal systems and ensuring a proper judicial follow-up.

Joint Investigation Team (JIT)²² is an investigation team set up on the basis of an agreement between two or more Member States and/or other parties, for a specific purpose and limited duration. JITs are designed as a flexible tool for supporting investigations involving cross-border crime and building mutual trust and improving the effectiveness of Member States in investigating international serious and organized crime. Eurojust and Europol can participate in JITs, separately as well as jointly. Particularly in the preparatory assessment and negotiation phase both may support the Member States by providing legal advice as well as expertise. Europol officials may participate in a JIT in a "support capacity", but are not permitted to take part in any coercive measures²³.

Nevertheless, the lack of information about the possibilities to use JIT, as well as the practitioners' lack of familiarity with the concept of JITs, have been constantly targeted as problems. Mutual trust and the importance of informal or personal relations are still privileged to improve the cooperation logic. Noticeable evolutions are underway, with a significant increase of co-ordination meetings.

18 CEPOL was set up in 2000 by Council Decision 2000/820/JHA and became an EU agency in 2005 by Council Decision 2005/681/JHA

19 Articles 5 and 6 of the Council Decision 2005/681/JHA of 20 September 2005 establishing the European Police College (CEPOL) and repealing Decision 2000/820/JHA, OJ L 256/63, 1.10.2005.

20 Speech by Ferenc Banfi, Director of CEPOL, at the EPP Group Hearing on "Future of Intelligence and Internal Security", 31 March 2011.

21 Council Decision 2009/426/JHA of 16 December 2008 on the strengthening of Eurojust and amending Decision 2002/187/JHA setting up Eurojust with a view to reinforcing the fight against serious crime, OJ L 138/14.

22 Council Act of 29 May 2000 establishing in accordance with Article 34 of the Treaty on European Union the Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters between the Member States of the European Union (OJ C 197, 12.07.2000).

23 See Joint Investigation Teams Manual, 15790/1/11 REV 1COPEN 281 EUROJUST 163 ENFOPOL 370 EJN 137 GENVAL 110 ENFOCUSTOM 127, 4 November 2011.

Strategic documents and future perspectives

Policy on Fight against organized crime in the EU is part of the *area of justice, freedom and security* (AFSJ). Since 1999, every five years European Council adopts multi-annual programme in this area, which reflects also on the issue of organized crime. After the first and the second multi-annual programmes in the AFSJ, known as “The Tampere Programme²⁴” (1999–2004) and “The Hague Programme” (2005–2009), the third is adopted: **The Stockholm Programme**. This strategic document sets out the European Union’s priorities for the AFSJ for the period 2010–14, in aim to meet future challenges and further strengthen this area with actions focusing on the interests and needs of citizens. The most important innovation and a priority task brought by this strategic document is the *Internal Security Strategy* (ISS). The Strategy sets out the challenges, principles and guidelines for dealing with security threats relating to organized crime, terrorism and natural and man-made disasters. On the basis of the strategy, the Commission adopted communication to propose actions for implementing the strategy during the period 2011–14: “**The EU Internal Security Strategy in Action**”. The communication identifies five strategic objectives where the EU can bring real added value, but it also represents the EU’s common understanding of the threats: disruption of international criminal networks; prevention of terrorism and addressing radicalisation and recruitment; raising the levels of security for citizens and businesses in cyberspace; strengthening security through border management; increasing Europe’s resilience to crises and disasters. It can be concluded that the ISS does not provide a hierarchy between the challenges it identifies, nor does it establish distinct priorities. Also, it is important to highlight that the ISS offers little in terms of new or innovative policy initiatives towards meeting the challenges that the Union will increasingly face in delivering liberty and security to individuals across the EU.

The architecture framing the practical implementation of the ISS is the so-called “**EU Policy Cycle**²⁵”. The multi-annual policy cycle ensures that an intelligence-led approach guides the efforts aimed at tackling the major criminal threats facing the EU. The monitoring and coordination of the EU policy cycle takes place primarily in Standing Committee on Operational Cooperation on Internal Security. The policy cycle will last for four years and consists of four key steps: 1) policy development on the basis of threat assessments; 2) policy setting and decision-making by the Council through the identification of a number of priorities; 3) implementation and monitoring of Operational Action Plans; and 4) an ex-post evaluation. A first two-year Policy Cycle was agreed and is being implemented (2011–2013) on the basis of Europol’s 2011 Organized Crime Threat Assessment (OCTA) report. This period is expected to serve as a learning process before the first fully fledged four-year policy cycle begins in 2013, based on a new Serious and Organized Crime Threat Assessment (SOCTA). SOCTA provides a list of recommended priorities focusing on effectively combating serious and organized crime in the EU for the period 2013–2017.

In order to develop, monitor and implement the ISS, on the bases of the Treaty of Lisbon²⁶ is established the **Standing Committee on Operational Cooperation on Internal Security (COSI)**. Eurojust, Europol, Frontex and other relevant bodies may be invited to attend meetings of COSI as observers. According to the Council Decision setting up COSI²⁷, the Committee has the following tasks: to facilitate and ensure effective

24 COM (2004) 4002 final, 2.6.2004.

25 Council conclusions on the creation and implementation of a EU policy cycle for organized and serious international crime, 3043rd JUSTICE and HOME AFFAIRS Council meeting, Brussels, 8 and 9 November 2010.

26 Art. 71 TFEU.

27 Council Decision on setting up the Standing Committee on operational cooperation on internal security, 16515/09 POLGEN 201, 27 November 2009.

operational cooperation and coordination in the field of EU internal security; to evaluate the general direction and efficiency of operational cooperation; to assist the Council in reacting to terrorist attacks or natural or man-made disasters (solidarity clause of Art. 222 TFEU). Two areas are excluded from COSI's remit: the Committee is not competent for conducting operations and it is not to participate in the preparation of legislative acts.

Other innovations brought by the Stockholm Programme are related to the need for developing a European Information Exchange Model. In terms of enforcement, there are no big changes. Europol should become a hub for information exchange between the Member States and a platform for law-enforcement services, particularly when joint investigative teams are being set up. The Programme reiterated the importance of crime prevention and using multi-disciplinary approach, and in that way points out the importance of both approaches- preventive and repression. And in comparison with previous- the Tampere and the Hague programmes, explicitly mention the administrative measures and using multi-disciplinary approach in the fight against organized crime.

Action Plan implementing the Stockholm Programme aims to deliver priorities from the Stockholm Programme as well as to prepare for future challenges both at European and global level. It contains a list of concrete measures for implementation of the Stockholm Programme, specifying the responsible party and timetable for every single action from the Plan, and on that way it delivers an area of freedom, security and justice more close to Europe's citizens.

Conclusion

As demonstrated, the EU developed integrated and systematic approach to tackle organized crime effectively. It extends from prevention and law enforcement to adoption of strategic documents and threat assessments. But the question is how much from that is practically implemented?

In realization of the policies that aims to fight organized crime, there have been identified certain problems. Towards a multi-disciplinary approach to organized crime there is a need for a common and solid legal framework. The EU focuses the most on facilitating exchanges of experience and best practices, which is great but not enough. In the field of law enforcement, there is still present insufficient trust or lack of trust amongst Member States and relevant EU agencies. Also, the possibilities for using cooperation mechanisms on EU level are not used in full manner. Important factor is that Member States must have political will for using multilateral instruments. Regarding strategic document, ISS and Policy cycle are positive trends for development security and fight against organized crime.

The questions of data availability and interoperability of databases have become central in the EU strategy against organized crime. There are two aspects of judicial and police cooperation that are highly problematic: difficulties on the operational aspect (the supplementary work that will be needed, the heaviness of the management of data coming into the system and the time spent to deal with the other agencies' demands), and the question of the role and mandate of EU agencies in the databases. The reasons are linked to the very legitimacy of the principle of availability and on its effects on civil liberties. Another recommendation for the future of the fight against organized crime on EU level is about involving bodies such as the European Union Agency for Fundamental Rights or the European Data Protection Supervisor in the planning of operational priorities under COSI and other EU agencies and including them in their work. These two actors may contribute a lot in the field of human rights and privacy matters, which are usually

neglected in the aim of security and organized crime. It would be also good if oversight of EU security agencies in the field of data protection could be parliamentary ensured.

Security threats don't stop at borders and nor should Europe's capacity to fight those threats.

References

1. Busuioc, M; Curtin, D: "The EU Internal Security Strategy, the EU Policy Cycle and the Role of (AFSJ) Agencies: Promises, Perils and Pre-requisites", Study for the Committee on Civil Liberties and Justice and Home, 2011. Affairs of the European Parliament.
2. Castle, A: "Measuring the impact of law enforcement on organized crime", Trends in Organized Crime, 2008, Volume 11, Issue 2, pp. 135-156
3. COM (2004) 4002 final, 2.6.2004.
4. COM (2005) 184 final, 10.5.2005.
5. COM (2009) 262 final, 10.6.2009
6. COM (2010) 171 final, 20.4.2010.
7. COM (2010) 673 final, 22.11.2010.
8. Council Act of 29 May 2000 establishing in accordance with Article 34 of the Treaty on European Union the Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters between the Member States of the European Union (OJ C 197, 12.07.2000).
9. Council conclusions on the creation and implementation of a EU policy cycle for organized and serious international crime, 3043rd JUSTICE and HOME AFFAIRS Council meeting, Brussels, 8 and 9 November 2010.
10. Council Decision 2000/820/JHA, 20.9.2005.
11. Council Decision 2001/427/JHA, repealed by the Council Decision 2009/902/JHA.
12. Council Decision 2005/681/JHA, 1.10.2005.
13. Council Decision 2009/426/JHA, 16.12.2008
14. Council Decision establishing the European Police Office (Europol), 2009/371/JHA, 6 April 2009
15. Council Decision on setting up the Standing Committee on operational cooperation on internal security, 16515/09 POLGEN 201, 27 November 2009.
16. Den Boer, M: "The Fight against Organized Crime in Europe: A Comparative Perspective", European Journal on Criminal Policy and Research, 2001, Volume 9, Issue 3, pp. 259-272.
17. Doc. 10899/11 JAI 380 COSI 44 CRIMORG 77 ENFOPOL 17.
18. Dorn, N: "The end of organized crime in the European Union", Crime, Law and Social Change, 2009, Volume 51, Issue 2, pp. 283-295.
19. Fijnaut, C: "Introduction of the New York Double Strategy to Control Organized Crime in the Netherlands and in the European Union", European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice, 2010, Vol.18, issue 1, pp. 43-65.
20. Fijnaut, C; Paoli, L: "Organized Crime in Europe: Concepts, Patterns and Control Policies in the European Union and Beyond", Studies Of Organized Crime, Vol. 4 2004
21. Integration of EU initiatives on complementary approach in combating serious and organized crime – the proposed way forward, 17123/11 CRIMORG 207 ENFOPOL 404 GENVAL 123 COSI 89, 17 November 2011.

22. Jacobs, J; Gouldin, L: "Cosa Nostra: The Final Chapter" in: M. Torney (ed), *Crime and Justice. A review of Research*, 1999, Vol.25, pp.129-189.
23. Joint Investigation Teams Manual, 15790/1/11 REV 1COPEN 281 EUROJUST 163 ENFOPOL 370 EJM 137 GENVAL 110 ENFOCUSTOM 127, 4 November 2011.
24. Leong, A: *Disruption of International Organized Crime: An Analysis of Legal and Non-legal Strategies*, University of London, UK, 2007.
25. Report from the Commission to the Council, Evaluation report on the European Union Crime Prevention Network, 17432/12 GENVAL 92 CRIMORG 147 JAI 890, 7 December 2012.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.85:343.9.02(082)

**НАУЧНО-стручни скуп са међународним учешћем Супротстављање
организованом криминалу - правни оквир, међународни стандарди
и процедуре (2013 ; Тара)**

Супротстављање организованом криминалу : правни оквир, међународни стандарди и процедуре / Научно-стручни скуп са међународним учешћем, Тара, 27-29. мај 2013. године ; [главни и одговорни уредник Драгана Коларић]. - Београд : Криминалистичко-полицијска академија, 2013 (Београд : Гласник). - X, 687 стр. ; 24 cm

Радови на срп. и енгл. језику. - Тираж 150.- Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз већину радова.

ISBN 978-86-7020-266-5

а) Организовани криминалитет - Сузбијање –Зборници

COBISS.SR-ID 203366412

